SARAJEVO U REVOLUCIJI

1

SARAJEVO U REVOLUCIJI

KOMISIJA ZA IZDAVANJE EDICIJE

Predsjednik Komisije: Nisim Albahari; članovi Komisije: Fahrija Ajanović, dr Zdravko Antonić, dr Nikola Babić, Emerik Blum, Džemal Bijedić, Miodrag Bogićević, mr Rafael Brčić, Nikola Cvijetić, Miodrag Canković, Esad Cengić, Jovanka Cović, Vojo Dimitrijević, Rato Dugonjić, Mehmed Džinić, Moni Finci, Kazimir Franković, Zvonko Grbac, Nenad Guzina, Kemal Karačić, Mladen Knežević, Boro Knežić, Ljubo Kojo, Dragutin Kosovac, Vera Krstić, Božo Madžar/Olga Marasović, Munir Mesihović, Brane Miljuš, Džemal Muminagić, Dane Olbina (potpredsjednik Komisije), Mile Perković, Savo Preda, dr Hiba Ramadanović. Salamon Romano, Anto Sučić, Džemil šarac, dr Nedim Šarac, Safet Šerifović, mr Dubravka Škarica, Danilo Štaka

UREDNIŠTVO

Nisim Albahari, Fahrija Ajanović, mr Rafael Brčić, Miodrag Čanković, Esad Čengić, Zvonko Grbac, Boro Knežić, Džemal Muminagić, Dane Olbina, Savo Pređa, mr Dubravka Škarica

REDAKTORSKA GRUPA

Nisim Albahari, Miodrag Čanković, Dane Olbina

Izdavač, stručna saradnja i dokumentacija
Istorijski arhiv Sarajevo

SARAJEVO U REVOLUCIJI

REVOLUCIONARNI RADNIČKI POKRET

1 9 3 7 - 1 9 4 1 .

SARAJEVO, 1976.

Mi, s pravom, možemo da se ponosimo svojim dosadašnjim tekovinama, a/i samo zato što nam one omogućuju da bez zastoja idemo da/je

TITO

(na VIII kongresu SKJ)

Već odavno je uočena potreba da se na dokumentovan i cjelovit način prikaže razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i doprinos grada Sarajeva pobjedi u narodnoosiobodilačkoj borbi i revoluciji. Stoga je, na inicijativu SUBNOR-a, u novembru 1971. godine obrazovana Komisija koju je imenovala Skupština grada Sarajeva. Komisija, formirana od učesnika revolucionarnog pokreta, društveno-političkih i naučno-stručnih radnika, utvrdila je Projekat edicije i pristupila angažovanju velikog broja ljudi koji mogu pružiti neophodan prilog ovom zadatku. Predsjednik Komisije do februara 1976. godine bio je Rato Dugonjič, kada je, na njegov opravdani zahtjev, razriješen te dužnosti.

Komisija je od imenovanja do danas, u nekoliko navrata, djelimično mijenjana i dopunjavana. Ove promjene su vršene zato što se, u toku višegodišnjeg rada, javljala potreba da se u njoj angažuju ljudi koji i svojim radnim i drugim kvalitetima, kao i društvenom funkcijom, mogu dati odgovarajući doprinos.

Od samog početka rada prisutan je stav da treba raditi tako da se da što objektivniji prikaz događaja, da se utvrdi istorijska istina koja će biti potkrijepljena odgovarajućim dokumentima, uz savjesno provjeravanje svih relevantnih podataka. S tim ciljem utvrđeni su određeni kriteriji i sakupljena obimna istorijska građa razne provenijencije, sistematizovana i učinjena dostupnom autorima radova u ediciji. Rad je obavljan preko Istorijskog arhiva Sarajevo, kao i u saradnji sa drugim odgovarajućim naučnim i stručnim institucijama i saradnicima.

Radeći na taj način, Komisija se stalno rukovodila željom da edicija bude što bolji i korisniji prilog savremenoj istoriografiji i da se što cjelovitije prikaže razdoblje koje ona obuhvata, posebno rad Komunističke partije Jugoslavije i svih drugih organizacija i organa pokreta u Sarajevu i njegovoj okolini. Istovremeno se težilo da sadržaj edicije posluži sadašnjim i budućim generacijama u upoznavanju revolucionarne prošlosti i kontinuiteta revolucije, da

im pruži korisna i potrebna saznanja za savremenu revolucionarnu praksu.

Edicija obuhvata razdoblje od 1937. do 1945. godine, unutar kojeg je izvršena periodizacija na tri značajna perioda revolucionarnog radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe: 1937 - 1941. godina; 1941 - novembar 1943. godine i novembar 1943 - april 1945. godine. Ovako opredijeljen sadržaj biće objavljen u tri toma. Cijela edicija sadržavaće oko dvadeset radova koji obraduju određenu tematiku razvoja pokreta i oko tri stotine priloga koji pružaju uvid u konkretne aktivnosti, ilustruju i potvrđuju činjenice iznesene u tematskim radovima i ocjene date u njima.

Prvi tom će tako, obuhvatajući period 1937-1941. godina, dati razvoj revolucionarnog radničkog pokreta do okupacije, u kojem je, radi uvida u kontinuitet revolucije, dat i presjek revolucionarne aktivnosti od 1919. do 1937. godine, kao i pregled društveno-ekonomskih prilika u Sarajevu između dva rata. Drugi i treći tom sadržavaće radove i priloge koji će tematski obuhvatiti pitanje organizacije oružanog ustanka u okolini Sarajeva, učešće brojnih boraca iz Sarajeva u redovima Narodnooslobodilačke vojske, ilegalni revolucionarni pokret u okupiranom gradu, konačno oslobođenje Sarajeva i konstituisanje organa narodne vlasti. Iznoseći na taj način istinu o velikim naporima i žrtvama naprednih snaga Sarajeva i njegove okoline, ova edicija će biti i prilog rasvjetljavanju doprinosa koji su radnička klasa i građani Sarajeva, pod rukovodstvom KPJ, dali pobjedi revolucije u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji.

Potrebno je istaći da su Komisiji, u obavljanju zadataka, od velikog značaja bili pomoć i razumijevanje širokog kruga učesnika revolucionarnih zbivanja, kao i podrška društveno-političkih organizacija, posebno Skupštine grada Sarajeva.

Sarajevo, maj 1976. *UREDNIŠTVO*

dr NIKOLA BABIĆ

OSNOVNA OBILJEŽJA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ODNOSA I DJELATNOSTI RADNIČKOG POKRETA U SARAJEVU DO 1937. GODINE

Sarajevo u vrijeme austrougarske okupacije

Sarajevo je od oktobra 1850. godine, kao najveći bosanskohercegovački grad, ponovo postalo sjedište turskog namjesnika bosanskog vilajeta, sa gradskom teritorijom koja je tretirana kao posebno upravno područje. Takav status grad je imao i kasnije. Austrougarskom okupacijom 1878. godine zamijenjena je u Bosni i Hercegovini jedna tuđinska osvajačka vlast drugom. Iz raspadajućeg turskog feudalizma, ova zemlja je ušla u sastav jedne, tada, moćne kapitalističke države, koja je željela da od Bosne i Hercegovine stvori čvrstu bazu svoga daljeg prodiranja na Balkan i da što više iskoristi njena obilna prirodna bogatstva. Stoga je nova vlast pokrenula znatna materijalna sredstva i razvila živu djelatnost, posvećujući, kao kolonijalna sila, najveću pažnju administrativno-upravnom aparatu, vojsci, saobraćaju i iskorištavanju prirodnih bogatstava. Ti napori su se osjetili i u životu Sarajeva kao upravnog i političkog centra Bosne i Hercegovine. Njegovo naglo proširenje nosilo je pečat kolonijalne politike novog gospodara. Najznačajniji objekti podignuti u periodu austrougarske vladavine bili su upravne i sudske zgrade, čitavi vojni logori, objekti za osposobljavanje saobraćaja - željeznička radionica i ložionica, a tek onda neke kulturno-prosvjetne, školske i zdravstvene

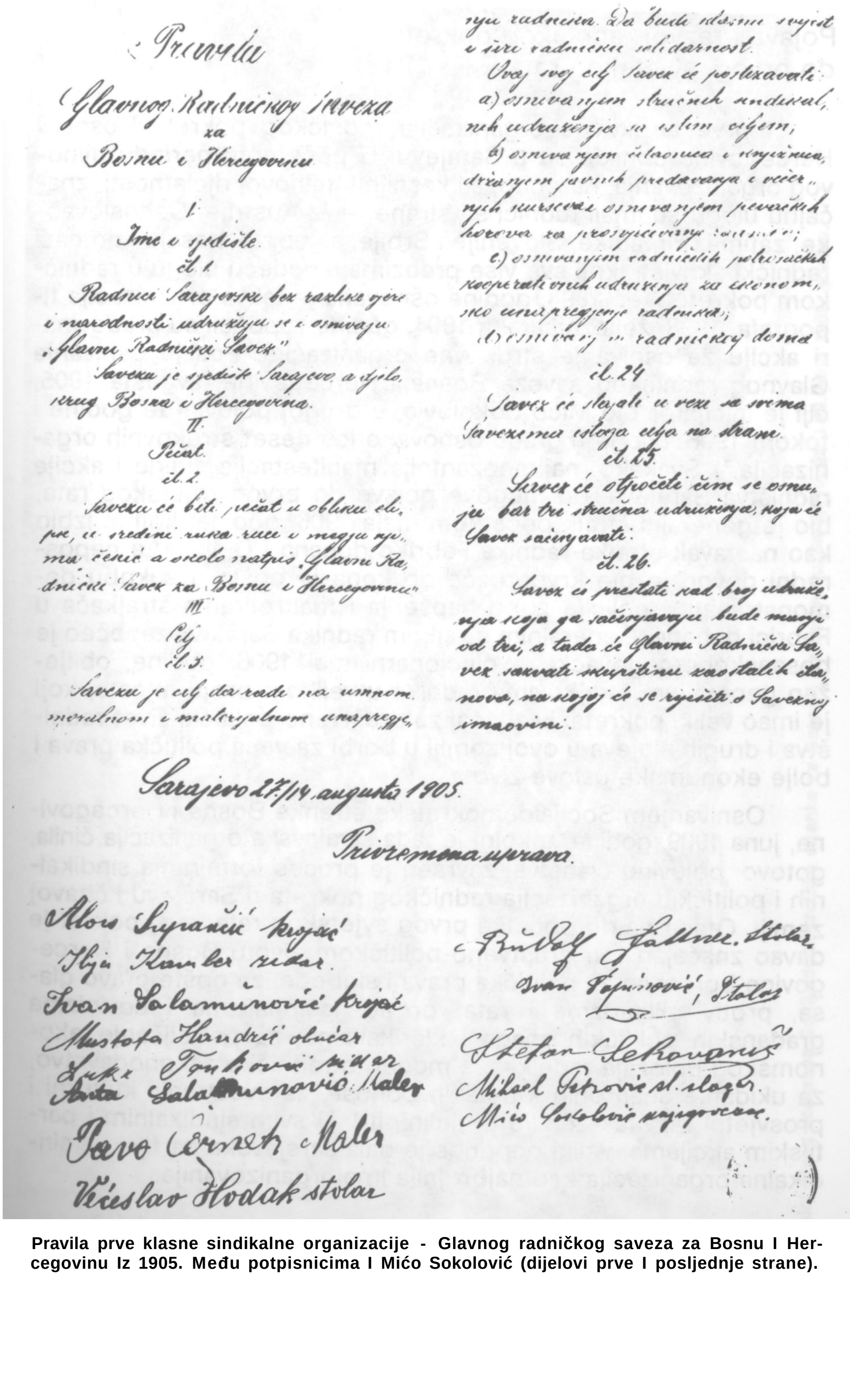
zgrade, kao i neki manji industrijski objekti, što je bilo nužno za normalan život glomaznog činovničkog upravnog, vojnog i policijskog aparata. Sarajevo je ubrzo postalo i sjedište najkrupnijih novčanih zavoda u Bosni i Hercegovini, kao i državnih ili privatnih preduzeća. Broj stanovnika je porastao od 21 377 u 1879. na 59 000 u 1918. godini.[1]) Sasvim je prirodno da je ovu izgradnju i povećanje broja stanovništva morala pratiti i izgradnja savremenih komunalnih objekata - novih ulica i naselja, vodovoda, kanalizacije, gradskog saobraćaja, električne mreže i drugog. U starom orijentalnom dijelu grada nisu učinjene, gotovo, nikakve novine.

Promjenu izgleda grada i njegove privredne djelatnosti, kao i intenzivnije robno-novčane odnose, pratila je i promjena klasne strukture grada. Tako je, na primjer, 1879. godine u gradu bilo 2 836 tvorničara, trgovaca i obrtnika, a samo 2 280 pomoćnih radnika, nadničara i slugu. Samo šest godina kasnije, broj prvih je pao na 1 624, a broj drugih se povećao na 4 065. A već 1910. godine od 51 919 stanovnika grada, preko 30 000 ih živi od industrije, zanatstva i drugih »fizičkih poslova za platu«.[2])

Jačanje domaćeg građanskog elementa i buđenje nacionalne svijesti - karakteristično za čitavo jugoslovensko područje u ovome periodu - rezultiralo je i snaženjem građanskog političkog života u Bosni i Hercegovini. Iz građanskih političkih grupa, koje se oblikuju isključivo na nacionalnoj, odnosno konfesionalnoj osnovi, naročito u vrijeme autonomnih pokreta krajem 19. i početkom 20. vijeka, izrasle su i prve građanske političke organizacije i stranke - srpske, muslimanske i hrvatske. Sarajevo postaje sjedište svih tih organizacija, bez obzira što je osnivanje i početna djelatnost nekih od njih bila inicirana u Mostaru, Banjoj Luci ili Tuzli. Tu je ponikao i najsnažnije djelovao i nacionalno-revolucionarni omladinski pokret »Mlada Bosna«, čije je djelo bio i sarajevski atentat 1914. godine. Pored činjenice da je Sarajevo bilo sjedište Zemaljske vlade, koja je pod pokroviteljstvom Beča i Pešte, pomoću snažnog birokratsko-upravnog aparata, vojske i policije, kontrolisala i rukovodila gotovo svim društvenim aktivnostima u zemlji, i svi drugi pomenuti faktori doprinijeli su da još više dođe do izražaja njegova funkcija glavnog grada Bosne i Hercegovine.

'). Todor Kruševac: Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878 -1918, Sarajevo 1960, str. 15.

'). Isto, strana 31 -32.

Pravila

Glavnog Radničkog Saveza

za

Bosnu i Hercegovinu

I.

Ime i sjedište.

čl. 1.

Radnici Sarajevske bez razlike vjere i narodnosti udružuju se i osnivaju „Glavni Radnički Savez".

Savezu je sjedište Sarajevo, a djelokrug Bosna i Hercegovina.

II.

Pečat.

čl. 2.

Savezu će biti pečat u obliku elipse, u sredini ruka ruci i među njima čekić a okolo natpis „Glavni Radnički Savez za Bosnu i Hercegovinu".

III.

Cilj.

čl. 3.

Savezu je cilj da radi na umnom moralnom i materijalnom unapređenju radnica. Da bude izdržni svijest i šire radničke solidarnost.

Ovaj svoj cilj Savez će postizavati:

a) osnivanjem stručnih sindikalnih udruženja sa istim ciljem;

b) osnivanjem čitaonica i knjižnica, držanjem javnih predavanja i večernjih kurseva, osnivanjem pevačkih horova za prosvjećivanje [illegible];

c) osnivanjem radničkih potrošačkih kooperativnih udruženja za ekonomsko unapređenje radnika;

d) osnivanjem radničkog doma.

čl. 24.

Savez će stajati u vezi sa svima Savezima istoga cilja na strani.

čl. 25.

Savez će otpočeti čim se osnuje bar tri stručna udruženja, koja će Savez sačinjavati.

čl. 26.

Savez će prestati rad broj članova, koja koja ga sačinjavaju bude manji od tri, a tada će Glavni Radnički Savez sazvati skupštinu zaostalih članova, na kojoj će se riješiti o Saveznoj imovini.

Sarajevo 27/14 augusta 1905.

Privremena uprava.

Alois Šupančič krojač
Ilija Kanler [illegible]
Ivan Salamunović krojač
Mustafa Handžić obućar
Luka Tonković [illegible]
Anta Salamunović Maler
Pavo Černetić Maler
Većeslav Hodak stolar
Rudolf Gallner stolar
Ivan Tajnović, stolar
Stefan Lekovanić
Mihael Petrović st. slagar
Mićo Sokolović [illegible]

Pravila prve klasne sindikalne organizacije - Glavnog radničkog saveza za Bosnu I Hercegovinu Iz 1905. Među potpisnicima I Mićo Sokolović (dijelovi prve I posljednje strane).

Pojava i razvoj radničkog pokreta do prvog svjetskog rata

I prve strukovne organizacije radničkog pokreta Bosne i Hercegovine ponikle su u Sarajevu. U početnom periodu njihovog organizovanja, naročito, a i kasnije u njihovoj djelatnosti, značajnu ulogu su imali radnici sa strane - iz Austrije, Čehoslovačke, zatim iz Hrvatske, Slovenije i Srbije, ali ubrzo stasaju i domaći radnički aktivisti, koji sve više preuzimaju vodeću ulogu u radničkom pokretu. Već 1894. godine osnovana je takva organizacija tipografa, 1898. željezničara, a 1904. godine započeli su građevinari akciju za osnivanje strukovne organizacije. Poslije osnivanja Glavnog radničkog saveza Bosne i Hercegovine, avgusta 1905, čiji je inicijator bio Mićo Sokolović, u drugoj polovini te godine i tokom 1906. bilo je u gradu osnovano još deset strukovnih organizacija.[3]) Svakako, najimpozantnija manifestacija snage i akcije radništva Sarajeva, od njegove pojave do prvog svjetskog rata, bio je generalni štrajk početkom maja 1906. godine, koji je izbio kao nastavak štrajka radnika Fabrike duhana i Ciglane, a neposredni povod je bio krvoproliće do koga je došlo u sukobu demonstranata i policije zbog hapšenja i maltretiranja štrajkača u Fabrici duhana. Generalnim štrajkom radnika Sarajeva započeo je bosanskohercegovački revolucionarni maj 1906. godine, obilježen generalnim štrajkovima radnika u velikom broju mjesta, koji je imao veliki pokretački značaj za društveno-politički život radništva i drugih slojeva u ovoj zemlji u borbi za veća politička prava i bolje ekonomske uslove života.

Osnivanjem Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, juna 1909. godine, u kojoj je tada sarajevska organizacija činila, gotovo, polovinu članstva, završen je proces formiranja sindikalnih i političkih organizacija radničkog pokreta u Sarajevu i čitavoj zemlji. Otada pa do početka prvog svjetskog rata, ovaj pokret je davao značajan ton društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine boreći se za politička prava i slobode, za opšte pravo glasa, protiv militarizma i rata, protiv nacionalizma i šovinizma građanskih političkih snaga i klerikalizma, za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, za moderno radničko zakonodavstvo, za ukidanje anahronih kmetskih odnosa, za svestraniji kulturni i prosvjetni razvitak zemlje u cjelini, itd. U svim sindikalnim i partijskim akcijama, veliki doprinos je dala sarajevska partijska i sindikalna organizacija kao najbrojnija i najorganizovanija.

***)• »Radničke novine«, organ Srpske socijaldemokratske partije, Beograd, br. 117,**

Učesnici Prvog kongresa Socijaldemokratske stranke za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 28. i 29. juna 1909. godine.

Prilike tokom prvog svjetskog rata

Bosna i Hercegovina se našla u izuzetno teškoj situaciji već mjesec dana prije početka prvog svjetskog rata - odmah poslije sarajevskog atentata 28. juna 1914. godine. Poslije izbijanja rata zavedeno je vanredno stanje i vojni režim, čime je onemogućen politički rad i građanskih političkih snaga i radničkog pokreta. Rat između Austro-Ugarske i Srbije, u prvoj godini, vođen je na granicama, pa i na samoj teritoriji Bosne i Hercegovine. Sarajevo je u proljeće 1915. godine bilo na kratko vrijeme i evakuisano, a za čitavo vrijeme rata bilo je proglašeno neposrednim »vojnim područjem«, u kojem je politički rad i bilo kakav kontakt političkih organizacija i pojedinaca sa istomišljenicima na strani bio potpuno onemogućen. Događaji u 1917. godini - februarska i oktobarska revolucija u Rusiji, ulazak Amerike u rat na strani Antante, gubici Centralnih sila na frontovima i drugi - doveli su do izvjesne liberalizacije društveno-političkog života u Austro-Ugarskoj Monarhiji, što je omogućilo postepeno oživljavanje i obnavljanje radničkog pokreta u Sarajevu, pa zatim i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine. Ponesen revolucionarnim talasom koji je zahvatio gotovo čitavu Evropu, radnički pokret Bosne i Hercegovine ističe još radikalnije zahtjeve za rješavanje svih značajnijih problema društveno-političkog života, prije svega, za nacionalno oslobođenje i stvaranje zajedničke jugoslovenske države i za socijalno oslobođenje radnih slojeva, prvenstveno, za oslobođenje kmetova. Ovaj pokret prvi pokreće inicijativu i vatreno se zalaže za stvaranje jedinstvenog jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Inicijator i nosilac te zamašne aktivnosti bile su sarajevske organizacije Socijaldemokratske stranke i sindikata.

Situacija tokom 1917. i 1918. godine uticala je da se pokrenu iz učmalosti i građanske političke snage u Bosni i Hercegovini i da se, uporedo sa sve očiglednijom propašću Austro-Ugarske, intenzivnije uključuju u borbu za nacionalno oslobođenje i stvaranje zajedničke države jugoslovenskih naroda. Centar i ove aktivnosti bilo je Sarajevo, a značajna karakteristika - da je prvi put došlo do izvjesnog zbližavanja i zajedničkog nastupanja građanskih političara sva tri bosanskohercegovačka naroda - Muslimana, Srba i Hrvata. Te snage stvorile su u Sarajevu, krajem oktobra, Narodno vijeće, a početkom novembra i Narodnu vladu Bosne i Hercegovine, koja je od posljednjeg austrougarskog poglavara zemlje, generala Sarkotića preuzela vlast. U takvoj situaciji dočekala je Bosna i Hercegovina stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine, a njena buržoasko-građanska vlada prihvatila je ujedinjenje bez ikakvih uslova o položaju Bosne i Hercegovine u novoj državi.

Bosanskohercegovačke prilike i Sarajevo u Kraljevini Jugoslaviji

Sva osnovna obilježja društveno-političkog života monarhističke Jugoslavije - centralističko uređenje i unitarističko nacionalno ugnjetavanje, gruba eksploatacija radničke klase i ostalih radnih slojeva i vazalni odnos prema stranim uticajima - u potpunosti, a moglo bi se reći, i najizrazitije su se manifestovala u Bosni i Hercegovini, pa i u Sarajevu. Građanske političke stranke i svi režimi do maksimuma su se koristili višenacionalnim sastavom ove sredine, raspirujući vjerske i nacionalne antagonizme, tražeći u takvoj atmosferi svoje političke i ekonomske interese.

Građanski političari u Bosni i Hercegovini nastavili su između dva rata političko djelovanje koje se, uglavnom, oslanjalo na tradicionalnu politiku nacionalnog i vjerskog antagonizma, stvorenu u ranijem periodu. Poslije prvog svjetskog rata, formirale su se brojne stranke i strančice na nacionalnoj i vjerskoj osnovi i razdrobljenost političkog života dostigla je svoj vrhunac. Takva klima u građanskom političkom životu Bosne i Hercegovine najviše se i manifestovala u Sarajevu, gdje su bila sjedišta tih političkih organizacija ili ekspoziture stranaka čiji su centri bili u Beogradu ili Zagrebu.

Početkom dvadesetih godina i kasnije došlo je do izvjesnog ublažavanja partijsko-političke razdrobljenosti, ali i ovaj proces je tekao gotovo isključivo na razdvojenosti političara triju nacionalnih buržoazija - srpske, muslimanske i hrvatske. Antagonizam beg - kmet, koji je bio prenesen na politički teren kao nacionalni antagonizam između Srba i Hrvata, s jedne strane, i Muslimana, s druge, u novoj državi prestao je, uglavnom, egzistirati kao socijalni fenomen, ukidanjem kmetstva. Ovdje se može govoriti samo o određenom antagonizmu, nošenom inercijom. Za antagonizam između Srba i Hrvata, koji nije imao realnih ekonomskih oslonaca ni u predratnoj socijalnoj strukturi Bosne i Hercegovine, nije bilo realnih osnova ni u novoj državi. Ali su ti antagonizmi u Kraljevini Jugoslaviji, kao centralističkoj državi, u okviru neriješenog nacionalnog pitanja i neriješenog pitanja položaja pojedinih zemalja i pokrajina, vješto raspaljivani na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, s ciljem da u razjedinjenosti naroda svaka od stranaka u »svojoj dijecezi« izvuče što veće političke, pa i ekonomske koristi. Na toj osnovi tekao je i proces pregrupisavanja građanskih političara iz Bosne i Hercegovine i njihovog vezivanja za pojedine političke centre van nje. Srpski građanski političari, koji su 1918. godinu proglašavali godinom srpskog nacionalnog oslobođenja i shvatili je kao početak svog aktivnog učešća u vlasti, gotovo su se u cje-

lini uključili u pojedine građanske partije u Srbiji - uglavnom u Radikalnu, Demokratsku i Zemljoradničku, a tridesetih godina u Jugoslovensku nacionalnu stranku (JNS) i Jugoslovensku radikalnu zajednicu (JRZ). Problem Bosne i Hercegovine svodili su na parolu »Bosna je srpska« i do maksimuma, koristeći se nacionalnim i vjerskim suprotnostima, nastojali da kod režima obezbijede što bolje političke i ekonomske pozicije. Većina muslimanskih i hrvatskih građanskih političara, također, prvih godina, podržavaju centralističku vlast, jer je za nerazvijenu buržoaziju veza s vlašću predstavljala uvijek unosnu orijentaciju. Ali već početkom dvadesetih godina - od 1923. godine pa dalje, hrvatski političari se uključuju u građanske stranke u Hrvatskoj, opoziciono raspoložene prema režimu - najvećim dijelom u Hrvatsku (do 1925. republikansku) seljačku stranku (HSS), a pod uticajem nacionalističkih snaga i katoličkog klera oživljava parola »Bosna je hrvatska«. Dotadašnja vodstva srpskih i hrvatskih građanskih snaga sa sjedištima u Sarajevu, postaju samo ekspoziture svojih stranaka u Bosni i Hercegovini. Muslimanski političari organizovani uglavnom u Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji (JMO), sa centralom u Sarajevu, u oktobru 1920. usvajaju stanovište protiv centralizma, a za autonomiju Bosne i Hercegovine u dotadašnjim geografskim granicama. Godine 1921. u Ustavotvornoj skupštini predstavnici JMO glasaju za Vidovdanski ustav i na taj način podržavaju jugoslovenski nacionalni unitarizam i centralizam, da bi se već 1922. godine izjasnili protiv tog centralističkog ustava, ističući da je centralizam štetan za državu i narod. Otada usamljeni muslimanski građanski političari jedini istupaju povremeno u ime Bosne i Hercegovine i njene istorijsko-političke individualnosti, nastojeći da, na toj devizi, okupe sve muslimanske mase. JMO se, zastupajući interese muslimanskih zemljoposjednika, trgovaca i sitnoburžoaskih elemenata u gradu i na selu, borila za očuvanje ekonomskih i političkih pozicija tih slojeva stanovništva. Ona je nastojala da se za likvidaciju begluka dobiju što bolje naknade, pa su autonomističkoj borbi muslimanskih političara između dva rata pripisivani elementi borbe za begovsku autonomiju i onda kad su oni bili spremni na saradnju sa srpskim i hrvatskim političarima za povoljnije rješenje položaja Bosne i Hercegovine. Zato ta borba nije imala veću podršku građanskih političara druga dva naroda u Bosni i Hercegovini.

Zbog takve političke konstelacije u Bosni i Hercegovini, ni u periodu između dva rata nije nikad došlo do zajedničkog istupanja građanskih političara sva tri naroda kada se raspravljalo i rješavalo o uređenju države i statusu Bosne i Hercegovine u njoj. Srpski i hrvatski političari iz BiH,-čije su političke matice sada bile u Beogradu, odnosno Zagrebu, bezrezervno su podržavali njiho-

vu politiku u ovim pitanjima. Muslimanski političari ostajali su u svojoj političkoj borbi usamljeni. Svaki pokušaj srpskih i hrvatskih političara da nađu zajednički jezik s njima, bio je zasnovan na tendenciji da ih pridobiju za svoje koncepcije i da na taj način pokažu svoju većinu u Bosni i Hercegovini. Podržavajući Vidovdanski ustav koji je ozakonio centralizam, sve tri grupe su doprinijele nastojanju režima da se prenebregne istorijska individualnost i samosvojnost Bosne i Hercegovine, ali je samo na insistiranje muslimanskih političara učinjena koncesija da se oblasti, kao nove administrativno-teritorijalne jedinice »od oko 800 000 stanovnika^. formiraju u Bosni i Hercegovini u njenim istorijskim granicama/) Tako Sarajevo, vještačkim - administrativnim putem, gubi atribute glavnog grada Bosne i Hercegovine i postaje samo administrativno središte Sarajevske županijske oblasti.

Šestojanuarskom diktaturom, kojom je proklamovana puna državna i nacionalna unifikacija, likvidirane su oblasti kao upravna područja, pa time i ovo posljednje obilježje priznanja individualnosti Bosne i Hercegovine. Trećeg oktobra 1929. godine donesen je Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja, kojim je ustanovljena podjela Kraljevine Jugoslavije na devet banovina, aJ3osna i Hercegovina je podijeljena u četiri banovinska područja.[5]) Sarajevo je tada postalo centar Drinske banovine u koju su bili uključeni bosanski srezovi: Sarajevo - seosko područje, Travnik, Zenica, Žepče, Fojnica, Visoko, Čajniče, Višegrad, Rogatica, Zvornik, Srebrenica, Vlasenica, Kladanj, Tuzla, Bijeljina i Brčko.[6]) Tom podjelom potpuno je prenebregnuta individualnost Bosne i Hercegovine kao, uostalom, i drugih jugoslovenskih zemalja i pokrajina, ali ona je bila najviše rasparčana.

Postoje brojne indicije da se u tim velikosrpskim kombinacijama išlo na stvaranje banovina sa srpskom većinom gdje je to god bilo moguće i radi razbijanja homogenosti Muslimana. Takva je bila po svom etničkom sastavu i Vrbaska banovina, a u Drinsku banovinu je, stoga, bio uključen najveći dio zapadne Srbije. Na taj način se u Bosni i Hercegovini računalo na punu podršku srpskog, na manjinu hrvatskog, i na razbijanje homogenosti muslimanskog stanovništva.

'). Vidi o tome član 135. pomenutog ustava, poslije čijeg donošenja dolazi do postepene likvidacije pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu i formiranja šest oblasti direktno vezanih za Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine SHS.

[s]). Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br 233. od 5. oktobra 1929. godine

'). Prema Izvještaju Trgovačke i obrtničke komore za BiH, Sarajevo, 1931, str.

Političko stanje u Bosni i Hercegovini, stvoreno grupisanjem na nacionalnoj, odnosno vjerskoj osnovi i zvaničnom državnom politikom prema ovoj zemlji i njenom položaju u državi, ne samo da je pogodovalo daljem zaoštravanju nacionalnih, vjerskih i političkih odnosa već je štetilo i njenom ekonomskom razvitku. Tako je, na primjer, koncentracija kapitala, kao i u periodu austrougarske vladavine, provođena, uglavnom, na nacionalnoj osnovi. U 1930. godini od 76 novčanih zavoda u Bosni i Hercegovini, čije su se centrale nalazile u Sarajevu, Beogradu i Zagrebu, 26 je bilo srpskih, 8 hrvatskih, 9 muslimanskih i 26 mješovitih.[7]) Ovaj podatak, kao i činjenica da su se poslovi koji su bili unosni i imali budućnost, u to vrijeme - drvna industrija i rudarstvo, nalazili u rukama države ili stranog kapitala, vrlo jasno ukazuju da se najveći dio profita iz Bosne i Hercegovine i Sarajeva kao njenog središta, odlijevao van njenih, pa i van državnih granica. To je, neosporno, bio jedan od naznačajnijih faktora koji je uticao na razvitak bosanskohercegovačke i sarajevske privrede. A to stanje najbolje ilustruje podatak da je u dvadesetogodišnjem razdoblju, 1918-1938. godina, u čitavoj Bosni i Hercegovini bilo otvoreno samo 10 330 novih radnih mjesta u svim granama njene privrede i drugih djelatnosti.[8])

Razjedinjenost građanskih političkih snaga u Bosni i Hercegovini omogućavala je da se i država, odnosno pojedini njeni režimi maćehinski odnose prema ovom području. Nisu bili rijetki slučajevi da se i najviši predstavnici vlasti iz Bosne i Hercegovine, pritisnuti zahtjevima naroda i lokalnih političara, žale lično kralju ili predsjedniku vlade da, i pored bijede i zaostalosti u Bosni i Hercegovini, država redovno ne isplaćuje državne subvencije, niti daje povoljnije kredite, bez čega je teško bilo zamisliti iole ubrzaniji privredni razvitak, a za razliku od nekih drugih područja, na ovoj teritoriji uskraćuje i mnoge prihode.') Takva politika teško se odražavala i na prosvjetne i kulturne prilike u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo je u ovom razdoblju, u pogledu ekonomskog i kulturnog razvoja, moglo bi se slbbodno reći, prošlo najlošije. Grad se razvijao mnogo sporije nego u periodu pred prvi svjetski rat.

'). Prema tabeli - Novčani zavodi u BiH 1930. godine, priloženoj u Izvještaju Trgovačke i obrtničke komore za BiH, Sarajevo, 1930. godine.

'). Enciklopedija Jugoslavije, knjiga II, Zagreb, 1956, strana 93.

'). Vidi: Memoare bana Vrbaske banovine Svetislava Milosavljevića, Arhiv Bosanske Krajine, Banja Luka, Otkup broj 33, II dio rukopisa - 1930. godine, str. 18; i pismo bana Drinske banovine, predsjedniku vlade M. Stojadinoviću, od 2. decembra 1935. godine - Arhiv Vojno-istorijskog instituta, Beograd, br. reg 35/9-1, .kut. 55.

Istina, broj stanovnika se povećao od 66 317 u 1921,[10]) na 78 173 u 1931. godini.[11]) a sa usporenim trendom porasta tridesetih godina. Nacionalna, odnosno vjerska struktura stanovništva grada (1931. godine u gradu je živjelo 23,83% pravoslavnih, 38,050/o muslimana, 27,33% katolika i 10,79% ostalih - pretežno Jevreja)[12]) davala je maha građanskim političkim snagama i klerikalcima za raspirivanje nacionalnih i vjerskih antagonizama, što je, onda, isključivalo jednu jedinstvenu politiku izgradnje i razvoja grada. Ali ekonomski potencijal grada gotovo da se nije nimalo povećao. Prema jednom izvještaju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, u gradu je 1920. godine bilo svega 17 industrijskih preduzeća, od kojih su najveća brojala: Ćilimara 600, Tvornica čarapa »Ključ« 400, Tvornica duhana 385, Pivara 175 i Tvornica pokućstva 128 radnika, a sva druga: Paromlin, Ciglana, Asfaltna industrija, Tvornica kože, Tvornica žice i eksera, Gradska elektrana, Gradska plinara, Tvornica sapuna i svijeća i neka sitnija, od 8 do 100 radnika.[13]) To je blizu 2000 industrijskih radnika, što je preskroman broj za grad koji je tada brojao preko 66 000 stanovnika, lako se ovdje pojam »industrijski radnici« uzima vrlo usko i medu njih nisu ubrojani radnici Glavne željezničke radionice i Ložionice, štamparija, vojne industrije i si., broj industrijskih radnika nije bio mnogo veći. To najbolje mogu potvrditi podaci o strukturi zaposlenih iz sredine tridesetih godina, kada je u Sarajevu bilo zaposlenih ukupno 12 920, od kojih je bilo svega 3 040 industrijskih radnika:

- zanatski radnici	3578	illi	27,69o/o,
- industrijski radnici	3040	illi	23,530/0,
- trgovački namještenici	1527	ili	11,820/0,
- kućna posluga	1441	ili	11,150/0,
- namještenici slobodnih i sličnih zanimanja	991	ili	7,200/0,
- ugostiteljski namještenici	820	ili	6,350/o,
- radništvo komunalne uprave	550	ili	4,260/0,
- namještenici - novčarstvo	509	ili	3,940/0,
- saobraćajni namještenici	426	ili	3,300/0,
- poljoprivredno radništvo	98	ili	0.760/0.
UKUPNO:	12 920		100[14])

"). Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god Kraljevine Jugoslavije - Opšta državna statistika, Sarajevo, 1932, str. 66. i 317.

"). Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, Kniiqa I Beograd, 1937, strana 41

"). Ovdje je ta struktura prikazana po vjerskoj, a ne po nacionalnoj pripadnosti - vidi Dorde Pejanović: Stanovništvo, školstvo i pismenost u krajevima bivše Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1939 - naknadni dodatak autora između 8. i 9 str.

"). Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH) Z V. br. 2082/1920.

"). Branimir Haberle: Radništvo grada Sarajeva, Zagreb, 1937. str. 1

Iz ovih podataka nije teško ostvariti uvid i u strukturu gradske privrede, u kojoj je, očigledno, preovlađivalo zanatstvo, a broj radnika u kućnoj posluzi bio samo dva puta manji od industrijskih i oko dva i po puta od broja zanatskih radnika. To je normalna posljedica činjenice da u Sarajevu, u čitavom periodu postojanja Kraljevine Jugoslavije, nije izgrađen nijedan značajniji industrijski objekat, niti je u oblasti komunalne djelatnosti išta značajnije učinjeno.[15]) Isto tako u Sarajevu - sada samo oblasnom, odnosno banovinskom centru - gotovo ništa nije urađeno ni u oblasti školstva i kulture. Za prosvjetnu politiku tadašnjih upravljača, interesantan je podatak da su u Sarajevu, u kojem tada nije bilo ni jednog fakulteta, postojale dvije katoličke bogoslovije u rangu fakulteta, pravoslavna bogoslovija i muslimanska viša teološka škola.[16]) Sve ovo govori o punom imobilizmu i zapostavljenosti, o rascjepkanosti i stagnaciji privrednog, kulturnog i javnog života Sarajeva za čitavo vrijeme postojanja buržoaske Jugoslavije, od 1918. do 1941. godine.

Radnički pokret u periodu legalnog djelovanja 1918-1920. godine

Već u vrijeme stvaranja Kraljevine SHS bila su evidentna dva osnovna gledišta, dvojaki interesi i motivi za njeno postojanje - gledište buržoazije, koja je u toj državi dobila zaštitnika svojih klasnih interesa; i gledište radničke klase, odnosno revolucionarnog radničkog pokreta, koji je smatrao da se, svim snagama, treba boriti za njenu demokratizaciju, za obezbjeđenje punih nacionalnih i socijalnih sloboda u njoj.

U periodu od dvadeset i tri godine postojanja buržoaske Jugoslavije, kao antipod buržoaziji, stalno su narastale revolucionarno-demokratske snage, na čelu sa radničkom klasom i Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ), koje su u uslovima drugog svjetskog rata vodile oslobodilačku i revolucionarnu borbu, ostvarile nacionalno i socijalno oslobođenje i umjesto stare buržoaske države, stvorile novu socijalističku zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije. U tome procesu, neosporno, pokretačka snaga bila je borba radničkog pokreta, koja je i dovela do uspješnog završetka.

"). Sarajevo - foto-monografija, izdanje Odbora za proslavu petnaestogodišnjice oslobođenja, Sarajevo, 1960.

"). Isto.

Radnički pokret se već u prvim mjesecima postojanja Kraljevine SHS našao u vrlo teškom položaju. Naglo pogoršanje uslova života i rada za vrijeme rata i okupacije, samo se produžilo u tome periodu, a naročito na njegovom početku i u godinama velike svjetske ekonomske krize. Privrednoj zaostalosti zemlje, razaranju proizvodnih snaga u toku rata, sporoj obnovi industrijske i druge proizvodnje i vrlo sporom zapošljavanju ogromne mase nezaposlenih, pridružila se svojom eksploatacijom mlada domaća buržoazija, sada na vlasti i željna bogaćenja. Izrazita oskudica životnih namirnica i druge robe široke potrošnje, porast cijena i inflacija neposredno poslije rata, izazivali su nagli pad realne najamnine i zaposlenog dijela radništva, a time je još više pogoršan položaj svih radnih slojeva.

Takva situacija u zemlji i revolucionarne prilike u Evropi, kojima je dominirala oktobarska revolucija, snažno su uticali na radikalniju revolucionarnu orijentaciju radničke klase i svih radnih ljudi jugoslovenskih zemalja. Ta revolucionarna ekspanzija manifestovala se - pored velikog broja političkih i ekonomskih štrajkova, tarifnih pokreta, demonstracija, pa čak i lokalnih pobuna - i u stvaranju Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), formiranju Ujedinjenih revolucionarnih sindikata i Komunističke organizacije žena, aprila, i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), oktobra 1919. godine.

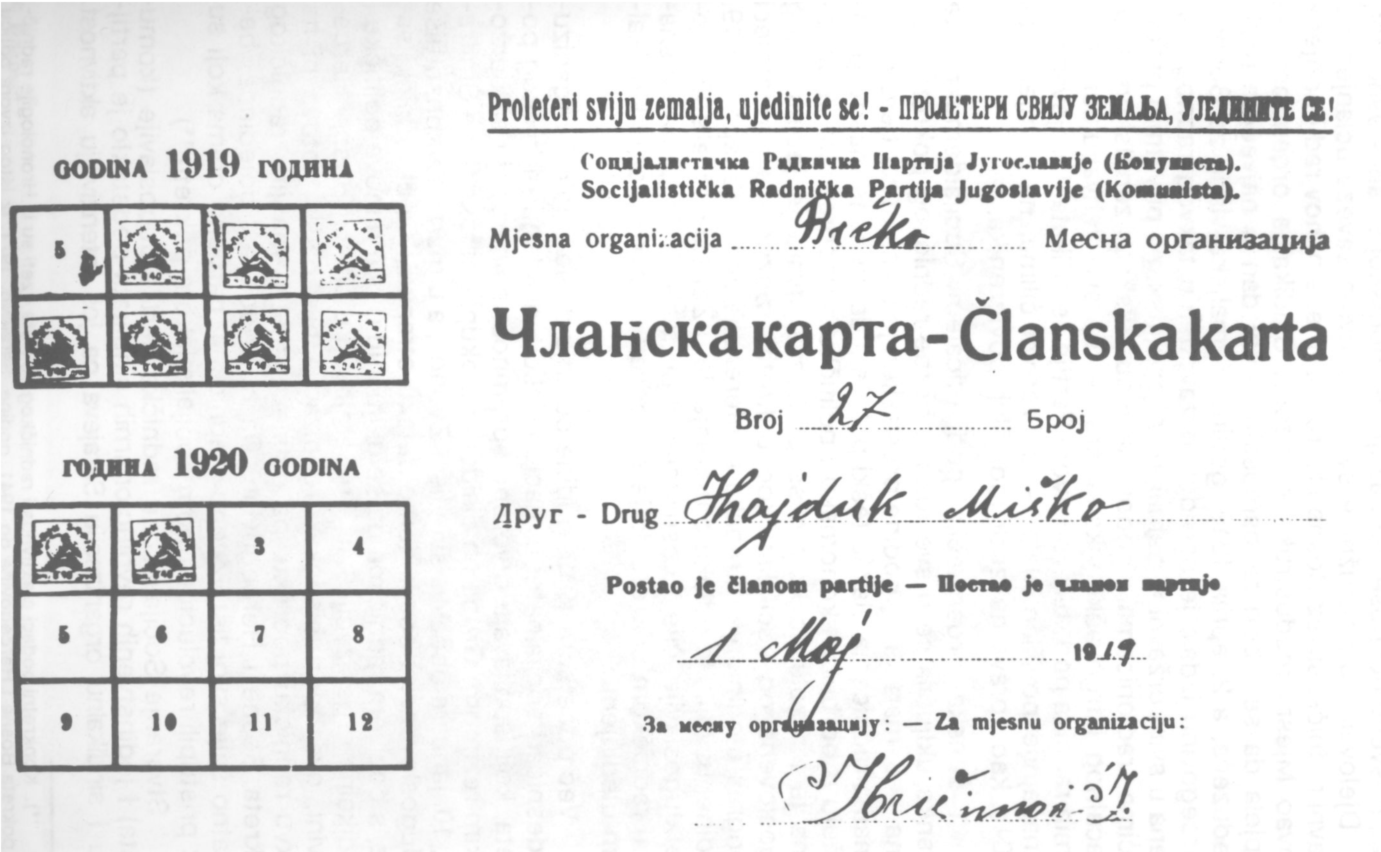
U stvaranju ovih jugoslovenskih revolucionarnih organizacija radnička klasa Bosne i Hercegovine i Sarajeva kao njenog najvećeg centra, dala je svoj veliki udio, uključujući u njih sve svoje i politički i sindikalno organizovane snage. Sarajevska mjesna organizacija Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine djelovala je aktivno u društveno-političkom životu grada i u ratnim godinama, naročito poslije februarske i oktobarske revolucije u Rusiji, kada i ovdje oživljava politička aktivnost. Tokom decembra 1918. i januara 1919. godine, ona tu aktivnost nastavlja još intenzivnije, popunjava se i već u februaru 1919. godine broji 2 100 članova, a to je nešto više od jedne trećine svih članova Stranke u Bosni i Hercegovini,[17]) koja se, kao inicijator stvaranja jedinstvenog revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije, na Kongresu ujedinjenja, aprila 1919. godine u Beogradu, kompletna uključila u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista), odnosno u Komunističku partiju Jugoslavije.

"). Arhiv Komunističke partije Bosne i Herceqovine, tom II, Sarajevo, 1951, str.

U legalnom periodu djelovanja - do kraja 1920. godine, sarajevska organizacija KPJ najaktivnije je učestvovala u svim značajnim društveno-političkim zbivanjima u zemlji i vrlo aktivno učestvovala u političkom životu grada. Do Kongresa ujedinjenja najviše se angažovala na podršci inicijativi i akciji socijaldemokratskih partija Bosne i Hercegovine i Srbije na stvaranju jedinstvenog jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, koji je jedino, kao takav, mogao da se suprotstavi buržoaskom centralističkom režimu. Godine 1919, 8. aprila - na preko 2 000 članova, mjesna organizacija je izabrala 40 delegata za Kongres ujedinjenja, a ogromnu podršku Kongresu pružili su radnici Sarajeva prilikom ispraćaja delegata 19. aprila 1919. godine.

Već 9. decembra 1918. godine održana je velika socijalistička skupština na kojoj je izrečena prva osuda novog buržoaskog sistema Kraljevine SHS, a bilo je govora i o drugim aktuelnim pitanjima - o buržoaskoj politici ugnjetavanja i eksploatacije, o izbornom pravu, agrarnoj reformi, socijalnom zakonodavstvu i o stavovima socijaldemokrate prema ovim pitanjima. Na velikoj radničkoj skupštini 17. januara 1919. godine, koju je organizovala mjesna partijska organizacija, izrečen je snažan protest i usvojena rezolucija protiv italijanskog imperijalizma i protiv gušenja socijalističkih revolucija u Evropi. Istaknuti su zahtjevi da se zabrani špekulacija i ukine slobodna trgovina prehrambenim proizvodima, da se oduzmu viškovi ovih proizvoda od bogataša i da se, u uslovima opšte nestašice i masovne gladi, pravedno i po niskim cijenama daju narodu. Snažnu manifestaciju revolucionarnog raspoloženja sarajevskog radništva predstavljao je petsatni generalni štrajk, 21. februara 1919. godine. Štrajk je organizovala mjesna partijska organizacija u znak protesta protiv politike bosanskohercegovačke zemaljske i centralne jugoslovenske vlade prema radnicima i zbog njihove sprege sa socijalpatriotima i drugim oportunističkim snagama u radničkom pokretu, koje su najuže saradivale s režimom. Osnovne parole štrajkača bile su: Dolje buržoaski režim! Dolje imperijalizam! Živio socijalizam! Dolje sa cenzurom! Dolje sa provokatorima radničke klase! i slično. Taj duh je prožimao i sve druge skupove i manifestacije radnika. I u opštinskom odboru Sarajeva, predstavnici gradske organizacije Socijaldemokratske stranke - Savo Kapor, Franjo Raušer, Rudolf Fatner, Sreten Jakšić, Duro Daković, Anton Veroneze, Mato Starčević, Salih Tafro i Panto Krekić, djelovali su od polovine decembra 1918. godine u duhu sveopštih zahtjeva radnika, naročito insistirajući na poboljšanju njihovih životnih uslova i zahtijevajući novi izborni rad s opštim i jednakim pravom glasa.

Do Kongresa partijskog i sindikalnog ujedinjenja, i gradska sindikalna organizacija djelovala je gotovo potpuno na partijskoj

Proleteri svijų zemalja, ujedinite se! - ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ!

Социјалистичка Радничка Партија Југославије (Комуниста).
Socijalistička Radnička Partija Jugoslavije (Komunista).

Mjesna organizacija Brčko Месна организација

GODINA 1919 ГОДИНА

5			

ГОДИНА 1920 GODINA

		3	4
5	6	7	8
9	10	11	12

Чланска карта - Članska karta

Broj 27 Број

Друг - Drug Hajduk Mirko

Postao je članom partije — Постао је чланом партије

1 Maj 1919

За месну организацију: — Za mjesnu organizaciju:

Ивичиновић

Članska karta Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) iz 1919. godine.

liniji, posvećujući posebnu pažnju ekonomskoj strani klasne borbe. Djelovale su podružnice svih strukovnih saveza učlanjenih u Glavni radnički savez Bosne i Hercegovine, a njihov rad je objedinjavao Mjesni medustrukovni odbor. Sindikalna organizacija je uspjela da se izbori za osmosatni radni dan u najvećem broju preduzeća, a 2. aprila 1919. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu izdala je naredbu o zavođenju takvog radnog vremena u svim državnim, zemaljskim, opštinskim i privatnim preduzećima, radionicama i pogonima industrijskog, zanatskog, saobraćajnog i trgovačkog karaktera, - upravo zahvaljujući borbi samih radnika pod rukovodstvom Partije i sindikata. Izvojevane su i značajnije povišice plata - u Tvornici čilima, na primjer, i za 100%, kao i pravo na izbor radničkih povjerenika.

I ženska organizacija pod uticajem Socijaldemokratske stranke, uključila se u sve tokove borbe radničkog pokreta. Dan žena - 8. mart 1919. godine proslavljen je u znaku zahtjeva da se ženama radnicama olakša teški položaj i da se žene masovno angažuju u borbi za ekonomsku i političku ravnopravnost, a donesena je i rezolucija kojom se podržava stvaranje jedinstvenog jugoslovenskog socijalističkog pokreta i pozdravlja predstojeći Kongres ujedinjenja. Gradska konferencija žena, 13. aprila 1919. godine, usvojila je odluku o ujedinjenju u Ženski socijalistički pokret Jugoslavije, čije su osnivanje pripremale revolucionarne snage u radničkom pokretu, koje su radile i na partijskom i sindikalnom ujedinjenju.

Već početkom 1919. godine počinju da se pribiru i organizuju desničari socijalpatrioti, nacionalistički disidenti radničkog pokreta, koji ispoljavaju otvorenu spremnost na saradnju sa buržoaskim režimom. Grupa tih disidenata, okupljena oko Jove Šmitrana, 10. januara obnavlja svoj list »Zvono«, a u martu se konstituiše u Jugoslovensku socijaldemokratsku stranku i Opći radnički savez, s pozivom radnicima da se uključuju u ove njihove političke i sindikalne organizacije. Ali, i u Sarajevu i u čitavoj Bosni i Hercegovini, ova oportunistička organizacija nije naišla gotovo ni na kakvu radničku podršku, pa ostaje neznatna manjina radničkog pokreta Bosne i Hercegovine. Da bi pridobila i pojedince, besplatno šalje svoj list »Zvono« radnicima, naročito onima koji su tek pristupili revolucionarnom socijalističkom pokretu.[1])

Stvaranje Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) i jedinstvenih revolucionarnih sindikata podstaklo je partijsku i sindikalnu organizaciju Sarajeva na još intenzivniju aktivnost.

'"). Konkretni podaci o aktivnosti radničkog pokreta uzeti su iz Hronologije radničkog pokreta Bosne i Hercegovine do 1941. godine, Sarajevo, 1971. Iz istog izvora potiču takvi podaci i u narednom dijelu teksta, za koje ne bude naveden poseban izvor.

Đuro Đaković

Tu spremnost manifestovali su sarajevski radnici već oduševljenim masovnim dočekom delegata Kongresa ujedinjenja iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, na željezničkoj stanici 26. aprila 1919. godine. Pripremane su i obimne manifestacije za proslavu Prvog maja - međunarodnog radničkog praznika - prvu u »slobodnoj« zemlji, bez prisustva strane vlasti i njene policije, žandarmerije i vojske. Međutim, čitava ta aktivnost prekinuta je potpunom zabranom proslave Prvog maja 1919. godine, jedino u Bosni i Hercegovini od svih zemalja i pokrajina Jugoslavije, na koju se - uz saglasnost centralne vlade - odlučila Zemaljska vlada za BiH zaplašena revolucionarnom aktivnošću radničkog pokreta. Na ovu zabranu partijsko i sindikalno rukovodstvo je odgovorilo organizovanjem generalnog štrajka radnika u Bosni i Hercegovini, 30. aprila, koji je u Sarajevu u potpunosti sproveden. U Bosni i Hercegovini su već od prvih dana postojanja nove države poduzimane razne mjere na suzbijanju revolucionarnog radničkog pokreta, ali reakcija vlasti na generalni štrajk od 30. aprila, nadmašila je sve dotadašnje. Samo u Sarajevu je bilo uhapšeno oko 2 000 radnika na čelu sa kompletnim rukovodstvom partijske i sindikalne organizacije, odnosno čitavog radničkog pokreta Bosne i Hercegovine, vojska je Radnički dom opkolila topovima, zaposjela i temeljno pretresla; već 6. maja Opštinski odbor Sarajeva požurio je da iz svojih redova isključi svih 9 odbornika komunista, uvodeći u Odbor socijalpatriote; a od 1. maja do 23. juna zabranjen je rad svim radničkim organizacijama pod uticajem komunista. U tom kratkom periodu, iz Sarajeva je bilo protjerano oko 400 najboljih kvalifikovanih radnika, pod izgovorom da im ovo nije zavičaj.[19])

Pohapšeni radnici pušteni su ubrzo iz vojnog zatvora, a članove partijskog i sindikalnog rukovodstva oslobodio je vojni sud ili kaznio sa 1_-4 mjeseca zatvora, tako da su svi izišli iz zatvora između 24. avgusta i 2. oktobra 1919. godine. Ovaj prvi ozbiljni sudar sa novom vlašću u »svojoj« državi izazvao je, na jednoj strani, ozbiljna kolebanja kod dijela rukovodstva, uglavnom predratnih funkcionera radničkog pokreta - braće Jakšića, Raušera, Glumca i drugih, pa oni sve više skreću u reformizam i ispoljavaju spremnost na saradnju s režimom, a na drugoj strani narasta još radikalnija revolucionarna orijentacija i dijela rukovodstva i ogromne većine radnika. Vodeća ličnost te revolucionarne komunističke orijentacije bio je Duro Daković, koji se i odranije isticao svojom revolucionarnošću.

'•). Položaj radničke klase u Jugoslaviji, Izvještaj Izvršnog odbora Centralnog medusaveznog sindikalnog odbora, za Zemaljsku konferenciju Nezavisnih sindikata, Izdanje CRSOJ, Beograd, 1922, str. 40.

Odmah po odobrenju rada radničkih organizacija, revolucionarne snage u radničkom pokretu Sarajeva razvijaju još zamašniju društveno-političku djelatnost. Već 25. juna 1919. godine partijska organizacija je pripremila veliki protestni zbor povodom najavljenog projekta Zakona o zaštiti i osiguranju radnika. Osuđujući prenebregavanje radničkih prava, zbor je zahtijevao da se odmah ozakone svi oblici radničkog osiguranja i da se ono proširi na sve radnike i službenike. U zamašnoj akciji jugoslovenskog proletarijata, u kojoj je izražena puna solidarnost sa revolucijama u Rusiji i Mađarskoj i protest protiv priprema intervencije kapitalističkih zemalja, sarajevski proletarijat je na impozantnom zboru od oko 3 000 radnika, 20. jula, usvojio jednoglasno rezoluciju kojom se protestuje protiv intervencije Antante i namjere jugoslovenske buržoaske vlade da se priključi interventima u ugušivanju revolucija u Rusiji i Mađarskoj. Otvoreno je kritikovan i raskrinkavan sistem buržoaske vlasti u Jugoslaviji. Na velikoj javnoj skupštini u bašti Radničkog doma, 17. avgusta, traženo je raspuštanje dekretovanog Državnog vijeća i sazivanje Ustavotvorne skupštine, koja bi morala biti izabrana demokratskim putem i suvereno odlučivati o državnom uređenju. Ekonomski položaj radnika bio je stalno u centru društveno-političke aktivnosti gradske partijske organizacije. Ponovo je na velikoj radničkoj skupštini, 30. septembra, izražen protest zbog »neizdržive skupoće«, te zahtijevano ukidanje slobodne trgovine životnim namirnicama i sniženje cijena. Slični zahtjevi su istaknuti i na skupštini preko 5 000 radnika i siromašnih građana, 16. novembra. Ovaj skup je protestovao i protiv političkih progona i zahtijevao pune političke slobode. Teške ekonomske prilike i skupoća bile su glavna tema i tri masovna zbora, koje je Partija istovremeno organizovala u gradu 30. marta 1920. godine. Na ovim zborovima bilo je prisutno oko 9 000 radnika i građana. Nastavljajući tradicije internacionalističke aktivnosti, partijska organizacija Sarajeva organizovala je 7. novembra 1919. godine proslavu dvogodišnjice oktobarske revolucije, na kojoj je održana i prigodna riječ povodom petogodišnjice smrti Dimitrija Tucovića, a 17. januara 1920. godine priređeno je memorijalno veče povodom godišnjice ubistva njemačkih komunista Karla Libknehta i Roze Luksemburg. To su samo najznačajnije akcije partijske organizacije do generalnog štrajka željezničara, koji je i za radnički pokret u Sarajevu predstavljao značajan događaj.

U razdoblju od Kongresa ujedinjenja, odnosno od juna 1919. godine do generalnog štrajka željezničara, aprila 1920. godine, sindikalna organizacija u gradu bila je angažovana na svim akcijama koje je organizovala Partija. Ta podrška je i obezbjeđivala masovnost partijskim političkim akcijama, kao što je partijska orga-

nizacija mobilisala sve svoje snage na organizovanje sindikata i njegovih akcija ekonomskog, kulturnog ili sportskog karaktera. Ta aktivnost se, ustvari, međusobno prožimala. U borbi za daljnje poboljšanje ekonomskog položaja radnika, sindikat je organizovao štrajkove i tarifne pokrete krojačkih radnika, tipografa, pekara, građevinara, obućara, kelnera, brijača i drvodjeljaca u čitavom gradu, te štrajkove u Fabrici duhana, Željezničkoj radionici i Paromlinu. Zahvaljujući dobroj organizaciji, svi ovi pokreti su uspijevali sa obezbjedenjem osmosatnog radnog vremena tamo gdje još nije bilo uvedeno, znatnim povećanjem nadnica, sklapanjem kolektivnih ugovora, isplatama prekovremenog rada i slično. Pružena je velika podrška radu Radničkog kulturno-umjetničkog društva »Proleter« i Radničkog sportskog društva »Hajduk«.

Organizacija žena socijalista (komunista) još više se omasovljava i organizaciono učvršćuje. Raspravlja o svim značajnim problemima društveno-političkog života, a posebno o pravima žena, položaju radnica, politici buržoaskog režima prema ženi uopšte, te o ekonomskom stanju i skupoći. Na posebnim ženskim zborovima, na kojima je bilo govora o ovim pitanjima, organizacija je okupljala i do 2 000 žena Sarajeva.

U ovom periodu utemeljuje se, organizuje i razvija živu aktivnost organizacija SKOJ-a u Sarajevu. U maju 1919. godine organizuje se omladinska komunistička grupa učenika Trgovačke akademije, čiji je sekretar bio Rodoljub Čolaković. Kasnije se javljaju slične grupe i u drugim školama i preduzećima više po inerciji, nego po programiranoj akciji Partije, koja tada nije dovoljno razumijevala sav značaj rada među omladinom, 18. novembra osnovana je omladinska škola za mlade članove SRPJ (k), u kojoj se izučava politička ekonomija, sociologija i istorija socijalizma. Njeno postojanje i rad sigurno je ubrzalo i konstituisanje organizacije SKOJ-a, koja je, izborom mjesnog rukovodstva, izvršena 4. decembra. Mjesno rukovodstvo SKOJ-a, prije svega, uspijeva da se već 17. januara 1920. godine u organizaciju uključi oko 300 članova organizacije mladih socijalista (naučnika); 19. januara organizuje demonstracije đaka srednjih škola zbog zabrane Zemaljske vlade za BiH da se osnuje jedinstvena srednjoškolska omladinska organizacija; a 15. aprila organizuje i dvodnevni štrajk svih srednjoškolaca Sarajeva u znak solidarnosti sa studentima Beogradskog univerziteta koje je policija grubo napala zbog revolucionarne aktivnosti. SKOJ je bio organizator podrške omladine raznim akcijama Partije i sindikata.

Socijalpatriotska reformistička organizacija zvonaša uopšte se i ne opaža u ovom razdoblju, jer je izostala gotovo svaka podrška radnika. Ona, također, pokušava da okupi radnike na nekim

Ivan Krndelj, istaknuti revolucionar i organizator KPJ i sindikalnog pokreta željezničara.

ekonomskim akcijama, ali njenoj skupštini, organizovanoj protiv skupoće 1. avgusta 1919. godine, prisustvuje oko 50 pristalica, a zboru 18. novembra na kojem je govorio najistaknutiji lider socijalpatriota i tadanji ministar za socijalnu politiku u centralnoj jugoslovenskoj vladi Vitomir Korać, prisustvovalo je samo 250 ljudi. Tako su socijalpatrioti u Sarajevu bili potpuno politički onemogućeni.

Generalni štrajk željezničara Jugoslavije imao je i za radnički pokret Bosne i Hercegovine i Sarajeva poseban značaj. Željezničari Sarajeva su u ovom štrajku učestvovali, tako reći, stoprocentno. Oni su, također, učestvovali i u svim akcijama željezničara koje su prethodile ovom štrajku. Sukob željezničara i režima, koji je naročito podozrivo pratio njihovu aktivnost, zaoštrava se povodom otkazivanja takozvanog »Protokola sporazuma«, koji su Savez saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije i Ministarstvo saobraćaja Kraljevine SHS potpisali oktobra 1919. godine, a u kojem su bila regulisana pitanja visine nadnica, radnog vremena, prekovremenog rada itd. Ovaj protokol Ministarstvo je stavilo van snage krajem 1919. godine i jednostrano donijelo »Pravilnik« kojim su narušena sva stečena prava željezničara. Protestna kampanja željezničara organizovana je u čitavoj zemlji.[20]) U Sarajevu je održana protestna skupština svih 2 500 željezničara 13. februara, a svi su se oni uključili u generalni štrajk 15. aprila 1920. godine. Poznato je da je vlada ovaj veliki i dobro organizovani štrajk ugušila militarizacijom željeznica, odnosno proglašavanjem svih željezničara vojnim obveznicima. Njima je vojna komanda zabranila i učešće u proslavi 1. maja 1920. godine. Ubrzo su organizatori štrajka i mnogi aktivisti radničkog pokreta bili izvrgnuti nasilju, otpuštanju s posla, progonima i hapšenjima u čitavoj zemlji. Žrtve tog nasilja bili su i brojni aktivisti u Sarajevu, pa su tim povodom, tokom juna, održane protestne skupštine željezničara i radnika Glavne željezničke radionice.

Sarajevska organizacija SRPJ (k) aktivno je učestvovala u organizovanju štrajka željezničara i kasnije protestnih skupština protiv njihovih progona. Ona je organizovala impozantnu proslavu 1. maja 1920. godine, u kojoj je učestvovalo oko 7 000 radnika, iako željezničari nisu mogli u njoj učestvovati. Izvršene su i pripreme za Drugi, Vukovarski kongres, u čijem radu je uzelo učešća 38 delegata iz Sarajeva. Ali, pritisak vlasti u vrijeme generalnog štrajka 1919. godine i kasnije, te generalnog štrajka željez-

[10]). šire o sukobima željezničara i režima vidi u radu dr Ahmeda Hadžirovića: štrajkovi radnika u Bosni i Hercegovini 1919 -1920, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1972, br. 8, str. 137-139.

PROLETERI SVIJU ZI

GLAS

ORGAN KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJ

Izlazi svaki dan osim nedelje i praznika. Redakcija i administracija: Socijalistički Radnički Dom. Telefon redakcije i administracije u Radnič. Domu br. 801

Poštarina

252, broj — X. godište Sarajevo, petak

Kandidati komunističke partije

Okružni sarajevski sud potvrdio je 17./XI. 1920. kandidatsku listu Komunističke Partije Jugoslavije **za okrug sarajevski**. Naši kandidati su ovi:

Kandidatska lista

za izborni okrug sarajevski za izbore poslanika za Ustavotvornu Skupštinu na dan 28. novembra ove godine.

I.

Kandidati prema članu 13. Zakona o izborima narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštinu.

1. **Gjura Gjaković,** bravar iz Sarajeva
2. **Milan Jokić**, opštinski činovnik iz Sarajeva,
3. **Bogoljub Ćurić**, tajnik saveza železničara,
4. **Edhem Bulbulović**, bakal iz Sarajeva,
5. **Stjepan Brković**, činovnik Bolesničke Blagajne,
6. **Izrael Gaon**, bravar iz Sarajeva,
7. **Marko Šimić**, bravar u rudniku, iz Vareša,
8. **Milan Maravić**, tipograf iz Sarajeva.

II.

Kandidati prema članu 14. zakona o izborima poslanika za Ustavotvornu Skupštinu.

1. **Života Milojković**, novinar iz Beograda,
2. **Jerko Tartalja**, advokat iz Splita.

Njihovi zamenici:

1. **Mihailo Ivеša**, advokatski pripravnik iz Kragujevca.
2. **Nikola Mitrović**, suplent iz Svilajnca.

Kandidatska lista KPJ za sarajevski okrug 1920. godine. Nosilac liste Đuro Đaković

Kandidatska lista za sarajevski izborni okrug za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920. godine.

ničara, s jedne, i sve izrazitiji revolucionarni kurs KPJ, s druge strane, ubrzali su i u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine i Sarajeva unutarnju diferencijaciju na dosljedno revolucionarne, komunističke snage i na oportunističke snage - centrumaše. Ovi posljednji, napuštaju postepeno revolucionarne pozicije, pa na Vukovarskom kongresu se zajedno sa reformistima iz ostalih jugoslovenskih zemalja, najviše iz Srbije, otvoreno suprotstavljaju revolucionarnoj orijentaciji KPJ i eksponiraju kao opozicija Partije, da bi ubrzo istupile i protiv nje.

Konfrontacija s tom hovom opozicijom u Partiji nije značajnije omela društveno-političku aktivnost sarajevske partijske organizacije. Ona se poslije Vukovarskog kongresa, angažuje u brojnim političkim akcijama - 8. jula organizuje skupštinu preko 5 000 radnika koja protestuje protiv namjere režima i poslodavaca da ukinu osmosatno radno vrijeme; pod predsjedništvom Dure Đakovića, 5. avgusta, održana je skupština preko 2 000 sarajevskih radnika na kojoj je izražen snažan protest protiv buržoaske reakcije i ratnohuškačke politike i zahtijevano zaključenje mira sa Sovjetskom Rusijom; razbijena su nastojanja centrumaša da obezbijede svoj uticaj u sindikatima, odnosno da obezbijede »jedinstvo« sindikata na principu njihovih odvajanja od Partije. Ali, najsnažniju političku aktivnost ispoljila je i ova organizacija u predizbornoj kampanji, uoči izbora za Konstituantu, održanih 28. novembra 1920. godine. I pored raznih oblika ometanja te aktivnosti koja je činio režim, tokom septembra, oktobra i novembra održan je veći broj predizbornih skupština; 17. novembra potvrđena je u Okružnom sudu u Sarajevu i lista KPJ za sarajevski okrug, čiji je nosilac bio Duro Daković; a na izborima ta lista je dobila 4 198 glasova i Daković je bio izabran za poslanika. Na definitivnu raspravu sa centrumaškom opozicijom, gradska organizacija se odlučila poslije uspješne izborne kampanje - tokom decembra i iz svojih redova isključila 137 članova koji su potpisali »Manifest opozicije« ili su se s njima solidarisali.

U sindikalnoj organizaciji vođena je ozbiljna borba za uticaj između centrumaša, s jedne, i komunista, s druge strane. Do kraja 1920. godine, međutim, dominantan uticaj komunista je bio evidentan. Ta borba je donekle smanjila broj ekonomskih akcija radništva. Tarifne i štrajkačke akcije su vodili samo građevinari i željezničari, ali su svi učestvovali u raznim oblicima borbe protiv namjere vlade da reakcionarnom »Uredbom o radu i redu« ukine, gotovo, sve tekovine dotadanje radničke klasne borbe - osmosatno radno vrijeme, pravo na kolektivne ugovore, na proslavu prvog maja, na izbor radničkih povjerenika i drugo.

I organizacije SKOJ-a i žena nastavljale su svoju političku aktivnost, prije svega, uključujući se u sve akcije koje je organizovala KPJ.

Period ilegalnog djelovanja revolucionarnog radničkog pokreta 1921 -1928. godine

Poslije prvih uspjeha u suzbijanju štrajka željezničara aprila i ugušivanju štrajka rudara decembra 1920. godine, režim velikosrpske buržoazije, uz punu podršku reakcionarnih snaga drugih naroda Jugoslavije, okomio se svim sredstvima na revolucionarni radnički pokret zbog velikog uticaja koji je on vršio na cjelokupni politički život u zemlji. Krajem 1920. godine vlada je donijela Obznanu kojom je zabranjen rad KPJ, klasnih sindikata i drugih organizacija koje su djelovale pod uticajem Partije, a mjesec dana poslije donošenja centralističkog Vidovdanskog ustava, krnja narodna skupština izglasala je 2. avgusta 1921. godine Zakon o zaštiti države, koji je buržoaziji dao još veće mogućnosti za teror. Komunistička aktivnost mogla se po ovom zakonu suzbijati čak i smrtnom kaznom. Ovim mjerama političkog nasilja Partija je otjerana u ilegalnost, a njeni članovi i simpatizeri izvrgnuti su hapšenjima, progonima, otpuštanju s posla, te proskribovanju i raznim drugim policijskim mjerama, odnosno onemogućavani su da bilo na koji način djeluju u javnom životu.

Iluzije partijskog rukovodstva da je Obznana samo privremena nezakonita mjera vlade i izvjesno povjerenje u buržoasku zakonitost, zatim idejne, političke i organizacione slabosti kojima je Partija bila opterećena,- bili su razlozi da ona nije gotovo ništa preduzela da organizuje otpor preko 60 000 svojih članova i više stotina hiljada članova sindikata, SKOJ-a i drugih simpatizera ovoj ofanzivi reakcije. Pasivan stav i taktika iščekivanja da se otvoreni klasni sukob riješi putem buržoaskog ustavnog sistema, unijeli su pravu zabunu u članstvo Partije i revolucionarno raspoložene mase, izazvali dezorijentaciju i demoralizaciju, oslabili i za niz godina onesposobili i Partiju i klasne sindikate za ozbiljnije ekonomske, a pogotovo političke akcije. Međutim, prigušeno revolucionarno raspoloženje najvećeg dijela članova Partije i većine radničke klase time nije bilo i prekinuto. To najbolje potvrđuje činjenica da socijaldemokratski reformisti koji su se eksponirali svojim antikomunizmom i mirenjem i postepenim stapanjem sa postojećim kapitalističkim poretkom, nikad više nisu _ <li značajniji politički uticaj u radničkom pokretu Jugoslavije, pa ni u Bosni i Hercegovini, niti u Sarajevu, bez obzira na pomoć buržo-

aske vlasti i na činjenicu da su zauzimali sve vodeće pozicije u radničkim ustanovama - komorama, uredima socijalnog osiguranja i drugim.

U periodu 1921. do 1929. godine KPJ se razvijala i djelovala pod izvanredno teškim uslovima. Mjere režima protiv revolucionarnog radničkog pokreta, koje su Partiju i njeno rukovodstvo iznenadile i formom i razmjerama, izazvale su oštru krizu, prije svega, u njoj samoj. Bio je potreban period od nekoliko godina da se prorijeđene organizacije KPJ i SKOJ-a srede i preorijentišu na ilegalni rad i da se poduzmu ozbiljniji koraci na stvaranju mogućnosti za legalnu i polulegalnu aktivnost organizacija i pokretanje listova pod uticajem Partije.

Ubrzanije prevazilaženje krize i preorijentaciju na ilegalni rad ometale su nesuglasice u vrhovima KPJ, nastale pojavom dvostrukog rukovodstva - u zemlji i inostranstvu i njihovih razmirica 0 kompetencijama. Ali, mnogo dublji karakter i teže posljedice za aktivnost Partije i razvoj revolucionarnog pokreta imala su idejno-politička razilaženja u stavovima prema nacionalnom, seljačkom, sindikalnom i organizacionom pitanju, na kojoj osnovi se snage u Partiji podvajaju u desnu i lijevu frakciju, čija je borba tokom dvadesetih godina s teoretskih i praktičnih rasprava o najaktuelnijim pitanjima političke i revolucionarne borbe prerasla u besprincipijelnu polemiku i trvenje oko rukovodećih položaja u Partiji i sindikatu. I pored ocjene da »socijalna reakcija (...) zauzima sve više maha« i da »proletarijat razjedinjen, nemoćno gleda kako se radničko zakonodavstvo sabotira i gazi«, do koje se i u Partiji došlo već na početku sukoba, obje frakcije nisu pokazale spremnost da se u novim uslovima zajednički iznađe i utvrdi realna platforma revolucionarne borbe i zato je čitav ovaj period obilježen učmološću, besperspektivnošću i sektaškim sanjarenjima o revoluciji. Ni izvjesni napori da se ovi problemi rasprave i razriješe - na Trećoj zemaljskoj konferenciji, januara 1924. godine, i na Trećem kongresu KPJ, maja 1926, nisu urodili plodom. Zato ni pokušaji legalnog djelovanja KPJ preko Nezavisne radničke partije Jugoslavije, Nezavisnih sindikata, putem legalne ili polulegalne štampe 1 na drugi način, nisu davali značajnije rezultate.

Frakcijska borba u KPJ, u ovom periodu je bila prirodan pratilac procesa idejnog i organizacionog sazrijevanja Partije i njenog oslobađanja od socijaldemokratskog idejnog nasljeđa, što je imalo ogroman značaj za njen dalji razvitak. Odbačeno je postepeno shvatanje o unitarističkom »nacionalnom jedinstvu«, koje je predstavljalo indirektnu podršku hegemoniji velikosrpske buržoazije, i uz upornu borbu ljevice prihvaćen princip prava naroda na samoopredjeljenje do otcjepljenja, a time i poimanje Jugosla-

vije kao višenacionalne države. Nacionalno pitanje uočeno je kao problem čije rješenje nije moguće očekivati bez dosljedne borbe proletarijata zajedno sa ostalim radnim slojevima i nacionalno ugnjetanim narodima. U ovom periodu su, međutim, često prihvatani stavovi Kominterne da treba ići na »razbijanje Jugoslavije kao imperijalističke tvorevine«, odnosno na »izdvajanje Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i stvaranje od njih nezavisnih republika«. Aktuelizirana je parola o balkanskoj, balkansko-podunavskoj i svjetskoj federaciji sovjetskih republika i slično. To je širokim narodnim slojevima, pritisnutim socijalnim i nacionalnim ugnjetavanjem u samoj Jugoslaviji, bilo daleko i nepoznato. Nije otvaralo realnu perspektivu ni izrazito šablonsko shvatanje da se »režimska kriza u Jugoslaviji ne može riješiti samo socijalističkom revolucijom« nego da je »buržoasko-demokratska revolucija prelazni period ka socijalističkoj revoluciji«. Pa, ipak, se može tvrditi da je u uočavanju nacionalne problematike i povezivanju borbe za rješavanje nacionalnog pitanja s borbom proletarijata za socijalni preobražaj, KPJ iznalazila postepeno svoje sopstvene puteve za uspješnu revolucionarnu borbu radničke klase i naroda Jugoslavije.

Uporedo sa cjelokupnim ovim procesom, u Partiji narastaju nove revolucionarne snage izrasle u krilu radničke klase, imune od frakcionaških naklapanja i ambicioznog trvenja oko položaja. Te snage istupaju energično sa zahtjevom da se prekine sa frakcionaškom borbom; da se Partija okrene licem prema neposrednim zahtjevima i interesima radničke klase i radnih masa uopšte; da ona stane na čelo sve masovnijeg otpora koji se javljao prema teškom političkom i ekonomskom stanju koje je nametnula vladajuća buržoazija. U borbi protiv frakcija, naročito se isticala zagrebačka partijska organizacija, a najmarkantnija i najsnažnija ličnost te zdrave proleterske opozicije bio je Josip Broz, tada organizacioni sekretar"Mjesnog komiteta KPJ u Zagrebu. Sa antifrakcijskim zahtjevima, on je otvoreno istupao februara 1928. godine na Osmoj konferenciji zagrebačke partijske organizacije. Titovo istupanje i nova zagrebačka linija u našoj partiji koju je on započeo, naišli su na svestranu podršku partijskih članova i proleterskih masa i imali su ogroman značaj za dalju sudbinu KPJ.

Na podsticaj zagrebačke organizacije, ubrzo je uslijedHa i antifrakcijska intervencija Kominterne putem Otvorenog pisma članovima KPJ, zatim smjenjivanje frakcionaškog rukovodstva, kao i priprema za Četvrti kongres Partije. Nova »zagrebačka« linija unijela je u KPJ i novi duh partijskog jedinstva i orijentaciju na borbu za rješavanje najkonkretnijih ekonomskih i političkih problema radnih slojeva, zajedno sa njima i među njima. U atmosferi koju je ona stvorila i razvijala, održan je Četvrti kongres KPJ, no-

vembra 1928. godine, na kome su isključeni frakcionaši iz rukovodstva i izabrano novo, pretežno radničko rukovodstvo, u kome je Duro Daković bio organizacioni sekretar. Ali, proces konsolidacije Partije ubrzo je prekinula i za duže vremena omela šestojanuarska diktatura, koja je protiv nje i usmjerila svoj glavni udar.

Revolucionarni radnički pokret u Bosni i Hercegovini, preživljavao je sve faze razvitka radničkog pokreta Jugoslavije u periodu 1921 -1929. godine, izložen često još žešćem političkom teroru nego u drugim dijelovima Jugoslavije. Tako je, na primjer, mnogo energičnije ometan i zabranjivan rad organizacijama Nezavisne radničke partije, pa je jedino u Bosni i Hercegovini već od 1924. godine bio potpuno zabranjen rad Nezavisnih sindikata, njihov list »Radničko jedinstvo«, koji je počeo izlaziti u Sarajevu početkom 1922, zabranjen je sredinom 1923, a polulegalni list »Glasnik istine«, također pokrenut na inicijativu organizacija KPJ u Sarajevu marta 1926. godine, zabranjen je već poslije petog broja.

. . .

Poslije zabrane KPJ i progona u vezi s tom zabranom, kada je iz Sarajeva protjerano ili, na određen način, bilo prisiljeno da ga napusti 318 radnika,[21]) nastupilo je naglo osipanje mjesne partijske i drugih organizacija revolucionarnog radničkog pokreta. U prve dvije godine ovoga perioda aktivno djeluje samo usko partijsko jezgro oko Dure Dakovića, koje svoju borbu usmjerava i protiv reakcionarnog režima i protiv reformista u većini spremnih na saradnju š" režimom u borbi protiv komunista. Već u januaru 1921. godine, pod rukovodstvom Dure Dakovića i Koste Novakovića osnovana je mala ilegalna partijska tehnika, u kojoj su umnožavani leci i drugi partijski materijali, čija sadržina odiše upravo tom orijentacijom. Razvijena je i vrlo živa propaganda na onemogućavanju i razbijanju skupova koje su zakazivali reformisti s ciljem da pridobiju radnike u svoje organizacije. Pokušaj komunista da organizuju manifestacije 1. maja 1921. godine, onemogućila je policija oštrom intervencijom i hapšenjima, ali je, zato, održan u Koševu ilegalni prvomajski skup komunista i njihovih simpatizera. Organizovan je putem letaka i bojkot »Glasa slobode«, kojeg su reformisti, uz dozvolu vlasti, počeli izdavati 14. maja 1921. godine kao svoj organ i svestrano ga iskorištavati u klevetanju komunista i revolucionarnog radničkog pokreta u cjelini. Već u junu bio je formiran ilegalni Mjesni komitet KPJ, koji je rukovodio radom 5 sekcija sa 100 - 120 članova. Aktivnost organizacije je izazvala pooštreno podozrenje policije, pa je ona tokom ljeta izvršila broj-

*'). Kao u napomeni broj 19, str. 41.

ne premetačine stanova, progone pojedinaca i hapšenja osumnjičenih. Uhapšen je i izveden pred sud i Đuro Daković. Sve je to uticalo na jenjavanje partijskog rada u drugoj polovini 1921. i tokom 1922. godine i onemogućilo organizaciju da što više učini na organizovanju legalnih formi i oblika djelatnosti.

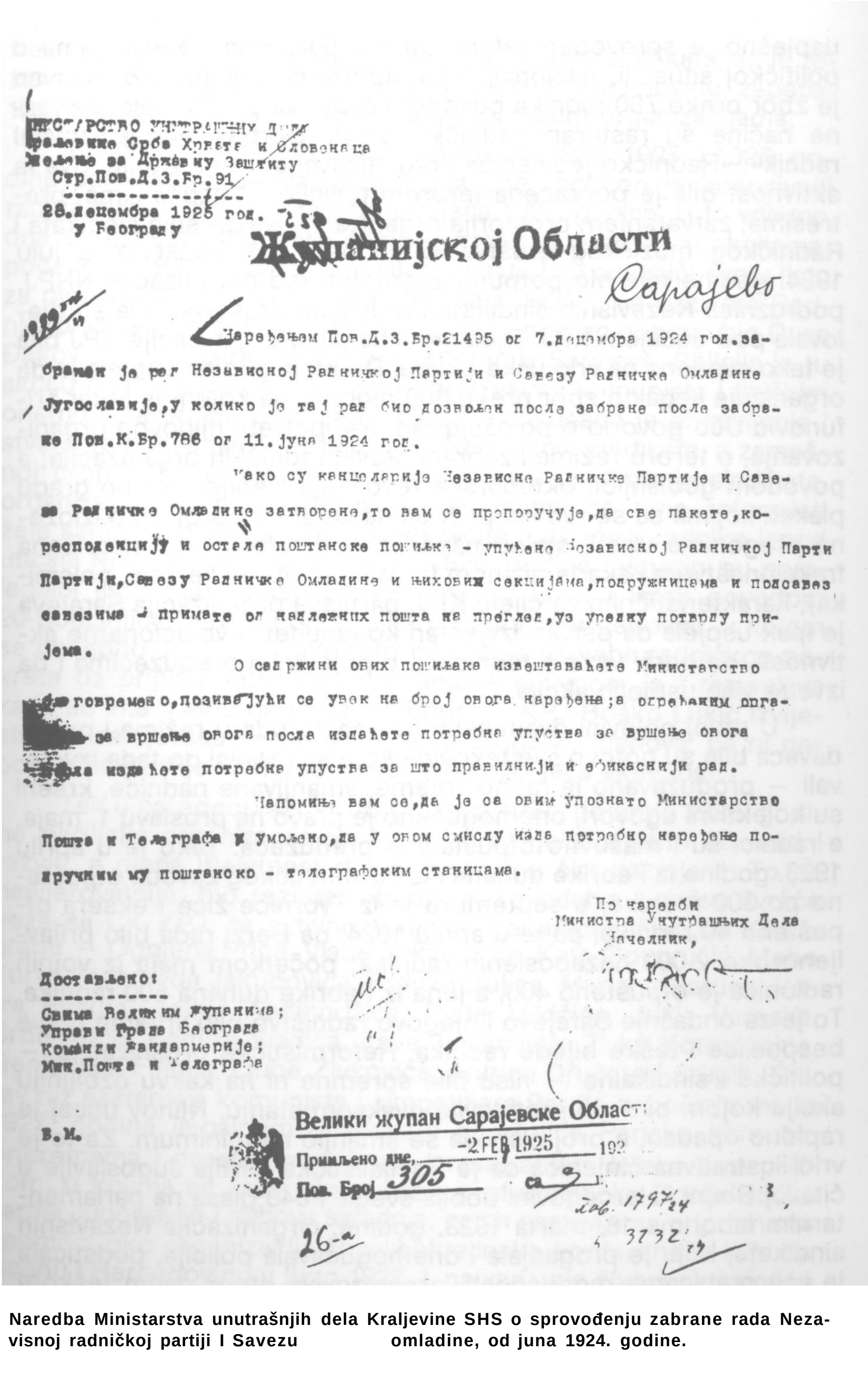
Ipak, inicijativom komunista organizovano je nekoliko tarifnih pokreta radnika Tvornice duhana, Glavne željezničke radionice, pekara, krojača i drugih. Već u maju 1921. osnovano je Mjesno sindikalno vijeće koje je objedinjavalo rad podružnica koje su radile pod uticajem komunista, a kasnije su osnovane i podružnice Nezavisnih sindikata - željezničara, radnika šivačko-odjevne industrije koja je najaktivnije djelovala i postala najpodozrivija policiji, zatim građevinara, drvodjeljaca i monopolskih radnika. U gradu je rasturano preko 800 brojeva »Radničkog jedinstva«, organa Nezavisnih sindikata.

Tokom 1921. godine i organizacija SKOJ-a se oporavlja od zabrane, konstituiše se ilegalni mjesni komitet i već u junu izdaje letak šegrtskoj omladini s pozivom da bojkotuje sve režimske, nacionalističke i reformističke organizacije. Onemogućena policijskim terorom, organizacija SKOJ-a u martu 1922. organizuje konferenciju mladih radnika i šegrta i konstituiše se u polulegalnu organizaciju Saveza mladih radnika, pokušavajući da nastavi revolucionarnu aktivnost pod uticajem KPJ.

Nasuprot teškim uslovima ilegalnog djelovanja revolucionarnog radničkog pokreta, reformisti su i u Sarajevu započeli svoje pirovanje. Već prvih mjeseci 1921. godine, oni dobivaju od vlasti svu zaplijenjenu imovinu organizacija revolucionarnog radničkog pokreta - radnički dom i druge prostorije, arhivu, pojedine radničke ustanove, 14. maja pokreću svoj »Glas slobode« i putem svih tih sredstava i uz podršku vlasti nastoje da pridobiju radnike za svoje organizacije. Tokom 1921. godine centrumaši i socijalpatrioti - zvonaši se ujedinjuju u svojoj spremnosti na saradnju s buržoazijom i u borbu protiv komunista. To ujedinjenje provedeno je formalno i organizaciono kroz jedinstvene organizacije desničarske Socijalističke partije Jugoslavije i Glavnog radničkog saveza kao nove reformističke sindikalne centrale. Od početka 1922. godine u rukama reformista se nalazi i tek osnovana Radnička komora Bosne i Hercegovine. Pa i pored svih tih institucija, reformisti nisu uspjeli da ostvare ozbiljnije pozicije među radnicima. Nešto više radnika pristupilo je sindikatima kao jedinoj instanci putem koje su se mogli boriti protiv nasrtaja buržoazije da im ukine stečena i uskrati bilo kakva nova ekonomska prava. Politička organizacija reformista, međutim, ostala je bez podrške radnika i više je sama za sebe egzistirala. To potvrđuje činjenica da

ona nikad nije mogla organizovati masovniji politički skup, a početkom 1923. godine na parlamentarnim izborima dobila je svega nekoliko desetina glasova. U ovoj organizaciji radnici su vidjeli dvoličnog, licemjernog i na izdaju klasnih interesa spremnog političkog faktora, organizaciju koja se kitila tradicijom, a saradivala s režimom, pa zato su joj uskratili povjerenje, bez obzira što je zauzela sve pozicije u raznim radničkim ustanovama - komori, osiguranju i drugima.

Tokom 1922-1923. godine konsoliduje se rukovodstvo KPJ za Bosnu i Hercegovinu i uspostavlja se izvjesna veza sa CK KPJ, što doprinosi prilagodavanju gradske organizacije ilegalnim uslovima rada i omogućava prve rezultate na stvaranju ilegalnih organizacija. Pored organizacije Nezavisnih sindikata, Saveza mladih radnika i sindikalnog lista »Radničko jedinstvo«, početkom 1923. godine osniva se i organizacija Nezavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ), u koju se na polulegalan način uključuju, uglavnom, komunisti i njihovi simpatizeri - preko 100 članova. U to vrijeme djeluje ilegalna organizacija KPJ među tipografima, metalcima, pekarima, građevinarcima i monopolcima, čijim radom rukovodi Mjesni komitet. Najveće zasluge za intenziviranje ove aktivnosti pripadaju Duri Dakoviću, kojeg policija zbog toga hapsi početkom januara 1923. godine i sa još 10 drugova - saradnika, kažnjava zatvorom od 10 do 20 dana. U januaru, februaru i prvoj polovini marta sve ove organizovane snage revolucionarnog radničkog pokreta Sarajeva angažuju se u predizbornoj kampanji povodom parlamentarnih izbora zakazanih za 18. mart 1923. godine. U nemogućnosti da istaknu svoju listu, one putem letaka i na skupovima raskrinkavaju politiku režima i pojedinih građanskih stranaka, kao i saradnju reformista s režimom. Radni narod grada i sela pozivan je da na izborima manifestuje svoje nezadovoljstvo s postojećim režimom i, u tom smislu, iskoristi svoje biračko pravo, a neposredno pred izbore radnici su pozvani da ne učestvuju u njima. Policija zbog ove aktivnosti poduzima nova hapšenja, pretrese, 15. marta raspušta organizaciju Saveza mladih radnika optužujući je da je »osnovana radi ostvarenja ponovnog komunističkog pokreta«, a ubrzo iz Sarajeva i iz Bosne i Hercegovine progoni Duru Dakovića. Stoga jenjava ova revolucionarna aktivnost, ona se svodi na simboličnu proslavu 1. maja i 7. novembra - šeste godišnjice oktobarske revolucije, da bi 1924. godine poslije izvjesne konsolidacije, ponovo oživjela. Oživljavanje te aktivnosti najviše se manifestovalo preko polulegalne organizacije NRPJ - krajem januara je organizovana komemorativna konferencija povodom smrti Lenjina; u martu je razmatrano pitanje obnove i organizacionog širenja partijske i sindikalne organizacije i

Министарство Унутрашњих Дела
Краљевине Срба Хрвата и Словенаца
Одељење за Државну Заштиту
Стр.Пов.Д.3.Бр.91
28.децембра 1925 год.
у Београду

Жупанијској Области
Сарајево

Наређењем Пов.Д.3.Бр.21495 од 7.децембра 1924 год.забрањен је рад Независној Радничкој Партији и Савезу Радничке Омладине Југославије,у колико је тај рад био дозвољен после забране после забране Пов.К.Бр.786 од 11.јуна 1924 год.

Како су канцеларије Независне Радничке Партије и Савеза Радничке Омладине затворене,то вам се препоручује,да све пакете,кореспонденцију и остале поштанске пошиљке - упућено Независној Радничкој Парти Партији,Савезу Радничке Омладине и њиховим секцијама,подружницама и подсавез савезима - примате од надлежних пошта на преглед,уз уредну потврду пријема.

О садржини ових пошиљака извештаваћете Министарство благовремено,позивајући се увек на број овога наређења;а одређеним орга- за вршење овога посла издаћете потребна упуства за вршење овога посла издаћете потребна упуства за што правилнији и ефикаснији рад.

Напомиње вам се,да је са овим упознато Министарство Пошта и Телеграфа и умољено,да у овом смислу изда потребно наређење потчињеним му поштанско - телеграфским станицама.

По наредби
Министра Унутрашњих Дела
Начелник,

Достављено:
Свима Великим Жупанима;
Управи Града Београда
Команди Жандармерије;
Мин.Пошта и Телеграфа

В.М.

Велики жупан Сарајевске Области
Примљено дне, -2 FEB 1925 192
Пов. Број 305 са
Пов. 1797/24
3732/24
26-а

Naredba Ministarstva unutrašnjih dela Kraljevine SHS o sprovođenju zabrane rada Nezavisnoj radničkoj partiji I Savezu omladine, od juna 1924. godine.

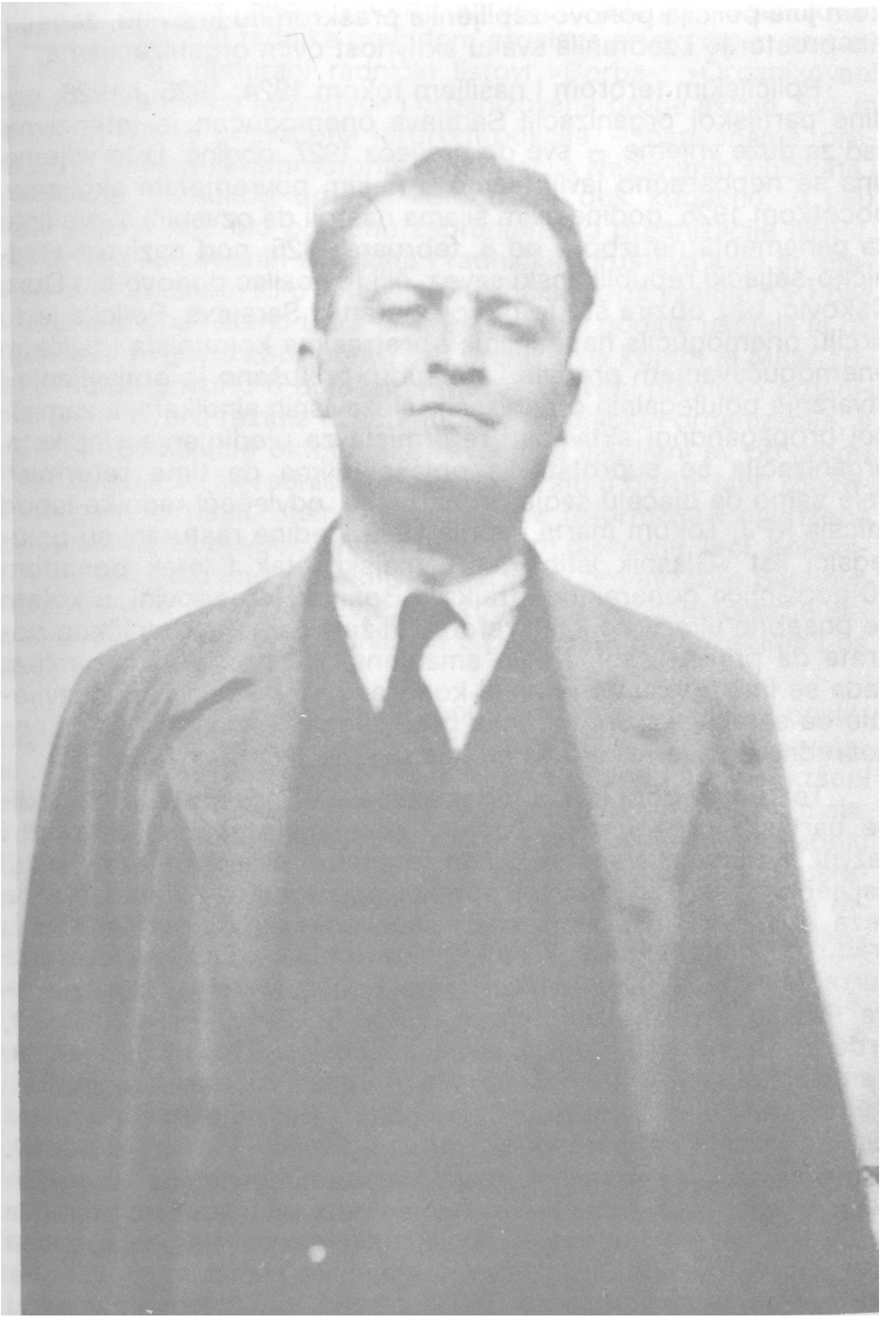
uspješno je sproveden referendum o partijskim rezolucijama o političkoj situaciji, nacionalnom i agrarnom pitanju; organizovan je zbor preko 700 radnika povodom proslave prvog maja; na razne načine su rasturani radnički listovi »Borba«, »Organizovani radnik«, »Radničko jedinstvo« i organizovane druge akcije. Sva ta aktivnost bila je popraćena terorom policije - hapšenjima, pretresima, zatvaranjem prostorija organizacija Nezavisnih sindikata i Radničkog muzičkog društva »Sloboda«, dok konačno, u julu 1924. godine nije bio potpuno zabranjen rad organizacije NRPJ, podružnica Nezavisnih sindikata i radničkih društava koja su djelovala pod uticajem KPJ. Djelatnost ilegalne organizacije KPJ bila je tako svedena na vrlo uske okvire. Do kraja godine uspjela je da organizuje ilegalno zbor preko 300 radnika, na kojem je Mitar Trifunović Učo govorio o položaju radnika, potrebi njihovog organizovanja, o teroru režima i zabrani pravih radničkih organizacija; a povodom godišnjice oktobarske revolucije lijepljeni su po gradu plakati kojima su se radnici pozivali da istraju u borbi, lako izložena progonima vlasti, stalno napadana od reformista i nagrižena frakcionaštvom i akademizmom (uglavnom diskusije, leci, polemika), karakterističnim za cijelu KPJ, partijska organizacija Sarajeva je ipak uspjela da ostvari izvjestan kontinuitet revolucionarne aktivnosti, da održi vezu s radnicima u pojedinim preduzećima i da izvede više uspjelih akcija.

U prvoj polovini dvadesetih godina na udaru režima i poslodavaca bile su gotovo sve tekovine koje su radnici do tada izvojevali - produžavano je radno vrijeme, smanjivane nadnice, kršeni su kolektivni ugovori, onemogućeno je pravo na proslavu 1. maja, a radnici su i masovno otpuštani iz preduzeća. Tako je u aprilu 1923. godine iz Fabrike duhana i iz Pirotehničkog zavoda otpušteno po 300 radnika; u septembru je iz Tvornice žice i eksera otpušteno 40 radnika, pa je u aprilu 1924. na Berzi rada bilo prijavljeno oko 2 000 nezaposlenih radnika; početkom maja iz vojnih radionica je otpušteno 400, a juna iz Fabrike duhana 500 radnika. To je za ondašnje Sarajevo i njegovo radništvo bilo vrijeme prave besposlice i teške bijede radnika. Reformističke organizacije - političke i sindikalne - nisu bile spremne ni na kakvu ozbiljniju akciju kojom bi se suprotstavile ovakvom stanju. Njihov uticaj je rapidno opadao, a broj članova se smanjio na minimum. Za to je vrlo ilustrativna činjenica da je Socijalistička partija Jugoslavije u čitavoj Bosni i Hercegovini dobila svega 1 843 glasa na parlamentarnim izborima 18. marta 1923. godine. Organizacija Nezavisnih sindikata, koju je proganjala i onemogućavala policija, podsticala je i, u granicama mogućnosti, organizovala otpor ovom teškom stanju - uspješno je završen tarifni pokret pekara avgusta 1923. godine, početkom 1924. u svim strukama su osnovane sindikalne

frakcije i mjesna sindikalna frakcija Nezavisnih sindikata, ali je tokom jula policija ponovo zaplijenila preskromnu imovinu, zapečatila prostorije i zabranila svaku aktivnost ovim organizacijama.

Policijskim terorom i nasiljem tokom 1924, 1925. i 1926. godine partijskoj organizaciji Sarajeva onemogućen je intenzivniji rad za duže vrijeme - sve do proljeća 1927. godine. U to vrijeme, ona se neposredno javlja samo u nekim povremenim akcijama: početkom 1925. godine svim silama nastoji da ozvaniči svoju listu za parlamentarne izbore od 8. februara 1925. pod nazivom Radničko-seljački republikanski savez, čiji je nosilac ponovo bio Đuro Daković, bez obzira što je bio protjeran iz Sarajeva. Policija je tu akciju onemogućila hapšenjima i pretresima komunista i fizičkim onemogućavanjem predaje liste sudu; pokušano je obnavljanje i stvaranje polulegalnih organizacija Nezavisnih sindikata, a zamašnoj propagandnoj aktivnosti reformista za ujedinjenje sindikata, organizacija se suprotstavila objašnjenjima da time reformisti žele samo da ojačaju svoje organizacije, odvlačeći radnike ispod uticaja KPJ. Tokom marta i aprila 1926. godine rasturani su poiulegalni list »Glasnik istine«, prvomajski letak i letak povodom 20-godišnjice generalnog štrajka u Bosni i Hercegovini, u kojem se posebno ukazivalo kako reformisti žele uspjehe radničkog pokreta da pripišu sebi. Naglo smanjena aktivnost je i razumljiva kada se ima u vidu da je na III kongresu KPJ Boško Lukić izvijestio da sarajevska organizacija broji svega 20 članova, pa ni neposredno poslije Kongresa se nije osjetila jača aktivnost.

Tek u narednoj fazi - od proljeća 1927. do kraja 1928. godine partijska organizacija Sarajeva se uspjela osjetno učvrstiti i razviti, a njena djelatnost dobila je znatno šire razmjere. To je, najvjerovatnije, bio rezultat obnove rukovodstva i nešto čvršće veze sa CK KPJ. te aktivnosti mlade generacije članova KPJ u gradu - Ognjena Price, Vlade Jokanovića. Kate Govorušić, Mehe Kurte, Mehmeda Jakubovića, Branka Bujića, Marjana Baruna, Petra Pešuta, Asima Abdihodžića, Riste Mikičića, Julija Vareska, Srde Price, Ramiza Sladića, Pave Tvrtkovića, Živka Kotrošanina, Benjamina Fincija, Ljube Živkovića, Antuna Družete i drugih. Čitav niz sastanaka komunista i simpatizera Partije započinje marta 1927. godine ilegalnom proslavom godišnjice Pariške komune, pripremama i proslavom 1. maja i rasturanjem letaka tom prilikom, u kojima se raskrinkava režim, reformistička Socijalistička partija Jugoslavije i njihova saradnja; zatim nastavlja sa pripremama i pomoći oko organizacije Prve pokrajinske konferencije KPJ za Bosnu i Hercegovinu u ljeto 1927. i, najzad, vrlo živom aktivnošću uoči parlamentarnih izbora održanih 11. septembra 1927. godine. Tokom svake od ovih akcija policija je pretresala stanove svih poznatih komunista, hapsila ih, predavala sudu ili administrativno

Ognjen Prica

kažnjavala višenedjeljnim zatvorom. Naročito se policija okomila na gradsku partijsku organizaciju tokom predizborne kampanje. Već u julu i avgustu bilo je prikupljeno preko 140 potpisa za kandidatsku listu Republikanskog saveza radnika i seljaka, čiji je nosilac za sarajevski okrug bio Đuro Daković, kojeg su komunisti i radnici Sarajeva i po treći put kandidovali bez obzira što je već pune četiri godine bio protjeran i odsutan iz njihove sredine. Tokom avgusta i septembra gotovo nijedan od potpisnika ove liste nije ostao pošteđen policijskog maltretiranja - od ličnih pretresa, pretresa stanova, hapšenja, do optužbe po Zakonu o zaštiti države i predaje većeg broja potpisnika sudu. Pa čak i kada je optužene sud oslobodio, policija ih je protjerala u zavičajna mjesta, a desetoricu predložila za otpuštanje iz državne službe. Napokon su vlasti, uoči samih izbora, poništile kandidatsku listu Dure Dakovića, iako lične liste nisu svugdje poništene.

Sasvim je razumljivo da je ovaj novi val nasilja vlasti nad revolucionarnim radničkim pokretom u gradu doveo do nove oseke u njegovoj djelatnosti, jer je veliki broj njegovih najistaknutijih aktivista bio onemogućen u radu hapšenjima, progonima, neprekidnom prismotrom policijskih agenata i na drugi način. Ostajala je mogućnost djelovanja samo u strogoj ilegalnosti i orijentacija na razne diskusione sastanke samo članova KPJ, i to onih manje kompromitovanih, te ilegalno umnožavanje i rasturanje letaka. Na takav način je gradska partijska organizacija obilježila godišnjicu Pariške komune, Prvi maj i reagovala na radnički slet kojeg su organizovali reformisti krajem maja 1928. godine, letkom u kojem su radnici pozivani da slet bojkotuju. Stiče se dojam da je to bio gotovo jedini metod rada, koji su preporučivala i viša rukovodstva KPJ. Rasturanje letaka i sastanci manjeg broja članova, naročito su postali česta pojava u gradu poslije dolaska u Sarajevo instruktora CK KPJ Romana Filičeva Markulina, početkom ljeta 1928. godine. Od tada pa do kraja oktobra održano je na desetine sastanaka na Bistriku, Hridu, Podhrastovima, Koševu, u Kovačićima, kod Gajtan-fabrike, u Novom Sarajevu, na Dolac-Malti i drugdje. Na ovim sastancima raspravljalo se o potrebi obnavljanja Nezavisnih sindikata, omasovljenju organizacija KPJ, o situaciji u SSSR-u i u Kraljevini SHS, o položaju radnika i slično. Posebno se partijska organizacija angažovala u izbornoj kampanji za prve opštinske izbore u Bosni i Hercegovini, održane 28. oktobra, i najveći broj sastanaka posvetila tome pitanju, pokušavajući da održi i javne predizborne zborove radnika i gradske sirotinje. Na jednom takvom polulegalnom zboru 24. septembra izabrana je kandidaciona komisija sa zadatkom da sastavi listu Republikanskog radničko-seljačkog saveza za opštinske izbore, a za nosioca liste je izabran profesor Ognjen Priča, već dotad jedan od najista-

KANDIDATSKA LISTA

za izbor općinskih vijećnika i zamjenika za općinu Sarajevo
na dan 28. oktobra 1928. g.

I. Kandidati:

1. ***Ognjen Prica, nastavnik, Sarajevo***
2. **Mehmed Kurto,** krojački radnik, Sarajevo
3. **Lovro Zovko,** pekar, Sarajevo
4. **Asim Alajbegović,** krojački radnik, Sarajevo
5. **Vidoslav Perić,** zidar, Sarajevo
6. **Atif Hadžić,** obućar, Sarajevo
7. **Mustafa Gluhić,** opančarski radnik, Sarajevo
8. **Boško Lukić,** opančar, Sarajevo
9. **Milan Buzadžić,** knjigoveža, Sarajevo
10. **Redžep Gorušanović,** zelenar, Sarajevo
11. **Robert Predanić,** pekarski radnik, Sarajevo
12. **Ivan Tvrtković,** kovač, Sarajevo
13. **Martin Duretić,** obućarski radnik, Sarajevo
14. **Živko Kotrošan,** pekarski radnik, Sarajevo
15. **Fehim Tatarević,** ulagač, Sarajevo
16. **Ismet Buljugija,** opančarski radnik, Sarajevo
17. **Dušan Špirić,** pekarski radnik, Sarajevo
18. **Gašpar Stojčević,** obućarski radnik, Sarajevo
19. **Meho Mahmutagić,** obućarski radnik, Sarajevo
20. **Ivan Jugović,** kolar, Sarajevo
21. **Ibrahim Krivošija,** brijački radnik, Sarajevo
22. **Ismet Festa,** bravar, Sarajevo
23. **Jozo Velicki,** tesarski radnik, Sarajevo
24. **Franjo Spahić,** krojač, Sarajevo
25. **Alija Tukić,** konobar, Sarajevo
26. **Ibro Jajtović,** obućar, Sarajevo
27. **Nikola Duretić,** opančar, Sarajevo
28. **Vojo Latinović,** obućar, Sarajevo
29. **Ivan Mikolčić,** obućar, Sarajevo
30. **Fazlija Fazlinović,** kafedžija, Sarajevo
31. **Anto Matošević,** radnik, Sarajevo
32. **Ivan Vojkić,** krojač, Sarajevo
33. **Kosta Vasiljević,** obućar, Sarajevo
34. **Koloman Duretić,** opančar, Sarajevo
35. **Meho Mehić,** pekar, Sarajevo

II. Zamjenici:

1. **Mehmed Jakubović,** obućarski radnik, Sarajevo
2. **Petar Pešut,** student, Sarajevo
3. **Sulejman Fazlinović,** obućar, Sarajevo
4. **Srđa Prica,** studenat, Sarajevo
5. **Branko Jovanović,** obućar, Sarajevo
6. **Alija Alagić,** papučar, Sarajevo
7. **Omer Puška,** krojač, Sarajevo
8. **Uzeir Alibegović,** krojač, Sorajevo
9. **Edhem Baljak,** krojač, Sarajevo
10. **Ćamil Tucaković,** aščija, Sarajevo
11. **Derviš Filipović,** obućar, Sarajevo
12. **Vlado Šušić,** trgovački putnik, Sarajevo
13. **Salim Alihodžić,** obućar, Sarajevo
14. **Alija Trebinjac,** radnik, Sarajevo
15. **Idriz Mušić,** obućar, Sarajevo
16. **Ahmed Imamović,** ulagač, Sarajevo
17. **Hamdija Mušić,** obućar, Sarajevo
18. **Franjo Stojčević,** trgovački pomoćnik, Sarajevo
19. **Ibrahim Repak,** stolar, Sarajevo
20. **Jozo Likić,** obućar, Sarajevo
21. **Mišo Jokanović,** đak, Sarajevo
22. **Jovo Rajić,** obućar, Sarajevo
23. **Miloš Granić,** bravar, Sarajevo
24. **Ivan Ganić,** zidar, Sarajevo
25. **Dragutin Horvat,** tipograf, Sarajevo
26. **Stevo Ivanović,** obućar, Sarajevo
27. **Niko Tvrtković,** obućar, Sarajevo
28. **Ferdo Komušanac,** trgovački pomoćnik, Sarajevo
29. **Edhem Kiseljaković,** obućar, Sarajevo
30. **Salim Vilić,** obućar, Sarajevo
31. **Zahid Zelihić,** radnik, Sarajevo
32. **Hamdija Eminefendić,** radnik, Sarajevo
33. **Mehmed Fejzagić,** krojač Sarajevo
34. **Mustafa Kvočo,** obućarski radnik, Sarajevo
35. **Salih Sevlić,** obućar, Sarajevo

Predstavnik liste za glasačko mjesto: V./1
Redžep Gorušanović

Zamjenik liste za glasačko mjesto:
Jovo Rajić

Ovaj je prepis saglasan
sa orig. kandidatskom li-
stom potvrđenom od Vel. Ž[illegible]
pana u Sarajevu
dne 27.IX.1928. br. 23088
i nosi tekući broj »9«
VELIKI ŽUPAN

Kandidatska lista za izbore općinskih vijećnika u Sarajevu oktobra 1928. godine.

knutijih komunista i član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. U julu je organizovana mala ilegalna partijska tehnika u stanu Benjamina Fincija, u kojoj su umnožavani predizborni i drugi leci i rasturani po gradu, a 20. oktobra rasturan je i glavni predizborni dokumenat »Platforma i zahtjevi«, u kojem je razobličavan buržoaski režim, ukazivano na tešku privrednu krizu i istaknuti brojni zahtjevi za poboljšanje životnih uslova radnih slojeva. Sva ova aktivnost praćena je novim hapšenjima, pretresima stanova i onemogućavanjem bilo kakvog oblika sastajanja komunista i simpatizera, a posebne mjere javne prismotre organizovane su na samim izborima. Glasati za komuniste pod tim uslovima, značilo je javno se izložiti nasilju vlasti i biti proskribovan kod policije. Pa, ipak, lista komunista je dobila 229, a lista reformista koji su vodili javnu agitaciju i imali blagonaklonost vlasti 250 glasova.

Uz veliku pomoć gradske partijske organizacije organizovana je i na Pašinom Brdu održana Druga pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 10. septembra 1928. godine. Na ovoj konferenciji glavna rasprava je vođena o predstojećim opštinskim izborima, o omasovljenju organizacije, o obnovi Nezavisnih sindikata ili ulaska komunista u URSS-ove sindikate - što je podstaklo i sarajevsku organizaciju na još življu aktivnost na svim ovim pitanjima. Odtad se prvi put na njenim sastancima, doduše dosta uzdržano, počinje pominjati mogućnost ulaska u reformističke sindikate i radnicima - simpatizerima preporučivati da se u njih uključuju.

I u razdoblju od oktobra 1928. do 6. januara 1929. godine sastanak »na brzinu« i leci ostaju osnovni oblik djelovanja partijske organizacije. To je kao metod rada utvrđivao i novi instruktor CK KPJ Dimitrije Stanisavljević Krka, objašnjavajući da je rasturanje letaka najbolje sredstvo agitacije i komunističke propagande. To je donekle i razumljiva orijentacija kada se ima u vidu da je svaki javni rad komunista bio onemogućen, a ni u partijskim rukovodstvima nije bilo čvršće orijentacije na svakodnevni masovni politički rad. Na sastancima posljednjih mjeseci 1928. godine, uglavnom se raspravljalo o situaciji u zemlji i u inostranstvu - posebno »u Rusiji i Americi«, prikupljani su prilozi »za žrtve reakcije«, raspravljano je o teškom stanju radnika, o potrebi bolje organizacije i učvršćivanja saveza radnika i seljaka i održavani su kratki seminari u okviru idejno-političkog rada, uglavnom o toj tematici. Rasturani su i leci povodom desetogodišnjice stvaranja Kraljevine SHS u kojima je raskrinkavan režim buržoazije, te leci CK KPJ »Radnom narodu Hrvatske, Dalmacije, Makedonije, Crne Gore, Slovenije, Vojvodine i Bosne i Hercegovine«, čiji je sadržaj upućivao čitaoca na politiku nacionalnog ugnjetavanja naroda ovih

Mehmed Jakubović Šemšek, obućarski radnik, član PK KPJ za BIH. Likvidiran u staljinskim čistkama u SSSR-u i rehabilitovan u Moskvi 1963. godine.

jugoslovenskih zemalja i pokrajina. Međutim, režim šestojanuarske diktature prekinuo je i ovu djelatnost.

U čitavom ovom razdoblju druge polovine dvadesetih godina reformisti su nastojali privući što veći broj radnika u svoje organizacije. Vodili su akciju za ujedinjenje sindikata, organizovali proslavu dvadesetogodišnjice generalnog štrajka u Bosni i Hercegovini, organizovali radnički slet i savez radničkih kulturnih i sportskih društava, te preko radničke komore i ustanove socijalnog osiguranja, gdje su im vlasti obezbijedile vodeće pozicije, nastojali da politički osvoje radničke mase. Dio radnika je i pristupio u URSS-ove sindikate, jer druge legalne institucije, preko koje bi se borili za svoja elementarna prava, nisu ni imali. Ali, njihova politička organizacija - Socijalistička partija Jugoslavije, kompromitovana zbog saradnje s režimom, gubila je i ono pozicija što ih je imala. To najbolje potvrđuju činjenice da je ta partija na parlamentarnim izborima 1927. godine u čitavoj Bosni i Hercegovini dobila 2 385, a na opštinskim izborima 1928. godine 1 516 glasova.

Radnički pokret u uslovima terora šestojanuarske diktature, 1929-1937. godine

Režim šestojanuarske diktature zadao je najteži udarac Komunističkoj partiji Jugoslavije, ionako oslabljenoj dotadanjim frakcijskim borbama i sektaštvom i za više godina onemogućio njenu intenzivniju kontinuiranu djelatnost. U prvoj režimskoj hajci na komuniste ubijen je Duro Daković i oko stotinu drugih istaknutih funkcionera i aktivista Partije, veliki broj aktivista je osuđen na dugogodišnju robiju, a mnoga rukovodstva i organizacije bili su razbijeni. Pogrešan kurs rukovodstva koje se nalazilo u inostranstvu, na »stvaranje borbenih četa i odreda« i »pripremu za oružani ustanak«, u vrijeme kad su za to postojali najslabiji uslovi, izložio je malobrojnu organizaciju KPJ i SKOJ-a još žešćem teroru i rastrojavanju njihove organizacione strukture. Herojski otpor i držanje komunista u neravnoj borbi sa čitavim aparatom policije, žandarmerije i administracije apsolutističkog režima, doprinio je da je u redovima Partije izrastao novi lik revolucionarnog borca, dokraja odanog radničkoj klasi i punoj slobodi svog naroda, nepokolebljivog u borbi za potpuno nacionalno i socijalno osobođenje naroda Jugoslavije. To je bio odlučujući faktor koji je onemogućio da režim diktature uništi KPJ i koji je omogućio da ona i u tim najtežim uslovima bijelog terora postepeno obnovi organizacije i rukovodstva i, na široj osnovi, razvije političku aktivnost u borbi protiv diktature.

Naglo pogoršanje ekonomskog položaja i okrutni metodi režima diktature izazvali su otpor radničke klase, siromašnog seljaštva i omladine. Novi revolucionarni kadrovi, oslobođeni frakcionaških natezanja i sektaštva, sve su uspješnije u tridesetim godinama primjenjivali masovne oblike borbe. Na platformi borbe protiv diktature i narastajuće fašističke opasnosti, za poboljšanje položaja radnih masa, za rješenje nacionalnog pitanja, za punu slobodu štampe i razvitka napredne društvene misli uopšte, KPJ je uspjela da stvori revolucionarna uporišta, obezbijedi sve veći uticaj u radnim masama i da u tim godinama borbe protiv diktature započne obezbjeđivati pozicije značajnog političkog faktora u zemlji. Pored räpidnog narastanja nezadovoljstva širokih narodnih slojeva i uticaja raznih spoljnih faktora, neosporno su i ovakva aktivnost Partije i herojski otpor njenog članstva natjerali režim diktature na izvjesnu liberalizaciju političkog života - donošenjem oktroisanog ustava 1931. godine i zavođenjem semiparlamentarnog sistema. Ti faktori su, sasvim sigurno, pospiješili na okupljanje i građansku opoziciju i aktivirali je u političkoj borbi protiv diktature.

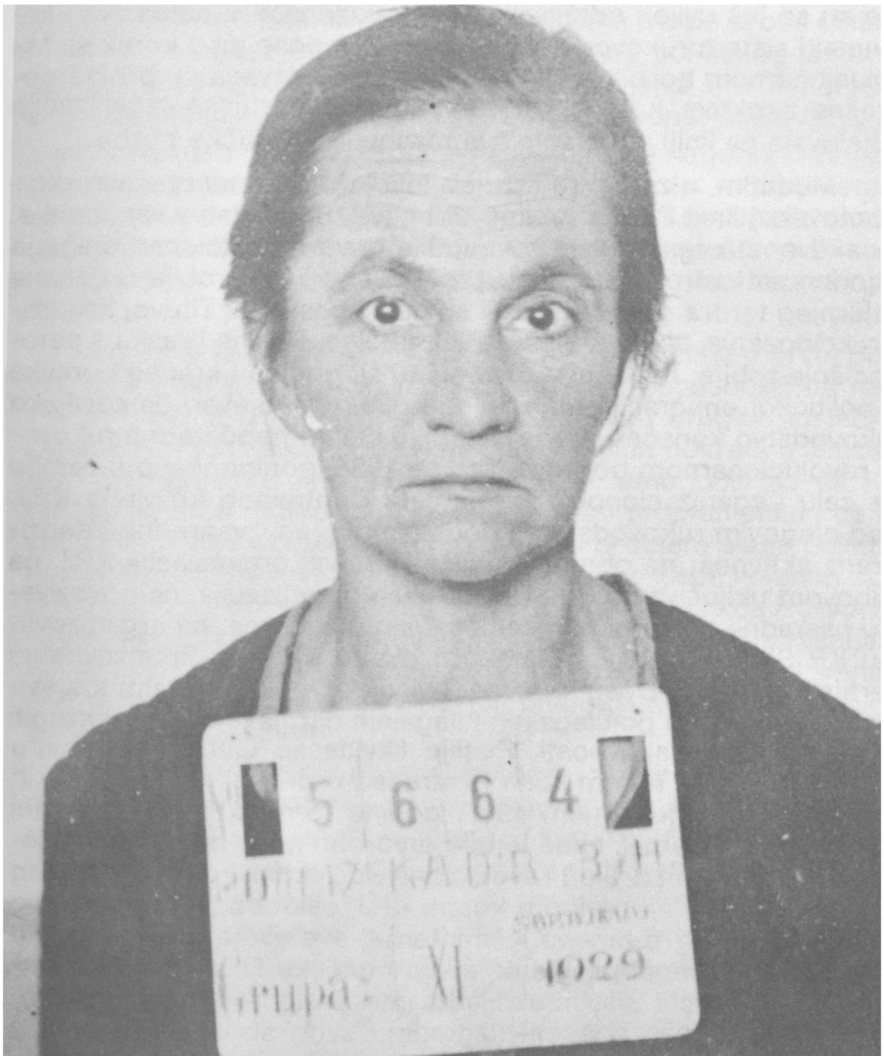
Iskustva iz borbe protiv apsolutističkog režima u prvoj polovini tridesetih godina, trezveno sagledavanje opasnosti od narastanja fašizma u Njemačkoj, Italiji i u nekim drugim susjednim zemljama, kao i nacionalističko-separatističkih pokreta u Jugoslaviji i profašističke orijentacije režima - omogućili su da KPJ mnogo realnije sagleda složenu nacionalnu problematiku i da nacionalno pitanje ocijeni kao prvorazredni problem svoje političke borbe, neposredno vezan s borbom radničke klase i njenim zahtjevima za socijalni preobražaj. Stoga je ona i mogla da izgradi nacionalni program kojim se definitivno odbacuje politika razbijanja Jugoslavije i prihvata koncepcija preuređenja jugoslovenske države na bazi rješenja nacionalnog pitanja putem stvaranja jugoslovenske federacije.

Na osnovi bogatih iskustava u borbi protiv diktature izgrađena je u KPJ i orijentacija na stvaranje revolucionarnog jedinstva radničke klase kao jezgra jednog širokog fronta svih radnih slojeva i ugnjetenih naroda, koji se jedino u teškim jugoslovenskim prilikama, mogao suprotstaviti režimu velikosrpske buržoazije i osloboditi široke narodne mase iluzija o mogućnosti poboljšanja njihovog položaja pod rukovodstvom nacionalnih buržoazija, koje su svoju politiku svodile, uglavnom, na borbu za podjelu vlasti. Sve je više, u stvari, narastalo saznanje da se samo korjenitim socijalističkim preobražajem mogu obezbijediti uslovi za nacionalni, socijalni, privredni i kulturni napredak naroda Jugoslavije, i to uporedo s borbom za odbranu nezavisnosti zemlje od sve izrazi-

tije fašističke agresije. Uočavajući nužnost te povezanosti nacionalne i socijalne komponente u borbi za bolju budućnost naroda Jugoslavije, Splitski plenum Centralnog komiteta KPJ je mogao već u ljeto 1935. godine nagovijestiti jednu jugoslovensku narodnu revoluciju kao put za socijalno i nacionalno oslobođenje.

Proces obnavljanja Partije i značajniji napredak u njenoj političkoj aktivnosti u ovom periodu otežavala je činjenica što se partijsko rukovodstvo na čelu s Gorkićem nalazilo u inostranstvu i što su se još uvijek održavali oblici frakcionaštva, sektaštva i kabinetski sistem rukovođenja - koji nije mogao ići u korak sa revolucionarnom borbom, niti kreirati novo. Izdavane su brojne pogrešne direktive, koje su unosile zabune u partijske organizacije i djelovale na liniji sužavanja sve masovnije političke borbe.

Međutim, u zemlji se odvijala sve jača aktivnost na narodnofrontovskoj liniji Partije i mimo direktiva rukovodstva van zemlje. Tu aktivnost organizovale su i vodile nove revolucionarne snage zajedno sa kadrovima koji su prošli tešku školu robije u danima najcrnjeg terora diktature i koji su ostali dosljedni Titovoj liniji antifrakcionaštva, zacrtanoj već 1928. godine. Poslije izlaska s petogodišnje robije, na koju je osuđen 1928. godine i kraćeg boravka u političkoj emigraciji, gdje je energično zahtijevao da partijsko rukovodstvo konačno pređe u zemlju i tamo neposredno rukovodi revolucionarnom borbom, Tito se 1936. godine vratio u zemlju na čelu Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta KPJ. Pod njegovim rukovodstvom podstaknuta je i izvanredno intenzivirana aktivnost na obnovi i stvaranju novih organizacija KPJ, na njihovom uključivanju u rad sindikalnih organizacija, na povezivanju i saradnji s naprednim nacionalnim pokretima, na organizovanju KP Slovenije i KP Hrvatske u okviru KPJ i na intenziviranju partijskog rada u Bosni i Hercegovini, Vojvodini i drugim krajevima, na poketanju polulegalnih i ilegalnih partijskih listova i drugih oblika masovne aktivnosti. Poslije likvidacije Gorkića, u okviru Staljinovih čistki, tokom kojih je stradao veći broj jugoslovenskih komunista, Tito je krajem 1937. godine formirao novi Centralni komitet KPJ u zemlji, čime je bilo otvoreno novo poglavlje u istoriji Komunističke partije i revolucionarnog radničkog i naprednog pokreta u cjelini - period u kojem KPJ, oslobođena pretjeranog idejno-političkog tutorstva Kominterne, sve svoje snage ulaže u borbu za rješavanje problema svoje radničke klase i naroda, aktivno učestvujući i u svim akcijama internacionalističkog karaktera, i u kojim ona započinje izgradnju svog sopstvenog puta u borbi za socijalizam, političku platformu revolucionarno-demokratske borbe, koja je odgovarala socijalnim i nacionalnim prilikama i odnosima u jugoslovenskom društvu.

Kata Govoruilć, istaknuti borac Partije u Sarajevu.

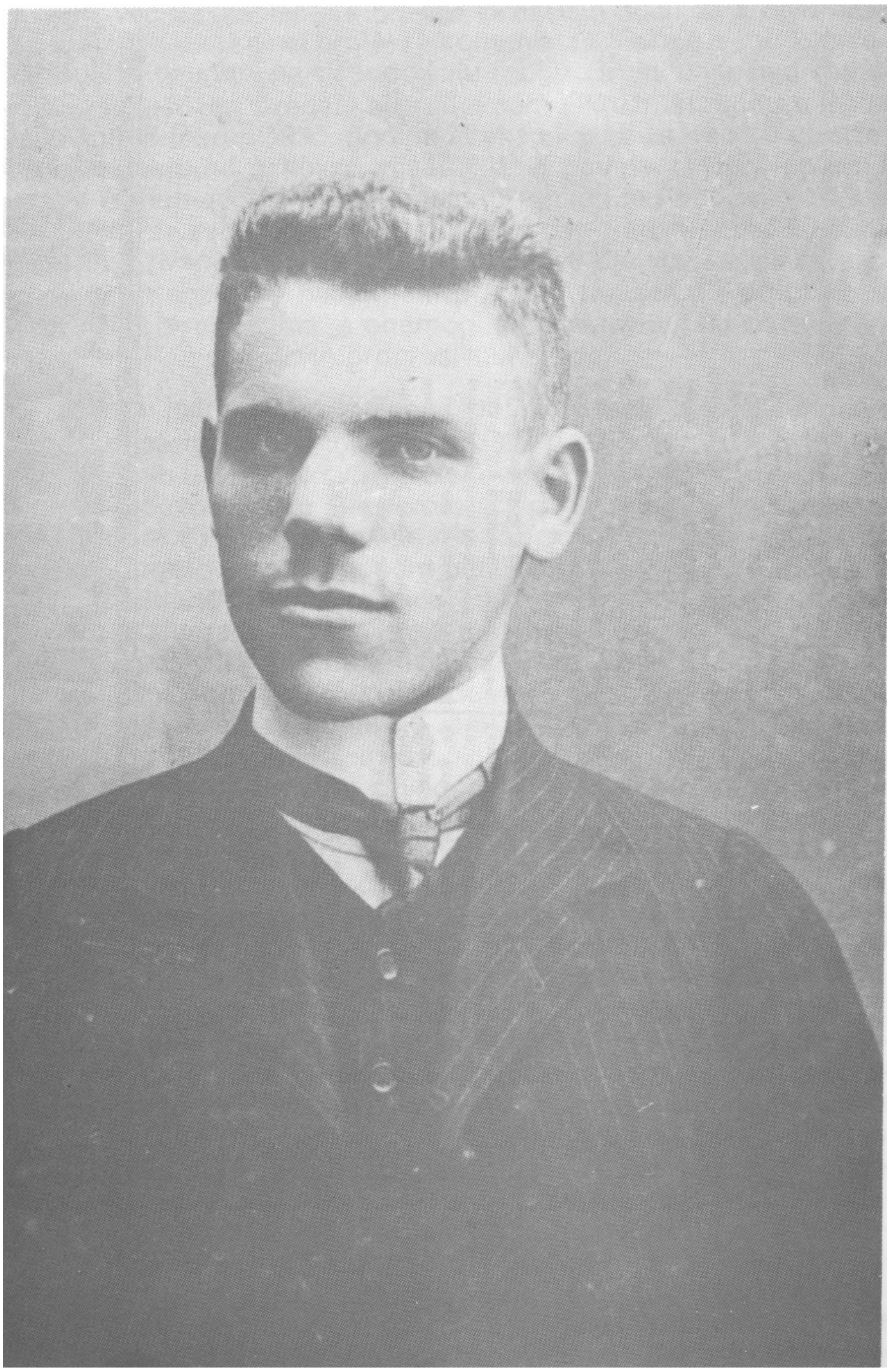
Poslije zavođenja šestojanuarske diktature 1929. godine, režim se sručio svom žestinom, masovnim hapšenjima i drugim drastičnim mjerama i na organizaciju KPJ u Bosni i Hercegovini. Pohapšena su cjelokupna rukovodstva i najveći broj članova i simpatizera Partije. Na taj način je organizacija bila jako prorijeđena i privremeno potpuno rastrojena.

U Sarajevu su masovnija hapšenja započela u ljeto 1929. godine. Dotad je organizacija KPJ u gradu provodila svoju aktivnost metodima iz 1927-1928. godine - uži sastanci i rasturanje letaka. U vremenu januar - juli 1929. godine, instruktor CK KPJ Stanisavljević Krka održao je veći broj takvih sastanaka, na kojima je bilo govora o novonastaloj situaciji u zemlji i inostranstvu i insistirao na rasturanju komunističkih letaka. Već 23. aprila u gradu je rasturen prvomajski letak organizacije; 30. aprila rasturen je prvomajski letak CK KPJ i CK SKOJ-a pod naslovom »Da živi borba za komunizam«, »Da živi Prvi maj«; početkom maja pojavili su se u gradu leci povodom mučkog ubistva Đure Đakovića; početkom juna pojavio se novi letak povodom ubistva Đakovića »Radnicima, seljacima i svim ugnjetenim narodima Jugoslavije«, a ubrzo i letak pod naslovom »Radnicima, činovnicima, zanatlijama i mladim trgovcima« koji je Pokrajinski sekretarijat KPJ za Bosnu i Hercegovinu izdao povodom šestomjesečne vladavine diktature i kojim se nagovještavao ustanak i oružana borba protiv nje. Sličan letak CK KPJ rasturan je po gradu 3. jula, a 16. jula i letak Pokrajinskog sekretarijata »Seljacima Bosne i Hercegovine«, u kojem se oni pozivaju da se u savezu s radnicima i pod rukovodstvom KPJ pripreme za oružani ustanak protiv monarhije i kapitalista. Partijska organizacija je poduzimala izvjesne korake da očuva sindikalne organizacije u kojima je imala uticaja, ali je policija rasturila i zapečatila prostorije čak i reformističkih sindikalnih organizacija i udruženja za koje je sumnjala da u njih zalaze komunisti. Značajna je bila i akcija organizacije KPJ na organizovanju književne večeri mladih književnika - ljevičara 15. aprila, koju je policija okvalifikovala kao komunističku propagandu. Sve ove akcije komunista bile su praćene hapšenjima onih aktivista koje je policija uhvatila na djelu. Na taj način uhapšeno je u aprilu 5, početkom juna 11 i početkom jula 6 komunista i simpatizera. Ali glavni udar policije došao je u drugoj polovini jula, poslije pojave letaka o oružanom ustanku. Tokom jula i avgusta je uhapšeno nekoliko stotina ljudi, koji su u zatvoru izvrgnuti maltretiranju i mučenju, a 31. jula, poslije bjesomučnog i iscrpljujućeg mučenja, policija je ubila Marjana Baruna, sekretara Mjesnog komiteta KPJ. Istu sudbinu doživio je u noći između 10. i 11. avgusta i Benjamin Finci, istaknuti aktivist organizacije, u čijoj kući je policija otkrila ilegalnu partijsku tehniku. Policija je vrlo užurbano vodila istražni pos-

Marijan Barun, livac, radnik Glavne željezničke radione u Sarajevu, sekretar MK KPJ - Sarajevo J član PK KPJ za BIH. Mučki ubijen od policije 1929. godine.

c n

Benjamin Finci, knjižar, rukovodilac partijske tehnike PK KPJ za BIH. Mučki ubijen od policije 1929. godine.

tupak i već 22. septembra predala Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu prijavu protiv 77 komunista iz Sarajeva, od kojih su mnogi bili osuđeni na višegodišnju robiju. Brojni uhapšeni komunisti i simpatizeri predani su redovnom Okružnom sudu u Sarajevu koji je tokom 1930. godine izrekao kazne za oko 40 optuženih U trajanju od nekoliko mjeseci do 4 godine. U Upravi policije grada krajem avgusta 1930. godine formiran je Pododsjek za komunizam, sa zadatkom da se isključivo bavi traganjem za komunistima, otkrivanjem i sprečavanjem njihove djelatnosti, pa su kasnije još intenzivnije nastavljeni pretresi, hapšenja i drugi oblici političkog terora, čime je onemogućena aktivnost ne samo organizacije KPJ nego i svih progresivnih snaga.

Već u jesen 1930. godine vršeni su izvjesni pokušaji obnove gradske partijske organizacije. S tim zadatkom je CK KPJ iz Beča uputio u Sarajevo Vlajka Begovića koji je bio na studijama u Pragu. U novembru je bila stvorena i malobrojna organizacija, ali se iz duboke ilegalnosti malo više moglo učiniti i na propagandnom, a pogotovo u praktičnom političkom djelovanju. Tek u ljeto 1931. godine aktivnost organizacije se nešto intenzivira - osnovana je jedna radnička ćelija KPJ, stvoreno je nekoliko omladinskih komunističkih grupa i mala partijska tehnika, oformljen je i novi Mjesni komitet KPJ, povodom desetogodišnjice vladavine kralja Aleksandra rasturani su leci: »Aleksandar Posljednji slavi desetogodišnjicu«, u kojim se osuđuje režim diktature i poziva radni narod u borbu protiv njega, a 1. septembra održana je na Hridu zajednička konferencija sarajevske i paljanske organizacije KPJ i raspravljano o sprovodenju političke linije VI plenuma CK KPJ na organizaciji radnika, seljaka i drugih radnih slojeva i stvaranju »jedinstvenog fronta odozdo« u borbi protiv diktature, te na stvaranju partijskih organizacija u industrijskim preduzećima. Vršeni su pokušaji povezivanja s partijskim aktivistima u Mostaru i nekim drugim mjestima, ali bez značajnijih rezultata.

Međutim, značajniji inicijativni pokušaji za širu aktivnost uslijedili su već u 1932. godini. Ona započinje, opet, rasturanjem letaka. Jedan od njih - »Seljaci! Radni narode!«, koji je 27. aprila rasturen u gradu s potpisom »Odbor radnika i seljaka - Mjesni komitet KPJ u Sarajevu«, poziva seljake da prestanu plaćati porez, vraćati dugove i slično, da formiraju svoje odbore i organizuju borbu za svoja prava. U aprilu 1932. godine na mjesnoj konferenciji organizacije KPJ razmatrana je djelatnost i u širim okvirima, formiran je Mjesni komitet (Risto Mikičić, Nikola Bošnjak i Anto Nikolić) sa zadatkom da pomogne organizaciju pokrajinske konferencije KPJ za Bosnu i Hercegovinu, odlučeno je da se pokrene ilegalni list »Komunist«, a formiran je i komitet »Crvene pomoći« koji se brinuo o pomcći porodicama drugova u zatvorima i

SARAJEVO, SUBOTA 22. MARTA 1930.

POSEBNO IZDANJE Primjerak Din. 1.50. GODINA IX. — BROJ 2632.

MJESEČNO 30 DIN. OFICIRI I ČINOVNICI 25 DIN. — INOSTRANSTVO 60 D. OGLASI PO UTVRĐENOJ TARIFI. — ČEK POŠTANSKE ŠTEDIONICE 2126.

VEČERNJA POŠTA

REDAKCIJA: KOROŠČEVA UL. 15. TEL. 78, 187 I 667. UPRAVA: ALEKSANDROVA ULICA Broj 66. PLATIVO I UTUŽIVO U SARAJEVU.

Osuda u procesu sarajlija

Pred sudom za zaštitu države

Beograd, 21. marta. Danas je vaš dopisnik u Agenciji Avala dobio u 5 sati ovo obavještenje:

Danas popodne donio je Državni sud presudu u procesu 31 optuženika po čl. 1. tačka 1., 2. i 6. Zakona o zaštiti države. Od optuženih 18 ih je osuđeno, a 13 oslobođeno krivice.

Osuđeni su: Dr. Branko Bulć, 5 godina robije, 5 god. gubitka časnih prava; Ognjen Prica, profesor, 7 godina robije i trajan gubitak časnih prava; Petar Pešut, student, 3 god. robije, 5 godina gubitak časnih prava; Kata Govorušić, poslužiteljica, 5 god. robije, 5 godina gubitak časnih prava; Mrzić Hamdija, 1 po godina robije, 3 godine gub. časnih prava; Vasilije Tosić, 3 god. robije, 3 gub. čas. prava; Vladimir Božović, 4 god. robije, 3 čas. prava; Nikola Vokičić, 2 i po god. robije, 3 god. časn. prava; Arapović Anto, 3 god. robije, 3 časn. prava; Asim Abdihodžić, 3 god. robije, 3 čas. prava; Haim Samokovlija, đak 7. razreda, 1 godinu zatvora bez gubitka časnih prava; Leon Samokovlija, đak, 2 god. robije, 3 čas. prava; Jozef Finci, knjižar, 3 god, robije, 4 časn. prava. Nedeljko Maslo, 1 godinu zatvora; Antubabić Maša, 1 god. robije, 3 časna prava; po 10 godina robije osuđeni su: Grubeta Anton, stolar; Kosta Mehmed, krojač i Jakubović Mehmed.

Oslobođeni su: Dr. Vlada Jokanović, Srđen Prica, Dr. Ljubomir Živković, Rikard Kuzmić, Mareško Julije, Josip Peško, Pava Tvrtković, Stjepan Janž, Franjo Grčić, Pero Gorčić, Avdo Hadžović, Vladislav Benko i Mehmed Dubić. (A. A.)

Posebno izdanje »Večernje pošte« povodom presude sarajevskim komunistima marta 1930. godine.

»Jugoslovenska Pošta« Broj 1321 — God. V — Strana 5

pomoću SCHICHTOVOG JELEN SAPUNA

PRAVI SAMO SAPUNOM "JELEN"

čisto rublje

JEDAN POSTUPAK ZA OSUDU

Primamo: Sinoć oko … sati stajao je ugledni trgovac … Sejfaga Tašaković pred svojom radnjom u Čizmedžiluk ulici. Upravo kad je pripaljivao cigaretu pojurila su prema njemu dva finanса. On se htjeo da skloni … valjda pretpostavljajući da on hoće da bježi, bacili su se na njega zgrabili ga tako grubo da je on zateturao i oborio jednu djevojčicu. Financi su tražili kod g. Sejfage upaljač ali su postupili na tako surov način da je g. Sejfaga dobio srčani napad pa su ga komšije morale odnijeti u obližnji dućan gdje je tek iza … dva sata i liječničke intervencije došao svijeti. Mi bi preporučili finansijskim organima više takta u uredovanju i više obazrivosti prema građanima pa makar se uistinu i radilo i o nežigosanom upaljaču.

RADI INFORMACIJE

slobodni smo prigodom premijere Metro Goldwyn Mayer filma na njemačkom jeziku »Tarzan, gospodar prašume« večeras Apolo kinu upozoriti cijenjenu publiku na slijedeće:

1. Naš film »Tarzan, gospodar prašume« sniman je prošle godine i nema nikakove veze niti sličnosti sa svim drugim filmovima istoga i sličnog imena, koji su se do sada kod nas prikazivali.

2. Naš film »Tarzan, gospodar prašume« režirao je slavni W. S. Van Dyke, koji je tvorac nezaboravnih filmova »Bijele sjene«, »Trader Horn« i »Kubanske ljubavne pjesme« što je jamstvo da će film biti zanimiv, zabavan i visoke umjetničke kvalitete.

3. Naš film »Tarzan, gospodar prašume« prikazuje se na njemačkom jeziku.

4. U našem filmu »Tarzan, gospodar prašume« igra glavnu ulogu Johnny Weissmüller, svjetski …

Osuda sarajevskim komunistima

Beograd, 4 oktobra. Jučer u 11 sati sud za zaštitu države proglasio je presudu Dragomiru Krndiji i drugovima, optuženim po zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, što su po uputstvima komunističkih centrala iz inostranstva vršili propagandu u našoj zemlji rasturanjem letaka i drugim ilegalnim sredstvima i ubijedivanjem drugih u cilju nasilne promjene poretka u državi.

Javni pretres u sudu za zaštitu države vođen je pod pretsjedanjem kasacionog sudije g. Petra Jankovića od 25—30 septembra.

Državni sud na osnovu isljednog materijala, utvrđenih činjenica i stečenog uvjerenja osudio je:

Dragomira Krndiju na 5 godina robije i 5 godina gubitka časnih prava;

Ristu Mikičića na 8 godina robije i trajni gubitak časnih prava;

Ramiza Hladića na 4 godine robije i 5 godina gubitka časnih prava;

Rešada Kadića na 2 godine strogog zatvora;

Darinku Mikičić na 9 mjeseci strogog zatvora;

Antu Nikolića na 2 godine robije i 5 godina gubitka časnih prava;

Leonida Bušvega na 3 godine robije i 5 godina gubitka časnih prava;

Vlajka Begovića, u bijegu, na 12 godina robije i trajan gubitak časnih prava.

Svim osuđenim je uračunat izdržan pritvor i istražni zatvor.

Oslobođeni su: Srđan Prica, Ilija Čokljat, Milenko Kozić, Antun Matijašević, Asim Abdulhodžić, Isidor Atijas, Branko Šotra, Omer Behatović u bijegu i Aleksandar u bijegu.

Presuda je odmah izvršna (A.)

Sarajevski trgovci protiv kartela

ZAJEDNIČKA AKCIJA SVIH TRGOVAČKIH UDRUŽENJA

Jedno vrlo agilno i ugledno trgovačko udruženje, Udruženje trgovaca u Šidu, povelo je jednu vrlo značajnu akciju, koja će vjerovatno imati odjeka u redovima svih naših trgovaca. Udruženje trgovaca u Šidu ozbiljno se bavi pitanjem kartela kod nas, te je sada dalo u tom smislu jednu vrlo značajnu i interesantnu pretstavku svojoj višoj korporaciji, uz koju pristaju solidarno i ostala trgovačka udruženja.

Trgovci traže bezuslovno da se reguliše pitanje industrijskih kar…

… radna snaga nije nimalo poskupila, a šećerna je repa ove godine za 25 posto jeftinije nego li je bila prošle godine, očekivalo se poboljšanje cijena šećera. Nova neznatna državna trošarina na šećer jednom ujdurmom kartela fabrika šećera prebačeno je i na zemljoradnike, prodavce repe, i na potrošače.

Karteli su sada poskupili i sve vrste papira, u vrijeme kad sve cijene drugdje padaju. Trgovci dalje ustaju protiv kartela jute, kartela fabrika cementa, gvožđa i tekstilnih …, koji se u po…

»Jugoslovenska pošta«, br. 1321. od 4. oktobra 1933. godine, obavještava o presudi sarajevskim komunistima Iz provale 1932. godine.

na robiji. U junu i oktobru izašla su dva broja »Komunista«, koji je najviše rasturan u Sarajevu i okolini. U listu su objavljivani članci o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, napisi o uspjesima izgradnje SSSR-a, o razvitku međunarodnog radničkog pokreta, o organizaciji KPJ i konspiraciji, o političkom životu u Bosni i Hercegovini i niz napisa iz sarajevskih i drugih preduzeća.[2*]) U vrijeme kada su režimski listovi objavljivali samo ono što je odgovaralo režimu diktature i kada je cenzura nemilosrdno brisala svaki iole slobodniji napis u malobrojnim građanskim listovima, ilegalni »Komunist« je bljesnuo kao iskra istinskog informatora i agitatora. Policija mu je, zato, ubrzo ušla u trag i sredinom decembra 1932. godine, u velikoj provali partijske organizacije Sarajeva i Bosne i Hercegovine, zaplijenila treći broj u ilegalnoj partijskoj tehnici. Tokom ljeta i jeseni u gradu su rasturani leci Mjesnog komiteta upućeni nezaposlenim radnicima, s pozivom da stvaraju borbene čete i odbore nezaposlenih kako bi izvojevali pravo na rad, zatim, letak »Crvene pomoći« u kojem se radnici i radnice pozivaju da svojim prilozima pruže pomoć ovoj internacionalnoj radničkoj organizaciji, te letak Pokrajinskog komiteta KPJ i SKOJ-a »Radnom narodu grada i sela« - povodom petnaestogodišnjice oktobarske revolucije.

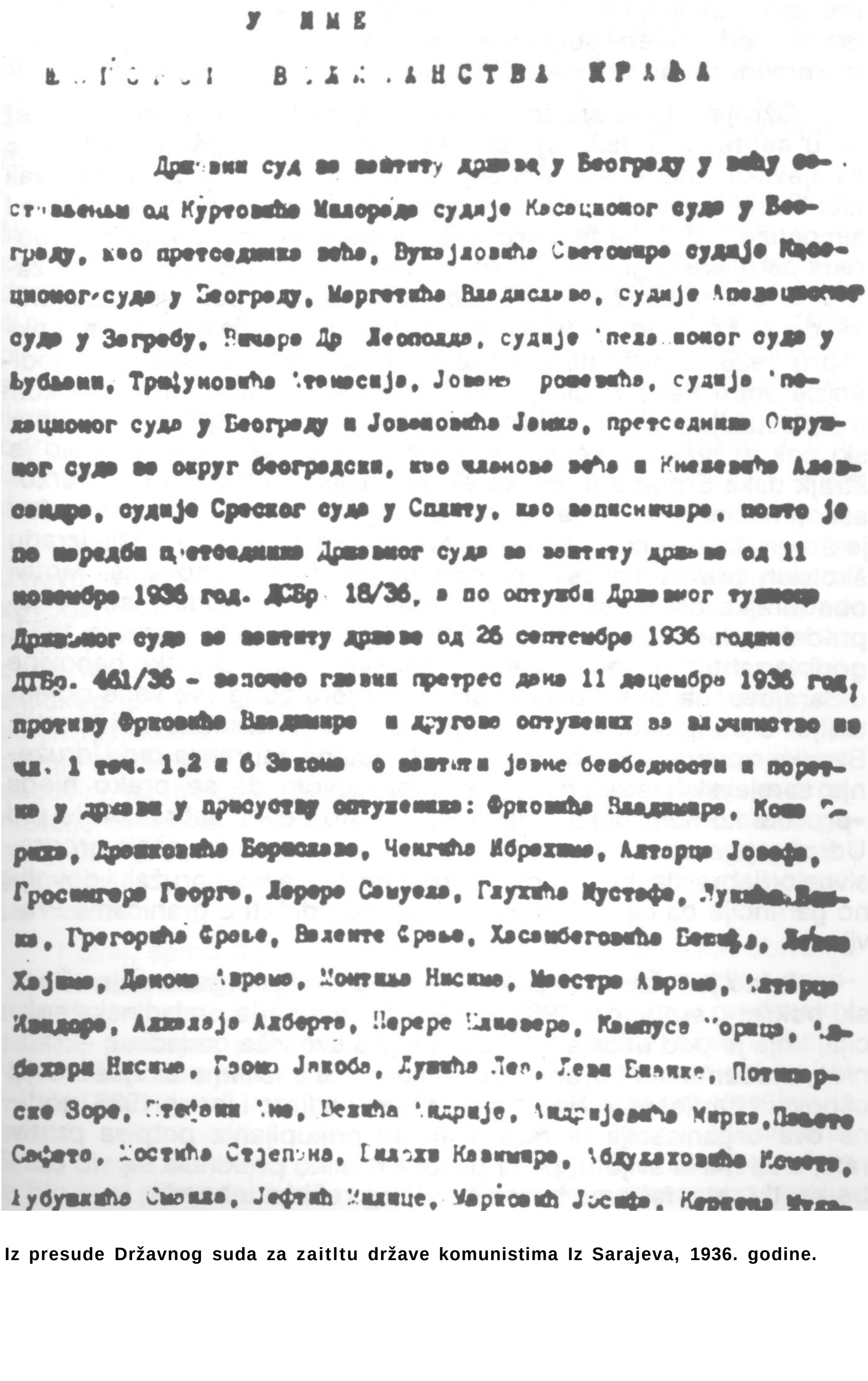
Predstavnici sarajevske partijske organizacije Risto Mikičić, Ramiz Sladić i Srđa Priča sastali su se 21. avgusta 1932. godine sa nekoliko članova KPJ iz Tuzle i utvrdili da treba organizovati nove ćelije - u preduzećima, likvidirati sektaštvo, uspostaviti čvršće veze između pojedinih partijskih ćelija, obezbijediti konspiraciju u radu i svu tu aktivnost obaviti u okviru priprema za pokrajinsku konferenciju. Treća pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu održana je 2. oktobra u Sarajevu, uz punu pomoć sarajevske organizacije. Razmatrana je politička i ekonomska situacija u zemlji, dotadanji rad organizacije, greške i nedostaci u radu, te opšti i specifični zadaci pojedinih organizacija. Konferencija je predstavljala značajan podsticaj za rad, ali je i policija, koja je pomno pratila tu aktivnost, bila, tako reći, za petama svakog komuniste. Već početkom oktobra ona je izvršila pretres stanova tridesetak radnika i intelektualaca, a polovinom decembra otkrila je gotovo cijelu organizaciju u Sarajevu, Mostaru i Tuzli i pohapsila najveći broj njihovih članova. Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu predato je 165 lica, od kojih je 64 osuđeno na robiju od 1 do 12 godina. Više od jedne trećine i uhapšenih i osuđenih lica bili su članovi sarajevske partijske organizacije. Ovom drugom velikom provalom prekinuta je gotovo svaka aktivnost ko-

"). Vidi oba broja »Komunista« u Građi o djelatnosti KPJ u Bosni i Hercegovini 1921 -1941, Sarajevo, 1971, str. 147-167.

munista i drugih revolucionarnih snaga u Sarajevu sve do ljeta 1934. godine.

Iako je režim diktature formalno prestao donošenjem oktroisanog ustava i zavođenjem lažnog parlamentarnog sistema 1931. godine, metode političke vladavine, a posebno metode borbe režima protiv komunista i drugih naprednih snaga, nisu se nimalo mijenjale. Režim je u svakoj prilici nastavljao pravu hajku protiv ovih snaga. Ali i te snage su se koristile svakom prilikom za borbu protiv režima. Novi interval povećane aktivnosti partijske organizacije Sarajeva u periodu šestojanuarske diktature započeo je u julu 1934. godine. Formiran je Mjesni komitet KPJ u sastavu Erih Koš, sekretar, Borislav Drašković, Vladimir Frković i Ibrahim Čengić, te ponovo je organizovana skromna partijska tehnika za umnožavanje letaka i drugog materijala. Tehnika je skrivena od policije van grada - u turističkoj kolibi na Igmanu i Terekovoj kući na Jahorini, pa je gotovo dvije godine - do nove provale 1936. godine služila propagandnim potrebama organizacije. Već 29/30. jula 1934. u gradu su rasturani leci sa utisnutim srpom i čekićem i parolama: »Živio proleterski 1. avgust! Dolje vojnofašistička diktatura! Dolje rat! Živjela Sovjetska Rusija!«, a 29/30. novembra letak CK KPJ »Radnicima, seljacima i ugnjetenim narodima«, u kojem se razobličuje režim »vojnofašističke« diktature i poziva u borbu protiv njega. Godine 1935, 21. aprila pojavili su se prvomajski leci Mjesnog komiteta i uoči praznika rastureni su leci CK KPJ, a umnoženi su i drugi partijski spisi. Tako je 1. septembra 1935. godine partijska organizacija grada pretvorila veliki zbor od preko 5 000 ljudi na Kovačima, koji je organizovala Udružena opozicija, u veliku, masovnu akciju Narodnog fronta protiv fašizma, za jedinstveni demokratski front i za savez sa SSSR-om. U ovom vremenskom razdoblju zapažena je progresivna aktivnost i društava »Prijatelj prirode«, »Matatja« i nekih drugih organizacija u kojima je ostvarila uticaj partijska organizacija Sarajeva.

Marta i aprila 1936. godine, u okviru ponovne provale partijske organizacije, uhapšeno je oko 70 komunista, pretežno iz Sarajeva, zatim iz Višegrada, Zenice i Zavidovića. U septembru je njih 39 izvedeno pred Državni sud za zaštitu države, 15 ih je osuđeno na 1 do 5 godina robije, a drugi su kažnjeni od redovnih sudova ili policije. Ovom provalom ponovo je prekinuta neposredna aktivnost partijske organizacije Sarajeva. Ali, ona je već dotad razvila širu aktivnost s orijentacijom na masovni politički rad, kako je utvrđeno na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ krajem 1934. godine, pa su nekompromitovani članovi Partije i simpatizeri mogli nastaviti revolucionarnu aktivnost, i poslije ove velike provale, u okviru jednog revolucionarno-demokratskog kretanja koje je zahvatilo cijelu zemlju.

У ИМЕ

ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

Државни суд за заштиту државе у Београду у већу састављеном од Куртовића Миломира судије Касационог суда у Београду, као претседника већа, Вукајловића Светомира судије Касационог суда у Београду, Мергетића Владислава, судије Апелационог суда у Загребу, Вичара Др Леополда, судије Апелационог суда у Љубљани, Трајуновића Атанасија, Јована [illegible]ровића, судије Апелационог суда у Београду и Јовановића Јанка, претседника Окружног суда за округ београдски, као чланова већа и Кнежевића Александра, судије Среског суда у Сплиту, као записничара, пошто је по наредби претседника Државног суда за заштиту државе од 11 новембра 1936 год. ДСБр. 18/36, а по оптужби Државног тужиоца Државног суда за заштиту државе од 26 септембра 1936 године ДТБр. 461/36 - заложено главни претрес дана 11 децембра 1936 год, противу Фрковића Владимира и другова оптужених за злочинство по чл. 1 тач. 1,2 и 6 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави у присуству оптужених: Фрковића Владимира, Кона [illegible]рика, Драшковића Борислава, Ченгића Ибрахима, Алторца Јосефа, Гросмигера Георга, Лерера Самуела, Глухића Мустафе, Лукића Вељка, Грегорића Враве, Валенте Враве, Хасанбеговића Бешића, [illegible] Хајима, Данона Аврама, Монтиља Нисима, Маестра Аврама, Алторца Исидора, Алкалаја Алберта, Перере [illegible]ивера, Кампуса [illegible]орица, Албахари Нисима, Гаона Јакоба, Лушића Лео, Лева Бланке, Потиморске Зоре, Стефани [illegible]не, Дедића Андрије, Андријевића Мирка, Пашето Сафета, Костића Стјепана, Галаха Казимира, Абдулаховића Исмета, Љубушића Смаила, Јефтић Милице, Марковић Јосифа, Кернера Мухи-

Iz presude Državnog suda za zaitltu države komunistima Iz Sarajeva, 1936. godine.

Orijentacija komunista da se uključuju i djeluju u reformističkim, uglavnom, URSS-ovim sindikatima, pokrenula je iz učmalosti mnoge sindikalne organizacije i u Sarajevu. U periodu 1935-1937. godine organizovane su brojne ekonomske akcije, protestne skupštine i zborove, tarifne pokrete, pa i štrajkove - građevinari, moleri, obućari, drvodjeljci, živežari, pekari, konobari, komunalni radnici, radnici Ciglane, Tvornice čarapa i drugi.

Oživljava i sve snažnije počinje da djeluje omladinski pokret - u septembru 1935. godine na godišnjoj skupštini Udruženja sarajevskih studenata smijenjena je uprava koju su sačinjavali klerikalci i nacionalisti, u novu upravu su izabrani članovi SKOJ-a i simpatizeri KPJ, pa je Udruženje postalo jedno od legalnih uporišta partijske organizacije. Policija je 17. oktobra iste godine zabranila ovom udruženju priredbu u Narodnom pozorištu, ocijenivši da je u njenom sadržaju oštro izražena socijalna nota, a u oktobru 1936. Udruženje je priredilo akademiju povodom 20-godišnjice smrti Petra Kočića, koju je policija okarakterisala političkom manifestacijom protiv režima. Naglo je rastao i napredni omladinski pokret srednjoškolaca - u decembru 1936. godine izbio je štrajk đaka Srednje tehničke škole u znak protesta protiv buržoaskog načina vaspitanja i sistema nastave; 12. i 13. januara vođen je štrajk daka Gazi Husrev-begove medrese, koji su tražili izradu školskih pravila na savremenim pedagoškim osnovama. Motivi oba štrajka bili su slični, a pokretači su bili, također, isti - napredni omladinci i članovi SKOJ-a. Policija je 11. februara 1937. godine zahtijevala od Kraljevske banske uprave Drinske banovine u Sarajevu, da se svi đački domovi zatvore zbog sve veće orijentacije srednjoškolske omladine prema Komunističkoj partiji. Banska uprava je 31. oktobra 1937. godine zabranila rad Udruženja sarajevskih studenata pod motivacijom da se preko njega »provodi komunistička djelatnost«, a istog dana zabranjen je rad Udruženja studenata pravnika, u kojem je sve više jačala progresivna orijentacija, pa članovi i ovog udruženja nisu pružali »dovoljno garancije da će se njihov budući rad održati u granicama Pravila«.

Jačao je i napredni pokret žena. U okviru organizacije »Ženski pokret«, sredinom 1935. godine formirana je omladinska sekcija, koja je pod uticajem KPJ okupljala sve više omladinu - radnice, studentkinje i druge, angažujući ih u akcijama za rješavanje osnovnih neriješenih životnih problema; u ljeto i jesen 1936. godine ova organizacija je razvila akciju prikupljanja potpisa protiv rata, a za mir u svijetu, pa je policija nasilno prekinula taj vid borbe protiv rata, fašizma i profašističkog režima u zemlji.

Napredne i demokratske ideje, čiji nosilac je bila KPJ, dobile su značajnu podršku i u redovima sarajevske inteligencije, na-

ročito srednjoškolskih profesora, umjetnika i drugih, koji su svojom prosvjetno-pedagoškom, umjetničkom i uopšte javnom djelatnošću širili marksističku misao, demokratska i antifašistička raspoloženja. Sa takvom orijentacijom pojavio se 1935. i 1936. godine i književni časopis »Brazda«, ali ga je već poslije petog broja onemogućila i ugušila režimska cenzura. U čitavoj plejadi tih progresivnih intelektualaca, isticali su se svojom revolucionarnom i marksističkom orijentacijom Stjepan Tomić, Marcel Šnajder, Branko šotra, Kalmi Baruh, Anto Babić i drugi.

Antifašistička raspoloženja manifestovala su se i kroz podršku Španskoj Republici poslije izbijanja građanskog rata u toj zemlji. U svim radnim slojevima svakodnevno su praćeni tamošnji događaji, otvoreno je ispoljavana radost zbog uspjeha Republike ili bojazan zbog jačanja fašističkih snaga, te negodovanja zbog podrške fašističke Njemačke i Italije Frankovim fašistima, pjevane su i recitovane republikanske pjesme, a, prema do sada prikupljenim podacima, 24 sarajevskih komunista otišli su u španiju i borili se za njenu slobodu, shvatajući to, kao i mnogi radnici, omladinci i svi napredni ljudi Sarajeva, borbom za slobodu i svoje domovine.

Sva ova aktivnost u periodu 1934-1937. godine slijevala se u novu narodnofrontovsku politiku KPJ, koju je novo partijsko rukovodstvo na čelu sa Josipom Brozom Titom u godinama neposredno pred drugi svjetski rat snažno razvilo do masovnog revolucionarno-demokratskog pokreta, koji je bio snažna baza oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije. U tim složenim političkim prilikama, novi Centralni komitet KPJ posvetio je veliku pažnju obnavljanju i jačanju partijske organizacije u Bosni i Hercegovini, pa je i obnovljena, ojačana i podmlađena partijska organizacija Sarajeva, u neposrednoj političkoj borbi, povezala, organizovala i predvodila sve napredne i demokratske snage grada i šire okoline u jedinstveni antifašistički revolucionarno-demokratski front.

I ovaj, samo letimičan pregled društveno-političkih zbivanja i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine pokazuje da je u ovom razdoblju, nasuprot heterogenoj građanskoj politici, postojao puni kontinuitet revolucionarne misli i akcije. Njen nosilac bio je revolucionarni radnički pokret, u kojem su komunisti sačinjavali avangardno jezgro. Za sve to vrijeme bio je nosilac solidarnosti i zajedništva na klasnoj osnovi Muslimana, Srba, Hrvata, Jevreja i pripadnika drugih naroda u Sarajevu. A to je bio onaj presudni faktor za dalje izgrađivanje masovnog revolucionarno-demokratskog i u ratu narodnooslobodilačkog pokreta.

dr KEMAL HRELJA

PREGLED DRUŠTVENO-EKONOMSKIH PRILIKA U SARAJEVU IZMEĐU DVA RATA

Najznačajnije demografske karakteristike grada Sarajeva 1918-1941. godine

Pregled kretanja ukupnog stanovništva

Poslije 1918. godine Sarajevo je po broju stanovnika medu najvećim gradovima Jugoslavije.

U kapitalističkoj Jugoslaviji izvršena su dva popisa stanovništva, 1921. i 1931. godine, dok je gradska opština Sarajeva obavila poseban popis stanovnika grada 1925. godine. Planirani popis stanovnika Jugoslavije 1941. godine nije obavljen zbog rata. Međutim, na osnovu izračunate prosječne godišnje stope prirasta stanovništva Sarajeva od 1851. do 1931. godine došlo se do podatka koliko je ono moglo imati stanovnika 1941. godine.

Pregled kretanja ukupnog broja stanovnika Sarajeva

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika	prosječni izračunati godišnji prirast u %
1851.	21102	
1879.	21377	1,01
1885.	26267	1,22

1895.	38083	1,45
1910.	51919	1,36
1921.	60087	1,15
1925.	64202	1,06
1931.	78173	1,21
1941.	92267	

U razdoblju od 80 godina, odnosno od prvog popisa stanovništva Sarajeva (1851) pa do 1931. godine, broj stanovnika Sarajeva povećao se nešto preko četiri puta.

Prema popisima iz 1921. i 1931. godine površina grada Sarajeva je 13 km^2, pa prema tome, gustina naseljenosti gradskog područja 1921. godine je 4 622 stanovnika na 1 km^2, a 1931. godine bila je veća gotovo za polovinu i iznosila je 6 629 stanovnika. Oba podatka ukazuju na značajnu gustinu naseljenosti, odnosno na »stiješnjenost« gradskog stanovništva, što je posljedica konfiguracije terena na kojem se grad prostire.

Sarajevo je 1921. godine imalo 14 070 domaćinstava, a izračunato je da su domaćinstva imala prosječno preko četiri člana. Stanje se u tom pogledu nije ništa izmijenilo u sljedećih 10 godina, jer popis iz 1931. godine pokazuje da je brojna struktura domaćinstva ostala gotovo nepromijenjena. Prosječni izračunati broj članova domaćinstava u Bosni i Hercegovini, prema popisima 1921. i 1931. godine, iznosi nešto preko 5 članova. Brojnost članova domaćinstva, karakteristična za Bosnu i Hercegovinu, govori o tipičnoj zaostaloj agrarnoj sredini. Relativno veliki broj članova po jednom domaćinstvu u Sarajevu, u čemu se neznatno razlikuje od stanja u Bosni i Hercegovini kao cjelini, nesumnjivo govori da je Sarajevo, u to vrijeme, još uvijek pretežno zaostala zanatsko-trgovinska sredina, a ne moderan evropski industrijski grad.

Karakteristike privredne strukture stanovništva Sarajeva

Privredna struktura stanovništva Sarajeva, nažalost, ne može se prikazati u dinamici u ovih 20 godina (1921 -1941) zbog nedostatka podataka. Raspolaže se podacima samo za 1931. godinu, pa oni mogu biti ilustracija za ovo razdoblje. Prema tim podacima, Sarajevo je imalo 1931. godine 78 173 stanovnika, od čega je 38 601 privredno aktivnih i 39 572 izdržavanih.

Struktura stanovništva po zanimanju	Aktivni	Izdržavani
Posjednici, rentijeri, zakupci*)	10588	15707
Činovnici i namještenici	8711	11958
Radnici	13917	
Nadničari i sluge	2502	11907
Učenici u privredi	1499	
Kućna posluga	1384	
UKUPNO:	38601	39572

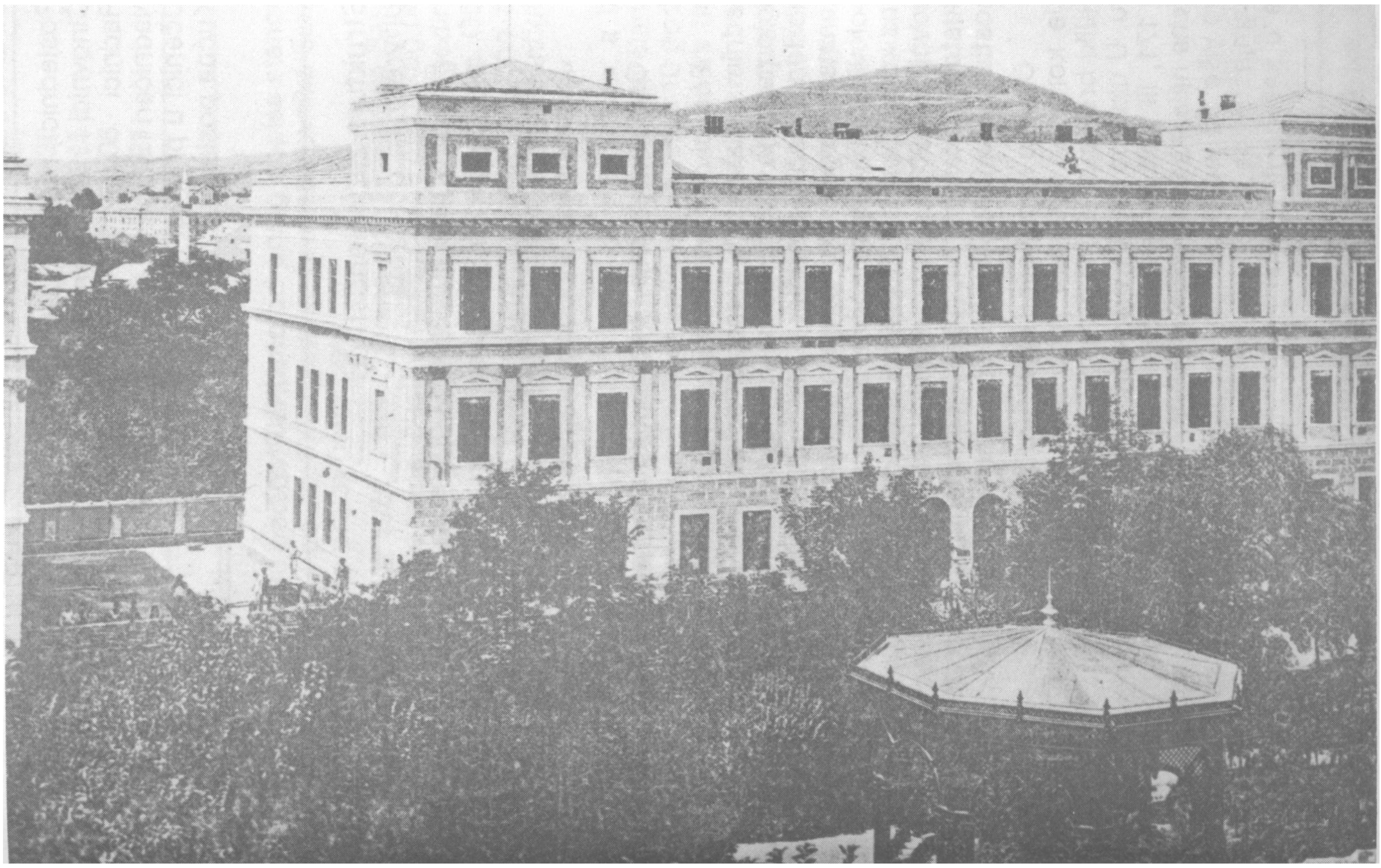
Struktura zaposlenosti po privrednim granama

Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	527 zaposlenih
Industrija i zanatstvo	12556 zaposlenih
Trgovina, kredit i saobraćaj	6325 zaposlenih
Javne službe, slobodno zanimanje i vojska	11228 zaposlenih
Ostala zanimanja i bez oznake zanimanja	6913 zaposlenih

Podaci o vrstama zaposlenja i strukturi zaposlenosti po privrednim oblastima i granama govore da je Sarajevo bilo tipična aglomeracija u kojoj je najveći dio aktivnog stanovništva bio zaposlen u neproizvodnim djelatnostima. Sarajevo je bilo pretežno zanatsko, trgovačko i činovničko mjesto. Na ove skupine otpada polovina svih zaposlenih u Sarajevu, a ako se njima pridodaju i lica koja su oni izdržavali, onda na ove skupine otpada 46 864 stanovnika ili 60% svih stanovnika grada. Dok je u poljoprivredi, industriji i zanatstvu bilo 13 083 zaposlenih, u neproizvodnim djelatnostima bilo je 24 466 lica ili gotovo dva puta više.

Ovakvu nepovoljnu strukturu zaposlenosti u Sarajevu, donekle koriguje struktura zaposlenih po polu. Naime, neočekivano veliki broj zaposlenih žena mijenja dosad stečenu sliku o Sarajevu. U ukupno 38 601 privredno aktivnih lica Sarajeva, žena je bilo 9 171, ili gotovo jedna četvrtina. Najveći broj privredno aktivnih žena nalazi se u kategoriji posjednika - rentijera (3 425), odnosno više od jedne trećine. Približno isti broj žena su činovnice - namještenice i radnice (1 679 i 1 586), a preko dvije hiljade žena je u kategoriji kućnih pomoćnica. Pored toga što ova struktura

***) U ovu skupinu najvjerovatnije spadaju imaoci sitnih zemljišnih posjeda u gradu i okolini, kao i imaoci agrarnih obveznica.**

Prva gimnazija u Sarajevu

zaposlenih žena ukazuje na nepovoljan položaj žene (od svih zaposlenih na kućnu poslugu otpada jedna četvrtina, a svega 2% na učenice u privredi), ona, istovremeno, pokazuje da bosanskohercegovačka, odnosno sarajevska sredina doživljava značajnu društvenu transformaciju u mijenjanju tradicionalne vezanosti žene za kućanstvo.

Prosvjetne karakteristike Sarajeva

Sarajevo je i poslije 1918. godine ostalo školski centar Bosne i Hercegovine, pa je u njemu bila koncentrisana polovina svih srednjih škola. U ovom razdoblju u Sarajevu je bilo 16 osnovnih škola sa 126 učitelja, 3 svjetovne građanske i 2 katoličke građanske škole sa pravom javnosti, Franjevačka bogoslovija i Srpsko-, -pravoslavna bogoslovija, Gazi Husrev-begova medresa, tri gimnazije sa 56 profesora i suplenata, od kojih 15 sa doktoratom, Trgovačka akademija, Srednja tehnička škola, dvije učiteljske škole i šest zanatskih škola. Neposredno pred rat u Sarajevu je otvoren Poljoprivredno-šumarski fakultet.

Potpunih i sigurnih podataka o broju učenika u ovim školama nema. Iz podataka za 1931. godinu, kada je izvršen i najpotpuniji popis stanovništva, vidi se da je u Sarajevu bilo:

u osnovnim školama	6 362 učenika,
u građanskim školama	521 učenika,
u učiteljskim školama	712 učenika,
u Trgovačkoj akademiji	167 učenika,
u gimnazijama	3 037 učenika.

Broj od 10 799, vjerovatno ne odgovara stvarnom stanju, jer nedostaju podaci o svim učenicima konfesionalnih škola i učenicima u privredi. Međutim, treba imati na umu da je dobar dio učenika, posebno sarajevskih srednjih škola, bio iz bliže, ili dalje okoline, koja je u tom pogledu gravitirala Sarajevu.

Zdravstvene karakteristike

Tamnu stranü života sarajevskih građana između 1918. i 1941. godine čine zdravstvene prilike. Zdravstveno stanje uslovljeno je materijalnim uslovima, ishranom i uslovima stanovanja,

kulturnim i higijenskim navikama, brojem bolesničkih ustanova i brojem medicinskog osoblja.

U mnogim napisima o Sarajevu između dva svjetska rata spominje se brojna gradska sirotinja. O ekonomskom stanju stanovnika može se posredno zaključivati i na osnovu podataka o poreskoj zaduženosti njegovih građana. Osnovnim porezom na prihode od nekretnina, radnji i zanimanja je 1938. godine oporezivano u Sarajevu 9 887 osoba, ili 12,6% stanovnika grada (iz 1931. godine). Od tog broja su njih 6 300 ili dvije trećine, poreski obveznici koji plaćaju osnovni državni porez godišnje u iznosu manjem od 500 dinara. Gradska opština i brojne humane i religiozne organizacije i društva svojim prilozima pokušavali su ublažiti teško stanje brojne gradske sirotinje, posebno povremenom diobom hrane i ogreva.

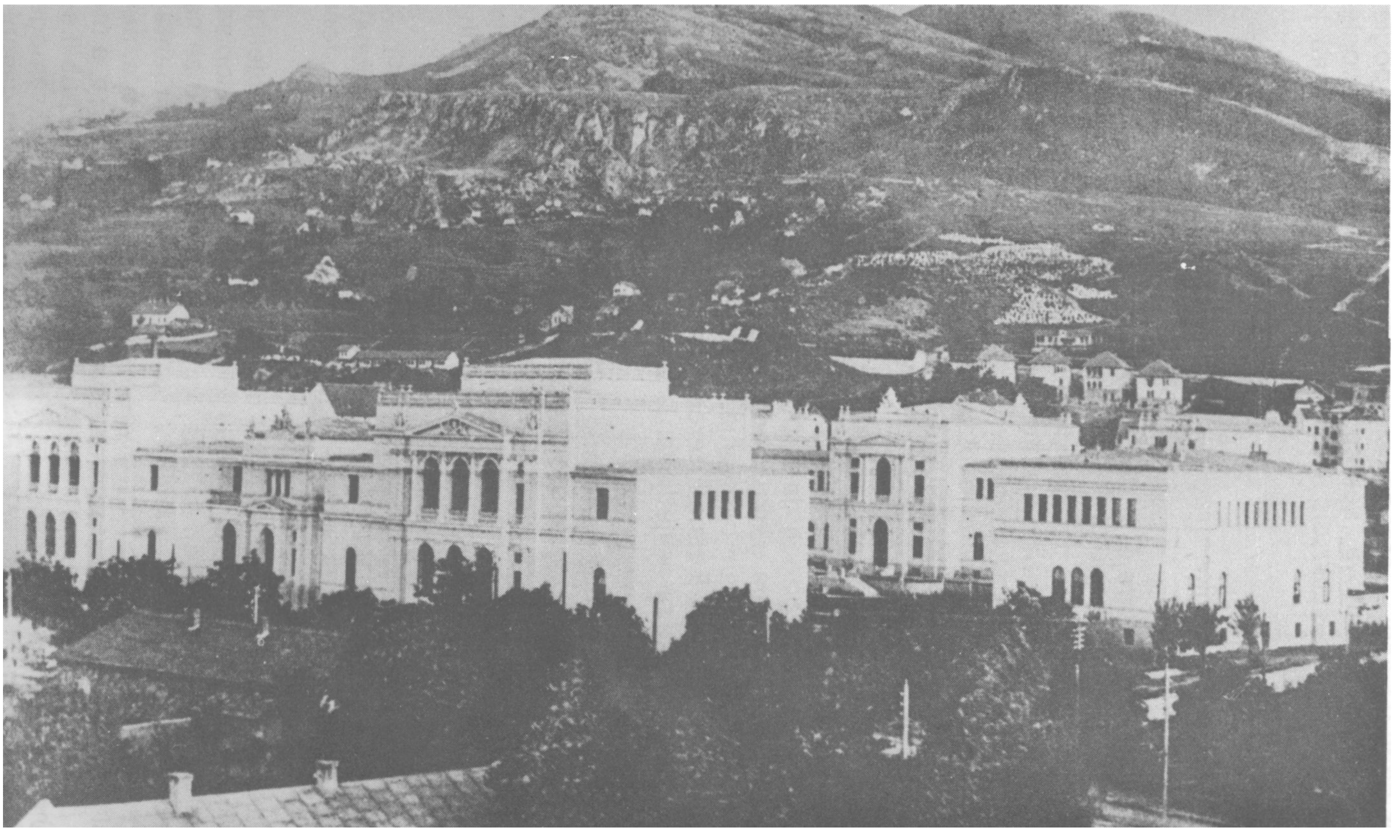
Uz sve ovo treba napomenuti da pretežan dio gradskog stanovništva nije bio zdravstveno osiguran i nije uživao društvenu zdravstvenu zaštitu.

Sarajevski stambeni fond tog vremena bio je dotrajao i pretežnim dijelom bez vodovoda i kanalizacije. U takvim uslovima je zdravstveno stanje stanovništva veoma slabo. Smrtnost djece je velika, a dječije bolesti često imaju karakter opšte epidemije.

Raširenost tuberkuloze u nekoj sredini je najbolji indikator materijalnih, higijenskih i opštih zdravstvenih prilika te sredine. U cijelom ovom razdoblju, u Sarajevu je od ukupne godišnje smrtnosti jedna četvrtina otpadala na smrt od tuberkuloze. U Sarajevu je 1922. godine umrlo ukupno 1 639 stanovnika, od čega 416 od tuberkuloze. Isti odnos je i u ostalim godinama do kraja ovog razdoblja. Istovremeno, u ukupnoj smrtnosti u Bosni i Hercegovini na smrt od tuberkuloze otpada, takođe, jedna četvrtina. U to doba se tvrdilo da Sarajevo od svih gradova Bosne i Hercegovine ima najviše slučajeva otvorene tuberkuloze, te da bi bilo potrebno još jedno antituberkulozno odjeljenje za izolovanje samo sarajevskih bolesnika.

Nasuprot ovakvom zdravstvenom stanju, u Sarajevu postoje brojne bolničke ustanove i za to vrijeme, za prilike u Bosni i Hercegovini, veoma brojan medicinski kadar. Sredinom ovog razdoblja Sarajevo je imalo sljedeće javne zdravstvene ustanove: Državna bolnica, Higijenski zavod, Antituberkulozni dispanzer, Dječiji dispanzer, Školska poliklinika, Besplatna državna ambulanta i Vojna bolnica.

Prema podacima iz 1931. godine, Sarajevo je imalo 122 ljekara, ili 1 ljekar na 641 stanovnika, što je preko pet puta povoljniji

Zemaljski muzej u Sarajevu

odnos nego u Bosni i Hercegovini kao cjelini. Međutim, i u pogledu zdravstvenih ustanova i Ijekara, kao što je bio slučaj i u pogledu srednjih škola, veliki dio Bosne i Hercegovine gravitirao je prema Sarajevu.

Kulturne karakteristike grada

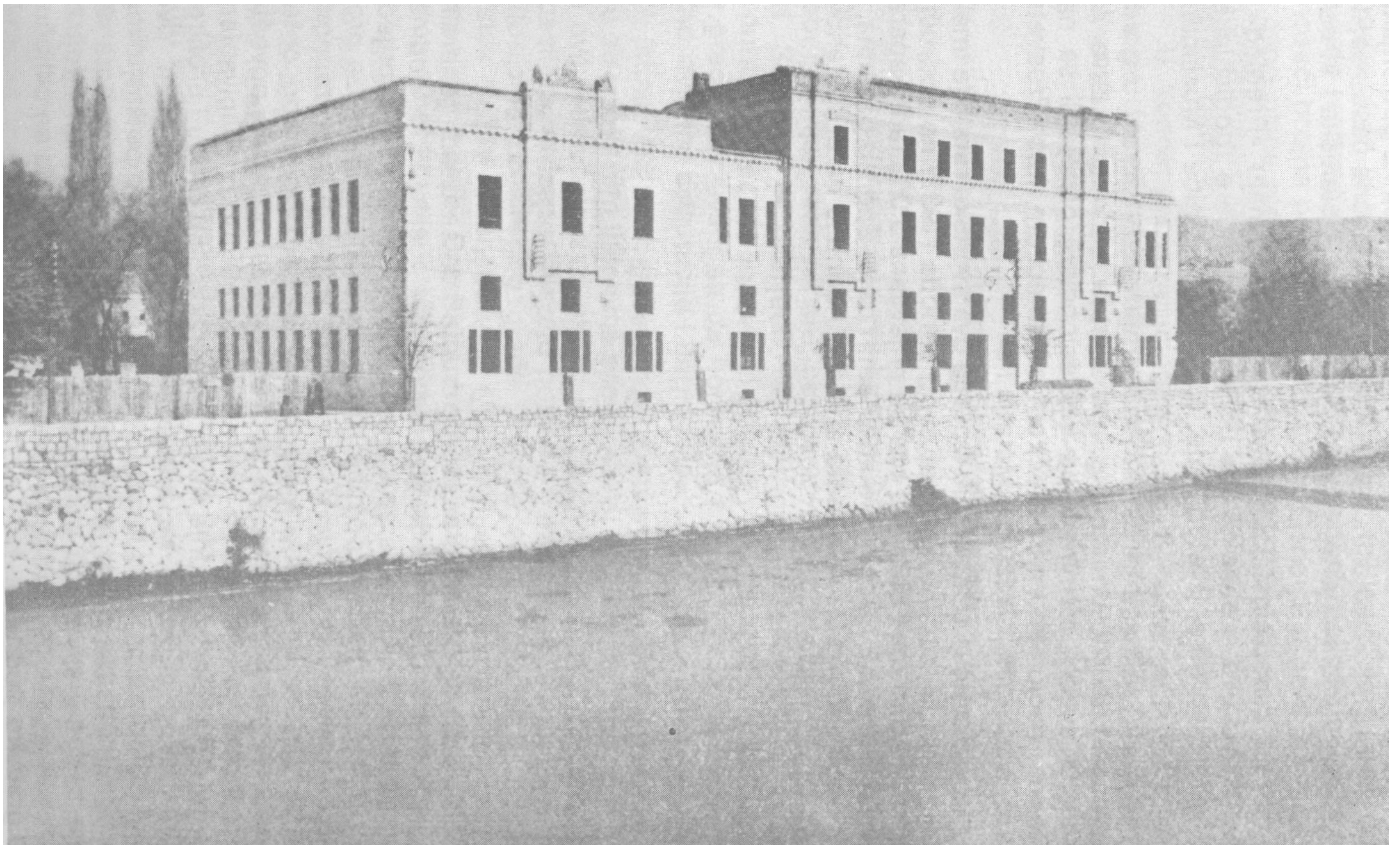
Kulturni život Sarajeva, dijelom se naslanjao na naslijeđene kulturne institucije iz perioda prije 1918. godine, dok je u ovom međuratnom razdoblju, dobrim dijelom, stekao i svoje posebne konfesionalne, nacionalne i klasne karakteristike..Do 1918. godine Sarajevo je građeno kao kulturni centar Bosne i Hercegovine, a podignute su i neke kulturne institucije koje su prevazilazile potrebe samog grada. To potvrđuju bogati i reprezentativni Zemaljski muzej i brojne novine, časopisi i druga periodika koja se izdaje u Sarajevu.

Zemaljski muzej osnovala je Austro-Ugarska Monarhija, između ostalog, i zbog toga da bi pokazala kulturnoj Evropi kakva je njena kulturna misija u okupiranoj Bosni i Hercegovini. Međutim, bez obzira na motive osnivanja, ovaj muzej je značajna naučna i kulturna ustanova Bosne i Hercegovine, kojoj posebno pripadaju velike zasluge za osvjetljavanje istorije naroda Bosne i Hercegovine.

Državno pozorište, osnovano 1931. godine sa 593 mjesta, bilo je, zaista, kulturno i umjetničko središte Sarajeva. Njegovalo je i zadovoljavalo kulturne potrebe građanstva, posebno školske omladine, ne samo vlastitim dramskim, koncertnim i operetskim repertoarom nego i čestim organizovanjem gostovanja muzičkih i pozorišnih kuća iz Zagreba, Beograda, Ljubljane, Osijeka, itd.

Potrebe za kulturnim i zabavnim životom zadovoljavali su stanovnici Sarajeva i u 6 kinematografa (od kojih jedan bez tona), koji su imali 2 826 mjesta, odnosno jednim bioskopskim mjestom na 28 stanovnika.

U Sarajevu su izdavana (1931) dva dnevna lista i 21 nedjeljni, mjesečni i godišnji časopis. U 1938. godini broj novina, časopisa, godišnjaka i kalendara, koji su izdavani u Sarajevu, povećao se na 35. Veoma je složena i interesantna tematska i ideološka orijentacija ovih publikacija, što govori o veoma složenom političkom, nacionalnom, religijskom i uopšte društvenom životu Sarajeva, a takođe i u Bosni i Hercegovini. Naime, veliki dio tiraža ovih publikacija bio je namijenjen čitalačkoj publici i izvan granica samoga grada. U Sarajevu su izdavana 2 dnevna lista, 7 nedjeljnih časopi-

Državna štamparija u Sarajevu

sa, 22 mjesečna časopisa, 2 polugodišnja časopisa i 2 godišnjaka. Od toga su 1 službeni list, 2 politička lista, 2 naučna časopisa, 11 vjerskih publikacija, 1 kulturni list, 3 privredna, 4 staleška i 11 ostalih.

Medu časopisima istaknuto mjesto zauzimaju »Pregled« i »Brazda«. U ove »ostale« treba ubrojati i kalendare (godišnjake) Prosvete, Napretka, Svetog Ante, Narodne uzdanice i Muslimanski kalendar.

Razvoju kulturno-prosvjetnog i umjetničkog života u gradu doprinose kulturno-umjetnička i prosvjetna radnička društva, a i druga, uglavnom formirana na konfesionalnoj osnovi ili sa naglašenom nacionalnom i političkom orijentacijom, kao: Prosveta, Gajret, Napredak, Uzdanica, Matatja i si.

lako Sarajevo u razdoblju između dva svjetska rata nije imalo emisionu radio-stanicu, potkraj ovog perioda (1937) na području poštanske direkcije Sarajeva bila su prijavljena 5 063 radio-aparata. U isto vrijeme, Beograd je imao četiri puta, Zagreb pet puta, a Novi Sad sedam puta više radio-aparata u odnosu na broj stanovnika nego Sarajevo.

Koncepcija regulacionog plana grada i njegove komunalne ustanove

Ideje da se proširi gradsko područje i da se izradi generalni regulacioni plan Sarajeva javljaju se odmah poslije 1918. godine. Osobito tridesetih godina se susreću brojni napisi, ideje i prijedlozi o tome da gradska opština treba uložiti više napora za proširenje gradskog područja. To bi trebalo ostvariti ne iz zajmova koje bi opština zaključivala, nego povećanjem poreskog opterećenja na zemljišnu rentu na području gradskog atara, povećanjem poreza na nasljeđe za nekretnine, te ujedno prebacivanjem svih troškova oko izgradnje novih komunikacija u gradu i proširenja gradskog područja na zakupnike i rentijere. Međutim, ove ideje i prijedlozi ostali su bez stvarnog efekta sve do potkraj ovog razdoblja. Opština grada Sarajeva odlučila je 1938. godine da raspiše natječaj za izradu generalnog regulacionog plana koji bi obuhvatio postojeću teritoriju grada sa okolinom koja se uključuje u gradsko područje.

Veoma detaljno razrađen nacrt regulacionog plana Sarajeva populariziran je preko dnevne štampe, a o njemu je u nekoliko navrata raspravljala i Trgovinsko-industrijska komora u Sarajevu, iznoseći brojne primjedbe i sugestije. Osnovni problem realizacije ovog plana bio je u nedostatku sredstava, pa se do početka drugog svjetskog rata više govorilo o koncepciji nego o mogućnostima realizacije.

U koncepciji regulacionog plana Sarajeva polazilo se od principa da treba udovoljiti osnovnim saobraćajnim, privrednim, kulturnim i higijenskim funkcijama grada.

Komunalne ustanove grada

Sve svoje najznačajnije komunalne objekte: elektranu i električnu mrežu, električni tramvaj, plinaru i njene instalacije za snabdijevanje grada plinom, cestovnu mrežu, kanalizaciju i vodovod, Sarajevo je naslijedilo iz prethodnog razdoblja. U ovom meduratnom razdoblju, svi ovi objekti i uređaji služili su potrebama grada, održavani su da normalno funkcionišu, a izvršene su samo izvjesne adaptacije i dogradnja.

Istina, već prvih godina poslije stvaranja Kraljevine SHS, javljaju se u lokalnim listovima brojni napisi u kojim se traži proširenje ovih komunalnih objekata, jer zbog dotrajalosti i nedovoljnih kapaciteta, ne zadovoljavaju potrebe naraslog broja stanovnika i teritorijalno proširenog grada. Najviše se od gradskog poglavarstva tražila rekonstrukcija i proširenje gradskog vodovoda i tramvajske mreže. Gradska uprava, uglavnom zbog kronične oskudice novčanih sredstava, nije mogla učiniti nešto značajnije.

Istorija izgradnje sarajevskih vodovoda seže u prošlost, gotovo pet vjekova. Naziv izgrađenog vodovoda i aodina izaradnie: Hrvatin - Megara, 1477, Soukbunar, 1500, Sedrenik, 1509, Gazi Husrev-begov vodovod, 1531, Trebević - Sarajevo, 1704, Posljednji turski vodovod 1866.

Potkraj turske vlasti, u Sarajevu je bilo 156 javnih česmi i 68 raznih vodovoda, čija je ukupna dužina iznosila oko 55 km.

Poslije austrougarske okupacije, u Sarajevu se 9. jula 1889. godine pristupa izgradnji prvog modernog vodovoda. Ovim vodovodom bilo je zahvaćeno vrelo Mošćanice. Dužina dovoda bila je oko 4,5 km, a prvobitna dužina cijele vodovodne mreže iznosila je 27 km.

Jahorinski vodovod je posljednji i najveći zahvat te vrste koji je izvela austrougarska vlast u Sarajevu. On je građen 1912-1917. godine. Dužina dovoda bila je 28 km do rezervoara iznad grada, na obroncima Trebevića. To je ujedno i najveći vodovod u starom vodovodnom sistemu Sarajeva. Pred II svjetski rat kapacitet sarajevskih vodovoda iznosio je oko 200 l/sek.

Sarajevski električni tramvaj zadovoljavao je elementarne potrebe u gradskom prevozu. Međutim, prostornim širenjem grada i narastanjem broja stanovnika, njegovi kapaciteti postaju nedovoljni. Brojne ideje i prijedlozi da se proširi tramvajska mreža izgradnjom paralelne linije postojećoj na obali, koja bi presijecala sjeverni dio grada, zatim da se produži tramvajska mreža do Ilidže, da se izgradi električna uspinjača od Bentbaše do na vrh Jekovca i si., samo su dijelom mogli biti zadovoljeni. Isti uzroci kao i kod vodovoda, ostavili su sarajevski tramvaj s neznatno povećanim kapacitetom u odnosu na naslijeđeno stanje. Potkraj ovog razdoblja (1938) ukupna dužina tramvajskih pruga u gradu iznosila je 6 km, a vozni park čini 10 motornih kola i 8 prikolica, ukupnog kapaciteta 720 mjesta.

Privredne karakteristike Sarajeva

Trgovina i zanatstvo

Do konca prvog svjetskog rata Sarajevo je bilo privredni i politički centar Bosne i Hercegovine i u njemu su bile skoncentrisane mnoge državne, upravne i političke ustanove sa brojnim činovničkim aparatom visoke kupovne moći i brojna vojska. Veliki javni radovi pružali su zaposlenje i zaradu domaćem zanatstvu i traovini. Sva trgovina Bosne i Hercegovine, posebno eksportna, bila je skoncentrisana u Sarajevu, pa je to pogodovalo snažnom privrednom razvoju grada.

Novo političko uređenje zemlje poslije 1918. godine, mijenja to naslijeđeno stanje iz osnova. Krajem 1923. godine ukinuta je Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, pa Sarajevo ostaje administrativni centar samo sarajevske županijske oblasti, a od 1929. godine, kada su obrazovane banovine, postaje administrativno središte Drinske banovine. Istovremeno, ono gubi svoju pređašnju privrednu ulogu i svoj privredni značaj u Bosni i Hercegovini, jer se, usljed nepovoljnih saobraćajnih veza, sužavao i

ograničavao njegov privredni djelokrug samo na predjele centralne Bosne. Sjeveroistočna Bosna razvija svoje privredne veze s Beogradom, budući da je imala mnogo povoljnije saobraćajne veze, dok sjeverozapadni krajevi gravitiraju svojim saobraćajnim vezama prema Zagrebu. Zbog toga trgovina i zanatstvo Sarajeva poslije prvog svjetskog rata, sve više poprimaju lokalni karakter.

Lokalna trgovina Sarajeva bila je skoncentrisana u ulicama od Baščaršije, niz magistralnu ulicu do gradskog parka. Broj trgovinskih radnji kretao se u ovih 20 godina od preko 2 000 do 1 500 pri koncu ovog razdoblja. To je uglavnom bila sitna trgovina namijenjena gradu i neposrednoj okolini, a za pazarnih dana (srijedom) i stanovnicima, sitnim trgovcima i prekupcima iz šireg regiona centralne Bosne.

Eksportna trgovina Sarajeva zadržala je značaj u prometu samo s nekoliko roba: drvo, šljiva i kože stoke i zvjerki. Eksportna trgovina drvetom i šljivom iako nije bila skoncentrisana u samom Sarajevu, obavljala se i dalje, kao rezultat tradicije, preko sarajevskih firmi, od kojih su mnoge samo figurirale kao centrale, prvenstveno beogradskog kapitala.

Tako se zbog sjedišta najveće jugoslovenske drvarske firme »Šipad« u Sarajevu, Sarajevo formalno smatralo centrom trgovine drvetom u Jugoslaviji. Slična je situacija bila i sa prometom šljivama. Naime, budući da je najveći dio prometa bosanskim šljivama držala u svojim rukama Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu, Sarajevo je isticano kao centar trgovine šljivama, iako stvarno s tom trgovinom samo Sarajevo nije imalo mnogo veze.

Jedina grana trgovine u kojoj je Sarajevo bilo i prije, a ostalo je i u razdoblju između dva svjetska rata eksportni centar, bila je trgovina kožama i krznima zvjerki. Sav posao oko prometa ovom robom odvijao se na sarajevskom tržištu, koje je bilo mjerodavno za sve trgovinske transakcije ove vrste u Jugoslaviji. Prosječna godišnja vrijednost izvoza koža zvjerki, posredstvom sarajevskog tržišta, u ovom razdoblju kretala se od 20 do 25 miliona dinara. Takođe, i kože sitne stoke skupljene po Bosni i Hercegovini i Dalmaciji izvoze se posredstvom sarajevskog tržišta u prosječnoj godišnjoj vrijednosti od 18 do 20 miliona dinara.

Pokušaj da se sarajevska trgovina od 1924. godine situira u izvozu ljekovitog bilja propao je zbog odsustva podrške vlasti. Naime, visoke šumske takse i visoka željeznička tarifa onemogućili su razvoj ove trgovine u Sarajevu, iako se, s punim pravom, računalo da bi takva trgovina donosila Sarajevu godišnje preko 2

miliona dinara. Trgovina ostalim poljoprivrednim proizvodima u Sarajevu, uglavnom je nosila lokalni karakter.

Uvoz robe iz inostranstva u Sarajevo značajno je opao poslije 1918. godine, a gotovo potpuno zamro poslije valutne stabilizacije iza 1925. godine. Na to je, s jedne strane, uticala sve slabija kupovna moć stanovnika Sarajeva. Ono malo skupe inostrane robe što je dolazilo u Sarajevo za podmirenje potreba malog sloja najbogatijih građana, nabavljeno je preko ekspozitura stranih firmi u Beogradu i Zagrebu.

Jedan od razloga zašto je sarajevska trgovina između dva svjetska rata bila u stagnaciji, bio je taj što se u gradu nije mogla stvoriti odgovarajuća institucija koja bi tokove jugoslovenske trgovine usmjeravala u ovaj grad. Takva organizacija bila bi produktna berza, posebno za proizvode u kojim je Bosna i Hercegovina imala primat u Jugoslaviji, kao: drvo, ugalj, koža, šljive i njihove prerađevine. Trgovačko udruženje Sarajeva pokušalo je početkom 1921. godine da izdejstvuje osnivanje takve berze, međutim, trgovinska komora nije podržala taj prijedlog i on je propao. I kasniji pokušaji, u 1925. i 1926. godini, takođe, nisu donijeli uspjeha.

Veliki dio sarajevskog zanatstva bio je pod snažnim uticajem tradicije, pošto je naslijeđen iz ranijeg perioda. Zanatski proizvodi i usluge u ovom, međuratnom razdoblju bili su namijenjeni većinom potrebama građana i okolnih sela koja su gravitirala gradu. U strukturi sarajevskih zanatskih struka susreću se tradicionalni zanati kao najbrojniji (u cijelom međuratnom razdoblju susreće se preko 200 cipelara, oko 90 pekara, 120 slastičara itd.), ali i moderni zanati koji su se razvili u periodu austrougarske uprave, u doba jačeg ekonomskog razvitka Sarajeva. To su bili zanati vezani za građevinsku djelatnost, bravari, električari, vodoinstalateri, metalci i si. Osim ovih, u Sarajevu su bili razvijeni i do pred prvi svjetski rat posebno su njegovani umjetni zanati.

U međuratnom razdoblju u Sarajevu su prestali bilo kakvi značajniji, posebno javni, građevinski radovi. To je dovelo u težak položaj zanatlije građevinskih i akcesorskih struka. Privredna depresija, koja se u Sarajevu osjeća poslije valutne stabilizacije od 1925. godine, već 1929. prelazi u privrednu krizu, koja se iz godine u godinu produbljuje. Ta kriza je prisutna sve do pred drugi svjetski rat. U uslovima krize i zbog toga »teške besparice« - kako su tada govorile Sarajlije - osjetno je pala kupovna moć mase građana, a naročito seljaštva koje je veliki dio svojih potreba za novim proizvodima i uslugama namirivalo kod sarajevskih zanatlija. Opšta i veoma česta konstatacija u izvještajima komore

i u novinskim napisima, govori da je najveći dio sarajevskih zanatlija veoma siromašan, da u najviše slučajeva rade sami uz pomoć jednog ili nekoliko učenika i da izbjegavaju korištenje pomoćnika i najamnih radnika zbog nedovoljne uposlenosti. Na prvi pogled, u odnosu na ovako teške uslove za sarajevsko zanatstvo, djeluje paradoksalno stalno, iz godine u godinu, osjetno povećanje broja izdatih zanatskih obrtnica u razdoblju od 1920. do 1939. qodine. Dok ih je 1921. godine bilo 1 440, njihov broj se u 1939. godini popeo na 2 150. I u vrijeme najteže ekonomske krize, koja se u Sarajevu posebno snažno manifestovala, broj zanatskih radnji je rastao:

Godina	1929.	1932.	1934.	1938.
Broj zanatskih radnji	1720	1883	2048	2092,

pa je čak mnogo veći broj novootvorenih zanatskih radnji od broja zatvorenih. Tako je, na primjer, u Sarajevu u godinama:

	1931.	1932.	1933.
Napustilo zanatsku radnju obrtnika	197	82	34
Otvorilo novu zanat, radnju obrtnika	308	135	181

Obrazloženje ove, na prvi pogled, nelogične pojave, susreće se u izvještaju Sarajevske zanatske komore za godine 1933-1935, u kome stoji da se zanatlije, iz godine u godinu, zadovoljavaju sa sve manjom zaradom, snižavaju svoj standard na minimum i žive s nadom u bolja vremena.

Osim zanatlija koji su legalno djelovali, u Sarajevu se iz godine u godinu, posebno u godinama ekonomske krize, povećava broj tzv. nelegalnih, tj. neovlaštenih zanatskih radova. Svoje zanatske usluge nudili su brojni nezaposleni industrijski radnici, a takode, i zaposleni koji su tako stvarali dodatne izvore prihoda. Broj prijavljenih neovlaštenih zanatlija u godinama krize, iz godine u godinu, povećao se od 120, čak na 250.

Istina, ovaj nelegalni zanatski rad u Sarajevu (u ostalim gradovima Bosne i Hercegovine bio je mnogo prisutniji zbog neefikasne kontrole, npr. u Mostaru dvostruko veći od ovlaštenih zanatlija), koji je krizom bio samo podstaknut, ima svoje duboke korijene u tradiciji i u normativnom regulisanju statusa zanatlije. Naime, u BiH zanatska pravna pitanja bila su regulisana propisima OGZ i Trgovačkog zakona za BiH od 1. 9. 1883. godine, te propisima Uredbe Zemaljske vlade o vršenju obrta od 3. 2. 1909. godine. Po ovoj uredbi svi zanati (osim štamparskog, građevinskog, zidarskog, klesarskog, tesarskog, bunardžijskog, instalacija plina i vodovoda, puškarskog, elektroinstalaterskog, za popravak par-

nih kotlova, dimnjačarskog i pokrivačkog) mogli su se obavljati bez dokazivanja stručne spreme. Za obavljanje zanatskih radinosti bilo je potrebno početak rada samo prijaviti nadležnom upravnom organu. S druge strane, za sticanje dozvole za obavljanje ovih koncesioniranih zanata, bilo je dovoljno prijaviti se vlastima i priložiti uvjerenje jednog ili više majstora da se kod njih izvjesno vrijeme radilo u toj zanatskoj struci. Na taj način su u BiH bila otvorena širom vrata svim licima koja su htjela da otvore zanatsku radnju i u njoj obavljaju zanatsku djelatnost, da to i ostvare.

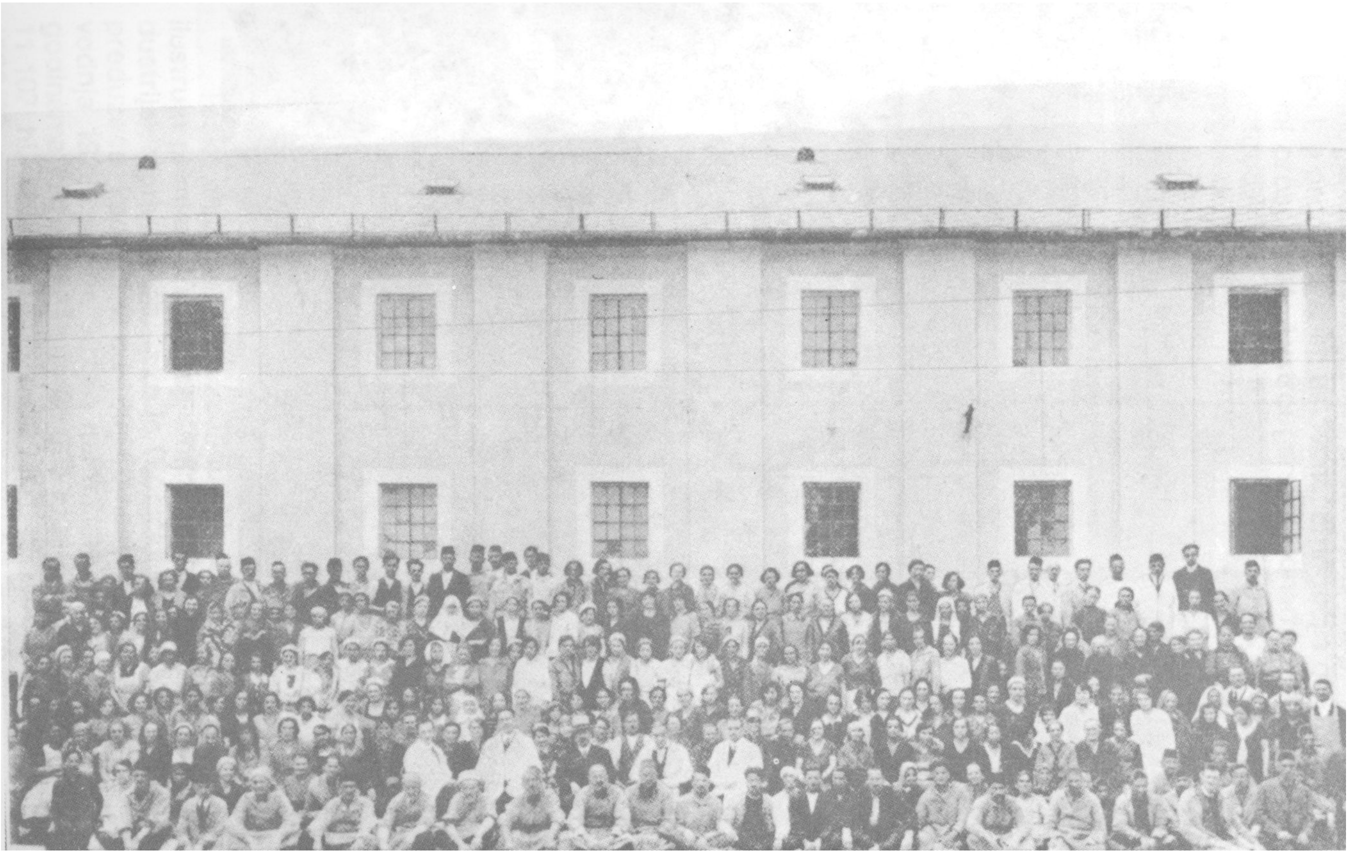
Naredbom od 13. 4. 1921. godine proglašeno je još 46 zanata koncesioniranim, a uz to je bio propisan i nešto stroživji kriterij pri ispitivanju dökaza o stručnoj spremi kandidata.

Novi zakon o radnjama, koji je stupio na snagu 9. 2. 1932. godine, unificirao je propise o zanatstvu za čitavu Jugoslaviju i dokinuo veliku šarolikost u regulisanju pravnog statusa zanatstva u pojedinim krajevima zemlje. I pored novog zakona, u BiH i Sarajevu stanje se osjetnije ne mijenja. Duboko ukorijenjena shvatanja o potpunoj slobodi osnivanja zanatske radnje suprotstavila su se novom zakonu, koji je to sasvim ograničavao i uslovljavao. Kada se pristupilo primjeni odredbi ovog zakona, onda je počeo da cvjeta nelegalni, tzv. bespravni zanatski rad.

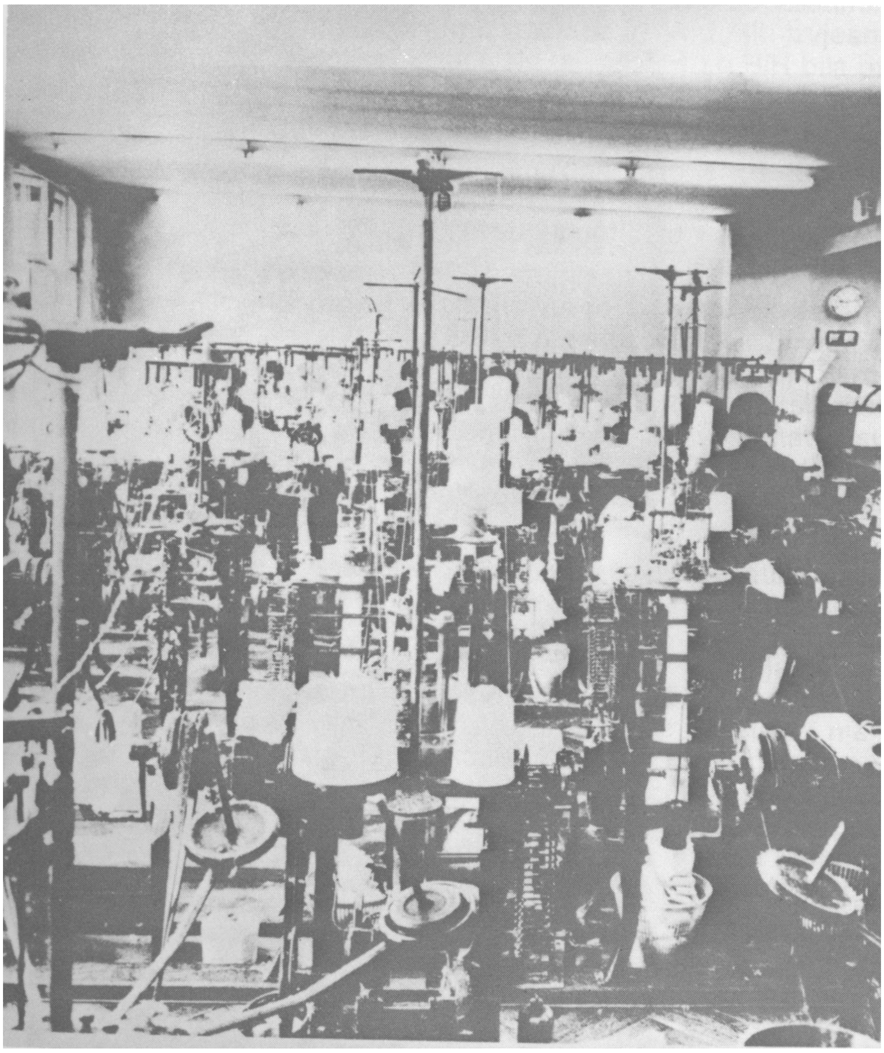
Pa iako se o pretežnom dijelu sarajevskih zanatlija toga doba često piše da su siromašni i da rade sami uz pomoć jednog ili nekoliko učenika i bez najamne radne snage, iz čestih protesta zanatskih radnika se vidi da i u sarajevsko, pretežno patrijarhalno, zanatstvo prodire kapitalistički poslodavački mentalitet. Nestalo je onih nekadašnjih esnafskih, familijarnih odnosa zanatlije i njegovog pomoćnog osoblja. Taj kapitalistički mentalitet ogledao se u pretjeranom iskorištavanju besplatne radne snage učenika, kao i u otporu prema tzv. radničkom zakonodavstvu. Taj otpor se posebno ispoljavao u izigravanju propisa u osmočasovnom radnom vremenu i obaveznom prijavljivanju radnika organima socijalnog osiguranja.

Industrija

Najveći broj komentara i analiza privrednog nazadovanja Sarajeva u periodu između dva svjetska rata, objavljenih u komorskim izvještajima i dnevnoj štampi, nalaze odgovor za takvo stanje u tome što je sarajevska privreda, u godinama prosperiteta prije prvog svjetskog rata živjela od velikih javnih radova, od brojnog upravno-političkog aparata i vojske. Kada je tih uslova nestalo poslije stvaranja Kraljevine SHS, sarajevska privreda se nije imala

Grupa radnika pred Fabrikom duhana u Sarajevu

Iz odjeljenja Fabrike čarapa »Ključ«

na što naslanjati. U Sarajevu nije značajnije razvijena industrija koja bi mogla korisno angažirati proizvodne snage grada i okoline i koja bi i, u promijenjenim uslovima, omogućila gradu ekonomski i socijalni prosperitet. Austrougarska Monarhija za vrijeme svog četrdesetgodišnjeg gazdovanja razvila u Bosni i Hercegovini pretežno proizvodne kapacitete ekstraktivne industrije, pri čemu je, razumljivo, Sarajevo bilo zaobiđeno. Ono nekoliko prerađivačkih kapaciteta, kao Pivara, Fabrika duhana, Fabrika čarapa i Industrija drveta Butaconi i Venturini, praktično su bili i ostali jedina veća industrijska preduzeća modernog tipa.

Neposredno poslije prvog svjetskog rata u Jugoslaviji, pa i u Sarajevu, nastaje faza značajne inflacione investicione konjunkture, koja traje sve do konca 1925. godine kada je snažna deflaciona politika zemlje i valutna stabilizacija zaustavljaju. Tada u Sarajevu niču, na veoma nesolidnim osnovama, brojna, sitna industrijska preduzeća, pretežno manufakturnog tipa. Osnovano je u Sarajevu preko 40 industrijskih preduzeća i kao takva su protokolirana, iako je većina njih imala karakter većih zanatskih radionica i manufaktura.

Zbog nedostatka novca i suženog tržišta, tokom daljih godina, ugasila su se mnoga od ovih industrijskih preduzeća. Tako su u vrijeme ekonomske krize obustavila proizvodnju (1932) industrijska preduzeća sapuna, tjestenine, ogledala, likera, kože, beza, trikotaže, pozamanterije i namještaja, te paromlin. Broj industrijskih i drugih preduzeća po strukama: dva metalne robe, jedno sapuna, jedno motora, jedno kućnog i kuhinjskog pribora, jedno metalnih odljevaka, jedno koksa i katrana, jedno tjestenine, jedno bombona i rahatlokuma, jedno likera, jedno piva, jedno slada, jedan paromlin, jedno bosanskog beza, tri trikotaže, jedno ogledala, jedno fesova i kapa, jedno rublja, jedno vate, jedno namještaja, tri .čarapa, jedno kože, jedno gajtana, jedno svilenog prediva i konca, jedno dugmadi i češljeva, jedno galanterijskog materijala, jedno papirnih vrećica, jedno grafičke industrije, jedna fabrika leda, sedam crijepa i cigle, jedno kamena i građevinskog materijala, jedno asfalta, jedno šamotnih cigli, jedno sanduka za voće, jedna elektrana, jedno duhana, jedna velika pilana.

Teško stanje sarajevske industrije u vrijeme krize i depresije ilustruju primjeri drastičnog smanjenja proizvodnje i najvećih industrijskih preduzeća. Tako je Dionička pivara, veliko proizvodno preduzeće, kapaciteta od 100 000 hektolitara piva (najveća proizvodnja 1926. godine 90 650 hektolitara), smanjila proizvodnju u godinama krize: 1931. na 25 000 hl, 1932. na 8 970 hl, 1933. na 11 107 hl, 1935. godine na 10 951 hl i od tada raste da bi u 1938/39. godini dosegla proizvodnju od 26 676 hl.

Paromlin, veliko industrijsko preduzeće kapaciteta 1000 vagona brašna godišnje, u vrijeme krize potpuno je obustavilo proizvodnju. Osjetno je pala i proizvodnja fabrike čarapa kao i drugih industrijskih preduzeća.

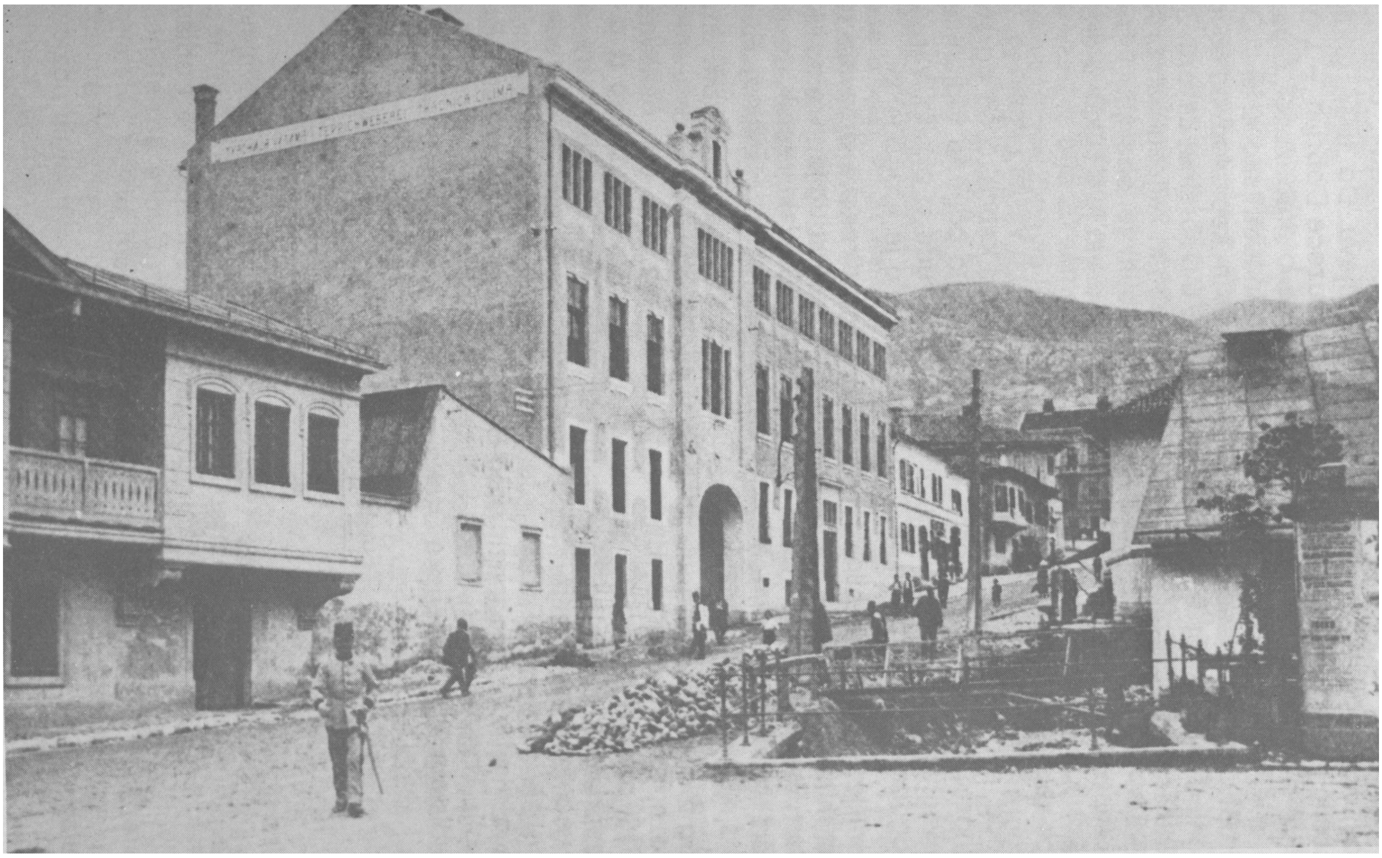
U izvještaju komore za 1938. godinu, spominje se da su od tih brojnih industrijskih preduzeća, nastalih pred sam rat ili neposredno poslije prvog svjetskog rata, ostala prava groblja napuštenih i porušenih fabričkih zgrada od željezničke stanice prema Alipašinom Mostu, u Koševu i iza Laha.

Nekoliko velikih ciglana, nastalih takođe u tom periodu, čiji je kapacitet premašio potrebe grada, čak i u 1937. godini radilo je minimumom svog kapaciteta zbog slabe mogućnosti plasiranja proizvoda.

Osim industrijskih preduzeća koja su bila locirana u Sarajevu, tu je bilo sjedište centrala nekoliko velikih akcionarskih industrijskih društava čija su preduzeća i pogoni bili razbacani po cijeloj Jugoslaviji. Takva velika akcionarska industrijska društva bila su: Jugoslovenski čelik a.d., Jugoslovenska celuloza, »Šipad«, šumsko-industrijsko a.d. i Dioničko društvo za željeznu industriju u Varešu.

Na osnovu odluke vlade od 24. 6. 1938. godine, ministar šuma i ruda bio je ovlašten da u ime države osnuje akcionarsko društvo pod nazivom »Jugoslovenski čelik« sa sjedištem u Sarajevu. Prilikom osnivanja, u društvo je država uključila i svoje rudnike uglja u Zenici i Brezi, te rudnik željezne rude u Ljubiji. Budući da je država držala u svojim rukama kontrolni paket akcija Željezare iz Zenice, ona je 31. 7. 1938. godine fuzijom ovu željezaru priključila društvu. Na inicijativu vlade priključeni su »Jugočeliku« u formi zakupa pogoni Željezare iz Vareša, s tim da po isteku ugovora o zakupu (1.1. 1945. godine) svi pogoni Vareša pređu u vlasništvo »Jugočelika«. Odlukom ministra finansija, oktobra 1940. godine, akcionarski kapital »Jugočelika« bio je povećan na, zaista, ogroman iznos od 720 miliona dinara. Nove akcije preuzela je Državna hipotekama banka.

Državno preduzeće »Jugoslovenska celuloza« sa sjedištem u Sarajevu, država je osnovala 20. 7. 1939. godine. Pariška bankarska kuća Seligman & Comp, sklopila je ugovor s jugoslovenskom vladom, u kom se obavezala da će izgraditi dvije fabrike celuloze, jednu u Zavidovićima i drugu u Bakru kod Sušaka. Ovo preduzeće je imalo zadaću da vodi brigu oko realizacije ovog ugovora.

Tvornica ćIlIma u Sarajevu

Staro, šumsko-industrijsko preduzeće »šipad«, osnovano još 1893. godine, imalo je sjedište u Sarajevu. Do 1937. godine nosilo je naziv »šumsko industrijsko preduzeće Dobrljin - Drvar a. d.«, do 1939. godine »Šumsko industrijsko preduzeće „Šipad" a. d.«, a od te godine »„šipad" šumsko-industrijsko a. d.«. Ovo društvo je raspolagalo s velikim akcionarskim kapitalom od 65 miliona dinara. Društvo je imalo 4 pilane, i to u Dobrljinu, Drvaru, Zavidovićima i Ustiprači. Imalo je, takode, 338 km željezničkih pruga (Srnetica-Jajce i Prijedor - Knin), na kojim je obavljan i javni prevoz. Kontrolni paket akcija ovog društva bio je u rukama države.

Dioničko društvo za željeznu industriju u Varešu imalo je, takode, svoje sjedište u Sarajevu. Akcionarski kapital ovog društva iznosio je 1,1 milion dinara. Društvo je imalo pogone topionice i ljevaonice u Varešu, te rudnike željezne rude u okolini Vareša. Pogone ovoga društva 1938. godine zakupio je »Jugočelik«.

U Sarajevu je bilo sjedište Centralne direkcije državnih rudarskih preduzeća, koja je upravljala rudnicima uglja: Kreka, Mostar, Banjaluka, Ugljevik, Velenje, Vrdnik, Senjski rudnik, te rudarskim pogonima u Maslovarama, Zabukovcu i Ravnoj Reki.

Među ovim dioničkim džinovima^u Sarajevu je tokom čitavog međuratnog perioda poslovalo, naoko, malo, ali veoma ambiciozno dioničko društvo »Industrija magnezita d. d.«, osnovano 1918. godine. Ono 1937. mijenja ime u »Bosansko rudarsko d. d.«. Raspolagalo je malim dioničkim kapitalom od 100 000 dinara, ali s veoma ambicioznim radnim programom: dobijanje, prerada' i prodaja magnezita i drugih rudarskih proizvoda. Društvo je posjedovalo nalazišta magnezita kod Banjaluke, nalazišta boksita u Bešpolju kod Mrkonjić-Grada i Jajca, kao i nalazišta olova i cinka u Hudicama kod Bosanske Otoke.

Bankarstvo

Veoma je zanimljiva, relativno kratkotrajna istorija sarajevskog bankarstva u ovom meduratnom razdoblju, jer ona više nego deskripcija i analiza kretanja pojedinih privrednih grana i oblasti govori o skrivenoj strani medalje privrednih uslova egzistencije Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Okončanjem prvog svjetskog rata, austro-madarsko-njemački (neprijateljski) kapital biva nacionalizovan i prividno i privremeno potisnut s dominantnih pozicija. Taj privremeni vakuum pokušava da popuni domaći kapital. Međutim, domaći kapital je usitnjen, neorganizovan, a domaći lju-

di imaju malo navika i znanja u složenim i delikatnim bankarskim transakcijama.

Opšta povoljna klima za cvjetanje nezdravih, Spekulativnih akcija, kakva je vladala u Bosni i Hercegovini i u Sarajevu neposredno poslije rata, pothranjivana padom autoriteta državne vlasti, odsustvom konsekventne poreske, finansijske i ekonomske politike zemlje, te naglašenim inflatornim tendencijama - dovela je do toga da u Sarajevu već od 1919. godine počinju nicati domaće bankarske ustanove kao gljive poslije kiše. Već 1923. godine u Sarajevu je bilo 20 samostalnih domaćih banaka. Tada rodoljublju nije bilo kraja. Dnevni listovi su pisali krupnim naslovima kako domaćini, posjednici, rentijeri i bogatiji seljaci iz Sarajeva i provincije prodaju dukate i nakit svojih žena, kupuju akcije domaćih banaka u osnivanju i tako udaraju temelje nacionalnom bankarstvu u Bosni i Hercegovini i u Sarajevu. U prvoj fazi sarajevske banke nose u naslovu zvučne nacionalne atribute. Na jednoj strani kroz nekoliko fuzija, slio se srpski kapital i 1922. godine, opet fuzijom Srpske centralne banke i Srpske privredne banke, okupio se oko Srpske centralne privredne banke. Na drugoj strani, koncentrisao se muslimanski kapital oko Muslimanske centralne banke, koji će se kasnije stopiti s hrvatskim u okviru Ujedinjenih centralnih banaka. Jevrejski kapital bio je skoncentrisan u Jevrejskoj centralnoj banci.

U prvim posljeratnim godinama tek formirane, nejake bankarske ustanove upuštaju se u veoma sumnjive špekulacije i dobrim dijelom doprinose dezorganizaciji gradske privrede i njenom uvlačenju u ekonomski neopravdane i dubiozne investicije. U toj divljoj trci 1920, 1921, 1922. i 1923. godine banke su nosile barjak. One su za kratko vrijeme postale svojim samofinansijerom. Upuštale su se u razna sumnjiva preduzetništva. Same su posuđivale novac uz kamatu i od 24%, a uzimale od dužnika kamatu i preko 35%. Tako su stvoreni duboki korijeni buduće finansijske i privredne krize, koja je velikim dijelom počivala na poslovno-moralnoj krizi.

Takvo stanje pogodovalo je brzom porastu nominalnog bankarskog kapitala. Raspoloživa sredstva sarajevskih banaka iznosila su 1923. godine nešto preko pola milijarde dinara, 1925. penju se na milijardu, a 1926. na 1,3 milijarde dinara. Ove banke, prvenstveno razvijaju pasivne poslove, uz postepeno jačanje i aktivnih pozicija. One se većinom sastoje iz mjeničnih i kontokorentnih kredita uz nešto malo lombarda, dok je hipotekami kredit neznatan. Krediti na otvorene račune su mnogo veći od mjeničnih kredita, što nužno proističe iz potreba privrede. Uz ove čisto bankarske poslove, neko ovjh banaka bave se još i drugim

trgovačkim poslovima, kao zakup soli, izvoz šljiva, robna stovarišta i si.

Od 1924. godine sve je izrazitija tendencija sarajevskih banaka da ograniče trgovačke i industrijske poslove, a da pretežno njeguju čisto bankarske. To je posljedica ranijeg vezivanja banaka za dubiozno preduzetništvo u fazi inflatorne konjunkture.

Stvarna privredna kriza započinje u Sarajevu zbog veoma specifičnih uslova, već sa 1925. godinom. Te godine broj samostalnih banaka u Sarajevu smanjio se na 16. Posljedice nezdravog i nesolidnog dotadašnjeg poslovanja ispoljavaju se te godine u nekoliko stečajeva banaka, te nekoliko likvidacija i fuzija.

Proizvodni kapital neracionalno investiran prestao je biti rentabilan i zapao je u težak položaj. Isti je slučaj sa trgovinom i zanatima, što još više produbljuje kriza koja se sve jače ispoljava u poljoprivredi. Takva situacija pogađa banke kao vjerovnike privrede i mnoge od njih odvlači u likvidaciju. Banke koje su uspjele da prežive teške posljedice prethodnog perioda, vraćaju se klasičnoj, konzervativnoj politici. One bježe od svih nesigurnih poslova i špekulacija i strogo ocjenjuju kreditnu sposobnost dužnika. To čine i po cijenu smanjene zarade, po onom oveštalom pravilu da je bolje da novac i ne nosi zaradu nego da se gubi. Zbog toga se povlače odobreni krediti, drži novac u bankama i na žiro-računima kod Narodne banke, smanjuje se eskont kod Narodne banke i si. Gubitak od tog ležećeg novca nadoknađuju sarajevske banke, još uvijek, visokom kamatom na izdate kredite. Redovna kamata u sarajevskim bankama kretala se do 1934. godine oko 16%. Tako se sarajevski bankovni kapital svojevoljno odrekao uloge regulatora gradske i šire bosanskohercegovačke privrede, ostavljajući je u tim teškim i kritičnim vremenima bez svoje potpore. Međutim, opšta privredna kriza, koju su dijelom izazvale i produbljivale i akcije banaka, povratno djeluje i na njih same. Slijedeće, tj. 1927. godine nastavlja se dalja likvidacija i fuzionisanje sarajevskih banaka, tako da je te godine broj samostalnih domaćih banaka u Sarajevu pao na svega 9.

Velika svjetska ekonomska kriza od 1929. godine samo produbljuje korijene već postojeće privredne krize u Bosni i Hercegovini, koja je započela postepenim padom cijena poljoprivrednih proizvoda već od 1926. godine. Opšti privredni zastoj i nelikvidnost u narednim godinama doveli su do toga da od 20 sarajevskih banaka iz 1923. godine, ostane svega 6 u životu do 1933. godine, tj. godine najdublje krize. U deceniji kada su se izgrađivali temelji domaćeg bankarstva u Sarajevu, u uslovima kada su u privrednom životu dominirale najbanalnije forme kapitalističke prvobitne

Zemaljska banka u Sarajevu

akumulacije, mnogi lakovjerni domaći ljudi proigrali su svoje egzistencije. Mnogo od onih dukata i nakita, poskidanih s vratova žena i uzidanih u temelje domaćeg bankarstva, istopilo se u vrtlogu špekulacija.

Tih preostalih 6 domaćih banaka Sarajeva: Amerikansko-srpska banka d. d. (1922), Banka »Gajret« d. d. (1921), Srpska centralna privredna banka d. d. (1912), Srpska zadružna banka d. d. (1921), Založna banka d. d. (1922), Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu (1895) i Gradska štedionica Sarajeva (1922) uspjele su da se održe sve do početka drugog svjetskog rata.

Kratkotrajno privredno oživljavanje od početka 1937. godine omogućilo je početak stabilizacije novčanih zavoda Sarajeva, što će prekinuti skori nastupajući rat.

Pored domaćih sarajevskih banaka i filijala većih banaka iz drugih centara, u Sarajevu je 1922. godine osnovan prvi novčani zavod u formi zadruge sa ograničenim jamstvom, a slijedeće 1923. osnovano ih je 6, 1924. jedan, 1925. dva i 1927. jedan. Ukupno je 1927. godine u Sarajevu bilo 11 takvih novčanih zavoda. Do 1933. godine njihov se broj smanjio na 9, a 1937. osnovan je još jedan novčani zavod i svi su se uspjeli održati do početka drugog svjetskog rata. Veoma je raznolika svrha osnivanja ovih novčanih zadruga, kao što je raznoliko i porijeklo njihovih sredstava. Neke od njih, kao »Geula«, »Melaha« i »Spas« su prave male banke, osnovane od manjeg broja ulagača, nosilaca udjela. One se bave kreditom, štednjom i bankarskim kreditnim poslovima. Posluju po principu banaka, krećući se s visinom kamate u granicama bankarskih kamata. Međutim, veći dio tih novčanih zadruga kao Dobrovoljačka zadruga na udjele, Grafička štedovna zadruga, Kreditna zadruga državnih službenika, Napretkova zadruga i Željezničarska kreditna i potporna zadruga bile su strukovne štedne i kreditne zadruge na udjele velikog broja članstva. Neke od njih odigrale su značajnu ulogu u razvijanju sitne štednje, stambene izgradnje, sitnog kreditiranja i životnog osiguranja brojnog članstva. Jedna od takvih je bila i Željezničarska kreditna i potporna zadruga sa ograničenim jemstvom, osnovana 1923. godine u Sarajevu. U početku njena zadaća je bila da omogući povoljno i jeftino kreditiranje željezničara sa područja sarajevske oblasne direkcije državnih željeznica. Međutim, vremenom, ona je znatno proširila djelokrug svog rada. Pod konac ovog razdoblja, do konca 1938. godine, u zadrugu je bilo učlanjeno 12 500 željezničara. Uplaćeni udjeli zadrugara iznosili su 10 miliona dinara, ulozi na štednju 11 miliona dinara, dok su ukupna novčana sredstva Zadruge iznosila 44 miliona dinara. Ona je uvela u svoje poslovanje i životno osiguranje za svoje zadrugare i njihove žene, pa je i tu

imala 5 500 članova osiguranika. Međutim, jedna od najznačajnijih njenih funkcija bila je ta što je finansiranjem željezničke građevinske zadruge u Sarajevu, kao i vlastitim sredstvima, uspjela da u razdoblju između dva svjetska rata podigne preko 3 000 malih obiteljskih kuća za svoje članove.

Većina ovih novčanih zavoda nastala je kao pogodna forma organizovane, solidarne samopomoči njihovog brojnog članstva u uslovima kronične kreditne oskudice, odnosno veoma uskog i neregulisanog kreditnog tržišta.

Na području novčanog tržišta Sarajeva, a preko njega i Bosne i Hercegovine, javljaju se, takođe, za sarajevske potrebe brojne organizacije osiguravajućih društava, čija su sjedišta bila u Sarajevu, ili filijale takvih društava iz Beograda, Zagreba i Ljubljane. Potkraj ovog razdoblja u Sarajevu je poslovalo 15 osiguravajućih dioničkih društava i osiguravajućih zadruga. Najviše ih je bilo iz Beograda (»Dunav«, »Rosia-Fonsier«, »Srbija«, »Ujedinjeno osiguravajuće«, »šumadija«, »Beogradska zadruga« i »La Nationale«), Zagreba (»Croatia«, »Anker«, »Jadransko osiguravajuće«) i Ljubljane (»Slavija« i »Uzajamno osiguravajuće«). Sarajevska, domaća društva bila su »Jugoslavija«, »Sava« i »Nada« koja je likvidirala 1938. godine, a njen portfelj preuzela »Croatia«. Ovolika ponuda osiguranja na relativno nerazvijenom tržištu, kakva su bili u Sarajevu i BiH, nosi u sebi elemente špekulativnosti i prelazila je okvire osiguranja zalazeći u sferu zelenaškog kredita.

Željeznica

U brojnim raspravama privrednika i njihovih organizacija između dva svjetska rata, u kojim se govorilo o uzrocima privredne stagnacije Sarajeva i Bosne i Hercegovine u ovom razdoblju, istican je, na prvom mjestu, primitivan i nedovoljan željeznički i cestovni saobraćaj. Sarajevo i Bosna i Hercegovina bili su nedovoljno povezani sa ostalim dijelovima zemlje. Stanje željezničkog i cestovnog saobraćaja imalo je neposrednog uticaja na sve vidove privrednog života Sarajeva, što ilustruje česta uzrečica sarajevskih privrednika tog vremena - da se Bosna i Hercegovina i njen glavni grad »uskotračno razvijaju«.

Već početkom ovog vijeka nerazvijen željeznički saobraćaj postao je glavna smetnja daljem razvitku Bosne i Hercegovine. Problem željezničkog saobraćaja ispoljio se u osobito oštroj formi neposredno prije i u toku prvog svjetskog rata. Pred prvi svjetski rat (1913) izrađen je u Bosanskom saboru program građenja pruga u Bosni i Hercegovini. Tim programom, između ost-

alog, bila je predviđena izgradnja željezničke pruge normalnog kolosijeka Šamac - Doboj -Sarajevo. Rat i propast austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini omeli su ostvarivanje tog programa.

Poslije rata problem željezničkog saobraćaja u Bosni i Hercegovini postaje još akutniji. On se ne ispoljava samo u uskom kolosijeku željeznica i zbog toga izolovanosti od pruga ostalih krajeva Jugoslavije, maloj propusnoj moći tih pruga i uopšte nedovoljnosti te mreže za tako veliku površinu, nego i u njenoj dotrajalosti \ kroničnoj oskudici vagona. Privreda Bosne i Hercegovine i Sarajeva trpjela je zbog takvih prilika na željeznicama ogromne štete. Na području sarajevske željezničke direkcije prevezeno je 1914. godine 950 589 tona tovara i tada se smatralo da je to maksimalno korištenje kapaciteta. Godine 1928. prevezeno je 1 387 946 bruto-tona, iako u međuvremenu kapacitet željeznica Bosne i Hercegovine nije uopšte povećan. Pa i pored maksimalnog korištenja mogućnosti željeznica, potrebe privrede Bosne i Hercegovine, pogotovo u zimskim mjesecima, za željezničkim prevozom pokrivene su samo sa 30 do 40%.

Konačno, devet godina poslije stvaranja Kraljevine SHS, početkom 1927. godine, održana je konferencija za izradu plana željezničke mreže Jugoslavije. Na toj konferenciji Privredna komora Bosne i Hercegovine podnijela je najhitniji i minimalni program izgradnje novih željezničkih saobraćajnih veza u Bosni i Hercegovini, prema kojem je trebalo izgraditi luku Ploče za izvoz bosanskih kabastih proizvoda - ruda i drveta, spoj uzane pruge Banja Luka - Sarajevo preko Bile, i da se u interesu Sarajeva izvede uskotračna veza Sarajeva sa Sandžakom, Crnom Gorom i istočnom Hercegovinom, te da se izgradi pruga Beograd-Sarajevo-Split, kao glavni spoj prijestonice s morem, preko Bosne.

Ovaj program je i ostao samo program, a Bosna i Hercegovina nije dobila niti kilometar željezničke pruge predviđene programom.

Velika ekonomska kriza potisnula je sasvim u pozadinu ostvarivanje bilo kakvog projekta izgradnje željezničkih pruga, a pogotovo u Bosni i Hercegovini.

Konačno je jugoslovenska vlada 10. jula 1936. godine donijela Uredbu o trasiranju i građenju novih željezničkih pruga i o načinu njihova finansiranja. Pored ostalih željezničkih pravaca, čija je izgradnja bila predviđena ovom uredbom, takođe je bilo predviđeno da se izradi detaljan projekat za normalni kolosijek na pravcu Sarajevo - Doboj.

Ponovno je 1937. godine ministar saobraćaja sazvao konferenciju u Beogradu o problemu paralelnih pruga uskog i normal-

nog kolosijeka po novoj trasi, tzv. trećoj paraleli, normalne pruge i njenog produženja od Doboja do Sarajeva. Skori rat i propast kapitalističke Jugoslavije omeli su dalje sazivanje željezničkih konferencija i donošenje uredbi.

Od svih izgrađenih željezničkih pruga za 22 godine Kraljevine Jugoslavije (1 840 km), na Bosnu i Hercegovinu otpada 9% ili 176 kilometara željezničkih pruga uskog kolosijeka.

Ceste

Zbog oskudne željezničke mreže cestovni saobraćaj u Bosni i Hercegovini igrao je prvorazrednu ulogu. I dok je do 1929. godine Bosna i Hercegovina koliko-toliko fungirala kao jedna privredna i saobraćajna cjelina, pa je postojala izvjesna usklađenost njene željezničke i cestovne mreže, poslije podjele na banovine, najedanput dolazi do punog izražaja nedovoljnost njenih komunikacija. Bosna i Hercegovina razdijeljena je na četiri banovine, a najveći dio pripao je Drinskoj i Vrbaskoj banovini. U Drinskoj banovini, čiji je centar bilo Sarajevo, postojao je samo jedan km željezničke pruge normalnog kolosijeka - od mosta na Savi do stanice Brčko i 600 km željezničke pruge uskog kolosijeka, uglavnom na periferiji banovine. Zbog toga su ceste trebale da nadoknade oskudnost željezničke mreže. Međutim, stanje cesta bilo je čak i gore od željeznica. U Drinskoj banovini 1931. godine dolazilo je na 1 000 stanovnika oko 2,5 km cesta i na 100 km^2 15,5 km cesta. U to isto vrijeme u Sloveniji su ovi odnosi bili 2,3 puta povoljniji. Pored toga što je cestovna mreža bila nerazvijena u Drinskoj banovini, i ono cesta što je imala bile su u veoma lošem stanju. Iz godine u godinu, privrednici Sarajeva insistiraju preko Komore i Banske uprave da se odvoje veća sredstva za održavanje putne mreže. Brigu o izgradnji i održavanju glavnih (državnih) puteva vodila je država i za to osiguravala sredstva u budžetu, kao i doprinosom koji su uplaćivali korisnici tih puteva, uglavnom, vlasnici motornih vozila. O putevima banovinskim i opštinskim, brinule su se banovine i opštine, one su osiguravale sredstva u svojim budžetima za njihovu izgradnju i održavanje. Međutim, građenje i rekonstrukcija ovih cesta, pretežnim dijelom, obavljana je obaveznim ličnim radom, kulukom. Kuluk je bio ustanovljen Zakonom o samoupravnim (nedržavnim) putevima iz 1929. godine. To je bila preživjela, tipična feudalna pravno-ekonomska ustanova koja je štetila i narodu i državi. Obaveze kulučenja odvlačile su seljake i njihovu radnu stoku sa polja na ceste, obično u sezoni poljoprivrednih radova. Od toga je stradala poljoprivreda, a ovim prisilnim radom ceste nisu postale prohodnije.

Od 1930. godine budžetska stavka tehničkog odjeljenja Drinske banovine (ono je imalo odsjeke za puteve i mostove, za hidrotehniku i za arhitektonske i elektromašinske poslove) stalno je smanjivana, tako da je 1935/36. godine gotovo pet puta manja nego 1930/31. godine.

Kako se nisu mogla stvoriti potrebna sredstva niti za održavanje postojećih puteva koji su propadali, Komora u svom izvještaju 1938. godine stavlja širokoj javnosti na uvid porazne nalaze stručnih komisija o putnoj mreži na području Drinslce banovine. U izvještaju se prvo konstatira da Drinska banovina ima veoma oskudnu željezničku mrežu uskog kolosijeka, a takođe, i slabu mrežu kolskih puteva, pa da, upravo, u tome treba tražiti uzroke privredne zaostalosti ovoga kraja. Dalje se konstatuje da je mreža puteva oskudna, da se decenijama nisu gradili novi putevi, ali i da se postojeći ne održavaju, pa je cestovni saobraćaj upravo u očajnom stanju. Za ilustraciju te tvrdnje, prema ovom izvještaju, da bi se uopšte cestom stiglo u Sarajevo, kao privredni, turistički i politički centar, bilo bi potrebno najhitnije izvršiti znatne opravke na cestama. Sarajevo-Vlasenica-Zvornik, Sarajevo - Rogatica, Sarajevo-Donji Vakuf, Sarajevo-Zenica-Doboj i Sarajevo-Ivan planina - Mostar. Iz ovog proizilazi da su bosanskohercegovački glavni putni pravci još 1938. godine bili teško prohodni. Porazniju sliku u tom pogledu daje stanje banovinskih cesta Sarajevo - Trnovo - Kalinovik i Sarajevo - Goražde - Čajniče.

Jedna od najfrekventnijih cesta bio je državni put Banjaluka-Jajce-Travnik-Sarajevo. Najveći dio turista dolazio je ovom cestom u Sarajevo, a istovremeno tom cestom se odvijao autobuski saobraćaj. Iz godine u godinu, za kišnih i zimskih dana, na dionici od Busovače do Komara cesta je bila neprohodna za motorna vozila. Državni put od Sarajeva do Mostara bio je u derutnom stanju, uzan i za saobraćaj motornih vozila nepodesan. Na dionici ove ceste kod Jablanice (taj dio pripadao je već Primorskoj banovini) odronila se zemlja i zatrpala kolovoz još početkom 1938. godine. Sve do početka rata cesta nije bila raskrčena i osposobljena za promet, nego je saobraćaj bio usmjeren na zaobilazni put preko Prozora i Bugojna.

Stanje banovinskih i opštinskih puteva može ilustrovati i primjer kolske ceste Semizovac - Olovo. Naime, za vrijeme prvog svjetskog rata vojska je izgradila kolski put od Semizovca do Olova, pa je tako Olovo dobilo aireKtnu vezu sa Sarajevom. Poslije rata o toj cesti niko se nije brinuo i ona je zarasla u korov, propala « nestala čak i iz vojnih karata.

Stepen razvijenosti bosanskohercegovačke privrede kao da je odredio i stepen razvijenosti njenih komunikacija, školski primjer kako proizvodne snage određuju nivo infrastrukture: drvenom ralu, kao najmasovnijem i najizrazitijem oruđu rada bosanskohercegovačke poljoprivrede, odgovarao je natovaren konj, kao najrasprostranjenije prevozno sredstvo, i konjska staza, kao najduža saobraćajnica. Ni Sarajevo nije bilo ni izvan, ni iznad ovih prevoznih sredstava. Da bude paradoks veći, u gradu, u kojem je uveden tramvaj nešto ranije nego u metropoli Beču, o tome se veoma ozbiljno raspravlja. Naime, u prijedlogu komore iz 1938. godine u vezi sa izradom generalnog regulacionog plana grada Sarajeva, stoji da bi u tom planu trebalo predvidjeti jedan poseban široki trg za smještaj konja sa samarima i konjskih zaprega, posredstvom kojih Sarajevo privredno komunicira i sa širom okolinom, kako taj anahronizam ne bi grdio glavne ulice grada.

Turizam

Sarajevo je imalo izvanredne uslove za razvoj turizma. Veoma atraktivan prirodni ambijent, geografski položaj Sarajeva, njegova osebujna arhitektura, brojni istorijski spomenici i nadasve veoma živopisan i upečatljiv susret dva svijeta - orijenta i Evrope - sve to privlačilo je turiste u Sarajevo za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i poslije 1918. godine. Gradska uprava, komora, profesionalna udruženja trgovaca, ugostitelja i turističko društvo grada vode brigu o turizmu u gradu i razvijaju ga u granicama koje su uslovljavali ostali uslovi, prvenstveno saobraćajni. Brojni popularni i propagandni napisi o turizmu javljaju se u dnevnoj štampi, časopisima ili posebnim publikacijama tek poslije 1926. godine. U njima se, uglavnom, piše o onome šta Sarajevo i njegova okolina mogu da pruže turistima i šta bi se trebalo učiniti pa da prihodi od turizma, kako se to često u napisima pominje, postanu izvori blagostanja u Sarajevu i Bosni i Hercegovini. Često se Sarajevo u tim napisima naziva »centar naše švice«. Pisalo se mnogo o tome kako Sarajevo svojim izvanrednim položajem s malo dobre volje, u turističkom prometu obećava vrlo mnogo. Međutim, u svim tim napisima napominje se da je elementarni uslov izgradnja cesta, što bi omogućilo, naročito strancima da autom dođu do Sarajeva, i to od mora do Sarajeva, ili preko Sarajeva do mora.

Sačuvana evidencija o turističkom prometu Sarajeva je oskudna i odnosi se tek na period od 1931. godine. Naime, od ove godine komora donosi u svojim izvještajima i neke podatke o kretanju turista u Sarajevu. Iz izvještaja se vidi da se godišnji pro-

met turista u Sarajevu kretao od 26 091 (1931) do 27 000 lica (1938). Od tog broja, prosječno jednu četvrtinu čine lica iz inostranstva, pretežno iz Austrije, Čehoslovačke, Njemačke i Mađarske. Broj noćenja gostiju u Sarajevu u ovoj deceniji kretao se godišnje od 32 357 (1933) kada je bio i najniži, do 46 157 (1931) kada je bio najviši.

Hotelski kapaciteti i kapaciteti prenoćišta u gradu, kao i broj ugostiteljskih radnji, pružali su veće mogućnosti od turističke potražnje. U prosjeku za ove dvije decenije, broj ugostiteljskih radnji u Sarajevu (kafana, gostiona, restorana i narodnih kuhinja) godišnje se kretao nešto iznad 500. Pored nekoliko hanova i narodnih prenoćišta, u Sarajevu je bilo nekoliko hotela, od kojih su reprezentativni bili »Evropa« i »Central«. Još 1921. godine osnovano je u Sarajevu, za tadašnje prilike kapitalom snažno, »Hotelsko i industrijsko dioničko društvo G. M. Jeftanović«, koje, kasnije mijenja ime u »G. M. Jeftanović d. d. Sarajevo«. Akcionarski kapital društva bio je 1,5 miliona dinara, podijeljenih na 15 000 akcija. Ovo društvo sve do kraja razdoblja vodilo je hotel »Evropu«.

Sarajevski privrednici vodili su računa o turizmu nastojeći ne samo da ga razviju, koliko je to bilo moguće u tadašnjim uslovima, nego da ga štite od antipropagande. Interesantan je primjer brzog reagovanja sarajevskih hotelijera i ugostitelja, posredstvom komore, na jednu dezinformaciju vezanu za požar Kolobara hana. Praški list »Svjetozar« januara 1938. godine donio je napis pod naslovom »Sarajevo i njegova čaršija«, u kojem je bilo navedeno da je prilikom požara Kolobara hana izgorjela poznata sarajevska čaršija. Ovaj napis je bio upućen turistima, jer se u njemu podvlačilo da je strancima u Sarajevu bila najatraktivnija stara čaršija. Na ovu dezinformaciju komora je odmah pismeno zamolila jugoslovensko poslanstvo u Pragu da skrene redakciji lista pažnju kako navo'di napisa nisu tačni, te da donesu ispravku pošto bi ovaj napis, kako se navodi u pismu, mogao da odvrati turiste od posjete Sarajevu i da nanese neprocjenjive štete turizmu grada.

Položaj radnika

Položaj radnika u uslovima kapitalističke Jugoslavije, bio je određen brojnim činiocima kao: zaposlenost, uslovi rada i dužina radnog dana, visina nadnica, cijene životnih potreba, radničke zaštitne ustanove, radno zakonodavstvo, političke slobode i drugo. Nažalost, nedostaju potrebni statistički i drugi izvori koji bi pružili mogućnost da se položaj sarajevskih radnika kroz ove dvije.decenije prati, iz godine u godinu, po svim ovim relevantnim

faktorima. Zbog toga je ovaj prikaz više prilog proučavanju nego potpuna analiza položaja sarajevskih radnika. Međutim, i na bazi fragmentarnih 'podataka može se sačiniti dosta vjerna slika teškog ekonomskog i socijalnog položaja sarajevskih radnika, što je nesumnjivo i jedan od uzroka opšte ekonomske i socijalne stagnacije i samog grada Sarajeva.

Prema podacima popisa stanovništva Jugoslavije 1921. i 1931. godine, te popisa stanovništva Sarajeva 1925. godine, i konačno, prema podacima Radničke komore u Sarajevu, broj zaposlenih radnika u Sarajevu u ovih 20 godina kretao se prosječno godišnje između 15-20 hiljada. U Središnjem uredu za osiguranje radnika evidentirano je u januaru 1924. godine 16 639 osiguranih radnika, dok se u kasnijim godinama u Okružnom uredu u Sarajevu od 1930. do 1938. godine spominje prosječno godišnje 28-39 hiljada osiguranika, od čega je u gradu Sarajevu bilo oko 15 hiljada radnika. Broj radnika u Sarajevu, u prosjeku, čini jednu petinu njegova stanovništva. Obim zaposlenih radnika u Sarajevu bio je, iz godine u godinu, podložan značajnim oscilacijama, izazvanim opštim kretanjima.

Veoma značajan elemenat koji je uticao na položaj sarajevskih radnika, svakako je i njihova kvalifikaciona struktura. Naime, kvalifikaciona struktura znatno je uticala na visinu zarade i na organizovanost radnika, jer je poznato da su nekvalifikovani radnici rjeđe ulazili u sindikalne organizacije.

U ovom razdoblju u Sarajevu je od ukupnog broja radnika bilo prosječno oko 55% nekvalifikovanih, a u statističkoj studiji Radničke komore §,e navodi da je 1935/36. godine bilo 43,37% > nekvalifikovanih. Pri tome treba napomenuti da se u ovoj studiji raspravlja samo o dvije'trećine radnika Sarajeva.

Koliko je bila značajna kvalifikaciona struktura radnika za njihov ekonomski i socijalni položaj, vidi se najbolje po tome što su nadnice kvalifikovanih radnika često bile i do šest puta veće od nadnica nekvalifikovanih radnika. Osim toga, nekvalifikovani radnici teže su dobijali posao, a prvi su ga gubili u slučaju smanjenja obima proizvodnje.

Tokom 1919. i 1920. godine, podstaknuti revolucionarnim zbivanjima u svijetu, a posebno u Evropi, radnici Jugoslavije, a među njima i Sarajeva, uspjeli su da ostvare zapaženije uspjehe u borbi za poboljšanje svog položaja, medu kojim i uvođenje osmosatnog radnog vremena. Decembra 1918. godine u Glavnoj željezničkoj radionici i Ložionici uvedeno je osmosatno radno vrijeme. Početkom 1919. godine i radnici Tvornice čilima, također, su se izborili za osmosatni radni dan. Iste godine, u mjesecu aprilu Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, pod pritiskom revolu-

cionarnih kretanja, donijela je naredbu o uvođenju osmosatnog radnog dana, a koncem aprila iste godine njeno Povjereništvo za socijalnu politiku izdalo je naredbu o obaveznom osmosatnom radnom danu za sva državna preduzeća i ustanove, kao i za sve privatne poslodavce. Na osnovu ovakvog propisa Zemaljske vlade, već su koncem aprila 1919. godine pekarski radnici, a početkom avgusta 1919. godine i krojački radnici Sarajeva sklopili tarifne ugovore u kojim je bio preciziran osmosatni radni dan. Međutim, kratko vrijeme su radnici Sarajeva uživali garantovani osmosatni radni dan. Privatni poslodavci, pa i država kao poslodavac, nasrću na ovu radničku tekovinu. Već polovinom 1920. godine Ministarstvo za socijalnu politiku Kraljevine SHS podržava prijedloge poslodavaca da se radno vrijeme produži na 9 do 12 sati. Devetog jula 1920. godine održan je protestni zbor oko 5 000 sarajevskih radnika, na kojem je oštro protestirano protiv takvih namjera ministarstva. Već od 1921. godine mnogi poslodavci samovlasno produžuju radni dan i uvode prekovremeni rad, koji se nije posebno plaćao. U Sarajevu je 1921. godine trideset i pet poslodavaca podnijelo zahtjev gradskim vlastima da im se odobri produženje radnog dana. Uskoro iza toga je donesen Zakon o zaštiti radnika, ali je i poslije nastavljeno sa samovlasnim produžavanjima radnog vremena. Polovinom 1924. godine u najvećem broju preduzeća drvne struke osmosatno radno vrijeme je bilo prošlost i radni dan je produžen na 12 - 14 sati. U 1925. godini u Sarajevu je evidentirano 15 preduzeća u kojim je radni dan trajao iznad osam sati. Interesantno je da se i u doba velike privredne krize, koja počinje 1929. godine, zadržava tendencija produženja radnog dana. Naime, kriza je donijela smanjenje obima privredne aktivnosti i masovnu nezaposlenost. Međutim, radnicima koji su imali posao poslodavci produžuju radni dan i tako povećavaju višak vrijednosti, odnosno povećavaju eksploataciju. U državnim industrijskim preduzećima godine 1930. radni dan traje 10 sati, a u većeg dijela privatnih poslodavaca čak i 14 sati.

Poslije prestanka krize, za područje Bosne i Hercegovine u sporovima iz radnih odnosa posredovala je Radnička komora. Ona u najvećem broju slučajeva posreduje u sporovima između radnika i poslodavaca zbog neredovne isplate zarada, niskih nadnica i neregulisanog trajanja radnog dana. U toku 1936, 1937, 1938, 1939. i 1940. godine Radnička komora intervenisala je ukupno u 6 510 slučajeva, od kojih se polovina odnosila na prekoračenje radnog vremena. Njene intervencije i posredovanja u najviše slučajeva odnosili su se na nekvalifikovane i sezonske radnike, koji su imali najmanju zaradu i, uz to najviše izloženi eksploataciji. Ovakva stvarnost utjecala je i na česta vođenja tarifnih pokreta i štrajkačkih akcija, u koje su ovi radnici stupali često sasvim

spontano, odnosno bez organizovanja takvih akcija od sindikata. Brojni štrajkački pokreti sarajevskih radnika bili su ispunjeni zahtjevima za skraćenje radnog vremena. Tako su građevinski radnici, poslije nekoliko oštrih, masovnih i dugotrajnih štrajkova, uspjeli prisiliti poslodavce 28. jula 1937. godine da prihvate novi kolektivni ugovor, u kojem je bilo potvrđeno devetsatno radno vrijeme.

Sigurno da je najznačajniji faktor koji utiče na socijalno-ekonomski položaj radnika visina njihove zarade. Međutim, uticaj ovog faktora na položaj radnika u Sarajevu u ovom razdoblju, može se procjenjivati samo posredno, to jest posredstvom fragmentarnih podataka o kretanju nominalnih najamnina, zatim kroz veoma izraženu tendenciju smanjenja realnih zarada zbog stalnog porasta cijena, te kroz masovne štrajkačke pokrete za povećanje nadnica do »egzistencijalnog minimuma«, kao što su to često isticali radnici štrajkači i njihove sindikalne organizacije.

U oskudnim statističkim podacima u kojim se govori o kretanju visine nadnica u posljeratnim godinama u Sarajevu, obično se vrši upoređenje nominalnih i realnih najamnina 1919, 1920. i 1921. godine sa onim iz 1914. godine. U »Glasu slobode« iz 1920. godine iznose se podaci inspekcije rada, iz kojih se vidi da su cijene životnih potreba od početka prvog svjetskog rata do kraja 1921. godine porasle u prosjeku za 48 puta (cijene životnih namirnica 57 puta, a drugi izdaci za 39 puta). Prema istim podacima, pred rat visina prosječne nadnice nekvalifikovanih radnika iznosila je 2,5 kruna, a kvalifikovanih 6 kruna. Krajem 1921. godine visina prosječnih nadnica u Sarajevu iznosila je 55, odnosno 132 krune, i bila je 22 puta veća od predratnih. Do konca 1922. godine odnos između cijena i nadnica još se više pogoršao, tako da je koncem te godine prosječna realna najamnina radnika u Sarajevu bila 3 puta manja nego prije rata.

Kretanje i nominalnih i realnih najamnina zavisilo je od opštih privrednih kretanja. Inflatorna konjunktura, koja traje do 1925. godine, isforsirala je u Bosni i Hercegovini cijene roba i usluga, a da ih, pri tome, nije pratio odgovarajući porast nominalnih zarada radnika. Skupoća je kao mora pritiskivala prvih poratnih godina sve stanovnike grada Sarajeva koji su živjeli od plata i nadnica. U periodu 1919-1923. godine česti su masovni protestni skupovi protiv skupoće radnika, žena i građana.

Na osnovu raznih fragmentarnih izvora, radničke štampe i drugih izvora od 1922. do 1926. godine, općenito uzevši, nominalne najamnine sarajevskih radnika pokazuju tendenciju porasta, čak i do 30%. Međutim, u tom istom razdoblju cijene sredstava za život porasle su do 350%. Očito da se radi o drastičnom padu najamnina, što je još više pogađalo radnike Sarajeva, izrazitog

gradskog centra, nego ostale radnike Bosne i Hercegovine, budući da su oni osnovni izvor za svoju egzistenciju namirivali iz svojih zarada. Upravo u 1926. godini, kada se zaustavlja daljnji porast cijena i otada započinje tendencija njihovog laganog pada prema 1929. godini - počinju se u Sarajevu osjećati prvi znaci privredne krize, koji su se ispoljavali ne samo kroz pad cijena nego i kroz smanjenje zaposlenosti i pad nominalnih najamnina. Još u martu 1926. godine konstatuje Skupština radničke komore za Bosnu i Hercegovinu da su vidljivi znaci privredne krize i da je »opšta privredna kriza izazvana pogrešnom privrednom, finansijskom i poreskom politikom«. U godinama 1926-1930. povećava se broj radnika sa nadnicom do 20 dinara, a osjetno se smanjuje broj s nadnicom do 30 dinara, odnosno do 48 dinara. O kretanju visine nadnica, pa, prema tome, i o položaju radnika Sarajeva u periodu svjetske ekonomske krize 1929-1930. godine, najbolje nam govore podaci Okružnog ureda za osiguranje radnika Sarajeva o visinama takozvanih prosječnih nadnica. Od 1930. godine OUZOR Sarajevo iznosi podatke o kretanju prosječnih nadnica za svoje osiguranike.

Godina	Broj osiguranika	Visina prosječne nadnice
1930.	28190	28,18 dinara
1931.	26690	26,31 dinara
1932.	24500	23,89 dinara
1933.	23509	21,72 dinara
1934.	25069	20,50 dinara
1935.	27554	20,19 dinara
1936.	32500	20,40 dinara
1937.	37500	20,80 dinara
1938.	39882	23,10 dinara

Kao što se vidi iz ove tabele, do 1933. godine opadanje broja zaposlenih usklađeno je sa padom visine prosječne nadnice. Od 1934. godine broj zaposlenih se povećava, dok prosječne najamnine i dalje padaju sve do 1935, a tek od te godine počinju lagano rasti.

Prosječne nadnice ne izražavaju stvarnu sliku još težeg položaja od*prosjeka pojedinih grupa i struka radnika. Prema podacima objavljenim u »Jugoslovenskom listu« (br. 86/1936), u preduzećima tekstilne struke bilo je 1933-1935. godine godišnje prosječno zaposleno 1 400 radnika. To je istovremeno, s obzirom na broj zaposlenih, i najznačajnija industrijska grana u Sarajevu. Prosječna nadnica tekstilaca Sarajeva u ovom razdoblju iznosila je svega 16,36 dinara i bila je među najnižim nadnicama u Jugoslaviji.

Lagani porast najamnina od 1935. godine pa nadalje obezvrijedilo je povećanje cijena životnih potreba, što je posebno izrazito od 1937. godine. U vremenu od 1937. do 1940. godine nominalne mjesečne zarade radnika nisu bile dovoljne ni da im osiguraju životni minimum, i to radnika kao pojedinaca, a pogotovo njihovih porodica.

Godina	Prosječna mjesečna zarada radnika	Troškovi za životni „ J ^ Ä Z£tiri Porodlcu od cetiri člana u dinarjma	Neg S ; f d o dinara
1937.	591	1996,50	1405,50
1938.	615	2207,29	1592,29
1939.	631	2239,66	1608,66
1940.	795	2664,75	1869,75

Mjesečna zarada, također, nije mogla da osigura ni radniku samcu taj minimum zadovoljenja životnih potreba, koji je za 1937. godinu izračunat na 771 dinar, dok je prosječna mjesečna zarada radnika u Sarajevu iznosila 591 dinar.

»Glas saveza radnika i seljaka« iz Sarajeva donosi podatke (br. 3-4/1940.) da 41% zaposlenih radnika u Sarajevu nije moglo podmiriti svojom zaradom ni polovinu svojih životnih potreba.

Sva težina socijalno-ekonomskog položaja radnika u Sarajevu u ovih 20 godina, vidljiva je posebno kroz to što su njihove realne najamnine bile stalno u padu, i koncem ovog perioda pale su na polovinu realnih zarada s početka ovog perioda. I dok je pad realnih najamnina radnika bio vidljiv, i za radnike i za njihove strukovne organizacije, manje je bilo poznato javnosti nastojanje privatnih poslodavaca, pa i države, da smanje davanja za razne vidove radničkog osiguranja, na koja su bili obavezni (u bolesti, starosti, nesreći, nezaposlenosti i si.). Taj socijalizovani dio radničke nadnice, koji on, istina, ne prima direktno na ruku, stvarali su zajedničkim ulaganjima radnici i poslodavci. Ova ulaganja, odnosno ova sredstva, trebalo je da stvore radniku kakvu-takvu sigurnost kada ne bude više mogao da radi. Niske nadnice i opšti teški životni uslovi doveli su u doba velike krize do toga da se pojave, čak prijedlozi sindikata da se obustavi plaćanje prinosa za radničko osiguranje, pa da se i ukinu ako nema drugog rješenja, samo da se od bijednih radničkih zarada ništa ne odbija.

Opšti teški položaj sarajevskih radnika u ovim međuratnim godinama još više je pogoršavala nezaposlenost, kao stalno prisutna pojava. Nezaposlenost je imala svoja dva vida. S jedne stra-

ne, postoji stalna nezaposlenost kao posljedica veće ponude radne snage od mogućnosti zaposlenja u gradu, a s druge strane, javlja se povremena, akutna, masovnija nezaposlenost zbog smanjenja obima proizvodnje pojedinih preduzeća. Ova permanentna nezaposlenost prisutna je u gradu Sarajevu od 1919. pa sve do 1941. godine. U aprilu 1919. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu donijela je naredbu o potporama za nezaposlene. Problem nezaposlenosti, kao teško socijalno zlo, pokušavaju državni organi, gradske vlasti i radnički sindikati ublažiti raznim vidovima pomoći nezaposlenim. Te se pomoći kreću od novčanih potpora i podjele dnevnih besplatnih obroka hrane u posebnim, za te svrhe organizovanim kuhinjama, do smještaja nezaposlenih radnika u gradsko prihvatilište za sirotinju. Granica između nezaposlenih radnika i bijedne mase koju i u zvaničnim aktima vlasti nazivaju gradska sirotinja, veoma je fluidna, pa su obično i akcije za pomoć nezaposlenim povezane za pomoć gradskoj sirotinji. Tako 1931. godine Socijalno odjeljenje Gradske opštine donosi odluku da se svakog dana podijeli 500 besplatnih obroka za prehranu nezaposlenih i sirotinje. Konferencija predstavnika Radničke komore, Berze rada i Gradske opštine raspravlja 1933. godine, kada je nezaposlenost bila najveća zbog privredne krize, o raspodjeli 500 000 dinara gradskoj sirotinji i 400 000 dinara nezaposlenim.

Osim ove stalno prisutne nezaposlenosti, u Sarajevu je broj nezaposlenih povećavan privremenim gubljenjem posla brojnih radnika u pojedinim preduzećima. Tako sve do 1929. godine pojedina preduzeća povremeno, za kraće ili duže vrijeme, otpuštaju i do polovine svojih radnika. U Fabrici duhana 15. aprila 1923. godine, zbog smanjenja posla, bilo je privremeno otpušteno 300 radnika. Iste godine, u junu i u septembru u Pirotehničkom zavodu i Tvornici žice i eksera bilo je otpušteno 340 radnika. U maju 1924. godine vojne radionice su obustavile rad zbog smanjenja budžeta i otpustile 400 radnika. U junu 1924. Fabrika duhana je otpustila 500 radnika, itd. Međutim, teška, akutna nezaposlenost nastupa sa 1929. godinom. Te godine na sarajevskoj berzi tražilo je posla 4 512 nezaposlenih radnika, dok je ona uspjela za cijelu godinu zaposliti svega 191 lice. Prema anketnim podacima komisije Radničke komore Sarajeva, broj nezaposlenih u gradu se povećao tri puta u godinama svjetske privredne krize (1929-1933). Tek u maju 1936. godine zaposlenost je dostigla nivo iz 1929. godine i od tada počela pokazivati tendenciju postepenog porasta.

Protiv skupoće, nezaposlenosti i niskih najamnina sarajevski radnici se bore raznim sredstvima: javnim protestima, demonstracijama i, napokon, štrajkovima. Od jula 1919. godine pa do novembra 1922. godine, prema nepotpunim podacima, u Sarajevu

je bilo 16 štrajkova. U 1919. godini štrajkuju tipografi, pekarski radnici, metalci, te obućarski i građevinski radnici. U 1920. godini bilo je sedam većih štrajkova u Sarajevu: drvodjeljaca, krojačkih radnika, građevinskih i monopolskih radnika, željezničara i radnika Željezničke radionice i Ložionice. U 1921. i 1922. godini štrajkuju opet radnici Željezničke radionice i Ložionice, zatim radnici Fabrike duhana i krojački radnici.

Od 1923. godine jenjavaju štrajkački pokreti u Sarajevu. U 1927. i 1928. godini su osobito žestoke demonstracije i štrajkovi radnika Željezničke radionice i Ložionice, u kojim se ističe zahtjev da se povećaju plate »do minimuma potrebnog za održanje života«.

U toku privredne krize ponovo jenjavaju štrajkački pokreti radnika Sarajeva, da bi od 1935. godine dobili masovan karakter. Od kraja januara do kraja septembra 1936. godine na području Radničke komore Sarajeva bilo je 29 štrajkova, u kojima je učestvovalo prosječno po 206 radnika. Iste godine u samom Sarajevu vođeno je šest štrajkova. Od 1937. do 1940. godine u gradu je bilo trinaest štrajkova, u kojima učestvuju brojni radnici i namještenici, sa osnovnim zahtjevom da im se povećaju nadnice.

Ishod najvećeg broja ovih štrajkova bio je povoljan za radnike. Poslodavci bi obično prihvatili zahtjeve radnika, povećali im nadnice i tako privremeno smirivali naelektrisanu situaciju među gradskim radništvom do naredne eksplozije radničkog nezadovoljstva.

U toku 1934. godine Radnička komora i javna berza rada provele su opsežnu anketu medu sarajevskim radnicima, istražujući obim nezaposlenosti i njene uzroke, ishranu, odijevanje, zaduženost i stambene prilike radnika. Podaci iz ankete govore o poraznim stambenim prilikama radnika. Ustanovljeno je da 76,90% gradskih radničkih porodica stanuju u prizemlju, 4,63% u podrumu i na tavanu, a svega 18,46% na spratU. Stanovi u kojima stanuju radničke porodice su, po pravilu, tijesni i mračni. Od svih radnika sa porodicom obuhvaćenih anketom, u 35,48% cijeli stan se sastoji samo od jedne prostorije, a 53,87% imaju stan koji čine soba i kuhinja. Ta anketa je potvrdila da je veliki broj gradskih radnika sa svojim porodicama sve životne potrebe obavljao u jednoj prostoriji. Oni su u takvim stambenim uslovima bili lišeni odmora poslije napornog rada, njege u bolesti i osnovnih higijenskih životnih uslova. Situaciju je otežavalo i to što je malo koji od njih imao ma kakvu nadu da će jednog dana steći pristojniji stan. Ovako težak socijalno-ekono.naisi položaj radnika Sarajeva između

dva svjetska rata, uticao je na njihovo revolucionisanje, njihovo brojnije sindikalno organizovanje i na oštrinu njihove borbe za poboljšanje ekonomskog, socijalnog i političkog položaja.

Faktori koji su uslovili društveno-ekonomsku stagnaciju Sarajeva između dva svjetska rata

Na život Sarajeva u razdoblju između dva svjetska rata uticali su brojni faktori, naslijeđeni iz dotadašnjeg njegovog istorijskog razvoja i stvoreni opštim društvenim i privrednim tokovima života poslije prvog svjetskog rata. Stiče se utisak da su naslijeđeni faktori imali presudniji uticaj na život Sarajeva i u međuratnom razdoblju od onih koji su nastali poslije rata. Naime, naslijeđeni faktori su formirali privrednu, socijalnu, nacionalnu i urbanu strukturu grada - dok oni koji su nastali u ovom međuratnom razdoblju nisu bili tako intenzivni i snažni da u relativno kratkom vremenu od 20 godina izvrše značajnije promjene u toj naslijeđenoj strukturi.

Sve analize uzroka privredne i društvene stagnacije grada Sarajeva između dva svjetska rata, nedvosmisleno pokazuju da je u ovom razdoblju opala ekonomska snaga grada u odnosu na prethodno, posebno razdoblje od početka ovog vijeka do konca prvog svjetskog rata.

U doba austrougarske uprave Sarajevo je bilo privredni, saobraćajni, upravni, vojni, politički i kulturni centar Bosne i Hercegovine - jedan od centara velike monarhije. Brojni, dobro plaćeni činovnički aparat, veliki vojni garnizon, česti i obimni javni radovi na uređenju i podizanju grada, stabilna valuta i konzekventna ekonomska politika, sve je to u Sarajevu održavalo punu zaposlenost, veliku tražnju, stabilno kreditno tržište, pa, prema tome, i stabilne tokove privređivanja. Sarajevo je privredno i politički privlačilo cijelu Bosnu i Hercegovinu. Međutim, taj ekonomski i društveni prosperitet nije počivao na temeljima koji bi gradu omogućili, bez obzira na promijenjene političke uslove, dalji ekonomski i socijalni prosperitet. Okupaciona vlast nije u gradu razvijala njegove proizvodne snage. Razvoj sarajevske industrije za vrijeme okupacije ostao je u povojima. U osnovi, struktura podignute industrije se uklapa u uslove koje je stvorila okupaciona vlast. Fabrika duhana, pivara, paromlin, željeznička radionica, nekoliko ciglana, te nekoliko manjih industrijskih preduzeća tekstil-

ne i prehrambene grane nisu bile industrije na kojim bi se gradio ekonomski prosperitet tada već relativno velikog grada.

Struktura stanovništva Sarajeva iz perioda prije prvog svjetskog rata najbolje govori o bazi njegove privrede. Najveći dio njegovog stanovništva čine rentijeri (neriješeni feudalni odnesi), Činovnici, trgovci i zanatlije. Domaća inteligencija i proletarijat, koji se u to doba i stvaraju, bili su malobrojni i pod snažnim političkim i policijskim pritiskom okupacionih vlasti, te ne utiču značajnije na tokove privrednog i društvenog života Sarajeva.

Za vrijeme prvog svjetskog rata nastupio je opšti poremećaj u razvoju privrede, što je imalo odraza i na razvoj privrednih prilika u gradu Sarajevu. To pojačava i okolnost da su se vojne operacije vodile nedaleko od Sarajeva i da je rat nanio velike ljudske i materijalne žrtve, posebno ovim krajevima.

Koncem prvog svjetskog rata i stvaranjem Kraljevine SHS, životni uslovi Sarajeva se radikalno mijenjaju. Ono nije više administrativni i politički centar Bosne i Hercegovine. Nova struktura države dovela je do snažnog privrednog pomjeranja prema sjevernim, relativno razvijenim krajevima zemlje, prema Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Sarajevo postepeno gubi svoju predašnju privrednu ulogu i svoj privredni značaj, jer se usljed promijenjene političke i privredne situacije, te usljed nepovoljnih saobraćajnih veza, sužavao i ograničavao njegov privredni radijus gotovo samo na predjele centralne Bosne. Sjeveroistočna Bosna sve je više privredno bila vezana za Beograd i razvija svoje privredne veze u tom pravcu, a sjeverozapadni krajevi svojim saobraćajnim vezama gravitirali su ka Zagrebu. Stoga trgovina, zanatstvo i bankarstvo Sarajeva sve više poprimaju lokalni karakter.

U novonastalim uslovima do punog izražaja dolazi nepovoljna struktura sarajevske industrije. Fabrika piva smanjuje proizvodnju ispod polovine kapaciteta, prekapacitirani paromlin, zbog nepovoljne željezničke tarifne politike i bez svoje sirovinske podloge, obustavlja proizvodnju, nekoliko tekstilnih i prehrambenih industrijskih preduzeća, takode, obustavljaju rad.

Nije bilo više velikih javnih radova na izgradnji željeznica, cesta, vojnih instalacija, upravnih i sudskih zgrada i uređenja grada, koji su omogućavali redovne prihode brojnom stanovništvu i bili osnova na kojoj je cvjetala trgovina i zanatstvo.

Istina, broj stanovnika grada od dvadesetih do četrdesetih godina porastao je za jednu trećinu (od 60 000 u 1921. na 90 000 1941. godine). Pored normalnog prirodnog prirasta, stanovništvo Sarajeva se povećavalo i doseljavanjem. U Statističkom godišnjaku za 1938 -1939. godit.u navodi se da je od svih stanovnika Sa-

ma.

rajeva, u Sarajevu rođeno svega 34 792 lica, odnosno manje od polovine njegova stanovništva. Znatan broj bogatijih ljudi, privrednika i finansijera napuštaju Sarajevo odmah poslije ujedinjenja i sele se u Beograd, Zagreb, Osijek, Split i druge jače privredne centre, tražeći povoljnije uslove privređivanja. Medu ovim iseljenicima, veći je broj Jevreja - trgovaca i finansijera, što pokazuje smanjenje procentualnog učešća jevrejskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Sarajeva u posljeratnim popisima. S druge strane, u Sarajevo se u prvim poratnim godinama naseljava dosta seoskog stanovništva i provincijske sirotinje muslimanskog porijekla iz Sandžaka, podrinskih krajeva i nešto iz Crne Gore. Imigracije sirotinje u Sarajevo pospješila je i činjenica što je Sarajevo bilo najveći grad u centru četiri, uglavnom, pasivne banovine. U uslovima teških privrednih prilika, ono postaje privlačno središte za sve one koji, ostavši bez najpotrebnijih sredstava za život, dolaze u ovaj grad da nađu posla i zarade, iako je u samom Sarajevu otprije živjela masa poluzaposlene sirotinje. To je osjetno smanjivalo ekonomsku snagu gradskog stanovništva. Podatak da su čisti prihodi Sarajlija od nekretnina, preduzeća i zanimanja 1938. godine iznosili oko 120 miliona dinara, koliko su iznosili i 1914. godine, iako se u međuvremenu broj stanovnika grada povećao za jedan put, najbolje ilustruje smanjivanje ekonomske snage grada.

Posljeratni uslovi dijelom su petrificirali naslijeđene faktore, a dijelom su i sami usporavali i onemogućavali tokove privrednog i društvenog razvoja Sarajeva.

Kraj prvog svjetskog rata zatekao je pretežan dio jugoslovenskih zemalja, a posebno Bosnu i Hercegovinu, u potpunoj ekonomskoj iscrpljenosti i privrednoj dezorganizaciji. Trebalo je uvoziti ogromne količine roba da bi se podmirile najnužnije potrebe. To je podstaklo Spekulativnu trgovinu. Zbog nepovoljnih saobraćajnih uslova i nepostojanja državne kontrole, cvjeta krijumčarenje. Zalihe se gomilaju, trgovačka skladišta se pune. Broj trgovina i trgovaca naglo raste. U Sarajevu broj trgovina se penje čak na 2 730 (1922. godine). Tom lažnom konjunkturom zahvaćeni su i stari, solidniji trgovci. Trgovina je postala najpodesnije sredstvo lake zarade i bogaćenja. Inflaciona konjunktura podstiče na ulaganje u robu i preduzetništvo, te kupovinu nekretnina i zaduživanje preko stvarnih mogućnosti. Ova pojava nije bila karakteristična samo za grad. Seljaci nastoje, prvenstveno putem kreditnog zaduživanja, da grade kuće i kupuju zemlju, za što su plaćali pretjerano visoke kamate.

Takva inflatorna konjunktura potrajala je oko četiri godine (1918-1922) i već 1925. godine dolazi do naglog zastoja. Valuta

se postepeno stabilizuje. Poreski aparat počeo je redovno da funkcionira. Konkurencija počinje da djeluje u regularnim uslovima. Investiranjem velikog dijela kaoitala u nekretnine i preduzetništvo za vrijeme konjunkture banke su se našle u oskudici likvidnog novca. Skučeno novčano tržište isforsiralo je da kamatnjak dostigne izuzetnu visinu. Ovaj period traje do konca 1925. godine. Naredni period, od početka 1926. godine, započinje u znaku privredne krize. Nju najavljuju masovne prinudne nagodbe van stečaja, stečajevi, sumnjive fuzije, smanjenje proizvodnje pojedinih industrijskih preduzeća, ili potpuno obustavljanje rada, posebno u onim koja su bila podignuta na nesolidnim osnovama u fazi inflatorne konjunkture. Dolazi do pada cijena poljoprivrednih proizvoda i smanjenja kupovne moći seljaštva, što još više pogađa trgovinu, zanatstvo, industriju, a posebno novčane zavode.

Privredna kriza, koja se javlja u Bosni i Hercegovini 1926. godine, produžuje se u laganom zaoštravanju i prelazi u duboku ekonomsku krizu 1929. godine, kada stiče osobito oštar vid. Kriza će se produžiti sve do 1935. godine, do kada se može pratiti stalan pad cijena i poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Od 1936. godine oštra kriza prelazi u depresiju do 1937. godine, a tada dolazi do kratkotrajnog oživljavanja do pred drugi svjetski rat.

Svi apeli i pokušaji da se izađe iz ove duboke stagnacije u koju je sve više tonulo Sarajevo, ostali su bez odjeka i bez rezultata. Radikalnije popravljanje stanja ekonomske stagnacije pretpostavljalo bi posebnu brigu Sarajevu u ekonomskoj politici Jugoslavije, a to se od ondašnjeg režima nije moglo očekivati.[1])

Ova opšta privredna kretanja u međuratnom razdoblju, koja karakteriše pretežno krizno stanje, imala su izrazito nepovoljnije

1) Da bi se koliko-toliko popravilo teško ekonomsko i socijalno stanje u Sarajevu, upućivani su brojni prijedlozi državnim organima, ali se i ostajalo samo na prijedlozima Medu njima nailazi se i na takve koji iznose veoma konstruktivne sugestije kako bi se moglo što bolje pomoći Sarajevu i njegovim stanovnicima Zbog zanimljivosti, navodimo jedan takav prijedlog, kojeg je u formi promemorija uputio podnačelnik grada Sarajeva Petar Jurišić 20. aprila 1929 godine kralju Aleksandru

Period od stvaranja Kraljevine SHS do 1929 godine, prema navodima ovog promemorija, jeste period •>...... u kojem je prirodom obdareni bogati kraj naše države Bosna i Hercegovini ekonomski doveden do ruba propasti, a grad Sarajevo u svojoj radnoj i ekonomskoj snazi prepolovljen i umrtvljen.

Goleme su rane, koje su Sarajevu u ovom razdoblju zadane. Ogromna je šteta, koja je nebrigom i nehatom učinjena

Kao podnačelnik grada Sarajeva i privrednik slobodan sam u podaničkoj odanosti podnijeti Vašem Veličanstvu kratak i letimičan prikaz današnjeg nezavidnog ekonomskog i kulturnog stanja grada Sarajeva, uz napomenu nekoliko najpotrebnijih mjera, koje bi bile kadre da prilike koliko-toliko poprave:

posljedice na privredne i društvene odnose u Sarajevu nego u našim drugim velikim gradovima. Ta specifičnost Sarajeva proistekla je iz njegove naslijeđene privredne strukture. U isto vrijeme, Bosna i Hercegovina, kao izrazito nerazvijena zemlja, i Sarajevo bili su poprište zaoštravanja politikantskih sukoba pokretanih iz drugih razvijenih centara, ali i potpuno zanemareni u ekonomskoj politici kapitalističke Jugoslavije.

1. Obzirom na ogroman broj besposlenih i u cilju ekonomskog podizanja potpuno oronulog zanatstva, te sanitarnog i socijalnog podizanja grada, smatram kao najhitnije i najneodložniju potrebu oživljavanje građevne djelatnosti koja je od 1914. godine amo potpuno prestala i s tim u vezi suzbijanja stambene krize koja je u Sarajevu najjača.

Kao najjednostavniji način za postizanje ovog cilja smatram potrebnim:

Financiranje te građevne djelatnosti sa strane Državne hipotekarne banke pojačanim davanjem hipotekarnih kredita i garancijom sarajevske gradske opštine, odnosno njene štedionice, koja bi sa svoje strane upotpunila ovo financiranje kreditiranjem instalacionih troškova za vodu, kanalizaciju, elektriku i plin. U vezi s time, a u cilju što efikasnijeg rada u tom pravcu trebalo bi prepustiti opštini kako razdiobu tog specijalnog kredita Državne hipotekarne banke, tako i nadzor nad izvođenjem građevina i naplatu zajma.

Kada bi se ova misao provela u djelo, uvjerenja sam, da bi time u mnogome bilo ublaženo prekarno i kritično stanje grada Sarajeva barem za jedan niz godina...

dalje je potrebno:

... Proširenje sarajevske željezničke radionice i snabdjevanje njeno potrebnim kreditima kako bi bila osposobljena za intenzivno popravljanje vagona i lokomotiva...

Sarajevo posjeduje pored svog geografskog položaja i sve preduslove za pojačanu industrijalizaciju. Vojne radionice i ustanove imaju ovde u gradu sve preduslove za dobro funkcionisanje a to tim prije, jer u Sarajevu imade veliki broj vojnih zgrada i naprava potpuno ili djelomično neiskorištenih. Stoga bi bilo u obostranom interesu da se ovom pitanju obrati uvećana pažnja. .

... Za jaču ilustraciju rapidnog opadanja privredne djelatnosti u gradu Sarajevu neka posluže ove nekolike brojke:

Poreska uprava ocijenila je i oporezovala poslovni promet u gradu Sarajevu:

godine	dinara
1923.	1,010.229.000
1924	891.872.000
1925.	771.191.000
1926.	678.209.000
1927	605.315.000
1928.	565.348.000

Iz ovih zvaničnih brojki se očigledno vidi, da je privreda u Sarajevu dosadašnjim načinom rada prepolovljena...

... Sarajevo kao centar rudarske i šumarske industrije imade najnaravnije preduslove i najosnovnije pravo da se u njemu osnuje šumski i rudarski fakultet Sarajevo nije manje ni po obimu ni po značaju od Ljubljane, Subotice, Skoplja, te ima pravo zahtjevati da se i ono podigne u rang univerzitetskih gradova...

Arhiv SIP-a - Diplomatska građa, Fascikl 25.

U podaničkoj odanosti
Podnačelnik grada Sarajeva
Petar Jurišić...«

KORIŠTENI IZVORI I LITERATURA

Statistički izvori: Statistički godišnjak 1929. Beograd, 1945; Statistički godišnjak 1932, knjiga I, Beograd, 1934; Statistički godišnjak 1934-1935. Beograd, 1937; Statistički godišnjaci, knjiga VII, VIII, IX, X, godišta 1936/1939, Beograd, 1940; Reich ing Feliks: Statistika električnih centrala Jugoslavije, Zagreb, 1933; Radnička komora Zagreb: INDEX, socijalno-statistička revija, 1929/1940. godina, Zagreb; Ministarstvo trgovine i industrije, Beograd: Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća, Beograd, 1941; Publicitas d. d. Beograd, Zagreb: Publicitas, Zagreb, Beograd, 1934; Jugoslovenski list, Sarajevo: »Polovina Sarajeva živi na račun druge polovine«, br. 268, od 11. XI 1939;

Novine, časopisi, almanasi, kalendari, izdanja u Sarajevu: »Jugoslovenski list«; »Jugoslovenska pošta«; »Sarajevski Lloyd« od 1926. godine; »Južni Lloyd«; »Pregled«; »Slobodna riječ«; »Novi čovjek«; »Almanah pregled«; »Zadružni glasnik«; »Jevrejski glas«; »Prosveta«; »Napredak«; »Kalendar Gaireta«; »Ilustrovani zvanični almanah - **kalendar** Drinske banovine«, Sarajevo, 1931; »Godišnjak Kraljevine SHS«, Beograd, 1926; »Jugoslovenska privreda«, Beograd, 1928; Compass, Finanzielles Jahrbuch 1941. Jugoslavien, Wien, 1941.

Komorski izvještaji: Trgovinska i.obrtnička komora za BiH; Izvještaji o privrednim prilikama i radu komore za godine 1928 do 1931 ^Sarajevo; Trgovinska industrijska komo**ra** u Sarajevu: Izvještaji o privrednim prilikama i radu komore u godinama 1932-1939; Kongres komora Jugoslavije, Beograd: Izvještaji VII i IX kongresa komore Jugoslavije zi 1929. i 1932. godinu.

Kraljevska banska uprava Drinske banovine, Sarajevo: Budžet Banovine 1933. do 1939. godine. **Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, Beograd:** Narodna privreda 1935. do 1938, Beograd; Narodno blagostanje 1929-1936, Beograd.

Literatura: Haberle Branimir: Radništvo grada Sarajeva, Sarajevo, 1937, Hadžirović »Prilozi« Instituta za istoriju, Sarajevo, br. 10/2, 1974, str. 235-265; Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo: Hronologija radničkog pokreta BiH do 1941, Sarajevo, 1971; Hrelja dr Kemal: Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata, Beograd, 1961, Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini 1929. do 1941 godine. »Prilozi«, strana 123. do 161, Sarajevo; Ivanišević Jošo: Razvitak državnih željeznica u BiH i u Drinskoj banovini, Sarajevo, 1939; Jakšić Jovo: Životna pitanja Sarajeva, Sarajevo, 1931; »Zablude o prosvjećivanju«, »Pregled«, br. 74, str. 83-86, Sarajevo, 1929; »Glavni saobraćajni pravci«, »Pregled«, br. 170, str. 65. do 68, Sarajevo, 1938; Komadinić Milan: Problemi seljačkih dugova, Beograd; Koen, Dikovski i Sunarić: Bosna i Hercegovina kao privredno područje, Sarajevo, 1938; Kosier Ljubomir: Bosna i Hercegovina, ekonomski fragmenti i konture, Beograd, 1926; Kruševac Todor: Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878-1918, Sarajevo, 1960; Lakataš i Despić: Industrija Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1924; Pejanović Dorde: Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1953; Pejanović Đorđe: Stanovništvo, školstvo i pismenost u krajevima bivše Bosne i Hercegovine, Sarajevo, **1939;** Sedmak B.: Privredne prilike u Bosni i Hercegovini, Pregled, br. 180, str 229 do 238, **Sarajevo, 1939;** Stevanović Boro: Kriza i oživljavanje nacionalne privrede i naša saobraćaj**na** politika, **Beograd,** 1936; Stoisavljević B.: Seljaštvo Jugoslavije 1918. do 1941. godine, **Zagreb, 1952;** Tomašević dr Jozo: Finansijska politika Jugoslavije 1929. do 1934 godine, **Beograd.**

UGLJEŠA DANILOVIĆ

RAZVOJ PARTIJSKE ORGANIZACIJE U SARAJEVU U PERIODU 1937 - 1941. GODINA

Napisi pripadnika revolucionarnog pokreta u Sarajevu, sigurno da će doprinijeti da se potpunije sagleda i osvijetli život i borba radničke klase ovoga grada u predratnom i ratnom periodu, da se istaknu uspjesi koje je radnički pokret u tom vremenu postizao, kao i teškoće na koje je nailazio. Mislim da će ovo biti najbolji način da se pomogne rasvjetljavanju pitanja - kako se u Sarajevu stvarala i kako je djelovala organizacija KPJ, koja je od 1920. godine bila u stalnoj ilegalnosti, izložena teškim progonima, ali za čitavo to vrijeme nije prekidala svoju aktivnost. Pisanih dokumenata ima malo i oni su nepotpuni (nešto proglasa, letaka, sudski i policijski materijali), te zato se istina o toj revolucionarnoj borbi mora dopunjavati i na ovaj način. Istina je da svaka rekonstrukcija događaja po sjećanju, predstavlja vanredne teškoće i nosi određene rizike. Cesto se u ovakvim napisima provuku netačnosti, pobrkaju ljudi, datumi i događaji. Teško je izbjeći izvjestan subjektivizam u pisanju, ma koliko čovjek tome težio. Pisanje po sjećanju, utoliko je teže, što je proteklo više vremena od događaja o kojima se piše, a manje dokumenata kojima se može poslužiti. Ali, nesumnjivo, napisi savremenika i učesnika događaja, pored rasvjetljavanja istine, imaju i jednu osobitu stranu, koja se ničim ne može zamijeniti i nadoknaditi. Jedino oni mogu dati živu, reljefnu sliku o događajima i prilikama koji su tada vladali, o ljudima i njihovim djelima, što ne mogu da učine ni najpomnija istorijska proučavanja i istraživanja.

Svjestan svih tih teškoća i sam ću pokušati da iznesem svoje uspomene na jedan period partijskog rada,, na obnovu partijske organizacije u Sarajevu u 1937. godini i njen razvoj do 1941. godine. Do ovoga vremena nisam živio u Sarajevu, niti učestvovao u nieaovom političkom životu. Iz toq raniiea perioda sjećam se samo onoga što su mi pričali drugovi, studenti, Sarajlije, članovi Partije na Beogradskom univerzitetu. Najviše sam saznao od Pavla Goranina i Rate Dugonjića, a i drugih politički aktivnih studenata iz Sarajeva. Ovi drugovi su bili aktivni komunisti ne samo na Univerzitetu nego i u svome gradu. Razvijali su tu političku djelatnost, koristeći se iskustvom univerzitetske partijske organizacije. O svemu tome izvještavali su svoje organizacije na Univerzitetu ili drugove iz Univerzitetskog komiteta. Tako sam i ja doznao mnoge pojedinosti o tome. Ja se u to neću šire upuštati, osim nekih napomena, jer postoje živi učesnici koji će to bolje opisati i objasniti.

Obnova partijske organizacije u Bosni i Hercegovini poslije provale u 1936. godini

Da bi se mogla potpunije shvatiti obnova partijske organizacije u Sarajevu u 1937 - 1938. godini, potrebno je nešto reći o opštem stanju Partije u Bosni i Hercegovini u to vrijeme. Govoriću o tome na osnovi vlastitog iskustva i sjećanja, jer pisanih dokumenata nema ili su meni nepoznati. Cvijetina Mijatovića i mene, u jesen 1937. godine, CK KPJ uputio je iz Beograda u Bosnu i Hercegovinu, sa zadatkom da radimo na povezivanju i obnovi partijske organizacije. Stanje Partije, u to vrijeme, bilo je teško. U stvari, poslije velike provale u proljeće 1936. godine, ona još nije bila obnovljena i povezana, niti je postojalo pokrajinsko rukovodstvo. Provala 1936. godine zahvatila je čitavu zemlju, ali je'posebno težak udarac nanijela organizaciji u Bosni i Hercegovini. Ona je obuhvatila Pokrajinski komitet i sve organizacije vezane za njega. Uhapšen je veliki broj ljudi. Pored članova Partije i SKOJ-a, hapšeni su i simpatizeri. Policija je prema uhapšenim primijenila najgrublji teror i sistematsku tuču. Držanje pojedinih članova rukovodstva i nekih drugih članova Partije, u provali, bilo je slabo. Iz policijskog materijala je vidljivo da su pojedinci, pred policijom, detaljno govorili o svome radu i zaduženjima, a teretili su i druge. Priznanja jednih, dovodila su do priznanja drugih, i to je dovelo do lančane provale. Zastrašivanje i demoralizaciju, pored kuka-

vičluka pojedinaca, širila je i policija preko provokatora u zatvoru, govoreći kako je već sve otkriveno, da ne treba uzalud pružati otpor, dobijati batine i slično.

Provala je zahvatila Sarajevo, Zenicu, Zavidoviće i Višegrad. Sve je provaljeno i pohapšeno što je tamo postojalo, za svega pet--šest dana. Sudu je predano oko 60 komunista.[1]) Pokrajinski komitet nije imao veze sa drugim mjestima i zato tamo nije bilo provala ni hapšenja.

Interesantno je čuti što o ovoj provali misle neki drugovi koji su njome bili zahvaćeni. Po njihovom sjećanju, provala je imala ovaj tok. Prvo je koncem 1935. godine uhapšen neko od članova Zemaljskog biroa CK (Zembilj) u Zagrebu i kod njega su pronađeni izvještaji i adrese organizacije u Sarajevu. Sarajevska policija nije pristupila neposredno hapšenju, nego je stavila pod kontrolu provaljeni stan i kompromitovane drugove. Pošto su se u istom stanu, koji je služio kao javka,[2]) održavali ilegalni sastanci, poljcija je, za dva-tri mjeseca čvrstog" praćenja, imala pregled čitavog niza lica koja su se tu okupljala i, na osnovu toga, nije bilo teško da sebi stvori određenu sliku o organizaciji. Provala i hapšenje preduzeti su u momentu kada je policija smatrala da ima dovoljno indicija, a otpočelo je jednim nepojmljivim postupkom člana Pokrajinskog komiteta Boška Lukića. Naime, taj Lukić bio je sklon alkoholu i izbrbljao je pred nekim ljudima, da je kod njega dolazio jedan ilegalac za kojim policija traga (Meho Kurto). Kada su sutradan ljudi upozorili Lukića na to šta je pričao, on se uplašio da to policija ne sazna i da bi se »izvadio«, sam se prijavi u policiju i kaže da mu je taj ilegalac dolazio, ali da ga on nije primio. Policija je vidjela da pred sobom ima slabića, pa je pritegla Lukića i on je ispričao sve što zna. Odmah iza toga izvršena su masovna hapšenja. Sve se to odigralo krajem februara 1936. godine. Za vođenje istrage došli su »specijalisti«, poznati krvnici: Vujković, Kosmajac i Miloradović iz Beograda i neki iz Zagreba. Nastup policije bio je brutalan i doveo je do onoga što sam već rekao. Ovo, 0 uzrocima provale, govore drugovi koji su bili obuhvaćeni provalom.

No treba reći da je i ova provala, kao i one prethodne (1929. 1 1932. godine), imala i čitav niz drugih uzroka. Pomenuću samo one, koji mi se čine najvažnijim. Prije svega, to su bili nesređeni odnosi u centralnom rukovodstvu Partije, frakcijske borbe, grupaška i lična razračunavanja. Radi zatrovane atmosfere u Central-

') Prijava policije državnom tužiocu.

') Tako smo nazivali stanove na koje su dolazile kurirske veze.

nom komitetu, policiji je uspijevalo da povremeno ubacuje svoje provokatore u ilegalne kanale Partije i organizuje masovne provale. I ne samo to. Članovi CK i instruktori koji su dolazili u zemlju, često su radili površno i brzopleto. Ne poznavajući pravo stanje i lokalne prilike, improvizirali su organizacije i rukovodstva, više po ličnim vezama i »preporukama«, nego na osnovu stvarnog uvida u stanje na terenu. U ovom pogledu, Pokrajinski komitet, stvoren krajem 1935. godine u Sarajevu, mogao bi poslužiti kao školski primjer. Njegov sastav bio je takav da nije davao ni minimalne garancije da će moći vršiti ulogu koja mu je namijenjena. Od 5 članova PK, trojica su bili stariji članovi Partije, koji godinama nisu učestvovali u ilegalnom radu: Mustafa Gluhić, pošten stari član Partije, opančarski radnik, bio je hapšen i suđen 1929. godine, ali od tada se više nije bavio ilegalnim radom; drugi je bio Franjo Gregorić, takođe, stari član, obućarski majstor, ali godinama nije uopšte učestvovao u partijskom radu - sam je napustio i ovaj Pokrajinski komitet; treći je, već pomenuti, Boško Lukić, ranije opančarski radnik, a u vrijeme hapšenja kafanski svirač, godinama nije bio aktivan u partijskom radu. Četvrti član PK, njegov sekretar, svakako najbolji od njih, bio je grafički radnik Ferid Čengić, ali radi mladosti i neiskustva nedorastao za takvu funkciju. Peti član rukovodstva bio je Vladislav Frković, rukovodilac partijske tehnike Mjesnog komiteta, zadužen za isti posao u PK. Bio je student, uzdignutiji komunista, ali površan i brzoplet čovjek, nepogodan za takav posao. Ovako skrpljeno pokrajinsko rukovodstvo nije moglo imati rezultata u svome radu, niti dobro držanje na policiji. Dakle, loša situacija u Centralnom komitetu, njegovo stalno boravljenje u inostranstvu, a time i odvojenost od organizacije i prilika u zemlji, bili su prvi uzrok mnogih grešaka u radu i provalama.

Dalji razlog provalama je u slaboj konspiraciji, odnosno u kršenju elementarnih pravila konspiracije. Ovo je bila šira pojava u Partiji. Primjer iz ove provale, takođe, govori o kršenju elementarnih pravila konspiracije. Već sam pomenuo slučaj s provaljenim stanom u kome se održavaju sastanci. Ali nije bilo samo to. Drugovi u Sarajevu znaju, već mjesecima, o provali u Zagrebu, a ne preduzimaju ništa da se sklone oni koji bi, eventualno, mogli biti i sami provaljeni, nego nastavljaju s radom kao da se ništa nije desilo. U Partiji se i tada, kao i docnije, o konspiraciji govorilo mnogo, ali, eto, kakve su elementarne greške pravljene. Greške u konspiraciji činjene su iz neznanja, nediscipline, neodgovornosti, familijarnosti i grupaških pojava u Partiji.

Svakako, krupan uzrok provalama leži u metodu rada, tj. u sektaškom radu Partije. Istina, CK je, već od 1934. godine, uočio

ovu slabost i ukazivao na potrebu omasovljenja partijskog rada, ali to su još uvijek bile samo želje uz realnost koja je ostajala stara. Sastančenja u ćelijama i užim grupama simpatizera, opšti politički razgovori, pisanje parola i dijeljenje letaka, još uvijek su smatrani glavnim metodom raca. Kada se tome doda da je sadržina pisanih parola ili letaka, nekada svojim izrazima i oštrinom više plašila ljude, nego što ih je mobilisala na konkretne akcije, onda slika postaje još jasnija. Naravno, svi ovi poslovi bili su nužni, ali oni nisu smjeli da budu cilj i smisao ilegalnog rada, nego samo sredstvo za pokretanje masa. Na ilegalni partijski rad tada se više gledalo kao na neki hrabar podvig - što je on, takođe, bio, a manje se mislilo da to bude jedan dobro promišljen politički posao. Zbog toga se aktivnost komunista više odvijala van osnovnih masa radnika, seljaka i inteligencije a manje unutar njih. To je policiji omogućavalo da komuniste lakše uoči, da ih prati i priprema im stupice.

Iako provala 1936. godine, kao što sam pomenuo, nije zahvatila sva mjesta, ona se teško odrazila u cijeloj Bosni i Hercegovini. Pala je utoliko teže što organizacije u nekim mjestima (Tuzla, Brčko, Bijeljina i dr.) još nisu bile obnovljene poslije provale iz 1932. godine, a ovaj novi udarac je to obnavljanje još više odgodio. U nekim mjestima (Banja Luka) duže vrijeme trajali su sukobi među komunistima, još od prethodne provale, i to stanje nije imao ko da sredi i raščisti. Čak i u organizaciji koja je tada najbolje stajala i koja se oporavila od provale iz 1932. godine (Mostar), ova provala iz 1936. se teško odrazila, pojačala tendencije sektašenja i začaurenosti.

Najgore u svemu tome bilo je to, da su se provale redale svake dvije-tri godine odnoseći sve što je bilo izgrađeno. Sporo utvrđivanje pravih uzroka provalama kao i držanja i odgovornosti pojedinaca, doprinosilo je stvaranju utiska da su provale samo izraz snage policije i djelo vještih provokatora, a ne i posljedice naših propusta i slabosti. Takvo shvatanje jačalo je strah i stvaralo odbojnost prema organizovanom ilegalnom radu. Obnova ilegalnih organizacija zavisila je gotovo isključivo od lokalnih kadrova, jer pomoći Centralnog komiteta nije bilo. Poznato je da se u tom periodu i sam CK nalazio u svojoj najdubljoj krizi, pred opasnošću da čitavu KPJ raspusti Kominterna. Teškoće su bile i u tom što je uvijek trebalo počinjati s novim, mladim ljudima, jer su stariji kadrovi bili na robiji, protjerivani u svoja rodna mjesta i si. Sve ovo skupa uslovilo je da je obnova partijske organizacije u BiH poslije provale 1936. godine, išla sporo i sa mnogo prepreka.

Želio bih da nešto kažem o samoj sarajevskoj partijskoj organizaciji, obnovljenoj 1934. i ponovo uništenoj provalom 1936.

Na zboru Udružene opozicije na Kovačima u Sarajevu 1935. godine - komunisti Ističu svoje parole.

godine. Saznanja o njoj sam stekao u razgovorima s drugovima 1937. godine, kada sam došao na rad u BiH. Ta organizacija na čelu sa Mjesnim komitetom, bila je sastavljena od mladih, poletnih i borbenih drugova. Razvila je živu političku aktivnost u 1934. i 1935. godini. Stvorila je svoju tehniku štampanja materijala; reagovala je na značajne političke događaje pisanjem parola i lecima; razvila živ rad u nekim društvima; bila aktivna među omladinom - naročito među đacima i studentima; djelovala je i na kulturnom planu. Njena aktivnost je značajna sama po sebi, i radi kontinuiteta političkog rada, jer su provale redovno dovodile do određene stagnacije pa i demoralizacije političkih aktivista. Treba istaknuti i to da je ova organizacija stvorena za relativno kratko vrijeme, da je brzo rasla i širila se. Organizacija je bila vezana za zemaljski biro (Zembilj) u Zagrebu. Sve su to značajne, pozitivne strane. Ali, partijska organizacija grada je imala i neke krupnije slabosti. Prije svega, njen socijalni i nacionalni sastav nije bio odgovarajući ni po strukturi stanovništva, niti po strukturi uposlenih. Ako sastav organizacije cijenimo po drugovima koji su provaljeni i predani sudu - a to su bili svi članovi organizacije, onda se vidi da je od njih 43[3]) bilo: 20 zanatskih radnika, 7 studenata i đaka, 6 intelektualaca, 8 namještenika i samo 2 industrijska radnika. Znači, to je bila organizacija pretežno sastavljena od zanatskih radnika, namještenika i đaka, a van osnovnih industrijskih kolektiva, toga najborbenijeg dijela radničke klase. Ovakav socijalni sastav bio je posljedica kako subjektivnih tako i objektivnih okolnosti u kojima su se našli kadrovi koji su radili na obnavljanju organizacije. U pitanju je sporo prodiranje među industrijske radnike, kao i nacionalni sastav mjesnog rukovodstva i članstva Partije u prvim počecima obnavljanja. Vjerovatno bi sastav bio drukčiji da nije ponovna provala brzo uslijedila. Ovakav socijalni sastav bio je, sigurno, posljedica pogrešne orijentacije, ali i toga da u mjesnom partijskom rukovodstvu, kao i među politički uzdignutim komunistima, nije bilo industrijskih radnika. U nacionalnom pogledu sastav, također, nije bio odgovarajući: Jevreja 20, Srba 8, Muslimana 6 i Hrvata 8. Pada u oči veliki broj Jevreja i mali broj Muslimana. Bez obzira na to što je najveća grupacija Jevreja iz BiH bila u Sarajevu, i da su većinom bili sirotinja, a ne, kako je to širila fašistička propaganda, trgovci, bankari i zelenaši, ipak, ovakav relativan odnos u organizaciji pokazuje da tu nije bilo nešto u redu. Ovakvom sastavu, sigurno je najviše doprinijelo to što su u organizaciju primani, u prvom redu, omladinci iz jevrejskog društva »Matatja«,

') Od ukupno 61 predatog sudu, 43 su iz sarajevske organizacije, ostalih 18 iz drugih mjesta.

koje je bilo pod partijskim uticajem, i s kojima su članovi Mjesnog komiteta imali veze. Poznato je da su pretežnu većinu stanovništva Sarajeva činili Muslimani, a takav je trebalo da bude i sastav radničke klase, pa ovako mali broj članova Partije[4]) iz redova Muslimana, govori o našem nedovoljnom uticaju u toj sredini.

Sudeći po njenom sastavu i radu, ova organizacija je bila, u osnovi, sektaška, iako je činila ozbiljnije pokušaje i postigla određene rezultate u prelasku na masovni rad. Pomenuo sam slabo držanje većine članova na policiji, čemu su, svakako, doprinijeli mladost i neiskustvo većine njenih članova, koji su imali najviše 1 -3 godine političkog staža. No, bez obzira na sve slabosti, ova organizacija ima svoje mjesto u razvitku revolucionarnog pokreta u ovom gradu. A kada govorimo o slabostima, nikada ne smijemo zaboraviti da tadašnja revolucionarna borba.nije bila nimalo laka i jednostavna; tražila je hrabrost, samoprijegor i spremnost na najveće žrtve. To je bio rat sa okrutnim neprijateljem a, istovremeno, i borba s neznanjem, predrasudama, zaostalošću sredine u kojoj se djelovalo. Revolucionari nisu imali neke prethodne političke škole i obuke, nego su u samoj borbi učili i sticali iskustvo, što su plaćali teškim žrtvama.

Iz svega ovoga što sam dosad rekao, ne bi trebalo zaključiti da je u vrijeme kada se vršila obnova partijske organizacije u 1937. godini, u Bosni i Hercegovini sve bilo crno, da nije bilo komunista i političkog rada uopšte. Naprotiv, bilo je i jednog i drugog. Samo je taj rad bio nepovezan i nekoordiniran, nije ga bilo jednako u svim krajevima i mjestima. Negdje su komunisti djelovali pojedinačno, negdje su postojale partijske ćelije, a negdje su djelovale grupe komunista bez neke čvršće organizacije. Samo u Mostaru, koliko ja znam, postojala je cjelovita partijska organizacija sa komitetom na čelu. Ali, i ova organizacija bila je veoma uska i duboko konspirativna. Nijedna od organizacija, niti grupa komunista u BiH, nije imala neposrednu i redovnu vezu sa CK KPJ. Neki su drugovi održavali povremene veze sa partijskim rukovodstvima u Zagrebu, Beogradu i Crnoj Gori, a drugi su dobijali ilegalne materijale i partijske direktive preko komunista studenata ili radnika koji su živjeli van BiH. Provale su ostavljale naročito teške posljedice u gradskim centrima, gdje su bile naše naj-

") Ovdje stalno govorim o članovima Partije, a vjerovatno su neki od njih bili članovi SKOJ-a, ali to za ovu tvrdnju nije bitno.

jače organizacije, a njihovo stvaranje i obnavljanje nije išlo brzo i jednostavno. U gradovima je bio najjači policijski aparat, a teror policije nad uhapšenim monstruozan, o čemu svjedoče ubistva Marjana Baruna, sekretara Mjesnog komiteta u Sarajevu, i Benjamina Fincija, rukovodioca partijske tehnike, u zatvoru 1929. godine. Masovnim hapšenjima, progonima i terorom, policija je htjela da unese strah i u korijenu uguši svaku komunističku aktivnost. Režimu je posebno bilo stalo da radničku klasu gradova politički obezglavi i razoruža. To, ipak, nije oslabilo upornost Partije da se baš tu organizuje i učvrsti.

Neke karakteristike ekonomske i političke situacije

Prije nego što počnem konkretno o obnavljanju organizacije u Sarajevu, čini mi se, potrebno-je ukazati na prilike i uslove, u to vrijeme, u svijetu i u našoj zemlji. Iznijeću to u formi jedne sumarne i grube skice, samo toliko da podsjetim na neke bitne činjenice i okolnosti sa kojima smo se tada suočavali. Svaki politički pokret, pa, prema tome, i organizovanje i borba Komunističke partije, nosi pečat određenog vremena i prostora. Uspjesi ili neuspjesi jednog političkog pokreta ne mogu se tumačiti isključivo iz njega, nego se moraju uzimati u obzir i spoljni faktori. Ozbiljan politički pokret mora uvijek s tim da računa i da prema tome određuje svoju strategiju i taktiku. No, isto tako, sam pokret, svojim djelovanjem, utiče na razvitak političkih prilika i kretanja. Prema tome, ako hoćemo da realno sagledamo i cijenimo obnovu partijske organizacije u Sarajevu, da pratimo put njenog razvitka, moramo stalno imati na umu te opšte, društvene i ekonomske prilike u kojima se to odigravalo.

Četvrta decenija našeg vijeka nije bila period mirnog i sređenog vremena. Naprotiv, čitav svijet bio je u jednom uzburkanom stanju i previranju. Kapitalizam je preživljavao svoju duboku krizu. Prije svega, još su bile prisutne posljedice svjetske ekonomske krize iz 1931. godine. Ta kriza produbila je i zaoštrila sve osnovne protivrječnosti kapitalističkog sistema. Ekonomski krah doživjela je tada čitava kapitalistička privreda. Hiljade kapitalističkih preduzeća je zatvoreno ili je smanjilo proizvodnju, a milioni radnika našli su se na ulici, osuđeni na glad i propadanje. Kriza je najteže pogodila siromašne i manje razvijene zemlje, čije su i mogućnosti za prebrođavanje krize bile manje. Tempo ponovnog oživljavanja privrede, do koga je došlo polovinom ove decenije,

bio je veoma spor, a osnovne poteškoće koje je kriza nanijela radnim masama, bile su i dalje: nezaposlenost, inflacija, poremećena međunarodna razmjena i si. Jednom riječju, privredne prilike u svijetu bile su krajnje nepovoljne, i to se osjećalo na svakom koraku. No, baš u ovim kriznim prilikama, i zbog njih, rasla je koncentracija i ekonomska snaga finansijskog kapitala; na toj osnovi jačala je politička moć najreakcionarnijih krugova buržoazije. S druge strane, težak ekonomski položaj stvarao je u masama i političko nezadovoljstvo. U krizu je došao i sam sistem buržoaske parlamentarne demokratije u zapadnoj Evropi, koji se u vrijeme privrednog poleta, nakon prvog svjetskog rata, bio donekle stabilizirao zaustavljajući revolucionarne procese. Sada, u vrijeme krize, taj sistem vlasti doživljavao je svoju potpunu kompromitaciju. Pokazao se nesposobnim da rješava narasle društvene proturječnosti, da nađe odgovor na goruća društvena pitanja, da zaustavi stalno pogoršanje materijalnog položaja radnih ljudi. Ne treba zaboraviti da je položaj radnika u Americi i zapadnoj Evropi bio kudikamo bolji nego u ostalim zemljama svijeta. Kriza buržoaske demokratije ogledala se i u političkoj nestabilnosti, u stalnom mijenjanju vlada, u gubljenju povjerenja masa u klasične buržoaske partije itd. O krizi buržoaskog parlamentarizma govorili su svi, i njegove pristalice i protivnici. Na vlasti su se mijenjale buržoaske političke partije, ali je vlast ostajala u rukama buržoazije kao klase. Time se samo potvrđivala teza naučnog socijalizma - da je buržoaska demokratija, samo donekle prikrivena i maskirana, klasna buržoaska diktatura.

Dakle, kriza kapitalističkog sistema bila je potpuna i očigledna. Međutim, ni revolucionarne snage nisu bile u stanju da tu krizu riješe u svoju korist, pa je došlo do buđenja i nastupa najmračnijih elemenata buržoaskog društva, do rađanja fašističkih organizacija i pokreta, koji su nudili svoj »izlaz« iz krize. Fašizam je svojom ideologijom, politikom i metodama, predstavljao najgore što je istorija ljudskog roda zabilježila. Vraćao je čovjeka na nivo divljih hordi, progonio svaku naprednu misao sredstvima srednjovjekovne inkvizicije, negirao svaku čovječnost, propovijedao i u praksi primjenjivao: bezobzirnost, krvološtvo i genocid. Nije lako razumjeti da se u zemljama razvijene kulture, duge tradicije buržoaskog parlamentarizma, postojanja socijaldemokratije, gdje su radnička klasa i demokratski pokreti bili osvojili svoje ne male pozicije, rode i postanu dominantni takvi nazadni i mračni oblici vladavine. Objašnjenje se može tražiti samo u tome da su veliki dijelovi proletarijata i sitna buržoazija, pritisnuti bijedom i propadanjem, zahvaćeni dubokom demoralizacijom, postali plijen socijalne demagogije, kojom su se organizatori fašizma vješto služili. Fašisti su, takođe, napadali i razobličavali buržoasku demokratiju,

govorili o teškom položaju radnika i seljaka, ali ovi napadi bili su demagoški, a njihova objašnjenja lažna i naopaka. Uzrok svih zala, oni su vidjeli ne u kapitalizmu nego u »jevrejstvu«, u demokratiji i »komunističkoj propagandi«, a kao izlaz iz teškoća nudili su likvidaciju svake slobode, fašističku diktaturu, fizičku likvidaciju svojih protivnika, koncentracione logore smrti, itd. Demagogija, lažna obećanja, ulagivanja masama bili su uvijek sredstvo i metod onih snaga i pokreta koji nisu mogli da ponude realne programe i ideje za rješavanje društvenih problema. Fašističke pokrete su izobilno pomagali i podupirali najbogatiji vrhovi buržoazije. Oni su u njima vidjeli odušak naraslom nezadovoljstvu radnika, branu prema komunizmu. Predstavnici buržoaskih »demokratskih« partija omogućavali su dolazak na vlast fašističkih grupa, koje, same za sebe, još nisu bile neki dominantan faktor. Njemački i talijanski fašizam su na taj način došli na vlast i postali rasadnici i zaštitnici fašističkih grupa u drugim zemljama.

Opasnost od fašizma bila-je svuda prisutna. Nisu slučajno sve komunističke partije u svim kapitalističkim zemljama, u tom periodu, borbu protiv fašizma prihvatile kao jedan od glavnih svojih zadataka. Dvije političke parole bile su tada osnovne: borba protiv izbijanja novog svjetskog rata i borba protiv fašizma. Zaista je postojala realna opasnost da val fašizma preplavi čitavu Evropu i da je pretvori u koncentracioni logor, što će krajem decenije i da učini njemačka fašistička soldateska. Borba protiv fašističke opasnosti morala se voditi na širokom planu, okupljanjem svih demokratskih elemenata, od komunista do socijalista i građanskih iskrenih demokrata, što je poznato kao linija narodnih frontova. Međutim, do narodnofrontovskih vlada došlo je samo u Španiji i Francuskoj. Ipak, fašistički zločini u Njemačkoj i Italiji, gdje su milioni ljudi bačeni u zatvore i koncentracione logore, podvrgnuti zvjerskom mučenju i fizičkom uništenju, uzbudili su dio naprednije svjetske javnosti i otrijeznili izvjesne uspavane mozgove građanske inteligencije i sitne buržoazije. Uzbuđenje je bilo toliko veće što je fašizam, istovremeno, ispoljavao revanšizam i otvorene agresivne namjere prema svojim susjedima i drqgim zemljama. Sve ovo, stvaralo je šire mogućnosti za grupisanje antifašističkih snaga, pod uslovom jedne elastičnije politike komunističkih partija, prilagođene uslovima svake zemlje.

Nisu samo unutrašnji konflikti i previranja u kapitalističkim zemljama uznemiravali ljude, nego se neposredno približavala i jedna druga opasnost, novi svjetski rat. Poznato je da prvi svjetski rat nije riješio nijedan od međunarodnih problema. To je bio imperijalistički rat dva kapitalistička bloka, u kome je svaki branio svoje stečene pozicije i htio da ugrabi nešto novo. Takav je bio i

njihov mir zaključen 1919. godine u Versaju. Pobjednici u ratu, zapadne članice Antante i Amerike, postali su novi gospodari Evrope i svijeta, posjednici kolonija i svjetskih izvora bogatstva. Treća sila Antante - carska Rusija, oktobarskom revolucijom je izbačena iz imeprijalističkog kruga. Pobjednici su smatrali da im je glavni zadatak, u tome vremenu bio da uguše revolucionarne pokrete masa, izazvane nevoljama rata, a ne da traže način za otklanjanje uzroka novih sukoba. Versajski mir nije mogao biti trajan, ostale su sve stare protivrječnosti i dalje djelovali isti faktori koji su doveli do prvog svjetskog rata.

U pobijeđenim zemljama je rastao duh revanšizma. To se naročito osjećalo u Njemačkoj. Razumljivo, jedna tako snažna zemlja nije se mogla držati neprekidno u podređenom položaju. Revanšizam je bio jedan od veoma značajnih aduta kojima je Hitler osvojio vlast. Ignorišući odredbe Versajskog ugovora, Njemačka se, uspostavom fašističke diktature, počela otvoreno naoružavati i pripremati za novi obračun. No, Hitler nije više tražio samo »ispravku« versajskih odredbi nametnutih Njemačkoj, nego novu podjelu svijeta i »nove prostore« za Njemačku. Za svakoga, osim za slijepce, bilo je jasno da njemačke zveckanje oružjem neće ostati u prazno. Umjesto da budu svjesne te fašističke opasnosti i da potraže načina da joj se suprotstave, vlade zapadnih zemalja uzele su, u odnosu na Hitlera, jednu špekulantsku liniju, kao što su to radili i u odnosu na Musolinija. Prvo su pokušale da ga zadovolje na račun drugih: dozvolile su mu da okupira Austriju, da se drsko i bahato umiješa u građanski rat u Španiji, žrtvovale Čehoslovačku, i pokušale njemačku ekspanziju okrenuti prema SSSR-u. Takva politika zapadnih zemalja bila je kratkovidna i kratkog daha. Toga su postale svjesne tek kada su same došle pod udar njemačke osvajačke mašine. Ali, tada je već bilo kasno. Sada su same morale da plaćaju račune jedne sebične i nepoštene politike, ali, nažalost, ne samo one nego i čitav svijet.

Prilike u Jugoslaviji

Svjetska situacija bila je vrlo nepovoljna za Jugoslaviju. Ratni vihor se brzo primicao njenim granicama i ugrožavao je i samo njeno postojanje. Susjedne zemlje, fašističke sile - Italija i Njemačka, kao i njihovi sateliti, Mađarska i Bugarska, imate su direktne teritorijalne pretenzije na dijelove Jugoslavije. Samo mjesto Jugoslavije na geografskoj karti, bilo je takvo da je ona teško mogla ostati van jednog opštesvjetskog sukoba. Jugoslavija je bila

mala i siromašna zemlja, ali na prostoru kojim su išli pravci novih osvajača. Uz to, bila je rovita i rastrojena dubokim unutarnjim konfliktima. Sve jugoslovenske vlade, za sve vrijeme postojanja Jugoslavije, vodile su kratkovidnu i pogubnu unutrašnju i spoljnu politiku, pa su to činile i u ovim kritičnim vremenima. Zemlja se nije pripremala politički, materijalno, pa ni u vojnom pogledu za predstojeće događaje. Sve što je rađeno u unutarnjoj i spoljnoj politici, vodilo je, zapravo, tome da se zemlja u 1941. godini nađe na pravom bespuću. Da napomenem samo to, zadnje jugoslovenske vlade, pred sam rat, činile su takva salto-mortala u spoljnoj politici da niko pametan to nije mogao shvatiti i razumjeti.

Nalazeći se i dalje u savezničkom bloku s Francuskom i Engleskom, te vlade su, istovremeno, neprikriveno koketirale s fašističkom Njemačkom i fašističkom Italijom. Vlade Jeftićeva, Stojadinovićeva i Cvetković - Mačekova, licemjerno i špekulantski, primale su u posjete, jedne iza drugih, predstavnike zapadnih demokratija, predsjednika Republike Cehoslovačke - Beneša i ministra spoljnih poslova Francuske - Delbosa, kao i Čana i fon Nojrata, ministre spoljnih poslova Italije i Njemačke i druge fašističke poklisare. Članovi vlada su se grlili sa mađarskim i bugarskim fašistima, a znali su da ovi oštre zube za komadanje Jugoslavije. Ove vlade sa SSSR-om nisu imale ni diplomatske odnose. Mislile su da vode neku »visoku politiku«, kojom će, tobože, izigrati i nadmudriti i jednu i drugu stranu, a u stvari, samo su se srozavale u blato nacionalne izdaje i kapitulantstvo pred novim agresorima. Zemlja je tonula u sve veću neizvjesnost, a peta kolona i špijuni, svih boja i dlaka, vršljali su na sve strane i stvarali svoje uporište u svim punktovima državnog i političkog organizma, počev od generalštaba i ministarstva, do policijskog aparata i ekonomskih organizama i institucija.

Opozicione građanske partije, takođe, nisu imale jasnog programa i orijentacije u spoljnoj politici. Najveći broj lidera tih partija, u osnovi je i sam prihvatao i podržavao neprincipijelnu i dvoličnu spoljnu politiku vladajućih krugova. Samo je Komunistička partija otvoreno i dokraja razotkrivala pravo stanje stvari i ukazivala na neposrednu katastrofu u koju zemlja srlja. Ona je stajala na stanovištu da samo puna demokratizacija zemlje, odlučan kurs prema fašističkim elementima i Detoi koloni, čišćenje vojnog i državnog aparata od petokolonaša, poboljšanje materijalnog položaja radnih masa i oštar kurs prema špekulantima, mogu stvoriti odgovarajuće uslove za odbranu zemlje. U spoljnoj politici Partija je tražila oslonac na SSSR, podupiranje žrtava fašističke agresije, prije svega, ugroženu Čehoslovačku, i sprečavanje fašističke intervencije u građanski rat u Španiji. Partija je ukazivala da svako popuštanje fašističkim agresorima samo jača njihove apetite.

Unutrašnje ekonomsko i političko stanje u zemlji nije bilo ništa bolje od spoljnjeg položaja. Svjetska ekonomska kriza, posebno se teško odrazila na Jugoslaviju. Međutim, ekonomsko stanje je bilo i prije loše. Kriza ga je samo pogoršala. Zemlja je bila na najnižem stepenu razvitka. Domaći kapital je bio nedovoljan i nesposoban da zemlji obezbijedi razvoj. On se više bavio trgovinom i špekulacijom nego ulaganjem u razvoj privrednih snaga. Strani kapital se ponašao kao i u svakoj koloniji, nemilosrdno je pljačkao nacionalno bogatstvo, izvlačio ekstraprofit na bazi niskih nadnica i bogatstva sirovina, a razvoj privrede bio mu je deveta briga. Ono nešto naslijeđene industrije bilo je u tehnološkom pogledu zaostalo, proizvodnja neracionalna i nekonkurentna s razvijenom industrijom Zapada.

Naročito je bio težak položaj radnika. Njih su pogađale niske zarade, skupoća, pretjerano izrabljivanje na poslu, često neograničeni radni dan, globe i razna zakidanja zarada, a iznad toga, kao Damoklov mač, stajala je avet nezaposlenosti. Naročito je bio težak položaj mladih radnika i šegrta. Pored ekonomske eksploatacije, radnici su bili i politički obespravljeni. Od poznate Obznane i zabrane Komunističke partije, u stvari, čitava radnička klasa je stavljena van zakona. Njoj su bila uskraćena elementarna prava da se organizuje i bori za poboljšanje svoga položaja. Klasni sindikalni pokret bio je, takođe, neprekidno proganjan, zabranjivan, izložen svim vrstama policijskog šikaniranja, čak i kada su u njemu dominirali socijaldemokrati. Položaj sindikata bio je teži, nego što je bio u nekadašnjoj Austrougarskoj i predratnoj Srbiji. Radnici su morali da se bore za osnovna prava, koja su u drugim zemljama decenijama već postojala. Gramzljivim i primitivnim jugoslovenskim kapitalistima smetala je svaka radnička organizacija, jer su htjeli da imaju prema sebi individualnog, neorganizovanog radnika, da bi ga mogli lakše eksploatisati.

Na Jugoslaviju, koja je bila agrarni privjesak kapitalističkog razvijenog svijeta, posebno se teško odrazila agrarna kriza. Ona je mnogostruko umnožila već postojeće nevolje jugoslovenskog seljaštva, koje je bilo siromašno, prezaduženo i koje je grubo eksploatisao trgovački i zelenaški kapital. Seljaštvo je bilo u dvostrukom smislu osuđeno na propadanje, nije napredovala poljoprivredna proizvodnja i nije bilo zaposlenja van sela. Hiljade i hiljade seljaka iz pasivnih krajeva lutale su zemljom, spremne da rade pod svim uslovima, samo za koru hljeba. Glad je zahvatila mnoga naša područja.

Ipak, nisu bile u nevolji samo te dvije osnovne klase jugoslovenskog društva, radnici i seljaci. Zanatlije su propadale radi priv-

rednog zastoja i konkurencije industrijskih proizvoda. Sitno činovništvo, u državnoj službi ili privatnoj, pogađala je skupoća i ono je jedva vezivalo kraj s krajem. Jednom riječju, položaj svih radnih slojeva bio je veoma težak i neodrživ. Niko, osim bogate buržoazije, nije mogao biti zadovoljan s postojećim stanjem.

Prosvjeta, zdravstvo i komunalne službe u Jugoslaviji, naročito u nekim njenim dijelovima, bili su na najnižem nivou. Nepismenost je bila gotovo totalna, a boleštine su harale, naročito na selu i među djecom. Posebno su teške prilike bile u Bosni i Hercegovini, koja je u nerazvijenoj Jugoslaviji spadala u najnerazvijenija područja. To stanje se sporo ili nikako nije mijenjalo na bolje. Jednom riječju, period postojanja nove države, bio je period stagnacije i propadanja u svakom pogledu. To se vidjelo i po spoljnim znacima. Tako reći, ništa se nije gradilo, podizalo novo, dok je staro propadalo.

Naravno, takvo stanje nije moglo da se ne odrazi na političko raspoloženje ljudi. Rapidno se smanjivao broj onih koji su vjerovali da postojeći društveni sistem i vladajuće političke snage mogu da nađu izlaz iz nagomilanih i zamršenih protivrječnosti. Sve je bilo očevidnije da je čitav politički i državni sistem Jugoslavije, ustanovljen Vidovdanskim ustavom, s monarhijom i ograničenim parlamentom na čelu, nametnut voljom velikosrpskih partija i političkim manevrima, u svojoj osnovi, bio protivrječan i nosio je u sebi klice svoje propasti. Neriješeno nacionalno pitanje i neravnopravnost nacija koje su sačinjavale Jugoslaviju, činili su državu krajnje nestabilnom. Velikosrpska buržoazija, sa kraljem na čelu, tvrdoglavo je odbijala da prizna i samu činjenicu postojanja različitih nacionalnosti u okviru zemlje, a isključenjem radničkog pokreta iz legalnog političkog života, već u prvim godinama nove države, nanesen je prvi udarac svakoj političkoj slobodi i demokratiji. Većinu stanovništva činili su radnici, seljaci i nacionalno ugnjetani - i svi su bili nezadovoljni; a sve to govori da je Jugoslavija stajala na trulim nogama.

Izlaz iz ovog teškog ekonomskog i političkog stanja, nisu mogle naći građanske partije, ni one na vlasti, ni one u opoziciji, jer nisu se nikada ni odlikovale nekom principijelnošću i dosljednošću u politici i demokratskim odnosima. Politiku tih partija određivali su i vodili partijski vrhovi, a mase su bile samo glasačke mašine. Korteštvo, demagogija i korupcija bili su stalno prisutni u metodu rada tih partija. Politički programi i partijske koalicije pravljeni su ne na bazi jedne utvrđene i dugoročne politike, nego radi izborne kombinatorike, težnje za poslaničkim mjestima i ministarskim foteljama. Na izborna obećanja i programe se zaboravljalo već onog momenta kada su izbori završeni. Dokle je išla ne-

principijelnost građanskih partija, između ostalog, govori i činjenica da su se stvarale koalicije i zajedničke vlade između partnera koji su stajali na sasvim oprečnim pozicijama. Tako nisu bile rijetkost koalicije između partija koje su se smatrale reprezentima nacionalnih interesa, sa onima koje nisu priznavale ni postojanje njihovih nacija. Takve su bile koalicije: Slovenske ljudske stranke, JMO, HSS i drugih sa Radikalnom partijom i njenim raznim varijantama (JNS, JRZ i si.).

Takvo ekonomsko i političko stanje u zemlji i nesposobnost građanskih stranaka davalo je hranu najreakcionarnijim elementima, koji su željeli da Jugoslaviji nametnu fašistički sistem. Fašistička opasnost bila je prisutna više godina. Već je šestojanuarska diktatura iz 1929. godine nosila elemente fašizma, Iako se monarho-fašistička diktatura nije održala, ta opasnost je i dalje postojala. Fašistički elementi su se vješto koristili time što postojeći sistem nije uspijevao da rasplete čvor unutrašnjih proturječnosti i širili su priče o tome kako su, tobože, svemu krive »trula demokratija«, »pretjerana sloboda«, političke partije i si. Ponavljali su, jednostavno, ono što su govorili njemački i talijanski fašisti. Fašističke grupe su stvarane i djelovale pod raznim nazivima: kao ustaše u Hrvatskoj, zboraši i Ijotićevci u Srbiji i druge manje grupice. One su, u zemlji i inostranstvu, imale svoje legalne i ilegalne punktove i organizacije. Sve su bile, manje ili više, prirepci njemačkog i talijanskog fašizma, od kojeg su preuzimali ideologiju i dobijali materijalnu pomoć. I među liderima i članovima »demokratskih« partija bilo je profašističkih elemenata.

Vlade Jeftićeva, Stojadinovićeva, Cvetković - Mačekova, same su pokušavale da izgrade neki oblik buržoaske diktature, sličan fašističkom, pa su stvarale svoje posebne udarne odrede, koji su trebali izrasti u oružane formacije (Patriotski omladinski front - POF; Opšti radnički nacionalni savez - ORNAS i dr.), ili su se služile već postojećim - četnicima, Mačekovom seljačkom zaštitom i drugim. Te vlade su se proslavile otvaranjem koncentracionih logora u Višegradu, Ivanjici, Bileći, Smederevskoj Palanci, Kerestincu i drugim mjestima, zabranom sindikata, cenzurom štampe i drugim takvim mjerama. »Demokrata« Maček se posebno proslavio time, što je nekoliko stotina istaknutih komunista i antifašista iz logora Kerestinec izručio njemačkim i ustaškim dželatima. Najsramniji i završni čin jugoslovenskih građanskih »demokrata«, bio je kapitulacija pred Hitlerom i pristupanje Trojnom paktu, čime je definitivno zapečaćena i sudbina Jugoslavije.

Poseban teren za fašizam predstavljala je njemačka manjina u Jugoslaviji, organizovana u tzv. »Kulturbund«. Ta organizacija samo je nosila ime kulture, a, u stvari, bila je direktna špijunska i

diverzantska ekspozitura Hitlerove fašističke partije. Ovi Nijemci su se, zaista, ponašali kao država u državi. Vlasti nisu ništa preduzimale protiv njihovih drskih antidržavnih istupa, da time ne bi »naljutile njihovog zaštitnika«.

Sve fašističke grupe propovijedale su teoriju rasne mržnje i bavile se veličanjem vlastitog naroda, iz čega su se reprodukovali šovinizam i vjerska mržnja. Te »teorije« su bile idejna podloga masovnih zločina nad našim narodima u toku rata i revolucije, koje su počinili njemački, talijanski, bugarski i mađarski fašisti i domaći ustaški i četnički koljači.

Fašističke grupe djelovale su i u Bosni i Hercegovini i pokušavale da tu stvore svoja uporišta, računajući, prije svega, na zaoštravanje međunacionalnih i međuvjerskih odnosa. Legalno je djelovala četnička organizacija, uniformisana i naoružana od državnih organa. Ona je, tobože, trebalo da bude neka staleška organizacija bivših ratnika i dobrovoljaca, a, u stvari, bila je instrumenat najreakcionarnijih srpskih krugova. Propovijedala je otvoreno velikosrpski nacionalizam, pravila grube ispade prema muslimanskom i hrvatskom stanovništvu i prijetila im fizičkim istrebljenjem.

U zapadnoj Hercegovini i nekim drugim krajevima, neposredno pred rat, stvarane su ilegalne ustaške organizacije, organizovane i materijalno pomagane iz inostranih fašističkih centara (Italija, Mađarska). Ove organizacije su pripremale i vršile diverzije i sabotaže. Fašisti su pokušavali naći svoje pristalice i među Muslimanima. Fašizam je tako, ne samo ugrožavao svaku slobodu i naprednu misao nego i direktno huškao na bratoubilačko klanje u svim dijelovima zemlje. Zbog svega ovoga, borba protiv fašizma bila je u prvom planu borbe naše partije, i to ne samo kao opšti internacionalni zadatak nego kao izraz naše realne unutrašnje situacije.

To bi bile neke od karakteristika političkih odnosa i političke situacije u Jugoslaviji u drugoj polovini četrdesetih godina. U takvim uslovima je djelovala i borila se naša partija. Čini mi se da bi bilo korisno učiniti i neke posebne napomene o prilikama u Bosni i Hercegovini, kao i o tome kako smo mi na te probleme gledali i kako smo se prema njima odnosili. Ovdje će biti riječi, prije svega, o političkim pitanjima i međunacionalnim odnosima.

Politički odnosi u Bosni i Hercegovini

Poznato je da su tada političke prilike i odnosi u Bosni i Hercegovini bili teški i komplikovani. Tome je doprinosilo više faktora. Pored teške političke situacije u zemlji u cjelini, ovdje se položaj pogoršavao i specifičnim prilikama same Bosne i Hercegovine. Najnepovoljnija okolnost bila je ta, što se ovdje sav politički i društveni život odvijao odvojeno, u nacionalnom i vjerskom okviru, što je produbljavalo podijeljenost njenog stanovništva, stalno rađalo nove suprotnosti i sukobe. Odnosi religije u Bosni i Hercegovini bili su u prošlosti, manje ili više, otvoreno ili prikriveno, neprijateljski. U daljnjoj prošlosti na ovom prostoru su vođeni i pravi krstaški ratovi. Tuđinska vlast (turska i austrijska) protežirala je jednu religiju ili nacionalnost a pritiskala druge. Od toga se nije ustezala ni buržoaska vlast u Jugoslaviji. Nacionalni odnosi jako su uplivisani vjerskim. To je davalo mogućnost reakcionarnim klerikalnim vrhovima da utiču na politički život, da u njega unose vjerski fanatizam, zatucanost i isključivost. Nije teško pretpostaviti, takvi uticaji nisu doprinosili zbližavanju naroda Bosne i Hercegovine, čije su etničko porijeklo, jezik i istorija bili zajednički, nego su ti uticaji podsticali njihovo razdvajanje i suprotstavljanje.

Sam ekonomski i društveni razvitak u Bosni i Hercegovini, sticajem istorijskih uslova, zadocnio je. Kapitalizam se ovdje razvijao sporijim tempom nego u drugim razvijenim dijelovima Jugoslavije, a u pojedinim ekonomskim oblastima tek je nastajao. Zato je i buržoaska klasa sva tri naroda nosila pečat zaostalosti. U vrijeme stvaranja Jugoslavije, ostaci feudalizma bili su jako prisutni u ekonomici i društvenim odnosima. Oni su sporo nestajali. Industrijske buržoazije u pravom smislu riječi, bilo je malo. Preovladavao je trgovački kapital, rentijerstvo, bankarstvo i sitna radinost. Snaga domaćeg kapitala bila je mala i za razvoj privrede bio je neophodan strani kapital ili kapital jugoslovenske buržoazije iz drugih krajeva. Taj kapital, i strani i domaći, ponašao se prema Bosni i Hercegovini kao prema koloniji, u pogledu razvoja njenih privrednih potencijala i eksploataciji njenog stanovništva. Ekonomska nerazvijenost domaće građanske klase, reflektovala se u njenoj ideologiji, politici i si. Nisu je karakterisale crte razvijenije građanske demokratije, nego konzervatizam, primitivizam i zaostalost.Takav ton, ona je davala čitavom životu.

Specifične za Bosnu i Hercegovinu su bile, takođe, usitnjenost i rascjepkanost političkog života, kao i nesamostalnost srpskih i hrvatskih političkih stranaka. Srpske građanske partije imale su svoje centrale u Beogradu, hrvatske u Zagrebu, a samo

je muslimanska politička partija JMO imala svoju centralu u Sarajevu. Ovakva politička organizovanost bosanskohercegovačkog društva je posljedica različitog položaja pojedinih nacionalnosti, ali i drugih interesa i uticaja sa strane. Pošto su politiku određivala stranačka rukovodstva, a ona su se nalazila van Bosne i Hercegovine, jasno je da se ta politika nije izrađivala prema potrebama i u interesu stanovništva BiH, nego prema interesima nacionalnih buržoazija. Ta politička vezanost i zavisnost od drugih centara, Beograda i Zagreba, negativno se odražavala na međunacionalne odnose. Ovome treba dodati da su i lideri JMO vodili jednu usku, zatvorenu i vjerski obojenu politiku. Ovakva politička konstelacija pogodovala je rađanju sitničarskog i izmećarskog mentaliteta bosanskohercegovačke buržoazije u cjelini, jačala moć lokalnih lidera, a sve to otežavalo je saradnju i koordinaciju i onih, malobrojnih, pozitivnih političkih snaga i pojedinaca. To sve skupa sprečavalo je da se izgradi bar neka građanska bosanskohercegovačka politika i zajednički nastupi u interesu ove istorijske zajednice, čiji su problemi bili golemi, a sistematski zapostavljani od svih jugoslovenskih vlada. Rascjepkanost političkog života otežavala je, u velikoj mjeri, i napore KP za okupljanje i organizovanje demokratskih snaga na širem planu, što je bilo jedan od najvažnijih zadataka u periodu o kome je riječ.

Mada se o građanskim partijama u Bosni i Hercegovini i Sarajevu govori šire i konkretnije u drugim napisima ove edicije, i ja ću reći nešto o nekim njihovim karakteristikama, jer je djelovanje tih partija u velikoj mjeri uticalo na političke odnose i prilike u ovoj pokrajini. Mi, komunisti, morali smo da vodimo računa o tome da se prema tim partijama diferencirano postavimo i odnosimo, polazeći od toga šta su one realno značile i činile, a ne šta su same o sebi govorile. Za sve građanske stranke u BiH, može se reći da su imale neke zajedničke crte. Prvo, da su imale svoja najjača uporišta u selu, i to, što je bilo posebno negativno, konzervativni i reakcionarni krugovi tih partija imali su više uticaja, nego liberalne snage, što vrijedi, naročito, za prvi period života Jugoslavije, Te reakcionarne snage vješto su se koristile političkom neizgrađenošću bosanskohercegovačkog sela i njegovim niskim kulturnim nivoom. One su zloupotrebljavale nacionalna i vjerska osjećanja ljudi i od toga pravile objekat svojih političkih špekulacija. Svjesno su usporavale prodiranje klasne politike i političku diferencijaciju sela, a time otežavale politički uticaj Partije. No, koliko je politička kriza u zemlji rasla, utoliko su se brže mijenjali i ovi odnosi i demokratsko strujanje zahvaćalo je sve više i samo selo. O tome rječito govori primjer sa izbora 1938. godine, kada je izrazito porastao uticaj opozicionih partija i struja i u sredinama koje su ranije bile uporište režima. Čini mi se, taj

proces političke diferencijacije bio je znatno brži kod srpskog seljaštva, što se može objasniti činjenicom da se ono osjećalo slobodnim u nacionalnom i vjerskom Doaledu.

Srpske građanske partije počele su svoje djelovanje u Bosni i Hercegovini tek stvaranjem Jugoslavije. Nakalemljene iz političkog života Srbije, one nisu imale dubljeg korijena u masama i njihov uticaj bio je podložan stalnim promjenama. One su imale dosta stranačkog iskustva i vješto su se služile demagogijom, politikantstvom, raznim obećanjima i svjesnim obmanama. Glavno sredstvo bila im je zloupotreba nacionalnih osjećanja. Njihov uticaj bio je različit u raznim krajevima i u razno vrijeme. U početku je pretežan uticaj imala vladajuća Radikalna partija i njene razne tvorevine. Poslije šestojanuarske diktature pa do kraja četvrte decenije, neprekidno je rastao uticaj opozicionih partija, naročito obiju frakcija Zemljoradničke partije. Demokratska partija je imala izvjesnog uticaja samo u gradovima, među građanskom inteligencijom. I pored izvjesnih političkih razlika koje su među ovim partijama postojale, u osnovnim političkim pitanjima, koja su bila sudbonosna za Jugoslaviju, sve su one imale ista reakcionarna gledišta: bile su unitarističke i centralističke, a u odnosu na Bosnu i Hercegovinu zastupale stavove velikosrpske buržoazije. Razlike među njima bile su samo u nijansama i taktici. Jedne su bile kruće i bezobzirnije, druge elastičnije i opreznije, ali bitne razlike tu nije bilo. Stavovi ovih partija u Bosni i Hercegovini su bili glavna prepreka da dođe do demokratskog sporazuma i dogovora, do zajedničkih akcija i istupa od interesa za sve njene narode. Čak i u vrijeme postojanja opozicionog bloka, u kome su učestvovale i hrvatske i srpske partije, i čija je pojava bila pozitivan faktor u političkom životu zemlje, stav srpskih partija u BiH nije evoluirao ka realnom rješenju položaja Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji. A bez odustajanja od velikosrpskih pozicija, nije moglo doći ni do kakve saradnje s predstavnicima drugih naroda. S manjim brojem političara koji su pripadali ovim partijama, mi smo tada imali nekog kontakta. Međutim, imali smo velik uticaj na omladinu koja je pripadala tim partijama i saradnja s njom dala je veoma plodne rezultate. U pojedinim krajevima BiH (Glasinac, Semberija, Bosanska krajina) bilo je trajnije saradnje s pojedinim političarima iz ovih partija na kulturnom polju, pitanju mira i odbrani zemlje, neposredno pred rat 1941. godine.

Hrvatske mase u Bosni i Hercegovini bile su, u svojoj pretežnoj većini, vezane za HSS (Hrvatska seljačka stranka). Kako su se mijenjali stavovi te partije, tokom vremena, takva su stanovišta zastupali i njeni predstavnici u BiH. Međutim, i ova partija, po nazivu i programu seljačka, u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, a i po drugim značajnim pitanjima, sprovodila je politiku hrvatske

buržoazije, tj. smatrala je Bosnu i Hercegovinu dijelom hrvatskog nacionalnog područja i, pri tome, bosanskohercegovačke Muslimane proglašavala za najčišće Hrvate. I ne samo to. U mnogim organizacijama HSS veliki uticaj imali su frankovci i reakcionarni sveštenici i drugi šovinistički elementi. Čini mi se, neću pogriješiti ako kažem, da je bosanski ogranak HSS bio na desnom krilu te partije. Mi smo se pozitivno odnosili prema nacionalnooslobodilačkoj borbi Hrvata. Smatrali smo taj pokret značajnim faktorom u borbi protiv velikosrpske vladavine, te da doprinosi jačanju demokratskih snaga u cjelini. Ali, nacionalna uskogrudost rukovodstva toga pokreta, konzervativizam i reakcionarni pogledi njegovih lidera, antikomunizam koji su ispoljavali na svakom koraku, imperijalistički apetiti prema Bosni i Hercegovini, sve to onemogućavalo je saradnju s njom. Ovakva politika HSS i njenih bosanskohercegovačkih predstavnika davala je hranu i stvarala uslove za ustaštvo i sve ono što je iz njega proizašlo. U Sarajevu, kao ni u drugim mjestima, koliko se sjećam, nismo imali kontakta i saradnje sa ma kojim istaknutijim predstavnikom HSS. Saradnje je bilo sa pojedinim lokalnim predstavnicima za vrijeme izbora 1938. i docnije.

Svakako, najjača politička građanska stranka u Bosni i Hercegovini bila je JMO. Svoju snagu i uticaj na muslimanske mase, ona je mogla da zahvali tome što se muslimansko stanovništvo osjećalo ugroženim u svome narodnosnom individualitetu i u pogledu religije, i svoju zaštitu tražilo u političkoj organizovanosti i zbijenosti, što je sasvim razumljivo. Međutim, to je, s druge strane, usporilo političku diferencijaciju i demokratske procese u samim masama, a imalo je i druge negativne posljedice. U jednoj partiji našli su se veoma raznorodni elementi: od propalih feudalaca, buržoazije, reakcionarnih sveštenika do nepismenog bosanskog seljaka. Ovaj zadnji dio bio je samo objekat i glasačka mašina partijskih vrhova. Odlučujući uticaj u rukovodstvu i politici imali su konzervativni i reakcionarni krugovi, propali begovi, krupni trgovci, bankari i drugi imućni slojevi. Kler je nastojao dati izrazito vjersko obilježje ovoj organizaciji. Svi ovi posjednički slojevi su kroz stranku zastupali svoje materijalne interese: begovi su se borili za višu cijenu otkupa za oduzetu zemlju; trgovci, bankari i drugi buržoaski slojevi za privilegije na tržištu, pravo monopola i si.; kler se borio da obezbijedi punu autonomnost u rješavanju vjerskih poslova. Takav sastav rukovodstva i uticaj ovih krugova na politiku JMO imali su za posljedicu: nestabilnost, kratkovi" dost i reakcionarni karakter njene politike. JMO je bila čas u opoziciji s drugim partijama, čas u koaliciji sa najreakcionarnijim vladajućim krugovima. Više je bila režimska nego opoziciona. Bila je zatvorena prema svakoj naprednoj misli i progresu. Prema rad-

ničkom pokretu odnosila se krajnje odbojno. Mi nismo imali dodira i upliva u vrhovima JMO, ali je bilo pojedinih istaknutijih intelektualaca Muslimana, koji su bili članovi JMO, ili su pripadali drugim partijama, Demokratskoj ili Zemljoradničkoj, sa kojima smo mogli da ostvarimo izvjesnu saradnju. Neki od njih odigrali su istaknutu ulogu u pravilnom orijentisanju muslimanskih masa u 1941. godini i poslije.

Sve građanske partije u Bosni i Hercegovini, srpske, hrvatske i muslimanske, ili tačnije njihova rukovodstva i lideri, tvrdo su stajali na odbrani buržoaskog poretka, bojali se svih dubljih demokratskih promjena, procesa i preobražaja u narodu i zato zazirali od svake saradnje s komunistima i drugim lijevim elementima. U vlastitim redovima su gušili i sprečavali svaku progresivnu struju i gledanje. Blisko su bili vezani s klerikalnim vrhovima. Sve te partije bile su uskogrudo nacionalističke i isključive u toj orijentaciji. Ako su, ponekad, pojedini lideri ovih partija i upućivali pozive na zajedničku saradnju naroda Bosne i Hercegovine, onda su to, najčešće, činili iz demagoških razloga, jer na tu saradnju nisu ozbiljno mislili. Naravno, među članstvom ovih partija, kao i u širim masama, bilo je dosta trezvenih i politički zrelih ljudi, koji su na sva ova pitanja gledali različito od političkih vrhova, ali oni nisu imali nikakav uticaj na politiku svojih partija. Tu politiku su određivali bogatiji slojevi buržoazije, sa svojih klasnih interesa i pozicija.

Nesumnjivo, glavni politički problem u Bosni i Hercegovini je pitanje njenog položaja u Jugoslaviji. Od rješavanja tog problema zavisilo je rješavanje mnogih životnih pitanja njenih naroda (ove teritorije), kao i politička stabilnost Jugoslavije. A upravo na tom glavnom pitanju nije bilo jedinstva, nego potpuno oprečna stajališta bosanskohercegovačkih građanskih političkih snaga. Srpske stranke zastupale su velikosrpska stajališta, hrvatske velikohrvatska, a muslimanski političari su ispoljavali želje za posebnim položajem BiH, ali s njihovim dominantnim uticajem. Problem je u ovim uslovima bio nerješiv, jer su protiv stava jednog faktora, uvijek dva bila protiv. To znači da je ovo pitanje bilo nerješivo u okviru tadašnjih vladajućih političkih snaga.

U vezi sa ovim, iznijeću svoje mišljenje o jednom pitanju koje se počesto tretira u istoriografskoj literaturi, i to, po mom shvatanju, jednostrano i pogrešno. Riječ je o »autonomaštvu JMO«. Ponekad se to prikazuje tako kao da je ta stranka bila iskreni protagonista i dosljedan pobornik autonomije i branilac interesa Bosne i Hercegovine i njenih naroda. Mislim da se pri tome daje visoka ocjena i ozbiljnost nekim postupcima rukovodstva JMO, koji ti ne zaslužuju. To pitanje se ne tretira u svjetlu cjelokupne politike ove stranke, nego izolovano, kao stav za sebe.

Naročito se ističe period kada je JMO bila najglasnija u tome zahtjevu, tj. u vrijeme i poslije sporazuma Cvetkovič - Maček. Nisam se bavio proučavanjem cjelokupne politike ove stranke, ali se veoma dobro sjećam vremena i stavova o kojima je riječ.

Tačno je, JMO je povodom sporazuma Cvetković - Maček pokrenula široku propagandu i masovnu akciju sa zahtjevom da se BiH ne rasparčava među razne banovine, nego da se tretira kao jedinstvena cjelina.

Ne treba dokazivati da su muslimanske mase bile za autonomni položaj Bosne i Hercegovine, jer na to ih je upućivao vlastiti položaj i tretman u državi. Takođe je razumljivo da je i JMO kao političkoj organizaciji, takav položaj odgovarao, posebno stoga, što bi ona, pod određenim okolnostima, mogla računati na ulogu odlučujućeg faktora. Ona je, stoga, autonomiju, zaista, priželjkivala. No, postavlja se pitanje - o kakvoj se autonomiji tu radilo? Da li je to bio samo zahtjev za golu podjelu vlasti u okviru postojećeg stanja, ili nešto više od toga? Mislim da se, sa sigurnošću, može tvrditi da se taj zahtjev odnosi na prvo. Uostalom, nije se ni krilo da se zahtjev odnosi samo na »četvrtu banovinu« (pored hrvatske, srpske i slovenačke) u okviru antinarodnog ustava i nedemokratskog poretka u zemlji, a ne na punu demokratizaciju zemlje i u okviru toga rješavanje i položaja BiH. Međutim, u »bosanskoj banovini«, u kojoj bi vlast podijelili buržoaski političari iz JMO i drugih partija, narod ništa ne bi dobio. To se jasno pokazalo i sa Mačekovom Banovinom Hrvatskom, koja je bila najobičnija obmana, kao što je to bio i čitav sporazum Cvetković-Maček, tj. pokušaj nagodbe velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, a iza leđa i na štetu svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. Za nezadovoljstvo JMO nije bila ni sporedna činjenica da se stvaranjem Banovine Hrvatske odmah stvorila »hrvatska« frakcija u JMO, koja je provodila svoju »prohrvatsku« politiku, čime su bili ugroženi jedinstvo i interes stranke. Kako je u svim administrativnim podjelama zemlje velikosrpska buržoazija gledala sredstvo da sačuva svoju hegemoniju i unitarističko uređenje, sprovodeći politiku cijepanja nacionalnih teritorija i istorijskih cjelina i stvarajući vještačku brojčanu premoć srpskog elementa, tako je i Mačekova HSS iskoristila ovu priliku da se legalizuje podjela BiH između Srbije i Hrvatske. Za takvu situaciju odgovornost snose i sve bosanskohercegovačke građanske partije, pa i JMO. Sve su one, svojom politikom, doprinijele da do takve situacije dođe.

Pa i u pogledu ovako shvaćene »autonomije«, rukovodstvo JMO i stranka kao cjelina, nisu bili jedinstveni. Pored pomenute »hrvatske grupe«, postojala je i »srpska grupa« i sredina između

te dvije. Koliko se »ozbiljno« odnosilo prema programu autonomije rukovodstvo stranke, govori i činjenica da je, istovremeno, s napadima na sporazum Cvetković - Maček i kampanjom za »četvrtu banovinu«, vodilo pregovore s velikosrpskim krugovima, najvećim protivnicima autonomije, da uskoči u vladu. Sve to govori da je parola o autonomiji za JMO bila demagoška prema muslimanskom stanovništvu, kao sredstvo pritiska i cjenkanja u odnosu na druge partije, a manje kao ozbiljan politički program. Razumije se da komunisti nisu mogli davati podršku ovakvoj zakulisnoj politici i time dovoditi u zabludu široke mase. Borba protiv centralizma bila je, svakako, progresivna, ali se pod tom parolom mogla kriti i obična demagogija. Istinska decentralizacija mogla se sprovoditi samo na demokratskim osnovama, a ne podjelom vlasti između vrhova buržoazije ili prenošenjem istog centralizma na manje administrativne jedinice.

Srpska i hrvatska buržoazija nisu se borile za Bosnu i Hercegovinu iz nekakvih ideoloških pobuda, nacionalnih interesa i nečeg sličnog. Posrijedi su bili sasvim konkretni materijalni motivi. Ova pokrajina bila je, još uvijek, zlatni rudnik prirodnih bogatstava, samo dijelom načetih; daljeg tu je bilo veliko i gladno tržište; velike mogućnosti za plasman finansijskog kapitala koji donosi superprofite; jeftine radne snage bilo je u izobilju. Dakle, uslovi za unosan posao bili su vanredni. Stavljanje BiH pod svoju dominaciju, značilo je mogućnost punog monopola i zatvorenosti prema konkurentima. Praksa monopola u staroj Jugoslaviji, inače, široko se praktikovala davanjem koncesija političkim partnerima, ustupanjem državnih investicionih poslova određenim finansijskim grupama i si., iz čega su stalno slijedile velike korupcionaške afere.

Političke prilike i kretanje u pojedinim krajevima BiH, u godinama neposredno pred rat, uticaji političkih grupa i stranaka, političke fizionomije i orijentacije lokalnih političara, sve se to, na određen način, odrazilo i u 1941. godini. I ovdje su, kao i u čitavoj zemlji, sve građanske partije u ratnim događajima ponijele se kapitulantski ostavljajući vlastite mase na cjedilu. Pojedinci i grupe samostalno su djelovali i snalazili se.

Srpski građanski političari u BiH našli su se na udaru ustaškog terora. Mnogi su zabili glavu u pijesak i čekali milost od Nijemaca. Neki su pobjegli u Beograd, a mali broj u inostranstvo. Dobar broj njih uključio se ili simpatisao četničku organizaciju. Svojim držanjem su se kompromitovali pred srpskim stanovništvom i definitivno okončali svoju političku ulogu.

Veći dio rukovodećih ljudi HSS u Bosni i Hercegovini, javno ili prikriveno prišao je ustašama ili ih pomagao. Drugi su, svojim

pasivnim odnosom prema ustaškoj strahovladi, snosili, takode, moralnu i političku odgovornost za sve što se tada dešavalo. Odgovorni su što su kod hrvatskog stanovništva u BiH podržavali jednu tešku zabludu - da Nezavisna Država Hrvatska predstavlja nekakvu nacionalnu slobodu i tobožnju hrvatsku državu.

Političari JMO, odmah po okupaciji, su se, takode, podijelili u nekoliko grupa. Priličan broj poslanika JMO ušao je u Pavelićev sabor i time sankcionisao novo stanje, dakle, izjednačio se sa ustaškim režimom, pa su neki od njih postali istaknuti ustaški zločinci. Drugi dio zauzeo je stav-.iščekivanja, dok su neki gajili sulude iluzije da će od Nijemaca dobiti autonomiju za BiH (Behmen).

Dakle, sve građanske političke strukture doživjele su političko rasulo i došle u ćorsokak. No, treba reći i to, da je jedan broj građanskih političara sve tri nacionalnosti, u početku ustanka ili tokom vremena, uvidio pravo stanje-stvari, zauzeo pošten stav i prišao zajedničkom djelu na stvaranje nove Jugoslavije i u njoj, zaista, slobodne i ravnopravne Bosne i Hercegovine. A prave i potpune odgovore na sve dileme, prevare i iluzije, koje je sijala buržoazija, u odnosu na BiH, dali su narodi Bosne i Hercegovine u četvorogodišnjoj narodnooslobodilačkoj borbi, uz mnoga stradanja i žrtve.

Organizacija KPJ za BiH prema međunacionalnim odnosima

Radnički pokret u Bosni i Hercegovini od svojih ranih početaka, zbog svoga socijalističkog karaktera, pokazao je najveću otpornost prema nacionalizmu, šovinizmu i vjerskoj netrpeljivosti. Radnici, pod uticajem socijalističkih ideja, a još više iz vlastite prakse, svakodnevno su se uvjeravali da samo u jedinstvenoj klasnoj borbi mogu poboljšati svoj materijalni položaj i uslove rada. Radnici Muslimani, Hrvati i Srbi, nalazeći se izmiješani u istim kolektivima, bili su izloženi istim uslovima kapitalističke eksploatacije i njima nije bilo teško shvatiti da samo zajedničkom borbom mogu to stanje izmijeniti. Solidarnost i međusobna pomoć u štrajku, tarifnoj akciji i drugim akcijama radnika, ne samo u istom kolektivu nego i u širim redovima radničke klase, potekla je iz same radničke sredine. Stoga pokušaji cijepanja radnika na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi nisu trajnije uspijevali. Ako su, negdje, nacionalistički sindikati (HRS) ili režimski (Jugoras) uspjeli da pridobiju jedan broj radnika, onda je to bilo samo u manje razvijenoj sredini ili gdje klasno organizovanje nije bilo dozvoljeno.

Organizacija KP u Bosni i Hercegovini u ovom periodu imala je sasvim jasan i određen stav o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima. To je bio rezultat konačnog usvajanja pravilnih stavova o nacionalnom pitanju KPJ, kao i objektivnog sagledavanja realne situacije u BiH. Mi, komunisti, nismo se nimalo kolebali u tome da je BiH istorijski nastala nedjeljiva cjelina triju naroda, da ti narodi mogu i moraju da u njoj ravnopravno žive i odlučuju, da treba odbiti sve imperijalističke pretenzije na nju, da Bosna i Hercegovina treba da ima isti tretman kao i druge istorijske i nacionalne cjeline u okviru Jugoslavije. Odlučno smo se izjašnjavali za autonoman položaj, tj. za potpuno prestruktuiranje Jugoslavije na federativnoj osnovi, u čemu bi BiH bila jedna od ravnopravnih jedinica. Nismo zaboravljali da se to može ostvariti samo akcijom širokih masa i dubokim demokratskim preobražajem zemlje. Zato smo stalno naglašavali princip »narodne autonomije«. O našem stavu jasno govori Rezolucija V partijske konferencije za Bosnu i Hercegovinu oktobra 1940. godine, Otvoreno pismo studenata BiH iz 1939. godine, članci, proglasi i javna istupanja komunista. Mi smo odlučno reagovali na sporazum Cvetković-Maček, kao na političku prevaru, a posebno na njihovo dijeljenje BiH. Valjda nam se neće zamjeriti što naše formulacije tada nisu bile jasne kao 1943. godine u Jajcu, jer tadašnja situacija takvu preciznost nije ni tražila. Ovo ističem radi onih koji danas pokušavaju tvrditi kako tada Partija nije imala jasnog stava o nacionalnim odnosima i položaju BiH ili.da smo se tek u Jajcu »trebali da izborimo za jednak tretman BiH sa drugim krajevima Jugoslavije«. Principijelni stavovi Komunističke partije o ovom pitanju bili su jasni i poznati i tu se nije trebalo ni za šta naročito »izboriti«, bar što se tiče nas komunista. O tome svjedoče partijski stavovi i dokumenti iz predratnog perioda i u toku rata. Sve suprotne tvrdnje su ili obične patke, ili nespretne konstrukcije.

Međutim, imalo bi se šta i prigovoriti našem odnosu prema ovim pitanjima u godinama pred rat, i to ne principijelnom stavu nego nečem drugom. Mi nismo poklonili dovoljno pažnje teoretskom osvjetljavanju razvitka nacionalnosti i njihovim odnosima u prošlosti u Bosni i Hercegovini, a baš je to bilo naročito potrebno, jer je građanska istoriografija unosila dosta nacionalističkih natruha. Istina je da nismo imali ni dovoljno snage ni vremena za taj teoretski rad, ali stoji i činjenica da smo potcjenjivali značaj tih pitanja. Preokupirani klasnom borbom radnika i borbom siromašnog seljaštva, nismo se dovoljno angažovali na tome da se jače uključimo u pokrete nacionalno ugnjetavanih masa, da tu obezbijedimo idejni i politički uticaj. Pozitivno smo se odnosili prema svim demokratskim pokretima masa, podržavali akcije protiv režima diktature, žigosali zloupotrebe vlasti, ali se nismo dovoljno i siste-

matski bavili nacionalnim odnosima i kao da smo tu oblast prepustili građanskim strankama - HSS i JMO, a one su u tome, kao i u svemu ostalom, bile nedosljedne, protivrječne i nedemokratske. Jednom riječju, nismo dovoljno cijenili snagu i mogućnost nacionalnog pokreta.

Iz svega rečenog, može se zaključiti da prilike i uslovi u kojima je djelovala obnovljena partijska organizacija u Bosni i Hercegovini i u Sarajevu, nisu bili nimalo jednostavni. To je, inače, bilo teško i grubo vrijeme, u svakom pogledu, i ljudi su živjeli teško, sa velikom strepnjom za sutrašnjicu. No, teškoće su rađale i nešto pozitivno. Nametale su potrebu da se nešto čini i preduzme, kako bi se to stanje promijenilo. Bila je to podloga za jednu široku političku aktivizaciju ljudi, koji više nisu mogli da se ravnodušno odnose prema zbivanjima u zemlji i svijetu, jer se ovaj put nije radilo samo o nekom opštem interesu, nego o vlastitoj sudbini. Sve je to stvaralo šire mogućnosti za politički rad.

Novo stanje u KPJ

Promjene u svjetskim političkim tokovima, najbolje je uočio i procijenio drug Tito. On je, isto tako, osjetio pravu klimu i raspoloženje masa u zemlji. Ocijenio je da je prošlo vrijeme stagnacije radničkog pokreta i da se revolucionarna plima približava. Smatrao je da svako neshvatanje i zaostajanje komunista iz događaja može biti kobno. Centralni komitet Partije, na čijem čelu se on nalazio, bio je sada u zemlji i neposredno rukovodio partijskim radom. Razvio je dotad neviđenu aktivnost. Članovi CK i Tito, lično, pratili su zbivanja na terenu i interesovali se za najmanje detalje iz rada Partije, lako se i dalje moralo strogo voditi računa o konspiraciji, jer se policija trudila, na sve načine, da Partiji nanese udarac baš u vrijeme njene velike aktivnosti, veze CK sa organizacijama vanredno su funkcionisale. Kad god je bilo potrebno, moglo se stupiti u vezu sa CK i lično s drugom Titom. Sva pitanja i problemi na taj način mogli su se brzo i efikasno rješavati. Tito nas je usmjeravao stalno ukazujući da su uslovi za stvaranje Partije povoljni, da u svakoj sredini, a posebno u radničkoj klasi, ima dosta ljudi koji su spremni za borbu i ulazak u Partiju, samo ih treba otkriti i prići im. Treba zahvaliti, prije svega, takvom načinu rada i pomoći novog Centralnog komiteta i druga Tita, da su u jednom kratkom vremenskom periodu, i pored niza teškoća i prepreka, postignuti vanredno veliki rezultati. Samo za tri-četiri godine u obnavljanju i radu partijske organizacije u BiH postiglo se više nego u čitavom ranijem vremenu. Sigurno je da je to bio period

najbržeg i najkvalitetnijeg rasta naše partije uopšte. Osjećalo se poslije dvije decenije mukotrpne borbe, da ona raste i djeluje u svim dijelovima zemlje, da je to vrijeme njenog poleta. Osjećalo se da je prošlo ono mračno, gluvo doba, kada su se samo izuzetni pojedinci borili pod vanredno teškim uslovima, s malim izgledima na uspjeh, kada su u neravnopravnoj borbi padali dragocjeni životi i kada se Partija borila sa svojim unutrašnjim teškoćama i lutanjima. U ovom vremenu, uslovi su bili drukčiji, povoljniji, jer su i same mase prošle tegobnu školu vlastitog političkog života, pa su drukčije primale komuniste, a i komunisti su bili drukčiji, s većim znanjem i preporođeni u vlastitim redovima. Centralni komitet je s pažnjom pratio svjetsku situaciju, pripremao Partiju za nastupajuće događaje, vodio odlučan kurs za šire okupljanje demokratskih snaga, za stvaranje Narodnog fronta.

Uslovi za obnavljanje organizacije u Sarajevu

Ponovno uspostavljanje partijske organizacije u Sarajevu imalo je prioritetan značaj, kako radi samog grada tako i Bosne i Hercegovine kao cjeline. Sarajevo je bilo najveći grad, politički centar, imalo najbrojniju radničku klasu, odakle su se zbivanja i klima široko reflektovali na čitavu teritoriju. Ovdje su se nalazile centrale nekih buržoaskih partija, centrale socijalista i glavne radničke institucije (sindikalni savezi, komora, berza rada, socijalno osiguranje i si.). Razumljivo je da je postojanje partijske organizacije u takvom centru bilo od prvorazrednog značaja. Odavde se moglo efikasnije uticati na politička zbivanja u cjelini i da se radničke institucije koriste u klasnoj borbi proletarijata. Mada se Sarajevo nije razvilo u veći industrijski centar, ono je imalo, pored većeg broja zaposlenih u zanatstvu, trgovini, saobraćaju i građevinarstvu, i pravi industrijski proletarijat. Industrijska preduzeća nisu bila velika, ali dugogodišnje tradicije. To su bila: Željeznička radionica, Vojno-tehnički zavod, Fabrika duhana, Fabrika čarapa »Ključ«, Ćilimara, Pivara, Štamparija, a radnicima iz ovih preduzeća bliski su brojni željeznički radnici i osoblje. Položaj radnika u Sarajevu, kao i u čitavoj Bosni i Hercegovini, bio je teži, njihove plate niže, a uslovi rada gori nego u drugim gradovima u zemlji. Da bi radnici mogli uspješno da se bore za svoja ekonomska i politička prava, bile su im potrebne borbene klasne organizacije koje će ih voditi. Postojeće radničke organizacije prigrabili su socijalisti i okrenuli ih protiv radnika. Za efikasnu političku borbu

bila im je neophodna revolucionarna politička organizacija, a takva je bila samo Komunistička partija.

Pored svih teškoća i peripetija kroz koje je prolazila partijska organizacija u Sarajevu u ranijem periodu, o čemu je već bilo riječi, potrebno je ukazati i na one pozitivne trajne elemente na kojima je počivao njen razvitak. Prije svega, treba reći da je ovaj grad imao za sobom dugu i bogatu istoriju borbe radničkog pokreta, pokreta koji je doživljavao pobjede, ali imao i povremene poraze i neuspjehe. Borba radnika Sarajeva Već za vrijeme Austrije, imala je svoje veoma istaknuto mjesto. U čitavom periodu postojanja kapitalističke Jugoslavije, Komunistička partija u Sarajevu je stalno postojala, djelovala i obnavljala se poslije prekida, uzrokovanih policijskim provalama. Ona je u više mahova bila razbijena i desetkovana, ali je uvijek ponovo izrastala. Ovdje su duže vremena djelovali istaknuti revolucionari radničkog pokreta Jugoslavije, kao što su Duro Daković, Ognjen Priča, Ivan Krndelj i mnogi drugi. Radnička klasa Sarajeva prošla je surovu školu klasne borbe, organizovala se i borila pod teškim uslovima. Pored toga što je većina radnika imala minimalne životne uslove, borila se i sa mnogim drugim nevoljama, bila izložena zaostalim vjerskim i konzervativnim uticajima itd. No, bez obzira na te teške uslove, nju nisu mogli slomiti i ućutkati pritisak buržoazije i teror žandarmerije, niti obmanuti izdaja oportunista iz vlastitih redova.

Borbeno raspoloženje radničke klase Sarajeva i čitave HTH u prošlosti, presudno je uticalo na svojevrstan razvitak i bosanskohercegovačkih socijalista. Oni su se za vrijeme Austrije nalazili na lijevom krilu austrijske socijaldemokratije, bili su protiv prvog svjetskog rata, a u međunarodnom radničkom pokretu stajali su na njegovom lijevom krilu, pripadali cimervaldskoj ljevici. Odmah poslije stvaranja Jugoslavije, zajedno sa Socijalističkom partijom Srbije, oni su inicijatori stvaranja jedinstvenog radničkog pokreta Jugoslavije, stvaranja Komunističke partije i njenog uključenja u III internacionalu. Tek poslije Vukovarskog kongresa, veći dio rukovodećih ljudi iz bivše Socijaldemokratske stranke BiH napušta revolucionarnu liniju, organizuje se kao Socijalistička partija i prelazi na oportunističke pozicije. Oni vode sporazumašku politiku prema buržoaziji, a nisu prezali ni od direktne saradnje s policijom ako je trebalo razbiti neki radnički štrajk, koji njima nije bio po volji, ili izbacivati komuniste iz sindikata, radničkih kulturnih društava i drugih radničkih organizacija. Uspjeli su da zauzmu radničke institucije, komoru, berzu rada, socijalno osiguranje i vrhove Ursovih sindikata u BiH. »Radnički list« su pretvorili u svoje glasilo. Međutim, nikada nisu imali trajnijeg uspjeha u nametanju svoje oportunističke politike radnicima. Naprotiv, tu su nailazili na stalan otpor i odbijanje, što su tumačili kao posljedicu komu-

nističke propagande. Naravno, komunisti su bili odlučni zastupnici revolucionarne borbe, raskrinkavali su oportunizam i izdaju socijaldemokrata, ali su, istovremeno, bili inicijatori borbe za poboljšanje materijalnog položaja radnika, ne zaboravljajući da su to samo okršaji u klasnoj borbi. No, za otpor radnika prema reformističkoj politici socijaldemokrata, nije bila osnovna propaganda komunista, nego to, da ta politika nije bila u njihovom interesu i da je zato nisu primali i usvajali.

Uticaj socijaldemokrata medu radnicima Sarajeva, gdje su imali najviše tradicije, sve više se gubio, ukoliko su se oni dublje srozavali u oportunizam. Bio je dovoljan samo malo smišljeniji rad komunista, pa da se taj uticaj svede na minimum.

Dakle, borbene tradicije i političko raspoloženje radnika Sarajeva, davali su one elementarne uslove da se ovdje ponovo izgradi revolucionarna klasna radnička partija. Ali, takvo raspoloženje nije bilo samo kod radnika. Ono se osjećalo u redovima omladine - radničke, đačke i studentske. Nije slučajno da mladi radnici Željezničke radionice, Vojno-tehničkog zavoda i drugih kolektiva, kao i đaci i studenti, čine prvu generaciju obnovljene partijske organizacije iz 1938-1939. godine. Vrenje medu radničkom, đačkom i studentskom omladinom bilo je veliko. Otpor mladih radnika i šegrta u preduzećima, štrajkovi u srednjim školama, aktivnost mladih komunista u literarnim družinama, aktivnost studenata, sve je to bio siguran znak revolucionarnog raspoloženja. Koliko je na bunt mladih uticala tradicija ranijih generacija,, predratnih i poslijeratnih, teško je reći, ali je sigurno da to nije bilo bez uticaja, jer svaki revolucionarni pokret crpi snage iz sadašnjosti, ali nosi i pečat prošlosti. Možda i u tome leži dio objašnjenja zašto se najbolji dio intelektualne omladine Sarajeva našao zajedno sa radničkom omladinom i zajedno s njom postao oslonac radničkog revolucionarnog pokreta.

Demokratska strujanja i opoziciono raspoloženje osjećalo se i u redovima građana, posebno u jednom dijelu inteligencije.

Sve ovo skupa činilo je povoljnu klimu za politički rad i za stvaranje Partije, ali je bilo i faktora koji su bili nepovoljni za brzo uspostavljanje ilegalne organizacije. Prije svega, to su bile posljedice pomenutih provala. Drugi problem pred kojim smo se našli, bio je neraščišćeno stanje s nekim bivšim članovima Partije. Tu je bilo više pojedinaca i grupica koji su zauzimali različite štetne stavove u odnosu na Partiju i partijski rad. Takvi su, na primjer, bili »likvidatori« koji su bili protiv ilegalnog rada, tvrdeći da je ilegalni rad samo liferovanje ljudi na robiju, a da se politički može djelovati i bez toga, koristeći se ilegalnim formama. Neki od njih nisu se zadovoljavali samo time da lično ne učestvuju u takvom radu,

Vaso Miškin (prvi zdesna) sa grupom drugova u Sarajevu 1939. godine.

nego su i druge od toga odvraćali. Bili su protiv postojanja ilegalne organizacije: jedni zbog toga što su željeli da nose ime revolucionara, a da pri tome ništa ne rizikuju, a drugi su se plašili da ako bude djelovala partijska organizacija u njihovom mjestu, da ni njih policija neće ostaviti na miru. Takvih pojedinaca bilo je i u Sarajevu.

Smetnje stvaranju i djelovanju Partije činili su, dalje, pojedinci ili manje grupe, koji su zauzimali lijevi, odnosno desni stav u odnosu na liniju Partije. Mislim da se tu nije radilo o nekim direktnim ostacima desne ili lijeve frakcije, ili bar meni nije poznato da su ti ljudi učestvovali u ranijim frakcijskim borbama, nego su korijeni njihovih stavova ležali u teškoćama ilegalnog rada.

»Lijevi« su bili pod izvjesnim uplivom trockizma, iako to nisu priznavali. Oni su, tobože, bili za isključiv revolucionarni kurs, osuđivali kurs Partije na masovan rad, ulazak komunista u masovne organizacije, a u kojima su se okupljali pošteni ljudi, naročito omladina i radnici na koje se tako moglo djelovati. Oni su takav rad potcjenjivali, nazivali ga »tamburaškim socijalizmom«. U stvari, to su bili sektaši i frazeri, koji su više voljeli prazno, kafansko, političko brbljanje nego onaj uporni, sitni, svakodnevni politički rad. Ovi ljudi su za policiju bili bezopasni i ona se na njih nije mnogo osvrtala. Hapsila ih je samo u opštim hajkama i kažnjavala administrativnim kaznama. Biti ovakav »revolucionar« nije bilo mnogo opasno, ali za ličnu reklamu bilo je korisno.

»Desničari« su zastupali sasvim suprotnu tezu, sličnu likvidatorima, da je dovoljno samo legalno djelovanje a sasvim sporedna ilegalna organizacija. Razlika između njih i likvidatora bila je u tome, što se likvidatori nisu smatrali članovima Partije, a desničari su se smatrali. Ovakvih pojedinaca, lijevih i desnih, bilo je i u Sarajevu, ali se nisu naročito osjećali. Ta je pojava bila izraženija u nekim drugim mjestima, na primjer, u Banjaluci i Tuzli. Postojanje ovakvih struja - »likvidatora«, »lijevih« i »desnih« nije bio nikakav naš fenomen i oni su se pojavljivali u svim revolucionarnim pokretima, koji su se dugo borili u ilegalnosti i bili izloženi teškim progonima.

Od ljudi koji su pripadali ovakvim grupicama, najviše štete nanosili su pojedinci koji su u prošlosti bili partijski aktivisti, pa su imali određenih veza i uticaja u sredinama koje su za nas bile važne, a sprečavali njihovo povezivanje s Partijom. Treba napomenuti da se svi ovi ljudi nisu jednako držali ni prema ustanku 1941. godine. Neki su se odazvali pozivu Partije i poginuli kao borci, druge su ubile ustaše u logorima (Pero Pešut, Vladimir Frković Lulo), a neki su ostali sasvim po strani, izvan pokreta.

Prvi korak na uspostavljanju organizacije

Radi ovih teškoća, obnova organizacije u Sarajevu je trajala duže nego što smo očekivali. Cvijetin Mijatović i ja došli smo u Sarajevo krajem novembra ili u decembru 1937. godine. Organizacije u gradu nije bilo, ali smo zatekli više članova Partije, različitog položaja i držanja.

Prvo, tu je bilo nekoliko komunista studenata koji su u Partiju primljeni na Beogradskom univerzitetu. Sada su stalno živjeli u gradu i bili su spremni da nastave s partijskim radom. To su bili: Pavle Goranin, Rato Dugonjić, Boro Drašković, a vjerovatno i još neki. Ove drugove poznavali smo sa Univerziteta i njima smo se prvo obratili. Još jedan broj studenata bio je u Partiji, ali oni nisu stalno boravili u gradu i na njih se moglo samo povremeno računati. Drugovi koje sam pomenuo, imali su veze s nekim mlađim radnicima, simpatizerima Partije, koji su bili spremni da se angažuju u političkom radu.

Druga grupa članova Partije se sastojala od drugova koji su bili zahvaćeni zadnjom provalom, suđeni na manje kazne i sada pušteni iz zatvora. Nismo znali njihovo držanje u provali, ni njihov odnos prema partijskom radu. To je tek trebalo ispitati i utvrditi. S obzirom da su skoro izašli iz zatvora, da su bili pod stalnom paskom policije, nismo mogli računati na njihovo neposredno uključivanje u ilegalni rad.

Treća grupa se sastojala od starijih drugova koji su ranije bili članovi Partije, pa su članstvo prekinuli radi zatvora ili drugih razloga. Njihov odnos s Partijom trebalo je, takođe, razjasniti. Imali su ugleda medu radnicima i bilo je korisno koliko god je moguće da se angažuju. Nejasno držanje ovih drugova bilo je posljedica triju uzastopnih provala, a nijednom se nije uspjelo stvari dokraja razjasniti.

Situacija je, dakle, zahtijevala da se izvrše šira ispitivanja, prije nego se pristupi novom organizovanju. Dogovorili smo se da se ide na prethodne razgovore sa većim brojem drugova. Uspostavljene su veze i obavljeni razgovori. Neki su bili samo informativni, drugi sasvim konkretni, o angažovanju u partijskom radu. U tim razgovorima držanje pojedinaca bilo je različito. Neki su odmah izrazili spremnost da nastave s radom, drugi su se kolebali i postavljali neke uslove, a treći su odbijali svako angažovanje. Pokazalo se da tu ima problema za čije će rješavanje biti potrebno duže vrijeme. Prije svega, moralo se potpunije utvrditi držanje pojedinaca u provali.

Međutim, da se ne bi na sve to čekalo, otpočeli smo rad s drugovima čija je situacija bila čista. Dogovorili smo se da se u gradu još ne oformi nova organizacija, nego da se stvori samo jedno jezgro - grupa, ćelija (ne sjećam se više kako smo to zvali) od drugova koje sam već pomenuo, i da to jezgro počne s pripremama za stvaranje organizacije. Jezgro je trebalo, paralelno sa pripremama za stvaranje organizacije, da organizuje politički rad. Što se tiče partijske organizacije, orijentisali smo se da u nju primamo nove ljude, a prema ranijim članovima da se zauzme stav poslije podrobnijeg ispitivanja. Morali smo povesti računa da ne bude nikakve pretjerane brzine i brzopletosti, imali smo na umu ranija loša iskustva i bili svjesni da bi svaki novi neuspjeh, samo davao hranu likvidatorima u njihovom antipartijskom stavu.

Naš cilj bio je da se u Sarajevu, u samom početku, stvori rukovodstvo od iskusnih revolucionara, koji će moći uspješno da rukovode u ovim složenim uslovima, da budu ljudi od ugleda, da imaju što šire veze s masama i da su spremni i odlučni za ilegalan rad. Zato nam je bilo stalo do toga da u rad uključimo što prije nekoga od starijih drugova čije je držanje bilo čisto. Mislili smo da će biti najbolje da se obratimo nekome od starih članova, koji poznaje ljude i koji će moći da nas poveže sa takvim ljudima. U razgovorima s nekim drugovima u gradu, predloženo nam je da se obratimo Peri Pešutu, starom članu Partije, koji je tada radio u Crvenoj pomoći. Rečeno nam je da se Pešut, vjerovatno, neće prihvatiti ilegalnog rada, ali da uživa veliki ugled među radnicima i naprednim intelektualcima, te da nam može pomoći da se najbrže povežemo s njima. Veza s Pešutom je uspostavljena preko Pavla Goranina, koji je Pešutu rekao da se u ovom slučaju radi o pravoj partijskoj vezi, vezi koja dolazi od Centralnog komiteta. Pešut je prihvatio razgovor.

Na sastanak s Pešutom pošao je Cvijetin Mijatović. Rekao je Pešutu da smo u Sarajevo došli po direktivi CK, da treba odmah pristupiti obnavljanju partijske organizacije, da smo upućeni na njega, da na njega Partija računa i slično. Međutim, Cvijetinov prvi utisak iz toga razgovora bio je, u osnovi, negativan. Pero je najviše govorio o teškoćama, o snazi policije, o tome da se ljudi plaše ilegalnog rada i si. Mi smo, ipak, bili zadovoljni što je Pero prihvatio razgovor, a ovakvo njegovo držanje tumačili smo time da je već u godinama, možda, premoren i uplašen stalnim policijskim hapšenjima i maltretiranjima, te da, stoga, ne želi da se ponovo uključuje u ilegalni rad. Mi na to nismo ozbiljno ni računali, nego smo samo tražili da nas uputi na neke poštene i borbene radnike i intelektualce, da im kaže da nas poznaje kao poštene i napredne ljude i da u nas mogu imati puno povjerenje. Dakle, tra-

žili smo samo neku njegovu garanciju. Pešut je to obećao, ali nas je stalno zavlačio i odgađao. Na koncu, kada je vidio da smo uporni, on je rekao da nas ne može ni s kim povezati. Ali nije se zadržao samo na tome, nego je počeo direktno da ometa našu akciju. Ljudima za koje je pretpostavljao da ćemo im se obratiti, sugerisao je da ne uspostavljaju vezu s nama, »jer se tu radi o nekim neozbiljnim studentima, koji nešto, na svoju ruku, pokušavaju«. Ovakvi njegovi postupci pričinili su nam ozbiljne poteškoće, jer su takav stav zauzeli i neki drugi. To su, takođe, bili likvidatori, ali je bilo i dobrih komunista, koji su, usljed toga, izbjegavali veze s nama.

Ovo loše iskustvo s Pešutom i vrijeme koje smo na tome izgubili, još više nas je ubijedilo da u stvaranje nove organizacije moramo ići postepeno. Nešto kasnije, u početku 1938. godine, po partijskom zadatku, na stalan boravak u Sarajevo došao je Hasan Brkić. Na čelo partijskog jezgra postavljen je Hasan, iskusni partijski radnik i obrazovan marksista, a za članove Pavle Goranin i Rato Dugonjić, partijski aktivisti sa Univerziteta, i Lezo Perera, veoma inicijativan partijski radnik i sa dužim partijskim stažom. Jezgro je odmah otpočelo s radom. Cvijetin je poslije ovoga otišao na partijski rad u Srbiju, a ja sam održavao veze sa ovim jezgrom u Sarajevu.

U proljeće (mart ili april) 1938. godine išao sam u Beograd da podnesem izvještaj o našem radu u Bosni i Hercegovini. Sastanak je bio u Topčideru, kod Beograda. Izvještaj sam podnio drugu iz CK, kojeg nisam poznavao, niti ga ranije viđao. Nisam tada znao da je to drug Tito. Iznoseći detaljno šta smo dotad uradili, posebno sam se zadržao na teškoćama koje su nam pričinjavali likvidatori u Sarajevu. Tražio sam pomoć od CK, da se preko »Proletera« objave njihova imena ili nešto slično. Drug Tito me mirno saslušao, a onda rekao da smo pogriješili što smo mislili da tim putem obnovimo organizaciju. Rekao je: »Ostavite te ljude po strani, angažujte ih na onome na što su spremni da rade (Crvena pomoć, stranka radnog naroda i si.), a za partijsku organizaciju tražite nove ljude. Idite neposredno medu radnike i iz njihovih redova i redova omladine stvarajte organizaciju. Takvi ljudi postoje i treba ih samo otkriti«. Ove jednostavne riječi bile su veoma sugestivne i poslužile su u našoj daljoj akciji, ne samo u Sarajevu nego i u drugim mjestima. Drug Tito je tom prilikom govorio šire o situaciji u zemlji i svijetu, o zadacima Partije u tom vremenu. Dao nam je konkretne zadatke na kojima je trebalo raditi u BiH. Glavni zadatak bio je da se što prije uspostave partijske organizacije i organizuje pokrajinska partijska konferencija, na kojoj će se izabrati i pokrajinsko rukovodstvo.

Ivo Lola Ribar I Hasan Brklć (drugi i treći slijeva) sa grupom drugova sa Beogradskog univerziteta.

Od kraja 1937. godine najviše sam vremena proveo u obilasku organizacija u drugim mjestima BiH, ali sam se duže zadržavali u Sarajevu. Nisam bio direktno uključen u rad u Sarajevu, ali sam bio u toku onoga što se radilo. Drugovi u Sarajevu organizovali su rad onako kako smo se dogovorili. Najvažniji posao bio je stvaranje simpätizerskih grupa od mladih radnika i drugih omladinaca. Pavle, Rato i Perera poznavali su odranije neke dobre simpatizere iz Željezničke radionice i Vojno-tehničkog zavoda i druge, i od njih su stvorene prve grupe. Grupe su brojale po 4 do 5 drugova, održavale su redovne sastanke, konspirativno, iako to još nije bila prava ilegalna organizacija. Na sastancima su vodeni razgovori o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, o situaciji u radnim kolektivima, o raspoloženju radnika, omladine i građana. Prorađivala se legalna i polulegalna marksistička literatura, a nakon izvjesnog vremena, počela se koristiti i ilegalna literatura (razni proglasi, »Proleter« i slično). U početku, na tim sastancima, o Partiji nije bilo govora, ali se govorilo o tome šta treba raditi, o pridobijanju ljudi za revolucionarni pokret, o sindikalnom radu, pokretanju akcija za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, tarifnim i štrajkaškim akcijama i si. To, dakle, nisu bile partijske ćelije, ali su djelovale kao da su to stvarno bile. Prijem u Partiju vršio se iz takvih grupa, poslije, individualno. Ovakav metod rada omogućavao nam je da neke ljude, poslije provjere na zadacima, primamo u organizaciju, a druge da zaobiđemo, a da, pri tome, ne činimo neprijatnosti ni sebi, ni tim drugovima, niti da kršimo pravila konspiracije.

Ne sjećam se koliko je tih grupa bilo u 1938. godini, ali se s takvim načinom rada nastavilo i poslije, kada je već bila uspostavljena partijska organizacija. Sa grupama su neposredno radili članovi jezgra, ali je najviše doprinosio Hasan svojim bogatim političkim i teoretskim znanjem. Ja sam, takođe, povremeno odlazio na te sastanke.

U gradu je planski organizovan i drugi rad. Naravno, on se naslanjao na sve ono što je i dotad rađeno. U sindikalnim podružnicama, u društvima, sportskim klubovima, u školama, djelovao je veliki broj simpatizera. Na kulturnom planu djelovalo je nekoliko iskusnih javnih radnika. Svu tu revolucionarnu aktivnost trebalo je koordinirati, usmjeravati i boriti se da bude na liniji Partije. Glavni zadatak je bio da se omasove sindikati i druge postojeće organizacije i pokrenu u akciju. U tome poslu nije išlo glatko jer su neke sindikalne organizacije bile kompromitovane u očima radnika zbog sporazumaške politike socijaldemokrata, pa su se radnici teško odlučivali da se u njih učlanjuju. Uticaj smo ostvarili, u tome vremenu, samo u nekim savezima: metalcima, tekstilcima i SPN.

Na širem političkom planu, počelo se sa uspostavljanjem kontakata s jednim brojem demokratski orijentisanih građanskih

političara koji su bili u opoziciji, a kontaktiralo se prilikom organizovanja raznih političkih skupova. U to vrijeme opozicija je bila dosta aktivna jer su predstojali izbori. Članovi Partije i SKOJ-a koristili su se svakim političkim skupom, da putem letaka, parola ili ličnim istupanjem, kadgod se pružila prilika za to, građanima govore o političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Istovremeno se počelo raditi na stvaranju inicijativnog odbora Stranke radnog naroda, međutim, u ovome se nije uspjelo jer se nisu mogle naći pogodne ličnosti spremne da se toga prihvate. Posebno značajna aktivnost je bila na mirovnom planu, protiv rata i fašizma. Zato se koristilo svakom prilikom. Tako je i akademija povodom rođendana Beneša, predsjednika Čehoslovačke Republike, 1938. godine, iskorištena da se manifestuje naša podrška Čehoslovačkoj. a protiv njemačke agresije. Akademiju je organizovalo Društvo prijatelja Čehoslovačke, a referat je držao Hasan Brkić. Tako su javno izloženi naši pogledi na spoljnu situaciju.

Prilikom izbora u 1938. godini, komunisti u Sarajevu su se direktno angažovali. Prvo se pokušalo sa isticanjem samostalnog kandidata Stranke radnog naroda, kao što je to učinjeno u Mostaru i Banjaluci, ali se nije uspjelo. Poslije je uspostavljena veza s predstavnicima opozicionog bloka, rečeno im je da će se komunisti, u punoj mjeri, angažovati u izbornoj kampanji za pobjedu opozicije. U izbornoj akciji naročito je bila aktivna omladina. Izbori su bili prilika da se javno manifestuje naša politička prisutnost i opozicioni političari su se mogli jasno uvjeriti da se sa komunistima mora računati kao sa uticajnim političkim faktorom. Od građanskih političara najbliže su veze bile sa Arsom Koprivicom, predstavnikom zemljoradnika, ali su postojali kontakti i s drugim. Te kontakte su održavali Hasan Brkić i Pavle Goranin.

U ovom pripremnom periodu najviše rezultata bilo je u radu sa omladinom. Počelo je sa stvaranjem organizacije SKOJ-a, pa je ova organizacija stvorena prije partijske.

Izgradnja organizacije 1938-1940. godina

Sredinom 1938. godine Pokrajinskoj konferenciji u Mostaru, ispred sarajevske partijske organizacije prisustvovao je Hasan Brkić i podnio izvještaj o radu, koji je i odobren. Na konferenciji je odlučeno da se u Sarajevu smjesti novoizabrani Pokrajinski komitet, koji je trebalo i neposredno da pomogne bržem uspostavljanju organizacije u Sarajevu. Međutim, kako do toga nije

došlo, ta pomoć je izostala. Kada je u Sarajevu stvoren Mjesni komitet, ja se ne sjećam, ali to je moralo biti krajem 1938. ili početkom 1939. godine. Najveći problem u radu bio je u tome što u tadašnjem rukovodstvu i među političkim aktivistima nije bilo starijih, politički izraslih radnika. Radnici u simpatizerskim grupama bili su još mladi, nisu imali dovoljno političkog- iskustva ni autoriteta u svojoj sredini. Ovaj problem se naročito osjećao u sindikalnom radu. Veza sarajevske organizacije sa Pokrajinskim komitetom, čije je sjedište bilo u Mostaru, bila je redovna. Koncem 1938. i početkom 1939. godine, otpočelo se sa organizovanjem partijskih ćelija. Početkom 1939. godine Hasan je otišao na odsluženje kadrovskog roka, a ja ne mogu tačno reći ko je poslije njega bio sekretar organizacije. No, sasvim je vjerovatno da je to bio Pavle Goranin.

U jesen 1939. godine došlo je do promjene u Pokrajinskom komitetu,[5]) odnosno Centralni komitet je poslije Zemaljskog savjetovanja u Sloveniji maja 1939. godine, imenovao novi Pokrajinski komitet. Novo pokrajinsko rukovodstvo se smjestilo u Sarajevu i svoju pažnju, u prvom redu, usredsredilo je na grad. Veza sa gradskim rukovodstvom bila je sada svakodnevna i neposredna. Tu vezu je ispred PK držao Iso Jovanović, sekretar PK. On je redovno odlazio na sastanke Mjesnog komiteta, pomagao formiranje partijskih ćelija i njihov rad. To su činili i ostali članovi PK. Već koncem 1939. godine postojala je solidna partijska organizacija. Ne znam koliko je tada bilo članova, ali znam da je to bila najjača organizacija u Bosni i Hercegovini, ne samo po broju svojih članova nego i po svom radu i uticaju. No, puni zamah organizacije će biti tek 1940. godine, kada je primljen i najveći broj članova.

Kojim redom su stvarane partijske ćelije, teško je govoriti po sjećanju ali među prvima su sigurno bile ćelije u Glavnoj željezničkoj radionici i Vojno-tehničkom zavodu, zatim ćelije u pojedinim sindikalnim podružnicama (metalci, tekstilci, itd.). U dva pomenuta kolektiva bilo je najviše simpatizera i tu je bio naš najbolji pripremni rad. Neki drugovi misle da je Mjesni komitet stvoren tek poslije dolaska novog Pokrajinskog komiteta. Ne bih mogao prihvatiti tu tvrdnju. Ali tačno je da je tada Mjesni komitet proširen i obnovljen. U novom komitetu bili su sljedeći drugovi: Pavle Goranin, Milutin Durašković, Nisim Albahari i Mladen Knežević. U 1940. godini održana je-redovna mjesna partijska konferencija, na kojoj su birani rukovodstvo i delegati za Petu pokrajinsku konferenciju. Ova konferencija održana je jula 1940. godine u stanu Slaviše Vajnera.

*) U PK su imenovani sljedeći drugovi: Iso Jovanović, Boriša Kovačević, Đuro Pucar, Todor Vujasinović i Uglješa Danilović

ИЗ РЕЗОЛУЦИЈЕ ПАРТИСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ КПЈ ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

У вези са међународном и унутрашњом ситуацијом пред парт. орг. у Б. Х. поставља се првенствено задатак хитног учвршћења успостављених парт. орг., пошто оне као младе, показују све слабости младих парт. орг. Васпитање младих кадрова у правцу правилног и сталног контакта са масама, као и њихово теоретско подизање јесу битни услови учвршћења даљег ширења партије. Само тако кадрови ће моћи да се саживе са парт. линијом, да се прожму њеним духом и да схвате њену политику. Због тога што је чланство претежно младо, питањима дисциплине, конспирације и партиске будности, као начина живота и рада КП, мора бити посвећена стална пажња. У вези с тиме контрола руководства мора бити појачана, тако да она могу у сваком конкретном случају на вријеме исправити учињене грешке. У том погледу намећу се слиједећи задаци:

1) Јачање постојећих парт. орг. у главним центрима. Већина наших парт. орг. у тим центрима није још на висини парт. задатака. То се очитује прије свега у малом броју парт. чланства, што је последица недовољне позезаности са масама, страха од увлачења у Партију поштених и борбених радника и непосвећивања довољне пажње акцијама радничке класе и осталог радног свијета. Базе наших парт. орг. морају бити крупна индустриска предузећа у тим мјестима. Мора се одмах приступити стварању парт. орг. у околини. Посветити већу пажњу свим секторима парт. рада.

2) Пошто у многим индустриским центрима не постоје парт. орг., парт. руководству ставља се у дужност као главни задатак успостава парт. орг. у тим центрима који су од огромног значаја не само за раднички покрет у Б. Х, него целе земље.

3) Не од мањег значаја за нашу парт. орг. јесте стварање парт. орг. на селу, без чега је немогуће остварити широки покрет савеза радника и сељака. Парт. орг. треба стварати у првом реду од полупролетера и сиромашних сељака.

4) С обзиром на младост кадра и низак ниво изграђености, парт. орг. морају посветити велику пажњу сталном и планском раду на идеолошком, политичком подизању чланства. Потребно је да све парт. јединице и форуми прораде Кратки курс Историје бољшевичке партије, у којој је сажето изложена теорија марксизма-лењинизма и искуство и пракса славне партије Лењина и Стаљина. Исто тако обавезна је за све парт. форуме и јединице прорада свих партиских материјала

Iz rezolucije konferencije KPJ za BIH - Juli 1940. (»Proleter«, organ CK KPJ, br. 9-10-11, decembar 1940. godine)

U 1940. godini u Sarajevu je stvoren Okružni komitet za širu okolinu grada. Imao je zadatak da formira i drži na vezi partijske organizacije iz šire okoline grada. Djelovanje ovog rukovodstva nije dugo trajalo. Formiran je polovinom ili krajem 1940. godine, a poslije aprilskog rata je izvršena nova reorganizacija partijske organizacije. Međutim, i za to kratko vrijeme, Komitet je obavio veliki rad. Sjećam se naročito rada u vezi s pripremama za oružanu borbu. Članovi komiteta bili su vanredno aktivni na tom poslu i stvorena je osnova za otpočinjanje oružanih borbi u sarajevskoj oblasti. Sekretar Komiteta bio je Hasan Brkić, a članovi Slobodan Princip, Milutin Durašković, Mladen Knežević i Pavle Goranin. Za ovaj komitet bile su vezane partijske organizacije na Sokocu, u Varešu, Visokom, Brezi, Kasindolu, Vogošći, Ilidži, Rogatici i Kaknju. U tim mjestima bila je po jedna ili više partijskih ćelija, a sve su organizovane u 1939. i 1940. godini. Kao što se vidi, sva veća naselja iz okoline Sarajeva bila su pokrivena partijskim radom. Značajnu ulogu u razvitku partijskog rada u okolini, imali su radnici iz tih mjesta zaposleni u Sarajevu. Mnogi od njih bili su simpatizeri Partije, učestvovali u političkim ili sindikalnim akcijama i ta iskustva prenosili u svoju sredinu.

Glavna orijentacija u stvaranju partijske organizacije u gradu i okolini bila je na radničku klasu, prije svega, na veće radne kolektive. Ulične organizacije stvarane su od drugova i drugarica koji nisu mogli biti obuhvaćeni preduzetnim organizacijama - zanatski radnici, domaćice, službenici i si. Pri tome se vodilo računa, koliko je god bilo moguće, da se organizacije stvaraju po strukama. U partijskoj organizaciji bio je i jedan broj seljaka iz okoline, ali je on bio relativno mali. Ćelije su razvile veliku aktivnost. Mnoge od njih su, samo kroz nekoliko mjeseci, udvostručile i utrostručile broj svojih članova. U radnim kolektivima, sindikatima, kulturnim i sportskim društvima, u školama, među studentima i omladinom osjećalo se veoma intenzivno djelovanje komunista. Rad ćelije bio je konkretan i odnosio se na životno važna pitanja, kojima su se mogli pokrenuti i radnici, i građani, i omladina. Najviše se radilo na pokretanju akcije za poboljšanje materijalnog položaja radnika, na akcijama korisnim za sve građane, na primjer, protiv skupoće, za poboljašnje uslova školovanja omladine. Koristila se svaka prilika da se raskrinkava reakcionarna unutarnja i spoljna politika režima, tražile se političke slobode, oslobođenje političkih zatvorenika, tražila se pomoć za španske borce, raskrinkavali zločini fašista, okupacija Austrije, priprema napada na Čehoslovačku, Poljsku i dr. S tim ciljem rasturani su leci, pisane parole, korišćeni razni skupovi i sastanci, pravljeni izleti, koji su pored zabavnog, imali i politički karakter. Jednom riječju, u gradu se, u to vrijeme, razvio veoma intenzivan politički život. Naročito

su bili aktivni članovi partijskih ćelija u većim radnim kolektivima. Oni su vršili međusobnu podjelu poslova. Jedni su se više bavili sindikalnim radom, drugi političkom propagandom. Svi su bili angažovani u rasturanju radničke štampe i marksističke literature, a neki su bili zaduženi za skupljanje narodne pomoći ili za rad sa omladinom i si. Svaka ćelija morala je stalno da prati sva zbivanja u svome kolektivu, da procjenjuje situaciju i raspoloženje radnika, da podstiče klasnu borbu i klasno osvješćivanje radnika. Pri svakom konfliktu između radnika i poslodavaca, ćelija je bila dužna da razradi određenu taktiku, imajući, uvijek, na umu interese radnika, i nivo njihove svijesti. Svoje stavove komunisti nisu mogli nikome naturati, nego su ih sprovodili samo ubjeđivanjem, tj. da sami radnici prihvate te stavove kao svoje. Naravno, nije uvijek uspijevalo da se sve odluke organizacije prihvate, pa se nisu mogle ni ostvariti. Poslije svake, uspjele ili neuspjele akcije, komunisti su bili dužni da proanaliziraju vlastite odluke i djelovanje, te da izvuku pouke za budući rad. Kratko vrijeme iza stvaranja organizacija, radnici su već osjećali da među njima djeluju organizovane snage. Nisu znali ko je u Partiji, ali su znali da u preduzeću postoje komunisti i znali su da su oni najodlučniji i beskompromisni u zaštiti radničkih interesa. Slično su radile i ćelije, stvarane na strukovnoj bazi. Određeni članovi ćelije bili su zaduženi za rad sa simpatizerskim grupama.

Partijski rad bio je svakodnevan. Članovi Partije sve svoje slobodno vrijeme, van redovnog rada na radnom mjestu, posvećivali su isključivo političkom radu. Sastanci i razgovori s ljudima, rad u sindikatu ili nekom društvu, rasturanje radničke štampe, individualni i kolektivni rad na teoretskom i političkom uzdizanju, skupljanje narodne pomoći, rasturanje letaka, pisanje parola, to su bile stalne preokupacije članova Partije. Vremena za ličnu razonodu, pa i za porodične obaveze, bilo je veoma malo. Mada su prihodi i zarade članova Partije bili često minimalni, niko nije ni pomišljao na neki dopunski rad, jer vremena za to nije bilo. Ljudi su formalno padali s nogu. Takva aktivnost mogla se postizati, prije svega, zato što su to bili mladi ljudi, zadojeni velikim revolucionarnim entuzijazmom.

Dobijanje težih i odgovornijih zadataka smatralo se posebnom čašću i izuzetnim povjerenjem. Savladana je atmosfera straha od policijskih provala i progona. Partijski aktivisti su se, po zadatku ili na vlastitu inicijativu, koristili svakom prilikom da javno politički istupe: na izletima, proslavama, u demonstracijama i si. Svaki novi dan donosio je po neku novost, novi uspjeh ili problem koga je trebalo rješavati. Radilo se tako kao da je čitava organizacija bila sastavljena od samih političkih profesionalaca. Najviše su u radu bili angažovani članovi Mjesnog komiteta, sekretari ćelija,

Grupa članova predratnog MK KPJ (slijeva nadesno: Milutin Đuraškovlć, Hasan Brklć, Iso Jovanovlć (sekretar PK KPJ), Dane Olblna, Lepa Perovlć, Nlslm Albaharl, Jovanka Covlć I Mladen Knežević), fotograflsano na VI kongresu KPJ u Zagrebu.

rukovodioci simpatizerskih qrupa, ali i svi druqi. Članovi Pokrajinskog komiteta koji su živjeli u Sarajevu, bili su uključeni u svakodnevni partijski rad u gradu: obilazili partijske ćelije, održavali sastanke i razgovore s pojedincima, organizovali ilegalnu tehniku, sa drugovima iz grada raspravljali o predstojećim akcijama i slično, prenosili pozitivna iskustva iz drugih organizacija i si. Konspiraciji se poklanjala stalna pažnja. No, sama orijentacija na masovni rad, smanjivala je mogućnost provala, odnosno uključivanje u aktivan politički rad širokog kruga ljudi, smanjivalo je mogućnost policiji da markira određene ličnosti kao članove Partije i SKOJ-a. Tako su na javnim manifestacijama i u organizaciji raznih akcija učestvovali i simpatizeri i pošteni građani. Na dijeljenju letaka angažovani su, pored članova Partije, omladinci i članovi simpatizerskih grupa, a sve to policiji je činilo teškoće da se orijentiše gdje treba usmjeriti svoju pažnju. Proširenju Partije prilazilo se pažljivo. U organizaciju su primljeni samo višestruko provjereni. Prijem u Partiju nije bio početak njihovog političkog angažovanja, nego samo potvrda za već ispoljene aktivnosti. Nama nije bio bitan broj članova, koliko njihov kvalitet. Vodilo se računa, da pored volje i hrabrosti za revolucionarni rad, ti drugovi uživaju ugled i poštovanje u sredini u kojoj žive i rade. Partiju su pred masama predstavljali pojedinci i oni su svojim ličnim primjerom morali da pokazuju šta su komunisti, kakvi su to ljudi, šta hoće i si. Da bi Partija bila avangarda klase, morala je konkretnim radom, preko svoga članstva, ostvarivati tu avangardnu ulogu. A to je značilo, komunisti su morali bolje, nego drugi radnici i građani, poznavati društvena i politička kretanja, bolje razumijevati i tumačiti procese razvitka klasne borbe, beskompromisno se zalagati za interese klase, u prvi plan stavljati klasni a ne lični interes. Komunisti su morali pokazivati maksimum kuraži pred poslodavcima i buržoaskom vlašću kada su god bili u pitanju klasni interesi. Morali su se stalno teoretski izgrađivati da bi u svakodnevnom životu mogli politički djelovati.

Među komunistima se razvijao i njegovao poseban moral, zvali smo ga proleterski moral. O tome moralu nije se mnogo teoretiziralo, on se u praksi primjenjivao. Ako je neko bio u teškim materijalnim prilikama, nezaposlen ili slično, organizacija je bila dužna da ga materijalno pomaže. Solidarnost je bila na velikoj visini. Ako je neko bio u teškoćama ili nekoj nevolji, dužnost njegovih drugova bila je da mu pomognu. Ako je drug pao u zatvor, on i njegova porodica se nisu smjeli osjetiti osamljenim. Bili su sigurni u brigu svojih drugova. Sem toga, poznato je da su se organizacije interesovale i za lični život i ponašanje svojih članova. To se danas ponegdje ne razumije ili naopako tumači. Cilj toga interesovanja nije bila želja da se čeprka po nečijem ličnom životu,

nego se nije moglo tolerisati da lično ponašanje nanosi štetu ugledu člana Partije. Raspojasan život, pijanstvo, nedostojno i neljudsko ponašanje prema ženi i djeci ili svojoj sredini, kao i drugi poroci, bili su nespojivi s članstvom u Partiji. O komunistima je buržoaska propaganda, inače, širila more laži i kleveta, naročito o ličnom i porodičnom životu, zato se strogo vodilo računa da se ni jednim primjerom ne potvrđuju te klevete. Međutim, ako je član organizacije pogriješio u političkom radu ili ličnom životu, pa ako je trebalo prema njemu primijeniti sankcije, to se nikada nije činilo s ciljem odmazde i osvete, nego s namjerom da se čovjek popravi. Nismo odbacivali ljude, jer smo znali da izgraditi čovjeka nije lak posao. Čak ni one koji su imali slabo držanje pred klasnim neprijateljem, mi nismo odbacivali, nego smo im davali priliku da greške poprave i da pokretu daju ono što mogu. Poznato je da smo u ocjeni grešaka bili strogi i odlučni, ali smo uvijek vodili računa da se u tome sačuva ljudsko dostojanstvo, da se ne povrijedi čovjekova ličnost. Znali smo s ljudima dugo i strpljivo raditi, dok se ne bismo uvjerili da je uvidio vlastitu krivicu i bio spreman da se popravi.

Mislim da ne bi bilo loše ako bismo i danas vodili više računa o ovakvim normama i principima proleterskog morala, jer je on jednostavan i ljudski lako razumljiv, a manje frazirali o tome kako, tobože, još nismo izgradili i utvrdili norme toga morala.

Sektori partijskog rada

Jedan od najvažnijih sektora bio je rad u sindikatima. To je bilo zato što smo bili radnička partija i klasna borba je bila naš najveći zadatak. Taj rad je bio od prvorazrednog značaja i za stvaranje i jačanje same partije. Mi smo ovom poslu morali pokloniti utoliko veću pažnju što linija Partije u odnosu na sindikate, nije uvijek bila jasna, realna i za radničku klasu razumljiva. Zato je trebalo uložiti veliki trud da komunisti shvate i usvoje novu liniju po pitanju sindikata i da je sprovode u praksi. Tako je ta nova linija postojala već 4 - 5 godina, mi smo još uvijek morali da se borimo protiv sektaškog odnosa prema sindikatima koji su bili u rukama socijaldemokrata. Komunisti su ranije imali stav da se bojkotuju Ursovi sindikati, zato što su socijalisti vodili oportunističku i za radnike štetnu politiku. Taj bojkot je trajao više godina, i to je ostavilo svoje posljedice. Partija se duže vremena borila za stvaranje Nezavisnih sindikata koji bi vodili dosljednu klasnu borbu.

Međutim, politika Partije na stvaranju Nezavisnih sindikata nije uspjela, jer ih je policija zabranila. Nije bilo nekih rezultata ni

od stvaranja ilegalnih sindikalnih odbora po preduzećima. Ali, ovakav kurs Partije, koji je duže vremena trajao, ostavio je kod komunista i radnika izvjesnu odbojnost prema legalnim sindikatima. To je sektaštvo dobro došlo socijalistima, jer su se, na taj način, oslobodili i komunista i borbenih radnika i mogli su lakše da mešetare i trguju sa interesima radnika. Sektaštvo prema sindikatima bilo je jače izraženo u Sarajevu i teško se mijenjalo. Dok su, na primjer, Ursovi sindikati u Mostaru, Banjaluci i u nekim drugim mjestima, bili u rukama ili pod snažnim uticajem komunista, u Sarajevu toga nije bilo. Socijalisti su ovdje uspijevali da istjeraju komuniste koj! su ušli u sindikate. U Sarajevu su se nalazili sindikalni savezi, komore, Zavod za socijalno osiguranje, Berza rada, pa je bilo veoma značajno za borbu radničke klase u cjelini, da se te institucije od busija socijalističkog oportunizma, pretvore u instrumente klasne borbe. Zato je zadatak komunista po ovoj liniji, baš ovdje u Sarajevu, bio veoma značajan.

Sprovođenje nove linije u sindikalnom radu koja je inaugurisana već 1934. godine, išlo je veoma sporo, sve do promjene centralnog rukovodstva Partije. Tek je novo rukovodstvo, sa Titom kao generalnim sekretarom, povelo odlučan kurs da se to, kao i druge greške u taktici komunista, što prije ispravi. Komunisti su otad počeli da se masovnije vraćaju u sindikate i da vode klasnu borbu kroz njih. U praksi se brzo pokazalo koliko je taj kurs bio pravilan i da se na taj način moglo efikasnije boriti protiv sporazumaške politike socijaldemokrata i od sindikata stvarati organizacije koje će koristiti radničkoj klasi. Razumije se, da je za taj novi kurs trebalo i vremena. Trebalo je tu novu taktiku usvojiti, izgraditi kadrove koji će se afirmisati pred radnicima kao sindikalni aktivisti i što je najvažnije, trebalo je sindikate omasoviti, tj. u njih uvesti većinu radnika.

Rad na jačanju sindikata i ostvarivanju našeg uticaja u njima odvijao se u čitavoj pokrajini. Pokrajinski komitet koordinirao je taj rad putem komisije za sindikate. U Sarajevu je održano više ilegalnih pokrajinskih savjetovanja radi koordinacije sindikalnog rada u cjelini. Rad komunista u sindikatima u Sarajevu počeo je da daje rezultate, koji su se ogledali u sve većem broju uspješno izvedenih akciia. Među sarajevskim sindikalnim aktivistima isticali su se: Lezo Perera, Milutin Durašković, Mladen Knežević i drugi.

U ovom periodu u Sarajevu su bili brojni tarifni pokreti radnika, a od 1938. do 1941. godine neprekidno je rastao broj štrajkova, sa sve većim brojem učesnika. Neki od tih štrajkova bili su, istovremeno, oštri sukobi s režimom, jer se policija direktno uplitala i terorom nad radnicima branila interese poslodavaca. Zajedno sa ekonomskom borbom, jačala je i klasna svijest radničke

РАДНИЦИМА, РАДНИЦАМА И ГРАЂАНИМА САРАЈЕВА.

У сриједу у 11 сати дошле су пред бановину раднице фабрике "Кључ" којима је послодавац одказао рад и тако их бацио на улицу. Те раднице које су и онако биједно живиле данас су, оне, и њихове породице око седам стотина чланова, препуштене да умиру од глади. Оне нису криве што нема сировина чиме послодавац правда њихово одпуштање, јер радничка класа је прва устала против овог неправедног рата кога воде капиталисти ради пљачке и свога богаћења.

Радницима фабрике "Кључ" придружиле су се и многе раднице и радници који су у штрајку, градска сиротиња, грађани и омладина. Сви су дошли пред бановину да траже рада и хљеба. Тражили су интервенцију банских власти и да их заштите од шпекуланата који на леђима сарајевске сиротиње и грађанства преко ноћи дижу милионе; тражили су заштиту од бездушних капиталиста који одпуштају раднице и раднике са посла. А чиме је одговорила банска власт? Довела је коњанике, агенте и полицију на челу са познатим убицом Ђорђем Космајцем који је пуцао из револвера на гладне и невине људе. Тога крволока радног народа који је убио толико народних синова народних бораца клао по Кошутњаку омладину послала га је београдска чаршија да убија народне синове наше Босне. Полиција је у почетку почела да растерује масу пендрецима. А када се гладни људи нису хтели разићи навалила је крвава коњица и почела да гази невину сиротињу. Али то није помогло крвавом Бану Михалџићу који је као министар унутрашњих послова више побио народних синова него и један министар унутрашњих послова од како постоји Југославија. Радници, раднице сиротиња и омладина чија је акција поздрављена са симпатијама од грађана нису се дали уплашити. Образована је поворка која је ишла градом и тражила рада и хљеба.

Овим звјерским и крвавим насртајем полиције и бановине на гладне и мирне раднице и грађане отворено се показало лице власти која је стала у одбрану шпекулације и шпекуланата. Овај напад показује да издајничка и ненародна влада Цветковић-Мачек стоји у служби шпекуланата и капиталиста. Она извози у Њемачку и Италију народу потребне животне намернице, док народ гладује и нема хљеба. Незасита похлепа велетрговаца и шпекуланата за пљачком расте сваким даном а бајонете полицијских крвника постају све крвавији заштићујући народне издајице који продају нашу земљу туђину.

На овоме примеру звјерства органа данашњег режима отварају се очи и најширим слојевима радничке класе која види да је забраном Урсових класних организација режим петоколонаша Цветковић-Мачек хтио да баци радни народ отворено незаситој пљачки велетрговаца, шпекуланата и послодаваца. Режим је бацио радни свијет да умире од глади.

РАДНИЦИ, РАДНИЦЕ, ОМЛАДИНО

Ми већ данас оскудијевамо у најпотребнијим животним намирницама. Сарајево нема брашна, хљеба, шећера и других намирница потребних за народну исхрану.

Захваљујући спољној трговинској политици владе и њеној заштити шпекуланата ми смо постали трећа земља на свијету по скупоћи.

Удружимо се сви и наставимо борбу. Не допустимо да незасите гуликоже и шпекуланти нашим животима и крвљу гомилају милионе. Само ћемо нашом борбом успети да сачувамо голе животе.

РАДНИЦИ И РАДНИЦЕ.

Ваша херојска Комунистичка партија која је била и остала једини заштитник широких народних слојева позива вас да наставите у заједници са свом сиротињом и грађанством започету борбу против спекулације, несташице намирница и терора.

ЖИВЕЛА КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ!

ЖИВЈЕЛО ЈЕДИНСТВО И СОЛИДАРНОСТ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ!

ЖИВЈЕЛА БОРБА РАДНОГ НАРОДА ЗА ХЉЕБ И РАД!

ДОЉЕ СПЕКУЛАНТИ, ДОЉЕ СКУПОЋА, ДОЉЕ НЕНАРОДНА ВЛАДА, ДОЉЕ ЗАБРАНА УРСА, ДОЉЕ БИЈЕЛИ ТЕРОР!

Мјесни комитет
Комунистичке партије Југославије.

У Сарајеву, дана 17-I-1941 год.

Proglas MK KPJ radnicima i građanima Sarajeva povodom demonstracija u Sarajevu 15. januara 1941. godine.

klase. To smo jasno osjećali i u povećanom interesovanju radnika za Komunističku partiju. Neke ekonomske akcije su bile tako oštre da su se neposredno pretvarale u političke. Tako je bilo sa štrajkom radnica Fabrike »Ključ« u januaru 1941. godine, koji se pretvorio u protestnu političku demonstraciju.

Politički značaj imale su, takode, akcije protiv skupoće, koje su zahvatile čitavu zemlju. Te akcije je direktno pokretala Partija u 1939. i 1940. godini, a u njihovom organizovanju najviše su se angažovali drugovi iz sindikata. To su bili organizovani protesti domaćica i građana protiv špekulanata i nabijača cijena. Ekonomski položaj radnika stalno se pogoršavao, inflacija je rasla, a radničke plate ostajale su zaleđene ili su vrlo sporo povećavane. Skupoća je ugrozila elementarne uslove života radničke porodice. Zbog toga je poziv Partije na akciju protiv skupoće naišao na pozitivan prijem među radnicima, jer je odgovarao njihovim elementarnim interesima. Režim te probleme nije rješavao, nije za to imao volje ni sposobnosti, pa su se radnici još jednom uvjeravali u trulost i antiradnički karakter vladajućeg poretka u Jugoslaviji. To je bila jedna od brojnih manjih čarki u klasnoj borbi, čarki koje prethode svakoj velikoj bici.

Rad komunista u sindikatima veoma se pozitivno odražavao među radnicima. Radnici su znali da su komunisti najrevnosniji pokretači akcija, da su umješno vodili tarifne pokrete i štrajkove, obavještavali javnost o borbi radnika, skupljah pomoć, organizovali borbu protiv štrajkbrehera i slično. Komunisti su bili tamo gdje je bilo najteže. Ovim je rastao ugled komunista u očima čitave radničke klase. Na aktivnost komunista u sindikatima i njezinu sve izrazitiju klasnu orijentaciju odgovorila je vlada Cvetković - Mačekova zabranom Ursovih sindikata u decembru 1940. godine. Ta zabrana svrstava ovu vladu u red najreakcionarnijih vlada Jugoslavije.

Drugi značajan sektor partijskog rada bio je rad sa omladinom, tj. pomaganje organizacije SKOJ-a u svakodnevnoj aktivnosti. Poslije izvjesne zbrke, koju su rukovodstvo SKOJ-a i CK Partije napravili u 1936. godini, raspuštanjem ove organizacije, sada su stavovi o omladinskoj organizaciji bili potpuno jasni. Partija je na SKOJ gledala kao na neprekidan izvor svoga obnavljanja i jačanja, a isto tako kao na veoma značajan sektor revolucionarne borbe. Nezadovoljstvo mlade generacije s postojećim stanjem u zemlji bilo je veliko i pravilna politika Partije od omladine je mogla stvoriti borbeni revolucionarni odred. Skojevska organizacija u Sarajevu razvila je veoma razgranatu aktivnost i stvorila svoja uporišta naročito među đačkom i radničkom omladinom. Bila je stalna praksa, da je u komitetu neko bio posebno odgovoran za

L

ovaj sektor rada, iako su komiteti kao cjelina tom radu posvećivali veliku pažnju. Na čelu gradske organizacije SKOJ-a bio je Živko Jošilo, mladi radnik Željezničke radionice, koji se i istakao kao omladinski aktivista. Rezultati aktivnosti SKOJ-a u ovom vremenu najbolje su se manifestovali u odnosu omladine prema narodnooslobodilačkoj borbi u 1941. godini.

Sektor rada bio je i rasturanje radničke i druge napredne štampe. Taj rad bio je dobro organizovan. Svaki član Komiteta, Partije, SKOJ-a, simpatizerskih grupa bio je dužan da sam prati i nalazi kupce za tu štampu. Nekoliko članova Partije bilo je posebno zaduženo da kao kolporteri primaju i rasturaju tu štampu. To im je bilo partijsko zaduženje a pred policijom profesionalno zanimanje. Nama je bilo stalo do toga da radnici i građani budu pravilno obaviješteni o događajima u zemlji i svijetu, posebno o klasnoj borbi, a to nisu mogli dobiti iz režimske i buržoaske štampe. Poslije pročitanih članaka vođene su diskusije, što je omogućavalo komunistima da iznose partijske stavove. Rasturanjem napredne štampe postizavali smo privlačenje pokretu sve više novih ljudi. Tako se potvrđivala Lenjinova teza - da politički list može biti i najširi kolektivni organizator.

Inače, ova štampa se borila s velikim teškoćama. Prije svega, bila su potrebna velika materijalna sredstva za njeno pokretanje i izlaženje. Kapitalistima, naravno, nije ni na pamet padalo da je finansiraju. Cenzura je planski gušila ovakvu štampu, zabranom pojedinih članaka i čitavog lista, što je imalo za posljedicu i velike materijalne gubitke. Izdavači su se dovijali na razne načine da izađu na kraj s cenzurom. Pokušavalo se i nekad uspijevalo da se list digne u cjelini iz štampe prije intervencije policije ili da se ostavi samo malo primjeraka za eventualnu zapljenu. Pisalo se ezopovskim jezikom o političkim pitanjima, ostavljani su prazni prostori u listu, kao svojevrstan protest protiv cenzure, mijenjana su imena listova i izdavača i tome slično. U Sarajevu su bile slabije mogućnosti za izdavanje radničkih listova, pa smo ovdje rasturali i one koji su se štampali u drugim mjestima.

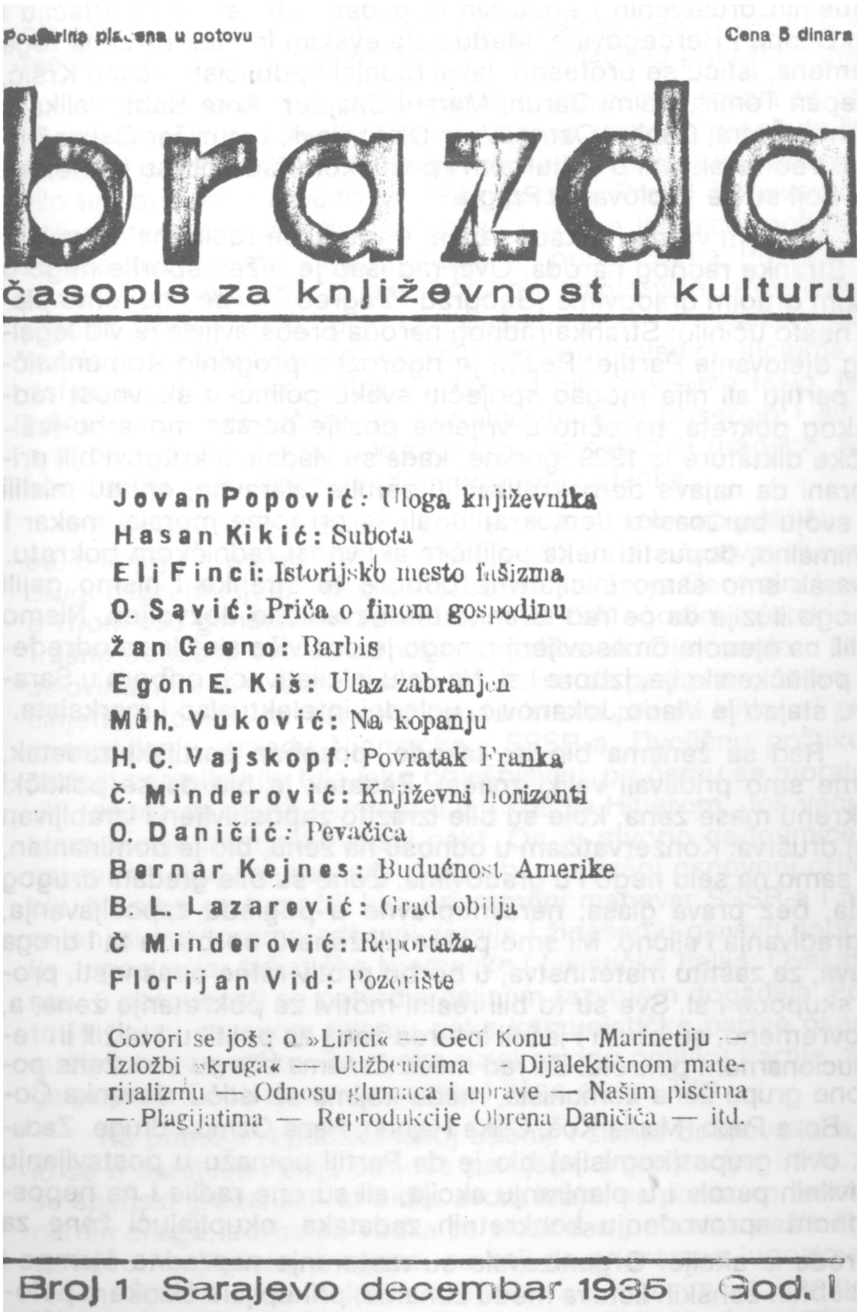
Poseban sektor rada bio je rad u Narodnoj (Crvenoj) pomoći. To'je bila humanitarna komunistička organizacija koja se bavila materijalnim i moralnim pomaganjem uhapšenih drugova i njihovih porodica. Ona je materijalnu pomoć skupljala u širokom krugu simpatizera, slala je kako osuđenim tako i njihovim porodicama. Kada je trebalo, Narodna pomoć je brinula za nalaženje advokata, za obavještavanje domaće i strane javnosti o progonima komunista i demokrata, o zapošljavanju drugova koji su izašli iz zatvora i drugo. U Sarajevu u Narodnoj pomoći bili su veoma ak-

tivni Pero Pešut, Hana Ozmo i drugi, a pomoč su skupljali i svi članovi Partije i SKOJ-a.

Sektor rada bio je rad sa inteligencijom. Zato je postojala i posebna partijska ćelija, čiji su članovi bili intelektualci. Ćelija se bavila pitanjem jačanja političkog rada medu intelektualcima, širenjem uticaja marksističke nauke, traženjem pogodnih formi kako bi se marksizam mogao izlagati kroz razne legalne časopise, novine i slično. Ćelija je radila na organizaciji kulturnog rada, književnih večeri, javnih priredbi i slično. Naročito intenzivan rad među intelektualcima bio je pokrenut diskusijom oko časopisa »Pečat« i tadašnjim stavom nekih istaknutih književnika, okupljenih oko M. Krleže. Kritikujući i opravdano osuđujući čistke i teror koje je Staljin sprovodio u SSSR-u 1937 -1938. godine, krug oko »Pečata« skliznuo je na antipartijski stav, jer je osuđujući staljinizam, osuđivao svaku komunističku partijnost. Istina, mi tada nismo imali pravu predstavu o onome što se dešavalo u SSSR-u, ali je pred našim očima tada rasla druga opasnost, opasnost od fašizma. Jedina snaga koja se mogla toj opasnosti suprotstaviti, bio je SSSR. Svaka kompromitacija ove zemlje i poretka u njoj, unosila je demoralizaciju u ljude, a time objektivno potkopavala otpor protiv fašizma. Takva je bila tadašnja naša procjena i ona se poslije potpuno potvrdila. A kada se rasprava o stanju u SSSR-u povezivala još sa osudom svake revolucionarne partijnosti, to je objektivno značilo kontrarevoluciju. Uvažavali smo velike humanističke i umjetničke kvalitete ljudi oko Krleže, a posebno njega lično, kao najvećeg proleterskog i narodnog pisca naših naroda, ali smo morali oštro istupati protiv »pečatovštine«, kao političke akcije. Na tom pitanju smo tada lomili koplja sa intelektualcima marksistima, koji su, inače, željeli prema Partiji da imaju »nezavisan stav«.

U Sarajevu, kao i u nekim drugim velikim gradovima u zemlji, postojala je grupa »pečatovaca«, s kojim smo se morali da ozbiljno pozabavimo. Većina medu njima bili su, u svojoj osnovi, pošteni i dobronamjerni ljudi lijevo orijentisani, koje smo htjeli na svaki način sačuvati za Partiju. Zato nismo lomili stvari preko koljena, nego smo pokazali maksimum strpljenja, što je dalo određene rezultate i bilo korisno.

Ta borba na idejnom planu, mnogo je pomogla da Partija u događaje 1941. godine uđe kao monolitan politički pokret. Aktivnost marksističke inteligencije u Sarajevu, starije i mlađe generacije, odvijala se na dosta širokom planu. Bila je razvijena djelatnost na pokretanju i izdavanju naprednih literarnih časopisa, časopisa za opštedruštvena pitanja. Takvi su bili »Brazda« i »Pregled«. Časopis »Pregled« svojom marksističkom interpretacijom

Poštarina plaćena u gotovu Cena 5 dinara

brazda

časopis za književnost i kulturu

Jovan Popović: Uloga književnika
Hasan Kikić: Subota
Eli Finci: Istorijsko mesto fašizma
O. Savić: Priča o finom gospodinu
Žan Geeno: Barbis
Egon E. Kiš: Ulaz zabranjen
Mih. Vuković: Na kopanju
H. C. Vajskopf: Povratak Franka
Č. Minderović: Književni horizonti
O. Daničić: Pevačica
Bernar Kejnes: Budućnost Amerike
B. L. Lazarević: Grad obilja
Č. Minderović: Reportaža
Florijan Vid: Pozorište

Govori se još: o »Lirici« — Geci Konu — Marinetiju — Izložbi »kruga« — Udžbenicima — Dijalektičnom materijalizmu — Odnosu glumaca i uprave — Našim piscima — Plagijatima — Reprodukcije Obrena Daničića — itd.

Broj 1 Sarajevo decembar 1935 God. I

Faksimil naslovne strane prvog broja časopisa »Brazda«.

aktuelnih društvenih i kulturnih događaja, stekao je reputaciju i van Bosne i Hercegovine. Među sarajevskim intelektualcima toga vremena, ističu se profesori, javni radnici i publicisti: Jovan Kršić, Stjepan Tomić, Kalmi Baruh, Marsel šnajder, Ante Babić; slikari: Branko Šotra, Danijel Ozmo, Vojo Dimitrijević i muzičar Oskar Danon. Veoma aktivni u kulturnom i političkom radu bili su intelektualci koji su se školovali u Pragu.

U ovom vremenu kao i ranije, u gradu se radilo na organizaciji Stranke radnog naroda. Ovaj rad išao je teže i sporije nego u nekim drugim gradovima (Beograd i Zagreb), ali se i na tome planu nešto učinilo. Stranka radnog naroda predstavljala je vid legalnog djelovanja Partije. Režim je rigorozno progonio Komunističku partiju ali nije mogao spriječiti svaku političku aktivnost radničkog pokreta, naročito u vrijeme poslije poraza monarho-fašističke diktature iz 1929. godine, kada su vladajući krugovi bili primorani da najave demokratizaciju zemlje. Naravno, oni su mislili na svoju buržoasku demokratiju, ali se pri tome morala, makar i minimalno, dopustiti neka politička aktivnost radničkom pokretu. Stvarali smo samo inicijativne odbore te stranke i nismo gajili mnogo iluzija da će rad stranke biti i zvanično dozvoljen. Nismo radili na njenom omasovljenju, nego je ona više služila za određene političke akcije, izbore i si. Na čelu inicijativnog odbora u Sarajevu stajao je Vlado Jokanović, ugledni intelektualac i marksista.

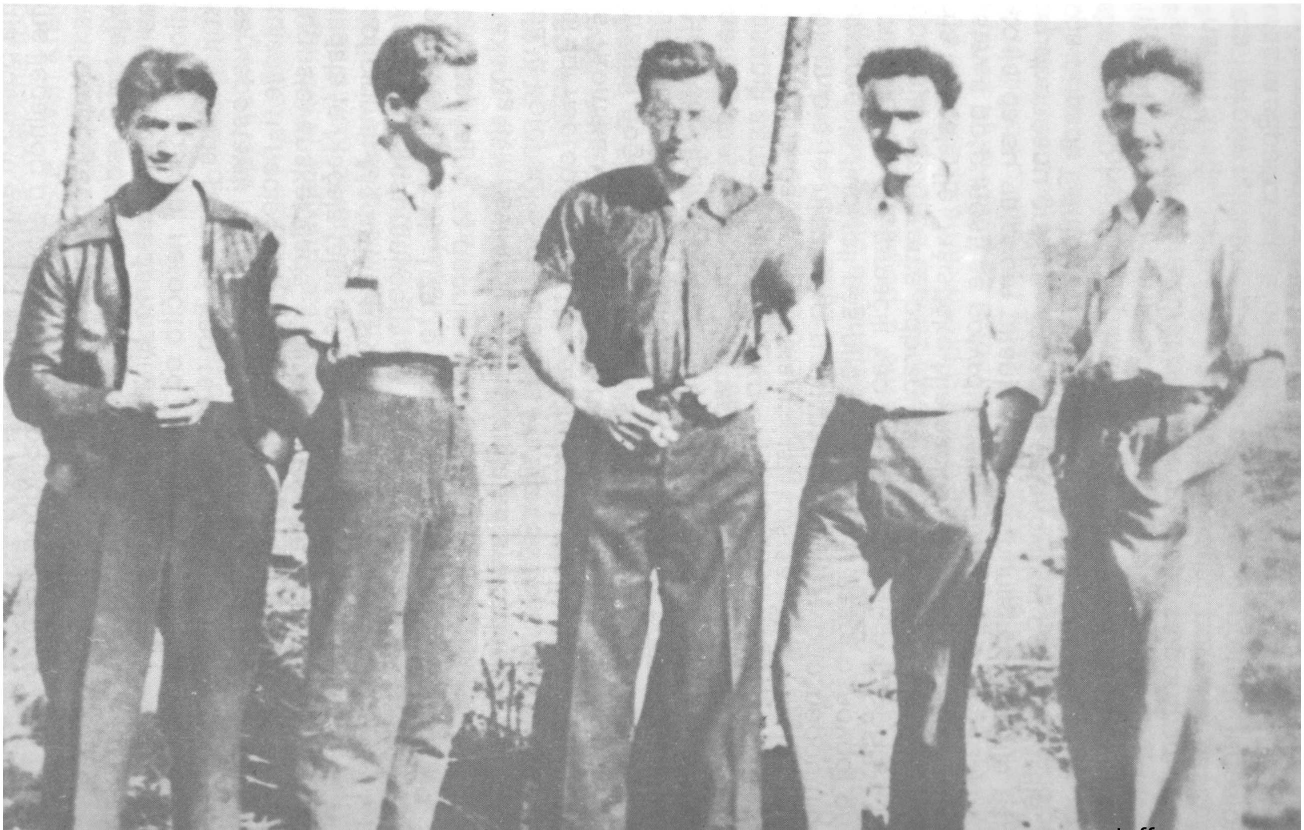
Rad sa ženama bio je, takođe, poseban partijski zadatak, kome smo pridavali veliki značaj. Zadatak je bio da se politički pokrenu mase žena, koje su bile izrazito zapostavljen i izrabljivan sloj društva. Konzervatizam u odnosu na ženu, bio je dominantan, ne samo na selu nego i u gradovima. Žene su bile građani drugog reda, bez prava glasa, neravnopravne u pogledu zapošljavanja, nagrađivanja i slično. Mi smo pokretali žene u borbu za ta i druga prava, za zaštitu materinstva, u borbu protiv ratne opasnosti, protiv skupoće i si. Sve su to bili realni motivi za pokretanje žena, a, istovremeno, su budili i jačali interes žena za politiku i bližili ih revolucionarnom pokretu. Za rad među ženama bile su zadužene posebne grupe žena komunista, među kojima se ističu: Jovanka Cović, Roza Papo, Marija Koš, Cilika Hajnrih, Hana Ozmo i druge. Zadatak ovih grupa (komisija) bio je da Partiji pomažu u postavljanju pravilnih parola i u planiranju akcija, ali su one radile i na neposrednom sprovođenju konkretnih zadataka, okupljajući žene za određene akcije. Organizovale su rasturanje napredne štampe i posebnih ženskih listova među ženama, prikupljale članke o položaju žena, koji su štampani u ženskim časopisima i radničkoj štampi. Teško bi se danas moglo reći koliki broj žena je bio obuhvaćen ovim radom, ali je sigurno da je on stalno rastao. To je

bio jedan od puteva pripremanja žena za ulazak u Partiju i stvaranja političkih aktivista žena, koje će igrati vanrednu ulogu u vrijeme ilegalnog djelovanja narodnooslobodilačkog pokreta u gradu.

Neposredno pred rat, partijska organizacija počela se ozbiljnije baviti radom u vojsci. Nemam, danas, jasnijeg pregleda šta je na tome planu urađeno, ali znam da se partijsko rukovodstvo bavilo tim poslom, naročito od 1940. godine. Preko članova Partije, koji su tada pozivani kao rezervisti u vojne jedinice, pokušavalo se uspostaviti veze s nižim oficirima i podoficirima. Politika kapitulacije i nacionalne izdaje, koju su manje-više provodile sve jugoslovenske vlade, politika uvlačenja pod rep velikim silama, rađala je i jačala talas nezadovoljstva među mlađim oficirima i podoficirima. Međutim, uslovi za taj rad bili su veoma teški, jer su vojna lica, osumnjičena za komunizam, bila posebno i svirepo progonjena. Ipak, i za to kratko vrijeme nešto je urađeno, što je bilo značajno za docniji rad na pripremi ustanka.

Na svim ovim pitanjima vodila se svakodnevna politička borba, u kojoj su, pored članova Partije i SKOJ-a, učestvovali i mnogi drugi napredni ljudi. Na čelu te borbe stajao je Centralni komitet s Titom kao generalnim sekretarom. U 1941. godini svjetski i unutrašnji događaji sve su se više komplikovali. Djelovanje u takvim uslovima nije bilo jednostavno. Pri tome da pomenem samo dvije činjenice: političke manevre zapadnih sila prema Hitleru i pakt o nenapadanju između Njemačke i SSSR-a. Dvoličnu politiku zapadnih zemalja nije bilo lako objašnjavati, pri čemu se moralo voditi računa da se ne svrstaju u isti koš sa Hitlerom. Još veći problem bio je njemačko-ruski pakt. On je stvorio nedoumice kod naprednih ljudi, ali nas nije pokolebao u našoj osnovnoj orijentaciji. Mi smo ga tumačili kao privremeni manevar SSSR-a i nismo mijenjali stav prema odbrani zemlje i žigosanju glavnih neprijatelja Jugoslavije: fašističke Njemačke i fašističke Italije. Ovakav naš stav u potpunosti se potvrdio daljnjim razvojem događaja. Poznato je da su na ovom pitanju neke komunističke partije napravile sudbonosnu grešku. Za ovako dalekovidnu politiku Partije, zasluga pripada Centralnom komitetu i lično drugu Titu.

Na pomoći republikanskoj Španiji i slanju dobrovoljaca radilo se u Sarajevu i prije obnove partijske organizacije. Sada, kada §e španski građanski rat bližio svom kraju, sa porazom revolucionarnih snaga, borba se vodila za slobodan povratak naših španaca i protiv njihovog progona, na koji se pripremao jugoslovenski režim. Španci su se nalazili, konfinirani, u logorima u Francuskoj, a jugoslovenska vlada, kao i neke druge evropske vlade, nisu dozvoljavale njihov povratak u zemlju. Ova borba nije se završila sve do 1941. godine.

Grupa Sarajlija, španskih boraca, u logoru u Girsu u Francuskoj 1939. godine (slijeva nadesno: Vojo Todorović Lerer, Srećko Manola, Miljenko Cvitković, Elijas Engel i Ahmet Fetahaaić).

Mislim da je potrebno još nešto reći o osnovnim političkim parolama i stavovima Partije u ono vrijeme. O nekima od njih bilo je već riječi, kao što su borba protiv fašističke opasnosti, borba za demokratske slobode i takve odnose u zemlji kojima će biti obezbijedena sloboda i ravnopravnost naroda, borba za poboljšanje materijalnog položaja radnih masa itd. Posebno ću se još osvrnuti na našu angažovanost na mobilizaciji masa za odbranu zemlje.

Drugi svjetski rat već je uveliko buktao, ali Jugoslavija u njega još nije bila uvučena. Naš stav je bio da se izbjegne rat, a ako do njega, ipak, dođe, da ga zemlja što spremnije dočeka. Bili smo odlučno protiv fašističkih agresora, ali i protiv zakulisne politike zapadnih sila. Tražili smo oslonac na SSSR-u. Na svakom mjestu smo manifestovali našu spremnost da branimo zemlju, ali nismo to samo deklarisali nego smo preduzimali niz konkretnih mjera. Tražili smo veze i kontakte s patriotskim elementima u vojsci, medu političarima i javnim radnicima, razvijali patriotski duh u narodu, oživljavali borbene tradicije prošlosti, pripremali dobrovoljce za Čeholsovačku i si. Naša aktivnost na liniji odbrane zemlje bila je veoma široka i dobijala je sve širu podršku u narodu. Ta principijelna i konsekventna linija, koja je odgovarala osnovnim raspoloženjima masa, dala je legitimaciju komunistima, da već sutradan po okupaciji zemlje, pozovu narod na otpor i oružanu borbu. Svoj stav komunisti su i praktično pokazali onoga momenta kada su fašističke divizije nasrnule na Jugoslaviju. Oni su se dobrovoljno javljali u vojne komande i jedinice, rizikujući da, pri tome, budu uhapšeni i progonjeni. Međutim, te ponude komunista ignorisala je petokolonaška generalska vrhuška.

Stav protiv kapitulacije pred agresorima, Partija je u Sarajevu, kao i u drugim gradovima Jugoslavije, pokazala 27. marta 1941. godine, organizirajući demonstracije protiv pristupa Jugoslavije Trojnom paktu i izdajničke vlade Cvetković - Maček, koja je taj pristup učinila. Komunisti su tada pred masama iznosili stavove Partije šta treba činiti u tome sudbonosnom trenutku. Osuđujući kapitulaciju pred fašističkim silnicima, Partija je iznijela konkretan program: obaranje Cvetković - Mačeka, anuliranje pristupa Trojnom paktu, neposredne odbrambene mjere, hitne mjere protiv pete kolone, savez sa SSSR-om i sve drugo što je već ovdje rečeno.

Međutim, sve je to bilo kasno. Do napada je došlo 6. aprila i Jugoslavija je za nekoliko dana bila okupirana i rasparčana. Pokazalo se da zemlja nije bila ni minimalno politički i vojnički spremna. Vrhovi jugoslovenske vojske pokazali su se krajnje nesposob-

PROLETERI SVIJU ZEMALJA UJEDINITE SE!
RADNICI, SELJACI, GRADJANI, VOJNICI, PODOFICIRI I OFICIRI
BOSNE I HERCEGOVINE!

Narodnom borbom oborena je vlada, koja je pristupanjem trojnom paktu, htjela gurnuti naše narode u tudjinsko ropstvo i tako ih uvući [illegible] vrtlog ratne kole osovinskih sila.

Nova vlada ne pruža garanciju da će se boriti protiv uvlačenja naših naroda u rat, niti se osigurala protiv tudjinskog porobljavanja. Ona se nije izjasnila po pitanju osiguranja mira način narodima, koji je jedino moguće osigurati oslonom na Sovjetski Savez.

Današnja vlada nije ništa učinila da se narodu dadu demokratske slobode. Agenti Engleske već svim silama huškaju na rat, pokušavajući da iskoriste narodnu borbu za očuvanje svoje nezavisnosti, u svoje ratnohuškačke planove. Danas isto tako narodu prijeti opasnost od kapitulanata pred osovinom, dok se o Sovjetskom Savezu šuti, iako se zna da je naš jedini spas na toj strani.

NARODE BOSNE I HERCEGOVINE!

SRPSKI NARODE, ti si se godinama borio protiv tudjinskih vlasti. Tvoji su sinovi davali živote u borbi protiv stranih porobljivača. Danas tvoju spremnost da braniš nacionalnu nezavisnost, hoće Engleski agenti da iskoriste u svoje ciljeve. Očuvati nacionalnu nezavisnost možeš samo u Savezu sa SSSR-om.

MUSLIMANI, ustanite protiv stranih agenata, koji unose medju vas duh kapitulacije. Strani osvajači neće vam donijeti oslobodjenje vašeg teškog položaja. Bolji položaj možete izvojevati samo u bratskoj zajednici sa Srpskim i Hrvatskim radnim narodom, kao i ostalim narodima Jugoslavije. Spasiti se od strahota rata i sačuvati mir možete samo u savezu sa SSSR-om, u kome žive u bratstvu i ljubavi muslimanski narodi sa ostalim narodima.

HRVATSKI NARODE, izvjesna hrvatska gospoda hoće da iskoriste teški položaj zemlje pa potajno kuju mračne planove, da uz pomoć osovine, ostvare svoje šovinističke namjere pripremajući tako ropstvo Hrvatskom narodu. Ovu izdajničku rabotu vrše ta hrvatska gospoda pod lažnim izgovorom o tobožnjem očuvanju mira za Hrvatski narod. Ta gospoda radeći iza ledja naroda, pod krinkom "Nezavisne Hrvatske", hoće da bace Hrvatski narod u tudje ropstvo. Taj put cijepanja Jugoslavije doveo bi do unutrašnjeg krvoprolića, bratoubilačkog rata i porobljavanja.

R A D N I N A R O D E B O S N E I H E R C E G O V I N E!

Za očuvanje vaše nezavisnosti ne vodi put kapitulacije pred silama osovine, niti put uvlačenja u rat za račun Engleskih imperijalista. Pred vama stoji otvoren put oslonca na veliki i bratski Sovjetski Savez, na moćnu državu radnika i seljaka, velikog zaštitnika malih naroda. To je put, koji vas može jedino spasiti i od rata i od kapitulacije. Borite se za oslonac na Sovjetski Savez, održavajte skupštine i mitinge bratimite se sa vojnicima, manifestujte na ulicama i borite se:

ZA PKT O UZAJAMNOJ POMOĆI SA SSSR-om!
ZA RASKID TROJNOG PAKTA!
PROTIV UVLAČENJA NAŠIH NARODA NA STRANU ENGLESKIH IMPERIJALISTA!
ZA DEMOKRATSKE SLOBODE? SLOBODU POLITIČKOG I SINDIKALNOG ORGANIZOVANJA, SLOBODU ZBORA I ŠTAMPE!
ZA HITNO RASPUSTANJE KONCENTRACIONIH LOGORA!
ZA PUNU AMNESTIJU POLITIČKIH I VOJNIH OSUDJENIKA I PRITVORENIKA!
NE DOPUSTITE DA VAS PROVOCIRAJU NA NEPOTREBNA KRVOPROLIĆA!

N A Š I S U Z A H T I J E V I :
NI KAPITULACIJA PRED OSOVINOM, NI RAT NA STRANI ENGLESKE VEĆ OSLON NA SSSR!

DVANAJSTI JE ČAS ZA:

P A K T O U Z A J A M N O J P O M O Ć I S A SSSR-om!

[illegible] april 1941. [illegible]

POKRAJINSKI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE
ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

Proglas PK KPJ za BIH upućen narodima Bosne i Hercegovine za očuvanje nezavisnosti zemlje, april 1941. godine.

nim i nespremnim da izvrše svoj zadatak i prihvatili su sramnu kapitulaciju i predaju.

Poslije okupacije zemlje, Partija je preduzela nove političke i organizacione mjere koje je nova situacija nalagala. Pojačan je politički rad u masama, objašnjavani su protekli događaji, odlučno se istupalo protiv duha kapitulacije, pojačana je konspiracija, predviđeni su novi rezervni kadrovi za partijska rukovodstva, a glavni zadatak je'priprema ustanka: prikupljanje oružja, organizovanje i uvježbavanje ljudi za partizanski rat. To je novo doba za Partiju.

Pokušao sam ovdje da naznačim neke, po mom mišljenju, osnovne elemente, na kojima se izgrađivala i jačala partijska organizacija u Sarajevu u periodu 1937-1941. godine. Doticao sam se, pri tome, i čitave Bosne i Hercegovine, koliko mi se činilo potrebnim. Same cifre da je partijska organizacija u Sarajevu u početku 1941. godine brojala oko 300 članova, ni izbliza ne govore kakvim su tempom rasli njena snaga i uticaj. Uostalom, snaga revolucionarne političke partije ne mjeri se samo brojem njenih članova nego, prije svega, uticajem koji ona ima u narodu. Politika Komunističke partije je sve više dopirala u mase. Za Komunističku partiju i njene stavove već se široko znalo. Nju više nisu mogli prikriti policijski progoni i ignorisanje građanskih partija, buržoaska propaganda i si. Njeno prisustvo osjećalo se i više. Nema metoda kojima bi se moglo egzaktno izmjeriti i procijeniti kakvim se sve putevima i sredstvima afirmisala Partija u širokim masama. Oni koji se danas pitaju - kako je nekoliko stotina komunista u Sarajevu i Bosni i Hercegovini moglo da zatalasa tolike mase, da ih pokrenu u natčovječansku borbu u 1941. godini , odgovor moraju tražiti, ne u tome koliko je bilo članova Partije i SKOJ-a, nego u svemu što se dešavalo i u ranijem periodu. Ako su se mase tako široko odazvale na poziv Komunističke partije, poziv koji je značio početak natčovječanske borbe, znači da je u svemu tome bila neka značajna podloga i garancija. Ljudi ne idu, olako i nepromišljeno, ni u obične demonstracije, a kamoli u oružani ustanak, koji je značio stavljanje na kocku svega onoga čime je čovjek raspolagao - do vlastitog života i života svoje porodice. Snaga i moć uticaja Komunističke partije nisu došle slučajno, niti iz neke posebne situacije, nego su plod rada, napora i stradanja više generacija komunista, od kojih je svaka dala svoj udio djelu koje je krunisano revolucijom i njenom pobjedom. Partijska organizacija Sarajeva časno je i spremno dočekala 1941. godinu. Ona je i u toku rata pretrpjela teške udarce. Njeni su članovi na stotine ginuli u redovima partizana ili na ilegalnom radu u gradu, ali su ostali vjerni sebi, svome narodu i zemlji.

HASAN BRKIĆ

OBNAVLJANJE PARTIJSKE ORGANIZACIJE U SARAJEVU POSLIJE 1936. GODINE*)

Duže vremena poslije 1936. godine u Sarajevu nije bilo organizovanog partijskog rada. Pošto je bilo ljudi koji su ranije pripadali Partiji, ali su prekinuli s organizovanim radom, ističući različite razloge za pravdanje takvog svog stava, krajem 1937. godine upućeni su na partijski rad u Bosnu i Hercegovinu Uglješa Danilović i Cvijetin Mijatović. Nešto poslije njihovog dolaska, i meni je saopšteno da idem na rad u Sarajevo, gdje sam stigao krajem decembra 1937. godine ili početkom januara 1938. Na prvom sastanku po mom dolasku u Sarajevo, kome su prisustvovali Uglješa Danilović, Pavle Goranin i Rato Dugonjić, razmatrali smo situaciju u Sarajevu i zadatke koji su se tada mogli sagledati u pripremama za obnavljanje partijske organizacije. Sjećam se da je posebno istaknuto nekoliko problema.

Trebalo je pojačati rad u sindikatima, povezujući se s mladim i novim ljudima, i kroz sindikate i druge društvene organizacije u kojima je bilo radnika uspostaviti vezu s preduzećima. U to vrijeme u sindikatima je bilo prilično mlađih i borbenih radnika, koji su bili spremni da prihvate postavljene zadatke. Rad medu omladinom je već bio počeo. Postojala je organizovana akcija studenata s Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, a u pojedinim školama su grupe borbenijih omladinaca aktivno radile u školskim i

") Objavljeno u »Četrdeset godina - Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog radničkog pokreta«, knjiga 3, Beograd, 1960.

sportskim društvima. Posebno je istaknuta potreba da se što prije pristupi stvaranju skojevske organizacije, jer su uslovi, u tom pogledu, već bili stvoreni.

U to vrijeme je bilo dosta naprednih intelektualaca, naročito medu srednjoškolskim profesorima i inženjerima, i ocijenjeno je da postoje mogućnosti da se obnovi organizovan rad i povezivanje medu njima. U gradu su postojale i manje opozicione grupe buržoaskih partija, a i mogućnost da se s njima saraduje na određenim političkim akcijama.

Pojedine društvene organizacije - kao što su »Gajret«, »Uzdanica«, »Napredak«, itd. imale su jakog uticaja i okupljale su na kulturno-političkim programima veći broj članstva. Zbog toga se došlo do zaključka da je potrebno što prije pristupiti stvaranju aktiva mlađih ljudi, naročito onih koji su došli s univerziteta, i preko njih ostvarivati uticaj na rad ovih društava. Tada su postojali posebno povoljni uslovi za rad u sportskim organizacijama (planinari, prijatelji prirode), u kojima se nalazila pretežho srednjoškolska i radnička omladina.

Istaknut je zadatak da se pokušaju u okolici Sarajeva (Breza, Vareš, Visoko, Sokolac, itd.) uspostaviti veze i kontakti s pojedinim industrijskim centrima i selima.

Položaj radničke klase u Sarajevu tada je bio težak. Najveći dio radnika nalazio se u državnim preduzećima (Glavna željeznička radionica, Vojno-tehnički zavod, Fabrika duhana), u kojima je poseban režim otežavao organizovani rad. Sindikalna organizacija bila je slaba i nerazvijena. U ostalim industrijskim granama (tekstilna, sitno-metalna, itd.) položaj radnika bio je još teži, a oblici eksploatacije oštriji. U sličnom položaju nalazili su se i radnici u raznim zanatskim preduzećima. Krupnih i širih akcija među radnicima tada nije bilo. Sindikati su se nalazili u rukama socijaldemokrata, koji su sabotirali svaku težnju radnika za poboljšanjem životnih uslova. Takva uloga socijaldemokrata naročito je došla do izražaja u 1938. godini, kada su izvjesna preduzeća samoinicijativno pokrenula neke tarifne akcije (tekstilci, stolari, građevinari). Odsustvo političkih i sindikalnih akcija otvorilo je vrata uticaju buržoaskih partija medu radnicima, naročito među onima koji su živjeli na selu.

Politički i društveno najaktivniji elemenat, u to vrijeme, bila je omladina, u čijim redovima je sve jače raslo Ijevičarsko raspoloženje. U nizu srednjih škola postojale su literarne družine u kojima su djelovali Ijevičarski nastrojeni omladinci. Izvjesna sportska društva (prijatelji prirode, planinari), koja su okupljala naprednu omladinu, predstavljala su već tada pogodan oblik političkog dje-

lovanja među omladinom. Studenti su preko svog organizovanog društva djelovali naročito na kulturno-prosvjetnom polju. Tu su se okupljali napredni studenti sa Beogradskog, Zagrebačkog i Praškog univerziteta. Zbog toga je i razumljivo što su oni postali i prvi i najjači oslonac u organizovanju političkog rada. Među inteligencijom toga vremena djelovala je grupa marksista, koji su se okupljali oko časopisa »Pregled«. Pored toga, bilo je naprednih intelektualaca iz redova inženjera, profesora, itd., koji su bili spremni da pomognu izvjesne akcije, ali, među njima, u to vrijeme, nije bilo nikakvog organizovanog rada. U pojedinim društvima javljali su se, manje ili više oštri, konflikti između mlađih i naprednijih ljudi, koji su stizali s univerziteta, i starijih, konzervativnih i šovinistički nastrojenih krugova, koji su pojedina društva stavljali u službu režima i pojedinih buržoaskih partija. U takvoj atmosferi postojali su uslovi za šire i organizovanije djelovanje i u tim društvima.

Početkom 1938. godine formirana je partijska organizacija u koju su, pored mene, ušli drugovi Pavle Goranin, Rato Dugonjić i Eliezer Perera, sa zadatkom da otpočne s radom na ostvarenju ranije istaknutih ciljeva. Rad se razvijao u više pravaca. U prvo vrijeme poklonjena je najveća pažnja organizovanju rada među omladinom i studentima. Već juna 1938. godine stvorene su čvrste omladinske grupe i aktivi u školama i pojedinim društvima. Na tome je radio Rato Dugonjić. Koliko se sjećam, pred Pokrajinsku konferenciju u Mostaru, u Sarajevu je već organizovano djelovalo nekoliko omladinskih grupa. Preko društva studenata, koje je sve više širilo svoju aktivnost, ostvareno je i povezivanje ša mlađim intelektualcima u pojedinim društvima. U to vrijeme stvoren je aktiv u »Gajretu«, u kome su se nalazili Kapetanović, Duraković i još neki drugovi čijih se imena sada ne sjećam. Preko ovog aktiva vršen je neposredan uticaj na sarajevsku podružnicu »Gajreta«, u okviru koje je otpočela organizovana aktivnost na održavanju predavanja, omladinskih večeri, zabava, itd. U »Uzdanici« je stvorena grupa koja je počela da djeluje u istom pravcu. U njoj su se nalazili uglavnom studenti koji su završili školu u Zagrebu. Sjećam se da je u toj grupi djelovao veterinar Badnjević.

Polovinom 1938. godine imali smo nekoliko susreta s profesorima Jovanom Kršićem, Kalmijem Baruhom, Stjepanom Tomićem i Marselom Šnajderom, lako nisu bili ideološki jedinstveni, svi su se, na određeni način, smatrali marksistima i bili su spremni da pomažu pojedine akcije. U saradnji s njima, u toku 1938. godine pokrenuto je nekoliko antifašističkih akcija, od kojih treba naročito istaći veoma široko organizovanu akademiju za pomoć Čehoslovačkoj.

Jedna grupa intelektualaca, koja je ranije saradivala s Partijom i smatrala se marksističkom, bila je odvojena od aktivnog društvenog rada i većina njih je u prvo vrijeme, sve do 1941. godine, izbjegavala organizovan rad, pokazujući spremnost da učestvuje u pojedinačnim akcijama koje su pokretali studenti. S nepovjerenjem su gledali na mogućnost obnavljanja partijskog rada u uslovima kakvi su tada bili u Sarajevu. Većina je izbjegavala rad, čak i u legalnim formama (u kulturnim društvima i organizacijama). Tek kad je došlo do prvih širih kulturno-političkih akcija, neki od njih su se prihvatili izvjesnih poslova.

U prvoj polovini 1938. godine došlo je do prvih kontakata sa sindikatima. Već tada su se stvorile manje grupe simpatizera i naprednih radnika u sindikatu drvodeljaca, tekstilaca, metalaca i privatnih namještenika. Krajem juna je oformljena prva grupa simpatizera u Vojno-tehničkom zavodu. Rad na ovom području odvijao se ulgavnom na okupljanju mladih borbenih radnika i u pripremanju i organizovanju kulturnih akcija unutar sindikata, što je ubrzo naišlo na otpor socijaldemokrata. Već tada je došlo do otvorenog sukoba na izborima za sindikalne podružnice u sindikatima tekstilaca i metalaca. Medu privatnim namještenicima otpočeo je organizovaniji rad i, koliko se sjećam, već u junu je oformljena vaspitna grupa koja je redovnije održavala sastanke.

Na Pokrajinskoj konferenciji, koja je održana u julu ili avgustu 1938. godine, na padinama Veleža (prvobitno je bilo zamišljeno da se održi u Mostaru, ali se u posljednjem momentu odustalo od toga), imao sam zadatak da podnesem izvještaj o situaciji u Sarajevu. Konferenciji su prisustvovali Uglješa Danilović, Mujo Pašić, Karlo Batko, Rudi Hrozniček i Mirko Filipović, a trebalo je da dode i Pašaga Mandžić. Referat, u stvari, više uvodno izlaganje nego izvještaj o stanju u organizaciji, podnio je Uglješa Danilović. Konferencija nije bila dobro pripremljena, što se moglo vidjeti po izvještajima i izlaganju. Milovan Dilas i Ivo Lola Ribar, koji su kao predstavnici CK KPJ, odnosno CK SKOJ-a, prisustvovali konferenciji, dali su, kad smo se vratili u Sarajevo, prilično negativnu ocjenu o pripremama i rezultatima konferencije.

Učesnici konferencije dali su kratke osvrte na stanje u pojedinim mjestima. Sjećam se da je Mujo Pašić podnosio izvještaj o radu u Mostaru. On je posebno isticao uspješan rad u sindikatima, u kojima postoje grupe simpatizera koji prihvataju liniju Partije.

Smatrao je da ne postoje uslovi za stvaranje partijske organizacije medu radnicima i da je ova forma aktiva u sindikatima zasad najbolja. Izneseno je da u Mostaru aktivno djeluje grupa na-

prednih intelektualaca i studenata i da oni počinju da razvijaju svoju aktivnost i van Mostara.

Međutim, u diskusiji je isticano da je rad intelektualaca i studenata prilično odvojen od akcije i aktivnosti Partije i sindikata i, koliko se sjećam, konstatovano je da je potreban što širi ulazak komunista u sindikate i koriščenje legalnih formi okupljanja radnika. Ukazano je na potrebu pokretanja tarifnih akcija koje će u očima radnika najuspješnije raskrinkati oportuniste i socijaldemokrate u rukovodstvu pojedinih sindikata. Zaključeno je da treba brzo stvarati partijske organizacije ili grupe u preduzećima, kao najefikasniji put za obnavljanje partijskog rada i ocijenjeno da postoje uslovi za stvaranje šire skojevske organizacije u školama i među radničkom omladinom. Razmatrana je i mogućnost pokretanja partijskog i omladinskog lista.

Rad u Sarajevu poslije Pokrajinske konferencije odvijao se na jačanju i stvaranju pojedinih aktiva, jer, koliko se sjećam, u tom vremenu još nisu bile formirane partijske organizacije. Politički uticaj komunista i njihovo okupljanje vidnije su dolazili do izražaja u raznim legalnim formama, a omladinski pokret već je bio dobio stabilnije organizacione forme i razbio razne trockističke i šovinističke grupacije. U nekoliko sindikata bile su stvorene grupe i aktivi koji su počeli samostalnije da djeluju. Krajem 1938. godine ostvaren je naš uticaj u nizu društava i organizacija. Među inteligencijom je otpočelo diferenciranje, tako da su neke grupe prihvatile izvjesne forme legalnog rada. U to vrijeme došlo je do življih i češćih kontakata sa opozicionim političarima, pa i do zajedničkih antirežimskih i antifašističkih akcija.

Poslije odsluženja vojnog roka (u vojsku sam stupio početkom 1939. godine), vratio sam se u Sarajevo i tamo zatekao Isu Jovanovića, Borišu Kovačevića, Uglješu Danilovića i Avdu Humu. U Sarajevu je već bio formiran Mjesni komitet, u čijem sam radu učestvovao neko vrijeme. Kasnije je formiran Okružni komitet u koji su, pored mene, ušli Slobodan Princip, Mladen Knežević i Milutin Durašković, s tim da ga je trebalo proširiti nekim drugovima sa terena. Zadatak ovog komiteta bio je da radi na stvaranju partijske organizacije u okolini Sarajeva. U sarajevskom okrugu, u to vrijeme djelovale su četiri simpatizerske grupe - na Romaniji, Kasindolu, Visokom i Brezi. Ubrzo je formirana partijska ćelija na Sokocu, u kojoj su bili Marko Ećimović, Danilo Dokić, Mirko Borovčanin i, koliko se sjećam, Mihajlo Obrenović i Savo Preda. U partijskoj ćeliji koja je formirana u Kasindolu, radili su Ramiz Sladić, Tomo Međo i Aleksa Bojović, a u partijskoj organizaciji u Hadžićima djelovala su dva-tri člana. U Visokom i njegovoj okolici odranije je djelovala grupa naprednih studenata, a sada je stvoren

širi aktiv, s tim da se ubrzo formira i partijska organizacija. U Brezi i Kaknju nije tada, koliko se sjećam, formirana partijska organizacija, već je u Brezi djelovao Ismet Šarić, rudar iz Mostara, koji je oko sebe imao jednu grupu naprednijih rudara, dok je u Kaknju Dorde Savićević radio sa jednom grupom mladih radnika. Obje grupe održavale su kontakt sa Sarajevom.

U to vrijeme pokrenuli smo list »Savez radnika i seljaka« koji je uređivao Boriša Kovačević. Izašlo je nekoliko brojeva ovog lista. Njegov značaj je bio u tome što je tretirao konkretne probleme, tako da su ga dobro prihvatili partijci i simpatizeri.

CVIJETIN MIJATOVIĆ

NA ILEGALNOM RADU U SARAJEVU 1938. GODINE

Godine 1937, 31. decembra, putovao sam vozom (od Bijeljine preko Šida i Sl. Broda) za Sarajevo. U džepu sam imao dvije legitimacije, svoju, studentsku i legitimaciju na ime Milivoja Erića,[1]) a u glavi zadatak - instrukciju, koju smo, Uglješa Danilović i ja, dobili u Beogradu, da radimo na obnavljanju i povezivanju partijske organizacije u Bosni i Hercegovini. Iznesen nam je značaj našeg zadatka i da povremeno, u kraćim intervalima, podnosimo izvještaj i dogovaramo se o daljem radu. Cilj je bio da se u dogledno vrijeme, kad sazru uslovi, pripremi pokrajinsko savjetovanje i konferencija na kojoj bi se izabralo pokrajinsko rukovodstvo. Rečeno nam je da je uvid Centralnog komiteta u stanje u BiH vrlo manjkav. Nekih kontakata sa pojedincima i organizacijama ima, ali se iz toga ne može dobiti potpuna slika. Od nas se očekuje da se dobije bolji uvid u to stanje i mogućnosti za sređivanje, obnavljanje i povezivanje Partije na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Znalo se najviše preko studenata da postoji određena partijska aktivnost, odnosno djelovanje komunista u Sarajevu, Mostaru, Banjaluci, Tuzli, Bijeljini, Brčkom, Zenici, Der-

[1]) Erić je tada, takođe bio student, simpatizer naprednog studentskog pokreta, sin bogatog seljaka iz Semberije, nekompromitovan pred policijom. Ja sam mu se otvoreno obratio da mi da svoju legitimaciju, jer mi treba za ilegalan rad. pošto sam bio pod svojim imenom osuđivan kao komunista i poznat policiji, s tim da on oglasi svoju legitimaciju izgubljenom, pa će dobiti drugu. Erić mi je rado tu uslugu učinio.

venti i nekim drugim mjestima. U tim mjestima živjeli su drugovi koji su se vratili sa robije, ali se malo znalo o njihovom radu i držanju. Rečeno nam je da su opšti uticaj Partije i revolucionarna tradicija, naročito u nekim centrima Bosne i Hercegovine, veoma pogodne okolnosti za rad Partije, ali smo upozoreni na opreznost, s obzirom da su česte provale, veliki teror i slabo držanje pojedinih ljudi pred policijom, zatim ostaci frakcionaškog djelovanja, kao i u drugim krajevima, imali uticaja, pa je niz tih kadrova dosta zaplašen ili demoralisan ili frakcionaški zatrovan. Naročito nam je skrenuta pažnja na situaciju u Sarajevu zbog velike provale 1936. godine, u kojoj je pao čitav Mjesni komitet i niz ćelija, tako da je partijska organizacija u gradu bila razbijena. Ne zna se, zapravo, šta je ostalo od organizacije. Jedan broj drugova vratio se sa robije, ali se za čitav niz onih koji su prošli kroz policijske progone ne zna kako su se držali i kako se drže i koliko su spremni za partijsku aktivnost. Trebalo se s tim stanjem upoznati i povezati sa onim ljudima koji su ostali čisti i imaju ugleda u svojoj sredini. Trebalo je učiniti sve što se može da se ljudi od ugleda izvuku iz začaurenosti i aktiviraju prema svojim mogućnostima. Dobar oslonac su i napredni studenti koje već poznajemo. Govoreno je i o opštoj političkoj situaciji u svijetu i u zemlji, o narastanju fašističke opasnosti i opasnosti od rata, o sve većoj kompromitaciji građanskih partija u zemlji, o pojačanoj eksploataciji i drugo, a tražilo se od nas da što bolje upoznamo situaciju u Bosni i Hercegovini i da o tome informišemo Centralni komitet. Istaknuto je da se Partija i u drugim krajevima brzo sređuje i jača, oslobađa od sektaštva i frakcionaštva i, raznim legalnim formama rada, osvaja nove pozicije u masama, naročito u radničkoj klasi, što je, pored ostalog, i put da se Partija bolje zaštiti od provala i da se obnavlja novim snagama. Takođe, trebalo je posvetiti mladima posebnu pažnju i ići odlučnije na obnavljanje SKOJ-a, za što postoje velike mogućnosti.

Na kraju, ponovo je podvučeno koliko je velik i odgovoran zadatak koji, kao mandatori CK KPJ, dobivamo na obnavljanju Partije u Bosni i Hercegovini. Dobili smo manju sumu novca za prvo vrijeme, a poslije da se snalazimo sami.

Putovao sam u Sarajevo sam. S Uglješom sam se dogovorio da, iz predostrožnosti, ne putujemo zajedno/nego da se nađemo u Sarajevu. Bio sam uzbuđen, u jednom naročitom raspoloženju. I radovao sam se i brinuo. Bilo je to razumljivo. Radovao sam se jer se, evo, ostvaruje naša davnašnja želja i nastojanje, a brinuo kako ćemo uspjeti, kako ćemo izvršiti ovaj veliki zadatak. Krećemo na veliki posao, skopčan sa velikim neizvjesnostima i opasnostima, u kojem valja sticati nova iskustva i primiti veliku odgovor-

nost. Postajemo, u punom smislu, profesionalni revolucionari, a naše revolucionarno iskustvo nije veliko. Bili smo u centru partijskog rada na Beogradskom univerzitetu i povremenom radu van Univerziteta, u Beogradu i u unutrašnjosti Srbije. Stalno sam imao na umu krupne zadatke koji su stajali pred nama, a posebno sve što je potrebno uraditi da bi se organizovala pokrajinska partijska konferencija. Znao sam da i pored svih udara i provala, u pojedinim krajevima zemlje (Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji) postoji kontinuirani rad KP, a da Bosna i Hercegovina, eto, zaostaje. Osjećali smo, a to nas je i hrabrilo, da je u Partiji dunuo novi, svježi vjetar. Nismo još znali šta se dešava u Centralnom komitetu, nismo još znali za druga Tita, niti da je on u zemlji, ali smo osjećali da se nešto krupno i pozitivno dogada. Bilo nam je toplo oko srca. Vraćalo se povjerenje u rukovodstvo, povjerenje koje je bilo prilično narušeno u ranijim godinama, što nas je zabrinjavalo. Sjećao sam se kako su nam iz inostranstva povremeno dolazili ilegalci, s kojima smo često imali nevolja: nisu poznavali situaciju, neki od njih ponašali su se nadmeno, govorili su sa visine i donosili direktive koje su bile neprihvatljive i nerazumljive (kao ona o raspuštanju SKOJ-a). Neki od njih padali su u ruke policije i loše se držali, provaljivali su čitave organizacije. Nije se imalo mnogo sluha, niti se vjerovalo nama koji smo radili u zemlji. Čak smo ponekad kritikovani i za ono za što smo trebali da budemo pohvaljeni. Tako je bilo i u jednom članku u »Proleteru« o partijskoj organizaciji na Univerzitetu, u vremenu kad je ona bila u najvećem usponu i postizala velike uspjehe i učinila da Beogradski univerzitet postane kula sveobuhvatnog studentskog pokreta, jedna od najjačih u zemlji po dominirajućem komunističkom uticaju. Znali smo, tih godina, da nisu preovladana ni frakcionaška trvenja u vrhovima Partije. Saznavali smo i za neke loše vijesti sa robije. Na primjer, za Petka Miletića, kojim smo se zaklinjali, za koga je važilo da je uzor - herej po svom držanju na policiji, već su počele da cure prve vijesti da s njim nešto nije u redu i da na robiji, u Sremskoj Mitrovici ima nejedinstva.

A, evo, sad se nama, kadrovima iz zemlje, daju odgovorni zadaci i povjerenje, što se ranije nije moglo ni zamisliti.

A, posebno nama, bosanskim komunistima sa Univerziteta ostvaruje se stara želja: da radimo u svojoj užoj domovini i doprinosimo tamo gdje najviše možemo razvoju revolucionarnog pokreta. Sjećao sam se koliko smo i ranije tražili da idemo u Bosnu, iznoseći prilike onoliko koliko smo ih poznavali, pominjući i ljude koji rade i traže čvršće veze s Partijom.

Sjećao sam se kako smo Uglješa i ja, prošlog ljeta, dobili zadatak da u svom kraju ispitamo to stanje, povežemo se sa drugovima na terenu i da na jesen podnesemo izvještaj. Ja sam iznio ono što sam saznao iz tuzlanskog bazena - Bijeljine, Brčkog, B. šamca i Gradačca, govorio o drugovima koji su već veoma aktivni i popularni u svojoj sredini. Sada sam u Sarajevo putovao upravo sa sastanka Mjesnog komiteta u Bijeljini, s kojim je ranije i Uglješa, iz Beograda, održavao vezu, a prošlog ljeta to sam učinio u Tuzli i Brčkom. U Bijeljini sam im govorio o duhu instrukcija s kojima smo pošli iz Beograda i nagovijestio bolje dane za rad i razvoj partijske organizacije u BiH.

Sjećao sam se tada, u vozu, i posljednjeg sastanka Univerzitetskog komiteta, toga ljeta u kući Lole Ribara, koji je trajao cijelu noć. Na tom sastanku upoznati smo sa stavom najvišeg partijskog rukovodstva da jedan broj kadrova s Univerziteta, gdje je partijska organizacija toliko ojačala, može i treba da bude rasadnik kadrova za rad van Univerziteta. Trebalo je da se odmah ide na druge zadatke, a taj stav se odnosio i na sam Univerzitetski komitet pa, eto, i na nas. Tako smo se i mi te noći rastajali i cio sastanak posvetili međusobnoj kritici i samokritici. Svaki je, prvo, govorio samokritički o sebi, a onda o njemu i svi drugi. Za nama je bio višegodišnji zajednički ilegalni rad i burna zbivanja na Beogradskom univerzitetu, tako da smo se međusobno dobro poznavali. Takva otvorena principijelna kritika i samokritika i, istovremeno, divan drugarski odnos ostali su mi nezaboravni. Ja sam se i posebno radovao, jer sam pretpostavljao da je došlo vrijeme da idem u Bosnu.

Kasno, noću stigao sam u Sarajevo i odmah se uputio na korzo da se sretnem s Pavlom Goraninom. On je bio član Partije na Beogradskom univerzitetu i s njim sam se dogovorio da me te večeri čeka na korzu. U Sarajevu je bila velika zima i snijeg je škripao pod nogama. Bilo je, ipak, još šetača, među kojima sam brzo našao Pavla. Dogovorili smo se da se tu ne zadržavamo, da ćemo se naći sutra. Odmah me povezao sa Ratom Dugonjićem kod koga ću ići na spavanje. Pavle mi je rekao kratko da je to dobar drug^u koga mogu imati puno povjerenje i, pored ostalog, naglasio, pošto je i sam bio aktivan sportista, da je i Rato poznati sportista -fudbaler. Preda mnom je stajao mladić - fizički sušta suprotnost Pavlu. Pavle je bio krupan, širok, sav nabijen, okrugle glave, punih obraza, glagoljiv i kad govori široko gestikulira, a ovaj vitak, mršav, suvonjava lica, dosta uzdržan u riječi i pokretu. No, razgovor se razvio u njegovom stanu u jednoj sirotinjski namještenoj sobi na Marijin-dvoru,[2]) sa starom izlizanom mušemom

') U Gundulićevoj ulici, kod. veoma prijazne domaćice Zore Kuraice.

na patosu, i produžio u zajedničkom drvenom krevetu, sve dok ja nisam, umoran od puta, zaspao.

I Rato je bio komunista, aktivan učesnik studentskog pokreta, ali je samo povremeno dolazio u Beograd. Djelovao je više u Sarajevu i znao je dobro sarajevske prilike i ljude.

Sjutradan ujutru, novu 1938. godinu, zapamtio sam po nepodnošljivoj hladnoći. Išao sam da se nađem s Pavlom Goraninom u Kralja Tomislava ulici, ali osjećao sam da ću od hladnoće pasti, pa sam utrčao u prvu birtiju (današnja kavana »Triglav«) i s vrata viknuo: »Duplu ljutu«. Nisam smio izaći dok se nisam zagrijao. Birtaš reče da je 25 ispod nule.

Ali, tek sam došao sebi kad sam u stanu Pavla Goranina bogato doručkovao. Takav bogat doručak odavno nisam imao. Majka Pavlova, Mila stalno me je nutkala i otad se, pa za cijelo vrijeme brinula za mene kao da sam joj i ja bio sin. Tu sam upoznao i Pavlova brata Feliksa (Srećka) koji je, takođe, bio napredan omladinac. Docnije sam upoznao i njihovog oca Mavru, čestitog ali vrlo strogog čovjeka, koji se, znajući kojim su mu putem sinovi pošli, bojao za njih i nije rado gledao okupljanje u njegovom stanu.

Razgovarao sam s Pavlom, ali smo ostavili da o svemu cjelovito razgovaramo kad stigne Uglješa.

Kad je Uglješa stigao, opširno smo pretresli situaciju u Sarajevu, naročito o mogućnostima obnavljanja partijske organizacije koja je razbijena poslije velike provale 1936. godine. Mnogo smo razgovarali o bivšim robijašima, o njihovom držanju a i o drugim naprednim ljudima iz redova radnika, inteligencije, omladine. Razgovarali smo kako da se što prije smjestimo i, po mogućnosti, legalizujemo, te da se pokušamo negdje zaposliti. Sjećam se da smo se, Uglješa i ja, u Beogradu snabdjeli punomoćjima jednog slikara i jednog trgovca štofovima, da budemo njihovi akviziteri, pa smo nosili dva bloka, u jednom slike, u drugom uzorke štofova. To je trebalo da nam posluži, prije svega, kao kamuflaža za putovanje, a eventualno i kao zarada. Nudili smo to i po Beogradu, ali slabo smo prolazili.

Zatim smo napravili plan i, pored ostalog, dogovorili se da, za prvo vrijeme, on - bio je manje kompromitovan - više putuje po unutrašnjosti, a ja da se više zadržim u Sarajevu i u obližnjim mjestima, gdje sam manje poznat. Da je bolje da se ne prijavljujemo policiji dok se nekako ne legalizujemo, te da još ne tražimo stan gdje bismo se morali prijaviti policiji, nego da stanujemo kod naših drugova.

Saznali smo da je Cana Babović prije nekoliko mjeseci djelovala u Tvornici ćilima, gdje se zaposlila, ali je, u vezi sa provalom u Kragujevcu, uhapšena i odvedena. Radnice Ćilimare govorile su sa simpatijama o njoj, iako je među njima bila kratko vrijeme.

Dogovorili smo se da, za prvo vrijeme, svi naši kontakti budu oprezni, uglavnom informativnog karaktera. Zbog mnogih provala, naročito posljednje iz 1936. godine, u Sarajevu je stanje bilo fluidno, policija je mnogo znala, valjalo se čuvati da se ne naleti na od njih zavrbovane ljude ili njihove doušnike, a svaka provala djelovala bi porazno, više nego one ranije. Poslije svakog kontakta, trebalo je da se nađemo i zajednički ocijenimo šta dalje raditi. Uglješa je krenuo u unutrašnjost a ja sam ostao u Sarajevu.

Za prve kontakte u Sarajevu glavni oslonac su nam bili Pavle, Rato, Boro Drašković. Od njih smo dosta saznali o posljedicama provale i o ljudima koje je ona zahvatila. Omogućili su nam prve kontakte s nekim od tih ljudi. No, u daljim razgovorima s njima a i s drugima, mi smo ubrzo uvidjeli da, uprkos nepostojanja organizovanog i povezanog partijskog rada, pđstoji na nizu mjesta svojevrsno legalno ili polulegalno okupljanje i djelovanje, u kojem glavni uticaj i inicijativu imaju komunisti ili ljudi koji se osjećaju bliskim komunistima. To se posebno odnosilo na neke krugove omladine i neke intelektualne sredine. Te aktivnosti su bile rascjepkane i šarolike: radilo se o grupama koje su se okupljale oko nekog od, u njihovoj sredini, istaknutih ljudi, od bivših robijaša do nekih uticajnih omladinaca, one su bile zatvorene; neke su patile od sektaštva i učaurenosti, ili su se iscrpljivale u beskrajnim debatama o velikim temama i svjetskoj situaciji, sa malo veze i orijentacije na konkretnu stvarnost i akciju. Ali, bilo je nekoliko grupa sa mnogo novoga u orijentaciji, u duhu novog kursa našeg revolucionarnog pokreta, sa više masovnog djelovanja i sa političkom akcijom okupljanja na progresivnim zahtjevima onoga vremena ili na nekim konkretnim pitanjima svoje sredine. Ova rascjepkanost političkog djelovanja komunista i simpatizera bila je posljedica nepostojanja partijske organizacije i više rezultat inicijative pojedinaca. Takva aktivnost, jednim dijelom, bila je plod i produžetak aktivnosti ranije partijske organizacije, a dobrim dijelom, samostalno se javljala i razvijala u uslovima povećanog političkog vrenja u zemlji i opšteg ugleda i uticaja Komunističke partije Jugoslavije koji-je na razne načine strujao iz drugih centara. U svemu tome nije bila mala zasluga naprednih studenata i nekih mladih radnika. Oni su donosili, naročito iz Beograda i Zagreba, raznu političku polulegalnu literaturu, letke, proglase, brošure, što je davalo opštu orijentaciju. Iz Španije su stizala pisma Sarajlija - dobrovoljaca u republikanskoj armiji protiv fašizma, koja su

omladinci umnožavali i rasturali. U studentskom klubu, sa zidovima izlijepljenim brojnim parolama, slikama, crtežima, karikaturama u znaku demokratskih zahtjeva, poziva na okup napredne omladine i borbenog poziva na borbu protiv fašizma i za odbranu zemlje, bilo je živo kao u košnici. Tu su dolazili i mladi radnici, i srednjoškolci, pa i stariji. U nekim literarnim družinama na srednjim školama i u nekim sportskim društvima osjećao se uticaj napredne omladine. Isticale su se Srednja tehnička škola (iz koje je zbog štrajka bilo isključeno nekoliko naprednih učenika što je imalo šireg odjeka i u javnosti) i Prva muška gimnazija. Veoma aktivna je bila Jevrejska radnička omladinska zajednica »Matatja«. Uticaj našeg pokreta bio je vidan i u SPN-u, iako je, inače, stanje u sindikatima bilo loše. Radnici su nerado išli u sindikate koji su bili u rukama socijaldemokrata, zato što su ovi više gledali da sačuvaju svoja dobra mjesta u komorama i socijalnom osiguranju, itd., nego što su se zalagali za radničke interese i zahtjeve. Zato su se napredniji radnici, naročito omladinci, okupljali kako su znali i umjeli, van sindikata. Čuli smo da među njima ima i onih koji rado čitaju našu naprednu i političku literaturu, da se okupljaju i u čitalačke grupe. Pavle, Rato i Boro istovremeno su imali zadatak da pažljivo kontaktiraju radi prijema u Partiju i SKOJ onih koje su dobro poznavali ili da preko poznatih dolaze do novih naprednih radnika, studenata, intelektualaca i đaka. O svemu tome smo češće razgovarali i dogovarali se za dalji rad, za bolje upoznavanje, provjeravanje i okupljanje tih ljudi, a gdje je moguće i u neke oblike ne strogog ilegalnog rada, nego povodom pojedinih akcija, pa ih u otvorenijim političkim razgovorima pripremati za Partiju.

Sa određenim brojem ljudi iz raznih sredina razgovarali smo direktno Uglješa i ja, i to ne samo preko Pavla, Rate i Bore, nego uspostavljajući u raznim prilikama i direktne kontakte.

Za tri mjeseca koliko sam proveo u Sarajevu, razgovarao sam sa većim brojem ljudi, bivših robijaša, komunistički orijentisanih simpatizera, sindikalnih funkcionera, naprednih intelektualaca i studenata, pojedinaca iz građanskih partija, seljaka, naših simpatizera. Iz tih kontakata i danas se sjećam nekih.

Od ranije hapšenih i osuđivanih komunista, sjećam se Pere Pešuta (koji je imao mali hotel), Asima Abdihodžića (rezača), Safeta Panjete (krojača), Vlade Jokanovića (advokata), Eriha Koša (studenta) i Leze Perere (radnika). Zatim drugih, lijevo orijentiranih, većinom mladih intelektualaca, studenata i đaka, među kojima: Marije Koš, Hane Ozmo, Danijela Ozme, Voje Dimitrijevića, Rada Koprivice, Pube Alkalaja, Zije Dizdarevića, Džeme Krvavca, Pavla Popovića, Draška Stanivukovića, Jovana Kršića i Todora Kruševca.

Razgovarali smo i sa dr Mojsijem (Milanom) Zonom, jednim od ranijih članova Socijaldemokratske stranke, koji je uvijek bio spreman za određenu saradnju sa komunistima, i njegovom kćerkom Paulom, već tada veoma naprednom i aktivnom omladinkom.

Sjećam se i susreta sa nekadašnjim sarajevskim atentatorima Muhamedom Mehmedbašićem i Nikolom Trišićem, kao i građanskih političara iz tog vremena: Zaima Šarca, Arse i Vida Koprivice, Jove Popovića i Milana Jojkića. U dobroj su mi uspomeni ostali i neki napredni seljaci, simpatizeri komunista, kao što su Vlado i Trifko Dokić iz Vogošće.

Ti kontakti i razgovori bili su različitog karaktera. S nekima se govorilo slobodnije o Partiji i radu komunista, a sa drugima su to bili razgovori opšteg političkog karaktera, o udruženoj opoziciji, o stavu napredne omladine prema prilikama u zemlji i svijetu i slično. Ti razgovori su uticali da se dobije potpunija slika o političkim prilikama u gradu i raspoloženju ljudi. Ovo nam je bilo potrebno, jer je, istovremeno sa radom na uspostavljanju ilegalne organizacije, trebalo planirati i organizovati politički rad. Trebalo je političare udružene opozicije gurati na akciju, razvijati rad u sindikatima, organizovati rad sa omladinom.

Razgovore smo vodili na ulici, po stanovima ili na nekim drugim mjestima gdje su se okupljali napredni ljudi. Sjećam se da je to bivalo u Radničkom domu, u Studentskom klubu, u aščinici kod Kadrije, u kafani »Kanarinac«, u sl-astičarni »Oloman«, na korzu i drugdje.

Sa nekima, mahom starijim robijašima koje sam pomenuo i drugim kojih se više ne sjećam, razgovori su bili slični i karakteristični za shvatanja jednog broja komunista kompromitovanih pred policijom. To su bili zaplašeni i nepovjerljivi ljudi. Bježali su od direktnog partijskog rada. Oni su svaki partijski kontakt odmah smatrali i kandidovanjem za zatvor. A zatvor, u onim vremenima, značio je za njih batine, mučenje, robiju, stradanje porodice, besposlicu, još veću bijedu i glad. Tek smo tad vidjeli šta su značile česte provale i koliko su neki ljudi bili demoralizovani i strahovali od svakog organizovanog rada.

Uglješa je pominjao i neke slične slučajeve iz unutrašnjosti, iako nije u svim sredinama bilo tako. Istovremeno smo se sjećali i Univerziteta i brojnih bosanskohercegovačkih studenata i, uopšte, mlađih ljudi, a posebno radnika koji su tražili Partiju, s kojima nije bio problem hoće li u Partiju, nego, naprotiv, problem je bio ocijeniti koga od onih koji žele, primati u Partiju. Tako je bilo, i sve više smo se u to uvjeravali, i sa mladim radnicima u Sarajevu, ali

je do njih tek trebalo doći i pažljivo ih odabrati i pripremiti za partijski rad.

Najduže smo kontaktirali sa Perom Pešutom jer su nam rekli da on uživa najveći ugled i poznaje najviše ljudi do kojih smo, preko njega, željeli doći. Ali u tome nismo uspjeli, jer je to Pešut odbijao, bojeći se da ne bude i sam uključen u ilegalni rad. Niz ljudi držao je na svojoj ličnoj vezi i odgovarao ih od svakog vezivanja ma s kim drugim. U početku je uopšteno obećavao da će se angažovati, poslije je odugovlačio i, najzad, otvoreno odbio svaki politički angažman, sa raznim »argumentima« - da je to sve prenagljeno kao i ranije, da u Sarajevu nema uslova za ilegalni rad za duže vrijeme, itd. Uopšte, bila je to situacija kada je niz ljudi iz ranijeg perioda ilegalnog rada u gradu, imao svaki svoju »partiju«, držao je na okupu oko sebe svoju grupu, mistifikovao pred njima svoj položaj i »veze«, a, u stvari, te veze i organizovani partijski rad izbjegavao, riješen da se trajno ili privremeno obezbijedi od zatvora i progona. Mi smo dosta jednostrano, i u Sarajevu i u unutrašnjosti, i previše bili orijentisani i iscrpljivali se u pokušajima uspostavljanja veze sa jednim brojem takvih ljudi kao što su bili i Asim Abdihodžić, Safet Panjeta i još neki. Bili smo idealisti i nismo mogli vjerovati da neko ko je jednom postao komunista, može ikad baciti koplje u trnje, nismo primjećivali da je neke ljude vrijeme pregazilo i da su ih iskušenja slomila. A biće i toga da se i mi nismo bili potpuno oslobodili sektaštva i da smo još bili neodlučni kad je novim ljudima trebalo pokloniti puno povjerenje. Bili smo i pod stalnom brigom da ne prouzrokujemo svojom prenagljenošću novu provalu, pa smo, u početku naročito, mnogo pipavo nastupali.

Od nekih drugih ljudi, mi nismo ni očekivali, ni tražili direktnu partijsku aktivnost, ali su razgovori s njima bili potrebni i korisni zbog njihovog ugleda i poznavanja situacije u određenim sredinama Takav je, na primjer, kontakt bio sa Vladom Jokanovićem, koji je, doduše, malo imao veze sa radnicima, ali se kretao u širokom krugu inteligencije. On je bio sklon da čini konkretne povremene usluge, ali se već odavno klonio ilegalne političke djelatnosti.

Puba Alkalaj je bio literata, interesantna ličnost, veoma obrazovan, široke kulture, ali uglavnom salonski marksista. Mnogo je čitao stranu literaturu, bio je poliglot. Sjećam se razgovora s njim u stanu Bore Draškovića. Govorio je jezikom visokog intelektualca, tako da ga ja u mnogo čemu nisam ni razumio. Bio je, nekako, van sarajevske stvarnosti, u oblacima.

Živko Jošilo bio je veoma aktivan i ugledan omladinac. Zijo Dizdarević, Džemo Krvavac, Pavle Popović i Draško Stanivuković, bili su iz kruga omladinaca koji su se ponašali kao mladi komunisti i susreti s njima bili su tada, za nas ohrabrujući. Svaki od njih bio je popularan u određenim krugovima omladine. Zijo se već bio pročuo kao mladi pripovjedač, a i Krvavac je ispoljavao talenat za pisanje. U dobrom sjećanju su mi ostali prvi razgovori sa Vojom Dimitrijevićem, već poznatim slikarom i naprednim intelektualcem, u njegovoj- kući na Babića Bašti.

Povremeno je iz Beograda dolazio i već istaknuti aktivista sa Univerziteta Slobodan Princip, koji bi odsjedao u Hadžićima kod svoje rodbine.

Sa Muhamedom Mehmedbašićem, Nikolom Trišićem, sarajevskim atentatorima iz 1914., upoznao sam se prilikom skupa posvećenog »Mladoj Bosni«, koji je organizovala napredna omladina u prostorijama društva »Sloga«. Sala je bila prepuna i kad su oni izlagali svoje uspomene iz doba »Mlade Bosne« i sarajevskog atentata, slušani su sa izuzetnom pažnjom. Mehmedbašić je bio čovjek koji nije imao šireg obrazovanja, a govorio je veoma upečatljivo, narodnim jezikom, iskreno, bez uljepšavanja i fraza. Možda nisam sve dobro zapamtio, ali mi je ostalo u sjećanju njegovo objašnjavanje kako je išao u Francusku na neki sastanak mladobosanaca, kojj je iz Švajcarske organizovao ideolog »Mlade Bosne« Vlado Gaćinović. Mehmedbašić je pričao kako je dobio pismo na francuskom i nije ga razumio, pa je imao muke da to prevede, jer se nije smio nikome povjeriti. Ipak je nekako razumio najvažnije - datum i tri riječi: tren, pur, Tuluz, i tako je stigao gdje je trebalo. Bio je već stariji čovjek, ali još vitalan i napredno orijentisan, pa je sa Trišićem i još nekim nekadašnjim mladobosancima predstavljao moralni kapital na koga se u predstojećem djelovanju moglo računati.

Zaim Šarac, ugledni sarajevski advokat, iako nije bio komunista, bio je naklonjen naprednoj omladini i rado je s nama kontaktirao.

Arso Koprivica bio je zemljoradnički lider, dosta popularan na svojoj rodnoj Romaniji, nastojao je da održava veze s omladinom i da njome podmladuje Zemljoradničku partiju. Nije izbjegavao političke razgovore, i kad se nismo slagali, nije mu nedostajalo tolerancije. Rado me je, kao i neke druge drugove, primao u svoj stan na političke razgovore. Bilo mu je toplo u stanu, pa sam se ja tu i više puta dobro ogrijao. Bila je velika zima, a ja sam bez stana i bez para provodio dane uglavnom na ulici.

Moji pokušaji da se zaposlim ostali su bez uspjeha. Tako mi je propao pokušaj u redakciji »Jugoslovenske pošte« i u šumskoj

upravi. Pero Drašković, ugledni trgovac, otac Borin, pod uticajem sina, razgovarao je s nekim u Šumskoj upravi i rekao mi da podnesem molbu, što sam ja i učinio. Poslije mi je Pero rekao, sa žaljenjem, da je propala stvar, rekli su mu da me ne mogu zaposliti, uz prigovor: »Kakav je to Srbin kad piše molbu latinicom?!« Pišući i inače latinicom, ja nisam na to obratio pažnju, te sam tako platio svoje nepoznavanje političkog stanja i ko je gazda u šumskoj upravi.

U prvo vrijeme, prešao sam da spavam kod Pavla Goranina i ujutro bih se uvijek dobro najeo, što me je ponekad držalo cijeli dan. Partijske pare su se već tanjile, a drugih prihoda još nije bilo.

Spavao sam s Pavlom u krevetu, pod divnom toplom perinom, u sobi qdje je spavao i Feliks. Njihova mati je smatrala da ne treba uznemiravati starog Mavru, pa je to krila od njega. No, kako je on, svako jutro pred polazak na posao zavirivao u našu sobu da vidi djecu, ja bih se sabio uza zid, a Pavle bi me dobro pokrio onom velikom perinom i zaklonio, praveći se obojica da spavamo I uvijek je sve dobro prošlo.

Negdje u februaru 1938. godine stigao je Hasan Brkić, što je za nas bilo veliko pojačanje. Pogodno je bilo i to što se on, kao svršeni pravnik, ubrzo uspio zaposliti u Agrarnoj banci, našao stan, uredno se prijavio i tako legalizovao. Tada smo formirali prvu partijsku ćeliju sa sekretarom Hasanom Brkićem i članovima Pavlom Goraninom, Ratom Dugonjićem i Lezom Pererom.

Kad je Hasan našao stan, njemu sam više puta nabio ognjište. Bilo je to negdje, čini mi se, u ulici Skerlićevoj, soba mu je bila prizemna, sa prozorom na ulicu. Kako je gazdarica bila stroga i nije dozvoljavala »sumnjive« posjete, ja sam se kroz taj prozor uvlačio dockan uveče i izvlačio u rano jutro, prije svanuća.

Slično je, čini mi se, prolazio i Uglješa.

No, tako se nije moglo dugo i ubrzo se našlo bolje rješenje. Preko Rate našli smo sobu kod njegove sestre Melanije i zeta, u ulici Avde Jabučice. I oni su tanko živjeli, pa su naši drugovi Sarajlije skupili iz svojih stanova namještaja i posteljine da kompletiramo našu sobu. Marija Koš nam je nekako nabavila krevet, a Pavlova majka me je snabdijevala drvima, koje sam ja u vreći nosio u naš stan i ložio neku staru plehanu peć. Tu, kod Ratine sestre smo se i hranili, a u kuhinji je bilo toplo, bio je i radio-aparat. To je već bio pristojan standard. Tu su sada češće dolazili Rato i drugi drugovi.

Policiji se nismo i dalje prijavljivali.

Sjećam se da smo tada, u toj našoj sobi, često živo i šire diskutovali o političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, o držanju

građanskih partija, o položaju Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji, 0 njenom svojatanju od srpskih i hrvatskih buržoaskih političkih krugova, u čemu nije bilo razlike među onima koji su bili na vlasti i onima koji su bili u opoziciji, o karakteru i držanju JMO. Tražile su se i oformljivale konture za zauzimanje - u duhu opšte političke linije KPJ - konkretnijih političkih stavova i reagovanja na prilike 1 političke događaje u Bosni i Hercegovini, za razobličavanje reakcionarnih i politikantskih manevara bosanskih lidera tih partija i kako saradivati s ljudima tih partija koje, ipak, nisu bile monolitne; štaviše, u njima se javljala čitava lepeza struja - iako ne jednako izražena - od onih profašističkih do, zaista, opozicionih i borbenih, progresivnih, pa i bliskih i sklonih na saradnju sa komunistima. Te diskusije oko nacionalnog pitanja nisu bile slučajne. Osjećalo se koliko tim pitanjima valja posvetiti pažnju u složenim uslovima jedne sredine, nacionalno izmiješane i tradicionalno razdvajane. I komunisti su morali, za tim se osjećala potreba, da izgrađuju vlastitu nacionalnu politiku, ako se htjelo kao politička snaga istupati pred masama, sa izgrađenim alternativama prema eksploatatorskoj, cjepačkoj i kapitulantskoj politici, prema nastupajućoj fašističkoj opasnosti spolja i iznutra, politici koja je, pored ostalog, crpla svoju snagu i u demagoškoj »brizi« za nacionalne interese pojedinih nacionalnih grupacija. Vrijeme je nametalo da se i komunisti moraju brže oslobađati, i u ovoj oblasti, od sektaštva i više naglašavati i zastupati stvarne nacionalne zahtjeve i interese, povezujući ih s klasnom borbom i na tome razvijati pocijepanost i zavadu, ujedinjavati radne mase svih nacionalnosti.

Sjećam se da smo tada mnogo diskutovali o tome na kakvim su parolama okupili mase HSS i JMO. Naročito o tome kako je uspio Spaho, za razliku od svih dotadašnjih neuspjelih pokušaja građanskih političara srpske i hrvatske orijentacije da privuku Muslimane, i kako je, široko koristeći se religioznim osjećanjima i oslanjajući se na reakcionarni dio klera, propale begove i čaršiju, vješto se koristio parolama »Muslimani na okup!«, »Din je u opasnosti!« i si., manipulišući muslimanskim masama u reakcionarne svrhe. Na osnovu toga, došli smo do zaključka da je velika potreba da se šire razradi naš koncept i sadržina individualnosti i autonomije Bosne i Hercegovine i da se traži načina da se time više oglasimo u javnosti.

Jedna od najvećih naših slabosti, oko koje smo se raspravljali, bila je loše stanje sindikata i uopšte organizovanosti radničke klase. U URS-u su sjedjeli socijaldemokrati saboteri, a buržoaske partije su osnivale svoje sindikate. Komunisti su stajali slabo - plaćali smo ceh ranijem sektaškom bojkotu URS-a; ekonomska bijeda i eksploatacija se povećavala, a tarifnih akcija koliko je i

bilo, njih su, u najvećoj mjeri, vodili socijaldemokrati, više da bi kroz poneko iskamčeno ili s vlastima dogovoreno simbolično poboljšanje, demagoški spasavali svoje i onako slabe pozicije kod radnika. Sve je to bilo bijedno, s obzirom na niske nadnice, na skupoću, špekulaciju i si. Dok se tu ne promijeni stanje, dok se ma koliko-toliko ne ojača organizovanost i solidarnost radnika, samopouzdanje radničke klase, predvođene komunistima, Partija neće moći ojačati u radnim masama. Sjećam se kako smo se radovali svakoj vijesti o nekoj tarifnoj akciji i žurili da nešto više saznamo i iskoristimo to za bolje organizovanje radnika i naš uticaj među njima.

U 1938. godini predstojali su opšti izbori u zemlji, pa se za njih trebalo pripremati; tražili smo mogućnosti za aktivnije javno nastupanje u masama. Javljala se ideja o potrebi pokretanja našeg polulegalnog glasila, tražile razne mogućnosti za istupanje na zborovima, za okupljanje i veće javno angažovanje naprednih studenata kojih je bilo rasutih po svim mjestima, a uživali su znatan ugled, naročito među omladinom, za razgovore i zajednička istupanja sa naprednim političarima iz građanskih partija ili pretvaranje opoziconih zborova u naše tribine, za prodiranje u URS-ove sindikate, za okupljanje i angažovanje naprednih kulturnih radnika i intelektualca, kojih je, vidjeli smo, naročito u Sarajevu bio ne mali broj.

Sve su to bile diskusije koje su značile napore da se snađe u složenoj i, umnogome, još nedovoljno jasnoj situaciji, bez dovoljno podataka i širih mišljenja i konsultacija sa partijskim aktivom koji je trebalo okupljati i povezivati ne samo u Sarajevu nego i na teritoriji čitave Bosne i Hercegovine. A mi smo, uglavnom, bili studenti, pretežno formirani kao komunisti na Univerzitetu, gdje su umnogome bili i druga problematika i drugi uslovi. Suočili smo se sa složenijim i manje poznatim okolnostima, pa otud i većim teškoćama. I zato su te diskusije bile nužne i neophodne. Toga smo bili svjesni i zato smo svi živo u njima učestvovali.

Ti razgovori, uglavnom, nisu bili organizovani, tekli su spontano, kad bismo se poslije dnevne trke i sastančenja iskupili, uveče oko tople peći. Oni su proisticali iz žive potrebe koju smo svi osjećali u tom tmurnom vremenu, da se što bolje snalazimo i osposobljavamo za političke razgovore u sve širim kontaktima koje smo imali, u atmosferi sve veće zabrinutosti u javnosti za sudbinu zemlje i širenju demoralizacije i kapitulantstva pred fašizmom. Bili su tu s nama, najčešće Pavle, Hasan, Rato, Boro, Princip, Perera, a navraćali su povremeno i drugi. Svi smo bili u jednom naročitom raspoloženju, kao u povišenoj temperaturi, sve se više osjećalo da »idemo u susret oluji«, španska Republika je

posrtala u krvi pred najezdom udruženog evropskog fašizma i zbog sabotaže zapadnoevropskih režima. Hitler se širio po Evropi. U Jugoslaviji su dizali glavu profašistički elementi. Ali, mi smo bili uporni optimisti. Živo smo raspravljali i tražili odgovore kako će se razmrsiti ponovno ratno zaplitanje i nastupanje njemačkog i talijanskog imeprijalizma. Sjećam se kako smo živo raspravljali o proročanskim Lenjinovim predviđanjima u »Imperijalizmu«. Vjerovali smo tada da će se evropski fašizam lakše i brže oboriti nego što se to docnije pokazalo. Nosilo nas je nepokolebivo, mladalačko samopouzdanje i vjera u radničku klasu i narod, u snagu i uticaj Partije koji je bio sve jači.

Sjećam se i živih diskusija oko »Pečata«, jer su, izazvane njegovim stavovima, počele politički osjetljive rasprave među naprednim intelektualcima i omladinom, a ticale su se uloge i jedinstva KPJ, njene platforme, strategije i taktike prema glavnoj opasnosti - fašizmu.

Ostalo mi je, takođe, u sjećanju kako smo sve češće raspravljali o ljudima s kojima smo kontaktirali, o njihovim kvalitetima i ponašanju, ugledu i zrelosti za Partiju ili mogočnosti da se dalje angažuju u raznim legalnim aktivnostima, ili o inicijativama koje su se iz tih naprednih krugova i samostalno javljale.

U tom vremenu, po dogovoru sa Uglješom, išao sam nekoliko puta i van Sarajeva: u Mostar, Zenicu i Hadžiće. U Hadžiće sam išao sa Slobodanom Principom kod njegovog strica Jove, koji je tamo imao neku malu pilanu. Izgovor je bio, koliko se sjećam, neki porodični praznik, pa je tako i Slobodan doveo nas, svoje drugove. Bilo je tu nekih studenata iz Sarajeva i omladinaca iz Hadžića. Razgovaralo se o politici, o predstojećim izborima, pjevale se napredne i narodne pjesme, od kojih sam neke prvi put čuo:

»Sad moj dragi na pilani radi,
za tri krune tovari vag u ne...«, Hi

»Koso moja, borovino gusta,
kud li ćeš se razdijeliti pusta,
s desnu stranu na Ilidžu ravnu
a s lijevu šeher-Sarajevu.«

Poslije sam sa Principom razgovarao o tim omladincima, ali se njihovih imena ne sjećam.

U Zenici sam potražio Jozu Marčinkovića, koji je bio osuđen kao komunista, ali je on izbjegavao susret. Uspio sam da kontaktiram sa Kazimirom Bilohom i Anom Štefani i da s njima, odvojeno, razgovaram o političkim prilikama i mogućnostima obnavljanja partijske organizacije u Zenici.

U Mostaru sam otišao u Radnički dom da potražim Muju Pašića, bivšeg robijaša i uglednog i aktivnog komunističkog rukovodioca. Nisam ga lično poznavao, ali mi je vezu s njim omogućilo njegovo ranije kontaktiranje s Ugliješom. Ostavio je na mene veoma dobar utisak. Partijska organizacija, pod njegovim rukovodstvom, dobro je djelovala. Govorili smo o stanju Partije u Bosni i Hercegovini, o pripremanju pokrajinske konferencije, o opštoj političkoj situaciji.

U Sarajevu je, negdje u martu, počela politička aktivnost pred izbore,. Građanski političari počeli su sa zborovima. Na jednom od tih zborova na Ilidži isticala se grupa naprednih omladinaca sa našim parolama, koju je predvodio Živko Jošilo. Jošila je uhvatila policija pri dijeljenju naših letaka, proglasa i pisma Miljenka Cvitkovića iz Španije, koje mu je dao Rato Dugonjić. Nismo smjeli isključiti mogućnost provale, zbog čega smo se iste noći morali skloniti, ne samo Rato nego i Uglješa i ja. Bojali smo se da će policija upasti kod Ratine sestre i tu zateći nas, neprijavljene. Ali, u naš stan nije dolazila, pa smo se mi poslije nekog vremena vratili. Ratu je policija tražila na sve strane, ali joj je on izmicao čitav mjesec dana. Organizacija njegovog sklanjanja .pokazala se dobrom. Prebacivao se u razne dijelove grada, u razne stanove, produžavajući s radom i održavajući sastanke i veze kao i ranije. Kretao se i danju, ljudi su ga viđali, bio je poznat u cijelom gradu, ali niko ga nije prijavio. To je bio dobar znak za situaciju u gradu. Radili smo preko nekih veza da Rato ne ide na policiju, nego direktno na sud. U međuvremenu, Rato naleti slučajno na čitavu četu policajaca koji su ga poznavali, i uhvatili u jurnjavi kroz neke uske sokake. Istog dana bio je, pod uticajem spolja, prebačen u sud, gdje je započeo štrajk glađu i žeđu tražeći optužnicu. Ubrzo je dobio optužnicu i sve se dobro svršilo: u nedostatku dokaza, bio je oslobođen. I to je dobro odjeknulo: nisu se ponovila hapšenja i proganjanja ljudi kao ranije, i mi smo, bez potresa, mogli nastaviti rad.

Već su bila prošla dva mjeseca i već smo imali neku predstavu o stanju u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini. Stoga smo se Uglješa i ja dogovorili da on ide u Beograd, da podnese izvještaj i dobije uputstva za dalji rad.

Kad se vratio, prvo što je Uglješa rekao, bilo je da je generalni sekretar CK Gorkić otkriven kao frakcionaš i da je smijenjen.

Prva misao mi je bila: »Zar opet stara pjesma?!« Međutim, Uglješa mi je odmah rekao da je došao za rukovodioca Partije novi čovjek od velikog autoriteta i sposobnosti, koji se orijentiše na kadrove u zemlji i sam se već nalazi u zemlji. Da on, Uglješa, ne zna ko je taj, ali da u Beogradu među drugovima koji ga znaju, vlada uvjerenje da je konačno pravi čovjek došao na pravo mjesto i da u Partiji nastupaju nova vremena.

Uputstva koja je donio Uglješa, u stvari, od samog druga Tita, bila su za nas od velikog značaja i značila prekretnicu, pravi pravac našeg djelovanja. Oslobodili smo se definitivno svojih nekih ranijih iluzija, uskoće u orijentaciji, pa i svojevrsnog sektaštva.

Uputstva druga Tita, a posebno da se oslonimo na nove ljude, pokazala su se dragocjenim. Zaokret koji je nastao u našem radu učinio je da je naš posao krenuo mnogo brže. To je bilo i olakšano već stvorenim dosta širokim vezama i poznavanjem šireg broja, uglavnom mladih ljudi, koji su se, na razne načine, isticali svojim stavovima i aktivnošću. Sada smo se, u punoj mjeri, na njih orijentisali. Krenulo se slobodnije na povezivanje postojećih grupa i odabiranje ljudi za Partiju. Na to su se, u prvom redu, usmjerili članovi već postojeće partijske ćelije, u kojoj je svaki dobio konkretan zadatak da djeluje u tom pravcu u sredinama i s ljudima s kojima je imao najviše veza i koje su najbolje poznavali. Pri tome se zajednički dogovaralo o svakom čovjeku za koga se cijenilo da se s njim može otvoreno razgovarati o stupanju u Partiju. Broj tih ljudi već je bio takav da se moglo pristupiti stvaranju nekoliko partijskih ćelija.

U to vrijeme, negdje početkom aprila, došla je poruka da obojica dođemo u Beograd. Sjećam se da smo, pred polazak, Uglješa i ja, sjedjeli u velikom parku u Sarajevu i dogovarali se o izvještaju koji ćemo podnijeti. Proljeće je već bilo osvanulo i park se već počeo zelenjeti.

Sređivali smo utiske i ocjene situacije i stanja u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini o tome šta smo postigli a šta nismo. Ocijenili smo da je naš rad u ovom periodu bio teži nego što smo očekivali, u složenijim političkim uslovima nego što smo mislili. Ali i da je uspjeh i veći nego što smo se nadali, samo na drugim osnovama, sa drugim ljudima, drugim putevima nego što smo zamišljali kad smo polazili u Sarajevo. Iskustva i teškoće, upoznavanje dosad manje poznatih, konkretnih političkih prilika i mučnog stanja u jednom dijelu kadrova iz ranijih partijskih organizacija, učinili su nas mnogo realnijim. Za nama je bila jedna faza u kojoj smo se ne samo održali (pokazalo se da režim i policija nisu tako moćni kako se nekima činilo) nego se u njoj započelo s partijskim djelovanjem. To je bila faza, po svemu, nužna i za nas same, a poseb-

no kao priprema za dalji rad na stvaranju cjelovite organizacije i za naše šire političko nastupanje. Sjećali smo se kako nam je lakše bilo na Univerzitetu, ali i da nam je ovo velika politička škola koja će nam valjati za ubuduće. Polazili smo u Beograd s uvjerenjem da će se u sljedećem periodu u našoj Bosni i Hercegovini postići značajni rezultati u sređivanju, jačanju i radu Partije i SKOJ-a. Zdravi kadrovi koje smo već poznavali, njihovi dosadašnji uspjesi, veliki i opšti ugled i tradicija Partije i novi kurs koji se osjećao iz partijskog vrha, bili su garancija da će se u tome uspjeti.

ERIH KOŠ

DJELATNOST KPJ U OBLASTI KULTURE

Da bi današnji građani Sarajeva, koje je u međuvremenu izraslo u veliki kulturni centar, sa nizom uglednih kulturnih institucija, kao što su: Akademija nauka, Univerzitet i umjetničke akademije, Narodna biblioteka, Radio-televizija, pozorišta, opera, simfonijski orkestar, itd., kao i brojnim slojem korisnika kulturnih dobara, mogli shvatiti značaj i obim predratne djelatnosti Partije u oblasti kulture, valja ukazati na nekoliko činjenica koje mogu da ilustruju šta je u to vrijeme bilo Sarajevo i šta je kao kulturni centar predstavljalo.

Prije svega, sam grad je bio nekoliko puta manji i cjelokupno stanovništvo jedva da je prelazilo 70 000. Većina stanovnika je stanovala po mahalama, na periferiji, i otuda rijetko silazila u centar grada, a u teškim materijalnim prilikama. Uz to bila je i kulturno zaostala, nije ni imala sredstava, vremena i mogućnosti da aktivnije učestvuje u kulturnom životu. Otuda je broj korisnika kulturnih dobara bio brojno ograničen, a iz specifičnih razloga i naslijeđenih nacionalnih i vjerskih podjela, dijeli se još i na četiri glavna i niz rpanjth krugova, mahom izolovanih jedan od drugoga, a opterećenih međusobnim nepovjerenjima. Srbi su se držali kulturnih društava »Sloge« i »Prosvjete«, Hrvati »Napretka«, Muslimani »Gajreta« i »Narodne uzdanice«, a Jevreji »Lire« i »La benevolencije«. Uz ove, djelovalo je i nekoliko radničkih društava, djelimično, takođe, vjerski i nacionalno podijeljenih, ili pod uticajem i kontrolom komoraških reformista, nacionalista i klerikalaca. Od prosvjetnih i kulturnih ustanova postojale su samo tri gimnazije (I i II muška i Ženska gimnazija), Učiteljska škola i dvije srednje stručne škole (Trgovačka i Tehnička), jedno pozorište, koje je ra-

dilo samo dva ili tri puta nedjeljno, a nije bilo opere i baleta, ni umjetničkih akademija i škola, sem poluprivatne srednje muzičke. Nije bilo nijedne izložbene prostorije ili galerije slika i samo dvije javne biblioteke, pa i ove podijeljene na srpsku i hrvatsku (»Prosvjetina« i »Napretkova« biblioteka). Nekoliko književnika koji su živjeli u Sarajevu sačinjavali su malu grupu čije se djelovanje u gradu jedva osjećalo, a sem vjerskih i nacionalistički obojenih »književnih« publikacija i almanaha koji su povremeno izdavani, izlazio je samo jedan književni časopis, pa i on s ograničenim brojem stranica, vrlo neredovno i strogo cenzurisan. Razumije se da je u takvoj situa'ciji i broj aktivnih kulturnih radnika morao biti mali, a njihova mogućnost djelovanja skromna i ograničena.

Politički je situacija bila još teža. Srazmjerno jak administrativni centar, sa inteligencijom koja je nacionalno i vjerski bila podijeljena, a duhovno provincijski učmala, mahom izvan tokova novijih kulturnih zbivanja, Sarajevo je i politički bilo strogo kontrolisano jakom i neobično grubom policijom, velikim vojnim garnizonom, nacionalističkim, reakcionarnim i polufašističkim organizacijama kakve su, na primjer, bile »Orjuna«, »Soko« i druge, klerom svih vjerozakona, pa i aparatom suda i tužilaštva, čija je cenzura budno motrila na svaku pisanu riječ. Jedino čime se Sarajevo tridesetih godina donekle odlikovalo bila je srazmjerno razvijena štampa: izlazila su u njemu dva dnevna i nekoliko nedjeljnih listova, istina različitih po finansijskim i nacionalnim interesima grupa koje su zastupali, ali svi reakcionari i u službi režima.

Radničke štampe u to vrijeme, uglavnom, nije bilo, a Obznana 1920. godine, prvo, pa zatim i 6-januarska diktatura kralja Aleksandra 1929. godine, sa njima svojstvenim policijskim terorom i represijom, uklonili su iz kulturnog života Sarajeva, pa i iz njegovih biblioteka sve ono što je i u najmanjoj mjeri moglo da podsjeća na predratne socijalističke tradicije nekad jakog radničkog pokreta, pa i na poslijeratne dane velike aktivnosti Komunističke partije i Nezavisnih sindikata. Poslije policijske provale u sarajevsku partijsku organizaciju 1929. i hapšenja koja su tada uslijedila, ni u jednoj sarajevskoj biblioteci nije bilo mogućno naći nijedno djelo klasika marksizma, pa čak ni njihovih socijaldemokratskih sljedbenika: Bebela ili Kauckog, a da se o Lenjinovim djelima i ne govori. I iz udžbenika istorije i ekonomije izbrisan je svaki pomen na Marksa i Engelsa i tako su i odlični, društveno zainteresovani ucenici, završavali sarajevske gimnazije ne znajući čak za postojanje »Kapitala«, a nemajući ni pojma o istorijskom i dijalektičkom materijalizmu.

Napredni intelektualci i partijski radnici Ognjen Priča i Branko Bujić bili su otjerani na dugogodišnju robiju, a ostali marksisti,

mahom profesori gimnazija, pravnici i ljekari: dr Vlado Jokanović, dr Ljuba Živković, Pero Pešut, Rikard Kuzmić, Caratan, Mišo Jovanović i drugi, bili su hapšeni, zaplašeni i natjerani u prisilnu pasivnost. Provala u partijsku organizaciju 1932. godine dovršila je ono što je otpočelo prethodnom: Vlajko Begović je morao da se sklanja u emigraciju, Drago Krndija je osuđen na robiju, hapšeni su Pešut i Branko Šotra, Kozić je uskoro umro od posljedica torture u zatvoru, a Ljubo Dolić iz istih razloga u međuvremenu umno poremetio na robiji.

Talas naprednih shvatanja i novi polet marksističke misli, koji se tridesetih godina, uporedo s nastupanjem i prijetnjama fašizma, osjetio svud u svijetu, pa i kod nas, u zemlji, nije se, razumije se, mogao nikakvim mjerama policije i terora ustaviti ni na vratima takvog Sarajeva kakvo je ono u to vrijeme bilo. I u učmalu, provincijski zaostalu, nacionalistički i klerikalno obojenu sredinu počeli su da donose značajne novine omladinci, napredni studenti, marksisti, skojevci i članovi Partije, koji su 1933. i 1934. godine dolazili kući iz Zagreba, Beograda i Praga, gdje su studirali. Njihova pojava, i to u znatnom broju, volja za aktivnim radom i nove ideje koje su sa sobom donosili, ohrabrili su i izvjestan broj izolovanih, stalnim progonima i terorom zaplašenih ili obeshrabrenih intelektualaca, koji su se u ranijem vremenu intelektualno formirali, a svojevremeno bili pod djelotvornim uticajem partijske organizacije i Ognjena Price, lično. Prelomnu tačku predstavljalo je, međutim, obnavljanje partijske organizacije u Sarajevu sredinom 1934. godine, budući da je organizacija među svoje važne zadatke uvrstila i plansku djelatnost u oblasti kulture.

Trebalo je početi od osnovnog: od širenja marksističke misli, a pošto marksističku literaturu i naprednu, radničku štampu nije bilo mogućno nabaviti u sarajevskim knjižarama, odlučeno je da se osnuje sopstveni distribucioni centar. Upravo u to vrijeme u Zagrebu i Beogradu pokreću neke napredne listove, kao što su, između ostalih, bili »NIN« i »Radničke novine«. Objavljeno je nekoliko važnih djela iz marksističke literature: Engelsov »Anti-Diring« sa komentarima, »Seljački rat« i »Porijeklo porodice«, Marksova »Bijeda filozofije«, kao i niz marksističkih priručnika, dok su u'inostranstvu prevođena i štampana Lenjinova »Izabrana djela« i sa drugim materijalima ilegalno su unošena u zemlju.

Legalnu štampu primao je u Sarajevu Dušan Trolić, tada student prava, mahom poštom, od redakcija u Zagrebu ili Beogradu, gdje je bio povezan sa književnikom Jovanom Popovićem, urednikom »NIN-a«. Postepeno se broj čitalaca listova i knjiga toliko povećavao, a njihov krug tako proširio, da je Troliću trebalo dodati i neke pomoćne kolportere, naročito među radnicima. Određenih

dana stizalo je u Sarajevo i po više stotina brojeva ovih listova, pa je Trolić išao na željezničku stanicu i kolima da bi prihvatio toliku količinu štampe koju sam nije mogao da nosi. Korisni rezultati ubrzo su primijećeni, i to ne samo u političko-ideološkom pogledu. Kolportaža napredne štampe i distribucija marksističke literature nije djelovala samo na izmjenu mišljenja i idejnu svijest omladine i radnika, željnih novih, svježih ideja, koje bi im pomogle da bolje shvate burne političke i društvene događaje koji su se u to vrijeme dešavali u svijetu, već je doprinijela i organizacionom povezivanju omladinaca i radnika u kružoke koji su postepeno prerastali u skojevske grupe i partijske ćelije, pa čak i njihovom okupljanju u veće skupove, naročito subotom i nedjeljom na izletima, kad bi se i do pedeset učesnika našlo na nekoj vrsti zborovanja na kome je čitana napredna štampa i izvođen improvizovani kulturni program.

Ova poletna omladina: studentska, srednjoškolska i radnička, marksistička literatura i napredna socijalna književnost u časopisima koji su povremeno izlazili u Zagrebu i Beogradu (medu ostalim: »Signali«, »Stožer«, »Savremena stvarnost«, »Izraz« i drugi), djela Krleže, Cesarca, Jovana Popovića, Hasana Kikića, Čedomira Minderovića i Dorđa Jovanovića, publicistika Otokara Keršovanija i Veselina Masleše, da se i ne pominju brojni prevodi djela takozvane »socijalne literature« sa ruskog, njemačkog i engleskog, u izdanjima BINOZE u Zagrebu i NOLITA u Beogradu, sve je to učinilo da se u Sarajevu moćno osjeti jedan novi duh koji je doprinio da se aktiviziraju i domaće intelektualne snage i kulturni radnici, pasivizirani poslije 1929. godine. Bili su to, u prvom redu, ugledni srednjoškolski profesori, napredno orijentisani ljudi, školovani većinom u evropskim kulturnim centrima, erudite sa, u stvari, kvalifikacijama univerzitetskih nastavnika, prinuđeni da u tadanjim skučenim prilikama svoju djelatnost uglavnom svode na gimnazijska predavanja. Među ovima su: dr Marcel Šnajder, dr Kalmi Baruh, Petar Komnenić, dr Stjepan Tomić, Dušan Durović, Vojin Gligić, Miljenko Vidaković i dr Jovan Kršić, koji je u to vrijeme od Bore Jevtića preuzeo uređivanje zapuštenog i zanemarenog književnog časopisa »Pregled«. Ovim kulturnim radnicima uskoro su se pridružili i mlađi, koji su stasali u samom Sarajevu ili se školovali u našim i stranim univerzitetskim centrima. Bili su to, u prvom redu, Borislav Drašković, koji je protjeran iz Zagreba i konfiniran u Sarajevo zbog saradnje sa Krležom i izdavanja časopisa »Savremena stvarnost«, književnici i publicisti Eli Rinci, Hajim Alkalaj, i zatim, Zija Dizdarević koji, istina, nije bio Sarajlija, ali je češće boravio u Sarajevu, pa medu ostalim, književni radnici Ilija Grbić, Rizo Ramić i Sait Orahovac. Među slikarima Branko Šotra, Danijel Ozmo, Ismet Mujezinović i Vojo Dimitrijević, a od muziča-

ra, pozorišnih i baletskih umjetnika Oskar Danon, Vjeko Afrić, Anika Radošević, Matusja Blum, Ubavka Milanković i drugi. Sa ovim svim kulturnim radnicima i umjetnicima partijska organizacija je, posredno ili neposredno, održavala kontakt, a politički i organizaciono usmjeravala njihovu djelatnost, koristeći sve legalne mogućnosti koje je u ono vrijeme kulturna djelatnost u Sarajevu dopuštala i omogućavala.

U dnevnoj štampi, strogo kontrolisanoj, mogao se samo povremeno proturiti neki članak ili informacija. Sa više uspjeha djelovalo se u »Pregledu«, na koji je, posredstvom Alkalaja koji je postao pomoćnik Kršićev, a zahvaljujući i Kršićevom široko demokratskom i antifašističkom stavu, bilo mogućno u tolikoj mjeri uticati da je u našoj predratnoj štampi »Pregled« postao jedna od značajnijih, respektovanijih publikacija, u kojoj su saradivali i mnogi marksisti, pod svojim ili izmišljenim imenima. Sopstvenu, socijalno obojeniju književnu publikaciju Partija je trudom pa i sredstvima Elija Fincija, dobila 1934-1936. godine u književnom časopisu »Brazda«, koji je, iako tanak obimom zbog ograničenih finansijskih sredstava i stalnih intervencija cenzure, uspio da okupi kao saradnike niz istaknutih naprednih pisaca i izvan Sarajeva. Mada je, prije njegovog gašenja i definitivne zabrane, izišlo svega četiri ili pet brojeva, časopis je u kulturnom životu grada, Bosne i Hercegovine, pa i u zemlji, odigrao važnu ulogu, ne samo svojim sadržajem već, prije svega, kao cenzuri i reakciji uprkos podignuta zastava, nasuprot reakcionarnoj, nacionalističkoj, klerikalnoj i fašističkoj režimskoj štampi, koja je tada imala monopol, ali nije bila efikasna bez novih ideja, ideološke i intelektualne spreme kadre da se suoči sa stvarnim problemima vremena.

Bilo je teško prodrijeti u »Slogu«, »Napredak« i druga kulturna društva, a i u Radnički dom, čije su kulturne priredbe uporno ostajale komoraške. Ali je orijentacija na rad u kulturnim društvima donijela izvjesne pozitivne rezultate u Udruženju sarajevskih studenata i u Društvu studenata prava, gdje su organizovana predavanja, zidne novine, pa i priredbe čiji je dobar dio prihoda trošen za »Crvenu pomoć« i potrebe partijske organizacije, sve do policijske zabrane oba ova udruženja. U kulturnom društvu »Cvijeta Zuzorić« obrazovana je omladinska sekcija koja je okupila veći broj omladinaca i pripremila veče horskih recitacija naprednih, socijalistički orijentisanih, naših i stranih književnika. Uoči same priredbe, koja je trebalo da se održi u Narodnom pozorištu, na denuncijaciju jednog od reakcionarnih sarajevskih profesora (Mihailo Miron), policija je, međutim, izvršila pretres u prostorijama »Cvijete Zuzorić«, kao i u stanovima organizatora priredbe, a samu priredbu zabranila. Bio je to, svakako, neprijatan udarac, ali je i samo pripremanje priredbe, koje je trajalo više

nedjelja, pomoglo Partiji da okupi niz novih naprednih omladinaca i uključi ih zatim u rad SKOJ-a. Posebnog uspjeha bilo je u Jevrejskom radničkom društvu »Matatja«, čiju upravu su uspjeli da preuzmu članovi Partije i SKOJ-a, i u kome je odlično tekao kulturno-propagandni rad sve dok policija i to društvo nije zabranila i raspustila.

Provala u partijsku organizaciju 1936. godine i hapšenja koja su uslijedila, za neko vrijeme su usporili rad i polet koji je bio tada osjetan u Sarajevu. Međutim, kako je najveći dio kulturnih radnika i naprednih omladinaca ostao pošteđen provale, a partijska organizacija uskoro obnovljena, rad u oblasti kulture i umjetnosti je nastavljen, istina stalno ometan cenzurom i policijskim intervencijama i hapšenjima. Ipak je partijskoj organizaciji, u koju su tada došli prvo da rade Hasan Brkić i Uglješa Danilović, a zatim Boriša Kovačević i Avdo Humo, prije toga aktivni u naprednom omladinskom i kulturnom životu Beograda, pošlo za rukom da osnuje napredno udruženje »Kolegijum artistikum«, u kojem su naročito bili aktivni Oskar Danon, Matusja Blum, Ubavka Milanković, Anika Radošević i grupa naprednih slikara Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović i Danijel Ozmo. Organizovano je nekoliko samostalnih ili zajedničkih izložbi, veče horskih recitacija u tadanjem »Apolo« kinu, a budući da je teško bilo naći prostorije, veći broj priredbi držan je na otvorenom prostoru, subotom i nedjeljom na izletima, uz prisustvo većeg broja radnika.

Ograničen oskudnim finansijskim sredstvima, bez pogodnih prostorija i drugih tehničkih uslova, stalno ometan intervencijama policije i reakcionarnih krugova, ovaj rad Partije u oblasti kulture i umjetnosti i uz relativno mali broj ostvarenih kulturnih priredaba i javnih manifestacija, imao je neobično pozitivan efekat na stanje duhova i ideološku orijentaciju mladih generacija intelektualaca u gracj, a vidno se osjetio i u širim radničkim krugovima. To se potvdilo i u teškim vremenima rata i revolucije koji su uskoro nastali, a u kojima je uzeo učešća i znatan broj sarajevskih naprednih intelektualaca i kulturnih radnika, pa i u vremenima poslijeratne obnove i izgradnje, kad su ovi kadrovi preuzeli zadatak postavljanja temelja za razgranat kulturni život kakvo ima danas Sarajevo.

Još nekoliko riječi o aktivnosti u radničkom sportskom klubu »HAJDUK«.

Radnički sportski klub »Hajduk« bio je radnički, u stvari, samo imenom i članstvom. Pa mada su mu dresovi bili crvene

boje, a i zastava crvena, i ovaj klub, kao i još neka druga radnička društva i institucije u Sarajevu, bio je dugo godina pod punom kontrolom takozvanih »komoraša«, predvodenih braćom Jakšić, što, u stvari, znači pod kontrolom tadanjih vlasti i policije.

Klub je imao dvije aktivnije sekcije: fudbalsku i teškoatletsku. Fudbalska nije imala zapaženijih uspjeha, zato što je bila bez dovoljne finansijske podrške, a konkurisali su joj ostali klubovi, naročito: »SAŠK« i »Slavija«, zatim »Đerzelez« i »Makabi«,svi osnovani i forsirani na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Ipak je »Hajduk« u lokalnom, sarajevskom i pokrajinskom (dok je ovog bilo prije podjele na banovine) igrao važnu ulogu i, kako kad, s više ili manje uspjeha, zauzimao najdalje treće mjesto. Bilo kakav politički, napredno usmjereni rad i klasnu orijentaciju društva ometala je i sprečavala njegova »komoraška« uprava i partijskoj organizaciji ma koliko da se trudila, bilo je teško prodrijeti u tu sekciju i u njoj uhvatiti korijena.

Mnogo više uspjeha imala je teškoatletska sekcija »Hajduka«, u prvom redu rvačka. Sekcija kluba je učestvovala u pojedinačnim i klubskim prvenstvima države i postizala u njima značajne i zapažene rezultate: nekoliko puta je osvajala istaknuta mjesta u takmičenjima za prvenstvo države, a neki rvači, članovi sekcije, niz godina bili su prvaci države u pojedinim kategorijama. Isticali su se: Vlado i Gojko Uzelac, Braća Ćuk, naročito Svetozar u poluteškoj kategoriji, Uroš Miletić u teškoj, Hopek u perolakoj itd.

U ovoj sekciji je i partijsko-politički rad imao više uspjeha. Pošto su braća Uzelac, naročito Vlado, koji je bio višestruki prvak države, kao sportista imao najviše ugleda, ispoljavali simpatije prema komunistima, bilo je moguće da se 1935. godine u sekciju učlanimo Pavle Goranin i ja, mada sam već bio javno obilježen kao ljevičar. Obojica smo ranije, kao daći i docnije studenti, boksovali u sportskom klubu »Slavija«, i pošto smo prešli najbolje godine i završili studije, nismo se više aktivno bavili tim sportom, ali nam je aktivnost u teškoatletskoj sekciji »Hajduka« omogućavala da dolazimo u kontakt sa radnicima koji su u sekciji trenirali, da ulazimo u Radnički dom u čijoj su se sali treninzi održavali, i da putujući na takmičenja sa sekcijom, obavljamo partijske poslove i uspostavljamo neophodne kontakte.

Rezultat takvog rada u teškoatletskoj sekciji »Hajduka« bilo je napredno opredjeljenje većine članova, a iz te sredine regrutovao se docnije i izvjestan broj partijskih aktivista, medu kojima

braća Uzelac (Gojko je poginuo kao partizan), Miletić je rat proveo u logorima, itđ.

(Među mlađim rvačima bio je i jedan omladinac, koji je, takođe, bio u partizanima, fotograf po zanimanju, a poslije rata je neko vrijeme radio u Tanjugu u Sarajevu. Ne znam šta je docnije sa njime bilo i ne sjećam mu se imena.)

VLAJKO BEGOVIĆ

UČEŠĆE U POMOĆI ŠPANSKOJ REPUBLICI

Rat u Španiji 1938 -1939. godine odvijao se u vrijeme agresija fašističkih država u Evropi, Africi i Aziji. Fašističkoj osovini Berlin - Rim priključio se i Tokio. Tada su bujali fašistički pokreti u zemljama Evrope, međusobno se podržavali i povezivali. Kao otpor fašizmu, stvarao se antifašistički pokret demokratskih snaga koji se organizuje kao narodni front. U tim uslovima fašistički puč u Španiji i španski rat, uz intervenciju njemačkog i italijanskog fašizma, došli su u prvi plan međunarodnih zbivanja postajući najvažniji međunarodni događaj pred drugi svjetski rat.

Solidarnost sa španskim narodom i njegovom vladom narodnog fronta, pomoć u njegovoj borbi za odbranu tekovina demokratije i nezavisnosti, postaju značajan faktor povezivanja, ujedinjavanja i organizovanja antifašističkih snaga u Evropi i svijetu. Stvar španskog naroda postala je stvar cijelog naprednog čovječanstva. Politika narodnog fronta i VII kongres Komunističke internacionale 1935. godine dali su političku i idejnu osnovu ovom međunarodnom antifašističkom pokretu.

Komunistička internacionala i komunističke partije imale su veliku ulogu u ujedinjavanju i organizovanju antifašističkih snaga i u borbi za mir. Bili su pokretači i organizatori političke, moralne i materijalne pomoći španskom narodu, odnosno slanja sanitetskog materijala, oružja i dobrovoljaca.

KPJ se tada nalazila u teškoj situaciji. U zemlji je vladala monarho-fašistička diktatura, CK je u početku rata bio u inostranstvu, a unutrašnje teškoće u Partiji još nisu bile prevladane. Pa ipak, KPJ izvršila ie svoju ulogu u toj velikoj i značajnoj međuna-

rodnoj akciji. Shvatajući i međunarodni značaj te akcije, kao i njen značaj za našu zemlju, KPJ je uključila naš revolucionarni radnički pokret i naše narode u akciju međunarodne solidarnosti sa španskim narodom. Povezala je borbu naših naroda protiv fašizma i rata, za slobodu, demokratiju i za nacionalnu nezavisnost sa borbom španskog naroda i međunarodnim antifašističkim pokretom. Za takvu političku orijentaciju postojali su uslovi, mogućnosti i potrebe - i naš narod bio je u sukobu s monarho-fašističkom diktaturom, vodio je borbu za demokratiju, slobodu, nacionalna prava i mir, a i naša zemlja bila je ugrožena od fašističke agresije.

U samom početku španskog rata, CK KPJ u svom proglasu od jula 1936. godine, poziva na pomoć španskom narodu, upozoravajući da je borba španskog naroda i njen ishod od sudbonosnog značaja za Evropu i našu zemlju, da se tu radi o sukobu između fašizma i demokratije, između prava naroda na samostalnost i nezavisnost i fašističke agresije, sukobu između snaga mira i snaga rata. Upozorava da je politika »nemiješanja«, koju su proglasile vlade velikih kapitalističkih zemalja, u stvari, pomoć fašističkoj agresiji. Ubrzo se i pokazalo da je to bila pravilna politička orijentacija.

Na toj političkoj orijentaciji rukovodstvo naše partije je postavljalo i zadatke u zemlji i medu našim iseljenicima i organizovalo njihovo sprovođenje. Bilo je to, prvo, informisanje o događajima u Španiji i karakteru španskog rata, da je to fašistički puč i spoljna fašistička intervencija i agresija. Time se suprotstavljala i reakcionarnoj štampi i radiju, koji su, stavljajući se na stranu fašista, opravdali puč opasnošću od anarhije i boljševizma ili su, zauzimajući prividno objektivni neutralni stav, pomagali i fašizam i agresiju. Drugo, politička i moralna podrška španskom narodu i njegovoj legalnoj vladi narodnog fronta, osuda španskih fašista kao pučista, rušilaca zakonitosti i legalne vlade, izazivača građanskog rata u Španiji i novog svjetskog rata. Zatim, treće, materijalna pomoć Španskoj Republici i organizovano slanje dobrovoljaca u Španiju.

Organizovanje ove pomoći španskom narodu postavljeno je na široku političku osnovu akcionog radničkog jedinstva, tj. radničke klase, napredne omladine i inteligencije. To je bila osnova jedne široke narodnofrontovske političke akcije, koja je postala i važan faktor demokratskog antifašističkog pokreta u našoj zemlji. Na pitanju španskog rata vršila se u Jugoslaviji diferencijacija između naprednih, demokratskih i antirežimskih snaga, s jedne strane, i reakcionarnih, režimskih snaga, s druge strane. Pomoć španskom narodu postala je faktor objedinjavanja demokratskih

snaga u našoj zemlji. Politička iskustva Španije, iskustva španskog rata i izgrađivanja kadrova u španskom ratu, bili su priprema za predstojeće sudbonosne događaje u Jugoslaviji i Evropi.

KPJ posvetila je španskom ratu pažnju kao rijetko koja komunistička partija. Od početka do kraja španskog rata na dnevnom redu gotovo svih sastanaka najvišeg partijskog rukovodstva bio je španski rat. On zauzima veoma važno mjesto, nekad i najvažnije u »Proleteru«, u drugoj partijskoj štampi, u direktivama i instrukcijama CK, u njegovom političkom i organizacionom radu.

Monarho-fašistički režim u Jugoslaviji, izjašnjavajući se za politiku »nemiješanja«, stavio se na stranu pučista. Zabranio je svaku aktivnost u korist republikanske Španije. Solidarnost sa španskim narodom, politička i materijalna podrška tretirani su kao antirežimska i antidržavna aktivnost. Za takvu aktivnost ljudi su progonjeni, zatvarani i suđeni. Onima koji su otišli u Španiju kao dobrovoljci oduzeto je građanstvo i'zabranjen povratak u zemlju.

U Jugoslaviji je KPJ organizovala komitete solidarnosti za pomoć Španiji, zatim je izgradila organizaciju za slanje dobrovoljaca. Dobrovoljci su otpremani iz Zagreba, Beograda, Ljubljane, Splita i iz Crne Gore. U Parizu je organizovan centar za prihvatanje i dalje otpremanje dobrovoljaca. Za informisanje o ratu u Španiji i za suzbijanje fašističke i klerikalne propagande, korišteni su pored ilegalne, i legalna demokratska štampa i časopisi, i to preko ljudi koji su radili ili saradivali u toj štampi. Izdavane su brošure, pojavili su se mnogi radovi u literaturi i likovnoj umjetnosti. Organizovane su kulturne priredbe za pomoć Španiji. Stotina naših naprednih intelektualaca uputila je pozdrav i izraz simpatija republikanskoj Španiji. Organizovano je slanje pojedinaca novinara, publicista i političara, pa i delegacija u Španiju, koji su, po povratku, obavještavali našu javnost o zbivanjima u Španiji.

I medu našom ekonomskom emigracijom i iseljenicima, posebno među našim radnicima u Francuskoj, Belgiji, SAD i Kanadi razvijena je aktivnost za pomoć Španiji. Njihove političke i sindikalne organizacije, kulturna društva i štampa sve vrijeme rata su bili mobilisani za pomoć španskom narodu - materijalne, političke i moralne, sa slanjem dobrovoljaca.

Borba španskog naroda je postala borba i našeg naroda; praćena je s velikim interesom, angažovano, s aktivnom pomoći i neposrednim učešćem u ratu.

Poslije španskog rata, KPJ je organizovala pomoć našim borcima u francuskim logorima i zatvorima i povela akciju za dozvolu njihovog povratka u zemlju. Kasnije, poslije okupacije Fran-

cuske i Jugoslavije, organizovala je i prebacivanje u Jugoslaviju velikog broja španskih boraca iz francuskih logora.

Na putu ostvarivanja akcije KPJ za pomoć Španiji bile su velike smetnje i teškoće. Stojadinovićeva vlada se orijentisala prema fašističkim zemljama i vodila akcije protiv radničkog pokreta u zemlji. U godini 1936. i početkom 1937. došlo je do velikih provala u partijskim organizacijama u cijeloj Jugoslaviji. Mjere jugoslovenske vlade protiv sakupljanja i otpremanja pomoći Španiji, kao i protiv odlaska dobrovoljaca bile su, kao što smo kazali, veoma oštre. I druge zemlje na putu do Španije sprečavale su odlazak dobrovoljaca, pa je ilegalni put u Španiju bio skopčan s mnogo teškoća i opasnosti. Materijalne mogućnosti za slanje dobrovoljaca nisu bile velike, a bilo je slabosti i u organizaciji i tehnici. Najveći transport od oko 500 dobrovoljaca francuskim brodom »La Corz« bio je otkriven. Organizatori transporta i znatan dio dobrovoljaca bili su zatvoreni. U zagrebačku organizaciju za otpremu dobrovoljaca policija je uspjela ubaciti svog agenta Trilnika. To je ometalo akciju za pomoć Španiji i slanje dobrovoljaca, ali nije moglo zadržati. U Španiju je uspjelo da dode i da se bori preko 1 700 naših dobrovoljaca.

Drugovi u BiH i Sarajevu su se, u to vrijeme, našli u posebno teškoj situaciji. Poslije velike provale partijske organizacije u Sarajevu, Tuzli i Mostaru krajem 1932. i početkom 1933. godine, došlo je do nove provale u proljeće 1936. godine prilikom koje su bili zatvoreni članovi tek obnovljenog Mjesnog komiteta u Sarajevu i Pokrajinskog komiteta za BiH. To je u BiH veoma otežalo akciju za pomoć Španiji.

Veliki dio dobrovoljaca iz BiH nije došao direktno iz Jugoslavije, već iz inostranstva, gdje su živjeli i radili kao ekonomska emigracija ili su bili na privremenom radu. To su, uglavnom, naši radnici iz zapadne Bosne i Hercegovine, a bili su najbrojniji u Francuskoj i Belgiji. Tamo su mnogi bili organizovani u revolucionarnim sindikatima, a jedan dio bio je i u Komunističkoj partiji. Jugosloveni su imali svoje sekcije u sindikatima i komunističkim partijama tih zemalja. CK KPJ je s njima bio u tijesnoj vezi, s njima saradivao i medu njima imao svoje kadrove. Naši radnici, a s njima i radnici iz BiH, krenuli su u Španiju kao dobrovoljci s prvim grupama francuskih i belgijskih radnika. U Španiju su stizali i naši radnici iz drugih zemalja, zatim i naši studenti u inostranstvu, posebno iz Praga i Pariza. Među prvim dobrovoljcima bili su i naši politički emigranti koji su živjeli u SSSR-u i drugim zemljama. Dobrovoljci iz BiH i Sarajeva stizali su s drugim dobrovoljcima iz Jugoslavije, preko punktova u Zagrebu, Beogradu i Splitu.

Veoma je teško ustanoviti koliko je dobrovoljaca iz BiH i posebno iz Sarajeva bilo u španskom ratu. Naši dobrovoljci u Španiji nisu registrovani prema pokrajinama kapitalističke Jugoslavije, a veoma često ni prema nacionalnosti. Oni su u Španiji bili najčešće registrovani kao Jugosloveni. U početku su naši dobrovoljci bili u jedinicama drugih nacionalnosti, a kasnije velika većina njih bila je koncentrisana u jugoslovenske jedinice, ili zajedno s pripadnicima drugih balkanskih naroda ili s Česima i Slovacima. Jedan mali dio ekonomskih emigranata ostao je u jedinicama zemlje iz koje su došli. Najviše naših boraca bilo je u 129. internacionalnoj brigadi, u bataljonu »Đuro Đaković«, zatim zajedno s Česima i Slovacima u bataljonima »Georgi Dimitrov« i »Tomaš Masarik«, (Masaryk) i u bataljonu »Divizionario« pri 45. diviziji, te u artiljerijskim baterijama »Stjepan Radić«, »Petko Miletić«, »Karl Libkneht« (Liebknecht), »Vasil Kolarov« i »Roza Luksemburg« (Rosa Luxemburg). Zatim su bili u 14. partizanskom korpusu, u avijaciji, ratnoj floti i sanitetu. Znatan broj naših ljudi bio je u glavnom štabu u službama internacionalnih brigada, a bili su i instruktori i savjetnici u španskim jedinicama. Borili su se na svim frontovima Španije od početka rata do posljednjih odbrambenih borbi kojima su štitili povlačenje iz Španije.

Iz rekonstruisanog spiska i postojeće dokumentacije može se preciznije ustanoviti samo za oko 150 dobrovoljaca da su iz BiH, međutim, njih je moralo biti bar dva puta više. Za sada se moglo ustanoviti samo za 22 dobrovoljca da su iz Sarajeva, uzimajući u obzir one koji su se rodili u Sarajevu ili su živjeli i radili duže vrijeme u Sarajevu. Među ovim dosad registrovanim Sarajlijama, koji su u Španiju došli preko Zagreba, Beograda, Splita. Praga, SSSR-a ili iz Francuske, nalaze se sljedeći dobrovoljci:[1])

1. ABDUZAIMOVIĆ SABIT, radnik, rođen 1916. u Tešnju. Živio i radio u Sarajevu, zatim u Zagrebu. Otišao na rad u Francusku 1936. i otuda došao u Španiju u novembru 1937. godine.

2. ABINUN ALBERT, student, rođen 1913. u Sarajevu. Član KPJ od 1935. godine. U Španiju došao iz Jugoslavije u februaru 1937. godine. Borio se u bataljonu »Đuro Daković«, 129. internacionalna brigada. Bio zarobljen i 1944. godine otpremljen u Afriku, gdje se priključio narodnooslobodilačkoj vojsci.

3. ALBAHARI SALAMON MONEK, službenik, rođen 1915. godine u Sarajevu. Od 1927. živio u Zagrebu. Član KPJ od 1934. godine. Bio zatvaran i prognan u Sarajevo. U španiju došao iz Jugo-

[1]) Navodimo imena i podatke koji su uglavnom dobiveni istraživanjem u arhivu internacionalnih brigada Na osnovu dostupnih podataka veoma je teško ustanoviti sve borce iz Saraieva koji su učestvovali u španskom ratu Za dio navedenih boraca oskudni su i biografski podaci

slavije u januaru 1938. i borio se u bataljonu »Đuro Đaković«. Poginuo u NOR-u~1942. godine.

4. ALTARAC ISAK, radnik, roden 1910. u Sarajevu. Od 1936. živio i radio u Baranji. U Španiju došao iz Jugoslavije u ljeto 1937. godine. Poginuo 1941. godine.

5. BABIĆ MILORAD, radnik, roden 1913. u Sarajevu. Bio na radu u Francuskoj, odakle je došao u Španiju 1937. godine. Poginuo 1938. na aragonskom frontu.

6 BARUH JAKOB, novinar, roden 1914. godine u Sarajevu. Do odlaska u Španiju živio i radio u Beogradu. U Španiji primljen u Partiju, došao juna 1937. godine. Borio se u protivtenkovskoj bateriji 13. internacionalne brigade. Imao čin zastavnika. Poginuo u NOR 1941. godine kao komesar odreda.

7. BARUH SILVIO, student, roden 1900. godine u Sarajevu. U španiju došao iz Jugoslavije. Poginuo 1938. godine na frontu Ebro, kod Penjamarko.

8. BEGOVIĆ VLAJKO, novinar, roden 1905. godine u Fakovićima (kod Srebrenice). Živio i srednju školu završio u Sarajevu. Studirao u Pragu. Član KPJ od 1930. U Španiju došao iz SSSR-a u novembru 1936. godine. Bio u 15. internacionalnoj brigadi, u štabu internacionalnih brigada i štabu 35. divizije. Imao čin majora.

9. CVITKOVIĆ MILJENKO, student, rođen 1914. godine u Sarajevu. Član KPJ od 1936. godine. U Španiju došao iz Sarajeva u oktobru 1937. godine i bio komandir voda u bataljonu »Dimitrov«, 15. internacionalna brigada. Poginuo u NOR 1943. godine. Narodni heroj.

10. DEMIĆ MIRON, student', rođen u Foči 1905. godine. Živio i srednju školu završio u Sarajevu. Studirao u Pragu. Član KPJ od 1929. U Španiju došao iz Francuske u oktobru 1936. godine. Poginuo na madridskom frontu u novembru iste godine.

11. DIMITRIJEVIĆ dr NADA, Ijekar, rođena 1907. godine u Sarajevu, gdje je živjela i završila srednju školu. Medicinu završila u Beogradu i tu stupila u KPJ 1936. godine. U Španiju došla u novembru 1937. godine. Bila Ijekar u Sanitetskoj službi internacionalnih brigada. Imala čin poručnika. Poginula prilikom bombardovanja Beograda 6. aprila 1941. godine.

12. ENGEL ELIJAS ILIJA, student, rođen 1912. u Jajcu. Živio i srednju školu završio u Sarajevu, studirao u Pragu. Član KPJ od 1934 godine. U Španiju došao iz Praga u februaru 1937. i bio u bataljonu »Dimitrov«, 15. internacionalna brigada, zatim u protivtenkovskoj bateriji i balkanskoj bateriji. Imao čin poručnika. Poginuo u NOR 1944. godine. Narodni heroj.

13. FETAHAGIĆ AHMET ČELIK, student, roden 1913. godine u Zavidovićima. Živio i srednju školu završio u Sarajevu, studirao u Pragu, gdje je postao član Komunističke omladine. U Španiji postao član Partije, došao iz Čehoslovačke u januaru 1937. godine. Borio se u bataljonu »Dimitrov«, 15. internacionalna brigada, i 129. internacionalnoj brigadi. Imao je čin poručnika. Poginuo u NOR 1944. godine. Narodni heroj.

14. GRGIĆ ERNEST, fotograf, rođen 1913. godine u Sarajevu. Radio u Zagrebu od 1928. godine. Član KPJ od 1934. godine. U Španiju došao iz Jugoslavije u januaru 1938. Bio u bataljonu »Divizionario«, 45. divizija. Bio podoficir.

15. HERMAN VILJEM, zubar, rođen 1908. godine u Ljubljani. Prije odlaska u Španiju, radio kao zubar u Sarajevu. U španiju došao u januaru 1937. godine i bio u sanitetu 13. internacionalne brigade, a zatim u bolnicama baze internacionalnih brigada.

16. MANOLA SREĆKO, pomorski oficir, roden 1911. u Travniku. Živio i srednju školu završio u Sarajevu, a zatim Pomorsku trgovačku akademiju u Dubrovniku. Prije odlaska u Španiju, politički aktivan u Sarajevu. Član SKOJ od 1936. godine. U Partiju ušao u Španiji, došao iz Sarajeva u julu 1937. godine i bio u Drugoj artiljerijskoj grupi. Imao čin poručnika.

17. MIKLIČANIN ILIJA, učitelj, rođen 1909. godine u Zenici. Radio kao učitelj na Palama. U Španiju došao iz Sarajeva u ljeto 1937. godine i bio u bataljonu »Duro Daković«, 129. internacionalna brigada. Ubijen od ustaša 1941. godine.

18. PAPO MENTO, frizer, rođen 1915. godine u Sarajevu. Živio i radio u Splitu, odakie je došao u Španiju u oktobru 1936. godine i bio u 12. internacionalnoj brigadi, a zatim u bataljonu »Duro Daković«, 129. internacionalna brigada. Poginuo u NOR 1943. godine.

19. PRELA JOSIP, student, Albanac, rođen u Sarajevu, gdje je završio srednju školu. Studirao u Pragu. U Španiju je došao 1937. iz Čehoslovačke.

20. SPAHIĆ MARKO, student, roden 1910. godine u Rudom. Živio na Palama i srednju školu završio u Sarajevu. Studirao u Pragu. Član KPJ od 1936. godine. U Španiju došao iz Čehoslovačke, bio u Bataljonu »Dimitrov«, 15. internacionalna brigada Kao teški ranjenik evakuisan u SSSR, gdje je za vrijeme rata bio spiker radija »Nova Jugoslavija«.

21. TODOROVIĆ VOJO LERER, student, rođen 1914. godine u Mostaru. Živio i srednju školu završio u Sarajevu. Studirao u Zagrebu, odakle je otišao u Španiju u decembru 1937. godine. Član

je KPJ od 1934. godine. U Španiji se borio u bataljonu »Duro Daković«, 129. internacionalna brigada, a bio je i pri štabu armije Levante. Narodni heroj.

22. VARESKO JULIO, radnik, roden 1896. u Usori. Član KPJ od 1919. i bio član Pokrajinskog komiteta za BiH. U Sarajevu je radio kao sindikalni i partijski funkcioner. Emigrirao je u SSSR 1936. godine, odakle je u oktobru iste godine došao u Španiju i poginuo kao komesar na madridskom frontu 1937. godine.

Pretpostavljamo da je u Španiji bilo više boraca iz Sarajeva nego što je dosad ustanovljeno i ovdje navedeno.

U Sarajevu, kao što smo kazali, nije postojala posebna organizacija za pomoć Španiji zbog provale partijske organizacije u proljeće 1936. godine. Poslije te provale, partijska organizacija se sporo oporavljala~i bila uspostavljena tek 1938. godine. Međutim, i pored toga, u Sarajevu je postojala aktivnost za pomoć Španiji, za slanje dobrovoljaca i pomoć našim borcima u logorima poslije španskog rata. Nju su ostvarivali drugovi koji nisu bili zatvoreni i oni koji su se vraćali iz zatvora Radeći na tom poslu, drugovi iz Partije i Crvene pomoći, odnosno Narodne pomoći uspostavljali su vezu s punktovima u Zagrebu i Beogradu i preko njih upućivali dobrovoljce i pomoć Pojedini drugovi iz tih organizacija u Zagrebu i Beogradu dolazili su u Sarajevo s tim zadatkom. Eli Finci je s tim zadatkom dolazio iz Beograda.

Narodna pomoć organizovala je sabiranje pomoći za Španiju ličnim vezama, preko sindikata, organizovanjem kulturnih i zabavnih priredaba u korist španskih boraca u Radničkom domu, Sokolskom domu i drugim mjestima Prodavane su fotografije iz Španije, značke i brošure o španskom ratu. U tome su bili, takođe, aktivne sarajevska studentska organizacija i Jevrejska radnička omladinska zajednica »Matatja«. Organizovana je pomoć i za naše španske borce u francuskim logorima. Preko Crvenog krsta slati su paketi sa hranom, rubljem i odjećom. Zajedno s roditeljima španskih boraca organizovana je akcija za dozvolu njihovog povratka u domovinu. Za vrijeme španskog rata, naročito poslije rata, kad su naši borci bili u logoru, razvila se živa korespondencija s njima. Sarajevski drugovi su uspostavili vezu i s našim dobrovoljcima u Frankovom zarobljeništvu i slali im pomoć.

Na toj pomoći, otpremi dobrovoljaca, radio je odbor Crvene pomoći. Na tome su se angažovali Pero Pešut, Jakob Gaon, Hana Ozmo, Peko Jokanović, Cilika Hajnrih, Joža Engl i drugi. Velike usluge pri otpremi paketa u logore činio je naš simpatizer, carinski službenik Esad Ribić. Usluge pri organizovanju ove pomoći či-

Vojo Dimitrijević: Španija 1937, ulje na platnu, vlasništvo Umjetničke galerije BiH - Sarajevo

nio je i počasni konzul Španske Republike u Sarajevu Albert Salom.

Karakteristično je šire uključivanje sarajevskih Jevreja u tu akciju. To je rezultat političkog rada KPJ i aktivnosti Jevreja komunista i izraz otpora fašizmu i rasizmu. Ali, postojalo je i nešto drugo što ih je vezalo za Španiju. Španija je nekada bila domovina naših sefardskih Jevreja, koji su se još uvijek služili i španskim jezikom. Istina, njihov španski je donekle bio arhaičan u odnosu na savremeni španski jezik, ali dolaskom u Španiju lako su se sporazumijevali i ubrzo savladali savremeni španski jezik. Naročito u početku rata su bili veoma korisni pri sporazumijevanju interbrigadista i Španaca. Kao prevodioci, posebno su pomagali rad sovjetskih vojnih specijalista, instruktora i savjetnika.

Sarajevski časopis »Pregled«, od početka španskog rata, stavio se na stranu španskog naroda i njegove republike. Pored nekoliko članaka pisanih neposredno o ratu u Španiji, »Pregled« je da bi izbjegao intervenciju vlasti, donosio napise o Španiji u okviru napisa o međunarodnim zbivanjima, zatim pišući o istoriji i kulturi Španije, o španskom klerikalizmu, kao i o španskom ratu u svijetu, objavljenim dokumentima i mišljenja istaknutih intelektualaca Evrope i Amerike. Prikazivana su djela o Španiji koja su napisali poznati pisci, kao Žan Rišar Blok (Jean Richard Bloch), Andre Malro (Andre Malraux), Ramon Sander, Georg Bernandos, Andre Samson (Andre Chamson) i drugi. Prikazana je i knjiga »Španija« koju su izdali naši napredni pisci, i knjiga »Španska golgota« od Fuada Slipičevića. »Pregled« je detaljno pisao o radu Drugog internacionalnog kongresa svjetskih pisaca za odbranu kulture, koji je 1937. godine zasjedao u Valenciji, Madridu i Parizu. Autori ovih napisa u »Pregledu« su Najim Alkalaj, Kalmi Baruh, Jovan Kršić, Todor Kruševac, Marcel Šnajder i drugi.

Na ovaj način je redakcija časopisa »Pregled« uspjela da čitaoce informiše o događajima u Španiji, nasilju i zločinima španskih fašista, strijeljanju pjesnika Frederika Garsije Lorke (Frederico Garcia Lorca) i mnogih drugih intelektualaca, o politici Hitlera i Musolinija u Španiji i pozadini politike »nemiješanja«. »Pregled« je obavještavao i o međunarodnoj akciji solidarnosti sa španskim narodom, posebno o aktivnosti istaknutih intelektualaca svijeta.

Poslije rata, španski dobrovoljci našli su se u francuskim logorima, u neljudskim uslovima, izloženi gladi, zimi i teroru francuske žandarmerije. U toj situaciji je veliki značaj imala pomoć iz zemlje. Pomagano im je da se fizički održe ali to je, za njih, bio i veliki politički i moralni oslonac. U logoru su razvili intenzivan politički rad i pripreme za predstojeće događaje. Poslije okupacije Francuske, a zatim i Jugoslavije, kao što smo kazali, veliki dio

naših španskih boraca uspio je da se kanalima, koje je Partija organizovala, prebaci u Jugoslaviju, gdje su odigrali veliku ulogu u narodnooslobodilačkoj borbi, naročito u početku ustanka.

Od septembra 1941. do početka 1942. godine stigli su ovi španski borci u Sarajevo, odakle su upućivani u partizanske odrede:

1. Albahari Salamon. poginuo u maju 1942. godine, 2. Baruh Jakob, poginuo krajem 1941 godine, 3. Batur Stanko, poginuo u maju 1942. godine, 4 Ćetković Vlado, narodni heroj, poginuo u oktobru 1944, godine. 5 Čubrić Josip, poginuo u decembru 1941 godine, 6. Brozičević Jure, sada živi u Zagrebu, 7. Bilić Božo, narodni heroj, poginuo u novembru 1942. godine, 8. Drapšin Petar, narodni heroj, poginuo nesretnim slučajem u jesen 1945. godine, 9. Fetahagić Ahmet, narodni heroj, poginuo 1944. godine, 10. Jakšić Ivan, poginuo u januaru 1942. godine, 11. Kapor Čedo, 12. Krstić Andrija, 13. Krželj Mirko, 14. Kužet Duro, poginuo 1942. godine, 15. Ljubinković Branko Crni, poginuo u junu 1942. godine, 16. Medan Savo, 17. Milosavljević Mihajlo, nestao u maju 1942. godine, 18. Mihajlović Tasa, poginuo 1942. godine, 19. Pockov Boro (Mirko Jukić), 20. Spasić Branko, 21. Šarić Ante, narodni heroj, poginuo 1943. godine, 22. Strmolej Franc, poginuo krajem 1941. godine, 23. Verkić Milenko, narodni heroj, poginuo u decembru 1942. godine, 24. Živković Mladen Lovro.

Pored ovih, jedan broj španskih boraca bio je upućen izravno u Bosansku krajinu i istočnu Bosnu: Mitrov Danko, Nad Košta, Todorović Vojo, Vujović Ratko, Serafin Franjo, Stišović Obren, Jahić Fadil i drugi.

KPJ je bila mobilizator i organizator antifašističke solidarnosti sa španskim narodom i njegovom borbom. Kad je počeo španski rat, u Sarajevu je bilo komunista, ali nije bilo partijske organizacije. Tek pred kraj španskog rata je uspostavljena partijska organizacija. Ipak, pojedini članovi Partije, omladinci, studenti, Narodna pomoć, sindikati i druge napredne organizacije, slijedeći političku liniju KPJ i oslanjajući se na partijske centre van BiH, razvili su političku aktivnost za pomoć Spanskoj Republici. Sarajlije su iznalazili razne puteve da se kao dobrovoljci uključe u španski rat.

aea.

Akcija u Sarajevu za pomoć španskom narodu i njegovoj republici, kao i odlazak sarajevskih dobrovoljaca u španski raj, povezivali su Sarajevo s općom akcijom u našoj zemlji i s međunarodnom antifašističkom solidarnošću sa španskim narodom. Tako se bogatio politički život Sarajeva i razvijao antifašistički i revolucionarni pokret.

VOJO TODOROVIĆ LERER

O ODLASKU I BORBAMA U ŠPANIJI*

Prošao je oktobar 1937. godine, a sa lijepim vremenom i samotne šetnje Tuškancom, koji je već svlačio šarenu, jesenju odjeću.

Vijesti o zadivljujućoj hrabrosti boraca "Narodnog fronta, a posebno u univerzitetskom gradu u Madridu - o borbi na život i smrt za svaki fakultet, svaki sprat, za Teladski i Francuski most na rijeci Manasanares, o heroizmu rudara koji su dinamitom paljenim žarom cigarete, uništavali italijanske i njemačke tenkove, o smrti hrabre Line Odene, Karaska i mnogih omladinaca koji su s parolom »No pasaran« ginuli pred Madridom - odjekivale su u nama kao neodoljivo humani borbeni poziv, čiji je smisao tako snažno izrazila Pasionarija riječima: »Bolje je ginuti uspravno nego živjeti na koljenima«.

Na primjeru Španije naša partija objašnjavala je opasnost koja je prijetila od fašizma i rata sudbinama ljudi i čitavih naroda, budila svijest ljudi, organizovala svestranu pomoć i slanje dobrovoljaca za odbranu Španske Republike. Hiljade mladih ljudi htjelo je u Španiju.

U očekivanju odobrenja za odlazak, u mislima su mi navirala sjećanja na događaje koji su podsticali moju želju za odlaskom u Španiju.

" Fragmenti iz napisa objavljenih u I i III knjizi Zbornika sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu - Španija 1936-1939 - pod naslovima »U španiju« i »Od Monroja do San Matea«, Beograd 1971

šesnaesti februar 1936. godine, dan pobjede Narodnog fronta Španije, zatekao me je s drugovima u sarajevskom zatvoru. Bila je provala u Partiji. Prebijeni i izmrcvareni, komentarisali smo značaj te pobjede, koja nam je ulivala nove nade.

Najzad, i to je prošlo. Krajem decembra 1936. godine u Beogradu, presudom Suda za zaštitu države, s motivacijom »zbog nedostatka dokaza«, pušten sam na slobodu.

Poslije dolaska u Zagreb zamolio sam Pepu Polaka, druga sa studija, da postavi pitanje mog odlaska u Španiju. Nakon nekoliko dana, objašnjeno mi je da, iako sam bio u zatvoru, mogu još da radim u zemlji. Krajem jula ili početkom avgusta drugarica Roza, tekstilna radnica, koju sam predložio za prenos nekog partijskog materijala, slučajno je uhapšena u vozu na putu za Sarajevo. Tada sam ponovio zahtjev i, konačno, stiglo je odobrenje.

Poslije nekoliko dana, radoznalo sam prelistavao svoj pasoš. Bio je ispisan crnim, lijepim slovima. Trebalo je naučiti ime i prezime, ko sam, šta sam i čiji sam, jer je glasio na ime Franjo Baće. Sjećam se da je neko, da li Franjo ili njegov otac, bio roden u Pakoštanima, a da se neko bio rodio ili živio u Brodu na Savi. Legitimni vlasnik pasoša morao je biti viši rastom, jer je neko, brišući žiletom tekst, istanjio i probio hartiju, i zelenim mastilom, umjesto »visok«, napisao »srednji«.

U sumrak tog dana imao sam kod »Vasića sata« na Zrinjevcu sastanak sa Trilnikom. Bio je to komunista koji je nekoliko godina odležao na robiji, a jednom mi je posebno imponovao svojim hrabrim držanjem u demonstracijama na Trešnjevci. Trilnik me ie poveo u stan u kome su se opremali drugovi koji su odlazili u Španiju. U stanu nas je čekao moj dobar drug s agronomije, Banjalučanin, Marjan Podgornik. To je, u stvari, bila jedna soba, a sav namještaj se sastojao od kreveta, ormana s odjevnim predmetima, stola i dvije stolice bez naslona. Bio sam veoma uzbuđen jer je za nekoliko časova trebalo krenuti vozom, preko Beča i Minhena, za Pariz. Trilnik mi je objasnio da nije mogao nabaviti drugi pasoš, da nisu imali ni »Tinten Todt« - hemijsko sredstvo za brisanje mastila, zatim mi je rekao da se moram nekako snaći sam i upozorio me da dobro pazim da ne budem otkriven na granici, jer bi došlo do provale.

Na zagrebačku željezničku stanicu ispratili su me Antun Vežić Marjan i drugarice Olga, radnica iz studentske menze, i plavokosa Nada, zvana »tekstilka«. Marjan je bio veoma zabrinut zbog slučaja s knjigom i pasošem. Bio je to, zaista, iskren i dobar drug. Dok sam se opraštao s Olgom, osjetio sam da nastoji da mi, ne-

primjetno, nešto stavi u džep od mantila. Bio je to smotak novčanica. Ponovno sam je zagrlio i, takođe, neprimjetno, vratio novac.

Nešto prije ponoći ušao sam u direktan vagon za Pariz. Konačno sam se otisnuo. U Jesenicama je osvanuo svjež, ali sunčan dan. Sa zebnjom sam očekivao granični pregled. Setajući pored vagona, stupio sam u razgovor sa žandarmom koji je tada bio na službi na stanici. Pitao sam ga da li ima još vremena da kupim neke sitnice u staničnom kiosku. Uzeo sam desetak kutija »Morava«. Žandarmu, prema kome sam se odnosio kao prema prolazniku, i cariniku pokazao sam 300 franaka i cigarete, pitajući ih da li je dozvoljeno prenositi cigarete. Primijetio sam da im je bila zabavna moja »naivnost«, jer su se nasmijali i odgovorili - da bi bilo u redu da sam ponio i više. Pokazao sam pasoš, sakrivši novčanicama zelenu mrlju, zatim drugu stranu sa generalijama, uslužno okretao listove, pokazivao tranzitne vize a kada su još vidjeli i neugledan mali ručni kofer sa dva para rublja, nekoliko pari čarapa i maramica, priborom za brijanje i skriptama iz biologije, uz moje objašnjenje da idem u Francusku, rođaku koji će me izdržavati na studijama, sve je bilo u redu. Žandarm mi je zaželio sretan put. Austrijskom kondukteru i finansu, u besprijekorno čistim uniformama, uslužno sam, ne ispuštajući pasoš iz ruke, a držeći novac na zelenoj mrlji, pokazao vizu i kartu, i sve se završilo s osmijehom i jednim »Danke schöne«.

Prije graničnog pregleda nisam mogao ni slutiti da ću sticajem, za mene srećnih okolnosti, tako lako proći kroz fašističku Njemačku.

Oko devet časova uveče stigli smo u Minhen. U vagonu je trebalo da čekam skoro dva sata da bih produžio put za Pariz.

Putovanje do njemačko-francuske granice proteklo je bez događaja.

Konačno sam stigao na parišku stanicu »Gare de l' Est«. Adresu sam znao napamet: Boulevard de la Vilette, Hotel »Central«. Portir me je smjestio u jednu omanju sobu na spratu. Dok sam se prao do pasa i ispirao grlo od gorkog okusa dima, jedna mala Francuskinja presvlačila je posteljinu, i, cvrkućući na francuskom, nastojala da me razgovori. Bio sam izuzetno umoran, kao da me nešto presjeklo u krstima. S oskudnim, školskim znanjem francuskog jezika sricao sam odgovore na pitanja djevojke, a kada sam utonuo u mirisno čistu bjelinu čaršava i jastučnica, osjećao sam njen topli dah dok me je veoma pažljivo pokrivala.

Probudio sam se preporođen i lak. Činilo mi se da bih mogao poletjeti. Znao sam da me više ništa ne može spriječiti na putu za španiju. U hotelu, tog jutra, javio sam se Henriku Žnida-

rčiću Riki. Zatekao sam ga u njegovoj sobi, još neobučenog. Obećao mi je da će mi do polaska za Španiju pokazati Pariz, u kome ima mnogo šta da se vidi. Poslije doručka otišli smo do Labuda Kusovca Roberta. Predao sam mu pasoš, a kad ga je pregledao, nije se mogao načuditi kako sam s njim prošao kroz Njemačku. Rekao mi je da nisam smio poći s takvim pasošem, da je moglo doći do provale da su me otkrili, i da ću biti pozvan na odgovornost. Nisam to očekivao. Mislio sam da ću naići na dobru riječ što umalo, netragom, ne ostavih kosti u fašističkoj Njemačkoj, a, umjesto toga, evo, ponovno treba da se osjećam bez krivice krivim. Odgovorio sam uvrijeđeno, da nisam provalio Partiju, da nisam kriv što sam s takvim pasošem upućen preko Njemačke za španiju, da sam srećno prošao i da nemam zašto da odgovaram. Na tome se i završilo.

U Parizu je za mene sve bilo interesantno. Legalno sam sa drugovima sjedio u komunističkom restoranu, znatiželjno posmatrao ulične plakate sa natpisima »Des avions, des canons pour I' Espagne«, i čitao u legalnoj komunističkoj štampi o zborovima komunista i prikupljanju pomoći za Španiju. Za razliku od naše partije koja je radila u najtežim ilegalnim uslovima, francuski komunisti imali su široke, legalne mogućnosti djelovanja, što je, za mene, bilo potpuno novo, veliko i nepoznato. No, i pored toga i činjenice da je Komunistička partija Francuske imala veliku podršku u narodu i da je zemljom upravljala vlada Narodnog fronta socijaliste Leona Bluma, odlazak dobrovoljaca u Španiju nije bio ni legalan, ni lak.

Vlada Bluma bila je inicijator tzv. politike »nemiješanja«, koja je, praktički, značila gušenje pravedne borbe španskog naroda protiv pobunjenih fašističkih generala, koje su obilato i svestrano pomagali ne samo fašistička Njemačka i Italija već i reakcionarni krugovi demokratskih sila.

U Parizu sam čekao četiri dana, a zatim sam s jednom grupom dobrovoljaca krenuo za Španiju. Na željezničkoj stanici u Bezijeu, trebalo je da nas sačekaju dva francuska žandarma, simpatizera Komunističke partije Francuske, koji su, kao znak raspoznavanja trebali u ruci da drže neke novine. Tako je i bilo. Pošli smo za njima do jednog hotela koji je, iako »zatvoren«, bio pun gostiju, što sam primijetio za vrijeme ručka. Tog se ručka veoma dobro sjećam.

Predveče smo krenuli po dva ili po tri do autobusa koji nas je prebacio do podnožja Pirineja, odakle smo krenuli pješke naviše, prema granici. Blizu vrha padao je snijeg. Kao i mnoge druge grupe dobrovoljaca, prije i poslije nas, provukli smo se pred

zoru, neprimjetno, pored francuskih graničara, a kad je svanula zora, ćutanje i noćnu tišinu zamijenio je veseli žagor, smijeh i grljenje s drugovima i karabinjerima, prvim, veselim i bučnim Spancima koje smo sreli. Jedan od njih izvukao je novčanicu, presavijao je i pokazivao nešto, što je simbolički trebalo da govori o revoluciji. Okrijepljeni pažnjom i toplinom kafe, poslije kratkog vremena, krenuli smo prema Figerasu. Tu sam upoznao Marka Oreškovića. Njegova jednostavnost i vedrina osvajali su sve one koji su imali prilike da ga upoznaju. Izražavao se narodski, slikovito gestikulirajući velikim šakama i s uvijek prisutnim dobrim toplim pogledom. Poveo me je do jednog šaltera gdje su mi uzeli lične podatke i dali 300 pezeta. Odbio sam da primim novac, ali mi je Marko objasnio da Republika taj iznos daje svim borcima, a da ja, ako hoću, taj novac mogu dati Crvenoj pomoći. Tako sam, sa olakšanjem, i učinio.

Na alabasterno bijelo okrečenim i čistim zidovima podzemnih galerija tvrđave, bilo je zanimljivo čitati borbene parole na mnogim jezicima i posmatrati mnoge, a među njima i veoma lijepe umjetničke crteže na zidovima, koje su izradili dobrovoljci prolazeći kroz Figeras na putu do frontova Španije.

Tu smo imali i neku borbenu obuku. Rekviziti su nam bili prazne limenke i kamenje. S jednom grupom branio sam položaj, imitirajući, udaranjem u konzervu, mitraljeske rafale, a drugi su napadali, prebacujući se u skokovima od zaklona do zaklona, bacajući kamenje umjesto bombi.

Cio put od Figerasa do Valensije i Albasete ostao mi je u sjećanju kao nezaboravan splet toplih ljudi, žena, djece, cvijeća i narandži, zastava, vanrednih govora i temperamentnih pjesama i igara. Iz baze interbrigada upućen sam u centar za obuku u Kasas-Ibnjes, gdje sam raspoređen u mitraljesku četu.

Početkom februara 1938. godine, po završnoj obuci u Kasas-Ibnjesu, krenuli smo za Čiljon, malo mjesto u Estremaduri, u našu tek formiranu 129. brigadu.

Za dan i noć, sa kraćim i dužim zadržavanjem u tunelima i željezničkim stanicama zbog nadlijetanja fašističke avijacije, stigli smo do Almadena.

Svrstani u kolonu, prolazili smo tijesnim ulicama grada koji pod zemljom krije najbogatije nalazište žive u Evropi. Mještani su izašli da nas pozdrave. Kao i uvijek u takvim prilikama, djeca su bila najveselija, motala se oko kolone, zagledala nas, pitala koješ-

ta i koračala s nama. Na licima starijih osjećali smo i radost, i iskru nade, i zabrinutost zbog lošeg razvoja događaja, a neke žene u crnini plakale su - vjerovatno ih je naša mladost podsjećala na njihove žive i mrtve na frontovima Španije. Grad je ostao za nama, a kasno popodne, na Kraju marša, na bliskom horizontu ugledasmo Ciljon, razvučeno jato tvrdih starih kuća na jednom proplanku. Sutradan bili smo razvrstani u jedinice 129. brigade.

Bataljon »DAKOVIĆ« nas je prigrlio. Bili smo našeg roda glas, sa svježim vijestima i utiscima iz Jugoslavije. Drugove je interesovalo sve, a posebno odjek pravedne borbe naroda Španije i borbe naše partije u zemlji. A mi, novajlije, upijali smo to divno borbeno drugarstvo i nezaboravnu atmosferu i kolorit, nama svima toliko drage Španije.

Takvo i toliko drugarstvo nisam dotad nikad doživio. Razdragani i slobodni kao ptice, disali smo punim plućima. Sve nam je bilo interesantno, novo, svježe, veliko i lijepo: i naši drugovi, i oružje sa utisnutim srpom i čekićem, i španski seljaci u crnoj platnenoj odjeći, bijelim dokoljenicama i beretama, i lijepa zemlja Španija, i jezici mnogih nacionalnosti u brigadi, a iznad svega, naš veliki cilj - borba za slobodu naroda Španije.

U mitraljeskoj četi bataljona »DURO DAKOVIĆ« upoznao sam mnoge drugove Jugoslovene, Rumune, Špance i druge.

Pomenuću samo one koji su najreljefnije ostali uklesani u moje sjećanje, kojih se uvijek, s posebnom toplinom, sjećam, jer smo bili nerazdvojni.

Aca Bogdanović, komandir mitraljeskog odjeljenja, visok rastom, blagorodan i vedar drug, jedan od onih koje je priroda obdarila i fizičkom i duhovnom ljepotom. Lijepo je pjevao. Već prvi stisak ruke, ostavio je na mene utisak kao da smo uduvijek bili najbolji i nerazdvojni drugovi.

Sa Fadilom Jahićem, stolarskim radnikom, mogao si razgovarati iskreno kao sa samim sobom. Bio je neposredan, blizak i topao kao i zvuči gitare na kojoj je svirao.

Zvonko Cerić, iz buntovnog sela husinjskih rudara, student veterine, među nama najviši rastom, kao da je srastao sa čelikom svog teškog mitraljeza kojim se izuzetno ponosio. Vojničkog držanja, uvijek uspravan i samopouzdan, kao da nas je sve pozivao na takmičenje čiji će mitraljez u borbi biti bolji.

Doko Kovačević, pomoćnik nišandžije, beogradski student, jedan od organizatora Partije na Beogradskom univerzitetu, povisok, mršav, sa jako izraženim obrvama, bio je veoma ozbiljan.

Snaga njegove volje i njegova odlučnost su bile u vidnom neskladu sa njegovim povijenim i krhkim tijelom.

Franjo Boner, radnik, veseljak, bio je uvijek spreman na šalu. Ostavljao je utisak čovjeka kome su dolaskom u Španiju popucale sve stege koje su ga godinama stezale, pa je iz njega uvijek izbijala neobuzdana radost.

Kada sam došao u moje mitraljesko odjeljenje za pomoćnika nišandžije, Dimitrije Koturović,[1]) komandir našeg mitraljeskog odjeljenja, koje je brojalo 9 boraca, stisnuo mi je ruku kao da steže rezni alat na drebank. Metalac iz Beograda nas je učio kako se brzo rukuje i gađa »maksimom«. Brojali smo sekunde za rastavljanje i sastavljanje mitraljeza i otklanjanje zastoja, čuvali ga i njegovali kao dobrog druga. Koturović i drugi već iskusni borci pričali su nam o ranijim borbama, o ranjenim i poginulim drugovima.

Brigada je iz Čiljona krenula na Kastueru, gdje je već počela kratkotrajna ofanziva naših snaga u Estremaduri. Bili smo još u rezervi kada je stiglo naređenje da se naša brigada hitno prebaci na aragonski front, na drugi kraj Španije, gdje je trebalo zadržati neprijateljsku ofanzivu - spriječiti prodor fašista ka Sredozemnom moru.

Tek što smo stigli na front kod Alkanjisa, u blizini mjesta Viljafranka del Sid, neposredno iza položaja koje su branile španske jedinice, doživjeli smo vatreno krštenje - fašistička avijacija zasula nas je bombama. Nalet avijacije je prošao. Koturović, Bogdanović, Boner, Fadil Jahić i ja bili smo zajedno. Neko je od nas predložio da pribilježimo adrese naših porodica. Možda će trebati. Poslije rata, ko ostane živ neka ih obiđe i pozdravi.

U toj borbi iz naše mitraljeske čete samo je odjeljenje Zvonka Cerića bilo na položaju. Cerić je tog dana ispalio 3 000 metaka. Svi smo mu zavidjeli.

Tokom noći ukrcali su nas u kamione i hitno prebacili na drugi sektor aragonskog fronta.

Naši položaji kod gradića Monrojo, na samoj cesti, bili su odlični za odbranu. Naš mitraljez je na jednoj uzvišici bio postavljen na protivavionsko postolje. U cik zore počeo je napad fašista. Zemlja je iznenada zadrhtala od artiljerskog i minobacačkog udara i eksplozija, a vazduh kao da je proključao od puščane i mitraljeske vatre. Nad našim glavama eksplodirali su šrapneli iz kojih se izvijao dim u raznim bojama, koji je fašističkoj artiljeriji služio za ko-

') Dimitrije Koturović Kot, legendarna ličnost francuskog pokreta otpora. **Poginuo u** Marselju 1944 godine

rekturu vatre. Naš zaklon je bio dobar; odjeljenje nije imalo gubitaka. Moral je bio izvanredan. Svi napadi fašista bili su odbijeni.

Odjednom u izmaglici, u procijepu dima od eksplozija, na našem lijevom krilu primijetili smo poveću kolonu vojnika, koja se polako kretala od neprijateljskih položaja ka našoj pozadini, sa razvijenom zastavom na čelu. Od sunca, koje je kroz procijepljenu zavjesu dima i prašine udaralo u oči, nismo razaznavali ni vojsku, ni zastavu. Mislili smo da su to naši, tako nam je i rečeno, a, u stvari, bio je to neprijatelj. Bio je već krajnji čas kada je stiglo naređenje za povlačenje - neprijatelj nas je, iz neposredne blizine, već tukao jakom bočnom vatrom sa oba krila. Jedva smo svukli naš mitraljez sa jedne okomite stijene i probili se prema Pobleti.

Kada je pala komanda »povlači se«, Aca Bogdanović je štitio odstupnicu svojim drugovima. Vukući »maksim«, povukao se posljednji, ali se tada sjetio da mu je partijska knjižica ostala u rancu, na položaju. Fašisti su bili blizu. Aca je izvukao pištolj, krenuo prema rancu, jer nije mogao ostaviti svoju partijsku knjižicu da padne fašistima u ruke, što bi ga, kako je rekao, cijelog života grizlo. Vratio se na položaj i poginuo sa svojom partijskom knjižicom.

Vodnik Sava Krkljuš, kožarski radnik, bio je primjeran komunista i drug. Posebno smo ga voljeli, bio je i mnogo stariji od nas. Jedan mitraljeski rafal presjekao mu je crijeva. Fadil Jahić i Korošec, nišandžija i pomoćnik jednog mitraljeskog odjeljenja, nosili su ga dok je on rukama pridržavao svoju torbu. Kad su se fašisti toliko približili da je postojala opasnost da ih uhvate žive, Sava je tražio da ga ostave i da se povuku.

- »Pozdravite mi brata Slavka i drugove«; »Živjela Partija« - bile su posljednje riječi Save Krkljuša, a zatim se čula eksplozija ručne bombe.

U povlačenju smo naišli na Marka Oreškovića. Iza jedne cisterne, tukao je iz puškomitraljeza »degtjarov«.

Pošto je zauzeo Monrojo, neprijatelj je zastao, a mi smo pred mrak zauzeli nove položaje kod Pobleta. Bilo je to 1. aprila. Sljedeći dan, 2. april, osvanuo je sunčan, vedar i tih. Popodne, oko 6 sati parče artiljerijske granate teško je ranilo Aleksu Demnievskog, komandanta našeg bataljona. Poginuo je i beogradski student Mojsije Stefanović.

Na položaju, u kamenu, bili su uklesani duboki rovovi s mitraljeskim platformama i skloništima, s tim što je zadnji zid cijelog položaja bio ravan, kao nožem usječen u visoku stijenu. U zatišju održali smo kratak sastanak. Koturović je govorio da se položaj

mora, po svaku cijenu, održati, neprijatelj zaustaviti. Njegova izvanredna hladnokrvnost i miran topao pogled ulivali su odlučnost i povjerenje. Očistili smo mitraljez i puške, napunili redenike i složili sanduke s municijom u niše. Čekali smo. Pogledao sam u notes. Porodica našeg Ace Bogdanovića, koji je juče poginuo kod Monroja, živjela je u Beogradu, u Grobljanskoj ulici broj 7. Otad pamtim tu adresu.

U zoru 3. aprila ponovo je počelo. Na nebu, jedna za drugom, smjenjivale su se fašističke eskadrile. Bombe su neprekidno rovale po našim položajima U skloništima su se grede razmicale od eksplozija. Kamenje i zemlja zasipali su rovove. Zatim je počela uraganska artiljerijska vatra. Baterije su tukle i tukle, neprekidno, a zatim je ponovo došla avijacija, mitraljirala nas i obasipala malim bombama.

Odjednom je sve uzavrelo od mitraljeske i puščane vatre i eksplozija ručnih bombi; počeo je juriš neprijatelja. Kao oprugom izbačeni, izašli smo iz skloništa na grudobran. Kotur je držao palac na obaraču »maksima«, a točkić na nišanu navijao je kao da šublerom mjeri fašiste. Tukli smo brzom paljbom. Fašisti su stali i zalijepili se za zemlju. Naišle su tankete. Kotur je komandovao: »Udri po tenkovima!« Tukli smo ih probojnim mecima s crnom glavom. Prva tanketa je stala, i druga je stala. Iz tanketa su zavijale sirene, a zatim je ponovo počela artiljerija - gađala je precizno. Granate su eksplodirale na visokom kamenom zidu iznad rova. U jednom trenutku poginulo je nekoliko drugova a veći broj je bio ranjen. Od dima i prašine nije se ništa vidjelo. Tukli smo nasumce.

Jedan drug, Rumun, je u najžešćoj vatri zadrijemao. Kotur ga je dodirnuo rukom, a kada je primijetio da nije ranjen, nasmijao se i rekao: »Kamarada, treba puniti redenike«. Lijevo i desno od našeg mitraljeza ležali su mrtvi i ranjeni. Jedno parče granate, tik pored nas, presjeklo je ruku u ramenu jednom rudaru, Slovencu. Pomogao sam Andriji Muheku da mu odsiječe kožu na kojoj je visila mrtva ruka. Ranjenik je zbog velikog gubitka krvi, vapijući, tražio vode. Gubici su bili sve veći. Odjednom smo dobili jaku mitraljesku vatru s desnog, a zatim i s lijevog boka. Na našem desnom krilu, koje je trebalo da brani jedna španska brigada, nije bilo nikoga, a na lijevom je nastradala gotovo čitava 3. četa našeg bataljona od direktnih pogodaka avionskih bombi u dva velika bunkera i rovove. Iz čete je ostalo živo samo desetak boraca. I 1. četa našeg bataljona imala je velike gubitke. Ginulo se ne samo od parčadi artiljerijskih granata i avio-bombi nego je ubijalo i kamenje.

Neprijateljski tenkovi su na lijevom krilu prodrli, cestom, u pozadinu naših položaja. Neprijatelj je imao apsolutnu nadmoćnost u avijaciji, artiljeriji i tenkovima koje mi, tu, nismo imali, a imao je i veliku premoć u automatskom oružju. Komandir Kranjski i vodnik šarić su, u zadnji čas, naredili povlačenje. Kroz dim i prašinu od eksplozija, provlačili smo se, jedan za drugim, jedinim procijepom na zadnjem kamenom zidu rova i povlačili se niz strmu stranu, a zatim smo se s mukom verali preko nekog terasastog zemljišta s visokim kamenim podzidima. Od prašine i dima od eksplozija, umora i sunca koje je peklo, bili smo toliko žedni da nas je kao magnet privlačio bunar uz jednu usamljenu kuću sa divnim alabasterno bijelim zidovima i krovom od crvenih crepova. Tu je bila i najžešća artiljerijska vatra. Za gutljaj vode, da bi isprali gustu bijelu skramu koja se kao membrana hvatala u grlu, poginuli su i ranjeni mnogi drugovi. Pored mene, jedan mladić, Španac, sa novim puškomitraljezom, samo je klonuo i, smrtno ranjen, polako se spuštao na zemlju, a kad ju je dodirnuo, bio je već mrtav.

Uz veliki napor savladali smo visoke kamene podzide i konačno se uspeli na cestu. Borac 2. čete Ivanović, zvani Ramona, tek što je rekao »Kad danas nisam poginuo, valjda neću ni poginuti«, a iznad obližnjih brda naišli su fašistički bombarderi. Kotur i ja bacili smo se u stranu. Bili smo zaglušeni eksplozijom. Avioni su otišli, a naš drug Ramona je ostao raznesen na aragonskoj cesti iznad Poblete. Bilo je to samo pedesetak metara od ambulantnih kola našeg bataljona.

Položaj, teška neravnopravna borba, povlačenje; tako su tekli dugi dani borbe na Aragonu.

Na tom kamenitom zemljištu, ispresijecanom dubokim uskim dolinama - suvih korita rijeka zvanim »barankos«, ukopavanje, pokret i manevar bili su skopčani s velikim teškoćama. Često smo bili prisiljeni, kada bi se neprijatelj uklinio u naše položaje ili prodro komunikacijom u našu pozadinu, da se povlačimo na brzinu, a često i neorganizovano, samo da bismo izbjegli opkoljavanje.

Municije je bilo malo, avijacija nam je visila nad glavom, tenkovi su prodirali cestom, a pješadija i marokanska konjica napadali su sa obje strane ceste. Zbog nezaštićenih bokova, brigadi je stalno prijetila opasnost od opkoljavanja. Tako je bilo i kod Monroja, i kod Poblete, i Morelje, ali trebalo je izdržati, braniti cestu, obezbijediti vrijeme za prikupljanje novih snaga, spriječiti da neprijatelj, izbijanjem na Sredozemno more, presiječe republikansku Španiju na dva dijela.

Iz dana u dan pritisak fašista bio je sve teži, ranjenih i poginulih drugova bilo je sve više, a boraca u stroju sve manje. Sjećam se da su fašistički avioni, jednog od tih dana, bacili letke s navodnim potpisom Komunističke partije Španije, u kojima su širili laž da nam za koji dan stiže »pomoć od 100 000 vojnika francuske vojske«. Takvim dezinformacijama htjeli su da demorališu naše snage.

U tim danima, kada je umorno tijelo tražilo da malo dahne dušom, neko je govorio da treba da se prebacimo preko rijeke Ebra u Kataloniju da bismo uhvatili vezu s drugim internacionalnim brigadama i da je dalji otpor naše teško osakaćene brigade ogromnim snagama fašista, na glavnom pravcu njihovog nadiranja, uzaludan.

Bilo je to u jednom maslinjaku kod San Matea. Na jedan veliki drveni sanduk popeo se naš mirni i nezaboravni drug Doko Kovačević. Skromno, da ne bi koga povrijedio, rekao je da sebe ne smatra ni najhrabrijim, ni najodanijim, ali da je volja naše partije za njega zakon i da će on dokraja ostati[1] da brani komunikacije, jer Partija to traži od nas. Bio je to silan komunista, koji je toga jutra, nekoliko mjeseci prije svoje pogibije, zasvijetlio punom svjetlošću, lako se tijelo od umora jedva kretalo, volja Partije je za nas, zaista, bila zakon.

Ukrcali smo se u tri kamiona, jer nas tada, na okupu, iz našeg bataljona, više nije ni ostalo, i sa razvijenom crvenom zastavom, pjevajući Internacionalu, krenuli smo u posljednju borbu protiv fašista na aragonskom frontu.

U toj borbi prebačen sam u mitraljesko odjeljenje Rumuna Abrameskua, koje je u ranijoj borbi bilo prepolovljeno. Štitili smo bok bataljona »Daković«. Italijanski avioni su mitraljeskom vatrom, u stopu, podržavali napad svoje pješadije. Tukli smo vatrom iza jedne kamene ograde. Zbog neprijateljske vatre, nismo se mogli povući do kraja do pred sam mrak, a kada smo se, umorni i s podbijenim tabanima, kasno u noć spustili suvim kamenitim koritom jednog planinskog potoka na cestu, i posljednji kamion s borcima tek što nije krenuo prema San Mateu. Kad me je vidio Kotur, zagrlio me i rekao: »E, Crni, mislili smo da si poginuo.« Imao je još samo toliko vremena da prihvati mitraljez i da mi s kamiona dobaci konzervu i hljeb od pirinča, jer je šofer, Španac, uprkos povicima drugova da stane, naglo krenuo uplašen jakom eksplozijom koja se čula pozadi od nas, od srušenog mosta na cesti.

Bila je to, za mene, jedna od najnapornijih noći. Zbog gnojnih plikova na tabanima i nabreklih žlijezdi u preponama, jedva

sam se kretao prema San Mateu, udaljenom pedesetak kilometara. Išao sam svakojako cijelu noć; kretao se polako, zastajao, odmarao i, ne znam ni sam kako, ponovno nastavljao. Iza mene, povremeno se čuo poneki pucanj puške i neki rafal neprijateljskih prethodnica, ali već u poodmaklo jutro nisam više bio sam. Stigao sam nekako u San Mateo, medu svoje drugove.

Uprkos našem veoma upornom otporu, fašisti su, zahvaljujući velikoj premoći u oružju, izbili na more, i tako presjekli republikansku Španiju na dva dijela. Centralni dio Španije ostao je okružen fašistima i odsječen od čitavog svijeta. Nas su povukli na Levant, na zatvaranje pravca prema Valensiji. Brigada se popunila, ranjenici vratili iz bolnica, a zatim su uslijedili teški dani odbrane, stalno povlačenje u cik-cak liniji, na veoma teškom terenu, na sektoru Ehulve - Viljar - Luengo. Sjećam se jedne noći kada smo, slabo obuveni, ranjavih nogu, po mjesečini, konačno izbili na cestu, i ja i mnogi drugovi legli smo licem na nju i milovali je kao nešto najrodenije. Bilo je to poslije gotovo jednomjesečnog povlačenja preko krševitog područja, koje je ponegdje ličilo na lavu, koja se u svom ključanju odjednom zamrzla, na kome su mnogi borci i konji polomili i podbili noge.

VLAJKO UBAVIĆ

SARAJEVSKI PROFESORI - ODRED NAPREDNE INTELIGENCIJE IZMEĐU DVA RATA

Želio bih prije svega, nekad da podsjetim, nekad da saopštim sadašnjoj generaciji naše omladine o dragocjenom doprinosu jedne plejade sarajevskih profesora i nastavnika našoj današnjoj školi i kulturi, našoj slobodi i svestranom napretku. Između dva rata, ona je dala najljepši dio svog života i svoje djelo sarajevskim školama, ujedinjena plemenitom istinom života: hoditi uspravno, udružena vjerom u bolju budućnost i nepresušnom ljubavlju za omladinu.

Govoriću, dakle, o kapitulantstvu jugoslovenskih vlastodržaca kada je trebalo rješavati osnovna pitanja nauke, prosvjete i kulture, konstatujući da u ovoj oblasti nije došlo do bitnih promjena u poređenju sa pređašnjim vremenom, vremenom toliko duge i teške turske i austrougarske okupacije. Nauka i kultura ostale su, de facto, i dalje izvan domašaja radnih ljudi sela i grada, a pogotovu radničke klase, jer jugoslovenski režim nije ni pokušao da iskorijeni mučno nasljeđe prošlosti.

I upravo zbog toga, ovdje sam stavio akcenat na škole, na one profesore i vaspitače koji su i svoje živote dali da bi nauka i obrazovanje bili dostupni svima, za slobodu i ravnopravnost, bez nacionalnog podvajanja i klasnog ugnjetavanja.

Generacija sarajevskih profesora u periodu 1918 —1937 — 1941. nastavlja djelo svojih istaknutih prethodnika Pelagića, Jukića, Kranjčevića, Kočića, Dikića, itd, kao i divnih zanesenjaka i buntovnika oko »Mlade Bosne«, a naročito već i te kako prisutnih

revolucionara - marksista u borbi za slobodu i ravnopravnost, u naporima da škole, nauka i obrazovanje postanu nezamjenjivo oružje protiv fašizma, za bratstvo i zajedništvo naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.

I

Pošto prikaz života i rada Ognjena Price, revolucionara i narodnog heroja, prelazi okvire ovog članka (dakako, i mojih mogućnosti), osvrnuo bih se, ukratko, samo na dragocjene zasluge ovog velikana revolucije za naučni, kulturni i politički život Sarajeva. One su dvostruke: i kao mislioca, teoretičara marksizma, i kao organizatora revolucionarnog radničkog pokreta.

Svojim mnogobrojnim esejima, kritičkim ogledima i člancima, Priča je uveliko doprinio razradi partijske politike na području nauke i kulture. Posebno je obrađivao odnos između filozofije i savremene nauke, insistirajući na tezi da »filozofija treba da bude duboko naučna a nauka opet filozofski produbljena«, boreći se protiv tendencija negiranja marksističke filozofije, naročito sa pozicija neopozitivizma i empiriokriticizma.

U oblasti umjetnosti, dokumentovano je obradio stav naučnog socijalizma o društvenim osnovama i društveno-političkom značaju kulture i umjetnosti za revolucionarni radnički pokret. Pošto je nadrealizam bio i kod nas prisutan i plodan, Priča je ukazivao na neophodnost prevazilaženja nadrealizma, zadržavajući sve ono što je u njemu pozitivno, a razvijajući nove pravce u umjetnosti. (U teoretskoj razradi pitanja nauke i umjetnosti, pored Price, uzimali su vidnog učešća Veselin Masleša, Akif Šeremet, dr Branko Bujić Sedmak, Safet Krupić, Drago Krndija i drugi.)

Kao organizator revolucionarnog pokreta (boravio je u Sarajevu nekoliko godina kao profesor II muške gimnazije do odlaska u Zagreb i na robiju - 1929. godine), Priča je odlučujuće doprinio buđenju idejnih i političkih strujanja u svim slojevima društva, posebno u redovima inteligencije, te tako i njenom aktivnom učešću u formiranju naprednog pokreta u Sarajevu, kao i u borbi za prihvatanja platforme KPJ, pored ostalog, demaskirajući oportunističke vrhove socijaldemokratije koji su prišli pod skut vladajućeg režima, nazivajući ih »policaj-socijalistima«. (Napomenimo i njegovu plodnu djelatnost kao predavača na »Univerzitetu« u Sremskoj Mitrovici.)

Zahvaljujući, u prvom redu, neposrednom uticaju Ognjena Price, grupa sarajevskih profesora nije preplašeno jato »prosvje-

tara«, koji vjeruju da se prosvjećivanjem, u apstraktnom smislu riječi, mogu rješavati problemi društvene zajednice, nego organizovana formacija naučnih radnika i vaspitača - u širem smislu, čijoj je djelatnosti osnovna podloga naučni socijalizam i politička akcija.

U užem smislu, osnovica djelatnosti ove grupe bila je široka demokratsko-humanistička platforma angažovane nauke i škole, sa izrazito političko-oslobodilačkim obilježjem, povezane sa masovnim narodnim pokretom, a posebno sa KPJ i Narodnim frontom.

Reagovanje tadašnjeg režima, a posebno Ministarstva prosvjete i Banske uprave bilo je energično i brutalno.

Iz sačuvanih arhiva nekih sarajevskih škola, a naročito iz arhive I muške gimnazije, vidi se da su direktorima škola već od 1925. godine počeli da stižu povjerljivi dopisi o obavezi suzbijanja »komunističke opasnosti medu učenicima i nastavnicima«.

U povjerljivom aktu Ministarstva prosvjete direktoru I muške gimnazije, od 19. februara 1935. godine, naređuje se direktorima: »Da obrate pažnju na nastavnike koji naginju komunizmu, da prate njihov rad u školi i van škole i naročito paze da oni ne bi eventualno uticali na svoje učenike destruktivno. O svakoj sumnjivoj pojavi kao i preduzetim mjerama izvještavaće odmah Ministarstvo. Za labavost i neopreznost u izvršenju ovih naređenja biće lično odgovorni direktori«.

Već 1. marta 1935. godine stiže novi dopis, kojim se traži da direktori izvještavaju pojedinačno koji je nastavnik glasao za koji prijedlog kada se kažnjavaju učenici zbog prekršaja političke prirode.

Pošto je ovaj vid administrativnih mjera ostao bez ikakvih vidljivijih rezultata, tadašnje prosvjetne vlasti, u dosluhu sa policijom, prilaze mjerama otvorenog i brutalnog terora: hapšenjima i batinanju, premještajima po kazni i otpuštanju iz službe, izbacivanju naprednih učenika iz škole, kao i mnogim drugim mjerama nasilja i šikanacije.

Godine 1938. Ministarstvo donosi Pravilnik o suzbijanju komunističke i svake druge razorne propagande medu školskom omladinom (naređuje se, prema članu 20, da se u školama formiraju odbori za suzbijanje komunističke propagande medu učenicima).

I pored toga, borba se sve jače rasplamsava i omladina u njoj preuzima nezamjenljivo značajnu misiju.

Dr Stjepan Tomić je jedan od najljepših likova koje je naša škola ikada imala. Roden je 1897. godine u Jajcu; maturirao u Sarajevu; studirao u Beču i Zagrebu matematiku, fiziku i filozofiju; profesor I muške gimnazije od 1924. do 1937. godine kada je, po kazni, premješten u Petrovgrad (Zrenjanin); poginuo prilikom bombardovanja Sarajeva 9. aprila 1941. u Velikom parku.

Izvanredan znalac i pedagog u užoj struci, lucidno oštrih zapažanja, smion, eksplozivan polemičar i darovit propagator, on je posebno blisko pratio razvitak filozifije i društvenih nauka. Bio je inicijator mnogih političkih akcija, od kojih ćemo izdvojiti one najvažnije.

Glavni je nosilac ideje o odlučnoj borbi protiv fašizma a za odbranu zemlje, jer mu je iznad svega bilo stalo do toga da omladina shvati gdje joj je mjesto u konačnom obračunu između naprednih i reakcionarnih snaga.

Među ostalim, uveliko se koristio i tribinom tadašnjeg Profesorskog društva Jugoslavije, jer je bilo veoma značajno mobilisati nastavnike i profesore cijele Jugoslavije u borbu za napredne stavove i akcije, pogotovu što su u ovo društvo počela da prodiru tuda i neprijateljska shvatanja, čiji je istureni nosilac bio tadašnji predsjednik društva, profesor Radoje Knežević, docnije ministar u emigrantskoj kraljevskoj vladi u Londonu i jedan od najistaknutijih ideologa »četničkog pokreta Draže Mihajlovića«, kao i njegovi istomišljenici u društvu: manji dio profesora sa otvorenom frankovačko-ustaškom, velikosrpskom ili velikomuslimanskom ideologijom.

Tomićev referat, podnesen na Kongresu Profesorskog društva 1939. godine, pod naslovom: »Osvajačka propaganda u srednjoj školi i nacionalno vaspitanje omladine«, naišao je na veoma snažan odjek ne samo medu nastavnicima i omladinom nego i među širokim slojevima patriota i naprednih ljudi u cijeloj našoj zemlji. Fragmente iz ovog referata-eseja zabilježili su i mnogi strani listovi, pa i moskovska radio-stanica.

U referatu je otvoreno i argumentovano demaskirao teoriju i praksu hitlerizma i naše reakcije, »... koja je progovorila jezikom tuđih agenata i počela misliti logikom osvajača«, da bi u zaključku iznio jasno ciljeve i zadatke: »Protiv razornih sila, dolazile one sa srpske, hrvatske ili slovenačke strane, koje moralno truju naš narod, slabe i onemogućuju odbranu zemlje, treba postaviti dva čelična bedema: svijest o opasnosti i konstruktivni nacionalizam naše omladine, čija osnovna ideologija treba i mora da bude odbrana zemlje«.

Glavne misli iz referata ušle su u rezoluciju Kongresa, u kojoj se, pored ostalog, kaže: »Profesori traže da se pojava osvajačke propagande, opasne po školu i narod, spriječi svim sredstvima«.

Preko Profesorskog društva Jugoslavije, sarajevski profesori su pokretali i neka druga pitanja, značajna za školu i omladinu.

Dr Stjepan Tomić bio je jedan od inicijatora prijedloga da se nastava vjeronauke, koja je dotad bila obavezan predmet u svim školama, proglasi fakultativnom, što bi bilo, po ovoj koncepciji, prva etapa za definitivno odvajanje crkve od škole i države. (U tom burnom vremenu, »majstori duša«, pogotovo vrhovi crkvene hijerarhije, veoma agresivno su atakovali, u prvom redu, na omladinu i preko obavezne nastave vjeronauke u školama, i preko svoje štampe, kao i na druge perfidne načine, obasipali duše omladine ne samo svakojakim varijacijama vjerskog bigotizma, zaslijepljenosti i isključivosti nego i reakcionarnim, šovinističkim i bratoubilačkim nasrtajima.)

Mada fakultativna nastava vjeronauke nije ušla u rezoluciju Profesorskog društva, ovaj prijedlog ne samo što je skrenuo ozbiljnu pažnju na zloupotrebu vjerske nastave u školama nego je snažno mobilisao svu naprednu inteligenciju i naprednu javnost u borbu protiv reakcionarnih i neprijateljskih napada na školu i omladinu.

Stihija gušenja osnovnih građanskih sloboda vuče starojugoslovenski režim ka sve otvorenijim i sve surovijim profašističkim i klerofašističkim nasrtajima.

Negdje pred sam rat (1940), Tomić je jedan od prvih koji otvoreno diže glas protesta protiv odluke zloglasnog popa Korošeca, tadašnjeg ministra prosvjete i vjere, da se uvede »numerus clausus«, što će reći, brutalno ograničenje jevrejskoj djeci da pohađaju škole.

Protesti napredne javnosti, medu prvima, sarajevskih profesora, ostali su bez rezultata, jer ovim potezom pop Korošec ne samo ispovijeda nego počinje da sprovodi u život nakaznu Hitlerovu teoriju o suprematiji arijevske rase (čitaj: o uništenju i istrebljenju »nižih rasa« - Jevreja, Slovena, itd.).

Progresivna strujanja i riješenost za odlučnu društveno-političku akciju prisutni su u istoj mjeri i među naprednim učiteljima. Ilija Grbić, Hasan Kikić, Zijah Dizdarević, Drago Popović itd., pored ostalog, koriste se Učiteljskim društvom kao platformom masovnog mobiliziranja učitelja u borbu protiv fašističkog piratstva i domaće reakcije.

Pored Profesorskog društva, sarajevski profesori, a naročito oni najistaknutiji, uzimali su učešća i na drugim tribinama.

U ovom pogledu, mislim, s pravom, prvo mjesto pripada časopisu za naučna, kulturna i društvena pitanja »Pregled«, koji je u to vrijeme bio jedan od rijetkih legalnih časopisa sa otvorenom i smjelom marksističkom opredijeljenošću, sa saradnicima iz cijele Jugoslavije, najuglednijim tumačima progresivne misli i zagovornicima i borcima odlučne političke akcije.

Stalnom saradnjom, svoj dragocjeni prilog »Pregledu« dali su, više nego ostali, profesori Jovan Kršić (do 1932. saradnik, a od te godine urednik; najzaslužniji za njegovu veoma značajnu ulogu i ugled), Marcel šnajder i Kalmi Baruh.

Dr Jovan Kršić roden je u Sarajevu 1898. godine. Diplomirao je slavensku književnost na Karlovom univerzitetu u Pragu, gdje je i doktorirao; profesor I i II muške gimnazije do 1937, kada je premješten, po kazni, u Knin a zatim u Kranj; ubijen jula 1941. godine negdje u okolini Gospića.

Za kulturni i društveni život Sarajeva između dva rata, a naročito za drugu polovinu meduratnog perioda, prisno je vezano njegovo ime.

Iskričava duha i vedrine i u najtežim prilikama, nepresušne radoznalosti, kritičarskog nerva i sluha, dosljedan demokrata i humanist, siguran poznavalac kulture i umjetnosti, Kršić je u tadašnje, po mnogo čemu zaostalo i učmalo Sarajevo unio stvaralački nemir, kontroverze i sukobe, oštra diferenciranja između naprednog i nazadnog u ovoj oblasti: inicirajući, otvarajući probleme, kritikujući, šibajući i braneći se.

Osnovni motiv njegove djelatnosti jeste misao da blaga kulture i umjetnosti postanu djelatna - neotuđiva svojina radnih ljudi.

U trajnom sjećanju ostaće mi njegovi časovi iz književnosti u I muškoj gimnaziji. Neću pretjerati ako kažem, da su susreti učenika sa Kršićem za katedrom imali uvijek praznično obilježje. Ako je govorio o književnicima, našim ili stranim, bili su to detaljno iscizelirani portreti. Ako je govorio o drugim pitanjima iz oblasti književnosti, uvijek su to bile lijepo izvajane freske.

Kršićevo prisustvo i te kako se osjeća u književnom životu cijele Jugoslavije a posebno u tadašnjem Društvu sarajevskih književnika, u naporima za aktiviranje napredne književne misli (nije na odmet reći, da je i boravak u Sarajevu ubijeđenog nekonformiste, našeg poznatog pjesnika boema, Tina Ujevića, doprinio življim gibanjima u kulturi i umjetnosti, a posebno književnosti).

Kršićeva je zasluga, uporedo sa Elijem Fincijem i drugim naprednim kritičarima, borba za stvaralačke, savremenije tokove repertoara i repertoarske politike sarajevskog pozorišta, tek osnovanog - prvog profesionalnog pozorišta u Bosni i Hercegovini. (Replika tadašnje uprave pozorišta na veoma ozbiljne kritičke primjedbe koje su atakirale na jedan dio petparačkog repertoara koji je podilazio malograđanskom ukusu ili neukusu, bila je: oduzimanje novinarske ulaznice, što u stvari, znači zabranu ulaska u pozorište).

Kršić je blisko pratio likovni život. Česti su njegovi napisi i kritike iz ove oblasti. U jednom osvrtu na izložbu slikara seljaka, on, pored ostalog, kaže da je to njihov »... moralni revolt protiv onih koji ne daju živeti radnom narodu«.

Mada u spektar Kršićevog interesovanja ulaze sva važnija društvena pitanja, kojima je prilazio sa humanističkih pozicija, valja reći da je on pretežni dio svoje djelatnosti poklonio modernoj književnosti, našoj i stranoj. Pored ostalog, nije od malog značaja Kršićev doprinos našem boljem poznavanju češke literature - prikazima te književnosti i prevodima sa češkog na naš jezik.

Kršićeva uža specijalnost bila je kulturno nasljeđe i savremena književnost (Eseji o Njegošu, Steriji, Daničiću itd.; uticaji narodne poezije na našu savremenu književnost, monografije iz prošlosti Bosne i Hercegovine - fra Jukić, fra Martić, Vaso Pelagić, Savo Škarić, itd.).

Što je bosanskohercegovačka književnost počela da nalazi i valorizuje sebe, što je ta književnost počela jače da prodire u književnost naroda Jugoslavije, što je ona počela da se otvara pred Evropom i svijetom (i dajući, i primajući), takođe je značajan doprinos Jovana Kršića.

Dr Mareći Šnajder rođen je 1900. godine u Poljskoj, gimnaziju završio u Travniku; studirao u Beču i Zagrebu matematiku, fiziku i čistu filozofiju; profesor I i II muške gimnazije u Sarajevu od 1925. do 1940. godine, kada je premješten, po kazni, u Prijedor, a zatim u Gornji Milanovac, ubijen sredinom 1941. godine negdje u okolini Gospića.

Prilog dr Marcela Šnajdera našoj školi, našoj naprednoj misli i djelu, izvanredno je značajan.

Jasan, odmjeren, izvanredno dosljedan, vrlo široke opšte kulture, svestran poznavalac egzaktnih nauka, filozofije i društvenih nauka, Šnajder je jedan od naših zapaženih mislilaca, istaknuti filozof-marksista. Osim toga, on je vaspitač sa takvim znanjem i autoritetom kakav se samo može poželjeti.

»Sjećam se koliki je ugled uživao Marcel šnajder, čak i medu svojim ne malobrojnim neprijateljima..., sjećam se koliko je njegova sugestivna riječ cijenjena medu nama, njegovim kolegama i saradnicima. Sjećam se sa koliko je strpljivosti i fine odlučne mudrosti podnosio premještaje po kazni, uvrede i svakojaka ponižavanja« (V. Ubavić Predgovor Metodičkoj zbirci zadataka iz matematike Marcela Šnajdera i Stjepana Tomića).

Iz bogatog opusa Marcela Šnajdera, spomenuću samo neke članke, studije i eseje, objavljene u »Pregledu«: »Rasni veltanšaung hitlerizma«, »Njemačka filozofija u antinomijama«, »Misli o Dordanu Brunu«, »Refleksije o Spinozi«, »Pacifistički front«, »Vječna jeres filozofije«, »Prevod i predgovor Kantovom djelu ,.Vječni mir"«, kao i (neobjavljene) materijale za filozofski rječnik.

U predgovoru prevodu Kantovog djela »Vječni mir«, kome je pristupio kako zbog toga da ostvari davnašnju misao Miroslava Krleže, objavljenu u »Književnoj republici«, o potrebi prevoda ove simboličke skice o vječnom miru među ljudima, tako i zbog toga da doprinese borbi za slobodu i internacionalnu solidarnost svih radnika i inteligencije u masovnom antifašističkom pokretu, Šnajder će reći: »Prevod „Vječnog mira", pored toga što će predstavljati jedan mali prilog jugoslovenskoj filozofijskoj literaturi - ima (odavde do kraja citata prvobitno cenzura brisala, V. U.), danas još i tu pretenziju da, na svoj način, doprinese proturatnoj ideologiji onoga velikog masovnog pokreta koji se svakim danom jače formira u svetu, u borbi protiv fašizma, protiv svih nazadnih sila koje spremaju pokolj intelektualnih i manuelnih radnika«.

Jer, kako Šnajder dalje kaže u svom eseju »Rasni veltanšaung hitlerizma«: »Misao klasne borbe koja je duboko i široko zahvatila nemačke mase treba da se ideološki parališe pojmom jedne rase. Nemački narod je verski podvojen, pa već stoga uticanje isključivo verskim formama ne bi u pomenutom pravcu imalo punog uspeha. Pojam rase, međutim, ima nimbus naučnog pojma; kao takav, on je savremen i može da zameni preživele religijske predstave. Rasni veltanšaung ima na prvom mestu da uspostavi klasnom borbom raskinuto jedinstvo nemačkog naroda«.

Prema tome, suština hitlerizma je: »... spasavanje starog sveta i borba protiv istorijskih zakona svetskog razvoja«.

Ili, kako će to drugim riječima reći Veselin Masleša: »kapital je morao da traži nove političke forme i našao ih je u fašizmu... kao reakciji na sve veću opasnost od radničke klase. Kapital je u prvo vreme samo tolerisao fašizam, da ga u konkretnim situacijama, kada ovaj pokaže organizovanu i ofanzivnu snagu, prihvati, finansira i dovede na vlast«.

Rezimirajući ovu letimičnu skicu života i rada Marcela Šnajdera, treba posebno istaknuti njegovu filozofski solidno obrađenu i sa marksističkih pozicija dokumentovanu kritiku fašizma.

Dr Kalmi Baruh rođen je u Sarajevu 1896. godine, gdje je i maturirao; romanistiku diplomirao u Beču 1923, gdje je i doktorirao; do 1941. godine bio profesor I i II muške gimnazije, a zatim premješten, po kazni, u Sinj; odveden u koncentracioni logor Bergen Beizen, u Njemačku, gdje je i umro maja 1945.

Prefinjeni vaspitač, profesor svestrane obrazovanosti i velikog ugleda, izvanredan poznavalac kulture i jezika nekolikih evropskih naroda, a posebno španske kulture, književnosti i jezika, Baruh je jedan od vodećih jugoslovenskih hispanologa.

Šta ovaj podatak znači za Sarajevo između dva rata, ne bi trebalo posebno obrazlagati. Prvo, upoznavanje sa tragičnom istorijom španskog naroda bilo je od neprocjenljive koristi uopšte, a posebno zbog toga što je u to vrijeme, u našem gradu živio veliki broj »španskih Jevreja«. Drugo, još značajnije, u svojim člancima i esejima, većinom objavljenim u »Pregledu«, Baruh je sudbinu španskog naroda aktuelizirao i vezao za sudbinu cijelog čovječanstva, prikazujući španski građanski rat kao povod za prvi fašistički nalet, preko Španije, na cijeli svijet.

Da navedem neke Baruhove članke i eseje: »Lope de Vega, Calderon de la Barca, Miguel de Unamuno«, »Jevreji na Balkanu i njihov jezik«, »Španske romanse bosanskih Jevreja«, itd. Svoje radove, Baruh je objavljivao i u drugim jugoslovenskim i stranim časopisima. Raspravu o španskim idiomima objavio je u Berlinu, na njemačkom jeziku.

Osvjetljavajući istorijske korijene i neposredne uzroke španskog građanskog rata, Baruh je, znalački, posebno obradio ulogu španske književnosti u građanskom ratu, uništavanje kulturnih i istorijskih spomenika, neprocjenjivih tekovina španskog naroda - uz strastan apel cijelom čovječanstvu da se ti spomenici spasu; spregu crkve i države u dugoj istoriji španskog naroda; španske nacionalne probleme itd.

U eseju »Pozadina španskog problema«, Baruh kaže: »... crkva je zavladala svima oblastima nacionalnog života, upravo se identifikovala s državom. Sveto bratstvo je kontrolisalo političke i privatne odnose građana, a inkvizicija je bdela nad savestima njihovim i nad čistoćom rase i krvi. Identifikacija crkve s državom našla je svoj simbol u kraljevskoj palati - manastiru Escorialu, tom veličanstvenom zdanju sagrađenom od strogosti i samopregora, gde se u naše dane bore dve Španije«.

Ili: »Česte građanske ratove prošlog veka treba shvatiti jedino i isključivo kao pokušaje da se reši nacionalni problem. Pobuna tzv. nacionalista, koja se pretvorila u sadašnji krvavi građanski rat, nije ništa drugo nego pokušaj da se spreči rešavanje nacionalnog problema u korist naroda, koje je počelo proklamovanjem republike. Ovaj rat je samo zato krvaviji od predašnjih, što su nosioci demokratije i napretka danas jači i svesniji svoje istorijske misije u borbi protiv vekovnih privilegija reakcije«.

Između ostalog, naročito svojim studijama o Španiji, građanskom ratu i fašizmu, Baruh je dao veliki doprinos svestranoj političkoj aktivnosti grupe naprednih sarajevskih profesora.

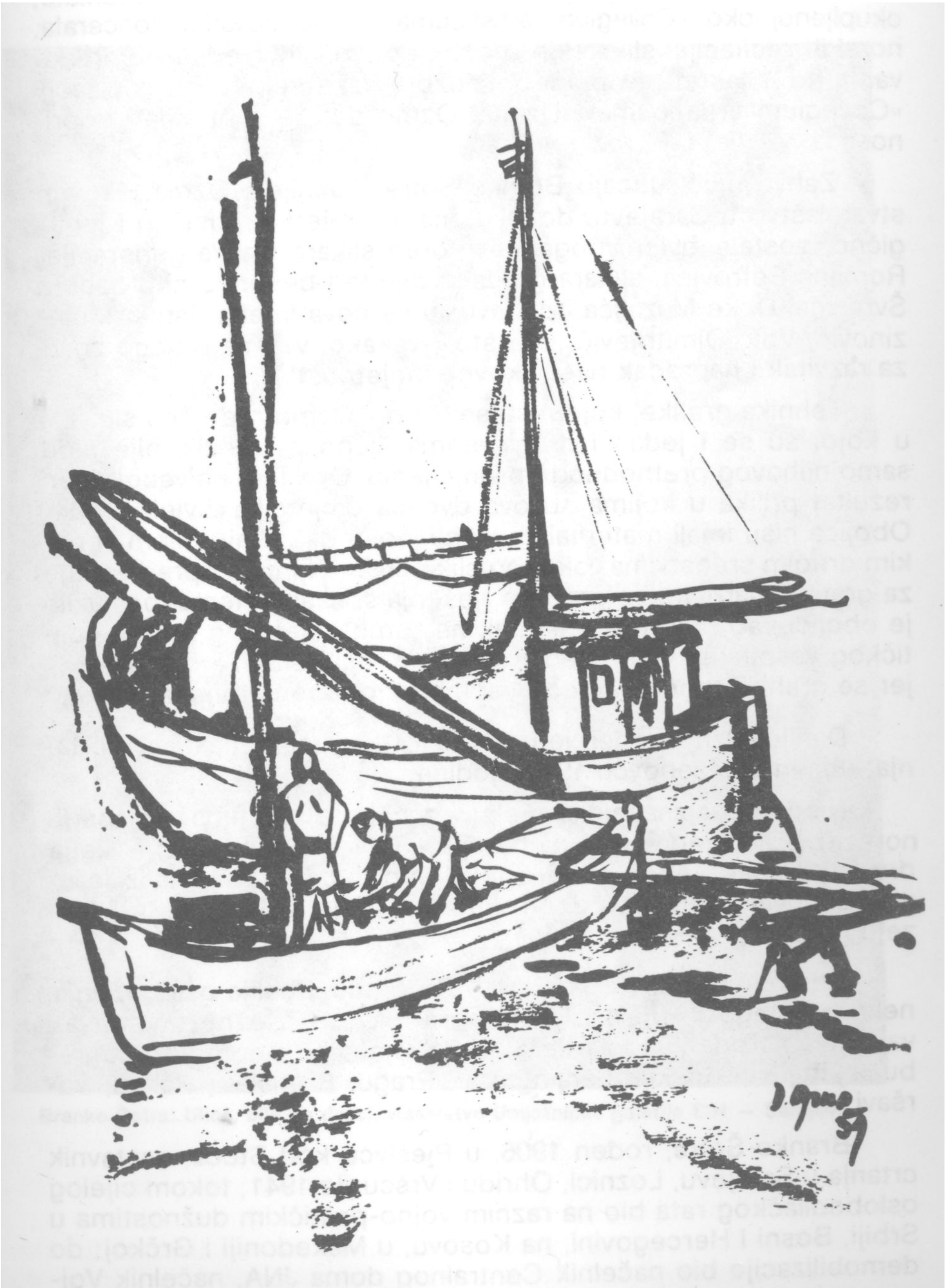
lako su Tomić, Kršić, šnajder i Baruh bili saradnici i prijatelji, i kao uzorni vaspitači u školi, i kao protagonisti progresivne misli, i kao najčešći i najplodniji saradnici »Pregleda« (u manjoj mjeri, i drugih jugoslovenskih pa i stranih časopisa), treba reći da je Tomić bio prevashodno agitator, Kršić britak kritičar, Šnajder odmjeren i suzdržan mislilac a Baruh poliglota, esteta i analitičar.

U krugu profesora aktivista, Branko šotra i Danijel Ozmo imaju mnogo šta zajedničkog. Obojica su po struci likovni umjetnici (Šotra završio umjetničku školu a Ozmo umjetničku akademiju u Beogradu). Obojica se, iz široke oblasti likovne umjetnosti, opredjeljuju za grafiku (većinom linorez i duborez). Obojica su članovi KPJ, pa su im i zbog toga uslovi života i rada bili brutalno teški. I Šotra i Ozmo otpušteni su iz službe (Šotra, pored ostalog, premješten po kazni: 1937. iz Sarajeva u Loznicu; 1938. iz Loznice u Ohrid, a 1940. iz Ohrida u Vršac); i jedan i drugi bili su hapšeni: Šotra, na osnovu Zakona o zaštiti države, u dva maha - 1932. (odležao 10 mjeseci) i 1936. (odležao 6 mjeseci), a Ozmo krajem 1941. godine provaljen prilikom prebacivanja u romanijski partizanski odred i deportovan u logor Jasenovac.

U prodiranju stavova i akcija KPJ, posljednjih predratnih godina, među redove inteligencije i omladine značajno mjesto pripada Branku Šotri i Danijelu Ozmi.

Poslije odlaska Ognjena Price iz Sarajeva, Šotra je jedna od »veza« Partije sa školom i omladinom. Između ostalog, on je organizator prikupljanja »crvene pomoći« u školama (pored Pere Pešuta, čija je to partijska obaveza za cio grad); jedan od organizatora sabiranja potpisa za priznavanje i prijateljstvo sa SSSR-om, itd.

Aktivnost Danijela Ozme nije bila uže vezana za škole (kao nastavnik crtanja na I muškoj gimnaziji proveo je kratko vrijeme pa otpušten). Zato je njegov rad među radnicima i vanškolskom omladinom, kao i naprednom inteligencijom, bio vrlo zapažen.

Danijel Ozmo: Motiv sa Jadrana, 1939.

Ozmino prisustvo u grupi sarajevskih intelektualaca komunista, okupljenoj oko »Collegium artisticuma« (organizovanje koncerata, horskih recitacija, slikarskih izložbi, pozorišnih predstava, predavanja itd), takode je plodno. Izložbi »Naše selo«, u organizaciji »Collegium artisticuma«, Danijel Ozmo dao je svoj vidan doprinos.

Zahvaljujući uticaju Branka Šotre i Danijela Ozme, likovno stvaralaštvo u Sarajevu, dotle u znatnoj mjeri siromašno i letargično, postaje življe i bogatije. (Pored slikara starije generacije: Romana Petroviča, slikara gradske bijede i besprizornih, Todora Švrakića, Doke Mazalića itd., javljaju se nova imena: Ismet Mujezinović, Vojo Dimitrijević, itd., što, svakako, veoma mnogo znači za razvitak i napredak naše likovne umjetnosti.)

Tehnika grafike, kojom su se šotra i Ozmo pretežno služili, i u kojoj su se i jedan i drugi veoma lijepo zabilježili, nije plod samo njihovog prethodnog opredjeljenja. Ona je u najvećoj mjeri rezultat prilika u kojima su ova dvojica umjetnika živjeli i radili. Obojica nisu imali materijalne mogućnosti da slikaju uljem ili nekim drugim sredstvima »skupog slikarstva«. Njihovo opredjeljenje za grafiku, naročito za grafička rješenja socijalnih tema, poslužilo je obojici kao propagandni letak ne samo estetskog nego i političkog vaspitanja i formiranja svijesti širokih slojeva radnih ljudi, jer se grafike veoma jeftino i veoma brzo mogu umnožavati.

Danijel Ozmo roden je u Olovu 1912. godine, nastavnik crtanja; ubijen u Jasenovcu 1942. godine.

Njegova najznačajnija djela: »Iz bosanskih šuma« (mapa linoreza), »Dio grada« (tuš na hartiji), »Splavovi« (drvorez),_»Sječa drva«, »Pilana«, »Autoportre« (neka od ovih djela, pa i ona iz Jasenovca, čuvaju se u Narodnom muzeju, Umjetničkoj galeriji i Muzeju revolucije u Sarajevu).

Često je izlagao u Sarajevu i Beogradu. Poslije oslobođenja, neka od njegovih djela izlagana su u okviru »Izložbe slikarstva i vajarstva naroda Jugoslavije XIX i XX vijeka« u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Moskvi, Lenjingradu, Pragu, Bratislavi, Parizu, Varšavi, itd.

Branko Šotra, rođen 1906. u Pješivcu kod Stoca, nastavnik crtanja u Sarajevu, Loznici, Ohridu i Vršcu do 1941; tokom cijelog oslobodilačkog rata bio na raznim vojno-političkim dužnostima u Srbiji, Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Makedoniji i Grčkoj; do demobilizacije bio načelnik Centralnog doma JNA, načelnik Vojnog muzeja, a od 1948. profesor i rektor Akademije za primijenjenu umjetnost u Beogradu; sekretar Udruženja likovnih umjetnika

Branko Šotra: Ulica, ulje na dasci, vlasništvo Umjetničke galerije BiH - Sarajevo

Jugoslavije itd., jedan je od najzaslužnijih neimara dobre organizacije i stvaralačke orijentacije poslijeratnog likovnog života u cijeloj zemlji; umro u Štokholmu 1960.

U predratnom periodu uglavnom se bavio duborezom, u NOB crtežom, poslije oslobođenja grafikom (duborez i linorez); Njegova najvažnija djela iz narodnooslobodilačke borbe i poslije rata su »Motivi iz NOR i Hercegovine«, »Prevoz ranjenika«, »Iz IV ofanzive«, »Sutjeska«, »Izgorena šuma«, itd.

Do rata, najviše izlagao sa sarajevskom grupom »Krug« u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu, a poslije oslobođenja, naročito na izložbama jugoslovenske grafike u gotovo svim većim gradovima Jugoslavije, a zatim u Italiji, Kanadi, itd. (Neka od njegovih djela čuvaju se u muzejima i galerijama naše zemlje, posebno u Memorijalnom muzeju »Branko Šotra« u Stocu.)

Saborac sarajevskih naprednih profesora u međuratnom periodu, učesnik u većini njihovih akcija, Ante Babić razviće svoju punu djelatnost tokom oslobodilačkog rata, a posebno u poratnom revolucionarnom periodu.

Istorija, kao što je poznato, više nego ostale društvene nauke, služila je svim reakcionarnim režimima odvajkada za opravdavanje njihove eksploatatorske vladavine, zloupotrebom događaja i falsifikovanjem društvenih odnosa, zanemarivanjem ili potpunom negacijom klasne borbe, kao neizbježne osnove u razvitku društva.

Velika je zasluga Ante Babića što je proučavanju istorije prišao sa gledišta naučnog socijalizma i, na taj način, socijalno i nacionalno pitanje Jugoslavije, posebno Bosne i Hercegovine, postavio na pravo mjesto. (U nastavi istorije u školama, sa marksističkih pozicija, u periodu neposredno pred rat, isticali su se, takođe, Petar Komnenić i Dušan Perović - veoma aktivni u svim akcijama naprednih profesora.)

Djelatnost Ante Babića poslije oslobođenja zaslužuje poseban osvrt, što nije moja tema. Stoga ću reći samo to da je Ante Babić bio osnivač Društva istoričara Bosne i Hercegovine, jedan od osnivača Filozofskog fakulteta, dugogodišnji redovni profesor na katedri srednjevjekovne istorije, ministar prosvjete, redovni član Akademije nauka Bosne i Hercegovine, dopisni član Akademije nauka u Beogradu, itd.

Ante Babić je autor ili koautor mnogih članaka, eseja, skripata i udžbenika za studente, a njegovo najznačajnije djelo, na kome je radio do neposredno pred smrt, jeste »Istorija srednjevjekovne bosanske države«.

Među naprednim profesorima Sarajeva, naročito treba istaći i ime Boriše Kovačevića, koji je u Sarajevu proveo kratko vrijeme pred rat kao nastavnik II muške gimnazije. Bio član Pokrajinskog komiteta KPBiH. Jedan je od organizatora ustanka u ovom kraju. Poginuo u V ofanzivi. Proglašen je za narodnog heroja.

II

I nama, njihovim kolegama i saradnicima, a naročito mnogim generacijama njihovih učenika, ostaće u trajnom sjećanju i mnogi drugi vaspitači, ubijedeni demokrati i pobornici ideje slobodne misli i djela, rodoljubi: Vojin Gligić, istaknuti stručnjak u oblasti društvenih nauka; Mavro Štajner (otac narodnog heroja Pavla Ilije i Feliksa Goranina), naoko nabusiti a u suštini pitomi »čiča«, _»đačka majka«; dr Ljudevit Astaloš, jedan od prvih mislilaca, pedagoga i teoretičara šaha kod nas; Nikola Mačkić, izvanredni poznavalac knjige, bibliotekarstva i najprikladnijih metoda prosvjećivanja širokih narodnih slojeva - i kao saradnik dr Vojislava Kecmanovića Dede u radu Narodnog univerziteta i Društva »Filip Višnjić«, te dok je bio nastavnik u Bijeljini i sekretar »Prosvjete« i za kratko vrijeme nastavnikovanja u I muškoj gimnaziji u Sarajevu, učinio je veoma mnogo da dobra knjiga dođe u prave ruke. Ubijen je u masovnom pokolju đaka i profesora oktobra 1941. u Kragujevcu; dr Bogdan Milanković, svestran poznavalac muzike i muzikologije; Husejin Brkić, Miljenko Vidaković i drugi.

Neka mi bude oprošteno što mi lična sjećanja, na kojima je ovaj napis građen, ne omogućuju da, bar, spomenem i neke nastavnike kojih više nema među nama, i da im na ovaj način izrazim naše priznanje i zahvalnost.

Premještaji po kazni, u stvari, progonstva iz Sarajeva Kršića, Šnajdera, Tomića, Baruha, Šotre i drugih, bili su povod njihovim učenicima i studentima da ih u velikom broju ispraćaju na željezničku stanicu kada su polazili u proskribovana mjesta, uz proteste i zavjete da će misli svojih nastavnika, starijih drugova i prijatelja, slijediti i sprovoditi u djelo.

Sudski proces (na optuženičku klupu izvedena je oveća grupa rđavih pastira, profesora I muške gimnazije pred Sreski sud u Sarajevu, 1936), koji je direktno organizovala sarajevska policija, sa ordinarnom namjerom da kompromituje napredne vaspitače omladine, prošao je i za policiju i za reakcionarne prosvjetne vlastodršce, koji su s njom bili u dosluhu, neslavno. Nekolicina sarajevskih advokata, na čelu sa dr Vladom Jokanovićem, prihvatila se odbrane profesora besplatno, a tužilac je s mukom našao jednog

plaćenog advokata. Tokom cijelog procesa, sudska sala je bila puna studenata, srednjoškolaca i naprednih ljudi iz svih društvenih slojeva. Očevidne simpatije za optužene, česti i glasni protesti, ne samo onih koji su bili u sali za suđenje nego i sarajevske javnosti, prisilili su policiju i sud da odustanu od svoje namjere.

Kad je riječ o naporima grupe sarajevskih profesora da se prihvate marksistička gledanja u nauci i društvu, neće biti na odmet da bar uzgred napomenem polemiku sa demagoškim »Vidovićevim pokretom«, koji je održavajući tzv. »Večernju školu«, širio ničeovske ideje o »natčovjeku« i, u stvari, podržavao prodor raznih teorija koje su, u svojoj suštini, bile podloga nacističkoj ideologiji.

U javnoj polemici sa »Vidovićevim pokretom« učestvovali su Stjepan Tomić i drugi napredni intelektualci.

Malo je škola kroz koje su prošli kao učitelji i vaspitači i u kojima su ostavili tako dubok trag ljudi kao što su: Ognjen Priča, Branko Šotra, Stjepan Tomić, Jovan Kršić, Kalmi Baruh, Marcel Šnajder, Danijel Ozmo, Boriša Kovačević, Nikola Mačkić i drugi. Malo je vaspitača čiju su vjeru, čiji su trud tako bogato nagradili njihovi učenici.

VERA KRSTIĆ-GALEB

»ŽENSKI POKRET« U SARAJEVU

Kada je ojačana i obnovljena Partija 1934. godine i kada je počela da prodire u legalne društvene organizacije prelazeći tako na masovne oblike rada, tražila je mogućnost da i rad medu ženama i ženskom omladinom dobije širu osnovu preko legalnih organizacija žena. U to vrijeme.žene su u našoj zemlji imale minimalna prava a rastuće reakcionarne snage prijetile su da položaj žene, kao i cijelog naroda, učine još težim. Žene su otpuštane iz službe, ograničavane su mogućnosti njihovog zaposlenja, nadnice radnica bile su bijedne, oduziman je dodatak ženama državnim službenicima, pripremalo se ograničenje upisa žena na visoke škole, u građanskom pravu žena je bila diskriminisana. Trebalo je pokrenuti žene i okupiti ih u borbu za očuvanje već stečenih i osvajanje novih prava, uključiti ih u organizovanu borbu buđenjem njihove svijesti o pravima koja im pripadaju.

Od svih ženskih građanskih društava koja su u to vrijeme djelovala u Sarajevu, »Ženski pokret« predstavljao je najpogodniju legalnu organizaciju za široko okupljanje žena. Ta organizacija je osnovana s ciljem da se bori za prava žena, a okupljala je žene bez obzira na obrazovanje, vjeru, narodnost i politička shvatanja. Na čelu organizacije nalazila se dr Smiljana Kršić, napredna i borbena žena.

Koncem 1935. godine grupa mladih antifašistkinja, među kojima sam se i ja tada nalazila, počinje da se živo angažuje u radu društva. U grupi su se po zadatku Partije nalazile Georgina Vrbica (kasnije proglašena narodnim herojem), Bjanka Levi (ubijena u logoru) i Donkica Perera (ubijena u logoru). Zalaganjem ove gru-

pe, u decembru se osniva omladinska sekcija »Ženskog pokreta«. Georgina Vrbica postaje njen predsjednik a Bjanka Levi sekretar. Sekcija je trebalo da okuplja žensku omladinu u borbi za prava žena i omladine, da ih vaspitava u duhu borbe protiv fašizma i rata, za pravu demokratiju i mir. U sekciji se brzo okupio velik broj mladih žena, pretežno intelektualki, ali i žena iz drugih slojeva društva. Svojim akcijama od samog početka rada, ona daje novo, antifašističko obilježje radu »Ženskog pokreta«.

Medu prvim uspjesima je taj da se na skupštini društva donosi rezolucija kojom se traži pravo glasa za žene. Formiraju se i počinju sa radom sekcija za ispitivanje ekonomskog položaja omladine, literarna sekcija i grupa za zidne novine. Najveću aktivnost društvo razvija preko seminara na kome se drže predavanja sa temama iz oblasti koje najviše interesuju žene r osvjetljavaju njihov položaj. »Žena i novi građanski zakonik« (dr Smiljana Kršić - ovo predavanje ponovila je u Zagrebu i Banjoj Luci), »Pacifističke težnje žene« (Ilija Grbić, učitelj i književnik), »Feminizam i problemi današnjice« (dr Maša Živanović), »Žena u pozivu« (dr Zora Ilić-Rotkopf), »Žena radnica - nosilac ravnopravnosti« (A. Ljubunčić), samo su neka od predavanja iz ovog seminara. I ja sam držala predavanje na temu »Položaj žene u građanskom pravu Jugoslavije«. Studirala sam tada pravo na Beogradskom univerzitetu, pa sam predavanje ponovila za članstvo omladinske sekcije »Ženskog pokreta« u Beogradu, i na poziv Udruženja studenata u Bijeljini. Sva ova i druga predavanja bila su svojevrsna politička škola za žene. Preko njih i kroz diskusiju žene su učile da politički misle, navikavale se da javno govore i da slobodno iznose svoja stanovišta. Marta 1937. godine društvo učestvuje u izradi Memoranduma koji je predat Internacionalnoj feminističkoj alijansi na konferenciji u Ženevi, koji obrađuje politički, ekonomski i zakonski status žene u Jugoslaviji.

Borbena i antifašistička orijentacija društva, posebno članstva omladinske sekcije, nije prošla neopaženo upravi policije u Sarajevu. U izvještajima koje o radu »Ženskog pokreta« šalje u to vrijeme Banskoj upravi u Sarajevu, uprava policije upozorava da se društvo nalazi pod uticajem Komunističke partije. Posebno ju je zabrinjavalo što predavači i članstvo naglašeno ispoljavaju simpatije za društveno uređenje i položaj žene u Sovjetskom Savezu. Zbog toga policija budno prati rad društva, tražeći pogodan razlog da onemogući njegovu dalju aktivnost. Prilika je nađena kada je jedna članica uprave društva, u diskusiji na seminaru, upotrijebila nezgodan izraz prilikom poređenja plata radnica i oficira jugoslovenske vojske. Pozivajući se na ovo istupanje, koje je okvalifikovano kao javna uvreda vojske, a stvarno su valsti ocijeni-

le da društvo, posebno njegova omladinska sekcija, vodi političku borbu za novi društveni poredak, uprava policije predlaže Banskoj upravi da se »Ženski pokret« u Sarajevu što prije »rasturi«. To je Banska uprava odmah i učinila odlukom od 14. maja 1937. godine, kojom je »Ženski pokret« u Sarajevu raspušten. Oštra protestna tužba protiv ove odluke, koju je uprava društva podnijela Državnom savjetu, ostala je bez uspjeha.

lako je zabranom »Ženskog pokreta« nanijet udarac organizovanom političkom radu među ženama, posebno intelektualkama, politička aktivnost žena u Sarajevu nije opala u sljedećem periodu. To je vrijeme, 1938. godina, kada se u Sarajevu obnavlja i jača organizacija KPJ, a preko nje se i žene antifašistkinje uključuju u organizovanu borbu protiv fašizma koji je kucao i na naša vrata. Zene su tada u znatnom broju prisutne u svim akcijama pokreta kojim rukovodi KPJ. Postaju vidno aktivne u raznim društvima i udruženjima. Povećava se broj žena aktivistkinja i u redovima Partije, a posebno među ženama intelektualkama, studenticama i radnicama.

Radnice sarajevskih preduzeća sve više ističu svoj težak položaj, ali se one istovremeno organizuju u okviru sindikata i otpočinje era njihove klasne borbe preko brojnih štrajkova i tarifnih akcija. Žene intelektualke svojom aktivnošću pojavljuju se kao aktivni borci protiv fašizma, a istovremeno i kao tumači podređenog položaja žene u društvu, povezujući to u jedinstvenu akciju. Koristeći naprednu štampu i usko povezane sa aktivnošću žena u Beogradu i drugim većim centrima naše zemlje, i same se pojavljuju živom i pisanom riječju na brojnim mjestima i u listovima i časopisima napredne štampe. Zajedno sa naprednim studentima i žene-studentkinje istupaju na raznim priredbama koje se u Sarajevu sve češće organizuju. Među aktivistkinjama u to vrijeme, posebno se ističu: Hana Ozmo, Zora Šer, Radojka Lakić, Olga Nakić, Marija Koš, Roza Papo, Berta Papo, Adela Sunarić, Jovanka Čović, Ljuba Durić, Ljerka Cvitković i mnoge druge.

Žene živo prate burne političke događaje u zemlji i svijetu. Poznaju stavove Partije prema aktuelnim događajima i u tom smislu su intenzivno aktivne. Glasilo naprednih žena »Žena danas«, koje izlazi u Beogradu prodaje se u velikom broju u Sarajevu. Posebni broj ovog časopisa u septembru 1939. godine posvećen je ženi BiH, a pripremile su ga aktivistkinje Sarajeva.

U svim ovim i drugim akcijama jačali su borbeni duh i akciono jedinstvo naprednih žena Sarajeva. Kao dio organizovanih naprednih snaga društva, one su dočekale okupaciju zemlje i svoga grada i hrabro nastavile borbu u još težim uslovima.

ISO JOVANOVIĆ

PRVI BROJEVI »GLASA SAVEZA RADNIKA I SELJAKA«

Posle izlaska iz zatvora, u koji sam pao kao član beogradskog gradskog komiteta KPJ, bilo je očigledno da u Beogradu teško mogu nastaviti partijski rad jer me policija već dobro upoznala, pa mi je, zato, rečeno da treba da idem u Bosnu. Odlukom Partije, pošao sam u Sarajevo zajedno s profesorom Borišom Kovačevićem, koji je, takode, bio upućen na partijski rad u Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevo smo stigli 28. septembra 1939. godine.

Partijska organizacija u Bosni i Hercegovini bila je u to vreme još prilično slaba i nepovezana. Pokrajinski komitet KPJ za BiH koga je neposredno posle Kovačevićevog i mog dolaska imenovao CK KPJ, a u koji su, pored nas dvojice, ušli Duro Pucar, Uglješa Danilović i Todor Vujasinović, imao je da obavi mnogo posla na organizovanju i jačanju Partije u ovoj pokrajini. Kao metalski radnik, ja sam odmah pošao u sarajevska preduzeća, radnički dom i sindikalne organizacije i počeo da okupljam radnike koji su simpatisali Partiju u kružoke, na kojima su predavači bili drugovi Kovačević i Danilović. Na taj način stvarani su uslovi za formiranje partijskih ćelija i one su malo-pomalo počele da se formiraju, čas u jednom, čas u drugom preduzeću, odnosno naselju u Sarajevu.

Upornim radom Pokrajinskog komiteta a kasnije i oblasnih komiteta, koji su bili formirani u Mostaru, Banjaluci i Tuzli, uspela se u leto 1940. godine pripremiti i Pokrajinska konferencija KPJ za BiH, na koju je došlo 20 biranih delegata iz cele pokrajine. Na ovoj konferenciji je biran novi Pokrajinski komitet i izabrano pet

delegata za Petu zemaljsku konferenciju KPJ koja je, kao što je poznato, održana u oktobru 1940. godine u Zagrebu.[1]) Mesec ili mesec i po dana pre ove konferencije, ja sam iz Bosne išao u Zagreb i referisao drugu Titu o stanju u partijskoj organizaciji u Bosni i Hercegovini

U novi Pokrajinski komitet KPJ za BiH bili su izabrani Boriša Kovačević, Duro Pucar, Muja Pašić, Pašaga Mandžić, Vaso Miskin, Stjepan Daković, Uglješa Danilović i ja. Na konferenciji je, pored ostalog, zaključeno da Pokrajinski komitet izdaje i list, što je meni stavljeno u zadatak da organizujem.

List je najpre izlazio kao »Glas saveza radnika i seljaka«, a kasnije kao »Glas saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine«. U to vreme izdavali su svoje listove i CK KP Hrvatske, PK KP Vojvodine, itd, koji su izlazili uporedo sa »Proleterom« i »Srpom i čekićem«, kao organima CK KPJ.

Izdavanje ilegalnog partijskog lista, u to vreme, u Sarajevu nije bio nimalo lak posao. Trebalo je najpre naći saradnike, mašinu za pisanje, ciklostil, hartiju, štamparsku boju i sve drugo, a zatim, kad list bude odštampan, sa stotinu nevolja, skrivajući od policije, doturati svaki primerak čitaocima. U štampariji smo, radi što veće konspirativnosti, poslovali samo Radojka Lakić i ja. Ja sam stalno nosio na svojim leđima papir za štampanje lista, letaka i ostalih materijala, na primer, Istorije SKPb, od papirnice do štamparije koja je bila smeštena u jednoj maloj prizemnoj kući u dvorištu u centru grada, blizu Katedrale. Vlasnik kuće bio je neki Jevrejin koji je imao dosta dece. On je Radojki i meni izdao jednu sobu, veliku i mračnu, pozadi svog stana, ali nije imao pojma o tome šta mi u njoj radimo.

List je štampan u 600 do 700 primeraka. Gotov materijal, pune kofere, predavao sam lično kuririma koji su ga raznosili po Sarajevu i prebacivali u Mostar, Banjaluku, Zenicu, Tuzlu, itd. Koliko se sećam, list je naišao na veliko interesovanje medu članovima i simpatizerima Partije i ostalim radnicima. Jedan primerak prodavao se po dva dinara.

Kao što se može ustanoviti iz sačuvanih primeraka, prvi broj, u stvari, dvobroj lista, izišao je u avgustu za juli i avgust 1940. godine. U uvodniku je istaknuto da će list, uprkos režimskom teroru i gušenju štampe, beskompromisno zastupati interese radnog naroda Bosne i Hercegovine. U ovom dvobroju objavljeni su članci o spoljnoj politici vlade Cvetković - Maček, o tome kakva je

') Delegati iz BiH na V zemaljskoj konferenciji bili su: Iso Jovanović, Duro Pucar, Muja Pašić, Pasaga Mandžić i Stjepan Daković.

Година I Број 3-4

ГЛАС САВЕЗА
РАДНИКА И СЕЉАКА

Септембар - Октобар 1940 динара 2

Империјалистички рат, рат за нову подјелу свијета међу великим капиталистичким земљама, распламсава се све више и више. Народи који су увучени у ратно клање проживљавају најстрахотније муке. Бомбардовање градова и села, огроман број убијених и рањених, биједа и глад - то су резултати данашњег рата за широке народне слојеве зараћених земаља. Борба између Енглеске и Њемачке и Италије претворила се у бесомучно пустошење и разарање. Ратно поприште пренијело се је и у Африку и тиме је порасла ратна опасност за народе блиског Истока и Балкана.

Војни савез Њемачке, Италије и Јапана повезао је ратна огњишта у Европи, Африци и на Далеком Истоку. Америчка властодршци помажу свим сретствима енглеске империјалисте и због тога се Америка већ стварно налази у ратном сукобу са њемачко-талијанско-јапанским ратним табором. Тиме данашњи рат узима свјетске размјере.

Њемачки и талијански империјализам и поред побједа у данашњем рату није сигуран у своје сопствене снаге. У страху од антиратног покрета радних маса, како зараћених тако и незараћених земаља, у страху од солидарности међународног пролетаријата, који се бори за окончање данашњег рата и за успоставу праведног мира, - њемачко-талијански властодршци пожурили су, још прије окончања рата, да створе "нови поредак", "нову Европу". Тај "нови поредак" јесте ново успостављање још горег Версаја; он значи губитак слободе и независности готови свих малих народа у Европи, он значи њихову појачану експлоатацију и претварање малих земаља у колоније великих империјалистичких разбојника. Догађаји у Румунији показали су како империјалисти из Рима и Берлина поступају са малим државама, како им намећу своју вољу. Диктат Румунији раскринкао је фашистичку демагошку фразу о отклањању неправди које је нанијо Версајски мир малим народима. Њемачко-талијански империјалисти, у борби за "нову Европу", стално су понављали демагошку фразу о рушењу западноевропске плутократије и свих њених клика по разним земљама. А данас они успостављају у читавом низу земаља вазалске владе које спроводе најодвратније насиље над радничком класом и радним народом, да би преко тих влада осигурали европску хегемонију њемачко-талијанске плутократије (њемачко-талијанских финансијера и банкара). Издајничко буржоазије у малим земљама, да би сачувале своје класно господство и власт, предале су се њемачко-талијанским властодршцима, који треба да их заштите од њихових властитих народа. И у нашој земљи влада, као и све господске странке и клике раде врло активно на томе да предају земљу њемачко-талијанским империјалистима. Њихова штампа увелико слави "нову Европу" и "нови поредак". Не зна се ко је у том издајничком послу вреднија, да ли "Време", "Хрватски дневник", "Словенец" или Вотичева и франковачка штампа. Све су то агенти и плаћеници њемачко-талијански који утиру пут југословенској буржоазији за националну издају.

»Glas saveza radnika I seljaka«, broj 3—4, septembar-oktobar 1940.

vlada potrebna radnom narodu, o životu i borbi radnika i seljaka u Bosni i Hercegovini, o radničkom pokretu i izdajničkoj ulozi socijaldemokrata, itd. Dosta materijala preneto je i iz listova »Proleter« i »Srp i čekić«.

U oktobru je izašao dvobroj za septembar-oktobar. U ovom broju objavljeni su članci o imperijalističkom ratu, o skupoći, o bijedi poljoprivrednih radnika u Bosni i štrajkovima, o tarifnim akcijama u Mostaru, Ljubiji, Sarajevu, Tuzli, Banjaluci, Drvaru, Zavidovićima i dr., o položaju radnika u Zenici, itd.

Peti broj lista izašao je u januaru, a šesti u februaru 1941. godine. U petom broju list je doneo uvodnik bez naslova, u kome se oštro osuđuje zabrana i pljačkanje imovine URSS-ovih sindikata, zatvaranje radničkih domova i ostala nasilja režima nad radničkom klasom. List je, takođe, pisao o Hitlerovim agentima, o izboru radničkih poverenika, o borbi protiv skupoće i špekulacije, o prilikama u Zenici iza zabrane URSS-a, zlodelima špekulanata u Banjaluci, itd. U šestom broju list je objavio članak o tome kako izdajnička vlada Cvetković - Maček priprema teren da baci zemlju u rat i ropstvo, o protestnoj akciji radnica i radnika u Fabrici čarapa »Ključ«, o položaju rudarskih radnika u Mostaru, o položaju i zadacima radnika u Zavidovićima, o otporu majevičkih seljaka protiv gladi i skupoće, o izborima za radničke poverenike, itd.

Koliko se sećam, najviše članaka za list napisali su, odnosno redigovali Boriša Kovačević, Hasan Brkić, Avdo Humo i još neki drugovi. Pored toga, stizali su nam i dopisi s terena, a prenošeni su, kao što je već rečeno, i članci iz »Proletera«, »Srpa i čekića« i drugih listova, lako neugledan, jer je bio štampan na jevtinom ciklostil-papiru i bio slabo tehnički opremljen, list je, kao što je više puta konstatovano, bio dobar i koristan informator o stanju u Bosni i Hercegovini, našoj zemlji i svetu. U isto vreme, on je bio i uspešan mobilizator partijske organizacije i radnog naroda Bosne i Hercegovine u borbi protiv kapitalističkog sistema i tadašnjeg nenarodnog režima sa vladom Cvetković - Maček na čelu.

MILUTIN ĐURAŠKOVIĆ

O UČEŠĆU U PARTIJSKOM I SINDIKALNOM RADU*

Našu aktivnost nastojali smo da obavljamo u legalnim formama koliko je god to bilo moguće, ali se nikad nismo odricali ilegalnih akcija, kao što su pisanje parola, dijeljenje letaka ili ilegalne literature.

Posebne poteškoće za našu raznovrsniju i aktivniju djelatnost u sindikatima činili su nam socijaldemokrati, koji su bili spremni i na denuncije i potkazivanja policiji, samo da bi očuvali svoje pozicije u sindikatu, Komori, Berzi rada i socijalnom osiguranju, gdje su bili raspoređeni i primali dnevnice ili plate.

Predsjednik Sindikata kovinara bio je Rudo Potušek, radio je kao ložač u Berzi rada; bio je podmitljiv i spreman na svakakva podmetanja, pa čak i otvoreno potkazivao policiji samo da bi mogao zadržati uticaj socijaldemokrata na Sindikat kovinara. No, i pored toga, mi smo imali mnogo jači uticaj na sindikalno članstvo, a za dugo vremena i na samu upravu.

U proljeće 1939. godine, radi naše aktivnosti u Sindikatu kovinara i radi našeg uticaja na članstvo, pa i na upravu Sindikata kovinara, Rudo Potušek je nastojao da nas razbije, koristeći se svakom prilikom da Lezu Pereru i još neke od nas izbaci iz sindikata. Tako je iskoristio jednu sjednicu, kojoj nije bio prisutan najveći broj naših drugova, te je zahtijevao da se izbace Lezo Perera

* Fragmenti iz »Sjećanja Milutina Ouraškovića na stanje i rad do jeseni 1941 godine i formiranje partijske organizacije i Mjesnog komiteta Sarajevo«, predanog Istorijskom arhivu Sarajevo, prije smrti autora.

i Milutin Durašković, govoreći da mora obavijestiti policiju kako ne može snositi odgovornost za Sindikat kovinara ukoliko ova dvojica ostanu u tom sindikatu. Pošto je na toj sjednici imao većinu, bili smo izbačeni iz sindikata. Ali bez obzira na to, uticaj na ostale članove sindikata nastavljen je preko drugova koji su ostali u upravi i članstvu sindikata.

Aktivnost u ostalim sindikatima nije zaostajala za aktivnošću u Sindikatu kovinara. Ovdje ću nabrojati po pojedinim sindikatima one aktiviste iz tih sindikata ili preduzeća kojih sam se mogao sjetiti, a to su bili: grafičari Mordo Altarac, Salamon Romano, Karlo Andrijević, Franjo Tišma, Ivica Marković, Ivica Raušer, Jaša Danon (organizator štrajka u štampariji Menahema Pape 1940. godine; zato što štrajk nije uspio, po ondašnjem običaju grafičara, napustio posao a sindikat ga je plaćao; sada živi u Beogradu), Danijel Ozmo, grafičar, poznati slikar, Ilija Ramljak (bio je sekretar Sindikata grafičara, a 1941. godine, za vrijeme okupacije, poslije formiranja Hrvaltskog radničkog saveza koji je postojao ponegdje u Hrvatskoj kao »žuti sindikat« i prije rata, a kasnije je proširen na sva preduzeća u NDH, Ramljak je ostao kao sekretar u tom sindikatu, ali je i dalje održavao stalno kontakt sa članovima Partije i činio razne usluge: nabavljao legitimacije i davao ih članovima Partije da bi mogli, u slučaju opasnosti, napustiti Sarajevo), Mladen Knežević Traktor, koji je došao u Sarajevo u ljeto 1940. godine.

U Željezničkoj radionici nismo imali sindikalnu organizaciju URS-a, jer nisu dozvoljavali da se formira, a na željeznici je postojala, koliko se mogu sjetiti, organizacija »žutih sindikata«, i to u vrijeme vladavine Bogoljuba Jevtića. Pošto se njegova partija zvala JNS-a, pokušalo se sa formiranjem sindikata sa istim inicijalima: JUGOSLOVENSKI NACIONALNI SINDIKATI. Kasnije, za vrijeme vladavine Milana Stojadinovića, formirana je stranka JRZ, a pokušali su da formiraju Jugoras - Jugoslovenski radnički savez, kao sekciju te partije. Naša aktivnost se odvijala mimo tih sindikata, a ukoliko smo i imali uticaja na pojedine članove tih sindikata, izvlačili smo ih iz njih. Aktivnost se, uglavnom, odvijala preko grupa u pojedinim odjeljenjima Željezničke radionice i izleta organizovanih u zajednici sa studentima i srednjoškolcima.

U Željezničkoj radionici, koliko se mogu sjetiti, u predratnom periodu, prije formiranja partijske organizacije, bili su aktivni, pored Vase Miškina, sljedeći drugovi: Vojo Ljujić, Joso Radić, Omer Maslić, Milan Milićević, Špiro Knežević, Mirza Dukić, Alojz Rebić, Nurija Tafro, Dane Olbina, Karlo Dombaj, Josip Sigmund, Himzo Alić, Fehim Alić, Rasim Pipić, Ljubomir Durašković, Ivica Trbojević, Petar Obradović i mnogi drugi.

U Ložionici Sarajevo aktivni su bili: Živko Jošilo (poslije otpuštanja iz VTZ), Salko Gozo (koji je 1941. godine podmetnuo paklenu mašinu u kotao lokomotive, a kasnije, poslije rasula Trebevićke čete, pošto nije imao gdje da ode, pošao pješke pored pruge za Mostar, odakle je bio rodom, tako je uhvaćen i strijeljan), Aziz Koluder, Mostarac, živi u Mostaru, 1940. godine bio je član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, Mirko Sokolac i drugi.

Godine 1938. ili proljeća 1939. godine, sa robije je izašao Vladimir Frković Lulo. S njim sam, preko Leze Perere, odmah uspostavio kontakt, povezao se i, na njegovu inicijativu, formirao grupu u Vojno-tehničkom zavodu, koja je proučavala istoriju SKP/b/ koju je on imao. U toj grupi bili su drugovi: Milutin Durašković, Savo Miholjčić, Vlado Dujmović, Drago Peri (koji je 1941. godine prišao ustašama - poslije rata suđen). Isto tako, u Željezničkoj radionici postojale su, čini mi se, dvije grupe koje su sa Lulom Frkovićem prorađivale Istoriju SKP (b). Septembra mjeseca 1939. godine, jednom prilikom, Lulo Frković mi je rekao da je došao neki drug iz Beograda, metalac, koji se aktivirao u sindikatu metalaca, odnosno kovinara. Pošto sam ranije pokušavao da uspostavim vezu s Partijom, odmah sam otišao u sindikat i u prostorijama Radničkog doma vidio Rudu Potušeka, gdje sjedi sa jednim, meni nepoznatim drugom. Prilikom upoznavanja, rekao mi je da je to drug koji je došao iz Beograda i da se zaposlio u Sarajevu. Odmah sam pretpostavio da je to drug o kojem mi je govorio i Lulo Frković. Pošto je Rudo Potušek otišao da naruči kafe, taj me je drug upitao zašto nisam u sindikatu. Rekao sam da su me isključili pod uticajem Rude Potušeka, koji je spreman na svakakve prljavštine. Rekao je da nismo smjeli dozvoliti da budemo izbačeni iz sindikata, jer se na taj način izolujemo od članstva, bez obzira što smo nastavili da dalje održavamo vezu sa najaktivnijim članovima tog sindikata. Na kraju razgovora, tražio je da ga povežem sa Lezom Pererom, što sam i učinio isto veče. Zakazao mi je sastanak 2 - 3 dana kasnije, na kome mi je, vjerovatno, na osnovu razgovora kojeg je imao s Lezom Pererom o meni, saopštio da sam primljen u Partiju i dao mi zadatak da, uz njegovu pomoć, formiram partijsku organizaciju u VTZ. Tako je odmah poslije ovog kontakta, negdje koncem septembra ili početkom oktobra mjeseca 1939. godine, formirana prva partijska ćelija u VTZ. U nju su ušli drugovi koji su bili u grupi za proradu Istorije SKP (b), kojom je rukovodio Vladimir Frković Lulo: Milutin Durašković Duraš, sekretar osnovne organizacije, Savo Miholjčić, Vlado Dujmović, Drago Peri, a kasnije su primljeni: Kazimir Franković, Ivo Bojić, Franjo Šehtl i Duro Damjanović. Instruktor ove partijske ćelije do 1941. godine bio je Uglješa Danilović, koga smo mi, u ćeliji, zvali

Mali. Drug koji me je primio u Partiju, bio je, Iso Jovanović, tokarski radnik, koji je tada bio sekretar Pokrajinskog komiteta Partije za BiH. Od mene je tražio da ga povežem sa drugovima iz Željezničke radionice, što sam i učinio. Na isti način kako je formirana partijska ćelija u VTZ, formirana je i partijska organizacija u Željezničkoj radionici. Ko su bili prvi članovi ćelije, nije mi poznato, ali znam da je ćelija u Željezničkoj radionici bila najmasovnija i da se koncem 1940. godine podijelila, čini mi se na 4 ili 5 ćelija. One su bile formirane po pojedinim radionicama. Članovi jedne ćelije nisu znali za imena članova Partije drugih ćelija. Kad sam se ja zaposlio u novoj tokari Željezničke radionice, januara 1941. godine, zatekao sam članove Partije ili veoma bliske Partiji sljedeće drugove: Alojza Rebića, Špiru Keževića, Mirzu Dukića i Tafru Nuriju. Ubrzo sam izabran za sekretara ćelije, a mjesec dana kasnije, tj. februara 1941. godine, formiran je Fabrički komitet u koji su ušli uglavnom sekretari pojedinih ćelija: Milutin Durašković, sekretar, Vaso Miskin, Vojo Ljujić, Joso Radić, Ljubo Bojanić i jedan drug, Musliman, čijeg se imena ne sjećam, stanovao je blizu Viiećnice, išlo se uz basamake iz Titove ulice, kod same Vijećnice. To znam po tome što smo u njegovom stanu održali jedan sastanak Fabričkog komiteta. Ovaj Komitet je postojao kratko vrijeme - održana su 2 - 3 sastanka. Šta je bilo s Komitetom poslije 22. juna 1941. godine - ne znam, jer smo toga dana Vaso Miskin i ja uhapšeni u Kaknju.

Godine 1939, takode, formirana je ćelija u Sindikatu kovinara, u kojoj su bili: Lezo Perera, Mento Eskenazi, Cezar Konforti, Mile Perković, Šua Pinto, Avdo Hodžić, Mustafa Dovadžija i Rafo Gaon. Neki od ovih drugova prelazili su poslije u druge ćelije, u zavisnosti gdje su bili zaposleni, kao što je to bio slučaj sa Mustafom Dovadžijom i Avdom Hodžićem, koji su kasnije radili u Željezničkoj radionici.

Partija je u 1940. godini bila posebno aktivna u rasturanju štampe. Bilo je organizovano tako da su štampa, razne knjige i publikacije dolazile na adresu Morde Altarca, i to »Radnički tjednik« iz Zagreba, čini mi se, svakog utorka, a iste večeri bi povjerioci za štampu iz pojedinih preduzeća ili raznih organizacija dolazili kod Morde i dobijali određeni broj primjeraka, prema potrebi pojedinog preduzeća, i odnosili sutradan, ujutro u preduzeće i odmah dijelili radnicima. Na takav način je dijeljena i ostala literatura, kao što su Nolitova izdanja i druga literatura koja je štampana legalno, a kasnije zabranjena, kao što je slučaj, na primjer, sa Lenjinovom knjigom »Imperijalizam«. Ova aktivnost se razvila do tih razmjera da smo gotovo u svim preduzećima imali povjerenike za štampu, a u onim preduzećima gdje ih nismo imali, išli

bismo pred preduzeće u vrijeme kad se završavao rad, prodavali novine radnicima, s njima razgovarali i uticali na njih da se učlane u sindikat i odlaze na izlete koje smo organizovali zajedno sa studentima i srednjoškolcima. Na izletima se nekad znalo okupiti i po 1000 i više omladinaca. Tu je, obično, izvođen prigodan program, kojeg su unaprijed pripremile pojedine grupe u kojima su bili zajedno studenti, srednjoškolska omladina i radnici.

Početkom novembra 1939. godine, Iso Jovanović mi je zakazao sastanak za sutra u 18 sati, u kući koja se nalazila u ulici koja vodi od Kulovića ulice, preko mosta kod Pozorišta, koja se nalazila negdje pri kraju ulice, sa lijeve strane. Takođe, rekao mi je da obavijestim Vasu Miškina Crnog da dođe u 18 sati na ono mjesto (o kojem je on mjestu mislio - tog momenta nisam znao). Pošto sam ja Vasi saopštio da mu je Iso zakazao sastanak za 18 sati, to smo se ja i Vaso razdvojili, računajući da svaki ide na sastanak koji mu je zakazan. Međutim, u 18 sati kada sam iz sporedne ulice izbio pred kuću u koju je trebalo da uđem, iznenadio sam se kad sam ugledao Vasu Miškina pred istim vratima. Ne znajući šta da radim, da ne prekršim pravila konspiracije, ja se zbunih, ali, ipak, podoh za njim u istu kuću, u stan koji mi je Iso naveo (nisam siguran, ali, čini mi se da je Iso u to vrijeme stanovao u tom stanu).

Malo zatim, naiđoše još neki drugovi, od kojih sam neke poznavao odranije. Iso je otvorio sastanak i saopštio nam da smo mi članovi Mjesnog komiteta. U Mjesni komitet bili su izabrani: Hasan Brkić, Vaso Miskin, Pavle Goranin, Milutin Velimir, Milutin Durašković, Jovanka Čović i Aziz Čengić. U ovakvom sastavu Mjesni komitet je ostao do 24. aprila 1940. godine. Kasnije je došlo do izvjesnih promjena.

U periodu od 24. aprila do oktobra 1940. godine iz Mjesnog komiteta su otišli Jovanka Čović i Aziz Čengić, radi hapšenja, i ja radi bjekstva. Kada sam u oktobru ponovo kooptiran u Mjesni komitet, susreo sam se sa novim članovima Mjesnog komiteta. Bio je tu Nisim Albahari, koji je u aprilu 1940. godine došao sa odsluženja vojnog roka i čuvši za Isu Jovanovića, odmah mu se javio, pa je povezan i kooptiran u Mjesni komitet. Pored Nisima, novi članovi su bili: Hana Ozmo i Mladen Knežević Traktor, koji je u ljeto 1940. godine došao, odnosno protjeran iz Beograda za Sarajevo. Da li se još neko u tom periodu nalazio u Mjesnom komitetu, nije mi poznato, ali sastav Mjesnog komiteta oktobra mjeseca 1940. godine bio je sljedeći: Vaso Miskin, sekretar Komiteta, Hasan Brkić, Hana Ozmo, Pavle Goranin, Nisim Albahari, Milutin Durašković i Mladen Knežević, članovi. Kasnije, negdje koncem 1940. godine, ponovo je kooptirana Jovanka Čović.

MILAN MILIČEVIĆ

O RADU PARTIJSKE ORGANIZACIJE U GLAVNOJ ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI

Austro-Ugarska podiže željezničku radionicu u Sarajevu 1890. godine. Kapacitet radionice je mali, 4 - 5 lokomotiva mjesečno.

Povećanjem saobraćaja, povećava se i vozni park željeznice, a time i kapaciteti radionice, što opet dovodi do povećanja broja zaposlenih radnika. Povećanje saobraćaja, proširenje kapaciteta željezničke radionice za opravku, pored lokomotiva, još i željezničkih vagona, tražilo je više kvalifikovane i ostale radne snage. Može se sa sigurnošću tvrditi, da je taj period početak stvaranja moderne radničke klase - industrijskog proletarijata u Sarajevu.

Stručnu radnu snagu Austro-Ugarska je dovodila iz raznih krajeva svoje imperije. Tu je bilo Čeha, Slovaka, Austrijanaca, Nijemaca, Mađara i drugih nacionalnosti. Fizičku radnu snagu sačinjavalo je domaće radništvo.

Odnos prema stručnoj radnoj snazi bio je drugačiji od odnosa prema ostalim radnicima, te su oni bili privilegovani dio radničke klase i u pravom smislu predstavljali su radničku »aristokratiju«. Stvaranjem moderne radničke klase, počinje revolucionarni i klasni preobražaj radničke klase željezničke radionice pa i grada Sarajeva.

Režim Kraljevine Jugoslavije, dosljedan u svojoj reakcionarnoj politici i odnosu prema radničko) klasi, nastoji i pomaže uticaje raznih građanskih i klerikalnih grupa u BiH, naročito na radničku klasu Željezničke radionice.

Uticaji ideja oktobarske revolucije i ideja drugih radničkih partija sa kojima su dolazili u doticaj radnici BiH.dali su novi klasni podstrek bosanskohercegovačkoj radničkoj klasi, a naročito željezničarima. Poznato je učešće sarajevskih željezničara u velikom generalnom štrajku 1920. godine.

Radnička klasa Željezničke radionice bila je aktivni učesnik u stvaranju novih strukovnih radničkih organizacija i već se, uz njeno aktivno učešće, formira 1919. godine »Savez saobraćajno-transportnih radnika«.

Da bi klasnu borbu željezničkih radnika skrenula u nacionalne okvire, jugoslovenska buržoazija formira svoje režimske organizacije sa raznim obilježjima. Najpoznatija je bila »Nacionalna organizacija željezničara i brodara«. U borbi protiv klasnog uticaja na radnike, željeznica osniva Ured za socijalno i penziono osiguranje i Željezničku kreditnu i konzumnu zadrugu. Buržoazija je nastojala oponašati austrougarsku politiku stvarajući posebnu radničku aristokraciju. Svakako, između svih beneficija koje je režim davao radnicima željezničarima, posebna beneficija je stalnost u službi i zagarantovanost mjesečnih primanja, a to treba shvatiti kao tekovinu prethodne značajne klasne borbe željezničara. I u ovakvim uslovima odvajanja radničke klase zaposlene na željeznici od ostale radničke klase, Partija je našla mogućnost da jača klasnu svijest željezničara, da ukazuje da je borba radničke klase zajednička borba svih radnika. Radnička klasa zaposlena na željeznici nije imala svoja strukovna udruženja s ostalim radnicima. Ranija udruženja su zabranjena, imovina konfiskovana, sem režimskih i od režima podržavanih lažnih radničkih organizacija (HRS, Jugoras, itd). Članstvo u strukovnim sindikalnim organizacijama u gradu značilo je gubitak zaposlenja a time i svih beneficija koje je radnik kao željezničar dotad uživao.

U ovom periodu i pri takvom načinu organizovanja željezničkih radnika, rasplamsava se borba oko klasnog uticaja Partije u legalnim organizacijama željezničara. Uloga radnika Željezničke radionice bila je vidna, naročito omladine.

Željeznička radionica neposredno pred II svjetski rat proširuje svoju proizvodnju, te je za tadašnje prilike velik broj od oko 2 500 zaposlenih. Besumnje, to je najveća organizacija u gradu Sarajevu i među najvećim preduzećima u BiH.

Prilikom proširenja Željezničke radionice nije se vodilo računa o higijensko-tehničkoj zaštiti radnika, povećavala se proizvodnja a radni uslovi bivali su sve gori i teži.

Osnovne organizacijske i proizvodne cjeline u Željezničkoj radionici bile su montaža lokomotiva i kolnica (putnička i teretna).

Treći dio radionice su odjeljenja koja su služila i bila prateća montaži lokomotiva i kolnici.

Osnovna proizvodnja u željezničkoj radionici bila je montaža lokomotiva. To nije bilo servisno održavanje u sadašnjem smislu, već naprotiv, pošto su vučna sredstva bila van serije i zastarjela, izrađivani su potpuno novi dijelovi, što je od radnika tražilo posebne stručne kvalitete. Broj zaposlenih, šire obuhvaćeno, na poslovima montaže lokomotiva u radionici bio je 60-65% cjelokupnog broja zaposlenih radnika.

Intenzivniji politički rad među radnicima Željezničke radionice počinje u periodu 1938/39. godine kada se formiraju i prve partijske ćelije u radionici. Nosioci političkog rada bili su prvenstveno mladi radnici, svršeni đaci Željezničke zanatske škole i mladi radnici koji su došli iz drugih preduzeća. Zbog hapšenja, deportacija i drugih metoda u periodu 1929-1936. godine, pa i izbacivanja sa posla »sumnjivih« radnika, nastajali su povremeni prekidi u partijsko-političkom radu u Željezničkoj radionici. Ipak, ni tada nije potpuno zamro politički rad među radnicima, ali pod jakom policijskom prismotrom. U redovima radništva partijski uticaj je stalno rastao.

U odjeljenju montaže lokomotiva radio sam kao mašinbravar od 1939. do 1941. godine, gdje je bilo više specijalizovanih grupa - skupina: demontaža lokomotiva, kotlovi lokomotiva, armatura parne mašine, kretni mehanizam, kočioni uređaji, spremišta za vodu i ugalj, limene obloge, montaža lokomotiva i dr. Po broju zaposlenih i po kvalifikacijama, ovo odjeljenje je bilo najveće, a i činilo je osnovu tadašnje Glavne željezničke radionice.

Montaža lokomotiva se, u prvom redu, popunjavala kvalifikovanim radnicima koji su završili Željezničku zanatsku školu. Učenici ove škole, i to četvrtog, završnog razreda, određivani su na 'staž u pojedine skupine i time su sticali potrebnu praksu i stručnost za određene poslove. Većina učenika, a i najduži vremenski period, provodila je na radovima demontaže lokomotiva, gdje su imali priliku da se upoznaju sa svim teškoćama života i rada svoga budućeg poziva. Tako sam po završetku škole 1939 godine raspoređen u skupinu montaže lokomotiva, gdje je bilo zaposleno 80-100 ljudi. Prema tome, i moja sjećanja o djelatnosti partijske organizacije u toj sredini počinju s ovom godinom. U Glavnoj željezničkoj radionici, posebno odjeljenju montaže lokomotiva, bio je heterogen nacionalni i socijalni sastav zaposlenih radnika, a bili su to mahom stručni kvalifikovani radnici. Tadašnji režim nastojao je da ima stalan uvid i da spriječi ma kakav politički rad i političko djelovanje.

Poslije I svjetskog rata u Bosni, pa i u Glavnoj željezničkoj radionici ostali su stranci koji su se već prilagodili načinu i životnim uslovima sredine u kojoj su živjeli. Ipak, u periodu pred II svjetski rat, većina radnika bili su Srbi, Muslimani, Hrvati i Jevreji. Na njih su težile da ostvare svoj uticaj razne vjerske i nacionalne grupe preko svojih organizacija koje je tadašnji režim izdašno pomagao.

Poslije određene političke oseke koja je uslijedila nakon niza hapšenja i premještanja naprednih radnika, organizovaniji partijsko-politički rad počinje u toku 1938. aodine. Nosioci ovog političkog rada bili su prvenstveno svršeni učenici Željezničke zanatske škole.

Sjećam se da je već u tome periodu počeo jačati partijsko-politički rad, i to prvenstveno na prikupljanju raznih vrsta pomoći, kao, na primjer, pomoć našim borcima koji su se borili u sastavu vojske republikanske Španije, pomoć uhapšenim i progonjenim aktivistima KPJ. Ova pomoć je kasnije prerasla u jedinstveni vid »Narodne pomoći«. Vidan uticaj na radnike imala je i tadašnja napredna radnička štampa - »Radnik«, »Glas radnog naroda«, »Naše novine« i druga glasila KPJ. Pored ove legalne štampe, povremeno smo dobijali i partijsku štampu - »Proleter«, »Srp i čekić«, kao i istoriju SKP/b/. Na posebnim sastancima prerađivani su razni članci i prikazi iz ovih partijskih glasila. Sjećam se, ovim političkim radom rukovodili su pojedini drugovi iz grada. Bili su to Rato Dugonjić, Miladin Radojević, Miljenko Cvitković i još neki meni nepoznati drugovi.

U početku na ovim sastancima bilo je pet-šest drugova iz montaže lokomotiva i ostalih odjeljenja - tokarije, kotlovnice, stolarije i elektroradionice. Među prvima su bili: Vaso Miskin, Vojo Ljujić, Milan Miličević, Omer Maslić, Ljubo Bojanić, a kasnije Spiro Knežević, Tafro Nurija, Mirza Dukić, Karlo Dombaj i dr. Uticaj Partije na radničku klasu u radionici stalno je rastao, te se i grupa stalno povećavala.

Sjećam se jednom prilikom, poslije moga hapšenja u jesen 1939. godine zbog dijeljenja letaka i markica za pomoć i povratak boraca koji su se borili u vojsci republikanske Španije, saopštio mi je Vaso Miskin da smatra da je bolje da se postojeća grupa podijeli na 3 - 4 grupe prema odjeljenjima, jer ovako velika grupa nema gdje da se sastaje a konspiracija nije obezbijedena.

Iz ovih prvih grupa, grupa za ideološki rad, kako smo ih nazivali, počele su izrastati partijske ćelije. U montaži lokomotiva sekretar ćelije bio je Vaso Miskin, a članovi su bili Ljubo Bojanić /livnica/, Milan Miličević i Omer Maslić /kotlarija/. Formiranjem

ćelije, u odjelu montaže lokomotiva,partijski rad je postao znatno bolji i dobio je na širini. U ovom periodu vrlo bliski Partiji bili su Ragib Ljubunčić. Mahmut Hajdarević, Pero Milašević, Jusuf Đonlić, Doko Čelić. Vidoje Koprivica, Dane Olbina, Predrag Gligorić, Nazif Hadžović, Miloš Tolpa, Salko Hodžić, Slobodan Žerajić, Vido MarjanovićrCamil Devenica, Smail Volić, Vojo Tošić, Todor Milišić i drugi.

Većina ovih omladinaca bili su članovi SKOJ-a, dok su kandidati za članove Partije bili Nazif Hadžović, Borivoje Poluga, Salko Hodžić, Miloš Tolpa i Vide Marjanović. Nešto poslije formiranja ćelije u montaži lokomotiva, formirana je i ćelija u tokariji. Koliko se sjećam, ta ćelija je imala 5 članova: Špiro Knežević, Mirza Dukić, Tafro Nurija, Alojz Rebić, a jedno vrijeme bio je i Omer Maslić kao sekretar.

Koncem 1940. godine organizovani partijski rad u montaži lokomotiva bio je intenzivan i masovan. Za nešto više od godinu dana, broj članova KPJ, kandidata za članove KPJ i članove SKOJ-a se udvostručio. Tada su u montaži lokomotiva bile dvije ćelije. Jedna ćelija je obuhvatala montažu lokomotiva, a druga ćelija je obuhvatala ostale skupine montaže lokomotiva. Sekretar ćelije u montaži lokomotiva poslije Vase Miškina bio je Milan Miličević, a druge ćelije Omer Maslić. Iza formiranja dviju ćelija u montaži lokomotiva, uslijedilo je ubrzo i formiranje novih ćelija u odjeljenju tokarije, električara i u putničkoj i teretnoj kolnici. Negdje koncem 1940. godine ili početkom 1941. formira se i Komitet Glavne željezničke radionice. U Komitetu su bili, koliko se sjećam, Vaso Miskin, Vojo Ljujić, Milutin Durašković, Omer Maslić, Milan Miličević i Gojko Rodić. Sekretar Komiteta u periodu 1940/41. bio je Vaso Miskin.-Upravo u ovom periodu u radionicu su došli iz Vojno-tehničkog zavoda i drugih preduzeća Milutin Durašković i Ivan Bojić, a iz Drvara Gojko Rodić, Drago Šobot i još nekoliko drugova čijih se imena ne sjećam, jer su radili u teretnoj kolnici.

S obzirom na masovniji prijem radnika u članstvo Partije, formiran je u odjeljenju montaže lokomotiva biro ćelije, pošto je ubrzo poslije formiranja druge ćelije, formirana i treća ćelija. Početkom 1941. godine primljeni su u Partiju Dane Olbina, Ivan Stolba, Doko Čelić, Mahmut Hajdarević, Nazif Hadžović i Branko Bajić.

Prema mom sjećanju, u početku 1941. godine u Glavnoj željezničkoj radionici bile su samo tri ćelije čiji je rad objedinjavao biro. Ćelije su se nešto kasnije razgranjavale. Sekretar biroa bio je Milutin Durašković, sekretar ćelije u skupini montaže lokomoti-

va bio je Vaso Miskin, sekretar ćelije u skupini kotlarija (tender--partiji), armaturi i livnici Omer Maslić, a sekretar ćelije u kolnici Vojo Ljujić. Od aprila do jula 1941. partijska organizacija u Glavnoj željezničkoj radionici imala je pet ćelija.

Radnička klasa Željezničke radionice učestvovala je u svim borbenim i klasnim manifestacijama kojima je rukovodila KPJ u gradu Sarajevu i spremno dočekala nastupajuće događaje. Već 1938/39. godine obnovljena i podmladena partijska organizacija u Željezničkoj radionici daje novi kvalitet u klasnoj opredijeljenosti ovog velikog i za Sarajevo značajnog kolektiva. Iz ovog snažnog kolektiva u narodnooslobodilačkoj borbi je aktivno učestvovalo oko 430 boraca, a preko 400 ih je učestvovalo u ilegalnom radu u gradu Sarajevu. Kolektiv je dao 7 narodnih heroja i oko 20 nosilaca »Spomenice 1941«. Takođe, veliki broj radnika bio je hapšen, proganjan i deportovan po raznim logorima porobljene Evrope.

Ovi podaci jasno ukazuju da je Partija i pored teških uslova ilegalnog rada, u Željezničkoj radionici uspjela da organizuje radničku klasu i utiče na podizanje njene klasne svijesti. Radnici Željezničke radionice bili su svjesni svoje uloge i spremni da pod rukovodstvom Partije brane domovinu.

KAZIMIR FRANKOVIĆ

VOJNO-TEHNIČKI ZAVOD I RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Odmah poslije završetka I svjetskog rata 1918. godine, Jugoslovenska vojska našla se sa šarenim naoružanjem (130 modela topova, 10 modela pušaka, 300 tipova municije). Pred Vojno-tehnički zavod u Kragujevcu i vojno-tehničke radionice postavljao se velik i obiman zadatak - modifikacija, opravka i održavanje ovako šarenog naoružanja.

Od 1926. godine i nešto kasnije, VTZ Kragujevac organizuje opravku i proizvodnju naoružanja i vojne opreme na cijeloj teritoriji Jugoslavije. Dolazi do formiranja odjeljka a zatim samostalnih ili za VTZ Kragujevac vezanih vojno-tehničkih zavoda. Tako je došlo do formiranja vojno-tehničkih zavoda u Sarajevu, Skoplju, Čačku, Obilićevu, Beogradu, .Kruševcu i Zagrebu. Godine 1926. donesena je odluka da se u Vojno-tehničkom zavodu Sarajevo proizvode artiljerijska zrna, a kasnije i kompletna artiljerijska municija i nagazne mine. Zavod je nastao kao odjeljak VTZ Kragujevac, koji je obezbjedivao rukovodeći kadar i bio nosilac njegovog formiranja i razvoja sve do propasti i kapitulacije Kraljevine Jugoslavije 1941. godine.

Formiranjem Vojno-tehničkog zavoda - Sarajevo, dolazi i do većeg zapošljavanja radne snage sa šire okoline grada pa i iž cijele Bosne i Hercegovine. Istina, manje se zapošljava stručna radna snaga, mnogo više fizička, jer se veliki dio poslova obavljao bez ikakvih tehničkih pomagala, samo ljudskom snagom.

Podizanje i osposobljavanje Zavoda za probnu proizvodnju traje negdje do 1932. godine. Intenzitet radova zavisio je od sred-

stava predvidenih budžetom i niza drugih elemenata. Godine 1932 - 1933. bilo je zaposleno oko 400 do 500 radnika i službenika. Tada je počela i prva proizvodnja u manjim serijama.

Kako je Zavod formiran kao odjeljak VTZ Kragujevac, to su se i svi propisi izdati u kragujevačkom vojno-tehničkom zavodu primjenjivali i na ovaj zavod. Nekoliko radnika sarajevskog zavoda sjeća se da je jednog dana pročitana naredba, da svi radnici VTZ u Sarajevu moraju nositi šajkače. Ili drugi primjer, jednom, kada se primila plata, svim radnicima je odbijen odreden iznos. Niko nije znao dati objašnjenja zašto, tek poslije par dana, dato je objašnjenje da je to za četničku značku.

U časopisu »Riječ bosanske omladine«, broj 1. od 15. juna 1940. godine, piše: »... imamo grdne odbitke, tako samo za neki Kragujevački penzioni fond (od koga još ni jedan radnik do danas nije vidio koristi) odbijaju po 40 dinara, a sa upisninom koja traje 5 mjeseci«.

Zavod nije radio u dane državnih praznika i praznika po kalendaru pravoslavne crkve. Dokle se išlo u nametanju radnicima svoje volje i shvatanja, govori podatak da je jedan nadzornik sa svojim pisarom, svakog dana, prije nego se počelo raditi, tamjanom okadio svaku mašinu uz molitvu. Za to vrijeme, svi radnici su morali skinuti kape i moliti se u stavu »mirno«.

Radnicima zaposlenim u Vojno-tehničkom zavodu bilo je zabranjeno učlanjivanje u radničke sindikate. Prijetnje otkazom bile su pojačane svakodnevnim traženjem posla 100 do 150 radnika koji su čekali na kapijama.

Plate radnika VTZ, kao i u drugim državnim preduzećima u gradu, bile su mizerne. Od 1934. godine pa nadalje, kvalifikovani radnik je imao 25 do 50 dinara dnevno, dok su plate u Beogradu bile 3 do 4 puta veće.

Radnicima Zavoda pored male plate (15 dinara za polukvalifikovane, 20 za mlade kvalifikovane, do 50 za stare kvalifikovane) teško je padalo i šikaniranje na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. One koji su se dodvoravali režimu, protežirali su upravnik i njegovi službenici. U Arhivu grada Sarajeva ima »Registar radnika Uprave i odjeljka VTZ Sarajevo od 1. jula 1937. godine«, iz koga se vidi da je nacionalni sastav bio ovakav: Srba 877, Hrvata 198, Muslimana 95 i Jevreja 16.

Godine 1929. za upravnika VTZ Sarajevo dolazi potpukovnik Pero Petrovič i ostaje do 1941. godine, odnosno, do kapitulacije.

Kada bi upravnik vidio fes na nekom od radnika koji je došao da traži posao u Zavodu, pitao bi ga: »Zašto si došao?«. Na odgo-

vor radnika »da traži posao«, rekao bi: »Idi u Tursku, za tebe i takove nema posla ovdje, u Zavodu«.

Zavod su čuvali fabrički čuvari, a čitavom bezbjednošću Zavoda rukovodio je žandarmerijski narednik s grupom žandarma. Za bezbjednost Zavoda bio je odgovoran direktno upravniku. Medu radnicima je imao doušnike, regrutujući ih među lumpen-proleterima i šovinistima, a preko njih je nastojao saznati šta se među radnicima priča, kakvi se razgovori vode, ko se s kime druži, ko dolazi u odjeljenja i radionice a za to nema poslovne potrebe, itd. Široko interesovanje pokazivao je i za držanje i rad radnika van posla, u privatnom životu.

Iznenadni pregledi cjelokupne garderobe svih ili pojedinih radnika ili odjeljenja, bili su redovna pojava. Pregledi »sumnjivih« radnika po svim odjeljenjima vršeni su obično sutradan, nakon što bi u gradu osvanuli leci. Nekad su pretresi vršeni na traženje gradske policije, nekad na nečiju denuncijaciju, nekad po sopstvenom nahođenju žandarmerijskog narednika ili upravnika. Karakteristično je i interesantno da ni jedanput nije ništa nađeno. U periodu od 1939. do 1941. godine u Zavodu je rasturen svaki letak koji se pojavio u gradu. Istina, nekada samo nekoliko letaka. U istom periodu, u Zavodu je dijeljeno i po nekoliko stotina brojeva »Radničkog tjednika«. Svaka veza sa sindikatom obično bi se završavala momentalnim otkazom, a u »Registar radnika« stavljena je primjedba: »ne dozvoliti ma kada da se zaposli u VTZ« i slično. Primjedbi ovakvog sadržaja nije malo u već pomenutom registru.

Radi učešća u raznim demonstracijama, policija je učesnike hvatala, zatvarala i novčano kažnjavala. Za sve radnike Zavoda dostavljala je izvještaj i takvi radnici su otpuštani. Kako je vladajući režim vodio računa o tome šta se događa među radnicima vojne industrije, najbolje ilustruje primjer iz VTZ Kragujevac. »Zbog pojačane djelatnosti komunista u Zavodu, ban Dunavske banovine iz Novog Sada odobrio je da se Predstojništvu gradske policije stavi na raspolaganje 1 000 dinara mjesečno da bi plaćao policijske povjerenike u Zavodu, Radničkoj komori, i sportskom društvu« (»Od topa do automobila«, strana 40).

Rukovodstvo je sve učinilo da revolucionarna misao ne uđe u krug Zavoda, u odjeljenja i ne ovlada radnicima. Na sva rukovodeća mjesta, od upravnika do poslovođe i predradnika, postavljani su ljudi za koje se smatralo da su potpuno odani i vjerni režimu. Žandarmi, agenti, plaćeni i dobrovoljni, gradska policija i sve drugo nije moglo zaustaviti narastanje snage i svijesti radnika Vojno-tehničkog zavoda.

U čitavom periodu, od postanka Zavoda i kada nije bilo partijske organizacije, bilo je svjesnih pojedinaca i grupa radnika koji su djelovali i širili ideje socijalizma. Pored iznčite naredbe da se radnicima VTZ zabranjuje sindikalno organizovanje, u proljeće 1938. godine sazvan je zbor radnika ispred alatnice, u krugu Zavoda. Na zboru je traženo da se organizuje sindikalna podružnica u Zavodu. Poslije ovog zbora, održan je sastanak veće grupe radnika u Radničkom domu i izabrana delegacija sa radnikom Marjanom Telatkom na čelu. Delegacija je trebala da ode u Beograd u Ministarstvo vojske i da predoči zahtjeve radnika VTZ Sarajevo, koji su bili formulisani u tri tačke: slobodu sindikalnog organizovanja, povećanje radničkih plata i prestanak šikaniranja radnika.

Delegacija je primljena u Ministarstvu vojske i saslušana. Na riječima sve je prihvaćeno i obećano da će se ovi radnički zahtjevi riješiti. No, kada se delegacija vratila u Sarajevo i došla u Zavod, svi su suspendovani, saslušani i zatim otpušteni.

U Zavodu je bilo niz dobrih radnika koji su imali veliki utjecaj jer su bili majstori, dobri drugovi, dobri savjetodavci. Nije rijedak slučaj da je radnik našavši se u teškom materijalnom stanju, potražio utjehu u alkoholu. Odmah bi se pojavio neko od ovih, i pokušao objasniti radniku da izlaz iz teške ekonomske i druge situacije ne treba tražiti u alkoholu, nego u borbi za radnička prava, u Radničkom domu, u knjizi, u zajedničkoj borbi za bolje uslove života. U tome su se isticali Marjan Telatko, Franjo Šehtl, Ivica Andrejević, Emil Uherka i drugi.

Jedan, istina mali broj, uglavnom mlađih đaka Vojno-zanatske škole iz Kragujevca, vjerovatno pod uticajem partijske organizacije u Kragujevcu, naročito pred rat, sa simpatijama i podrškom gledao je na borbu radnika Zavoda i radničke klase uopšte. Sa oko >.esetak njih, članovi partijske ćelije vodili su otvorene diskusije o nizu pitanja vezanih za borbu radničke klase i borbu KPJ za radnička i opštenarodna prava, o fašističkoj opasnosti, o protunarodnoj politici vlade, itd. Svi su oni redovno uzimali ili dobijali »Radničke novine«, a povremeno su davali »Narodnu pomoć« i dobrovoljne priloge za određene akcije.

Od 1933. do 1941. u VTZ Sarajevo bilo je zaposleno od 1 300 do 1 700 radnika. Bilo je odjeljenja koja su radila u dvije pa i tri smjene. Struktura radne snage i dalje je bila nepovoljna. Veći dio su nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, većinom iz gradske okoline, vezani za parče zemlje. I do 15% zaposlenih bile su žene, uglavnom iz grada, regrutovane iz redova gradske sirotinje, zaposlene na raznim mjestima, u pomoćnim mjestima i u proiz-

vodnji. Manji broj bili su kvalifikovani radnici, uglavnom gradski proletarijata, a jedan manji broj bio je vezan i za selo.

U proljeće 1939. godine formirana je prva grupa naprednih radnika: Milutin Durašković, Savo Miholjčić, Vlado Dujmić i Drago Perija. Grupa je na sastancima prorađivala »Istoriju SKP (b)«. Na teoretskoj obradi materijala grupi je pomagao Vlado Frković Lulo.

U septembru 1939. godine u Sarajevo dolazi Iso Jovanović. Tada je u KPJ primljen Milutin Durašković i zajedno sa Isom preuzima zadatak da formiraju partijsku ćeliju u Vojno-tehničkom zavodu Sarajevo. U oktobru je formirana prva partijska ćelija u Zavodu. Članovi ćelije su bili raniji članovi grupe (Durašković, Miholjčić, Dujmić i Perija). Za sekretara ćelije je izabran Durašković, a ispred Mjesnog komiteta grada za instruktora ćelije je određen Uglješa Danilović Mali.

U oktobru ili novembru mjesecu 1939. godine na sastanak ćelije došao je delegat CK KPJ (Milovan Dilas) kako bi se upoznao sa stanjem u VTZ Sarajevo i stanjem u njegovoj partijskoj organizaciji. Na sastanku je podnijet izvještaj o stanju u Zavodu i o radu partijske ćelije. Konstatovana je potreba organizacionog učvršćenja i proširenja ćelije, pojačanog političkog rada sa radnicima i ideološkog uzdizanja članova ćelije. Ovaj sastanak održan je na Trebeviću u separeu kafane Dušana Trifkovića.

Koncem novembra 1939. godine formirana je grupa za ideološki rad i u nju su ušli: Durašković, Miholjčić, Dujmić i novi Franjo Budimir i ja. Grupom je rukovodio Durašković, a u ime Mjesnog komiteta pomagao Uglješa Danilović.

Drago Perija je izjavio da ima pametnija posla, pa je 1941. pristupio ustaškom pokretu. Godine 1945. mu je suđeno kao pripadniku ustaškog pokreta.

U februaru - martu 1940. godine u Partiju smo primljeni Franjo Budimir i ja, pa je partijska ćelija proširena. Maja iste godine Durašković prelazi u ilegalnost, a mene biraju za sekretara ćelije. U to isto vrijeme dolazi do formiranja dvije kandidatske grupe radnika. Prvu sačinjavaju: Živojin Durišić, Duro Damjanović, Dušan Stojanović, Milan Blagojević, Vlado Dujmić i Franjo šehtl, koji i rukovodi radom grupe iako još nije bio primljen u KPJ. Drugu grupu sačinjavali su: Ivo Bojić, Duško Jordanović, šitun Vido, aslav Simić i Izidor Eskenazi, a radom ove grupe rukovodio sam ja.

Polovinom 1940. godine u VTZ Sarajevo formirana je omladinska grupa, uglavnom od šegrta. U grupi je bilo 5 do 6 omladi-

naca, od kojih se sjećam Mustafe Skake i Mustafe Šabana. Grupu je formirao i njenim radom rukovodio Franjo Šehtl.

Ova grupa održavala je vezu sa omladinskim rukovodstvom u gradu. Poznato mi je da su se ovi omladinci uklapali u omladinske organizacije po mjestu stanovanja i da su bili vrlo aktivni.

Pored ovih radnika koji su bili obuhvaćeni radom u partijskoj ćeliji i grupama (to su bile, u stvari, kandidatske grupe), održavala se veza sa pojedinim naprednim radnicima, preko kojih su se prikupljali prilozi za »Narodnu pomoć«, dijelila štampa, leci, brošure itd. Na taj način partijska ćelija je širila svoj uticaj na radnike u pojedinim odjeljenjima, pa i na omladince, šegrte.

Na sastanke ćelije i sastanke grupa redovno su dolazili drugovi ispred Mjesnog komiteta. Pomagali su kako u teoretskom radu tako i u rješavanju praktičnih zadataka koji su stajali pred njima. Za cijelo vrijeme, od maja 1940. godine do ustanka, za rad partijske organizacije - ćelije i grupa ispred MK bio je zadužen Nisim Albahari, a povremeno su dolazili i drugi drugovi iz gradskog partijskog rukovodstva.

Partijski sastanci obično su održavani dva puta nedjeljno. Jedan sastanak imao je teoretski sadržaj, a drugi praktične zadatke komunista. Na sastancima teoretskog sadržaja razrađivana je »Istorija SKP (b)« po glavama, pojedini članci iz »Komunista«, »Srpa i čekića«, »Proletera«, kao i razni leci i brošure koji su tada izlazili. U početku rada, »Istorija SKP (b)« razrađivana je tako što se na sastanku čitalo poglavlje, a zatim se diskutovalo. Kasnije se metcd rada promijenio - pojedinci su bili zaduženi da na sastanku re erišu pročitano, a ostali da se pripreme za diskusiju. Ovakav rad je uslovljen nedostatkom materijala, što je kasnije bilo otklonjeno.

Rad na sastancima ćelije i grupa malo se razlikovao. Na sastanku ćelije obično se govorilo - to je zadatak nas komunista ili članova Partije, dok se na sastancima grupa govorilo - to je zadatak naprednih radnika ili radnika - boraca za radnička prava, itd.

Od 1938. sve do šestog aprila 1941. godine, grupa naprednih radnika, a posebno od formiranja partijske ćelije svoj utjecaj na radnike VTZ Sarajevo vršila je na razne načine. Prodavale su se radnicima slike Jugoslovena - španskih dobrovoljaca iz logora, uz objašnjenja njihovog učešća u ratu u Španiji i potrebe njihovog vraćanja u zemlju, te da treba tražiti da vlada zvanično preduzme potrebne mjere da im se omogući povratak u zemlju. Ovih slika prodato je oko 200 do 300 komada. Objašnjavan je rat u Finskoj, a time je populariziran SSSR, isticana njegova snaga i

moć, kao i pravednost rata koji SSSR vodi da bi se zaštitio od rastuće opasnosti od fašizma. Pored toga, prodavale su se brošure koje su govorile o rusko-finskom ratu. Naročita pažnja posvećivala se širenju »Radničkog tjednika« i prikupljanju narodne pomoći. U samom početku prodavano je oko 50 primjeraka »Radničkog tjednika«, no, taj broj je, iz dana u dan, rastao i povećavao se da bi na kraju, dostigao broj od oko 300 primjeraka. U prvo vrijeme se izbjegavalo da se listovi donose u Zavod, nego su dijeljeni na zakazanim mjestima i sastancima i nošeni kući. Ovakav način raspodjele opterećivao je drugove koji su to radili, pa se kasnije jedan broj listova unosio u Zavod i dijelio na radnim mjestima, istina, ilegalno. Svaki pretres radnika, a njih je u razdoblju 1938-1941. godina bilo dosta, imao je za posljedicu »pronalazak« ponekog broja »Radničkog tjednika«, što je i upozoravalo na prisutnost i djejstvo komunista u Zavodu.

Prikupljanje narodne pomoći organizovala je partijska ćelija. U početku prikupljane su manje sume novaca, ali se visina prikupljene pomoći stalno povećavala. Pred rat se mjesečno prikupljalo 6 000 do 7 000 dinara, jer je tada priloge davalo oko 200 do 300 radnika Zavoda.

U vrijeme konkretnih radničkih akcija i štrajkova (aeronautičke industrije u Beogradu 1939 -1940, tekstilnih i drugih radnika u Sarajevu 1940, itd.), prikupljana je narodna pomoć i direktno dostavljana onima koji su u štrajku. U ovakvim slučajevima akcija prikupljanja je proširivana i njome se obuhvatao veći broj radnika Zavoda. U rasturanju letaka i pisanju parola po gradu, kao i u ostalim akcijama u gradu, učestvovali su po mjestu stanovanja svi članovi Partije i grupa, sa ostalim naprednim omladincima, radnicima i građanima. Partijska ćelija vodila je brigu, preporučivala i upućivala da se kupuju pojedine knjige iz beletristike i razne brošure, poučavala o načinu njihovog rasturanja i čitanja. Preporučivani su i razni filmovi, uglavnom ruski, pa su članovi Partije i članovi grupa bili agitatori i organizatori grupnih posjeta bioskopima, a poslije su se razvijale žive diskusije.

Rasturanje radničke štampe, pisanje parola, rasturanje letaka i druge akcije u gradu i samom Zavodu koje je organizovala partijska organizacija, imale su za posljedicu da je uprava Zavoda niz puta pretresala radnike, radne prostorije i garderobe. Svi ti pretresi bili su obično bez rezultata, što je uslovljeno planskim radom partijske organizacije i blagovremenim obavještavanjem radnika o pretresu u Zavodu.

Svaki letak koji se pojavio u gradu našao bi se u rukama nekog iz uprave Zavoda. Istina, u Zavod nije unošeno mnogo letaka

i nisu se pojavljivali isti dan kada i u gradu. Svaka pojava letaka u gradu povlačila je za sobom pretres »sumnjivih« radnika radionica gdje su »sumnjivi« radili, pa i čitavih odjeljenja. Leci bi se u Zavodu pojavili obično poslije pretresa, najčešće u ladicama onih koji su vršili pretres. Cesto su oni letke nalazili kod svojih kuća, u dvorištima, sandučićima za pisma, itd.

Kako je u Zavodu bio zaposlen veliki broj radnika sa sela, to se radu i utjecaju Partije i komunista na selu, obraćala naročita pažnja. Radnici - članovi Partije i pripadnici grupa odlazili su u obližnja sela i u njima preko radnika Zavoda - seljaka, organizovali manje i veće skupove mještana. Na tim skupovima objašnjavana je politička situacija, i potreba čvršćeg povezivanja radnika i seljaka u borbi za ostvarenje zajedničkih ciljeva. Posebno su objašnjavane akcije i štrajkovi koje vode radnici u gradovima i potreba pomoći od ljudi sa sela. Objašnjavan je stav KPJ o aktuelnim pitanjima, njena uloga u organizovanju borbe radnog naroda.

Čitav rad partijske organizacije bio je usmjeren na objašnjavanje političke situacije kako u zemlji tako i u svijetu, za što čvršće povezivanje radnika u akcijama i na popularizaciju KPJ i SSSR-a, na objašnjavanje opasnosti od fašizma i potrebe organizovanja odbrane zemlje.

Održavanje sastanaka po mjestu i vremenu zavisilo je od doba godine, vremenskih prilika, broja ljudi, itd. Najčešće su korišteni stanovi nekog radnika iz ćelije ili radnika koji je htio da pomogne komunistima. Kada su vrijeme i ostali uslovi dozvoljavali, sastanci su držani na periferiji grada, u prirodi. Sastanci su uvijek bili povezani sa konkretnim uslovima života i rada članova ćelije ili grupa. Godine 1940. i 1941. učestala su hapšenja komunista i naprednih radnika u gradovima uopšte. Zato je na nekoliko sastanaka ćelije i grupa razrađivana tema »držanje pred klasnim neprijateljem - policijom«. Na sastancima se diskutovalo o tome pod kojim uslovima može doći do hapšenja svakog pojedinca, na primjer, ako mu se nađe materijal koji ga kompromituje, te kako konstruisati sopstvenu legendu odbrane i kako je se držati, itd.

U 1941. godinu se ušlo sa vrlo širokim i razgranatim radom, kako članova ćelije tako i članova grupa. Svako je imao konkretno zaduženje - rasturanje i tumačenje letaka o rastućoj opasnosti po zemlju, o izdaji vladajuće klike sa namjesnikom i vladom na čelu, intenzivan ideološko-politički rad, itd.

Dvadeset sedmog marta, kao i svakog drugog radnog dana, radnici su došli na posao. Nešto poslije početka rada, uprava zavoda je naredila da se prekine posao i da se svi radnici iskupe pred izlazom iz Zavoda. Preko nekih poslovođa, ranijih pitomaca

VTZ iz Kragujevca, sa kojim je održavana veza, saznalo se da je pala vlada i da se radnici pozivaju na zbor da im se saopšti.

Negdje oko 8 - 9 časova, kada su se iskupili radnici, na improvizovani podijum, od tu nađenih sanduka, popeo se nadzornik jednog odjeljenja, vojni službenik Miodrag Petrovič. Govorio je ispred uprave Zavoda. Svoje izlaganje počeo je obavještenjem da je oborena vlada u Beogradu, da je kralj Petar preuzeo vlast u svoje ruke i da će zemlju da povede sigurnim putem, itd. Dalje, je objasnio da je vlada Cvetković - Maček oborena, zato što je s Njemačkom i Italijom potpisala pakt o pristupanju Jugoslavije »Trojnom paktu«, te da se kralj Petar nije s time složio. U svom govoru Petrovič je bio vrlo vatren, time se htjelo ostaviti što jači utisak na radnike. Stalno se obraćao radnicima i upotrebljavao vrlo često »drugovi i braćo radnici«. Govor je završio, otprilike, ovim riječima: »Drugovi i braćo radnici, izražavajući vaše ogromno raspoloženje i ljubav prei+ia njegovom veličanstvu Kralju Petru, u ime svih Vas, tražim od uprave Zavoda, da odobri da se posao prekine, da bismo naše raspoloženje javno manifestovali na ulicama grada«.

Ovaj »vatreni« Petrovičev govor trebalo je da kanališe raspoloženje radnika kako je to rukovodstvo Zavoda htjelo, kao izraz monarhističkog raspoloženja radnika. No, kasniji događaji pokazali su suprotno. Radnici Vojno-tehničkog zavoda su učestvovali u demonstracijama pod parolama koje je dala Komunistička partija. Na zboru radnika u Zavodu nekoliko puta je neko uzviknuo »Živio kralj Petar«. No učešće radnika u podržavanju »živio« bilo je vrlo slabo i beživotno. Kasnije, poslije zbora, u razgovoru medu nekim režimskim rukovodiocima ukazano je na držanje nekih »sumnjivih« koji nisu ni »pljeskali« ni prihvatali »živio«.

Komunisti su održali kratak sastanak, tj. dogovor, sa zaključkom: sve aktiviste držati na okupu i što veći broj radnika zadržati u povorci i priključiti se ostalim demonstrantima do novih partijskih uputstava. Odmah je uspostavljena veza sa partijskim rukovodstvom u gradu. Liniju Komunističke partije u demonstracijama prihvatila je većina radnika Zavoda. Članovi ćelije KPJ i članovi grupa nalazili su se sa ostalim radništvom i građanima, te parolama izražavali svoje povjerenje i ljubav prema Komunističkoj partiji i Sovjetskom Savezu, a protiv fašizma koji je pokušavao da preko domaće buržoazije pokori narode Jugoslavije.

Parole koje su dale karakter manifestacijama, bile su: »Živjela Komunistička partija Jugoslavije«, »Bolje rat nego pakt«, »Savez sa Rusijom«, »Beograd - Moskva«, itd. Ove manifestacije rad-

ništva, omladine i građana, u kojima je učestvovalo i radništvo Vojno-tehničkog zavoda, trajale su do kasno u noć.

Ovi događaji su još više učvrstili ugled partijske organizacije VTZ. Zbijanje svih snaga, svih poštenih za odbranu nezavisnosti zemlje, pokazalo je svoje rezultate kroz nekoliko dana. Iz Zavoda se javio jedan broj radnika u dobrovoljce za odbranu zemlje, iako radnici Vojno-tehničkog zavoda nisu podlijegali vojnoj obavezi i mobilizaciji za borbene jedinice. Ali, zbog poznatog saboterskog stava rukovodstva vojske, ova plemenita težnja i želja radnika nije mogla doći do izražaja.

Napadom na Jugoslaviju i bombardovanjem Sarajeva šestog aprila, Zavod obustavlja rad. Nekoliko manjih bombi palo je na Zavod, ali oštećenja su vrlo mala, bolje reći, neznatna.

Prije dolaska okupacionih snaga u Sarajevo, sva postrojenja Zavoda pripremljena su za miniranje i trebalo je da odu u vazduh prije ulaska okupacionih trupa u grad. Neki od onih koji su rukovodili pripremama miniranja postrojenja, to su onemogućili i Zavod je neoštećen pao u ruke okupatora i domaćih izdajnika.

Odmah poslije dolaska okupatora, uz pomoć »Hrvatske straže«, obezbjeđenje Zavoda se zamjenjuje ustaško-domobranskim i vrši se onesposobljavanje sistema miniranja.

Nekoliko dana poslije okupacije, primljen je vrlo mali broj radnika, uglavnom Hrvata i Muslimana, da bi otklonili postavljene instalacije za miniranje. Upravni aparat Zavoda, u kome je pretežno bio zaposlen srpski živalj, djelimično je vraćen na posao, a kada je stvoreno novo rukovodstvo u Zavodu poslije mjesec - dva potpuno su odstranjeni.

Nastaju novi uslovi rada u VTZ, a partijska organizacija produžuje svoju aktivnost i borbu, što će imati svog odraza u pripremama oružanog ustanka i u odlasku određenog broja aktivista u prve partizanske odrede.

SAVO TRIKIĆ

DRUŠTVENO-POLITIČKA I DRUGA AKTIVNOST PARTIJSKE ORGANIZACIJE U VOGOŠĆI

Po završenoj vojnoj vježbi u Drugom vazduhoplovnom puku u Rajlovcu, početkom aprila 1940. godine, zaposlio sam se u preduzeću »Konstruktiva« - ogranku škodinih zavoda iz Čehoslovačke, koje je krajem 1939. godine otpočelo sa izgradnjom Vojno-tehničkog zavoda u Vogošći kod Sarajeva. Do mog dolaska,u ovom preduzeću, pored drugih, bilo je zaposleno preko šezdeset radnika građevinske struke: tesara, zidara, stolara i drugih, rodom iz Drvara. Većina njih do dolaska u Sarajevo izučila je zanat i radila u Drvaru u preduzeću »šipad«, na željeznici ili u tvornici celuloze, ali su zbog učešća u masovnom štrajku 1938, glasanja za udruženu opoziciju za vrijeme državnih izbora 11. decembra iste godine i opšte političke i ekonomske krize u svijetu i Jugoslaviji otpušteni sa posla. Poslije toga, u grupama i pojedinačno, napuštali su rodni kraj i zapošljavali se u drugim preduzećima širom Jugoslavije: u Banjaluci, Slavonskom Brodu, Borovu, Sremskoj Mitrovici, Novom Sadu, Nišu, Kraljevu, Čačku, Višegradu i drugim mjestima, a najveći broj u Beogradu. Na novom radnom mjestu ostajali bi samo dok žandarmerija ili policija ne bi doznali da su prije dolaska bili članovi URSS-ovih sindikata ili, pak, da su glasali za opoziciju. Stoga sam u kratkom vremenu promijenio dva preduzeća u Beogradu i jedno u Kraljevu, jer bi svaki put, poslije deset do petnaest dana provedenih na poslu, bio otpušten.

Međutim, većini od nas to nije činilo prepreku da se zaposlimo u Vogošći. Vjerovatno i zato što je, s obzirom na opasnost od izbijanja rata, Vojno-tehnički zavod trebalo izgraditi u što kraćem

roku. Kada sam primljen na posao, radovi su se odvijali na širokom frontu. Dotad je u preduzeću bilo zaposleno nekoliko stotina radnika, a do početka rata broj zaposlenih se znatno uvećao. Gotovo sva kvalifikovana radna snaga došla je sa strane, iz raznih krajeva Jugoslavije, a fizička, uglavnom, iz okoline Sarajeva i Travnika.

Tada su uslovi za rad radnika bili vrlo teški, a posebno prvih mjeseci. Plate su bile male a radno vrijeme neograničeno. Radilo se osam do deset pa i više časova dnevno, zavisno od vrste i prioriteta posla, a uvećana novčana naknada za prekovremeni rad nije isplaćivana. Tehnička zaštita radnika na poslu bila je slaba ili nikakva. Smještaj radnika neorganizovan, sami su se snalazili kako su znali i umjeli. Ishrana, takode, neorganizovana i skupa, uglavnom po privatnim kućama i kafanama ili individualna, a politički rad sa radnicima tek u povoju.

Među radnicima je bilo i onih koji su u ranijem mjestu boravka bili politički aktivni i radili u sindikalnom pokretu. Trebalo je vremena da se ti ljudi snađu u novoj sredini, upoznaju, organizuju i aktiviraju.

Uslovi za politički rad bili su dobri i uslovljeni, prije svega, strukturom radnika, organizacijom i uslovima rada. U to vrijeme u preduzeću je radilo nekoliko drugova koji su bili politički vrlo aktivni, obilazili radilišta, kontaktirali s većim brojem radnika i pripremali ih za akcije. Među njima su se isticali drugovi Doko Vukičević, Savo Batinica i drug Duško. Koliko se sjećam, Duško se zvao Pavlović ili Popović. Poginuo.je u ratu kao borac Prve proleterske brigade. Sva tri su bili oprezni, ali potpuno jasni i konkretni. Djelovali su mobilizatorski.

Nekoliko dana nakon mog dolaska na posao prišao mi je drug Doko i upoznao se sa mnom. Odmah smo otpočeli diskusiju 0 političkoj i ekonomskoj krizi u zemlji, uslovima rada i položaju radnika u preduzeću. Pored ostalog, Doko je naglasio mogućnost organizovanog političkog rada. Brzo smo se razumjeli, a zatim proširili veze na veći broj radnika, prvenstveno zanatlija, jer je njih bilo lakše pokrenuti u borbu nego ostale. Doko je bio u neoosrednoj vezi s drugovima iz Mjesnog komiteta KPJ u Sarajevu. Preko njega smo bili redovno obavještavani o svim značajnijim događajima i stavovima KPJ i dobijali zadatke. Uspostavili smo vezu 1s drugom Gojkom Rodićem, jednim od članova KPJ, rodom iz Drvara. Radio u Željezničkoj radionici u Sarajevu. Preko njega smo se povezali i sa ostalim drugovima, koje smo odranije poznavali kao aktivne sindikalne radnike. Gojko je mnogo zaslužan što smo se brzo organizovali i snašli. Pomogao nam je i u rješavanju svakodnevnih ličnih problema.

Krajem 1939. godine formirana je partijska organizacija u Vojno-tehničkom zavodu (Vogošća), a sedmog novembra 1940. u Partiju su primljeni Savo Batinica, Gojko Špegar, Rajko Miljuš i ja. Sekretar ćelije bio je Doko Vukičević. Taj sastanak održan je u kući jednog Muslimana, koja se nalazila u neposrednoj blizini, preko puta ulazne kapije u sadašnje preduzeće »Pretis«.

Naši sastanci bili su vrlo česti, a podijelili smo ih na radne i teoretske. Na radnim sastancima raspravljali smo isključivo o stanju u preduzeću, uslovima rada i položaju radnika, a na teoretskim prorađivali smo aktuelne članke iz radničke štampe, časopisa i drugu marksističku literaturu.

Na prva dva-tri sastanka diskutovali smo o političkoj situaciji u svijetu i krizi u našoj zemlji, i to uopšteno, a na jednom od narednih temeljito analizirali položaj radnika i odredili neposredne zadatke naše organizacije. Zaključili smo da je većina radnika spremna da podrži naše predloge, a prvenstveno one koji se odnose na povećanje plata, smještaj i ishranu radnika.

U to vrijeme URSS-ovi sindikati biii su zakonom zabranjeni, a učlanjivanje u neku drugu sindikalnu organizaciju nije dolazilo u obzir. Nije bilo mogućnosti ni za potpisivanje tarifnog pravilnika niti ma kakvog ugovora. Zato smo odlučili da s radnicima radimo ilegalno, po grupama, ili pojedinačno, zavisno od uslova, svaki u svojoj sredini, odnosno radilištu, jer smo bili tako i raspoređeni na poslu. Pored svakodnevnih kontakata na radu, povremeno smo okupljali radnike u manje grupe van radnog mjesta i s njima diskutovali o svim aktuelnim problemima, isticali pitanja koja bi trebalo pokrenuti u vidu zahtjeva kod uprave preduzeća i saslušali njihove predloge, a zatim preduzimali mjere. Za kratko vrijeme aktivirali smo i one drugove koji su imali iskustva u radu kao sindikalni rukovodioci i aktivisti u mjestima odakle su došli. Na jednom sastanku predstavnika svih pogona sa cijelog radilišta, koji smo održali u selu Jošanici, izabrali smo druga Batinicu za rukovodioca koji je koordinirao rad ovih grupa. Bio je najpodesnija ličnost, pored ostalog, i zato što je bio vrlo dobar tesar, jedan od radnika sa najvećim stažom na radilištu i poznat svima radnicima. O svim problemima koji bi iskrsli i predlozima radnika redovno smo obavještavali druga Doku, konsultovali se i postavljali ih na dnevni red sastanaka naše organizacije. Ovakva praksa dala je dobre rezultate.

Teoretskom uzdizanju, takođe, posvetili smo punu pažnju i na to utrošili mnogo vremena. Sastanci su bili česti i dugački. U prvo vrijeme nismo imali ni dovoljno literature. Stanje se popravilo od vremena kada je određen povjerenik koji je preuzimao

materijal od Centra za rasturanje materijala u Sarajevu i nama ga dostavljao. Koliko se sjećam, povjerenik je bio drug Duško. Bio je podesan za ovaj posao, pored ostalog, i zato što je stanovao u Sarajevu i svako jutro dolazio na posao u Vogošću. Od radničkih listova dobijali smo »Radnički tjednik«, »Radničke novine« i »Glas radnog naroda«, a od časopisa »Našu stvarnost« i »Trideset dana«. Dobili smo još i »Istoriju SKP (b)«, »Razvitak društva« od Segala, »Kako se kalio čelik«, »Imperijalizam«, »O nacionalnom pitanju« i listove »Proleter«, »Komunist«, »Srp i čekić«. Drugovi su imali ogromnu volju za ovu vrstu rada, ali nam je vremena uvijek nedostajalo, prije svega, zato što nismo imali iskustva. Trebalo je raditi do kasno u noć pored slabog svjetla, prespavati, najčešće, u neuslovnoj prostoriji, a zatim se, poslije nekoliko slatko prespavanih časova, dići rano i bez doručka stići na posao, što nas je jako iscrpljivalo, posebno zimi.

Našim dva-tri sastanka bio je prisutan i drug Milutin Duraš-ković Duraš i uvijek nam pružio dragocjenu pomoć. Dolazili su i drugovi koje nisam poznavao. Zbog stroge konspiracije, njih bi sekretar ćelije predstavio kao drugove iz sarajevskog rukovodstva.

Naš prvi i osnovni zadatak bio je aktivirati što veći broj radnika na liniji KPJ i izboriti se za bolje uslove rada i položaj radnika. Na drugoj strani, organizovanim grupnim i individualnim radom na proučavanju marksističke literature, podići opšti nivo znanja, prije svega, članova Partije.

Iako je bila sastavljena od članova s kratkim partijskim stažom, prvenstveno radnika, i bez dovoljno iskustva u radu, naša organizacija je odmah na početku svog postojanja razvila političku aktivnost na širokom planu i, za nepunu godinu dana, postigla dobre rezultate. Iznio bih ukratko neke od naših uspjeha koji o tome rječito govore.

Prije svega, svi članovi naše ćelije za kratko vrijeme postali su ugledni radnici u svojoj sredini i poznati radnicima cijelog radilišta. Među nama je bilo još radnika koji su bili aktivni u radu i spremni da izvrše svaki zadatak koji se pred njih postavi. Njih smo pripremali za prijem u Partiju. Oni su odmah na početku ustanka 1941. godine primljeni u Partiju i u toku rata postali ugledni rukovodioci, a neki su i izginuli kao neustrašivi borci. Pomenuo bih samo neke od njih: Nikola Bokan je poginuo kao zamjenik komandanta brigade u napadu na Banjaluku. Proglašen je za narodnog heroja. Mićo Tanjga je poginuo septembra mjeseca 1942. godine u borbi sa ustašama, u napadu na selo Krasulje, na putu Ključ-Sanski Most, kao komandir čete u Trećoj krajiškoj

brigadi. Takođe, u toku rata poginuo je i Stanko Kuhar, kao borac naše revolucije, ali ne znam vrijeme i mjesto pogibije.

Da bismo što bolje upoznali stanje u preduzeću i saznali na vrijeme stavove uprave o zahtjevima koje smo postavljali, družili smo se i sa stručnjacima koji su došli iz Čehoslovačke ili iz unutrašnjosti naše zemlje, prvenstveno s poslovođama i tehničkim osobljem. Na njihovu inicijativu, zalazili smo i u njihove prostorije. Jedan od njih je poslovođa Hol, kojeg smo, s poštovanjem, oslovljavali sa pan Hol. Na poslu je bio vrlo strog, ponekad i nervozan, ali kada bismo diskutovali o problemima radnika i našim zahtjevima, uvijek je smireno saslušao predloge i bio spreman na izvjesne ustupke, za razliku od drugih. Svaki put u diskusiji bi naglasio opasnost koja prijeti od fašizma i njegovi stavovi o tome nisu se mnogo razlikovali od stavova komunista. Ipak, nismo se smjeli »otkriti«. S njim sam se sprijateljio, valjda i zato što sam mu jednom zgodnom prilikom rekao da sam se svojevremeno u vojsci prijavio u dobrovoljce za odbranu Čehoslovačke.

Za kratko vrijeme, na naš zahtjev, podignute su barake za smještaj i ishranu radnika u selu Jošanici, nedaleko od radilišta. Na taj način su onemogućeni razni špekulanti, birtaši, kafedžije i drugi da nam za slabu ishranu i za još slabiji smještaj uzimaju veći dio zarade.

Poboljšana je i zaštita rada radnika na poslu, prije svega, onih koji su radili na mjestima opasnijim po život, na podizanju objekata ili sanaciji terena duž radilišta, izloženi vremenskim nepogodama. Svaki od njih dobio je mantil ili kombinezon, gumene čizme i rukavice. Poboljšan je i odnos poslovođa i tehničkog osoblja prema radnicima.

Izborili smo se da uprava preduzeća, bar djelimično, isplaćuje uvećanu novčanu naknadu za prekovremeni rad u iznosu 50% u radne i 100% nedjeljom i drugim prazničnim danima, što dotad nije isplaćivano. O ovom pitanju izbio je oštar sukob s upravom preduzeća, pa je drug Batinica otpušten s posla. Prethodno mu je isplaćena uvećana novčana naknada za prekovremeni rad. To je bio postupak i za ostale radnike koji su tražili uvećanu isplatu. Ovaj naš zahtjev usvojen je u cjelini tek pred sam rat, a Batinica je na našu intervenciju ponovo primljen na posao. Veliku pomoć u ovome pružao nam je drug Blagoje Pejanović. Bio je pomoćnik blagajnika i nadzornik nad radom priručnih magacina na cijelom radilištu. Redovno nas je obavještavao o stavovima uprave u pogledu naših zahtjeva i predlagao najpogodnije mjere za akciju.

Radničku štampu i drugi propagandni materijal - letke, proglase i tako dalje, koje smo redovno dobijali, odmah smo organi-

zovano rasturali po cijelom radilištu. Radnike smo detaljno obavještavali o ekonomskoj i političkoj krizi u svijetu i našoj zemlji, kao i o položaju radničke klase uopšte. To nam je, pored ostalog, u velikoj mjeri pomoglo da većinu radnika još više mobilišemo u akcijama koje smo preduzimali.

Organizovali smo prikupljanje novčane pomoći za drugove koji su u prethodnim borbama, kao sindikalni rukovodioci, otpušteni s posla, hapšeni i proganjani. Naročito dobar odziv bio je prilikom prikupljanja pomoći za druga Milana Tankosića, koji je kao jedan od rukovodilaca sindikata i masovnog štrajka 1938. godine u Drvaru, otpušten sa posla. Drug Tankosić je jedan od organizatora ustanka u rodnom Srbu, nosilac »Spomenice 1941« i general JNA. Umro je 1970. godine u Beogradu.

Januara mjeseca 1941. godine, većina radnika našeg preduzeća priključila se demonstracijama radnica Tvornice čarapa »Ključ« u Sarajevu i učestvovala u tuči s policijom, sve dok ih, kao i ostale, nisu rastjerali žandarmerija i policija. Naročito dobar odziv bio je 27. marta 1941. godine kada je vlada Kraljevine Jugoslavije potpisala Trojni pakt. S izrazima velikog nezadovoljstva, radnici su krenuli u Sarajevo. U oba slučaja nastupali smo organizovano i ostali s narodom do kasno u noć. Organizovano smo se vratili u Vogošću. Pošto sam bio nešto stariji od većine mojih drugova, za vrijeme povratka iz Sarajeva na dan 27. marta, posmatrao sam neke i pažljivo pratio njihove postupke. Na izrazima njihovih lica primijetio sam veliku zabrinutost, ali i spremnost da se bore za odbranu svoje zemlje u slučaju rata, što se kasnije, u praksi, i potvrdilo. Bili su ubijeđeni da ovako rovito stanje u zemlji ne može dugo potrajati i da je rat neizbježan. Neki od starijih drugova, koji su bili ženjeni i imali djecu, diskutovali su o povratku kućama, a oni koji su imali ratni raspored, o odlasku u jedinicu za slučaj opšte mobilizacije. I jedni i drugi interesovali su se kojim bi sredstvima i na koji način što prije stigli, iako nisu imali velikog izbora.

U Vogošći smo uspostavili vezu sa ostalim članovima KPJ, koji nisu bili članovi naše ćelije, drugim političkim aktivistima i sa omladinom. Često smo organizovali izlete i sa grupama, nedjeljom, odlazili u okolna mjesta: na Ilidžu, u Ilijaš, Semizovac, Reljevo, Rajlovac i druga, i zajedno s mještanima učestvovali na raznim kulturno-prosvjetnim, sportskim i drugim priredbama. To vrijeme koristili smo za još bolje povezivanje s narodom i širenje našeg uticaja. U svim prilikama i u svakom od navedenih mjesta dobro su nas primili mještani, posebno omladina. Na ove skupove dolazili su i neki drugovi iz Sarajeva. Na jednom od takvih skupova,

koji je održan u Vogošći u jesen 1940. godine, pored drugih radnika iz našeg preduzeća, mještana Vogošće i okoline, kao i drugova koji su došli iz Sarajeva, okupilo se preko stotinu Drvarčana koji su radili u Sarajevu i okolini. Bilo je to pravo narodno veselje, a organizovala ga je naša ćelija.

U našem radu, pored drugova iz Mjesnog komiteta Sarajeva i članova Partije iz Vogošće, veliku pomoć pružio nam je i drug Vlado Dokić. Jedno vrijeme, drug Batinica i ja smo stanovali i hranili se kod druga Vlade, uz odgovarajuću novčanu naknadu. On i njegova porodica primili su nas, ne kao podstanare, već prije svega, kao dobre drugove i prijatelje. Često smo s njim do kasno u noć diskutovali o svemu i svačemu, a posebno, o političkoj krizi u zemlji i svaki put se dobro razumjeli.

Vlado je dobro poznavao situaciju i ljude, ne samo u Vogošći i okolini već i u Sarajevu, a bio na vrijeme obaviješten o svim novonastalim događajima. Često je, na naš zahtjev, odlazio u Sarajevo po nekom zadatku. Za vrijeme štrajka radnica Tvornice čarapa »Ključ« i demonstracija 27. marta 1941. godine, iskoristili smo Vladin kamion za prebacivanje radnika u oba pravca, i to u nekoliko tura, bez ikakve naknade.

Sa uspjehom smo se borili i protiv petokolonaša koji su bili razapeli svoju mrežu na sve strane, a što je vrijeme više odmicalo, bili su sve aktivniji, posebno prvih dana poslije izbijanja rata. To su, uglavnom, bili folksdojčeri rodom iz Banata, zaposleni u našem preduzeću.

Već početkom 1941. godine izborili smo se za znatno povećane plate radnika, a neposredno pred napad na Jugoslaviju pripremili smo i štrajk, do koga nije došlo zbog agresije na našu zemlju. S obzirom na mjere koje smo sve preduzeli i raspoloženje radnika, vjerujem da bi štrajk potpuno uspio.

Sve sastanke i dogovore održavali smo noću ili u dane praznika, kako nas ne bi otkrila žandarmerija ili policija. Na poslu smo bili vrijedni, kako ne bismo izazvali nikakvu sumnju i skrenuli na sebe pažnju. Svaki put kada smo išli u upravu preduzeća da intervenišemo za nešto, uvijek bi, pored članova Partije, pošao i neko od ostalih radnika, a broj jednih i drugih je zavisio od aktuelnosti problema koji smo postavljali.

Na dan 6. aprila 1941. godine ustao sam rano i šetao ispred kuće druga Vlade. Osvanuo je sunčan dan. Bilo je svježe i suvo vrijeme. Negdje između pet i šest sati pojavili su se prvi neprijateljski avioni. Prvo su naletjeli izviđači, a odmah za njima bombarderi u pratnji lovaca. Stanovao sam kao podstanar u nezavršenoj

novoj kući porodice Balaban, Branka i Milke. Branko je bio zidar i zaposlen u istom preduzeću. Ubili su ga okupatori, pred početak ustanka. Milka je aktivni borac naše revolucije i društveno-politički radnik posljeratne izgradnje zemlje.

Poslije prvog naleta aviona, građani su istrčali na ulicu i okupljali se u grupe. Njemačke avione lako sam prepoznao, zato što sam u bivšoj vojsci bio aviomehaničar. Neke drugove bilo je teško u to uvjeriti. Tvrdili su da su to naši avioni »IK -3«. U objašnjavanju su mi pomogli neki prisutni Česi koji su već doživjeli njemačko bombardovanje Sudetske oblasti, što je vrijeme više odmicalo, to je strah mještana bio sve veći. Pojavili su se folksdojčeri, koji su počeli veličati Hitlera i Njemačku, ali su osjetivši raspoloženje prisutnih građana, brzo pobjegli.

Poslije kraćeg vremena, nekoliko nas, članova Partije, sastali smo se i nabrzinu dogovorili. Sekretar naše ćelije, drug Doko nije bio prisutan. Prethodno su ga obavijestili drugovi iz Mjesnog komiteta u Sarajevu da ga prati policija i da postoji mogućnost hapšenja, pa kratko vrijeme prije napada na zemlju, napustio preduzeće. Zaključili smo da treba što prije uspostaviti neposrednu vezu s drugovima u Sarajevu, radi detaljnijih obavještenja o novonastaloj situaciji i uputstava za dalji rad. Drug Batinica s nekoliko drugova krenuo je u Sarajevo, a ja sam sa još dvojicom krenuo za Rajlovac, pošto smo imali ratni raspored u jednoj vazduhoplovnoj jedinici u Banjaluci. Ostali drugovi su ostali u Vogošći. Dok smo išli prema Rajlovcu, napad avijacije bio je sve žešći. U nekoliko navrata je bombardovala Sarajevo i aerodrom Rajlovac. Kada smo stigli, po krugu kasarne kretali su se samo pojedini vojnici. Sreli smo i jednog rezervnog narednika. Bio je zbunjen i nije nam mogao pružiti nikakvu pomoć. Zatim smo krenuli prema jednoj grupi vojnika, koju smo primijetili u šumi sjeverno od željezničke stanice Rajlovac i naišli na jednog majora. Koliko se sjećam, zvao se Čumakov. Na našu molbu, da nam pomogne da se što prije prebacimo do svoje ratne jedinice ili, pak, da ostanemo u jednoj od jednica u Rajlovcu, odgovorio je da moramo ići u svoju jedinicu i da nam u pogledu prevoza ne može pružiti nikakvu pomoć, što je u toj situaciji bilo i razumljivo. Ponovio je da se moramo snaći sami.

Pošto nismo imali nikakve saobraćajne veze do večeri, krenuli smo pješice za Sarajevo i našli se s drugovima. Obavijestili su nas da je direktiva Partije da svaki od nas, posebno oni koji nemaju ratni raspored, krenu što prije u svoj rodni kraj i da se povežu sa partijskim organizacijama. Taj dan proveli smo u Sarajevu i naveče se vratili u Vogoscu. Kada smo strgli, jedan broj radnika već je bio napustio preduzeće i otišao kući, a neki u ratne jedini-

ce. Oni koji nisu imali ratni raspored, vodili su spor sa upravom preduzeća oko isplate ostatka zarade, kako bi i oni mogli krenuti.

Petokolonaši su se još više aktivirali. Okupili su se u kafani kod »Longa«, pili, veselili se i uzvikivali antijugoslovenske parole. Jedna grupa naših upozorila ih je da prestanu s parolama i da budu mirni. Međutim, oni su bili još bezöbzirniji. Stoga smo ih dobro namlatili, pa rastjerali. Poslije toga događaja, u početku smo mislili da će nas žandarmerija progoniti, pa smo se namjerno sklanjali. Naprotiv, komandir stanice nas pohvalio.

U naredna dva dana podigao sam ostatak zarade, pozdravio se s drugovima koji su se još zatekli u Vogošći, Vladom i njegovom porodicom, Brankom, Milkom i ostalim mještanima koje sam sreo, i naveče, preko Lašve, Jajca i Srnetice, krenuo vozom za Drvar. Voz je bio pretrpan uznemirenim putnicima. U putu sam mnogo razmišljao o novonastaloj situaciji. Znao sam za nepravdu u kapitalističkoj Jugoslaviji, jer sam i mnogo čega preživio, ali sam bez obzira na to, kao vojnik i građanin, bio spreman da branim svoju zemlju. Tek tada sam shvatio koliko je peta kolona bila jaka i uvukla se u sve pore tadašnjeg društva. Znao sam za zla koja razdiru upravni državni aparat. Znao sam i to da u redovima vojske, a posebno u njenom vrhu, postoji razdor i nesloga, ali nikako nisam pomišljao na rasulo i brzu kapitulaciju.

Čim sam stigao u Drvar, povezao sam se sa partijskom organizacijom i produžio borbu sve do konačnog oslobođenja zemlje, istina, u izmijenjenim uslovima i drugim sredstvima.

Tako je ratom prekinuta aktivnost partijske ćelije u preduzeću »Konstruktiva« u Vogošći kod Sarajeva.

SALAMON ROMANO

O DRUŠTVENO-POLITIČKOJ I DRUGOJ AKTIVNOSTI PARTIJSKE ĆELIJE GRAFIČKIH RADNIKA

Prva partijska organizacija medu grafičarima oformljena je 1939. godine. Pored druga Avde Humo, koji je u njoj bio instruktor, ćeliju su sačinjavali Franjo Tišma, ručni slagač, koji je radio u Državnoj štampariji na Obali, i Aziz Čengić, grafičar, koji je bio zaposlen u Duvanskoj tvornici. Prvi sastanci održavani su u stanu Franje Tišme, u Kralja Tvrtka ulici. U početku se rad ćelije svodio na izučavanje partijskih materijala. Ćelija je dobila i zadatak da izvrši prepisivanje i umnožavanje Istorije SKP (b) koja se teoretski proučavala u ćeliji. Pored toga, ćelija je proučavala i prorađivala ilegalnu partijsku štampu »Proleter« i »Komunist«, te određivala konkretne zadatke ćelije za rad medu grafičkim radnicima. Nakon izvjesnog vremena, za instruktora je došao Mladen Knežević Traktor, takođe, grafički radnik, koji je zbog revolucionarnog rada morao da napusti Beograd i tako se našao u Sarajevu gdje mu je živjela majka. Bio je zadužen za rad sa grafičarima i ubrzo izabran za sekretara ćelije. Na sastanke je povremeno dolazio i Pavle Goranin, član Mjesnog komiteta. Sastanci su održavani u stanu Mladenove majke, u Kovačićima. I dalje su se izučavali partijski materijali, čitali proglasi CK KPJ i Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, kao i listovi »Okovani radnik«, »Srp i čekić« i drugi.

Najviše su prorađivani članci iz lista »Proleter«, koji je bio zvanični organ Partije i štampan na najtanjoj hartiji. U to vrijeme ćelija je radila s jednom grupom aktivista radničkog pokreta gra-

fičara, koji su već duže vremena bili kandidati, a ubrzo zatim i primljeni u Partiju.

U ćeliju su uključeni Mordo Altarac i Jožef Romano, obojica grafički radnici, bili su među najmlađim grafičkim radnicima. Takođe je nastavljeno s radom na pripremanju novih kandidata za prijem u KPJ. Za rad sa omladinom zadužen je bio Mordo Altarac, koji je, istovremeno, bio i sekretar Prosvjetne sekcije pri Domu grafičkih radnika u Sarajevu. Koristeći legalne forme rada, sekcija je razvila vrlo plodnu aktivnost među grafičkom omladinom u novom Domu grafičara. Formiran je skojevski aktiv od 7, a kasnije 9 članova, pa sam izabran za sekretara.

Pored ideološko-teoretske pripreme članstva, ćelija je razvijala aktivnost na povezivanju sa vanpartijskim masama medu grafičkim radnicima, otkrivajući ljude koji su bili spremni da pomognu i podrže akcije koje je provodila Partija. Prikupljana je po štamparijama i knjigoveznicama novčana pomoć za Partiju i Crvenu ili Narodnu pomoć. Takode, intenziviran je rad sa kandidatskom grupom, u koju su ušli: Hinko Durin, Esad Abdičević, Salamon Romano, Abdulah Sidran, Slobodan Čović i Karlo Andrijević. Rad sa skojevskim aktivom je takode intenziviran. Skojevski aktiv, pod stalnom brigom i uz pomoć partijske ćelije, prorađivao je partijsku štampu i izučavao Istoriju SKPB (b) i Lenjinov »Imperijalizam kao posljednji stadij kapitalizma«.

U to vrijeme ćeliju je obilazio i ukazivao joj pomoć drug Vaso Miskin Crni. Rad partijske ćelije grafičkih radnika stalno se poboljšavao, a i broj članova je stalno rastao, pa su primljeni u Partiju Karlo Andrijević, Hinko Durin, Salamon Romano, a sa Zagrebačkog univerziteta uključen je u rad i drug Hajnrih Fertig, koji je prekinuo studije zbog revolucionarnog rada i izučavao grafičku struku u štampariji »Bosanska pošta«, kod svog ujaka Bretlera.

Sadržaj rada ćelije grafičkih radnika nije se iscrpljivao samo u proradi partijskih direktivnih članaka i štampe. Na dnevni red su vrlo često stavljana i pitanja koja su osposobljavala ćeliju da rukovodi borbom medu grafičkim radnicima.

Ćelija je pratila i rukovodila svim sektorima rada na svom području. Pored marksističkog obrazovanja, razmatrana su pitanja organizovanja grafičkih radnika koji nisu članovi sindikata a čiji poslodavci nisu poštivali kolektivni tarifni ugovor. Posebna pažnja obračana je radnicima i omladini koji su radili u Islamskoj štampariji, štamparijama Dozet, Slepčević i Mučibabić i nizu privatnih knjigovezaca, gdje su radnici beskrupulozno eksploatisani, ne poštujući ni elementarne propise o zaštiti rada koji su tada bili na snazi. Pored toga, ti radnici su bili bijedno plaćeni, a zbog teških

uslova rada, često i trovanja olovom, obolijevali su i ostajali bez posla.

Posebna briga ćelije bila je da prati i pomaže rad skojevskog aktiva i da iz njegovih redova priprema kandidate za Partiju.

Partijska organizacija pratila je i preko svojih članova pomagala rad Prosvjetne sekcije grafičke omladine, koja je organizovala vrlo intenzivan rad, formirala više aktiva i diletantsku tamburašku sekciju, hor, stonotenisku sekciju, te organizovala sindikalni kurs, kurs linoreza i razvijala druge aktivnosti, a redovno medu omladinom prikupljala novčana sredstva za Crvenu pomoć. Prosvjetna sekcija grafičke omladine održala je u periodu 1939-1941. godine priredbu u Radničkom domu za sve grafičare, te u Grafičkom domu nekoliko drugarskih večeri s programom sastavljenim od recitacija, horskih pjesama i recitala iz života radničke klase.

Članovi Partije i skojevci aktivno su uzimali učešća u akcijama koje je organizovala Partija. Prikupljana je pomoć po štamparijama, dijeljen na čitanje ilegalni materijal ne samo po štamparijama i knjigoveznicima, u kojima su radili članovi Partije i SKOJ-a, nego i šire, po gradskim kvartovima i ulicama.

Povodom dolaska Živka Topalovića u Sarajevo 1939. godine, organizovana je akcija da se razbije njegov zbor u Radničkom domu i tako raskrinkaju socijaldemokratski vrhovi koji su se suprotstavljali akcijama radnika koje su vodili komunisti. Grafički radnici - komunisti uzeli su,jakode, aktivnog učešća u izvikivanju oarola o izdajničkoj ulozi Živka Topalovića, Jakšića i uspjeli su da onemoguće njegov zbor. Tada je nastupila policija i uhapsila jedan broj aktivista, medu njima i Mordu Altarca.

Mordo Altarac i ja ilegalno smo odštampali u Štampariji Kajon, u kojoj smo radili, poslije radnog vremena, nekoliko hiljada dopisnih karata sa slikom jugoslovenskih interbrigadista iz Španije, zatočenih u logoru Girsu u Francuskoj. Te su se dopisnice prodavale radi prikupljanja pomoći drugovima u logoru.

Ćelija je razvijala i druge aktivnosti. U povodu raznih godišnjica održavani su prigodni sastanci, kao godišnjice oktobarske revolucije (na kojima su uzimali učešće, pored članova Partije i skojevaca, i mnogi simpatizeri Partije).

Ovakvi sastanci održavani su u stanovima Franje Tišme, Magribija broj 5, Morde Altarca, koji je stanovao preko puta jevrejske sinagoge, Jožefa Romana, u Ulici Stake Skenderove 6, i u stanu Mladena Kneževića Traktora, u Kovačićima - Beogradska ulica.

Pojedini članovi Partije davali su svoje stanove za održavanje važnih sastanaka ili kao utočište. U stanu u Magribiji 5. nalazili su utočište poneki drugovi koji su morali da se kriju pred policijom, među njima članovi MK KPJ Pavle Goranin, Jovanka Čović i dr.

U vremenu od februara do jula mjeseca 1940. godine, partijska organizacija grafičkih radnika bila je proširena. U nju su primljeni novi članovi koji su sa starim mnogo spremnije izvršavali novije i složenije zadatke koje je situacija nalagala, tako da je organizacija brojala 9 članova: Mladen Knežević Traktor, sekretar, Franjo Tišma, Mordo Altarac, Jožef Romano, Hinko Durin, Hajnrih Fertig, Karlo Andrijević, Salamon Romano, Zdravko Čović. A i broj kandidata nije bio mali. Koliko se sjećam, kandidati su bili: Esad Abdičević, Abdulah Sidran i Slobodan Čubrić.

Uticaj članova Partije na Sindikat grafičkih radnika bio je pred rat znatan. Članovi Partije uživali su veliki ugled među drugovima, a i sve akcije uspješno su izvodili, birajući, kad god je to moglo, legalne forme preko organizacije Saveza grafičkih radnika Jugoslavije za grad Sarajevo.

Karakteristično je da je nekoliko članova upravnog odbora SGR davalo priloge za »Crvenu pomoć«, pa i sekretar Ilija Ramljak.

Nakon aprilskog rata i okupacije zemlje, izvršena je reorganizacija partijske organizacije i pojedini članovi su odlazili na druge zadatke, ali je ćelija i dalje radila i djelovala. Kasnije je većina otišala na druge zadatke, u početku ustanka u partizane ili su uhapšeni i odvedeni u logor.

PERO KAURIN

O RADU PARTIJSKE ĆELIJE PRI SINDIKATU KOŽARSKO-PRERAĐIVAČKIH RADNIKA

Kao mlad kožarsko-preradivački radnik, došao sam iz provincije i zaposlio se u Sarajevu, najprije kod privatnih poslodavaca, a potom u Vojno-odjevnom zavodu (Vojna odjeća). Uvidio sam da se težak položaj, kako moj, tako i ostalih radnika, ne može individualno rješavati, već zajednički i organizovano.

To me je ponukalo da se učlanim u Sindikat podružnice kožarsko-prerađivačkih radnika URSS-ovih Sindikata. Upoznao sam se sa najboljim aktivistima našeg sindikata: Davidom Levijem! Andrijom Lomparom, Alijom Dizdarevićem i drugima.

Nalazeći se stalno u društvu ovih sindikalnih aktivista, mnogo sam čuo i naučio, često su mi govorili o Sovjetskom Savezu, španskom građanskom ratu, o Komunističkoj partiji Jugoslavije i si. Pozivali su me na sastanke koji nisu uvijek bili samo sindikalni nego su imali i partijski karakter. Tako sam postepeno uključen u rad kao kandidat, a potom sam primljen u članstvo KPJ u ćeliji koja je postojala pri Sindikatu kožarsko-prerađivačkih radnika u Sarajevu. Kada sam primljen, to jest 1940. godine, u ćeliji su bili: David Levi, sekretar i Andrija Lompar, radnici u Vojno-odjevnom zavodu, Alija Dizdarević, Džavid Haverić, Luka Ivanišević i Blaško Handžić, radnici kod privatnih poslodavaca.

Prema tome, u ćeliji je tada bilo ukupno 7 članova. U samom početku 1941. godine, ćelija se povećala za još jednog člana - Jerka Mihića, koji je bio zaposlen kod privatnog poslodavca Adama Majera. Kasnije je on,kao dobar naš aktivista i saradnik, uha-

pšen i protjeran u logor Jasenovac, pa Staru Gradišku. Nešto kasnije ili tačnije, pred sam rat, u ovoj ćeliji je u KPJ primljena frizerska radnica Stela Mihić Ljerka.

Članovi ove partijske ćelije nisu bili aktivni samo u sindikatu već i na zadacima Mjesnog komiteta za čitavo područje grada Sarajeva. Uz aktivnost članova KPJ i drugih radnika koji nisu bili pod uticajem socijaldemokrata, organizovan je 1938. godine opšti štrajk obućarskih radnika u Sarajevu i uspješno je završen nakon punih šest nedjelja.

Pored opštih zadataka koje je Mjesni komitet postavljao pred članove ćelije, na sastancima je često raspravljano i o ličnom političkom uzdizanju, o odgovornosti za izvršenje postavljenih zadataka, o držanju pred klasnim neprijateljem i si.

Poslije zabrane djelovanja sindikata kožaraca decembra 1940. godine, ćelija je, pored ostalih pitanja, usmjerila svoj rad na organizaciona pitanja. Aktivnost ćelije ispoljila se i uoči 27. marta 1941. godine, pa se uspjelo da većina kožarsko-preradivačkih radnika izađe na ulice i uzme učešće u tim historijskim demonstracijama.

Nekoliko dana kasnije, tj. trećeg aprila 1941 godine, uoči samog rata, sekretar ćelije David Levi bio je uhapšen u jednoj akciji. Naime, drugog aprila na sastanku ćelije, kojem nisu prisustvovali svi članovi, zaključeno je da David i ja dijelimo proglas CK KPJ pred ulazom u Glavnu željezničku radionu. Ujutro, trećeg aprila, nama se pridružio i Nisim Montiljo, krojački radnik.

Raspored je bio takav da njih dvojica neposredno pred ulazom, s desne strane od podvožnjaka, dijele letke svakom petom ili desetom radniku, a ja sam, po rasporedu, pred ulaz došao sa lijeve strane od Pofalića. Kad sam moju količinu letaka podijelio, vratio sam se na Marijin-dvor gdje smo se, prema dogovoru, trebali naći sva trojica. Stigao sam na Marijin-dvor i sačekao izvjesno vrijeme, ali Nisim i David nisu došli. Nekoliko sati kasnije doznao sam da su obojica uhapšeni.

Poslije hapšenja sekretara Davida Levija, Leze Perere, Isidora Levija, Nisima Montilja i još nekih članova KPJ, koje su kasnije negdje ustaše ili Nijemci ubili, za sekretara je izabran Džavid Haverić. Između aprila i jula 1941. godine ćelija se povećala za još trojicu članova: Hamdo Sirbubalo, radnik kod privatnog poslodavca, Marko Ćorić i Nikola Kosorić, radnici Vojno-odjevnog zavoda.

Okupacijom zemlje nametnuti su komunistima još veći zadaci, a uslovi ilegalnog rada postali su složeniji i opasniji. Izborom novog sekretara, rad ćelije počeo se normalno odvijati, ali ni to

nije dugo potrajalo. Nekoliko mjeseci kasnije, tj. prilikom rasturanja proglasa CK KPJ o podizanju oružanog ustanka, došlo je do hapšenja, pa su uhapšeni Džavid Haverić i njegov mladi maloljetni brat Kemal. Malo zatim, po direktivi Mjesnog komiteta, određeno je da Alija Dizdarević i ja idemo po vezi, preko Kasindola, u Trebevićku četu, što smo i učinili.

Hapšenjem Haverića i još nekih drugova, te odlaskom jednog dijela članova na Jahorinu i Trebević, ćelija kožaraca prestala je da postoji.

Iz redova kožaraca bilo je još učesnika narodnooslobodilačkog rata, koji su u borbu stupili u godinama 1942, 1943. i kasnije, kao što su Neško Milatović i drugi, ili su sa aktivnim i organizovanim radom u gradu, kao Mustafa Dizdar i drugi, dali svoj doprinos narodnooslobodilačkoj borbi.

AZIZ KOLUDER

U KOLSKOJ RADIONICI I ŽELJEZNIČKOJ LOŽIONICI

Zaposlio sam se u Glavnoj željezničkoj radionici 1936. godine, koliko se sjećam, u proljeće. Radio sam u odjeljenju kotlarije. Plate radnika bile su veoma niske, posebno mladih. Rad je bio težak i radilo se u dvije smjene, a pored svega toga, puni radni dani u mjesecu nisu se mogli ostvariti zbog pomanjkanja sredstava. O teškom radu i malim platama radnici su uvijek međusobno razgovarali. Pričajući s nekim mladim radnicima, sticao sam utisak da se ne radi o ljudima koji samo tako negoduju na postojeće stanje, nego da se osjeća i nešto više nego obično nezadovoljstvo.

Ja nisam osjećao da je bilo nekog organizovanog rada u Glavnoj željezničkoj radionici, ali sam kod mnogih radnika primijetio nezadovoljstvo postojećim stanjem, a osobito ekonomskim položajem. U tim pričama i diskusijama mogla se osjetiti propaganda, kao, recimo, propagiranja stanja u Sovjetskom Savezu, razgovora o pravima radnika i drugom. To sam slušao od pojedinaca, a o tome sam i sam govorio drugima.

U martu 1937. godine, na moju molbu, premješten sam u Željezničku ložionicu Mostar. Radio sam kao bravar u kolskoj radionici. Vrlo brzo sam se uključio u aktivan rad. Moju aktivnost i borbenost zapazili su drugovi, pa su mi pristupali i ponekad ukazivali na tu moju pretjeranu borbenost i otvorenost.

Bio sam aktivan u Ursovim sindikatima, a stalno sam posjećivao Radnički dom i radio u društvu »Abrašević«. Dolazio sam u kontakt sa mnogim drugovima, a posebno sa starim komunistima

koji su se vratili s robije (a koje sam odranije poznavao). Gotovo redovno sam bio u društvu sa njima. Taj kontakt sa starim drugovima doprinio je da sam se u ložionici još više aktivirao, te sam potkraj 1937. godine primljen u Partiju. Poslije toga, biran sam za sekretara ćelije u Željezničkoj ložionici Mostar. Godine 1938-39. i 1940. bile su veoma burne pa je takav bio i partijski rad na svim domenima društvene djelatnosti, čime su sticani ogromni poeni za popularnost medu masama. To je period i mog ličnog uzdizanja, sticanja partijskog iskustva i revolucionarnog ilegalnog rada. Biran sam u Mjesni komitet Partije 1940. godine. Poslije septembarskih demonstracija, a i druge moje aktivnosti u Željezničkoj ložionici, uhapšen sam, a onda, po kazni, premješten u Kolsku radionicu Alipašin Most, u Sarajevu.

U ovoj radionici nije postojala partijska organizacija. Preko koga sam se povezao sa sarajevskom organizacijom ne znam, ali pretpostavljam da sam se povezao preko Avde Hume. Uglavnom, odmah sam se povezao preko Vase Miškina sa partijskom ćelijom Željezničke ložionice u Sarajevu.

U Kolskoj radionici Alipašin Most bila je samo tzv. »laufender partija« (tekuća opravka). Radilo se isključivo vani, pod vedrim nebom, bez obzira na godišnje doba. Radni uslovi bili su veoma teški i najviše su ličili na uslove u radnom logoru. Godine 1940-41. bila je vrlo jaka zima. Bio je visok snijeg, a radni zadaci bili su veliki. Moralo se raditi punih osam sati pa i više, jer se dobijem posao morao istog dana završiti, pošto su vagoni bili puni i isključeni iz saobraćaja. Jaka zima je otežavala rad jer sve je bilo smrznuto. Kraj radnog mjesta ložili smo otvorene vatre, oko kojih smo povremeno se grijali, kao i alat s kojim smo radili. Da ga nismo grijali, smrznuti alat bi se lijepio za ruke i skidao kožu s ruku. Predradnici i poslovođe, izuzev rijetkih pojedinaca, bili su vrlo strogi i tjerali su ljude na rad. Često su ljude radi neizvršenog zadatka, a ponekad i iz lične mržnje i čista mira, slali na zapisnike i kažnjavali.

Odmah po dolasku u radionicu na Alipašinom Mostu, prihvatio sam se rada. Prvo sam se upoznao sa ljudima, pa sam za kratko vrijeme formirao aktiv od desetak ljudi, uglavnom mlađih radnika. Budući da nije postojala partijska ćelija, sav rad se odvijao preko ovog aktiva i mojih ličnih kontakata. Sastanci aktiva održavani su stalno i redovno, a ljudi su upoznavani sa političkom situacijom kod nas i u svijetu, kao i sa ostalim tekućim problemima, problemom fašizma i opasnosti od rata. Svaki član aktiva dobivao je i konkretne zadatke, na primjer: raznošenje štampe, pronalaženje novih pretplatnika za štampu i slične sitne svakodnevne zadatke. Svaki član aktiva trebalo je da bude i agitator, svakako,

prema svojim sposobnostima, i raspačivač naše legalne i polulegalne štampe. U ovom aktivu bilo je nekoliko izraslijih drugova koji su raspačavali legalnu štampu, a, ponekad, ilegalni materijal, koji je izdavala naša partija kao: letke, proglase i si. Tim ljudima posvećivana je nešto veća pažnja i u individualnim kontaktima jer se smatralo da bi njih trebalo u budućnosti uključiti u Partiju. Inače, od ovakvih aktiva tražila se kompletna aktivnost, redovnost dolaska na sastanke, intenzivno traženje pretplatnika za našu legalnu štampu, a osnovno je bilo - privikavanje na konspirativni rad. U radu s ljudima nije bilo nekih problema, moglo se uspješno djelovati među radnicima. Dobro se raspačavala naša legalna štampa, kao i ilegalni materijal kojeg je izdavala sarajevska organizacija. Interesantno je pomenuti da nijedan letak niti proglas nije pao u ruke policije. Mislim da to veoma dobro govori o ugledu naše partije među radnicima i njihovoj ljubavi prema Partiji. U tom periodu sarajevska organizacija je bila veoma aktivna, lišena sektaštva i znalački se koristila slabostima vladajuće buržoazije. Naročito mi je imponovala širina za razliku od nekih sredina van Sarajeva u kojima sam ranije djelovao.

Partijski sam bio povezan sa ćelijom u Ložionici Sarajevo, pa sam i odgovarao za svoj rad u toj ćeliji. Bio sam zadužen za štampu, a bilo nas je oko 6-7 drugova. Ne tvrdim da je taj broj tačan, dozvoljava se mogućnost da je bilo i više. Veoma dobro se sjećam drugova: Živka Jošila, bravara, Franje Radoša, tokara, Salke Goze, bravara, i druga Miloša kojem ne znam prezime. Koliko se sjećam, pri Ložionici Sarajevo postojala su dva aktiva o kojima smo na sastancima partijske ćelije raspravljali. U jednom od tih aktiva, koliko se sjećam, bili su Omer Popovac iz Mostara, Stevo Stević, Hivzija Ćatić i Omer Kapetanović. Sa njima sam dolazio u doticaj, naročito sa Omerom Popovcem i drugim drugovima koji su mi bili poznati iz Mostara. U ovom aktivu bila su još dvojica, ali se njihovih imena ne sjećam.

Preko mene je išla sva štampa i ostali materijal za Ložionicu Sarajevo i Radionicu Alipašin Most. Na dnevnom redu partijske ćelije najčešće su se nalazila pitanja političke situacije kod nas i u svijetu, a posebno opasnost od fašizma i rata, te organizaciona pitanja i rad sa aktivima. Sastanci su se održavali kod Franje Radoša ili u jednoj kući u Novom Sarajevu, koja se nalazila niže od Ložionice.

Raspačavanje legalne štampe bilo je dobro organizovano. Štampu sam podizao od jednog druga koji je stanovao u nekoj staroj kući poviše sadašnjeg Okružnog suda. Tu sam dolazio redovno, u određene dane i podizao štampu. Vjerujem da je to bio neki centralni punkt za raspačavanje legalne štampe, štampa za

Ložionicu dostavljana je Živku Jošilu, a preko Salke Goze koji je sa mnom stanovao. Za radionicu Alipašin Most nosio sam ja. štampa je, po pravilu, raspačavana preko aktivista koji su se brinuli o pronalaženju i novih pretplatnika. Istina je i to da su svi članovi Partije bili angažovani na pronalaženju pretplatnika i popularizaciji naše štampe. Ilegalni materijal, kao što su »Proleter« i razni leci, te polulegalni materijal, kao »Vjesnik«, dobijao sam od Vase Miškina Crnog.

Redovno smo održavali sastanke partijske ćelije, skoro svakodnevno lične kontakte. U ličnim kontaktima imali smo isključivo na umu rad Partije, što je, inače, bila svakodnevna preokupacija. Gotovo da nismo imali lični život, sve se svodilo na pokret, ilegalni rad i propagandu ideja socijalizma. Ličnim kontaktima, koje smo smatrali veoma važnim, stalno smo obuhvatali nove ljude i vršili na njih određeni uticaj. U to doba, bio je to najkorisniji rad na popularizaciji naših ideja i pokreta.

U Ložionici Sarajevo fizički rad je bio nešto snošljiviji nego u Radionici Alipašin Most. Izuzetak je bio »senkanal« i rad na lokomotivama koji je bio težak i prljav, a odvijao se i zimi pod otvorenim nastrešicama. Nikakve higijensko-tehničke zaštite nije bilo, niti se uopšte vodilo računa o zaštiti zdravlja ljudi.

Na željeznici uopšte, pa i u sarajevskom čvoru, željeznički radnici su bili veoma loše plaćeni, to je u ono doba bilo poslovično. Ovi radnici bili su prepušteni sami sebi, nisu imali ni svoju klasnu sindikalnu organizaciju, niti su smjeli da se organizuju u Ursove sindikate, koji su već tada bili, dobrim dijelom, pod uticajem naše Partije i uspješno vodili borbu za poboljšanje ekonomskog položaja svojih članova. Postojali su na željeznici režimski s' idikati, takozvani Željeznički nacionalni sindikat (tako smo ga nii nazivali), koji je svakome više služio nego željezničkim radnicima. Svrha stvaranja ovog sindikata na željeznici nije bila da se pomogne željezničarima, da im se stvore bolji životni i ekonomski uslovi, nego, naprotiv, da se otupi klasna oštrica borbe željezničkih radnika. Mnogi vodeći ljudi željezničkog sindikata bili su klasni neprijatelji radnika, razni Ijotićevci, nacionalisti i režimski ljudi koji su vjerno služili svojim poslodavcima. Mnogi od tih ljudi bili su konfidenti i dostavljači policije.

Pored uticaja koji je naša partija imala na radnike direktno ili preko aktiva, bilo je još ljudi u Ložionici i u Kolskoj radionici Alipašin Most na koje se uticalo na određen način, preko štampe i u ličnim kontaktima.

Ranije sam pomenuo da je bilo predradnika i poslovođa koji su bili vrlo loši ljudi. Takav je bio jedan »partivoda« (skupinovoda)

pod imenom Mata, bio je vjerna sluga buržoazije. Tjerao je stalno ljude na rad, bez obzira na jaku zimu i teške uslove rada. Radnicima je davao što je mogao veće radne zadatke od svih ostalih predradnika. Više puta mu je skrenuta pažnja na njegove postupke, ali nije bilo koristi. Zato smo organizovali da se »urazumi« i premlati poslije posla, van radionice. Zaduženo je bilo nekoliko radnika iz aktiva, ali sam se i ja umiješao. To je bila greška. Poslije nekoliko dana, uhapšen sam zajedno sa Salkom Gozom, jer smo zajedno stanovali. Bio sam zatvoren u žandarmeriji na Alipašinom Mostu. Žandarmi su našli dvojicu omladinaca koji su posvjedočili da sam im davao neke letke. Naravno, tukli su me zajedno sa Gozom. Poslije izvjesnog vremena provedenog u zatvoru, štrajkovao sam glađu 7 dana i zahtijevao da me predaju na sud, pa su me sproveli u sreski zatvor, a materijal su predali sudu optužujući me za komunističku propagandu.

O ovom hapšenju i držanju na policiji postoji žandarmerijski izvještaj.[1]) Poslije izlaska iz sreskog zatvora, otišao sam u stan Vase Miškina Crnog, gdje sam ga našao sa Isom Jovanovićem. Rekli su mi da su obezbijedili advokata koji će me braniti i da se zove Joža Engel. Takođe, treba da nađem stan, ali ne treba da se u njemu prijavim na svoje ime.

Poslije pronalaska stana i mog definitivnog otpuštanja sa željeznice, živio sam od pomoći koju mi je davala Partija. Dobivao sam i razne partijske zadatke. Radio sam i za Pokrajinski komitet SKOJ-a, a najviše sam sarađivao sa Miljenkom Cvitkovićem. Prisustvovao sam jednom savjetovanju SKOJ-a u Sarajevu, vjerujem da je to bilo pokrajinsko savjetovanje. Održano je u jednom stanu i sjećam se da sam tu i prenoćio sa nekoliko drugova. Na savjetovanju je učestvovalo 15-20'drugova, među kojima su bili Rato Dugonjić, Miljenko Cvitković, Alija Hodžić i Arpadžić, koji je bio rodom iz Mostara, a živio je u Zenici. Da li sam tada ili ranije bio izabran u Pokrajinski komitet SKOJ-a, to ne znam, ali sam kasnije obavljao neke zadatke u ime Pokrajinskog komiteta SKOJ-a.

Sjećam se da sam ispred Pokrajinskog komiteta SKOJ-a prenio neki materijal i direktive skojevskoj organizaciji u Mostaru. Kao delegat Pokrajinskog komiteta SKOJ-a prisustvovao, sam i

") U izvještaju žandarmerijske stanice Alipašin Most. broj 271. od Z9. januara 1941. godine, stoji, između ostalog:

••Koluder Aziz Mustafin...

Dana 24 januara 1941. godine doznala je ova stanica da su pojedini bravari u Željezničkoj radioni u Alipašinom Mostu posljednjih dana čitali letke nedozvoljene sadržine...«

konferenciji SKOJ-a Tuzle. Redovno sam održavao kontakte sa Alijom Hodžićem.

Po zadatku Partije, nekoliko puta sam putovao u Mostar, prenoseći neki materijal i direktive. Bio sam i u Varešu po partijskom zadatku. Trebalo je da se uposlim u rudniku kako bi oživio partijski rad medu rudarima. Nisam se uspio uposliti i pored preporuke koju sam imao. Ali, upoznao sam se sa stanjem u partijskoj ćeliji rudnika Vareš. Održao sam sastanak sa dvojicom drugova. Partijski rad u rudniku nije bio naročito efikasan. Oba druga sa kojima sam održao sastanak, bili su neradnici i panikeri, tipični socijaldemokrati. Izvještaj o stanju u rudniku podnio sam Avdi Humi.

Mjesni komitet me zadužio za širi politički rad. Naime, partijska ćelija Glavne željezničke radionice organizovala je redovno i vrlo često neke šire političke sastanke radnika Glavne željezničke radionice. Ti sastanci održavani su po raznim stanovima i jednom sastanku prisustvovalo je oko 26 do 30 ljudi. Na tim sastancima ljudi su informisani o političkoj situaciji kod nas i u svijetu, o opasnosti od fašizma i rata, o skupoći i petoj koloni, o položaju radnika Jugoslavije, itd. Koliko se sjećam, tih sastanaka je bilo 6 - 7, a možda i više. Da li su svi ti ljudi bili iz Glavne željezničke radionice, ja ne znam, ali znam da su me na te sastanke dovodili drugovi iz Glavne željezničke radionice. Želim ovom prilikom napomenuti da su slušaoci na tim sastancima disciplinovano i sa izuzetnim interesovanjem slušali informacije, iako su bili zbijeni u raznim sobicama kao sardine. Za vrijeme izlaganja bila je takva tišina i mir da je to za nevjerovati.

Ovo podvlačim da bi se znalo koliko je među ljudima bilo interesovanje za političku situaciju i ostale događaje, a to, istovremeno, govori da je Partija izabrala pravo vrijeme i prave ljude za rad i agitaciju. S obzirom na relativnu masovnost sastanaka i otvorenosti pri izlaganju, a i činjenicu da su ljudi naslućivali ispred koga im se govori, te da ni jedan od tih sastanaka nije bio provaljen, može se zaključiti da su ljudi voljeli našu partiju i cijenili njene iskrene napore za dobro naših naroda i radničke klase. Učestvovao sam i 27. marta u demonstracijama protiv Trojnog pakta. Te demonstracije bile su veoma masovne. Komunisti su u demonstracijama bili nosioci i inicijatori parola, koje su sve zajedno izražavale potrebu borbe protiv pete kolone i pakta sa hitlerovskom Njemačkom, borbe za odbranu naše zemlje, za savez sa Sovjetskim Savezom, itd.

JOVANKA ČOVIĆ

DRUŠTVENO-POLITIČKA AKTIVNOST PARTIJSKE ORGANIZACIJE U TVORNICI ČILIMA SARAJEVO

Sarajevska tvornica čilima je bila jedno od najstarijih preduzeća u gradu. Posljednjih godina, pred rat, broj zaposlenih se povećao. Tvornica je imala preko tri stotine radnika koji su radili u dvije smjene.

Na izradi čilima (ručno tkanje) radila je, uglavnom, ženska radna snaga, dok su u pripremi (transport, sporedne radionice, održavanje tkačkih stanova, bojenje) i administraciji radili muškarci.

Zvanični naziv preduzeća bio je Banovinska tkaonica čilima. To je bilo državno preduzeće. Najveći dio proizvodnje se izvozio, što je bilo veoma unosan posao. Ovakav položaj preduzeća unekoliko je određivao i položaj zaposlenih radnika. Nije bilo, bar ne u većoj mjeri, samovoljnih postupaka prema radnicima (nezakonitih otkaza, itd). U tvornici su bile precizno određene norme na osnovu kojih se vršilo redovno isplaćivanje zarada, za razliku od privatnih tekstilnih preduzeća. Zarade u tvornici su se kretale od 450 do 900 dinara u periodu od 1938. do 1941. godine, što je ovisilo o brzini i sposobnosti pojedinih radnica.

Međutim, i pored nešto boljih uslova rada nego u drugim preduzećima, u Tvornici čilima je bio vrlo jak uticaj sindikata. Bilo je vrlo malo radnica koje nisu bile organizovane u URS-u, a koliko ja znam, niko od radnika nije bio član režimskih sindikata. Mislim da je tome doprinijela, u izvjesnom smislu, i tradicija. Naime, u

tkaonici je radio jedan broj starih radnica, dugogodišnjih članova i učesnika radničkog pokreta još iz perioda prije I svjetskog rata i prvih poratnih revolucionarnih godina, koje su uticale na mlade radnice, pa su i one prilazile sindikalnoj organizaciji.

U tkaonicu čilima uglavnom su dolazile mlade djevojke iz siromašnih radničkih porodica sa periferije grada. Te djevojke su bile često nepismene i bez ikakvih kvalifikacija. U tkaonici su uz pomoć starijih radnica, savlađivale vještinu tkanja čilima. Bilo je dovoljno nekoliko nedjelja praktične obuke da bi počele samostalno raditi. Jednom riječju, bio je to proletarijat ovisan isključivo o zaradi u preduzeću i bez ikakvih drugih izvora prihoda.

U periodu od 1937. do 1939. godine, sindikalna organizacija u tkaonici vodila je, sa dosta uspjeha, nekoliko akcija za poboljšanje radnih i materijalnih uslova. U pregovorima sa direktorom, uglavnom su učestvovale starije radnice (povjerenici po odjeljenjima). To su bile spontane akcije, bez ikakvih političkih uticaja sa strane.

Tek u toku 1939. godine počinje organizovano djelovanje i jači uticaj Partije u URS-ovim sindikatima u čitavom gradu, što je imalo uticaja i na rad sindikalne organizacije u Tvornici čilima. To je vrijeme kada se aktiviraju mlade snage. Mladi radnici, na koje je Partija ostvarivala najjači uticaj, sada postaju nosioci aktivnosti. Raste njihov uticaj među radnicima i spremnost da učestvuju u širim akcijama.

Neposredniji uticaj i povezanost Partije osjetili su se dolaskom inž. Fuada Midžića. On se kao komunista, počeo da povezuje sa radnicima koji su se isticali svojom revolucionarnošću i naprednim shvatanjima. I moje prve veze sa Partijom ostvarene su posredstvom druga Midžića. Nekoliko puta smo razgovarali u stanu u kojem je stanovao kao podstanar i na skijanju na Crepoljskom, jer bi u tvornici kontakti inženjera i radnice brzo pali u oči i postali sumnjivi. Na sličan način je drug Midžić ostvarivao kontakte i s drugim radnicima i radnicama.

Ulaskom komunista u sindikat raste uticaj Komunističke partije na radnice. Oni unose revolucionarne ideje u rad i akcije, za razliku od socijaldemokrata koji su preko svog rukovodstva, tada povezanog sa vlastodršcima, nastojali sve akcije svesti na sitna poboljšanja uslova rada i povećanja plata. Zbog povezanosti socijaldemokratskih vrhova sa poslodavcima i policijom, i te su akcije često propadale.

U svim akcijama koje je vodio sindikat u periodu od 1939. do 1941. godine, pa čak i u onim čisto tarifnim, bitka je vođena na

dva fronta, sa poslodavcima i sa rukovodstvom socijaldemokratske partije u sindikatu, koje je oportunističkim i likvidatorskim držanjem i stavovima nastojalo da onemogući svaki revolucionarniji zahtjev. U podružnici tekstilnih i kožarskih radnika plaćeni sekretar je bio socijaldemokrata, a budući da smo imali samo jednu prostoriju, sve akcije smo morali pripremati van podružnice, a zatim te stavove zastupati na sastancima. Radno mjesto je sekretaru omogućavalo da bude u toku svih zbivanja, što je on koristio i 0 svemu obavještavao svoje rukovodstvo. Tako je često ometao akcije radnika. Zahvaljujući njemu, štrajk radnica bijelog rublja je proglašen ilegalnim i nije mu pružena ni materijalna pomoć.

Dotad prilično izolovana od zbivanja u gradu i drugim sindikalnim organizacijama, sindikalna organizacija Tvornice čilima aktivira se i uključuje u šire akcije pojedinih strukovnih sindikata. Aktivan rad nekoliko mladih radnika, na koje je Partija imala uticaja u podružnici tekstilnih radnika, imao je svog odraza na rad u tvornici. Takode, sve je veći broj radnika i radnica koji se uključuju u kulturno-zabavni život u Radničkom domu u okviru strukovnih sindikata.

U jesen 1939. godine dolazi drug Iso Jovanović, koga je uputio CK Jugoslavije da radi na obnovi i formiranju partijske organizacije u Sarajevu. Kao iskusan revolucionar i sindikalni aktivista, povezuje se sa aktivnim drugovima u sindikatu, a preko njih sa naprednim radnicama, između kojih odabire one koji pokazuju najviše revolucionarne spremnosti i priprema ih za prijem u Partiju. Pri tome vodi računa da ti ljudi, pored ostalih kvaliteta, uživaju 1 određeni ugled medu radnicima, sa kojima rade, kao beskompromisni borci za pravo radnika.

Jedna od prvih akcija u okviru sindikata tekstilno-kožarskih radnika bila je organizovanje sastanka radnika iz svih preduzeća tekstilno-kožarske struke. Bilo je predviđeno da se na ovom sastanku pretrese težak položaj radnika u ovoj industrijskoj grani i da se donesu mjere koje sindikat treba da poduzme. Sastanak je bio masovno posjećen. U prepunoj sali Radničkog doma podnesen je referat u kome su izneseni svi problemi koji tište tekstilne i kožarske radnike, a posebno su istaknute teškoće oko nabavke sirovina iz prekomorskih zemalja. Nabavka sirovina je bila znatno otežana, jer je rat već bio počeo. U referatu je istaknuto da bi savez sa SSSR-om omogućio nabavku sirovina iz te zemlje. Policijski agent koji je prisustvovao sastanku, zbog spominjanja SSSR-a, oduzeo je referat drugarici Adeli Sunarić koja ga je čitala. Da ne bi tako značajan sastanak propao, tada smo govorile drugarica Roza Papo i ja, ističući uglavnom ona pitanja iz referata.

Svi koji su tada istupali, bili su komunisti. Stavovi koje su zastupali, a to su bili stavovi Partije, naišli su na punu podršku radnika. Ovo je bio jedan od značajnijih skupova organizovanih pod neposrednim rukovodstvom Partije, uprkos uticaja socijaldemokrata.

Neposredno poslije ove konferencije, saopštio mi je drug Iso Jovanović da sam primljena u Partiju. Mislim da su tih dana u Partiju primljeni i Roza Papo i Milutin Durašković. Prvom partijskom sastanku prisustvovala sam tek početkom oktobra. Tom sastanku ćelije prisustvovale su drugarice Marija Koš i Roza Papo i drugovi Milutin Durašković i Milutin Velimir, sekretar ćelije. Prvi sastanak je održan u stanu Ise Jovanovića, u sadašnjoj Masarikovoj ulici. Kasnije je partijska ćelija proširena. Novi članovi su bili Hana Ozmo, Zora Šer i Rasema Damastagić. Nešto kasnije, u ćeliju su došle Radojka Lakić i Zaga Blažić koje su odranije bile članovi Komunističke partije.

Partijski život u ovoj ćeliji je bio vrlo intenzivan, jer je organizacija imala prilično širok krug djelovanja. Sve što se dogadalo u preduzećima u kojima su radili pojedini članovi Partije, bilo je pod neposrednim uticajem partijske ćelije. Poznato mi je da je ova ćelija, u kojoj ja tada nisam bila, preko drugarice Roze Papo, neposredno rukovodila štrajkom radionica bijelog rublja. Taj se štrajk, zahvaljujući velikom požrtvovanju i aktivnosti drugarice Roze, održao pod najtežim uslovima. sa veoma malom materijalnom pomoći, skoro dva mjeseca. Ovo je bio partijski zadatak koji je, uprkos svim teškoćama, savjesno i dokraja ispunila.

Sjećam se da smo, pored aktivnosti u sindikalnim organizacijama i učestvovanja komunista iz ove ćelije u svim drugim akcijama, prerađivali materijal iz radničkih listova »Proleter« i »Srp i čekić«, te Istoriju SKP (b), te učestvovali u akcijama dijeljenja letaka i pisanja parola po gradu.

Već polovicom 1940. godine stvoreni su uslovi da se formira partijska organizacija u Tvornici čilima. U Partiju je primljena Stana Vlačo, dok smo Rasema Damastagić i ja prešle iz ćelije tekstilaca. Nešto kasnije, primljena su još dva člana. To su bili Muhamed Repovac, veoma aktivan omladinac, koji je radio kao crtač, i Nusret Brklja, radnik u stolariji. U prvo vrijeme sekretar partijske organizacije bila sam ja, a poslije mog odlaska, tu dužnost preuzeo je Brklja.

Formiranjem ćelije, u Tvornici čilima počinje još intenzivnije političko djelovanje među radnicima. Oko ćelije smo okupili dosta širok aktiv. Sačinjavali su ga radnici i radnice koji su kasnije, pos-

lije zabrane rada sindikata, bili veoma značajna i organizovana snaga na koju se moglo osloniti u nizu akcija.

U godinama 1940-1941. voden je čitav niz akcija kojima je rukovodio Mjesni komitet. To su bile demonstracije protiv skupoće, dijeljenje letaka, sukob u Radničkom domu prilikom dolaska Živka Topalovića u Sarajevo i niz drugih akcija u kojima su učestvovali i radnici i radnice iz Tvornice čilima.

U martu mjesecu 1940. godine kada su podijeljeni leci u preduzeću, neko je obavijestio policiju. Uhapšeni smo inž. Fuad Midžić, Omer Nikšić i ja. Ovo su bila prva hapšenja medu radnicima iz Tvornice čilima. Kasnije, u toku 1940. i 1941. godine, u nekoliko mahova su hapšene pojedine radnice, ali su ih poslije saslušavanja u policiji, ponovo vraćali na rad u Tvornicu čilima.

Zajedno sa radnicima iz ostalih preduzeća, radnici i radnice Tvornice čilima su prisustvovali masovnom skupu pred Banovinom, kada su radnici »Ključa« predavali predstavku da bi se sirovine nabavljale iz SSSR-a, što se kasnije pretvorilo u demonstracije i sukob sa policijom.

Medu značajnije akcije koje je vodio sindikat tokom 1940. godine, svakako spada i velika priredba sa kulturno-umjetničkim programom koju je organizovao Sindikat kožarsko-tekstilnih radnika uz pomoć drugova iz drugih strukovnih sindikata, u prvom redu, komunista. Kada danas govorimo o tome, izgleda, možda, i smiješno da tome pridajemo toliki značaj, ali s obzirom pa tadašnje političke prilike, svaki politički rad je bio veoma otežan. Stoga se Partija koristila svim legalnim mogućnostima da se radnici masovnije sastanu i da se uz pjesmu, pozorišni komad ili recitaciju podiže borbeni duh i proleterska svijest. Ovo je bila jedna od najmasovnijih priredbi, sa programom koji je uspješno pripremljen uz pomoć istaknutih komunista. Recitatorskom grupom je rukovodio Pavle Goranin, tada član Mjesnog komiteta, lako je program išao na odobrenje policiji, ipak smo uspjeli da uputimo poziv na borbu i proleterski internacionalizam. Sama priprema programa bila je, za nas, vrlo značajna, jer smo njome obuhvatili veliki broj omladinaca. Priprema je trajala više nedjelja. Program je b:o dobro pripremljen, pa je priredba veoma uspjela. Prilikom prodaje tombole, ubačeni su listići bez brojeva. Tako dobijena sredstva su predata »Narodnoj pomoći« za španske borce koji su se nalazili u koncentracionim logorima u Francuskoj. Akademski slikar Daniel Ozmo je izrezao u linorezu oznake koje smo mi kasnije prenijeli na blokove. Ovako je prodato preko hiljadu praznih tombola.

Zabrana URS-a prekinula je ovu aktivnost i onemogućila okupljanje radnika, jer je zatvoren Radnički dom. Novonastala situacija tražila je da se nadu nove forme rada i nove mogućnosti sastajanja. Svakako, zabrana rada sindikata u preduzeću donijela je nove teškoće, jer nije bilo legalne forme sastajanja. Tada se pokazalo da, pored partijske organizacije,i grupa simpatizera Partije predstavlja organizovanu snagu na koju se moglo računati. Partijska organizacija je nastavila da djeluje među radnicima, ali su se sada sastanci održavali po kućama na periferiji grada, u formi sijela i zajedničkih teferiča.

Ovakva aktivnost se odvijala sve do aprilskog rata 1941. godine. Poslije okupacije zemlje, članovi ove ćelije su nastavili sa radom za narodnooslobodilački pokret. Izuzetak je bila samo jedna drugarica, koja je već u aprilskom ratu odbila da izvršava zadatke i tako isključena iz KP. Trojica članova iz ove ćelije dala su svoje živote aktivno se boreći u NOR-u. Ismet Brklja je poginuo kao borac u NOR-u. Muhamed Repovac je ubijen u logoru kao aktivista NOP-a, a inž. Fuad Midžić je poginuo prilikom oslobađanja Sarajeva, braneći poštu. Stana Vlačo je otjerana na prisilni rad u Njemačku i vratila se poslije oslobođenja u Sarajevo.

NIKOLA CVIJETIĆ

RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE U FABRICI DUHANA DO 1941. GODINE

Uticaj i djelovanje Komunističke partije Jugoslavije na političko stanje među radnicima u Fabrici duhana i kontinuitet partijskog rada traje od 1919. godine, sa povremenim prekidima organizovanog djelovanja, do 1939. godine. Godine 1939. organizovana je partijska ćelija od tri člana i dva kandidata za prijem u Partiju. Nakon godinu dana, tj. 1940, imala je pet članova i skojevski aktiv od šest članova. Naredne godine primljena su još dva člana u Partiju.

U tom razdoblju, Partija je politički djelovala i svoje stavove realizovala kroz sindikat. Kada su formirani radnički povjerenici, proširila je svoj uticaj i na njih. Formiranjem skojevske organizacije (1940. godine), ostvaren je veći uticaj na mlade radnike. Inače, Partija je u Fabrici duhana imala jak uticaj medu radnicima u sindikatima.

Metod rada komunista bio je što neposredniji i prisniji odnos sa radnicima. U razgovorima su bili ubjedljivi, ponašali su se skromno, radili su dobro na radnim mjestima i pomagali drugima koji nisu bili u stanju da izvrše normu. To im je sve donosilo ugled medu radnicima.

Komunisti koji su birani u sindikalno rukovodstvo i za radničke povjerenike, savjesno su se pripremali za svaki sastanak. Zbog toga su stavovi i prijedlozi komunista uvijek bili prihvaćeni. U toku priprema, uvijek su konsultovani radnici o tematici koja će se pretresati na sjednici sindikata i radničkih povjerenika. Na taj

način provjeravali smo svoje stavove, odnosno nastojali smo da ih što više približimo shvatanjima i interesima većine radnika.

Duže partijske sastanke na kojima smo ocjenjivali opšte političko stanje u Fabrici duhana i pripremali se za pojedine akcije, održavali smo van fabrike, u stanovima članova Partije.

Poslije svake sjednice sindikata i radničkih povjerenika, analizirali smo aktivnost komunista i skojevaca, ispravljali pojedine greške i drugarski kritikovali one koji su nepromišljeno nastupili i time nanijeli štetu svome ugledu i uticaju Partije među radnicima. Posebna pažnja posvećivana je teoretskom radu. Materijali su se čitali individualno, zatim smo se sastajali i konsultovali po određenim temama.

Komunisti i skojevci pridržavali su se u radu pravila konspiracije, osim u jednom slučaju kada su dva druga ispoljila taktičke greške i pala pod nadzor policije, pa su bili uhapšeni i saslušavani. No, oni nikada nisu policiji otkrili ko su članovi Partije u Fabrici. Policija nije uspjela da provali partijsku organizaciju Fabrike duhana u ovom periodu. Organizovanim radom partijske i skojevske organizacije i stalnim kontaktom sa simpatizerima Partije, stvoreni su uslovi za jedinstvo velike većine radnika, uprkos činjenici što je sindikat bio podijeljen na tri saveza: URS, JUGORAS, HRS i što je bilo dosta nepismenih radnika i radnica.

Komunistima Fabrike duhana stalno su pružali pomoć Mjesni komitet, sekretar Pokrajinskog komiteta i komunisti koji su bili zaduženi da održavaju povremene veze sa nama. Svi ovi činioci pomogli su da ostvarimo uticaj i postignemo uspjehe u sljedećim pitanjima: povećanje zarada radnika; poboljšanje uslova rada; bolja higijenska zaštita radnika; izgradnja kupatila za radnike i stalna nabavka higijenskih sredstava; dobijanje radnih odijela i druge odgovarajuće odjeće.

Izborili smo se da subotom bude skraćeno radno vrijeme, a plaćeno kao puni radni dan. Zatim, uspjeli smo organizovati da radnička štampa dolazi u fabriku, javno na povjerenike za štampu. Stalno je postojala radnička menza kojom su upravljali birani predstavnici radnika. Napokon, postigli smo i to da se ne zapošljavaju radnici i službenici mitom, protekcijama i vezama. U ovom periodu uspjeli smo tako organizovati unutrašnje odnose u sindikatima da gotovo nikakvog uticaja na Fabriku duhana nisu imali funkcioneri radničke komore. Uprava preduzeća teško je mogla otpustiti radnika s posla zbog političkog opredjeljenja. Partija je sa uspjehom organizovala prikupljanje novčane pomoći za španske borce. Zatim, u fabrici smo organizovali fond od radničkih priloga za pomoć radnicima koji štrajkuju u gradu i za pomoć našim

radnicima koji se razbole. Radnička štampa sa uspjehom je rasturana medu radnicima. Komunisti i skojevci bili su aktivni u svojim stambenim naseljima i u pojedinim sportskim i kulturnim društvima. Članovi Partije kada su odlazili u rezervu, dobijali su zadatke da budu politički aktivni među vojnicima, da objašnjavaju šta je fašizam, da kod vojnika razvijaju patriotizam i bratstvo među narodima. Kad su se vraćali iz rezerve, usmeno su podnosili izvještaj o svojoj aktivnosti medu vojnicima i iznosili svoja zapažanja.

Napredni radnički pokret u gradu Sarajevu ovih godina postajao je sve jači i jedinstveniji, što je režimu zadavalo velike brige, pa je Živko Topalović, poznati socijaloportunist, aprila 1940, preko radničke komore i braće. Jakšića, zakazao predavanje za radnike u Radničkom domu, s namjerom daljeg razbijanja i cijepanja radničkog pokreta. Povodom tog predavanja, održali smo partijski sastanak i odlučili da idemo na predavanje sa zadatkom da onemogućimo istupanje Topalovića. Dogovorili smo se sa rukovodstvom sindikalne podružnice i skojevskim aktivom kada se pojavi Topalović, da ga izviždimo, napadnemo kamenicama i jajima, ugasimo svjetlo i istupimo s parolama: »Dolje izdajnici radničke klase«. To isto su uradili komunisti i iz ostalih sarajevskih preduzeća. Zbor je razbijen uprkos velikom policijskom i žandarmerijskom obezbjedenju. Policija je u toku noći i sutradan uhapsila veći broj članova Partije, rukovodstvo sindikata i jedan broj radničkih povjerenika iz Fabrike duhana.

Utvrdili smo da naši radnici nisu uhapšeni samo radi razbija-' nja zbora, nego i da se onemogući izbor za radničke povjerenike u fabrici. Policija je znala da su izbori zakazani i da su raniji radnički povjerenici pod uticajem KPJ i URS-a, stoga im je bio cilj da se izaberu novi povjerenici koji bi bili pod uticajem JUGORAS-a i HRS-a.

Dogovorili smo se da organizujemo štrajk i utvrdili da otpočne sutra u osam sati. U toku dana smo izvršili dobre političke pripreme među radnicima.

Dogovorili smo se da štrajk provedemo bez političkih incidenata i da ne pravimo štetu na fabričkim postrojenjima. Jedini cilj štrajka bio je da policija pusti iz zatvora pohapšene radnike i da oni ne smiju snositi nikakve posljedice u fabrici. Interesantno je da predstavnici JUGORAS-a i HRS-a nisu dali nikakav prigovor na organizovanje štrajka. Naprotiv, pokazali su punu solidarnost. O pripremi štrajka nismo obavijestili upravu fabrike kako ne bi došlo do daljnjih hapšenja.

U toku dana u fabriku su došli Sreten Jakšić, Franjo Raušer i jedan policijski inspektor, da pregledaju kandidatske liste za rad-

ničke povjerenike. Sastanak s njima je organizovan u prostorijama radničke menze. Prije sastanka, policijski inspektor me upitao gdje sam bio za vrijeme nereda u Radničkom domu. Odgovorio sam da sam bio u Mostaru i da to može provjeriti u mostarskoj policiji. Sastanak je počeo s pregledom kandidatskih lista sva tri sindikata. Poslije nekih sitnih primjedbi Jakšića na sastav i strukturu kandidata, obrazložio sam da kandidatske liste JUGORAS-a i HRS-a nisu zasnovane na zakonu, naime, po odredbama zakona dvije trećine kandidata moraju biti pismeni radnici. Međutim, na listi JUGORAS-a bilo je 45% nepismenih, a na listi HRS-a 40<Vo. Prema tome, njihovi kandidati nisu ispunjavali zakonske uslove, pa se izbori moraju odgoditi da bi se predložili novi kandidati. Poslije žučne diskusije, izbori su odloženi za nekoliko dana. Oni su svojim dolaskom u Fabriku željeli da ubrzaju izbore. Sada je očito bilo da su radnici pohapšeni radi izbora za radničke povjerenike, a da je nered na zboru bio samo povod za hapšenje.

Sutradan u osam sati zasvirala je fabrička sirena i tako dat znak za početak štrajka. Svi radnici su prestali s radom i ostali su u svojim odjeljenjima. Sa radnicima smo se sporazumjeli, da ako bi intervenisala policija i žandarmerija, treba pružiti energičan otpor i onemogućiti ulazak u fabričke hale. Štrajkački odbor otišao je direktoru i predao mu pismeno formiran zahtjev za puštanje na slobodu uhapšenih radnika. Usmeno smo saopštili da su radnici disciplinovani, da neće biti štete ni incidenata ukoliko se svi zatvoreni odmah puste i dođu na posao.

Ubrzo su žandarmerija i policija blokirale fabriku. Stoga je štrajkački odbor ponovo otišao direktoru i saopštio mu da radnici ne dozvoljavaju policiji i žandarmeriji ulazak u fabrički krug. Ako se dogodi suprotno, pružićemo energičan otpor. Odgovorićemo na nasilje nasiljem i neće biti zaštićene mašine i fabričke zgrade. U roku od dva sata stigli su zatvoreni radnici, policija je deblokirala fabriku, sirena je tri puta oglasila prestanak štrajka i izlazak radnika na kraći miting. U fabrici je bio savršen red i mir. Dogovorili smo se da u roku od tri dana organizujemo povećanje proizvodnje, kako bismo namirili gubitak i zaštitili svoju zaradu. Na ovaj način smo sačuvali ugled direktora i upravu fabrike koja nam je bila u većini naklonjena.

Ovaj štrajk je partijskoj organizaciji nedvosmisleno pokazao da su radnici uz nas. Otvorio nam je široke mogućnosti za svestranije političko djelovanje.

Poslije ovog uspjeha proveli smo izbore za radničke povjerenike bez miješanja policije. Od 11 izabranih povjerenika URS je dobio devet, a JUGORAS i HRS samo po jednog. HRS-ov povje-

renik je izjavio da želi podnijeti ostavku. Nismo se složili, znali smo da je korisnije da zadrži mandat, jer smo imali uticaja na njega

Naša partijska organizacija pružila je i pomoć prilikom organizovanja štrajka ciglarskih radnika. Ciglarski radnici nisu mogli sami da organizuju štrajk stoga što nisu imali finansijskih sredstava za organizovanje ishrane za vrijeme štrajka. Ogromna većina njihovih radnika bila je nepismena, zatim bili su to sezonski radnici najniže plaćeni u Sarajevu. Dobili smo zadatak od sekretara Pokrajinskog komiteta da organizujemo štrajk na ciglanama.

Prvo što smo učinili, ispitali smo političko stanje i raspoloženje među radnicima, uslove pod kojima žive i rade i kakvo je njihovo raspoloženje za štrajk. Potrebne podatke smo dobili od poznatih radnika iz ciglana i građana, simpatizera Partije, koji su stanovali u neposrednoj blizini ciglana. Održali smo sastanak partijske ćelije i utvrdili da možemo s uspjehom organizovati i izvesti štrajk, samo pod uslovom da prikupimo novac od naših radnika za ovaj štrajk i organizujemo ishranu za štrajkače. Naš zadatak bio je da učestvujemo u organizaciji štrajka, da im pismeno razradimo zahtjeve šta traže od poslodavaca, da formiramo štrajkački odbor od najboljih radnika, da pronađemo pogodno mjesto za održavanje sastanka sa štrajkačkim odborom van ciglana, kako bismo sačuvali anonimnost, odnosno, da nas policija ne bi otkrila i pohapsila za vrijeme štrajka. Nakon toga, razradili smo plan mjera za izvršenje ovog zadatka. Upoznali smo skojevski aktiv, rukovodstvo sindikata i radničke povjerenike o problemu ciglarskih radnika i neophodnosti naše novčane pomoći. Zatim, izvršili smo političke pripreme među našim radnicima. Odredili smo drugove koji će prikupljati novčanu pomoć po fabričkim odjeljenjima. Sa ovim planom upoznali smo Isu Jovanovića, sekretara Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu. On se sa ovim složio u cjelini.

Od 1. do 3. aprila 1940. godine prikupili smo 1 650 dinara od naših radnika za ishranu štrajkača. Organizovali smo odbor za rukovođenje štrajkom, pismeno razradili zahtjeve radnika za povećanje nadnica od devet na devetnaest dinara. Odredili smo ilegalno sjedište odbora u gostionici Mate Franičevića, nekadašnjeg ciglarskog radnika, koji nam je dao i kazane za kuhanje pure štrajkačima. Sjednice odbora su održavane u separeu gostionice. Matina porodica je stražarila da nas policija ne bi otkrila. Brašno i ulje kupili smo u trgovca Tafre u Kranjčevića ulici. On nam je ponudio i kredit ako bude potrebno.

Poslije uspješno obavljenih priprema štrajk je počeo i trajao tri dana. Prošao je u miru, bez incidenta. Radnici su bili jedinstveni i nije bilo štrajkbrehera. Sezona je bila u punom jeku, trebalo je peći potpaliti. Vlasnici ciglana bili su prinuđeni da pristanu na zahtjeve radnika i da potpišu ugovor sa radnicima u punom traženom iznosu zarada, iako je to bilo duplo više nego što su imali do štrajka.

Ovaj štrajk je bio veliki uspjeh komunista i izraz drugarske solidarnosti radnika Fabrike duhana sa ciglarskim radnicima.

Poslije okupacije komunisti koji su bili u vojsci vratili su se i uključili na posao. Partijska organizacija nastavila je sa djelovanjem uz više opreznosti i pod teškim uslovima, ali rad nije jenjavao. Rasturali smo partijski ilegalni materijal, objašnjavali fašističku okupaciju i izdaju zemlje od kralja, vlade, generala i građanskih partija. Tražili smo jedinstvo radnika i ukazivali kakve bi posljedice nastupile ako bi nas razjedinili okupator i njegove sluge - ustaše. U toku aprila, maja i juna uspjeli smo da radnici još više zbiju svoje redove, što se pozitivno odrazilo u toku čitavog rata.

Treba istaći kao primjer - početkom maja 1941. godine jedna grupa radnika, među njima je bilo i onih koji nisu bili poznati kao simpatizeri Partije, zatražila samoinicijativno da oni unose ilegalni materijal u fabriku, pošto u njih niko ne sumnja, a da bi se sačuvali komunisti od hapšenja. Razumije se, to smo primili s povjerenjem i time su se komunisti koristili. Bio je i to znak da je većina radnika uz politiku Partije.

Od tadašnjih sedam članova Partije i šest članova SKOJ-a ostala su živa tri, a deset drugova je poginulo u toku narodnooslobodilačke borbe.

KARLO DOMBAJ

SJEĆANJE NA PREDRATNI PARTIJSKI RAD U NOVOM SARAJEVU

Predratna politička pozornica Novog Sarajeva bila je vrlo šarolika i po pogledima i opredjeljenjima ljudi, i po uticajima koji su na ovu sredinu vršeni, lako pretežno radničko naselje, politički nije bilo jedinstveno, jer su razni uticaji buržoaskih partija, a naročito crkve, imali svoga odraza, a napredna strujanja bila su slaba da se suprotstave ovim uticajima. To je, između ostalog, bilo direktna posljedica šestojanuarske diktature koja je onemogućila aktivnost Komunističke partije i u ovom dijelu grada, iako su tu bila velika preduzeća, kao Glavna željeznička radionica, Ložionica, Vojno-tehnički zavod, Željeznički čvor, koja su zapošljavala nekoliko hiljada radnika i imala svoju revolucionarnu tradiciju. Sa jedne strane, teror, a sa druge, politika raspirivanja vjerske i nacionalne mržnje, koja je imala svoje istaknute predstavnike i u Novom Sarajevu, znatno su slabili jedinstvo radničkih redova i otupljivali revolucionarnu oštricu klasne borbe. Rezultat takve politike je i izgradnja pravoslavne crkve kao protuteže postojećoj katoličkoj, osnivanje hrvatske i srpske čitaonice, a crkva formira svoje klerikalne organizacije u koje okuplja posebno omladinu. Takvi odnosi karakterišu političku situaciju u Novom Sarajevu sve dok revolucionarni pokret nije obnovio svoju aktivnost. U 1938. godini počinje i u Sarajevu aktivniji politički rad, što se prenosi i na Novo Sarajevo. Glavna željeznička radionica, Ložionica i Vojno-tehnički zavod postaju središta iz kojih se sve jače osjećaju napredna strujanja i preduzimaju akcije, koje vremenom postaju sve raznovrsnije i vrlo dinamične. Tome doprinosi i sve veće ra-

zočarenje radnih masa u politiku buržoazije i u orijentaciju tadašnjih petokolonaških režima na fašizaciju zemlje. Uticaj naprednog pokreta se jače osjeća, tako da akcije uzimaju dubokog korijena, a radne mase svakim danom postaju svjesnije pravilnosti politike za koju se u zemlji bori Komunistička partija. U tome naročito prednjači omladina, pod uticajem opšte političke klime i naprednih ideja.

U to vrijeme na području Hrasna u Novom Sarajevu se okupljaju napredni omladinci. U grupi su bili Ivan Miličević, Tonči Džeba, Žagovec i dr. Ova grupa djeluje i razvija se sve organizovanije, pa se njen uticaj među omladinom Novog Sarajeva sve više osjeća.

S vremena na vrijeme, u pojedinačnim razgovorima i kontaktima upoznavali smo se sa akcijama koje se preduzimaju u gradu, pa smo se povezali sa organizovanim naprednim pokretom. Time otpočinje proučavanje napredne literature kojom se raspolagalo, što nam je otvaralo nove vidike. Sve ovo je uticalo da smo.shvatili da se naša aktivnost ne može zadržati samo na raspravama o zbivanjima i politici u našoj zemlji. Stanje u zemlji i sve što se događalo oko nas, tražilo je da se brže i odlučnije uključujemo u konkretne akcije.

Pošto je uticaj pokreta na ovu našu grupu poprimio vrlo ozbiljan karakter, već smo se u tim danima aktivirali na pojedinim konkretnim akcijama. U Novom Sarajevu djelovala je klerofašistička grupa križara. Imali su veliki uticaj na hrvatsku omladinu. Naša grupa odigrala je značajnu ulogu u razbijanju ove klerofašističke organizacije koja se okupljala u hrvatskoj čitaonici i na koju je najveći uticaj imao katolički kler. Suprotstavili smo se stavovima mačekovaca i klerofašitista i na svim javnim i drugim manifestacijama istupali smo i s našim mišljenjima i nastojali ostvariti svoj uticaj. U hrvatskoj čitaonici izdavali smo i zidne novine, preko kojih smo raskrinkavali politiku fašizma i klera. Tako smo uspjeli odvojiti jedan dio omladine od križarske organizacije i pridobiti ih za sebe. Međutim, našu aktivnost zapazili su reakcionarni dijelovi rukovodstva hrvatske i srpske čitaonice i politički odnosi u ovoj sredini su se sve više zaoštravali.

Naša aktivnost postaje zapaženijom u sredini u kojoj smo živjeli, a to posebno dolazi do izražaja u vrijeme povezivanja naše aktivnosti sa aktivnošću naprednih radnika u Glavnoj željezničkoj radionici, Ložionici i^ Vojno-tehničkom zavodu, među kojima se ističu Vaso Miskin, Živko Jošilo, Vojo Ljujić, Kazimir Franković i drugi. Od tada počinje naše stvarno povezivanje sa organizovanim grupama u ovim kolektivima, koje djeluju pod uticajem Ko-

munističke partije. Od značajnijih političkih aktivnosti iz tog vremena, navodim naše angažovanje prilikom skupštinskih izbora u 1938. godini. Pošto je bila donesena odluka da komunisti i napredni radnici učestvuju u ovim izborima i da glasaju za udruženu opoziciju, mi smo dosta uradili da što veći broj radnika glasa na strani opozicije, ali smo pri tom objašnjavali i smisao ovog političkog stava linijom borbe za demokratizaciju u zemlji i protiv sve većeg fašističkog prodiranja i spremnosti vlade stare Jugoslavije da se veže za fašističke sile.

Nakon povratka iz vojske 1938. godine, zaposlio sam se u Glavnoj željezničkoj radionici kao bravar. Radio sam u putničkoj kolnici. Odmah sam se povezao sa drugovima koji su radili u pojedinim odjeljenjima. Pored ovih, već pomenutih drugova iz radionice, sjećam se još i drugova Omera Maslića, Alojza Rebića, Milana Miličevića, Miloša Tolpe i Nazifa Hadžovića, a bilo ih je i više. Okupljali smo se i djelovali po grupama. Bilo je organizovano proučavanje Istorije SKP(b), »Komunističkog manifesta«, te istorije radničkog pokreta, a već 1939. godine odlazili smo i na političke sastanke, na kojima smo informisani o aktuelnim događajima, kako unutrašnje tako i vanjske političke situacije. Na ovim sastancima govorili su nam drugovi iz partijskog rukovodstva.

Partijska organizacija koja je formirana u jesen 1939. godine u Glavnoj željezničkoj radionici,u početku radi samo sa četiri člana. Međutim, brzo se razvija i prati je živ politički i organizacioni rad. Sastanci s radnicima bliskim Partiji održavaju se češće i prisustvuje im njih 20 do 30, a krug simpatizera sve više se širi. Sazivanje sastanaka organizovano je tako što je, na primjer, meni rečeno da dođem na određeno mjesto u gradu i povedem omladince iz mog odjeljenja. Dolazili smo u grupama, gdje nam je govoreno o političkoj situaciji, o ulozi radničke klase, o djelovanju i radu Komunističke partije, fašističkoj opasnosti, o unutrašnjopolitičkoj situaciji, izdajničkom radu tadašnje vlade, isticana uloga i značaj Sovjetskog Saveza, itd. Naša aktivnost se naročito ogleda u rasturanju i raspačavanju letaka, štampe i ostalog pisanog materijala. Bio sam zadužen za rasturanje ovih materijala u staroj kolnici Željezničke radionice.

Koncem 1939. godine uključen sam u akciju »Narodne pomoći« za prikupljanje pomoći drugovima koji su bili u zatvoru, a njihove porodice u vrlo teškom materijalnom stanju. Imao sam zadatak da prikupljam pomoć u odjeljenju kolnice, a takve zadatke imali su i pojedini drugovi u ostalim odjeljenjima. Bili smo u međusobnoj vezi. Pomoć smo prikupljali svakog prvog u mjesecu od radnika koje smo smatrali privrženim, a docnije su pojedini

radnici i sami donosili priloge, smatrajući to svojom moralnom obavezom. Na taj način širili smo krug saradnika i simpatizera vežući ih politički uz pokret i partijski rad. Naročito uspjela akcija bila je sprovedena na prikupljanju sredstava za pomoć borcima španskog građanskog rata, a koji su bili internirani u Francuskoj. Ta se pomoć sastojala u otkupljivanju raznih brošura, slika i fotografija vezanih za borbu španskog naroda i naišla je na veliki odziv radnika. Sve ove akcije su pokazale da veliki broj radnika, pa i onih koji još nisu aktivno uključeni u pokret, stoji na političkim pozicijama Partije i da je spreman pomoći svaku njenu akciju. Tim drugovima smo davali na čitanje radničku štampu i izdanja »Male biblioteke« do kojih smo dolazili. Radnike koji su se pokazali najodanijim i najaktivnijim pozivali smo i na političke sastanke. Takav rad je omogućio da se 1940. godine omasovi partijska organizacija, kada sam i ja primljen.

Jednoga ljetnog dana te godine pozvani smo Alojz Rebić, tokar iz Željezničke radionice i ja u jednu bosansku kuću na Bjelavama. Tu nam je Vojo Ljujić saopštio da je Mjesni komitet Partije razmatrao naš dosadašnji rad i izvršenje zadataka koji su nam postavljeni, te da je donio odluku da budemo primljeni u članstvo Partije. Uključen sam tada u partijsku ćeliju putničke kolnice, gdje sam i radio. Ćelija je u prvo vrijeme imala četiri člana - Voju Ljujića, Alojza Rebića, Omera Kevića i mene. U ovakvoj organizaciji radili smo sve do fašističkog napada na Jugoslaviju. U Zeijezničkoj radionici, pored ćelije u putničkoj kolnici, djelovale su tada ćelije u montaži lokomotiva, kolnici i tokariji. Radi uspješnog rada izabran je 1941. godine biro (Komitet) partijske organizacije za Željezničku radionicu i Ložionicu. Ovaj biro bio je zadužen i za politički rad u Novom Sarajevu. Rad je postao još intenzivniji. Pored zadataka koje smo dotad izvršavali, prilazi se pisanju parola na javnim mjestima Novog Sarajeva. Za ovakav posao svaki od nas, članova Partije, imao je posebnu grupu, sa kojom je taj posao radio. Sjećam se da je Vaso Miskin pisao parole kod ulaza u Željezničku radionicu, a moja grupa u Ulici vojvode Putnika. Sutradan Miskin mi je pričao kako mu je prilikom pisanja jedne pa"ole nestalo boje za završetak, pa je morao skidati boju sa prvih slova da bi napisao cijelu parolu »Hoćemo savez sa SSSR-om«. Radnici su sutradan, gotovo na svakom ćošku, čitali te naše parole i među sobom komentarisali. Policija je te parole premazivala crnom bojom.

Vrlo često su održavani posebni sastanci komunista i bližih simpatizera, na kojima su nam pojedini članovi Mjesnog i Pokrajinskog komiteta govorili o tome kako prikupljati pomoć, rasturati štampu, čuvati partijski novac, davati uputstva za ilegalni rad,

jačati narodni front i si. Naročito značajna forma za okupljanje radnika u jedinstveni front bili su izleti, organizovani tokom 1940. godine i pred rat. Izleti su organizovani gotovo svake nedjelje, a u pravcima: Vojkovići, Petroviči, Lukavica, Semizovac i Blažuj. Za izlete smo pripremali posebne programe, koji su sadržavali horske recitacije, zatim diskusije u grupama o raznim političkim pitanjima, kao, na primjer, međunarodna politika, fašizam, uloga radničke klase i si. Uvježbavane su i pjevane borbene pjesme, na primjer, »Bilećanka« i druge. Ovi izleti su bili istinska politička škola, a učestvovali su Vaso Miskin,, Rato Dugonjić, Miljenko Cvitković, Milutin Đurašković, Jovanka Čović i drugi. U početku je na izlete odlazilo 40 do 50 radnika, a docnije se taj broj povećao i na nekoliko stotina. Sjećam se jednog takvog izleta u Blažuj. Voz je bio prepun, a naši drugovi stajali su i na papučama vagona. Žandarmi i policija su činili pokušaje da ometu ove izlete, ali su svi ostali bez rezultata. Takav svestran rad omogućio je da radnici Železničke radionice spremni dočekaju dan okupacije, spremni da povedu odlučnu borbu protiv zavojevača i njegovih slugu.

MIRZA ĐUKIĆ I NURIJA TAFRO

AKTIVNOST PARTIJSKE ORGANIZACIJE U GLAVNOJ ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI U SARAJEVU DO APRILA 1941. GODINE

Napredne ideje o bratstvu medu narodima, o borbi potlačenih protiv porobljivača i eksploatatora, o boljem životu radnika, a za obezbjedenje »hljeba, rada i slobode«, počele su da nas zaokupljaju još dok smo bili daći Željezničke zanatske škole od 1936. godine ili, tačnije, od kada je fašizam u Evropi počeo da prijeti porobljavanjem drugih naroda i država.

Dobro se sjećamo da je većina omladinaca u našem razredu osuđivala napad fašističke Italije na bespomoćni narod Abesinije. Kada je izbio građanski rat u Španiji, doznali smo da su neki drugovi iz naše zemlje otišli u Španiju da se tamo bore zajedno sa španskim narodom za odbranu Španske Republike. I događaji u Španiji doprinijeli su da bolje sagledamo opasnost od fašizma. Radili smo na prikupljanju pomoći za španske borce.

Tokom 1937. i 1938. godine davali smo i prikupljali od drugih radnika novčane priloge za »Crvenu pomoć«. U 1938. godini prodavali smo zbirku pjesama o Španiji koja je štampana 1937. u Zagrebu. Pjesme su napisali naši pjesnici: Radovan Zogović, Čedomir Minderović, Dušan Matić, Jovan Popović i A. Roglić. Takođe smo kupovali i prodavali slike naših drugova, španskih boraca, koji su se poslije poraza španske republikanske vlade našli u koncentracionim logorima u Francuskoj. Na ovim slikama vidjeli su se i drugovi iz Sarajeva: Miljenko Cvitković, Ahmet Fetahagić i Elijas Engel.

U to vrijeme je i naša buržoazija vodila politiku postepene fašizacije vlasti dovođenjem Milana Stojadinovića za predsjednika vlade. U njegovo vrijeme pojačan je teror nad radničkom klasom, hapšeni su komunisti, a fašističke grupe su oživjele. Pojavili su se Ijotićevci i frankovci, a sam Stojadinović je formirao svoju gardu, koja je usvojila čak i fašistički pozdrav - ispruženom rukom.

Sva previranja su se osjećala i u našem razredu. Vršila se polarizacija naprednih prema nazadnim snagama Medu naprednim omladincima 1938. i 1939. godine naročito su se isticali: Mahmut Maha Hajdarević, Radovan Radojčić, Nazif Hadžović, Smajo Volić, Rasim Kapić i Enver Kapetanović. Kasnije, pred aprilski rat aktiviraće se i drugi drugovi iz našeg razreda: Vidoje Koprivica Eduard Šehovin, Rajko Pantić, Drago Močević, Stanimir Doković, Svetozar Dursum, Ranko Srna, Pero Milošević, Ranko Bosiljčić, Vaso Jokić, Milorad Nešković i Jakov Rofemberg, od kojih su mnogi pali kao saradnici ili učesnici narodnooslobodilačkog pokreta ili kao žrtve fašističkog terora.

Nasuprot nama, bilo je i onih koji su prihvatali stavove tadašnjih vladajućih krugova i stranaka, kao Konstantin Spasojević, koji se ispoljavao kao Ijotićevac, a smatrali smo ga i kao policijskog konfidenta, jer su ga viđali da ulazi u zgradu policije, a Ivan Jurišić i Ivan Vlaho ispoljavali su se kao klerikalci i frankovci.

Mi smo u školi, u našem razredu, sve više i otvorenije djelovali. Čitali smo knjige naprednih pisaca: Gorkog, Londona, Sinklera, Remarka, Cesarca, Pelagića, Adžije i dr., koje smo uzimali iz biblioteke Radničkog doma ili smo ih dobijali od drugova, ilegalno. Pored toga, pjevali smo revolucionarne pjesme, umnožavali ih i dijelili drugovima.

Od naših starijih drugova Vase Miškina i drugih koji su bili povezani sa ilegalnom organizacijom KPJ u gradu, dobijali smo letke i proglase KPJ, koje smo čitali i po zadatku rasturali.

Pošto smo kao đaci Željezničke zanatske škole izučavali pojedine zanate, odlazili smo u odgovarajuća odjeljenja Glavne željezničke radionice na praksu. Naši majstori su bili, takode, zanatlije sa završenom školom iz koje smo dolazili, pa prema tome, i sa priličnim tehničkim i opštim obrazovanjem. Sa mnogima od njih mogli smo trezveno diskutovati o životu i postojećoj situaciji. Tako smo i na njih počeli prenositi ono što bismo saznali o naprednom radničkom pokretu, davali im letke, knjige i pjesme na čitanje, a od njih prikupljali »Crvenu pomoć«, odnosno kasnije od 1940. godine »Narodnu pomoć«.

Najveći broj naprednih đaka naše škole zapošljavao se u Glavnoj željezničkoj radionici i uključivao se u partijsku i skojevsku aktivnost.

Agresivnost fašističkih sila u Evropi i iznevjerene nade širokih narodnih masa da će putem udružene opozicije riješiti bar neka od gorućih pitanja u jugoslovenskoj zajednici (nezaposlenost, bijedu, političke progone, nacionalno pitanje itd), sve su više pokazivale da jedino KPJ vodi pravu antifašističku borbu i da se ona, kao takva, afirmiše kao jedini istinski borac za narodna prava.

Pojačani rad KPJ osjetio se i kod nas u Sarajevu, naročito među radničkom klasom i naprednom omladinom u godinama pred rat. Naš rad, između ostalog, sastojao se u raskrinkavanju politike V. Mačeka, koji se udružio sa velikosrpskom buržoazijom da zajednički pljačkaju i ugnjetavaju radničku klasu i, pojačanim terorom, uguše napredna stremljena. Zato smo prilazili radnicima hrvatske nacionalnosti, objašnjavali im zajedničku politiku buržoazije i nastojali da njihovo nezadovoljstvo kanališemo na borbu naprednog radničkog pokreta. Upravo u odjeljenju tokarije, gdje smo radili, bilo je najviše Hrvata. S njima smo vodili pojedinačne razgovore, davali im legalne i ilegalne materijale i nastojali da ih pridobijemo za pravednu stvar za koju se bori KPJ. Radnike za koje smo bili ubijeđeni da su prihvatili naše stavove pozivali smo na skupove na kojima su o političkoj situaciji govorili najistaknutiji drugovi.

Skupovi i izleti bili su jedna od formi rada partijske organizacije u Sarajevu. Najnapredniji radnici i omladina iz preduzeća, studenti i srednjoškolci iz grada, sastajali su se na ovim skupovima i izletima, po kućama, odnosno u okolini Sarajeva, da čuju izlaganje komunista.

Sastanke smo održavali u kućama radnika - aktivista koji su stanovali na sarajevskoj periferiji. Fašisti su već počeli da haraju Evropom, pa je trebalo mobilisati radnike za borbu protiv te narastajuće opasnosti od spoljne i unutrašnje reakcije i usmjeriti ih da shvate da je jedini izlaz iz ovakve situacije u savezu naše zemlje sa moćnim Sovjetskim Savezom.

Izleti sa radničkom i studentskom omladinom organizovani su u selima u okolini Sarajeva: Vojkovići, Petroviči, Blažuj, Reljevo, Semizovac i Crepoljsko. Redovno smo išli na ove izlete sa omladinom Glavne željezničke radionice. Tu smo se sastajali i upoznavali sa naprednom omladinom iz drugih preduzeća, studentima i srednjoškolskom omladinom iz grada.

Izleti su imali za cilj upoznavanje omladine sa naprednim idejama radničkog pokreta, upoznavanje sa životom radnika u prvoj zemlji socijalizma i njihovim uspjesima, međusobno upoznavanje radničke i intelektualne omladine i njihov odgoj u kolektivnom duhu. Za ovakve izlete pripreman je prigodan program, sa nekim skečom, horskom recitacijom, horskfm pjesmama i obaveznim »vrapcom« kojim su ismijavani tadašnji politički događaji i vlastodršci. Kada bi naišli žandarmi, mi bismo počeli da se zabavljamo bezazlenim igrama, da bacamo kamena s ramena, preskačemo »trule kobile«, udaramo »zuce« i slično. Kolektivni duh se odražavao i u organizaciji ručka. Sve što bi se hrane donijelo na izlet davano je »ekonomima«, koji su svu hranu priredili za zajednički ručak.

Na izletima su nam o političkoj situaciji govorili drugovi: Rato Dugonjić, Pavle Goranin i Miljenko Cvitković. Pored njih, na izletima smo upoznali veliki broj drugova i drugarica.

U toku 1940. godine sve je više narastala snaga radničkog pokreta po vodstvom ilegalne organizacije KPJ. Pored pomenutih metoda rada, otpočeli smo i organizovano idejno-političko osposobljavanje naših kadrova. Organizovani su marksistički kružoci, na kojima su izučavane idejno-političke teme. Na nekoliko sastanaka prerađivali smo »Komunistički manifest« i Lenjinove knjige »Imperijalizam« i »Država i revolucija«.

Jedan od metoda našeg rada bio je i ubacivanje u ostale građanske organizacije i društva, kao i u režimske sindikate radi povezivanja sa poštenim ljudima u tim organizacijama i njihovog usmjeravanja i pridobijanja za ideje naprednog radničkog pokreta. To je omogućavalo da se napredna omladina legalno sastaje i okuplja.

Tako se jedna veća grupa omladinaca, među kojima su bili neki pitomci »Gajretovog« internata iz Sarajeva kao i neki naši radnici, skupljala u prostorijama »Gajreta« i tamo djelovala među omladinom sarajevskih škola.

U aprilu 1940. godine, zajedno sa aktivistima iz drugih preduzeća, učestvovali smo u razbijanju zbora Živka Topalovića, koji je trebalo da se održi u prostorijama Radničkog doma u Sarajevu. Tog smo demagoga izviždali i onemogućili mu da održi zbor.

Mi, radnici Glavne željezničke radionice, bili smo uvijek solidarni sa radnicima u drugim preduzećima i pružali im političku, materijalnu i drugu pomoć u njihovim pravednim zahtjevima koje su nastojali ostvariti štrajkovima. Zato su mnogi od nas bili članovi URSS-a.

U ljeto 1940. godine učlanili smo se u željezničku muzičku grupu uz pomoć Špire Kneževića, koji je već tamo bio aktivan, pa smo i tamo djelovali u duhu ideja naprednog radničkog pokreta.

Ilegalna, polulegalna i legalna radnička štampa koju smo organizovano primali, imala je poseban značaj u našoj političkoj aktivnosti. Dobijali smo partijski list »Proleter« i radničke listove »Radničke novine«, »Radnički tjednik«, »Rad« i »Naše novine«, a čitao ih je veliki broj radnika Glavne željezničke radionice. Pored štampe, dobijali smo i razne brošure i neke časopise. Štampu smo dobijali preko centralnog punkta za distribuciju štampe u gradu, a za svako odjeljenje u Glavnoj željezničkoj radionici bio je zadužen po jedan drug radi rasturanja. Ilegalnu štampu, proglase i letke davali smo katkad radnicima, ubacujući ih u njihove alatne ormariće, a najčešće članovima Partije, kandidatima i skojevcima, van preduzeća, na dogovorenom mjestu.

U to vrijeme najaktivniji radnici u odjeljenju tokarije bili su: Alojz Rebić, Špiro Knežević, Fehim Alić, Jozo Mišković, Nedo Pavlić, Vaso Andrić, Nebojša Pilić, Jovan Tuco, Nikola Munišić, Ljubomir Durašković, Lazar Vujičić, Moric Levi, Vinko Drljo, Ferdo Lončka i Jozo Vuković; u odjeljenju kovačije Smajo Hadžimusić i Meho Sarajlić, a u alatnici Mustafa Ćehajić i Uroš Miletić koji je bio i član Radničkog sportskog društva »Hajduk« u Sarajevu, u kojem su se nalazili još neki pozitivno orijentisani radnici.

U novembru 1940. godine, kod nas, u odjeljenje tokarije došao je i zaposlio se Duro Poljak, pošto mu je u Vojno-tehničkom zavodu prijetila opasnost od hapšenja. Januara 1941. godine u odjeljenju tokarije zaposlio se Milutin Durašković Duraš. Nekoliko dana poslije njega, zaposlili su se i drugovi Ivica Bojić i Mustaf Skaka, tokari, došli su iz Vojno-tehničkog zavoda, gdje im je prijetila opasnost od hapšenja zbog aktivnosti. Odmah po dolasku u Glavnu željezničku radionicu, drug Duraš je preuzeo rukovođenje našom partijskom organizacijom, koja je već tada imala ćelije po odjeljenjima i Fabrički biro, čiji je on postao sekretar.

Nakon dolaska Duraša, formirana je i u odjeljenju tokarije partijska ćelija, sekretar je bio on. U ovu ćeliju primljeni smo i mi 10. aprila 1941. godine. Prethodno nas je Špiro Knežević pitao da li želimo da budemo članovi KPJ. Rekli smo da smo se uvijek osjećali članovima KPJ, da smo dotadašnjim radom pokazali da to želimo i da nam ova ponuda čini posebnu čast i radost. Neko vrijeme iza toga, Alojz Rebić nam je saopštio da smo primljeni u Komunističku partiju Jugoslavije.

Pristupanje vlade Cvetković - Maček Trojnom paktu dočekali smo sa ogorčenjem i spremni da se fizički obračunamo s faši-

stima i njihovim slugama. Zato smo svi kao jedan istrčali na ulice 27. marta 1941. godine, u masovne demonstracije protiv tog sramnog pakta. Naš zadatak je bio da demonstracije usmjerimo protiv fašizma i sila osovine, protiv profašističkog režima Cvetković - Maček i da zahtijevamo savez naše zemlje sa Sovjetskim Savezom, što smo i uzvikivali koliko smo glasnije mogli.

Poslije ovih demonstracija, nastupili su poznati događaji: svrgavanje vlade Cvetkovič - Maček i ubrzo fašistički napad na Jugoslaviju. Ovaj napad stavio je pred KPJ i nas, njene članove, sasvim nove zadatke, zadatke organizovanja i pokretanja oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, za oslobođenje i socijalizam.

MARIJA KOŠ

USPJELE SMO IZDATI POSEBAN BROJ »ŽENE DANAS«

Oživljavanje partijskog rada u Sarajevu u godinama pred II svjetski rat ostvarivalo se i u radu sa ženama. Slijedeći liniju Partije, proklamovanu ranijim partijskim odlukama, a naročito na Zemaljskom savjetovanju KPJ maja 1939. godine i na V zemaljskoj konferenciji, partijska organizacija Sarajeva poduzimala je niz mjera da intenzivira rad medu ženama. Medu ostalim aktivnostima, koje su na ovom planu poduzimane, svakako je od značaja akcija na izdavanju posebnog broja časopisa posvećenog bosanskoj ženi. U Bosni i Hercegovini u to vrijeme nije bilo uslova za pokretanje samostalnog časopisa koji bi se bavio položajem žena. Međutim, u Beogradu je još od 1936. godine izlazila »Žena danas«, pokrenuta na inicijativu Partije, dok su u Zagrebu izlazili listovi »Mlada žena« i »Ženski svijet«, a u Ljubljani »Naša žena«. Zato je grupa žena, članova KPJ, SKOJ-a i simpatizera Partije, donijeja odluku da se prihvati ovog posla, u dogovoru sa redakcijom »Žene danas« iz Beograda, sa kojom je već ranije ostvarena saradnja.

Početkom 1939. godine, u stanu Zore Šer u Sarajevu, održan je prvi sastanak. Raspravljalo se o koncepciji broja, načinu organizovanja rada i okupljanja saradnika. Kasnije su ovi sastanci postali mjesto gdje se diskutovalo i o nizu pitanja u vezi sa položajem žene u društvu. Sve je to stvorilo mogućnost okupljanja šireg kruga aktivistkinja naprednog pokreta i ostvarivanje kontakta sa većim brojem naprednih kulturnih i javnih radnika Sarajeva.

Poseban broj »Žene danas«, posvećen ženama BiH

Pod naslovom »Žena danas« i podnaslovom »U Bosni«, br. 24, avgust - septembar 1939. godine, časopis je izašao iz štampe.

Grupa žena koje su pripremile bosanskohercegovački broj, u članku »Naša smotra« zabilježile su, između ostalog: »U početku nismo ni same znale kako smo se zamašnog posla latile. Tek u toku rada su nam se ukazale tolike mogućnosti za delovanje, da smo žalile što nas nema odmah u mnogo većem broju da bismo na sve strane mogle dospeti. Dolazeći u kontakt sa našim javnim radnicima, publicistima, učiteljima i učiteljicama, kojima smo se za članke i savjete obraćale, upoznale smo i same puno novih problema i na taj način mnogo naučile, a što je najvažnije, videle smo kakve sve forme rada u našoj sredini postoje i kako treba raditi pa da naš rad bude maksimalno koristan...«

Saradnici u listu su već istaknuti kulturni i javni radnici Sarajeva, politički angažovani umjetnici Bosne i Hercegovine, ali i dotad nepoznata imena. Navodimo neke autore koji su objavili napise u ovom broju: dr Jovan Kršić, Smilja Kršić, Ante Martinović, Hana Ozmo, Jovanka Šiljak, dr Maša Živanović, Vida Čubrilović-Koprivica, Smilja Korać i drugi. Literarni prilog dao je Hasan Kikić, a likovne priloge Mica Todorović, Danijel Ozmo i Vojo Dimitrijević.

Članci su posvećeni aktuelnim temama iz života bosanskohercegovačkih žena: problemima braka, porodice, zaštite majke i djeteta, školovanju ženske omladine, prosvjećivanju ženskih masa, radu žena u fabrici, sujevjerju, itd. Znatno mjesto daje se muslimanskoj ženi i njenim problemima, a pojedini napisi imali su esejistički, odnosno istorijski karakter.

I pored nedostataka, karakterističnih za još novinarskom poslu nevične aktivistkinje, broj je naišao na pozitivan prijem i imao mobilizatorski karakter i prilikom višemjesečnih priprema i kasnije, prilikom njegovog rasturanja.

Ideja o kojoj se još na prvim sastancima diskutovalo - da se u Bosni i Hercegovini pokrene jedan stalan, napredni i borbeni časopis za žene - ostvarena je znatno kasnije, u toku narodnooslobodilačke borbe i poslije oslobođenja zemlje.

HANIKA ALTARAC

O AKTIVNOSTI U ŽENSKOM ANTIFAŠISTIČKOM POKRETU

Komunistička partija je u svojoj aktivnosti uvijek imala u vidu veliki značaj borbe za društvenu i političku ravnopravnost žene. U periodu narastanja fašističke opasnosti za našu zemlju, ta borba dobila je još više na značaju i širini koju je poprimila. Težilo se da aktivnost uzme što više maha u svim društvenim slojevima, tj. medu svim ženama koje su osjećale bilo teret teških uslova života i rada, bilo nedostatak osnovnih sloboda čime je žena stavljena u posebno podređen položaj u društvu.

Aktivnost se odvijala i medu ženama radnicama, i među ženama intelektualkama, a isto tako i među ženama bez zaposlenja (domaćicama), pa i jednom broju kućnih pomoćnica kojih je u Sarajevu bio priličan broj. Borba se odvija na platformi borbe protiv fašizma, pa su drugarice koje su bile aktivne u takvim akcijama, nazivane antifašistkinjama.

U Sarajevu je pred drugi svjetski rat bio porastao broj aktivnih antifašistkinja koje su u okviru radničkog pokreta radile neumorno na podizanju svijesti žena, ukazujući im na prave puteve kako žena može da nađe izlaz iz društvene neravnopravnosti i vanredno teškog položaja u kome se nalazila Bio je to veoma težak položaj. Žena je rijetko imala mogućnosti da se školuje, a još teže je dolazila do zaposlenja. I kada je dobila zaposlenje, njena zarada bila je mnogo niža od one koju su imali njeni drugovi, muškarci. Međutim, i zarade muškaraca radnika bile su bijedne i teško se krpio kraj s krajem. Zato je parola »Za isti rad ista plata«

imala među ženama posebno dejstvo i uvijek je bila u centru naše akcije, jer su žene radnice tu parolu osjećale ne samo kao propagandnu krilaticu nego kao svoje istinsko životno pitanje. Gorak je bio hljeb žene radnice Zato je u fabrikama s najvećim procentom uposlenih žena. bila velika solidarnost u borbi za poboljšanje njihovih vlastitih životnih uslova Tako je bilo u Fabrici čarapa »Ključ«, tako je bilo i u Tvornici čilima, u Fabrici duhana, u industriji bijelog rublja, u »Šiku« i drugim radionicama. Zato su i tarifne akcije ili štrajkovi koji su vođeni u ovim preduzećima, sve više ujedinjavali radnice, sve više učvršćivali jedinstvo radničke klase i pokazali da žena ne samo da može nego pokatkada i prednjači u ekonomskoj i političkoj akciji, sve češćoj i jačoj u našoj sredini.

Radila sam u Tvornici čarapa »Ključ«. U našoj fabrici radnice starije od mene, imale su i ranije iskustvo u klasnoj borbi, posebno iz velikog štrajka 1938. godine. Bile su povezane i sa ženama koje su bile aktivne u borbi za ravnopravnost žene i van naše fabrike. Kako je u Sarajevu u toku 1939. godine brzo i jako rastao front borbe protiv fašizma, to je i broj žena u njihovim redovima bivao sve veći. To se posebno odrazilo u našoj fabrici. Partijska organizacija, ističući važnost rada među ženama, ukazivala je na obavezu svih komunista da rade na tim zadacima kao na posebnom sektoru društvene aktivnosti, naglašavajući stalno da je potrebno buditi društvenu svijest žena koje čine veliku društvenu snagu, te da je potrebno sav taj rad uključiti i usredotočiti u cjelokupnost društvene, političke i progresivne akcije koju predvodi Komunistička partija Jugoslavije. Tako je borba za ravnopravnost žene u društvu dobila svoju klasnu osnovu i postala sastavni dio borbe za oslobođenje čovjeka i radnih ljudi od svake vrste eksploatacije, neravnopravnosti, nacionalnog ugnjetavanja, protiv ponižavanja žene i svih konzervativnih i reakcionarnih predrasuda koje su ženu posebno pritiskivale.

U fabrici nismo bile usamljene. Bile smo povezane mnoštvom niti sa bujicom antifašističkog pokreta koji je u Sarajevu postao snažan i masovan. Zahvaljujući Partiji koja je stalno inicirala među nama takvu aktivnost, uvijek smo bile u kursu partijske politike i znale šta u kojem času treba da radimo. Naša aktivnost u okviru sindikata, gdje smo postigle da sve radnice budu organizovane u Sindikatu tekstilnih radnika URSS-a, kao i rad u Radničkom domu dali su nam mogućnost da ostvarimo masovnu bazu za društveni položaj i politički rad. Isto tako bile smo aktivne i u raznim društvima - »Proleteru«, »Matatji« i drugim, gdje smo, također, radile na aktiviranju žene.

Već sam navela da je bio veliki broj žena koje su aktivno učestvovale u pokretu. Ovdje ću nabrojati samo one koje su os-

tale u mom sjećanju, a koje su radile u našoj fabrici ili imale dodira s nama u zajedničkoj akciji. Mislim da, prije svega, treba da navedem one naše drugarice koje su bile najaktivnije, iako je to teško uraditi, jer su gotovo sve naše radnice bile borbene. To se naročito pokazalo u januaru 1941. godine kada smo sve kao jedna, bez izuzetka, izašle na ulicu, da bi sa ostaiim radnicima i omladinom odolili nasrtajima policije i pendrecima kojima su nas nemilosrdno tukli. Rikica Pardo, Lucija Perišić, Safija Mulalić, Ankica Pavlović-Albahari, Selveta Čolić, Jela Kukavica, Magda Domazetović, Ankica Vlašić, Ramiza Saračević, Habiba Jajetović, Nada Mioč, Donka Nikolić i mnoge druge bile su vrlo aktivne i nije bilo nijedne akcije u kojoj one nisu učestvovale. Veliki broj naših drugarica bio je pretplaćen na časopis »Žena danas« i na radničku štampu. Sve naše radnice nisu žalile da odvajaju od svoje male zarade dio za narodnu pomoć, za pomoć našim španskim borcima ili za ma koju drugu akciju u kojoj je trebalo pokazati klasnu solidarnost.

Od drugarica koje su kao komunisti imale posebnog udjela u radu u našoj fabrici, i to u aktivnosti na organizovanju ženskog pokreta, moram istaći Hanu Ozmo, Zoru Šer, Mariju Koš, Jovanku Čović, Rozu Papo, Adelu Sunarić, Donkicu Perera i druge. Sarađivale smo sa omladinskom organizacijom, pa smo zajedno učestvovale u mnogim akcijama, sijelima, izletima, priredbama, itd. Od tih drugarica, ističem Slavicu Miličević, Radojku Lakić, Tinu Romano, Nadu Altarac, Viktoriju Baruh, uz mnoge druge.

Divno smo se slagale u zajedničkoj akciji. Bilo je zadovoljstvo raditi u pokretu, jer smo tada osjećale istinsku ravnopravnost i pažnju koju su nam ukazivali naši drugovi. Drugarstvo se osjećalo i na posebnim sijelima koja smo često organizovale. U okviru sindikata organizovale smo veliku priredbu početkom 1940. godine u Radničkom domu. Bila je izvanredno brojno posjećena. Program su izveli »Proleter« i posebna grupa radnica iz naše fabrike. Kako je samo lijepo odzvanjala himna žena koju smo često pjevale:

Već gubi se žalosna prošlost
/ prolazi stoljetni san,
A mi žene iz crne noći
U svijetli sad stupamo dan.
Hej, ustaj mala garava,
Sad ponosno
Sva slavna zemlja diže se
U novi dan.

Kada je neposredno pred rat Partija radila na pripremi oružanog ustanka, u Sarajevu su bila organizovana tri kursa za pružanje prve pomoći ili, kako smo ih zvali, sanitetska kursa. Kursevima je obuhvaćeno nekoliko desetina drugarica, među kojima veliki broj radnica i iz naše tvornice. Taj rad, također, nije bio uzaludan, jer su mnoge te žene pomogle kao partizanke, u organizovanju saniteta u narodnooslobodilačkoj borbi.

OSKAR DANON

KOLEGIJUM ARTISTIKUM

»Vodimo navalu,
juriš na cijeli svijet!
/ ko nam smije
na put stati?

Naše je geslo:
silama udruženim
borit se i pobjeđivati!
Jaka volja, varka nije,
iz nje čudna snaga bije!

Vodimo navalu
juriš na cijeli svijet!
s nama ide mladost -
svijet«!

Prva predstava sintetičkog pozorišta u Sarajevu.

Takvi plakati pojavili su se jedne oktobarske večeri 1939. godine. U prepunoj dvorani Sokolskog doma započinjala je priredba o kojoj se danima govorilo. Grupa mladih sarajevskih intelektualaca organizovala je prvu predstavu sintetičkog pozorišta. Bio je štampan i program »Veče muzike, pokreta i narodne poezije«, a u foajeu doma je otvoren Salon slika.

Za predratno Sarajevo bio je to veliki kulturni događaj, koji je imao svoju, ne manje značajnu, političku pozadinu. Jer, Sarajevo je godinama bilo poznato kao veliki grad bez nekih značajnijih kulturnih manifestacija, tako da su vrhunce sezone, u širem smislu. uglavnom predstavljale godišnje zabave pojedinih društava - kulturnih, sportskih, karitativnih, od kojih je svako djelovalo gotovo isključivo na nacionalnoj ili klasnoj osnovi. Napredniji građani, koji su željeli da od svog grada naprave življi kulturni centar, pokušavajući da organizuju zajedničke akcije i srpske, hrvatske i muslimanske radničke i srednjoškolske omladine, bili su onemogućavani. Policija je u korijenu sprečavala svaki takav pokušaj. Hasan Brkić, Miljenko Cvitković, Boriša Kovačević, Rato Dugonjić, Avdo Humo i drugi bili su u policijskim analima proskribovani kao »crveni«, što je značilo da im je svako javno nastupanje i djelovanje bilo onemogućeno. Boriša Kovačević je imao partijsko zaduženje da s naprednim intelektualcima organizuje niz akcija s kulturnom sadržinom. Imale su za cilj angažovanje i okupljanje šireg kruga ljudi.

Sticajem okolnosti, tokom 1938. godine u Sarajevo se vratio veći broj mladih intelektualaca sa studija iz inostranstva (većinom iz Praga). Oni su u to doba bili još nedovoljno poznati sarajevskoj policiji, iako je nekima bio otežavan odlazak iz zemlje, a neki studenti su po nekoliko puta, intervencijom poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Pragu, protjerivani iz Čehoslovačke kao nepoželjni elementi. Većina jugoslovenskih studenata u Pragu upoznala se s međunarodnim naprednim pokretom i usvojila marksističke poglede na svijet.

Pijanistkinja Matusja Blum i ja (kao dirigent), balerina Ana Rajs i Ubavka Milanković, likovni umjetnici Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović, Roman Petrovič, Danijel Ozmo, inženjeri Jahiel Finci, Emerik Blum, Salom šuica, pisci i javni radnici Pavle Goranin, dr Jovan Kršić, Boro Drašković i drugi, okupljali su omladinu putem horskih recitacija, predavanja, raznih umjetničkih večeri, izložbi i sličnih javnih nastupa. Upravni odbor Ženskog društva za popularisanje umjetnosti »Cvijeta Zuzorić«, zahvaljujući uticaju Bore Draškovića i Voje Dimitrijevića na neke demokratski orijentisane članove Odbora, prihvatio je ovu ideju i osigurao nam prostorije za sastanke i rad. Prve probe recitacija pjesama na socijalne teme pretvarale su se u široke diskusije o društvenim zbivanjima i događajima u svijetu. Kada su neki članovi Upravnog odbora »Cvijeta Zuzorić« prisustvovali jednoj takvoj probi i vidjeli o čemu se radi, grupa priređivača našla se na ulici. Međutim, ovaj potez uprave »Cvijete Zuzorić« nije mogao da omete dalju aktivnost.

Uskoro je organizovano niz predavanja o raznim pitanjima iz umjetnosti. Sva ta predavanja imala su skrivenu, a nerijetko i otvorenu političku osnovu. Tako je akademski slikar Vojo Dimitrijević održao jedno veoma uspjelo predavanje o Pablu Pikasu, na prijedlog Boriše Kovačević. Zbog policije smo objavili da će se govoriti o Pikasu. ali je, istovremeno, govoreno mnogo i o španskom građanskom ratu.

I tako su sa uspjehom mladi umjetnici i intelektualci, okupljajući omladinu, širili napredne ideje. Jednom od najznačajnijih akcija iz tog vremena rukovodio je Rato Dugonjić. Grupa naprednih studenata iznajmila je u Podgori, kod Gradca, jednu trabakulu i davala priredbu od otoka do otoka od mjesta do mjesta. Program se sastojao od horskih recitacija, pjesama Kranjčevića, Alekse Šantića, Jovana Jovanovića Zmaja. Miroslava Krleže. Volkera, Petra Bezruča, dramske scene »Mati« Karela Čapeka i pjevanja radničkih i revolucionarnih pjesama

Tako je sazrelo i vrijeme za jednu ozbiljniju manifestaciju, za nešto što bi zainteresovalo i okupilo širi krug ljudi i omladine Predložio sam, kao dirigent Sarajevske filharmonije, slikaru Voji Dimitrijeviću, arhitekti Jahielu Finciju i baletskoj umjetnici Ani Rajs da organizujemo »Veče muzike, pokreta i narodne poezije«. Prijedlog je prihvaćen i program, čije je održavanje bilo predviđeno za početak oktobra 1939. godine, bio je sastavljen: četiri scenske realizacije narodnih pjesama u stilu sintetičkog pozorišta - »Starac Vujadin«. »Smrt majke Jugovića«, »Mali Radojica« i »Oranje Kraljevića Marka«; recitacije - »Kos obosio radi djevojaka«, »Jadno hodanje«, »Smrt Omera i Merime«, »Voli baku dok je u tikvi vina« i »U čobana rijetki sveci«, kao i neke klavirske kompozicije. Saradnici i izvođači programa bili su: prof. Ljubo Bajac, Matusja Blum, Jovica Lukan, Ubavka Milanković i članovi Narodnog pozorišta Jelena Keševljević, Mile Jasnić, kao i recitatorski hor (»Voice - band«) od 16 članova. U programu su, u scenskim realizacijama narodnih pjesama, odabirana ona djela iz narodnog eposa koja su prikazivala, jasno i nedvosmisleno, borbu naroda za slobodu, njegov život pod jarmom robovanja, zatim težnju za slobodom misli i ideja, a ponegdje je ubačena i neka pjesma lirskog ili satiričnog karaktera.

Najzanimljivija tačka programa bila je, bez sumnje, scenska realizacija pjesama »Starac Vujadin« i »Smrt majke Jugovića«, u kojoj su kao solisti nastupali Jelena Keševljević (majka), Jovica Lukan (Ljuba Damnjanova), Mile Jasnić (Damnjan) i balerina Ubavka Milanković.

Predstavu smo svi pripremali s velikim oduševljenjem. Probe nismo imali gdje da održavamo, već smo se sastajali u mom stanu, obično pred veče, pa smo prozore zamračivali. Prema dogovoru. nismo svi odlazili u isto vrijeme, da ne bismo izazvali sumnju policije, koja nam je nekoliko mjeseci prije ove akcije spriječila izvođenje horskih recitacija Volkera i Bezruča. Uvijek smo pazili da nas neko ne prati. Radili smo u jednoj većoj i manjoj sobi, dok su ostale prostorije stana bile pretvorene u garderobe. Ja sam bio i režiser. Trudio sam se da objasnim svoje zamisli, ali je mlađe članove zbunjivala novina sintetičkog pozorišta. Konačno, došao je i dan nastupa. Interesovanje je bilo ogromno. Sokolski dom nije mogao da primi sve one koji su željeli da vide ovu priredbu.

Scena je bila podijeljena na dva dijela. Na jednom dijelu pozornice nalazili su se solisti, a iza njih, u tami, recitatorski hor, koji je publika mogla samo da čuje. Na drugom dijelu scene, u specijalno postavljenom arhitektonskom i likovnom okviru, koji su oblikovali arhitekta J. Finci i slikar V. Dimitrijević, balerina Ubavka Milanković izvodila je solo-tačke, prema koreografiji Ane Rajs-Radošević. Igra je bila uklopljena u samu radnju, kojoj su osnovnu intonaciju davali solisti i recitatorski hor, tako da je svaki pokret lica i tijela balerine plastično dočaravao ono što je na drugoj strani pozornice kazivala živa riječ. Između gledališta i izvođača bila je postavljena prozirna zavjesa od tila, na kojoj su pomoću epidijaskopa bile projicirane slike koje su ilustrovale događaje o kojima se govorilo. Muzička pratnja doprinosila je jačem djejstvu literarnog teksta. Uspjeh je bio iznad najoptimističkijih očekivanja. Sjećam se kako je tada, dok sam se s nekim drugovima nalazio u garderobi, dojurio neko, čini mi se, glumac Mile Jasnić, i doviknuo: »Policija je u ložama. Ako nas uhapse, ne bojte se, niko nam ništa ne može«.

Veliki uspjeh ove večeri, kao i uspjeh Salona slika koji je bio otvoren u foajeu, a na kojem su izlagali Mica Todorović (tri ulja i jedan tuš), Vojo Dimitrijević (tri ulja, dva akvarela i jedan crtež), Ismet Mujezinović (tri ulja i dva akvarela) i Danijel Ozmo (tri crteža i dva akvarela), bio nam je veliki podsticaj za dalji rad. Izdanje programa večeri (s prilozima dr Jovana Kršića »Skrivena vrijednost naše narodne pjesme«, zatim mojim prilogom »Nešto o sintetičkoj sceni«, ing arh. Jahiela Fincija »Arhitektura pozornice u sintetičkom pozorištu« i Voje Dimitrijevića »Učešće slikara u sintetičkom teatru«) bilo je razgrabljeno.

Svi smo dali što smo mogli. U realizovanju svojih ideja izrađivali smo i postavljali sami kulise, praktikable, zavjese itd. Sve iz-

datke, također, pokrivali smo sami. Vodila nas je samo jedna želja, uspjeh, jer samo ako uspijemo, mogli smo računati na dalje i još veće simpatije građana. Sarajevska omladina je već velikim dijelom prišla nama.
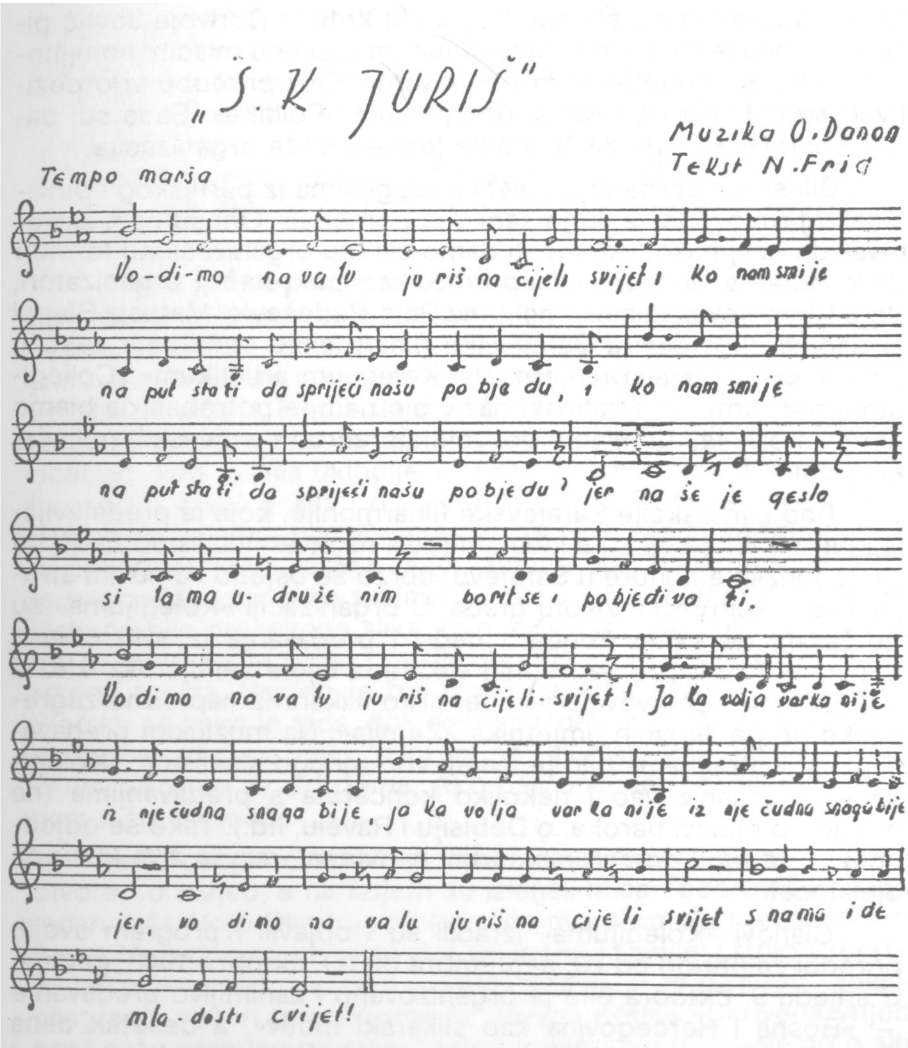
Uspjeh priredbe »Veče muzike, pokreta i narodne poezije« bio je zabilježen i u štampi. Pozorišni kritičar Borivoje Jevtić pisao je s oduševljenjem o zapanjujućem uspjehu mladih i o njihovom »divnom umjetničkom poduhvatu«. Ovu priredbu vrlo pozitivno su ocijenili i dopisnici beogradske »Politike«. Sada su, dakle, postojali uslovi i za stvaranje jedne čvršće organizacije.

Bili smo neprestano u vezi s drugovima iz partijskog i omladinskog rukovodstva, koje sam već pomenuo. Oni su nam savjetovali da ovoj našoj aktivnosti damo čvršću organizacionu formu i da osnujemo društvo. I tako smo, kao pokretači i organizatori, Vojo Dimitrijević, Jahiel Finci, Ana Rajs-Radošević, Matusja Blum i ja uspjeli da u okviru Sarajevske filharmonije osnujemo sekciju umjetnika i prijatelja umjetnosti »Kolegijum artistikum« (Collegium artisticum). Ovaj latinski naziv bio nam je potreban da bismo ubrzali i olakšali dobijanje dozvole za rad od sarajevskih policijskih vlasti.

Rad ove sekcije Sarajevske filharmonije, koja je predstavljala kolektiv ljudi koji su s idealom radili na stvaranju i podizanju ne samo muzičke kulture u Sarajevu, ubrzo se osjetio i u novim strujanjima u kulturnom životu grada. U organizaciji »Kolegijuma« su održavani ne samo koncerti nego i predavanja iz svih oblasti umjetnosti i izložbe naprednih slikara iz cijele zemlje. Na izložbi »Naše selo« učestvovalo je i nekoliko slikara iz napredne zagrebačke grupe likovnih umjetnika »Zemlja«. Na muzičkim predavanjima s ilustracijama bilo je uvijek vrlo mnogo slušalaca. »Kolegijum« je organizovao i nekoliko koncerata s predavanjima (na primjer, o muzici baroka, o Debisiju i Ravelu, itd.). Tako se odjednom, a da toga odmah nismo bili ni svjesni, razvila živa kulturna djelatnost.

Članovi »Kolegijuma« izradili su i objavili i program svojih priredbi za period od 29. septembra do 30. oktobra 1940. godine. U srijedu 9. oktobra bilo je organizovano i zanimljivo predavanje - »Bosna i Hercegovina kao slikarski motiv«, a desetak dana kasnije održan je u Sokolskom domu koncert domaće muzike i izložba slika. I ovaj nastup mladih umjetnika bio je krunisan uspjehom.

Članovi »Kolegijuma« organizovali su, kasnije, još jednu predstavu, koioj su dali naslov »Zašto plače mala Ema« (prema pripovijeci Nore Frid »Pobuna u pisaćem stroju«). Ova se pred-

Oskar Danon: Pjesma malih futbalera

Iz programa Kolegijuma artistikuma, februar 1941

stava može označiti kao vrhunac djelatnosti »Kolegijum artistikuma«. Dvorana Sokolskog doma bila je posebno adaptirana. Scenska realizacija (u naslovnoj ulozi je nastupila Bija Danon), s veoma jasnom naprednom socijalnom tendencijom, bila je postavljena, prema mišljenju gledalaca i pozorišne kritike, na veoma inventivnoj osnovi. U izvođenju predstave učestvovalo je preko 100 lica, zatim orkestar, dva hora, baletski hor i recitatori. Prije početka predstave je otpjevana i himna »Kolegijuma«: »Vodimo navalu, juriš na cijeli svijet!« (muzika moja, na riječi Nore Frida iz pripovijetke »O lopti koja ide samo u neprijateljski gol«, u prevodu dr Jovana Kršića). Sokolski dom je podrhtavao od aplauza i ovacija poslije svake tačke programa, što je, razumljivo, imalo dvojaki karakter, i umjetnički, i politički. Policija je jedva uspijevala da pred Domom održi red među građanima koji su, iako više nije bilo mjesta, htjeli da uđu. Nije se znalo gdje je bilo više policajaca napolju, u uniformama, ili u dvorani, u civilnim odijelima. Prije predstave izašla je iz štampe i zbirka od pet pripovijedaka za djecu Nore Frid pod zajedničkim naslovom »Zašto plače mala Ema«; »Pustite kontrabas u radio«, »Pobuna u pisaćem stroju«, »Kako je izumljen padobran«, »O lopti koja ide samo u neprijateljski gol« i »Zašto sjedaju ptice na telefonske žice«, u prevodu dr Jovana Kršića i ing. Emerika Bluma. Socijalne tendencije ovih pripovijedaka, malih baleta, bile su svakome više nego jasne.

Interesovanje je prelazilo sva dotadašnja očekivanja. Organizatori predstave morali su obećati reprizu. Ali, već sutradan je policija stupila u djejstvo. Rad »Kolegijuma« je zabranjen (policiji, razumljivo, nije ostala skrivena ni cjelokupna djelatnost »Kolegijuma« i njegov očigledni uticaj na srednjoškolsku i radničku omladinu Sarajeva), a knjiga »Zašto plače mala Ema«, takođe je zabranjena. Ova posljednja mjera je zakasnila, jer je cjelokupna naklada bila rasprodata. Najviše primjeraka rastureno je među srednjoškolskom omladinom. A to nije bilo ni čudno, pošto je rasturanje izdanja (čiji je glavni »dispečer« bio ing. Emerik Blum) preuzelo na sebe i nekoliko dotad pred policijom nekompromitovanih nastavnika. Na primjer, samo profesor muzike na Ženskoj gimnaziji Lola Buzarov-Sunarić rasturila je oko 250 primjeraka.

Policija je pozivala na saslušanje sve nastavnike na koje je sumnjala da su umiješani u ovaj »posao«.

- To je komunistička lektira, uzvikivali su policajci.

- Pa, to je izdala sekcija Sarajevske filharmonije »Kolegijum artistikum«, branili su se nastavnici.

- Nije to »Kolegijum artistikum«, nego »Kolegijum komunistikum«, pronalazili su pravi izraz šefovi sarajevske policije.

Policija je, dakle, zabranila rad i rasturila društvo. Knjiga »Zašto plače mala Ema« smatrana je kompromitujućim materijalom.

Međutim, svega nekoliko mjeseci kasnije, revolucija je povukla za sobom u borbu gotovo cjelokupno članstvo »Kolegijuma«. Mnogi od njih su poginuli herojskom smrću na bosanskim i hercegovačkim planinama, u partizanskim redovima.

VOJO DIMITRIJEVIĆ

JEDAN SLIKARSKI ATELJE U SARAJEVU U VREMENU OD MARTA 1939. DO JUNA 1941. GODINE

»Ne važi za Španiju«, tako je pisalo na pasošu sa kojim sam se vraćao iz Pariza i pokazao ga na graničnom prelazu Jesenice 26. marta 1939. godine. To je bio dan moga povratka u Jugoslaviju, u moju zemlju u kojoj je na vlasti bio režim koji je bio neprijatelj demokratske Španije.

Došao sam u Sarajevo sa većim brojem radova koje sam mogao ponijeti sa sobom iz Pariza. Kuća na Babića Bašti bila je mala i za koji dan našao sam jedno potkrovlje, sobu od dvadeset kvadrata sa kosim krovom i badžom, prozorom koji je gledao u nebo. Bila je to potkrovna tavanska prostorija u ulici Riste Besarovića, odmah nadomak Ćumurije ćuprije i Cara Dušana parka.

Riješio sam jedan od životnih problema i bio zadovoljan. Unio slike, boje, štafelaj, kojeg sam dobio od slikara Romana Petroviča, a za nekoliko dana, kada sam naslikao portret Oskara Danona, od njegova oca koji je imao veliku trgovačku radnju, dobio sam potreban namještaj - kauč, ćebe i ostalo. Kod Najera, u staklarskoj radnji blizu hotela »Evropa«, za jedan pejsaž dobio sam razne sitne staklarije (dragih čaša u boji) i jedan od prvih radio-aparata. Divno sam se skućio, nisam mogao ni sanjati da ću se tako brzo srediti i početi sa radom.

Od tih dana, moj atelje u Sarajevu počinje da živi svojim intenzivnim životom u svakom pogledu. Ne samo da mnogo radim, mnogo je slika iz Pariza u ateljeu, i atelje postaje prijatan kutak, mjesto u koje svakodnevno dolaze slikari, književnici, muzičari,

omladina, kao i mnogi drugi napredni drugovi i intelektualci, radnici i svi oni koji su željeli da mijenjaju društvene odnose, da se bore za ljepše sutra i da ovaj grad postane zaista grad u kome se može lijepo živjeti.

U tom našem starom Sarajevu bilo je u to vrijeme borbenih i kulturnih ljudi gotovo svih profesija, a većina profesora na gimnazijama bili su doktori nauka. To su bili ljudi progresivni po svom stavu i sa velikim znanjem u svojoj struci.

Sarajevo, jedan mali lijepi grad, a moj atelje smješten iznad srebrom obasjane Miljacke u centru grada, pun slika. Tu su slike »Sjećanje na moju zemlju Bosnu« sa temom moje predratne Bosne. Sjećam se da sam na ovoj kompoziciji ostvario blaziranog kulaka sa cilindrom na glavi, koji je navalio na jednu kravu, obuhvativši je i nogama i rukama, pa je muze i muze.

Tu je i velika slika »Užasi rata«, rata u Španiji, tu je »Crnac koji prodaje kikiriki« i još mnogo drugih mojih radova.

Atelje je počeo da živi - i ne samo za mene. Dolazili su drugovi, prijatelji i gledali moje radove. U toj oazi pod krovom, skoro se uvijek i neprestano vodila diskusija o umjetnosti, o našem međunarodnom položaju, o životu u SSSR-u, o literaturi, a svaki put, pri svakom susretu, pokretala su se i pitanja - šta se može učiniti da naš grad oživi, da se izvučemo iz teške provincije u kojoj su ponekad tonuli i snovi o ljepšem i srećnijem životu.

Sjećam se prvih razgovora o našem zajedničkom radu, o pokretanju grupe koju smo kasnije nazvali »Kolegijum artistikum«. Sjećam se sastanaka sa Oskarom Danonom, Ratom Dugonjićem, Pavlom Goraninom, Danijelom Ozmom, Borišom Kovačevićem, Borkom Draškovićem, Jovanom Kršićem, a sjećam se i pisanja našeg prvog predgovora - za prvi nastup ove grupe.

Pisali smo: »Ni mi u Sarajevu nismo mogli ostati sasvim po strani od tog moćnog gibanja. Htjeli smo pokazati da nismo uzalud proveli tolike godine učeći po školama, po radionicama, u životu. Htjeli smo pokazati da nam nije težak nikakav napor, nikakva žrtva, kada je u pitanju podizanje našeg ambijenta i nas samih na jedan viši kulturni stepen. Htjeli smo pokazati da nemaju pravo oni, koji nam prebacuju da smo lijeni, da smo neznalice, da se brinemo samo za površne zabave i da ne volimo ovaj narod. Htjeli smo pokazati svoj smisao za rad i na ovom području«...

To su bili dani poleta, entuzijazma, kad smo svi mnogo radili, a predvečer, u noć, dolazilo se u atelje na čašicu razgovora. Po danu se nije moglo pričati, a noć je bila duga i razgovoru nije bilo kraja. To je bila jedna generacija koja je pored rada i učila. U takvoj atmosferi, spremao sam i svoju prvu samostalnu izložbu.

Decembra 1939. godine, u bivšem holu Sokolskog doma (danas Dom DTV »Partizan«), otvorio sam izložbu sa 43 eksponata. Katalog sam štampao sa sedam crnobijelih reprodukcija, predgovorom »Kako treba gledati umetničko delo« od Jovana Krišića, i sa naslovnom stranom - uljanom slikom jednog vezanog radnika u lancima. Sa Bobom Slobodanom Principom i Slavkom Papićem dogovorio sam se o naslovnoj strani. Kad su ugledali ovu izduženu sliku, svi smo se složili da ovog vezanog čovjeka stavimo na naslovnu stranicu, što sam i učinio. Ova slika bila je protest na hapšenje i proganjanje komunista i svih onih koji se nisu slagali sa režimom.

Sa Jovanom Kršićem složio sam se (na njegov prijedlog) da je najbolje da se umjesto oficijelnog predgovora, koji tumači djela autora, govori općenito o temi koju sam malo prije spomenuo.

Kršić je pisao: »... Naše škole, na žalost, gotovo potpuno zanemaruju estetsku stranu vaspitanja, pa zato i našatzv. široka publika nema niti može da ima pravog smisla i razumevanja za umetnost...«.

U završnoj rečenici on navodi da se »na moderno slikarstvo treba naviknuti kao što se navikavamo na mnoge druge pojave društvenog života, ali ne samo naviknuti: njemu treba pristupiti ozbiljno, bez predrasuda, s težnjom da se razume i shvati, a ono će nam otvoriti svoje ljepote«. I to su toliko aktuelne misli o pristupu umjetničkom djelu, da bi ih trebalo i danas i stalno ponavljati.

Pored pomenutih slika, bili su izloženi i moji sljedeći radovi sa naglašenom socijalnom temom: »Kraj peći«, »Noć u Parizu«, »Kamenolom«, »Dnevna hrana«, »Zolin žerminal«, »U podrumu«, »Prodavaona cvijeća u Parizu«, »Radnik«, »Seljak«, »Muslimanka«, »Pranje poda«, »Domaće ognjište« i još neki drugi radovi sa sličnom sadržinom, te stoga nije ni čudo da su daći, omladina, napredna inteligencija i mnogi drugi dolazili na izložbu, gledali sa zadovoljstvom i vidjeli da se i sa slikom može govoriti o bijedi, zaostalosti, o eksploataciji čovjeka po čovjeku, o blaziranosti onih koji su suviše imali, bili bogati i živjeli jednim razuzdanim životom.

Sve je to bio sadržaj mojih slika, pa onda nije i nikako čudo što u to vrijeme nisam prodao ni jednu jedinu sliku, iako je posjeta bila iznad svakog očekivanja. Stvarao sam svoja djela i otvorio izložbu za mlade, za one koji su voljeli i cijenili moje radove sa sadržajem koji je viđen na izložbi. I u tim trenucima bio sam sretan i zadovoljan.

Mali grad, a duhom velik, Sarajevo u kome sam se kretao i živio, Izgledalo mi je kao graa u kojem smo se voljeli i gdje su

moji sugrađani koje sam poznavao, htjeli nešto da učine, da urade, grad u kome se kod svih tih ljudi osjećala jedna želja - da izliju svu svoju misao, svoje srce, da se govori nepatvorenim jezikom čovjeka humaniste, čovjeka dobrog i po govoru i po djelu.

Došla je i 1940. godina. Po Evropi Hitler i Musolini bjesne. Kod nas sve veća nezaposlenost. Dobiti ma kakav posao bilo je vrlo teško. Vlada u Beogradu sve više šuruje sa Rimom i Berlinom, a nad zemlju se nadvija sve veća opasnost od fašističke agresije. Trebalo je mnogo raditi da narodu bude jasno kakva nam se opasnost sprema. Partija se snažnije organizuje. U svim vidovima kulturnog i umjetničkog života vidljivi su »prsti« komunista. Stav Partije nije više nikakva tajna. Naprotiv, iz dana u dan sve su veće manifestacije otvorene misli gdje se govori i objašnjava Hitlerova najezda i skoro porobljavanje i naše zemlje*.

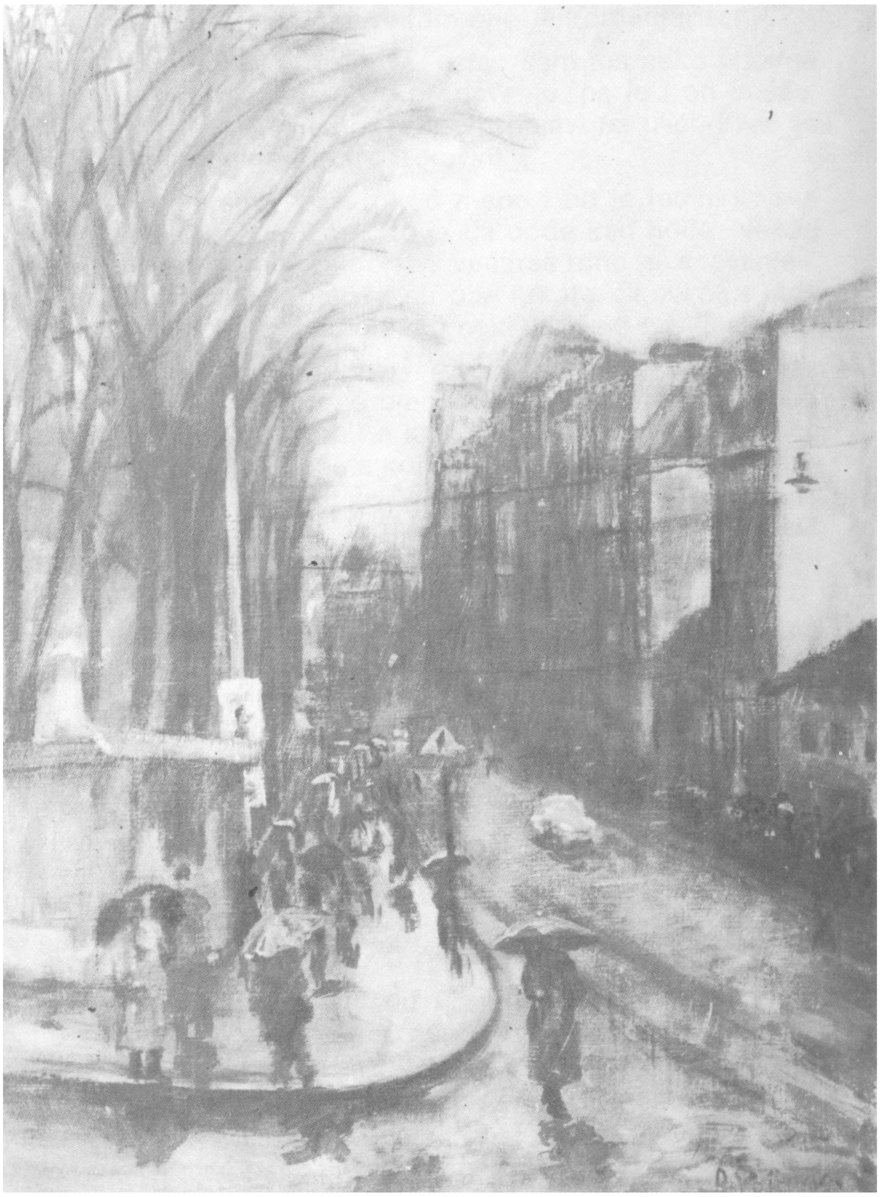
U isto vrijeme, u toku izložbe i nakon njenog zatvaranja, spremam predavanje o Pablu Pikasu, jednom od najvećih slikara svijeta.

U razgovorima sa drugom Borišom Kovačevićem, slažem se da to predavanje iskoristimo kako bi se što više govorilo o Španiji. Ali, to nam ne polazi za rukom. Cenzura briše gotovo cijelu prvu stranicu i stoga je u rukopisu ostala samo prva polovica strane, skraćena upola, na kojoj se više govorilo o Španiji.

I pored svega toga, pri kraju prvog dijela predavanja uspio sam da kažem »o radu Pikasa u toku prošle 1939. godine, kada je njegova rodna gruda, zemlja Španija, bila u krvi. Pikaso je slikao, crtao i vidio svoju Španiju u jednom od mnogih crteža, svoju Španiju, kao najljepšu ženu medu svim ženama, punu krvi. Eto tako, s jedne strane, on je vidio svoju zemlju lijepu, dragu, a s druge strane, punu gmizavaca, životinja i čudnih bića koji više nisu ljudi a koji uništavaju njegovu divnu i lijepu Španiju.« Tako sam pisao o Pikasu, a govorio o Španiji, i to je prošlo zahvaljujući prilično površnom pregledu »žbira«, koji je cenzurisao napisano predavanje, a to je, zaista, mnogo kada se uzmu u obzir sve one okolnosti vlasti i cenzure, koje su u to vrijeme bile više nego drastične i kada se za sitnicu odlazilo u zatvor, na robiju.

Sala u kojoj sam držao predavanje bila je prepuna. U prvim redovima sjedile su dame iz »boljih familija«, a iza njih bili su profesori i moji drugovi, poznanici, omladina, đaci i po koji student koji trenutno nije bio u Beogradu i Zagrebu. Sjećam se tu je bio Bobo Princip, Slavko Papić, mladi pjesnik Galogaža, Borko Drašković, Zijo Dizdarević, Risto Besarević, Danijel Ozmo i drugi.

Poslije predavanja svi smo otišli u moj atelje, a tamo nas je čekao Boriša Kovačević i tu su bila još dvojica-trojica drugova

Vojo Dimitrijević: Sarajevo u kiši, **ulje** na platnu, vlasništvo Građevinskog fakulteta **u Sa-**raievu

koje ja nisam poznavao. Znam da je to bilo prvo predavanje takve vrste u Sarajevu i sa velikim interesom ono je komentarisano.

Te večeri, po odlasku drugova, ostao sam još neko vrijeme sa Borišom i s njim razgovarao o predavanju, pa je i on otišao. Valjda nije htio da se sa cijelom grupom pojavi na ulici. Živio je ilegalno u Sarajevu, bez prijave o boravku.

Boriša je ponekad i spavao kod mene i on je jedini koji je imao ključ od mog ateljea, i mogao je da dođe kad hoće. Nekad bi mi govorio: »Vojo nemoj da dolaziš večeras rano na spavanje«. A kada sam se vraćao, pepeljare su bile krcate čikovima i tada sam znao da se u mom ateljeu održao neki partijski sastanak. Rat je bio pred vratima i komunisti su se spremali za presudni dan.

U to vrijeme, rado sam se sjećao i svog boravka u Parizu. Sjećao sam se i velikog zbora na kome je bila iskupljena većina Jugoslovena, radnika i studenata koji su u to vrijeme živjeli u Parizu. Sjećao sam se Borisa Kidriča, Veljka Vlahovića, Ive Lole Ribara, koji su govorili da svaki Jugosloven koji voli svoju zemlju, mora da se vrati u svoju zemlju i da spremno, borbeno, dočeka napad Hitlera i da se brani Jugoslavija.

Na taj apel Partije, i ja sam se vratio u Jugoslaviju i počeo aktivno da radim. Ovih dana, obnavljajući sjećanja sjetio sam se i fotografije iz Garša (manje mjesto pored Pariza), koju mi je poslao poslije rata drug Rodoljub Čolaković. To su bili divni dani puni zanosa i vjere.

Taj zanos pratio me stalno i po povratku u moju Bosnu, moje Sarajevo. Po povratku iz Pariza, slikarskog platna nisam imao, pa sam počeo da radim »grafiku«, dok platno nabavim i pripremim, a ponovnim susretom sa Ozmom, koji je bio pretežno grafičar, ^tvorena je u meni još veća želja da i ja neke svoje ideje realizujem u grafici.

Radio sam: Domaće ognjište, Pranje poda, La Pasionarija, Porođaj u štali, Nasušni hljeb i još neke druge linoreze, te su pored nekih mojih uljanih slika, ove grafike bile izričito angažovane (kako se to danas kaže) i nosile su u sebi duboku socijalnu notu.

Za taj period moga stvaralaštva, na posljeratnoj izložbi »Nadrealizam, soc. umjetnost« u Beogradu, 1969. godine, za koju je štampan i veliki katalog (više monografija), date su povoljne i za mene,laskave ocjene.

Dani su bili ispunjeni. Radilo se mnogo. U podne bi se izašlo na korzo - da se vidiš sa drugovima, da čuješ šta ima novo ili da kupiš neko voće, ili da nešto pojedeš. Jednog dana išao sam sa Zijom Dizdarevićem do Baščaršije, u nekom fišeku našle su se

šljive I tada sam rekao Ziji: Lako je vama književnicima, možeš da kupiš fišek šljiva, da šljive pojedeš a na fišeku da napišeš pjesmu, šalili smo se i tako razgovarali o teškim prilikama u kojima se živi i o teškoćama u nabavci slikarskog materijala. Slikarima je bilo zaista teško zbog nemogućnosti nabavke materijala, iako je bilo teško svima nama, jer smo se našli u jednom okrutnom vremenu, kad se više tavorilo nego živjelo.

Sa Ozmom sam se tada nalazio svakog dana. Spremali smo izložbu za Beograd tridesetog aprila 1940. godine, u paviljonu »Cvijete Zuzorić«, našu izložbu je otvorio poznati umjetnik i karikaturista Pjer Križanić i pri kraju svoga govora, rekao: »Ja vas molim, gospođe i gospodo, da i napore ovih mladih umjetnika shvatite kao neodoljivu potrebu i želju da naš današnji život učine boljim i ljepšim«. Pjer je naglasio ove posljednje riječi zbog toga jer su naše slike i grafike imale isključivo socijalnu sadržinu, pa je sa tim riječima malo ublažen pomenuti sadržaj izložbe.

Ova izložba u Beogradu prošla je bolje nego što smo se i mi nadali. Posjeta bila odlična, kritika vrlo dobra, a prodalo se dovoljno radova, pa smo bili zadovoljni.

Po povratku iz Beograda u naše Sarajevo, osjetili smo da su nas drugovi radosno dočekali i bilo je slavlje u mom ateljeu, a kulturna klima iz dana u dan bila je sve bolja i bolja. Sve veći i veći broj mladih ljudi pristizao je iz Zagreba i Beograda, gdje su završavali studije. Rasle su snage Partije i to se osjećalo u svakoj našoj akciji: pored časopisa »Brazda«, koji je nakon dva-tri broja zabranjen, »Pregled« je stalno izlazio. Muzički život koji je vodio Oskar Danon oživio je grad, a i Narodno pozorište aktiviralo je svoj program. Mnogi članovi Narodnog pozorišta uključili su se u rad Kolegijuma, a naročito Jelena Keševljević Cuca, koja je učestvovala u gotovo svakom našem programu.

Rad Kolegijuma artistikuma, sekcije Sarajevske filharmonije, bio je sve aktivniji. Od 29. septembra do 13. oktobra 1940. godine priredio je obimniji veoma spektakularan program. Pored koncerta domaće muzike i predavanja na temu »Bosna i Hercegovina kao slikarski motiv«, organizovana je i izložba pod nazivom »Bosansko selo«. Izlagali su Ismet Mujezinović, Danijel Ozmo i Rizah Štetić, koji je u to vrijeme radio i živio u Slavonskom Brodu, i ja.

U »Jugoslovenskoj pošti«, 25. septembra 1940. godine, bez potpisa su napisani i ovi redovi: »... Dati bosansko selo kroz svoje likovno stvaranje, ono što nam je nepoznato, ono čime se oduševljavamo kao i ono od čega bježimo, to je otprilike svrha ove izložbe«, pa se nastavlja

»Zašto baš „Bosansko selo"? Ne bježe ti ljudi od drugih naših krajeva i od njihovih problema. Ne vara se ko kaže radeći za bosansko selo, da ne radimo, u stvari, za sva sela od Lisabona do Vladivostoka...«

Došla je 1941. godina. Sa radom se ne može stati, treba i dalje raditi. U Sarajevu je na čelu »Društva inžinjera« bio veoma progresivan čovjek, član Partije, Slaviša Vajner Ciča i mi smo se lako, preko Čiče, uključili u rad ovog društva. Koncem januara 1941. godine priredili smo izložbu na kojoj su učestvovali: Danijel Ozmo, Ismet Mujezinović, Roman Petrovič, Mica Todorović i ja. To je bila i posljednja izložba u Sarajevu pred rat. Za ovu izložbu napisan je u katalogu umjesto predgovora članak sa namjenom da objasni zašto Društvo pokreće i druge kulturne akcije u svom gradu. Pod naslovom »Uoči naše akcije«, pored ostalog, kaže se: »...Osim toga, te priredbe, kao eminentno kulturne, treba da okupe na jednom konstruktivnom radu sve one činioce u našem gradu koji imaju sposobnost i dobre volje da od Sarajeva, koje je zanemareno i našom krivicom, stvore centar kakav ono, po svom značaju u prošlosti i po vrijednostima kojima i danas raspolaže, treba i može da bude. Pod vodstvom jedne pozitivne stvaralačke ideje, koju najbolje može da predstavlja baš Društvo inžinjera mogu zaista da se na jednom poslu nađu složni svi naši građani bez obzira na njihove političke, nacionalne, vjerske i sve druge razlike«.

Vođeno ovim mislima, Društvo inžinjera u Sarajevu veoma je rado prihvatilo prvu ponudu saradnje koja mu je došla od jedne skupine sarajevskih slikara, poznatih i priznatih u našem gradu i u našoj zemlji.

To je sličan i moglo bi se reći isti tekst i isti apel građanstvu da nam se u našem radu pomogne, kao i onaj iz oktobra 1939. godine, kad smo se organizovali i počeli sa radom u »Kolegijumu«.

Na ovoj izložbi, pored ostalih slika, izložio sam i dva portreta - doktora Vlade Jokanovića i Borke Draškovića koje je prije otvaranja policijska cenzura htjela da skine, kao portrete komunističkih agitatora koji su policiji bili poznati.

Zahvaljujući energičnom stavu Slaviše Vajnera kao predsjednika Društva, ovi portreti su ostali na izložbi sve do njenog zatvaranja.

Desetog februara 1941. godine, izložba je bila zatvorena, i to je bila posljednja akcija kulturnih radnika u Sarajevu.

Postepeno se prelazilo u ilegalnost, ali se u ateljeu još jedno kraće vrijeme moglo živjeti. Manje se slikalo, a više razgovaralo. Rat je više nego na pomolu, samo što nije zakoračio i u našu zemlju.

Dvadeset sedmog marta naši su narodi odbacili Pakt, a nakon bombardovanja Beograda, 18. aprila potpisana je i sramotna kapitulacija.

Prve bombe koje su bačene na Sarajevo bile su velike i zastrašujuće. Bili su to dani neizvjesnosti. Povremeno sam dolazio u atelje, sjedio i razmišljao. Slike poslagane jedna na drugu i prislonjene uza zid, nisu imale više šta da kome govore. Nijemo su stajale i jedino ja i sa leđa sam znao šta je kojoj sadržaj. Sjećam se dobro - najveća je bila »Kamenolom«, prislonjena uz sam zid, zatim »Užasi rata Španije«, pa »Zolin Žerminal«, »Dućan se zatvara«, »Hamalin«, »Crnac na pariškoj ulici«, »Dnevna hrana«, pa preko »Autoportreta« - sve manje i manje slike. Bilo je tu preko 60 uljanih slika, a grafikama, crtežima i akvarelima ne znam ni približan broj. Tu su bili i svi radovi iz moje rane mladosti kao i radovi sa studija. Sa slikama i drugim sitnim stvarima koje sam volio, bile su tu i moje drage knjige, koje sam sa teškom mukom donio iz Pariza, i sve sam to zauvijek morao da napustim onog dana kada su Nijemci napali na Sovjetski Savez.

Nedjelja 22. juni 1941. godine. Jutro. Ležao sam u polusnu, računao da sam u ovom ateljeu otprilike dvije godine i tri mjeseca, i to su bile moje posljednje misli u ateljeu vezane za atelje. Istog momenta u takvom stanju,čuo sam škripu drvenih stepenica i osjetio da se neko penje do mog ateljea. Neko je zakucao i ja sam prepoznao glas Slobodana Principa Selje. Progovorio je tiho i rekao: Otvori!

Ušao je u atelje, za sobom zatvorio vrata i tiho progovorio: Ustaj Vojo, Nijemci su napali na SSSR, iz policije smo dobili spisak i ti si na spisku. Brzo sam se obukao, Bobo je već otišao, a ja sam zaključao vrata i tako sam se zauvijek rastao sa mojim ateljeom u Riste Besarevića ulici, tako sam napustio mali divni atelje u potkrovlju sa plavim nebom koje sam gledao kroz prozor, jer drugo ionako nisam mogao ništa da vidim.

Sa nervozom i pomalo užurbano, kretao sam se niz Obalu i u jednom momentu sjetio sam se poštene i dobronamjerne hrvatske familije Mihanović. Na moje zvono, gospođa Mihanović je otvorila vrata i rekla da me ne može primiti. Nisam znao razlog i bio sam veoma uzbuđen. U tren oka donio sam odluku da odem kod Mice Todorović i, zaista, ona me primila.

Kada sam saznao da ću tu ostati jedno kraće vrijeme, majci sam poslao ključeve i zamolio je da ode do ateljea i da spase što se da spasiti. Sutradan, kasno popodne, sitna i pomalo pogrbljena starica, moja majka, došla je kod Mice. Suha i smežurana ruka u kojoj se nalazila bijela maramica brisala je uveli obraz da ne bi otkrila suze. Draga moja majka, možda je, u svojim mislima, osjećala da je to i jedan duži rastanak, a možda i posljednji put što se gledamo. Nekim teškim, tužnim i pomalo isprekidanim glasom govorila mi je da nije mogla ništa spasiti od slika. »Kada sam došla, prokletnici« tako je govorila za ustaše, »bili su već otvorili i upali u atelje. Nisam se popela, a oni su iznosili neke tvoje slike, a neke su rasparane, uprljane, bacali po dvorištu. To sam vidjela, okrenula glavu i pošla svojoj kući na Babića Baštu. Bilo je to negdje oko podne. I eto«,, nastavila je da govori, »došla sam da ti kažem da više ne ideš tamo«. Još malo je posjedila i otišla. Sa praga je promucala: »Sutra ću ti donijeti pogaču«. Sutradan ona je došla, ali mene više nije bilo u Tepebašinoj ulici. Mica joj je ponudila da sjedne i ona je sjela. Držala je hljeb u ruci, plakala i plakala i otišla svojoj kući. To mi je Mica ispričala poslije rata. Poslije rata saznao sam da je književnik Rizo Ramić donosio mojoj majci neku, kako se u to vrijeme zvala, »Crvenu pomoć« a to je radio i drug Kurto, naš drug, član Partije, koji je imao radnju mješovite robe ispod Alifakovca. Ponekad je taj čestiti čovjek donosio nešto i od življenih namirnica i tako je moja majka mogla da preživi, kako je to ona često spominjala, taj prokleti rat.

Atelje je uništen, moje slike su uništene. Rijetko se šta našlo poslije rata. Postoji poneki fotos i pokoja slika i neka grafika, i to je sve.

FAHRIJA AJANOVIĆ

NAŠA AKTIVNOST U »HURIJETU«

U periodu 1939 -1941. godina, jedan od oblika rada i masovnog uticaja Komunističke partije predstavljao je i stav o ulaženju članova Partije, SKOJ-a i naših simpatizera u pojedina građanska društva i udruženja u Sarajevu. Stoga su se komunisti i njihovi simpatizeri počeli učlanjivati u mnoga društva koja su tada u Sarajevu djelovala i u kojima su razvili svoj rad i postigli odgovarajuće uspjehe.

U stvari, vrlo pozitivna iskustva Partije o masovnijem okupljanju i uticaju na omladinu, koja smo već stekli u radu JROZ »Matatja«, dobrim dijelom su bila povod da se slična djelatnost organizuje i u drugim kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima i udruženjima.

Jedno od takvih društava, na koje se Partija orijentisala preko svojih članova i simpatizera, bilo je Muslimansko radničko i zanatlijsko udruženje »Hurijet«. Ovo udruženje, za razliku od drugih muslimanskih društava - »Gajreta« i »Uzdanice«, finansiralo je i slalo djecu isključivo na izučavanje raznih zanata, tako da se oko ovog društva okupljala mahom zanatska, u stvari, radnička omladina.

Zadatak organizovanog učlanjivanja u »Hurijet« jednog broja komunista, članova SKOJ-a i simpatizera Partije, ranije provjerenih kroz rad u sindikatima URSS-a i drugim akcijama, dobio je Esad Ferušić, član Partije od 1939. godine. Ferušić je prije toga, kao komunista, zbog djelovanja na Šerijatskoj gimnaziji i Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, isključen iz VII razreda gimnazije. Koncepciju i plan rada u »Hurijetu« razradio je direktno sa

Hasanom Brkićem, sa kojim je povremeno i dolazio na skupove omladinaca koji su se okupljali u stanu, obično jednog od naših simpatizera, uključujući i stan Ferušića, u kome smo se, po pravilu, prije svakog istupa u »Hurijetu« ili nekoj akciji van »Hurijeta« dogovarali.

Na jednoj od redovnih skupština »Hurijeta«, krajem 1939. godine, pošto se već jedan broj učlanio, uzeli smo učešća u diskusiji pred punom salom. Govorili smo im što se tada moglo javno reći; o potrebi intenzivnijeg kulturnog i obrazovnog uzdizanja mladih i slično, što je trebalo da nas, na neki način, popularise i čvršće veže za ostalo članstvo »Hurijeta«. Sjećam se, neki od nas su odmah birani u pojedine sekcije, bibliotekarski odbor i slična tijela. Sve je išlo po planu prethodno dogovorenom u stanu Ferušića. Za vrlo kratko vrijeme biblioteka »Hurijeta«, u kojoj su dotad prevladavale knjige sa vjerskom tematikom, nešto literature od tadašnjih prosvjetnih radnika, stručnjaka iz oblasti šumarstva, voćarstva i slično, kompletirana je s djelima Miroslava Krleže, Hasana Kikića i drugih progresivnih domaćih pisaca. Od stranih pisaca ukljjjčena su gotovo sva izdanja koja su se tada mogla naći u izlozirfia, od Londona, Sinklera, Zole pa do ruskih pisaca Tolstoja, Gorkog, itd. Ove knjige redovno nam je dostavljao član »Hurijeta«, naš simpatizer Asim Bučuk. Knjige su bile stalno u prometu. Omladinci - »šegrti« su ih čitali i to je na njih imalo vanredan vaspitni uticaj, odnosno uticalo je na formiranje njihove svijesti i novog pogleda na život i društvo uopšte. Naročito je knjiga »Mati« Gorkog bila popularna jer su u njoj mlade zanatlije, koje su majstori eksploatisali, vidjeli sebe, osjećali potrebu borbe protiv bogatih i počeli shvatati značaj klasne borbe.

Početkom 1940. godine, zahvaljujući upornom angažovanju Ferušića, izveli smo jedan vrlo uspjeli recital pred punom salom tadašnjeg Sokolskog doma. Na sceni je bila jedna veća grupa »hurijetovih pitomaca« u radničkim kombinezonima, garavi, sa čekićima i drugim alatkama u rukama. Izveli su horsku recitaciju koju je napisao specijalno za ovu priredbu napredni mladi pisac Zijo Dizdarević, a koja je asocirala na građanski rat u Španiji. Iz tog teksta se sjećam riječi: »Tutnji, tutnji u daljini, sloboda se rada...«. Efekat ove priredbe je bio ogroman. Esad je postao veoma popularan među mladima iz »Hurijeta«. Sjećam se da su ga svi, prilikom susreta, s poštovanjem pozdravljali i zapitkivali kad će se ponovo nešto slično izvesti.

Naš rad pod rukovođenjem Ferušića odvijao se dobro. Radili smo nastojeći da što više kontaktiramo sa ostalim članovima, a kao organizatori partijskog uticaja u »Hurijetu« prethodno smo se dogovarali van prostorija »Hurijeta«, bilo zbog rada u »Hurijetu«

bilo zbog učešća u raznim akcijama koje je Partija povremeno organizirala u gradu. Svaki je u »Hurijetu« imao dvojicu, trojicu mladića s kojima se tješnje povezao i vršio na njih određen uticaj. Na taj način smo mogli u svakom trenutku organizovano uključiti 10 do 15 omladinaca, čak i u najdelikatnije akcije, kao što su: pisanje parola, rasturanje radničke štampe, učešće u demonstracijama i slično. Inače sa ovim omladincima smo vodili duge rasprave o položaju radnika u tadašnjem društvu, o aktuelnim političkim događajima u zemlji i svijetu, analizirali pročitane knjige, gledali ruske filmove, što je tada bilo jako popularno, itd.

Početkom 1940. godine, u Esadovom stanu, razrađen je zadatak pisanja parola za gornji dio grada. Esad i ja smo dobili rejon od Baščaršije, zaključno sa osnovnom školom na Vratniku. Tom dogovoru je prisustvovala i njegova drugarica Blanka, koja ne samo da mu je bila privržena nego je i sama aktivno učestvovala u radu. Sve ulice, sporedne i glavne, na pomenutom području osvanule su jednog dana s parolama ispisanim masnom crvenom bojom: »Dolje fašizam«, »Živjela KPJ«, »Živio SSSR«, »Dolje nenarodni režim«, i slično. U ovoj akciji je bilo komičnih momenata, a s naše strane i drskih postupaka. Bilo je, na primjer, zanimljivo gledati kako policija prisiljava vlasnike zgrada da brišu i zakrečavaju parole. Crvena masna boja se toliko upila u zidove i drvo da se vrlo teško skidala i prekrivala, pa su ostali ružni tragovi po velikom broju kuća i ograda na Baščaršiji, Pločama na Kovačima i Vratniku. Mi smo to iz prikrajka motrili, razumije se, zadovoljni svojim djelom.

Parole smo pisali na smjenu. Dok je Esad pisao, ja sam čuvao stražu i motrio na policajca koji je, upravo, te noći stražario na Baščaršiji, i obratno, Esad se čak, dok sam ja pisao parole, mimohod, upustio i u razgovor sa policajcem, pitajući ga koliko je sati i kad polazi voz prema Višegradu. Pored nas, parole su pisali i iz »Hurijeta«: Avdo Pašukanović, Džavid Haverić, Ferid Frenjo i drugi.

Našim konspirativnim sastancima u stanovima, najčešće u Esadovom ili mom, prisustvovali su ponekad drugovi Hasan Brkić, Avdo Humo i drugi. Zavisno od teme i karaktera skupa, bilo je 10, 15, 20 i više omladinaca.

Omladince iz »Hurijeta« smo postepeno povezivali, preko izleta i raznih akcija, sa omladincima koji su djelovali u gradu u drugim organizacijama, društvima, ustanovama, uključujući i sindikate do njihove zabrane. Takvim djelovanjem sve više se okrupnjavala i omasovljavala naša grupa. Zahvaljujući tome, mi smo organizovano uzeli učešća i u demonstracijama 27. marta 1941. godine.

U ovoj grupi, odnosno jednoj vrsti aktiva (kome namjerno nismo davali nikakvo zvanično obilježje) bili su Esad Ferušić, ja, njegov zamjenik, odnosno prvi saradnik, njegova drugarica Blanka Ferušić-Albahari, zatim Avdo Pašukanović, krojač, Atif Fejzić, grafičar, Ferid Frenjo i Mustafa Čimpo, bravari, Ramiz Šehović i njegov brat, moleri, Hilmija Pitić, gimnazijalac, i njegov iedan rođak, bravar, zatim Demo i Nikola, trgovački pomoćnici, i niz drugih. U početku okupljanja u »Hurijetu«, njegovi članovi su bili Rezak Hatibović, krojač, Džavid Haverić i Alija Dizdarević, oba kožarski radnici, koji su se kasnije aktivirali po zadatku Partije na drugim sektorima, ali su ostali u stalnom dodiru s nama.

Pred sam rat i prvih dana okupacije, situacija se naglo mijenjala u »Hurijetu«. Pojedini reakcionarni tipovi su počeli da nas provociraju jer naša kulturno-prosvjetna djelatnost sa vrlo izraženom idejnom osnovom, nije ostala nezapažena, pa smo postepeno morali težište rada prenositi van »Hurijeta«. Zanimljivo je istaći da grupa ne samo da se nije osipala nego se, čak, uoči samog rata i prvih dana okupacije i povećavala. U odsutnosti Ferušića, koji je pred rat otišao u sanatorij, preko člana KPJ Šaloma Albaharija uspostavio sam kontakt sa Vladom Perićem, pa je on već aprila 1941. godine, neposredno poslije ulaska njemačkih trupa u Sarajevo, počeo dolaziti na naše sastanke.

Veliki broj ovih mladića odmah, u početku rata, postali su članovi Komunističke partije i gotovo su svi tokom narodnooslobodilačke borbe i revolucije junački izginuli u okršajima s policijom u gradu, u partizanima ili u koncentracionim logorima. Među tim svijetlim likovima su Esad Ferušić, Džavid Haverić, Avdo Pašukanović, Ferid Frenjo, Alija Dizdarević, Atif Fejzić itd.

SALAMON ROMANO

CENTAR ZA DISTRIBUCIJU LISTOVA I ŠTAMPE

U periodu od proljeća 1938. do aprila 1941. godine, po odluci MK KPJ za grad Sarajevo, radio je Centar za prihvat i rasturanje legalne, polulegalne i ilegalne radničke štampe. Bile su to novine, knjige, brošure, časopisi i albumi slika, linoreza. Štampanje ove literature organizovala je Partija širom Jugoslavije.

Centar za distribuciju u Sarajevu, za koji je bio zadužen Mordo Altarac, grafički radnik, sastojao se od 5 do 7 ljudi odgovornih za organizaciju, nabavku i blagovremeno rasturanje prispjele štampe. Ovaj centar, uz neposrednu pomoć partijskih organizacija grada, organizovao je široku povjereničku mrežu koja je dopirala do svih mjesta gdje su radili, živjeli i borili se radnička klasa i omladinska organizacija pod rukovodstvom KPJ. Svaka fabrika, veća radionica, partijska ćelija, sindikalna podružnica, škola imale su svog povjerenika koji je unaprijed naručivao periodične radničke novine, a ostali štampani materijal bio je raspoređen po utvrđenom ključu i potrebi. Tako, na primjer, povjerenike su imali: Fabrika čarapa »Ključ«, Fabrika duhana, Sarajevska pivara, Fabrika trikotaže »šik«, Glavna željeznička radionica, Vojno-tehnički zavod Sarajevo, VTZ Vogošća, podružnice svih URS-ovih sindikata. I i II muška gimnazija, Tehnička i Šerijatska škola itd.

Štampa, prvenstveno radničke novine, brošure i časopisi, dolazili su preko glavne pošte na adresu Morde Altarca koji je stanovao u ulici Kralja Petra (sada ulica JNA), preko puta novog jevrejskog hrama (sada Radnički univerzitet »Đuro Đaković«). Ostali legalni materijal dolazio je poštom, ali često i polulegalni signiran kao udžbenik, stručna literatura ili pod nekim izmišljenim

naslovom koji nije imao veze sa sadržajem knjige. Ilegalni dio štampe dopreman je iz Zagreba, Beograda i drugih mjesta štampanja posebnim kuririma u koferima. Takav materijal raspoređivan je po hitnom postupku, odmah. Služba obavještenja i informisanja povjerenika bila je vrlo dobro organizovana. Povjerenici su pojedinačno, u razmaku od 10 minuta, dolazili u stan, preuzimali svoju štampu i odmah je doturali do čitaoca. Povećani uticaj Partije na radničku klasu Sarajeva uslovio je stalan rast broja pretplatnika. Time se povećavao obim štampe, tako da je Mordin stan često izgledao kao ekspedit neke štamparije. Pred vlastima, ovaj vid aktivnosti Morde Altarca legalizovan je tako što on od rabata pri prodaji pribavlja sredstva za život.

Radi boljeg funkcioniranja Centra za distribuciju štampe i radi poboljšanja povjereničke mreže, povremeno su održavani sastanci odbora sa povjerenicima. Na njima su raspravljani tekući problemi pretplate, povećanja broja pretplatnika, proširenje mreže na nove radne organizacije i škole. Pored toga, na tim sastancima je ukazivano i na potrebu da zagrebačka i beogradska radnička štampa više pišu o položaju radničke klase Sarajeva, o pojedinim štrajkačkim akcijama za poboljšanje životnih uslova, radnika kakvi su, na primjer, bili štrajkovi u Fabrici čarapa »Ključ«, trikotaži »Šik«, komunalnih radnika, metalskih radnika i drugih. Na ove sastanke povremeno je dolazio poneko od drugova iz partijskog rukovodstva: Pavle Goranin, Milutin Đurašković, Esad Čengić, Mladen Knežević, Isak Ozmo, Iso Jovanović i dr., i diskusijom, predlozima i sugestijama pomagali da se ovaj značajni rad na informisanju radničke klase i njenom marksističkom obrazovanju, neprekidno poboljšava i unapređuje.

Iako, naizgled, neprimjetan, Centar za distribuciju štampe za grad Sarajevo više od 3 godine brzo i pravilno je informisao radničku klasu o njenim stvarnim životnim problemima, o borbi radničke klase u drugim krajevima zemlje i o aktuelnim političkim događajima, tarifnim pokretima, vidovima borbe u zemlji i svijetu. Takav način informisanja, posredno je pospješio i borbu radničke klase Sarajeva.

Štampa je redovno stizala iz Beograda, Zagreba. Navešću, po sjećanju, samo neka od izdanja koja smo tada rasturali.

NOVINE: »Radnički tjednik«, »Radničke novine«, »Naše novine« i »Glas radnog naroda«.

ČASOPISI: »Naša stvarnost«, »Izraz«, »Znanost i život«, »30 dana«, »Pregled« i »Žena danas«.

KNJIGE: V. I. Lenjin: »Imperijalizam«, »Materijalizam i empiriokriticizam«, Sperans (E. Kardelj): »Razvitak slovenačkog nacio-

nainoa Ditania«, N. Ostrovski: »Kako se kalio čelik«, »Čokolada«, profesor D. Kovčič: Rječnik stianih riječi, itd.

MAPE LINOREZA: Akademski slikar Dorde Andrejević Kun: »Krvavo zlato« - o životu rudara rudnika Trepča, »Za slobodu« - o borbi španskog naroda za slobodu; akademski slikar Daniel Ozmo: »Iz bosanskih šumo« - o životu, radu i borbi šumskih radnika.

Na distribuciji radničko štampe i literature radilo je desetine i desetine aktivista radničkog pokreta grada Sarajeva, članova KPJ, SKOJ-a, aktivista klasnog radničkog pokreta, URS-ovih sindikata, čija imena zoog uslova rada ostaju nepoznata. Ali, neumorni pregalac, organizator i rukovodilac Centra bio ie Mordo Altarac, koji je i na oVom paniiskom zadatku izgarao, bilo da se radilo o velikom ili malom poslu. Nikad mu nije bilo teško da po kiši i nevremenu ili za vrelih toplih dana nosi sa svojim saradnicima na leđima, velike pakete novina i literature. A kad se poslovanje toliko povećalo da se materijal nije mogao prenositi na rukama, nabavio je kolica na dvä točka koja je često sam gurao do svoga stana i tako obezbjeđivao blagovremenu distribuciju novina i ostale štampe. Pored njega, koliko se sjećam, aktivno su radili u odboru Džavid Haverić, Milan Miličević, Mustafa Begić, Jakica Perera, ja i drugi.

Svakodnevnim radom, u Centru za distribuciju štampe sticana su dragocjena iskustva i svakodnevno povećavan broj novina 1 literature. Materijal je zadržavan u stanu samo toliko koliko je vremena bilo potrebno da povjerenici dođu i izuzmu svoju štampu. Poslije toga, materijal koji bi preostao sklanian ie u drugi stan u neposrednoj blizini. Ponekad se događalo da porreKi povjerenik, nama iz nepoznatih razloga, ne preuzme materijal. Tada bi neko od nas materijal odnio povjereniku ili njegovom zamjeniku, na već poznatu adresu. Ostalo mi je u sjećanju da je povjerenik VTZ iz Vogošće, zbog loših saobraćajnih veza, često sa zakašnjenjem podizao novine i drugi materijal ili ga uopšte ne bi preuzeo. Da bi materijal stigao onome kome je namijenjen, članovi odbora bi nedjeljom odlazili na izlet u Vogošću i u svojim ruksacima prebacili štampu i predavali je odgovornim drugovima. Novac od prodaje štampe naknadno su prikupljali Mordo Altarac ili dežurni član odbora, u njegovom stanu. Ovako organizovana povjerenička služba bila je neupadljiva, ali dobro organizovana i nije bilo teškoća da se novine i ostala štampa doture onima kojima je bila namijenjena. Ovo se nije odnosilo na partijsku štampu distribuiranu preko partijskih organizacija.

Ovakva organizacija rasturanja listova i štampe u Sarajevu pokazala se vrlo efikasnom i ona je pomogla da je radnička klasa bila blagovremeno informisana preko svoje štampe o svim važni-

jim političkim, ekonomskim i drugim problemima. Istovremeno, ona je pomogla da su njeni aktivisti ubrzano usvajali marksistički pogled na svijet i sticali sposobnost za predstojeće odlučujuće akcije. Rezultat takvog rada, pored ostalog, uslovio je da je stalno jačao uticaj radničke klase i njene avangarde KPJ, što se vidno i sve više osjećalo u životu grada na Miijacki.

KRSTO POPIVODA

O PARTIJSKOM KURSU ODRŽANOM NA CREPOLJSKOM DECEMBRA 1940 GODINE

Početkom mjeseca avgusta 1940. godine, u vrijeme održavanja VIII partijske konferencije PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju, sastao sam se prvi put s drugom Titom u Žugaća Barama kod Žabljaka. U to doba nalazio sam se na partijskom radu u Crnoj Gori (kao delegat CK KPJ). Na konferenciji mi je bilo povjereno da podnesem referat o organizacionom stanju Partije na području Pokrajinskog komiteta.

Uoči same konferencije imao sam kraći razgovor s drugom Titom o dosadašnjem partijskom radu. Drug Tito je sa interesovanjem pratio moje izlaganje o stanju u partijskoj organizaciji i na kraju tih razgovora, saopštio mi je da ima ideju da se treba otpočeti sa svestranijim radom na teorijskom i ideološkom uzdizanju partijskih kadrova, te da, po njegovom mišljenju, tome treba da se posvetim ja, pa stoga neću biti biran u rukovodstvo Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru, Sandžak, Boku i Kosovo i Metohiju te da mu se odmah po završetku konferencije, javim u Zagreb. Vjerovatno, birajući me za ovaj sektor partijskog rada, drug Tito je imao u vidu da sam na robiji uspješno završio dvogodišnju partijsku školu a i posjedovao prilično iskustvo iz ilegalnog partijskog rada. Pored ostalog, kraće vrijeme pred izlazak s roPije, bio sam rektor partijske škole u Sremskoj Mitrovici.

Odmah poslije završetka konferencije, došao sam u Zagreb i javio se preko partijske veze koju je tada održavala Bosiljka Beba Krajačić, pa je dogovoren sastanak s drugom Titom. Sastali smo se na Tuškancu, ali nas je šofer Branko Malešević, komunist,

odvezao u Podsused, malo mjesto kraj Zagreba. Razgovarali smo u dvorištu jedne male kafane, za stolom. To je bilo u drugoj polovini mjeseca avgusta. Drug Tito mi je tada izložio ideju CK KPJ o jednom intenzivnijem i širem programu za školovanje kadrova, a koje bi trebalo preduzeti u svim partijskim organizacijama. Izložio je da bi bilo nužno stvarati uslove za partijske kadrove, pored onog redovnog rada na ideološkom uzdizanju svih članova Partije koje se vrši u partijskim organizacijama, koje bi trebalo školovati po jednom čvršćem sistemu, kroz partijske kurseve za drugove iz raznih organizacija a prema stepenu njihove političke uzdignutosti. To bi se vršilo tako što bi izvjestan broj takvih kadrova bio na kraće vrijeme odvojen od rada i uz utvrđeni program, preko kvalitetnih predavanja brže sticao osnovna znanja iz teorije marksizma-lenjiniz'ma. Da bi se taj zadatak mogao uspješno obaviti, potrebno je bilo da se obezbijede materijalni uslovi, tj, prije svega, prostorije, odnosno mjesto gdje bi se mogao ilegalno sakupiti određeni broj drugova koji bi se, na taj način, posvetili izučavanju marksističke teorije i aktuelne partijske politike. Takvo školovanje dotad se obavljalo uglavnom na robiji u raznim tamnicama Jugoslavije, ali su te škole mogli da pohađaju samo oni koji su bili osuđeni na izdržavanje kazne. Postojala je mogućnost slanja nekih drugova na školovanje u Sovjetski Savez. Ali, to je bio dug put školovanja i izgradnje kadrova.

Potrebu za ovakvim načinom rada, drug Tito je motivisao težnjom da mladim i teorijski nedovoljno obrazovanim kadrovima, koji svakodnevno niču iz akcija koje vodi Partija, treba što prije priteći u pomoć da savladaju i da se naoružaju osnovnim znanjem naučnog socijalizma i upoznaju s linijom Partije, stavovima Partije o svim pitanjima borbe protiv nenarodnih režima stare Jugoslavije, a za vlast radnog naroda, za socijalizam.

Što se tiče utvrđivanja programa šta bi sve trebalo na tim kursevima izučavati, rekao je da će Politbiro utvrditi program, odnosno teme koje će se izučavati i literaturu kojom će se služiti. Kao prvi pokušaj da se pređe na takav način rada, drug Tito je iznio da je već dogovoreno s drugovima iz Dalmacije da se kod njih održi jedan takav kurs u mjesecu septembru i da ja treba da se povežem sa Pokrajinskim komitetom za Dalmaciju i s drugom Pavlom Papom, koji je, takođe, određen da zajedno sa mnom rukovodi, te predaje na tom prvom kursu, odnosno školi i da obezbijedi materijal (literaturu) za rad kursa.

Pošto sam u to vrijeme bio bolestan, drug Tito mi je predložio da odem na liječenje u Rogašku Slatinu. Dao mi je i nešto novaca. Kako sam ja već duže vrijeme bio profesionalni revolucionar i kretao se s lažnom legitimacijom na ime Branka Stanojevića,

izdatom u Peći, u Rogaškoj Slatini sam se prijavio pod ovim ilegalnim imenom. Tu sam ostao jedno kraće vrijeme, a zatim otputovao u Split i Makarsku. Septembra mjeseca počela je s radom prva partijska škola Centralnog komiteta, odnosno prvi kurs u duhu koncepcije koju je predložio drug Tito. Radila je u vili »Irena« koju je Tito lično iznajmio na svoje ilegalno ime ing. Slavka Babića. Tu smo stekli prvo iskustvo. Po završetku te škole, odmah smo nastavili sa drugim sličnim kursevima. U Karlovcu je oktobra održan kurs za kadrove sa područja Like, Banije i Korduna. Pripremio ga je Marko Orešković, član CK Hrvatske. Na tom kursu sam održao više od polovine predavanja. Ovaj kurs je nastavio da vodi Jovica Marković, koji je prethodno uspješno završio školovanje u Makarskoj, a ja sam otišao na Petu zemaljsku konferenciju na kojoj sam učestvovao kao jedan od pozvanih delegata. Na toj konferenciji izabran sam i za kandidata za člana CK KPJ.

Poslije Pete konferencije KPJ, školovanje partijskih kadrova bilo je postavljeno na još širu osnovu. Tako je, na primjer, novembra mjeseca 1940. godine otpočeo sa radom u Zagrebu partijski kurs za kadrove iz zagrebačkih partijskih organizacija. Radio je tako što su najprije bili izabrani teorijski najuzdignutiji kadrovi iz partijskih ćelija iz grada. Oni su sačinjavali grupu predavača: svake nedjelje sam im držao po jedno predavanje, a onda su oni to prenosili u svoje organizacije. Ovakav način rada bio je u to vrijeme široko rasprostranjen gotovo u svim organizacijama u zemlji, naročito u Beogradu, Ljubljani, Podgorici i drugim razvijenijim partijskim organizacijama.

Odmah po završetku Pete zemaljske konferencije formiran je Agitprop CK KPJ, čiji sam bio član, zadužen za marksističko obrazovanje kadrova.

Polovinom decembra 1940. godine, dakle, dva mjeseca poslije Pete zemaljske konferencije, saopšteno mi je u Politbirou CK KPJ da idem za Sarajevo i da se povežem i održim jedan partijski kurs koji će organizovati Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu. Rečeno mi je da je kadar koji je Pokrajinski komitet mogao da pozove vrlo mlad, a da su potrebe za kadrovima vrlo velike, te da ih teško mogu odvojiti na duže vrijeme od tekućeg rada, stoga bi trebalo podesiti program i rad kursa tako da se završi za petnaestak dana.

Kada sam stigao u Sarajevo, povezao sam se sa Isom Jovanovićem, koji je bio politički sekretar Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu. Rekao mi je da su oni već odabrali drugove koji će doći na kurs i da će se kurs održati u »Domu prijatelja prirode« na Crepoljskom, nedaleko od Sarajeva. Pripreme za održavanje ovog kursa bile su vrlo uspješno izvedene. Pošto je bilo

zimsko doba, drugovi su smatrali da se najuspješnija kamuflaža i obezbjedenje konspiracije može osigurati ako se svi drugovi budu opremili skijaškom opremom (skije, gojzerice, ruksaci, itd.). Za vrijeme boravka u Sarajevu bio sam u porodici Hane Ozmo. U duhu ovoga zaključka, i meni su našli skijašku opremu.

Odlazak je bio organizovan po grupama, tako da smo se u razmacima, mada tokom istog dana, našli na Crepoljskom. Svi smo došli u »Dom prijatelja prirode«, u kojem su postojali uslovi za prilično udoban rad. Tu se učilo, kuhalo, spavalo, a vrlo malo skijalo. Na kursu su bili drugovi iz partijskog rukovodstva Sarajeva, Banjaluke, Tuzle i Mostara. Iz Sarajeva su bili Vaso Miskin, Pavle Goranin, Slobodan Princip, Milutin Đurašković, Hana Ozmo, Zora Šer i Zaga Blažić; iz Banjaluke Kasim Hadžić, Niko Jurinčić i Rudi Kolak; iz Tuzle Albin Herljević i Jusuf Jakupović. a iz Mostara Mustafa Pašić i Rudi Hrozniček. Na kursu sam bio jedini predavač. Drugovi se međusobno nijesu poznavali i nijesu se po imenima oslovljavali, već nadimcima, kao, na primjer: »Tuzlak«, »Sarajlija«, itd., a neki su i na samom kursu dobili nadimak, kao, na primjer, Vaso Miskin, koji se mnogo interesovao za sve probleme a malo više za greške Plehanova, pa su ga neki drugovi nazvali »Plehanov«.

Program kursa smo postavili tako što smo uzeli sve osnovne teme koje smo imali na ranijim kursevima, ali smo skratili literaturu, odnosno, saželi program, tako da smo ono što je obično obavljano na kursevima za mjesec dana, sada to obavili za petnaest dana. To je bila više jedna vrsta partijskog savjetovanja, na kojem su temeljito prorađivane odluke Pete zemaljske konferencije, koje su neposredno prije toga štampane kao materijal u kojem su dati odgovori na sva aktuelna pitanja radničkog pokreta i naše partije. Te odluke su nam poslužile za razjašnjenje mnogih teorijsko-političkih pitanja, odnosno idejnih ciljeva i programa naše partije. Dali smo kao uvod u osnovne postavke po svim glavnim pitanjima, kratak osvrt na razvitak društva, teorije Partije, organizaciono pitanje Partije, nacionalno pitanje, seljačko pitanje, teorije revolucije, strategiju i taktiku, o ratu i miru, o borbi protiv fašizma, o socijalizmu, a zatim o takozvanoj partijskoj izgradnji, koja sadrži osnovnu orijentaciju tekućeg partijskog rada, rad u sindikatu, rad sa omladinom, rad sa ženama, konspiracija, držanje pred klasnim neprijateljem, agitacija i propaganda, o kadrovima, narodna pomoć itd. RasDolagali smo potrebnom literaturom za sve ove teme i kombinovali smo, kao što sam već naveo, tekuće materijale Pete zemaljske konferencije sa teorijskim radovima klasika marksizma-lenjinizma. Takođe, koristili smo i članke iz »Proletera«, organa Centralnog komiteta KPJ, kao i referate Dimitrova, Erkolija (Toljatija) i Manuilskog sa Sedmog kongresa Ko-

minterne. Pošto je program bio utvrđen po temama, to smo dijelove koji se odnose na problematiku određenih tema koristili iz Istorije SKP(b), naravno, u najsažetijem obliku.

Po svakoj temi od ovih koje sam naveo, usmeno sam izložio osnovno, obično u jednočasovnom izlaganju i naveo obaveznu i dodatnu literaturu. Poslije toga, drugovi su u grupama čitali materijale, diskutovali o njima i po svakoj temi održana je zajednička konsultacija, na kojoj je vršena provjera znanja, tj. koliko su uspjeli shvatiti sve probleme, ući u njihovu suštinu. Vrijeme je bilo kratko i moralo se nadoknaditi dugim radom, tako da se počinjalo ujutru u pet časova a završavalo uveče u deset časova. Ono što je meni pomoglo da uspješno izvršim svoj zadatak, bila je velika želja i ljubav svih drugova i drugarica da u tom kratkom vremenu što više nauče. Oni su pokazali nevjerovatno interesovanje za sve probleme i sa velikom pažnjom pratili što sam govorio, a sa istim elanom čitali su o vrlo složenim problemima revolucionarne borbe iz knjiga i drugih materijala predviđenih za teme. Glavni zadatak koji je pred sve nas bio postavljen, uspješno smo obavili.

Danas, poslije više od trideset godina, teško je shvatiti šta je to značilo za te kadrove. To je bilo vrijeme jedne revolucionarne situacije, u kojoj se naziralo nastajanje odlučnih i sudbonosnih događaja. Volje je bilo za borbu, ali je trebalo više znanja i stoga je pomoć pružena u ovom vidu dala rezultate i doprinijela da mnogi od tih drugova izrastu u vrlo snažne ličnosti i rukovodeće partijske i vojne kadrove, od kojih je jedan dio dao herojski svoje živote za revoluciju, a drugi su dokraja ostali vjerni revoluciji.

Pored rada na marksističkom obrazovanju, treba istaći doprinos u razvijanju drugarskih odnosa među drugovima i izmjeni iskustava iz rada, što se izrazilo kroz razgovore koji su vođeni o svim pitanjima teorije i prakse.

Na momenie, ponekada već umorni, u časovima predaha, za vrijeme ručka ili večere, bilo je i duhovitih šala, pa i pjesme. I to nas je držalo i bodrilo na rad i učenje.

Negdje pred kraj ovog kursa, posjetili su nas drugovi Iso Jovanović, Duro Pucar i Miha Marinko, od kojih su posljednja dva tada bili članovi CK KPJ. Miha Marinke ie tada obilazio partijske organizacije u Bosni i Hercegovini. Tom prilikom smo razgovarali i o nastojanjima i zalaganju svih slušalaca. Naročito me je oduševila upornost radnika, koji su se trudili da ne zaostanu i u savlađivanju težih tema. Kasnije sam o utiscima i rezultatima ovoga kursa upoznao i Politbiro CK KPJ.

Za sve vrijeme održavanja kursa konspiracija je bila na zavidnoj visini. Vrlo brižljivo su čuvani i sklanjani materijali. Za to su

bili određeni drugovi da u slučaju provale materijale unište kako neprijatelj ne bi imao dokaza o ilegalnom radu. Organizacija ishrane i ostalo funkcionisalo je vrlo dobro. Ishrana je bila organizovana na bazi dobrovoljne narodne pomoći.

Pošto postoje neke dileme oko toga da li je kurs trajao 15 dana, sigurno je to da je kurs trajao dvije sedmice, ali zadnju nedjelju nijesmo dočekali, jer smo kurs završili prije, znači, svega jedan dan ranije, da ne bismo dočekali nedjelju, kada dolaze izletnici.

Kada se kurs završio, imao sam jedno prijatno osjećanje, a koje me ni do danas nije napustilo. Pored toga što sam obavio partijsku dužnost koja mi je bila povjerena, radovao sam se i zbog toga što je to upravo bilo u Bosni, u okolini Sarajeva, čije sam planine, rijeke, divnu prirodu i divne ljude i teške uslove života imao priliku da upoznam desetak godina ranije, gdje sam kao gimnazijalac, prekidajući školovanje ili preko ljeta, dolazio da radim kao šumski radnik, i što sam baš tom prilikom, upoznajući surove uslove života i ljudsku bijedu, osjetio i potrebu za revolucionarnom borbom, za koju sam se svim mladalačkim žarom opredijelio.

RUDI KOLAK

PARTIJSKI KURS NA CREPOLJSKOM 1940. GODINE

Decembra 1940. godine išao sam za Sarajevo. Trebalo je da se javim na vezu (koja mi je odranije bila poznata) i pretpostavljao sam da se radi o sastanku s nekim iz Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu. Takva pretpostavka bila je realna, jer sam u to vrijeme bio sekretar Gradskog komiteta SKOJ-a za Banjaluku i radio i održavao veze sa skojevskim rukovodstvima i aktivima u Bosanskoj krajini.

Kod autobuske stanice sreo sam drugove Niku Jurinčića i Kasima Hadžića. Niko Jurinčić mi je rekao da i njih dvojica putuju u Sarajevo. Konspirativni uslovi rada odvikli su me da se raspitujem o tome zašto idemo, da li je cilj putovanja zajednički zadatak i tome slično. Tim autobusom putovao je i Duro Pucar Stari (tada nisam znao njegovo pravo ime, ali sam znao da je član PK KPJ za BiH).

Hadžić, Jurinčić i ja smo uglavnom bili zajedno, dok se Duro Pucar Stari, u autoousu a i za vrijeme putovanja ponašao kao aa ne putuje s nama. U Sarajevu mi je Kasim Hadžić saopštio da ćemo ostati više dana, jer smo određeni na partijski kurs koji organizuje PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Nije mi poznato da li su drugovi Hadžić i Jurinčić već u Banjaluci znali zašto idu u Sarajevo. Činjenica da smo bili odjeveni za život i kretanje u gradu, a da smo iz Sarajeva produžili u brda (ka Crepoljskom) i dobar dio puta išli kroz dosta visok snijeg i priličnu hladnoću, govori da niko od nas nije unaprijed znao šta ćemo raditi i gdje ćemo boraviti. Toga jutra, kada sam vidio Đuru Pucara u skijaškom odijelu i kada

sam na Crepoljskom vidio druge drugove opremljene za skijanje, postalo mi je jasno, mi nismo podesno opremljeni, ali se tu više nije moglo ništa mijenjati.

Kurs je održan u planinarskom domu na Crepoljskom. Koliko se sjećam, rukovodilac doma je bio član KPJ. Svi koji su bili tada u domu, došli su na kurs ili su bili anqažovani na radu oko kursa (spremanje hrane, straže, ogrev i tome slično).

U to doba poznavao sam samo Slobodana Principa Selju, Pavla Goranina i Zagu Blažić, a kasnije sam saznao, odnosno prepoznao da su učesnici kursa bili Vaso Miskin i Milutin Durašković. Ostali učesnici kursa nisu mi bili poznati, jer ih nisam sretao na radu, nisam imao veze s njima (drugovi iz Tuzle i Mostara), a za vrijeme boravka na Crepoljskom nismo se zvali imenima.

Predavač na kursu je bio drug Krsto Popivoda (ime i prezime sam mu doznao kada sam se sa njim sreo u Bosanskom Petrovcu 1942. godine). Neko vrijeme su nas posjećivali i zadržavali se u domu i drugovi Miha Marinko i Duro Pucar Stari. Za Mihu Marinka sam tada čuo da je Slovenac, da je bio na robiji i da je ispred partijskog foruma došao da obiđe kurs. Rad na kursu je bio veoma naporan. Popivoda je držao 2 - 3 predavanja dnevno, poslije se radilo u grupama - čitala literatura i vodila diskusija. Materijal smo dobili u domu (skripta, brošure, »Proleter«, pojedine glave Istorije SKP(b), itd.) i pri odlasku nisu se smjele nositi bilješke koje smo djelimično pravili za vrijeme predavanja.

Kurs je bio veoma dobro organiziran. Disciplina na visokom nivou i konspirativnost potpuno obezbijedena. Koliko se ja sjećam, kurs je trajao oko dvije nedjelje. Ostalo mi je u sjećanju da je završio neki dan ranije, jer je postojala mogućnost iznenađenja, odnosno željeli smo izbjeći nedjelju kada je moglo biti izletnika. Ne znam da li je bilo i nekih drugih razloga.

Razišli smo se u grupama. Nakon silaska u Sarajevo, našao sam vezu iz PK SKOJ-a i primio neku literaturu (partijsku) za Banjaluku.

MLADEN KNEŽEVIĆ

27. MART 1941. GODINE - ANTIFAŠISTIČKA DEMONSTRACIJA NARODA JUGOSLAVIJE

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije upozoravao je, putem letaka i svog lista »Proleter«, da knez Pavle i vlada Cvetkovič - Maček, uvođenjem fašističkih metoda upravljanja u zemlji, hapšenjem demokrata, a naročito komunista, zabranom klasnih sindikata i drugim fašističkim mjerama, idu ka priključenju Trojnom fašističkom paktu. Komunistička partija je stajala na stanovištu da se ukoliko fašisti napadnu Jugoslaviju, treba povesti odbrambeni rat. Upozorenja Centralnog komiteta su se obistinila, Jugoslavija 25. marta 1941. godine pristupa Trojnom paktu.

Kako se vlada Cvetkovič - Maček u 1941. godini sve više približavala svojom unutrašnjom i vanjskom politikom fašističkoj osovini, to su komunisti i skojevci Sarajeva, na čelu sa Mjesnim komitetom i uz neposrednu pomoć Pokrajinskog komiteta, bili u nekoj vrsti stalne pripravnosti protiv fašističkih mjera i pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Svakodnevno je održavana partijska veza između članova Mjesnog komiteta i sekretara partijskih ćelija, kao i skojevskih organizacija. Može se reći da su gotovo permanentno poduzimane razne antifašističke akcije.

Ujutro, rano 27. marta 1941. godine, čuo sam preko radija da je oborena vlada Cvetkovič - Maček, kao reakcija na potpisivanje Trojnog pakta, i da je novu vladu formirao general Simović, smijenivši kneza Pavla, i doveo na prijestolje maloljetnog Petra II Karađorđevića. Odmah sam otišao do Milutina Duraškovića koji je stanovao u mojoj blizini i obavijestio ga šta je radio objavio. Stanovao sam u Beogradskoj ulici, a Duraš u Zagrebačkoj ulici, te

smo krenuli preko mosta Vrbanje na Marijin-dvor, oko sedam sati, u stan tadašnjeg sekretara Mjesnog komiteta druga Vase Miškina Crnog, koji je stanovao u blizini Mejtaša. Od Marijin--dvora do Koševa već smo na ulicama sretali grupe manifestanata koji su izvikivali antifašističke parole protiv Trojnog pakta. To je, u stvari, bio odraz demonstracija koje su odjekivale u Beogradu i drugim gradovima naše zemlje, ljudi su pohitali na ulice da izraze svoje antifašističko raspoloženje. Osjetio sam da Mjesni komitet mora odmah ući u akciju. Druga Miškina smo zatekli kod kuće i s obzirom na nastalu situaciju, dogovorili se da obavijestimo ostale članove Mjesnog komiteta da dođu na sastanak u devet sati u kafanu »Kanarinac«. Ja sam obavijestio Jovanku Čović i Pavla Goranina, dok su Duraš i Crni obavijestili drugove Hasana Brkića i Hanu Ozmo, članove Mjesnog komiteta, a ispred Pokrajinskog komiteta, na poziv Crnog, sastanku je prisustvovao drug Avdo Humo. Ostale članove Mjesnog komiteta nismo stigli obavijestiti 0 sastanku. I u Pokrajinskom komitetu je već zauzet stav da Partija mora odmah biti u centru ove velike političke akcije. Pretpostavljam da je u tom smislu bila već došla direktiva iz CK KPJ.

Na sastanku smo se dogovorili da odmah obavijestimo se kretare partijskih ćelija i ostale komuniste i skojevce, a preko njih 1 građanstvo, a prije svega, radničku klasu i omladinu, da uzmu učešća u demonstracijama i da pomoću parola naše partije damo demonstracijama politički antifašistički pravac i sadržaj. Dogovorili smo se da se uzvikuju parole u skladu sa već postojećom politikom Partije protiv Trojnog pakta, za narodnu demokratsku vlast, za odbranu zemlje, za oslonac na SSSR i drugo.

Krenuo sam u Grafički dom da obavijestim sekretara partijske ćelije grafičara. Međutim, već sam u glavnoj ulici, kod Hipotekarne banke, naišao na masu demonstranata, među kojima sam vidio mnogo meni poznatih komunista i skojevaca, te sam se pridružio demonstrantima. Neke komuniste i skojevce zadužio sam da odu u radionice, fabrike i škole i da povedu radnike i omladinu u demonstracije.

Nije bilo komuniste i skojevca koji se ovom pozivu Mjesnog komiteta nije odazvao. U demonstracijama su masovno učestvovali radnici, omladina i ostali građani Sarajeva, a pored toga, učestvovali su i građani Ilidže i Vogošće. Demonstracijama su potpuno prevladale antifašističke parole, što je najbolje pokazalo da radnička klasa, omladina i ostali građani Sarajeva prihvataju politiku Komunističke partije Jugoslavije za odbranu zemlje od fašizma, za demokratske slobode u najširem smislu riječi, za savez sa Sovjetskim Savezom. Demonstranti su izbacivali brojne parole, medu kojima su preovladale one koje su unijeli komunisti

i skojevci: »Dolje fašizam«, »Tražimo puštanje svih političkih zatvorenika iz zatvora i logora«, »Ni Rim, ni Berlin, već Moskva«, »Živjela KPJ«, »Živio SSSR«, »Tražimo slobodu sindikalnog klasnog pokreta« i si. U demonstracijama, slično kao u Beogradu, isticane su i parole »Bolje grob nego rob« i »Bolje rat nego pakt«

Demonstracije, iako su otpočele u ranim prijepodnevnim satima, nisu po masovnosti bile ništa manje ni u večernjim satima Stoga je policija bila nemoćna da b:'o šta poduzme. Demonstracije su se kretale glavnim ulicama, a bilo je grupa i po ostalim dijelovima grada. U večernjim satima sam se našao kod Hipotekarne banke s drugovima Avdom Humom, Pavlom Goraninom i Đurašom. Tada mi je drug Avdo Humo rekao da bi bilo dobro da održim govor demonstrantima, ali ja to nisam bio u stanju, jer sam bio promukao od uzvikivanja parola tokom cijelog dana, te me ne bi mogli čuti ni najbliži demonstranti, a kamoli ogromna masa demonstranata koja se pružala od Zemaljske banke do Koševa.

Masovnost, antifašistički i demokratski karakter sarajevskih 27-martovskih demonstracija utoliko su značajniji što su u sklopu istih ovakvih demonstracija širom zemlje, a naročito u Beogradu. To je bila praktična potvrda politike Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, koju su masovno prihvatile radnička klasa, omladina i radni ljudi širom zemlje, a u Sarajevu i dokaz političke zrelosti Mjesnog komiteta Sarajeva.

Mjesni komitet analizirao je ove demonstracije i konstatovao da su komunisti i antifašisti Sarajeva spremni za borbu protiv fašizma, **STO** je i pokazalo njihovo brojno učešće u oružanoj narodnooslobodilaćkoj borbi.

REŠAD DIZDAREVIĆ

U DEMONSTRACIJAMA 27. MARTA 1941. GODINE

Oko 21. marta 1941. godine pušten sam iz zatvora i odmah se povezao sa drugovima s kojima sam ranije radio, prvenstveno sa Alijom Hodžićem. Alija me na dan 27. marta obavijestio da treba odmah ići u demonstracije protiv Pakta sa Njemačkom, a za bliže veze sa SSSR-om. Prema planu kojeg je Alija iznio, naša grupa trebalo je da se okupi pred zgradom Vijećnice na Obali Vojvode Stepe, ne sjećam se u koje vrijeme, ali je bio dan. Odatle je trebalo da organizovano krenemo Obalom, zatim kod Principovog mosta da skrenemo u današnju JNA ulicu, pa dalje Štrosmajerovom i Vase Miškina do današnje Titove ulice, gdje će biti centar demonstracija. Ne znam da li se dolazilo i sa drugih strana prema centru, vjerujem da jeste.

Tačno, u određeno vrijeme okupilo se nas pedesetak pred Vijećnicom, formirali smo kolonu i krenuli utvrđenom maršrutom, uzvikujući parole. Prije smo se dogovorili koje su to parole, a upozoreni smo da držimo red i pazimo da nam se u kolonu ne ubaci kakav policijski provokator da bi izazvao incident i omeo demonstracije. Parole, kojih se sjećam, bile su: »Bolje rat nego pakt«, »Bolje grob nego rob«, »Savez sa Rusijom«, »Moskva-Beograd«, itd.

Nismo nailazili na prepreke kada smo krenuli, a i uzvikivali smo parole kako smo se dogovorili. U to doba bilo je snažno izraženo antifašističko raspoloženje među građanima Sarajeva, zahvaljujući dugom i upornom radu Partije. Malo je bilo onih koji su bili za Pakt. Zbog toga su nam se stalno priključivali građani i dok smo došli do Principovog mosta, bilo nas je preko stotinu. Taj

broj se naročito povećao dok smo išli današnjom ulicom JNA, štrosmajerovom, a kroz ulicu (danas) Vase Miškina, nismo se mogli gotovo kretati. Prišlo nam je toliko ljudi da se nije mogao održati onaj početni red. Jedino se naša grupa držala na okupu.

Današnja Titova ulica kada smo stigli u nju, bila je potpuno zakrčena. Kolone demonstranata su se kretale kružno kolovozom od Zemaljske banke prema današnjoj zgradi Izvršnog vijeća i natrag. Pored građana koji su direktno učestvovali u demonstracijama, bilo ih je mnogo na pločnicima i prozorima zgrada. Sve je odjekivalo od parola i demonstracije su trajale veoma dugo. Rasplamsalo se antifašističko raspoloženje. Svako je to izražavao na svoj način, neko je pjevao, neko izvikivao parole do iznemoglosti, a iz sviju je izbijalo ono što su iskreno u duši osjećali. Sjećam se jedne scene, neposredno nakon završetka demonstracija. Vladalo je još uzbuđenje na ulicama kada je naišao fijaker u kome su bili jedna žena i dva-tri muškarca. Žena je bila odlično raspoložena i glasno je pjevala: »Oj Hitlere, milu li ti nanu, ostaće ti kosti na Balkanu«. Prošla je cijelu ulicu pjevajući i izgubila se prema Marindvoru.

Policija je izgleda znala da će biti demonstracije i pojavila se na ulici. Išli su u grupama, primijetio sam da ih je na nekim mjestima bilo po pet u grupi, a mene je posebno iznenadilo to što su nosili puške i otvorene bajonete na njima. Pošto su se u početku demonstracije odvijale disciplinovano i nije bilo nikakvih incidenata (ne znam da ih je bilo kasnije), bar što se tiče naše grupe, oni nisu intervenisali, nego su samo posmatrali šta se događa. Kasnije, kada su se demonstracije prenijele na centar, oni su bili potpuno nemoćni. Bilo ie toliko učesnika da se nije moglo intervenisati. Zapravo, policaici su bili opkoljeni od nas, demonstranata. Sa velikim zadovoljstvom smo, prolazeći porea njih, uzvikivali »Savez s Rusijom«, i to u lice, što ranije ne bi moglo proći nekažnjeno.

Mislim da su to bile najveće i najbolje demonstracije koje je organizovala KPJ u Sarajevu i da su građani dostojanstveno i jasno izrazili ono što osjećaju i misle o Paktu i fašizmu.

Sutradan, kako je to bilo uobičajeno, Alija je zakazao sastanak povodom ovih demonstracija. Sastanak je održan u prirodi, mislim da je to bilo na Betaniji ili na području Koševa. Bilo nas je dvadesetak, uglavnom skojevaca. Sastanak je imao za cilj da se analiziraju demonstracije, organizovanost, uspjeh i slabosti. Sjećam se, Alija nije bio zadovoljan sa nekim parolama koje su se čule i mislio je da su se u kasnijoj fazi, u demonstracije ubacili i neki koji tu nisu pripadali. Ipak, pozitivno su ocijenjene demonstracije u cjelini i učešće u njima. Očigledno je bilo da je Partija u predvečerje opšteg rata imala snažan uticaj i ispravnu liniju, koju su podržavali svi oni kojima je sloboda bila na srcu.

SAVO BATINICA

UČEŠĆE RADNIKA VOJNO-TEHNIČKOG ZAVODA VOGOŠĆA U DEMONSTRACIJAMA U SARAJEVU 15. JANUARA I 27. MARTA 1941. GODINE

Radnici Vojno-tehmCkoq zavoda u Vogošći bili su pripremljeni i za političke akcije, pa su učestvovali i u demonstracijama u Sarajevu radnica Fabrike čarapa »Ključ«, januara 1941. godine, i demonstracijama u Vogošći i Sarajevu 27. marta 1941. godine protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu.

Radnici iz Vogošće koji su otpušteni s posla, morali su se jednom nedjeljno javljati na berzu rada u Sarajevu, da bi primili pomoć koja je davana nezaposlenim radnicima. Na berzi rada uvijek je bilo prijavljeno mnogo nezaposlenih radnika. Jednog dana oko 9 sati prije podne, kada je obično na berzi bilo najviše radnika, što je bio slučaj i ovog dana, došao je i drug Gojko Rodić sa još nekoliko drugova. Nekoliko nas, koji smo odranije poznavali druga Rodića, okupilo se oko njih. Oni su nas obavijestili da radnice haorike čarapa demonstriraju pred Banskom upravom, ali da ih policija razgoni. Zato bismo mi ovdje, na berzi rada, trebali da se organizujemo i pođemo radnicama u pomoć. Vijest o demonstracijama radnica Fabrike čarapa začas se proširila među radnicima na berzi rada, a poziv za pomoć primljen je sa velikim oduševljenjem. Odmah smo krenuli za drugom Rodićem i drugovima. Kada smo stigli do Banske uprave, bilo nas je već nekoliko stotina, jer su nam se usput priključili i radnici iz Radničkog doma i drugi radnici koji su, takođe, išli prema Banskoj upravi da pomognu radnicama u demonstracijama.

Policija je već bila blokirala demonstrante - radnice u gradskom parku, ispred gradske kafane. Naša grupa krenula je prema blokiranim radnicama u gradskom parku. Snažnim naletom i jakim i bučnim demonstriranjem naletjeli smo s leđa na policiju, ona se uplašila i odmah povukla prema Banskoj upravi. Udružili smo se s radnicama u parku i ponovo zajednički krenuli prema Banskoj upravi. Kada smo stigli i počeli demonstratirati s parolom »HLJEBA, RADA - RADA, HLJEBA«, tada je stiglo policiji pojačanje, pa je ona počela da tjera demonstrante. Radnici zbijeni čvrsto u jedinstvenu masu, već nas je bilo preko hiljadu, davali su otpor i odbijali napade policije i žandarmerije. Broj demonstranata svakog časa se povećavao, i već nas je bilo nekoliko hiljada.

Kada su predstavnici vlasti vidjeli ogromnu masu demonstranata, njihovu energičnost i snagu, uplašivši se, naredili su policiji i žandarmeriji da rastjeraju demonstrante ispred Banske uprave. Policija i žandarmi na konjima, nemilosrdno su jurišali na nas, goloruke demonstrante, gazeći, bijući pendrecima i kundacima, pa smo se morali povlačiti. Ali, nije im uspjelo da nas rastjeraju. Demonstranti su se čvrsto zbijali na glavnoj ulici, današnja Titova ulica, i demonstrirajući krenuli prema Gradskoj vijećnici. Tada je policiji i žandarmeriji stiglo novo pojačanje, pa su blokirali cijelu ulicu i počeli sa svih strana napadati demonstrante. Demonstranti su napade i juriše herojski odbijali, ali goloruki nisu mogli izdržati.

Pošto je već bilo ljudskih žrtava i mnogo težih povreda, a da bi se izbjegle još veće i teže žrtve, među demonstrante je prenesena naredba da probijaju blokadu policije i žandarmerije i da se kroz sporedne ulice razilaze. Demonstranti su uspjeli u više sporednih ulica razbiti blokadu, tako da su se potpuno razišli između 13 i 14 časova. U ovim demonstracijama bilo je žrtava, mnogo lakše i teže povrijeđenih, a i veći broj drugarica i drugova je zatvoren. Solidarnost ostalih radnika s radnicama Fabrike čarapa bila je velika i značajna, pa su demonstracije u potpunosti uspjele. U demonstracijama radnice Fabrike čarapa, koje su i organizovale ove demonstracije, pokazale su izvanredan primjer hrabrosti i junaštva, jurišale su na bajonete i neustrašivo i herojski padale ispred svojih drugarica i drugova, natjeravši policiju i žandarmeriju da odstupaju i bježe.

Drugovi iz Vogošće koji su učestvovali u ovim demonstracijama, solidarišući se sa radnicama, pokazali su svoju političku svijest i hrabrost.

Naročito velika politička aktivnost naše partijske organizacije, sindikalne podružnice i velikog broja radnika u Vogošći, bila je

u toku mjeseca februara i marta 1941. godine. Politički događaji su se brzo mijenjali, kako u cijelom svijetu tako i u našoj zemlji, ali naša partijska organizacija bila je stalno u toku tih događaja i blagovremeno je obavještavala radništvo. Veza sa partijskim rukovodstvom u Sarajevu bila je svakodnevna i dobra. O martovskim događajima smo bili obaviješteni, kao i o pripremama demonstracija za 27. mart 1941. godine u Sarajevu. Naša partijska organizacija je izvršila sve pripreme za demonstracije 27. marta u Vogošći. Po završetku radnog vremena, 27. marta poslije podne, organizovali smo se i s radilišta krenuli u grupama u centar Vogošće, okupili se oko uprave preduzeća i žandarmerijske stanice i demonstrirali. U Vogošći tada nije bilo nikakvih organa vlasti, osim žandarmerijske stanice sa nekoliko žandarma i uprave preduzeća, a oni nisu uopšte intervenisali da bi spriječili demonstracije radnika. Kada smo saznali o velikim demonstracijama u Sarajevu, odlučili smo da što veča grupa radnika krene za Sarajevo kako bi se uključila u demonstracije. Većina prisutnih radnika ovaj predlog je prihvatila pa smo se odmah organizovali da krenemo pješke u Sarajevo. Kako je Vogošća udaljena od Sarajeva oko 7 km, dosta bismo vremena izgubili u pješačenju i kasno stigli u Sarajevo, pa smo razmišljali kako da se prevezemo. Tada nam je drug Vlado Dokić, rodom iz Vogošće, dao svoj kamion. Kako je bilo mnogo više radnika koji žele da idu na demonstracije u Sarajevo, a svi nisu mogli biti prevezeni kamionom, neki su krenuli u grupama, pješke. Kamion je nekoliko puta prevezao radnike do Koševa, a u to vrijeme stigli su i drugovi koji su krenuli pješke, pa smo se tu okupili u jednu grupu i krenuli prema centru grada, pred Bansku upravu, i priključili se ostalim demonstrantima. Demonstracije su trajale sve do kasno u noć. Bile su masovne i dobro organizovane da vlast s policijom i žandarmerijom nije ni uspijevala da interveniše. Demonstranti su se mirno i organizovano povukli.

Mi, iz Vogošće, povukli smo se do Koševa, odakle smo se kamionom prevezli za Vogošću. Drug Vlado Dokić, pored kamiona koji nam je dao na raspolaganje, lično je organizovao mještane za učešće u demonstracijama u Vogošći i Sarajevu, a i sam sa svojim sinovima učestvovao je u demonstracijama. Njegova cijela porodica bila je politički aktivna i sarađivala sa radnicima.

Učešće radnika iz Vogošće u demonstracijama u Vogošći i Sarajevu 27. marta 1941. godine, bilo je dobro organizovano i uspješno izvedeno, što je ostavilo dobar utisak na radnike, stvorilo među radnicima veliko povjerenje, pa su bili spremni poći u još veće i odlučnije akcije i borbe. S početkom radova u Vogošći, tadašnja vlast formira žandarmerijsku stanicu sa zadatkom da prati

politički rad radnika, sindikata i KPJ. Politička aktivnost, razne akcije radnika i njihovo učešće u martovskim demonstracijama u Vogošći i Sarajevu protiv potpisivanja pakta sa fašističkom Njemačkom i Italijom, zabrinula je žandarmeriju u Vogošći i policiju u Sarajevu. To ih je natjeralo na jače traganje za komunistima, jer su bili ubijedeni da su oni organizovali i rukovodili akcijama radnika. Tih dana policija u Sarajevu je doznala da se u Vogošći nalazi drug Doko Vukičević, pa je pripremala njegovo hapšenje. O mjerama policije obaviještena je partijska organizacija i drug Vukičević, te nam je skrenuta pažnja na što veću budnost u radu. Drug Vukičević morao se odmah povući u jedno selo, pa je izbjegnuto njegovo hapšenje i otkrivanje partijske organizacije. Poslije povlačenja druga Vukičevića, naša partijska organizacija održavala je povremeno sastanke i raspravljala o novonastaloj političkoj situaciji i našim zadacima.

MLADEN KNEŽEVIĆ TRAKTOR

FORMIRANJE I RAD OKRUŽNOG KOMITETA KPJ ZA SARAJEVSKI OKRUG

U oktobru 1940. godine Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu formirao je Okružni komitet KPJ za sarajevski okrug. Odluku o osnivanju Okružnog komiteta sproveo je Uglješa Danilović, a prvi sastanak je održan u stanu Miljenka Cvitkovića. Sekretar Okružnog komiteta bio je Hasan Brkić Aco, a članovi Milutin Durašković Duraš, Pavle Goranin Ilija, Slobodan Princip Seljo i Mladen Knežević Traktor. U ovakvom sastavu Okružni komitet je postojao i radio do jula 1941. godine, kada se pristupilo reorganizaciji partijskih organizacija i rukovodstava.

Okružni komitet razvio je svoj rad na području Romanije (Rogatica, Sokolac, Pale, Han-Pijesak, Vlasenica), pa prema Drini (Višegrad, Goražde, Foča), i u bližoj okolini Sarajeva (Trnovo, Kalinovik, Ilidža, Hadžići, Fojnica, Kakanj, Breza, Visoko, Vareš).

Relativno zakašnjelo formiranje Okružnog komiteta za sarajevski okrug došlo je kao rezultat kasno formiranih partijskih organizacija, te je Okružni komitet formiran tek kad su sazreli svi politički i organizacioni uslovi.

Novoformirani Okružni komitet KPJ preuzeo je neke partijske organizacije i pojedince od Pokrajinskog komiteta, a neke partijske organizacije je i sam formirao. Na teritoriji Okružnog komiteta do njegovog formiranja, postojale su sljedeće partijske orga-

nizacije: na Glasincu, u Kasindolu, Han-Pijesku i Rogatici. Već krajem 1938. godine počeo je organizovaniji rad komunista na Glasincu. Tada je na tom području djelovao student prava Grujo Novaković, član Partije od 1936. godine, poznati društveno-politički radnik i jedan od organizatora ustanka na Glasincu. Prvi seljaci primljeni u članstvo Partije na Glasincu bili su: Danilo Dokić, poznati i istaknuti borac iz ovog kraja, jedan od organizatora narodnog ustanka, koji je hrabro poginuo u borbi sa ustašama na Gfvenim stijenama 8. septembra 1941. godine, kao prvi komandir Glasinačke čete. Proglašen je narodnim herojem; Mirko Borovčanin, zemljoradnik iz sela Borovca, poznati politički radnik, vrlo sposoban organizator u uslovima ilegalnog partijskog rada na selu. U ljeto 1941. godine su ga uhvatile ustaše i odvele u logor, gdje je i ubijen; Janko Jolović, posebno se istakao kao rukovodilac masovnih akcija, kako prije rata tako i u vrijeme narodnooslobodilačke borbe. Četnici su ga uhvatili, mučili i, na kraju, ubili. Njegovo držanje pred klasnim neprijateljem bilo je hrabro, dostojno komuniste.

Godine 1939. na Glasincu se prestalo s pojedinačnim radom sa komunistima, pa je formirana prva partijska ćelija, u kojoj su bili: Danilo Dokić, Mirko Borovčanin i Janko Jolović, a u junu 1939. godine bile su već dvije partijske ćelije. Prva je obuhvaćala seljake oko Sokoca, čiji je sekretar bio Mirko Borovčanin, a članovi Janko Jolović, Mihajlo Obrenović, Mašan Dokić, Grujo Borovčanin, Svetozar Kosorić, Aleksa Ećimović, Grujo Novaković, Pero Kosorić, Marko Ećimović, Spaso Markovič, Milanko Vitomir, Momo Lučić, Doko Mačar, Savo Preda, Rajko Odović, Drago Janković i Zvonko Grakaiić. Ova ćeiija imala je 18 članova do jula 1941. godine. Druga partijska ćelija formirana je na terenu Rogatice. Sekretar ćelije bio je Danilo Dokić, a članovi Slavko Gluhović iz sela Živaljevine, Ćamil Džindo i Mujo Hodžić Crni iz sela šatorovića, i Veso Racković. Kasnije u toku 1940. godine kandidovani su i primljeni u Partiju Mehmed Hodžić iz sela Šatorovića, Agan Durmišević iz sela Okrugla, Arif Hodžić, Suljo Pleho i Hamed Mešanović iz sela Osova, Sabrija Hodžić iz sela Žepa, i Rasim Džindo, student medicine. Godine 1940. formirana je u rogatičkom kraju i skojevska organizacija u kojoj su bili Ragib Džindo, Hamed Džindo, Rasim Žunić i Asim Hodžić, daći Srednje tehničke škole i Agan Zagorica, dak Učiteljske škole u Sarajevu.

Početkom 1940. godine formirana je i treća partijska ćelija na Han-Pijesku, čiji je sekretar bio Svetozar Kosorić. Iste ove godine ispred Okružnog komiteta obilazili su ove partijske organizacije Hasan Brkić, Pavle Goranin, Slobodan Princip, a januara 1941. godine išao sam i ja u jedan obilazak.

Članovi ovih partijskih ćelija razvijali su intenzivan politički rad na terenu Sokoca, Han-Pijeska i Rogatice. Godine 1938. uključili su se u predizbornu aktivnost tadašnje udružene opozicije, protiv nenarodnog režima JRZ-e na čelu sa Stojadinovićem, Korošecom i Spahom. Uspjeli su da na političkom zboru Zemljoradničke stranke na Glasincu, istupe kao govornici Danilo Dokić, Janko Jolović i Mujo Hodžić. Iznijeli su politiku Komunističke partije kroz zahtjeve za političke i demokratske slobode u zemlji, govorili o teškom ekonomskom i socijalnom položaju seljaka, zahtijevajući da se formira narodno-demokratska vlada radnika i seljaka koja jedino može razriješiti nagomilane teškoće.

Pored političkih zborova, komunisti su se uključivali u zemljoradničke zadruge i nastojali oduprijeti prodaji svojih proizvoda u bescjenje državi i kapitalistima. Na raznim zadružnim kursevima upoznavao se široki krug zemljoradnika s boljim uzgojem stoke, krmnog bilja i ostalih poljoprivrednih proizvoda. Na domaćinskim kursevima, žene - seljanke učile su se higijeni, kuhanju, šivanju, odgoju djece i drugo. Organizovani su analfabetski tečajevi, kulturno-prosvjetne priredbe na kojima su glavnu riječ vodili mladi komunisti i skojevci. Unutar partijskih ćelija organizovan je ideološko-politički rad koji se, uglavnom, sastojao u upoznavanju članovima s osnovama marksizma-lenjinizma i obradi tekuće partijske literature, partijskih glasila - CK KPJ »Proleter« i Pokrajinskog komiteta za BiH »Glas saveza radnika i seljaka«.

Mnogi od glasinačkih seljaka radili su povremeno kao šumski radnici i radnici na pilanama u Rogatici, Sokocu, Han-Pijesku i drugim mjestima Romanije, gdje su uslovi rada bili teški, nadnice niske, radno vrijeme po deset i više sati, a i tako niske nadnice nisu se na vrijeme isplaćivale, pa su komunisti preko URSS-ovog Sindikata drvodjeljaca nastojali, putem štrajkova, da povećaju nadnice i poboljšaju uslove rada. Tako je drug Hasan Brkić 1939/1940. godine došao u Han-Pijesak, predstavio se kao sindikalni funkcioner Sindikata drvodjeljaca iz Sarajeva i pomogao naprednim radnicima da smijene dotadašnje oportunističko rukovodstvo sindikalne podružnice drvodjeljaca na Han-Pijesku. Izabrano je novo borbenije rukovodstvo sindikalne podružnice, na čelu sa komunistom Svetozarom Kosorićem, koje je odmah povelo štrajk koji je uspio. Povećane su nadnice radnicima i poboljšani radni uslovi, a što je najvažnije, radnici su se uvjerili da se jedinstveni mogu suprotstaviti poslodavcima i pobijediti ih. Osim toga, komunisti - seljaci sa Glasinca pomagali su politički i materijalno radnike u toku štrajka i tako se praktički ostvarivao savez radnika i seljaka. Komunisti su širenjem socijalističkih ideja,

borbom za demokratske slobode, za bolje ekonomske i društvene uslove života seljaka i radnika, nesebičnošću, skromnošću, poštenjem i ličnim primjerom, podizali svoj ugled i ugled Partije medu seljacima i radnicima u glasinačkom kraju.

Na Palama je postojala 1940. godine grupa aktivista i simpatizera Partije na čelu sa Nikolom Prodanovićem, geometrom, sada generalom JNA.

U junu 1940. godine formirana je i partijska ćelija u Kasindolu. Sekretar ove ćelije bio je Ramiz Sladić, a članovi Đorđe Kutlača, Aleksa Bojović Brko, Tomo Međo, a kasnije su primljeni Dušan Dašić. Savo Ćosović, Miloš Andrić i Kojo Jovančić. Ova ćelija je politički djelovala i na terenu opštine irnovo.

U periodu od formiranja Okružnog komiteta KPJ za Sarajevo, oktobra 1940, pa do januara i941. godine formirane su partijske ćelije u Kaknju, Visokom, Varešu - Brezi i Vogošći. Ćeliju u Kaknju formirao je i održavao s njom stalnu vezu Milutin Duraškovič Duraš. Sekretar ove ćelije bio je Stjepan Kovačević, rudarski radnik, a članovi Maksimilijan Rudi Mali, radnik, španski borac, Lenco koji je tada radio u Nabavljačko-potrošačkoj zadruzi rudara, Stanislav Traup i još jedan drug, koji je jedini, od ovih članova ostao živ nakon rata. Ova ćelija je naročito usmjerila svoj rad za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, putem sindikata rudara.

Partijska ćelija u Kaknju oformila je i aktiv SKOJ-a sa zadatkom da okuplja omladinu u borbu za demokratske i političke slobode, za marksističko obrazovanje, za podizanje opšteg kulturno-prosvjetnog nivoa omladine i razvijanje zabavnog i sportskog života medu njima kroz kulturna i sportska društva. Oni su uspjeli da okupe široke slojeve radničke i đačke, a manje seoske omladine.

Odmah poslije okupacije zemlje, komunisti u Kaknju su organizovali štrajk zbog slabe ishrane i teških uslova rada. Tom prilikom došlo je do sukoba između štrajkača i ustaških vlasti. Ustaška policija da bi »umirila« štrajkače, upotrijebila je pored batina, i vatreno oružje. Da bi omeli ovakve radničke akcije, ustaše su izvršili raciju i pohapsili preko sto lica, ali među njima nije bilo komunista ni skojevaca, jer su se blagovremeno sklonili.

Duraš je oformio i partijsku ćeliju u Vogošći, krajem 1940. godine. Članovi te ćelije bili su: Avdo Hodžić, radnik, Savo Trikić, radnik, Savo Batinica, radnik, i Rajko Miljuš, radnik. Sa ovom ćelijom održavali smo veze Durašković i ja.

Krajem novembra ili početkom decembra 1940. godine formirao sam kandidatsku grupu Vareš - Breza. Povezao sam se sa

naprednom grupom radnika u Varešu preko inž. Emila Barišića, tadašnjeg službenika »Jugoćelika« u Sarajevu, u čijem sastavu je bilo preduzeće Rudnik i željezara Vareš. Inž. Barišić je kao student prišao radničkom pokretu i bio aktivista SBOTIĆ-a. jeano vrijeme radio je u Rudniku i željezari Vareš i tamo je okupio radnike Josipa Ćupku, Antu Filipovića, Augusta Vojčuha, Stjepana i Ivu Kliciča i druge, te ih je upoznavao s marksističkom legalnom literaturom, rjeđe sa ilegalnom štampom, upućivao ih u vođenje sindikalnih akcija za veće nadnice, bolje uslove rada i drugo. Naročito je razvijao kulturno-prosvjetni rad, rekreaciju i sport među radničkom i drugom omladinom.

Jedan po jedan od tih drugova kandidovani su za Partiju i polovicom decembra 1940. godine oformljena je kandidatska grupa, za čijeg je sekretara izabran Ante Filipović, a članovi su bili August Vojčuh, Josip Čupka, Stjepan i Ivo Klicić, svi radnici u Željezari Vareš. Njima je bio priključen i radnik iz Breze Ismet Slobodan Šarić, koji je bio kandidat Partije još u Mostaru, kao radnik mostarskog rudnika. Ali, pobjegao je iz Mostara radi policijskog progona zbog demonstracija u septembru 1940. godine i zaposlio se u rudniku Breza, pa je, na osnovu informacija Pokrajinskog komiteta za BiH, uključen u kandidatsku grupu Vareš. Primljen je u Partiju odmah nakon okupacije zemlje, a s njim su primljeni i još dvojica radnika iz Breze. Jedan od njih je bio Mustafa Žujo. Tada je oformljena posebna partijska ćelija za rudnik Breza. Druq Šarić je junački poginuo u ljeto 1941. godine u Brezi, ubili su qa ustaše.

Drugovi Ante Filipović, Ivo Klicić i August Vojčuh učestvovali su ispred partijske organizacije iz Vareša na Pokrajinskom partijskom savjetovanju o sindikalnom radu u Sarajevu 15. februara 1941. godine.

Održavao sam stalno vezu s tom grupom, sve do mog hapšenja'4. aprila 1941. godine.

Oformio sam, krajem novembra ili početkom decembra 1940. godine partijsku ćeliju u Visokom. U to vrijeme živio je kandidat Partije u selu Lješevu, kod Visokog, student šumarstva Janko Balorda i politički djelovao među radnicima u Visokom. Na osnovu njegove političke aktivnosti u Visokom i u studentskom pokretu primljen je u Partiju. On je visočkim radnicima davao marksističku literaturu, ilegalnu štampu, upućivao ih da aktivno rade u URSS-ovim sindikatima, boreći se za bolje uslove života i rada. Na osnovu političke aktivnosti, rada u sindikatima, među omladinom, u prikupljanju Narodne pomoći i drugim aktivnostima, primljeni su u Partiju i drugovi Džudža, Meho Patak i Himzo Salihbegović, krojački radnici.

Prvi sastanak partijske ćelije Visoko održan je u gradu ispod mosta, jer nije bilo druge mogućnosti, a za sekretara je izabran Janko Balorda. Odmah nakon okupacije, u tu ćeliju se uključila član Partije Vera Kušec, student medicine iz Visokog. Janka Balordu su ubili četnici 1942. godine kao komesara čete. Drugovi Džudža i Patak su uhapšeni i dobro su se držali u policiji, kako to dolikuje samo komunistima. Ubijeni su u jednom od ustaških logora.

U Podlugovima je postojao skojevski aktiv, sastavljen od studentske, đačke i seoske omladine, na čelu sa studentom Manojlom Popićem, koji je poginuo u partizanima. Vezu s njima je održavao drug Janko Balorda.

Na području Hadžića, Pazarića i Tarčina postojali su partijski aktivi, skojevski aktivi i omladinske organizacije. Sve ih je oformio i s njima održavao vezu Slobodan Princip Seljo. U skojevskom aktivu u Hadžićima bila je Seljina sestra, Vukica Princip Latifić. Sa Seljom sam prisustvovao sastancima ovih aktiva, ali se ne sjećam imena članova aktiva.

Neposredno poslije okupacije, Slobodan Princip je formirao partijsku ćeliju na Vrelu Bosne, čija se aktivnost protezala na Ilidžu, Blažuj, Osjek i Hadžiće. Sekretar ove ćelije je bio Drago Močević, a članovi Danilo Štaka, Sekula Karabatak i Grujo Soknić.

Po zadatku Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, u 1940. godini pokušali su se zaposliti u »Vistadu« u Višegradu, preduzeću koje je radilo za vojne potrebe, drugovi Mile Perković i Duraš, da bi oformili partijsku organizaciju. Međutim, pošto su obojica bili politički kompromitovani, otpušteni su iz preduzeća i morali su napustiti Višegrad, te nisu uspjeli da tamo oforme partijsku organizaciju.

U gradu Foči je postojao aktiv SKOJ-a, oformljen krajem 1940. godine. U aktivu su bili: Mahmud Hanjalić Mašo, Remzija i Kasim Ćorić, Predrag Šaraba, Mustafa Fejzo, Mustafa i Alija Alajbegović, Osman Berbić, Strahinja i Milan Babić, Aleksandar Visočki i drugi. U okolici Foče nije postojala ni partijska, ni skojevska organizacija.

Pored rada partijskih i skojevskih organizacija u ovim mjestima, partijska aktivnost se osjećala i u drugim mjestima na području ovog Okružnog komiteta KPJ, kroz djelovanje komunista i skojevaca radnika, studenata i đaka, koji su dolazili u rodni kraj i medu tamošnjim radnicima i seljacima širili legalnu, poluilegalnu i ilegalnu štampu i literaturu, a i živom riječju upoznavali su ih s političkim kursom KPJ i marksističkom ideologijom. Organizovali su kulturno-prosvjetni i zabavni život preko društva »Petar Kočić« iz

Beograda i drugih, a bili su organizatori i političkih, ekonomskih i drugih akcija. Sve to djelovalo je mobilizirajuće na radne mase i omladinu.

Okružni komitet KPJ za sarajevski okrug sebi je postavio više zadataka. Prvi i najvažniji je bio učvrstiti i ojačati preuzete i novoformirane partijske i skojevske organizacije, ideološkim uzdizanjem i političkim osposobljavanjem komunista i skojevaca za realizaciju partijske linije. Važan zadatak je bio i formiranje novih partijskih ćelija, komunističkih aktiva i skojevskih organizacija Pošto su i preuzete i nove partiiske i skojevske organizacije bile bez organizacionog političkog iskustva, ovaj Okružni komitet je stalno održavao veze s njima, preko svojih članova, pomažući im na sastancima i u pojedinačnim kontaktima u političkim, ekonomskim i drugim akcijama, u raspačavanju štampe, marksističke literature i si.

Okružni komitet je održavao svoje sastanke svakih 15-20 dana, na kojima je pretresana politička situacija u okrugu, u pojedinim gradovima, industrijskim naseljima i selima, organizaciono stanje partijskih i skojevskih organizacija i utvrdivana mogućnost za formiranje novih organizacija. Sastanci Komiteta održavani su u stanovima Oskara Danona, Slaviše Vajnera Čiče, Miljenka Cvitkovića, u mom stanu i još nekih članova Partije i simpatizera.

Hasan Brkić je bio organizator sjednica Komiteta, inicijator svih akcija i lično je odlazio na teren Glasinca, Kasindola, Trnova, Kalinovika, Hadžića i drugdje. Bio je cijenjen medu komunistima - radnicima i seljacima. Svakom zadatku je prilazio s puno ozbiljnosti, a to isto je tražio od članova Komiteta, komunista i skojevaca. Naročito je tražio da se ideološki uzdižemo i organizovao je izučavanje Istorije SKP (b) i drugo.

Pored ostalog, Hasan je održavao redovne veze sa Pokrajinskim komitetom KPJ za BiH i prenosio nam zadatke i direktive o organizacionim, političkim, ekonomskim i drugim akcijama koje je trebalo organizovati.

Pavle Goranin Ilija je održavao veze najviše sa omladinom, među kojom je formirao skojevske organizacije. Poznavao je širok krug, naročito studentske i đačke omladine, i preko njih je nastojao razviti rad u njihovim rodnim mjestima. Pavle je imao vedru narav, pa je bio omiljen, naročito među omladinom. Oduševljavao se muzikom i literaturom, nastojao taj afinitet razviti i kod nas, članova Komiteta. Znao je lijepo govoriti u užem krugu, znao je raspaliti i mase. Kao i Hasan, bio je vrstan na peru.

Za uspješnost rada, naročito na selu, mnogo je doprinijela popularnost Slobodana Principa Selje među seljacima, i to ne

zato što mu je stric bio Gavrilo Princip, atentator na prestolonasljednika Ferdinanda, već zato što je Seljo duboko poznavao mentalitet seljaka, njihove teškoće i muke, što mu je pomoglo da uspostavi prisan kontakt s njima i da zadobije njihovo povjerenje, bez obzira da li se radilo o seljaku Srbinu, Hrvatu ili Muslimanu. Seljo nije mnogo govorio, ali iz njega je izbijala dobrota i snaga, čime je pridobijao ljude s kojima je dolazio u kontakt. Poznata je bila njegova hrabrost kako u demonstracijama tako i u ratu.

Duraš je bio istinski predstavnik radničke klase, ne samo zato što je bio tokarski radnik nego zato što je znao i osjećao potrebe radnika. Živio je u veoma teškim materijalnim prilikama, ali mu je bilo najvažnije da izvrši partijski zadatak, bez obzira kakva je bila njegova lična situacija. Uvijek je bio skroman i privržen drug. Njegovo držanje na policiji, a pogotovo 1941. godine, bilo je hrabro i primjerno. Bio je masovik, među radnicima, naročito, neumoran u objašnjavanju potrebe sindikalnog organizovanja.

Okružni komitet je u zajednici sa partijskim i skojevskim organizacijama organizovao pisanje parola na kućama i plotovima protiv nenarodne vlade Cvetkovič - Maček, protiv skupoće, za vladu radnika i seljaka, za savez sa Sovjetskim Savezom, protiv rata, protiv fašizacije zemlje i prijeteće fašističke opasnosti za zemlju, za demokratske i političke slobode, itd. Organizovano je rasturanje proglasa Centralnog komiteta KPJ za odbranu zemlje, glasila Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH »Glas saveza radnika i seljaka«, »Proletera« i dr. Organizovane su i 27-martovske demonstracije, koje su naročito uspjele na Glasincu, Ilidži i Vogošći.

Drugog i trećeg aprila 1941. godine došla je u Sarajevo masa seljaka s Romanije i Glasinca, jer su bili pozvani u rezervu. Drugog aprila došli su Mirko Borovčanin i Danilo Dokić, sekretari partijskih organizacija sa Glasinca. Sastao sam se s njima i dogovorio da 3. aprila izjutra organizujemo manifestacije za odbranu zemlje, uz pomoć komunista i simpatizera Partije sa Glasinca. Trećeg aprila oko devet časova, grupa od oko 1 000 seljaka rezervista krenula je od Baščaršije do vojnih kasarni u Vojvode Putnika ulici, izvikujući parole o odbrani zemlje, a protiv fašističke opasnosti, za savez sa Sovjetskim Savezom, pjevali smo pjesmu »Sa Romanije kliče vila, oj Rusijo, majko mila« i dr. Putem od Baščaršije i u krugu vojne kasarne dijelili smo proglase Centralnog komiteta KPJ za odbranu zemlje i bratimili se sa vojnicima, podoficirima i oficirima. U ovoj manifestaciji je učestvovao i drug Savo Pređa. '

Po izbijanju rata, a i pred sam rat, a po našoj direktivi, članovi Partije i SKOJ-a dobrovoijno su se javljali u vojsku. Odmah nakon kapitulacije zemlje, u skladu s direktivom Centralnog komiteta KPJ i Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, Okružni komitet

je preduzeo sve kod partijskih i skojevskih organizacija za prikupljanje oružja i ostvarivanje kursa Partije za dizanje oružanog ustanka. Naročito je važno naglasiti da je veza partijske organizacije grada Sarajeva i organizacija koje je formirao Okružni komitet u svom regionu bila od presudnog značaja za organizaciju ustanka. Prvo partizansko oružje, dobrim dijelom je bilo oružje koje su tamošnji komunisti prikupili u vrijeme aprilskog rasula stare jugosiovenske vojske. To su, pored ostalih, bili zadaci i poslovi koje je obavljao Okružni komitet u zajednici s partijskim i skojevskim organizacijama i našim simpatizerima. Da je Okružni komitet obavio veliki zadatak, vidi se po tome što su komunisti i skojevci uspjeli organizovati ustanak u ljeto i jesen 1941. godine na sarajevskom okrugu, premda je tada bilo malo komunista i skojevaca. Bilo je približno 75 članova Partije, oko 50 kandidata za članove Partije, oko 250 skojevaca i oko 150 simpatizera okupljenih u aktive, svi oni su bili organizatori ustanka na teritoriji ovog Okružnog komiteta.

Na ovom terenu su bili formirani partizanski odredi: Romanijski partizanski odred, Zvijezda, Igmanski i Jahorinski partizanski odred. Masovni odziv i formiranje odreda u ljeto i jesen 1941. godine leži, pored ostalog, i u tome, što je svaki član Partije, kandidat, skojevac i član komunističkog aktiva bio obavezan da priprema jedan broj simpatizera za prijem u Partiju i SKOJ, ali je svaki morao djelovati i raditi i u masovnim organizacijama - sindikatima, kulturno-prosvjetnim društvima, zadrugama, bibliotekama, školama, domovina, itd. Na taj način, komunisti i skojevci su postajali masovici i pridobijali radničku klasu, seljaštvo, inteligenciju i omladinu za politiku Komunističke partije. Naročito treba naglasiti da je Partija nastojala i u tome potpuno uspjela, da komunisti i skojevci svojom skromnošću, poštenjem, dosljednošću, čvrstim držanjem pred policijom, borbenošću, štrajkovima i demonstracijama i manifestacijama postanu popularni u masama i stave se na čelo borbe za bolje ekonomske uslove i za demokratizaciju zemlje.

Sarajevski okružni komitet prestao je da djeluje na ovoj teritoriji nakon dizanja ustanka, tj. od jula mjeseca 1941. godine, kada je Pokrajinski komitet KPJ za BiH, u vezi s novim političkim zbivanjima vezanim za okupaciju zemlje i dizanje ustanka protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika, sproveo novu organizaciju rukovodstva Komunističke partije i SKOJ-a.

DANILO ŠTAKA

O OMLADINSKOM RADU I FORMIRANJU PARTIJSKE ĆELIJE NA VRELU BOSNE

Uticaj Partije na omladinu grada Sarajeva imao je svog odraza i na jačanju naprednog omladinskog pokreta u okolini Sarajeva.

U skladu sa kursom koji je Partija imala, a to je jačanje svog uticaja među seoskom i radničkom omladinom, u okolini Sarajeva već u 1940. godini stvaraju se omladinski aktivi na Ilidži, Vrelu Bosne, Alipašinom Mostu i Pazariću, u Ilijašu, Podlugovima, Rajlovcu i Hadžićima.

Prvi sastanak jednog broja omladinaca radi dogovora o radu održan je u stanu Gojka Rodića, u Ulici Josipa Sigmunda u Novom Sarajevu. Sastanku su prisustvovali drugovi: Janko Balorda, Manojlo Popić, Olga Vidović, Živko Jošilo, Vojo Šain i Danilo Štaka. Sastanak je otvorio Gojko Rodić i tom prilikom, u kraćem osvrtu na međunarodnu situaciju u zemlji i svijetu, posebno naglasio naše zadatke u borbi protiv uticaja ljotićevskih, frankovačkih i drugih snaga u zemlji. Takode je ukazao i na potrebu iznalaženja raznih oblika okupljanja omladine i rada s njom. Ovo, tim prije što nije bio mali broj omladinaca koji pohađaju neku od srednjih škola ili izučavaju zanat i provode mnogo vremena zajedno, putujući u vozu do Sarajeva i nazad.

Međutim, poslije nekoliko sastanaka koje je Rodić održao sa grupom, predao ju je na vezu drugu Živku Jošilu, radniku Ložione Sarajevo. Medu prvim zadacima koje je Živko pokrenuo u radu sa grupom, jeste njeno čvršće povezivanje i aktiviranje u radu sa omladinom na selu. Veoma često je upozoravao na potrebnu

konspiraciju i na naše držanje pred policijom ukoliko bi im neko slučajno pao u ruke. Osim materijala koji nam je davao na čitanje, naročito je vodio računa o budnosti, tačnosti dolaska na sastanke, urednom vraćanju knjiga, itd. Jednom prilikom Živko me tako iskritikovao, da mi više nikad nije palo ni na pamet da zakasnim na sastanak.

Odmah iza kapitulacije Jugoslavije vezu sa nama preuzeo je Branko Šurbat. No, sa Brankom smo imali samo dva-tri sastanka. Posljednji je održan iznad mosta Vrbanja. Tada nam je Branko saopštio da je Njemačka napala Sovjetski Savez. Takode, saopštio nam je da se više ova grupa neće sastajati, nego da će se nastaviti rad na terenu sa omladinom, s tim da naša osnovna aktivnost bude rad na čvršćem povezivanju sa narodom, a posebno omladinom na području gdje živimo i radimo.

Pred sam II svjetski rat na području Sarajevskog polja, osim djelovanja omladinskih aktiva, djelovala je partijska ćelija Kasindola. Pokatkad smo imali i neke veze u vezi sa zajedničkim akcijama u našoj okolini.

Omladina Sarajevskog polja, organizovana po omladinskim aktivima i grupama, svoju aktivnost usmjeravala je i na druge organizacije, kao što su sokolska i sportska društva, kao i na čitaonice i biblioteke koje su bile formirane na terenu.

U ovim omladinskim aktivima najveći broj članova bio je iz srednjoškolske i radničke omladine, na koju je Partija vršila odgovarajući uticaj, kako u školama koje su pohađali tako i u preduzećima. Posebno se osjećala aktivnost omladinaca koji su radili u Glavnoj željezničkoj radionici, Vojno-tehničkom zavodu i Fabrici duhana.

Ovdje moram napomenuti da je uticaj Slobodana Principa bio veoma značajan za jačanje naprednog omladinskog pokreta na čitavom području Ilidže, Blažuja, Hadžića i Pazarića.

Osim svojih omladinskih sastanaka, mladi su bili aktivni u pojedinim sportskim i kulturno-prosvjetnim društvima. Tako su omladinci Slobodan Bosiljčić, Mirko Tošić, Mirko Škrkar, Samuilo i Brane Milić, Hristifor Jokić, Vaso Petrovič i još neki, bili aktivni u sportskom klubu »Igman«, pa su neki aktivno igrali fudbal, kao Mirko Škrkar, Mirko Tošić i Vaso Petrovič.

Druga grupa omladinaca koncentrisala je svoju aktivnost na »Narodnu čitaonicu«, Blažuj, čije je sjedište bilo u školi na Vrelu Bosne. Osim čitanja i rasturanja knjiga, pri ovoj čitaonici postojale su i druge sekcije, kao muzička i dramska. U radu čitaonice naročito su se isticali omladinci Drago Filipović, Živko Bosiljčić,

Dorde Skomić, Grujo Soknić, Branko Bosiljčić, Slavko Vanovac, Boško štaka, Milan Trifković, Danilo štaka i drugi.

Drugovi koji su bili okupljeni oko čitaonice davali su često priredbe, čiji su prihod koristili za nabavku novih knjiga i drugih potreba za rad čitaonice i njenih sekcija. Negdje početkom 1940. godine organizovana je priredba u školi u Blažuju. Referat za ovu priredbu napisao je Slobodan Princip, a pročitao ga je Drago Filipović. Poslije dva-tri dana sa llidže su došli žandarmi, »pokupili« su nas, nekoliko omladinaca i saslušavali, te pošto ništa interesantno nisu mogli da otkriju, nisu ni poduzimali neke mjere protiv nas. U čitaonici su omladincima dijeljeni materijali za čitanje (knjige, brošure i si.), koji su dobivani od Slobodana Principa ili preko drugih veza.

Za predsjednika čitaonice birao se, u većini slučajeva, ugledni mještanin, dok su ostali poslovi, kao blagajnički, administrativni i vodenje sekcija, povjeravani omladincima.

U okviru čitaonice održavana su i predavanja, a predavači su bili drugovi iz Sarajeva. Tako je u drugoj polovini 1940. godine drug Miljenko Cvitković (koji se upravo vratio iz Španije) održao omladincima ovog područja predavanje o borbi Jugoslovena u španskom ratu.

Zbog svoje političke aktivnosti, omladinci su često dolazili u sukobe sa raznim Ijotićevskim i frankovačkim grupama, zatim pripadnicima JRZ-a, koji su imali veoma jakog uticaja na članove sokolskog društva u Blažuju.

Ljotićevska grupa pokušavala je da stvori svoja uporišta među omladinom okupljenom oko čitaonica, ali im to nije uspjelo. Jednom prilikom pokušali su da održe zbor svojih pristalica, ali on ne samo da nije uspio nego su njegovi organizatori rastjerani i prisiljeni da pobjegnu.

Naročito su bili aktivni omladinci iz Hadžića i Pazarića. U svom radu su se posebno isticali drugovi Anđelko Lažetić, Vukica i Gavro Princip, Zdravko Petrić, Vojo Dajić, Srdan Milošević, Branko Zlobicki i drugi.

Dolaskom okupatorskih trupa u Sarajevo i mjerama koje je okupator poduzimao nisu se mogle pokolebati napredne snage, posebno omladinci. Jer, svaka okupatorska akcija je prouzrokovala protuakciju omladinaca. Sva djelovanja okupatora bila su svedena na to da se mobilisani vojnici jugoslovenske vojske jave u Vojni logor u Sarajevu, a oni koji posjeduju oružje da ga predaju prvoj žandarmerijskoj stanici ili najbližem ustaškom taboru. Naš osnovni zadatak bio je da ubijedimo te vojnike da se ne prijavljuju njemačkim i ustaškim vlastima i da prikupimo oružje, municiju,

odjeću i obuću koju je ostavljala vojska Kraljevine Jugoslavije prilikom svog bijega od neprijatelja.

U maju 1941. godine na Vrelo Bosne dolazi drug Slobodan Princip i predlaže da se formira partijska ćelija u ovom kraju. Prije razgovora o formiranju partijske ćelije, saopštio sam Slobodanu Principu da je jeaan broj drugova otišao u Srbiju (Drago Filipović, Milan Trifković Braco i dr.). Slobodan mi je na to odgovorio: »Oni mogu da idu, a ti moraš ostati tu sa još nekim drugovima, pa šta bude s narodom, biće i s nama«. Tada mi je i saopštio da je došao da razgovaramo o formiranju partijske ćelije u ovom kraju, predloživši da prve razgovore obavimo sa Dragom Moćevićem, Grujom Soknićem, Ristom Radojevićem i Sekulom Karabatakom, koji su radili u Željezničkoj radionici, te da razmotrimo da li ima još drugova koji bi mogli doći u obzir za prijem u Partiju. Na kraju, rekao je da će doći u toku iduće nedjelje na Vrelo Bosne.

I zaista, nekoliko dana poslije ovog razgovora, on je došao, a ja sam prethodno obavijestio drugove aa dođu na sastana«.

Otvarajući sastanak, drug Slobodan Princip nas je obavijestio da je Okružni komitet za okrug Sarajevo zaključio da se formira partijska ćelija na Vrelu Bosne, koja bi djelovala na ovom području. Za sekretara je predložen Drago Moćević, koji je radio u Željezničkoj radionici, pa mu je bilo lakše da održava vezu sa drugovima iz Sarajeva.

U sastav ćelije ušli su drugovi: Drago Moćević, Danilo Štaka, Grujo Soknić, Sekula Karabatak i Risto Radojević. U nekoliko navrata partijska organizacija je držala sastanke na kojima se raspravljalo o konkretnim pitanjima i djelovanju komunista medu aktivistima ovog kraja. Osnovni zadatak partijske organizacije bio je rad i organizovanje omladine sa područja llidže, Blažuja, Osjeka na pripremama naroda za ustanak (u prvom redu, da se sklanja oružje, municija i ostalo kako ne bi palo u ruke Nijemcima i ustašama). Prilikom prikupljanja oružja vodila se približna evidencija o tome koliko ima pušaka, metaka, bombi i slično, kao i na kojem području i u kojem selu se sve to nalazilo. Krajem maja na Vrelo Bosne dolaze Slobodan Bosiljčić i drugarica Olga Vidović na dogovor o daljem radu na organizovanju omladine, evidenciji oružja i municije, njihovom sklanjanju, te o pripremama za otpor neprijatelju. Tom prilikom bilo je riječi i o tome kako raditi sa omladinom na području llidže, zatim kako uspostaviti vezu s jednom grupom omladinaca iz Butmira (Hamdo Misirlić i Milan Mlađenović).

Ustaška vlast vršila je pritisak u mnogim domaćinstvima, pod izgovorom da traže vojničku opremu koja je ostala iza vojske

Kraljevine Jugoslavije. Potom su počeli da odvode pojedine uglednije domačine i mnogi od njih se nisu ni vratili. Znajući za ove akcije ustaša, u skladu sa stavom Partije, upozoravali smo ljude da se ne javljaju ustaškim vlastima i da se sklanjaju od njih kada dođu u obilazak sela. I pored našeg upozorenja, ustaše su uspjele odvesti Marka Čubrila, Jovu Štaku, Nedu Kapetinu, Čedu Jalovića, Savu Moćevića, Vukana Štaku i druge.

Partijska ćelija na Vrelu Bosne odigraće veoma korisnu ulogu i u organizaciji prvih partizanskih jedinica u našem kraju.

RAMIZ SLADIĆ

FORMIRANJE PARTIJSKE ĆELIJE U KASINDOLU I NJEN RAD NA PRIPREMI ORUŽANOG USTANKA

Decembra 1939. godine otpušten sam, radi aktivnosti na organizovanju sindikata, iz »Vistada« u Višegradu. Novo zaposlenje trebalo je da dobijem u Lječilištu Kasindol. Imao sam oko toga poteškoća, ali sam, ipak, počeo raditi u toku februara 1940. godine. Još kad sam sa upravnikom Lječilišta ugovarao zaposlenje, Đorde Kutlača, telefonista u kućnoj centrali, nametljivo se interesovao da li ću početi da radim, odakle sam, itd. Poslije smo se sprijateljili, Đorde mi je govorio o sokolskoj četi u Kasindolu, koju su on i neki drugovi napustili, pa me upoznao i s Tomom Medom, itd. U dogovoru s Mjesnim komitetom u Sarajevu, počeo sam da razgovaram s Tomom Medom i Dordom Kutlačom o mogućnosti organizovanja partijske ćelije u Kasindolu. Tomo Medo, lijevo opredijeljen i pristalica Zemljoradničke stranke, bio je zapažen opozicionar protiv režima. Uz to, sarajevski komunisti često su dolazili na izlete u Kasindol, pa su kontaktirali sa nekim seljaciona, a naročito s Tomom Medom koji je držao seosku kafanu u Kasindolu.

Djelujući s Tomom Medom i Dordom Kutlačom, u julu 1940. godine zakazao sam sastanak na koji su pozvani: Tomo Međo, Dorde Kutlača, Aleksa Bojović i Janko Kutlača. Tako je oformljena ćelija KPJ u Kasindolu, a za sekretara ćelije izabran sam ja. U vremenu između sastanaka proučavali smo Istoriju SKP(b), a na sastancima je svaki član podnosio izvještaj o zapažanjima u vremenu između sastanaka ili o zadatku za koji je bio konkretno zadužen. Nakon utvrđivanja narednih zadataka, obično se diskutiralo o pročitanom materijalu - Istoriji SKP (b), čije smo pojedine

glave dobijaM iz Mjesnog komiteta u Sarajevu. Osim toga, obrađivali smo i druge partijske materijale. U vremenu od oko devet mjeseci, od formiranja ćelije do aprilskog rata 1941. godine, ćelija se brojno neznatno povećala. Međutim, aktivnost članova na pronalaženju novih članova i simpatizera Partije je znatno porasla.

Članovi ćelije dobijali su zadatke da odlaze u sela oko Trebevića i Jahorine, da saznaju ima li u selima i koliko pušaka, metaka, bombi, pištolja, itd. U vezi sa direktivom MK KPJ Sarajevo u pogledu evidencije oružja, navodim jedan karakterističan primjer:

Jednog dana dobio sam obavijest od Okružnog komiteta KP Sarajevo da zakažem sastanak partijske ćelije za 22. juni 1941. godine, prije podne. Na sastanak je trebalo da dođe jedan od članova Okružnog komiteta iz Sarajeva, a održan je u Bojovića gaju, na lijevoj strani iznad Kasindola. Na dnevnom reou, pored drugin, bila je tačka »brojno stanje oružja« u radnika i seljaka na terenu oko Trebevića i Jahorine. Još je tekao sastanak ćelije, a u Lječilištu se čuo vrlo oštar, nama nerazumljiv govor, jer smo bili prilično daleko, duboko u Bojovića gaju, zaklonjeni visokim drvečem.

Nakon završenog sastanka, jedni su pošli prema Lječilištu, drugi svojim kućama. Ali, što sam se više približavao krugu Lječilišta, jasnije se čuo preko razglasne mreže govor na njemačkom, a potom prevod na srpskohrvatski jezik. Bio je to Hitlerov govor. Toga dana, prije podne, znalo se da su nacističke oružane jedinice duboko prodrle preko granice, u Sovjetski Savez.

Aktivnost partijske ćelije u Kasindolu pojačana je poslije napada nacističke Njemačke na SSSR. Od aprilskog rata do 24. jula 1941. qodine, brojno stanje ćelije poraslo je na jedanaest članova. Simpatizeri KPJ na čiju se saradnju moglo računati, koji su poslije dizanja ustanka krajem septembra i u oktobru u pojedinim četama postali članovi KPJ, bili su: Blaško Bojović, zemljoradnik iz Kasindola, umro 1970. godine, Vaso Jocović, radnik iz sela Mladice, odveden od ustaša u logor, Spasoje Bojović, zemljoradnik iz Kasindola, sada potpukovnik u penziji, Ranko Divljan, zemljoradnik iz sela Zagora, poginuo 1941. godine u borbi za Kalinovik, Vukašin Anđić, zemljoradnik iz sela Zagora, strijeljan od četnika u selu Zagora 1944. godine, Risto Maunaga, zemljoradnik iz sela Mladice, umro 1971. godine.

U drugoj polovini juna 1941. godine (poslije napada nacističke Njemačke na SSSR), MK KPJ Sarajevo, u saradnji sa-käsindolskom ćelijom, prebacuje iz Sarajeva u selo Ulobrć drugove Srećka Goranina i Kazimira Frankovica. Mjesni komitet KPJ Sarajevo dao je u zadatak Goraninu i Frankoviću da u seNma oko Trebevića i Jahorine pripremaju seljake za oružani ustanak. Kasin-

dolska ćelija stavila im je na raspolaganje druga Savu Cosovića, zemljoradnika iz sela Ulobića, koji se brinuo za smještaj, ishranu, bio vodič i kurir. Poginuo je 1942. godine na Velikom polju na Igmanu.

U drugoj polovini jula 1941. godine, iz Sarajeva su prebačeni u selo Ulobić Petar Kaurin, Alija Dizdarević i Mento Eskenazi.

Vezom preko kurira Rade Tomića, vozača u Lječilištu Kasindol, obaviješten sam da za 24. juli 1941. godine, poslije podne, sazovem sastanak ćelije. Sastanak je zakazan u kratkom vremenu, pa većina drugova nije mogla biti obaviještena. Ali, sastanak je održan iznad kuće Tome Mede, na kraju njive, obrasle niskom šumom. Sastanku su pored članova ćelije Tome Mede, Koje Jovančića, Janka Kutlače, bili prisutni i drugovi Slobodan Princip Seljo, te Srećko Goranin u pratnji Mente Eskenazija.

Na sastanku 24. jula 1941. godine dnevni red je bio: formiranje gerilske čete na prostoru Trebević - Jahorina i izbor sekretara ćelije KPJ u Kasindolu. Na sastanku je zaključeno da se odmah pristupi formiranju gerilske čete Trebević-Jahorina, te da četa počne s akcijama 26. jula rušenjem telefonsko-telegrafskih stubova, propusta i mostova na cestama i željezničkim prugama. Za sekretara kasindolske ćelije 24. jula 1941. godine izabran je Tomo Međo, uz napomenu da se zadržava u Kasindolu sve dok mu ne zaprijeti opasnost od ustaškog režima. Ja sam razriješen dužnosti sekretara kasindolske ćelije i određen u Trebevićko-jahorinsku četu.

Krajem jula sa Romanije su upućeni na Jahorinu drugovi Salko Gozo i Ljubo Lunava, radnici Željezničke radionice iz Sarajeva. Salko Gozo je bio komandir Trebevićko-jahorinske čete, a Ljubo Lunava zamjenik komandira. Tako je otpočela partizanska borba u trebevićko-jahorinskom kraju.

DOKO MAČAR

UČEŠĆE ČLANOVA KPJ IZ SARAJEVA U STVARANJU PARTIJSKE ORGANIZACIJE NA ROMANIJI

Rad komunista u predratnom periodu na području Romanije usko je vezan, na svom razvojnom putu, s partijskom organizacijom iz Sarajeva.

Naša stalna veza sa Sarajevom, naročito od formiranja Okružnog komiteta KPJ, održavana je preko drugova Pavla Goranina, Hasana Brkiča i Slobodana Principa Selje. Na samom području Romanije djelovala je, već od ranije, veća grupa komunista u regionu rogatičke, sokolačke i hanpijesačke opštine. Tu aktivnost, u znatnoj mjeri, pokretali su Grujo Novaković, Pero Kosorić, Mirko Borovčanin, Danilo Dokić, Janko Jolović, Rasim Džindo i drugi. Uz pomoć ovih drugova i našeg intenzivnog idejno-političkog uzdizanja, naša partijska organizacija bila je u toku svih političkih događaja u zemlji i u svijetu, kojih je tih godina bilo napretek. To nam je omogućilo da istupamo na političkim zborovima, seoskim sijelima i svakodnevno u kontaktu s pojedinim ljudima, kritikujući ondašnju korumpiranu vlast koja je ugrožavala život \ dostojanstvo radnika i siromašnog seljaka.

Godina 1938. je bila godina parlamentarnih izbora. Sjećam se zbora u Rogatici koga su pripremile vode Zemljoradničke stranke Gavrilović, Tupanjanin i Arso Koprivica. Zemljoradnička stranka bila je, u to vrijeme, u opoziciji prema vladinoj stranci i zastupala je neka »prava zemljoradnika«. Svakako, KPJ se koristila ovim pogodnostima i preko ove stranke istupala na zborovima. Komunisti s Romanije ubacili su se i u ovoj zbor, pa su organizo-

vano sa narodom, noseći transparente na kojima je pisalo »Živjo savez radnika i seljaka«, stigli na zbor u Rogaticu. Na zboru su govorili, pored voda Zemljoradničke stranke, i naši drugovi: Danilo Dokić, Mujo Hodžić i Janko Jolović. Govorili su seljacima otvoreno i revolucionarno o bratstvu i jedinstvu Srba, Muslimana i Hrvata, o mahinacijama srpske i muslimanske buržoazije. Narod je bio naelektrisan, uzbuđen i prihvatao je naše parole. Policija i žandarmerija počeli su se miješati vidjevši da zborom dominiraju komunisti, ali pod pritiskom naroda su morali odstupiti.

Komunisti s Romanije, po zadatku, išli su i na zbor u Bijeljinu 1938. godine, na kome je govorio ondašnji poslanik i kandidat za predsjednika vlade Milan Stojadinović. Priključili smo se zboru građana Bijeljine i s njima zajedno protestovali protiv politike Milana Stojadinovića. Narod Bijeljine ispoljavao je svoj gnjev protiv dolaska Stojadinovića, pored ostalog, i bacanjem jaja na govornika.

Partijska organizacija usmjeravala je svoj politički rad na omladinu; održavali smo priredbe po osnovnim školama u kojima su bili učitelji naši simpatizeri: Spaso Marković u Ćavarinama, Zvonko Grakalić u Sokolovićima i Ilija Grbić u Podvitezu. Uz pomoć ovih učitelja i drugova studenata i đaka iz Sokoca, naša organizacija bila je sposobna da pripremi dobar i poučan program, između ostalog, recitovana je pjesma A. Šantića »O klasje moje«. Drugovi iz Sarajeva Hasan Brkić, Slobodan Princip i Grujo Novaković, bili su živo zainteresovani za politički rad na području Rogatice, kako grada tako i okolnih sela. Obilazili su sela oko Rogatice i razgovarali s pojedinim ljudima. Prilikom obilaska ovih sela, uvijek je s njima išao neko iz naše organizacije.

U Rogatici je postojala Građanska škola. U toj školi je bilo nekoliko dobrih i naprednih đaka, pretežno Muslimana, kojima je partijska organizacija s Romanije posvetila punu pažnju. Sekretar organizacije, drug Danilo Dokić je upućen na politički rad u Rogaticu, pa je formirao skojevsku organizaciju u Građanskoj školi. Ova skojevska organizacija je imala velikog uticaja na omladinu Rogatice i okolnih sela, pogotovo na muslimansku omladinu.

Partijska organizacija s područja Romanije, svojim političkim radom i djelovanjem uz pomoć drugova iz Sarajeva, kao i studenata i đaka iz Sokoca, postigla je velike uspjehe i stekla povjerenje u narodu na širem području Romanije. Imali smo veliki broj simpatizera s kojima smo intenzivno radili i pripremali ih za predstojeće zadatke. I ne samo to, u mnogim selima su pojedine porodice bile direktno vezane za politiku KPJ. To je omogućilo da se proširi postojeća partijska organizacija i da se formira nova u rogatičkom kraju 1940. godine, u kojoj su bili Mujo Hodžić, Slav-

ko Gluhović, Rasim Džindo i drugi. Istovremeno je i na području Han-Pijeska formirana partijska organizacija, u kojoj su se radom isticali braća Svetozar i Miloš Kosorić. Slobodan Princip i Hasan Brkić težili su da se što prije obuhvate i aktiviraju šumski radnici koji nisu bili organizovani u URSS-ove sindikate. Partijska organizacija zadužila je svoga člana Janka Jolovića, koji je tada živio na Ravnoj Romaniji, za ispomoć drugovima iz Sarajeva za sindikalno organizovanje tih radnika.

Na vijest da je kraljevska vlada potpisala 25. marta 1941. godine ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu sa fašističkom Njemačkom i Italijom i time krunisala izdaju sopstvenog naroda, KPJ je izdala proglas kojim poziva narod na demonstracije radi rušenja pakta, pod parolom »Bolje rat nego pakt«.

U saradnji sa partijskim rukovodstvom iz Sarajeva, komunisti s Romanije učestvovali su i u jednoj drugoj demonstraciji, održanoj u Sarajevu 3. aprila 1941. godine. Oko 15 komunista s Romanije okupilo se na Baščaršiji. Mada nas nije bilo puno, zadatak je bio da počnemo demonstrirati s parolama, ali oko nas se ubrzo okupila masa demonstranata, pa smo krenuli kroz Sarajevo. Prošli smo kroz Sarajevo i spustili se do Vojnog logora (današnje Titove kasarne), gdje su se demonstranti sami razišli. Tom prilikom smo se našli s drugom Hasanom Brkićem, on nam je dao neka saopštenja i objašnjenja o političkoj situaciji. Saopštio nam je da pozvani rezervisti treba da idu u vojsku i da brane zemlju, te da ne dozvole da ih kapitulantske vlasti u tome spriječe. Odmah nakon povratka kućama, primili smo pozive za rezervu. Pozvan sam u Sarajevo u Deseti takovski puk, Mirko Borovčanin u Mostar, itd. Po dolasku u Sarajevo, prvo sam se javio na dobijenu partijsku vezu. Partijska organizacija u Sarajevu je tada održavala neposrednu vezu s mobilisanim rezervistima i vršila na njih politički uticaj. Bio je dijeljen i proglas CK KPJ koji je pozivao na otpor fašističkoj agresiji. To nam je mnogo pomoglo u našoj orijentaciji i djelovanju u jedinicama u koje smo mobilisani.

Kada je nastala okupacija Sarajeva, sarajevska patijska organizacija nas je upozorila da se ne predajemo okupatorskim vojnim vlastima. Ova direktiva partijske organizacije Sarajeva za ondašnje rezerviste u Vojnom logoru u Sarajevu, imala je velikog značaja, jer su se mnogi drugovi orijentisali prema datoj uputi i izbjegli zarobljavanje.

Povezanost komunista Sarajeva sa komunistima Romanije pokazala se veoma značajnom, kako u predratnom radu tako i u organizaciji i sprovođenju oružanog ustanka i revolucije.

HIMZO SALIHBEGOVIĆ

UČEŠĆE ČLANOVA KPJ IZ SARAJEVA U FORMIRANJU PARTIJSKE ORGANIZACIJE U VISOKOM

Kada je riječ o ovom pitanju, mora se u početku imati na umu da je KPJ, pa i partijska organizacija iz Sarajeva, stalno pazila i vodila računa kakav je i koliki njen uticaj u dolini rijeke Bosne, posebno na potezu Sarajevo - Zenica. Ovo područje je i tada bilo jedno od razvijenijih industrijskih područja u Bosni i Hercegovini. Visoko je bilo administrativni centar sreza u kojem su bili Vareš, Kakanj, Breza, Podlugovi i Ilijaš, već razvijene industrijske sredine, sa industrijskim radnicima. U Visokom je tada industrija bila u začetku, a odvajkada je bilo zanatlijski centar i centar za preradu kože. I sindikalni pokret je već imao svoju tradiciju. Pored toga, u Visokom je već desetke goaina radila gimnazija koju su pohađali đaci i iz Breze, Vareša, Podlugova i Kaknja, a među njima je bilo naprednih omladinaca.

Klasni radnički pokret u Visokom i njegovoj okolini ima svoje tradicije od ranije, sa određenim oscilacijama, a najviše se izražavao u sindikalnom radu i određenim sindikalnim akcijama. Uticaj radničkog pokreta osjećao se u određenoj mjeri, u SD »Radnički«., »Sokolu« i među omladinom »Gajreta«. Međutim, organizovaniji rad, pod uticajem KPJ i SKOJ-a iz Sarajeva, počinje od 1938. godine.

Godine 1938. u gimnaziju dolazi Janko Balorda, vrijedan i borben omladinac, već afirmisani napredni aktivista, pristalica marksističke nauke, koji ubrzo postaje nosilac partijskog rada i okupljanja ljudi.

U toku 1939. godine su vršene pripreme za formiranje ćelije KPJ. član Okružnog komiteta KPJ za Sarajevo Mladen Knežević i Janko Balorda formiraju prvu partijsku ćeliju KPJ u Visokom, novembra mjeseca 1940. godine. Njen prvi sekretar bio je Janko Balorda a članovi, dotad najnapredniji radnici i aktivisti radničkog pokreta, Meho Džudžo, Meho Patak i Himzo Salihbegović. U prvoj polovini 1941. u rad su uključeni još Vera Kušec, Manojlo Popić, Ismet Terzimehić, Momir Balorda i Dušan Čulum.

Razmatrajući pitanje uticaja na mase, a posebno u želji da se oko ideja Partije i na izvršavanju njenih zadataka i politike okupe svi napredni i borbeni radnici i intelektualci, komunisti su upotrijebili vrlo pametnu taktiku. Naime, koncentrisali su svoju pažnju na više naprednih i mlađih radnika i đaka, kao i starijih sindikalno organizovanih radnika i intelektualaca i okupili ih oko sebe. Dajući im neposredne zadatke, provjeravali su kako prihvataju ideje i politiku KPJ. Tako su aktivirani Fehim Zečević, Zahid Bukurević, Ešref Vražalić, Muhamed Tafro, Kruno Kušec, Halid Sirćo, Ahmed Tafro, Ramiz Dalahmetović, Ahmet Sirćo, Avdo Čakić, Mehmed Skopljak i Šukrija Čakić, sa kojim je posebno intenzivno radio drug Meho Patak. Svi oni su kasnije, na ovaj ili onaj način, postali aktivni učesnici revolucije, članovi KPJ a mnogi su i živote dali za stvar KPJ i slobodu naroda. Neki od njih su i danas medu nama, kontinuirano su nastavili rad na realizaciji politike KPJ i doprinijeli razvoju naše socijalističke zajednice.

Formiranjem ćelije, radnički pokret Visokog dobio je znatno jači zamah u svom djelovanju. Otvoreno je novo poglavlje u istoriji ovog grada.

Visočki komunisti su počeli raditi na svome teoretskom uzdizanju. Uglavnom su prerađivali Istoriju SKP(b) i uputstva o držanju pred klasnim neprijateljem, posebno su obrađivani osnovni pojmovi iz političke ekonomije. Od Janka Balorde su dobijali konkretne zadatke, odlazili u Brezu i Kakanj i održavali vezu sa drugovima iz ovih mjesta. Pored toga, članovi Partije i aktivisti oko nje, djelovali su u muslimanskoj čitaonici u Visokom, među grupom omladinaca kojima su otvoreno iznosili stavove Komunističke partije Jugoslavije o tadašnjoj političkoj situaciji, upozoravali na fašističku opasnost, diskutovali o politici uopšte, pri čemu su komunisti isticali SSSR kao snagu koja se može suprotstaviti fašizmu i na koju se treba oslanjati. Razgovaralo se i pojedinačno s bliskim drugovima i poznanicima. Na izletima koje su komunisti organizovali zajedno sa omladinom, priređivali su usmene novine a preko skečeva upozoravali na opasnost od aveti fašizma i podrugljivo govorili o njegovim vođama.

Takvim radom Partija je pridobila veći broj boraca i sljedbenika, koji su vrlo brzo stupili u redove aktivnih boraca revolucije i mnogi su dali i svoje živote. To su: Halim Zečević, Rizo Tahmiščić, Ahmet Halilović, Emin Zečević, Alija Šehović, Vejsil H. Omerović, Fehim H. Ibrahimović, Mugbil Jahić, Nail Zečević, Salko Oruč i drugi.

Janko Balorda je radio i na okupljanju gimnazijske omladine, i u prvi aktiv okupio je Krunu šmita, Ota Petruha, Vijeka Tvrtkovića, Ahmeda Tafru, od kojih su neki bili iz Kaknja i Breze, pa se već u početku stvorila mogućnost uticaja KPJ i SKOJ-a na omladinu iz tih mjesta.

Sredinom 1940. godine partijska organizacija je preduzela široke akcije na obuhvatanju radom i djelovanjem među omladinom. Sa studentskom omladinom je rađeno preko kluba »Akademičar«, dok se preko omladinskog društva »Trezvenost« radilo sa ostalima.

Već smo ranije napomenuli postojanje društva »Akademičar« koje je svojim djelovanjem dalo veliki doprinos na širenju naprednih ideja, okupljajući studente koji su širili ideje i uticaj beogradske i zagrebačke studentske organizacije, na koje je KPJ imala veliki uticaj. Mnogi drugovi već tada su bili poznati kao dosljedni sljedbenici saradnje sa radnicima, pa su uticali da se intelektualna omladina ne odvaja od radničke. Likovi Miše Tanackovića, Džemala Abdovića, Tade Ahića, Ljube Jagličić, Mugdima H. Mehmedagića, Mire Filipović i mnogih drugih, svijetli su primjeri rada »Akademičara« i partijskog uticaja.

Društvo »Trezvenost« je formirano na inicijativu Janka Balorde, a formiranje su izvršili Jusuf Vojniković i Ahmed Tafro. Partijska organizacija je ovom društvu poklonila veliku pažnju i brigu jer je ono tada okupljalo oko stotinu omladinaca iz Visokog. Tu su se prerađivali razni partijski materijali, počev od letaka CK do marksističke literature. Ovom društvu, nesumnjivo pripada značajna uloga u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u Visokom. Poznate su bile igranke i sijela na kojima su se okupljali omladinci i omladinke svih nacionalnosti, čime su stvorene čvrste osnove bratstva. Radom kroz ovo društvo, Partija je u svijesti omladine razobličavala fašističku ideologiju a duboko razvijala patriotsku svijest prema domovini.

Kao što se vidi, Partija je u Visokom koristila sve mogućnosti i organizacije da provede svoju politiku, da omasovi svoje redove i da okupi sve patriote i nekompromitovane građane. Još ranije su Huso Salčić i drugovi iz Sarajeva radili na formiranju organizacije SKOJ-a i s puno takta i znanja okupljali su oko sebe omladinu i prve skojevce, a to su: Mehmed Skopljak, Halid Sirćo, Vahid Bu-

kurević, šukrija Čakić, Hilmo Teskeredžić, Munib Pinjagić, Meho Čakić i drugi.

Neposredno pred početak rata, članovi Partije su uporno prenosili stavove KPJ koji su upozoravali da postoji neposredna opasnost od napada fašističke Njemačke na našu zemlju te da se treba pripremati za odbranu zemlje.

Kapitulacija Jugoslavije i početak oružane revolucije promijenili su naćin i formu djelovanja partijske organizacije u Visokom. Već tada su visočki komunisti znali da sa riječi treba preći na djelo. I počelo je. Najprije su rasturani leci kojima se muslimanska omladina upozoravala da ne ide u ustaške redove, govorilo se stanovništvu da skriva žito i da ga ne daje okupatoru, itd. To nije bilo sve. Pred visočku partijsku organizaciju postavljen je zadatak prikupljanja oružja, municije, odjeće, obuće i druge vojne opreme. To je prikupljano u zajedničkoj krojačkoj radnji Muhameda Tafre i Himze Salihbegovića, a potom odnošeno i otpremano partizanima.

U istoj radnji proradila je i prva tehnika za propagandu u Visokom. Počelo je umnožavanje letaka i proglasa i preštampavane su razne informacije. Na ovom je radio Ahmed Tafro, a redakciju svih štampanih stvari je obavljao Meho Patak. Ova tehnika nastavila je rad u kući Ahmeda Tafre i nakon odlaska Himze i Muhameda u odred »Zvijezda«.

U vezi sa pripremama za ustanak, imao sam zadatak da radim sa grupom omladinaca, Srba, Meho Patak s- muslimanskim omladincima a Mehmed Džudžo s grupom starijih radnika.

Od jula 1941. godine visočka partijska organizacija je djelovala kao Mjesni komitet, čiji je sekretar bila Vera Kušec, a poslije njenog odlaska u partizane, Meho Patak. Komitet je redovno održavao sastanke i njegov glavni zadatak je bio da u odred »Zvijezda« dostavlja izvještaje o kretanju ustaških i okupatorskih jedinica, o radu kvislinških organizacija i pojedinaca, o teroru i odvođenju srpskog i jevrejskog življa u logore, kretanju neprijateljskih transporta s hranom i municijom.

Rad s omladinom i dalje je bio jedan od primarnih zadataka Partije u Visokom, a nastavljeno je i s prikupljanjem odjeće i obuće za borce odreda. Radilo se i na umnožavanju biltena Vrhovnog štaba, a preko omladine su među narod stizali i rijetki primjerci »Borbe«, koje smo dobivali sa slobodne teritorije.

Za čitavo vrijeme svog djelovanja, visočka partijska organizacija je uspjela povećati broj svojih članova i okupiti veliki broj saradnika narodnooslobodilačkog pokreta, te time je ostvarila značajne političke rezultate.

IVO KLICIĆ

AKTIVNOST NAPREDNIH RADNIKA I FORMIRANJE PARTIJSKE ORGANIZACIJE U VAREŠU

Radnički pokret u Varešu ima dugu tradiciju, a počinje još 1906. godine kada je bio prvi generalni štrajk vareških radnika, koji su austrougarske vlasti krvavo ugušile. Završetkom f svjetskog rata nastaje okupljanje vareških radnika oko Komunističke partije Jugoslavije, u čijem se rukovodstvu u Sarajevu nalazio Duro Daković. On je bio i izabrani narodni poslanik na listi KPJ iz 1920. godine, a zamjenik mu je bio Marko Simić, tokar iz Vareša. Podlije donošenja Obznane, partijska organizacija je raspuštena, a mnogi drugovi koji su u njoj radili bili su protjerani u svoja rodna mjesta i tako je organizacija obezglavljena i nije bila prilagođena za ilegalni rad. Od legalnih organizacija, radnicima je jedino ostala sindikalna organizacija, koja je već 1928. godine vodila uspješno štrajk ljevača u Željezari, za bolje uvjete rada. Jedino mjesto gdje su se mogli okupljati radnici bio je stari Radnički dom, gdje je djelovalo i radničko kulturno društvo »Jedinstvo«, koje je imalo limenu glazbu, kupljenu prilozima vareških radnika. Ova glazba je učestvovala na svim radničkim priredbama do početka drugog svjetskog rata kada su je ustaše raspustili.

Sve do 1937. godine malo se osjećao uticaj Partije na radnički pokret u Varešu. Te godine dolaze studenti na praktični rad u Željezaru i donose ilegalni materijal koji smo mi, radnici, rado čitali. Sjećam se kada je jednom studentu iz Zagreba šef pošte otvorio paket s knjigama i zaplijenio mu političku ekonomiju. Oni donose i napredne revolucionarne pjesme, koje omladina zajedno s njima pjeva na izletima u okolicu.

Godine 1937. jedna grupa radničke omladine ide na izlet na Boračko jezero, gdje se susreće sa naprednom omladinom iz Sarajeva i Mostara. Tu smo se susreli s otvorenom revolucionarnom i antifašističkom omladinom koja je pjevala revolucionarne pjesme i otvoreno govorila o borbi španskog naroda protiv fašizma. To je na sve nas ostavilo dobar utisak. Po dolasku u Vareš, mi smo počeli sakupljati priloge za pomoć španskom narodu, za borbu protiv fašizma.

U to vrijeme nalazio se na radu u Željezari ekonomista Emil Barišić, napredan i marksistički obrazovan intelektualac, i on je kao komunist nedjeljom i praznikom išao s nama radnicima na izlete, gdje smo od njega saznali za mnoge stvari iz naprednog radničkog pokreta u svijetu i o Sovjetskom Savezu.

U ovom periodu nastaje veliko previranje medu radnicima koji su bili skloni vladajućem Stojadinovićevom režimu, koji osniva svoj »žuti« sindikat »Jugoras«. Ovom sindikatu prilaze mahom radnici koji su bili pod velikosrpskim uticajem, a mnogi su se nadali da će postati predradnici ili poslovođe. To su im njihove vođe i govorile, obećavajući im »brda i doline«, samo da ih privuku u svoje redove. Za njima je pošla samo šačica onih najzaostalijih i razbijača radničkog jedinstva. Da im ne bi ostali dužni, njihovi ondašnji protivnici iz tabora HSS (Hrvatske seljačke stranke) brže-bolje osnivaju svoj sindikat HRS (Hrvatski radnički savez), računajući s tim da je Vareš u većini naseljen hrvatskim stanovništvom. Ali, i oni su se prevarili jer njima prilazi manja grupa hrvatskih šovinista i onih koji su bili isključeni iz URS-a radi raznih malverzacija.

Ova dva novoosnovana sindikata imala su za cilj da razbiju jedinstvo klasnog radničkog pokreta URS-a među rudarima i metalcima Vareša, ali nisu uspjeli. Radnici su prozreli njihove namjere i vidjeli njihovu razbijačku ulogu. Dolaskom na vlast vlade Cvetkovič-Maček, oni zajednički sarađuju u razbijačkom radu, potpomognuti od režima, vareške čaršije i klera, a što će se naročito vidjeti poslije zabrane URS-ovih sindikata, krajem 1940. godine. Ovo sve je uticalo da se 1940. godine stvara ilegalna grupa naprednih radnika, koji traže vezu da se povežu sa partijskom organizacijom u Sarajevu. Drug Emil Barišić, koji je tada radio u Sarajevu, uspijeva povezati ovu grupu sa drugom Mladenom Kneževićem Traktorom, koji je bio član Okružnog komiteta u Sarajevu. U jesen 1940. godine Traktor dolazi nekoliko puta u Vareš, donosi ilegalni materijal, razgovara sa pojedinim drugovima i u novembru, u još neizgrađenoj kući Antona i Augusta Vojčuha, saziva sastanak i formira prvu partijsku organizaciju. U nju su ušli Ante Filipović, bravar, August Vojčuh, električar, Anton Vojčuh, bravar,

Josip Čupka Puba, strojovođa, Pavao Miketin, ljevač, Zvonko Selak, bravar i Ivo Klicić, bravar.

Na sastancima koje je održavao drug Traktor, upoznati smo s borbom koju vodi naša partija u teškim uslovima ilegalnog rada a za bolji život radničke klase, o političkoj situaciji u svijetu i kod nas. Otad smo počeli dobivati »Proleter«, koji smo čitali »od slova do slova«. Najčitanija je bila knjiga »Kuća oplakana«, pa smo je davali i simpatizerima, ljudima odanim pokretu. Osim toga, redovno smo uzimali »Radnički tjednik«, dijelili ga po pogonima Željezare i Rudnika, tako da je do aprilskog rata dolazilo 100 primjeraka. Prikupljali smo priloge za »Crvenu pomoć« od radnika - naših simpatizera.

Rad u masovnim organizacijama i društvima Vareša bio je podijeljen tako da smo imali svoje članove i simpatizere u glavnim društvima i ustanovama. Na primjer, za sindikat URS-a bili su zaduženi Ante Filipović i Josip Čupka, za Radničku nabavljačku zadrugu August Vojčuh i Pavao Miketin, za planinarsko društvo »Kosmos« Anton Vojčuh, za Bratinsku blagajnu (socijalno osiguranje rudarskih radnika) Josip Čupka, za Radnički športski klub »Metalac« Ivo Klicić i Zvonko Selak. Osim naših članova, imali smo simpatizere koji su radili po direktivi Partije u »Sokolu«, gdje su bili Boro Kecman, Josip Selak, Franjo Sembieda, Duro Škero i Boro Milanović. Svi oni su postali članovi Partije i SKOJ-a. Jedni su dali živote kao borci u narodnooslobodilačkoj borbi, kao Franjo Sembjeda, Josip Selak i Boro Milanović. Poslije rata su umrli Boro Kecman, pukovnik JNA, Duro Škero, potpukovnik JNA; oba su bili nosioci spomenice od 1941. godine.

Svi igrači i članovi RSK »Metalac« učestvovali su u NOB, i to: Stjepan Cupka, Josip Pavlović, Franjo Krajjih, Ivan Knih, Mile Perišić, Jozo Matičević, Mirko Matić, Mirko Andrijević, Josip Čupka, predsjednik kluba, Salko Muminović, Ambro Slugić, Alojz Mirčić, Stevo i Savo Gligorić, Anton Vojčuh, Mijo Sprečkić, Drago i Franjo Mutnović, Matić i August Pavlić, Ilija Jošilo, Marko Zobkov, Petar Sembjeda, Oskar Holaček, Petar Erbek, Braco Rakonza i Obren električar. Svi su pali u narodnooslobodilačkoj borbi. Preživjeli su Franjo i Miško Kohut, Svetislav Jazić, Zvonko Selak, umro 1973. god, Svetozar Parišić, major JNA u penziji, Jovo Perišić, pukovnik JNA, umro, Ratko Jošilo, major u penziji, Velimir Masal, major u penziji, Ivo Klicić, potpukovnik u penziji. Adam i Vlado Paduh, Luka Topalić, Mirko Dželetović, Juzek Zobkov, umro, Petar Kulčinskj, umro, Anton Kulčicki, Rešad Saletović, umro, i još mnogi koji su se poslije rata razišli širom Jugoslavije.

Krajem 1940. godine režim Cvetkovič - Maček raspušta URS-ove sindikate, kada ostajemo bez naše najmasovnije organizacije medu radnicima u Željezari i Rudniku. Za izbore za radničke povjerenike u početku 1941. godine partijska organizacija ilegalno nastupa na izborima za radničke povjerenike sa nezavisnom listom i crvenim glasačkim listićima. Kada su bili naši pozvani kod predstavnika vlasti, pitali su ih - »Zašto su uzeli crvene glasačke listiće?« - naš predstavnik Josip Čupka im je odgovorio - »Plave je uzeo HRS, bijele JUGORAS, a nama su ostali crveni glasački listići«. Starješina sreske ispostave mu je rekao: »To je meni sve sumnjivo, to sve miriše na komunizam«. Izbori su pokazali da režim ne može uništiti naš pokret, jer i pored svih nastojanja režimskih organizacija, naša nezavisna crvena lista dobila je 11 povjerenika i 960 glasova, a obje režimske organizacije samo 5 povjerenika od 16 koliko je birano. U predizbornoj borbi za glasove radnika, našli su se svi neprijatelji radnika na zajedničkom poslu i svi su zajednički istupali i HRS i Jugoras, potpomognuti od vladajućeg režima, vareške čaršije, klera, velikosrpskih elemenata i hrvatskih nacionalista. Plašeči neuke i nepismene radnike, da je to komunistička lista i da je od državnih vlasti zabranjena i da se za nju ne smije glasati. Radnici su to sve odbacili i dali povjerenje našim drugovima da ih zastupaju. Po dolasku okupatora, naši drugovi su izbačeni kao neprijatelji ustaškog režima.

U februaru 1941. godine održano je Pokrajinsko sindikalno savjetovanje u Sarajevu u stanu druga Mladena Kneževića Traktora, kojim je rukovodio drug Duro Pucar Stari, a kome su prisustvovali delegati iz svih većih mjesta Bosne i Hercegovine: Tuzle, Zenice, Banjaluke, Mostara, Travnika, Višegrada, Breze, Vareša i Sarajeva, čiji je delegat bila jedina žena Jovanka Čović, tekstilna radnica. Iz Vareša su bili delegati Anton Filipović, August Vojčuh i Ivo Klicić.

Na ovome savjetovanju, drug Pucar je govorio o metodama borbe i rada poslije raspuštanja URS-ovih sindikata i da partijske organizacije treba da preuzmu vodeću ulogu medu radnicima - za borbu protiv nastupajućeg fašizma, skupoće i oskudice koja se javlja kao predznak rata koji je uveliko bijesnio Evropom.

Poslije formiranja partijske organizacije, radilo se na prikupljanju priloga za »Narodnu pomoć« od simpatizera i omladinaca, što smo redovno slali partijskoj organizaciji u Sarajevo. Osnovno je bilo da se prikupi što više omladine u naše redove, a to smo uspjeli osnivanjem SKOJ-a.

U toku aprilskog rata, naša organizacija uz pomoć SKOJ-a je organizovala ishranu i smještaj vojnika jugoslavenske vojske, koji

su se povlačili kućama preko planina da ne bi pali u njemačko ropstvo. Tada smo prikupili nešto oružja i municije.

Krajem marta 1941. godine, uz pomoć Okružnog komiteta iz Sarajeva, osnovana je skojevska organizacija. Ispred partijske organizacije je bio zadužen Ivo Klicić, kao najmlađi po godinama. On se povezao sa drugom Gojkom Rodićem, koji je izvršio sve organizacijske pripreme, i 30. marta osnovali su SKOJ koji je imao 11 članova i samo je jedan ostao u životu do kraja rata (Rešad Saletović). U toku rata bila je obnovljena organizacija SKOJ-a poslije odlaska u borbu svih članova, ali su je pred samo oslobođenje Vareša, otkrili ustaše i svi su poubijani.

Po dolasku okupatora skojevci premazuju blatom okupatorske propagandne plakate, vrše bojkot djevojaka koje se druže sa okupatorskim vojnicima, prikupljaju municiju od domobrana, pomažu otpuštene drugove iz Željezare i vrše agitaciju među omladinom da ne idu u ustaše. Tu se naročito ističu Ambroz Slugić, Alojz Mirčić i Rešad Saletović.

Po dolasku okupatora, u Varešu je nastala teška politička situacija. Narod je bio zbunjen, nastala je velika skupoća i nestašica živežnih namirnica. Ustaše i folksdojčeri preuzimaju vlast, i jedni i drugi veličaju Hitlera i njegove vojničke uspjehe. Otvoreno se prijeti Srbima. Ustaše govore da će se, prvo, obračunati sa Srbima, a onda sa komunistima i svima onim koji simpatišu Sovjetski Savez. Ustaše pljačkaju srpska sela i dogone u Vareš opljačkanu stoku iz srpskih sela, iz Željezare se otpuštaju radnici Srbi, a medu njima su bili većinom naši drugovi - skojevci i simpatizeri. Oni su odlazili u partizane, a mi smo ih ispraćali s pjesmom i cvijećem. Ali, malo ih je doživjelo slobodu, gotovo svi su pali boreći se za slobodu.

MLADEN KNEŽEVIĆ

BORBA KPJ ZA JEDINSTVO I SINDIKALNO ORGANIZOVANJE RADNIČKE KLASE U PERIODU 1937-1941. GODINA

Klasna borba proletarijata i komunista Sarajeva u sklopu jugoslavenskog i međunarodnog radničkog pokreta, bila je svojevrsna revolucionarna škola. U ovoj klasnoj borbi borili su se i njom rukovodili mnogi znani i neznani borci.

Doprinos nekih od tih boraca prešao je okvire Sarajeva i dobio svoju široku potvrdu i priznanje u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine i revolucionarnom gibanju radničke klase i naroda Jugoslavije. Imena kao što su: Mićo Sokolović, osnivač organizovanog klasnog sindikalnog radničkog pokreta Sarajeva i Bosne i Hercegovine, Duro Daković, jedna od najistaknutijih ličnosti komunističkog pokreta Jugoslavije, Ivan Krndelj, Ognjen Priča i drugi, izrasli su i djelovali u ovoj sredini i dali značajan prilog istoriji klasnog radničkog pokreta naše zemlje, pa će biti i trajno zapisani u analima istorije, a i u svijesti savremenih boraca revolucije koji se vaspitavaju na njihovim primjerima.

Uspon sindikalnog pokreta pred I svjetski rat donio je vidne uspjehe u ostvarivanju određenih ekonomskih i političkih prava radnika Sarajeva, koji su u klasnoj borbi bosanskohercegovačkog proletarijata prednjačili svojim brojnim akcijama. Tu, u prvom redu, treba istaći stvaranje brojnih sindikalnih organizacija, strukovnih saveza i Glavnog radničkog saveza na čelu. Uspjesi su skraćivanje radnog vremena i povećanje nadnica, a početni uspjesi su postignuti u oblasti radnog zakonodavstva i zaštite radnih

ljudi. Stvaranjem Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine i njene mjesne organizacije u Sarajevu, udareni su temelji političke borbe, bez koje se nije mogao očekivati pravi uspjeh u razvoju revolucionarnog radničkog pokreta.

Ovaj uspon dobio je svoj poseban zamah u legalnom periodu djelovanja KPJ poslije I svjetskog rata, kada revolucionarni pokret daje snažan pečat tadašnjim prilikama u svim krajevima Jugoslavije. Veliki uspjesi na ekonomskom i političkom planu ugrozili su pozicije buržoazije, koja se prestrašila poleta radničke klase i njenih organizacija, u prvom redu, KPJ koja je bila na čelu najprogresivnijeg dijela revolucionarnih snaga. U toj aktivnosti, sa zadovoljstvom možemo konstatovati, nisu zaostajali sarajevski radnici i njihove klasne organizacije. Veliki štrajkovi, politički zborovi i sudari sa režimskom policijom i drugim snagama državne administracije bili su svakodnevni. Kao što je poznato, buržoaske snage toga vremena pribjegle su teroru i progonu radničkog pokreta, što je rezultiralo u donošenju zloglasne »Obznane«, kojom je 1920. godine KPJ stavljena van zakona, a time su započeli i progoni ne samo komunista nego i drugih naprednih radnika i funkcionera klasnog sindikalnog pokreta. Nastupio je period oseke i ilegalnog rada, koji, također, ima svoje različite oscilacije, djelujući u uslovima velikih poteškoća. Međutim, kontinuitet nije prekidan.

Ilegalna KPJ, tražeći legalni način za svoj idejno-politički uticaj na radničku klasu, formira 1921. godine Nezavisne sindikate.

Tadašnji vlastodršci su svim sredstvima onemogućavali rad Nezavisnim sindikatima, te je obnavljanje klasnog sindikalnog pokreta išlo vrlo sporo. Tome su doprinosile vođe reformističkih sindikata, koji su se izdvojili iz revolucionarnog radničkog pokreta nakon Vukovarskog kongresa. To se naročito osjećalo u Sarajevu, gdje su na čelu reformista bili braća Jakšići, koji su, svojom vjernom službom režimu, nastojali za sebe lično izvući što više koristi, osiguravajući sebi razne unosne položaje. Sektašenje u KPJ je, također, uticalo na rad Nezavisnih sindikata, te nisu postigli veće uspjehe, a njihov rad u Bosni i Hercegovini je zabranjen već 1924. godine.

Naročito težak , udarac za radničku klasu predstavljalo je uvođenje šestojanuarske diktature 1929. godine, kada su zabranjeni klasni Nezavisni sindikati u cijeloj zemlji i neke druge organizacije i udruženja. Na taj način su klasni sindikalni pokret i KPJ ostali bez legalnih organizacionih veza s radnicima. Zavladala je strahovita diktatura. Radnici ne samo da su ostali bez svoje klasne i političke avangardne organizacije već su bili podvrgnuti i teš-

kom teroru. Teror je prvenstveno bio usmjeren na komuniste, ali se protegao i na cijelu radničku klasu. U radničkoj klasi Sarajeva zavladala je atmosfera straha, jer je uhapšeno oko 500 radnika. Svaka radnička akcija bila je onemogućena. Odloženi na neodređeno vrijeme izbori za radničke povjerenike i za uprave raznih radničkih institucija (Radnička komora, Ured za osiguranje radnika i dr.), zabranjeni štrajkovi radnicima vojne administracije i državnim činovnicima, a pravo zbora i dogovora faktički onemogućeno, jer je isključivo policija odobravala njihovo održavanje.

Takvo stanje su iskoristili kapitalisti da povećaju eksploataciju radnika. Oduzimali su radnicima dotad izvojevana prava, produžavali osmosatno radno vrijeme, pogoršavali uslove rada, zapošljavali su više dječije i ženske radne snage koja je bila jeftinija, smanjivali i onako male nadnice, koje nisu zadovoljavale ni najminimalnije životne potrebe. Neka preduzeća nisu mjesecima isplaćivala radničke zarade. Nezaposlenost je brzo rasla, a nju je povećavao priliv radne snage sa sela. Nezaposleni radnici su prihvatali posao ne gledajući na uslove rada.

Svjetska ekonomska kriza koja je prvo zahvatila poljoprivredu, a zatim industriju i bankarstvo, pridonijela je pogoršanju ekonomskog stanja radnika i seljaka.

Rukovodstvo reformističkih sindikata, da bi zadržalo svoje lične privilegije, izjavilo je svoju lojalnost diktatorskom režimu, te im je dozvoljen rad, kako bi se, na taj način, zavarala radnička klasa i prikrio antiradnički karakter diktature. Ta saradnja reformističkih sindikata i režima otežavala je borbu radnika. Reformisti su izbacivali s položaja u radničkim organizacijama komuniste i pristalice Nezavisnih sindikata, pa katkad i uz pomoć policije. Tako su radnici gubili vjeru da sindikalnim organizovanjem mogu poboljšati svoj položaj.

Diktatura i ekonomska kriza bili su tako jaki faktori da im se tadašnja radnička klasa Sarajeva nije mogla suprotstaviti. Sarajevo je bilo više administrativno-trgovački i esnafski grad, a veoma malo klasično industrijski. U Sarajevu je bilo vrlo malo pravog industrijskog proletarijata, većina radnika bili su esnafski radnici, koji su, neminovno, unosili svoj mentalitet medu radnike. Radi toga je radnička klasa bila rascjepkana. Esnafski radnici su većinom vidjeli svoju perspektivu u otvaranju vlastite radnje, a ne u okupljanju radničke klase za borbu za bolji opći i materijalni položaj radnika.

Pored toga, struktura stanovništva i politička prevaga buržoazije, tj buržoaskih slojeva - pretežno sitnoburžoaskih, unosili su svoje poglede u redove esnafskih radnika, i tako tupili oš-

tricu klasne borbe i objektivno rađali krajnji oportunizam. Posebno, veći dio stanovništva - Muslimani, pod uticajem krajnje konzervativne čaršije (Spaho i reakcionarne grupe oko njega), bili su u svojoj glavnini suprotni svakom klasnom organizovanju, što je predstavljalo veliku prepreku za konsolidaciju i jedinstvo radničke klase. Neosporno, tome su pridonosili i buržoaski političari ostalih nacionalnosti. Ove činjenice, nisu dozvoljavale ni »žutim«, ni HRS-ovim sindikatima da dublje prodru među radništvo Sarajeva, u kojem su pripadnici muslimanske nacionalnosti predstavljali većinu.

Sve do 1934. godine rukovodstvo KPJ, ne poznavajući političke prilike u zemlji i pod uticajem Kominterne, bilo je nepravilno politički orijentisano i nesamostalno. Ono je zauzelo stav da komunisti ne treba da sarađuju sa reformističkim sindikatima, jer, navodno, ti sindikati odvode radnike od revolucionarne borbe, već treba formirati ilegalne revolucionarne sindikate i pripremati se za »oružani ustanak«, za rušenje diktature i stvaranje radničko-seljačke vlade.

Međutim, formiranje ilegalnih revolucionarnih sindikata, zbog stalnih progona, išlo je vrlo teško, te je broj radnika u sindikatima stalno opadao. Tako se Partija nije mogla koristiti redovnim mogućnostima za razvijanje političke aktivnosti na širem frontu kako bi se onemogućila diktatura. Taj sektaški stav o radu komunista u sindikatima, teško se mijenjao, pa i nakon toga što je Centralni komitet KPJ revidirao svoj stav u vezi sa učešćem komunista u reformističkim sindikatima. Veliki broj sarajevskih komunista, taj sektaški stav otklonio je tek 1939/40. godine, a neki se ovog sektaštva nisu nikad ni oslobodili.

Pored toga, tadašnja partijska organizacija, pa i u kasnijim godinama, sve do konca 1939. godine, naročito rukovodstva, bila je bez dovoljnog broja radnika u svojim redovima, pa je bila odvojena od radničke klase i preduzeća. Obično je većina članova partijskog rukovodstva bila iz redova mlade inteligencije, koja nije mogla stvoriti oslonac u redovima radnika pa su se najčešće njeni pokušaji završavali bezuspješno. Zato je evidentno da je, u ovo vrijeme Partija uvijek lakše prodirala među intelektualce i omladinu nego među radnike. Još jedan uzrok odvojenosti, u to doba, Partije od radničke klase je u tome što su partijske organizacije bile teritorijalne, nisu se nalazile u radionicama i preduzećima, a nedostajalo im je i iskustvo u masovnom političkom radu.

Takvom stanju pridonosile su provale i razbijanja partijskih organizacija 1929. i 1932. godine kada je sav partijski rad bio prekinut, da bi se počeo obnavljati 1934. godine, ali već 1936, ponovo je došlo do provale i paralisanja rada.

Kako je diktatura ulazila sve više u političku i ekonomsku krizu, opšti položaj radnih ljudi je bio sve teži i dolazilo je do spontanih akcija radnika za odbranu svojih osnovnih interesa i prava, lako bez svoje klasne sindikalne organizacije, radni ljudi su stupili u borbu za svoje konkretne zahtjeve - štrajkovima i tarifnim akcijama. To je stvaralo realne mogućnosti za rad Partije, ali malobrojna, slabo organizovana i nepovezana s radničkom klasom nije bila sposobna da objedini demokratske i revolucionarne snage u borbu protiv diktature, niti je uvijek mogla rukovoditi, organizovati i pravilno usmjeriti nastale spontane reakcije radnika.

Rukovodioci reformističkih sindikata kočili su radničke akcije i na taj način su pomagali poslodavcima da otežavaju ekonomski i društveni položaj radnika. Tako je među radnicima sazrijevala misao da nemaju šta očekivati od takve politike u sindikatima, već da im je jedini izlaz u organizovanoj sindikalnoj borbi na klasnoj osnovi. Tome je pridonijelo i mijenjanje stava Centralnog komiteta KPJ o radu komunista u reformističkim sindikatima, te su komunisti pojedinačno počeli ulaziti u reformističke sindikate i rukovoditi sve više spontanim akcijama radnika.

Teški životni uslovi radničke klase, njene organizacije i institucije

Ekonomski položaj radnika u Sarajevu bio je vrlo težak. Najviše radnika bilo je zaposleno u zanatskim radnjama, i to, prvenstveno, kod krojača muške i ženske odjeće i robe, pa i industrijskih radnika najviše je radilo u tekstilnoj industriji. Veliki broj krojačkih radnika radio je po kućama, na takozvanom sicu, za velike konfekcijske radnje i krojače zanatlije. Rad na sicu još je više izrabljivao radnike, jer nisu imali određeno radno vrijeme, u radu su učestvovali i članovi porodice, u ogromnoj većini nisu bili socijalno osigurani, a bili su i manje plaćeni. U tekstilnoj industriji bio je zaposlen veliki broj žena, gotovo dvije trećine svih žena zaposlenih u industriji Sarajeva. Žene su bile jeftina radna snaga pošto su bile manje plaćene nego muškarci.

Materijalni položaj radnika pogoršavala je i njihova kvalifikaciona struktura, jer je najviše bilo nekvalifikovanih radnika koji su radili pod vrlo teškim uslovima, a bili su vrlo slabo plaćeni.

Prema podacima statističke službe radničkog osiguranja, prema popisu članstva od 30. VI 1935. godine, veći dio osiguranih radnika imao je nadnicu ispod 24 dinara na dan, i to najviše ih je bilo sa nadnicom od 14,01 do 16,80 dinara. Najslabije je bila

plaćena kućna posluga, zatim radnici u zanatstvu, ugostiteljstvu, trgovini i na gradskim poslovima.[1])

Dvanaestog februara 1937. godine bila je donesena Uredba o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži. Ta uredba propisivala je osnovnu nadnicu u iznosu od 2 dinara po radnom satu, koja će biti baza za određivanje minimalnih nadnica. Prema tome, određena je osnova za radničku nadnicu od 16-20 dinara, ovisno o dužini radnog vremena od 8 do 10 sati dnevno. Za nekvalifikovane radnike propisana je minimalna nadnica od 1,80 dinara po satu. Međutim, ni ta uredba nije poboljšala ekonomski položaj radnika, jer su je izigravali poslodavci, što su tolerisale tadašnje vlasti, a sprečavane su i tarifne i štrajkačke akcije.

Usljed naglog porasta životnih troškova, radnička klasa Jugoslavije, učestalim štrajkačkim i drugim akcijama, prinudila je Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja da 9. septembra 1940. godine donese odluku o povećanju minimalnih nadnica, tako da je određeno da se najmanje po radnom satu plaća 4 dinara u mjestima iznad 5 000 stanovnika, a 3,60 dinara u mjestima ispod 5 000 stanovnika.

Ni minimalno povećanje radničkih nadnica u 1937, 1939. i 1940. godini nije poboljšalo ekonomski položaj radnika, jer su cijene naglo rasle, te realna radnička nadnica nije mogla pokriti ni polovinu potreba za minimalnu egzistenciju radničke porodice.

Odnos porasta cijena i porasta nadnica u 1940. godini pokazuje koliko je opala kupovna moć radnika. Dok su cijene od avgusta 1930. godine do oktobra 1940. godine porasle za 49,6%, radnička osigurana nadnica, u istom periodu, porasla je samo za 13,12% (prosječna radnička nadnica porasla je svega za 2,60 dinara).[2])

Položaj radnika u Sarajevu pogoršavali su i teški uslovi rada, kao i dužina radnog vremena, obično duže od osam sati. Poslodavci su bili izričito protiv smanjenja radnog vremena, što se vidi iz izvještaja Trgovinsko-industrijske komore za 1938. godinu, koja, na anketu Međunarodne konferencije rada iz Ženeve, odgovara da se apsolutno protivi smanjenju radnog vremena. Međutim, da se radno vrijeme u 1938. godini dovelo na osmosatno, smanjila bi se nezaposlenost, jer bi se, u tom slučaju, u Bosni i Hercegovini

') Branimir Habrle: »Radništvo banovinskih sjedišta«, Zagreb, 1938.

') Članak Hasana Brkića: »Pitanje skupoće i narodne ishrane«, »Glas Saveza radnika i seljaka«, br. 3-4, septembar-oktobar 1940. godine.

moglo zaposliti 12 000 novih radnika, odnosno, oko 1 000 u Sarajevu.

Rastuća nezaposlenost radnika je, takode, pogoršavala njihov položaj, jer su poslodavci to iskorištavali da bi povećali svoje profite, na štetu zarade i radnih uslova radnika.

I položaj šegrta bio je vrlo težak. Radili su po 16-18 sati dnevno, veliki dio dana obavljali su najteže fizičke poslove u radionicama i kućama svojih poslodavaca. Poslodavci su ih teško puštali u šegrtske škole, primali ih na učenje zanata bez ugovora, što je bilo protivno propisima i otpuštali ih, iako to, po zakonu, nisu smjeli.

Ekonomski položaj radnika još više se pogoršao u godinama neposredno prije drugog svjetskog rata, kada je kapitalistička klasa, potpomognuta od vlastodržaca, prevaljivala teret krize i ratnih priprema na radnike.

U pogledu socijalnog osiguranja radnika, stanje je bilo vrlo teško. Izuzev malog broja državnih i privatnih činovnika koji su bili osigurani za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti kod raznih ustanova (»Merkur«, Humanitarni fond željezničara, Sarajevski opštinski penzijski fond, Pragmatike po nekim bankama i dr.), većina radnika nije imala nikakvo osiguranje. Još 1922. godine bio je donesen Zakon o zaštiti radnika, koji je predviđao i osiguranje radnika za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti. Primjena odredbi ovog zakona trebala je početi sa 1. julom 1925. godine, ali je odgođena na zahtjev kapitalista, pa su ove odredbe primjenjivane tek od 1. septembra 1937. godine.

Za radnike je postojalo samo osiguranje za slučaj bolesti i nesreće na poslu, ali je veliki dio tog osiguranja snosio sam radhik (učestvovao u plaćanju bolničkih troškova, lijekova i dr.). Pored toga, poslodavci su često zakidali radnike, ne prijavljujući ih za osiguranje za sve vrijeme rada ili samo prijavljujući ih za manji period, a odbijali su im doprinos za osiguranje od nadnice kao da su prijavljeni. Radi toga je radnik dvostruko gubio; i radi nezakonitog oduzimanja od nadnice a i radi smanjenja prava prilikom korištenja osiguranja.

Trgovinsko-industrijska komora Sarajeva, kao predstavnik sarajevskih poslodavaca, preduzimala je sve da se ne uvede penzijsko osiguranje i nastojala da se smanje obaveze poslodavaca za zdravstveno osiguranje i osiguranje u slučaju nesreće na poslu, s motivacijom da je to preveliko opterećenje za privredu i da smanjuje konkurentnost na tržištu.

Međutim, zdravstveno stanje radnika je bilo vrlo loše, jer su radili pod teškim uslovima rada, a i zbog niskih zarada, standard im je bio vrlo nizak. Radnici su često oboljevali, naročito žene i zaposlena djeca, a nije im pružana adekvatna zdravstvena zaštita. Štaviše, sužavana su prava radnika iz socijalnog zakonodavstva. Tako je Uredbom o radničkom osiguranju smanjeno pravo radnika na liječenje od 52 na 26 nedjelja, ograničena hranarina, sužen izbor lijekova, smanjena pomoć djeci i roditeljima i drugo, a sve to u vrijeme kada se stanje izazvano ekonomskom krizom zaoštravalo i položaj radnika bivao sve teži.

Za većinu radnika poslove zdravstvenog osiguranja, a od 1. septembra 1937. godine i penzionog, vodio je sarajevski Okružni ured Središnjeg ureda za osiguranje radnika. Rudari su bili osigurani kod Bratinske blagajne, a željezničari u Humanitarnom fondu željezničara i brodara. U upravama ovih institucija nije bilo predstavnika radnika.

Mali broj sarajevskih radnika bio je sindikalno organizovan, čemu je pridonijela i rascjepkanost sindikata. U Sarajevu nije postojao jedinstveni radnički klasni sindikalni pokret, već je bilo mnogo sindikalnih organizacija, počev od klasnih sindikata pa do režimskih, koji su organizovani da bi se razbilo jedinstvo radničke klase i odvojila se od uticaja KPJ.

Najveći broj radnika okupljao je klasni sindikat - Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije /URSSJ/, naročito poslije 1937. godine, kada su komunisti počeli masovnije ulaziti u ovaj sindikat i privlačiti radnike i bivše članove Nezavisnih sindikata, realizirajući time raniju odluku Centralnog komiteta KPJ. U Sarajevu je postojalo međustrukovno rukovodstvo URSS-a za Bosnu i Hercegovinu. Pored ovog rukovodstva postojala su rukovodstva pojedinih strukovnih sindikalnih organizacija sa sjedištem u Bosni i Hercegovini, kao i sa sjedištima u Beogradu i Zagrebu. Sindikalne podružnice bile su formirane na teritorijalno-strukovnom principu za radnike zanatskih radionica i na preduzetnom principu za radnike u industrijskim preduzećima. Cjelokupni sindikalni rad ovih URS-ovih podružnica objedinjavao je i njima rukovodio Mjesni međustrukovni odbor za grad Sarajevo. Ovaj odbor imao je svog predsjednika i sekretara koji su bili birani jedanput godišnje.

Podružnice su pratile kretanje nadnice, ispunjavanje kolektivnih ugovora, uslove rada i druge probleme u vezi s ekonomskim položajem radnika. Podružnice su imale komisije za rješavanje pojedinih problema, kao, na primjer, tarifnu koja je vodila pregovore o sklapanju kolektivnih ugovora i učestvovala prilikom potpisivanja tih ugovora između radnika i poslodavaca. Najčešće

K O L E K T I V N I U G O V O R.

Sklopljen izmedju Podružnice Saveza gradjevnih radnika Jugoslavije u Sarajevu, i građevnih preduzimača u Sarajevu, dne 15 aprila 1937. godine u kancelariji Inspekcije rada u Sarajevu .

1./ Radno vreme na gradjevinama utvrdjuje se na 9 sati dnevno kako za kvalifikovane tako za nekvalifikovane radnike, Rad traje od 7 do 12 i 1 do 5. časova.

2./ Minimalne plate kvalifikovanih radnika / zidara, tesara, kameno klesara krovopokrivača i drugih/ utvrdjuje se kako sledi:

a./ za dobre radnike minimalna je satnica 8 dinara / osam/ po satu

b./ za slabije radnike minimalna je satnica 7 dinara / sedam/ "

c./ za najslabije radnike minimalna je satnica 6.50 /šest i po/ "

d./ prvoklasni samostalni radnici plačaju se prema pogodbi ali ne ispod minimuma navedenog pod tačkom /a/

3./ Minimalna plata nekvalifikovanih radnika utvrdjuje se ovako:

a./ obični nadničar /irget/ 2.75.din. /dva i 75/100 po satu.

b./ gradjevni pomočni radnik 3. / tri/ dinara po satu

4./ Prekovremeni rad iznad 9 sati rada plača se sa 50% povišice.

5./ Rad nedeljom je uopšte zabranjen kako je to Zakonom predvidjeno.

6./ Radovi u okolici Sarajeva do 10 kilometara plačaju se prema pogodbi i višim troškovima, a radovi dalji od 10 kilometara prepuštaju se slobodnoj pogodbi.

7./ Isplata se vrši svake subote izmedju 5 i 6 sati posle podne Svako daljnje čekanje plača se kao prekovremeni rad.

8./ Uz svaku gradnju moraju se napraviti barake za smeštaj odela, hrane i halata. Na svakoj gradnji mora biti dobar i čist sud iz kojeg če se piti voda i koji se nesmije u druge svrhe upotrebljavati. Na svakoj gradnji mora biti ručna apoteka za ukazivanje pomoči za slučaj nesreće na gradnji.

9./ Zabranjeno je davanje radova kvalifikovanih radnika nekvalifikovanim radnicima.

10./ Pri uposlavanju radnika na prvom mjestu dolaze radnici iz Sarajeva a u nedostatku ovih mogu se uzeti radnici sa strane. Primanje vanjskih radnika vrši se preko Berze rada. što odgovara Zakonskim propisima.

11./ Neče se smatrati za kvalifikovanog radnika niko ko nema Zakonom propisanu radničku knjigu, niti će se ovakovi radnici uzimati u posao. Poslodavac uzima radničku knjigu pri stupanju radnika na posao, i vrača mu je kada ga sa posla otpusti, pošto navede u njoj trajanje uposlenja.

12./ Otkaz kako radnika tako i poslodavca može usljediti samo subotom pri isplati. Prekid rada može biti i običnim radnim danom. Obični radnici mogu se otpustiti svakim radnim danom.

13./ Radnici su dužni da se uljudno ponašaju prema svome poslodavcu i poslovodji, ali dužnost je poslodavca i poslovodje da oni isti takvi budu prema radnicima.

14./ Ovaj ugovor sačinjen je u četiri ravnoglasna primjerka a stupa na snagu kada ga potpišu zainteresovane organizacije, a posle nego što bude u smislu čl. 10 Uredbe o utvrdjivanju minimalnih nadnica registrovan kod Inspekcije rada, i kada bude odlukom Bana u smislu st. 1 čl. 14 Uredbe proširen na područje grada i sreza Sarajevo. tako da če ovaj ugovor važiti za sve poslodavce ma od kuda bili, koji će izvadjati radove na ovoj teritoriji.

15./ Trajanje kolektivnog ugovora važi od dana stupanja na snagu za jednu godinu dana uz otkazni rok od dva mjeseca pri isteka istog, ukoliko nebi ni jedna od ugovarajučih strana ovaj ugovor otkazala isti se automatski produžuje za daljnu godinu dana.

Zaključeno i potpisano:

Inspektor rada:
Ing. Ante Bandalović, v.r.

Radnička Komora:
G. Mika Knežević. v.r.

U ime
Sekcije graditelja:
Ing. Jovanović Mašo, v.r.
" Blagojević Mihajlo, v.r.
G. Moravac Franjo.

Ispred sekcije
zidara, tesara,
klesara i bunard

Marko Zrinušić
August Marlović

Za organizaciju radnika:
Filip Dujković, Jakob Berković, Vlatko Habić, Anton Klekl.

Kolektivni ugovor Saveza građevinskih radnika u Sarajevu — april 1937. godine

je tarifna komisija rukovodila štrajkom, kada je rukovodstvo podružnice u zajednici s radnicima odlučilo da povede štrajk. U periodu 1939-1940. godine kada je uticaj komunista u sindikalnim organizacijama znatno ojačao, formirane su pri nekim strukovnim savezima i komisije za kulturno-prosvjetni rad. Te komisije su organizovale razne kurseve za ideološko uzdizanje sindikalnih aktivista i njihovo osposobljavanje za rad u sindikalnom pokretu. Na tim kursevima izučavala se istorija klasne borbe, ekonomsko-politička situacija u svijetu, u Jugoslaviji, i u Sarajevu, izučavale metode za poboljšanje ekonomskog položaja radnika, marksistička i druga literatura radi podizanja kulturnog nivoa aktivista. Polaznici kursa upoznavani su s radničkom štampom i pripremani za neposredni rad s radnicima. Ove komisije su najmanje jedanput godišnje, bilo u okviru svoje podružnice, bilo u zajednici sa kulturno-prosvjetnim društvom »Proleter«, pripremale priredbe za svoje članstvo. Također su organizovale izlete za svoje članstvo ili sa članstvom ostalih sindikalnih podružnica.

Sindikalne podružnice imale su svoje povjerenike po radionicama i pogonima većih preduzeća. Ti povjerenici upoznavali su radnike sa značajem rada sindikata, sindikalnom štampom, ubirali sindikalnu članarinu i radili sve ono što im je stavljala u zadatak uprava sindikalne podružnice.

Svakako da su intenzivnost i uspjeh u radu sindikalnih podružnica ovisili o učešću, uticaju i iskustvu komunista u sindikalnom radu.

Kao samostalni sindikalni klasni savez postojao je Savez bankarskih, osiguravajućih i trgovačkih činovnika Jugoslavije /SBOTIČ/. U sarajevskom SBOTIČ-u nije odmah postojao uticaj komunista. Taj uticaj došao je do izražaja tek u 1940. godini kada su komunisti Slavko Engel, Milutin Velimir, Mijo Sunarić, Marko Šrajber i drugi, unijeli u rad ovog saveza više aktivnosti na pokretanju nekih problema s klasnih pozicija, slično kao i u URS-ovim organizacijama. Povjereništvo SBOTIC-a formiralo je zajednički koordinacioni odbor sa SPN /Savezom privatnih namještenika/ za vođenje raznih sindikalnih akcija, a neki članovi SPN su prešli u SBOTIČ.

I u Savezu privatnih namještenika bio je jak uticaj komunista, jer su u njemu radili komunisti Nisim Albahari, Hana Ozmo, Šalom Albahari, Zijo Smailagić, Josip Pajić, Mirko Levinger, Jakica Gaon, Josip Vrkljan i drugi. Ovaj koordinacioni odbor organizovao je zajedničke tarifne akcije za bolje plate, osmosatno radno vrijeme, bolje uslove rada i zajednički kulturno-prosvjetni rad i dr. Zajednički su organizovali raspačavanje štampe, sindikalne kurseve za

idejno-politički rad svojih članova kojim su najčešće rukovodili, a i predavali komunisti.

Usljed podrivačke djelatnosti koju je vršilo staro rukovodstvo SBOTIČ-a u Sarajevu, kao njegovog prihvatanja naimenovanja i podjele mjesta u radničkoj komori i drugim radničkim institucijama sa fašističkim i prorežimskim Jugorasom, glavni Odbor saveza sa sjedištem u Zagrebu, u kome su uticaj imale napredne snage /komunisti/, donio je odluku u maju 1940. godine da se iz Glavnog odbora SBOTIČ-a isključe određeni funkcioneri iz redova tzv. »bijelih«, koji su kočili svaku sindikalnu i drugu akciju. Tada dolazi do izdvajanja sarajevske podružnice SBOTIČ-a /»bijelih«/, koji osnivaju poseban SBOTIČN - Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika i namještenika u Sarajevu. Glavni odbor SBOTIČ-a, poslije ovog, imenuje povjereništvo aza Sarajevo koje otpočinje aktivnu djelatnost sa preko 700 orga-.nizovanih namještenika i vodi uspješno nekoliko akcija, kao što su, na primjer, borba za dodatak na skupoću i skraćivanje radnog vremena. Poslije uspješno vodenih akcija u novembru 1940. godine, na denuncijaciju nekih poslodavaca, komoraša i SBOTICN-a, policija je zabranila rad i pohapsila neke aktiviste i povjerenike pod izlikom o tobožnjem nelegalnom radu SBOTIČ-a.

Postojao je i klasni sindikat - Savez grafičkih radnika Jugoslavije sa sjedištem u Zagrebu, a u Sarajevu je postojala podružnica tog saveza za Bosnu i Hercegovinu, sa povjereništvima širom Bosne i Hercegovine. Za ovu podružnicu bili su vezani i grafičari Crne Gore i Dubrovnika. Savez grafičkih radnika imao je najviše učlanjenih radnika u Sarajevu, u odnosu na broj učlanjenih u drugim sindikatima. Procenat učlanjenih kretao se od 75 do 870/0. U ovoj podružnici postojao je uticaj komunista. Osim toga, dugogodišnji sekretar podružnice Ilija Ramljak uvijek je sarađivao s komunistima. Ova podružnica je imala sklopljene kolektivne ugovore gotovo sa svim štamparijama i knjigoveznicama. Najviše poteškoća je bilo s katoličkom i islamskom štamparijom, jer se nisu pridržavale kolektivnog ugovora. Jedino grafički radnici Sarajeva nisu imali nižu minimalnu satnicu od zakonske. Pri podružnici, na osnovu tarifnog ugovora, postojao je »najmjesbeni« odsjek, preko kojeg su se jedino zapošljavali nezaposleni radnici.[3]/

Godine 1940. u Sarajevu je bilo 50% nezaposlenih grafičkih radnika. Da bi ublažili nezaposlenost, grafičari su plaćali sindikalnu članarinu čak nedjeljno u visini jedne dnevnice, kako bi nezaposleni mogli primati veću novčanu pomoć, dok je za ostale rad-

V Arhiva sindikalne podružnice Saveza grafičara Sarajevo, Institut za istoriju BiH

nike, ovakva pomoć bila minimalna ili nikakva za vrijeme nezaposlenosti[4]/.

Desetog septembra 1939. godine otvoren je u Sarajevu novosagrađeni Dom grafičkih radnika, što je omogućilo još šire okupljanje grafičara i raznovrsniji rad njihovog sindikata[5]/.

Godine 1940. formirana je omladinska sekcija grafičara koja je okupila šegrte i mlade radnike i među njima razvila intenzivan kulturno-prosvjetni, ideološki, zabavni i fiskulturni rad.

Još 1931. godine iz sastava URSS-a izdvojio se Opšti radnički savez Jugoslavije /ORSJ/ koji je donekle imao klasni karakter. Ali, imao je mali broj članova, te nije uspio proširiti svoj uticaj u Sarajevu.

Medu naprijed navedenim klasnim sindikatima bilo je i izvjesne saradnje, kao, na primjer, pružanje materijalne pomoći štrajkačima, dogovori oko minimalnih nadnica, saradnja u okvirima radničkih kulturno-prosvjetnih, fiskulturnih i turističkih društava, organizacija izleta i drugo.

Krajem 1940. godine u Sarajevu je formiran Inicijativni odbor za Bosnu i Hercegovinu koji je trebalo da organizuje osnivanje Saveza sindikata industrijsko-zanatskih radnika, čije je sjedište bilo u Zagrebu. Sekretar Inicijativnog odbora bio je Mladen Knežević Traktor. Ovaj Savez je osnovan na osnovu odluke Centralnog komiteta KPJ, pošto je krajem 1939. godine i u toku 1940. godine dolazilo do stalne ili privremene policijske zabrane rada pojedinih sastavnih organizacija URSS-a, pa je Partija pribjegla osnivanju novog sindikalnog saveza van URSS-a kako bi se mogli legalno organizovati radnici koji su policijskim zabranama bili lišeni prava da budu članovi URS-ovih sindikata.

Kada su krajem 1940. godine zabranjeni pojedini URS-ovi sindikati i kada su 31. decembra 1940. godine potpuno zabranjeni URS^ovi sindikati, Inicijativni odbor industrijsko-zanatskih radnika za Bosnu i Hercegovinu pokušao je formirati sindikalne organizacije umjesto pojedinih zabranjenih URS-ovih strukovnih sindikata /kožaraca i dr./, ali sarajevska policija nije dozvoljavala održavanje osnivačkih konferencija za formiranje podružnica Saveza industrijsko-zanatskih radnika, pod izgovorom da su> sindikati zabranjeni i da moraju utvrditi da li ovaj savez može uopšte djelovati. Odbor je dokazivao da Savez industrijsko-zanatskih radnika nije u sklopu URSS-a, na koga se odnosila tadašnja zabrana.

7 Arhiva sindikalne podružnice Saveza grafičara Sarajevo, Institut za istoriju BiH

•/ Arhiva sindikalne podružnice Saveza grafičara Sarajevo, Institut za istoriju BiH

Međutim, na razne načine policija je sve do aprilskog rata 1941. godine onemogućavala formiranje organizacija Saveza industrijsko-zanatskih radnika.

U Sarajevu je djelovao nacionalistički sindikat Hrvatski radnički savez /HRS/, ali njegov uticaj u samom Sarajevu nije bio toliko jak kao u nekim drugim gradovima Bosne i Hercegovine. On je osnovan 1923. godine pod uticajem Hrvatske seljačke stranke, a organizovao je radnike Hrvate. Vođe HRS-a su branili interese hrvatske buržoazije, pa je HRS rijetko vodio štrajkove i često su istupali kao štrajkbreheri. U nacionalno izmiješanoj sredini kakva je sarajevska, ovaj sindikat nije mogao uhvatiti korijena.

Vlastodršci, na zahtjev kapitalista, zabranjivali su organizovanje u klasne sindikate željezničarima, prosvjetnim radnicima, državnim službenicima i još nekim profesijama. Za ove radnike postojala su razna staleška udruženja u kojim su djelovali komunisti zastupajući interese članstva za poboljašnje njihovog materijalnog položaja i radili na njihovom zbližavanju sa ostalim radnicima, upoznavali ih s marksističkim pogledom na svijet i jačali antifašističko raspoloženje. Tako su u Sarajevu imali svoje organizacije Savez željezničara i brodara, Udruženje PTT službenika, Udruženje učitelja i drugih prosvjetnih radnika, Udruženje pravnika i druga.

U proljeće 1939. godine vlada Milana Stojadinovića, da bi spriječila širenje i jačanje sindikalnog pokreta, osnovala je Jugoslovenski radnički savez /JUGORAS/, kao sindikat režimske Jugoslovenske radikalne zajednice /JRZ/, čime je, istovremeno, željela da politički pridobije radničku klasu za sebe. Za vođu tog sindikata bio je postavljen tadašnji ministar socijalne politike i narodnog zdravlja Dragiša Cvetkovič. JUGORAS je vršio i prisilno učlanjivanje radnika, naročito u državnim preduzećima.

U Sarajevu je JUGORAS imao svoje rukovodstvo za Bosnu i Hercegovinu, kao i mjesno rukovodstvo na čelu sa M. Dizdarevićem. lako je JUGORAS bio potpuno režimski i uživao podršku poslodavaca i policije, nije imao većih uspjeha, jer ga radnička klasa nikad nije prihvatila kao svoj sindikat.

U Sarajevu su postojale radničke institucije Radnička komora, osnovana sa zadatkom da prati zaposlenost, uslove rada i plate radnika i da u tome arbitrira, i Berza rada, koja je imala zadatak da se brine o-zapošljavanju radnika, vodi evidenciju o kvalifikacio-

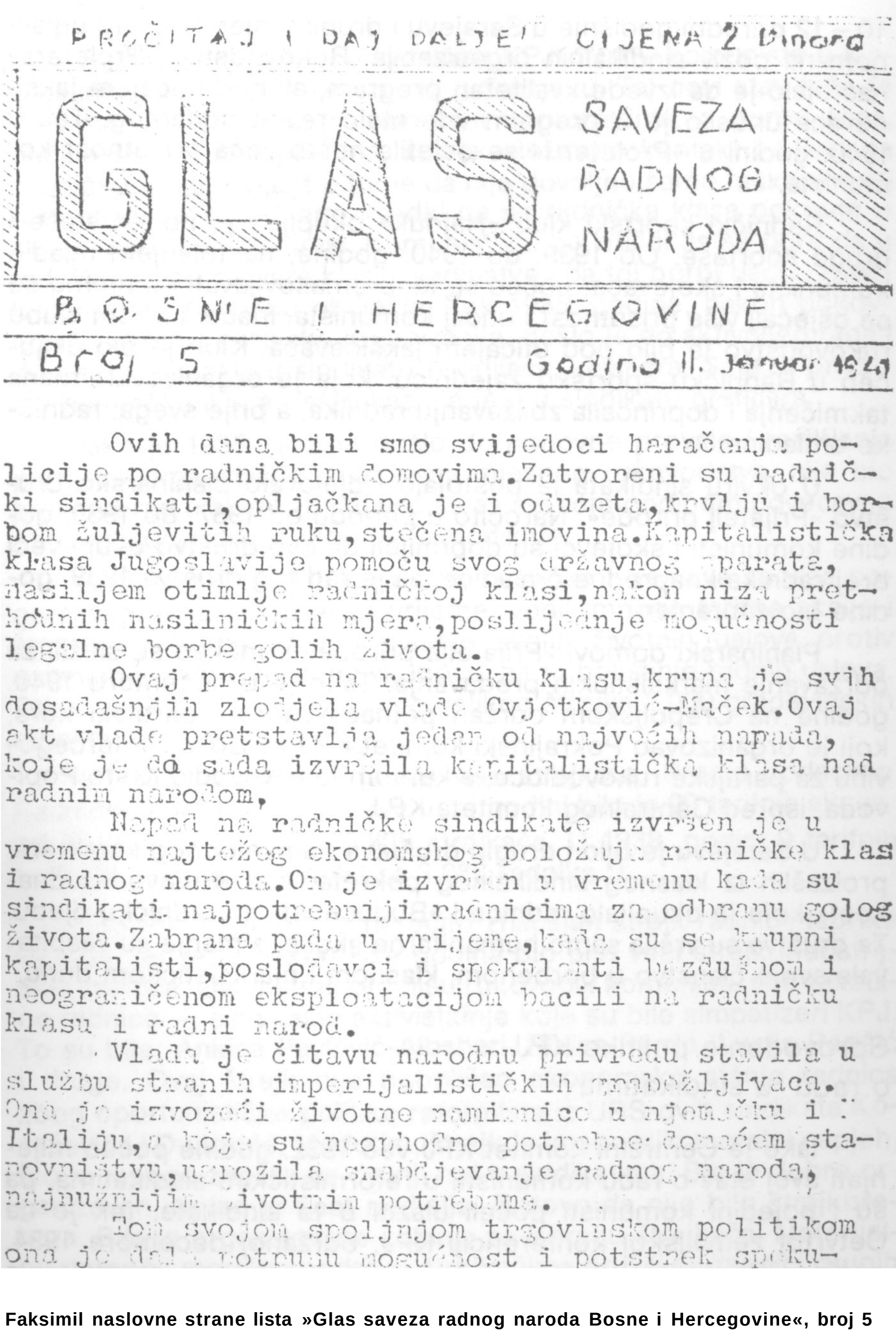
noj strukturi radnika, te da pruža nezaposlenima novčanu pomoć koja je bila minimalna i pomoć u hrani u svojoj radničkoj kuhinji. Berza rada je imala i nezadovoljavajuće prenoćište za nezaposlene radnike. Prema tadašnjim propisima, uprave tih ustanova trebale su biti birane od predstavnika radnika, poslodavaca i države, ali do izbora nije nikad došlo, nego su uprave imenovane i u njima su bili predstavnici reformista, poslodavaca i države, a nije bilo predstavnika radnika. Te institucije su vodile oportunističku politiku, koja je odgovarala poslodavcima, a revolucionarni radnički pokret nije imao gotovo nikakvog uticaja u njima.

U klasnim sindikatima, osim pokretanja raznih tarifnih i štrajkačkih akcija, nastojalo se je razviti i idejno-politički, kulturno-prosvjetni, fiskulturni rad i zabavni život, o čemu je već bilo govora. Naročito treba istaći i predavanja koja su držali komunisti, a koja su obuhvatala i probleme opštepolitičke situacije u zemlji i van nje; objašnjavajući suštinu fašističke ideologije i prakse, koje su u prvom redu, usmjerene protiv radničke klase i njenih institucija.

Naročito je veliki značaj za informiranje i idejno-političko uzdizanje radnika imala štampa. U Sarajevu je postojao Centar za rasturanje radničke i druge napredne štampe, kojim je rukovodio grafičar - komunista Mordo Altarac, koga su ubili četnici 1942. godine na Ozrenu kod Sarajeva. Centar je bio u njegovom stanu koji se nalazio preko puta današnjeg Radničkog univerziteta »Duro Đaković« u Ulici Jugoslovenske armije. Preko ovog centra se naročito mnogo rasturalo štampe u vremenu od 1939. do 1941. godine. Postojali su povjerenici po fabrikama, radionicama i školama, koji su redovno podizali novine, brošure i slično. Tu su se mogla dobiti glasila sindikata, koja su radi zabrana često mijenjala svoje ime, kao »Radnik«, »Organizovani radnik«, »Naše novine«, »Brazda«, zatim brošure »Veterinarstvo i poljoprivreda u SSSR-u«, legalna marksistička literatura, Nolitova izdanja, napredni časopisi. U dane kada je stizala štampa iz Zagreba i Beograda, kod druga Morde je vrilo kao u košnici.

Ilegalna štampa KPJ (»Proleter«, leci Mjesnog komiteta KPJ, glasilo Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH - »Glas saveza radnika i seljaka«, koje je kasnije dobilo ime »Glas saveza radnog naroda BiH« i drugi) objašnjavala je radnicima politiku KPJ i raskrinkavala nenarodni režim, te informirala o aktuelnim spoljnopolitičkim događajima.

Radničko kulturno-umjetničko društvo »Proleter«, osnovano još 1905. godine, imalo je pjevački hor, dramsku i muzičku sekciju. U periodu od 1937. do 1941. godine, ovo društvo je davalo

PROČITAJ I DAJ DALJE! CIJENA 2 Dinara

GLAS SAVEZA RADNOG NARODA

BOSNE I HERCEGOVINE

Broj 5 Godina II. Januar 1941

Ovih dana bili smo svijedoci haračenja policije po radničkim domovima. Zatvoreni su radnički sindikati, opljačkana je i oduzeta, krvlju i borbom žuljevitih ruku, stečena imovina. Kapitalistička klasa Jugoslavije pomoću svog državnog aparata, nasiljem otimlje radničkoj klasi, nakon niza prethodnih nasilničkih mjera, poslijednje mogućnosti legalne borbe golih života.

Ovaj prepad na radničku klasu, kruna je svih dosadašnjih zlodjela vlade Cvjetković-Maček. Ovaj akt vlade pretstavlja jedan od najvećih napada, koje je do sada izvršila kapitalistička klasa nad radnim narodom.

Napad na radničke sindikate izvršen je u vremenu najtežog ekonomskog položaja radničke klas i radnog naroda. On je izvršen u vremenu kada su sindikati najpotrebniji radnicima za odbranu golog života. Zabrana pada u vrijeme, kada su se krupni kapitalisti, poslodavci i spekulanti bezdušnom i neograničenom eksploatacijom bacili na radničku klasu i radni narod.

Vlada je čitavu narodnu privredu stavila u službu stranih imperijalističkih grabežljivaca. Ona je izvozeći životne namirnice u Njemačku i Italiju, a koje su neophodno potrebne domaćem stanovništvu, ugrozila snabdjevanje radnog naroda, najnužnijim životnim potrebama.

Tom svojom spoljnjom trgovinskom politikom ona je dala potpunu mogućnost i potstrek speku-

Faksimil naslovne strane lista »Glas saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine«, broj 5

10-12 priredbi godišnje u Sarajevu i drugim mjestima, i to uglavnom na poziv sindikalnih organizacija. Rukovodstvo »Proletera« nastojalo je da izvede kvalitetan program, ali pod uticajem jakšićevaca unosilo je u program vrlo malo revolucionarnog. Tek u 1940. godini u »Proleteru« se osjetila nešto veća prisutnost komunista.

Radnički sportski klub »Hajduk« okupljao je nogometaše i druge sportaše. Od 1939. do 1940. godine, nastojanjem mladih komunista i skojevaca, počeo se klub omasovljavati i u njemu su se osjećali više prisutnost i uticaj komunista. Inače, i u tom klubu rukovodstvo je bilo pod uticajem jakšićevaca. Klub je bio uključen u Radničku sportsku zajednicu, koja je organizovala razna takmičenja i doprinosila zbližavanju radnika, a prije svega, radničke omladine.

U okviru sindikata je postojalo i djelovalo planinarsko društvo »Prijatelj prirode«. Naročito u periodu od 1937. do 1939. godine komunisti i skojevci su doprinijeli da ovo društvo okupi veći broj radnika i napredne omladine, ali je rad tog društva 1939. godine bio zabranjen.

Planinarski domovi »Prijatelja prirode« ponekad su služili za održavanje marksističkih predavanja. Tako je u decembru 1940. godine na Crepoljskom održan petnaestodnevni partijski kurs, koji je organizovao Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu za partijske rukovodioce, a kursom je rukovodio Krsto Popivoda, ispred Centralnog komiteta KPJ.

U Sarajevu je bilo i drugih društava humanitarnog karaktera, proizašlih iz klasnog sindikalnog pokreta, kao društvo »Jednakost« koje je okupljalo radnice i »Budućnost« za radničku djecu. Ta društva su vršila samo humanitarne akcije, a manje su vaspitavala svoje članstvo u borbenom, klasnom i marksističkom duhu.

Sprovodenje politike KPJ o radu u sindikatima

Iako je Centralni komitet KPJ već 1932. godine počeo mijenjati svoj stav o radu komunista u reformističkim sindikatima, pa su i pojedini komunisti počeli ulaziti u te sindikate, tek je na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj decembra 1934. godine, Centralni komitet KPJ, nakon svestranog razmatranja problematike, zauzeo stav u odnosu na rad komunista u sindikatima i zaključio da je potrebno da se komunisti oslobode sektaškog načina rada i orijentiraju na rad u legalnim sindikalnim organizacijama radi ujedinjavanja sindikalnog pokreta.

Zaključci Centralnog komiteta KPJ o radu komunista u sindikatima teško su se realizovali u Sarajevu. Taj novi stav teže je prihvatan među tada malobrojnim komunistima, a pored toga, većina je bila nezaposlena, što je otežavalo kontakt i uticaj na radničku klasu. Svijest o tome da nije dovoljno samo raskrinkavati reformističke vode nego i raditi da se radnička klasa pokrene u akciju, sporo je prodirala. Komunisti su bili dužni da se bore da u radničkoj klasi ostvare klasno jedinstvo i da toj borbi dadnu revolucionarno i političko obilježje. Tek 1935. godine, nakon ponovnog formiranja partijske organizacije, došlo je do aktivnijeg rada i do nekih rezultata u sindikatu tekstilaca, kovinara, Savezu privatnih namještenika, a nešto kasnije je, i u sindikatu grafičara.

lako je 1936. godine došlo do ponovne provale i razbijanja partijske organizacije i hapšenja mjesnog rukovodstva, nije bio prekinut rad u sindikatima, već se sa svakom godinom povećavao obuhvatajući i druge strukovne sindikate.

Ekonomski i politički položaj radničke klase sve se više pogoršavao. Radnici su, u to vrijeme, vodili mnoge tarifne akcije i štrajkačke borbe za poboljšanje svojih životnih uslova protiv smanjenja nadnica, protiv skupoće, za poboljšanje radnih uslova. Tako je 1936. godine došlo do velikog štrajka 2 000 građevinskih radnika Sarajeva.

U 1937. godini bilo je još više štrajkova. Prema podacima Radničke komore, u Sarajevu u toj godini bilo je 29 tarifnih akcija, od čega 5 štrajkova sa 3 825 štrajkača. U 1938. godini 9 tarifnih pokreta, od toga 4 štrajka sa 3 088 radnika.[8])

Godine 1938. bio je naročito značajan štrajk radnica fabrike »Ključ«, jer je to nakon više godina bio prvi veći štrajk industrijskih radnica. Ovim štrajkom nisu rukovodili komunisti, već tekstilne radnice - sindikalne aktivistkinje koje su bile simpatizeri KPJ. To su bile: Ankica Pavlović-Albahari, Rikica Pardo, Lucija Perišić i druge Ovaj štrajk nije poboljšao ekonomsko stanje radnica zbog oportunističke politike reformista iz URS-ovih sindikata Kovačevića i Dujlovića. Međutim, štrajk je imao veliki moralni uspjeh, što je mnogo značilo za daljnji rad u sindikatima. Bio je dobro organizovan, trajao je šest nedjelja. Gotovo da nije bilo štrajkbrehera. Bila je organizovana kuhinja za ishranu štrajkača. Materijalnu pomoć i moralnu podršku štrajkačima pružili su radnici drugih struka, te zahvaljujući toj podršci i solidarnosti, radnice su osjetile da su dio industrijskog proletarijata, s kojim se bore za pobo-

•) Godišnji izvještaji Radničke komore Sarajeva, 1937. i 1938. godine, Arhiv Saveza sindikata za BiH.

Radnice Tvornice čarapa »Ključ« u štrajku mart-maj 1938.

lјšanje svog ekonomskog i političkog položaja. Ta borba otvorila je oči mnogim radnicama i pripremila ih za veće akcije.

Na intenzivniji rad sindikata u Sarajevu uticalo je i održavanje Četvrtog kongresa URS-ovih sindikata 16. i 19. aprila 1938. godine.

Prilikom priprema za održavanje Četvrtog kongresa URS-ovih sindikata 1937. godine, desno krilo vodstva ovih sindikata, u sporazumu s režimom, pokušalo je da razbije jedinstvo sindikalnog pokreta. URS-ovi sindikati su sve više dolazili pod uticaj komunista i sve veći broj radnika organizovao se u taj sindikat. Zato je desno krilo socijaldemokrata URSS-a, ograničavanjem prava centrale, nastojalo ohrabriti separatističke težnje unutar te organizacije, kako bi razbijanjem URS-ovih sindikata, omeli stvaranje jedinstvenog radničkog pokreta.

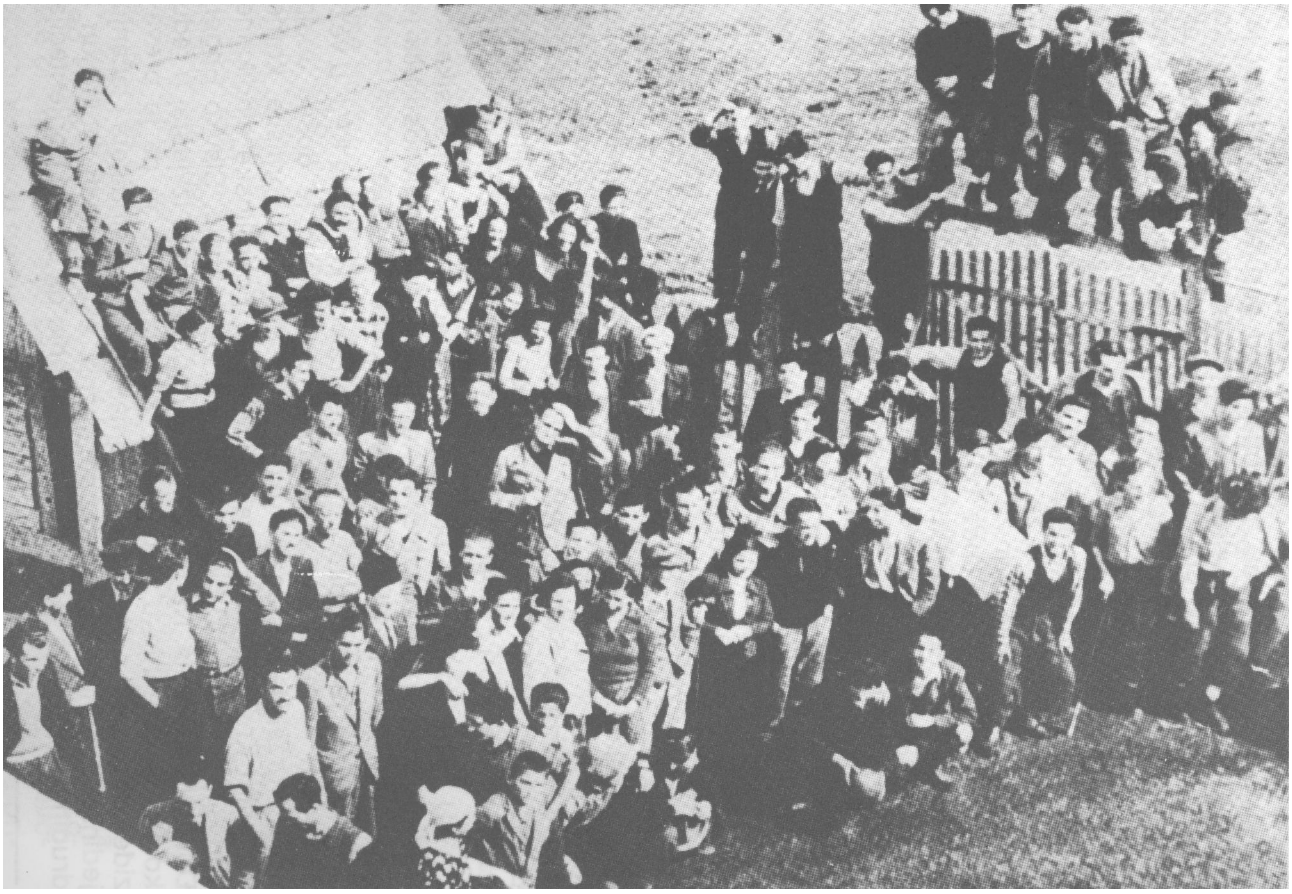
Tom prilikom Centralni komitet KPJ, a naročito drug Tito, koji je već bio na čelu KPJ, preko komunista koji su bili u rukovodstvu URS-ovih sindikata, energično se suprotstavio desničarskom razbijanju jedinstva URS-ovih sindikata, ujedno boreći se za jačanje saradnje sa svim ostalim sindikatima. Komunistima, u zajednici s lijevim socijaldemokratima, je uspjelo da očuvaju jedinstvo URS-ovih sindikata. Održan je Četvrti kongres koji je pružio punu podršku jedinstvu sindikalnog pokreta, te je došlo i do dogovora o izboru pojedinih komunista u Centralnu upravu URS-ovih sindikata i u redakciju »Radničkih novina«, koje su postale organ klasnog jedinstva radnika.

Iako je na Kongresu bio postignut dogovor o jedinstvu, desni socijaldemokrati Bogdan Krekić i braća Jakšić nikad se nisu pridržavali tog dogovora i bili su protiv saradnje s komunistima. Tako su jakšićevci u Sarajevu tražili da se Milutinu Duraškoviću, Lezi Pereri i drugim komunistima onemogući rad u URS-ovim sindikatima i zabrani pristup u Radnički dom, jer su se nedavno vratili sa izdržavanja kazne po Zakonu o zaštiti države. To im nije uspjelo, jer su se radnici tome odlučno suprotstavili. I u Sarajevu se osjetio novi kurs u radu sindikata nakon ulaska komunista Josipa Kraša, Živote Neimarovića, Ante Žaje i drugih u sindikalne centrale URSS-a. Jačanje jedinstva sindikata i uticaja komunista u sindikatima, dovelo je do povećanja aktivnosti u sindikatima ne samo na ekonomskom već i političkom i kulturno-prosvjetnom polju, te omogućilo jačanje antifašističkog pokreta među radnicima.

Borba komunista za jačanje njihovog uticaja u sindikatima urodila je plodom. Sindikalno članstvo znatno je ojačalo, broj aktivista koji su radili na platformi partijske linije postao je mnogo veći i njihova aktivnost postala je presudna u vodenju svih akcija. Više se nije radilo o preuzimanju rukovodstava pojedinih sindikal-

nih podružnica od jakšićevaca, nego je aktivnost na najkrupnijim problemima radničke klase svih strukovnih organizacija izašla na površinu i o njima se moralo neposredno raspravljati i donositi odgovarajuće zaključke. Tako su komunisti, kao najdosljedniji borci za rješavanje problema radničke klase, objektivno, po snazi same akcije, prodrli u rukovodstva mnogih podružnica i strukovnih saveza. To je naročito bilo vidljivo u savezu kovinara, tekstilaca, grafičara, privatnih namještenika i još nekih radnika. Tako je na inicijativu partijske organizacije, da bi se ojačao rad u sindikatima i objedinila cjelokupnost sindikalne aktivnosti sa društveno-političkog aspekta, formiran Mjesni medustrukovni odbor od komunista aktivista uključenih u URS-ove sindikate. Ovaj medustrukovni odbor imao je zadatak da radi na uključivanju što većeg broja radnika u sindikalnu organizaciju, da se konačno razbije sektaški odnos prema radu u sindikatima, da se konkretno ocjenjuje situacija za eventualnu mogućnost pokretanja određenih tarifnih i štrajkačkih akcija, kao i na nekim problemima vezanim za podizanje idejne svijesti i organizovanja kulturnih i drugih priredbi među radnicima. U tom odboru bilo je sedam članova, među njima Hasan Brkić, Milutin Durašković, Lezo Perera, Nisim Albahari i drugi. Ovaj je odbor jedno vrijeme djelovao sa prilično uspjeha. Kasnije je Mjesni komitet, umjesto ovog odbora, formirao Sindikalnu komisiju pri Mjesnom komitetu.

Aktivnost komunista u sindikalnim organizacijama u godinama neposredno pred rat (1940-1941), radi međunarodne političke situacije i narastanja neposredne fašističke opasnosti, dobivala je sve više karakter intenzivnog političkog rada. Tako su sindikati, na određen način, postali baza za političku mobilizaciju radnika za odbranu zemlje, za političke zahtjeve za demokratizaciju zemlje i antifašističku političku orijentaciju u međunarodnoj politici. Radilo se na tome da radnička klasa bude glavni oslonac borbe za slobodu i nezavisnost zemlje. Zato je u tom periodu rad u sindikatima bio bogat i aktivnošću na kulturnom planu, pa je učešće radnika bilo prisutno i u svim drugim aktivnostima Partije i SKOJ-a. Radnički dom postaje sve više mjesto okupljanja radnika i omladine, a kulturni programi koji se realizuju, dobijaju sve više antifašističku idejnu sadržinu. Prvi maj, kao praznik rada i međunarodne solidarnosti proletarijata, redovno se proslavljao, a prvomajska proslava 1940. godine u Karolinentalu bila je prava manifestacija naraslih naprednih snaga. Na toj manifestaciji je učestvovalo više stotina radnika i omladine, a prije svega*, komunista i skojevaca. Policija i žandarmerija su pokušale spriječiti proslavu, ali im to nije uspjelo. Na zboru je Rato Dugonjić govorio o borbi protiv fašizma i odbrani zemlje. Na Vracama su bile postavljene naše straže, kako manifestante ne bi iznenadila policija.

Sa proslave 1. maja 1938. godine na Crepoljskom

U Sarajevu je 27. i 28. jula 1940. godine u stanu ing. Slaviše Vajnera Čiče, održana Peta pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Na toj konferenciji, pored ostalog, izneseni su pozitivni rezultati u radu na obnavljanju partijskih organizacija i omasovljenju sindikata, ali je i konstatovano da još jedan broj komunista ima sektaški stav o radu komunista u sindikatima. Zaključeno je da treba preovladati sektaško gledanje i ulaziti u sindikate, te da se samo tako može smanjiti štetni uticaj socijaldemokrata na radnike i poboljšati njihov ekonomski i politički položaj. U glavi III Rezolucije postavljen je kao jedan od najvažnijih zadataka komunista - borba za jedinstvo radničke klase. Jedinstvo se stvara kroz akcije radnika u preduzećima i radionicama, obuhvatanjem svih radnika, bez obzira kojoj sindikalnoj organizaciji pripadaju, kao i neorganizovane, a borbom protiv uticaja vodstva organizacija poslodavaca JUGORAS-a i HRS-a. Nasuprot težnji kapitalista da preko JUGORAS-a i HRS-a pocijepaju proletarijat, članovi klasnih sindikata treba da teže stvaranju jedinstva proletarijata odozdo, formiranjem u preduzećima i radionicama odbora jedinstva od svih radnika. Nadalje, ukazuje se da se treba osloboditi socijaldemokratskih shvatanja i prakse o mogućnosti vođenja akcija samo legalnim sredstvima.[7])

Nakon ove partijske konferencije, još više se pojačao rad komunista u sindikatima. U prvoj polovini 1940. godine formirana je sindikalna komisija pri Mjesnom komitetu KPJ Sarajeva. U toj komisiji su bili: Jovanka Čović, Milutin Durašković, Slavko Engel, a od septembra 1940. godine i Mladen Knežević Traktor. Milutin Durašković, Slavko Engel i ja, bili smo i članovi Pokrajinske sindikalne komisije pri Pokrajinskom komitetu KPJ za BlH.

U 1940. godini nije bilo gotovo ni jedne tarifne i štrajkačke akcije u kojoj nisu učestvovali komunisti. U toj aktivnosti bila je od velike koristi pomoć partijske sindikalne komisije.

Krajem 1940. godine ispred Centralnog komiteta KPJ, u vezi sa radom komunista u sindikatima, u Sarajevo je došao Josip Kraš. Održan je sastanak Pokrajinske sindikalne komisije, kome su, osim Kraša, prisustvovali rukovodilac Pokrajinske sindikalne komisije Mujo Pašić i članovi Milutin Durašković, Slavko Engel, Duro Spoljarić i ja. Na tom sastanku podnesen je izvještaj o radu komunista i stanju u sindikatima. Konstatovano je da je prevaziđeno sektaštvo, da se radi na omasovljavanju sindikata i jačanju jedinstva radničke klase putem raznih ekonomskih, političkih i drugih akcija. Kraš je rekao da je ocijenio da su rad i orijentacija

[7] AIS, M 6, in. br. D. 5.

pravilni, te da i ubuduće traba raditi tako, naglasivši da je potrebno uzdizati mlade kadrove - komuniste koji nisu opterećeni sektaštvom i drugim slabostima iz prošlosti.

Također, krajem 1940. godine, ispred Centralnog komiteta KPJ, sastanku Mjesnog komiteta KPJ prisustvovao je Miha Marinko, na kome se pored rasprave o opštoj političkoj situaciji i o situaciji u samom Sarajevu, govorilo i o zadacima sindikalne komisije pri Mjesnom komitetu KPJ i o komunistima u sindikatima. Zauzeti kurs o radu u sindikatima je podržan i zaključeno je da se sa još više upornosti provedu stavovi Pete pokrajinske konferencije KPJ za BiH, prilagođeni prilikama grada Sarajeva.

Sindikalna komisija pri Mjesnom komitetu KPJ Sarajeva inicirala je štrajk radnica bijelog rublja 14. decembra 1940. Ona je formirala štrajkački odbor u Potoklinici ulici, na čelu sa Rozom Papo-Abinun. U toj ulici bila je organizirana i kuhinja za štrajkače. U ovom štrajku je, opet, došla do izražaja solidarnost sarajevskih radnika koji su pružili štrajkačima moralnu i materijalnu pomoć. Štrajkački odbor organizovao je izradu vojničkog rublja po kućama radnica, pa su se i tako štrajkači materijalno ispomagali. Organizovane su štrajkačke straže u kojima su učestvovali i članovi sindikalne komisije Mjesnog komiteta, pa su u više navrata štrajkolomci spriječeni da dođu na posao.

Ovaj štrajk je postigao vrlo malo u ekonomskom pogledu, prije svega, zato što oportunističko rukovodstvo šivačko-odjevnih sindikata nije bilo energično u postavljanju zahtjeva, a drugo, zato, što je u toku ovog štrajka došlo do zabrane URS-ovih sindikata. Međutim, štrajk je imao uspjeh u moralnom pogledu, jer je došla do izražaja solidarnost radnika Sarajeva.

Sindikalna komisija Mjesnog komiteta KPJ u zajednici s Mjesnim komitetom SKOJ-a u Sarajevu, povela je krajem 1940. godine borbu za poboljšanje uslova rada šegrta u metalnoj struci. Sindikalna komisija pokušala je da ovu akciju provede putem sindikata kovinara, a članovi komisije su održali nekoliko sastanaka sa šegrtima, ali je rukovodstvo sindikata odbilo da povede tu akciju dajući samo prazna obećanja. Radi toga je sindikalna komisija odlučila da izda letak i upozna sarajevsku javnost s teškim položajem šegrta i sa njihovim zahtjevima za poboljšanje položaja. Letak je izdan s potpisom »radnička omladina«. Napisali su ga članovi Mjesnog komiteta SKOJ-a Lezo Perera i Tina Romano i ja ispred sindikalne komisije. Ova akcija je doprinijela jačanju skojevske organizacije među šegrtima metalcima i raskrinkala stavove oportunističkog rukovodstva sindikata kovinara. Takode je pridonijela uspješnijem radu omladinskih sekcija pri sindikatima.

Jačanje jedinstvenog sindikalnog pokreta i njegova revolucionarna orijentacija smetali su vladi Cvetković - Maček, koja se sve više približavala fašističkim silama Njemačkoj i Italiji, i, uporedo s tim, smanjivala i ono malo demokratskih sloboda u zemlji. Zato je vlada 24. decembra 1940. godine donijela odluku o zabrani URS-ovih sindikata. Ova zabrana nije značila samo politički napad na radničku klasu, nego i prepuštanje radničke klase bezdušnoj eksploataciji. Time je radničkoj klasi oduzeta posljednja legalna mogućnost za borbu za poboljšanje ekonomskog i političkog položaja.

Odluku vlade o raspuštanju URS-ovih sindikata i zapljeni imovine, sarajevska policija počela je sprovoditi u noći 31. decembra 1940. godine upadom u Radnički dom, gdje se održavala novogodišnja priredba sindikata drvodjelaca. Komunisti iz sindikata metalaca Milutin Durašković, Avdo Hodžić i Mustafa Dovadžija, koji su se tu nalazili, uspjeli su da sakriju jedan dio arhive ovih strukovnih sindikata. Drugog januara 1941. godine sarajevska policija je zapečatila i zabranila rad Oblasnom odboru URSS-a za Bosnu i Hercegovinu.

Tim povodom Centralni komitet KPJ izdao je Proglas u kome je osudio »zločinački napad od strane protunarodnog režima Cvetković - Maček na klasni sindikalni pokret« i pozvao radnike da sačuvaju jedinstvo radničkog pokreta. Istaknuto je da će Partija rukovoditi borbom za ekonomska prava radnika, koja će se voditi kroz odbore radničkog jedinstva po preduzećima i fabrikama, a ne stvaranjem ilegalnih sindikata.

U to vrijeme Partija je već imala veliki uticaj na radničku klasu, te raspuštanje URS-ovih sindikata nije imalo težih posljedica za jedinstvo radničkog pokreta.

Porast antifašističkog raspoloženja radničke klase, omladine i napredne inteligencije obezbjeduje jedinstvo i spremnost za veće okršaje koji su nastupili 1941. godine

Orijentacija i rad Partije na okupljanju radnika ne samo na liniji ekonomske borbe nego i na liniji za opću egzistenciju i ljudske slobode, pokazali su svoje rezultate prilikom stvaranja Narodnog fronta na antifašističkoj osnovi.

U periodu od 1937. do 1941. godine, a naročito 1940. i 1941. godine, sve je raznovrsnija i čvršća saradnja radnika s intelektualcima, demokratskim građanstvom Sarajeva, a naročito s napred-

nom đačkom i studentskom omladinom. Ova saradnja se ogledala prije svega, u zajedničkim zahtjevima za demokratske i političke slobode, za borbu protiv prijeteće fašističke opasnosti, kroz zahtjev za jačanje odbrambene sposobnosti zemlje, za savez s demokratskim snagama svijeta, a prije svega, sa SSSR-om, i za ekonomsku stabilizaciju zemlje. Ovi zahtjevi su postavljani na političkim zborovima tadašnje Udružene opozicije, u raznim peticijama vlastima, u štampi i putem letaka. Tako je na konferenciji Zemljoradničke stranke 22. oktobra 1938. godine, u ime omladine, govorio Slobodan Princip Seljo, zahtijevajući ostvarenje već navedenih zahtjeva.

I u ranijem periodu, borba radničke klase imala je u Sarajevu izrazito politički karakter. Može se reći da je takvo obilježje bilo uslovljeno opštom situacijom u svijetu, naročito od dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj, kada otpočinje sve veće ugrožavanje osnovnih sloboda naroda Evrope. To još više dolazi do izražaja izbijanjem građanskog rata u Španiji. Stoga treba razumjeti da se organizovana akcija radničke klase nije uvijek morala povezivati sa konkretnom akcijom za poboljšanje ekonomskog položaja, iako se to uvijek imalo u vidu. Političke prilike su tražile neposrednije povezivanje svih društvenih progresivnih snaga u jedinstvenu akcilju, pa je tako i došlo do pozitivnih aktivnosti kao što su: pomoć republikanskoj Španiji, aktivnosti u okviru Narodnog fronta, demonstracije protiv nacional-fašizma u vezi sa ugroženošću i napadom na Čehoslovačku, borba za uspostavljanje narodne vlade u zemlji, za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR-om i mnoge druge akcije. U svim tim aktivnostima radnička klasa Sarajeva uzima sve veći udio da bi pred samu okupaciju, zaista, postala najbrojnija i dominirajuća.

Narodna pomoć skupljala je dobrovoljne priloge u hrani, odjeći, novcu, lijekovima i drugom za pomoć zatvorenicima i njihovim porodicama, koji su zatvarani kao komunisti, sindikalni aktivisti ili demokrati u borbi protiv vladajućeg režima Jugoslavije i fašizma. To je bila široka antifašistička organizacija i pružala je pomoć svim antifašistima, a prerasla je iz Crvene pomoći koju je osnovala KPJ za pomoć svom članstvu. U Sarajevu je postojao odbor Narodne pomoći za Bosnu i Hercegovinu, te za grad Sarajevo, kojim je rukovodila Hana Ozmo, član Mjesnog komiteta KPJ za grad Sarajevo od 1940. godine, a postojali su i pododbori po kvartovima.

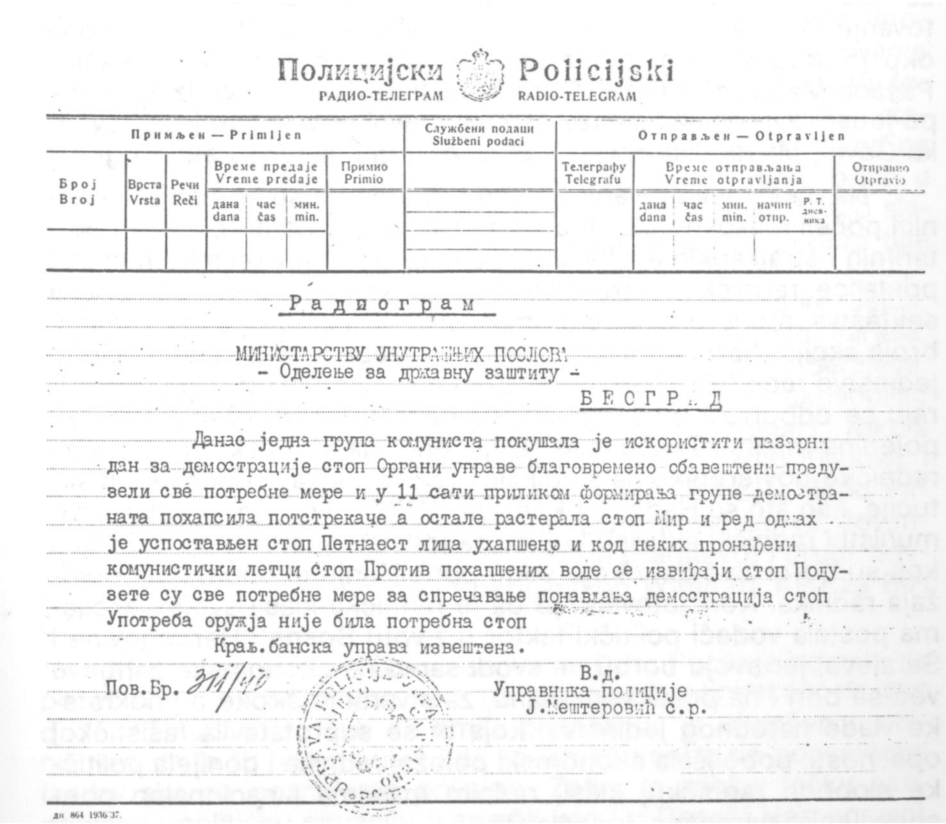
Snaga antifašističkog fronta Sarajeva naročito je došla do izražaja prilikom demonstracija radnica Fabrike čarapa »Ključ«.

Mjesni komitet KPJ u zajednici sa svojom sindikalnom komisijom i članovima Partije - tekstilcima, a prije svega, drugaricama Ankicom Albahari, Hanikom Altarac, Rikicom Pardo, Lucijom Perišić i Senijom Pilavdžić, organizovao je 15. januara 1941. godine protestnu akciju radnica fabrike »Ključ«. Radnice su protestirale protiv otpuštanja s posla i radi nedostatka sirovina. Prije izlaska na ulicu, održan je masovni sastanak i odlučeno je da se preda predstavka banu, u kojoj će se, pored ostalog, zahtijevati da se sirovine za rad fabrike nabave iz SSSR-a i da se ne dozvoli otpuštanje radnika s posla.

Mjesni komitet KPJ ocijenio je da može ovu akciju uzeti kao povod za organizaciju velikih protestnih demonstracija, pa je pozvao i ostale sarajevske radnike i naprednu omladinu, da se, u znak solidarnosti, pridruže protestu. Radnice fabrike »Ključ« izašle su na ulice protestirajući, a pred Banovinom su im se pridružile i radnice bijelog rublja, ćilimare, kao i drugi radnici i napredna omladina.

Policija, na čelu sa zloglasnim agentom Dokom Kosmajcem, pokušala je spriječiti delegaciju radnica da uruči predstavku banu. Upotrijebili su silu i grubo, s pendrecima, napali radnice. Takvom brutalnom postupku suprotstavili su se demonstranti, izvikujući parole »Dolje teror«, »Dolje policija«, »Tražimo rada, hljeba i slobodu«. Izabrana delegacija ipak je uspjela da preda predstavku banu, ali zbog brutalnog postupka policije i hapšenja pojedinih demonstranata, radnici i omladina nastavili su demonstrirati i predvođeni komunistima, krenuli su prema Baščaršiji, izvikujući i dalje parole protiv vlade Cvetković - Maček, protiv zabrane URS-ovih sindikata, protiv fašizma, a za savez sa Sovjetskim Savezom. Policija je uhapsila neke demonstrante, ipak je najveći dio radnika stigao do Baščaršije, da bi se tu nakon izvjesnog vremena razišli. Hapšenja su nastavljena i sutradan. Uhapšeno je nekoliko desetina radnica i drugih učesnika u demonstracijama, a neki su izvedeni i pred sud.

Značaj ovih demonstracija bio je višestruk. Prije svega, to su od obnove Komunističke partije u Sarajevu 1938. na 1939. godinu, bile prve veće demonstracije radničke klase i omladine Sarajeva rukovođene komunistima. Demonstracije su pokazale da su radnička klasa i napredna omladina prihvatile politiku komunista i njihovog rukovodstva, kao politiku u interesu radničke klase. Uz to, i demokratsko građanstvo je podržalo ove demonstracije kao svoje, i to ne samo kao demonstracije za poboljšanje ekonomskog položaja radnika već i kao protest svih naprednih snaga protiv fašističke opasnosti, za opće demokratske slobode u zemlji, a

Полицијски Policijski
РАДИО-ТЕЛЕГРАМ RADIO-TELEGRAM

Примљен — Primljen							Службени подаци Službeni podaci	Отправљен — Otpravljen						
Број Broj	Врста Vrsta	Речи Reči	Време предаје Vreme predaje			Примио Primio		Телеграфу Telegrafu	Време отправљања Vreme otpravljanja					Отправио Otpravio
			дана dana	час čas	мин. min.				дана dana	час čas	мин. min.	начин отпр.	Р. Т. дневника	

Радиограм

МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
- Оделење за државну заштиту -
БЕОГРАД

Данас једна група комуниста покушала је искористити пазарни дан за демострације стоп Органи управе благовремено обавештени предузели све потребне мере и у 11 сати приликом формирања групе демостраната похапсила потстрекаче а остале растерала стоп Мир и ред одмах је успостављен стоп Петнаест лица ухапшено и код неких пронађени комунистички летци стоп Против похапшених воде се извиђаји стоп Подузете су све потребне мере за спречавање понављања демострација стоп Употреба оружја није била потребна стоп

Краљ.банска управа извештена.

Пов.Бр. 311/40

В.д.
Управника полиције
J.Мештеровић с.р.

Дн 864 1936/37.

Policijski telegram Mfnlstarstvu unutrašnjih poslova o štrajku i demonstracijama radnica Tvornice čarapa »Ključ« januara 1941. godine.

time su izrazili pripadnost antifašističkom frontu. Mjesni komitet KPJ izdao je 17. januara 1941. godine letak u kome je data politička ocjena ovih demonstracija.

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu, krajem 1940. godine, na prijedlog svoje sindikalne komisije, sazvao je pokrajinsko partijsko savjetovanje da se vidi kako se realizuju zaključci Pete partijske konferencije o radu u sindikatima. Savjetovanje je održano u Sarajevu, u Skerlićevoj ulici. Prisustvovalo je oko 15 drugova, većinom iz Sarajeva. Bili su prisutni: Mujo Pašić i Pašaga Mandžić iz Tuzle, Đuro Spoljarić, Karlo Batko iz Mostara, po jedan drug iz Banjaluke, Zenice, Travnika, a iz Sarajeva Jovanka Čović, Milutin Duragković, Slavko Engel, ja i još neki drugi.

Na ovom savjetovanju je ustanovljeno da su komunisti i radnici počeli masovno ulaziti u sindikate, da je znatno povećan broj tarifnih i štrajkačkih akcija, a da su inicijatori tih akcija komunisti i pristalice radničkog jedinstva. Većina komunista se oslobodila sektaštva, što je doprinijelo omasovljavanju sindikata i povećanju broja akcija. Naročito je naglašeno da treba i dalje jačati akciono jedinstvo radničke klase. S obzirom na veliki porast cijena, formiraju se odbori za borbu protiv skupoće u okviru preduzeća i za pojedina mjesta. Također je zaključeno, da se prilikom izbora za radničke povjerenike za sindikalna rukovodstva, u radničke institucije, kao što su Radnička komora, SUZOR i drugo, predlažu komunisti i radnički aktivisti koji su za jedinstvo radničkog pokreta i koji su borci za akcije koje vode poboljšanju ekonomskog položaja radnika. Konstatovano je da je radnička klasa svojim akcijama postala vodeći politički faktor u životu Bosne i Hercegovine i Sarajeva, jer svoju borbu ne svodi samo na ekonomske zahtjeve već se bori i na političkom planu, za stvaranje široke demokratske vlade narodnog jedinstva, koja bi se suprotstavila fašističkoj opasnosti, poboljšala ekonomski položaj radnika i donijela političke slobode radničkoj klasi, radnim masama i nacionalno obespravljenim narodima Jugoslavije.

U januaru 1941. godine, na prijedlog sindikalne komisije pri Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH, zakazano je novo pokrajinsko partijsko savjetovanje o daljnjem radu i akcijama za ekonomska i politička prava radničke klase u tadašnjim političkim uslovima u Bosni i Hercegovini.

Savjetovanje je zakazano za 15. februar 1941. godine. Organizacija savjetovanja bila je povjerena sindikalnoj komisiji pri Mjesnom komitetu KPJ za grad Sarajevo.

Sindikalna komisija pri Mjesnom komitetu KPJ do 10. februara 1941. godine obezbijedila je oko deset stanova u kojima bi

se moglo održati pokrajinsko partijsko savjetovanje, kome je trebalo da prisustvuje 35-50 drugova. Drugovi iz pojedinih mjesta koji su trebali prisustvovati savjetovanju, imali su se javiti na lozinku na pet do šest punktova u Sarajevu, gdje su predavani vezi koja ih je trebalo da odvede na mjesto savjetovanja, a da onaj koji ih je primio nije znao kuda oni idu. Ovakva opreznost je bila neophodno potrebna radi obezbjedenja od provala, a i da delegati ne upadnu u oči policiji, pogotovo što su pojedini učesnici savjetovanja bili već poznati policiji. Bilo je predviđeno da savjetovanje počne u osam sati i da se istog dana i završi. Međutim, od 10. februara svaki dan je otkazivan poneki stan gdje bi se moglo održati savjetovanje, tako da 14. februara nije bilo ni jednog stana na raspolaganju. Konačno je odlučeno da se savjetovanje održi u mom stanu u Beogradskoj ulici broj 22. Ovo rješenje je bilo slabo, jer sam već bio hapšen nekoliko puta, ali drugog izlaza nije bilo.

Na savjetovanje su došli drugovi iz Bihaća, Banjaluke, Jajca, Travnika, Doboja, Tuzle, Drvara, Zenice, Visokog, Kaknja, Vareša, Breze, Zavidovića, Mostara, Brčkog, Bijeljine, Livna i Sarajeva. Prisustvovalo je oko 40 drugova: Mujo Pašić, tadašnji rukovodilac Pokrajinske sindikalne komisije, Karlo Batko (Mostar), Nikola Kotle (Drvar), Pašaga Mandžić (Tuzla), Ivo Klicić, Anto Filipović i August Vojčuh (Vareš), Ismet Šarić Slobodan (Breza), Meho Patak (Visoko), Abid Lolić (Jajce), Milutin Durašković Đuraš, Jovanka Čović, Slavko Engel, Marko Štrajber i ja (Sarajevo) i drugi. Savjetovanjem je rukovodio član Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH Duro Pucar Stari.

Savjetovanje je počelo u osam sati. Duro Pucar je odmah, na početku savjetovanja upozorio na potrebu konspiracije, da ako dode do hapšenja, niko ne smije priznati da je uhapšen u stanu, već da je to bilo na ulici i da se između sebe ne poznajemo, izuzev ako se poznajemo privatno. Zatim je izložio tešku ekonomsku r političku situaciju u zemlji, kao i u Bosni i Hercegovini, naročito za radničku klasu kojoj je oduzeto i pravo za sindikalno organizovanje. Predložio je i zaključke:

- da se ukaže radničkoj klasi i cijeloj demokratskoj antifašističkoj javnosti u Bosni i Hercegovini na opasnost od fašizacije zemlje koju provodi vlada Cvetković - Maček, a što potvrđuje i zabrana URS-ovih klasnih sindikata;

- da se razvije još veća aktivnost u nezabranjenim klasnim sindikatima: Savezu grafičkih radnika, Savezu industrijsko-zanatskih radnika i ORS-u;

- da se formiraju u radionicama i preduzećima odbori radničkog jedinstva od svih radnika, bez obzira da li su sindikalno or-

ganizovani ili ne, koji će voditi tarifne i štrajkačke akcije za poboljšanje ekonomskog položaja radnika; da se za radničke povjerenike biraju klasno svjesni, borbeni i iskusni radnici;

- da se formiraju odbori protiv skupoće, koja je naročito u posljednje vrijeme pogodila radnike, dok su se, s druge strane, špekulanti bogatili;

- da se pri svim mjesnim partijskim rukovodstvima formiraju sindikalne komisije, gdje već nisu formirane, koje treba da rukovode ekonomskim akcijama radnika.

Gotovo svi učesnici savjetovanja su diskutovali i iznosili situaciju u svojim mjestima, te su podržali prijedloge o daljnjem radu komunista na sindikalnoj akciji u uslovima nastalim poslije zabrane URS-ovih sindikata.

Ovo savjetovanje je pomoglo komunistima i sindikalnim aktivistima u njihovom daljnjem radu. Prilikom izbora za radničke povjerenike u fabrikama i radionicama aktivisti i bivši članovi URS-ovih sindikata, u zajednici s komunistima, istupali su s nezavisnim listama, protiv lista JUGORAS-a i HRS-a. Odbori radničkog jedinstva prikupljali su neku vrstu članarine za razne sindikalne akcije i u plaćanju te članarine masovno su učestvovali bivši ursovci. Potvrde za uplaćenu članarinu bili su blokovi na kojima je bila slika globusa. Prilikom izdavanja potvrde, jedna polovina je ostajala u bloku i služila kao evidencija o naplaćenoj članarini.

Novi kurs Partije odrazio se i na spremnosti radnika i seljaka u sarajevskom okrugu da prihvate politiku Partije. Tome je doprinijelo povezivanje postojećih i formiranje novih partijskih i skojevskih organizacija u industrijskim centrima i selima. Zahvaljujući aktivnosti ovih organizacija i Okružnog komiteta Sarajeva, vođeno je više akcija. Tako su Hasan Brkić i Pavle Goranin pomogli komunistima u vođenju štrajka šumskih radnika u Han-Pijesku. Doprinijeli su i da se smijeni oportunistička uprava sindikalne podružnice i da se izaberu komunisti koji su uspješno okončali štrajk. Isto tako, partijska organizacija Vojno-tehničkog zavoda u izgradnji u Vogošći, vodila je niz akcija za bolju ishranu radnika, izgradnju baraka za bolje uslove stanovanja, za ukidanje prekovremenog rada, za veće nadnice, a i mnogi radnici su učestvovali u demonstracijama radnica fabrike »Ključ«, kao i u 27-martovskim demonstracijama u Sarajevu i u Vogošći.

Demonstracije 27. marta bile su potvrda političke zrelosti antifašističkog fronta Sarajeva, na čelu s radničkom klasom Sarajevo. U tim demonstracijama masovno su učestvovali radnici, napredna omladina i demokratsko građanstvo, prihvatajući parole KPJ: »Ni Rim, ni Berlin, već Moskva«, »Bolje grob nego rob«,

»Tražimo savez sa Sovjetskim Savezom«, »Hoćemo vladu narodnog jedinstva«, »Branićemo zemlju«, »Dolje fašizam«, »Tražimo demokratske i političke slobode« i slično.

Nova Simovićeva vlada bila je kolebljiva, nije pružila široke demokratske slobode, a obnovu rada URS-ovih sindikata objavila je tek nakon izbijanja aprilskog rata. Međutim, u zatvorima su čamili mnogi demokrati i antifašisti, a prije svega, komunisti. Sarajevska policija, prilikom bombardovanja Sarajeva, pustila je iz zatvora i najteže kriminalce, ali komuniste, medu kojima Davida Levija, Nisima Montilja, Lezu Pereru i mene, zadržala je u zloglasnoj »Belediji«. Vlada nije povela borbu protiv petokolonaša i nije izvršila pripreme za odbranu zemlje, pa je zato i kapitulirala za dvanaest dana.

Radnička klasa, predvođena Partijom, stekla je povjerenje svih patriota Sarajeva i predstavljala jedinu političku snagu spremnu za okršaje do kojih će doći nakon okupacije zemlje 1941. godine.

Veliki broj radnika i građana komunista i antifašista učestvovao je u ilegalnoj borbi Sarajeva i bili su na mnogim rukovodećim mjestima u vrijeme narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

ROZA PAPO-ABINUN

SJEĆANJE NA AKTIVNOST I BORBU TEKSTILNIH RADNICA

Godine 1938, poslije višemjesečnog boravka u Zagrebu, gdje sam na određen način održavala vezu sa pripadnicima revolucionarnog pokreta, vratila sam se u Sarajevo. Ponovo sam se uključila u odbor sindikata tekstilnih radnika, u kome su glavnu riječ imali socijaldemokrati. Da bismo što više žena privukli u sindikat, otvorili smo u Radničkom domu kurs krojenja. Kursom je rukovodila Zora Šer. Pored učenja krojenja, na ovom kursu držana su redovna politička predavanja. Priredili smo i jednu zabavu sa programom u Radničkom domu. U pripremanju i organizovanju programa učestvovale su: Ankica Albahari, Rikica Pardo (ubijena u logoru), Milja Lonco, Jovanka Čović, Marija Koš i ja. Na programu je bila i tombola. U tombolu smo dodali još 1 000 praznih listića, za koje nisu znali socijaldemokrati. Novac od tih praznih tombola dali smo za »Crvenu pomoć« koja je slata komunistima na robiji, a najčešće u Sremsku Mitrovicu.

Takođe smo organizovali i pomoć našim španskim borcima, koji su se poslije poraza republikanaca, nalazili u raznim logorima Francuske. Tako smo umnožavali i rasprodavali male fotografije koje su oni slali i za dobijen novac pripremali im pakete.

Kada je u jesen 1939. godine došao u Sarajevo Iso Jovanović, odmah se povezao sa naprednim radnicima i od njih formirao grupe. Uz pomoć ovih grupa, on je organizovao veliku konferenciju tekstilnih radnica. Referat je čitala Adela Sunarić, krojačka radnica. Pošto je tada bila smanjena proizvodnja tekstila, što su poslodavci pravdali nedostatkom sirovina, u referatu je napisano

da se sirovine mogu dobiti iz SSSR-a. Kada je policijski agent koji je bio prisutan, čuo da se spominje SSSR, zaplijenio je referat. Onda smo Jovanka Čović i ja govorile o teškom položaju tekstilnih radnica, pa je konferencija potpuno uspjela.

Poslije ove konferencije, pozvao me Iso Jovanović u slastičarnu kod današnjeg »Šipada«, i saopštio mi da sam primljena u Partiju. Nakon 5 - 6 dana održali smo prvi partijski sastanak u Skenderiji, u kući u kojoj je stanovao Iso Jovanović. Sastanku su prisustvovali: Jovanka Čović, Marija Koš, ja i još neke druge, čijih se imena ne sjećam. To je bila prva partijska ženska ćelija u Sarajevu. Dobile smo zadatak da radimo sa ženama po preduzećima i radionicama, da vidimo koje još mogu ući u Partiju, itd., pa su ubrzo primljene Hana Ozmo, službenica »Benevolencije«, i Zora Šer.

Koncem jula 1940. godine održana je u kući Slaviše Vajnera (kod Crvenog krsta) V pokrajinska konferencija KP za BiH. Sekretar naše organizacije Velimir Milutin mi je rekao da odem u subotu naveče na Marijin-dvor i da sačekam druga koji će naići. Lozinka je bila pitanje - »Koliko je sati?« Ako on na ovakvo moje pitanje da pogrešan odgovor, vrijeme, treba da pođemo za njim na određeno mjesto. Taj drug bio je Slavko Engel. Ja sam mu se priključila bez riječi do Čičinog stana. Kada smo ušli, unutra je bio gust mrak i samo se za govornicom vidjela mala žarulja. Prozori su bili zastrti dekama. Bila sam jedina žena na ovoj konferenciji. Tu smo imali suhu hranu. S vremena na vrijeme smo se tuširali, jer je bilo strahovito vruće. Konferencija je trajala čitavu noć i dan (subota i nedjelja). Referate su čitali Iso Jovanović, Uglješa Danilović, Avdo Humo i Boriša Kovačević. U referatima je izneseno stanje partijske organizacije u Bosni i Hercegovini, budući zadaci i dr. Sjećam se da su konferenciji prisustvovali Rato Dugonjić, Mahmut Bušatlija, Slavko Engel, Velimir Milutin, Pavle Goranin, Hasan Brkić i Pašaga Mandžić koji je imao nogu u gipsu. Na konferenciji je postavljena direktiva da se što više radnika okuplja u URS-ove sindikate i da se organizuju štrajkačke akcije.

Poslije ove konferencije, na sastanku naše ćelije, održanom kod Zore Šer, dobila sam zadatak da razgovaram sa Alijom Hodžićem o njegovom prijemu u Partiju.

U toku 1940. godine uspjeli smo povezati i organizovati sve tekstilne radnice u sindikat. Jedino se ništa nije moglo učiniti u »Šiku«.

Tekstilne radnice u radionicama bijelog rublja pokrenule su u decembru 1940. godine akciju potpisivanja kolektivnog ugovora sa poslodavcima. S tim ciljem pošle smo Estera Papo, Mila Vida-

Kurs kroienja za žene u Radničkom domu u Sarajevu

ković, drugarice Bahra i Durka, čijih se prezimena ne sjećam, i ja kod inspektora rada na pregovore sa poslodavcima. Prethodno smo se dogovorile sa radnicama da u ponedjeljak niko ne dolazi na posao ako se u subotu ne potpiše kolektivni ugovor prema našim zahtjevima. Pošto poslodavci nisu došli u zakazano vrijeme, a to smo i željele, pitale smo inspektora možemo li stupiti u štrajk. Prema ranijem dogovoru, ni jedna radnica nije došla u ponedjeljak na posao i time je počeo štrajk. Trajao je oko dva mjeseca. U štrajku je učestvovalo oko 150 radnica. Zbog štrajkbrehera, postavili smo straže pred radionice, štrajk je bio težak, jer\ nismo imali nikakvih sredstava. Malu pomoć smo dobili od URS-ovih sindikata koji su kočili štrajk, jer su u njima sjedjeli socijaldemokrati. Međutim, sarajevska partijska organizacija puno nam je pomagala. Naročito su nam pomagali Mladen Knežević Traktor, Mento Eskenazi, Milutin Durašković, Cezar Konforti i dr. Oni su čak i držali straže po noći pred radionicama da ne bi ušli štrajkbreheri. Pošto sam rukovodila štrajkom, jednom prilikom me pozvao inspektor i rekao mi da je to komunistički štrajk i da sam ja komunista. Kako su dani prolazili, sve je bilo teže, pa su mnoge žene dolazile i govorile mi da ih vodim u propast. U međuvremenu su bili zabranjeni i URS-ovi sindikati. Da bismo obezbijedile bilo kakva sredstva za život, organizovale smo šivanje rublja za vojsku u stanu Estere Eskenazi. Svaka radnica koja je imala mašinu radila je na tome. U međuvremenu je došlo do demonstracija radnica Tvornice čarapa »Ključ«, koje su podnijele predstavku Banovini, radi namjere poslodavca da obustavi rad. U toj akciji učestvovale su i naše radnice, pa se može reći da je ovo bila jedinstvena akcija tekstilnih radnica. Štrajk u industriji bijelog rublja okončan je dok sam bila u zatvoru radi učešća u uličnim demonstracijama.

MILE PERKOVIĆ

O SINDIKATU KOVINARSKIH RADNIKA

Radnički pokret u 1939. i narednim godinama u Sarajevu je bio u svom usponu. Partija je aktivno radila u sindikatu i drugim organizacijama u kojima su se okupljali radnici i omladina. Širila se mreža partijskih i omladinskih organizacija, pa se radnički pokret ne samo stabilizovao nego i omasovljavao novim borcima iz redova radnika i omladine. Partija se koristila svim legalnim formama i kanalima u svom radu. Tako je 1940. godine izvedeno niz akcija koje su bile od velikog značaja za učvršćivanje uticaja Partije u redovima radničke klase i omladine.

Sindikat kovinarskih radnika Bosne i Hercegovine držali su do 1940. godine uglavnom socijaldemokrati. Zbog toga je aktivnost toga sindikata bila vrlo slaba, jer su sporazumaštvo i oportunizam bili poznati atributi socijaldemokratskih sindikalnih rukovodilaca. Međutim, 1939. godine komunisti su uspjeli preuzeti podružnicu kovinarskih radnika u Sarajevu. Koncem 1939. godine, koliko se sjećam, održana je skupština podružnice kovinarskih radnika u Radničkom domu.

Svim sastancima je obavezno prisustvovao i predstavnik policije, agent zadužen, vjerovatno za sindikate, koga smo zvali »nosonja«, pa i ovan. Takođe je bio prisutan i sekretar Glavnog odbora saveza kovinarskih radnika Bosne i Hercegovine Rudo Potušek, socijaldemokrata. On je imao svu vlast u sindikatu kovinarskih radnika. Smatrao je da se bez njega ne smije ništa raditi. Njegov uticaj, prema tome, i u podružnici je dugo vremena bio dominirajući. Na sastancima je demagoški istupao, pozivao radnike da se učlane u sindikat, ali nije pominjao potrebu borbe za bolji položaj radnika, za jačanje njihove svijesti, itd.

Ne znam koliko je radnika prisustvovalo ovoj skupštini, ali se sjećam da je sala bila gotovo puna. Na sastanku je najviše govorio Milutin Durašković. Izabran je odbor podružnice, Durašković za sekretara, a na njegov predlog, za zamjenika sekretara izabran sam ja. Pošto je Milutin Durašković vrlo brzo otišao iz Sarajeva, to sam ja početkom 1940. godine preuzeo dužnost sekretara Podružnice. Predsjednik podružnice bio je Pap, livac. Tada još nije bio član Partije, ali je bio pošten radnički borac, spreman za akcije. Dobro je surađivao sa sekretarima koji su tada vodili sve poslove u podružnici. Pap je kasnije postao član Partije i aktivno učestvovao u narodnooslobodilačkoj borbi.

Uticaj sekretara Glavnog odbora u našoj podružnici bio je praktično eliminisan. Podružnica je mogla da aktivno razvija svoju aktivnost i da kroz ovu legalnu formu provodi politiku Partije u redovima metalskih radnika. Prema tome, rukovodstvo podružnice je bilo u stanju da prihvati inicijativu radnika za organizovanje raznih akcija, čiji je cilj bio popravljanje njihovog položaja. S druge strane, predsjednik i sekretar su postali aktivni organizatori i inicijatori takvih akcija i težnji. Podružnica nije bila kočnica i protivnik zahtjevima radnika kao što se prije dešavalo.

Naša podružnica je 1940, godine organizovala dva štrajka. Jedan je bio štrajk elektroinstalatera, a drugi štrajk limara. Oba štrajka su bila dobro organizovana i završena su sa uspjehom, jer su poslodavci pristali da povećaju zarade, zbog čega su štrajkovi i započeli. Oba štrajka su bila legalizovana, tako da policija nije mogla preduzeti neke akcije protiv štrajkača. Podružnica je redovno prijavljivala štrajkače višim sindikalnim forumima i policiji. Preduzete su sve mjere da se štrajkovi organizuju što bolje kako bi se obezbijedio puni uspjeh. To je bilo od velike važnosti za dalje okupljanje radnika u sindikat, preko koga je bilo najlakše uticati na buđenje i produbljivanje klasne svijesti radnika. U toku štrajkova držani su sastanci sa radnicima u Radničkom domu.

Na štrajk nisu gledali sa simpatijama ni sekretar oblasnog odbora sindikata Medić, a ni sekretar Glavnog odbora kovinarskih radnika. Međutim, štrajkovi su bili tu i oni nisu imali velikog izbora, nisu mogli poduzeti nešto što bi bilo u suprotnosti sa interesima radnika koji su organizovano vodili borbu za svoja prava. Nisu mogli spriječiti da se, pored ostalog, koriste i prostorije Radničkog doma za sastanke i dogovaranja.

Partijsko rukovodstvo Bosne i Hercegovine bilo je zainteresovano za ove štrajkove. Mi smo, s vremena na vrijeme, podnosili izvještaje o spremnosti radnika da se izbore za svoja prava. Partija je nastojala da se ti štrajkovi usmjere ne samo ka rješavanju ta-

Štrajk montera i instalatera

U ŠTRAJKU SE NALAZI 48 RADNIKA, ČLANOVA SAVEZA METALSKIH RADNIKA

Jučer ujutru otpočeli su štrajk metalski radnici: monteri i instalateri vodovoda, kanalizacije, plina i parnog grijanja. U štrajku se nalazi 48 radnika, članova Saveza metalskih radnika.

Radnici su nazad nekoliko dana vodili pregovore sa poslodavcima, ali nije postignut sporazum. Poslodavci nisu htjeli da radnicima povećaju plaće, ni da pristanu da se poboljšaju njihovi radni odnosi u onolikoj mjeri kako je bilo predviđeno nacrtom kolektivnog ugovora koga je podnio Savez metalskih radnika.

Pošto pregovori nisu uspjeli i pošto nije postojala nikakva nada da će poslodavci makar i docnije usvojiti radničke zahtjeve, tim manje, što Savez metalskih radnika već dva mjeseca nastoji da se pitanje povišenja plaća riješi pregovorima, radnici su zaključili da stupe u štrajk i da ga nastave sve dok ne budu primljeni njihovi zahtjevi, sadržani u nacrtu kolektivnog ugovora.

Vijest o štrajku montera i instalatera u Sarajevu (»Jugoslavenski list«, broj 149. od 26. juna 1940).

rifnih pitanja radnika i uslova rada nego da se kroz štrajk pojača politička svijest i solidarnost radnika i da se radnicima, na indirektan način, ukaže da su komunisti ti koji su istinski borci za interese radnika, da je Komunistička partija jedina koja može i hoće da vodi organizovanu borbu za poboljšanje uslova života i rada radnika. Pored toga što se partijska organizacija interesovala za tok štrajka, slala je pojedine drugove da pomognu podružnici i radnicima da ostvare postavljene ciljeve.

Na sastanak limarskih radnika, po zadatku Partije, zajedno sa sekretarom podružnice, došao je jedan drug, mislim iz Zagreba, koji je govorio radnicima o potrebi jedinstva, o sigurnoj pobjedi ako zajednički istraju u štrajku. Taj sastanak je držan u dvorištu Radničkog doma. U jednom momentu je došao Rudo Potušek i postavio pitanje kojim pravom skupu radnika prisustvuje nepoznato lice i zatražio od radnika da toga druga izbace sa sastanka. Govorio je da ne treba dozvoliti usijanim glavama da prisustvuju sastancima štrajkača, čime se može izazvati policija, pa ona može da štrajk zabrani i da se tako dovede u pitanje ishod štrajka. Ovaj le oštro reäaovao i odgovorio Potušeku, da on ne priznaje njegovu intervenciju i da je on oportunista i izdajnik radnika.

Pojedini socijalreformistički rukovodioci u sindikatima bojali su se, kao zmija vatre, prisustva komunista u sindikatu i pojedinim skupovima, jer su znali da komunisti hoće borbu za radnička prava, što nije išlo u račun njihovog oportunizma i položaja koje su držali.

Oba štrajka su za nas bila od neobičnog značaja, jer su pokazala da su radnici spremni da pod rukovodstvom Partije idu u borbu za ostvarenje svojih "ciljeva i za poboljšanje životnih uslova.

[1] Štrajkovi su bili škola za radnike. Stečeno je novo iskustvo, koje je upućivalo na to da se zajedničkom borbom i organizovano mogu izboriti veća prava, ali radnici su shvatili da je za to potrebna politička snaga. Za mnoge štrajkače sada je to bila Komunistička partija, jedina snaga koja je sposobna da vodi radničku klasu ne samo u borbu za ostvarivanje bližih nego i daljih ciljeva.

Treba istaći da su u štrajku ispoljili svoju borbenost mnogi radnici koji nisu bili članovi Partije, jer su štrajkački odbori bila šira rukovodstva i sastavljena ne samo od komunista nego pretežno od radnika koji nisu članovi Partije, štrajkački odbori su birani na sastancima radnika, a oni su uporno i dosljedno vodili borbu za ostvarivanje zadataka zbog kojih su i započeli štrajk.

U štrajkačkom odboru elektroinstalatera naročito je bio aktivan drug Čučo, čijeg se imena i prezimena, nažalost, ne sjećam.

Bio je rukovodilac odbora, ugledan medu elektroinstalaterskim radnicima. Svi su cijenili njegovo mišljenje. Zato smo i bili s njim u stalnom kontaktu radi dogovora kakve zahtjeve postavljati poslodavcima, kako održati kompaktnost štrajkača, kako spriječiti eventualno štrajkbreherstvo i si.

Čučo je rukovodio štrajkačkim odborom na zadovoljstvo i radnika i rukovodstva podružnice. Razborit čovjek, voljan da se bori i saraduje sa komunistima. U toku rata priključio se narodnooslobodilačkom pokretu.

Uz Čuču, u odboru je bio naročito aktivan Rafo Gaon, mladi radnik, djelovao vrlo aktivno, unosio je borbenost. Nije imao Čučin autoritet, ali je u borbu unosio žar mladosti. Nisam siguran da je već tada bio skojevac, ali bio je povezan sa SKOJ-em i, samim tim, s Partijom. Ostalih članova odbora se, nažalost, ne sjećam. Međutim, može se reći da su svi članovi odbora (bilo ih je od 5 do 7) dosljedno vodili štrajk ka njegovom cilju.

I limarski radnici su isto tako vodili 1940. godine štrajk za bolje radne uslove, u prvom redu, za veće zarade. I oni su na svom prvom sastanku, poslije odluke o potrebi vođenja štrajka, izabrali štrajkački odbor, čiji je zadatak bio rukovođenje štrajkom, postavljanje zahtjeva poslodavcima za porast plata i drugo. Koliko se sada sjećam, odborom je rukovodio Ješua Pinto, vrlo energičan borac, već tada je vjerovatno bio član Partije ili joj je bio vrlo blizak. (Odmah poslije sloma Jugoslavije, postao je članom partijske ćelije metalaca.) Naša aktivnost u ovom štrajku morala je biti veća, jer se kod pojedinih radnika javljala bojazan u uspjeh štrajka i strah od posljedica ako štrajk propadne. Moralo se više ubjeđivati pojedine radnike u potrebu borbe i u siguran uspjeh. Članovi štrajkačkog odbora, kao i oni koji su im pomagali, morali su uložiti dosta truda i umješnosti da bi se štrajk završio punim uspjehom. Kod nas je bilo izvjesnog straha - hoće li štrajk donijeti rezultate koje smo očekivali, jer je povremeno splašnjavao entuzijazam pojedinih štrajkača. Zahvaljujući upornosti štrajkačkog odbora i onih koji su im pomogli, kao i svijesti većine radnika, štrajk je uspješno završen.

Oba štrajka su relativno brzo okončana jer su poslodavci obje djelatnosti osjetili da neće lako slomiti štrajkove. Koliko se sjećam, oba štrajka su trajala po 7 do 10 dana.

Štrajkovi su imali uticaja na učvršćivanje pozicije komunista u sindikalnom pokretu. Već u toku 1940. godine uspjeli smo da se većina partijskih kandidata izabere i u Glavni odbor kovinarskih radnika Bosne i Hercegovine. Tako je i sam predsjednik kovinarskih radnika bio blizak komunistima, a i mnogi članovi Odbora.

Predsjednika je predložila podružnica kovinarskih radnika, što je bilo i prihvaćeno. Bio je elektroinstalater, ali mu se imena ne mogu sjetiti.

Naša aktivnost u podružnici i uopšte sindikatu kovinarskih radnika u Sarajevu bila je u punom zamahu. Podružnica je uspjela okupiti dobar dio metalaca iz raznih specijalnosti. Nije bilo krupnije fabrike, čak ni veće radionice, izuzev Željezničke radionice i Vojno-tehničkog zavoda u kojima je bilo lakše Partiji da utiče na radnike, ali, ipak, treba istaći da, bez obzira na rascjepkanost, okupljanja radnika 1939. i 1940. godine bila su značajna.

Radnici su počeli osjećati URS-ov sindikat svojom organizacijom. Pozicije Jugorasa i HRS-a bile su beznačajne. Klasna svijest radnika tih godina je rasla i život u zemlji sve više se politizirao, na što značajniji uticaj imali su događaji u Evropi i svijetu, širila se međupartijska borba građanskih stranaka, koje su raspaljivale šovinizam, pa je već uhvatio maha, jer je i sam režim stvarao uslove za nacionalizam i mržnju. Nad zemlju se nadvila velika opasnost. Fašizam je kucao na vrata Jugoslavije. Ona je bila nesposobna da se odupre spoljnoj opasnosti, jer je vlast bila trula, jer je čitavo vrijeme režim nacionalno i socijalno ugnjetavao narode Jugoslavije. O svemu tome Partija je imala već jasne stavove. Ukazivala je javnosti na opasnost koja se nadvila nad zemlju. Pozivala je narode naše zemlje na borbu protiv postojećeg profašističkog režima. Radnike i omladinu organizovala i mobilisala u borbu protiv iskrsle opasnosti.

Interesantno je istaći da su se i u takvim uslovima pojedini sindikalni rukovodioci socijaldemokrati služili svim sredstvima kako bi spriječili uticaj radničkih boraca - komunista u sindikatima. Čak bi se moglo reći, da je njihova glavna preokupacija bila da se bore protiv KPJ, a ne protiv buržoazije i fašizma.

Odbor podružnice je rad u tom relativno kratkom periodu, kada sam bio sekretar podružnice, koncentrisao na ove probleme i pitanja. Razumije se da su i tekući zadaci bili prisutni, a naročito u radu predsjednika i sekretara. Nastojalo se okupiti što više radnika, sređivali su se podaci o članovima, stvarali se uslovi da radnici dolaze u Radnički dom i da što više utiču na rad sindikata. Mnogo se razgovaralo o životnim uslovima radnika i životu u pojedinim radionicama, itd.

Razumije se, da su ova dva štrajka bila u centru pažnje ne samo podružnice kovinarskih radnika nego i drugih. Ali, i ostalim pitanjima i društveno-političkim problemima u sindikalnom pokretu poklanjana je potrebna pažnja. Podružnicu nije mogla mimoići borba koja se vodila između socijaldemokratskih rukovodilaca i

komunista u sindikatima. Moralo se oduprijeti težnji socijaldemokrata koji su željeli poistovetiti radničke sindikate sa svojim interesima i svojom partijom koja je otvoreno saradivala sa buržoazijom. Na tome je bilo mnogo okršaja u sindikatima. Ovdje o jednom takvom događaju potrebno je nešto kazati.

U aprilu 1940. godine, kada je Živko Topalović, vođa socijaldemokratske partije, držao zbor socijaldemokrata u Radničkom domu, došlo je do sukoba između socijaldemokrata i komunista. Bilo je prirodno da su komunisti morali reagovati na poteze socijaldemokrata, tim prije što su se oni »kitili perjem radničke partije«. Zato je i bio jedan od zadataka da se zbor Živka Topalovića kompromituje i, po mogućnosti, razbije.

Socijaldemokrati su znali da do toga može doći pa su zbor organizovali tako da dođe što više njihovih pristalica. U salu se moglo ući samo sa ulaznicom. Na ulazu su stajali najaktivniji socijaldemokrati, kontrolisali su da se samo s pozivnicom ulazi u salu. No, bez obzira na obezbjeđenje i preduzete mjere, mnogi komunisti i njihovi simpatizeri došli su do ulaznica i uspjeli prisustvovati zboru. Kada je Topalović počeo govoriti, u sali je počelo uzvikivanje komunističkih parola, zviždalo se Živku, počelo je komešanje. Socijaldemokrati su pozvali policiju koja je vrlo brzo došla da pomogne u održavanju reda, pa, ipak, zbor nije dao rezultate kakve su socijaldemokrati očekivali.

O ovome zboru dugo se pričalo medu radnicima, a pokazao je da je uticaj socijaldemokrata u gradu Sarajevu i u Bosni sasvim potisnut, da su pozicije KPJ svakim danom sve veće.

ZIKRIJA ČEČO

O RADU U SINDIKATU TEKSTILACA

Sindikat tekstilno-odjevnih radnika bio je član Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ). U vrijeme, tj. 1926. godine, kada sam se učlanio u sarajevsku podružnicu, bilo je svega 40 sindikalno organizovanih radnika iako je, u isto vrijeme, bilo oko 800 zaposlenih tekstilaca.

Ovi radnici bili su zaposleni u mnogobrojnim malim privatnim zanatsko-krojačkim radnjama, a veći broj je radio po kućama, na tzv. »sicu« za velike konfekcijske firme. U nekoliko malo većih radnji koje su zapošljavale od 3 do 10 radnika postojali su sindikalni povjerenici, preko kojih se ubirala članarina. Isplate radnicima njihove zarade vršene su svake subote, stoga se i sindikalna članarina uplaćivala nedjeljno.

Radno vrijeme kretalo se od 9 do 12 pa i više sati dnevno. Član sindikata je sam odlučivao o svojoj uplati, tj. visini nedjeljnog članskog uloga. Članski ulog nije bio uslovljen visinom zarade, ali su u najvećem broju članovi plaćali najviši ulog, jer ih je stimulisalo to, što su za vrijeme nezaposlenosti dobijali veću pomoć. Svaki član je na osnovu redovno uplaćene članarine za deset mieseci. imao pravo na novčanu pomoć, i to na redovnu za dvije nedjelje, u prosjeku po 50 dinara, i na vanrednu pomoć za jednu nedjelju. Pored toga, postojao je i posebni centralni fond u koji su članovi, na dobrovoljnoj osnovi uplaćivali markice u iznosu od 5 dinara mjesečno. Taj fond bio je namijenjen za finansiranje štrajkova i drugih sindikalnih akcija. Iz tog fonda su korištena sredstva i za akcije međunarodnog sindikalnog pokreta.

U to vrijeme među krojačkim radnicima u Sarajevu vladalo je veliko nepovjerenje prema socijaloportunističkom rukovodstvu u URS-ovim sindikatima, jer su se izdvojili iz jedinstvenog radničkog pokreta u desno krilo, s tim da održe rukovodstvo u svojim rukama, a na štetu radnika. To rukovodstvo izbjegavalo je borbene akcije radnika i na svaku akciju radnika gledalo je sumnjičavo i, na sebi svojstven način, sprečavalo veći priliv članstva u sindikat.

Stoga je bilo veoma teško ma što poduzeti na okupljanju radnika u sindikalnu organizaciju. Takvu situaciju otežavalo je i to što su radnici radili u privatnim zanatskim radionicama i po kućama (»sic«). Osim toga, radnici su stanovali i u najudaljenijoj periferiji Sarajeva.

I pored takvih uslova, nekoliko mladih krojačkih radnika shvatili su da je najvažnije okupiti što veći broj radnika u sindikat. Dugo se radilo na tome, obilaženi su radnici po radionicama, odlazilo se u njihove stanove, vodili se pojedinačni i grupni razgovori, naročito o nepodnošljivim uslovima rada i života i o potrebi okupljanja radnika u sindikalnu organizaciju, itd. Radnici ogorčeni na sindikalno rukovodstvo, na njihov postupak i odnos prema radnicima, njihovu saradnju s tadašnjim vlastima, pa i policijom, odbijalo je radnike da pristupe u sindikat.

Upornim i svakodnevnim radom uspjelo se postepeno i djelimično, a kasnije u potpunosti omasoviti sindikalnu organizaciju. Ovu akciju su vodili tadašnji mladi i klasno svjesni krojački radnici, čiji rad je naročito došao do izražaja u periodu jačanja revolucionarnog radničkog pokreta od 1937. i 1938. godine i nadalje.

Omasovljenjem organizacije stečeno je i povjerenje radnika koji su bili van organizacije, te se ono učvršćivalo kroz razne akcije, na primjer, za poboljšanje uslova rada, tarifno pitanje, kulturne, fiskulturne i akcije političkog karaktera. U tom periodu ispoljilo se raspoloženje članstva da rukovodstvo organizacije treba mijenjati i obnoviti s mladim radnicima. To, svakako, nije išlo lako. Konferencijama i godišnjim skupštinama prisustvovali su predstavnici policije, koji su pratili tok skupštine, prijetili radnicima i, zajedno sa centrumašima, odstranjivali iz Doma njima nepoćudne i ponekad su ih i hapsili.

U uslovima diktatorskog režima, 1937. godine održan je zbor krojačkih radnika u prepunoj sali Radničkog doma, na kojem su Hamid Čolić, Salamon Romano i ja govorili o ekonomskom položaju tekstilnih radnika u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini, o potrebi borbe za bolje radne uslove i jedinstvo radnika, kao i o potrebi omasovljenja sindikalne organizacije. Iza toga zbora naglo je porastao priliv članstva u sindikat. Međutim, još uvijek nije bilo do-

voljno snage da bi se primoralo tadašnje centrumaško rukovodstvo sindikata da prihvati postavljene zadatke. Stoga se pristupilo još intenzivnijem radu na omasovljenju sindikalne organizacije i pripremama za godišnju skupštinu podružnice 1938. godine. Pripreme su tekle dobro i planski, pa je na skupštini jednoglasno traženo da stari centrumaški odbor odstupi i da dođu mladi, borbeniji drugovi. Predložena je i kandidatska lista. Cijela naša kandidatska lista je aklamacijom usvojena. U novi odbor izabrani su napredni radnici: Hamid Colić, Ljubo Dimić, Salamon Romano, Karlo Majer, Rezak Hatibović, Mitar Kralj, Rešad Dizdarević i ja. Prilikom konstituisanja odbora, za predsjednika je izabran Hamid Čolić, a za sekretara sam izabran ja. Bilo je i drugih aktivista koji su radili na jačanju i omasovljenju sindikalne organizacije, kao što su: Roza Papo, Nina Pinto, Nada Altarac, Slavica Miličević, Lujza Pajić, David Romano, Zora Rakoši, Lepa Čarkić, Donka Perera, Todor Altarac, Vojo Mićunović Mićun i drugi, lako je Skupština bila dobro pripremljena, ipak je bilo burno, naročito kada je iznesena kandidatska lista i kada su centrumaši, poslije glasanja, bili načisto da su odstranjeni iz rukovodstva podružnice. Tada više nisu birali sredstva, i bili su protiv svih koji su bili za progres. Taj njihov bijes je i razumljiv, jer je to za sve centrumaše i u drugim sindikatima bio prvi i najveći udarac, nakon niza godina njihovog gazdovanja u rukovodstvu. Ovaj događaj odjeknuo je i kod drugih strukovnih sindikata u Sarajevu i u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine. Radi toga, oni nisu mirovali i sve svoje snage su usmjerili da onemoguće novi odbor podružnice u radu i poduzimanju borbenih akcija.

Novi odbor je odmah razvio živu akciju na daljem okupljanju radnika u sindikat, na rasturanju štampe, raznih brošura i knjiga, na formiranju posebne kulturne i omladinske sekcije, u kojima su redovno održavani masovni sastanci i prerađivani materijali iz marksističke literature, organizovani zajednički izleti na kojima su se pretresali aktuelni ekonomsko-politički problemi i događaji. Preduzete su mjere za uključivanje mladih radnika u razne sekcije, KUD »Proleter«, glazbeni zbor »Sloboda«, sportski radnički klub »Hajduk« i planinarsko društvo »Prijatelj prirode«.

Za rad ovih sekcija bila su potrebna i materijalna sredstva, a naročito za nabavku razne literature. Članovi sekcija su rješavali taj problem dobrovoljnim prilozima. Osim toga, članovi sekcija bili su referenti po raznim tezama za koje su se duže morali pripremati. Svake sedmice podnošeno je izlaganje izraslijih drugova, a zatim diskusija koja je trajala po nekoliko časova.

Radnici koji su se okupljali u ovim sekcijama bili su osnovna snaga u svim akcijama koje je poduzimao sindikat. Kada je došao

rat, članovi sekcija odazvali su se pozivu KPJ za borbu protiv okupatora. Nema niti jednog koji je stao na stranu izdajnika. Većina ovih drugova dala je i svoje živote u borbi ili u fašističkom logoru, među njima su: Alija Hodžić, Danko Marlović, Mišo Popović, Avdo Pašukan, Adela Sunarić, Safet Panjeta, Salomon Romano, Todor Altarac, Šandor Gutman i drugi.

Rad na učlanjivanju radnika u sindikat, a potom rad na kulturno-političkom i ideološkom polju, doprinio je podizanju klasne svijesti, što je opet bio uslov za učvršćenje i omasovljenje sindikata, kako bi se moglo pristupiti borbi za poboljšanje ekonomskog položaja radnika kroz tarifne akcije. U tim akcijama se, također, podizala klasna svijest radnika, učvrstilo jedinstvo i jačala njihova borbena odlučnost.

Prva naša tarifna akcija poduzeta je 1937. godine među krojačkim i konfekcijskim radnicima koji su izrađivali željezničke uniforme. U vezi s tim, oko deset krojačkih majstora privatnika ujedinilo se u zadrugu i tako su bili u mogućnosti da na aukciji dobiju izradu željezničkih uniformi.

Pogodba je bila nepogodna i za majstore, zato su morali prikupiti veći broj radnika da bi u određenom roku izradili uniforme i upravo na tim radnicima su htjeli da ušićare. Radnici su radili po 16 sati, a zarade su bile veoma male. S tim radnicima imali smo mnogo pojedinačnih razgovora i, na kraiu, uspjeli organizovati konferenciju sa svim radnicima. Kada smo ocijenili da postoje mogućnosti pokretanja akcije i njenog uspjeha, donesena je odluka da se pode u akciju. Radnici naelektrisani i pritisnuti teškim životnim uslovima, istupili su otvoreno sa svojim zahtjevima i iskazali spremnost da stupe u štrajk. To je ujedno prva tarifna akcija našeg sindikata od 1926. godine. Prihvaćen je zahtjev radnika, pa je formiran posebni tarifni odbor. Ovom odboru je prigovoreno da nije postupio po svim zakonskim propisima i centrumaši su, zajedno s policijom, nastojali da ovaj štrajk proglase protuzakonitim i divljim. Zato smo tražili intervenciju Radničke komore kod vlasti kako bi dokazala i legalnost ove akcije i opravdanost radničkih zahtjeva. Centrumaši i policija, a i Radnička komora, pod pritiskom javnog mnjenja, bojeći se da se ova akcija ne rasplamsa i ne dobije šire razmjere, morali su popustiti i sugerirati poslodavcima da prihvate zahtjeve radnika.

Kasnije je vođen štrajk u Tvornici čarapa »Ključ« 1938. godine i neke akcije u krojačkim radionicama. Zatim je uslijedila borba za sklapanje kolektivnog ugovora, kao i za priznavanje sindikalne organizacije od poslodavaca.

Krajem 1940. godine održan je širi sastanak tekstilnih radnika u stanu Adele Sunarić, koji se nalazio do same Komande žandarmerije. Tom sastanku prisustvovali su mnogi aktivisti sindikata tekstilaca, kao: Roza Papo, Rezak Hatibović, Alija Hodžić, Ankica Albahari, Senija Pilavdžić, Jovanka Čović, Hamid Čolić, ja i dr.

Na sastanku govorili su Mladen Knežević Traktor i Duro Špoljarić. Dogovorili smo se da treba nastojati da se omasovi sindikat kako bi se ojačalo jedinstvo radničke klase i da se organizuje odbor protiv skupoće u preduzećima i radionicama, pošto je skupoća jako pogađala radnike.

Bilo je govora i o intenzivnijem kulturno-prosvjetnom i ideološko-političkom uzdizanju članstva sindikata. Uspjeh ovog sastanka, između ostalog, bio je i u tome da, iako je bilo prisutnih 25 do 30 drugarica i drugova, za njega nije saznala policija.

Zabrana URSS-ovih sindikata nije za nas tekstilce značila prestanak borbe za bolje uslove rada i života, za jedinstvo radničke klase i protiv skupoće, nego smo sada ukazivali radnicima da je vlada Cvetković - Maček prišla još većoj fašizaciji zemlje, oduzimajući radničkoj klasi legalnu mogućnost borbe za bolje životne i radne uslove i tako je prepustila nemilosrdnoj eksploataciji kapitalista. Objašnjavali smo radnicima da je potrebno boriti se protiv ovakve nenarodne vlade, a za najšire demokratske slobode, u koje spada i sloboda sindikalnog organizovanja radničke klase.

ANKICA PAVLOVIĆ-ALBAHARI

ŠTRAJK I DEMONSTRACIJE RADNICA TVORNICE ČARAPA »KLJUČ«

Položaj tekstilnih radnica u tvornici »Ključ« u Sarajevu bio je gotovo nesnošljiv. Na prvi pogled, izgleda paradoksalno da su radnice jedne tvornice koja je bila poznata po kvalitetu svojih proizvoda i njihovom odličnom plasmanu, živjele i radile pod tako teškim uslovima. Naše zarade bile su toliko male, da nisu mogle podmiriti ni najosnovnije životne potrebe. Najveći broj radnica imao je nadnicu od 8 do 10 dinara. Naročito je bilo teško onim drugaricama koje su imale djecu. Ovakvoj situaciji treba dodati i nepodnošljive uslove pod kojima smo radile. Na primjer, u odjeljenju gdje se vršilo formiranje i sušenje čarapa, u kojem je posao iziskivao maksimalne napore, radilo se pri temperaturi od 40 stepeni, tako da su radnice često padale u nesvijest. Naravno, ovakvi slučajevi budili su u nama osjećanja dubokog revolta i mržnje. Bijeda, maltretiranje i teški uslovi rada, zbijali su naše redove i ulivali nam snagu da otpočnemo nepomirljivu borbu protiv poslodavaca i svega onoga što nas je lišavalo najosnovnijih životnih potreba.

Pod uticajem naprednih radnika i drugova izvan naše tvornice, među nama je sve više sazrijevala odluka da ovakvom stanju učinimo kraj i da otpočnemo s konkretnim akcijama. Odluka je bila tim čvršća što su poslodavci ubirali sve više profita, bogatili se i, na naš račun, gradili i kupovali palate, a u samoj tvornici, preko izvjesnog broja poslovođa, pooštravali režim radnih odnosa i radne uslove.

Prva akcija radnica svela se na organizovanje u Savez tekstilno-odjevnih radnika URSS-a. Prvih dana sav teret akcije spao je na nas, nekoliko radnica, a kasnije, na naše veliko zadovoljstvo, u sindikat su pristupile gotovo sve radnice. To nam je ujednp bio i najpouzdaniji dokaz da je svijest o potrebi solidarisanja i vođenja zajedničke akcije sazrijevala kod svih radnica.

Godine 1938. zatražile smo od vlasnika tvornice povišenje nadnica za 25 para po satu. Poslodavac je, međutim, odbio i da razgovara o našem zahtjevu. Poslije smo odlučile da organizujemo štrajk. U oviru sindikalne organizacije izabrali smo štrajkački odbor koji je trebalo da održava svakodnevnu vezu sa štrajkačima. Poslije izvršenih priprema, objavile smo štrajk. Za vrijeme štrajka cjelokupni kolektiv fabrike svakog dana se okupljao u prostorijama i u dvorištu Radničkog doma, gdje su vršena konsultovanja i objavljivani rezultati pregovora. U tim trenucima nismo ostajali bez podrške i simpatija ostalih radnika i naprednih građana Sarajeva. Sjećam se da smo, preko sindikalne organizacije, dobijali i izvjesnu materijalnu pomoć.

štrajk je trajao oko šest nedjelja. Završio se neuspjehom. Međutim, uvjerena sam da bi štrajk imao uspješniji završetak i da bismo se izborili za postavljeni zahtjev, da nisu na štrajkače i štrajkački odbor negativno i razorno djelovali funkcioneri tadašnje Radničke komore, koja je bila u rukama oportunistički i prorežimski nastrojenih ljudi.

Poslije prekida štrajka, vratili smo se na posao bez ostvarenih zahtjeva, odnosno bez povišice, Iako smo bili nezadovoljni, neuspjeh je još više pojačao mržnju protiv kapitaliste koji je, čineći se pred javnošću humanim, u vrijeme dok smo mi štrajkovali, poklonio »Crvenom krstu« oko dva miliona dinara. Teško je opisati raspoloženje i atmosferu među nama za vrijeme štrajka. Nastupili su novi dani. Duh kolektivnosti i vjere osvajao nas je, hrabrio i podsticao. Drugarstvo među radnicima sve je više raslo. Preko sindikata i u međusobnom svakodnevnom dodiru, nastojale smo da jedna prema drugoj pokažemo što veću pažnju i pružimo pomoć u nevolji.

Nekako baš u to vrijeme su počeli sve češće u fabrici da se organizuju sastanci na kojima su radnice upoznavane s revolucionarnim zadacima i političkom borbom koju vodi KPJ protiv tadašnjeg režima i rastuće fašističke opasnosti. Aktiv naprednih radnica fabrike održavao je stalnu vezu s naprednim radnicima i radnicama iz drugih sarajevskih preduzeća. Često smo organizovali izlete koji su vremenom postali jedna od najpogodnijih formi zbližavanja sarajevskih radnika. Na izletima su, pored kulturno-zabav-

nog programa, bila organizovana i predavanja o aktuelnim političkim i drugim događajima, a učestvovao je i izvjestan broj napredne studentske omladine.

Za sve ovo vrijeme borba za naša prava, veće plate i bolje uslove rada nije se prekidala. Da bismo ostvarili svoje opravdane zahtjeve, služili smo se raznovrsnim načinima. Tako smo jednom uspjeli da izdejstvujemo povišicu i bez štrajka. Naime, naš poslodavac je imao velike porudžbine koje je morao izvršiti. Koristeći se ovim momentom, postavili smo zahtjeve za povišenje nadnica. Plašeći se da ćemo stupiti u štrajk i da zbog toga neće uspjeti izvršiti obaveze, poslodavac je pristao da nam povisi nadnice.

U fabrici je već radio dobro organizovan aktiv radnica koje su učestvovale u sindikalnom radu, rasturale radničku štampu i sve više iskazivale svoju pripadnost naprednom radničkom pokretu. U svim odjeljenjima tvornice imale smo svoje povjerenike. U odjeljenju za namotavanje prediva najaktivnija je bila Selveta Čolić, u mašinskom odjeljenju za pletenje čarapa Senija Pilavdžić i Jelena Kukavica, u odjeljenju za sastavljanje čarapa (ketleraj) Habiba Jajatović i Nada Mioč, a u pakeraju Rikica Pardo, Luca Perišić, Ramiza Saračević, Safija Mulalić, Ankica Vlašić, Hanika Altarac, Dževada Avdagić i druge. U knjigovodstvenoj kancelariji naš čovjek je bio Salamon Konforti, koji je bio veoma aktivan i pružao nam veliku pomoć. Najjači aktiv bio je u pakeraju, pa je i razumljivo što je poslodavac uporno nastojao da ga razbije. U tome se služio najraznovrsnijim sredstvima. Tako je, na primjer, ponudio Rikici Pardo da se prihvati dužnosti nadglednice. Međutim, ona je to odbila.

U takvoj situaciji je počelo otpuštanje radnica koncem 1939. godine. Međutim, tada je u pogledu naše organizovanosti i snage situacija bila sasvim drukčija. Imale smo iskustvo iz 1937. i 1938. godine. Bile smo čvršće zbijene, znale smo kako se treba boriti i šta treba raditi. Pa ipak, najznačajnija je bila činjenica da je Partija, u to vrijeme, imala već veliki uticaj na radnike mnogih sarajevskih preduzeća, pa i na naše. Tada su već i tekstilne radnice drugih preduzeća bile čvršće povezane s nama kroz rad u partijskoj organizaciji ili posredstvom našeg sindikata koji je tada bio jedan od najjačih u Sarajevu.

Narod je otvoreno iskazivao svoje nezadovoljstvo prema politici vladajućeg režima. S druge strane, životni standard radnika stalno je padao, jer cijene na tržištu su rasle. Ove okolnosti omogućile su nam da svaka naša akcija koju bismo preduzeli, naiđe na podršku, pomoć i simpatije ogromnog dijela stanovništva i da pozitivno odjekne u javnosti. U ovakvoj situaciji bile smo uvjerene

da je neophodno organizovati novi štrajk. Međutim, Mjesni komitet KPJ u Sarajevu donio je odluku da se to ne učini s obzirom na situaciju koja više odgovara poslodavcu. Zaključeno je da se organizuje jedna javna, demonstrativna akcija kroz grad, koja bi, izvikivanjem parola i masovnim učešćem radnika i radnica, istakla naše zahtjeve za rješenje zaposlenja radnica i, istovremeno, pokazala naše neslaganje s politikom vlade Cvetković - Maček.

S tim ciljem je organizovan sastanak u stanu Safije Mulalić. Našu predstavku u kojoj smo nabrojali sve zahtjeve, trebalo je da banu preda delegacija od ^edam radnica, koju smo na tom sastanku izabrale. U delegaciji su bile: Rikica Pardo, Lucija Perišić, Safija Mulalić, Selveta Colić, Fina Grubor, Ramiza Saračević i ja. Na sastanku je određen i dan kada je trebalo da se održe demonstracije. Bila je to srijeda, 15. januara 1941. godine.

Sutradan, poslije održanog sastanka kod Safije Mulalić, upoznale smo ostale radnice da ćemo u srijedu u 11 sati, na znak sirene, napustiti posao, izaći na ulicu radi demonstracija i da će tog istog dana biti predata naša predstavka banu. Radnice su s velikim oduševljenjem prihvatile i pozdravile našu odluku.

Na sam dan demonstracija sve pojedinosti plana koji je sačinjen na pripremnim sastancima, bile su uspješno izvedene. Tačno, u zakazano vrijeme radnice su sve izašle na ulicu. Jedino je glavni poslovođa fabrike pobjegao i zaključao se u nekoj prostoriji na tavanu. Vijest o našoj akciji brzo se pronijela gradom. Radnici i radnice sarajevskih preduzeća pristizali su sa svih strana. Ali, ubrzo je za sve saznala i policija i formirala čvrst kordon pred zgradom Banovine. Policajci su pokušali da ometu sakupljanje radnika, ali su već u prvim sukobima uvidjeli da je to nemoguće.

Članice delegacije uspjele su da se nekako probiju do glavne kapije, a zatim i do bana. Odmah smo mu saopštile naše zahtjeve i predale pismenu predstavku. Dok smo razgovarale s banom, pred zgradom je situacija bivala sve eksplozivnija. Kroz zatvorene prozore do ušiju bana su dopirali radnički povici: Hljeba i rada! Dolje fašizam! Živjela Komunistička partija Jugoslavije!

Zaprepašćen onim što se napolju događalo, ban nas je otpustio, zbunjeno govoreći: »Šta se to napolju događa?... Idite natrag na posao. Vidjećemo, samo bez galame i buke po ulici«! Na to smo izašle i priključile se masi demonstranata. U tim momentima sukobi s policijom su učestali. Radnici se nisu plašili da goloruki nasrću na policajce koji su nas napadali pendrecima. Mnogim drugaricama, Muslimankama, policija je nasilno skidala žarove i cijepala haljine, što je izazvalo još veći revolt. Pa i pored svega,

policajci nisu uspjeli da nas rastjeraju. Ulicama Sarajeva neprestano su odjekivale revolucionarne parole, iako su nam nad glavama neprestano stajali pendreci.:

Iako je policija usput i neprestano hapsila demonstrante, uspjeli smo da stignemo do Baščaršije, gdje se nalazio veliki broj seljaka. S povicima »Živjelo jedinstvo radnika i seljaka!«, radnici su demonstrirali uprkos nastojanju policije da ih rastjera. Demonstracije su trajale do noći.

Poslije su započela hapšenja. Iz naše fabrike bilo je uhapšeno nekoliko desetina drugova i drugarica, od kojih je jedna grupa zadržana u zatvoru više od šest nedjelja, a zatim predana sudu. Među uhapšenim aktivistima bili su: Rikica Pardo, Lucija Perišić, Hanika Altarac, Safija Mulalić, Fin'a Grubor, Miljenko Cvitković, Rešad Dizdarević, Salamon Konforti, ja i drugi. Znam da je policija naročito mnogo tukla Miljenka Cvitkovića, Salamona Konfortija i Rešada Dizdarevića. Međutim, svi drugovi i drugarice koji su se poslije ovih demonstracija našli u zatvoru, veoma su se dobro držali. Zahvaljujući takvom njihovom držanju, policija nije uspjela da provali partijsku organizaciju Sarajeva.

Brojna hapšenja bila su epilog demonstracija radnika 1941. godine, Iako demonstracije, s formalne strane, nisu doprinijele zadovoljenju naših zahtjeva, iako se stanje poslije toga nije popravilo, ipak je i ova akcija, kao i prethodne, imala veliki značaj za čvršće zbijanje radničkih redova.

REŠAD DIZDAREVIĆ

O NEKIM AKCIJAMA SINDIKATA TEKSTILACA I HAPŠENJU POVODOM JANUARSKIH DEMONSTRACIJA 1941. GODINE

Ovdje ću pisati o štrajku krojačkih radnika - konfekcionara koji je počeo u drugoj polovini mjeseca septembra 1940. godine i o velikim demonstracijama januara 1941. godine, u kojima su tekstilni radnici uzeli znatnog učešća. U sindikatu tekstilnih radnika bio je tada jak uticaj Partije i obje ove akcije bile su inicirane i rukovođene od partijskih aktivista u njemu, bez obzira što su se u rukovodstvu sindikata još uvijek nalazili reformističko-oportunistički funkcioneri (socijaldemokrati).

štrajk krojačkih konfekcijskih radnika počeo je u drugoj polovini septembra mjeseca 1940, a završen je sredinom oktobra iste godine, štrajk je trajao 15-20 dana i u njemu je učestvovalo oko 300 radnika sa cijelog područja grada.

U štrajkačkom odboru bilo je 10 - 12 radnika, a medu njima: Franjo Zrinušić, Hamdo Čolić, Meho Musić, Mato Kovačević i ja. Ostalih se ne sjećam.

Atmosfera i raspoloženje za štrajk su bili povoljni s obzirom na uspjeh metalaca i opšte raspoloženje radnika koji su radili u konfekciji. Imali su radno vrijeme od 12 sati, obično su radili više, malo su bili plaćeni po komadu i na krojačkim radnicima su zarađivali mnogi, najviše trgovci (»Lav«, radnja za prodaju konfekcije, Eliša Musafija i dr.). Kroz rad u sindikatu porasla je svijest radnika, vjera u sebe i sindikat, osjećala se potreba za kolektivnim nastupom za poboljšanje svog položaja. Prije štrajka, mi, aktivisti

organizovali smo gotovo sve radnike ove struke u sindikat, redovno se plaćala članarina i time su se radnici čvršće vezali za svoju organizaciju. Ja sam bio sindikalni povjerenik u radnji Mehmedalije Abduzaimovića, tu su svi radnici bili organizovani u sindikat. Kada je predloženo da se štrajkuje, ogromna.većina radnika je to prihvatila bez rezerve.

Kada je počeo štrajk, došla je do izražaja čvrsta odlučnost radnika i radnica da se istraje do kraja. Formirane su štrajkačke straže i patrole koje su kontrolisale i obilazile sve radnje. Bilo je pokušaja nekih poslodavaca (Anto Kovačević, imao je radnju na Bistriku, Mehmed Koradžić, ima i sada radnju kod Begove džamije, Mato Perić i dr.) da ometu štrajk i čak su angažovali štrajkbrehere iz Hrvatskih radničkih sindikata. Međutim, solidarnost radnika je došla do punog izražaja. Štrajkačke straže i patrole su fizičkom silom i upozorenjima spriječile da bilo ko radi, izuzev samih vlasnika radnji. Bilo je lijepo pogledati kako su se zajedno sa nama borile muslimanske žene i djevojke koje su radile u konfekciji, savjesno i uporno čuvale stražu i štitile svoja prava. To je, u krajnjoj liniji, i odlučilo ishod štrajka. Bilo je incidenata i sukoba radnika sa štrajkbreherima i poslodavcima. Jedan incident mi se posebno urezao u sjećanje. Nas pet radnika, kao patrola, obilazili smo pojedine radnje. Osim mene, znam da je tu bio još Meho Musić. Od nekih radnika smo dobili obavještenje da vlasnik jedne radnje, Mehmed Koradžić, daje noću tajno skrojeni materijal da mu kod kuće (na »sic«) rade neke žene sa područja Logavine ulice. Mi smo mu postavili zasjedu, negdje na vrhu Logavine ulice. Naišao je kasno noću (oko 22 sata) sa jednim nosačem, koji je nosio dvije vreće skrojenog materijala. Ranije smo se dogovorili ako uhvatimo takav materijal, da ga spalimo. Kada smo izašli iz mraka, Koradžić je odmah osjetio o čemu se radi, potegao je revolver i opalio (ne znam da li je pucao prema nama ili u vazduh, vjerovatnije ovo drugo) i pobjegao, iskoristivši zabunu koja je nastala, u prvu kapiju, zajedno sa nosačem i zaključao vrata. Mi ga zbog toga nismo mogli dalje proganjati, a i zbog činjenice što je mogla svaki čas stići policija koja bi jedva dočekala da nam nešto pripiše i zatvori nas. Teško bi bilo dokazati ko je pucao i zašto. Razišli smo se, obavijestili naše u sindikatu i poduzeli još oštrije mjere kontrole.

Ne treba, čini mi se, posebno napominjati da smo imali punu moralnu podršku u ovom štrajku od svih radnika grada Sarajeva.

U toku štrajka bilo je više susreta između poslodavaca i štrajkačkog odbora i bilo je natezanja i pregovora pojedinačnih i na sastancima. Otpor su naročito davali poslodavci čija sam ime-

na već pomenuo. Bitka se, u stvari, vodila i sa trgovcima koji su zarađivali ponajviše.

Za vrijeme štrajka je postojao i fond solidarnosti, vjerovatno je izdvajan iz članarine koju smo plaćali sindikatu. S tim novcem su pomagani samo oni koji su bili u posebno teškom položaju, obično oni koji su izdržavali brojniju porodicu. Zajednički smo se za vrijeme štrajka hranili u Radničkom domu, dajući koliko je ko mogao za nabavku osnovnih namirnica. U domu se, u isto vrijeme, intenzivno radilo na političkom, kulturno-zabavnom i sportskom planu.

Nakon 15 do 20 dana štrajka, konačno je postignut sporazum i potpisan kolektivni ugovor sredinom oktobra mjeseca 1940. godine. Ugovor je potpisan u zgradi tadašnje Drinske banovine. Ispred radnika ugovor su potpisali Franjo Zrinušić, Meho Musić i još četiri radnika, kojima ne znam imena, a ispred poslodavaca njih trojica, kao i tadašnji ban Drinske banovine.

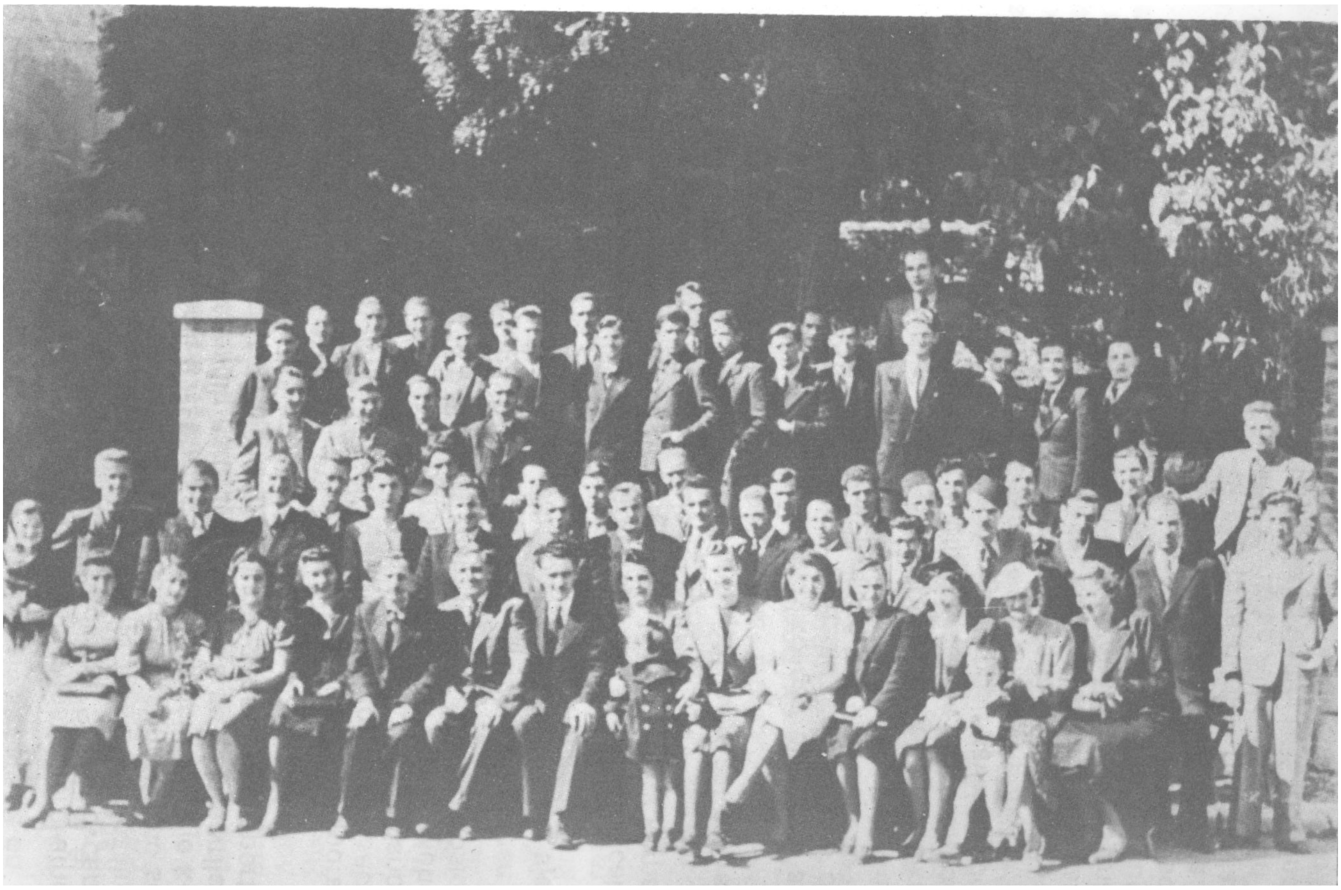
Štrajkom i potpisivanjem ugovora postignuto je, prema sjećanjima, sljedeće:

1. Povećanje plaćanja po komadu (radilo se serijski i plaćalo se po komadu, npr., hlače, prsluci i si.) oko 30%. Za neke komade više, za neke manje, ali u prosjeku oko 30%.

2. 10-satno radno vrijeme. Ranije je trajalo dvanaest sati, a i to se nije poštovalo.

3. Da se niko ne može zaposliti ukoliko nije član URS-a i naše pravo da možemo kontrolisati tu klauzulu. To je jedan od najvećih uspjeha i nesumnjiva afirmacija URS-a.

To su, prema sjećanju, bili osnovni rezultati ovog štrajka. Mislim da je najviše postignuto u okupljanju radnika, njihovom organizovanju i organizovanom suprotstavljanju poslodavcima, podizanju svijesti radnika i vjere u sebe i svoje snage. Radnik je, u stvari, porastao u svojim vlastitim očima, sagledao svoje mogućnosti i shvatio da je snaga u njegovoj klasnoj organizovanosti. Nije potrajalo dugo, u borbi tekstilnih radnika došlo je do još značajnijih događaja koji su odjeknuli u Sarajevu. To su bile demonstracije radnica Fabrike čarapa »Ključ«, ali je u njima učestvovao i veliki broj radnika drugih struka i skojevaca. Ova demonstracija je bila zakazana negdje oko 11 ili 12 sati prije podne, pred tadašnjom Banovinom. Mene je o ovome upoznao Alija Hodžić dan ili dva ranije. To je bilo vrijeme kada su bili zabranjeni URS-ovi sindikati, njihove prostorije zapečaćene, a arhiva odnesena u policiju. Zabrana je uslijedila na novu 1941. godinu.

Poslije uspjelog štrajka krojačkih radnika, oktobra 1940.

Prije nego nastavim, dvije napomene. Ja sam tog jutra dobio od Tine Romano letke Centralnog komiteta KPJ i sliku Staljina. Po pravilima konspiracije, to nisam smio kod sebe držati, s obzirom da idem na demonstracije.

Kraće vrijeme prije demonstracije u Sarajevo je stigao Đoko Kosmajac, poznati agent beogradske policije i specijalista za istrage nad komunistima. Mi smo bili upozoreni da je u gradu i drugovi .koji su ga poznavali, pokazali su nam ga na ulici, tako da smo svi znali kako izgleda.

Mustafa Begić, radnik sajdžija, i ja dobili smo zadatak da odemo do Berze rada i pozovemo nezaposlene radnike, kojih je tamo uvijek bilo, da učestvuju u demonstracijama. Begić i ja smo krenuli današnjom Titovom ulicom, prema Berzi rada. Okupirani zadatkom kojeg smo dobili, dogovarali se kako to da izvršimo i nismo mnogo obraćali pažnju na okolinu, niti smo bili oprezni. Tako nismo primijetili da je zgrada Banovine blokirana sa svih strana agentima, kojih je, kako smo kasnije vidjeli, bilo mnogo. Pred zgradom Direkcije željeznica odjedanput sam osjetio da su me s obje strane uhvatile nečije ruke, kao i Begića. Bili su to agenti. Nije mi jasno ni danas da li su nas uhapsili što smo, možda, glasnije govorili ili su hapsili sve koji su u tom trenutku naišli tim putem. Kada su me poveli, tek sam došao sebi i sjetio se šta držim u džepu, ali je bilo sve kasno, s obzirom da su me agenti čvrsto držali. Nisam imao nikakvih šansi da letke odbacim. Uveli su nas kroz glavni, svečani ulaz u zgradu Banovine i odveli u prostoriju lijevo, gdje nas je očekivalo nekoliko agenata sa Kosmajcem na čelu. Vidjeli smo da ima još nekoliko uhapšenih prije nas. Kosmajac je odmah prišao pretresu, prvo mene pa Begića. Letke CK i sliku Staljina je odmah našao i od tada sam dobio poseban »tretman«. Svezao me je jedinog i postavio uza zid, u ćošak, da gledam u njega, što se u policijskom žargonu zvalo »učiti kineski«.

Stalno su pristizali novi zatvorenici, tako da nas je bilo već oko tridesetak.

Tu se završilo moje učešće u demonstracijama i ne znam kako su se završile. Oko jedan sat su došla policijska kola i odvezla nas u zgradu policije na Obali.

Đoko Kosmajac me je odveo na I sprat, u jednu kancelariju na desnoj strani, i počeo »obrađivati«, tj. tući. Tukao je divljački, želeći da sazna odakle mi leci, ko sve zna za njih, da li zna Begić, itd. Nisam mogao doći sebi od udaraca, bio sam prosto zanijemio, što je njega još više ljutilo. Posebno se razbjesnio kada sam

rekao da sam to našao u parku, na klupi. Poslije smo odvedeni u zgradu Beledije.

Smješteni smo po ćelijama, a u samicama smo bili: Miljenko Cvitković, Drago Kapri, Salamon Konforti, Slobodan Vuković (ne onaj iz Mostara, nego neki čiji je otac bio sudski poslužitelj) i ja. Saslušavani smo danonoćno, tuče su postale naša svakidašnjica, a najgore je bilo to što smo bili izolovani u samicama i nismo znali kako se stvari razvijaju. Saslušavani smo najviše na tavanu Beledije, u nekoj policijskoj učionici, po ćelijama i u zgradi policije na Obali, kao i u kancelarijama Beledije.

Tukli su, koliko znam, najviše Miljenka Cvitkovića, koga su znali kao komunistu i španskog borca, a onda mene zbog letaka i slike Staljina koju mi je Doko stalno poturao pod nos. Naravno, tukli su i ostale.

Poslije prvih saslušavanja, počelo je »prosijavanje«, tako da je većina puštena iz zatvora, među njima i Mustafa Begić, a, na kraju, ostalo nas je šestorica, imena već sam pomenuo. Bio sam u prilično teškoj situaciji, imao sam prebijeno rebro i nisam mogao da spavam, dobio sam groznicu, ali od svega je najteža bila izolacija. Ipak su dopirale i do nas neke vijesti, ali su one bile oskudne. Zbog toga mi je ostao u sjećanju ljudski postupak jednog policajca. To je bio Belak (otac Štefice Belak), koji je radio u kartoteci, na otiscima prstiju. Ostali smo sami i on me je pitao: »Da li su vas mnogo tukli«. Bojao sam se provokacije, ali sam, ipak, rekao da jesu. On je onda nastojao da me ohrabri, razgovarao je sa mnom tiho, a u džep mi je stavio nekoliko cigareta. Kasnije, skoro svakog dana, kada bi naišao pored moje ćelije, ubacivao mi je nekoliko cigareta. To je bilo jedino osvježenje i donekle ohrabrenje za mene. Kasnije sam doznao ko je on.

Nakon dvadesetak dana smjestili su nas u zajedničku ćeliju: Salamona Konfortija, Dragu Kaprija, Slobodana Vukovića i mene, dok je Miljenko i dalje ostao u samici. Povremeno su dovodili i odvodili ponekog zatvorenika. Spavali smo odvojeno po dvojica na dvije drvene »palače«, na svakom kraju po jedan. Morali smo stalno ležati ili sjediti, ponekad pojedinačno šetati, a nismo smjeli međusobno razgovarati. Sa nama je u ćeliji bio stalno jedan policajac, koji se smjenjivao svaka četiri sata. Mi smo odmah počeli živjeti kolektivnim životom, sve što se dobijalo, dijelili smo na jednake dijelove, s tim što je imao prednost onaj ko je bolestan. Konforti je rukovodio kolektivom, a bio je veoma snalažljiv, pošten i dobar drug. Preko jednog stražara smo nabavljali cigarete (pola nama, pola njemu), uopšte bilo je lakše živjeti zajedno. Saslušanja su bila rjeđa.

Koncem februara, nas šestorica smo predani Okružnom sudu u Sarajevu. Ponovno smo smješteni u samice na V spratu Okružnog zatvora. Režim je, ipak, bio liberalniji, mogli smo da dobijemo knjige na čitanje, a određeni su nam i advokati. Moj advokat je bio Joža Engel.

Pozivali su nas na saslušanja, ali je istražni sudija bio vrlo korektan. Partija je očigledno imala uticaj na tok stvari od kako smo prešli u sud. Razgovarao sam sa Engelom nekoliko puta, pregledali smo zapisnike i poricali ih do kraja, govoreći da su pisani samovoljno, da ako je neko potpisao, ne zna šta je potpisao, bez obzira da li je bilo nešto značajno ili ne.

Ja sam se, po dogovoru sa drugovima i advokatom (sada su veze među nama bile dobre), žalio da sam tučen, tražeći da mi se izda ljekarsko uvjerenje. Tražio sam to energično i jednog dana me je jedan policajac odveo u Državnu bolnicu, na pregled. Išao sam, čini mi se dva puta, pješke, vezan, a za tu priliku mi je Miljenko pozajmio kaput, jer su mi hlače bile pocijepane. Pregledali su me na hirurškoj i internoj klinici, šetali me tamo i ovamo, utvrdili da je rebro prebijeno, ali mi niko nije htio, ili nije smio, dati uvjerenje o tome.

Zbog poznatog raspoloženja naroda u martu 1941. godine, snažnog uticaja Partije i njene aktivnosti da nam se olakša situacija i pomogne, pušteni smo iz sudskog zatvora negdje oko 21. marta 1941. godine.

JOVANKA ČOVIĆ

SAVJETOVANJE O RADU U SINDIKATIMA OKTOBRA 1940 I FEBRUARA 1941. GODINE

Stavovi Pete zemaljske konferencije KPJ bili su jasan putokaz za daljnje akcije, ali i potvrda pravilnosti stavova koje je imala Partija posljednjih godina i mjera koje je u tom periodu poduzimala za uključivanje što većeg broja radnika u sindikalne organizacije, za aktivno djelovanje komunista na stvaranju radničkog jedinstva i vođenju većeg broja kako štrajkačkih tako i tarifnih akcija.

Konferencija je zauzela jasan stav da bez upornog rada komunista u svim sindikatima gdje se nalaze radnici, nema jedinstvene radničke klase, a bez toga se Partija ne može uspješno boriti, kako za trajne ekonomske interese radničke klase tako i za njene društveno-političke ciljeve.

U Sarajevu, Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu i Mjesni komitet KPJ Sarajeva poduzimaju mjere da se zaključci Pete zemaljske konferencije provedu i primijene u praksi. Bilo je nužno da se stavovi i zadaci koje je postavila V zemaljska konferencija prenesu članovima KP i simpatizerima i da se provjeri šta je sve na tom planu učinjeno. Trebalo je vidjeti koliko su ti stavovi našli mjesta u svakodnevnoj političkoj aktivnosti komunista koji su radili i djelovali u sindikatu. Pokrajinski komitet je, preko svoje komisije za sindikalna pitanja, organizovao dva savjetovanja u Sarajevu, i to prvo u oktobru 1940. i drugo, šire, u februaru 1941. godine.

U periodu od 1937. do 1941. godine znatno je ojačao i proširio se sindikalni pokret u Sarajevu i u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Komunisti, u većini oslobođeni ranijih sektaških stavova u pogledu rada u sindikatima, ulaze u sindikate i počinju da rade aktivno, vode štrajkačke i tarifne akcije, što je imalo za rezultat masovnije pristupanje radnika sindikatima i aktivnije učešće u akcijama koje su obećavale rješavanje gorućih zahtjeva radnika, kako na tarifnim akcijama tako i u pogledu političkih sloboda.

Kroz tu aktivnost jačao je i uticaj Partije na radnike, na njihovu borbenu sposobnost i spremnost da i u najtežim uslovima, progonjeni i maltretirani od policije, vode borbu za svoja prava. Upravo širina pokreta, masovno učešće radnika u političkim i tarifnim akcijama koje su vođene u ovom periodu, omogućili su da se i u uslovima zabrane rada URS-ovih sindikata, održi taj kontinuitet u radu i da se u tom periodu vrlo uspješno provede nekoliko akcija koje su i te kako pokazale tadašnjim vlastodršcima snagu i jedinstvo radnika. Jedna od takvih akcija bile su demonstracije radnika prilikom predaje predstavke radnica Tvornice čarapa »Ključ« banu Drinske banovine, koje su se, zbog masovnog učešća radnika iz ostalih preduzeća i naprednih omladinaca i studenata, pretvorile u prvorazredan politički događaj, koji je jasno pokazao da zabrana rada sindikata ne može spriječiti radnike u njihovim pravednim zahtjevima.

S obzirom na situaciju u našoj zemlji, na izdajničku politiku vlade Cvetković - Maček, zabranu rada klasnih sindikata, zatvaranje Radničkog doma, nemogućnost legalnog sastajanja, za naše političko djelovanje medu radnicima i dalje vođenje tarifnih akcija, bilo je neophodno iznaći nove polulegalne forme rada, prilagoditi ih novonastalim uslovima, održati na okupu aktiviste i dalje voditi akcije.

U toku 1940. godine formirana je sindikalna komisija pri Mjesnom komitetu Partije u Sarajevu, što jasno pokazuje koliko je Partija poklanjala pažnje djelovanju među radnicima u sindikatu. Osnovni stav Partije bio je da ne smije da zamre sindikalna aktivnost koja je uzela maha u periodu od 1938. do 1940. godine, kada je sindikat okupio radnike i kada su vrlo uspješno vođene akcije. U žiži aktivnosti Partije bila je borba za radničko jedinstvo i za neposredne interese radničke klaser povezano sa političkim zahtjevima za demokratizaciju zemlje i odbranu od nadirućeg fašizma.

Pokrajinski komitet KPJ za BiH, preko svoje komisije za sindikalna pitanja, organizovao je prvo partijsko savjetovanje o zadacima Partije u radu sindikata u oktobru 1940. godine. Zadatak savjetovanja je bio, u prvom redu, da se vidi kako se realizuju u praksi zaključci Pete zemaljske konferencije i šta je nužno dalje poduzeti na sprovođenju tih zadataka.

Savjetovanje je održano u Sarajevu, u kući u neposrednoj blizini Vojne oblasti. Kuća nije imala stanara, a zakupljena je preko Hasana Brkića. Za smještaj učesnika savjetovanja, njihovo prihvatanje i dovođenje na savjetovanje, bilo je zaduženo nekoliko drugova i drugarica čijih se imena ne sjećam. Za organizaciju savjetovanja i oezbjednost bili su zaduženi Milutin Durašković, Mladen Knežević i ja.

Savjetovanju je prisustvovalo 15 drugova: iz Mostara Mujo Pašić i Karlo Batko, iz Tuzle Pašaga Mandžić i po jedan drug iz Banja Luke, Zenice i Travnika. Iz Sarajeva savjetovanju su prisustvovali Milutin Durašković, Slavko Engel, Duro Špoljarić, Mladen Knežević, ja i, mislim, Roza Papo.

Na ovom savjetovanju konstatovano je da su u cijeloj BiH, u proteklom periodu, radnici počeli masovno ulaziti u sindikat, da je znatno povećan broj tarifnih i štrajkačkih akcija, koje su uspješno vodene i čiji rezultati doprinose većoj sigurnosti radnika u vlastite snage i solidarnost drugova. Gotovo sve akcije i štrajkovi koji su vođeni u pojedinim preduzećima ili u okviru pojedinih privrednih grana, po pravilu, bili su potpomognuti-od sindikalno organizovanih radnika iz drugih strukovnih sindikata. Ta pomoć je bila višestruka. Pored materijalne pomoći koja je skupljena među radnicima, tu su bili i borba protiv štrajkbrehera, razbijača radničkog jedinstva i sukobi sa policijom.

Konstatovano je da su se komunisti u ogromnoj većini oslobodili sektaških shvatanja i ušli u sindikate, što je pozitivno djelovalo na ostale radnike. Posebno je istaknuta potreba daljeg jačanja akcionog jedinstva radničke klase, okupljanja što većeg broja radnika i dovođenja na pozicije radničkog pokreta. S obzirom na veliki porast cijena, pogoršanje i onako teškog ekonomskog položaja radničke klase, zaključeno je da je potrebno hitno stvaranje odbora protiv skupoće u okviru preduzeća a i pojedinih gradova, u koje treba da budu uključeni i radnici koji su pripadali režimskim sindikatima. To je bilo potrebno da bi se ostvarilo jedinstvo radnika i u tim pitanjima. Takođe je zaključeno da se prilikom izbora za radničke povjerenike i za sindikalna rukovodstva, predlažu komunisti i aktivisti koji su za jedinstvo radničkog pokreta i koji su spremni da učestvuju u akcijama koje se vode za poboljšanje položaja radnika, bez obzira na sve teškoće koje prate takve akcije.

Konstatovano je da je radnička klasa postala važan politički faktor i da svoju borbu ne svodi samo na ekonomske zahtjeve nego da se bori na političkom planu, za ostvarenje široke demokratske vlade narodnog jedinstva, koja bi se uspješno suprotstavljala nadirućoj fašističkoj opasnosti.

Za nepuna četiri mjeseca, koliko je prošlo.od prvog do drugog partijskog savjetovanja, zbili su se^veoma značajni politički događaji. Vlada Cvetković - Maček sve otvorenije se veže za osovinu Berlin - Rim i sprovodi fašizaciju zemlje. Na udaru se, razumljivo, našao i klasni sindikat. Donosi se odluka o zabrani rada URS-ovih sindikata čime se pokušava radničkoj klasi oduzeti svaka mogućnost legalne borbe i sve akcije staviti van zakona.

Pokrajinski komitet KPJ za BiH je već u januaru 1941. godine donio odluku da se organizuje pokrajinsko savjetovanje o daljem radu i akcijama koje je nužno voditi u novonastalim uslovima kako za politička prava tako i za ekonomske zahtjeve. Bilo je neophodno poduzeti sve da se u takvim potpuno nenormalnim uslovima održava kontinuitet u radu i da ne zamre dotadašnja aktivnost.

Održavanje februarskog partijskog savjetovanja u tako izuzetno teškim okolnostima, tražilo je veoma brižljive i ozbiljne pripreme. Sama činjenica da je najveći broj učesnika savjetovanja dolazio iz unutrašnjosti, tražila je angažovanje velikog broja ljudi oko iznalaženja stanova i prihvatanja učesnika, dovođenja na mjesto održavanja savjetovanja i njihov povratak nakon završetka savjetovanja. Već samo to da je trebalo preko 35 ljudi prije 8 sati ujutru da uđe u zgradu i stan gdje se savjetovanje održavalo, pokazuje da je i pored svih poduzetih mjera predostrožnosti, trebalo imati i sreće da se sve završi i bez najmanjeg incidenta. Pored dolaska na savjetovanje, veliki problem bilo je da se tako veliki broj ljudi cijeli dan zadrži u stanu a da to niko iz kuće ne primijeti. Poseban problem predstavljalo je pronalaženje stana, odnosno kuće u kojoj bi se održalo savjetovanje. Trebalo je da se u kući obezbijedi sigurnost, da postoji mogućnost brzog napuštanja kuće u slučaju provale, itd. Iako je Partija raspolagala većim brojem stanova, koji su mogli doći u obzir za savjetovanje, desilo se da su svi stanovi na koje smo računali, iz raznih razloga, otkazani. Odluka da se savjetovanje održi u stanu majke Mladena Kneževića u Beogradskoj ulici, broj 32, donesena je kasno u noći, što je, takođe, tražilo veliko angažovanje da se svi koji su bili zaduženi za prihvatanje učesnika, obavijeste gdje treba da dovedu drugove. Sama kuća, u kojoj je održano savjetovanje, nalazila se u jednoj mirnoj ulici u kojoj su uglavnom stanovali činovnici, tako da ovaj kraj nije policiji bio sumnjiv i, vjerovatno, nije obraćana naročita pažnja. Jedino se tako može objasniti to što nije bilo nikakvih teškoća oko održavanja tako važnog skupa. Stan se nalazio u suterenu. Prozori su gledali u baštu, što je bila sretna okolnost, jer je bilo moguće tim putem napustiti stan u slučaju potrebe.

Majka druga Traktora je bila saglasna da se u njenom stanu održi savjetovanje i cijelo je vrijeme bila u stanu i pazila na sve što se dešavalo. Njena kuća je, inače, bila sastajalište komunista ilegalaca, koje je ona od srca prihvatala i hranila, ne misleći, pri tome, na svoju sigurnost.

Savjetovanje je počelo tačno u 8 sati 15. februara. Dolazak učesnika se odvijao po redu. Svi drugovi su došli na vrijeme. Nije bilo nikakvih teškoća prilikom ulaska u zgradu, a to nam je zadavalo najviše brige. Delegati su na određenim punktovima u gradu prihvaćeni i, preko posebno zaduženih drugova, dovedeni na sastanak.

Savjetovanjem je rukovodio Duro Pucar Stari, tada član Pokrajinskog komiteta. Na savjetovanje je došao zajedno sa Hasanom Brkićem. Prije početka rada savjetovanja, drug Stari je upozorio da u slučaju upada policije i hapšenja, niko ne smije priznati da je uhapšen u stanu nego na ulici i da nikoga od ostalih ne poznaje, osim ako ih ne veže neki privatni posao ili slično.

Uvodno izlaganje podnio je Duro Pucar Stari usmeno. Govorio je o posebnoj situaciji u kojoj smo se našli poslije zabrane URS-ovih sindikata, ali je, istovremeno, obrazložio i opštu političku situaciju u zemlji, koja je još više otežala rad. Ove teškoće, kao i nužni zadaci koji stoje pred komunistima, bili su predmet u diskusiji svih učesnika. Diskusija je nakon izlaganja druga Starog, trajala skoro cijeli dan. Većina učesnika savjetovanja učestvovala je u diskusiji i govorila o tome kakva je situacija u njihovom kraju, kakve su mjere poduzete dosad i kako misle dalje organizovati aktivnost. Gotovo svi drugovi su podržali prijedloge o daljem radu komunista u novim uslovima, pošto je zabranom sindikatima onemogućen legalan rad. Samo jedan drug je pokušao da dokaže da u novonastalim uslovima, bez sindikata, nije moguće voditi nikakve akcije niti razvijati ma kakvu aktivnost. Mišljenje ovog druga nije prihvaćeno. Naprotiv, osuđeno je kao oportunistički stav.

Nisam u mogućnosti da po sjećanju tačno preciziram zaključke i zadatke koji su na kraju savjetovanja doneseni, ali sigurno znam, da smo zakliučili da se sindikalne akcije i borba radničke klase za njen ekonomski i politički položaj moraju nastaviti iako su URS-ovi sindikati zabranjeni. Rad treba da bude pojačan, a komunisti treba da iznađu forme, metode i način kako će okupiti radnike u konkretnim i određenim akcijama. Naročito je podvučeno da te akcije treba povezati sa političkim zadacima koji su, u to vrijeme, bili u žiži svakodnevne partijske aktivnosti. Precizirani su i zadaci partijskih sindikalnih organizacija pri rukovodstvima i naglašena aktivnost borbe protiv osvajača.

PERO KAURIN

0 SINDIKATU KOŽARSKO-PRERAĐIVAČKIH RADNIKA

1 pored teških radnih i životnih uslova, poslije dužeg zatišja, kožarsko-preradivački radnici su počeli prve svoje akcije u radionici »Trebević« u Sarajevu u kojoj je bilo zaposleno 25 radnika. Potom su u toku 1935. i 1936. godine počele akcije po većim radionicama u kojima je bilo zaposleno od 10 do 20 radnika.

Akcije su pokretane za poboljšanje uslova rada i povećanje plata. Tim akcijama kod pojedinih poslodavaca je postignuto povećanje plata od 3 do 5 dinara po jednom paru cipela. Također, vršene su akcije za zapošljavanje radnika preko radničkih povjerenika. To je bila, u neku ruku, i mjera za povećanje brojnog stanja članstva u sindikatu, a time su povjerenici kod radnika predstavljali autoritet koji je dobro pomagao prilikom sazivanja konferencije ili godišnje skupštine podružnice. Stečena i već ostvarena prava radnika poslodavci su nastojali da izbjegnu ili su postojeće stanje nastojali produžiti iako su životni uslovi već bili izmijenjeni na štetu radnika.

U toku 1937. godine i polovinom 1938. vršene su pripreme za opšti štrajk obućarskih radnika u gradu Sarajevu, koji je i otpočeo početkom avgusta, a završio se uspješno polovinom septembra 1938. godine, tj. nakon punih šest nedjelja. U ovom štrajku učestvovalo je 250 štrajkača. štrajkom je postignuto povećanje plata od 5 do 10 dinara po jednom paru cipela. Poslodavci su, kako je koji pristajao na uslove, potpisivali kolektivni ugovor u kojem je, pored povećanja plata, bilo predviđeno regulisanje radnog vremena i drugih uslova, i na koji su poslodavci u potpunosti, tj.

do posljednjeg pristali, ali ne u isto vrijeme. Neki su ugovor potpisali prije a neki tek nakon šest nedjelja. U vrijeme štrajka bilo je hapšenje štrajkačkih straža koje su u zatvoru zadržavane od jedan do dva dana. Ovaj štrajk kožarsko-preradivačkih radnika u Sarajevu počeo je sa vrlo malim materijalnim sredstvima, sa svega 12 000 dinara u sindikalnoj blagajni, a završetkom štrajka ostalo je 14 000 dinara iako je na ime pomoći štrajkačima isplaćeno preko 31 000 dinara. Ovo je odraz razumijevanja i solidarnosti obućarskih radnika i sindikalnih organizacija van Sarajeva, koje su pružale moralnu i materijalnu pomoć bez obzira u kojem kraju zemlje je štrajk počeo.

Prema tome, i štrajk kožaraca u Sarajevu dobio je tada znatnu pomoć koja se pozitivno odrazila na ishod štrajka. Pomoć su pružili i radnici zaposleni u Vojnoj odjeći u Sarajevu, a pomoć je pružila i Berza rada u Sarajevu, koja je bila pod izvjesnim uticajem sindikata. Ona je davala besplatne putne troškove svakom štrajkaču koji je izjavio da bi išao iz Sarajeva za vrijeme štrajka.

Odbor podružnice, prilikom provođenja ovog štrajka, sačinjavali su: predsjednik Lazo Ridušić, sekretar Savo Dragoljević, blagajnik Meho Pašić i članovi odbora Dušan Erbest, Julije Prpić, Vojo Latinović, Tihomir Ivanović, Derviš Šukalo i Janko Koprivnjak.

Iako su na čelu Sindikata kožaraca dugi niz godina i u većem broju stajali socijaldemokrati koji su više bili kočnica za otpočinjanje i organizovanje manjih ili većih akcija, rezultati nisu izostali. Pod pritiskom članstva, oni su morali udovoljavati zahtjevima radnika.

Po završetku štrajka 1938. godine, u Sarajevu nisu prestale pojedinačne akcije po radionicama, sve do zabrane rada URS-ovih sindikata. Sindikat kožaraca, pored poduzimanja mjera za poboljšanje platnih i radnih uslova, nije zapostavio ni stručno uzdizanje radnika. Često su organizovani tečajevi za koje je vladalo veliko interesovanje među radnicima.

Uspjeh u toj sindikalnoj aktivnosti, nekoliko godina pred zabranu njegove djelatnosti, nastavak je tradicije borbe kožaraca koja je vođena dugi niz godina na otklanjanju teškog stanja u kojem su se nalazili kožarsko-prerađivački radnici između prvog i drugog svjetskog rata.

Posebna aktivnost Sindikata kožaraca razvila se od 1937. do 1940. godine, što je i bilo povod da Sindikat kožaraca bude među prvima zabranjen od vlade Cvetković - Maček, koncem 1940. godine.

Svakako da bi ovih sindikalnih akcija bilo vrlo malo da se među članovima Sindikata kožaraca nisu nalazili i članovi Komunističke partije, kakvi su poznati partijski funkcioneri Mehmed Jakubović Šemšek, Risto Mikčić, Mustafa Gluhić i mnogi drugi, koji su svojim aktivnim radom u sindikatu pridonosili ostvarivanju mnogih zahtjeva kožarsko-prerađivačkih radnika u gradu Sarajevu.

MARKO ŠRAJBER

O DRUŠTVENO-POLITIČKOJ I DRUGOJ AKTIVNOSTI PARTIJSKE ORGANIZACIJE U SBOTIČ-u

Rad u Savezu bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIČ) odvijao se u Sarajevu pod posebnim uslovima. Pored opštih teškoća koje su u radu imale sve klasne sindikalne organizacije u staroj Jugoslaviji, rad u SBOTIČ-u bio je opterećen opstrukcijom i otvorenom razbijačkom akcijom grupe socijaldemokrata. Ova pojava bila je znatnim dijelom uvjetovana činjenicom da Sarajevo, u tom periodu, gotovo uopšte nije imalo industriju, tako su se sindikalno organizovani namještenici regrutovali isključivo iz redova bankarskih, osiguravajućih, a ponajviše sitnih trgovinskih preduzeća, odnosno organizacija.

Ovakva situacija je pogodovala socijaldemokratima, da se, za razliku od stanja u podružnicama u Zagrebu, Beogradu i nekim drugim mjestima, duže održe na rukovodećim pozicijama, te da sarajevsku podružnicu pretvore u tvrđavu za pružanje otpora progresivno orijentisanim snagama pod vodstvom komunista.

Namještenici Sarajeva su se odlučno borili za osvajanje podružnice SBOTIČ-a, tj. za njegovo pretvaranje u klasnu sindikalnu organizaciju koja će se boriti za jedinstvo radnika i namještenika, za poboljšanje radnih i materijalnih životnih uslova, za pružanje organizovanog otpora fašističkoj opasnosti.

Dokle su išli socijaldemokrati iz sarajevske podružnice, najbolje se vidi iz činjenice da su zajedno sa predstavnicima Jugorasa (režimska sindikalna organizacija koju je osnovala profašistič-

ka Stojadinovićeva vlada) ušli u upravu Radničke komore u Sarajevu, tj. umjesto da se predstavnici biraju - predstavnike socijaldemokrata i Jugorasa režim je postavio.

Uviđajući da sa dosadašnjim odnosom snaga u sarajevskoj podružnici neće moći ići ukorak sa progresivnim stavovima podružnica u drugim krajevima zemlje, a naročito podružnica u Zagrebu i Beogradu, te Izvršnim i Glavnim odborom Saveza u Zagrebu, po direktivi KPJ, izvjestan broj privatnih namještenika prelazi iz Saveza privatnih namještenika u SBOTIČ. Na taj način se stvara progresivno jezgro koje se sve uspješnije suprotstavlja oportunističkom rukovodstvu.

U tom periodu su naročito aktivni bili Milutin Velimir, Mijo Sunarić, David Artur, Emil Barišić i dr.

Posljedica stalnog sukoba u uslovima kada su progresivni namještenici zadobili većinu je ta, socijaldemokrati izazivaju na godišnjoj skupštini 1940. godine rascjep i onemogućavaju, uz pomoć klasnog neprijatelja, izbor organa. Nakon rascjepa, grupa socijaldemokrata organizuje novembra 1940. novu organizaciju pod nazivom Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih, industrijskih činovnika i namještenika (SBOTIČN). Izvršni odbor SBOTIČ-a u Zagrebu imenuje u Sarajevu privremenu upravu (povjereništvo) od 3 člana, koja treba da rukovodi radom podružnice do izbora novih organa. Na čelu privremene uprave bio je Emil Barišić.

Izvršni odbor iz Zagreba sa privremenom upravom radi na sazivu vanredne skupštine, ali se ona nije mogla održati jer je vlada Cvetković - Maček donijela uredbu o zabrani zborova, a kasnije odluku o zabrani rada podružnice u Sarajevu.

Podružnica u Sarajevu, iako nije bio moguć legalan izbor njenih organa, zahvaljujući organizovanom djelovanju KPJ, radila je sinhronizovano sa Izvršnim i Glavnim odborom SBOTIČ-a na ostvarenju svojih klasnih ciljeva i pripremanju članstva na odbranu od nadiruće fašističke opasnosti.

U takvim uslovima je formirana posebna partijska organizacija u SBOTIČ-u januara 1941. godine. Članovi partijske organizacije su bili Hana Ozmo, kao sekretar, Vladimir Perić, Šalom Albahari, Slavko Engl i Marko Šrajber. U radu, organizaciji su bila od naročite koristi iskustva Vladimira Perića, koji je zbog rada u SBOTIČ-u i učešća u štrajku organizovanom u Hipotekarnoj banci iz Beograda, po kazni, premješten u Sarajevo, i Slavka Engla, koji je zbog rada u SBOTIČ-u protjeran kao sindikalni aktivista iz Zagreba u Sarajevo, šalom Albahari nije bio član SBOTIČ-a, već Sa-

veza privatnih namještenika koji je djelovao unutar URS-ovih sindikata.

Partijska organizacija je uspjela da upozna članstvo sa pozadinom rascjepa kojeg su izazvali socijaldemokrati, da poveća broj članova, pa čak i da u Zenici formira pododbor sarajevske podružnice SBOTIČ-a, da šire organizuje dopisničku mrežu za »Glasnik SBOTIČ-a«, i to tako da sami članovi pišu o stanju i problemima u svojim preduzećima, o akcijama i rezultatima koji se postižu, da prostorije SBOTIČ-a postanu mjesto gdje se njegovi aktivisti svakodnevno sastaju na dogovore o radu i analizi rezultata.

U tom kratkom vremenskom razdoblju postignuti šu i određeni rezultati u sindikalnim akcijama, tako je obezbijeđen jedinstveni nastup radnika i namještenika u akcijama koje su vodene u Tvornici čarapa »Ključ«, uspješno je vodena akcija za povećanje plata u trgovačkim preduzećima i osiguravajućim društvima, za uvođenje 8-satnog radnog vremena namještenika gvožđarske struke, a u zajednici sa zeničkim pododborom spriječeno je davanje otkaza stodvadesetorici namještenika - dnevničara.

Tako je sa predstavnikom »Jugoslovenskog čelika« postignut sporazum kojim se ovaj obavezao da ni jedan namještenik, kojem je služba otkazana, neće biti otpušten i da će namještenici - dnevničari primati iste prinadležnosti kao i stalni namještenici istih godina službe.

Pored legalnog rada unutar SBOTIČ-a, partijska organizacija je razvijala i idejno-politički rad, kako unutar same organizacije tako i među članstvom SBOTIČ-a. Članovi partijske organizacije su držali referate o opasnosti od fašizma, o izdajničkom radu vladajućeg režima, o napadu režima na klasni sindikalni pokret (povodom zabrane rada URS-ovih sindikata), itd.

Poslije upada policije u prostorije SBOTIČ-a i zabrane daljnjeg rada podružnice u Sarajevu, kada su svi koji su se zatekli u prostorijama kažnjeni sa 10 do 20 dana zatvora, s obrazloženjem da su učestvovali »na javnom zboru koji nije bio prijavljen vlastima«, partijska organizacija nastojala je održati sindikalnu organizaciju u polulegalnim uslovima, tj. na intenzivan rad po kružocima i sijelima u privatnim stanovima, na kojima se prerađivala polulegalna štampa (»Naše novine«) i dogovarale pojedine akcije i šire se objašnjavala opasnost koja prijeti zemlji od sve većeg nadiranja fašizma.

Neposredno prije napada fašista na našu zemlju, partijska organizacija je zajedno sa drugim partijskim organizacijama dijeli-

la po Sarajevu letak CK KPJ u kojem je raskrinkana uloga vlade Cvetković - Maček u vezi sa pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu i učestvovala u demontracijama 27. marta protiv pristupanja Jugoslavije tom paktu.

Istovremeno sa formiranjem partijske organizacije u SBOTIČ-u, uključen sam u rad sindikalne komisije pri Mjesnom komitetu KPJ u Sarajevu. Rukovodilac Komisije je bio Mladen Knežević.

Uslovi za rad ove Komisije bili su veoma složeni, pošto su sa 1. januarom 1941. godine raspušteni URS-ovi sindikati pa je radnička klasa ostala bez svog klasnog sindikalnog pokreta.

U takvim uslovima, komisija je u novim izmijenjenim uslovima radila na sprečavanju rasula sindikalne organizacije. To je postizala održavanjem polulegalnih skupova, vođenjem akcija po pojedinim preduzećima ili šire, po pojedinim strukama.

U tom vremenu su vođene akcije za zaključenje kolektivnog ugovora između radnika i poslodavaca kožarske struke, pojedine akcije za povećanje zarada tekstilnih radnika, za regulisanje radnog vremana gvožđarskih radnika i namještenika.

Vrlo pogodna forma sastajanja bili su razni izleti u okolinu grada, na kojim su pojedini drugovi govorili o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, kolektivno je prorađivana štampa koja je stajala na pozicijama KPJ, sa naročitim osvrtom na pojedine akcije koje su vođene u drugim mjestima Jugoslavije.

Komisija je vodila neposrednu brigu i na širenju radničke štampe po tvornicama i radionicama, te mreže dopisnika koji su za polulegalnu štampu pisali o problemima i akcijama u svojoj organizaciji, o načinu njihovog rješavanja i o potrebi jedinstva kao presudnog faktora za postizanje uspjeha u radu.

ALBERT ALTARAC I KARLO ANDRIJEVIĆ

U SAVEZU GRAFIČARA

Sindikat grafičkih radnika u kome su bili učlanjeni radnici ove struke iz Sarajeva, najstariji je sindikat u Sarajevu. Njegovi začeci datiraju još iz 1896. godine. Tokom vremena, zahvaljujući borbenijem klasnom istupanju grafičara, sa jedne strane, i nastojanju buržoazije da u ovoj gradni privrede izbjegne, u vlastitom interesu, konflikte sa radnicima, s druge strane, ovaj sindikat je stekao najpovoljniji položaj u redovima radničke klase Sarajeva. To mogu da potvrde, posebno, visoke zarade grafičara koje su u prosjeku bile nekoliko puta veće od zarada kvalifikovanih radnika drugih struka, osmosatno radno vrijeme, obezbijedeno zdravstveno i penziono osiguranje i veoma visoka potpora za vrijeme nezaposlenosti.

U periodu najvećeg režimskog pritiska na radničku klasu i njene sindikalne organizacije, naročito poslije 6-januarske diktature, sindikat grafičara bio je najmanje pogođen. Samozadovoljstvo postignutim, težnja da se živi bez sukoba sa režimom i njegovim institucijama dovela je do toga da je u ovom sindikatu zavladao oportunizam. I zato su se grafičari u redovima ostalih radnika često nazivali »elitom« od koje se ne može očekivati revolucionarna akcija i podrška borbi sindikata drugih dijelova radničke klase.

Uprkos takvog stanja u redovima grafičara, bilo je članova sindikata koji su kao aktivisti Komunističke partije nastojali da unose borbeni, revolucionarni duh i u sindikat grafičkih radnika. Tu se naročito ističe stari revolucionar i komunista od 1919. godine, Julio Varesko. Bio je biran i za člana Pokrajinskog komiteta

KPJ za Bosnu i Hercegovinu, lako ga je policijski režim stare Jugoslavije neprestano progonio, hapsio i sudio, on nikada nije prekidao sa revolucionarnom aktivnošću i bio je veoma poznato ime u partijskom i sindikalnom radu u Sarajevu. Kao dosljedan revolucionar, borio se na strani republikanske vojske Španije. Poginuo je kao komesar na madridskom frontu 1937. godine.

No, zapaženija revolucionarna aktivnost u ovom sindikatu počinje u 1939. godini i ona će se sve intenzivnije ispoljavati do 1941. godine. Nosioci te aktivnosti su bili, u prvom redu, mladi radnici. Aktivnost se ispoljavala, prije svega, u unošenju antifašističkog duha među grafičke radnike, u prikupljanju priloga za naše dobrovoljce u Španiji, priloga za Narodnu pomoć i u rasturanju napredne štampe i literature. Sve ovo je doprinosilo da se u redovima grafičkih radnika Sarajeva šire i prihvataju marksističke ideje i stavovi KPJ o aktuelnim političkim i društvenim pitanjima u zemlji.

Zahvaljujući organizovanosti ovog sindikata, bez obzira na sve njegove slabosti, grafički radnici su, odvajajući sredstva od svojih plata, podigli 1939. godine svoj vlastiti dom i time stvorili povoljnije uslove za kulturno-prosvjetni i zabavni život u svojoj sredini. Tada počinje u okviru ovog sindikata da djeluje prosvjetni odbor, omladinska, horska i druge sekcije, kao i biblioteka sa znatnim fondom napredne literature. Ovim sekcijama i oblicima sindikalnog rada okupljen je dobar broj mlađih radnika. Medu njima je bilo više članova SKOJ-a koji su razvili vrlo živu idejno-političku aktivnost u ovoj sredini. Prodiranju revolucionarnih i naprednih ideja u redove grafičara doprinijelo je i to što je Partija posvetila značajnu pažnju aktivnosti komunista među grafičarima. U tom nastojanju, ona je uputila na politički rad među grafičare Mladena Kneževića Traktora, a s istim ciljem su dolazili i drugi istaknuti revolucionari Sarajeva. Oni su uspjeli da okupe najsvjesniji dio radnika grafičara, koji su bili nosioci novog revolucionarnog i političkog duha, i učinili su mnogo da iz mrtvila otrgnu sindikalnu organizaciju grafičkih radnika. Zahvaljujući toj aktivnosti, došlo je do idejnog i političkog diferenciranja i medu generacijama starijih radnika, a što je bilo, takođe, veoma značajno. Neki stariji radnici, kao što su bili Ilija Ramljak i drugi prihvatili su stavove KPJ i pozitivno djelovali.

Kada se fašistička opasnost nadvila i nad našu zemlju, u Sindikatu grafičkih radnika došlo je do političke polarizacije među sindikalnim članstvom. Članovi KPJ i članovi SKOJ-a su se energično suprotstavili socijaldemokratskim shvatanjima u ocjeni fašističke opasnosti i njihovom podržavanju izdajničke uloge vlastodržaca buržoaske Jugoslavije koji su vodili politiku kapitulacije

pred fašistima. Svojom borbenošću su se isticali Franjo Tišma, koji je jedno vrijeme bio i član MK KPJ, Salamon Romano, Esad Abdičević, Mordo Altarac, Abdulah Sidran, Brano Radeljević, Doboslav Mandrapa, Slobodan Čubrić i drugi. Ne mireći se sa sve većim uticajem komunista u ovom sindikatu, socijaldemokrati koji su sjedili u Upravnom odboru, pokušali su uz pomoć policije da onemoguće djelovanje komunista.

Iako je do aprila 1941. godine bilo u ovom sindikatu pokrenuto nekoliko tarifnih i drugih akcija koje su inspirisali komunisti, ipak, treba reći da je u ovom vremenu najkrupniji rezultat bilo to što je većina grafičkih radnika postala svjesna šta za radničku klasu i naše narode znači fašizam i šta on donosi sa sobom. Da je to saznanje bilo takovo, najbolje potvrđuje držanje grafičkih radnika Sarajeva poslije okupacije zemlje. Grafičari su se odazvali pozivu KPJ. U 1941. godini više njih se našlo u partizanskim redovima. Drugi su, kao pristalice narodnooslobodilačkog pokreta u ilegalnim uslovima, činili ono što su mogli za pobjedu naše revolucije. Mnogi od njih, kao što su Mordo Altarac, Slobodan Čubić, Jozef Romano, Slobodan Mandrapa, dali su i život za tu pobjedu.

ZIJO SMAILAGIĆ

O DJELOVANJU SAVEZA PRIVATNIH NAMJEŠTENIKA

Pojačan uticaj komunista poslije dolaska druga Tita na čelo Partije 1937. godine, osjetio se i u Sindikatu privatnih namještenika. Dotadašnje djelovanje Saveza privatnih namještenika u istim prostorijama sa podružnicom bankovnih činovnika, sa sjedištem u Karadžića ulici 2/III, postalo je neodrživo i dolazi do odvajanja podružnice privatnih namještenika u drugu prostoriju, što je pružilo mogućnost za svestranije i aktivnije djelovanje.

Iako je u Savezu privatnih namještenika, od učlanjenih najveći broj bio trgovačkih pomoćnika iz usitnjenih trgovačkih radnji i preduzeća, ipak taj sindikat, zahvaljujući uticaju onih najsvjesnijih i političkih orijentisanih, uključenih u SKOJ i Komunističku partiju, nije svojim radom zaostajao u revolucionarnom djelovanju za ostalim sindikalnim organizacijama i naprednim djelovanjem u tom periodu.

Djelovanje ovih naprednih i revolucionarno orijentisanih članova omogućilo je da članstvo podružnice ovog sindikata uspije »razgranati svoj rad radi praćenja položaja privatnih namještenika, širenja klasnog uticaja medu ovim radnicima, zatim razvijanja antifašističkog raspoloženja i povezivanja njegovog djelovanja sa ostalim naprednim snagama u gradu Sarajevu.

Djelovanje Saveza privatnih namještenika odvijalo se na teritoriji cijele Jugoslavije, a Bosna i Hercegovina pokrivene su podsavezom sa podružnicama u pojedinim mjestima, od kojih je jedna djelovala u Sarajevu. Ovaj savez bio je u sklopu URSSJ.

Okupljanje članstva u ovu podružnicu i uticaj naprednih snaga na privatne namještenike bili su otežani, jer je većina bila zaposlena po malim trgovačkim i drugim radnjama (po 1 do 5 zaposlenih u jednoj, dok je manji broj radnji i zadruga sa većim brojem zaposlenih). Otežavajuće okolnosti za organizovanje i djelovanje bile su, pored rascjepkanosti, i poteškoće koje su proizilazile iz kolebljivog mentaliteta privatnih namještenika, zatim teškoće u zapošljavanju (u to vrijeme je bilo teško doći do bilo kakvog radnog mjesta), neograničeno radno vrijeme (u većini slučajeva od 7 sati ujutro do 7 navečer), niskih plata (u manjim radnjama kretale su se od 300 do 500, a u većim od 600 do 900 dinara mjesečno) i naročito strah od otpuštanja sa posla ako se sazna da si sindikalno organizovan, zatim proganjanja od policije, itd. Najveći broj organizovanih članova u Sindikatu sačinjavala je jevrejska omladina. Većina radnji je bilo u rukama trgovaca i poslodavaca Jevreja, pa tako i zaposlenih u tim radnjama. Zbog toga je Sindikat težio da obuhvati u svoje redove i organizuje i zaposlene drugih nacionalnosti, a što je bilo vrlo otežano, zbog uticaja raznih vjerskih i političkih građanskih partija.

Zahvaljujući raznim formama djelovanja, teškoće organizovanja postepeno su bile savlađivane. Sindikat se borio za pridobivanje i uključivanje svakog pojedinog privatnog namještenika u svoje redove.

Ovakvu situaciju još više je otežavala tadašnja politička situacija i uticaj raznih profašističkih organizacija, čije djelovanje, u to vrijeme, nije ničim sprečavano. Zato je i smještaj naše podružnice za Sarajevo bio u blizini najvećeg broja zaposlenih, te smo za prostorije uzeli lokal u Čukovića ulici 2/I. Međutim, time nismo bili odijeljeni od djelovanja ostalih sindikalnih i radničkih organizacija u Sarajevu, jer je jedan broj naših članova bio aktivno uključen u radničko kulturno-umjetničko društvo »Proleter« ili u planinarsko društvo »Prijatelj prirode«, a gotovo svi su odlazili u Radnički dom i tako ostvarivali potrebnu povezanost.

U to vrijeme dolazi do ekspanzije fašizma u Evropi i Africi (rat Italije sa Abesinijom, građanski rat u Španiji), jačanje hitlerizma u Njemačkoj i dalje velike osvajačke pretenzije. Pored toga, učestale su prijetnje našoj zemlji, zatim nezdrava politička situacija u samoj zemlji i borba raznih profašističkih i šovinističkih partija i grupa za vlast, dolazak na vlast Milana Stojadinovića sa Jerezom i njegova profašistička orijentacija. Sve je prijetilo za potpuno uništenje radničkog pokreta i slobodnog djelovanja, što se kasnije i odigralo. Međutim, baš u to vrijeme zahvaljujući uticaju Komunističke partije i uticaja njenog članstva na djelovanje URS-ovih sindikata i ostalih naprednih organizacija, dolazi do veće aktiv-

nosti u Sindikatu privatnih namještenika. Na aktivnije djelovanje naše podružnice, naročito je imalo uticaja to što su napredne snage u našem sindikatu u Zagrebu, Beogradu i Novom Sadu već osvojile pozicije i povećale borbenost ovog sindikata. Pozitivno djelovanje na aktivniji rad našeg sindikata učinili su i revolucionarni rad, opšta antifašistička atmosfera i štrajkovi radnika kojih je u to vrijeme bilo sve više. Tome su doprinijele i sve češće studentske demonstracije.

S obzirom na nemogućnost samostalnog istupanja na izborima za poslanike u Skupštini Jugoslavije 1938. godine, dolazi do aktivnijeg uključivanja naprednih snaga u okviru tadašnje udružene opozicije. Osjećala se potreba za iznalaženje raznih vidova borbe protiv tadašnjih vlastodržaca, pa su korištene, u tom momentu, sve moguće forme rada. Političko aktiviranje članstva uticalo je i na oživljavanje borbe za veću sindikalnu aktivnost radnika u rješavanju niza pitanja, kao: materijalnog poboljšanja položaja namještenika, potrebe za kulturnim životom i obrazovanjem s obzirom da pojedinačni nastupi nisu mogli obezbijediti uspjeh u akciji. Sve to je dalo pozitivne rezultate koji su se odrazili na povećanje broja našeg sindikata i čvršćeg zbljanja redova.

U toj aktivnosti na povećanju organizovanosti i političkom i drugom djelovanju podružnice Sindikata privatnih namještenika u Sarajevu isticali su se Nisim Albahari, Izidor Altarac, Josip Pajić, šalom Albahari, Veljko Stanišić, Sadik Bučuk, Mirko Levinger, Josip Vrkljan, Zijah Smailagić, Hana Ozmo, Ašer Danon, Jakica Gaon i drugi. Do poteškoća u radu dolazilo je i unutar samog Sindikata. Uzrok je bio veliki dotadašnji uticaj socijaldemokrata koji su bili na čelnim pozicijama, kako u Sindikatu tako i u ostalim radničkim institucijama (Radničkoj komori, Socijalnom osiguranju, Berzi rada itd.). Svojim djelovanjem socijaloportunisti su pokušavali spriječiti aktivnost mlađih, komunistički orijentisanih članova Sindikata, zagovarajući čekanje i borbu putem odgađanja pregovora i akcija, navodno da ne izgubimo Sindikat i pozicije koje držimo, a radilo se o njihovim stolicama. U našem sindikatu jedan od najistaknutijih predstavnika socijaldemokratskog shvatanja, u to vrijeme, bio je Branko Tadić, jedan od službenika ondašnje Radničke komore. Kočnica za revolucionarni rad naše podružnice nije dolazila samo od Branka Tadića i njegovih istomišljenika, nego i od Glavnog odbora URSS-a za BiH, koji je na naše sjednice i skupove često slao §voje istaknute predstavnike, među kojima su se isticali Filip Dujlović, Medić, Raušer, Bilbija i drugi, a sve sa ćiljem suzbijanja naših akcija i djelovanja. Sa ovima smo vodili borbu i putem radničke štampe, pa i našeg lista »Privatni namještenik«.

Posebno su intervencije socijaloportunista dolazile do izražaja prilikom održavanja godišnjih skupština i izbora rukovodstva u našoj podružnici. Tada su socijaldemokrati prijetili zatvaranjem naših prostorija i raspuštanjem podružnice. Uslijed toga je dolazilo do kompromisnih rješenja u izboru upravnog odbora i drugih tijela. Socijaloportunistima išlo je na ruku i to što su se održavanja skupština morala prijavljivati policiji i svakoj je obavezno prisustvovao neko od policije. I pored toga, sastanci i predavanja često su se završavali gužvom. Sve to nije moglo spriječiti narastanje revolucionarnog djelovanja i našeg uticaja koji ubrzo postaju dominirajući.

Rad je pojačan naročito u 1939. godini. Tada se prišlo i širem organizovanju unutar podružnice, putem sektora, pa su formirane razne sekcije i komisije. Tako je članstvo bilo obuhvaćeno sekcijama za kulturno-zabavni život, tarifna pitanja, radno vrijeme, samopomoč, komisijom za organizaciona pitanja, itd. Konkretniji rad pojedinih komisija i sekcija odvijao se u sljedećim formama i aktivnostima: tarifna sekcija je pregovorima uspjela u nekoliko slučajeva popraviti položaj zaposlenih izborivši se za povećanje plata, skraćenje radnog vremena na deset sati, potpun jednodnevni nedjeljni odmor, dobijanje jednog dijela plate za vrijeme bolovanja, jer je socijalno osiguranje nadoknađivalo samo jednu trećinu plate, a ponegdje se uspijevalo izboriti i za koriščenja plaćenog godišnjeg odmora.

Ondje gdje se nije uspjelo pregovorima, išlo se na organizaciju štrajkova. Tri veće akcije koje je vodila ova podružnica u okviru tarifne sekcije su: štrajk u velikoj trgovačkoj radnji Leon A. Finci (sa preko 30 zaposlenih), pripreme za štrajk u Željezničkoj potrošačkoj zadruzi (koja je imala veći broj zaposlenih u mreži prodavnica na teritoriji Bosne i Hercegovine) i štrajk vođen kod firme Metodija Kujica, velikog gazde i vlasnika lista »Jugoslavenska pošta«. Sredstva za pomoć štrajkačima izdvajana su dijelom iz redovne članarine kao i priloga. Najveći dio prihoda za ove svrhe sačinjavali su prihodi sa godišnje zabave i ostalih naših priredbi. Štrajk vođen u trgovačkoj kući Leon A. Finci, nakon nekoliko dana prekida rada, u potpunosti je uspio, štrajk u Željezničkoj potrošačkoj zadruzi nije uspio jer je u pripremnom periodu koji je dugo trajao, provaljen od nekih štrajkbrehera u prodavnici Doboj. Najneravnomjernija borba vodila se u štrajku radnika sa Metodijem Kujićem. U zahtjevima štrajkača predvođenih našim sindikatom (štrajkači su bili prodavci novina koje je vlasnik mijenjao kao rukavice, a bili su bez ikakvih prava), tražena je stalnost u radu i socijalno osiguranje, Iako nam je vođenje ovog štrajka iscrpilo sva raspoloživa sredstva a postignut je djelimičan uspjeh, ipak

nam je bilo drago da smo i u takvoj sredini, zaostaloj i nepismenoj, uspjeli probuditi svijest i pokazati šta se može postići udruženim snagama i pravilnom orijentacijom. Taj štrajk imao je odraza na revolucionarnost i ovog dijela najzaostalijih radnika u Sarajevu, a među njima je bilo i žena.

Poslije ove aktivnosti, porastao je ugled našeg sindikata i što je najvažnije uvidjelo se da se samo borbom mogu ostvariti prava, pa makar početna, a u to vrijeme za položaj privatnih namještenika ni to nije bilo malo. Istina, poslije ovih štrajkova bilo je negativnih posljedica, jer je jedan vrlo aktivan član, radi učešća u organizovanju štrajka u Željezničkoj potrošačkoj zadruzi (Jovanović), bio otpušten sa posla. Tek nakon prevlađujućeg uticaja komunista u našem sindikatu, uspjeli smo ovoga druga zaposliti u socijalno osiguranje. Rekli smo da su ove akcije iscrpljivale naše zalihe sredstava u fondu solidarnosti, ali to je opet pozitivno uticalo na nove aktivnosti iznalaženja i prikupljanja sredstava. U toku 1940. godine dolazi do masovnijeg uČlanjivanja privatnih namještenika i uspješnih tarifnih akcija, među kojima ću pomenuti gvožđarsku struku i još neke gdje smo uspjeli da postignemo rezultate, kako u skraćivanju radnog vremena tako i posebnog povećanja plata radi velikog porasta cijena.

Sekcija za kulturno-zabavni život i prosvjetna sekcija bile su vrlo aktivne. Prije svega, organizovano je rasturanje radničke štampe (/»Privatni namještenik«, »Radničke novine«, itd.), zatim rasturanje raznih knjiga i brošura. Radilo se i na stručnom i političkom obrazovanju. Organizovani su razni kursevi. Tako je jedno vrijeme radio kurs njemačkog jezika, zatim kurs knjigovodstva, a posebno je organizovan i uspješno završen kurs poljtičke ekonomije. Sve ovo uticalo je na privlačenje u naše redove novih privatnih namještenika.

Aktivnost se ogledala i na organizaciji raznih priredbi, sijela, a naročito davanjem godišnje zabave u velikoj sali Radničkog doma. Sjećam se jedne od tih zabava, nastupio je hor KUD »Proleter«, zatim horska recitacija »Patak i žabe« od Zmaja Jove Jovanovića, grupno izvođenje priče »Vođa« Radoja Domanovića, nekoliko recitacija i, na kraju, komad »Zakopajte mrtve« Bernarda šoa. Sala je bila prepuna i nije mogla primiti sve koji su željeli prisustvovati priredbi. Program je, po običaju, morao biti najavljen policiji kako bi se dobilo odobrenje za izvođenje. U zadnji momenat, pred samo izvođenje priredbe, saznali smo da je policija zabranila izvođenje antiratnog komada »Zakopajte mrtve«, jer nije išao u prilog tadašnjiln fašistički orijentisanim vlastodršcima. Nije nas ta zabrana mnogo zbunila, pošto je to bila praksa policije u to vrijeme. Svaki dio programa, pokatkad naivan po naslovu, po

načinu na koji je pripremljen za izvođenje, davao je garanciju da će se postići željeni uspjeh. U izvođenju programa učestvovao je veliki broj drugova i drugarica. Veliki uspjeh se postigao sa izvođenjem recitacije »Patak i žabe«, jer je tako izvedena da su istaknuta najvažnija mjesta u kojima se aludira na tlačenje i nasilje.

Posebno oduševljenje bilo je pri izvođenju poznate satire »Vođa« Radoja Domanovića, kojom prilikom smo ismijali samozvanog »vođu« Milana Stojadinovića, predsjednika vlade.

I druge naše priredbe bile su idejno dobro postavljene kao i česta predavanja. Uvijek smo bili pod prismotrom policije, s obzirom da se u našem sindikatu nalazilo mnogo omladine, među kojima i članova Komunističke partije. Jedan od poznatih agenata policije iz tog vremena, Drago Rihtermuc stalno je posjećivao naše prostorije, provocirao pojedine članove i do te mjere bio je bezobziran da je znao zavlačiti ruke u kapute na vješalicama, tragajući za kompromitujućim materijalima. On je i u prvim danima rata bio jedan od agenata koji je progonio naše bivše aktivne članove, što i mene nije mimoišlo.

Smatram da bih pogriješio ako ne bih ovom prilikom pomenuo i druga Danijela Ozmu, koji nam je, u to vrijeme, pružao pomoć, preuzimajući na sebe umjetničko uređenje kulisa za priredbe koje smo održavali.

I rad sportske sekcije bio je aktivan. Svake nedjelje organizovani su izleti u okolini Sarajeva, na Trebević, u Kasindol, Crepoljsko, Hrasnički stan na Igmanu i druga mjesta. Izleti su bili kolektivni (svaki od nas bi uplatio po jedan i po ili dva dinara za zajednički ručak). Nije nam smetala ni česta kiša, a izleti bi se pretvarali u sastanke sa studentskom omladinom i razne priredbe, kako kulturne tako i sportske. Jednom prilikom kada smo organizovali igranje nogometa na Brusu na Trebeviću, jedna grupa seljana nagovorena od tamošnjih JNS-ovaca prišla nam je zahtijevajući da i oni igraju sa nama nogomet, ali sa štapovima. Osjetili smo da žele da izazovu gužvu između gradske, radničke i studentske omladine, što smo na lijep način izbjegli, pošto smo inače nastojali da stvaramo dobre odnose sa selom. Sa onima koji su bili pošteni, mi smo se sprijateljili. Povratak sa izleta uvijek je bio popraćen borbenim pjesmama. Prilikom povratka sa jednog izleta i prolaza kroz Kasindol, uz pjesmu »Omladinci, omladinke, velik nas je broj, protiv rata i fašizma stupamo u boj«, prozori na paviljonima su se otvarali, a mi smo ljude pozdravljali stisnutim pesnicama i marširajući, nastavili put za Sarajevo.

Sekcija za samopomoč brinula se o prikupljanju sredstava, pored dijela koji smo izdvajali iz članarine. Praksa je bila da se

daje pomoć nezaposlenim članovima, a takvih smo u našem sindikatu imali često zbog otpuštanja s posla. Zaštita preko Berze rada i pomoć koja se tamo dobivala bile su male i neznatne. Bilo je i onih koji su putovali od mjesta do mjesta tražeći posao, pa je i takve trebalo pomagati.

Zadaci komisije za organizaciju bili su stalna briga o povećanju broja članstva. Taj rad je svakim danom napredovao, jer su pristupali namještenici raznih struka: gvoždarske, galanterijske, staklarske i drugih. Neki uspjesi tarifnih akcija otvarali su oči namještenicima i ulivali povjerenje u Sindikat.

U periodu vlade Milana Stojadinovića, dolazi do pojave profašističkog i prorežimskog sindikata JUGORAS-a. Sjećam se aktivnosti naprednih članova sindikata u vrijeme kada je JUGORAS, preko svojih predstavnika, zatražio podjelu mjesta i svoj uticaj u tadašnjim radničkim institucijama: Komori, Socijalnom osiguranju i Berzi rada. U tim ustanovama su u najvećem broju bili socijaloportunisti, a na njihovom čelu nalazili su se: u Komori Jovo Jakšić, u Socijalnom osiguranju Sreten Jakšić i Berzi rada Bilbija. Na jednom sastanku URS-ovog medustrukovnog saveza, iznesen je predlog saradnje sa JUGORAS-om i podjelom pozicija 50:50%. Sjećam se istupanja jednog radnika iz podružnice komunalaca kada je ustao u kabanici i na prijedlog o podjeli stolica, rekao: »Ne znam kako to može da na jednoj stolici sjede dvojica«. O ovome sam pisao u listu »Privatni namještenik« koji je izlazio u Zagrebu. Osvrnuo sam se na riječi ovog radnika i iznio suprotno raspoloženje radnika Sarajeva organizovanih u sindikatu URS-a. Nakon izlaska tog članka, na sjednicu našeg upravnog odbora došao je Franjo Raušer i tražio da se da ispravka, jer su oni podjelu fotelja već izvršili. Mi, mladi, nismo pristali da se donese takav zaključak u podružnici, pa su ispravku dali podsavez i istomišljenici onih koji su bili u vrhušci URS-a. Nakon izlaska te ispravke, uslijedio je, po dogovoru mlađih i politički orijentisanih članova, a pod uticajem tadašnjih članova Partije, demanti ove ispravke. Poslao sam u list i demanti, a kasnije je radi toga uslijedilo isključenje grupe drugova iz ove podružnice.

Nešto kasnije, sredinom 1940. godine, formira se koordinacioni odbor za sindikalnu aktivnost i saradnju sa SBOTIČ-em. Socijaloportunistička grupa se izdvojila u samostalnu organizaciju SBOTIČ. U ovoj oportunističkoj organizaciji djelovali su Berislav Krpan, Husein Hodžić i drugi viši bankovni namještenici. Oni su bili protiv svakog pokretanja bilo kakvih akcija i više su djelovali kao staleška organizacija dobro situiranih.

U koordinacioni odbor SBOTIČ-a delegirali smo nekoliko naših istaknutijih i revolucionarnijih članova. Koordinacioni odbor je razvio aktivnost i poveo nekoliko akcija u okviru novoimenovanog Povjereništva SBOTIČ-a. U organizaciji ovih akcija isticao se Slavko Engel i drugi. Naročito je bila žilava borba za pobjedu u upravi bratinske blagajne »Merkur«, u kojoj je bilo osigurano mnogo privatnih namještenika. SBOTIČ je nastavio i sa okupljanjem novih članova, pa je djelovao ilegalno i poslije zabrane SBOTIČ-a, do koje je došlo radi denunciranja od poslodavaca i tadašnjih komoraša. Tako je samo na jednom sastanku uhapšeno oko 20 drugova. Koncem 1940. godine došlo je do zabrane djelovanja i URS-ovih sindikata, pa se prešlo na razne forme ilegalnog rada i okupljanja. Uskoro je došao rat, te su mnogi članovi našeg sindikata privatnih namještenika predvođeni Partijom (bilo kao skojevci ili komunisti), nastavili sa aktivnim radom na raskrinkavanju fašizma i na širenju propagande za prikupljanje i čuvanje oružja za predstojeću borbu i izvođenje sabotaža.

JAKICA GAON

SJEĆANJA NA RAD RADNIČKOG TURISTIČKOG DRUŠTVA »PRIJATELJ PRIRODE« U VREMENU OD 1936. DO 1939. GODINE

Radničko-turističko društvo »Prijatelj prirode« u Sarajevu radilo je i djelovalo u sklopu URS-ovih sindikata i okupljalo planinare klasno orijentisane, kao i simpatizere radničkog pokreta. Članstvo društva sastojalo se uglavnom od radnika Glavne željezničke radionice, tipografa i ostalih radnika, naprednih intelektualaca i omladine, ljubitelja planinarstva i smučarstva.

Za razliku od ostalih planinarskih društava u gradu, koja su uglavnom bila organizovana na nacionalnoj osnovi, »Prijatelj prirode« okupljao je u svojim redovima pripadnike svih nacionalnosti i zanimanja.

»Prijatelj prirode« uživao je veliki ugled i popularnost među radnicima s obzirom na svoju tradiciju djelovanja (društvo je osnovano 1905. godine sa centralom u Sarajevu).

»Prijatelj prirode« je dva puta iza prvog rata raspuštan i ponovo obnavljan, mijenjajući svoje ime, ali uvijek kao »Prijatelj prirode« okupljao je ponovo iste ljude, šireći napredne ideje među radnicima planinarima, jer je planinarstvo bilo najmasovnije među radnicima. Masovni izleti, posjete podružnicama u Zenici, Varešu, itd., izleti sa članovima iz drugih pokrajina i država, kulturni rad u društvu putem dramske sekcije i raznih priredbi u Radničkom domu, doprinosili su uzdizanju klasne svijesti među radnicima grada Sarajeva.

Izgradnja i održavanje planinarskih domova, kao i zabrane rada društva, ozbiljno su kočile razvoj društva i njegovo omasovljenje. Društvo je izgradilo i posjedovalo vlastite planinarske domove na Boračkom jezeru (izgrađen 1927, a dograđen 1934), Crepoljskom (izgrađen 1932), Jezerce na Prenju (izgrađen 1937) i Crno Polje na Prenju (izgrađen 1938). Domovi su izgrađivani i održavani uglavnom prilozima i dobrovolinim radom članova društva. Veliki doprinos dali su članovi - radnici Glavne željezničke radionice u Sarajevu.

Veliki značaj za okupljanje naprednih radnika i radničke omladine Sarajeva imao je dom na Crepoljskom, koji je, zbog svoje blizine gradu bio stjecište naprednih planinara grada Sarajeva. Poznate su proslave »1. maja« na Crepoljskom, posebno one 1937. i 1938. godine, na kojima su masovno učestvovali pored radnika i omladine, i seljaci toga kraja. Naročito je vrijedno spomenuti seljaka toga kraja, Krstu Košarca, zvanog »ministar«, iz sela Luke, koji je redovno učestvovao na manifestacijama društva i isticao se svojim naprednim govorima. Krsto je od prvog dana aktivno učestvovao u ustanku i četnici su ga ubili u Srednjem 1942. godine.

Na Boračkom jezeru svake godine sastajala se omladina Sarajeva i Mostara, koju je predvodio dr Safet Mujić, gdje su, uz logorsku vatru, održavane priredbe i mitinzi, pjevale se revolucionarne pjesme, pa je jedne godine žandarmerija rastjerala omladince sa Boračkog jezera.

U domu na Crepoljskom 1940. godine održan je i partijski kurs, dok je 1939. godine, pod rukovodstvom Ise Jovanovića, na brdu Goropeč na Crepoljskom, održan međustrukovni sindikalni sastanak, kojem su prisustvovali sindikalni funkcioneri, komunisti iz svih strukovnih sindikata, njih oko četrdeset. Na sastanku se raspravljalo o radu komunista u URS-ovim sindikatima.

U 1937. i 1938. godini članovi društva iz Sarajeva organizovali su seljake Gornje i Donje Bijele kod Konjica na izgradnji puta preko Skoka do planinarskog doma Jezerce na Prenju. Taj put je bio značajan i za seljake toga kraja radi izgona stoke u planinu. Na tim akcijama učestvovalo je i po 100 seljaka, među kojima je bila zapažena drugarica Zora Dragić, tada učenica Učiteljske škole u Mostaru (poginula u partizanima). Redovito su ti skupovi seljaka korišteni i u političko-propagandne svrhe.

Interesantno je da društvo »Prijatelj prirode« dugo godina nije bilo član Saveza planinara Jugoslavije i tako nije uživalo beneficije koje su imali ostali planinari, izuzev u domovima planinarskih društava iz Sarajeva, koja su podupirala zahtjev za prijem

Grupa članova druitva »Prijatelj prirode« pred planinarskom kućom na Prenju

»Prijatelja prirode« u Savez. I to je jedan od dokaza o ugledu »Prijatelja prirode« među ostalim planinarskim društvima u Sarajevu.

Sve većim uticajem Komunističke partije na rad URS-ovih sindikata, jačao je i uticaj komunista na rad »Prijatelja prirode«, tako da je u upravnom odboru i društvu bilo dosta komunista i simpatizera: Vukašin Milovanović, stolar, predsjednik društva, Stanko Salcberger (sada general u penziji), Alojz Rebić, tokar u Željezničkoj radioni (ubijen od ustaša), Hari Albahari, krojač (ubijen u Jasenovcu), Ludvig Die, tokar, Drago Šef er, privatni namještenik, dr Milan Zon, Ijekar, Suljo Imamović, brijač, Ljudevit Kelenc, tipograf, Moric Ozmo, tipograf, Alfred Salcberger i ja, privatni namještenici, Pastorek, tipograf, itd.

Tako nagli razvoj i omasovljenje društva u vremenu od 1936. godine, kao i uticaj komunista i Partije u njemu, vlasti nisu mogle tolerisati, pa je društvo »Prijatelj prirode« 1939. godine ponovo zabranjeno. U Rešenju Kraljevske banske uprave Drinske banovine, Pov. br. 3434/39. od 13. septembra 1939. godine, kao razlog raspuštanja društva »Prijatelj prirode« doslovno stoji sljedeće:

»Na predlog Uprave policije u Sarajevu i prema zvaničnim poverljivim izveštajima opšte upravne vlasti o radu pretstavnika Radničkog turističkog društva »Prijatelj prirode« - Jugoslavije u Sarajevu koji su svojim dosadašnjim radom prekoračili svoj statutarni krug rada kao i da se isti u svom radu ne pridržavaju strogo odobrenih pravila. Prema odobrenim pravilima društvo »Prijatelj prirode« imalo bi samo među članovima da gaji planinarstvo, međutim pretstavnici ovoga društva bave se i politikom i destruktivnim radom u samom društvu«.

Na podnijetu žalbu čiji su potpisnici Vukašin Milovanović i dr., u zakonskom roku, Ministarstvo unutrašnjih poslova odlučuje svojim rješenjem od 6. aprila 1940. godine, da se odobri Odluka Kraljevske banske uprave Drinske banovine o raspuštanju »Prijatelja prirode« sa istom motivacijom.

Iz svega je vidljiv svestran uticaj Partije u svim aktivnostima društvenog života radnika, koji vremenom poprima masovne razmjere, što predstavlja veliku opasnost za nenarodni režim i dovodi do raspuštanja društva. Takav udarac društvu pred sam rat, onemogućio je njegovo obnavljanje. Imovina društva, prema pravilima, predata je Radničkoj komori u Sarajevu. Ipak je društvo i dalje ilegalno nastavilo s radom. Upravni odbor se redovito sastajao, a domovi su održavani i bili otvoreni planinarima sve do 1941. godine, kada je, naredbom ustaških vlasti, sva imovina predata HPD-u »Bjelašnica«.

Zabrana rada društva podigla je još više ugled društva i njegovih članova, što je odraz pravilnog odnosa prema političkim događajima u zemlji i gradu u vrijeme pred sam rat.

Po raspuštanju društva 1939. godine, DO direktivi Partije, veliki broj omladinaca prešao je u HPD »Bjelašnica«, gdje je postojala omladinska sekcija koja je radila pod rukovodstvom Josipa Sigmunda.

MIRKO FATUR

DJELATNOST RADNIČKOG KULTURNO-UMJETNIČKOG DRUŠTVA »PROLETER«

Prvi svjetski rat naglo je prekinuo, 1914. godine, uspješan i plodonosan rad najstarijeg radničkog kulturno-umjetničkog društva u Bosni i Hercegovini »Proletera« (osnovanog 1905. godine). Tada su austrougarske okupatorske vlasti, po drugi put (prvi put za vrijeme balkanskog rata 1913. godine), zapečatile prostorije sarajevskog Radničkog doma i zabranile rad svim radničkim društvima i organizacijama, pa i »Proleteru«. Već početkom 1918. godine, još prije okončanja prvog svjetskog rata, pod snažnim podsticajem oktobarske socijalističke revolucije, dolazi do revolucionisanja radnih masa u jugoslovenskim zemljama, pa i u Bosni i Hercegovini, što se izražava u obnavljanju svih radničkih organizacija i društava, pa i »Proletera«. Od tada do danas ovo prvo radničko kulturno-umjetničko društvo u Bosni i Hercegovini djeluje (jedino mu je zloglasnom Obznanom bio zabranjen rad od kraja 1920. do kraja 1921. godine, te raspuštanjem sindikalnih organizacija koncem 1940. godine zabranjen je rad i »Proleteru«).

Ne treba ni spominjati da je »Proleter«, kao uostalom i čitav radnički pokret u Kraljevini Jugoslaviji, bio izložen neprestanim udarcima buržoaskog diktatorskog režima i da mu je rad bio uslovljen svakovrsnim i mnogobrojnim ograničenjima. Isto tako, treba napomenuti da je poslije Obznane bilo oscilacija u revolucionarnom uticaju Partije, kao i štetnog oportunističkog djelovanja socijaldemokratskih vrhova u jednom velikom periodu između dva rata.

U početku je djelovanje »Proletera« bilo svedeno samo na davanje povremenih priredbi u sarajevskom Radničkom domu, čiji su program popunjavali hor i dramska sekcija. Kako je vrijeme odmicalo, društvo je postajalo sve brojnije, a time i njegov rad intenzivniji, idejno kvalitetniji i uskladeniji sa borbenim ciljevima radničke klase, a što se ogledalo u sve boljim programima njegovih priredbi. Kako su vremenom prostorije sarajevskog Radničkog doma postale pretijesne da prime sve one koji žele da čuju borbenu radničku pjesmu, to se »Proleterovi« koncerti sve češće održavaju u salama Narodnog pozorišta i Fiskulturnog doma, a isto tako »Proleterova« pjesma i tekst sa radničke scene sve se češće čuju i u radničkim centrima van Sarajeva. Borbeni programi »Proleterovih« priredbi oduševljavaju desetine hiljada radnika u Sarajevu i unutrašnjosti, pa je često »Proleter« bio u situaciji da nije mogao udovoljiti svim pozivima za nastup u pojedinim mjestima.

Veliki broj priredbi zahtijevao je od hora izvođenje velikog broja pjesama, a od dramske sekcije prikazivanje brojnih pozorišnih djela. Stoga se pronalaženju i izboru pogodnog repertoara, koji se morao oa bitno razlikuje od onog koji su izvodila razna građanska, većinom nacionalno ili vjerski obojena društva, posvećivana posebna pažnja. Za »Proleterov« repertoar birana su muzička i pozorišna djela koja su bila u stanju da kod radnih masa bude klasnu svijest, podstiču na borbu, osvajanje određenih pozicija u društvu, sve do konačnog oslobođenja radničke klase i izgradnje socijalističkog društva. U nedostatku brojnijih muzičkih i pozorišnih djela socijalističke orijentacije, »Proleter« je, u ono doba, uzimao u svoje programe i djela inspirisana socijalnim motivima naprednijih građanskih autora, kao i djela folklornog karaktera, ali uvijek umjetnički obrađena. Svakako da je u kapitalističkoj Jugoslaviji, izbor dobrih i idejno naprednih pjesama, a isto tako i dramskih tekstova, na našem jeziku bio veoma skučen, pa su na repertoar stavljana i djela iz strane muzičke i dramske literature, koja su imala, osim socijalnih tendencija, i utvrđenu umjetničku i scensku vrijednost.

Hor »Proletera« imao je na svom repertoaru horske kompozicije gotovo svih poznatijih jugoslovenskih kompozitora. Izvodio je gotovo sve Mokranjčeve rukoveti, zatim horske pjesme Stanislava Biničkog, Blagoja Berse, Isidora Bajića, Vilka Novaka, Petra Konjovića, Krste Odaka, Jakova Gotovca, Rudolfa Maca, Josipa Slavenskog, Ivana Matetića-Lonjgova, Marka Tajčevića i drugih. Od stranih kompozitora izvođena su prvenstveno djela sa klasnom tematikom, a među njima naročito djela naprednih njemačkih kompozitora Hansa Ajslera, Blobnera, Honegera i drugih.

Dramska sekcija je svojim predstavama, živom riječju i glumom, najneposrednije djelovala na gledaoce "i, zabavljajući ih, u isto vrijeme, njegovala njihov ukus i želju za kulturnim uzdizanjem. Stoga je »Proleterov« dramski repertoar, pored popularnih folklornih komada s pjevanjem, sadržavao i tekstove sa naprednom socijalnom tematikom.

Na programima gotovo svih priredbi (osim vokalnih koncerata), pored pjesama i pozorišnih komada, recitovane su i borbene pjesme. Najviše od naših pjesnika je recitovan Košta Abrašević, a od stranih Ada Negri, Adi Endre, Alfons Pecold, Jirži Volker i drugi-

O sastavljanju programa priredbi nije odlučivala samo uprava i članstvo »Proletera«, već se u taj posao vrlo često miješala i policija. Program svake priredbe trebalo je prijaviti policiji i uz prijavu poslati na cenzuru sve tekstove koji se namjeravaju izvoditi. Policija ne samo da je zabranjivala progresivna djela već i takva koja su već nekoliko puta bila prešla preko scena državnih pozorišta, ali su, prema mišljenju pojicije, zbog svoje socijalne note, bila opasna po »društveni poredak« ako se izvedu na radničkoj pozornici i pred radničkom publikom. Najviše su bile zabranjivane recitacije Abraševićevih pjesama, zatim od horskih pjesama: Internacionala, U tamnom rudniku, Pjesma žitonoše, Radnička himna i druge. Od pozorišnih komada na udaru policijske cenzure bili su: Rudari, Kćerke rada, Borba, Rudnik »Eliza«, Kći državnog tužioca, Zakopajte mrtve i drugi. Ali, u mnogo slučajeva bila je nasamarena i policija. Naime, u ono doba, većina pozorišnih komada, naročito onih prevedenih, nije bila štampana, već se umnožavala iz rukopisa prepisivanjem. Tako su u onim primjercima koji su dostavljani policiji, pri prepisivanju, izostavljana mjesta u tekstu za koja se pretpostavljalo da bi mogla dati povoda policiji za zabranu izvođenja komada. Razumije se, na samoj priredbi tekst je uvijek bio u cijelosti izveden.

Aktivnost »Proletera«, kako je već spomenuto, nije se ograničila na grad Sarajevo. Svake godine, bar jedanput, »Proleter« je sa svojim sekcijama bio gost nekog radničkog centra u unutrašnjosti (Breza, Kakanj, Vareš, Zenica, Jajce, Teslić, Tuzla, Mostar, Sjetlina, Višegrad), a njegova dramska sekcija kretala je na put i po nekoliko puta godišnje. Prihodi od priredbi na ovakvim gostovanjima bili su minimalni, jer su cijene ulaznica bile popularne kako bi mogao što veći broj radnika doći na priredbu. Sa tim prihodima, ponekad, nisu se mogli pokriti ni izdaci za voz, pa su članovi »Proletera« participirali svojim sredstvima u troškovima prevoza željeznicom. Za ishranu i prenoćište nije bilo problema.

Sve članove hora i dramske sekcije odvodili su radnici svojim kućama, u mjestu u kome se gostovalo, te bi se tako razvijalo prisno drugarstvo.

Uticaj koji je »Proleter« vršio na radnike Sarajeva i širom Bosne i Hercegovine i način na koji su ga oni prihvatali, najbolje se ogleda u posjetama njegovim koncertima, predstavama i drugim priredbama, posebno u periodu porasta revolucionarnog uticaja Partije u gotovo svim strukovnim savezima, 1939-1940. godine. Nikada se nije dogodilo da je »Proleter« nastupio, a da sala ili bašta, već prema tome gdje je priredba održavana, nije bila prepuna. Mnoge tačke njegovog programa morale su se, na energičan zahtjev publike koji se izražavao dugotrajnim aplauzima, često ponavljati. Nije se samo iednom desilo da ie neku borbenu horsku pjesmu zajedno sa horom, pjevala i sva publika u sali.

Eto, tako je djelovao »Proleter« medu radnicima i tako su ga oni primali.

»Proleterovi« pjevači i glumci-amateri bili su, ucjlavnom, manuelni radnici zaposleni kod privatnih poslodavaca, pa su zbog teških ondašnjih ekonomskih i političkih prilika, često bili prinuđeni da mijenjaju ne samo poslodavca već i mjesto stanovanja. Ne mali broj njih ostajao je često i bez posla za duže vrijeme. Sve ovo imalo je odraza i na rad »Proletera«, jer se, zbog stalne izmjene njegovog članstva, planirani psogram repertoara morao mnogo duže da uvježbava nego što bi to bilo potrebno u normal? nim prilikama. Osim toga, treba imati u vidu da su mnogi radnici učestvovali u radu Društva pod vrlo teškim i danas nezamislivim prilikama i okolnostima. Često su dolazili na probe poslije napornog rada od po desetak i više sati (onda je 8-satno radno vrijeme postojalo samo na papiru, jer se kod mnogih privatnih poslodavaca radilo znatno duže). Pored toga, bilo je i slučajeva da su čitav dan proveli na radu samo sa jednim oskudnim obrokom. Njihova ljubav i odanost prema »Proleteru« bili su tako veliki da ih ni umor ni glad nisu mogli spriječiti da dođu na probu. Gotovo je nevjerovatno da su svi pjevači - muškarci, bez obzira na njihov težak radni dan, pa i bez obzira što su mnogi od njih, po prirodi posla koji su obavljali, cijeli dan hodali ili stajali, svaku pjevačku probu, koja je trajala 2 - 3 sata, proveli stojeći na nogama.

Svi članovi »Proleterovih« sekcija obavezno su plaćali članarinu, pa je ona zajedno sa doprinosima potpomažućih članova (jedno vrijeme su, na primjer, svi grafički radnici u Sarajevu obavezno davali po 25 para nedjeljno za »Proleter«), prilozima sindikalnih organizacija i prihodima od priredaba, bila glavno i jedino

vrelo sredstava kojima se izdržavalo društvo, Iako su priredbe bile vrlo česte i uvijek dobro posjećene, prihodi od njih nisu bili veliki. Za to se pobrinula ondašnja vlast, koja je nametnula vrlo veliki porez na ulaznice, koji je išao -čak i do 75% od vrijednosti prodatih ulaznica. Eto, tako je Kraljevina Jugoslavija pomagala kulturno uzdizanje naroda! S druge strane, cijene ulaznicama za »Proleterove« priredbe nisu mogle biti visoke, jer je veliki broj radnika imao niske nadnice koje se nisu razlikovale mnogo od milostinje, a uz to je uvijek bio i priličan broj radnika bez posla.

Sa ovako sakupljenim prihodima »Proleter« je nekako uspijevao da podmiri svoje nejneophodnije rashode. Da bi rashodi bili što manji, sav rad u »Proleteru« bio je potpuno dobrovoljan.Osim horovode (kome je to bilo često i jedino zaposlenje), niko drugi nije primao nikakav honorar. Ostali izdaci odnosili su se na kiriju i čišćenje prostorija, osvjetljenje, te nabavku muzičkih i dramskih djela. Cesto nije bilo sredstava da se nabavi ogrev, pa su se probe održavale u hladnim prostorijama. Dramska sekcija je gotovo sve svoje glavne i generalne probe održavala na nezagrijanoj pozornici, pa i kad je temperatura bila ispod nule, jer da bi se zagrijala pozornica u Radničkom domu, morala se grijati cijela sala, a za to nije bilo nikada sredstava. Izdataka za izradu kostima I kulisa gotovo nije ni bilo. Članovi dramske sekcije sami su se brinuli i dovijali kako će opremiti pozornicu i nabaviti potrebne kostime, namještaj, itd. Sav tehnički posao na pozornici - oko postavljanja kulisa, namještaja i ostalih dekoracija radili su sami glumci -amateri.

Ovakvoj svjesnoj dobrovoljnoj angažovanosti ondašnjih članova »Proletera« da, uz najveće lične žrtve, obavljaju častan posao na bodrenju radničke klase da istraje u borbi za jedan drugi i bolji život, treba odati najveće priznanje.

Iako je koncem 1940. godine reakcionarni režim ponovno rasturio sindikalne organizacije i zabranio rad i »Proleteru«, pa iako je, dakle, umukla pjesma »Proletera« i njegove prostorije zapečaćene, njegovi članovi očeličeni u žilavoj borbi za bolji život radnika, odgajani u krilu radničkog pokreta s kojim je »Proleter«, od početka svog postojanja, sačinjavao nerazdvojnu cjelinu, pošli su na poziv Partije i u najtežu i krvavu borbu. Dali su svoj udio i u konačnom oslobođenju zemlje i radničke klase od kapitalističkog ugnjetavanja. U toj neravnoj i teškoj borbi položiše svoje živote, ili kao borci u partizanskim redovima ili kao žrtve fašističkog terora, mnogi njegovi članovi.

Teško je isticati pojedince s obzirom da je »Proleter« kao društvo primjerno i kolektivno djelovao, ali zato ću napomenuti

da je nekoliko desetina članova »Proletera« učestvovalo u narodnooslobodilačkoj borbi od kojih je, koliko ja znam, njih četrnaest dalo svoje živote.

RATO DUGONJIĆ

OKUPLJANJE I BORBA OMLADINE SARAJEVA NA PLATFORMI KPJ PROTIV REAKCIJE I FAŠIZMA

Druga polovina tridesetih godina označava period kada je Komunistička partija, i teoretski i praktično, na nov način pristupila pitanjima rada među omladinom i omladinskog organizovanja, njenog širokog aktiviziranja i uključivanja u političku borbu. Naime, narastanje fašizma te svjetska ekonomska kriza i njene posljedice, izazvali su jedan novi fenomen u političkom životu širom svijeta, posebno u Jugoslaviji, kao nerazvijenoj zemlji sa reakcionarnim, monarhističkim političkim sistemom, koji je počivao na eksploataciji radnih slojeva i na hegemonizmu i neravnopravnosti nacija i narodnosti. Na dnevni red je stavljeno omladinsko pitanje, i to kao pitanje čitave generacije koja je bila objektivno, i ekonomski i politički, ugrožena fašizmom i opasnostima predstojećeg rata koje je on nosio. Time su se u našoj zemlji stvarale mogućnosti da se cjelokupna mlada generacija angažuje u borbi koju je Komunistička partija Jugoslavije vodila protiv eksploatatorskog režima i fašizma, borbi koja je ojačala naročito poslije dolaska druga Tita na čelo Partije 1937. godine. To je, ujedno, bilo vrijeme kada su ekonomska kriza i njene posljedice, doduše, na različite načine ali sličnim intenzitetom, teško pogađale i radničku, i seljačku, i intelektualnu omladinu. I mlada generacija je sve više suočena sa nezaposlenošću, pojačanom kapitalističkom eksploatacijom i odsustvom najosnovnijih građanskih sloboda. Bez obzira što se tih godina počelo sa prevazilaženjem najoštrijih

udaraca ekonomske krize, objektivni položaj svih slojeva omladine bio je sličan. Na površinu su izbili mnogi interesi, koji su bili zajednički za omladinu svih društvenih slojeva i koje je omladina mogla da rješava jedino jedinstvenom borbom, oslonjena na borbu radničke klase i na sve progresivne društvene snage, predvođene Komunističkom partijom.

Godine 1935. na VI kongresu Komunističke omladinske internacionale (KIM) glavno pitanje dnevnog reda je bila rasprava o stvaranju jedinstvenog antifašističkog pokreta mladih. Radi što približnije ocjene značaja tog kongresa i njegovog uticaja na razvoj antifašističkog omladinskog pokreta u našoj zemlji, potrebno je bar nešto reći o opštim prilikama u međunarodnom radničkom pokretu u to vrijeme. Međunarodni revolucionarni pokret još je patio - kao i naš - od sektaštva, od preživjelih stavova i taktike o raznim pitanjima, pa tako i o onim koja su se ticala omladine, sadržinske orijentacije njene borbe i platforme njenog okupljanja. Tada su još postojale zastarjele i preživjele šeme po kojima se rukovodilo iz jednog međunarodnog centra, a ubrzano narastanje fašizma i opasnosti od ratnog požara neviđenih razmjera koji je fašizam pripremao, samo su ubrzali krizu dotadašnjih pogleda i odnosa i u Kominterni. Pod pritiskom novih zbivanja i šarolikih uslova u kojima su širom svijeta djelovale komunističke partije i organizacije komunističke omladine, došlo je do nekih pozitivnih promjena, koje su došle do izražaja i na VI kongresu KIM-a. On je, za razliku od sličnih skupova ranije, imao značajnog uticaja na šire otvaranje komunističkih omladinskih organizacija prema zahtjevima vremena koje je išlo »u susret oluji«, odnosno opasnostima koje je fašizam nosio cijelom svijetu i svakoj zemlji posebno. Zato je od velikog značaja bilo što je kongres svojim duhom upućivao komunističke saveze omladine na uključivanje među mase omladine i njeno pokretanje i organizovanje za borbu protiv fašizma i rata, a za slobodu i demokratiju. Kongres se odlučno opredijelio protiv sektaštva komunističke omladinske organizacije, njenog izdvajanja od omladine ili traženja ma kakve privilegije ili »prava prvenstva« u tom omladinskom pokretu, osim obaveze i dužnosti da komunistička omladina bude politički najdosljednija, najborbenija i najhrabrija u borbi protiv fašizma i za ostvarenje ekonomskih, političkih, stručnih, kulturnih ili sportskih zahtjeva omladine. Na toi bazi počeo je da raste i razvija se u svijetu, pa i u našoj zemlji, jedinstveni omladinski pokret, koji je postajao antifašistički i svakim danom sve širi i demokratskiji. Nastojanja su bila usmjerena, pored stvaranja širokog i čvrstog Saveza komunističke omladine, na stvaranje jedinstvenog antifašističkog pokreta omladine u kome će Savez komunističke omladine biti jezgro, kičma i najaktivniji dio. Za stvaranje tog omladins-

kog pokreta različita ubjedenja ili razlike u političkim shvatanjima nisu smjeli da budu zapreka, jer je sva omladina objektivno bila u istom društveno-političkom položaju i samo se jedinstvenom borbom za rješavanje konkretnih svakodnevnih pitanja svakog sloja omladine posebno, a i svih zajedno, mogla oduprijeti fašističkoj opasnosti. To nije bio pokret omladine nijedne partije posebno, nego pokret omladine svih partija i uvjerenja u odbrani od nastupajućeg fašizma. Stvarao se ujedinjavanjem ne samo omladine partijski organizovane nego i one koja je bila u raznim nefašističkim organizacijama, kao stručnim, političkim, kulturnim i sportskim organizacijama omladine. Svima je jednako prijetio fašizam.

Na Kongresu KIM-a učestvovala je i delegacija Saveza komunističke omladine Jugoslavije, čija je teza - da se antifašističko jedinstvo može ostvariti jedino ako se vodi računa o nacionalnim specifičnostima svake zemlje i unutar svake zemlje - bila veoma zapažena i dobro primljena na Kongresu. Međutim, poslije Kongresa KIM-a, jednom pogrešnom odlukom tadašnjeg partijskog rukovodstva, ili njenim pogrešnim tumačenjem, u Jugoslaviji je raspušten SKOJ, čime je stvorena velika zabuna i učinjena velika šteta.[1]) Ali, i pored toga, zaključci o stvaranju omladinskog pokreta naišli su na odziv u partijskim organizacijama i medu komunistički orijentisanom omladinom, pa je ubrzo i odluka o raspuštanju SKOJ-a bila povučena, iako ni ranije djelimično u zemlji nije bila prihvaćena, što se vidjelo po prvim uspjesima. U tom pogledu prednjačili su studenti Beogradskog univerziteta antifašističkom i demokratskom sadržinom i širinom vlastitog pokreta, a iaK.o i Mieuovim sireniem i Dovezivaniem s drugima, naročito s radničkom omladinom. Već u 1935. godini, a pogotovo u 1936, možemo reći, bila je prevladana početna faza u kojoj su studentske akcije bile akcije samo jedne avangarde - komunista i njihovih simpatizera, te već tada su prerasle u akcije širokih masa studenata. Stvoren je akcioni odbor stručnih studentskih udruženja kao rukovodstvo studenata Beogradskog univerziteta, koji je ne samo predstavljao studente pred univerzitetskim vlastima

') U »Proleteru« - u članku »Pismo mladim komunistima« piše: »Poslije VI kongresa Komunističke omladinske internacionale SKOJ nije pravilno provodio liniju KOI. Umjesto da istorijske odluke VI kongresa postanu za sve članove SKOJ-a polazna tačka za jednu organiziranu borbu koja bi omogućila što bržu likvidaciju prijašnjeg sektaškog rada našeg Saveza, prelaz na legalni masovan rad i borbu za ujedinjenje svih nefašističkih organizacija, u jedinstvenoj borbi protiv fašizma, a za prava mlade generacije - umjesto svega toga, likvidiran je SKOJ kao samostalna organizacija omladine Jedan dio najboljih skojevaca uzet je u Partiju, dok je drugi dio, veći, ostao prepušten sam sebi. Likvidacija SKOJ-a u potpunoj je protivnosti sa linijom VI kongresa KOI-e: nju su najaktivnije tražili i sproveli Partiji i radničkoj klasi neprijateljski i izdajnički elementi, koji su se tada bili privremeno uvukli u naše redove«. »Proleter«, maj 1939.

nego i vodio sve političke i druge studentske akcije. U poznatom studentskom štrajku aprila 1936. godine poginuo je student Žarko Maririović. S tim štrajkom su se solidarisali studenti Zagrebačkog i Ljubljanskog univerziteta, što je ojačalo jedinstvo svih studenata. Aprila mjeseca 1938. godine, na kongresu studentskih organizacija, ojačan je jedinstveni studentski pokret Beogradskog univerziteta, ispoljen u Ujedinjenoj studentskoj omladini, u kojoj su se udružile sve studentske demokratske političke grupe, kao i stručne organizacije. One su ostvarile jedinstvo svih studenata i od tada su nastupale zajednički u antifašističkoj borbi, šireći svoje akcije i izvan Beogradskog univerziteta. Naravno, takvo jedinstvo imalo je svog uticaja i olakšalo povezivanje sa sličnim studentskim pokretima univerziteta u Zagrebu, Ljubljani, Subotici, i još više, ono je podsticalo i jačalo omladinsko jedinstvo u cjelini. Napredni jedinstveni antifašistički studentski pokret bio je u to vrijeme od ogromnog uticaja, bez obzira na organizacione veze koje su studentski pokreti pojedinih univerziteta i fakulteta imali sa ostalim dijelovima omladine - radničke, seljačke i srednjoškolske.

Uticaj studentskog pokreta na omladinu bio je veliki i u Sarajevu. Međutim, kada se govori o Sarajevu, onda se mora reći da to nije bio samo uticaj opšteg odjeka studentskog pokreta, nego je bio nošen i nizom akcija studenata iz Sarajeva koji su studirali, redovno ili vanredno, na svim fakultetima u zemlji. Ove akcije su, tim više, imale svoju posebnu političku vrijednost i značaj, jer partijska organizacija u periodu 1936-1938. nije u gradu postojala kao organizovana snaga.

Velika provala početkom 1936. godine razbila je partijsku organizaciju u Sarajevu. Sva rukovodstva i najveći broj i najaktivniji dio članstva bio je uhapšen, osuđen na kaznu robije ili zatvora i time za duže vrijeme uklonjen iz političkog života, lako je zavladao veliki strah i nepovjerenje prema ma kakvom organizovanom političkom radu, mahom kod starijih, opšti uticaj Komunističke partije, njen revolucionarni duh nije iščezao, a za to naročitu zaslugu ima omladina.

U Sarajevu su postojala dva studentska udruženja - Udruženje sarajevskih studenata i Udruženje sarajevskih pravnika. U njima su pretežno (bili učlanjeni) razvijali svoju aktivnost studenti koji su živjeli u Sarajevu, a u Beograd ili Zagreb samo da polažu ispite. Naravno, članovi su bili i oni studenti, Sarajlije, koji su redovno studirali. Apsolutnu političku prevagu u oba udruženja imali su napredni, komunistički orijentisani studenti, koji su, još prije 1936. godine, preuzeli upravu u svoje ruke i organizovali rad tih udruženja, tako da su ona postala legalna uporišta progresivne

antifašističke akcije, ne samo među studentima nego i šire - u građanstvu. Poslije provale 1936. godine, u udruženjima su djelovali pojedini komunisti koji su ostali nezahvaćeni hapšenjima, ali i veći broj simpatizera komunista - ljevičara, marksista, kako su uobičajeno nazivani. Studentska udruženja su, pored stručne ispomoći i materijalne pomoći siromašnim studentima, organizovala usmene novine na kojima su istupali i koje su posjećivali napredni intelektualci iz Sarajeva i šire, organizovala kulturne priredbe i predavanja, pokušavala da organiziraju horske recitacije, koje su režimu bile najomraženije kao i sve što je težilo da razvije kolektivni duh, itd. Sve ove akcije studentskih udruženja bile su u okviru postojećih zakona i pravila koje su odobrile nadležne vlasti. Međutim, izvršiocima naređenja profašističkog režima (Upravi policije i Banskoj upravi) u Sarajevu, nije smetalo da, ipak, zabrane rad oba udruženja čim im je režim dao i najmanji nagovještaj da to mogu uraditi. Ministarstvo unutrašnjih poslova, relativno rano, još početkom 1937 godine, jednim opštim raspisom upozorava sve banske uprave na to da je omladinski pokret, posebno antifašistički studentski pokret, već postao realna opasnost za profašistički režim i zahtijevalo je oštre mjere.[2]) Doduše, Ministarstvo se tada još zanosilo iluzijama da je moguće studentska udruženja u unutrašnjosti uklopiti u režimsku politiku pomoću nacionalistički orijentisanih studenata.[3])

Policija u Sarajevu ni dotad nije sjedila skrštenih ruku, budno je pratila aktivnost studenata, i zato začuđujućom brzinom - svega desetak dana poslije primanja direktiva, šalje analizu rada studentskih udruženja i prijedlog da se ona rasture, što je odmah i sprovedeno. Za tadašnju političku atmosferu interesantni su

*) U raspisu Ministarstva unutrašnjih poslova upućenog Kraljevskoj banskoj upravi, februara 1937. godine, između ostalog, kaže se: »U nizu raznih akcija, koje poduzimlje Kominterna ističe se akcija među omladinom...

Najjačem udaru je izložena univerzitetska omladina tako da se na pojedinim fakultetima vidi, da je skoro sva univerzitetska mladež potpala pod marksističko-komunistički upliv. Ovakovi elementi drže u rukama studentska udruženja po univerzima

Međutim, komunisti, a s njima i njihova univerzitetska mladež nije ostala samo kod stvaranja komunističke psihoze na fakultetima, već tu psihozu prenose u provinciju i tako dalje razorno deluju«. Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D.Z. br. 439/37

') Ibidem: »Ministarstvu je nadalje čast istaknuti, da se očekuje od mesnih organa vlasti, da neće pustiti, da se ovako važne akcije, koje zasecaju u živo meso naroda razvijaju bez kontrole i praćenja sa strane vlasti i da će mesni organi učiniti sve, da veštim i taktičkim manevrisanjem, odnosno odlučnim udarom, kako već gde prilike zahtevaju, parališu trovanje našeg naroda«. Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D.Z. br. 439/37.

razlozi zbog kojih se udruženja raspuštaju, odnosno zabranjuje njihov rad.[4])

Pada u oči da se zabrani ne nalazi ni jedan razlog koji bi govorio da su udruženja stvarno prekoračila djelatnost predviđenu pravilima, iako je i toga bilo dosta. (Udruženja su bila centar rasturanja radničke, omladinske i uopšte antifašističke štampe i publicistike; bila su stvarni organizator sakupljanja potpisa za proglase bosanskohercegovačke studentske omladine; sarađivala su na raznim političkim akcijama sa studentima Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, a dio ostvarenih sredstava od priredbi davan je za narodnu pomoć.)

Zanimljiyo je da Uprava policije otvoreno priznaje da je nemoćna da onemogući »Ijevičarsku« orijentaciju i razbije udruženja iznutra, infiltracijom srpskih ili hrvatskih nacionalista, ili da pocijepa i politički razjedini studente antifašiste. Navodi da su se studenti-frankovci već bili otcijepili od udruženja i osnovali posebno udruženje »Kranjčević«, ali i konstatuje da je jedan veliki broj studenata Hrvata ostao u udruženjima, lako je »Kranjčević« bio frankovačka (ustaška) organizacija, policija samo konstatuje da u njemu nema Ijevičarskih tendencija i da je zato prihvatljiva organizacija. S druge strane, policija ističe da ni preko Ijotićevaca, koji su istupili na skupštini udruženja, nije mogla ništa učiniti jer je »većina studenata iz oba udruženja protestovala toliko da je govornik u opštoj galami morao prekinuti svoj govor i sjesti«.[5]) Ova udruženja su definitivno zabranjena decembra 1937. godine nakon što je njihove žalbe odbilo Ministarstvo unutrašnjih poslova.

") Upravnik Policije Vikert referiše banovini o radu studentskih društava, 25 januara 1937 godine: »Pomenuću glavne poteze ovih društava u kojima se ogleda njihov Ijevičarski rad:

1. Akcija za priređivanje horskih recitacija, koju je uprava policije onemogućila

2. Mnogobrojne zabave i čajanke u svrhu propagande u popularisanju, te pribiranja materijalnih sredstava

3. Doček Nove godine sa programom čisto Ijevičarske sadržine

4 Izopačavanje proslave Petra Kočića u svrhu propagande komunizma

5 Akcija za svjetski omladinski kongres za mir u Ženevi.

6 Angažovanje poznatih ljevičara iz Sarajeva za predavanja sa Ijevičarskom sadržinom Ovakva ista akciia, da predavanja drže poznati ljevičari iz drugih mjesta«. - Arhiv SR BiH Fond KBU, Pov D Z br 439/37

') Ibidem »Nalazim, da je nemoguće, da se putem ubacivanja zdravih elemenata istisne marksistički upliv iz ovih društava, jer društva vode oprobani stariji studenti, koji ne trpe opoziciie i koji će jednu ovakvu akciju parirati što je najbolje moglo da se vidi, kada ie prošle godine održavata aodišnja skupština i kada ie iedan student - nacionalista ustao, te kritikujući rad Uprave rekao, da društvo ne smije da provodi politiku, zbog čega i nailazi na nerazumijevanje i kod građanstva i kod vlasti Na ove njegove riječi većina prisutnih je protestvovala. te je u opštoj galami morao prekinuti svoj govor« - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D Z br 439/37

Još je ostao nedovoljno objašnjen sveukupan uticaj antifašističkih studentskih pokreta iz Beograda i Zagreba na političku borbu i posebno omladinski pokret u Sarajevu u uslovima kada partijska organizacija praktično nije postojala kao organizovana snaga. Nesumnjivo da je veza i pomoći bilo sa obje strane, i da su studenti i komunisti i Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, studenti iz Bosne i Hercegovine koji su studirali na tim univerzitetima, razvijali veoma široku političku i kulturnu aktivnost sa dosta uspjeha u krajevima iz kojih su dolazili na univerzitet. U Zagrebu je postojalo studentsko udruženje bosanskohercegovačkih studenata »Brazda«, a u Beogradu »Petar Kočić«. Sa oba centra postojale su političke veze. U 1937. godini, preko beogradske partijske organizacije, organizovan je odlazak jedne grupe sarajevskih omladinaca u Španiju. Među njima je bio i Miljenko Cvitković, koji je dotad bio važna spona grupe studenata koji su se osjećali komunistima sa radničkom i srednjoškolskom omladinom. Preko univerziteta, odnosno partijske organizacije na univerzitetima, pretežno je dolazio materijal i o omladinskom pokretu, a i ostali partijski materijal koji je, u to vrijeme, bio jedina sigurna orijentacija u političkom radu. Početkom 1937. godine, Pavle Goranin, koji je već tada bio član Partije, završio je studije i stalno nastanio u Sarajevu. U proljeće iste godine, formirao je i prvu studentsku političku organizaciju »Narodni studenti«. To je bila polulegalna organizacija studenata - komunista i marksista koji su se smatrali komunistima, iako mnogi nisu bili članovi KP. Ti studenti nisu samo pretresali političku situaciju nego su učestvovali u političkim akcijama, orijentišući studente na širi, legalniji politički rad kao i druge oblike društvenog organizovanja, kako preko studentskih udruženja tako i drugih udruženja i organizacija u kojima se okupljala omladina. Naravno, težište aktivnosti bilo je na opštepolitičkoj djelatnosti, borbi protiv fašističke opasnosti spolja i za demokratizaciju u zemlji. Akcije su bile raznovrsnog karaktera - od pisanja i potpisivanja političkih proglasa i angažovanja studenata i omladine na tome, do raspačavanja omladinske ili radničke štampe. U grupi je bilo oko dvadesetak studenata i svi su, kasnije, postali članovi Partije ili SKOJ-a. Stvaranje »Narodnih studenata«, kao jedne vrste ogranka beogradskih i zagrebačkih pripadnika studentskoj narodnoj omladini, imalo je veliki politički znaća], jer su »Narodni studenti« Sarajeva počeli da okupljaju i drugu naprednu omladinu, pogotovo ako se uzme u obzir da tada još nije bilo ni rukovodstava ni organizacija SKOJ-a u Sarajevu, a time je donekle ispunjena i praznina koja bi neminovno nastala poslije zabrane studentskih udruženja. »Narodni studenti« su učestvovali kao politička grupacija i u izbornoj borbi krajem 1938. godine. Akcija koja ie imala velikog političkog odjeka, a pokrenuli

su je bosanskohercegovački studenti sa Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, članovi KP, bilo je pisanje i potpisivanje proglasa studentske omladine BiH, upućenih najširoj javnosti povodom najvažnijih unutrašnjih i spoljnopolitičkih zbivanja. Napisana su tri proglasa, od kojih dva sa potpisima.[6]) Sva tri proglasa, u suštini, iznosila su stavove Komunističke partije Jugoslavije i njihov odjek je bio veoma velik i mnogostruk. Na jedan legalan, odnosno polulegalan način, jer su potpisnici bili proganjani, izneseni su stavovi koji su bili ocjene i stavovi Partije. Naročito je posljednji proglas, u kome je sasvim određeno izložena platforma KPJ, koja je tražila sasvim drugačiji položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj zajednici, i izrečen zahtjev za narodnu autonomiju BiH, za ravnopravnosti sva tri naroda koji žive u njoj, imao velikog značaja i odjeka.[7]) Već samo tretiranje Muslimana kao posebnog naroda, bilo je veliki izazov centralističkoj koncepciji velikosrpske buržoazije, kao i svakoj nagodbi nje i hrvatske buržoazije ili muslimanske buržoazije i veleposjednika, koji su na međusobnoj na-

•) Potpisnici Otvorenog pisma studenata Bosne i Hercegovine svim političkim i javnim radnicima i svoj poštenoj javnosti, od decembra 1937. godine, iz Sarajeva: Arnaut Nadija, Besarović Jovan, Babić Ljubomir, Banduka Obren, Balagija Mehmed, Bijelić Vojin, Bušatlić Asim, Cabić Petar, Celer Duro, Vitković Mladen, Cmiljić Vojo, Čančar Paula, Čičić Milorad, Čvoriščec Slavko, Drašković Ratimir, Drašković Borislav, Drašković Strahinja, Dugonjić Ratomir, Felbauer Miroslav, Fukarek Pavao, Galogaža Slobodan, Goranin Pavle, Goranin Srećko, Govorušić Drago, Hodžović Hilmija, Horvic N., Hrdlička Vladimir, Jahura Simeun, Janković Ratimir, Japundžić Svetislav, Jovanović Brano, Jovanović Veso, Karahasanović Alija, Knežević Rade, Koprivica Rade, Koš Erih, Kušec Krunoslav, Kušec Vjera, Majstorović Olga. Marčec Zvonimir. Mijanović Danilo, Milinović Nada, Mirosavljević Zdenka. Mirosavljević Gojko, Nenezić Luka, Novačić Matilda, Ozmo Isak, Pašić Nusret, Pašalić Esad, Pavković Zagorka, Petrovič Krešimir, Princip Slobodan, Prpić Ivan, Putića Nikola, Rendo Nada. Ružić Aleksandar, Šefkić Safet, šimunović Josip. Tabak Ružica, Teofanović Vojna, Tišma Franjo, Trnjančev Borivoj, Tvrtković Anđelko, Vlaho Mato, Vidović Uroš, Vidaković Teodor, Vojnović Aleksandar, Zobundžija Viktorija

') U proglasu se kaže: »Bosna i Hercegovina isprepletena je življem Srba, Hrvata i Muslimana i u njoj nije moguće postaviti granicu između Srba i Hrvata, a da ona ne bude teška nepravda Srbima, Hrvatima ili Muslimanima. Mora biti jasno da će svaka podjela Bosne i Hercegovine pretpostavljati i jednu nepravdu nanesenu Muslimanima koji od uvijek čine jednu posebnu cjelinu«.

Dalje: »Svaki onaj kome leži na srcu dobro i sreća našeg kraja, koji istinski voli svoj narod, kao što ga volimo mi, omladina, i koji iskreno želi bratsku slogu Srba, Hrvata i Muslimana, boriće se za autonomiju Bosne i Hercegovine. Autonomna Bosna i Hercegovina onemogućiće sve nenarodne i nazadne grupe da trguju sa napaćenom Bosnom i Hercegovinom kao sa svojim imetkom, bilo da su one na srpskoj, hrvatskoj ili muslimanskoj strani, borili se oni danas za autonomiju ili protiv. Samo u autonomnoj Bosni i Hercegovini ni Drina ni Una neće nas dijeliti od braće s one strane, a zadovoljnoj i srećnoj Bosni i Hercegovini biće tada bliže i Beograd i Zagreb«.

Ali, istovremeno se otvoreno kaže za kakvu autonomiju se zalaže i bori studentska omladina.

(Treće otvoreno pismo bosanskohercegovačke studentske omladine, Beograd - Zagreb. 1 decembra 1939. godine: Protiv rata! Za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda! Za autonomiju Bosne i Hercegovine!)

Треће отворено писмо бос.-херцеговачке студентске омладине

Против рата!

За слободу, демократију и равноправност народа!

За аутономију Босне и Херцеговине!

У овим тешким временима, када је пожар рата захватио и срце Европе, када милиони радног народа пролијевају недужну крв — ми народни синови, школована омладина, осјећамо потребу да кажемо своју ријеч о догађајима који се око нас збивају и опасностима које нам пријете.

Прије двадесет година завршен је најкрвавији рат који памти човјечанство. Наши очеви, мајке и браћа сјећају се страхота тога рата. Десет милиона мртвих! Двадесет милиона осакаћених руку! Колико добра уништено! Да се и не спомињу глад и болести. И данас послије двадесет мучних и тешких година за радног човјека, народи читавог свијета стоје пред новом ратном кланицом само много страшнијом него што је била 1914.

Ненародне владе Енглеске и Француске с једне и њемачки властодршци с друге стране, бацили су своје народе у крвави покољ, у коме лије крв омладина и народи за рачун лордова, банкара и велепосједника. Миром којим је завршен први свјетски освајачки рат, Енглеска, Француска и уз њих С. А. Државе приграбиле су највећи дио

Зар бране независност малих народа Чемберлен и Даладје, они исти који су издали Шпанију, Аустрију, Чехо-словачку, Албанију и Кину, они исти, који су наговорили реакционарне пољске спахије и банкаре да одбију једино могућу помоћ Совјетске Русије? Бране ли слободу они, који угњетавају стотине милиона Индуса, Арапа, Индокинеза, Црнаца и осталих колонијалних народа? Бране ли слободу и правду они који пролијевају потоцима крв арапљанских побуњеника и индијских родољуба, они који држе по робијашницама хиљаде и хиљаде народних бораца, само зато што су се борили за хљеб и слободу? Боре ли се за слободу Чемберленова Енглеска и Даладјеова Француска које су довукле стотине хиљада Сенегалаца и Мароканаца да гину по крвавим бојиштима у одбрану њиховог плијена? Када се боре за демократију зашто бацају најбоље демократске борце у тамницу, угушују штампу и уводе фашизам у својим земљама? Бори ли се за слободу Хитлер, који тлачи свој властити народ и крваво гази слободу и независност аустријског, чешког, словачког и пољског народа?

Iz Trećeg otvorenog pisma bosanskohercegovaćke studentske omladine - decembar 1939

cionalnoj i vjerskoj podijeljenosti Srba, Hrvata i Muslimana gradili svoje šićardžijske planove i pomagali centralističko-hegemonističku vlast ili u njoj učestvovali. Pisanje proglasa, prikupljanje potpisa, pa zatim i njihovo dijeljenje, bilo je znak za policiju da među studentima postoji ne samo antifašističko i antirežimsko raspoloženje nego i organizacija koja nije za potcjenjivanje. Prvo pismo je potpisalo oko 70 studenata iz Sarajeva, a drugo još veći broj. U Drugom (potpisanom) proglasu, preko polovina imena su novi studenti koji su se, u međuvremenu od prvog proglasa, upisali na Univerzitet.') To je značilo da tvrdnja policije, kako su potpisnici većinom komunistički agitatori poznati još iz provale 1936^ godine, nije tačna i da demokratske i antifašističke ideje hvataju sve više korijena među novim generacijama školovane omladine koja pristiže iz srednjih škola. Zato je policija i požurila da prvi udar, već 1937. godine, usmjeri na studentska udruženja zabranjujući njihov rad. Antifašistička politička borba i politički zahtjevi izraženi slobodno, sa punim potpisima, bez obzira na progone koji su i uslijedili, zahtjevi koje su podržavali svi studenti antifašistički i demokratski raspoloženi, a ne održavanje »čajanki i priredbi«, bili su stvarni motivi zabrane.

Najveća koncentracija omladine bila je u Sarajevu u srednjim i šegrtskim školama. Već 1936. godine u gotovo svim školama -

•) Potpisnici Trećeg otvorenog pisma bosanskohercegovačke studentske omladine »Protiv rata! Za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda! Za autonomiju Bosne i Hercegovine!« od 1. decembra 1939. goaine, iz Sarajeva bili su:

Princip Slobodan, stud teh., Milojević Rada, stud. agr., Ćuk Vojislav, stud. agr., Lalić Gerasim, stud. agr., Zon Paula, stud. fil., Vranković Nada, stud. fil., Pavković Boro, stud. teh , Zildžić Nura, stud. pr., Zildžić Almasa, stud. agr., Feldbauer Fric, stud, pr., Levi Bencion, stud. med., Kraljević Aleksandar, stud, pr., Defterdarović Nafis, stud. teh., Blažević Duška, stud med., Milinović Nada, stud. med., Šefkić Safet, stud. pr., Samokovlija Marcel, stud, til., Samokovlija Ela, stud. teh., Švarc Jeti, stud. med., Ozmo Isak, stud. pr., Šišić Ferid, stud pr., Pudarić Zdravko, stud. teh , Celer Duro, stud. pr., Dugonjić Ratomir, stud. pr., Badnjević Midhat, stud med., Rustembegović Fahrudin, stud. med., Durbešić Ljerka, stud teh , Romano Beja, stud. med , Galogaža Slobodan, stud. fil., Radenković Božidar, stud. teh., Starćević Duška, stud. teh , Majstorović Olga, stud. fil., Mandić Nada, stud teh., Karahasanović Alija, stud. šum., Karahasanović Munira, stud. fil., Lukačević Hasan, stud. med., Kurilić Mira, stud teh., Starćević Žarko, stud. teh., Furht Pavle, stud. teh., Gorski Feliks, stud teh., Konstantinović Draginja, stud. teh., Papo Eli, stud teh., Stočević Srdan, stud. teh., Danon Erna, stud. fil., Besarović Zdravko, stud. med., Besarović Jovan, stud. agr., Novačić Matilda, stud. fil., Casar Ema, stud. fil., Ahić Ifet, stud. vet., Gaon Ida, stud. kornere , Sadiković Fatima, stud agr., Drašković Strahinja, stud teh , Cvitković Mladen, stud. teh., šimet Krunoslav, stud. teh., Abinun Moric, stud. pr., Harlač Šemsudin, stud. teh., Alkalaj Jožef, stud. kornere., Osmanagić Izet, stud. med., Bričić Nikola, stud. pr., Levi Jakov, stud. teh , Serdarević Asaf, stud agr., Turančić Vefik, stud. vet, Kurbegović Midhat, stud. pr„ Hrdlička Vladimir, stud teh., Filipović Dragomir, stud. pr., šindelar Ernest, stud. teh , Vranić Mustafa, stud. med., Jovanović Veselin, stud. pr., Blagojević Branko, stud teh., šiljak Žarko, stud. agr., Piatenik Olga, stud. fil., Trninić Vjera, stud. fil, Levi Gustl, stud. med , Horvic Alfred, stud. teh., šerifović Husein, stud. med., Šeremet Jelena, **stuo. agr.,** zdunić **Vilim, stua. pr„** Forstinger Hinko, stud. tehnike. - Arhiv SRBiH: **KBU, Pov. D.Z.** br. **5004/39.**

Srednjoj tehničkoj školi, Prvoj i Drugoj muškoj gimnaziji, Preoarandiji Ženskoj gimnaziji, Gazi Husrev-begovoj medresi. Šerijatskoj gimnaziji, Trgovačkoj akademiji, Željezničkoj zanatskoj školi itd., bile su organizovane grupe (kružoci) naprednih omladinaca koji su razvili dosta intenzivan rad. Iako te grupe nisu imale nikakve organizovane veze sa partijskom organizacijom koja je provalom razbijena, one su rezultat predašnjeg partijskog rada, čiji je uticaj ostao, u svim sredinama, pa i u srednjim školama. Stanje u srednjim školama bilo je izuzetno teško. Svi režimi koji su se mijenjali na vlasti, naročitu pažnju su posvećivali sistemu vaspitanja, nastojeći da od učenika stvore poslušne birokrate, vaspitane u unitarističkom duhu, pa su tome bili prilagođeni i nastavni programi i školski sistem u cjelini. Svaka iole slobodnija misao bila je energično onemogućavana, a sistem nastave nije išao za tim da razvije smisao za stvaralački rad nego, naprotiv, stimulirao je »bubanje« po programu koji je u mnogim predmetima bio apologetika reakcionarnog tradicionalizma, konzervatizma i velikosrpskog unitarizma, a u mnogo čemu nesavremen i odvojen od potreba života. Perspektiva poslije završetka škole bila je veoma mračna. Mali broj učenika mogao je nastaviti studije, a izgledi za zaposlenje bili su gotovo nikakvi. Sve je to dovodilo do spontanog i gotovo permanentnog učeničkog revolta u srednjim školama, koji je podržavao i jedan broj naprednih profesora.[9])

Na kružocima, već pomenutim, koje su sačinjavali uglavnom đaci iste škole, prorađivala se napredna literatura, od književnosti i poezije do ekonomike i osnova marksizma, u zavisnosti od sklonosti najistaknutijih članova te grupe, vodile se veoma žive diskusije o raznim pitanjima, uglavnom o temama koje su pročitane, ali bez naročitog sistema i plana, posebno kada se radilo ö političkim pitanjima i akcijama. Ove* grupe, koje su se sastajale po stanovima pojedinih učenika već u 1936. godini, orijentisale su se na intenzivniji rad u školama, planski su ulazile u pojedina školska udruženja, naročito u literarne družine, da bi se u njima borili za svoje ideje. Veoma aktivne su bile literarne družine u Prvoj i Dru-

'*) U izvještaju Uprave policije Kraljevskoj banskoj upravi iz 1939. godine, upravnik Vikert navodi: »Jedan od direktora srednjih škola u Sarajevu, koji ne želi da mu se ime sazna, rekao je činovnik ove Uprave, koji radi na komunističkim stvarima sledeče: »Ja imam vezane ruke U školi imam recimo deset nastavnika. Kada se radi o disciplinskoj kazni jednog ili više đaka, unapred sam siguran, da će ih više od polovine glasati protiv kazne koju ja predlažem jer su i oni levičari. Osim toga siguran sam da će oni kazati za moj stav đaku ili njegovim roditeljima, nakon čega sledi kampanja protiv mene. Mi direktori škola smo vezanih ruku i upravo smo u jadnom i teškom položaju. Treba doneti što pre zakone sa drakonskim kaznama, da se ovom komunističkom zlu stane na kraj. Sve ovo zlo dolazi od raznih knjiga, časopisa, novina, bioskopa, čajanki, korza, a da i ne govorimo o savremenoj i modernoj literaturi i književnosti, pa onda o »umetnosti«. To su sve nakarade i eto sve to stvara revolucionarni duh i to je donelo zlo od kojeg sada patimo«. - Arhiv SR BiH: Fond KBU, Pov. D.Z. br. 5016/39.

goj muškoj gimnaziji - »Omladina« i »Aleksa Šantić«, a postojale su u gotovo svim školama (Učiteljska škola - »Sunčanica«, šerijatska škola - »A. H. Karabegović«) ili su đaci pokušali da ih organizuju tamo gdje ih nije bilo, kao u Tehničkoj školi. Razvila se velika borba za uprave družina između naprednih učenika i tzv. nacionalista - većinom ljotićevaca i frankovaca, tako da su uprave ponekad mijenjane i u toku školske godine.[10]) Obično su postojale dvije liste - crvena i bijela, a značajna je činjenica da su u upravama redovno bili napredni đaci. Oni su u družinama pokušavali da razviju što intenzivniji rad i diskusije o raznim temama iz književnosti, i drugih nauka, posebno sociologije. Napredni đaci posjećivali su literarne sastanke ne samo u vlastitoj školi nego i u drugim školama, ako je za to bilo mogućnosti. Već u 1937. godini prosvjetni organi u banovini i policija dižu alarm i daju direktivu da se zabrani rad literarnih družina. Na jednom zajedničkom sastanku direktora srednjih škola donesena je odluka da se obustavi rad literarnih družina, tako da one u školskoj 1938/1939. godini prestaju s radom.[11])

Godine 1936, 3. decembra, izbio je poznati štrajk đaka u Srednjoj tehničkoj školi[12]) zbog teških uslova u školi, štrajkači su

") U godišnjem izvještaju Prve muške gimnazije za 1936/37 godinu, nadzorni nastavnik literarno-umjetničke družine »Omladina« Dimitrijević, između ostalog, kaže: »Rad ove đačke književno-umjetničke družine ove godine je bio vrlo intenzivan. Prema lanjskih 9, ove godine održano je 15 društvenih sastanaka. .

Čitani su originalni đački radovi u prozi i stihu, a zastupani su svi glavniji književni rodovi pjesme, pripovijetke, istorijske rasprave, referati, književni prikazi itd. Poslije pročitanih radova, redovno se vodila živa diskusija o dotičnom predmetu...

... Odbor je u toku godine mijenjan«.

- Kada se pregledaju imena »novog« odbora, onda se vidi da su napredni omladinci u većini. Isto se može i kada se uzme spisak glavnih referenata na sastancima, imena se ponavljaju: Krezić, Pudarić, Stanivuković, Glišović, Vuković, Arnaut, Trnjančev. (R.D.J

") U Godišnjem izvještaju Druge muške gimnazije za 1938/39. godinu se kaže »Zbog izvesnih razloga direktori sarajevskih gimnazija, na svojoj konferenciji odlučili su aa se na poverenim im zavodima ove godine ne održavaju đačke skupštine za izbor novih

šT^Zgoruri938/39UŽs,r^. " 23 DrUfle mUŠke 9imnaZije U S^eVU za

") Uprava policije izvještava Kraljevsku bansku upravu: »Na dan, 3. decembra prošle godine posle završenih predavanja otpočeo je štrajk đaka u ovdašnjoj srednjoj tehničkoj školi, lako da su đaci odstranili profesore iz školske zgrade, a direktora škole gospodina Grofa, koji nije hteo da se udalji đaci su prisilili da ostane u prostorijama direkcije za sve vreme štrajka pod nadzorom određenih đaka za ovu svrhu Sve izlaze đaci su zabarikadirali klupama i astalima, poseli školsku zgradu uopšte, pa i telefon preko koga su tražili vezu sa poznatim ličnostima iz javnog života, od kojih su tražili da se za njihov štrajk zainteresuju Uopšte ovaj štrajk je imao sva obeležja, koja daje nova komunistička taktika za izvođenje štrajka Sva nastojanja vlasti da prodru u zgradu ostala su bezuspešna i tek kada je sutradan izaslanik nadležnog ministarstva poveo istragu po iznetim đačkim zahtevima đaci su pristali da napuste školsku zqradu«. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. broj 1008/37

postavili zahtjeve koji su se, uglavnom, odnosili na uslove školovanja. Đaci su se zabarikadirali u školi i tek sutradan, poslije intervencije spolja i obećanja da će svi njihovi zahtjevi biti ispunjeni, pristali su da napuste školsku zgradu. Naravno, odmah su najistaknutiji učenici bili uhapšeni. Noću između 12. i 13. januara 1937. godine započeo je štrajk učenika u Gazi Husrev-begovoj medresi, gdje su se, isto tako, đaci zabarikadirali i policija ih je silom savladala.[13]) U sukobu je bilo i nekoliko ranjenih. Rukovodioci obje grupe optuženi su na osnovu Zakona o zaštiti države.[14]) Oni za koje je policija mislila da su kolovođe, isključeni su iz svih škola, a iz Gazi Husrev-begove medrese isključeno je, pored uhapšenih, i oko 30 drugih đaka.[15])

") Ibidem: »Uzbuđenje u građanstvu nije se još bilo ni stišalo povodom ovoga štrajka u srednjoj tehničko! školi, izbio je i drugi štrajk u ovdašnjoj verskoj školi Gazi Husrev-begovoj medresi, u Kojoj je većina đaka u internatu, pa su pri pripremi i izvođenju štrajka učestvovali i eksterni đaci. štrajk je započeo u noći između 12. i 13 ov. meseca i đaci ove medrese postupali su na isti način, kao i oni u prednjoj tehničkoj školi. Naime, zaposeli su sve prostorije zgrade, zabarikadirali ulaze u školsku zgradu sa ormanima i klupama a za odbranu kada policijski organi budu došli đaci su izneli na gornje spratove cepanice i komade kamenog uglja, a služili su se čak i odvaljenim gvozdenim štangama od kreveta. Još u pripremama za izvođenje štrajka đaci su ukrali ukupno tri revolvera i to dva prefektu škole G. Handžiću, jedan sistema mauzer kal. 6,35, a drugi sistema brauning kal. 6,35 i jedan revolver ekonomu medrese Izvršeno je pripremanje i za snabdevanje životnim namirnicama za vreme štrajka pošto su đaci poseli i prostorije u kojima se drže životne namirnice, a određeni su i đaci, koji imaju spolja još doneti hrane U sredu 13. ov. meseca, kada su organi policijske straže pod komandom zapovednika g Dorđa Andrića ušli u dvorište ove ryiedrese opaljen je na njih jedan metak iz revolvera koji je promašio i kada su policijski organi videli da imaju posla ne sa đacima, već sa naoružanim licima nastojali su da prodru u školsku zgradu, a medutim-su đaci navalili na stražu sa pripremljenim cepanicama, komadima kamenoq uglja, gvozdenim šiokama, a ispaljena su i još dva revolverska metka na policijske organe, ali su i oni promašili«. - Arhiv SRBiH Fond KBU Pov br. 1008/37.

") Ibidem: Optuženi su: »Popović Pavle, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Dizdarević Zijah, svršeni učitelj, Ljubunčić Mahmut, dnevničar opštine grada Sarajeva, Predrag Stanivuković, đak VIII razreda I gimnazije, Vuković Mladen, đak VII razreda II gimnazije, Vlahović Mirko, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Krezić Josip, đak VII razreda I gimnazije, Čolić Ante, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Pejović Dušan, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Topčić Aliosman, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Pavić Jovo, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Papo Jakov, dak VIII razreda Prve gimnazije, Ferušić Esad, đak VII razreda šerijatske gimnazije, Čohadžić Esad, đak VII razreda šerijatske gimnazije, Dizdarević Nijazija, učenik VI razreda Gazi Husrev-begove medrese. Trebinjac Hamid, đak VII razreda Gazi Husrev-begove medrese, Selak Mehmed. đak VI razreda Gazi Husrev-beqove medrese i Berhamović Hamid, đak V razreda Gazi Husrev--begove medrese«. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. br 1008/37

") Ibidem »Međutim povodom štrajka u medresi llema Medžlis u Sarajevu svojim rešeniem Pov br 18/37 isključio je iz Gazi Husrev-begove medrese pored gore pokrenutih pohapšenih đaka, još 32 đaka koji su se istakli u pripremanju i izvođenju štrajka, te u napadu na policijske organe Ove isključene đake je posle toga Uprava policije pokažnjavala sa po 10 dana zatvora i ukoliko nisu iz Sarajeva izrekla izgon u zavičajno mesto. Ostavljeno je da zatvor posle izvršenosti oresude izdrZe kod nadležnih sreskih načelnika« - Arhiv SRBiH Fond KBU. Pov br 1008/37

KBU, Pov. br. 1008/37.

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ
ПОВ.БР: 257
23. ЈАНУАРА 1937.ГОД.
САРАЈЕВО.

Штрајк ђака у Гази Хусреф Беговој Медреси.

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ ДРИНСКЕ БАНОВИНЕ
ПРОСВЕТНО ОДЕЉЕЊЕ

САРАЈЕВО.

На дан 3. Децембра прошле године после завршених предавања отпочео је штрајк ђака у овдашњој средњој техничкој школи, тако,да су ђаци одстранили професоре из школске зграде, а директора школе Господина Грофа,који није хтео да се удаљи ђаци су присилили да остане у просторијама дирекције за све време штрајка под надзором одређених ђака за ову сврху. Све излазе ђаци су забарикадирали клупама и асталима, посјели школску зграду у опште, па и телефон преко кога су тражили везу са познатим личностима из јавног живота, од којих су тражили да се за њихов штрајк заинтересују. У опште овај је штрајк имао сва обиљежја, која даје нова комунистичка тактика за извођење штрајка. Сва настојања власти да продру у зграду остала су безуспјешна и тек када је сутрадан изасланик надлежног Министарства повео истрагу по изнетим ђачким захтевима ђаци су пристали да напусте школску зграду.

Док су ђаци средње техничке школе штрајковали, друга лица су у граду израдила три врсте летака са пропагандистичким циљем и то, у једној врсти летака обратили су се ђацима осталих школа, у другој грађанству, а у трећој ђачким родитељима. У летцима је тражено, да се грађанство и ђаци осталих школа солидаришу са штрајкачима, да их помогну и да изађу на демонстрације, које су тога дана и обављене и које је полиција напослетку растурила.

Узбуђење у грађанству није се још било ни стишало поводом овога штрајка у средњој техничкој школи, избио је и други штрајк у овдашњој вјерској школи Гази Хусреф Беговој медреси, у којој је већина ђака у интернату,

Iz izvještaja uprave policije o štraiku tfaka u Srednjoj tehničkoj školi i Gazi Husrev-begovoj medresi

Uprava policije, izvještavajući Bansku upravu o štrajku, ostavila je dokumenat iz kojeg se vidi ne samo ko je sve optužen za štrajkove nego i kako su kvalifikovani zahtjevi učenika za poboljšanje uslova školovanja. U izvještaju se malo pominju stvarni uzroci zbog kojih su štrajkovi izbili, a to su nesnošljivi uslovi školovanja, nezagrijane prostorije usred zime, preopterećenost školskim časovima, koji su držani i prije i poslije podne, pa nije bilo vremena za učenje, maltretiranje učenika od direktora škole i nekih profesora u Medresi, neadekvatan program, slaba ishrana itd. Međutim, policija sve svodi na dokazivanje da su štrajk izvana organizovali komunisti i pokušava da bunt đaka iskoristi za novu provalu u Komunističkoj partiji u gradu. Policija je isto tako pokušala da se, povodom štrajka, obračuna i sa najaktivnijim učenicima iz škola u kojima štrajka nije bilo. Zato u izvještaju iznosi sve što je znala o radu napredne omladine nastojeći, i to prilično nevješto, da pronađe dokaze da je štrajk organizovala organizacija izvana, a da su đaci poslužili samo'kao nesvjesno oruđe. I preko rođačkih veza pokušava da dokaže veze đaka iz škole sa nekom ilegalnom organizacijom u gradu i hapsi i neke svršene učenike srednjih škola.

Inače, i pored svih pritisaka na pohapšene učenike, policija nije uspjela od njih iznuditi izjave koje bi mogle ma koga da kompromituju.

Stvarna istina o štrajkovima je da su oni samostalno djelo učenika Srednje tehničke škole i Medrese, jer su bili u to vrijeme najorganizovaniji, imali politički najsvjesnije jezgro, najbolje bili povezani sa opštim progresivnim strujanjima u zemlji, a od svojih istomišljenika iz drugih škola tražili su samo solidarnost i pomoć koje su im ovi i pružili u granicama svojih mogućnosti.

štrajkovi su imali velikog političkog odjeka ne samo među srednjoškolskom radničkom i studentskom omladinom, nego i šire, u građanstvu. Policija se ovaj put našla u direktnom sukobu, ne sa radničkom klasom ili studentima, koji su već bili poznati kao jedinstvena borbena snaga i u zemlji i u Sarajevu, nego sa omladinom od šesnaest do osamnaest godina, i njeno nezadovoljstvo nije se moglo više prikrivati. Simpatije građanstva bile su na strani učenika i učinjen je veliki pritisak da se uhapšeni puste na slobodu, lako su štrajkovima samo djelimično ispunjeni zahtjevi i poboljšani uslovi školovanja, oni su ostali, zbog svog značaja, u svijesti omladine kao primjeri borbenosti i jedinstva. Na ovim tradicijama, u kasnijem periodu, izrasla je i snažna skojevska organizacija u Srednjoj tehničkoj školi.

Osim u Medresi, gdje su, zaista, rigorozno pokušali da očiste školu, pa su isključili najaktivnije učenike i one koji su imali ma

kakve veze sa štrajkom ili su. inače, bili poznati po svojim naprednim shvatanjima, široka »čistka« nije zahvatila druge škole radi otpora naprednih profesora.[1]') Iz škola su odstranjeni samo direktno optuženi učenici, i to na izričito naređenje Banske uprave. Strah učenika zbog hapšenja njihovih drugova, označenih za vođe štrajka i njihovog maltretiranja u policiji, bio je brzo prevladan. Obnovljene su i nastavljene diskusije u grupama, a rad u legalnim srednjoškolskim udruženjima čak je i pojačan, tako da se školska godina 1937/1938. može označiti kao vrijeme najintenzivnijeg djelovanja đačkih literarnih družina. Ali, i policija je pojačala pažnju, pa je ta godina i posljednja godina rada literarnih družina.

Potrebno je nešto više reći o radu grupa (kružoka) od 1938. godine, naročito o nekim osobinama karakterističnim za srednjoškolsku omladinu. Njihove karakteristike, i.pozitivne i negativne, imale su i kasnije odraze i ostavile su posljedice na razvoj SKOJ-a i čitavog omladinskog pokreta. To nije bila organizacija u pravom smislu riječi, pogotovo ne organizacija koja bi bila vezana za neki politički centar, jer, kako je već rečeno, partijska organizacija bila je provalom razbijena. Svaki kružok je bio organizacija za sebe, usmjeren više na svoje proširenje i jačanje, a povezivanje s drugim sličnim kružocima bilo je samo povremeno i nije sistematski razvijano. Čak je bilo i surevnjivosti među najistaknuti-

ji Teško je nabrojati imena svih profesora koji su u to vrijeme bili napredni, odnosno antifašistički raspoloženi, jer ih je bilo veoma mnogo. Među učenicima su kao marksisti bili najpoznatiji: Kršić, Tomić, Baruh, šnajder, šotra, Galeb i drugi. Jasno, oni nisu imali nekog direktnog kontakta sa omladinskim političkim pokretom i organizovanjem, iako su ga indirektno pomagali utičući na uprave škola i svojim opštim radom u prosvjetnim organizacijama, časopisima, itd. O tome koji su profesori u kasnijem periodu postali članovi Partije, biće u drugim temama (R. D.).

Međutim, da su neki od ovih profesora bili pod stalnim nadzorom policije, govore i ovi dokumenti upućeni Kraljevskoj banskoj upravi iz Uprave policije u Sarajevu:

»Profesora dr Jovana Kršića uprava policije smatra za jednu od vodećih ličnosti među sarajevskim ekstremnim ljevičarima-intelektualcima, pa je i u dva maha o njegovom radu podnijela izvještaje pretpostavljenim vlastima.« (Dalje slijedi opis aktivnosti profesora Kršića.) - Arhiv SRBiH: Fond KBU; Pov. D. Z. br. 239/39.

»... čast mi je izvestiti da je profesor dr Tomić Stjepan osvedočeni komunista. Kao takav bio je dobro poznat organima ove policije, evidentiran...

Inteligentan, oprezan u radu, apsolutno diskretan nije dao povode za sudsko-krivično postupanje.

Organi, koji se bave osmatranjem rada komunista apsolutno su ubeđeni, da profesor Tomić nije ni malo napustio svoja komunistička ubeđenja.« - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D. Z. br. 582/41.

jim srednjoškolcima, ispoljavala se kao nekakva želja za liderstvom. Unutrašnja povezanost nije počivala na formalnom članstvu jer komunistička organizacija u gradu nije postojala, nego na opštoj ideji o socijalizmu, komunizmu, propagirane su te ideje i maštalo se o momentu revolucije kada će se sa oružjem u ruci boriti za nju. Manje se raspravljalo i dogovaralo o konkretnoj političkoj borbi i političkim akcijama u svakodnevnom životu, iako je i toga bilo (štrajkovi i neke druge kulturne akcije). Literarne družine bile su najomiljenije i najuspješnije u širenju i legalizovanju borbe za napredne ideje. Čitalo se i diskutovalo mnogo, čak i u poredenju sa sadašnjom najnaprednijom omladinom istog uzrasta, moglo bi se reći, čitalo se i probirljivije, i više, i pažljivije, čitala se mnogo beletristika. Naročito omiljen pisac bio je Gorki. Mislim da nije bilo nijednog naprednog omladinca koji nije pročitao »Mati« ili »šta da se radi« od Černiševskog, ili »Kako se kalio čelik« od Ostrovskog. Te knjige mnogo su uticale na stvaranje novog morala kod napredne omladine. Čitala se mnogo marksistička literatura, naročito neka izdanja u kojima se popularisao marksizam, kao: Segal - »Uvod u političku ekonomij u« i Talhajmer — »Uvod u dijalektički materijalizam«. Isto tako bilo je malo naprednih omladinaca koji u to doba nisu pročitali »Manifest«, »Građanski rat u Francuskoj«, Lenjinovu »Državu i revoluciju«, Engelsovo »Porijeklo porodice, privatne svojine i države«, itd.

Ovi omladinski kružoci bili su od velikog značaja za obnavljanje i Partije i SKOJ-a. Svi njihovi učesnici u kasnijem periodu, osim rijetkih izuzetaka, postali su članovi SKOJ-a ili Partije i u svoj kasniji organizovani rad prenijeli su mnogo osobina stečenih u radu u kružocima, i to mnogo više dobrih nego loših. Naročito dragocjena je bila ispoljena velika žeđ za znanjem, koju su kasnije prenijeli na generacije revolucionarnih radnika. Od velikog je značaja za budući razvoj revolucionarnog pokreta bila i činjenica da te grupe omladinaca nisu bile zatrovane politikantstvom ili frakcionaštvom, da su se većinom organizovale na prijateljskoj osnovi, što je preraslo u duh drugarstva idejnih jednomišljenika, koji je ostao jedna od temeljnih osobina Komunističke partije i SKOJ-a. Svaki je pojedinac smatrao da mu je veliki zadatak da pridobije nove pristalice za svoje ideje i u tome nije žalio ni truda ni vremena, prihvatajući na sebe dobrovoljno odgovornost pred ostalim da je onaj koga uvodi u kružok potpuno politički svjestan i pouzdan, a i moralno potpuno čist. U tome se nerijetko i pretjerivalo, prelazilo u neku vrstu asketizma, sektašilo se, i to se dugo zadržalo i kasnije je smetalo proširivanju skojevske organizacije. Po organizovanju i načinu rezonovanja u njima, ovi kružoci su mnogo

više ličili na stari nego na novi SKOJ, kakav se stvarao poslije dolaska druga Tita na čelo Partije.[17])

Usljed objektivnih uslova, odnosno nekontinuiranog djejstva partijske organizacije, a naročito hapšenja rukovodstva KP (provala), u radu kružoka bio je izražen raskorak između teorije i prakse, odnosno između idejnog i kulturnog rada i političke akcije. Naučna saznanja o razvoju društva više su uzimana kao potvrda da svijet, odnosno kapitalistički poredak ne valja i da ga treba mijenjati, ali je manje bilo jasno kako; vjerovalo se da je glavna zadaća steći što više »beskompromisnih boraca« za »odlučni« momenat. Svi ovi napredni omladinci osjećali su se komunistima, mnogo voljeli i idealizirali SSSR, prvu i jedinu zemlju socijalizma u to vrijeme, maštali o revoluciji i vjerovali da će se ona odvijati istim putevima i na isti način kao u SSSR-u. Doduše, to nije bilo samo njihovo gledanje, nego su i članovi Partije prije dolaska druga Tita na čelo Partije, šablonski i šematski prilazili analizi stvarnosti i tako gledali na budućnost. Opšta politička klima koja se sve jače osjećala u zemlji - borba za demokratiju, protiv fašističkih zločina, narastajuće opasnosti od agresije, španski građanski rat, studentski pokret, plima radničkih štrajkaških i tarifnih akcija i, posebno, teški uslovi u školama - sve je to pokretalo i inspirisalo akcije šire prirode nego što je samo ostajanje na čitanju i učenju marksizma. Pod uticajem te atmosfere izrastali su i takvi događaji kao što su štrajkovi u Srednjoj tehničkoj školi i Medresi, koji predstavljaju najsvjetlije stranice srednjoškolskog omladinskog pokreta prije rata. Ne treba zaboraviti ni ulogu pojedinih članova KP koji su tada živjeli u Sarajevu i koji su, bez nekih formalnih ovlaštenja, pomagali da se srednjoškolski omladinski pokret poveže s ciljevima i borbom radničke klase i ostale omladine.

U tom periodu najteže uslove za organizovanje imala je radnička omladina. Sve radničke organizacije i ustanove bile su u rukama socijaldemokrata, odnosno pod uticajem vodstva reformističke socijalističke stranke. Na drugim mjestima u ovoj knjizi govori se o izdajničkoj ulozi socijalista, zato u to ne bih ulazio, samo bih rekao da je i kod napredne radničke omladine bilo jako izra-

") U članku »SKOJ na novom putu«, drug Tito je napisao sljedeće:

»Komunistička omladina Jugoslavije ima za sobom sjajne tradicije. Pokazala je mnogobrojna divljenja, vrijedne primjere herojstva i samopožrtvovanja. Ona je iz svojih redova dala ne mali broj najboljih boraca kao što su: Zlatko Šnajder, Oreški, Mišić, Marganović, Kolumbo i mnogi drugi. Ali SKOJ nije bio masovna organizacija. SKOJ je bio samo kopija Partije... SKOJ je ignorisao ona pitanja koja interesuju najšire omladinske slojeve. On nije shvatio svakodnevne potrebe omladine. Skojevci su bili mladi starci koji su se prezrivo odnosili prema svemu što nije bilo sto posto revolucionarno i visoko politički i na taj način stvarali su jaz između sebe i omladinskih masa.« - »Proleter«, maj 1937.

ženo sektaško shvatanje prema sindikatima i drugim radničkim organizacijama kao tuđim, jer su bile u rukama socijaldemokrata. Zato je u tom vremenu bilo relativno malo omladine i u sindikatima i u Radničkom domu. Ipak je bilo razlike među radničkim, kulturnim ili sportskim društvima, iako su i u njihovim rukovodstvima preovladavali socijaldemokrati.

Iako su komunisti uporno nastojali da razviju rad u sindikatima, kao i da u njih i preko njihovih akcija privuku omladinu, u tome su nailazili na velike teškoće ne samo od režima i poslodavaca nego i od zvaničnih rukovodstava sindikata. Socijaldemokrati su uporno pokušavali da održe rukovodeće pozicije u svim sindikatima i da onemoguće svaku borbenu radničku akciju i, pri tome, nisu birali sredstva. Radi toga nepovjerenje prema sindikatima kao tuđim organizacijama, kod najnaprednijeg dijela radničke omladine koja je radije ulazila u druge organizacije i vodila političku borbu u njima, i pored svih napora, teško je preovladavano. Tek u posljednjim predratnim godinama i u sindikatima je povećano angažovanje omladine, naročito u ekonomskim akcijama koje su vođene. Bilo je i prije pokušaja, pa i uspjeha, da se stvore omladinske sekcije u sindikatima, ali to su bili sporadični uspjesi koji su se održali samo u nekim sindikatima (grafičari, privatni namještenici, metalci, tekstilci). Naročito je Radnički dom u to doba, oko 1938. godine, bio pod okriljem socijaldemokrata, i u njemu su se više odvijali sukobi između pojedinih komunista i socijaldemokratskih funkcionera nego što je bio stalno i trajno sjedište i klasni centar radničke omladine.

Međutim, to ne znači da je radnička omladina bila neorganizovana, da nije imala uticaja ili da su je mimoišli razni drugi uticaji. Potrebno je nešto više reći o omladinskim organizacijama i političkim strujanjima u njima, jer omladinske organizacije u današnjem smislu nisu postojale. To su bile organizacije za omladinu u kojima je ona trebalo da bude objekat vaspitanja, a upravljanje organizacijama bilo je u rukama raznih režimskih, političkih, nacionalističkih ili vjerskih krugova. Zavisilo je od odnosa snaga među članstvom da li je neka organizacija bila naprednija ili reakcionarnija, ali osnova na kojoj su one počivale, zvanično vodstvo i zvanični kurs ostajali su uvijek isti. U njima se redovno nalazio i jedan veliki broj radničke omladine. Nacionalna i vjerska podijeljenost u Sarajevu, uvijek je služila raznim građanskim strankama kao oslonac za njihovu politikantsku borbu i zato je svako organizovanje bilo pretežno na nacionalnoj osnovi: ekonomsko, političko, kulturno, socijalno, humanitarno, pa čak i sportsko. Pored režimskih unitarističkih organizacija, kakav je bio »Soko«, u svakoj oblasti života postojale su srpske, hrvatske i muslimanske organi-

zacije. Svuda su se pojavljivali: »Napredak«, »Gajret«, i »Prosveta« i kad se radilo o bibliotekama, listovima, internatima za đake, sportskim klubovima - velikosrpski, režimski »Slavija« i »Sloga« - kao srpski klubovi, hrvatski »Sašk«, muslimanski »Derzelez«, jevrejski »Makabi«, itd., itd.

Od važnijih radničkih društava postojali su Radničko kulturno-umjetničko društvo »Proleter«, sportski klub »Hajduk« i planinarsko društvo »Prijatelj prirode«, Iako su socijaldemokrati čvrsto držali uprave u svojim rukama, ipak nikada nisu mogli da potpuno izbrišu klasno obilježje tih organizacija. Duh klasnog radničkog pokreta Sarajeva, koji ima dugogodišnju tradiciju, žilavo se održavao u tim organizacijama i imao svoga odraza na omladinu, iako su rukovodstva bezobzirno sprečavala svako angažovanje tih organizacija u ma kakvoj zajedničkoj antifašističkoj akciji. Nisu se ustručavali ni od saradnje sa policijom kada se radilo o sprečavanju ulaženja progresivnih ljudi u te organizacije, pa čak ni od raspuštanja kao što ie bio slučaj sa »Prijateljem Drirode«. »Prijatelj prirode« je okupio veliki broj napredne omladine, i to je odmah bio razlog za njegovo raspuštanje. Važna omladinska organizacija su bili Skauti (izviđači) koji su očuvali svoju naprednu orijentaciju.

Jevreji, kojih je bilo u Sarajevu oko desetak hiljada, imali su svoje organizacije. Jedna od njih, najviše »omladinska«, biia je »Matatja« - jevrejsko društvo radničke omladine, koje je osnovano 1923. godine. Komunisti su u tom društvu imali veliki uticaj i učinili su ga veoma progresivnom organizacijom, koja je dokraja ostala na naprednim pozicijama. Velika zasiuga komunista koji su radili u »Matatji« je da su uspjeli nadjačati cionističku struju koja je bila dosta jaka i veliki broj jevrejske radničke omladine vaspitati u naprednom duhu. U »Matatji« ie bio razvijen veoma intenzivan kulturni i politički rad, pa je ona bila stalan izvor kadrova za Partiju i SKOJ. Ta činjenica je mnogo doprinijela da u komunističkom pokretu u Sarajevu nikada nije bilo ni najmanjeg znaka antisemitizma.

Naročito veliku ulogu, i tada i kasnije, imala je Željeznička zanatska škola pri Glavnoj željezničkoj radionici u kojoj se okupila grupa komunistički orijentisane omladine. Ta grupa, odnosno pojedinci iz nje djelovali su ne samo u školi ili preduzeću gdje su radili nego i po rejonima gdje su stanovali. Oni su, kasnije, uključujući omladince iz ložione i Vojno-tehničkog zavoda, sa kojima su se družili, postali oslonac za stvaranje Komunističke partije među industrijskim proletarijatom. Većina njih stanovala je u Pofalićima i Hrasnu, rejonima Sarajeva koje su pretežno naseljavali željezničari ili radnici željezničke radionice, ložione, itd. Godine 1936 omladina je u tom kraju osnovala svoj fudbalski klub »Pofa-

lićki«, koji je bio legalno mjesto za okupljanje omladine i njeno političko aktiviranje. Isto tako, neki učenici Željezničke zanatske škole i drugi iz Novog Sarajeva znatno su se aktivirali u podružnici »Sokola« i čitaonici »Prosvete«, Hrvatskoj čitaonici, tako da su svoju djelatnost »prenijeli« iz preduzeća i u druge organizacije čiji je cilj bio unitaristički, ali sastav većinom radnički. Sličnu ulogu igrao je i sportski klub »Jedinstvo« na Bjelavama.

Smatrao sam da ie bilo korisno za razmatranje onog što se kasnije dešavalo, dati bar jednu nabačenu skicu kretanja medu omladinom u periodu 1936-1938, poslije velike provale koja je razbila partijsku organizaciju. Ako bi trebalo rezimirati ovaj period, onda se kao rezime nameću sljedeće konstatacije:

Prvo, Partija kao organizovana snaga u tom periodu nije postojala u Sarajevu, ali su postojali pojedinci, komunisti, članovi Partije i veći broj ljudi bliskih Partiji, koji nisu prestali sa svojom aktivnošću. Djelovali su naročito članovi Partije iz organizacija sa Beogradskog ili Zagrebačkog univerziteta, zatim neki pojedinci koje nije zahvatila provala iz 1936. godine, da bi se njima već u 1937. godini pridružilo nekoliko komunista koji su bili osuđeni na kraće vremenske kazne i vratili su se u Sarajevo i nastavili djelovati u svojim sredinama.

Drugo, rukovodstvo ili partijsko rukovođenje radom omladine, odnosno antifašističkim omladinskim pokretom, u punom smislu riječi nije postojalo, ali su postajale grupe komunistički orijentisane omladine koje su djelovale pod uticajem pojedinaca i partijskog rada iz drugih sredina, naročito sa Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, što je imalo indirektnog, a i direktnog političkog odjeka u Sarajevu. Uticaj partijskog rada iz pređašnjeg perioda, prije provale, kao i uticaj iz drugih sredina, učinili su da omladinsko organizovanje, aktiviranje na progresivnoj i antifašističkoj liniji, nije bilo potpuno spontano. Grupe komunistički orijentisanih omladinaca bile su jedinstvene u idejnom smislu, iako nisu bile međusobno dovoljno povezane, ali i pored toga, bile su prisutne u mnogim akcijama u političkom i kulturnom životu Sarajeva. Od veoma velikog značaja je činjenica da reorganizovanje Partije nije došlo na prazan teren, nego je moglo da se osloni i na grupe među radničkom i intelektualnom omladinom, koje su bile komunistički opredijeljene i marksistički relativno izgrađene. U isto vrijeme, to je objektivno olakšalo zadatak Partije da se te snage politički povežu i postanu inicijator ujedinjavanja omladine u antifašističkim akcijama.

Treće, opšta politička klima, i u svijetu i u nas, u zemlji, stvarala je pogodno tlo za prodiranje naprednih ideja i progresivnih opredjeljenja među omladinom. S jedne strane, jačale su fašistič-

ke sile i njihova agresivnost koja se ispoljila u ratu u Abesiniji, u građanskom ratu u Španiji, u pripremama rata u Evropi, itd., a s druge strane, jačao je i antifašistički otpor, posebno u Evropi. U nas je jačao opozicioni pokret prema režimu, pored ostalog, i stoga što se režim sve više orijentisao prema fašističkoj Njemačkoj i Italiji. Otpor se ispoljavao kroz sve snažniji rast nacionalnooslobodilačkih raspoloženja protiv unitarističke politike, kroz nezadovoljstva radničke klase, tarifne akcije i štrajkove, koji su često prerastali u demonstracije, itd. Sve je to stvaralo atmosferu radikalnijih političkih raspoloženja među omladinom.

Četvrto, profašistički režim, odnosno policija kao njegov osnovni oslonac, u svom djelovanju je bila i dalje ofanzivna. Ništa nije gubila od brutalnosti u bijesnom reagovanju na sve što miriše na komunizam, ali se u ovom periodu već osjećaju i njene slabosti. Sada se već suočavaju ne samo sa pojedinim prononsiranim komunistima i komunističkim grupama nego sa mnogo širim krugom antifašistički i demokratski nastrojenih radnika, studenata, đaka, intelektualaca.[1]') Iako su na vrijeme uočili opasnost od širenja antifašističke demokratske linije, zabranama organizacija, hapšenjima, izbacivanjima iz škole ili sa posla itd., samo su podsticali otpor i jačali svijest komunista da treba tražiti nove mogućnosti i bezbroj drugih formi i načina da se povežu demokratske i antifašističke snage.

II

Godina 1937. je veoma značajna za našu partiju. Te godine drug Tito dolazi na čelo Partije; rukovodstvo se vraća u zemlju, a sve to je od velikog značaja za neposredno povezivanje partijskih organizacija i njihovo uključivanje u politička kretanja, koja su u to vrijeme dobijala sve veći zamah. U zemlji je na vlasti bio režim Stojadinović-Korošec-Spaho, u stvari, blok velikosrpske buržoazije, slovenačkog klerikalizma i muslimanske reakcije. U unutrašnjoj politici, iako sa nešto izmijenjenim parolama, ta vlada nastavlja sa politikom diktature, ugnjetavanja radničke klase, terora i nacionalnog ugnjetavanja. U spoljnoj politici sve se više oslanja na fašističku osnovu Rim-Berlin, napušta tradicionalne sa-

") Uprava policije izvještavajući Kraljevsku bansku upravu o suđenju nekim omladincima na osnovu Zakona o zaštiti države, kaže:

, _ Optužene su besplatno branili pet sarajevskih advokata i to: Dr. Vlado Jokanović, Dr. Oto Horvic, Dr. Obrad Mastilović Dr **Vaso Rundo i Dr. Savo Besarović-, - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D. Z. 2313/38**

veze Jugoslavije, kako sa balkanskim tako i sa zapadnim zemljama. Ne želi nikakve odnose sa SSSR-om i progoni i za samo pominjanje Sovjetskog Saveza. Udružena opozicija, umjesto da se oslanja na mase i pokreće ih na borbu, očekuje, oklijeva i odbija saradnju sa najdosljednijim dijelom naroda - radničkom klasom i njenim organizacijama. Zato je od neprocjenjivog značaja bio dolazak Centralnog komiteta u zemlju, ozdravljenje Partije, odnosno prevazilaženje frakcionaških borbi i likvidiranje frakcionaštva u njenim redovima, što joj je omogućilo da uraste u mase sa razrađenim strateškim i taktičkim načelima i oslobodilačkim programom. Partija se oslanja na nove kadrove koji su nikli u borbi za demokratizaciju zemlje i protiv fašističke opasnosti, koji su izrasli iz radničke klase i njene sve jače borbe za ekonomske i političke zahtjeve, kao i na one koji su se formirali u toku narastajuće borbe omladine za svoja prava.

U tom periodu Partija posvećuje naročitu pažnju omladini i stvaranju omladinskog pokreta, obnavljajući SKOJ i uzimajući ga ne samo kao izvor novih kadrova i rezervu za svoje obnavljanje nego kao jedan od veoma snažnih oslonaca u borbi protiv fašizma, a za demokratiju. Partija je potpuno usvojila stav - da problem omladine nije samo problem SKOJ-a, već da je to problem čitavog komunističkog pokreta. Već 1937. godine, pri Centralnom komitetu Partije, formirana je omladinska komisija na čelu sa Ivom Lolom Ribarom. Ona se odmah prihvata zadatka - stvaranje najšireg antifašističkog omladinskog pokreta, koji bi zahvatio cijelu zemlju, i, uporedo s tim, obnavljanje SKOJ-a kao revolucionarne omladinske organizacije, koja treba da bude oslonac KP u borbi za stvaranje tog pokreta.

Ivo Lola Ribar je bio ličnost koja je, kako su to dalji događaji pokazali, najbolje odgovarala tom partijskom zadatku. Izrastao je iz masovnog pokreta beogradskih studenata, formiran u njemu kao masovik, širokih političkih vidika i široke kulture, izuzetno dobar govornik sa već, za tadašnje uslove, velikim iskustvom i u međunarodnom omladinskom pokretu. Njegov rad u komisiji za omladinu Centralnog komiteta odmah se osjetio. Već u decembru 1937. godine pojavljuje se njegov članak u »Proleteru« - »Novi zadaci komunista u omladinskom pokretu«, koji je za to vrijeme, a i dugo kasnije, značio platformu za rad svih komunista, a posebno onih koji su radili na antifašističkom organizovanju omladine. Članak je bio prihvaćen kao mišljenje i stav Centralnog komiteta Partije. Sav je bio prožet pozivom: Komunisti, naročito mladi komunisti, u širinu! Zadatak je: stvaranje širokog, što legalnijeg antifašističkog omladinskog pokreta na osnovu specijalnog položaja i zajedničkih interesa jednog novog, ugnjetenog društ-

venog sloja, današnjeg mladog pokoljenja kome prijeti grozan rat, teška sadašnjost i neizvjesna budućnost. Ni jedan interes omladine ne smije biti zanemaren - ni politički, ni kulturni, ni sportski. Članak je, kada se gleda na sarajevsku situaciju, za sve komuniste - učesnike tadašnjih političkih događaja, bio isto toliko važan kada ie govorio o platformi jedinstvenog omladinskog pokreta, koji je trebalo ujediniti i proširiti, kao i kada je otvoreno iznosio kako se komunisti ne smiju ponašati; »Mi komunisti« - pisao je Lola - »nećemo da i jedna omladinska organizacija, i jedan dio omladinskog pokreta postanu za naše drugove samo „firma" za neku „komunističku" djelatnost. Svako takvo postavljanje stvari je direktno antikomunističko, kontrarevolucionarno, jer je **komunistički** zadatak naših drugova da rade sa svim ostalim poštenim omladincima na stvaranju i jačanju organizacija i pokreta za prava i interese **svih** omladinaca bez obzira na njihovu političku pripadnost... Mi, komunista nećemo »kolonizaciju« omladinskog pokreta ni od jedne partije, ni specijalne političke grupe. Zajednica sudbine i interesa omladine je mnogo šira od jednog partijskog programa: svako sektaštvo i stvaranje partijsko-potčinjenih organizacija znači sužavanje naše baze, znači ponavljanje grešaka starog SKOJ-a«.

U to vrijeme, krajem 1937. godine, Centralni komitet Partije poslao je u Sarajevo drugove Uglješu Danilovića, Cvijetina Mijatovića i Hasana Brkića sa zadatkom da formiraju, odnosno obnove partijsku organizaciju u Bosni i Hercegovini. Oni su dotad bili veoma aktivni u rukovodstvu beogradskog studentskog pokreta. Početkom 1938. godine, u januaru ili februaru formirana je i prva nova partijska organizacija u Sarajevu.[1]") Da li je to bila prva i jedina, odnosno do kada je ostala jedina partijska organizacija u to vrijeme, nisam siguran, ali svi oskudni dokumenti i sjećanja preživjelih učesnika potvrđuju da to nije dugo trajalo. Odmah, na prvom sastanku napravljena je i raspodjela rada, usmjerena na sve sektore društvenog života u Sarajevu, naravno, oslanjajući se na uporišta koja su dotad stvorena ili moguća uporišta, kako u preduzećima i sindikatima, kulturnim društvima, među intelektualcima, tako i među omladinom, lako su svi članovi prve organiza-

") O tome H. Brkić kaže:

»... Početkom 1938 godine formirana je partijska organizacija u koju su, pored mene, ušli drugovi Pavle Goranin, Rato Dugonjić i Eliezer Perera, sa zadatkom da otpočne s radom na ostvarenju ciljeva koji su ranije istaknuti. Rad se razvijao u više pravaca. U prvo vreme poklonjena je najveća pažnja organizovanju rada među omladinom i studentima. Već juna 1938. godine stvorene su čvrste omladinske grupe i aktivi u školama i pojedinim društvima«. - Hasan Brkić: »Obnavljanje partijske organizacije u Sarajevu«, »Četrdeset godina« - Zbornik sećanja učesnika jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Beograd, 1960, knjiga 3, str. 93.

cije imali svoje posebne odgovornosti za pojedine sektore, kao što su sindikati i uopšte radnički pokret, kultura, publicistika, građanske partije, omladina, ipak su se svi skupa najviše bavili omladinom. To je i razumljivo, jer su izrasli iz omladinskog pokreta, a i s obzirom na to da je među mladim ijudima - radnicima, studentima, srednjoškolcima, postojalo i najviše uporište i najviše mogućnosti da se najbrže dođe do kadrova za obnavljanje partijske organizacije i da se stvori oslonac političke borbe u stvaranju omladinskog pokreta na koji bi se Partija oslanjala u svojoj antifašističkoj borbi, borbi protiv nadolazeće ratne opasnosti i za demokratsku promjenu društvenih odnosa.

Duša te organizacije bio je Hasan Brkić, koji je bio određen za rad u Sarajevu. Izrastao je iz pokreta beogradskih studenata, u kome je bio veoma aktivan sudionik. Imao je šire političko obrazovanje nego drugi članovi ove, prve organizacije, bio je dobar govornik, veoma ubjedljiv i logičan u iznošenju argumenata, ali trpeljiv u^ slušanju drugih i znao se uvijek povući na vrijeme ako ga je mašta, koje je imao u izobilju, povukla izvan granica realnosti. Dobr&"je poznavao dotadašnju istoriju naše partije i u jednom je bio nepomirljiv: u borbi protiv sektaštva ili frakcionaštva ma kakve vrste. Radom u studentskom pokretu u Beogradu, stekac je veliko samopouzdanje da je moguće ostvariti omiadinsko jedinstvo u antifašističkoj demokratskoj borbi. Njegova je velika zasluga što je ta, prva organizacija KPJ odmah usvojila novu partijsku liniju - za stvaranje širokog narodnog fronta i, posebno, jedinstvenog antifašističkog omladinskog pokreta, i to je od prvih dana nastojala primijeniti u Sarajevu. Činila je to gradeći jedinstvo na postojećim uspjesima dotadašnjeg rada u raznovrsnim organizacijama, ali vodeći, istovremeno, borbu protiv svakog oportunizma, uzurpiranja ili zatvaranja pojedinih organizacija.

Pavle Goranin je imao neke svoje izrazite i privlačne osobine. Imao je širok krug poznanstava u svim društvenim sredinama Sarajeva, medu đacima, profesorima, među kulturnim radnicima, studentima, radnicima. Bio je atletski razvijen, aktivno se bavio sportom, rvanjem, skijanjem, plivanjem, planinarenjem. Svojom neposrednošću je osvajao ljude koji su ga cijenili, čak i kada se s njim nisu slagali. Ništa ljudsko njemu nije bilo strano. Svako je kod Pavla mogao naći utočište, gdje će razriješiti dileme ili svoje lične probleme. I drugovi su mu dolazili s punim povjerenjem. Mnogo je učinio da se u Partiji i SKOJ-u razvije duh drugarstva i prisnosti i da se stvori ne samo organizacija idejnih i političkih istomišljenika nego i neka vrsta porodice revolucionara u svakoj partijskoj ćeliji i svakom skojevskom aktivu.

Eliezer Lezo Perera je bio čovjek od akcije, živ, smion, brz u zaključivanju, naročito kada je zamisao trebalo pretvoriti u život. Radnik - metalac, bio je, mjereći i današnjim mjerilima, veoma obrazovan. Rad u »Matatji« prije zatvora, pomogao mu je da se kulturno razvije. Imao je brojna poznanstva među radničkom omladinom u starom dijelu grada i u sindikatima. Posjedovao je veoma istančan instinkt za realnost, nije bio sitničav, ali nikada nije propuštao da upozori kako svaka akcija mora početi od početka, od ljudi onakvih kakvi jesu.

Ističem neke osnovne karakteristike pojedinih članova prve partijske organizacije u 1938. godini, ne zato da bih istakao razlike, nego da bih podvukao njihove lične osobine, koje su ih dopunjavale i koje su doprinijele da se organizacija nikada nije pretvorila u neki zatvoreni, sebi dovoljan, knjiško-vaspitni kružok, niti upala u prakticizam. Sigurno je da je i ovakav stav prve partijske organizacije pomogao da se realno ocijeni politička situacija među omladinom i lakše i brže realizuju postojeće mogućnosti za organizovanje omladinskog pokreta.

Prva polovica 1938. godine bila je ispunjena intenzivnim vaspitno-političkim radom i, u neku ruku, odlučujuća za afirmaciju partijske linije i nove partijske organizacije koja se stvarala, a isto tako i za stvaranje solidnih političkih temelja za širok omladinski pokret. Relativno lako je bilo povezati postojeće grupe omladine, održati i dalje razviti dotadašnji vaspitni rad koji je počivao na opštim temama teorije marksizma, jer je takav rad imao dužu i dragocjenu tradiciju. Nešto teže je bilo težište aktivnosti organizacije prenijeti na teme i političke zadatke aktuelne stvarnosti, koje je Komunistička partija postavljala sebi i radničkoj klasi, odnosno svim naprednim snagama. Koliko god danas to izgledalo lako i jednostavno, u to vrijeme je to bio težak i složen zadatak. Sektaštvo je bilo jako prisutno u kružocima i bilo je lakše samo učiti i razmatrati opšte marksističke istine, grditi poredak i maštati o revoluciji, nego analizirati konkretne odnose i iz njih izvlačiti zaključke i zadatke za svakodnevnu političku akciju u legalnim omladinskim organizacijama. Grupa drugova koji su došli iz Beograda, usmjerila je težište svog rada i neposredno pomagala da se učenje marksizma što prije poveže sa svakodnevnom praksom i političkom akcijom. Da bi novostvorena partijska organizacija mogla da djeluje među drugima, prvo je u njoj uveden sistematski vaspitno-politički rad. Nijedan sastanak nije mogao početi bez analize međunarodne i unutrašnje političke situacije. O tome su morali da referišu svi članovi, po redu. Nijedno pitanje nije dolazilo na dnevni red bez šireg političkog obrazloženja i opšteg političkog aspekta i konkretne političke analize stanja sredine u

kojoj se postavljao neki zadatak. Dolaskom ove grupe drugova učvršćeni su i kanali za redovno priticanje ilegalne partijske literature. Redovno je počeo da dolazi »Proleter« koji je bio siguran politički orijentir. Pribavljena je i redovno je počela da pristiže i sva legalna i ilegalna literatura i informacije o omladinskom pokretu, od zaključaka VI kongresa KIM-a, govora na Ženevskom kongresu, međunarodnih časopisa, do »Studenta« ili »Mladosti«. Hasan je bio neumoran i neumoljiv u zahtjevu da je o svim načelnim člancima potrebno voditi raspravu kako bi se stekla što stabilnija osnova, odnosno platforma za djelovanje među omladinom.

Već poslije nekoliko mjeseci, izvršeno je povezivanje s postojećim grupama među studentima, na svim srednjim školama i mnogim među radničkom omladinom. Grupe su učvršćene, proširene, u mnogo čemu su promijenile svoju fizionomiju, odnosno, uz vaspitni rad, prihvatile su se i stvaranja jedinstva omladine, svaka u svojoj sredini i preko postojećih legalnih organizacija. U to vrijeme grupe su dobile i naziv - vaspitne grupe. Omladinski rad bio je sektor partijskog rada i vaspitne grupe, iako su u najvećem broju bile sastavljene od omladine, tako su i tretirane, Iako naziv »vaspitna grupa« nije bio sasvim adekvatan, jer je podsjećao na apstraktan politički rad odvojen od svakodnevnog života i konkretne borbe i zadataka koje su te grupe dobijale, ipak se dugo zadržao. Sadržaj se mijenjao, dok je naziv ostao i u uslovima kada su nove organizacije KP ili SKOJ-a bile već organizovane. Ove vaspitne grupe bile su političko jezgro iz kojeg su, u najvećem broju, izrasle i nove partijske organizacije i organizacije SKOJ-a. Još prije obnavljanja SKOJ-a, od omladinaca, članova tih grupa, zahtijevano je da budu najuporniji i najdosljedniji borci za ekonomske, stručne, kulturne, sportske i druge interese omladine u sredinama u kojima su radili, da ožive sve organizacije i radom, u njima i preko njih, da ih povežu sa antifašističkim i demokratskim pokretom.

Takav rad je dao rezultate koji su se brzo osjetili, ali je izazvao i otpore. Opasnost nije dolazila samo od režima, policije ili fašističkih omladinskih organizacija, frankovaca, Ljotićevaca ili mladomuslimana, koje je režim sve više tolerisao i pomagao, ali koje, iako su bile agresivne, nisu nikada mogle da uhvate dubljeg korijena među omladinom. Nastalo je diferenciranje i među naprednom omladinom. Prvo, diskusije koje je Partiji nametnula grupa intelektualaca (o kojima se piše u ovoj knjizi), prodrle su i među studentsku i srednjoškolsku omladinu. Preko osude nekih grešaka koje su činjene u Sovjetskom Savezu, neki intelektualci počeli su da osuđuju i omalovažavaju i Sovjetski Savez i Partiju koja je, s pravom, u njemu kao jedinoj socijalističkoj zemlji, gle-

dala svoj najsigurniji oslonac u borbi protiv fašizma. Te diskusije su strpljivim političkim radom i ubjedivanjem prevladane, iako su neki od najaktivnijih aktera u štrajkovima u Srednjoj tehničkoj školi i Medresi, sve do ustanka ostali u izvjesnoj distanci i pasivnosti prema Partiji i njenoj liniji, pa i kada se radilo o omladinskom pokretu. Njihovu orijentaciju o političkom razvoju u zemlji, dešperaciju, nevjerovanje u radničku klasu i Partiju, odnosno stav da je intelektualna elita jedino napredna i avangardna demantovale su i tadašnja stvarnost i docnija istorija.

Druga, opasnija struja oslanjala se na nikad neprevladano sektaštvo, čiji je izvor u razumljivoj nestrpljivosti omladine, u njenoj vječitoj težnji za što direktnijim akcijama, za koju je put strpljivog organizacionog i političkog rada u legalnim omladinskim organizacijama bio isuviše zaobilazan i spor. Naime, od srednjoškolaca iz svih srednjih škola oformila se jedna grupa ultraljevičara, koja je preko pojedinaca bila povezana sa trockistima u Beogradu i koja je negirala potrebu i neminovnost svakog rada u legalnim organizacijama, proglašavala taj rad služenjem buržoaziji, »tamburaškim socijalizmom«, i tako dalje. Svojim ultraradikalnim parolama činila je dosta smetnji i proteklo je vremena dok je doživjela punu političku diskvalifikaciju.

Uporedo sa organizovanjem vaspitnih grupa, teoretskim i političkim radom u njima, Partija je veliku pažnju posvećivala organizovanju političkih antifašističkih akcija, pojedinačnih i zajedničkih, ne propuštajući ni jednu priliku. Prva od većih političkih zajedničkih akcija, koja je imala veoma velik odjek i među omladinom a i šire, bila je organizovanje akademije povodom rođendana Beneša, predsjednika Čehoslovačke Republike. Čehoslovačka je u to vrijeme bila prva demokratska država na udaru fašističkih osvajača. Vlada Stojadinović - Korošec -Spaho nalazila se u procjepu. Jugoslaviju su sa Čehoslovačkom vezivale duboke tradicionalne veze, čiji privid je režim želio da održi, a, s druge strane, režim je sve čvršće vezao Jugoslaviju uz politiku hitlerovske Njemačke i ma kakvo manifestovanje prijateljstva prema Čehoslovačkoj značilo je demonstraciju ne samo protiv fašizma uopšte nego i režima u Jugoslaviji. Zato policiji nije bilo lako donijeti odluku o sprečavanju proslave, jer bi to bilo javno priznanje da spoljna politika kreće fašističkim putem, što tadašnjem režimu nije konveniralo da prizna. Akademiju je organizovala Jugoslovensko-čehoslovačka liga, u čijoj upravi su bili mnogi ugledni građani, intelektualci, trgovci, ljekari, ali i neki simpatizeri Partije. Partijska organizacija je veoma veliku pažnju posvetila njenoj organizaciji. Na neki način akademija je bila i svojevrsni ispit dotadašnjeg rada na stvaranju i jačanju jedinstvenog antifašističkog

fronta ali i ispit organizacione sposobnosti KPJ; njen uspjeh ili neuspjeh sigurno bi uticao na politička kretanja i afirmisanje zajedničke borbe demokratske javnosti, posebno omladine. Zato su sve vaspitne grupe bile mobilisane da dovedu na akademiji' što više učesnika na koje imaju uticaja. Pored studentske i srednjoškolske omladine, angažovana je i radnička omladina, posebno iz Novog Sarajeva. Preko partijskih simpatizera u udruženju, uspjelo se da iedan od govornika bude Hasan Brkić. To je bila prilika da se preko takve tribine, pored ostalog, govori i o omladini i omladinskom pokretu. Akademija je održana maja 1938. godine u kinu »Imperijal« (današnja »Romanija«), a govore su prenosili zvučnici na današnju Titovu ulicu, jer se predviđalo da svi neće moći stati u salu.

Ova akademija je uspjela i preko očekivanja. To je bila snažna manifestacija protiv fašizma, za mir i demokratiju. Pokazala je i političku i organizacionu snagu malobrojne partijske organizacije, ali i jedinstvo i snagu organizovane antifašističke omladine. Policija je bila iznenađena, što pokazuje i svojim izvještajima banovini i ministarstvu, lako ti izvještaji više opravdavaju vlastite slabosti, odnosno nebudnost (interesantno je da se samo u jednom izvještaju pominje da je govornik bio Hasan Brkić), i sva se krivica baca na čehoslovačkog konzula, što samo pokazuje koliko su bili zbunjeni širinom i snagom pokreta.[20])

Vlasti su reagovale brzo na ovu manifestaciju i, ne vodeći računa o političkom oportunitetu. već 1. jula 1938. godine zabranile Jugoslovensko-čehoslovačku ligu. Naravno, čitavo građanstvo je dobilo novi dokaz kojim putem kreće vlada. Tadašnja, Stojadinovićeva vlada već je duboko bila zagazila u prisne odnose sa fašističkom hitlerovskom Njemačkom, tako da je kidala i ostatak onih tankih veza koje su je prividno vezivale sa buržoaskom demokratijom u svijetu. Ali, takvim potezima i zabranama

") U izvještaju Uprave policije Kraljevskoj banskoj upravi, maj 1938. godine, o tome se, pored ostalog, kaže: »Očekujući komunističke ispade Uprava policije je nastojala da ih na svaki način spriječi (misli se na proslavu rođendana Beneša) i da samo proslavu svede na njenu pravu granicu. U tom nastojanju ona na prvom mjestu nije dozvolila da kao govornici istupaju ličnosti koje će komunisti nastojati da proture, zabranila je, zatim postavljanje zvučnika na zgradu Zemaljske banke, koji će ovu proslavu prenositi svijetu u ulici Kralja Aleksandra, koga tamo nedeljom u to doba dana bude u velikom broju. Međutim, komunisti, služeći se okolnošću da su proslavu posjetili u velikom broju, uspjeli su da je donekle iskoriste za svoje ciljeve. Prilikom pojedinih govornika na mjestima gdje se govori o unutrašnjem demokratskom režimu u Čehoslovačkoj i o njenoj spoljnoj politici, komunisti, većinom studenti, klicali su burno svoje poznate parole za mir i demokratiju, a protiv rata i fašizma. Ovakvog jednog momenta od jednog svakako nedovoljno izgrađenog komuniste za legalan rad, pao je sa galerije i poklik: „ŽIVILA SOVJETSKA RUSIJA" Naredba Uprave policije da se ne postavljaju zvučnici u Kralja Aleksandra ulici nije izvršena i tok proslave je prenesen na ulicu«. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. br. 6870/39

nije mogla slomiti antifašistički otpor, nego ga je, naprotiv, jačala. Antifašistički pokret je dobijao sve veću podršku ne samo među omladinom nego i u građanstvu. Led je bio probijen. Uz druge partijske akcije, već je počeo da izrasta i sve bolje organizovan omladinski pokret kojim rukovodi i koji usmjerava Partija, pa je postajao sve širi i jedinstveniji i medu radničkom i medu drugom omladinom. I na srednjim školama pojedinci, odnosno grupe, koje su dotad pretežno radile svaka za sebe i naginjale pomalo apstraktnom marksističkom vaspitanju, orijentisale su se već da sistematskim, svakodnevnim radom i borbom za sportske, kulturne, ekonomske i druge interese omladine, sve se bolje i masovnije povezuju sa omladinom i uvode je u šire tokove antifašističke borbe. Partija je veliku pažnju posvećivala međusobnom upoznavanju i stvaranju jedinstva sve omladine - radničke, studentske, srednjoškolske. Kao veoma pogodna forma pokazali su se zajednički masovni izleti, koji su dobili zamaha u 1938. godini. Svaki je izlet na početku pažljivo isplanirala partijska organizacija. Kasnije, jer su ti izleti postali tradicija koja se održala sve do rata, taj zadatak preuzela su skojevska rukovodstva. Na izletima su se obavezno držali govori o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji, ciljevima i zadacima antifašističke borbe i omladinskog pokreta u njoj, tako da je svaki izlet bio svojevrstan politički zbor. Na nekim je učestvovalo i po nekoliko stotina omladinaca. Naravno, uz to je organizovan i kulturno-zabavni program, mahom političkog sadržaja, izraženog kroz pjesmu i skečeve.

U jesen 1938. godine, poslije Minhenskog sporazuma, organizovane su posjete čehoslovačkom konzulu i veliki broj omladine javljao se u dobrovoljce za odbranu Čehoslovačke. Najozbiljnija politička akcija bile su veoma uspješno organizovane demonstracije protiv Minhena, u kojima je, pored đačke omladine i studenata, kao i napredne radničke omladine iz starog dijela grada, učestvovao i jedan broj radnika iz najvećih industrijskih preduzeća Novog Sarajeva, i dr. Omladinci su se »kalili« u sukobu s policijom koja je nastojala da onemogući demonstracije. Prilikom tih sukoba bilo je i uhapšenih i onih koji su, kasnije, osuđeni na manje vremenske kazne ili novčane globe. Nestajao je strah od zatvora i policije, lako je policija i dalje brutalno postupala prema uhapšenim, ipak je i ona morala da mijenja svoje metode kada su pred nju, pored poznatih komunista, počeli da izlaze mladići i djevojke od šesnaest do osamnaest godina, često djeca najuglednijih građana.

Iste godine, prilikom izbora za Skupštinu, omladina se direktno i vrlo široko angažuje u unutrašnjoj, političkoj izbornoj borbi protiv režima. Partija je sklopila sporazum sa vođama udru-

žene opozicije u Sarajevu da se formira zajednički odbor za izbornu borbu, lako građanske stranke (radikali, demokrati) faktički nisu imale omladine, osim jedne male grupe oko Zemljoradničke stranke, stvoren je i omladinski odbor za izbore da bi se pokazala politička širina omladinskog pokreta i da bi se u zajedničku borbu protiv režima privukao i jedan broj omladine koja je bila unitaristički ili nacionalistički opredijeljena. Omladina je u tom odboru učestvovala pod nazivom »narodna omladina«. Samostalna radnička lista nije postojala, borba se vodila i protiv imenovanih režimskih kandidata i protiv profašističke politike uopšte. Omladina je i u toj akciji veoma živo i borbeno učestvovala iskorišćavajući izbornu borbu, usmeno i pismeno, protiv antidemokratskog režima, koji je bio nosilac opasnosti uvlačenja Jugoslavije u rat na strani sila osovine. Parole Partije o borbi protiv fašizma i za demokratsku vladu, ali i za učešće predstavnika radničke klase u njoj, postale su vidne na svakom mjestu. Razumljivo je da su i parole o političkim pravima omladine bilfe veoma prisutne. Omladina je široko bila angažovana u pisanju parola po zidovima, u dijeljenju letaka koji su, pod uticajem komunista, sadržavali najosnovnije zahtjeve borbe za demokratiju i bolji ekonomski položaj i veća prava radnika, seljaka i drugih radnih slojeva, za nacionalnu ravnopravnost, za odbranu zemlje, i tako dalje. Pisanje parola je bilo jedna od najmilijih akcija, u kojoj je omladina veoma rado i masovno učestvovala. Omladinci su se toliko osmjelili da su i na samoj zgradi Uprave policije, na Obali, odnosno na vratima iza kojih su sjedili dežurni agenti, napisali parole protiv Korošeca, tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova. Na sam dan izbora, da bi se osiguralo slobodno glasanje i za opoziciju, što je režim pokušavao da omete, na biračkim mjestima organizovane su jake grupe omladinaca, koje su na nekim biračkim mjestima, kao što su Bjelave i Kovači, ušle u veoma oštre sukobe sa pristalicama režima.

III

Već u 1938. godini, a još više u prvom dijelu 1939. godine, antifašističko organizovanje omladine u Sarajevu znatno je ojačalo. Pored onih koji su se osjećali komunistima i koji su bili obuhvaćeni vaspitnim grupama, sistematskim radom u sindikatima, srednjim školama i drugim organizacijama, politički su aktivizirani brojni antifašistički nastrojeni omladinci. Već se može govoriti o konturama antifašističkog pokreta, na koji se Komunistička partija mogla osloniti i kada je crpla nove kadrove za svoje obnavljanje, i u svakodnevnim političkim i ekonomskim akcijama, u predu-

zećima, školama, u kulturnom životu, kao i prilikom štrajkova, manifestacija, demonstracija i slično. Ali, čim se Partija razgranala i ušla u razne slojeve društva, u razne institucije i organizacije, prvenstveno radničke klase, članovi KP nisu mogli posvećivati onoliko vremena kao prije radu s omladinom. SKOJ, u to vrijeme, kao organizacija nije još postojao i neminovnost njegovog hitnog stvaranja prosto se sama nametala. Inače, ili bi trpjeli drugi sektori partijske borbe, ili dalji razvoj omladinskog pokreta. Stoga su za dalji zamah antifašističkog omladinskog pokreta u Sarajevu bila značajna dva događaja u 1939. godini: stvaranje Mjesnog gradskog komiteta Komunističke partije i početak formalnog obnavljanja SKOJ-a, kao samostalne revolucionarne omladinske komunističke organizacije.

Povezujem ova dva događaja ne samo zbog datuma nego da bih osvježio sjećanja na jednu istorijsku činjenicu, naime, da se stvaranje i revolucionarna djelatnost SKOJ-a i antifašističkog omladinskog pokreta ne mogu ni zamisliti bez stalne pomoći Partije, bez njene stalne idejne i političke brige i borbe koja je bila i opšta (vaspitanje i organizovanje na partijskom programu i političkoj liniji), ali i sasvim konkretna i ispoljavala se u radu svake ćelije i svakog partijskog rukovodstva. SKOJ je izgrađivan kao samostalna organizacija i bio je povezivan vertikalno od aktiva do Centralnog komiteta SKOJ-a, ali o njegovom razvoju, vaspitanju i o.rganizovanju, praktično su vodili brigu svaka partijska ćelija i svako partijsko rukovodstvo. Taj odnos se najbolje rezimira u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije Komunističke partije, u kojoj se, između ostalog, kaže: »Partijske organizacije moraju prepuštati punu inicijativu organizacijama komunističke omladine, kontrolišući ispravno sprovodenje partijske linije među omladinom«.

Još 1938. godine stvorena je pri Pokrajinskom komitetu Komunističke partije za BiH, Komisija za rad među omladinom.[21])

") U izvještaju »o organizacionom i partijskom radu KPJ za Bosnu i Hercegovinu« na Osnivačkom kongresu Komunističke partije BiH, održanom 1948 godine, na dva mjesta se govori o stvaranju Komisije za rad medu omladinom.

Na str 116, referata se kaže: »Pri Pokrajinskom komitetu KP formirana je omladinska komisija koja pristupa stvaranju prvih aktiva SKOJ-a i okupljanju omladine« (odnosi se na 1938. godinu, R. D.).

Na strani 128 istog referata stoji: »Početkom 1938 godine organizovana je Komisija SKOJ-a za BiH Tek poslije stvaranja ove Komisije i povezivanja nekoliko organizacija koje su postojale na terenu (Sarajevo, Banjaluka, Mostar) otpočinje rad na stvaranju skolevske organizacije u BiH« - Osnivački kongres KPBiH, »Oslobođenje« Sarajevo, 1950

Kako se vidi. ni u pomenutom referatu se ne daje precizan naziv komisije, već se upotrebljavaju dva imena za istu komisiju. Tumačenje može biti samo u tome da su autori htjeli istaći brigu koju je Pokrajinski komitet, odmah prilikom obnavljanja Partije, posvetio omladinskom radu formirajući poseban organ za taj zadatak, a manje tačnom nazivu.

U sastavu prve komisije bili su: Pavle Goranin, Rato Dugonjić i Zivko Jošilo (R. D).

Komisija se uglavnom orijentisala na povezivanje sa postojećim ili novostvorenim partijskim organizacijama u glavnim centrima Bosne i Hercegovine, podsticala ih na rad među omladinom, prenoseći stečena iskustva. Pošto je bila sastavljena isključivo od drugova iz Sarajeva, tu se, u omladinskom pokretu grada, odvijao i Dretežan dio njene aktivnosti. Stvaranjem Pokrajinskog komiteta SKOJ-a,") uzeta je jasna orijentacija za obnavljanje organizacija SKOJ-a i u gradu, i u čitavoj Bosni i Hercegovini. Izvjesno vremensko zaostajanja u organizovanju rukovodstva SKOJ-a, u odnosu na neke druge krajeve naše zemlje, više je rezultat objektivnih istorijskih okolnosti u kojima se Partija u to doba nalazila (provale i si.), nego potcjenjivanje rada medu omladinom, starog gledanja na taj rad i sektaštva - iako je bilo i toga. Odmah poslije formiranja PK SKOJ-a, novi Pokrajinski komitet Komunističke partije reorganizovao je Komisiju za omladinski rad tako da preko nje Pokrajinski komitet Komunističke partije ostvaruje neposrednu vezu s rukovodstvom SKOJ-a i obe'zbjeđuje političku i drugu pomoć skojevskoj organizaciji. Slične partijske komisije za rad medu omladinom stvorene su i pri oblasnim komitetima Partije,

") Pismenog dokumenta koji bi govorio o tačnom datumu stvaranja Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i imenima, nisam našao. Svi koji pišu o temama razvoja KP i SKOJ-a u BiH uzimaju 1939. godinu. I moja sjećanja, takode, kreću oko tog datuma Jedinu razliku sam našao u knjizi Boriše Kovačevića: »Omladina Jugoslavije u 1941. godini«. Na str. 136. piše: »Poslije aprilskog rata, u Pokrajinskom komitetu SKOJ-a BiH bili su sekretar R. Dugonjić i članovi Miljenko Cvitković i Z Jošilo«. Na istoj strani u fusnoti 308 se kaže: »Komisija za rad sa omladinom pri PK KPJ za BiH na čelu sa P. Goraninom formirana je 1939. godine, a iduće 1940 godine bio je obrazovan Pokrajinski komitet SKOJ-a« -

Pošto je ovo bio jedan od rijetkih tragova koji upućuju na neki pismeni dokument o vremenu stvaranja i sastavu PK SKOJ-a, potrudio sam se da dodem do njega i ljubaznošću Beogradskog arhiva dobio tekst saslušanja Ratka Mitrovića (Mitrović je omladinski rukovodilac iz Beograda, uhapšen sredinom 1941. godine). Mitrović je, zaista, policiji i Gestapou rekao sve što je znao i smatrao da im može poslužiti u borbi protiv KP Međutim, u svojoj opširnoj izjavi samo na jednom mjestu pominje SKOJ u BiH Citiram njegovu izjavu: »Poslije sam otišao u Sarajevo (kao predstavnik CK SKOJ-a, R D.) i tamo održao sastanak sa Pokrajinskim komitetom SKOJ-a za BiH u kome su bili: Rata N student iz Sarajeva, poznati igrač sportskog kluba »Sašk«, Avdo Humo, diplomirani filozof i jedan radnik iz Željezničke radionice«.

U saslušanju se ne pominju ni datum niti neka imena koja pominje B. Kovačević, koji se, sigurno, više oslonio na svoja sjećanja i pretpostavke nego na tekst saslušanja (Kovačević je pred rat bio član MK SKOJ-a u Sarajevu).

Konsultovao sam učesnike događaja iz tog doba, Cvijetina Mijatovića, Uglješu Danilovića i Avdu Humu da pomognu u rekonstrukciji imena tadašnjih članova PK SKOJ-a Po njihovim, a i mojim sjećanjima, u PK SKOJ-a bili su: Rato Dugonjić, Živko Jošilo - radnik, Alija Hodžić, Miljenko Cvitković (kada se iz logora u Francuskoj vratio u Sarajevo) i Mile Perković (kada je postao sekretar MK SKOJ-a). Pred sam rat u PK SKOJ-a su ušli sekretari oblasnih komiteta SKOJ-a iz Mostara, Tuzle i Banja Luke.

Iste godine (1939) reorganizovana je i Komisija za pitanja omladine pri PK KPJ za BiH. U njoj su bili: Avdo Humo, ispred PK KPJ, Rato Dugonjić, kao sekretar SKOJ-a, Živko Jošilo i, kasnije, M Cvitković, za agitaciju i propagandu (R. D.)

što je ubrzalo stvaranje SKOJ-a i obezbjedivalo idejnu, političku i akcionu povezanost skojevske organizacije sa svakodnevnom borbom koju je Partija vodila u to vrijeme.

Pravilnoj orijentaciji prilikom obnavljanja SKOJ-a mnogo je doprinio i CK SKOJ-a pismom upućenim »Mladim komunistima« objavljenim maja 1939. godine u »Proleteru«, a i neposrednim kontaktima s drugovima koji su radili na obnavljanju SKOJ-a, iako su ti kontakti bili dosta rijetki, naročito kada se radilo o dolasku članova CK SKOJ-a u BiH. Pismo »Mladim komunistima« je popraćeno direktivom Centralnog komiteta Partije partijskim organizacijama kako da se angažuju u radu sa omladinom. Ova dva dokumenta mnogo su pomogla da se organizovanje SKOJ-a shvati kao veoma važan partijski zadatak, a ujedno njima je određen karakter SKOJ-a i njegovi zadaci nosioca borbe medu omladinom za mir, protiv fašizma i za demokratiju.[23])

Iako je za organizovanje novog SKOJ-a u gradu već prije stvoren oslonac, odnosno temelj - vaspitne grupe, ipak taj posao nije bio jednostavan. Nije se radilo o prostom preimenovanju vaspitnih grupa u aktive, nego je učvršćenje SKOJ-a zahtijevalo veoma složen politički i organizacioni rad. Vaspitne grupe nisu bile samo temelj za organizovanje SKOJ-a, nego su svuda, osim u srednjim školama, gdje su izuzetno đaci primani direktno u Partiju, bile i oslonac za stvaranje novih partijskih organizacija. Zbog toga i danas, poslije toliko godina, mnogim ljudima je nejasan partijski ili skojevski status kojeg su 1938. godine imali. Po mom shvatanju, svi oni koji su 1938. godine pripadali vaspitnim grupama, s pravom, uzimaju taj period kao vrijeme početka svog pripadništva SKOJ-u, naravno, ako su i dalje ostali u revolucionarnom pokretu. Godine 1939. učinjen je dalji korak u potpunom formiranju i daljem učvršćenju organizacije SKOJ-a. Novostvoreni Mjesni komitet Partije angažovao je mlade komuniste, članove

") Pismo mladim komunistima - potpisan CK SKOJ-a.

U istom broju objavljen je kratak članak s potpisom CK KPJ Navodim samo neke pasuse koji su karakteristični i koji se odnose na temu:

»2. Da odgovorni partijski forumi proučavaju redovno materijale CK SKOJ-a o omladinskom radu i u tom smislu daju direktive nižim partijskim jedinicama. U ovom pogledu naročito se skreće pažnja na ,,Pismo mladim komunistima" koje sadrži osnovnu liniju komunističke omladine u današnjem času i njene glavne zadatke.

3 Da pomoć Partije radu komunističkih omladinaca bude sistematski organizovana. od gore do dole, ne krnjeći potrebnu samoinicijativu i nezavisnost omladinskog rada« - Rad Partije među omladinom. »Proleter«, maj 1939

Ovo su bili i osnovni zadaci Komisije za rad medu omladinom, organizovane pri PK KPJ za BiH i sličnih komisija koje su organizovane pri oblasnim i ostalim partijskim komisijama - R. D.

Branka Blažek, član srednjoškolskog komiteta SKOJ-a

Partije, koji su i dotad radili sa omladinom, koji su bili - da upotrijebim tadašnii rječnik - najpoznatiji »omladinci« i angažovao ih za taj zadatak. Razumljivo, pri organizovanju SKOJ-a u gradu, neposredno se angažovao i Pokrajinski komitet SKOJ-a.

Osnovna jedinica SKOJ-a bio je aktiv. Aktivi su se stvarali na proizvodnom ili teritorijalnom principu. Najjednostavnije je bilo na srednjim školama: jedna škola - jedan aktiv. Kada je SKOJ brojčano ojačao da je bilo nemoguće održavati zajedničke sastanke, aktivi su se počeli stvarati po godinama ili po razredima. U pojedinim školama pojavila se potreba i za rukovodstvom koje bi objedinjavalo rad tih aktiva. Ova rukovodstva su se nazivala jezgrom aktiva, ali to je često shvatano kao neka kategorizacija medu članovima SKOJ-a, odnosno da postoje članovi manje aktivni i aktivniji koji se izdvajaju u takozvana jezgra. Takvih shvatanja bilo je još i u 1941. godini, a i u organizaciji SKOJ-a na oslobođenoj teritoriji kada je počeo ustanak. Ubrzo su stvoreni aktivi u svim srednjim školama: Srednjoj tehničkoj školi, Prvoj i Drugoj muškoj gimnaziji, Ženskoj gimnaziji, Učiteljskoj školi, Trgovačkoj akademiji, Šerijatskoj gimnaziji, u svim srednjoškolskim internatima - »Napretku«, »Gajretu«, »Uzdanici«, »Prosveti«. Krajem 1940. godine stvoreni su aktivi i u nekim drugim vjerskim školama, kao, na primjer, u Pravoslavnoj bogosloviji.

Organizovanje SKOJ-a među radničkom omladinom relativno je lako išlo u većim preduzećima, naročito u onim u kojima su već postojale partijske organizacije ili vaspitne grupe, kao u Željezničkoj radionici, Ložionici, Vojno-tehničkom zavodu, Fabrici »Ključ«, Fabrici duhana itd. Nešto složenije je bilo pitanje radničke omladine koja je radila u manjim zanatskim radnjama i radionicama. Posebno se postavljalo pitanje kako organizovati šegrte kao najeksploatisaniji dio radničke omladine. Šegrti su bili zaposleni na jednom mjestu, išli su samo povremeno u školu, na drugom mjestu, a stanovali su u raznim krajevima grada. Zbog toga se pristupilo stvaranju aktiva SKOJ-a i po teritorijalnom principu. Veoma uspješno su radili aktivi u Pofalićima, Hrasnom, na Bjelavama, Kovačićima, Kovačima. Aktivi u 'kulturno-umjetničkim, sportskim i drugim društvima samo izuzetno su formirani, inače su teritorijalne i školske organizacije bile zadužene za rad tih udruženja.

U 1939. godini desili su se mnogi značajni događaji koji su u unutrašnjem političkom životu značili sporazum između srpske i hrvatske buržoazije (sporazum Cvetković - Maček) za spas i zaštitu svojih interesa od nastupajućih revolucionarnih promjena i

pojačanu borbu protiv radničke klase. I u Sarajevu je režim, odnosno policija pojačala ofanzivu protiv svih organizacija radničke klase, komunista i uopšte svih koji su ispoljavali ma kakav napredan duh. To je vrijeme zabrane [24]) mnogih omladinskih, studentskih, srednjoškolskih organizacija, »Matatje«, »Prijatelja prirode« i drugih. Međutim, pored svih tih zabrana, policija je bila nemoćna pred sve većim rastom masovnog narodnog pokreta protiv fašizma, za odbranu zemlje i za demokratiju, kome je na čelu stajala KP.[25])

Organizovanje SKOJ-a je došlo u pravo vrijeme, pa ni pojačani teror i zabrane raznih organizacija nisu doveli do opadanja pokreta medu omladinom, nego, naprotiv, on je jačao i politički, i u akcijama. Jedne organizacije su zabranjivane, ali je SKOJ bio oslonac da se osvajaju i aktiviraju druge, koje su dotad često samo formalno postojale. Skojevci su ulazili i pokretali rad u Ferijalnom savezu, »Jadranskoj straži«, »Prosveti«, »Napretku«, »Uzdanici«, »Gajretu«, sportskim klubovima, i svuda su stvarali antifašističko raspoloženje. Učenici Srednje tehničke škole su preko Ferijalnog saveza organizovali sportsko prvenstvo škole. Uskoro je organizovano i meduškolsko sportsko takmičenje, na kome su se okupile hiljade omladinaca. Organizovana je, takozvana liga »Divljih klubova«, u kojoj se omladina raznih kvartova takmičila u

•*) Ministarstvo unutrašnjih poslova konačno je odbacilo žalbu Radničkog turističkoa društva »Prijatelj prirode« na odluku o raspuštanju, donesenu 13. septembra 1939. godine - Arhiv SRBiH, KBU, Pov. D Z, broj 1875/40.

Kraljevska banska uprava Drinske banovine 10. januara donosi rješenje o zabrani »Matatje«:

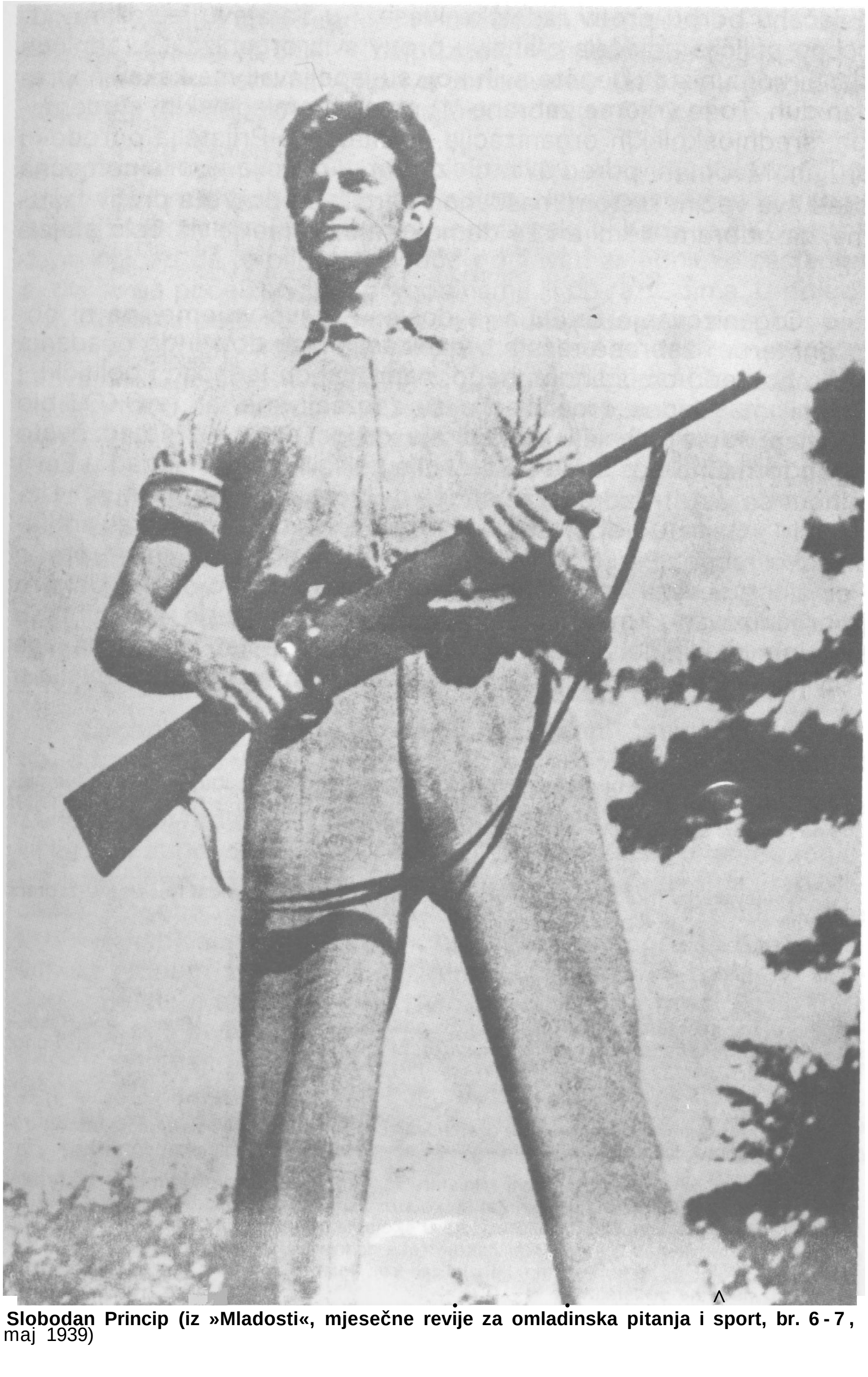
»REŠAVAM

da se do sada postojeće udruženje radničko omladinske zajednice ..Matatja" ima Raspustiti«. (Slijedi opširna optužba da je to Ijevičarsko društvo. R. D.) - Arhiv SRBiH Fond KBU, Pov br 7685/39

") U kojoj mjeri su to shvatili i predstavnici režima, potvrđuje zaključak jednog dopisa koji je upravnik policije u Sarajevu Vikert uputio Kraljevskoj banskoj upravi:

»Čast mi je sa ovim upoznati Ministarstvo s molbom za preduzimanje potrebnih mera a u prvom redu onih na novom Zakonu o suzbijanju komunističkog legalnog i polulegalnog rada koji se zapaža na polju odgoja u školama, na polju književnosti, umetnosti i drugim pravcima javnog života. (Ovaj Zakon treba da ima što jače sankcije.) Bez toga ništa ili veoma malo, jer se komunisti u ilegalni rad koji dolazi pod udar Zakona o zaštiti države gotovo više i ne upuštaju.

Gornji izvještaj dostavljen ie Ministarstvu unutrašnjih poslova« - Arhiv SRBiH Fond KBU, Pov D Z br 5016/39.

Slobodan Princip (iz »Mladosti«, mjesečne revije za omladinska pitanja i sport, br. 6 - 7, maj 1939)

fudbalu i drugim sportovima.[28]) L) nekim organizacijama, kao što su »Soko« u Novom Sarajevu, »Prosveta«, »Pofalićki« i si., potpuno je prevladao uticaj SKOJ-a. Cak je stvorena napredna omladinska sekcija u Udruženju prijatelja umjetnosti »Cvijeta Zuzorić«, kome su na čelu stajale ugledne sarajevske gospođe.

Međutim, okupljanje omladine, polazeći od njenih neposrednih ekonomskih, sportskih i kulturnih interesa, uvijek je bilo i prvi korak u njenoj politizaciji, uvijek je išlo uporedo sa njenim antifašističkim vaspitanjem i angažovanjem u akcijama koje je organizovao Mjesni komitet Komunističke partije.[27])

To je samo pokazivalo da je u SKOJ-u bila potpuno usvojena linija o kojoj je drug Tito pisao i govorio još 1937. godine, a to je istovremeno, ona bitna razlika između SKOJ-a tridesetih godina i SKOJ-a u predratnim danima, kada je bio istinska spona između Partije i njenih ciljeva i omladine.

Drug Tito je još 1937. godine pred komuniste postavio zadatak da SKOJ treba organizovati, ne po nekom šablonu, nego postepeno i zavisno od uslova svakog konkretnog kraja, te da Savez komunističke omladine treba da uraste u masovne legalne organizacije, da djeluje na saradnju tih organizacija, čuvajući njihovu legalnost, a odgajajući omladinu u duhu borbe protiv fašizma, za demokratiju, napredak i mir. Mislim da se slobodno može reći, SKOJ je u Sarajevu potpuno odgovarao tim zadacima i zato je mogao potpuno da ispuni zahtjeve vremena i da bude jedan od glavnih oslonaca u revolucionarnoj antifašističkoj borbi koju je vodila Komunistička partija.

Početkom 1940. godine obrazovan je Mjesni komitet SKOJ-a. On je formiran od mladih članova Partije koji su se dotad

") Sreski načelnik izvještava Kraljevsku bansku upravu avgusta 1940. godine:

»Potpisani sreski načelnik je privatno saznao da se na jednoj livadi kod Hrasna opštine rajlovačke, sreza Sarajevskog sastaju izvjesni mladići većinom iz Sarajeva te da tamo upražnjavaju razne vrste sportova, a izražena je sumnja da bi se mogli baviti i ilegalnim poslovima tj. komunističkom propagandom«.

Pošto su na tim sastancima učestvovala lica iz Glavne železničke radione, to je prepis prijave Žandarmerijske stanice dostavljen Glavnoj železničkoj radioni, s tim da ona prema zakonu i svojoj nadležnosti postupi. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D. Z. br. 3949/40.

") Godine 1940, 20. juna, komandir žandarmerijske stanice Alipašin Most, pored ostalog, piše Banovini:

»Povedenim izvidima utvrđeno je, da se ova omladina sastaje pod vidom izvođenja vežbi za odbranu iz vazduha, ali im je glavni cilj komunistička propaganda. Među ovim omladincima najistaknutiji je neki Kurilić iz Sarajeva, koji je zbog komunizma pre dve godine izbačen iz škole. Utvrđeno je i to, da će se oko 300 ovih omladinaca sastati na istom mestu 16. ov. mes.«. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov; D. Z. br. 3949/40.

Živko Jošilo, radnik Željezničke ložionice, sekretar MK SKOJ-a 1940. godine

istakli u omladinskom radu. Mislim da je prvi sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a bio Lezo Perera. Međutim, pošto se Lezo, nakon provale u vezi sa nekom akcijom, morao skloniti iz Sarajeva, dužnost sekretara privremeno je vršio Živko Jošilo, koji je, u to vrijeme, bio i organizacioni sekretar PK SKOJ-a. Do rata dužnost sekretara su obavljali još neki drugovi zbog provala, ali policija nikoga više nije mogla uhapsiti, svi su se sklanjali u druga mjesta.

Živko je bio istaknut, svijetao lik među predratnim članovima KP i rukovodiocima SKOJ-a, jedan je od prvih radnika u Sarajevu na kojeg se KP oslanjala u svojoj obnovi poslije provale.[28]) Stalno je radio u omladinskoj organizaciji. Metalac, radnik Vojno-tehničkog zavoda i kasnije Ložione, od svoje zarade izdržavao je čitavu porodicu i. možda, zboa toga ie izgledao isuviše ozbiljan za svojih dvadesetitri-dvadesetičetiri godine. Bio je temeljit u svemu čega se prihvatio da uradi, čitao je mnogo i temeljito kao što je radio sve drugo. I pored krajnjeg siromaštva porodice, oblačio se uredno i lijepo, tako da ni njegov nastup, ni njegova vanjština nisu odavali radnika koji je u Ložioni radio najteže poslove. Zbog svoje smirenosti i staloženosti, bio je veoma poštovan medu omladinom. Njegova pojava i nastup nosili su duh stabilnosti i vjere u pobjedu ideja. Komunističke partije.

Moram ovdje pomenuti još jednog rukovodioca sarajevske omladine, izuzetne snage i sposobnosti - Aliju Hodžića. I Alija je bio radnik - tekstilac, veoma mlad - imao je devetnaest-dvadeset godina. Bio je lijep, dinamičan, pun životne radosti. Svojim optimizmom i oduševljenjem za ciljeve Komunističke partije, prosto je osvajao omladinu i vrlo brzo postao jedan od njenih najobljubljenijih rukovodilaca.

Formiranje Mjesnog komiteta SKOJ-a označava ujedno i vrijeme konsolidacije SKOJ-a u Sarajevu, jer je njegovom stvaranju prethodilo organizovanje čitave mreže aktiva SKOJ-a. Mjesni komitet SKOJ-a postao je jak i organizovan oslonac Partiji u svakom pogledu, a naročito u njenom agitaciono-propagandnom radu s mladim komunistima. Međutim, za puno razumijevanje uloge i

28) U dopisu Drinskog žandarmerijskog puka od 25. marta 1938. godine Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine navodi se:

»Komandir žandarmerijske stanice Alipašin Most sa Pov. br. 285 oH 22 marta 1938 godine dostavio je sledeče:

21 marta 1938. godine od strane Datrole ove stanice izvršen je pretres stana kod Jošila Zivka u mestu Pofalićima, srez Sarajevski i tom prilikom pronađeno je i to: jedna knjiga pod naslovom „Revolucija u Španiji", jedan letak ,.Dragi moji drugovi seljaci i radnici" i 18 komada letaka „Srbima". Sadržaj letaka vidi se iz priloženih prepisa.

Jošilo je uhapšen i sa kod njega pronađenom literaturom predat je načelniku Sreza Sarajevskog...« - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D.Z. br. 2313/38.

Alija Hodžić, krojački radnik, član MK i PK SKOJ-a

značaja SKOJ-a i njegovog Mjesnog rukovodstva u Sarajevu, potrebno je reći i to da Mjesni komitet SKOJ-a nije bio samo rukovodstvo Saveza komunističke omladine nego da je to bilo, ujedno, i stvarno rukovodstvo širokog antifašističkog omladinskog pokreta, u koji su, pored mladih komunista, bili uključeni i drugi mladi ljudi - antifašisti, omladinci koji su bili za odbranu zemlje, za njenu nezavisnost i demokratiju.

Naime, u Sarajevu je bilo mnogo inicijativa koje je pokretala Partija, odnosno SKOJ i pokušaja da se legalne omladinske organizacije ujedine i da zajedno nastupaju u borbi protiv fašizma i za nezavisnost zemlje, za ravnopravnost naroda i demokratsko uređenje zemlje s ravnopravnim položajem Bosne i Hercegovine u njoj. Međutim, svi pokušaji da se stvore ma kakvi oblici legalne saradnje omladinskih organizacija, ma kakav zajednički organ, ma kakva zajednička antifašistička akcija, propadali su na stalnom otporu njihovih zvaničnih vodstava, jer su tim organizacijama rukovodili unitaristi ili nacionalisti, dokraja uporni reakcionari ili ljudi koji su svoj politički kukavičluk maskirali svojom političkom slijepoćom. Zato je od ogromne važnosti bila linija koju je KP provodila preko SKOJ-a - da napori za stvaranje jedinstva omladine u antifašističkoj borbi budu, istovremeno, usmjereni na stvaranje tog jedinstva odozdo, među samom omladinom, bez rukovodstava tih organizacija, pa i protiv tih rukovodstava, što je najčešće bio slučaj. Uspješno izvršavajući taj zadatak, MK SKOJ-a postao je stvarno rukovodstvo sve antifašističke omladine, a SKOJ najjači osionac Partiji u okupljanju omladine za odbranu zemlje, a protiv izdaje. Po tim rezultatima treba mjeriti i uspjehe SKOJ-a i uspjehe njegovog rukovodstva, što se ne može cijeniti ako se gleda SKOJ izolovano, samo kroz njegovu brojčanu snagu, ili samo kao usko vaspitnu komunističku organizaciju, iako je i u marksističkom vaspitanju omladine imao velike uspjehe, što je bio i uslov za njegovu uspješnu političku borbu.

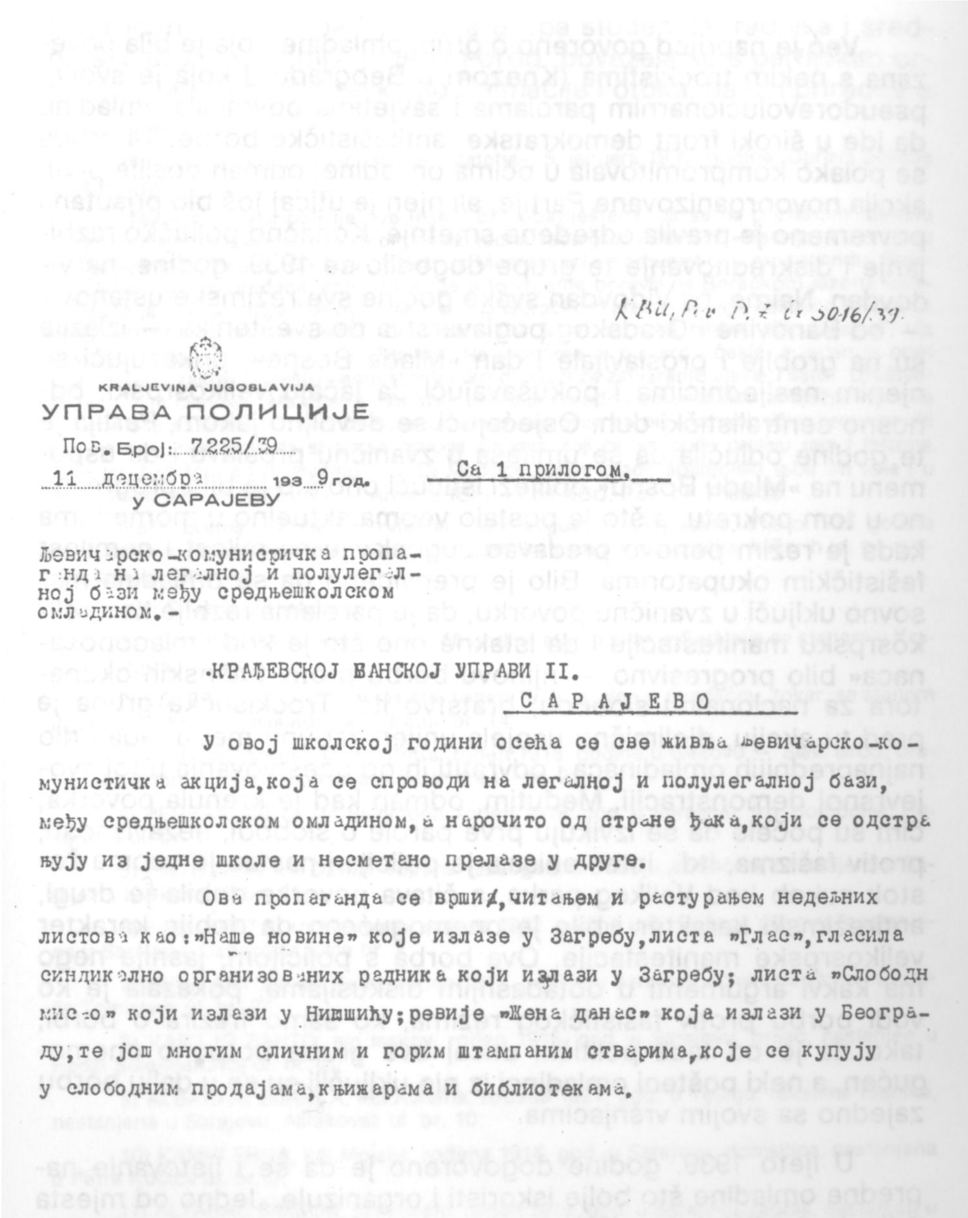
IV

Sve agresivnijom akcijom fašističkih Njemačke i Italije ubrzano su se mijenjali slika svijeta, politički odnosi i raspoloženja. Fašističke sile već su duboko zagazile u rat u Evropi. Vlada Stojadinovića pala je i bila zamijenjena vladom Cvetkovića, koji je, sredinom 1939. godine, sa Mačekom sklopio poznati sporazum o podjeli vlasti srpske i hrvatske buržoazije, što je predstavljalo pokušaj njenog ujedinjavanja protiv radničke klase. Bosna i Hercegovina bila je administrativno podijeljena na razne banovine, što

je još više stvorilo mogućnosti za šovinistička divljanja i nadmetanja i hrvatske i srpske buržoazije. Ali, to je, istovremeno, program Komunističke partije o narodnoj autonomiji Bosne i Hercegovine, u kojoj bi bili ravnopravni Srbi, Hrvati i Muslimani, približilo narodnim masama. Vlada Cvetković - Maček nastavila je, s promijenjenim parolama, u suštini, istu spoljnu politiku koju je počeo Stojadinović - izolovala je Jugoslaviju od svih dotadašnjih saveznika, povećala njenu političku i ekonomsku zavisnost i vezanost sa fašističkim zemljama. Ali, takva politika samo je učinila da platforma Komunističke partije, koja je pozivala u borbu za nezavisnost i demokratizaciju zemlje, postane narodu sve bliža i shvatljivija. Približavanje fašističkih sila našim granicama, rat u Grčkoj, a iz toga i realna opasnost da budemo ili potčinjeni ili uništeni kao nezavisna država, probudila je istinska patriotska osjećanja u mnogim koji su dotad bili pasivni, tako da je na parolama o odbrani zemlje, čiji su nosioci bili komunisti, i omladinski antifašistički pokret doživio novi polet i uspon. U unutrašnjoj politici još se više zaoštrio pritisak na radničku klasu, na koju su prevaljivani svi tereti skupoće koja se, pod uticajem ratne situacije u Evropi i vezivanjem Jugoslavije za osovinu Berlin-Rim, sve više povećavala. Politički i fizički teror stalno je jačao, osnivani su koncentracioni logori, a vlada se nije ustručavala upotrebe oružja protiv golorukih radnika i omladine kada bi se usudili da javno protestuju. Došlo je do krvoprolića u mnogim gradovima - Beogradu, Mostaru, Splitu, ali, i pored toga, talas protesta, štrajkova, demonstracija je samo rastao.

Partija se u Sarajevu već potpuno konsolidovala, postojala je široka mreža partijskih organizacija u svim slojevima društva, naročito medu radnicima. Uporedo sa jačanjem Partije, jačao je i SKOJ, kome je Partija već po ustaljenoj tradiciji posvećivala veliku pažnju, naročito njegovom idejnom i političkom osposobljavanju. Za sarajevsku organizaciju SKOJ-a od velikog je značaja što je u Sarajevu bilo sjedište i Mjesnog i Pokrajinskog komiteta KP, koji su i neposredno pomogli skojevskoj organizaciji, naročito kada se radilo o propagandnom radu, na čemu se mnogo zalagala i Komisija PK KP za rad medu omladinom.

Jasna platforma KP i neprestana briga za razvoj i rad SKOJ-a, koja je podržavala i razvijala njegovu samostalnu inicijativu u omladinskim sredinama u kojima je djelovab, dala je vidne rezultate u jačanju omladinskog pokreta i neprestanim akcijama antifašističkog karaktera. Teško je nabrojati sve manifestacije u kojima se taj pokret ispoljavao. Pomenuću samo neke koje mogu najlakše pomoći da se razu'mije njegov pravac i značaj.

KBU, Pov. D. z. br. 5016/39.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA
УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ
Пов. Број: 7225/39
11 децембра 1939 год.
У САРАЈЕВУ

Са 1 прилогом.

Љевичарско-комунистичка пропаганда на легалној и полулегалној бази међу средњешколском омладином.-

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ II.
САРАЈЕВО

У овој школској години осећа се све живља љевичарско-комунистичка акција,која се спроводи на легалној и полулегалној бази, међу средњешколском омладином,а нарочито од стране ђака,који се одстрањују из једне школе и несметано прелазе у друге.

Ова пропаганда се врши,читањем и растурањем недељних листова као:»Наше новине» које излазе у Загребу,листа »Глас»,гласила синдикално организованих радника који излази у Загребу; листа »Слободни мисао» који излази у Никшићу;ревије »Жена данас» која излази у Београду,те још многим сличним и горим штампаним стварима,које се купују у слободним продајама,књижарама и библиотекама.

Iz policijskog izvještaja o prodiranju komunističkog uticaja među srednjoškolsku omladinu (godina 1939)

Već je naprijed govoreno o grupi omladine koja je bila povezana s nekim trockistima (Knezom u Beogradu) i koja je svojim pseudorevolucionarnim parolama i savjetima odvraćala omladinu da ide u široki front demokratske, antifašističke borbe Ta grupa se polako kompromitovala u očima omladine, odmah poslije prvih akcija novoorganizovane Partije, ali njen je uticaj još bio prisutan i povremeno je pravila određene smetnje. Konačno političko razbijanje i diskreditovanje te grupe dogodilo se 1939. godine, na Vidovdan. Naime, na Vidovdan svake godine sve režimske ustanove - od Banovine i Gradskog poglavarstva do sveštenika - izlazile su na groblje i proslavljale i dan »Mlade Bosne«, prikazujući se njenim nasljednicima i pokušavajući da jačaju velikosrpski, odnosno centralistički duh. Osjećajući se dovoljno jakom, Partija je te godine odlučila da se umiješa u zvaničnu proslavu i da uspomenu na »Mladu Bosnu« obilježi ističući ono što je bilo progresivno u tom pokretu, a što je postalo veoma aktuelno u momentima kada je režim ponovo predavao Jugoslaviju na milost i nemilost fašističkim okupatorima. Bilo je predviđeno da se omladina masovno uključi u zvaničnu povorku, da je parolama razbije kao velikosrpsku manifestaciju i da istakne ono što je kod »mladobosanaca« bilo progresivno - njihovu borbu protiv tuđinskih okupatora za nacionalnu slobodu, bratstvo itd. Trockistička grupa je pred tu akciju, djelimično uspjela unijeti zabunu medu jedan dio najnaprednijih omladinaca i odvratiti ih od učestvovanja u toj svojevrsnoj demonstraciji. Međutim, odmah kad je krenula povorka, čim su počele da se izvikuju prve parole o slobodi, nezavisnosti, protiv fašizma, itd., intervenisala je policija i nastao je veoma žestok sukob kod Velikog parka,, a čitava povorka dobila je drugi, antirežimski karakter i bilo je onemogućeno da dobije karakter velikosrpske manifestacije. Ova borba s policijom, jasnije nego ma kakvi argumenti u dotadašnjim diskusijama, pokazala je ko vodi borbu protiv fašističkog režima, ko samo frazira o borbi, tako da jo od tada politički uticaj ove grupe potpuno onemogućen, a neki pošteni omladinci iz nje uključili su se u dalju borbu zajedno sa svojim vršnjacima.

U ljeto 1939. godine dogovoreno je da se i ljetovanje napredne omladine što bolje iskoristi i organizuje. Jedno od mjesta gdje je tradicionalno išla napredna sarajevska omladina bilo je Boračko jezero. Te godine su zajedno otišle tri grupe radnika i studenata i ljetovale zajedno s mostarskim omladincima, skautima i »Veležom«. Ljetovanje nije iskorišteno samo za odmor i kupanje, nego se mnogo čitalo, vodile diskusije o raznim pitanjima, učile i pjevale pjesme naprednog sadržaja, itd. Radi prijave nekih nacionalističkih provokatora, morali su napustiti ljetovanje prije

predviđenog vremena ") Druga grupa studenata, radnika i srednjoškolaca") iznajmila je jedan brod, povezala se s partijskim organizacijama i obišla veliki dio Dalmacije i otoka, dajući priredbe s

29) U prijedlogu za raspuštanje »Matatje«, 5. januara 1939 godine, Uprava policije Sarajevo piše:

»Tako je Uprava policije ove jeseni bila obaviještena, da se na poznatom izletištu Boračkom jezeru u sregu Konjičkom nalazi jedna veća grupa članova »Matatje« i u društvu sa članovima radničkog društva „Velež" iz Mostara vrše komunističku propagandu Provjeravanjem preko građana, koji su takode u to vrijeme boravili na Boračkom jezeru, ustanovljeno je. da su zaista članovi „Matatje" na Boračkom jezeru podigli nekoliko šatora uz šatore pomenutog društva „Velež" iz Mostara. Ovi šatori su nosili nazive: vila „Moskva", vila „Madrid", vila „Čeljuskin", vila „Staljin". Na jednome je bio srp i čekić, a jedan je opet imao crvenu zastavu, vješto namještenu tako da služi za zatvaranje ulaza u šator Društveni život ovih članova „Matatje" i „Veleža" nosio je takode komunističko obilježje Njihove pjesme bile su sročene tako, da su obuhvatale najnovije parole komunističke propagande kao na pr.: „nastojmo da stvorimo novoga čovjeka koji će se boriti protivu rata i fašizma, dolje vlastodršci i smrt fašizmu"......Oj Madride glavni grade španjolski tebe svi vole i u tebi su sve misli moje", itd.« - Arhiv SRBiH: Fond KBU. Pov. br. 7685/39.

Inače, prema policijskom izvještaju od 7. avgusta 1939. godine, u ljeto 1939 godine na Boračkom jezeru ljetovale su grupe pripadnika raznih organizacija, kako ih je, po svome, policija klasirala:

»Od Društva .Prijatelja prirode'«:

1) BUDIMIR FRANJO, sin Marka, 18 godina star, bravar iz Sarajeva sa stanom u Kraljice Marije ul. br. 3;

2) ESKENAZI IZIDOR, sin Majeta, rođen 1915. godine u Gradačcu, tokar, sa stanom u Sarajevu, Prestolonaslednika Petra ul. br. 14;

3) POPOVIĆ MIHAJLO, sin Petra, rođen 1918 godine u Gezovu - Slav Brod, bravar sa stanom u Sarajevu, Kralja Aleksandra ul. br. 21;

4) PERERA SADO, sin Salomona, rođen 1919. god. u Sarajevu, trg. pomoćnik, Pozorišna ul br. 1;

5) PINTO NINA, kći Davida, rođena 1920 god u Doboju, krojačica, nastanjena u Sarajevu, Krekova ul. br. 11;

6) FESL BERTA, kći Hermana, rođena 1922. godine u Sl. Požegi, učenica, nastanjena u Sarajevu, Čadorđina ulica br. 2;

7) KUNA ANTON, sin Petra, rođen 1917. godine u Sarajevu, tokar, nastanjen u Kralja Tomislava ul. br. 28;

8) KABILJO SANTO, sin Isakov, rođen 1915. god. u Sarajevu, brijač, nastanjen u Hadži Sulejmanovoj ul br. 20;

9) ALBAHARI BJANKA, kći Avrama, rođena 1921. god. u Tešnju, tekstilna radnica, nastanjena u Sarajevu, Alifakovac ul. br. 10;

10) KAMHI ERNA, kći Mojsija, rođena 1916 god u Sarajevu, domaćica, nastanjena u Petra Kočića ul. br. 5;

11) ALTARAC ŠIMŠON, sin Jožefa, rođen 1919. god. u Sarajevu, radnik, nastanjen u Sokolovića Mehmed Paše ul. br. 21;

12) ESKENAZI MENTO, sin Majera, rođen 1913. godine u Gradačcu, bravar, nastanjen u Prestolonaslednika ul. br. 19;

13) PERERA JAKICA, sin Salomona, rođen 1920. godine u Sarajevu, trgovački naučnik, nastanjen u Pozorišnoj ul. br. 1;

14) VUKOVIĆ SLOBODAN, sin Gojka, rođen 1919. godine u Mostaru, tehničar, nastanjen u Sarajevu, Kečina ul. br. 10;

veoma izraženim antifašističkim programom. Grupa je nastupila pod imenom Studentsko udruženje »Petar Kočić«, odnosno pod tim imenom je nastupila na prvoj priredbi u Gradcu. Međutim, i u

15) ČENGIĆ AVDO, sin Atifa, rođen 1923. godine u Sarajevu, žlatarski naučnik, nastanjen u Sarajevu, Ispred Oraha ul. br. 24-a;

16) PAPO JUDA, sin Isaka, rođen 1920. godine u Sarajevu, krojač, nastanjen u Sarajevu, Vejsilagina ul. br. 3;

17) DURKOVIĆ MILAN, sin Simin, rođen 1922 godine u Glamoču, automehaničar, nastanjen u Sarajevu, Hadži Damjanovića ul. br. 2;

18) PERERA ELIEZER, sin Salomona, rođen 1916. godine u Sarajevu, zlatarski pomoćnik, nastanjen u Sarajevu, Pozorišna ul. br. 1;

19) FERTIG HAJNRIH, sin Samuela, roden 1911. godine u Sarajevu, zlatarski pomoćnik, nastanjen u Sarajevu, Pozorišna ul. br. 1;

20) PERERA DONKA, kći Salomona, rođena 1914 godine u Sarajevu, radnica, nastanjena u Sarajevu, Pozorišna ul. br. 1.

DRUGOJ GRUPI PRIPADAJU STUDENTI I DAĆI, I TO:

21) BESAROVIĆ JOVAN, sin Dušana, rođen 25. VIII 1914 godine u Sarajevu, student agronomije, nastanjen u Sarajevu, Kralja Tvrtka 4;

22) PAPO JAKOV, sin Avrama, rođen 1917. godine u Sarajevu, izbačeni đak I gimnazije, nastanjen u Sarajevu, Takovska 33/I;

23) PERUA DRAGUTIN, sin Antona, 28 godina star, mašinski bravar, iz Sarajeva, Vojvode Putnika 41;

24) JEVTIĆ BORKO, sin Riste, rođen 1923. godine u Sarajevu, đak građanske škole, nastanjen u Sarajevu, Koroščeva 16;

25) BESAROVIĆ RISTO, sin Voje, rođen 1921. godine u Beču, student prava, nastanjen u Sarajevu, Kralja Tomislava 14;

26) MIJANOVIĆ DANILO, sin Milutina, rođen 1915. godine u Moskovu Sreza bilećkog, student prava, nastanjen u Sarajevu, Tepebašina ul. br. 39;

27) STANIVUKOVIĆ PREDRAG, sin Dimitrija, rođen 1916. godine u Kotor-Varoši, student medicine, nastanjen u Sarajevu, Hadži Omerova 7;

28) KALJAT RISTO, sin Jove, roden 1918. godine u šipovu, Srez Jajce, student prava, nastanjen u Sarajevu, Vojvode Putnika ul. br. 13;

29) STANIVUKOVIĆ VITOMIR, sin Dimitrija, rođen 1906. godine u Sarajevu, železnički činovnik, nastanjen u Sarajevu, Hadži Omerova 7.

TREĆOJ GRUPI PRIPADAJU JEVREJI, I TO:.

30) SALOM MORIC, sin Elijasa, 18 godina star iz Sarajeva, električarski naučnik, nastanjen u Sarajevu, Nadrina ul. br. 6;

31) LEVI ROBERT, sin Avrama, 21 godinu star iz Sarajeva, mehaničar, nastanjen u Sarajevu, Prestolonaslednika ul. br. 19;

32) FINCI DAVID, sin Jožefa, 18 godina star, iz Sarajeva, elektromehaničarski naučnik, nastanjen u Sarajevu, Pašićev budžak br. 6;

33) ALBAHARI HAIM, sin Abrahama, 18 godina star, iz Sarajeva, đak, nastanjen u Sarajevu, Mala Berkuša br. 1;

34) KLAJN OTO, sin Moše, 19 godina star, iz Sarajeva, krznarski naučnik, nastanjen u Sarajevu, Alifakovac 2;

Makarskoj, i u Splitu priredba je bila zabranjena, i to u Splitu jedan sat prije izvođenja. Od tada je grupa u svakom mjestu nastupala pod drugim imenom, krila pravac kretanja, jer se poslije svake priredbe objavljivala potjernica. Nastupi su bili u Omišu, Trogiru, Biogradu, Velom Ižu, na Visu, i konačno u Starom Gradu na Hvaru. U Starom Gradu priredba je bila u prvi mah dozvoljena, ali je ta dozvola povučena i žandarmerija je postavila stražu u domu gdje je trebalo da se održi priredba. Međutim, izvedena je na otvorenoj rivi, gdje se skupilo nekoliko hiljada ljudi, koje je organizovala mjesna organizacija Komunističke partije. Kad su žandarmi došli, već je sve bilo završeno. Oni su uhapsili, odnosno pokušali da uhapse dvojicu učesnika grupe, ali ih je masa koja se bila skupila, oslobodila. Na to je žandarmerija naredila da grupa odmah mora isploviti iz Starog Grada, što je i učinjeno i pored velikog nevremena. Svijet je pratio brod sve do izlaska iz luke i zajednički je otpjevana Internacionala. Bila je to divna manifestacija koja je, istovremeno, pokazala nemoć režima pred masovnim otporom.

Čitavo vrijeme putovanje je bilo ispunjeno programom, predavanjima o raznim temama, diskusijama, tako da se pretvorilo u neku vrstu kursa.

Ova dva uspješno organizovana ljetovanja, koja su sadržinom bila više nego samo običan odmor, a izvedena na legalan način, ubrzala su odluku da se pod legalnom formom ljetovanja održi kurs za rukovodioce organizacije SKOJ-a iz BiH. Kurs je održan u Piršljanima, kraj Bugojna, u avgustu mjesecu 1940. godine kao »ljetno logorovanje«. Pokrajinski komitet KP svestrano je pomogao PK SKOJ-a da kurs što bolje uspije. Komisija za omladinski rad se u punoj mjeri angažovala oko kursa. Po svome sadr-

35) LEVI SALOMON, sin Moše, 19 godina star, iz Sarajeva, električarski naučnik, nastanjen u Sarajevu, Alifakovac 2;

36) PAPO ALBERT, sin Mihajla, 18 godina star, iz Sarajeva, krojački pomoćnik, nastanjen u Jediler ul. 5;

37) BARUH SALOMON, sin Davida, star 19 godina, iz Sarajeva,, đak tehničke škole, nastanjen u Sarajevu, Despića ul. br. 5;

38) PAPO LEON, sin Salomona, 18 godina star, iz Sarajeva, svršeni đak kožarske škole, nastanjen u Sarajevu, Kočićeva 10;

39) KAJON ARON, sin Jožefa, 26 godina star, iz Sarajeva, brijački pomoćnik, nastanjen u Sarajevu, Ulomljenica br. 3. - Arhiv SRBiH: Fond KBU, Pov. D.Z. br. 1875/40.

") Prema sjećanjima Betike Romano i Mire Kurilić, u grupi su bili sljedeći drugovi i drugarice:

Mirko Bilić, dr Oskar Danon, Rato Dugonjić, inž. Pavle Fukarek, Pavle Goranin, Ida Gaon, Fredi Horvic, Veso Jovanović, Jovo Kurilić, Mira Kurilić, Danko Marlović, Danijel Ozmo, Betika i Tinka Romano, Maca Rundo, Ela Samokovlija, Dušanka i Stojanka Starčević, Ćiro Stefanović, Ana Giga Štefani, Josip Braco šimunović, Anđelko Tvrtković, Dobrivoje Vidić, Duško Višić, Mile Vujović, dr Milan Zon, Paula Zon.

Učesnici kursa SKOJ-a BiH u Pršljanima kod Bugojna, august 1940.

žaju, predavačima i ozbiljnosti pristupa predavanjima i diskusijama, to je bio partijski kurs za omladinske rukovodioce. I organizacija života je bila prilagođena potrebama rada medu omladinom - sportska natjecanja, kulturni program, pjesme i si.

Mada svi učesnici kursa nisu tada bili članovi Partije, nije raspravljano samo o »omladinskim« temama. Koliko se sjećam, teme su bile: o Partiji, sindikatima, radu među ženama, ocjeni međunarodne i unutrašnje političke situacije, omladinskom pokretu, SKOJ-u, itd. Iako su sve teme bile važne i značajne za produbljavanje saznanja učesnika kursa, mislim da je od najvećeg značaja bila tema i diskusija o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, posebno u Bosni i Hercegovini. Rasprava o individualnosti i ravnopravnosti sva tri naroda koji žive u BiH, i o zahtjevu KP o položaju BiH u okviru Jugoslavije, mnogo je koristila u budućim događajima koji su dolazili.

Od oko 70 učesnika, iz Sarajeva je bilo tridesetak skojevskih rukovodilaca - studenata, radnika i srednjoškolaca. Opšte znanje stečeno na kursu i izmjena iskustava mnogo su učinili da je rad SKOJ-a u Sarajevu dobio novi polet, a mnoga znanja, ne samo iz teorijske oblasti nego i iz organizovanja kulturnog života, priredbi i slično, koristila su učesnicima i u narodnooslobodilačkom ratu.

Neposredno poslije toga, krajem jeseni 1940. godine, poslije VI zemaljske konferencije SKOJ-a, održano je i savjetovanje SKOJ-a za BiH, na kome su učestvovali i rukovodioci SKOJ-a iz Sarajeva. Savjetovanje je održano u Skerlićevoj ulici. Teme su bile: međunarodna i unutrašnja politička situacija i zadaci SKOJ-a poslije zemaljskog savjetovanja.

Partija je u to doba veliku pažnju posvećivala idejnom, marksističkom obrazovanju SKOJ-a i pružala svakodnevnu pomoć i u orijentaciji, a i neposredno preko predavača, što je bio zadatak svake ćelije i svakog rukovodstva. Agitacija i propaganda bili su stalni, posebni sektori u radu svake osnovne partijske organizacije. Uporedo s jačanjem Partije počeo je da izlazi partijski list u Sarajevu. Godine 1940. počeo je da izlazi i omladinski list »Riječ bosanskohercegovačke omladine«,[31]) koji je tretirao sva pitanja omladinske organizacije i omladine BiH, i šire, i odigrao veliku političku, a naročito organizacionu ulogu u povezivanju antifašističkog omladinskog pokreta. Skojevska organizacija u gradu, a posebno na srednjim školama, toliko je ojačala da je bila u stanju da preuzme u svoje ruke list koji je pokrenut u Prvoj gimnaziji. S

") Radi se o listu »Riječ bosanske omladine«. Red

Naslovna strana prvog broja »Riječi bosanske omladine«

drugim brojem, list »Mi đaci« je postao list svih škola, a vodili su ga pretežno skojevci, delegirani iz svih škola. Po izlasku trećeg broja, list je bio zabranjen.

I u kulturnom životu Partija je vršila veliki uticaj. Pomenuću samo jednu od manifestacija, na kojoj je SKOJ mnogo sarađivao, preko rukovodstva ili omladine koju je angažovao. Krajem 1939. godine, Partija je okupila jedan broj naprednih mladih intelektualaca, umjetnika, slikara, književnika i drugih kulturnih radnika i oni su u okviru Sarajevske filharmonije organizovali kulturne manifestacije, koje su svojim naprednim sadržajem imale veliki uticaj na omladinu. Krajem 1939. godine održano je »Veće muzike, pokreta i narodne poezije«.[32]) U programu su uzeli učešća najpoznatiji sarajevski dramski i baletski umjetnici, a hor su sačinjavali radnici, studenti i đaci, od kojih je veći broj bio učesnika priredbi na turneji s brodom. Priredba je imala nezapamćen uspjeh, jer je i posjeta bila pažljivo organizovana. Program ne samo da je bio na velikoj umjetničkoj visini nego je i svojim sadržajem bio napredan od prve do posljednje tačke. Nekoliko epskih narodnih pjesama pretvoreno je u horske recitacije, posebno su stavljani akcenti na borbu naroda za slobodu. Iz toga, takozvanog »sintetičkog pozorista« izrastao je, kasnije, takozvani »Kolegijum artistikum«,[33]) koji je okupio napredne intelektualce, a u izvođenju je stalno okupljao radničku, đačku i studentsku omladinu. Jasno, poslije

") O tome je Oskar Danon zabilježio:

»Ja sam kao dirigent Sarajevske filharmonije, predložio slikaru Voji Dimitrijeviću, arhitekti Jahielu Finciju i baletnoj umjetnici Ani Rajs da organizujemo „Veče muzike, pokreta i narodne poezije". Prijedlog je prihvaćen i program, čije je održavanje bilo predvideno za početak oktobra 1939 godine, bio je sastavljen: četiri scenske realizacije narodnih pjesama u stilu sintetičkog pozorišta, „Starac Vujadin", „Smrt Omera i Merime", ,,Voli babu dok je u tikvi vina" i ,,U čobana rijetki sveci", kao i neke klavirske kompozicije Saradnici i izvođači programa bili su: prof Ljubo Bajac, Matusja Blum, Jovica Lukan, Ubavka Milanković i članovi Narodnog pozorišta Jelena Kešeljevič, Mile Jasnić, kao i recitatorski hor („Voice-band") od 16 članova. U programu su, u scenskim realizacijama narodnih pjesama, odabirana ona djela iz narodnog eposa koja su prikazivala, jasno i nedvosmisleno, borbu naroda za slobodu, njegov život pod jarmom robovanja, zatim težnja za slobodom misli i ideja, a ponegdje je ubačena i neka pjesma lirskog ili satiričnog karaktera.« - Oskar Danon: »Kolegijum artistikum«, »Četrdeset godina« - Zbornik sećanja učesnika jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, »Kultura«, Beograd 1960. knjiga 3, str 375.

") O osnivanju i djelatnostima »Kolegijum artistikuma«, Oskar Danon, jedan od njegovih organizatora, je zapisao:

»I tako smo, pri Sarajevskoj filharmoniji, osnovali društvo umjetnika i prijatelja umjetnosti „Kolegijum artistikum" („Collegium artisticum")

Rad ove sekcije Sarajevske filharmonije, koja je predstavljala kolektiv ljudi koji su s idealom radili na stvaranju i podizanju muzičke kulture u Sarajevu, ubrzo se osjetio i u novim strujanjima u kulturnom životu grada. U organizaciji „Kolegijuma" su se održavali najviše koncerti, ali i predavanja iz svih oblasti umjetnosti i izložbe naprednih slikara iz napredne zagrebačke grupe likovnir. umjetnika „Zemlja"

prve izvedbe, »Kolegijum artistikum« kao društvo je bilo zabranjeno, ali je ono opet odigralo ogromnu ulogu jer je posjeta na njegovim priredbama bila uvijek takva da u sali nije bilo mjesta.

Omladinski pokret je već postao pravi politički pokret, u kome komunistički orijentisani omladinci nisu bili usamljeni, potpuno antifašistički opredijeljen i potpuno vezan za sve akcije koje je, u to vrijeme, pokretala Partija. Medu najozbiljnije akcije koje je organizovao Mjesni komitet KP, a koje se ne mogu obići, spadaju demonstracije 15. januara 1941. godine.[34])

Članovi »Kolegijuma« organizovali su kasnije još jednu pretstavu, kojoj su dali naslov „Zašto plače mala Ema" (prema pripovijeci Nore t-ride „Pobuna u pisaćem stroju). Ova se pretstava može označiti kao vrhunac djelatnosti »Kolegijuma artistikuma«. Dvora na Sokolskog doma bila je posebno adaptirana Scenska realizacija (u naslovnoj ulozi je nastupila Bija Danon) s veoma jasnom naprednom socijalnom tendencijom bila je postavljena, prema mišljenju gledalaca i pozorišne kritike, na veoma inventivnoj osnovi. U izvođenju pretstave učestvovalo je preko 100 lica. zatim orkestar, dva hora, baletski hor i drugi interpretatori.

interesovanje je prelazilo sva dotadašnja očekivanja. Organizatori pretstave morali su obećati reprizu Ali, već sutradan je policija stupila u dejstvo Rad „Kolegijuma" je zabranjen (policiji, razumljivo, nije ostala skrivena ni cjelokupna djelatnost „Kolegijuma" i njegov očigledni uticaj na srednjoškolsku i radničku omladinu Sarajeva), a knjiga „Zašto plače mala Ema" takođe je zabranjena Ova posljednja mjera je već bila zakasnila, jer je cjelokupna naklada bila rasprodata.« - Ibid., str. 377-378.

Kraljevska banska uprava Drinske banovine obavijestila je sve škole o zabrani knjige »Zašto plače mala Ema«, sljedećim raspisom:

»Direkcijama državnih i privatnih gimnazija i učiteljskih škola, upravama državnih i privatnih škola, sreskim načelstvima u Drinskoj banovini - školskim nadzornicima za I i II srez u Sarajevu.«

Uprava policije u Sarajevu, pod Pov broj 1277, od 22. II 1941. godine, dostavila je sljedeće:

»Državno tužioštvo u Sarajevu pod Kšt. broj 3/41-2 donelo je rešenje, da se knjiga pod naslovom: „Zašto plače mala Ema" od Nore Fride, koju je izdalo „Kolegijum artistikum" - Sekcija Sarajevske filharmonije zapleni, jer je štampanom knjigom počinjeno krivično delo, koje se kažnjava po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

Obzirom na gornje, čast mi je umoliti za naređenje svima upraviteljima osnovnih škola, kao i direktorima srednjih škola u Banovini, da se pronađeni primerci kod đaka konfiskuju i spreči daljnje rasturanje knjige

Izvolite diskretno ispitati nalazi li se ova knjiga kod đaka, pa pronađene Drimerke konfiskovati i sprečiti dalje rasturanje.« - Arhiv SRBiH: l-ond KBU, Pov. D. Z. br. 967/4t,

") O ovome je odmah poslan radiogram Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu:

»Radiogram
MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA
- Odeljenje za državnu zaštitu - BEOGRAD

Danas jedna grupa komunista pokušala je iskoristiti pazarni dan za demonstracije stop Organi uprave blagovremeno obavešteni preduzeli sve potrebne mere i u 11 sati prilikom formiranja grupe demonstranata pohapsila podstrekače a ostale rasterala stop Mir i red odmah je uspostavljen stop Petnaest lica uhapšeno i kod nekih pronađeni komunistički letci stop Protiv pohapšenih vode se izviđaji stop Poduzete su sve potrebne mere za sprečavanje ponavljanja demonstracija stop Upotreba oružja nije bila potrebna stop

Kraljevska banska uprava izveštena.« - Arhiv SRBiH, Pov. D.Z. 558/41

Radnice Fabrike »Ključ« već dugo vremena su pripremale štrajk kojim bi tražile povećanje nadnica i bolje uslove rada. Međutim, vrijeme nije bito pogodno za štrajk, jer su narudžbe bile male, pa je Mjesni Komitet Partije odlučio aa na drugi način pokrene radnice i njihove zahtjeve uklopi u jak protest i pritisak na režim. Odlučeno je da se izabere delegacija radnica koja bi predala peticiju banu Drinske banovine, a u isto vrijeme da se organizuju šire demonstracije pred Banovinom. Mjesni komitet SKOJ-a je dobio zadatak da iz svih preduzeća, kao i svih omladinskih organizacija, dovede što više omladine. Za dan demonstracija izabrana je srijeda, jer je to pazarni dan kada i seljaci iz okoline dolaze u grad. Demonstracije i prve parole protiv skupoće i rata počele su u vrijeme kad se delegacija nalazila kod bana. Sva policija, ojačana žandarmima, bila je na okupu. Međutim, nisu mogli da razbiju demonstrante koji su se okupili i manifestovali sve do Baščaršije, opkoljeni gustim kordonima policije i žandarma. Tek kada su demonstranti počeli da se razilaze, policija je uspjela da uhvatj nekoliko najaktivnijih drugova, a prava hapšenja nastala su dan-dva poslije demonstracija.[35]) Skojevske organizacije, i tom prilikom, pokazale su svoju organizovanost i borbenost. Istovremeno se pokazalo da masa omladine, koja je bila spremna da demonstrira, čak i da se bije, nije bila uključena u SKOJ. To sektaštvo nikada nije bilo razbijeno dokraja. Uvijek i na svakom sastanku izvještavalo se da ima toliko skojevaca i toliko »simpatizera«, a kada su ti »simpatizeri« bili primljeni u SKOJ, opet je na sljedećem sastanku konstatovano da su novi »simpatizeri« van organizacije. Zato je skojevska organizacija dočekala okupaciju zemlje sa oko 500 članova, ali taj brojčani odnos ni iz-

") Uprava policije poslala je dva dana kasnije Ministarstvu unutrašnjih poslova obećani izvještaj:

»... Dana 15. I o. g. ova je Uprava poverljivo obaveštena da su ovdašnji komunisti vrlo oprezno izvršili propagandu među radništvom ovdašnjih tvornica, a naročito u tvornici čarapa »Ključ« da za dan 16. I o.g. u 11 sati prirede demonstracije većeg obima pred Kraljevskom banskom upravom kao i po ostalim glavnim ulicama grada. Odmah po primljenoj poverljivoj obavesti organizirana je služba i preduzete ostale potrebne mere pred Kraijevskom banskom upravom, kao i po ostalim glavnim ulicama. U 11 sati prilikom formiranja grupe demonstranata u kojoj je bilo oko 150 lica odmah je uhapšeno 15 lica kao podstrekača, a ostali su rastureni. Na taj način blagodareći dobroj informativnoj službi ove Uprave, demonstracije koje su mogle zauzeti veći obim, jer je bio pazarni dan, odmah su u začetku ugušene.

Prilikom rasturanja nije došlo do upotrebe oružja a isto tako nije niko ozleđen.

Pokušaj demonstracija nije se više ponovio.

U toku današnjeg dana 15-orici učesnika u demonstracijama izrečena je novčana kazna od po 1.500 dinara, posle čega su pušteni na slobodu, dok je preostalih 11 komunista zadržato u pritvoru radi dalje istrage, čiji se pozitivni rezultati mogu eventualno očekivati tek posle izvršenoa hapšenja niihovih kolovođa koii se kao što sam spomenuo nalaze u bekstvu.« - Arhiy SRBIH: Fond KBU, Pov. D. Z. br. 558/41.

daleka ne može da govori o ogromnom političkom uticaju kojeg je SKOJ imao na čitavu omladinu. Faktički, prije rata osnovna i jedina politička snaga medu omladinom bila je Komunistička partija, odnosno, Savez komunističke omladine. To se ispoljilo i prilikom demonstracija 27. marta, a i još više kada su nastali dani kratkog aprilskog rata.

Svaki rat, sam DO sebi je strašan, ali objava rata 6. aprila, za komuniste je značila dan za koji su se dugo spremali, događaj koji su predviđali i o kome su unaprijed govorili narodu, mobilišući ga protiv fašističke opasnosti i protiv režima koji je vodio takvu politiku da dovede Jugoslaviju pod fašističku zavisnost. Zato je ovaj kratak period rata, bolje reći, prodiranje fašista u Jugoslaviju, bio za SKOJ veliki ispit njegove političke zrelosti, odanosti Komunističkoj partiji, a i vrijeme kada je trebalo pokazati koliki uticaj ima na omladinu, ne samo na političkim zborovima, izletima ili kulturnim manifestacijama nego baš u ratnim danima, kada se radilo o nezavisnosti zemlje i slobodi naroda, lako je rat izgubljen zbog izdajničke uloge buržoazije, SKOJ je u tim danima, upotpunosti položio ispit. Odmah od početka rata, Partija je angažovala narod na ratnim zadacima, dok je naduvena režimska birokratija izgubila glavu. Partija je angažovala komuniste da se uključe u mnoge službe koje su bile vezane za odbrambene zadatke, kao, na primjer, civilnu zaštitu i slično. Oni su dizali borbeni duh i stvarali raspoloženje za otpor. Komunisti su pokretali ljude da se javljaju za dobrovoljce, a oni su u tome prednjačili, uključujući i članove PK I MK Komunističke partije. U svim tim zadacima, SKOJ je pokazao i borbenost i inicijativu. Nestajale su mnoge distance koje su postojale među omladinom. Ona nikada nije bila jedinstvenija i spremnija da se uključi u organizaciju otpora, samo što takve organizacije nije bilo. Sve kvazipatriotske organizacije, kao »Narodna odbrana«, »Soko«, prosto su nestale. Na konferenciji studenata Poljoprivredno-šumarskog fakulteta, koji je te godine otvoren u Sarajevu, svi studenti do jednog su se javili u dobrovoljce, ali armijska oblast ih je otpremila kućama. Tako je bilo i na svim drugim mjestima. Na dan ulaska Nijemaca u Sarajevo održan je jedan sastanak u kafani »Bujrum« na Bjelavama, koji je, sticajem okolnosti, postao duboko simboličan. Zakazan je sastanak svih sekretara aktiva SKOJ-a na kome će se podijeliti leci s pozivom Komunističke partije na otpor. U toku sastanka je javljeno da su njemački tenkovi došli do Vijećnice. Odmah je sastanak promijenio sadržaj, pretvorio se u dogovor o tome kako se treba organizovati u uslovima okupacije. I dok su Nijemci, vjerovatno u nekoj drugoj zgradi, vijećali o tome kako treba organizovati okupaciju grada, dotle su se, u isto vrijeme, članovi Partije i SKOJ-a dogovarali kako se treba boriti za slobodu.

Nastali su dani okupacije i nove diferencijacije medu omladinom. Poslije prvih dana bezvlašća, uspostavljena je vlast »Nezavisne države Hrvatske« i počela ustaška politika najcrnjeg šovinizma i genocida. Pokazalo se od kolike ogromne važnosti je bilo internacionalističko vaspitanje koje je počivalo, u prvom redu, na bratstvu naroda koji su živjeli u Bosni i Hercegovini. Zato su prvi udari bili usmjereni na komuniste. Ali, iz Partije i iz SKOJ-a nije bilo osipanja i otpadanja ma o kojoj naciji se radilo. Posao ustaške policije i Gestapoa bio je olakšan jer je bivša jugoslovenska policija ostavila sve sređene podatke o komunistima. I ne samo to. Za vrijeme bombardovanja i najgori zločinci su puštani na slobodu, ali je u zatvoru zadržana jedna grupa komunista, među kojima je bio i Lezo Perera, koga su ustaše odmah ubile. Ustaše su znale koga da traže. Pavle Goranin je bio uhvaćen i spasao se tako da se izvukao iz kaputa koji je ostao u rukama agenata, a on je pobjegao. Prilikom jednog »letećeg« sastanka Pokrajinskog komiteta SKOJ-a u Souk-bunaru, uhvaćen je Živko Jošilo i kasnije pogubljen. SKOJ se našao pred novim neprijateljem koji je bio brutalniji, i pred novim zadacima u sasvim novim prilikama, ali nije prestajao da djeluje. Trebalo se reorganizovati, promijeniti način rada, stanovanja, kretanja, sastajanja. Veoma brzo je organizacija prilagođena novim uslovima. Ako iz nekih razloga nije bilo moguće organizovati se po mjestu rada, organizovani su aktivi na teritorijalnom principu, jasno, s novim zadacima, i političkim i konkretnim. Okupatori i njihove sluge nastupili su s novim parolama, novim podjelama i novim organizacijama. Jedno vrijeme je i u Sarajevu bilo zabune kako se boriti protiv novih fašističkih omladinskih organizacija, da li ulaziti u njih i iznutra ih razbijati, ili se politički boriti protiv njih. Mjesni komitet SKOJ-a je tu zabunu brzo otklonio i sabotirani su stvaranje i djelatnost organizacija kao što su »Ustaška mladež«, »Hrvatski junak«, a samo pojedinim, strogo probranim komunistima je naređeno da ostanu u rukovodstvima sa određenim zadacima. Organizacije koje su prisilno mobilisale omladinu na rad i slično, veoma uspješno su u začetku razbijene, tako da nikada nisu mogle ni da stvarno zažive. To je bio i period priprema za oružanu borbu - sakupljanje oružja i počeci učenja prvih vojnih vještina. Sa sigurnošću se može reći, Mjesni komitet SKOJ-a uspješno je reorganizovao organizaciju u gradu za tih nekoliko mjeseci prije ustanka, da iz SKOJ-a nije bilo nikakvog osipanja, da je njegov ugled kao organizacije mladih komunista porastao, jer su komunisti ostali jedina politička snaga u koju je narod, u najtežim svojim danima, upirao svoje oči, pošto su ostali s njim i hrabrili ga na otpor, a uskoro i organizovali taj oružani otpor.

Zbog toga omladinski pokret Sarajeva, s punim pravom, može reći da se i na njega odnose ocjene koje je drug Tito, neposredno poslije rata, iznio o omladini:

»Riječima se ne može ocijeniti uloga omladine, koju je ona odigrala u narodnooslobodilačkoj borbi. Ta uloga je neobično velika. I prije rata je naša omladina uzimala najaktivnije učešće u borbi protiv reakcije i fašizma, još onda kad su u Jugoslaviji postavljeni temelji antifašističkog pokreta. To je bilo 1938-1940. godine. Omladina je do kraja ostala vjerna svojim principima u borbi protiv fašizma, i kada je Komunistička partija Jugoslavije pozvala sve rodoljube na otpor fašističkim zavojevačima, omladina se odazvala tom pozivu. Prvi partizanski odredi formirali su se od omladine gradova i sela. U toku čitave borbe naši odredi su se, uglavnom, popunjavali omladinom.

U borbi je omladina bila duša pokreta. Omladina je unijela u našu borbu svoju energiju, volju za životom, inicijativu, težnju za naprednošću. Taj polet obuzeo je i sve ostale, oduševljavao je borce naših partizanskih odreda.

Može se reći da je, i prije i za vrijeme rata, omladina bila u prvim redovima boraca protiv fašizma.«

MUMIN BEŠLIĆ

O ŠTRAJKU ĐAKA SREDNJE TEHNIČKE ŠKOLE

U školskoj 1936/37. godini bio sam đak Srednje tehničke škole u Sarajevu, I razred arhitektonsko-građevinskog odsjeka. U mom razredu bila su 42 đaka, najviše ih je bilo iz unutrašnjosti, a bili su smješteni u đačke internate.

Odmah u početku nastave vidjeli smo da će biti vrlo teško savladati preobimno nastavno gradivo, i što se išlo dalje, sve je bilo teže. Nastava se odvijala prije i poslije podne, a dobivani su domaći zadaci iz pojedinih predmeta da smo morali raditi do kasno u noć i ne završiti ih, a za učenje nismo imali vremena, tako reći, nikako. Zato su već prvih mjeseci školu napustila 3 đaka, a ostali đaci su gotovo svi imali po nekoliko slabih ocjena. Pojedini profesori su svojim ponašanjem i ophođenjem izazvali nezadovoljstvo đaka, a tome je pridonijelo i to što prostorije nisu bile zagrijavane, pa smo morali slušati predavanja po cijeli dan u hladnim učionicama. Dok smo mi, mlađi đaci, tj. niži razredi, to nezadovoljstvo prepričavali između sebe kritikujući pojedine profesore i upravu škole, dotle se stariji đaci nisu mirili sa postojećim stanjem, pa su se organizovali i u znak protesta, napustili nastavu. Uradio je to IV razred arhitektonsko-građevinskog odsjeka 30. novembra 1936. godine. Kada su sutradan došli na nastavu, u njihov razred je došao direktor škole Oskar Grof i najpogrdnijim riječima vrijeđao đake i saopštio im kazne iz vladanja. Ovakvo ponašanje direktora škole izazvalo je još veće nezadovoljstvo. U toku odmora između časova, primjetno je bilo veliko kontaktiranje među đacima cijele škole, komentarisao se postupak direktora i kažnjavanje drugova. Iz toga se moglo naslutiti da se nešto priprema.

Dana 3. decembra 1936. godine, poslije završetka petog časa, prije nego što je zvono zazvonilo, u moj razred je ušao jedan drug iz IV razreda arhitektonsko-građevinskog odsjeka, čijeg se imena ne sjećam, i saopštio nam je da od ovog momenta cijela škola stupa u štrajk, da budemo mirni i bez ikakve buke da izađemo u hodnik. Tu ćemo biti detaljno upoznati s ciljevima štrajka i šta ćemo dalje raditi. Na ovakav način bili su obaviješteni i ostali đaci u svojim razredima.

Kada smo čuli saopštenje od ovog druga, u razredu je u prvom momentu nastao tajac, a na licima jednih se osjetila uznemirenost, dok kod drugih oduševljenje. Taj momenat tišine i oduševljenja prekinuo je profesor Davorin Volavšek, jako iznenađen i blijeda lica. dreknuo je drhtavim glasom: »Kakav štrajk, šta hoćete vi, balavurdijo jedna?«* Nismo reagovali na njegove riječi, nego smo mu saopštili da napusti razred i otide u zbornicu, što je on i učinio.

Za desetak minuta, svi đaci su već bili u hodnicima i svaki od nas je žurio da bi bio što bliže kabinetu direktora, odakle su držali govore Pavle Popović i Aliosman Topčić. Oni su nas upoznali sa ciljevima štrajka i razlozima zbog kojih stupamo u štrajk. Zatim su nam saopštili da se moramo svi pridržavati uputstava i naređenja štrajkaškog odbora i da budemo jedinstveni. Na ovom skupu je upućen i apel pojedinim profesorima da se i oni pridruže đacima ukoliko to žele. Upoznati smo da će dužina štrajka ovisiti od stava direktora, odnosno uprave škole. Ukoliko ispune naše zahtjeve, štrajk će se prekinuti. U protivnom - štrajk se nastavlja sve do ispunjenja naših zahtjeva.

U međuvremenu, dok su Popović i Topčić govorili nama đacima, jedna grupa starijih drugova otišla je do portirnice, oduzela ključeve zgrade i zaključala sva ulazna vrata u školu i postavila đačku stražu, druga grupa je preuzela telefonsku centralu, a treća kotlovnicu za parno grijanje.

Poslije održanih govora, drugovi iz štrajkaškog odbora otišli su u kabinet direktora škole Oskara Grofa na pregovore. Nakon izvjesnog vremena, iz kabineta su izašli drugovi i saopštili nam da direktor ne prihvata nase usiove i da se štrajk nastavlja. Tada je medu đacima nastao bučan žagor, protesti i, istovremeno, skandiranje štrajkaškom odboru. Upozoreni smo da se stišamo i da budemo mirni, tj. da ne bi neko napravio neki skandal. Rečeno nam je da svaki onaj ko ne želi štrajkovati, tj. ostati, može napustiti zgradu.

Svo nastavno i pomoćno osoblje, kao i jedan mali broj đaka, napustili su zgradu, a direktora škole Oskara Grofa sproveli smo

Srednja tehnička škola u Sarajevu

pod stražom do njegovog stana, jer je stanovao u školi. Tako je od ukupno 473 daka, u školi ostalo preko 400 da i dalje štrajkuju. Da bismo se što više obezbijedili od eventualnog prodora policije i njihovih agenata u školu, naređeno nam je da svaki đak ode u svoj razred i da se iznese cjelokupni namještaj - klupe, stolice, pultovi i table i sve to snesemo u prizemlje škole, tako su za relativno kratko vrijeme, cijelo prizemlje i prvi sprat bili zatrpani školskim namještajem. Glas o štrajku brzo se prenio kroz grad, jer smo u prvim časovima štrajka imali telefonsku vezu sa gradom, koja je kasnije prekinuta, vjerovatno po naređenju policije. Dobili smo obavijesti iz grada da nas sva srednjoškolska omladina podržava. Policija, čim je saznala o našem štrajku, došla je pred školu i pokušala u par navrata da prodre u školske prostorije, ali im to nije uspjelo. Kad su vidjeli da ne mogu ući u prostorije, jer su zabarikadirane, opkolili su zgradu i postavili stražu, a jedan dio policije smjestio se u Muzej, u neposrednoj blizini škole.

Prvu hranu donijeli su nam omladinci preko stadiona FK »Slavija« i predali je kroz prozor u kotlarnici, jer je to bio punkt gdje smo mogli kontaktirati sa gradom i primati hranu. Prozor je bio prilično kamufliran, tj. nije bio na vidiku policije, a za svaku eventualnost, tu se nalazila đačka straža sa puškama uzetim iz odjeljenja puškarnice koja se nalazila u školi. Za nepuna četiri sata u školu su veće količine hrane donijeli omladinci, radnici i daći, a prikupljena je u raznim dijelovima grada. Kasnije smo saznali da su i radnici Željezničke radionice poslali dosta hrane.

Svu pristiglu hranu preuzeli su određeni drugovi i sortirali je u razredima tako lijepo da su razredi izgledali kao prave prodavaonice životnih namirnica. Raspodjela hrane bila je odlično organizovana i vodilo se računa i o najmanjim sitnicama. Na primjer, pošto se štrajkovalo uz muslimanski post - ramazan, a među đacima je bilo i Muslimana koji su bili u internatima »Gajreta« i »Narodne uzdanice«, a po propisima tadašnjih uprava internata, svi đaci su morali postiti, htjeli to oni ili ne. Hrana im se pripremala u rane jutarnje časove i kasno uveče, pa su oni iz internata dobili prvi hranu.

Istog dana kad je objavljen štrajk, navečer su došli predstavnici Drinske banovine u pratnji policijskih agenata pred školu i tražili da stupe u kontakt sa štrajkačkim odbprom. Naši predstavnici su dozvolili da uđu u zgradu, ali bez policijskih agenata. U toku razgovora nije se došlo do sporazuma, odnosno predstavnici Banovine nisu prihvatili naše zahtjeve, navodeći da nisu ovlašteni od bana. Zahtijevali su da prvo napustimo zgradu, odnosno školu, pa onda da se pregovara u Banovini, na što naši predstavnici nisu pristali.

Zahtjevi štrajkačkog odbora uglavnom su bili sljedeći:

1. Da poslije okončanja štrajka, uprava škole neće poduzimati nikakve disciplinske mjere protiv đaka.

2. Da policija i organi vlasti neće poduzimati kaznene mjere protiv organizatora štrajka.

3. Da prostorije škole ubuduće moraju biti zagrijavane kada to budu diktirale vremenske prilike.

4. Da nastava bude jednokratna ili da se svede na razuman broj časova.

5. Da se smijeni direktor škole Oskar Grof, a nastavničko osoblje bude pristojnije, bez uobičajenog ponižavanja i maltretiranja.

6. Da se domaći zadaci, a naročito iz stručnih predmeta, svedu na jednu razumnu mjeru kako bi ostalo vremena za učenje ostalih predmeta.

Kada su predstavnici Banovine napustili školu, ulazna vrata su ponovo zaključana i zatrpana školskim inventarom. Jedan broj roditelja ili staratelja došao je pred školu i molio đake da idu kućama ili u internat na spavanje. Ali, niko od đaka, izuzev jedne bolesne drugarice, nije napustio školu. U toku cijele noći igrajo se i pjevalo, imali smo nešto muzičkih instrumenata, pa smo se tako zabavljali, a na terasi škole napravili smo klizalište, jer je napadao snijeg i bilo je prilično hladno.

Poslije provedene noći u školi, ujutro su došli šef policije Vikert i izaslanik prosvjete iz Banovine. Saopštili su našim drugovima iz štrajkaškog odbora da je ban pristao na naše zahtjeve, ali pod uvjetom da školu dovedemo u stanje kakvo je bilo prije izbijanja štrajka i da se po izlasku iz škole, mirno raziđemo svojim kućama i internatima, štrajkaški odbor, nakon kraćeg dogovaranja, prihvatio je prijedlog bana. školski inventar je vraćen na svoja prvobitna mjesta, pa čak je i škola počišćena.

Kad smo izašli, pred školom nas je dočekala masa građana, većinom srednjoškolske omladine. Očito se vidjelo da su znali za tok naših pregovora i čas našeg izlaska iz škole. Ali, primijetili smo i one koje nismo željeli vidjeti, a to su bili agenti i policija na konjima.

Prije polaska prema Marindvoru, đaci su se formirali u redove kao prava vojska i čim smo krenuli, počeli smo izvikivati parole, kao: »Dolje Oskar Grof, tiranin đaka«, »Hoćemo demokratiju u školi« i druge. Kako smo se udaljavali od škole, naša kolona se pojačavala, jer su nam se pridruživali srednjoškolci iz ostalih ško-

la, a stotine i stotine građana s lijeve i desne strane ulice aplaudirale su nama, štrajkašima. Kada bi neko od naših drugova iz kolone uzviknuo parolu, a ostali je prihvatili, policija bi, ako joj se nije svidjela, pošla prema nama sa pendrecima u ruci da nas ućutka. U tom momentu, mi bismo otpočeli sa pjevanjem ondašnje državne himne »Bože pravde«, policija bi stala mirno sa pozdravom sve do završetka pjevanja himne, i tako smo se varakali sve do Zemaljske banke, gdje smo stigli oko 13 sati. Policija je postala nestrpljiva i bila sve agresivnija prema nama i drugovima koji su nam se pridružili.

Da bismo izbjegli sukob sa policijom, dogovorili smo se da naše demonstracije nastavimo poslije podne oko 17 sati, a u međuvremenu da odemo svojim kućama, odnosno u internate. Tek što smo se počeli iskupljati u zakazano vrijeme i na određenom mjestu, policija i agenti, koji su bili skriveni u hodnike obližnjih zgrada uz pomoć vatrogasaca, jurnuli su na nas svom žestinom, udarajući nas pendrecima, a vatrogasci šmrkovima vode su nas rastjerivali. Tad nam nije pomoglo pjevanje državne himne, jer se "očito vidjelo da je policija dobila naređenje da nas rasturi pod svaku cijenu.

Redovna nastava u školi otpočela je nakon pet dana, po objavljivanju štrajka. Prvi dani u školi odvijali su se normalno bez uobičajenog vrijeđanja i ponižavanja, a domaći zadaci svedeni su na razumnu mjeru. Svi smo mislili da se nastavnici i uprava škole pridržavaju naših zahtjeva i ponosili se što smo uspjeli. To naše radovanje bilo je kratkog vijeka i što su dani prolazili, to smo počeli osjećati da štrajk neće proći bez posljedica po đake. Kriterij prilikom ocjenjivanja je bio preoštar i jedinice su se u dnevnicima počele redati. Zatim su iz škole izbačeni organizatori štrajka, po članu 42. Pravilnika škole, i odmah uhapšeni, i to:[1]) Pavle Popović, Mirko Vlahović, Ante Colić, Dušan Pejović, Aliosman Topčić i Jovo Pavić. Pored ovih drugova iz STŠ koji su uhapšeni, uhapšeni su i iz drugih škola i ustanova drugovi koji su bili u vezi sa štrajkaškim odborom, i to: Zijah Dizdarević, učitelj, Mahmut Ljubunčić, službenik, Predrag Stanivuković, Josip Krezić i Jakov Papo, đaci I gimnazije, i Mladen Vuković, đak II gimnazije. Svi uhapšeni predani su Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu.

Prema ostalim đacima koji su se isticali u štrajku, bio je pooštren kriterij prilikom ocjenjivanja, a naročito iz stručnih predmeta, pa su tako udaljeni iz škole: Mumin Bešlić, Hamdija Rovčanin, Herman Altarac, Žarko Besara, Zlata Jergović, Šabetaj Kam-

') Iz dokumenata uprave policije u Sarajevu, pov. broj 258 od 28. 1. 1937. godine, pisano Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine, prosvjetno odjeljenje.

hi, Aleksandar Vuković, Stjepan Bogdanović, Ljubisav Pavlović, Muhamed Ćirilo i Mihajlo Girardi.

Banska uprava Drinske banovine u izvještaju o komunističkoj akciji u srednjim školama na teritoriji ove banovine, upućenom Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu, između ostalog, govori o ovom pitanju:

»Izvjesni misle da je uzrok širenju ljevičarstva i komunizma medu našom školskom omladinom sadržan i u našoj prekomjernoj brizi, da se sve kod nas ima školovati, da se sva djeca i sa društvenog dna, bez ikakvih ograničenja predostrožnosti i zapreka, mogu školovati. Ovi smatraju da bi kod nas trebalo prestati sa tim da se smatra za neku neobičnu tragediju to što dijete jedne vešerke, jednog kočijaša ili jednog nadničara ne može da uči gimnaziju i da postane „veliki činovnik i gospodin" Analogno tome, ovi ljudi misle da bi u našoj državi trebalo obratiti pažnju iz kakvih sredina dolaze djeca koja idu u srednje škole, prolaze kroz njih i postaju vaspitači društveni i prestavnici našeg kulturnog i socijalnog života.«[2])

') Dubravka škarica: Napredna omladina srednjoškolaca BiH u revolucionarnom demokratskom pokretu 1937 -1941. godine. Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, broj 4/68. - DAŠ, BK, pov. DZ br. 3452/1940. god.

NIJAZ DIZDAREVIĆ

SJEĆANJE NA ŠTRAJK U GAZI HUSREV-BEGOVOJ MEDRESI

U vrijeme i neposredno nakon štrajka u Srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu (decembar 1936. godine), đaci Gazi Husrev-begove medrese bili su kod svojih kuća na raspustu zbog mjeseca posta - ramazana. U Fojnici, gdje sam provodio raspust, čuo sam o štrajku i njegovom uspješnom ishodu. Taj događaj imao je veliki odjek među nama, fojničkim đacima Medrese i Šerijatske gimnazije, koji smo se zatekli na odmoru. Po povratku s raspusta, u Sarajevu sam saznao detalje o organizaciji i pripremama štrajka, njegovom toku i ishodu od moga brata Zije i Mladena Vukovića. U prvim mojim susretima i razgovorima sa đacima drugih škola, na korzu, na sastancima literarne družine u Prvoj muškoj gimnaziji, u »Matatji« na čajankama i si., naširoko se prepričavao događaj i stvaralo raspoloženje za dalje akcije. Isticao se oštar stav štrajkača prema direktoru, a naročito manifestovana solidarnost ostale omladine grada sa đacima Srednje tehničke škole: demonstracije i sukobi sa policijom, pomoć koja je doturana izvana, propaganda u gradu. Prenosio sam to raspoloženje i saznanja nekim svojim drugovima u Medresi, prije svega, u svom razredu. Upoređujući naš položaj sa stanjem protiv koga su ustali đaci Srednje tehničke škole, konstatovali smo da imamo mnogo više razloga za pobunu nego oni.

Naime, ova medresa, koja je bila tada glavna islamska teološka škola, naslijedila je iz prošlog stoljeća (osnovana je u XVI vijeku) zaostao režim školovanja, metod i opću konzervativnu, pa čak i mračnjačku orijentaciju, iako je došlo do određene moder-

nizacije kako bi dobila status srednje škole - uvedeni su osnovni predmeti koii su se učili i u gimnazijama, pretežan broj teoloških predmeta, kao i orijentalni jezici, izučavani su na arhaičan način. Opći odgoj u školi bio je takav da je učenike odvajao od sopstvene sredine i vezivao za druge islamske zemlje (panislamizam). Većina đaka bili su u internatu koji je bio u istoj zgradi sa Medresom. A u internatu je režim bio kasarnski. Slobodan dan je bio petak, pa i on iskidan obaveznom molitvom pet puta dnevno. Za svaki izostanak, kao i za druae greške, kažnjavalo se zabranom jedenja, izlaska i si. Drugim danima nije bilo izlaska, jer su i prije podne, pa čak i uveče, bili časovi ili »korepeticije«. Sav sistem je išao za tim da postanemo zaostali, vjerski zatucani i da se otuđimo od sopstvene sredine. Čovjeku i nehotice na um padaju stihovi velikog persijskog pjesnika Hajama:

»šta hoćete sa medresom, nek je đavo nosi!
U njoj čovjek uči samo kako da poludi.«

Tom cilju je trebalo da posluže i vrlo razrađene mjere koje su nas u potpunosti izolovale od ostale omladine u gradu. Svaki odlazak na sastanak literarnih družina u drugim srednjim školama, na čajanku, na izlet, bio je prekršaj za koji se kažnjavalo svaki puta sve oštrije.

Zbog svega toga i pod uticajem već pomenutog raspoloženja u gradu, u širem krugu đaka sve više je raslo nestrpljenje zašto i mi već ne polazimo u akciju. Čekao se povod. Ali nismo dugo čekali. Neposredno pred štrajk, hrana u internatu se pogoršala tako da se poneki obrok nije mogao jesti. To, uz učestale kazne zbog bježanja u kino, izostanaka sa molitve, izazvalo je žustre razgovore među đacima da hranu potkrada osoblje internata na naš račun, koji su se brzo proširili na kritiku despotskog režima u internatu, »prefekta« (upravnika), a zatim, i cjelokupnog režima u Medresi. Spontano se stvaralo raspoloženje za pobunu. Krug đaka, uglavnom iz petog, šestog i sedmog razreda, koji je već prije diskutovao o svim problemima i bio pod uticajem napredne literature i raspoloženja omladine u gradu, odmah se orijentisao na pripremu štrajka. Obavijestili smo o toj namjeri neke đake Šerijatske gimnazije[1]) i nekoliko đaka drugih srednjih škola sa kojima sam se ja poznavao.[2]) Oni su zdušno podržali našu

') Koliko se sjećam, to su bili Esad Ferušić i Asim Čohadžić.

') Po, sjećanju, to su bili: Zija Dizdarević, Mladen Vuković, Predrag Stanivuković i još dva-tri srednjoškolca, čijih se imena ne sjećam. Ukupno nas je bilo pet do šest.

namjeru i obećali da će organizovati pomoć i podršku izvana, popularisanje naših zahtjeva i mobilizaciju javnosti. Sastavili smo zahtjeve u desetak tačaka, koji su se svodili na poboljšanje našeg položaja u internatu i školi, osudu nepravdi, satrapije uprave, i uopšte unutrašnjeg režima koji nas je držao u potpunoj izolaciji od ostale omladine, njenih kulturnih, sportskih i zabavnih aktivnosti u gradu. Zahtijevali smo pregovore sa najvišim predstavnicima vjerske zajednice i intervenciju ministarstva prosvjete. Time smo uslovili prestanak štrajka.

štrajk smo započeli u noći između 12. i 13. januara 1937. godine, kada su svi službenici otišli kućama. Najprije smo neutralisali noćnog čuvara (podvornika) i đake na koje se sumnjalo da su prefektovi potkazivači. Zatim smo zauzeli skladište hrane, prenijeli ugalj iz podruma, cigle i kamen iz dvorišta da se branimo od upada policije. Ulaz smo zabarikadirali ormarima i klupama. Našli smo i pištolje u sobama prefekta i ekonoma. Kada je sutradan, 13. januara, policija pokušala da prodre u zgradu, otpočela je borba koja je trajala do popodne. Gađali smo policajce svime što nam je došlo pod ruke, tako da nikako nisu mogli upasti kroz glavni ulaz. U uzbuđenju koje nas je zahvatilo, pucali smo i iz pištolja, naravno, u zrak, samo da odbijemo nasrtaje policije. Tek kada im je neko pokazao sporedna zazidana vrata na koja niko od nas nije obraćao pažnju, provalili su. Tada je nastala tuča u kojoj je jedan policajac bio tako ozlijeđen da je prebačen u bolnicu. Ustupali smo korak po korak, sa prvog sprata na drugi, pa zatim, na tavan, dok nas konačno nisu savladali.

Reakcija policije bila je surova. Razlog za to, pored vjerovatnog zahtjeva viših vlasti da se štrajk uguši i presiječe mogućnost daljeg širenja takvih akcija, bio je i bijes policajaca na štrajkače zbog ozljeda i teškoća koje su imali prilikom izvršavanja zadatka. Dok nisu otkrili organizatore i one koji su pucali, tukli su redom, a onda su se skoncentrisali na ove. Nekoliko njih je uhapšeno i prebačeno u Belediju, gdje je nastavljeni tuča i ispitivanje.[3]) Istraga je vodena tako da se pored organizatora štrajka u Medresi, pohapse i onemoguće oni koji su vodili štrajk u Srednjoj tehničkoj, Prvoj gimnaziji, pa čak i nosioci potencijalnih žarišta za slične akcije, na primjer, u Šerijatskoj gimnaziji.[4])

") Uhapšen je veći broj, ali su u policijskom zatvoru zadržani: Nijaz Dizdarević, učenik VI razreda, Mehmed Selak, učenik VI razreda, Hamid Berhamović, učenik V razreda i Hamid Trebinjac, učenik VII razreda

) Pored već pomenutih učenika Gazi Husrev-begove medrese, uhapšeni su, prema izvještaju Uprave policije u Sarajevu Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine od 28

Mjere uprave Medrese i neposrednog višeg vjerskog organa prema đacima bile su drastične.[5]) Štrajk je došao kao grom iz vedra neba i uzdrmao ustaljeni red stvari, Iako organizatori štrajka nisu imali nikakvu ilegalnu organizaciju niti je naša akcija bila pokrenuta odlukom određenog partijskog ili skojevskog rukovodstva, ipak je, zajedno sa policijom i uprava Medrese bila ubijeđena da se radi o komunističkoj akciji. Saznanje da su prodrle napredne ideje u njihovu školu koja treba da sprema vjerske kadrove, izazvalo je zaprepašćenje i bilo glavni razlog kazni koje su tako masovno pogoaiie đake. (Kažnjeno je 142 đaka. oa čega 53 isključenjem, a 89 raznim drugim disciDlinskim kaznama) Kasnije pod pritiskom javnosti iz gotovo svih mjesta u BiH iz kojih su poticali kažnjeni učenici, te odluke su morale biti preinačene i ublažene tako da je ogromna većina ponovo primljena i završila tu školu.

O značaju ovog štrajka u ondašnjoj konkretnoj situaciji pisano je i na drugom mjestu. Htio bih istaknuti da je njegov značaj za samu Medresu bio u tome što je otvorio proces političke i idejne diferencijacije, stvorivši tako uslove za sve organizovanije povezi-

januara 1937 godine, još: Pavle Popović, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Zija Dizdarević, svršeni učitelj, Mahmut Ljubunčić, dnevničar Opštine grada Sarajeva, Predrag Stanivuković, đak VIII razreda Prve gimnazije, Mladen Vuković, đak VII razreda Druge gimnazije, Mirko Vlahović, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Josip Krezić, đak VII razreda Prve gimnazije, Ante Čolić, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Dušan Pejović, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Aliosman Topčić, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Jovo Pavić, đak IV razreda Srednje tehničke škole, Jakov Papo, đak VIII razreda Prve gimnazije, Esad Ferušić, đak VII razreda Serijatske gimnazije i Asim Čohadžić, đak VII razreda šerijatske gimnazije. Svi su bili prijavljeni Državnom sudu za zaštitu države, ali ih je državni tužilac oslobodio krajem februara. Samo su Nijaz Dizdarević i Mehmed Selak predati sudu zbog pucanja na policiju, ali su nakon sudske istrage, pušteni u aprilu.

') Prema izvatku iz zapisnika izvanredne sjednice Nastavničkog zbora G. Husrev-begove medrese od 18. januara 1937. godine, kažnjeni su:

a) isključenjem iz svih islamskih vjerskih zavoda, s tim da nema prava na vršenje ikakvih vjerskih službi: Nijaz Dizdarević, VI razred;

b) isključenjem iz svih islamskih vjerskih zavoda: Seid Huzbašić, Hamid Trebinjac, đaci VII razreda, Omer Eksanov, Reuf Jašarević, Halim Malkoč, Adem Mašić, Kasim Mašić, Izet Mašić, Mehmed Rajković, Mehmed Selak, Midhat Sulojdžić, Ismet šehić, Hazim Torlić, svi iz VI razreda, Hamid Berhamović, Hazim Salčinović, Fuad Subašić, iz V razreda, Ismet Buljubašić iz IV;

c) isključenjem iz G. Husrev-begove medrese bez prava polaganja ispita - 19 đaka IV, V, VI i VII razreda;

d) isključenjem iz G. Husrev-begove medrese sa pravom polaganja ispita kao redovan đak - 16 đaka. Pored toga, 46 đaka kažnjeno je uvjetnim isključenjem i ocjenom vladanja »loše«, 38 učenika uvjetnim gubitkom mjesta u internatu i ocjenom vladanja »loše« i 5 đaka ocjenom vladanja »loše«. Nisu kažnjeni I i II razred, jer su to bila djeca koju smo mi sklonili da ne smetaju, maturanti koji nisu htjeli učestvovati i samo jedan učenik VI razreda kojeg su štrajkači pretukli smatrajući ga potkazivačem.

vanje đaka Medrese sa naprednim omladinskim kretanjima u gradu Sarajevu i u Bosni i Hercegovini i za formiranje i širenje kruga naprednih omladinaca na učesnike u štrajku. Taj krug se u kasnijim godinama uspješno branio od mračnjaštva i konzervativizma i borio protiv prodora frankovačkih tendencija kojima su pogodovali izvjesni krugovi u kleru i među muslimanskim političarima, štrajk je ubrzao proces osvješćivanja koji je već počeo krajem 1935. i u toku 1936. godine kada se u Medresi prvi put pojavila napredna literatura. Koliko se sjećam, pored nekih popularnih brošura, čitali smo Materijalistička shvatanja istorije Voljgina, naprednu književnost (našu i stranu, itd.), koja je, pored stvarno nepodnošljivog stanja u Medresi i općeg raspoloženja među školskom omladinofri u gradu Sarajevu, bila i jedan od važnih činilaca u stvaranju klime i pripremanju štrajka. Mnogi učesnici štrajka i đaci Medrese iz tih generacija su kasnije uzeli učešće u narodnooslobodilačkoj borbi, jedan broj njih je poginuo, među njima je i Hamid Beširević, narodni heroj.

DUŠAN TROLIĆ

AKTIVNOST SARAJEVSKIH STUDENATA U PREDRATNOM PERIODU

Poslije dolaska nacizma na vlast u Njemačkoj, a naročito poslije »anšlusa«, opasnost je došla na granicu zemlje, a reakcija svih boja i opredjeljenja smatrala je da je došao njen čas i frontalno je vršila sve jači pritisak na naš politički, vjerski i kulturni život. U tim uslovima, svjesne opasnosti koju u sebi krije fašizam, napredne demokratske snage počele su zbijati svoje redove tražeći uslove za zajedničku platformu kako bi se suprotstavile ovome zlu.

Komunistička partija u tim danima povela je široku kampanju zalažući se za mir, slobodu, demokratiju i odbranu zemlje. Neminovnost konfrontacije snaga unutar zemlje bila je sve očiglednija.

Studentska i ostala napredna omladina, svjesna političke situacije i zbivanja kod nas i u svijetu, počela je da se okuplja i da zbija svoje redove, kako bi kroz određene forme aktivnosti i saradnje došla do većeg uticaja na politički i kulturni život Sarajeva, pa i šireg područja. Na taj rad značajan uticaj imao je Borko Drašković koji je iz Zagreba protjeran u svoje rodno mjesto. Koliko se sjećam, on je bio urednik »Suvremene stvarnosti« u Zagrebu, zatim zatvoren, osuđen, a po izdržanoj kazni, protjeran. U tim okolnostima javila se ideja da bi trebalo preuzeti u svoje ruke Udruženje sarajevskih studenata, koje se dotad isključivo bavilo ekonomskim problemima svoga članstva (pomagalo siromašne studente, kupovalo stručnu literaturu i si.), a sredstva za svoj rad prikupljalo održavanjem igranki i godišnjih zabava, lako, naizgled, apolitično, ono je svoje političko opredjeljenje ipak manifestovalo

u raznim prilikama, na primjer, na koncertu koji je u Narodnom pozorištu priredilo jevrejsko kulturno-umjetničko društvo »Lira«. Na tom koncertu nastupili su Jevreji, emigranti iz Njemačke. Uprava tadašnjeg udruženja studenata (Jilek, Lasić, Džiković, Frangeš i dr.), kasnije istaknuti ustaški zločinci, udružena sa čaršijskom reakcijom, organizovala je demonstracije na koncertu, bacali su jaja, paradajz i druge predmete i nastojali omesti ovu priredbu. Opšti je utisak da su ove grupe više od ometanja samog koncerta, željele javno da manifestuju svoje klerofašističko i antisemitsko opredjeljenje i da kroz ovu demonstraciju manifestuju svoje simpatije za fašizam. Najveći dio studentske i sva napredna demokratska javnost oštro su osudili ovu fašističku provokaciju, a naprednim studentima je to bio povod da zatraže vanrednu skupštinu i da preuzmu upravu udruženja u svoje ruke. Novu upravu udruženja sarajevskih studenata gotovo isključivo su sačinjavali lijevo orijentisani studenti. Preuzimanjem uprave, lijevo orijentisani studenti stvorili su legalne i realne uslove za življi politički i kulturni rad. Na taj način udruženje je postalo inicijator i okosnica svih naprednih akcija u Sarajevu, a možda nije pretjerano ustvrditi, da su te akcije bile od značaja i za šire područje Bosne i Hercegovine. Udruženje sarajevskih studenata u periodu svoje aktivnosti od 1933. do 1937. godine, kada je odlukom Kraljevske banske uprave definitivno zabranjeno, učinilo je mnogo za afirmaciju napredne političke misli u sredini u kojoj je djelovalo. Studentsko udruženje nije sebe nikada smatralo uskostaleškom organizacijom, nego je nastojalo da se, kroz razne forme rada, poveže sa ostalim kulturno-prosvjetnim i drugim udruženjima (»Cvijetom Zuzorić«, »Proleterom«, »Prijateljem prirode«, Udruženjem inžinjera i arhitekata i dr.). Ove akcije, po pravilu, bile su vrlo korisne i dale su dobre rezultate. Udruženje se vrlo čvrsto povezivalo i sa srednjoškolskom omladinom i na njih vršilo znatan uticaj.

Odmah, nakon što su udruženje preuzele napredne snage, došlo je do unutrašnje konfrontacije i istupanja iz njenih redova reakcionarno nastrojenih studenata. Ovi studenti, uz podršku desnog krila Hrvatske seljačke stranke i Sarajevskog kaptola, osnovali su Udruženje akademičara »Kranjčević« i u svojoj režiji pokrenuli časopis »Svjetlost«. Urednik ovog časopisa bio je neki Emil Lasić koji je za vrijeme NDH bio i urednik »Sarajevskog lista«. Rad ovog klero-fašističkog kluba nije se znatnije osjećao u studentskim redovima, iako je taj klub izdašno pomagao kler. Interesantno je napomenuti da je znatan broj studenata Hrvata, čak i onih koji nisu bili lijevo orijentisani, i dalje ostao u članstvu ranijeg udruženja.

Kao jedan od ozbiljnih problema koje je nova uprava udruženja trebala da riješi, bilo je i pitanje prostorija. Pod ranijim uslovima, udruženje je uživalo gostoprimstvo HPD »Trebević«, u kome su odlučujuću riječ imali klerikalni elementi, ali je sad iz »tehničkih razloga« gostoprimstvo uskraćeno. Ovaj problem ubrzo je riješen i udruženje se smjestilo u zgradu Crvenog krsta. Prostorije su bile velike, zračne i udobne, pa je već ta okolnost pozitivno djelovala da se otpočne sa široko planiranim radom u raznim pravcima. Obrazovana je sekcija za organizovanje javnih kulturnih i zabavnih priredbi, šahovska sekcija, planinarska grupa, itd. Radi ideološkog obrazovanja studenata, bilo je predvideno održavanje niza diskusionih sastanaka sa temama iz aktuelnog političkog života i teorije marksizma. Prvo od tih predavanja održao je Joža Engel sa temom: »Da li postoji hiperprodukcija intelektualaca«. To je bilo prvo ali i posljednje predavanje u tim prostorijama. Izgleda da je policija intervenisala i ubrzo iza toga udruženje je dobilo otkaz. Sticajem okolnosti, sljedeće svoje prostorije udruženje je dobilo u Hotelu »Pošti«. U tim prostorijama pročitan je značajan direktivan članak iz lista »Proleter«. Samo se po sebi razumije da članstvu nije rečeno ko je autor članka i gdje je objavljen. Ubrzo zatim, udruženje je ponovo izbačeno i moralo je da traži nove prostorije. Poslije dužih peripetija, udruženje se smjestilo u jednoj staroj bosanskoj kući na prostoru današnje robne kuće. U prizemlju te zgrade bila je poznata kafana »Le petit cafe«. U toj zgradi udruženje se malo duže zadržalo, sastanci su bili svakodnevni, a nije bilo događaja kod nas i u svijetu koji nije bio predmet organizovanih ili improviziranih diskusija. Pri svemu tome, udruženje je vodilo računa da uvijek ostane na terenu legalnih akcija. Izuzetak u tome bilo je samo prikupljanje Crvene pomoći. Znatan broj članova udruženja davao je svoj prilog za Crvenu pomoć. Taj prilog bio je skroman, jer su i sredstva kojim su raspolagali pojedini drugovi bila mala, ali njihov značaj bio je u tome što je to bila vidna manifestacija političkog opredjeljenja i znak simpatije za borbu radničke klase. Isto tako, i udruženje je od svake svoje priredbe izdvajalo jedan dio prihoda za Crvenu pomoć.

Napokon, posljednje prostorije udruženja bile su u zgradi koja se nalazila na današnjem Trgu oslobođenja i tu se najduže zadržalo.

U toku svoga rada Udruženje sarajevskih studenata osnovalo je Udruženje studenata pravnika. Sve akcije su se obavljale pod firmom Udruženja sarajevskih studenata, pa se računalo, ukoiiko dođe do zabrane udruženja, da će ostati netaknuto Udruženje pravnika. Ova naša kombinacija pokazala se dosta naivnom,

jer je sarajevska policija ocijenivši pravi karakter ovih udruženja, jednim aktom zabranila djelatnost i jednog i drugog.

Djelatnost Udruženja sarajevskih studenata u cjelini se odvijala u dva pravca. Važan dio rada bio je usmjeren na organizaciju javnih priredbi političko-informativnog karaktera. Svrha ovih priredbi bila je da se udruženje afirmiše u društveno-političkom životu grada, da postane atraktivno za sve mlade napredne ljude i da utvrdi svoj uticaj posebno među studentskom omladinom.

Drugi vid djelovanja, sa ciljem okupljanja omladine i otimanja ispod utjecaja reakcionarnih i malograđanskih elemenata, bila je organizacija raznih priredbi kulturnog i zabavnog karaktera. Ove priredbe imale su za nas i jednu sasvim praktičnu svrhu - prikupljanje novčanih sredstava za finansiranje svih aktivnosti udruženja i neposredno novčano pomaganje pojedinih članova koji su bili u teškim materijalnim prilikama.

Posebnu pažnju udruženje je posvećivalo rasturanju i popularisanju marksističke i ostale napredne literature, a naročito knjiga koje je režimska cenzura bila stavila na indeks.

Jedna od značajnih akcija na kulturno-političkom planu biia je pokretanje usmenih novina. Kao i svaku akciju, i ovu aktivnost pred organima vlasti pravdali smo našom obavezom da kulturno-prosvjetno djelujemo u ovoj sredini, a osim toga, i željom da udruženje dođe do novčanih sredstava. Za rad usmenih novina formiran je redakcioni odbor čiji zadatak je bio da utvrdi sadržaj svakog broja, da predvidi predavače pojedinih rubrika i da ih angažuje za taj zadatak. Predavači su obično predviđeni alternativno, jer su mnogi od njih, iz ovih ili onih razloga, odbijali da se prihvate ovog zadatka. Častan izuzetak su bili prof. dr Jova Kršić, prof. dr Stjepan Tomić, prof. dr Marcel Šnajder, sudija Kasacionog suda Galogaža i još neki drugi. Svaki broj imao je politički uvodnik, jednu temu iz aktuelnog zbivanja, kulturnu kroniku i jednu aktuelnu političku karikaturu. U sadržaju novina često su se nalazile i kozerije, a karikature su obično davali tadašnji umjetnici našega grada (Danijel Ozmo, Ismet Mujezinović, Vojo Dimitrijević i dr.). Građani su za usmene novine pokazivali veliko interesovanje i sala kina »Imperijal«, današnje kino »Romanija«, bila je uvijek kompletno rasprodana. Interesantno je da su predavači, valjda pod uticajem samih organizatora - studenata, zauzimali u svome izlaganju vrlo liberalna i napredna stanovišta, koja su, po pravilu, bila suprotna zvaničnoj politici. Tako je u svom izlaganju kasacioni sudija Stevan Galogaža rekao: »Arsenije Čarnojević nije vodio srpski narod nego je narod vodio njega«. Ova njegova izjava kasnije je komentarisana i zvanično mu je zamjereno da to, u najma-

nju ruku, nije pedagoški. Kada je upravnik sarajevske policije Vikert uočio atmosferu koja se stvara oko usmenih novina, zabranio je održavanje ovih priredbi. Koliko se sjećam, u svemu je bilo sedam večeri usmenih novina.

Pored usmenih novina, udruženje je organizovalo i javna predavanja. Predavači su bili poznati javni i kulturni radnici iz Sarajeva, Zagreba i Beograda. Naročito dobro su primljena predavanja poznatog dramskog prvaka Beogradskog pozorišta Raše Plaovića »O umjetničkom stvaranju«, Dude Timotijevića »Abesinija«, prof. Beogradskog univerziteta Kirila Savića »Rat i tehnika« i neka druga. Naša taktika, u to vrijeme, bila je, da se poslije nekog predavanja koje je bilo izrazito politički obojeno i koje je, po pravilu, od tadašnje demokratske javnosti sa oduševljenjem primljeno, da predavanje iz fizike, biologije i slično. Značajna priredba je bila posvećena jubileju Petra Kočića koja je održana u Narodnom pozorištu. O Kočiću kao književniku, društveno-političkom radniku i borcu govorio je prof. dr Jovan Kršić. Izlaganje prof. Kršića publika je primila sa oduševljenjem i pobralo je veliki aplauz. Povodom tog predavanja, Uprava sarajevske policije podnijela je Kraljevskoj banskoj upravi pov. izvještaj, broj 185. U tom izvještaju je, pored ostalog, rečeno da je predavač svom izlaganju dao komunističko obilježje i da su predavanju prisustvovali svi prononsirani komunisti grada. Na jednom mjestu tog izvještaja, doslovno stoji: »Komunisti su po sistemu legaliziranja i uvlačenja uspjeli da ovoj proslavi daju komunističko obilježje«. Ovom prilikom je prof. Kršić i policijski kažnjen, sa motivacijom da je pročitao drugi tekst, a ne onaj koji je policijski cenzor pregledao i dao na njega svoju saglasnost. Na ovoj priredbi recitovao je nekoliko pjesama jedan student, i to tako umjetnički da je oduševio sve prisutne. Njegovo recitovanje je bilo posebno dobro primljeno i zbog toga što su pjesme bile iz programa ranije zabranjenih naših horskih recitacija.

Povodom Međunarodnog omladinskog kongresa za mir koji je bio zakazan za mjesec februar 1936. godine u Briselu, udruženje je od Akcionog odbora iz Beograda primilo razni propagandni materijal. Nastojalo je s tim materijalom upoznati što širi krug kulturnih i javnih radnika, razne organizacije i stručna udruženja. S tim u vezi, pokrenulo je i akciju da se povodom ovog kongresa održi neka javna priredba posvećena miru. Kao što se i očekivalo, policija nije dozvolila održavanje takve priredbe.

Isto tako povodom održavanja Svjetskog omladinskog kongresa u Ženevi u septembru 1937. godine, studenti su se založili da se Kongresu da širi publicitet i da se istakne značaj mira za progres i slobodu radnog čovjeka.

Na planu svoje kulturne djelatnosti, udruženje je pokušalo da afirmiše novi vid revolucionarnog kolektivnog izraza u reproduktivnoj umjetnosti, pa je u 1935. godini, po uzoru na ostale centre Jugoslavije, počelo pripremati horske recitacije. Na programu, izuzev jedne nadrealističke pjesme i Kranjčevićeve pjesme »Eli, eli, lama azavtani«, sav program činile su pjesme savremene socijalne lirike. Tako je na programu bila »Balada o ložačevim očima«, »Pjesma o Janu Klepaku« od Jirži Volkera, »Stara i nova kineska pjesma« i još neke druge. Da bismo lakše prošli kroz policijsku cenzuru, zamolili smo društvo »Cvijetu Zuzorić« da nam bude pokrovitelj ove priredbe. U tom društvu, pored tzv. »dama iz visokog društva«, bilo je i nekoliko vrlo pametnih i kulturnih žena, koje su sa simpatijama gledale na rad Udruženja studenata. Uslov za davanje patronata bila je povoljna ocjena umjetničkog žirija o kvalitetu same priredbe. Umjetnički žiri ovog društva sačinjavao je prof. dr Jovan Kršić i prof. dr Mihajlo Miron. Doktor Kršić je dao povoljno mišljenje o umjetničkom kvalitetu same priredbe, ocijenivši je kao atraktivnu s obzirom na novi izraz, te da je umjetnički nivo priredbe takav da »Cvijeta Zuzorić« može dati svoje pokroviteljstvo. Međutim, dr Miron, za razliku od ocjene Kršića, optužio nas je za sve grijehe ovoga svijeta, našavši da je program ateistički, materijalistički, umjetnički ispod nivoa i da za tu priredbu »Cvijeta Zuzorić« na bi smjela dati svoje pokroviteljstvo. Čak štaviše, dr Miron nije ostao samo na toj ocjeni, nego je otišao u Upravu sarajevske policije i za taj program rekao da je destruktivan, amoralan, materijalistički, komunistički i slično, te da ga, kao takvog, treba zabraniti. Uprava policije je, potom, priredbu zabranila.

I predsjednica društva »Cvijeta Zuzorić« interesirala se kod upravnika policije zašto je priredba zabranjena. Tom prilikom joj je rečeno da se ne radi o nikakvoj umjetničkoj priredbi, nego da je to novi prikriveni vid komunističke propagande.

Samo se po sebi razumije, da se udruženje nije saglasilo sa ocjenom priredbe od policije i prof. Mirona, pa je u vezi s tim, zatražilo da upravnik policije primi jednu delegaciju studenata. Dr Vikert, tadašnji šef policije, na prijemu je ponovio uglavnom ocjenu i mišljenje dr Mirona o priredbi, i to uglavnom naveo kao razlog zabrane. Na osnovu ovog razgovora, studenti su potpuno osnovano zaključili da je glavni provokator u ovome bio dr Miron. Da bi se Mironu revanširali zbog njegove prljave rabote, studenti su na predstavi njegove drame »Lovci« organizovali demonstracije, bacali kuglice amonijaka i praktično onemogućili predstavu. Tom prilikom intervenisala je policija i jedan broj demonstranata već sutradan kaznila sa od 5 do 10 dana zatvora. Uprava sarajevs-

kog pozorišta sutradan poslije demonstracija, donijela je odluku da skine sa repertoara ovu Mironovu dramu.

Posebno interesovanje u Sarajevu izazvala je izložba tada mladih sarajevskih slikara; Danijela Ozme, Ismeta Mujezinovića, Voje Dimitrijevića i Levija Isaka, koju je udruženje organiziralo u svojim prostorijama u zgradi na današnjem Trgu oslobođenja. Danijel Ozmo je, uglavnom, izložio linoreze i nekoliko akvarela. Jedan od linoreza prikazivao je grupu radnika u povorci pod parolom »Non pasaran«. Ismet Mujezinović, neposredno pred izložbii došao je iz Pariza, nije bio pripremljen, i dao je samo nekoliko portreta. Vojo Dimitrijević dao je neka ulja, a Levi neke mrtve prirode i slično. Na izložbi je bila izložena i reprodukcija Pikasove slike »Gernika« na kojoj je prikazan pokolj mirnog stanovništva Španije koji su izvršili zločinački vazdušni pirati.

Negdje početkom 1937. godine, udruženje je odlučilo da organizuje književno veče hrvatskih seljaka književnika. U sporazumu sa seljakom književnikom Pavlekom Miškinom utvrđen je dan održavanja priredbe. Kada je za našu namjeru saznao sekretar Hrvatskog seljačkog pokreta prof. Martinović, odnosno kada smo ga o tome obavijestili, jer smo smatrali da je to korektno i politički oportuno, on nas je zamolio da se priredba hrvatskih seljaka književnika održi u režiji HSS. Udruženje studenata je prihvatilo ovu ideju. Ipak, za cijelo vrijeme boravka seljaka književnika u Sarajevu, studenti su sa njima održavali kontakte, izmijenili mišljenja iz literature, o politici i zbivanjima u svijetu. Od seljaka književnika, pored Miškina, svojom pojavom je naročito plijenila Mara Matočec. Za cijelo vrijeme njenog boravka u Sarajevu, Hana Ozmo i još neke drugarice bile su u njenom društvu. U svom zvaničnom dijelu boravka, seljaci književnici bili su pozvani i kod biskupa Šarića. Kao kuriozitet, navodim da je biskup Šarić u razgovoru s književnicima seljacima, primijetio da bi bilo bolje da obrađuju zemlju nego što se bave literaturom.

Ubrzo zatim, udruženje je pozvalo u Sarajevo i jednog od ideologa Hrvatskog seljačkog pokreta, Rudolfa Hercega, s tim da održi predavanje »O osnovnim smjernicama Hrvatskog seljačkog pokreta«. Herceg je prihvatio naš poziv, a onda se ponovila situacija kao i sa seljacima književnicima, pa je predavanje održano u režiji HSS. U prethodnim razgovorima koje smo vodili sa Hercegom, mi smo predložili da se uz predavanje održi i diskusija, ali on poučen iskustvom iz Zagreba, taj predlog nije prihvatio. Pristao je samo da sa određenim brojem drugova održi razgovore poslije održanog predavanja. Na tim razqovorima se pokazalo da ni predavač nije umio braniti ideologiju HSS, niti smo mi mogli prihvatiti njegovo gledanje.

Na inicijativu Partije, 1. decembra 1939. godine, bosanskohercegovački studenti izašli su pred javnost sa Otvorenim pismom. Ovim pismom studenti su željeli da jasno i glasno kažu velikosrpskoj i velikohrvatskoj buržoaziji da Bosna i Hercegovina ne može biti predmet ničijeg potkusurivanja, da ona pripada narodima BiH (Srbima, Muslimanima i Hrvatima) koji vijekovima žive na ovom području, te da je BiH jedna politička i istorijska cjelina što se mora poštovati. Pismo je osudilo politiku građanskih partija čiji cilj je bio da zavade i pocijepaju narode BiH.

Udruženje studenata posebno se založilo da to bude zajednički manifestacioni akt svih studenata i da se svima stavi do znanja da je studentska omladina za jedinstvo i nedjeljivost naroda Bosne i Hercegovine. Policija je zabranila rasturanje pisma, a sve potpisnike kaznila sa 5 do 10 dana zatvora.

U toku cijelog svog postojanja, udruženje je svake nedjelje u domu SPD »Sloga«, a kasnije JPD »Lira« davalo igranke. I preko ovih priredbi, udruženje je sticalo afirmaciju među ljudima koji, iz bilo kojih razloga, nisu pokazivali razumijevanje za kulturni i politički rad udruženja. U sklopu ove djelatnosti udruženje je priredilo i doček nove, 1935. godine. Ovaj doček nije bio u isključivoj režiji udruženja (studenti su dali program, muziku i pripao im je prihod od ulaznica), a Srpsko kulturno društvo »Sloga« je imalo prihod od pića i ostalih usluga. Tu je udruženje ostalo kratkih rukava. Novu, 1936. godinu udruženje je dočekalo u današnjem kinu »Tesla«, u svim prizemnim prostorijama te zgrade. Doček je bio u isključivoj režiji udruženja, a posjeta je bila tako masovna da smo morali u 22 sata da zatvorimo sve ulaze u prostorije. Program, dekor sale i sporednih prostorija bio je, za tadašnje uslove grada, više nego sjajan i u njemu su učestvovali svi mladi likovni umjetnici grada, neki članovi pozorišta i pjevači. Moralni uspjeh ove priredbe bio je izuzetan.

Najveća priredba udruženja, koja je istovremeno manifestovala i njegovu punu afirmaciju, bila je velika godišnja zabava studenata u svim prostorijama Oficirskog doma, današnjeg Doma JNA, uz učešće i pomoć gotovo svih stručnih udruženja Sarajeva. Zabava je uspjela van svakog očekivanja, a za to veliku zaslugu imali su Udruženje inžinjera i tehničara i Udruženje prosvjetnih radnika. Kako smo kasnije obaviješteni, policija je pokušala da omete ovu priredbu. Predsjednik akcionog odbora, sekretar udruženja inž. Slaviša Vajner, objasnio je da je svrha priredbe da se pomognu siromašni studenti i taj pokušaj policije je propao. Ovo je i bilo djelimično tačno, a nešto preko 1 500 dinara od čistog prihoda dato je za Crvenu pomoć. Izgleda da je udruženje ovom priredbom sebi potpisalo i smrtnu presudu, ili, bolje rečeno.

policija je ovu priredbu uzela kao neposredni povod da pribjegne krajnje rigoroznim mjerama. Naime, ona je ocijenila da je afirmacija udruženja u gradu potpuna, da udruženje ima veliku podršku najvećeg dijela javnosti, pa je smatrala da je zabrana Udruženja sarajevskih studenata jedini način da se onemogući njegova daljnja djelatnost. Da ne bi bilo nikakvih dilema, policija je zabranila i rad Udruženja pravnika, s motivacijom, da je i to udruženje učestvovalo u svim akcijama studenata.

Jedan od vidova rada udruženja bio je i rasturanje napredne literature. Taj rad je, uglavnom, bio vezan za pojedine studente i vršio se van prostorija udruženja. Međutim, udruženje se u tome angažovalo što je, preko studentskih udruženja u Beogradu i Zagrebu i preko drugih veza, uspostavilo kontakt između studenata akvizitera i izdavačkih kuća. Međutim, nije se uvijek radilo samo o literaturi koju su izdavale pojedine izdavačke kuće i koja se mogla naći u javnoj prodaji, nego, po pFavilu i pretežno, o knjigama koje su izašle legalno, pa kasnije zabranjene. Najveći broj takvih knjiga su izdanja »Epohe«, neke knjige »Nolita« i drugih. Među tim knjigama bile su: »Antidiring«, »Imperijalizam kao posljednji stadij kapitalizma«, »Marksizam i empiriokriticizam«, »Seljački rat u Njemačkoj«, neke knjige Plehanova, »Moral i klasne norme« Preobraženskog, »Problemi dalekog istoka« Terentjeva, »Fašizam« Silonea, »Čokolada« i slično.

Godine 1936. u izdanju »Naučne biblioteke« izašla je iz štampe knjiga - udžbenik političke ekonomije pod naslovom »Uvod u političku ekonomiju« od M. E. Lenjskog. Kako smo kasnije bili obaviješteni, autor ove knjige bio je navodno Marks-Engelsov institut iz Berlina. Ova knjiga na relativno malom prostoru (150 stranica manjeg formata) sadržala je niz izvoda iz I, II i III toma »Kapitala«, »Antidiringa« i Lenjinovog »Imperijalizma«, pa radi toga nije bila podobna da se koristi kao udžbenik.

Veći broj primjeraka ove knjige bio je rasprodat, a ubrzo, zatim, uslijedila je i policijska zabrana.

Međutim, i Partija je ovu knjigu, sa svoje strane, podvrgla kritici, jer je ona sadržavala neke pogrešne ocjene ekonomike socijalizma. Tako, na primjer, u uvodnom dijelu knjige, na jednom mjestu je stajalo - da su proizvodni odnosi u socijalizmu potpuno jasni i otvoreni i da je suvišna politička ekonomija kao posebna nauka koja bi trebalo da razrješava unutrašnju povezanost ekonomskih odnosa.

Te knjige ukoliko nisu slate poštom, dostavljane su putem kurira ili je sam akviziter tih knjiga, prilikom odlaska na polaganje ispita u Beograd, donosio određen broj.

i

Bilo je mnogo knjiga za koje se znalo već u pripremi za štampu da postoji velika vjerovatnoća da će biti zabranjene. U tim slučajevima, da bi se rizik proširio na što veći broj ljudi, pretplata je prikupljena prije štampe. Na ovaj način nastojalo se da se takve knjige čim prije povuku iz štamparije i što prije rasture pretplatnicima. Te knjige davane su na čitanje, a oko sadržaja bi se razvila prilična polemika.

Osim knjiga tekućih izdanja, u Sarajevu se prodavao - rasturao i znatan broj knjiga koje je izdao Klub studenata marksista, koji je nesmetano djelovao na Beogradskom univerzitetu prije Obznane. Zavođenjem Obznane, sav inventar tog kluba, njegova imovina i knjige koje je izdavao bili su zaplijenjeni i klub zabranjen. Kasnije su pojedini drugovi uspjeli da ove zaplijenjene knjige kupe od agenata beogradske policije i da ih stave u prodaju. Od tih knjiga, sjećam se: »Cijene krvi«,' »Put intelektualaca«, »Osnovi marksizma« i još neke druge. Ta literatura, s obzirom na zabranu a i na način kako je tretirala pojedine probleme, bila je ilegalna. Međutim, zbog rasturanja ove literature, nije bilo nekih direktnih sukoba sa sarajevskom policijom.

Od značajnih knjiga za koje se prikupljala pretplata, bila je i knjiga »Dimitrov kontra Gering«. Da se tadašnji vlastodršci ne bi zamjerili III Rajhu, knjiga je zabranjena i nije ugledala svjetlo dana. Međutim, Partija nije dozvolila da ovaj značajni događaj u borbi međunarodnog proletarijata ostane nezapažen, pa je na ovu temu izdato niz brošura u kojim je prikazano hrabro držanje Dimitrova na Lajpciškom procesu.

Pored knjiga, rasturana je i dnevna štampa (novine). Glavni akviziter na Nedeljne informativne novine (NIN) bio je pisac ovih redova. Kako tehnički jedan student nije mogao da rasturi svih 100 primjeraka, to je na rasturanju bio angažovan veći broj studenata. Pored toga, rasturan je i znatan broj primjeraka »Radničkih novina«, »Studentskih novina«, »Pobija« (popularne biblioteke) i drugih novina.

U manjim količinama za rasturanje su primani časopisi »Pečat«, »Savremena stvarnost« i dr. Mislim da je od posebnog interesa, istaknuti primanje i rasturanje evropskog antifašističkog časopisa »Voix europene«. Taj časopis bio je štampan u Ženevi i obično je, neredovno, stizao u Sarajevo u 6 do 10 primjeraka. Časopis je slat bez naknade, pa je tako i dijeljen. Taj časopis najviše je tretirao pojave i zbivanja vezana za agresiju fašističke Njemačke, raskrinkavao rad petih kolona u Evropi i na Balkanskom poluotoku. Od interesa je pomenuti i Spomenicu posvećenu uspomeni Vladimira Gačinovića, koja je u velikom broju rasturena u

gradu. U toj spomenici, pored ostalog, dat je zapis Lava Trockog o njegovom susretu sa Vladimirom Gačinovićem.

Sve pomenute knjige, časopisi i novine rasturali su studenti akviziteri uz pomoć i podršku simpatizera zaposlenih u sudovima, školama, preduzećima i drugim javnim i privatnim ustanovama.

Bilo je i ideja da se u Sarajevu otvori posebna marksistička knjižara, ali se od toga odustalo, jer je taj poduhvat bio suviše rizičan. Za realizaciju te ideje bila su potrebna velika sredstva, a opasnost od zabrana bila je stalno prisutna, što bi moglo da upropasti cijelu stvar.

Kao što smo ranije rekli, sarajevska studentska omladina odigrala je, kroz razne vidove rada, značajnu ulogu i to baš u vrijeme kada su te akcije bile najpotrebnije, kada je Partija bila u fazi konsolidacije svojih redova i kada su pred cijelim našim narodom stajali presudni događaji.

Za ocjenu rada studentske omladine, najbolje bi mogao da posluži izvod iz izvještaja Uprave sarajevske policije, pov. broj 261/37:

»Uprava policije konstatuje da su dosadašnjim radom ovih društava dirigovali ljevičarski elementi. Većina studenata koje je Uprava policije hapsila i predavala državnom sudu radi komunizma, ili ih inače vodi u povjerljivoj evidenciji radi komunizma, bili su istaknuti članovi ovih društava i pod njihovim uticajem provodio se je ljevičarski rad...

Nalazim, da je nemoguće, da se putem ubacivanja zdravih elemenata istisne marksistički upliv iz ovih društava, jer društva vode oprobani stariji studenti, koji ne trpe opozicije i koji će jednu ovakvu akciju parirati, što je najbolje moglo da se vidi, kada je prošle godine održana godišnja skupština i kada je student Dajić, kao nacionalist ustao te kritikovao rad Uprave udruženja i rekao, da društvo ne smije da provodi politiku, zbog čega i nailazi na nerazumijevanje kod građanstva i kod vlasti. Na ove njegove riječi većina prisutnih je protestovala, te je Dajić u opštoj galami morao prekinuti svoj govor.

Smatram, da je jedini način, da se ova udruženja poštede komunističkog uticaja, njinovo raspuštanje. Predlažem, za raspuste oba udruženja, jer je njihova akcija objedinjena, pa čak i godišnje prihode dijele po pola...«

Ova ocjena rada Udruženja sarajevskih studenata od sarajevske policije, najbolji je dokaz da su sarajevski studenti, zajedno sa omladinom grada, pa i šireg područja, u svim svojim akcija-

ma, pod određenim uslovima i u određenom trenutku, bili na liniji KPJ i da su se borili za slobodu i interese svoga naroda.

U događajima koji su uslijedili poslije ukidanja udruženja, studentska omladina, zajedno sa omladinom cijelog grada, pa i cijele pokrajine Bosne i Hercegovine, najaktivnije se uključila u zbivanja našeg tekućeg društvenog i političkog života. U sklopu ovih zbivanja, treba posebno istaći akademiju koja je održana u avgustu 1938. godine u kinu »Imperijal« povodom rođendana predsjednika dr Eduarda Beneša. Referat o liku Beneša dao je Hasan Brkić. Taj referat bio je svojevrsna proklamacija i apel naroda BiH za slobodu češkog i slovačkog naroda i slobodu svih naroda Evrope od nadirućeg fašizma. I protivno izričitoj zabrani sarajevske policije, akademija je bila ozvučena i prenošena građanima koji su se u velikom broju okupili pred kinom. Ova priredba bila je povod da Banska uprava, na predlog sarajevske policije, donese zabranu daljeg rada Jugoslovensko-čehoslovačke lige. Osnovna parola Partije tog trenutka bila je borba protiv fašizma, za mir, demokratiju i odbranu zemlje. U borbi za ovaj program, omladina je svoj rad povezala sa radom Udruženja opozicije. Boreći se protiv izdaje zemlje, omladina je usmjerila svoju aktivnost protiv raznih vidova pete kolone (JRZ-a Jugorasa, Ijotićevske organizacije, klerofašista i slično). U vezi sa ovom aktivnošću, omladina se uključila i u borbu protiv »Konkordata«. Ovim aktom cjelokupna kulturna i prosvjetna politika trebalo je da se stavi pod nadzor crkve. Izuzev klerikalno nastrojenih elemenata, svi narodi Jugoslavije bili su odlučno protiv sklapanja ovoga dogovora. Značajan vid aktivnosti predstavljala je angažovanost u akcijama »Seljačkog kola«. U saradnji sa ovom organizacijom je održano nekoliko predavanja na selu i organizovana proslava dana žetve u selu Vogošći i Vojkovićima.

Po direktivi Partije, studentska i ostala omladina grada angažuje se u okviru aktivnosti partija Udružene opozicije i nastoji da politika KPJ bude prisutna i u toj aktivnosti. Na toj osnovi je formirana omladinska sekcija Zemljoradničke stranke, omladina Samostalnih demokrata, a znatan broj omladinaca, i to, po pravilu, članova SKOJ-a i Partije, ostao je odvojeno i deklarisao se kao Narodna omladina. U ovim trenucima, svi omladinci su se uključili u rad UO, organizuju zborove, pišu parole, letke i nastoje da uključe što širi krug ljudi u aktivnu političku borbu za slobodu, demokratiju i nezavisnost zemlje.

MONI FINCI

O RADU U »MATATJI«

Krajem 1934. godine saopštili su mi u jednom zakazanom razgovoru Leo Lušić i Bjanka Levi da treba da se uključim u rad jevrejskog radničkog omiadinskog društva »Matatja« u Sarajevu. Te godine bic sam diplomirao za geometra u Beogradu, ali se uslјed bolesti, nisam mogao angažovati na napornom premjeru katastra u Srbiji, gdje se jedino moglo naći odgovarajuće zaposlenje. U Sarajevu, kod kuće, bavio sam se čitanjem napredne literature, izučavanjem osnova marksizma, jevrejskog pitanja, i si. Po ozdravljenju, zaposlio sam se, januara 1937. godine van svoje profesije, kao privatni namještenik, što sam ostao sve do aprilskog rata 1941. godine.

U to vrijeme, tj. 1934. godine i dalje, u svakodnevnom životu bili su svugdje prisutni tragovi tek minule, nikad dokraja neprevazidene, duboke svjetske ekonomske krize. U Sarajevu, lišenom bilo kakve vidljivije opšte aktivnosti, izgledalo je kao da sve stoji. Najveći dio omladine mojih godina, naročito one iz srednjih stručnih škola, lutao je ulicama, zauzimao mjesta u javnim bibliotekama, provodeći vrijeme u čitanju i debatama. Mnogi su promijenili struku i zvanje i našli se, nakon niza peripetija, u administraciji, u tramvaju, na policiji, pa čak i na teološkim školama. Mlada generacija je tražila svoje mjesto pod suncem u potrazi za golom egzistencijom i svoj put u smislu životnog idejnog opredjeljenja. Potrebu za takvim opredjeljenjem nametalo je vrijeme svojim, tako reći, bezizlaznim teškoćama i nerazmrsivim protivurječnostima. U atmosferi se osjećalo da je ovakvo stanje neodrživo i da dozrijeva jedna nova situacija. Tražeći izlaz iz svojih dilema, omladina se, i pored različitog strujanja i suprotnih uticaja, iz mnogovrsnih po-

buda, posebno zbog svog nesigurnog društvenog položaja, sve više priklanjala radikalnim putevima i rješenjima.

Nakon udaraca kojima su ranije bili izloženi radnički i napredni pokret, KPJ i SKOJ, sada se već osjećalo njihovo ponovno buđenje i jačanje. Progresivna misao nije nikad mogla biti ugušena i ona je nalazila puta i načina za svoju afirmaciju. Opšte prilike i uslovi su tome sve više pogodovali. Plima demokratsko-revolucionarnog pokreta nastupala je u mnogo širem frontu. U Sarajevu su već djelovale obnovljene organizacije KPJ i SKOJ-a. Njima su pripadali i Leo Lušić i Bjanka Levi.

Saopštavajući mi da treba da se aktiviram u radničkom omladinskom društvu »Matatji«, oni su, očigledno, postupali u skladu s najnovijom linijom KPJ koja je insistirala na jačanju radničkih i drugih legalnih masovnih organizacija i udruženja. U njima je valjalo ostvariti pozitivan uticaj KPJ i tim postići odgovarajuće šire rezultate. Tako sam i ja shvatio svoju ulogu i svoj zadatak u ovom društvu, što mi je, uostalom, u tom trenutku i odgovaralo.

Jevrejska radnička omladinska zajednica »Matatja« nije mi bila nepoznata, jer sam još odranije u nju povremeno zalazio i pratio njen rad. Mentalitet njenog radničkog sastava oduvijek mi je bio prirodan i blizak. »Matatja« je bila osnovana u Sarajevu početkom 1923, a svoju prvu godišnju skupštinu održala 15. februara 1926, dok su joj društvena pravila zvanično odobrena 15. novembra 1927. godine. Njeno nastajanje u to vrijeme i u tadašnjim prilikama može se uzeti kao izraz težnji i nasušnih potreba te omladine za svojom vlastitom organizacijom i društvenim životom, za kulturnim i sportskim uzdizanjem u sopstvenom ambijentu i sredini. To je bio, takode, i jedan od objektivnih dokaza ubrzanog procesa socijalne diferencijacije medu Jevrejima grada Sarajeva, koja se, nakon prvog svjetskog rata, sve oštrije ispoljavala. »Matatja« je počela živjeti i djelovati inicijativom većeg broja omladinaca - radnika i namještenika - kao i mnoga druga radnička kulturno-umjetnička i sportska društva. Jedno vrijeme u skučenim prostorijama (na Alifakovcu, zatim u tadašnjoj Krekovoj ulici, pa u tzv. Mostar-bašči), a potom u širim i pogodnijim u centru grada (u Jelića ulici br. 1), »Matatja« razgranjava svoj rad i omasovljuje se putem niza osnovanih sekcija, grupa i odbora i okuplja preko 500 članova. Svojom aktivnošću, naročito se ističu diletantska, muzička, literarna i turistička sekcija. One su masovno angažovale članstvo u dobrovoljnom radu izvanrednog intenziteta, uz redovno plaćanje članskih uloga i izvršavanje drugih članskih obaveza, pa su prostorije »Matatje« uvijek bivale dupkom pune i djelovale kao prave košnice. Prikazivanjem bogatog domaćeg dramskog repertoara i njegovanjem, pored ostalog, bo-

sansko-sefardskog folklora u originalnoj interpretaciji nadarenih glumaca amatera iz svog sastava, reagujući na svaki praznik priredbama, pored onih redovnih subotom i nedjeljom, i dr., ostvaren je živ i neposredan kontakt sa širom sredinom. Zahvaljujući tome, kao i primjernom redu i uzornom ponašanju, zabrani točenja i upotrebe alkohola u društvenim prostorijama i si., ugled »Matatje«, iz dana u dan, sve je više rastao. Jedan od vidnih dokaza sposobnosti i mogućnosti omladine »Matatje« došao je do izražaja formiranjem sopstvenim snagama kompletne pleh-muzike (Jevrejske glazbe), čiji je prvi javni nastup uslijedio u aprilu 1929. godine.

U periodu od prvih deset godina (1923 -1933) rad »Matatje« je tekao, u osnovi, u duhu pravilima naznačenog opšteg programa. Naziv društva bio je uzet iz daleke istorije jevrejskog naroda. Jedan od glavnih ciljeva društva, u pravilima je ovako definisan: »očuvati jevrejsku radničku omladinu od udaljavanja od jevrejstva, sakupiti je u jednu cjelinu, te je odgajati u jsvrejskom duhu«. Na godišnjoj skupštini februara 1927. u tajničkom izvještaju o bogatoj aktivnosti u minuloj godini, konstatuje se, pored ostalog, da »Matatja« sudjeluje i u cionističkom radu. Sve je to govorilo o jednom stanju, o postojanju određenog raspoloženja, odnosno različitih shvatanja i uticaja u njenim redovima. Prirodno i shvatljivo za vrijeme u kome je sve progresivno i klasno usmjereno bilo progonjeno od tadašnjeg režima, takvo formulisanje ciljeva društva i upravljanje njegovog rada, može se smatrati i kao jedan od neizbježnih uslova za samo njegovo postojanje. Tome je, takođe, značajno doprinosio još uvijek prisutan snažan patrijarhalni uticaj uže sredine koja je stoljećima živjela, tako reći, hermetički zatvorena u sebe. Zabrinjavajuća kretanja na kontinentu zbog pojave fašizma, odnosno oživljavanja i narastanja antisemitizma, uz sve grublje šovinističke ispade, nisu nigdje, pa ni ovdje, mogla ostati bez odjeka i posljedica. Takvim i njima sličnim drugim razlozima može se objasniti činjenica da je period stasanja ovog radničkog omladinskog društva, u prvoj deceniji njegovog života, karakterističan po svojevrsnoj idejno-klasnoj neutralnosti, odnosno pasivnosti.

Ali, duh najvećeg broja u »Matatji« okupljene omladini, bio je, po svemu, radnički. Imena najaktivnijih članova »Matatje« bila su, konačno, ona ista pod kojim su se, tamo negGje u burnim 0anima pred kraj i iza prvog svjetskog rata, njihovi očevi, radnici i zanatlije raznih zanimanja, pored ostalih, javljali kao aktivni sudionici u rastućem radničkom, odnosno u naprednom socijalističkom pokretu. Taj ukorijenjeni duh klasne pripadnosti objektivno podstican općenito sve težim ekonomskim stanjem i ispoljavan u

raznim vidovima, kao i brojni elementi iz tekućeg rada društva, izražavali su latentne težnje za jačanjem spona koje su vezivale ovu omladinu sa svom drugom sa radnih mjesta - iz tvornica, trgovina i radionica - u borbi za rješavanje zajedničkih gorućih životnih pitanja uže i šire sredine, za svoje rodno tie. To je i činilo realnu osnovu za suštinsku preorijentaciju u radu i opredjeljenju - preorijentaciju koja će uslijediti od 1934. godine nadalje.

U »Matatjy« su nerado primali intelektualce, što je bila, pored ostalog, spontana reakcija članstva na općenito odbojan stav građanskih i akademskih krugova i udruženja prema tzv. nižim slojevima društva, odnosno pripadnicima radničke klase. Mene su učlanili riakon intervencije Leze Perere. U »Matatji« se već odranije osjećala izvjesna aktivnost i napredni uticaj koji su nosili Jozef Altarac Todor, član MK KPJ i Lezo Perera, precizni mehaničar-urar, član KPJ i MK SKOJ-a. Oba su već bili članovi upravnog odbora »Matatje«. Upao sam u sastav i u rukovodstvo kulturne sekcije.

Rad kulturne sekcije imao je interni i javni karakter. Interni je rad organizovan po grupama (starijih i mlađih) i u kružocima. U složenijem programu za starije izučavao se razvitak društva, istorijski i dijalektički materijalizam, nacionalno pitanje, politička ekonomija i dr. Za mlađe su bili predviđeni i predmeti iz opšteg obrazovanja. Iz aktuelnih političkih tema držali su predavanja izrasliji članovi za cijeli sastav kulturne sekcije. Kulturnoj sekciji je bila povjerena briga i za programe na društvenim izletima. Knjižnica, za koju je uprava redovno izdvajala novčana sredstva, a članovi određeni prilog za izuzetu knjigu, raspolagala je znatnim knjižnim fondom. U njoj se mogao naći i lijep izbor knjiga, na indeksu. Biblioteka je radila dvaput nedjeljno i njom je upravljao član rukovodstva kulturne sekcije, brinući se kako o izboru i izdavanju knjiga tako i o svakom čitaocu pojedinačno. Mnogi omladinci i omladinke »Matatje« mogli su se često vidjeti s knjigom pod miškom i s džepovima punim naprednih listova i časoDisa

Kulturna sekcija je javno djelovala preko sedmičnih predavanja i nastupa na priredbama velikog hora s recitacijama socijalnog i revolucionarnog sadržaja. U kulturnoj sekciji uvježbavala su se i dramska djela izrazito socijalne i borbene sadržine, kao, npr.: »Sluga Jerneji njegovo pravo« I. Cankara, »Na dnu« M. Gorkog, »Jevreji« E. Cirikova, »Jazavac pred sudom« P. Kočića i dr. Od navedenih djela, sticajem prilika, nije izvođena samo drama »Na dnu« Maksima Gorkog.

Djelujući na takav način, kulturna sekcija »Matatje« je ispunjavala društvene prostorije živom radnom atmosferom. Kod angažovane omladine bila je prisutna zajednička dublja motivacija i

Grupa komunista JORZ »Matatje« 1935. godine (slijeva nadesno stoje: Albert Maestro, Moni Finci, Albert Kamhi, Nlslm Albaharl, Ellezer Perera Lezo, Hajim Levi, sjede Moric Ka biljo, Bulkica Daniti, Jahiel Katan)

volja za radom, potencirajući tako elan i zalaganje sveg ostalog članstva i njegove efektivne rezultate.

Suština nove orijentacije kulturne sekcije »Matatje«, za razliku od dotadašnje, sastojala se, prije svega, u obrazovnom i kulturnom uzdizanju radničke omladine i objašnjavanju njenog položaja u svjetlu naučnog socijalizma, odnosno marksizma; zatim, u usmjeravanju njene pažnje i angažovanja na društvena, odnosno goruća životna pitanja sopstvene sredine; i, najzad, u obračunu sa suprotnim stavovima, ideologijama i tendencijama.

Takva orijentacija je brzo osvajala teren i uspijevala uz sve veći odaziv mladih ljudi. Ona je naišla, unutar samog društva i izvan njega, i na otpor podjednako spontanog i organizovanog karaktera. Spontan otpor je poticao mahom od dijelova starijeg članstva. Njihovo protivljenje nije proisticalo iz nekog drukčijeg idejnog stava, nego iz čiste zebnje za legalni status i opstanak društva, iz straha za ličnu i porodičnu egzistenciju, iz težnje za nezamjeranjem, i si. Taj njihov stav nije bio bez realnog osnova, s jedne strane, u dugom iskustvu o odnosu režima prema svakoj aktivnosti ove vrste, i s druge, u nerijetko neprilagođenom načinu ophođenja mladalački ponesenih grupa i pojedinaca na javnom mjestu i u samim društvenim prostorijama, pa se, stoga, o njemu moralo voditi računa. Organizovan otpor, pored ostalih, pružali su, uz vanjsku podršku, i u samom vodstvu kulturne sekcije pojedinci cionističke orijentacije, među koje je spadao i sam pročelnik kulturne sekcije.

Principijelne diskusije bile su, stoga, česte i često veoma žustre. Trajale su tokom cijele 1935. godine, sve do redovne godišnje skupštine 5. februara 1936. godine, kada je izvršena i izmjena u sastavu i rukovodstvu kulturne sekcije. Na predlog Leze Perere bio sam tada kandidovan i na skupštini izabran za novog pročelnika kulturne sekcije. Na toj funkciji, a zatim i na dužnosti prvog sekretara društva, ostao sam sve do okupacije zemlje i definitivne zabrane postojanja »Matatje«, aprila 1941. godine.

Za smirivanje duhova i omogućavanje neometanog rada, od najvećeg su uticaja bili svima vidni rezultati i uspjesi same kulturne sekcije u njenom ukupnom djelovanju. Konstruktivna usmjerenost i preokupacija životnim pitanjima, davala je toj omladini pečat ozbiljnosti i doprinosila stvaranju nove predstave o njoj. Zahvaljujući tome, »Matatja« je već tokom 1935. godine postala pogodna i za omasovljavanje članstva KPJ i SKOJ-a, što će ostati sve do svoga kraja, do zabrane.

Pozitivan razvoj u »Matatji« doživljava neočekivan udarac i biva privremeno zakočen događajima s kraja februara i u mjesecu

martu 1936. godine. Ti događaji su u gradu izazvali snažan odjek i uznemirenje duhova. Naime, policija je, kao po nekom tačnom spisku, pohapsila sve članove organizacije i Mjesnog komiteta KPJ. Time je ponovo i za duže vrijeme bio prekinut kontinuitet u postojanju KPJ i SKOJ-a i njihovom organizovanom djelovanju u Sarajevu. To su bili burni dani i za »Matatju«.

Kako se najveći dio aktivnosti uhapšenih mladih ljudi odvijao u »Matatji« ili u njenim prostorijama, mogle su se, s razlogom, očekivati odgovarajuće posljedice i po društvo.

U jesen iste, 1936. godine preko mlade skojevke Tine Romano dostavljen mi je primjerak optužnice na osnovu koje se pripremao proces pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu. Ova optužnica (signirana znacima D. T., broj 461/36/21) na 52 strane teksta, a datirana 26. septembra 1936. godine, sačuvana je u odgovarajućim institutima i arhivskim ustanovama. Optuženo je ukupno 39 lica, od kojih je blizu jedna trećina bila angažovana u »Matatji« i oko nje, pa se na stranicama od 30. do 36. »Matatja« dvanaest puta navodi kao mjesto gdje su se okrivljeni upoznali, sastajali i aktivno djelovali, naročito u okviru njene kulturne sekcije.

Očekivane posljedice u smislu zabrane rada nisu uslijedile, vjerovatno, stoga, što nijedan od uhapšenih, odnosno optuženih članova KPJ, čuvajući legalni status društva, trenutno nije bio na nekoj od istaknutih javnih funkcija u njemu.

Nastupio je, međutim, period koji će trajati sve do aprila 1941, u kome se »Matatja« nalazila pod stalnom i strogom prismotrom. Programi i javni nastupi bili su pod kontrolom i policijskom cenzurom. Pozivi na razna izjašnjenja u političko odjeljenje policijske direkcije na Obali (Melentijević - Lazarević i dr.) postali su česti. Ne samo na svaku priredbu i javni nastup nego, čak, i na društvene igranke nedjeljom poslije podne, policija je slala po jednog zvaničnog i više tajnih agenata. Agent Drago Rihtermuc ponašao se bezobrazno i provokativno ne izlazeći, tako reći, iz prostorija u kojima je, na svoju ruku, znao u garderobi vršiti premetačine džepova. Zbog svega toga je rad kulturne sekcije morao biti, jedno vrijeme, u znatnoj mjeri ograničen.

I pored burnih događaja s početka 1936, rukovodstvo kulturne sekcije donosi u jesen iste godine, u otežanim uslovima, program daljeg rada, i to za duži period koji je počivao na istim idejnim osnovama. Obnovljen je rad svih kulturnih grupa. Najveća pažnja posvećena je dvjema grupama od oko 50 mladih radnika-šegrta, za koje su organizovani sastanci obrazovnog i zabavnog karaktera. Nastavljeno je i sa javnim predavanjima. Uveden je novi oblik

javnog djelovanja putem kulturnih i književnih večeri. U narednom, dvogodišnjem intervalu (1937. i 1938), one će, svojim sadržajem, skrenuti na sebe pažnju javnosti, te privlačiti ne samo vlastito članstvo nego i šire građanstvo. U tom vremenu, u kome se u Sarajevu osjeća nedostatak organizovane aktivnosti KPJ i SKOJ-a i kulturnih manifestacija progresivnog karaktera, »Matatja« je važila kao jedna od rijetkih javnih tribina s koje se mogla čuti slobodnije izražena napredna misao i otvorenije kazana kritička riječ. Policija je činila velike smetnje održavanju ovih kulturnih večeri, naročito zbog redovnog prisustva omladine različitih nacionalnosti i pojedinih poznatih, lijevo orijentisanih javnih radnika i intelektualaca. Znala je slati i po pet svojih agenata koji su otvoreno u notese bilježili imena takvih ljudi ako su ih vidjeli u publici.

Sredinom decembra 1936. godine održana je prva predstava socijalne drame »Sluga Jernej i njegovo pravo« Ivana Cankara, a zatim, 25. decembra iste, 6. januara i 17. marta 1937. godine tri kulturne večeri sa originalnim programom i pred dupke punom dvoranom. Dvije po sadržaju aktuelne kulturne večeri održane su u drugoj polovini 1937. godine, u prisustvu, takode, brojne publike i mnogih uglednih ličnosti. Veče od 20. oktobra 1937. priređeno je u vidu akademije povodom smrti predsjednika Čehoslovačke republike T. G. Masarika. Drugo veče, 27. decembra 1937, bilo je posvećeno 150-godišnjici rođenja Vuka Stefanovića Karadžića. U nizu sličnih u Sarajevu, ove dvije priredbe u »Matatji« ocijenjene su u štampi kao najuspjelije.

Rad kulturne sekcije »Matatje« odvijao se u jednom kontinuitetu i ljeti i zimi. Njeni članovi su se uključili i aktivno djelovali i u turističkoj sekciji.

Turistička sekcija »Matatje«, s vremenom, izlazi iz okvira isključivo izleta jevrejske radničke omladine, povezujući se sa omladinom drugih nacionalnosti, sa »Prijateljem prirode« i drugim. Ostalo je mnogo podataka i dokaza o učešću omladine »Matatje« u brojnim opšteomladinskim izletima, koji su bili jedan od oblika političkog rada, kao, npr., na ljetovanju 1937, 1938. i 1939. godine na Boračkom jezeru, u obilježavanju 1. maja 1937. i 1938. godine, kao i u nizu drugih pozitivnih društvenih aktivnosti.

U jesen 1938. godine rukovodstvo kulturne sekcije je zaključilo da se omladina »Matatje« i javno politički angažuje, nezavisno od posljedica koje bi eventualno mogle proisteći po legalni status i opstanak društva. Konkretno govoreći, radilo se o organizovanom učešću u skupštinskim izborima od 11. decembra 1938, na strani Udružene opozicije. Razlozi za takvu odluku nalazili su

se u ocjeni opšte situacije u zemlji i profašističkoj orijentaciji vlade dr Stojadinovića, što nema potrebe ovdje šire obrazlagati. Jedna delegacija omladinaca je utanačila sa dr Poljokanom osnove i oblike saradnje u prilog dr Jojkića i dr Blagojevića, kandidata sa liste Udružene opozicije. To je odgovaralo stavovima KPJ koja je, upravo, činila napore da se u Sarajevu ponovo organizuje i stabilizuje i stoga se mogućnošću samostalnog istupanja na izborima, putem legalne Stranke radnog naroda, nije koristila. (Jednim letkom KPJ je, kasnije, biračima preporučila ova dva kandidata.)

Agitacija je počela na nekoliko mjeseci pred izbore. Tridesetak članova »Matatje«, jednako motivisanih omladinaca s pravom glasa, učestvovalo je u cjelokupnoj predizbornoj aktivnosti i uključilo se, na dan izbora, u određene izborne radnje. Zahvaljujući tome, kao i drugim činiocima, opštoj klimi i objektivnim okolnostima, postignut je izvanredan uspjeh, to jest rezultati glasanja za vladu su bili porazni. Od ukupno u gradu Sarajevu upisanih 2 200 jevrejskih birača, prema našim naknadnim saznanjima, apstiniralo je 1 000, za opoziciju se opredijelilo 900, dok je za vladu glasalo svega tri stotine! S obzirom da je jevrejsko biračko tijelo u Sarajevu tradicionalno bilo lojalno prema svim dotadašnjim vlastima, glasajući uvijek za režim, ovo je bio rijedak događaj i, zaista, krupan zaokret.

Ni mjesec dana nakon toga, »Matatja« je bila zvanično zabranjena.

U Državnom arhivu BiH u Sarajevu sačuvan je jedan broj dokumenata o »Matatji« i njenom radu. Oni su registrovani pod zajedničkim brojem KBU pov. br. 7 685/39. Od tih raspoloživih dokumenata, ovdje će biti navedena, odnosno citirana, tri najvažnija.

Prvi takav dokument jeste akt Uprave policije u Sarajevu, broj 117. od 5. januara 1939. godine, kojim ova podnosi Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine predlog za rasturanje »Matatje«. Upravnik policije u Sarajevu Rihard Vikert, u tom aktu, tvrdi kako se rad društva »Matatje«, blagodareći izvjesnim ljevičarskim elementima, kreće i u pravcima koji nisu pravilima postavljeni, već su i zakonom zabranjeni, pa, između ostalog, kaže da je:

»... još ranije Uprava policije zapazila, da se iz društva angažuju poznati ljevičari za predavanja sa ljevičarskim temama, a na društvenim priredbama uvijek je provirivala ljevičarska tendencija. Sasvim jasno se vidjelo«, piše Vikert, »da unutar društva djeluju izgrađeni komunisti koji tokom vremena sve više uspijevaju da dadu i sam pravac rada društva u smislu njihove ideologije...«. Pošto je istakao da je Uprava policije rad ovog društva stavila pod naročiti nadzor, pri čemu je utvrdila veliku aktivnost na pridobija-

nju novih članova iz reda omladine za Ijevičarski pokret, Vikert dalje navodi kako je »... Uprava policije ove jeseni bila obaviještena da se na poznatom izletištu Boračkom jezeru u srezu konjičkom nalazi jedna veća grupa članova »Matatje« i u društvu sa članovima radničkog društva »Velež« iz Mostara vrši komunističku propagandu«, itd. I, kako je »... pored ovog, Uprava policije primijetila da se dosta veliki broj jevrejske omladine - trgovački pomoćnici - koji su članovi »Matatje« redovno pojavljuju u uličnim akcijama ili demonstracijama koje se od vremena do vremena pojave (kao demonstracije prigodom konkordata, zatim one upriličene u korist Češke, u pozorištu itd.)«, pa je: »... zbog iznijetih činjenica Upravi policije čast predložiti Kraljevskoj banskoj upravi da se jevrejskoj radničkoj omladinskoj zajednici »Matatja« zabrani svaki daljnji rad i ista rasturi.«

Drugi dokument potiče od Kraljevske banske uprave Drinske banovine. Iz njegovog se sadržaja vidi da je Banska uprava u cijelosti prihvatila ovaj predlog Uprave policije i ovim svojim aktom (pov. br. 202. od 10. januara 1939) donijela odgovarajuću odluku o zabrani »Matatje«.

Treći dokument, koga je takode, potpisao Rihard Vikert, predstavlja izvještaj Uprave policije (pov. br. 193/1 939 od 12. januara 1939) upućen Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine u Sarajevu, kojim se Banska uprava obavještava da je nje^ia odluka o raspuštanju »Matatje«, uz detaljan pretres društvenih prostorija, provedena u'djelo.

Iz svega ovog se vidi kako je veliki broj tvrdnji i činjenica, navedenih u citiranim policijskim dokumentima, odgovarao istini. Prema tome, one su bile Upravi policije, kako i sama priznaje, poznate odranije, zbog čega je ona rad društva »stavila pod naročiti nadzor«. Stoga se kao logičan nameće zaključak, koji smo i tada znali, da je angažovanje omladinaca »Matatje« oko skupštinskih izbora na strani opozicije decembra 1938. godine, bilo glavni povod za preduzimanje odlučnih represalija prema društvu u cjelini.

Zabrana JROZ »Matatje« nakon decembarskih izbora 1938. godine, nije medu njenim članstvom shvaćena tragično. Naročito je tako nisu shvatili njeni najistaknutiji aktivisti i članovi uprave, znajući šta je bio neposredan povod za donošenje odluke o zabrani. S tom odlukom se nisu pomirili, niti su je smatrali definitivnom i neoborivom. Iz cijelog niza razumljivih razloga bilo je svima jasno da se valja upustiti u borbu za ukidanje ove odluke i za obnavljanje rada »Matatje«. Takvom nastojanju, koje je odmah uslijedilo, porasli su izgledi na krajnji uspjeh nakon pada vlade dr Mi-

lana Stojadinovića, februara 1939. godine, čemu je članstvo »Matatje« dalo svoj doprinos. To uporno nastojanje nije ostalo bez rezultata, pa je, u prvi mah, isposlovano odobrenje za okupljanje omladine i izvjestan rad u dotadašnjim društvenim prostorijama. Zahtjev za punu obnovu rada društva pod ranijim imenom bio je, međutim, u dva maha odbijen uz'već poznatu motivaciju. I pored toga, vještim vođenjem postupka i koriščenjem uticajnih ljudi i faktora koji su akciji oko obnove »Matatje« mogli ići u prilog, izdjejstvovana je, u oktobru 1939. godine, načelna saglasnost, dok je i formalna dobijena početkom 1940. godine. Već sama načelna saglasnost bila je dovoljna da ponovo ožive prostorije »Matatje« i da se postupno obnove gotovo svi oblici njenog ranijeg djelovanja.

Opće prilike i okolnosti bile su sada bitno drugačije i one su omogućavale i nalagale još određeniji način angažovanja. Organizacije KPJ i SKOJ-a u gradu postajale su sve brojnije i jače. Njihovo prisustvo i uticaj osjećao se gotovo na svakom koraku. Plima demokratsko-revolucionarnog pokreta nalazila se u zamahu. Omladina »Matatje«, naročito ona iz kulturne sekcije, u međuvremenu se, u znatnom broju, uključila u raznovrsne oblike ove aktivnosti, pa je sada i kasnije, bila istovremeno uže i šire angažovana. Rukovodstvo kulturne sekcije »Matatje« imalo je stalnu i neposrednu vezu sa organizacijom KPJ i SKOJ-a (preko Leze Perere i Miljenka Cvitkovića, koji su bili članovi PK SKOJ-a) i time osiguralo svrsishodno i harmonično djelovanje u društvu. Partijski materijal dobivali su pojedini članovi KPJ svojim putem, materijal SKOJ-a dolazio je jedno vrijeme preko Leze Perere, a raspoređivala su ga njegova dva mlađa brata. Taj materijal je potom Miljenko Cvitković (1940) predavao meni, u paketu za sve mlađe grupe kulturne sekcije, koje smo, općenito, smatrali skojevskim. Napredna štampa rastürala se u njoj masovno i efikasno. Priredbe »Matatje«, čijem su nivou znatan doprinos davali privrženi saradnici iz reda intelektualaca, javnih radnika i umjetnika, postale su vrelo prihoda za KPJ i SKOJ, odnosno za tzv. Narodnu pomoć. Sve je to uticalo na jačanje snage, masovnosti i popularnosti »Matatje«, na sve određeniju borbenu orijentaciju jevrejske radničke omladine i njenu pozitivnu društvenu ulogu. Jedna od manifestacija takve njene snage i uloge bila je i godišnja priredba od 6. aprila 1940. godine, održana u punim prostorijama tadašnjeg Sokolskog doma, najvećeg u gradu Sarajevu, štampa je notirala da su za tu priredbu sve ulaznice formalno razgrabljene nekoliko dana nakon njihovog puštanja u prodaju i da je na priredbi sve funkcionisalo u uzornom redu, što je bio »...najbolji znak i dokaz koliko je naša radnička omladina sposobna i spremna za rad«.

Drugi takav dokaz dat je, takođe, javno, na glavnoj skupštini društva 25. aprila 1940. godine. U vrijeme kada se spoljnja opasnost, u vidu agresivnog fašizma, nadvila nad bezbjednost zemlje i sigurnost naroda i kada je osnovna parola KPJ bila jezgrovito sažeta u dvije jasne i nedvosmislene riječi »Branićemo zemlju!«, u izvještaju prvog sekretara i pročelnika kulturne sekcije, koji je, takođe, ostao u štampi zabilježen, rečeno je, između ostalog, da je jedan od osnovnih zadataka društva da okuplja omladinu kako bi se odgajala u patriotskom duhu i, zatim, kako slijedi:

»...Na ovoj grudi, gdje naši preci žive preko četiri stoljeća... mi osjećamo da smo u svojoj zemlji i otadžbini. Nema sumnje da će jevrejska omladina, u času kad domovina to zatraži, s ljubavlju i požrtvovanjem braniti zemlju«.

Takva riječ mogla je biti autoritativno kazana sa tribine koja je trenutno predstavljala gro jevrejske omladine i generaciju što se, tokom niza godina, strpljivo i uporno odgajala u jednom pozitivnom duhu pod uticajem, odnosno i dijelom u sastavu KPJ i SKOJ-a.

Svoju posljednju veliku priredbu održala je »Matatja« 8. marta 1941. godine u Sokolskom domu, tako reći, uoči samih sudbonosnih događaja čije razmjere i težinu nije mogao gotovo niko, u pravom obimu, ni naslućivati.

Uskoro je došlo do aprilskog rata i žalosnih dana kapitulacije, a s time i tragedije pod fašističkom okupacijom. Prostorije »Matatje«, organi ustaške NDH među prvim su zapečatili, a sva njena, s mukom stečena imovina, formalno je razgrabljena.

Opstanak »Matatje« je time definitivno onemogućen, ali je najsvjesniji dio njene omladine, u prvom redu, gotovo cijeli sastav kulturne sekcije, nastavio borbu u novoj, složenoj situaciji, u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji - pod neposrednim vodstvom KPJ i SKOJ-a.

U toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije, prema dosadašnjim podacima, palo je i poginulo oko 60 bivših članova »Matatje«. Nekima od njih, odnosno, njihovim imenima, grad Sarajevo, u znak priznanja i trajnog sjećanja, obilježio je škole, ulice itd.

VLAJKO BEGOVIĆ

SARAJEVSKI STUDENTI U REVOLUCIONARNOM POKRETU JUGOSLOVENSKIH STUDENATA U PRAGU

U revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu 1927 -1938. godine veliku ulogu su imali studenti iz Sarajeva i BiH. To su bili najvećim dijelom apsolventi Tehničke srednje škole, a zatim i Trgovačke akademije. Njima nije bilo dozvoljeno da se upisuju na naše odgovarajuće fakultete, a čehoslovački fakulteti su ih primali. Najviše ih je studiralo u Pragu tehniku na Češkoj visokoj politehničkoj školi i mali broj na Njemačkoj visokoj tehničkoj školi. U Prag su dolazili i maturanti sarajevskih gimnazija, jer je Prag bio jeftiniji u odnosu na druge inostrane univerzitetske centre. Bosna i Hercegovina, posebno Sarajevo imali su i tradicionalne veze s Pragom još iz vremena austrougarske okupacije. Kad govorimo o sarajevskim studentima, podrazumijevamo sve one koji su u Prag na studije došli sa sarajevskih srednjih škola.

Studentski napredni i revolucionarni pokret u Pragu bio je opći pokret studenata iz Jugoslavije i nije moguće iz njega izdvojiti aktivnost samo sarajevskih studenata. Zato ovdje govorimo o tom pokretu uopće, pominjujući posebno one studente koji su došli u Prag sa sarajevskih srednjih škola. Na to Obavezuje postavljeni cilj i okvir ovog zbornika. Iz tih razloga su ostala nepomenuta imena i drugih učesnika tog pokreta, onih aktivista i boraca, koji su imali znatnu ulogu i u praškom pokretu i poslije povratka, u Jugoslaviji i Španiji, u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalistič-

koj izgradnji. To su Marijan Krajačić, Veljko Vlahović, Branko Krsmanović, Ratko Pavlović, Lazar Udovički, te Ivan Jakšić, Ivo Vejvoda, Vojislav Vučković, Marko Perić, Ivanka Moačević, Slobodan škerović, Mirko Kovačević, Ratko Vujović, Rudolf Janhuba, Sigbert Bostijančić, Borka Demić, Ivan Turk, Mirko Horvat i mnogi drugi.

Naši studenti, posebno oni iz Sarajeva i BiH, bili su uglavnom koncentrisani u Pragu. Malo ih je bilo na studijama u Brnu. Tu su bili Boro Jovanović, Časlav Jovanović, Milan Gavrić i dr. Ovdje se ograničavamo na studentski pokret u Pragu.

Revolucionarni pokret jugoslovenskih studenata u Pragu nastao je neposredno poslije prvog svjetskog rata, zajedno s valom posljeratnog revolucionarnog pokreta u svijetu i Jugoslaviji. Zbog inflacije i pada vrijednosti dinara, veliki dio tadašnjih studenata je morao napustiti studije u Čehoslovačkoj. Neki su se politički pasivizirali poslije Obznane i zabrane KPJ. Medu onima koji su ostali u Pragu i produžili aktivnost u pokretu, posebno se isticao Dragiša Mišović. Mišović je završio studije i vratio se u Jugoslaviju 1926. godine.[1]) Tada je u Brnu politički djelovao student Branko Vukelić.[2]) Krajem 1926. i početkom 1927. godine nastalo je kraće zatišje u pokretu naših studenata u Pragu. Pokret ponovo oživljava krajem 1927. godine, postaje veoma aktivan i borben, širi se i na kraju, pred drugi svjetski rat, obuhvata većinu studenata. Iz tog pokreta su izrasli mnogi kadrovi Partije i masovnog antifašističkog pokreta u Jugoslaviji, španski borci, kadrovi narodnooslobodilačkog rata i socijalističke izgradnje. Među učesnicima tog pokreta mogli smo registrovati oko 60 studenata iz Sarajeva, a možda ih je bilo i više. Iz njihovih redova potiču španski borci, prvoborci i borci NOR-a, politički i državni funkcioneri, visoki stručnjaci, profesori univerziteta i drugi.

Uslovi studiranja u Pragu

Naši studenti u Pragu su većinom bili iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, zatim iz Slovenije i Vojvodine. Bili su to i siromašniji studenti, pripadali su srednjem društvenom sloju, pa su njihova sredstva za studije bila skromna. Najviše njih, dolazeći u Prag,

') D Mišović je u Jugoslaviji bio politički veoma aktivan, naročito u svom rodnom mjestu Čačak Prilikom sudske istrage u Beogradu 1939 poginuo je u policijskim kolima

') B. Vukelić je otišao u Pariz 1927, gdje se uključio u sovjetsku obavještajnu službu Bio je upućen sa obavještajcem Zorgeom u Japan U toku drugog svjetskog rata je otkriven i zajedno sa Zorgeom strijeljan

našlo se pred problemima - smještaj, ishrana, takse za studije, dozvola za studije u inostranstvu, pasoš i njegovo produžavanje svake godine, a poslije svršetka studija, i nostrifikacija diplome. Velika ekonomska kriza, koja je počela 1929. godine i produžila se do 1933. godine, prešla je u ekonomsku recesiju. Kurs dinara u odnosu na češku krunu je opao. Sve to je otežavalo redovno primanje sredstava za studije iz Jugoslavije i pogoršalo materijalnu situaciju naših studenata. Kako je većina njih bila i inače opoziciono raspoložena prema beogradskom režimu, šikaniranje i ekonomske teškoće, medu našim studentima u Pragu stvorili su pogodan teren za opozicioni i revolucionarni politički pokret protiv režima u Jugoslaviji, naročito poslije proglašenja šestojanuarske diktature 1929._godine.

Studenti su organizovali svoja potporna društva »Zadrugu hrvatskih akademičara«, »Zadrugu akademičara iz Srbije, Crne Gore i Boke Kotorske«, »Slovensku dijašku zadrugu«, »Zadrugu akademičara iz Dalmacije«. Ove zadruge su dobijale sredstva iz zemlje, a nešto i iz čeških fondova.[3]) U Pragu je tada postojala »Čehoslovačko-jugoslovenska liga«, organizovana da razvija jugoslovensko-čehoslovačku saradnju. Ona je pomagala i jugoslovenske studente. Postojali su Masarikov fond i drugi izvori iz kojih se davala pomoć našim studentima. Posebno olakšanje za studente bio je smještaj u studentskom domu »Jugoslovenski kolež«. Bila je to neugledna prizemna montažna zgrada na Letnoj, uvijek puna, pa je povremeno i sala za učenje bila ispunjena krevetima. Kasnije, 1934. godine, sagrađen je studentski dom kralja Aleksandra, nazvan »Aleksandrova kolej«. Postojale su i studentske menze, ali najveći broj naših studenata se hranio i okupljao u čehoslovačkom studentskom domu »Strakova akademija«.

Poslanstvo je imalo veliki uticaj na to kome dati češke ili naše stipendije i razne vrste pomoći, a kome će biti ukinute. Dijelilo je studente na lojalne, režimske i antirežimske, na one koji su prihvatili i one koji nisu prihvatili njegovu politiku, one koji su studirali na češkoj i one koji na njemačkoj tehnici. Poslanstvo je tim htjelo obezbijediti svoj uticaj na studente i držati ih u pokornosti. Postiglo je, međutim, obrnuto - revolt studenata protiv takve politike i načina rada.

Naši studenti su imali svoja društva - Akademsko društvo »Jugoslavija«, Društvo jugoslovenskih tehničara i Akademski klub »Matija Gubec«. Kasnije je osnovano Društvo jugoslovenskih

[5]) I bosanskohercegovački studenti su jedno vrijeme imali svoju zadrugu, ali pošto zadruga nije dobijala pomoć iz zemlje, to su je likvidirali

agrikulturnih tehničara. Studenti iz Sarajeva i BiH bili su veoma aktivni u ovim studentskim društvima.

U Pragu je na studijama bilo prosječno preko 200 studenata iz Jugoslavije. Većina njih, preko 150, studirala je tehniku, a ostali su bili studenti medicine, slavistike, muzike i dr. Naši studenti dolazili su u Prag iz zemlje policijskog režima, zaostalih kapitalističkih društvenih odnosa, s veoma skučenim društvenim, političkim i kulturnim životom. Rijetko koji od njih je imao mogućnost da čita marksističku literaturu i da bude u vezi s radničkim pokretom. Dolazeći u Prag, dio njih je bio politički neutralan. Veći dio su činile pristalice ili simpatizeri pojedinih građanskih partija, a bilo je i izrazitih jugoslovenskih nacionalista, onih koji su bili za režim, »za kralja i otadžbinu«.

Društveno-politički uslovi

Čehoslovačka je bila jedna od najrazvijenijih zemalja Evrope, s naprednom demokratijom, razvijenim revolucionarnim radničkim pokretom i legalnom Komunističkom partijom. Dolazili su do izražaja mnogobrojni napredni i revolucionarno orijentisani intelektualci - političari, publicisti, novinari, naučnici, radnici, književnici. Nivo štampe i publicistike bio je visok. Marksistička literatura i komunistička štampa Čehoslovačke, a i iz drugih zemalja, uključujući i Sovjetski Savez, bili su studentima dostupni, pa i ilegalna štampa i literatura Komunističke partije Jugoslavije. U susjednoj zemlji, u Njemačkoj, tada je bio najjači revolucionarni radnički pokret u Evropi. Naši studenti, posebno tehničari, od stranih jezika najčešće su znali njemački, pa su mogli slijediti taj pokret preko njegove štampe i literature. Sva ta bogata čehoslovačka i inostrana literatura i štampa bila je na raspolaganju studentima u studentskim i gradskim čitaonicama i bibliotekama.

U Pragu je tada bio razvijen i aktivan revolucionarni studentski pokret. Pored Čeha i Slovaka, bili su dobro organizovani Bugari, Poljaci i neki studenti iz Besarabije. Veoma razvijene studentske društvene ustanove - menze i restorani, čitaonice, studentski klubovi, davale su velike mogućnosti za društvenu i političku aktivnost i međusobno povezivanje studenta. U Pragu su u tom periodu boravili ili su se povremeno zadržavali naši istaknuti politički emigranti Vladimir Čopić, Milan Gorkić, Rade Vujović, Mustafa Golubić, Boris Kidrič, Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), Rodoljub Čolaković, Ivan Krndelj i drugi, a od građanske opozicije Svetozar Pribićević.

Ekonomska i politička kriza u Jugoslaviji, ubistva u Skupštini 1928. godine, proglašavanje diktature 1929, politički progoni i bijeli teror, ubistvo Dure Dakovića, studentski pokret i drugi događaji u našoj zemlji, zatim svjetska ekonomska kriza, revolucionarni radnički pokret u svijetu, razvitak Sovjetskog Saveza i dr., pobudili su interes među našim studentima za društvena i politička pitanja, a u Pragu su bile velike mogućnosti da se o njima čuje, čita i diskutuje. Tim mogućnostima su se naši studenti i koristili.

Jugoslovenske vlasti preko svoga poslanstva u Pragu, nastojale su da studentima iz Jugoslavije nametnu svoj politički režim, da ih uključe u svoju politiku i suzbiju svaku drugu političku aktivnost, posebno njihovo uključivanje u revolucionarni radnički pokret. Za antirežimsku političku aktivnost studenti su odgovarali u Jugoslaviji dolazeći pod udar Zakona o zaštiti države. Jugoslovensko poslanstvo je u tome sarađivalo i s češkom policijom.

Češke vlasti nisu mogle otvoreno sprečavati organizovanje i političku aktivnost naših studenata, jer bi to bilo u sukobu s njihovim ustavom i zakonima. Zato su se koristile zakonskim formalnostima. Studenti su svoja društva, pa i svaku skupštinu, morali prijaviti policiji, dajući statut i program društva, odnosno dnevni red skupštine. Zbog jugoslovenskih vlasti u zemlji i njihovog poslanstva, nisu mogli tačnije navoditi politički program društva i okvire političke aktivnosti. To je policija koristila pozivajući ih na odgovornost zbog izlaženja iz okvira programa i statuta, odnosno dnevnog reda. Često je dolazilo do oštrih diskusija s režimskim studentima, a policija je to smatrala kršenjem javnog reda i mira. Za borbu protiv jugoslovenskih revolucionarnih studenata bio je do 1934. godine posebno zadužen prosvjetni inspektor u poslanstvu dr Dragutin Prohaska. Bio je instrument jugoslovenske policije, sarađivao i s češkom, imao svoje douškivače i organizovao akcije režimskih studenata.

U tim uslovima bilo je neophodno, pored koriščenja legalnih mogućnosti za politički rad i za stvaranje legalnih organizacija, stvarati ilegalnu revolucionarnu organizaciju i razvijati ilegalni rad, posebno kad se radilo o partijskom radu i pomaganju rada CK KPJ.

Ilegalni rad

U 1927. godini u Pragu je djelovala jedna ilegalna partijska organizacija naših stariji;, aiudenata, u kojoj su bili Nebojša Ma-

rinković,[4]) Josip Šarac, Zvonko Kavurić i Pavle Koporčić. U tu grupu su se 1927. godine uključili mlađi studenti - Miron Demić, Marijan Krajačić, Muhamed Kadić, Dragan Miler, Vlajko Begović i Vaso Todorović. Nešto kasnije su s Univerziteta u Brnu došli i pridružili se ovoj grupi - Zora Gavrić i Branko Popović, te Adela Bohunicka iz Njemačke. Demić, Kadić, Begović i Todorović su došli iz Sarajeva, a Gavrić i Popović iz Tuzle. Miler se rodio u Bosni, ali je došao iz Osijeka. Tako je nastala grupa komunista i komunističkih omladinaca koja je organizovala i vodila ilegalni i legalni politički rad medu jugoslovenskim studentima u Pragu. Pojedini članovi ove grupe su poslije svršetka studija odlazili iz Praga, drugi su zbog političke aktivnosti prognani iz Čehoslovačke, a u rukovodeću grupu su dolazili novi ljudi.

Medu njima su bili i drugovi iz sarajevskih škola: Rade Ukropina, Nikola Galić, Elijas Engel, Franjo Huša, Emanuel Šamanek, Agan Bostandžić i drugi. Ova ilegalna grupa je bila vezana za CK KP Čehoslovačke i s partijskom organizacijom na Univerzitetu (KOSTUFRA) i s CK Komunističke partije Jugoslavije. Oko te ilegalne grupe, koja je bila rukovodeća grupa, organizovane su grupe studenata, nazvane »marksističke grupe«. U grupi je bilo obično po 5 studenata, od kojih je jedan bio iz rukovodeće grupe. To su bili aktivisti studentskog revolucionarnog pokreta. Mnogi od njih su kasnije ušli u Partiju. I te grupe su morale biti ilegalne, jer bi za svoj rad odgovarale nakon povratka u Jugoslaviju. Kasnije, kad je osnovan studentski dom »Aleksandrova kolej« 1935 - 1936. oformila se nova rukovodeća partijska grupa u kojoj su bili Ratko Pavlović, Veljko Vlahović, Branko Krsmanović, Lazo Udovički i dr. Ove grupe su ne samo ulazile u vodeći aktiv studentskog revolucionarnog pokreta u Pragu već su mnogi od njih pomagali i ilegalni partijski rad u zemlji.

Oko tih aktivista iz marksističkih grupa postojao je široki krug pristalica i aktivnih učesnika studentskog pokreta. Među aktivistima i učesnicima studentskog pokreta u Pragu bili su mnogobrojni studenti iz Sarajeva. To su, pored pomenutih, Emerik Blum, Marica Kostanjšek, Karlo Kuržatko, Jahiel Finci, Aleksandar Čanik, Oskar Danon, Anton Lufi, Omer Brekalović, Marko Spahić, David Finci, Buba Najer, Milenko Stanišić, Osman Dumišić, Džemal Dautćehajić, Salih Hadžiosmanović, Osman Kapetanović, Ivan Kamikovski, Viktor Ronovski, Leon Kabiljo, Šujica Salom, Čedo Miličevtć, Avdo Kadić, Ahmed Fetahagić, Safet Hadžić, Relja Vasović i drugi. Pored ovih koji su došli iz Sarajeva, među aktivisti-

[4]) Nebojša Marinković je jedan od učesnika u organizovanju atentata na Draškovića 1921, godine. Živio je u inostranstvu kao politički emigrant.

ma su bili i drugovi iz drugih mjesta BiH: Fazlija Alikalfić (Mostar), Lazo Latinović i Tahira Hadžihalilović (Banja Luka) i dr.

Krug pripadnika studentskog pokreta u Pragu bio je mnogo širi i iz Sarajeva su bili studenti: Ivan Moravec, Jaroslav Cerni, Josip Prela, Desimir Cvjetković, Hrvoje Divković, Nenad Radošević, Benjamin Pinto, Milenko Krstić, Kazimir Boras, Reut Kadić, Matija Prikril, Ranko Trifković, Viktor Kralik, Dragan Milinović, Milivoje Marijanović, Nikola Baždar i drugi.

Politički rad revolucionarnih jugoslovenskih studenata u Pragu išao je na više kolosijeka - pomoć CK KPJ i partijskom radu u zemlji, djelovanje protiv monarho-fašističke diktature među jugoslovenskim studentima u Pragu i u češkoj javnosti, te akcija za ostvarenje konkretnih zahtjeva naših studenata. Na tom poslu su bili posebno aktivni Marijan Krajačić, Muhamed Kadić, Miron Demić i Dragan Miler. Kasnije su to bili Ratko Pavlović, Veljko Vlahović, Branko Krsmanović i Lazo Udovički.

Dio članova rukovodeće grupe sačinjavao je Pomoćnu grupu CK KPJ, koji je tada bio u inostranstvu. Pomagali su održavanje veza CK sa zemljom, prenosili su direktive, instrukcije, ilegalnu štampu i literaturu, donosili iz zemlje izvještaje i materijale partijskih organizacija, uspostavljali prekinute veze i pomagali organizovanje razvijenih partijskih organizacija. Od sarajevskih studenata na tom poslu do 1933. godine posebno je radio Vlajko Begović. Zora Gavrić je najduže radila i bila aktivna na svim sektorima djelovanja našeg pokreta.

U 1934. godini, dio tehnike CK prebačen je u Prag, gdje je štampan i centralni organ CK KPJ »Proleter«. Rukovodioci tehnike CK bili su Nikola Galić, Franjo Huša, Rade Ukropina, a zatim Ivan Jakšić.[5]) Za prenos »Proletera«, druge štampe i literature korišteni su često ne samo članovi marksističkih grupa već i simpatizeri, pa i češki studenti koji su išli u Jugoslaviju na odmor kao turisti. Nosili su kofere s duplim dnom i druga kamuflirana pakovanja. Praški studenti dolazeći u svoj kraj prilikom semestarskog i godišnjeg raspusta, vršili su politički uticaj individualnom aktivnošću, uključujući se u opozicione grupe i društva.

Rukovodeća grupa bila je i operativna veza CK KPJ s CK KP Čehoslovačke, s komunističkom grupom u parlamentu i češkom lijevom štampom, angažujući ih da pomognu borbu KPJ protiv

[s]) I Jakšić je iz Vojvodine, unuk pjesnika Đure Jakšića, U španskom ratu je bio komesar protuavionske baterije. Vrativši se u Jugoslaviju, uključio se u NOR 1941, godine u Bosni Bio s Čičom na Romaniji, a zatim komesar Pračanskog bataljona. Poginuo je početkom 1942 na putu za Vrhovni štab koji je bio u Foči.

diktature u zemlji. Sarađivala je s čehoslovačkom studentskom komunističkom organizacijom na Univerzitetu i sa balkanskim revolucionarnim studentskim organizacijama. Pomagala je rad naše građanske opozicije i sarađivala sa Svetozarom Pribićevićem, jednim od vođa građanske opozicije, dok je on živio i radio u Pragu kao politički emigrant. Zatim je pomagala i rad lijevo orijentisane Ujedinjene revolucionarne omladine koja je 1931. godine u zemlji ilegalno organizovana. Cijela ta aktivnost morala je biti organizovana ilegalno i u njoj je učestvovao dio naših organizovanih studenata.

Legalni politički rad i studentska društva

Legalna politička aktivnost bila je mnogo obimnija, raznovrsnija i obuhvatala je većinu naših studenata u Pragu. Vođena je jedna veoma elastična politika - na široj demokratskoj osnovi, okupljajući oko komunista i druge opozicione i demokratske studente. Stvaran je zajednički front u borbi za interese i zahtjeve studenata, protiv režima u Jugoslaviji i djelovanja njegove eksposIture u Pragu - jugoslovenskog poslanstva.

U političkoj orijentaciji CK KPJ, jedno vrijeme (1929-1934), dolazile su do izražaja i sektaške tendencije, posebno u vezi s kursom na oružani ustanak. Naša partijska studentska organizacija u Pragu slijedila je tada tu političku orijentaciju, pomažući rad Partije u zemlji, a i donekle u ilegalnom radu u Pragu. Međutim, radeći među studentima i koristeći čehoslovačku građansku demokratiju, razvijala je pokret na širokoj političkoj osnovi, okupljajući sve opozicione studente, istina, u pojedinim stavovima i istupima pojedinaca dolazio je ponekad do izražaja sektaški radikalizam, ali to nije davalo obilježje studentskom pokretu u cjelini.

Studentski pokret u zemlji i jačanje radničkog pokreta i pokreta narodnih masa protiv režima uticali su na jačanje našeg studentskog pokreta u Pragu i razvijanje njegove aktivnosti na široj demokratskoj osnovi. Autoritet KPJ među praškim studentima bio je veliki, posebno kad je KPJ u zemlji razvila masovan rad. Studentski pokret u Pragu dobivao je podršku od CK KPJ, a jačanjem ovog pokreta stvoren je oslonac za rad CK KPJ.

Legalna politička aktivnost odvijala se najviše u studentskim organizacijama - Akademsko društvo »Jugoslavija«, Društvo jugoslovenskih tehničara i Akademski klub »Matija Gubec«, zatim u studentskom domu - Jugoslovenski kolež, a poslije u stu-

dentskom domu »Aleksandrova kolej«, i najzad, u »Strakovoj akademiji« gdje su bili menza i društvene prostorije svin studenata.

Akademsko društvo »Jugoslavija«, reprezentativno društvo jugoslovenskih studenata u Pragu, osnovano je 1919. godine i svaki naš student je mogao biti član. Društvo je imalo zadatak da pomaže studentima u njihovim studijama, da ih povezuje s češkim i slovačkim narodom i upoznaje s njihovom kulturom i njihovim društvenim uređenjem. Jugoslovensko kraljevsko poslanstvo stavilo je, u stvari, to društvo pod svoje pokroviteljstvo, svelo njegovu aktivnost na državne svečanosti, režimske manifestacije i prisustvo oficijelnim priredbama. Organizovani su pokoja čajanka, Badnje veče, proslava Sv. Save i podjela ručka u »Češkom srcu«. Bilo je i organizovanja slabo posjećenih predavanja »uglednih ličnosti«. Preko tog društva su poslanstvo i pojedine češke ustanove davali pomoć studentima lojalnim režimu. Društvo je najviše imalo 160 do 170 članova. Većina njih nisu bili režimski ljudi, ali je uprava društva bila režimska.

Poslanstvo je svim sredstvima nastojalo da uprava društva ne bude u rukama naprednih studenata. Režimski studenti su obezbjeđivali svoju većinu u upravi tim što su iz društva izbacivali najaktivnije napredne studente i na izborima tako obezbjeđivali većinu samo od nekoliko glasova. Napredni studenti su koristili skupštine »Jugoslavije« za postavljanje svojih zahtjeva i za političku borbu. Dugo su vodili borbu da preuzmu upravu, što im je i uspjelo 1935. godine. Za predsjednika je izabran Čedo Miličević. Tada je veoma opao uticaj režimskih studenata i uprava »Jugoslavije« ostala je u našim rukama. U vrijeme španskog rata, 1937. godine, 9 članova uprave društva otišli su s grupom naših studenata u španiju kao dobrovoljci, među njima predsjednik društva Ratko Pavlović, dva potpredsjednika, sekretar i blagajnik. Praška policija i poslanstvo su poslije toga, onemogućili dalji rad društva »Jugoslavije«.

Društvo jugoslovenskih tehničara je imalo do 140 članova - studenata tehnike, i bilo je veoma aktivno. Radilo je na rješavanju problema studenata, pomagalo njihov rad, upoznavalo ih s dostignućima tehnike u Cehoslovačkoj i svijetu, organizovalo stručna predavanja i naučne ekskurzije po Čehoslovačkoj i van njenih granica. U 1927. godini organizovalo je prvu ekskurziju jugoslovenskih studenata u Sovjetski Savez. Ta ekskurzija je imala veliki odjek među našim studentima u Pragu i izazvala živ interes za socijalizam i revolucionarni radnički pokret.

Aktivnost društva na upoznavanju s tehničkim razvojem u svijetu, ostvarivanju neposrednih zahtjeva i prava studenata, prelazila je na kritiku režima i njegove politike u zemlji, te politike

njegovog poslanstva u Pragu, pa i kapitalističkog sistema uopšte. Rukovodstvo Društva jugoslovenskih tehničara bilo je odranije demokratski orijentisano, ali politički neaktivno. Od 1927. godine naša partijska organizacija je razvijala rad u Društvu jugoslovenskih tehničara. Naši ljudi su djelovali u organizaciji i bili članovi uprave, da bi kasnije, od 1931. godine uprava prešla u naše ruke. Izvršni odbor, u kome su bili i studenti iz Sarajeva - F. Alikalfić, predsjednik, S. Hadžiosmanović, sekretar i J. Finci, blagajnik, biran je četiri puta. Do preuzimanja uprave društva »Jugoslavija«, napredni studentski pokret u Pragu imao je svoju širu bazu u Društvu jugoslovenskih tehničara, ono je bilo njegov oslonac u svim studentskim akcijama.

Članovi DJT imali su veliku ulogu pri »osvajanju« AD »Jugoslavija«. Poslanstvo je pokušavalo nekoliko puta da suzbije njihovu antirežimsku i antifašističku aktivnost, ali nije uspjelo.

Akademski klub »Matija Gubec« su organizovale 1928. godine pristalice Radićeve Hrvatske seljačke stranke, s ciljem ekonomskog, društveno-političkog i kulturnog obrazovanja studenata. Kada je u martu 1928. Stjepan Radić bio u Pragu, održao je predavanje u klubu »Matija Gubec« o situaciji u Jugoslaviji. Svojim predavanjem, opozicionim stavom i kontaktom sa studentima pridobio je njihove simpatije. Klubu su pristupili i lijevo orijentisani studenti, koji nisu bili pristalice Radićeve partije, pa ni Hrvati. Oni su u klub unijeli veću aktivnost i izrazitiju antirežimsku politiku. Atentat u Skupštini 1928. i kasnije proglašenje diktature, 1929. godine, aktivira rad kluba »Matija Gubec« i on oko sebe okuplja opozicione studente iz Jugoslavije svih nacionalnosti. Saradivao je s opozicionim balkanskim studentima, posebno s Bugarima. Komunisti i pripadnici marksističkih grupa, kao članovi kluba, bili su pokretači te aktivnosti. Poslanstvo Jugoslavije je 1929. godine ppvelo akciju protiv kluba »Matija Gubec« , optužilo ga za revolucionarnost i zaplijenilo njegovu biblioteku u kojoj je bilo i sovjetske literature. Tada su se radićevci pasivizirali u klubu, a naši su preuzeli upravu. Od tada je taj klub bio stalno pod našim rukovodstvom. Poslije predsjednika kluba Ive Perina, pristalice HSS, predsjednici kluba bili su komunisti - Marijan Krajačić, Muhamed Kadić, Franjo Huša, Rade Ukropina i Nikola Petrovič. »Matija Gubec« je postao legalna politička organizacija jugoslovenskih revolucionarnih studenata u Pragu.

U klubu »Matija Gubec« su redovno održavana predavanja i diskusije, koji su služili za marksističko političko obrazovanje studenata. Obrađivana su teoretska pitanja i aktuelni društveno-politički problemi naše zemlje i svijeta. Bila su to predavanja iz osnovnih pitanja marksizma i aktuelnih društveno-političkih pita-

nja, kao: osnove naučnog socijalizma, istorija socijalizma, dijalektički i istorijski materijalizam, ekonomska i opća kriza kapitalizma, nacionalno pitanje, agrarno pitanje, o religiji, stambeno pitanje, ekonomska situacija u Jugoslaviji, itd,; zatim predavanja o savremenoj nauci, kulturi, muzici, slikarstvu i dr. Pored ovih predavanja i diskusija, na koja je pristup bio slobodan za sve studente, organizovane su zajedničke posjete predavanjima istaknutih čeških političkih, naučnih i kulturnih radnika, gledanje avangardnih filmova, posjete pozorištima, slikarskim izložbama, zatim su organizovani zajednički izleti u okolinu Praga. Početkom školske godine prihvatani su novi studenti, pomagalo im se da se smjeste, upišu na fakultete i snađu u Pragu, a istovremeno su uključivani i u društvenu, političku i kulturnu aktivnost.

Klub »Matija Gubec« je organizovao političke akcije protiv reakcionarnog djelovanja jugoslovenskog poslanstva među studentima i politike režima u Jugoslaviji, te razvijao saradnju i solidarnost sa studentskim pokretom u zemlji. Politiku i cijelu aktivnost kluba »Matija Gubec« vodila je naša partijska organizacija. Članstvo u ovom klubu bilo je pod prismotrom praške policije, svim predavanjima i sastancima prisustvovao je policijski referent.

Zato broj članova nije bio veliki i kretao se između 40 i 50, ali na predavanja i akcije dolazili su i oni koji nisu bili članovi. Aktivnost Akademskog kluba »Matija Gubec«, češke vlasti su zabranile na intervenciju jugoslovenske vlade i poslanstva u oktobru 1935. godine, pod izgovorom da se bavio političkom aktivnošću koja prelazi okvire programa rada kluba i da svojom aktivnošću remeti javni red i mir. Međutim, produžen je rad na marksističkom teoretskom i političkom obrazovanju. Takvi skupovi održavani su u češkim studentskim društvenim prostorijama ili separeima kafana, a predstavljani su kao drugarski sastanci.

Od potpornih studentskih društava u početku, do 1935. godine, samo je Zadruga hrvatskih akademičara bila politički aktivna i uključivala se u akcije naprednih studenata. Tome su posebno doprinijeli komunisti u zadruzi: M. Janković, I. Ropac, J. Brusić i dr. Kasnije se u političku aktivnost uključuju i druga potporna društva.

Studentski dom - »Jugoslovenski kolež« na Letnoj podignut je za studente koji su trebali da rade na liniji bratimljenja čehoslovačke i jugoslovenske buržoazije. To je trebalo da obezbijedi i dr Prohaska, koji je bio upravnik doma i sam stanovao u njemu. Međutim, dom je postao baza studentskog pokreta. U 1934. godini podignut je novi studentski dom, dom kralja Aleksandra, nazvan »Aleksandrova kolej«, u koji je trebalo da uđu samo stu-

denti lojalni jugoslovenskom režimu. U domu je zabranjena politička aktivnost i političko organizovanje. Zato su studenti dom nazvali »Kasarna kralja Aleksandra«. Osnivač doma bio je Petr Zenkl, predsjednik Čehoslovačko-jugoslovenske lige i jedan od vodećih čeških političara.[6]) Samo dio studenata iz pokreta uspio se u početku uvući u novi dom. Ubrzo je pokret imao većinu, studenti su izvojevali studentsku samoupravu u domu. Dom je postao novi centar revolucionarnog pokreta.

Šire akcije studenata za njihove konkretne zahtjeve, kao i pojedine političke akcije, najčešće su organizovala zajednički društva »Matija Gubec« i Društvo jugoslovenskih tehničara. Kad je »Matija Gubec« zabranjen, uprava »Jugoslavije« je prešla u naše ruke i postala jedan od organizatora studentskih akcija. Međutim, za pojedine političke akcije stvaran je poseban nelegalni odbor.

Političke akcije studentskog pokreta

Akcije studenata vezane za njihov materijalni položaj, protiv šikaniranja oko dozvole za studije i produžavanje pasoša, protiv izbacivanja pojedinaca i grupa iz studentskog doma, miješale su se s borbom za pravo slobodne političke aktivnosti u Pragu, za slobodu sastajanja, iznošenja svoga mišljenja i protiv policijskog režima koji je zavodila ambasada, posebno dr Prohaska. U jednom policijskom zapisniku sa skupštine kluba »Matija Gubec« ostale su zapisane riječi Mirona Demića:

»Društvo (Matija Gubec) nikada neće ustupiti i nikada neće kapitulirati pred dr Prohaskom, koji je čisti policijski ekspert, koji studente denuncira, vrši neopravdane premetačine, propisuje šta jugoslovenski student smije da čita i s kim smije da ima veze« (Predsjedništvo policijske uprave u Pragu, č. 17074/31).

Jednom prilikom, kad jugoslovenski poslanik nije htio da primi delegaciju jugoslovenskih studenata, oko 50 studenata je silom ušlo u poslanstvo da protestira protiv rada dr Prohaske i politike poslanstva. Poslanstvo je pozvalo policiju da izbaci studente.

Političke akcije su vodene i protiv diktatorskog režima i njegove politike u Jugoslaviji. Čehoslovačka vlada, vezana sJugoslavijom ekonomskim interesima i savezništvom u Maloj antanti,

') Zenkl je bio jedan od voda, a poslije i predsjednik Benešove partije.

podržavala je diktaturu kralja Aleksandra, opravdavajući je nužnošću, i nazivala je »prosvećenom diktaturom«. Da navedemo samo neke od mnogobrojnih studentskih protivrežimskih i antifašističkih akcija: više akcija protiv progona, zatvaranja, mučenja i suđenja političkim »krivcima« u Jugoslaviji i protiv postupaka sa političkim osuđenicima u zatvorima; povodom godišnjice ubistva Dure Dakovića; povodom proglašenja Oktroisanog ustava 1931; povodom policijskog pucanja i ubistva na Beogradskom univerzitetu; povodom suđenja dr V. Mačeku, predsjedniku Hrvatske seljačke stranke; povodom dolaska u Prag i predavanja Živka Topalovića. Prilikom svesokolskog sleta u Pragu, jula 1932. godine, aktivisti našeg studentskog pokreta podijelili su oko 2 000 letaka CK KPJ među pripadnicima sokolske organizacije i posjetiocima sleta iz Jugoslavije, uspostavili veze i održali sastanke sa sokolima (Priličan broj učesnika sleta prenio je u zemlju partijske letke, štampu i iiteraturu.)

Održano je više protestnih skupština i demonstracija solidarnosti s borbom beogradskih, zagrebačkih i ljubljanskih studenata; zatim povodom štrajka glađu političkih zatvorenika u Sremskoj Mitrovici; povodom zatvaranja 50 ljubljanskih studenata; protiv suđenja Dimitrovu na Lajpciškom procesu; protiv suđenja Rakošiju u Budimpešti; protiv zatvaranja u koncentracione logore političkih i kulturnih radnika u Jugoslaviji, itd. Za ove političke akcije korišćeni su i istaknuti češki i slovački naučni i kulturni radnici, pravnici, političari, kao dr Zdenjek Nejedli, dr Teodor Bartošek, prof. dr Krejči, dr Ivan Sekanina, dr Hubert Ripka, poslanici u parlamentu, novinari i drugi. Ove akcije jugoslovenskih studenata podržavali su i drugi revolucionarni studenti Praškog univerziteta.

Za načine vođenja političkih akcija, zanimljivi su sljedeći primjeri: u Pragu 1936. godine sahranjen je Svetozar Pribićević, predsjednik Samostalne demokratske stranke i potpredsjednik Seljačko-demokratske koalicije. Sahrani je prisustvovala i delegacija građanske opozicije iz Jugoslavije. Među njima su bili dr Srđan Budisavljević, arhimandrit Valerijan Pribićević i Savo Kosanović. Naši studenti su demonstrativno odali počast Pribićeviću nä odru. Ratko Pavlović je održao govor, a po odluci CK KPJ na odar je položen i vijenac KPJ. Povodom toga, na zahtjev poslanstva, policija je pokrenula kazneni postupak protiv naših studenata. Grupa čeških političara je toga dana pozvala na svečanu večeru delegaciju iz Jugoslavije. Međutim, delegacija je izjavila da neće doći na večeru ukoliko se ne obustavi maltretiranje studenata, pa je i obustavljeno

Jugoslovenske vlasti i njihovo poslanstvo u Pragu često su upozoravali čehoslovačko ministarstvo unutrašnjih poslova na »komunističku« aktivnost jugoslovenskih studenata, denuncirali su njihov klub »Matija Gubec« i pojedince, tvrdili da je dom jugoslovenskih studenata »gnijezdo boljševizma«, da studenti imaju tajne veze s Moskvom. Tražili su suzbijanje studentskog revolucionarnog pokreta zajedničkom akcijom. Mjere koje su primjenjivane protiv studenata bile su ukidanje povlastica, izbacivanje iz studentskog doma, oduzimanje dozvole za studije, uskraćivanje produženja pasoša, pozivanje na saslušanje u poslanstvo i na češku policiju, premetačine u stanu, stavljanje pod policijski nadzor, policijski zatvor, sudska istraga, suđenje i izbacivanje iz Čehoslovačke. Medu onima koji su zatvarani, stavljani pod istragu i izbačeni iz Čehoslovačke bili su: Dragan Miler, Miron Demić, Marijan Krajačić, Muhamed Kadić, Emerik Blum, Ivan Jakšić, Milenko Stanišić i dr. Vlajko Begović je izbačen iz Čehoslovačke »zauvijek«, na osnovu suđenja u Jugoslaviji. Zora Gavrić je bila zatvorena i doneseno je rješenje o njenom izbacivanju iz ČSR, ali, ona se na brzinu formalno udala za češkog partijskog tunkcionera Vanera, pa je ostala u Pragu kao češka građanka »pani Vaner« i produžila svoju političku aktivnost.

Širenje i jačanje studentskog pokreta

Od 1935. godine naš studentski pokret u Pragu dobiva na širini i jača svoje pozicije. Poslije VII kongresa Kominterne i uzimanja orijentacije na borbu za demokratiju, protiv fašističke opasnosti i rata, politička aktivnost i čehoslovačke i naše komunističke partije postavljena je na širu osnovu. To je stvorilo još veće mogućnosti za aktivnost našeg studentskog pokreta u Pragu. Pored Društva jugoslovenskih tehničara, uprava i velika većina članstva Akademskog društva »Jugoslavija« pripadali su studentskom pokretu. Predsjednik društva bio je tada Ratko Pavlović, jedan od rukovodilaca partijske organizacije. I u studentskom domu »Aleksandrova kolej« gdje je bilo 120 naših studenata, većina se priključila pokretu. Studenti su sami birali svoj upravni odbor koji ih je predstavljao u kuratorijumu studentskog doma. Predsjednik upravnog odbora bio je Milenko Stanišić, zatim Čedo Miličević.

Pored ilegalnog partijskog rada, koji je sada imao još jedan partijski i omladinski centar u domu i u čijem rukovodstvu su bili mladi ljudi, koji su zamijenili one koji su otišli iz Praga ili bili izbačeni, razvio se legalni politički rad. Novi mladi kadrovi znatno

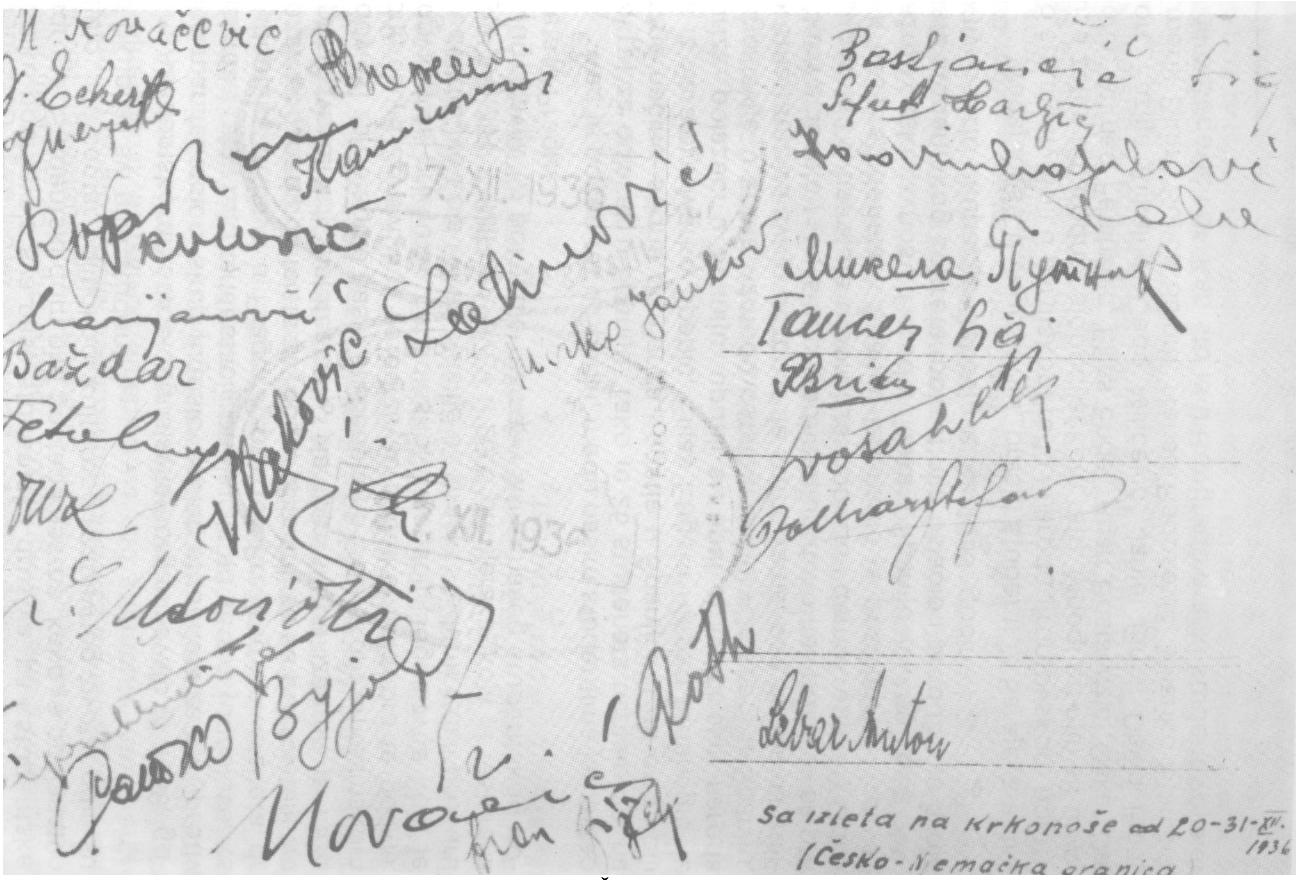
su proširili partijsku i omladinsku organizaciju. Politička orijentacija je bila ujedinjavanje demokratskih snaga u borbi za slobodu i demokratiju, protiv fašizma i rata. Češke vlasti, pa i poslanstvo, teško su se mogle suprotstaviti takvoj politici, pogotovo kad su tu politiku podržavala sva naša studentska društva, pa i studentske zadruge. Studentski dom nije postao kasarna, kako je poslanstvo htjelo, već centar političkog, kulturnog i zabavnog života, gdje su se okupljali svi naši studenti.

Akademsko društvo »Jugoslavija« organizovalo je 1936. godine manifestacioni skup jugoslovenskih studenata za mir, protiv fašizma i rata. Toj manifestaciji priključila su se sva jugoslovenka studentska društva u Pragu. Prorektor Praškog univerziteta dr Kozak i poznati publicista dr Ripka, prihvatili su se pokroviteljstva i prisustvovali toj manifestaciji. Na tom skupu izabran je Lazo Udovički za delegata naših studenata na Svjetskom omladinskom kongresu u Ženevi, koji se održavao početkom oktobra te godine Udovički se priključio omladinskoj delegaciji Jugoslavije koju je predvodio Ivo Lola Ribar. Poslije su praški studenti izdali brošuru »SVI ZA MIR - MIR ZA SVE« u 2000 primjeraka, koja je rasturana u Jugoslaviji. To pokazuje razmah i širinu našeg studentskog pokreta u Pragu.

Kad je počeo rat u Španiji, medu našim studentima je nastao pokret za odlazak u Španiju. Tako je 25 studenata uspjelo da, na razne načine, stigne do Pariza i odatle u Španiju. U toj grupi bili su iz Sarajeva Marko Spahić, Elijas Engel i Ahmed Fetahagić. Iz Pariza, polazeći u Španiju, uputili su apel omladini svih naroda Jugoslavije u kome, između ostalog, stoji: »Odlazeći u Španiju, mi smatramo za svoju dužnost da svima vama, bez obzira na političku, nacionalnu i versku pripadnost, uputimo naš pozdrav sa porukom da i vi ustrajete u borbi za slobodu i demokratiju.«[7]) Odlazak naših studenata u Španiju iznenadio je poslanstvo i izazvao pažnju češke javnosti. Pored odlaska u Španiju velikog dijela aktivista studentskog pokreta, pokret nije oslabio i produžio je svoju aktivnost do okupacije Čehoslovačke 1939. godine.

Vraćajući se u Jugoslaviju, praški studenti iz Sarajeva aktivno su učestvovali u partijskom radu i narodnofrontovskom pokretu, a zatim u narodnooslobodilačkom ratu. Mnogi od njih su prvoborci: Ahmed Fetahagić, Elijas Engel, Agan Bostandžić, Oskar Danon, Fazlija Alikalfić, Čedo Miličević, Jahiel Finci, David Finci, Emerik Blum, Šujica Salom, Nenad Radošević, Milenko Stanišić, Vlajko Begović i dr. Kao što je u Beogradu praški student Vojislav

') »Španija", I knjiga, strana 382, Beograd, 1971

Sa izleta praških studenata decembra 1936, pred odlazak u Španiju

Vučković bio organizator kulturne aktivnosti revolucionarnog pokreta, tako su i u Saraievu praški studenti Oskar Danon, J. Finci, E. Samanek, S. Salom i dr., razvili aktivnost organizujući društvo »Kolegijum artistikum«. Iz Praga prognani studenti, Miron Demić, Muhamed Kadić i Vlajko Begović radili su kao organizatori pokreta naših radnika i studenata u Francuskoj i Belgiji, a zatim su se Demić i Begović, u vrijeme španskog rata, uključili u internacionalne brigade.

Jugoslovenski studentski pokret u Pragu razvio se od male grupe partijskih aktivista, u široki studentski, demokratski, opozicioni i revolucionarni pokret. On je mobilisao i organizovao studente na rješavanje njihovih konkretnih zahtjeva i zajedničkih problema, za odbranu političke slobode i demokratskih prava. Ta orijentacija studenata, neminovno ih je dovela u sukob s režimskom politikom u Jugoslaviji i njegovog poslanstva u Pragu. Svoju borbu naši studenti su vezali s djelovanjem revolucionarnog studentskog pokreta u Pragu, sa studentskim pokretom i radničkim revolucionarnim pokretom u Jugoslaviji. A sve to, ojačalo je naš studentski pokret u Pragu. Dominirao je u društvenom i političkom životu naših praških studenata, pridobio njihovu većinu, pa mu se Kasnije pridružio znatan dio i aktivnih protivnika medu studentima. Prag je bio najjači i najživlji centar naših revolucionarnih studenata u inostranstvu.

Studenti iz Sarajeva imali su veoma veliku ulogu u ovom pokretu u Pragu, posebno u vrijeme njegovog nastajanja i u prvom periodu njegovog djelovanja.

DŽEMIL ŠARAC i ŽIVKO JOŠILO

OD Va DO VIIIa RAZREDA

Maturirali smo juna 1940. godine u Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu. Od 25 daka u našem razredu, petnaestorica su bili politički napredno opredijeljeni omladinci i skojevci. U drugoj polovini avgusta te godine, četvorica su učestvovala na sedmodnevnom skojevskom kursu u šumi Pršljani kod Bugojna.[1]) Do aprilskog rata članovi KPJ su postali: Živko Jošilo, Drago Kapri, Branko Premužić i Džemil Šarac.

Mi smo politički sazrijevali u vrijeme i u okolnostima kada je radnički pokret u Sarajevu, u nekoliko posljednjih predratnih godina, snažno jačao i nadoknađivao duge godine unutrašnjih poteškoća i slabosti.

Prvi put smo počeli da naziremo suštinu imperijalizma i fašističke opasnosti u vrijeme etiopsko-italijanskog rata. Prvi mjeseci građanskog rata u Španiji i tumačenja koja su nam davali stariji drugovi, bili su dovoljni da nas podstaknu na razmišljanja i formiranje, u osnovi realne predstave o fašizmu i njegovim ciljevima, štrajkovi učenika Srednje tehničke škole, decembra 1936. godine, i Medrese, januara 1937. godine, koje su predvodili komunisti, podstakli su već započeto političko diferenciranje u razredu. A opredjeljivalo se u tim godinama prelaza iz dječaštva u mladiće, brzo i sa strašću.

) Zivko Jošilo, Herbert Kraus, Branko Premužić i Džemil Šarac

Uticaj škole nije bio sasvim negativan. Naprotiv, medu profesorima i nastavnicima bilo je komunista i naprednih ljudi (Branko Šotra, Danijel Ozmo, dr Marcel Šnajder, dr Stjepan Tomić, Petar Komnenić, dr Kalmi Baruh, dr Jovan Kršić, i drugi) koji su svako u svom predmetu, borbom za reformu školskog sistema i nastavnog programa, publicističkom i drugom zapaženom javnom aktivnošću, doprinosili progresivnoj idejno-političkoj orijentaciji učenika.

Postali smo redovni posjetioci sastanaka đačke literarne družine. Oduševljavali smo se istupanjima starijih đaka - naprednih omladinaca Draška Stanivukovića*), Pavla Popovića[3]) i drugih. Ti su sastanci privlačili 80-100 pa i više đaka koji su u tijesnoj učionici provodili po nekoliko sati u raspravama ili slušanju rasprava o raznim pitanjima iz oblasti umjetnosti, nauke i politike. Jedno vrijeme smo zalazili u biblioteku Radničke komore, koja je bila u rukama socijaldemokrata, slušali koncerte Radničkog kulturno-umjetničkog društva »Proleter«, pozajmljivali knjige i slušali predavanja socijaloportunista, ali nas ona nisu zadovoljavala. Kasnije smo se povezali s Ratom Dugonjićem. On nas je uveo u organizovani omladinski pokret i SKOJ i dugo je bio i naš rukovodilac.

Čitali smo tada zaista marljivo. Knjige smo nabavljali i dobijali od starijih drugova - đaka i studenata, u Radničkom domu, itd. Počeli smo, kao i mnogi, s Gorkim. Njegova »Mati« nam je otvorila novi svijet, a Pavle Vlasov postao je naš ideal.

Posudili smo u jednoj biblioteci knjigu o Lenjinu, ne znajući da je njen autor Osendovski ultrareakcionar; u svakom slučaju, imali smo koristi i od te knjige — istrgli smo nekoliko Lenjinovih fotografija i vratili knjigu čvrsto vjerujući da poslije toga u njoj nema više ničeg istinitog. Čitali smo »Nolitova« izdanja, svjetske klasike, a od naših pisaca, najviše Krležu. Pratili smo i napredne časopise.

Proučavali smo prvo Buharinovu »Teoriju istorijskog materijalizma«, a zatim Talhajmerov »Uvod u dijalektički materijalizam«, Voljginovo »Marksističko shvatanje istorije«, »Razvitak društva« Filipa Filipovića, a kasnije »Manifest«, materijal sa VII kongresa Komunističke internacionale, djela Fridriha Engelsa, »Istoriju SKP/b/« i drugu literaturu. Segalovu »Političku ekonomiju« izučavao je s nama, kada smo bili u VIII razredu, Miljenko Cvitković.

') Poginuo u narodnooslobodilačkom ratu 1942 godine

[3]) Četnici ga ubili 1942 godine

Knjige smo pozajmljivali pojedinim đacima i poslije smo s njima raspravljali.

Vremenom nam je bilo sve nesnošljivije da u školi slušamo nastavnike koji su branili preživjelo i nenaučno u organizaciji škole i nienom programu, tumačili stvari i pojave uglavnom onako kako to čini teologija i tražili od nas, daka.'da mehanički pamtimo i oponašamo, umjesto da se trudimo da samostalno rasuđujemo. Oni su se upinjali da vaspitaju intelektualce odane i poslušne crkvi i vladajućem režimu. Koristili su se časovima i za to da podstiču šovinizam i vjersku netrpeljivost koja je razdirala i trovala sarajevsku sredinu, glorificirali Franka i fašističke režime u Italiji i Njemačkoj, nastojali da nas ponize karikirajući i neobjektivno oc-. jeniujući naša uvjerenja i ideale. Agresivni rat Italije protiv Etiopije tumačio je, na primjer, profesor Ivan Rendeo »civilizatorskom misijom« Italije na afričkom kormnemu, franKisiičku kontrarevoluciju u Španiji kao odbranu vjere i kulture od »šlosersko-šusterske rulje«, a ulogu Musolinija i Hitlera kao »prirodan razvoj stvari u ljudskom društvu koje mora biti rukovođeno jakim i genijalnim ličnostima«. Ovakvim i sličnim shvatanjima pružali smo otpor i demaskirali smo pred učenicima njihovu fašističku i petokolonašku suštinu.

Ti su ljudi, osobito kada su bili i razredne starješine, tražili striktnu primjenu propisa po kojem su đaci morali nedjeljom, odnosno petkom, prisustvovati obredima u crkvama i džamijama i za svaki izostanak su davali neopravdane časove, što je povlačilo kazne i snižavanje ocjene iz vladanja. Neki nastavnici vjeronauke i popovi: A. Aganović, B. Brale i drugi pozivali su pojedine drugove, prvenstveno one koji su poticali i tzv. građanskih porodica, na razgovore, vršili na njih pritisak da se odreknu progresivnih pogleda i stvarali u školama konfidentske mreže sarađujući s policijom. S povećanjem znanja, rasli su kvalitet i rezultati naše političke aktivnosti. Gotovo svakodnevno rasprave započete u učionici, produžavane su na ulici, u Velikom parku u centru grada, obično na mjestu koje su omladinci zvali - Olimp, i po stanovima. Pripremali smo se za diskusije s klerikalnim i profašističkim elementima, a posebno zato što su te diskusije slušali ostali, politički neopredijeljeni đaci.

Naravno, komunisti su uticali na okolinu ne samo ubjedljivim stavovima nego i svojim visokim moralnim kvalitetima.

Daći su voljeli da saslušaju one koje su cijenili kao čvrste karaktere i dobre drugove i da razmisle o njihovim argumentima. Popularne su bile neke naše akcije kao, na primjer, prikupljanje novčanih priloga u razredu i ubiranje prihoda na zabavnim priredbama radi pomaganja najsiromašnijih drugova. Na časovima isto-

rije, filozofije, a ponekad i vjeronauke i u pismenim radovima iz književnosti, često smo slobodno iznosili svoje poglede. U VII razredu imali smo pismenu temu »Moj najmiliji književnik«. Trećina učenika je pisala o M. Krleži, iako se taj pisac u školama nije izučavao. Dolazilo je do oštrih riječi u raspravama s profesorima profašistima, a posebno s nekim Našoldom iz njemačkog konzulata, koji je držao časove iz njemačke konverzacije. Tom Nijemcu, petokolonašima i defetistima prkosili smo i nošenjem na reverima kaputa jugoslovenske trobojnice s natpisom »Branićemo Zemlju« - to geslo je izražavalo napore komunista na okupljanju svih rodoljuba, a osobito poslije ulaska njemačkih trupa u Austriju, u borbi za nezavisnost zemlje.

Izbori za rukovodstvo đačke literarne družine imali su politički karakter. Obično su postojale dvije liste: progresivne omladine, s jedne strane, i reakcionarnih grupica. medu kojima su se najviše isticali frankovci, Ijotićevci i monarhisti, s druge. Bilo je uopšte pravilo da se velikosrpski, velikohrvatski i muslimanski reakcionarni elementi ujedinjuju - uprkos međusobnoj mržnji i isključivosti - kada je trebalo da se suprotstave akcijama napredne omladine. Na nekoliko nedjelja pred izbore, na početku školske godine, vodila se u gimnaziji ogorčena politička borba. U jesen 1939. godine uticaj i pozicije komunista i napredne omladine uopšte, bili su snažni i zbog toga je djelovanje literarne družine zabranjeno.

Veći broj drugova djelovao je u nekim društvenim i sportskim organizacijama - »Sokolu«, »Skautima«, sportskom klubu »Hajduk« i drugima. Na inicijativu naših drugova koji su bili članovi »Sokola«, formirana je krajem 1937. godine literarna družina u okviru rejonske organizacije Vratnik.[4]) Na prvom sastanku pročitani su prikazi romana E. Tolera »Jedna mladost u Njemačkoj« i E. Nota »Najamna kućerina«. Prikaze je napao Radmilo Grđić, poznati reakcionar i u drugom svjetskom ratu, jedan od rukovodilaca četničkog pokreta u Hercegovini, tako da- nakon toga, nisu mogli više ostati u toj organizaciji.

Nismo ponekad mogli, u periodu 1937 -1938. godina, dokraja da shvatimo potrebu široke platfomre okupljanja svih antifašističkih i demokratskih snaga, potrebu ulaženja u razne društvene sportske i druge organizacije i djelovanja u njima i afirmacije komunista i progresivnih snaga uopšte, kao prirodnih nasljednika svih pozitivnih tekovina nacionalne istorije. Jednog 28. juna, kada

•) Osim drugova iz našeg razreda, u toj su akciji učestvovali Branko **Nedlć** i Uglješa BogunovicJ.

smo se okupljali pred gimnazijom radi prisustvovanja ceremonijalu povodom završetka školske godine, prenesena nam je direktiva da se svi naši drugovi svrstaju u povorku koja je svake godine išla na grobnicu Gavrila Principa i drugova. Sakupili smo se, ali samo zato da se posavjetujemo o tome hoćemo li ili nećemo izvršiti taj zadatak. Argumenti su bili: to je manifestacija u kojoj sudjeluju popovi i oficiri, velikosrpska buržoazija i tu komunistima nije mjesto. Tako smo tada, rezonovali mi, šesnaestogodišnjaci. Iskritikovali su nas već isti dan i obrazložili direktivu. Shvatili smo da smo pogriješili. Na tom prijemu smo razumjeli odnos radničkog pokreta i KPJ prema prošlosti, a posebno prema svemu što je progresivno i vrijedno u istoriji. Počeli smo dublje da razmišljamo o potrebi realnog odnosa prema svim vrijednostima koje su stvorene prije nas i da lakše raspoznajemo i dijelimo suštinsko od sporednog. Iduće smo godine bili medu prvima koji su iza table s natpisom »Demokratska omladina«, išli u povorci ka grobnici heroja »Mlade Bosne«.

U avgustu 1939. godine, kada su SSSR i Njemačka sklopili pakt o nenapadanju, bilo je medu nama dosta pitanja. Stariji drugovi su nam objašnjavali postupak Staljina i sovjetskog rukovodstva. Ipak, za našu orijentaciju i djelovanje najvažnije je bilo to - da je naša partija dosljedno nastavila svoju politiku odbrane 7^mlje od nastupajuće fašističke opasnosti i borbu protiv fašizacije jugoslovenskog društva.

U to vrijeme je dolazilo do rasprava i s pojedinim trockistički i anarhistički orijentisanim omladincima. Neki naši drugovi sudjelovali su u nekoliko ozbiljnih rasprava o takvim gledištima i njihovim nosiocima.^) '

Važan i pogodan oblik okupljanja i aktivnosti omladine bili su izleti u okolinu grada. U proljeće i jesen išli su srednjoškolci, radnici i studenti na Trebević, Crepoljsko, u Kasindol., Vojkoviće, na Vrelo Bosne i Mošćanice i druga mjesta. Na skupovima omladine govorili su stariji drugovi (Pavle Goranin, Rato Dugonjić, Hasan Brkić i dr.) o raznim političkim pitanjima i vodile se rasprave, obično po manjim grupama, učile i pjevale revolucionarne pjesme, izvodili kulturno-zabavni programi i priređivala sportska takmičenja. Na izletima se okupljalo do 100 omladinaca i omladinki, a ponekad i 150 do 200. U ljeto 1938. godine grupa drugova iz

') Posebno je ostao u sjećanju skup u bašti B Draškovića, na kojem su, sem L Frkovića. R Dugonjića. P Goranina, i drugih, sudjelovali iz naše gimnazije i razreda D Kapri i Dž Šarac

našeg razreda logorovala je na Boračkom jezeru.[6]) Izučavali smo marksističku literaturu i djelovali medu seoskom omladinom.

Sastanke smo održavali u stanovima naših drugova u današnjoj Titovoj, Golubića i Sutjeska ulici, u bašti kafane »Kod kanarinca« na Mejtašu i na drugim mjestima. Raspravljalo se o pitanjima iz srednjoškolskog života, predstojećim akcijama, načinu i rezultatu prilaženja pojedinim omladincima i drugim zadacima, o unutrašnjoj i međunarodnoj politici, a često smo na tim i posebnim sastancima proučavali ilegalnu literaturu. Neke materijale, osobito one koje smo morali vraćati u kratkom roku, prepisivao je Herbert Kraus - na svojoj pisaćoj mašini u tri do pet primjeraka. To je bilo dovoljno za potrebe razreda i gimnazije, jer su se ti primjerci pažljivo čuvali i grupno prorađivali. Tako su umnožavani pojedini leci KPJ, glave »Istorije SKP(b)«, materijal sa XVIII kongresa SKP(b) i dr. Poslije prorade, uništavali smo taj materijal ili vraćali drugovima od kojih smo ga dobijali, a pojedine primjerke smo davali radnicima - omladincima, članovima URS-ovih sindikata na Bjelavama i Mejtašu, braći Marlović i drugima. Taj i drugi materijal prenosio je Ž. Jošilo na Alipašin Most i tamo čitao i tumačio seljacima i radnicima, simpatizerima KPJ.

U stanu tipografa Morde Altarca[7]) preuzimali smo radničku i drugu naprednu štampu: »Glas«, glasilo sindikalno organizovanih radnika - izlazilo od aprila 1939. godine do januara 1940; »Naše novine«, organ Stranke radnog naroda, »Radnički tjednik« i dr., i rasturali u gimnaziji, a nekoliko primjeraka i medu radničkom omladinom. Redovno smo rasturali 20-25 primjeraka. Razumije se, broj čitalaca je bio znatno veći. Naš mladi drug Mavro Miki Engel bio je nosilac akcije rasturanja ovih listova medu mlađim đacima.

U demonstracijama radnika, studenata i srednjoškolaca, održanim u septembru 1938. godine u centru grada, povodom tzv. čehoslovačke krize, učestvovalo je osam drugova iz našeg razreda. Demonstranti su se prikupili na širokom prostoru ispred zgrade dnevnika »Jugoslovenska pošta« (danas kafana »Park«) i odatle krenuli ka Hipotekarnoj banci. Na prve povike: »Dolje Hitler!«, »Dolje vlada Milana Stojadinovića!«, »Pomozimo Čehoslovačkoj!«, stigla je policija. Došlo je do gužve. Pod pritiskom mase koja se sklanjala ispred policajaca konjanika, pucala su stakla na izlozima obližnjih radnji. Praštali su udarci pendrecima. Franjo

') Ž. Jošilo, D. Kapri, H. Kraus, R Prašo, B. Premužić, V. Pungarlnik, Dž. Šarac.

') Poginuo u narodnooslobodilačkom ratu 1942 godine

Lešić, učenik našeg razreda, medu prvima je uhapšen, a nekolicina, kao i desetine drugih demonstranata, saslušavana je u Upravi policije na Obali i kažnjena zatvorom ili novčanom globom. Bio je to prvi naš direktan sukob s policijom. Osim svakodnevnih sudara s političkim protivnicima, raznim konzervativnim snagama u školi i van nje, sada smo doživjeli i vatreno krštenje u neposrednom sudaru s policijom. I niko se od naših drugova nije pokolebao. Naprotiv, bilo je to novo kaljenje na revolucionarnom putu za koji smo se opredijelili.

Pred skupštinske izbore 1938. godine, osim toga što smo bili politički aktivni u gimnaziji i medu omladincima van škole, redovno smo učestvovali na opozicionim zborovima i konferencijama u gradu i okolnim selima, dijelili i lijepili proglase i plakate, a skidali i derali vladine, pisali parole po zidovima, sudjelovali ujutro i popodne 11. decembra u sukobima s pristalicama režima i s policijom na Kovačima i kod kafane »Bujrum«, a naveče u velikim antivladinim demonstracijama. Demonstranti, građani i omladina (učestvovali su mnogi koji su očekivali promjenu režima i demokratizaciju zemlje), kretali su se glavnom ulicom i skandirali: »Dolje Je-reza«. Demonstranti su išli nekoliko stotina, metara naprijed, pa se vraćali. Razbili su izlog ispostave režimskog lista »Vreme«. Cjelokupna policija u gradu bila je angažovana u razbijanju demonstranata.

Učešće u tim demonstracijama i drugim političkim akcijama, kao i česti susreti s radnicima komunistima, a posebno s onima s kojima nas je još iz djetinjstva povezivalo drugarstvo (Franjo Budimir, braća Milan i Dušan Miličević, braća Marlović i dr.), pospješivali su naše političko sazrijevanje.

Nekoliko drugova iz našeg razreda sudjelovalo je u proljeće 1940. godine s još nekim skojevcima i naprednim omladincima i omladinkama naše, Druge muške i Ženske gimnazije, u značajnoj akciji preuzimanja redakcije tek pokrenutog srednjoškolskog lista »Mi đaci« i pretvaranja toga lista u glasilo naprednih srednjoškolaca. Jedan od podsticaja na tu akciju bili su razgovori s predstavnicima napredne srednjoškolske omladine iz Beograda, koji su 1939. godine dolazili u Sarajevo da traže saradnju za svoj list »Zora« i da regulišu pitanje rasturanja lista. Sastanak grupe skojevaca iz sarajevskih škola, na kojem je donesena odluka o akciji oko preuzimanja lista i na kom se raspravljalo o daljoj orijentaciji i širenju lista, održan je u stanu D. Kaprija. Omladina je izvanredno primila list, ali je on izazvao zabunu medu reakcionarima i klerikalnim elementima. U martu, aprilu i maju izašla su tri broja, a potom je list zabranjen. Kao uzrok zabrane, školske i državne vlasti isticale su članak Branka Premužića »Sloboda i čovjek« u kojem su

bili parafrazirani poznati stavovi F. Engelsa o slobodi volje, izloženi u »Antidiringu«. Bilo je očigledno da vlasti i reakcionarni krugovi ne mogu trpjeti postojanje i sve veću popularnost jednog naprednog srednjoškolskog lista.

U ljeto 1940. godine, poslije mature,[6]) razišli smo se. Većina se u jesen upisala na univerzitete u Beogradu i Zagrebu i na novootvoreni Poljoprivredno-šumarski fakultet u Sarajevu + uključila u napredni studentski pokret. U zimu te godine, za vrijeme ferija, u sastavu grupe Bosanaca, naprednih studenata iz Zagreba i Beograda, učestvovali smo u kulturnoj i političkoj manifestaciji u bivšem Sokolskom domu, a u aprilu 1941. godine napustili studije, vratili se u rodni grad i priključili partijskim ćelijama i skojevskim aktivima u kojima su djelovali naši drugovi koji su ostali na studijama u Sarajevu.

Dolazile su godine rata i revolucije. I pokazalo se da su politički stavovi i opredjeljenja, zauzeti još u gimnazijskim klupama, bili presudni, gotovo bez izuzetka, za držanje u ratu. Kao borci Narodnooslobodilačke vojske i aktivisti našeg pokreta, poginuli su: Drago Kapri, Dragutin Kordić, Viktor Pungartnik, Mirko Spahić, Tomo Vuković, Faik Pinjo i Jahijel Finci, a učestvovalo je još četrnaest drugova.

•) Nekoliko drugova moralo je 1938-1939. godine promijeniti gimnaziju, ali su i u novoj sredini produžili da djeluju ili su njihove simpatije prema radničkom pokretu, stečene u našem razrednom kolektivu, prerasle u životnu orijentaciju koja ih je dovela u redove aktivista naprednog omladinskog pokreta, a u ratu - u redove boraca narodnooslobodilačkog pokreta

BRANISLAV KRSTIĆ

O BORBI SREDNJOŠKOLSKE OMLADINE I AKTIVNOSTI SKOJ-a*

Period u kome se vrši kvalitativna promjena u radu napredne omladine, može se, slobodno, vezati za 1937. godinu. Suština ovih promjena nije samo u tom da smo, u vremenu o kojem ćemo govoriti, radili bolje, djelovali snažnije, postizali više, već u promjeni »linije« našeg rada, u pobjedi takozvane omladinske linije. Trebalo je prevazići sektaški period djelovanja komunističke omladine, rada u zatvorenim grupama, »konspiriranja«, polemiziranja oko marksističke teorije i široko razviti rad koji će izvirati iz potreba, očekivanja i radosti napredne omladine.

Ovaj period, kad smo izlazili iz »sebe« i ulazili u omladinske mase - revolucionišući ih, prošao je u Sarajevu veoma intenzivno. Svakodnevni »sitni« rezultati ovog perioda, oštre borbe starih i novih shvatanja, veoma često »starih« i »novih« kadrova, danas su gotovo zaboravljeni. Ali, vrijednost pobjede u ovom periodu, bila je zaloga svih budućih uspjeha.

Dva događaja, od kojih svaki, na svoj način ilustruje naš prodor, ostala su mi posebno u sjećanju. Prvi, štrajk na Srednjoj tehničkoj školi imao je veliki odjek među omladinom Sarajeva i uticaj štrajka na naredne aktivnosti i kadrove ove škole. Drugi, to je rad

"Izvod iz sjećanja o radu od 1937 do 1941 godine, koja se nalaze u Istorijskom arhivu Sarajeva

literarnih družina. Najveći ugled imala je literarna družina u I muškoj gimnaziji. Debatni sastanci ovih družina bili su mjesta na kojima su mladi čitali svoje radove, ali su se rasprave o radovima često pretvarale u tribinu na kojoj se javno angažovala napredna omladina. Izbori za uprave literarnih družina bili su burni zato što su, po pravilu, bile predlagane dvije liste kandidata. Sjećam se izbora za upravu literarne družine »Aleksa Šantić« u II muškoj gimnaziji 1937. godine. Jedna lista je nastojala da okupi najprogresivniji dio omladine. Na njoj su bili Ljubo Popović, predsjednik, Risto Besarović, potpredsjednik, Drago Filipović, Zvonko Unger, pisac ovih redova, svi komunistički orijentirani omladinci, kao i poznatiji daći koji su za nekog od od nas bili prijateljski vezani. U prepunoj auli gimnazije moralo se obaviti i drugo glasanje. Izbori su bili naša politička pobjeda.

Izbori za literarne družine u novoj školskoj 1937/38. godini, trebalo je, za razliku od prethodnih godina, da označe zajedničku aktivnost napredne omladine. Naime, septembra 1937. održan je na Kovačićima, iznad stare pivare, sastanak na kome su bili prisutni predstavnici više škola (iz Srednje tehničke škole Stevo Dursun, iz I muške gimnazije Zdravko Pudarić, iz Ženske gimnazije Divna Popović, iz II muške gimnazije Risto Besarović i ja, ali mi ova slika učesnika ne izgleda potpuna). Povod za sastanak bili su ovi izbori.

Školske vlasti su, međutim, nastojale da onemogućuju rad literarnih družina u sarajevskim srednjim školama, upravo zbog njihove »politizacije«, a đaci su u više mahova pokretali pitanje odobravanja njihovog rada, u čemu se, uglavnom, nije uspijevalo.

U borbi za uticaj medu mladim, komunistička omladina je nastojala da okupi najbolje omladince, koji su imali ugled među đacima i koji su se isticali ličnim osobinama. Ličnim druženjem i ubjedivanjem, vodila se dugotrajna borba za svakog pojedinog druga. Takvim radom, komunistička omladina se jasno opredjeljuje za masovni omladinski pokret, ali i za »kadrovsku« političku organizaciju.

U pojedinim školama komunistička omladina se organizuje u, kako smo to kasnije nazivali, aktiv škole. Sastanci aktiva održavaju se povremeno, najčešće povodom neke aktivnosti ili teoretskog rada. Kad su aktivi postali, zbog svoje brojnosti, nepodesni za akciono okupljanje, počelo se sa sastajanjem najaktivnijeg jezgra omladinaca škole, koje smo kasnije nazivali jezgro aktiva škole. To je bio neke vrste sekretarijat aktiva SKOJ[1]a.

Već u školskoj 1938/39. godini postoje u svim srednjim školama u Sarajevu, bez izuzetka, skojevski aktivi, a od 1939/40. u

Srednjoj tehničkoj školi, Prvoj i Drugoj muškoj i Ženskoj gimnaziji i jezgra aktiva. U politički jačim razredima, imali smo skojevske grupe i povjerenike razreda. Uvodi se i plaćanje skojevske članarine. Sastanci skojevskih aktiva postaju brojni, a održavaju se po svim načelima.konspirativnih sastanaka (unaprijed je dogovorena »legalna« tema sastanka, dolazak i razlaz vrši se u malim grupama i si.), u stanovima pojedinih drugova. Posvećeni su objašnjavanju političke situacije i marksističkom obrazovanju, razmatraju rad u školi, a sjećam se i sastanka na kome se tajno birao sekretar skojevskog aktiva škole.

Meduškolska saradnja sve je organizovanija. Stvaranju meduškolskog rukovodstva, kao stalnog oblika meduškolske saradnje i organizacione povezanosti sa SKOJ-em i Partijom, prethode povremeni sastanci meduškolskih aktiva. Ostao mi je u sjećanju sastanak na početku školske 1938/39. godine, održan pod našom stražom, iza Laha. Preko dvadesetak aktivista srednjih škola (sjećam se nekih imena: Stevo Dursun, Slobodan Vuković, Džemo Šarac, Drago Kapri, Živko Jošilo, Mavro Engel, Betika Romano, Mira Kurilić, Paula Zon, Duška Starčević, Risto Besarović, Mirko Bilić, Aleksandar Bričić, Milan Kosovac, Milan Vitas, Jovo Kurilić) sastalo se i na početku ove godine, ali osjećaj je bio sasvim drugačiji nego na sastanku početkom 1937/38. godine. Mi smo već bili organizovana komunistička omladina, koja se dogovarala o svojoj organizaciji, o radu medu omladinom, o Španiji.

Avgusta 1939. godine održava se Peta zemaljska konferencija SKOJ-a, čije nam zaključke objašnjava -Rato Dugonjić na sastanku u stanu porodice Kurilić, a u jesen 1940. i pokrajinsko savjetovanje SKOJ-a za BiH, o kome smo upoznati na sastanku meduškolskog rukovodstva.

Cjelokupna aktivnost i izrastanje napredne omladine u revolucionarnu organizaciju, vezani su sa aktivnim učešćem mladih u razvoju političke situacije kod nas i u svijetu (španski građanski rat 1936-39, izbori za Jugoslovensku skupštinu 1938, češki događaji i Minhenski sporazum 1938. godine, itd.).

U revolucionarnom razvoju omladinskog pokreta, idejno vaspitanje u SKOJ-u ima prvorazredan značaj. Polazni vid ovog vaspitanja bilo je čitanje napredne beletristike iz izdanja »Nolita«, »Epohe« i »Binoze«. Posebno su skojevski aktivisti čitali i obrađivali ilegalnu i polulegalnu literaturu.

Neki od školskih aktiva SKOJ-a imali su svoje ilegalne biblioteke. Knjige iz ovih biblioteka nikada se nisu nalazile na jednom mjestu, nego su stalno bile u cirkulaciji, unutar razreda i između razreda, a rijetki primjerci i između škola. Najpoznatiji bibliotekar

u sarajevskim srednjim školama bio je Jovo Kurilić, koji je vodio biblioteku od preko 150 knjiga. Oni razredi u kojima je SKOJ bio aktivniji, imali su svoje povjerenike za biblioteku, koji su rasturali i radničku i srednjoškolsku štampu. U jednom od aktivnijih razreda II muške gimnazije, bibliotečki povjerenik Boro Komljenović je imao gotovo 20 čitalaca od 30 učenika, a rasturao je i desetak primjeraka »Radničkih novina«. Nešto ranije (1939) rasturan je »Novi srednjoškolac« iz Beograda (Vršca), a početkom 1940. »Polet« iz Zagreba.

Da li, uopšte, treba spominjati da su, u ovakvoj orijentaciji komunističke omladine, opšta kultura i učenje imali bitan značaj. Biti slab dak - to je bila sramota za skojevce. Sjećam se da je mogućnost da jedan od članova školskog jezgra ponavlja razred, bila predmet odlučne rasprave na sastanku jezgra ili da je skojevska grupa jednog razreda organizovala legalnu dopunsku nastavu za slabije učenike razreda - časove koje su držali skojevci: Rusmir Gorušanin (poginuo u partizanima 1942), Milenko Lalić i drugi.

Drugi vid političko-vaspitnog rada, koji je sistematski njegovan, ona su politička predavanja koja je arzao neko od starijih drugova. Ona su obavezno držana na svim našim izletima (kao predavača, sjećam se Hasana Brkića, Pavla Goranina, Rate Dugonjića), zatim u okviru pojedinih aktiva ili su, uz značajne događaje, sazivani posebni politički sastanci.

Sjećam se jednog takvog političkog sastanka koncem septembra 1939. godine, koji je, na jednom skrivenom proplanku idući ka Darivi, uz Miljacku, okupio oko stotinu skojevaca iz radničke, školske i studentske omladine. Objašnjavan je početak II svjetskog rata (napad na Poljsku, objava rata Engleske i Francu^ ke, njemačko-sovjetski sporazum). Ovaj veliki politički skup ostao mi je u posebnom sjećanju, jer sam bio »politički riban« zato što nisam »razumio« njemačko-sovjetski sporazum.

Svake godine evocirali smo sjećanje na »Mladu Bosnu«, čime smo izražavali kontinuitet u slobodarskoj borbi mladih. Nekih godina, to je bilo kolektivno posjećivanje grobova Gavrila Principa i drugova. Jedne godine, bio je to komemorativni skup sa bosanskohercegovačkim studentima iz Beograda, uz horske recitacije, a drugi put je organizovana opšta povorka kroz grad. Mi smo učestvovali sa svojim »ešelonom« u povorci i parolama »Branićemo zemlju«.

Od pojedinih akcija, obnavljam dvije. U sarajevskom kinu »Luksor« prikazivan je 1940. film »Ninočka« sa Gretom Garbo, spretno orijentisan za antisovjetsku propagandu. Skojevci iz više

škola demonstrirali su u toku predstava (vikali, lupali, napuštali salu u toku projekcije, dižući, jedan po jedan, cijeli red), pa je policija trećeg dana intervenisala i pritvorila Jovu Kurilića-i mene. Nasuprot ovome, u Narodnom pozorištu skojevci organizuju masovno učešće omladine na priredbi grupe poznatih naprednih seljaka - književnika (Dragojlo Dudić, Mihovil Pavlek Miškina i drugi).

Politički rad sa omladinom imao je za rezultat omasovljavanje našeg pokreta i primanje u SKOJ. Postupak da bi neko postao »naš«, nije bio ni jednostavan, ni kratak. Trebalo se družiti s drugom iz razreda ili prijateljem dugo vremena, raspravljati o svim pitanjima zajedničkog života, kao i o političkoj situaciji kod nas i u svijetu, »provjeriti« njegovu porodicu, davati mu naprednu literaturu, provjeravati ga u pojedinim akcijama, da bi se član SKOJ-a usudio predložiti svom skojevskom jezgru prijem druga u članstvo SKOJ-a.

Niko nije mogao biti primljen u SKOJ na bazi samo njegove želje. Kada je, po našoj ocjeni, to postao, našem drugu je to saopšteno pozivom na sastanak skojevske grupe ili razgovorom sa članom školskog jezgra. Ulazak u SKOJ shvatili smo kao poistovećivanje »mog« življenja sa »našim« življenjem. Lično poštenje, drugarstvo i skromnost člana SKOJ-a, njegova spremnost na žrtvu, revolucionarna dosljednost, ugled među drugovima i sposobnost da povede mase za sobom (kako smo to onda zvali - masovik), bila su svojstva nad kojima se bdjelo u svakodnevnom vaspitnom radu, u kritici i samokritici na sastancima aktiva. Lični primjer imao je smisao institucije.

Takav rad zahtijevao je marksističku »potkovanost« članova SKOJ-a. Ona se postizala individualnim radom i proradom pojedinih knjiga u grupama (»Komunistički manifest«, Filipović - »Razvitak društva«, Voljgin - »Materijalističko shvatanje istorije«, Segal-»Osnove političke ekonomije«, »Kratki kurs istorije SKP(b)«), kao i posebnim teoretskim sastancima aktiva. To nije bio samo tekući ideološko-politički rad; düg je reći, proučavanje osnova marksističke teorije bilo je bitan i nerazdvojan dio aktivnosti SKOJ-a.

Jedan od najuspjelijih oblika aktivnosti SKOJ-a bili su izleti. Na tim izletima učestvovali su skojevci i simpatizeri iz radničke, studentske i srednjoškolske omladine, a bilo je, ali rjeđe, samostalnih izleta školske omladine. Za organizaciju izleta, najčešće su bili odgovorni srednjoškolci Mavro Engel, Jovo Kurilić, Branka Blažek, Haim Albahari, Drago Lukić i ja. Organizacija izleta bila je strogo konspirativna. Prethodno se određivalo nekoliko zbornih mjesta van grada, na koja su dolazile pojedine grupe u tačno

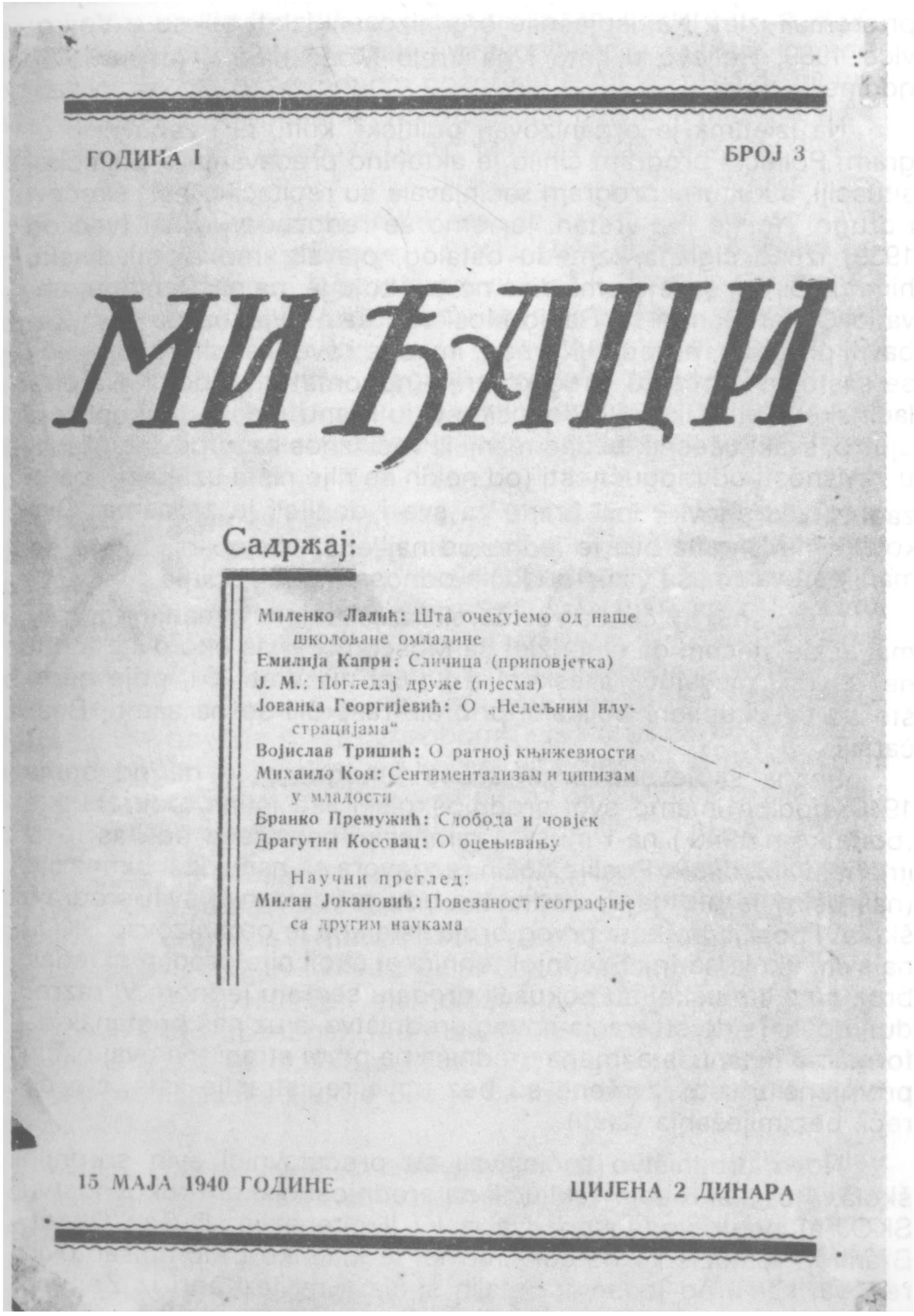
određeno vrijeme. Niko nije znao gdje se ide, osim onih koji su pripremali izlet. Najuspješnije organizovani izleti bili su u Vojkoviće 1939, Reljevo u ljeto i na Vrelo Mošćanice ü jesen 1940. godine.

Na izletima je organiiovan politički, kulturni i zabavni program. Politički program činilo je aktuelno predavanje o političkoj situaciji, a kulturni program sačinjavale su recitacije, hor, skečevi i drugo. Hor je bio vrstan, jer smo se redovno vježbali (već od 1939) iznad ciglana. Između ostalog, pjevali smo i omladinsku himnu »Širom svijeta omladina nova«, koju je, na našu molbu, uhvatio Oskar Danon sa Radio-Moskve i sam uvježbavao hor. Zabavni program, pored kulturnog, imao je i svoj fiskulturni dio, koji se sastojao u trčanju, kros-kontriju, nogometu i odbojci. Na omladinske izlete niko nije donosio svoju hranu. Prilikom skupljanja ujutro, svaki učesnik bi dao manji ili veći iznos za kupovinu hrane, u zavisnosti od mogućnosti (od nekih se nije ništa uzimalo), pa bi zaduženi drugovi kupili hranu za sve i donijeli je za nama. Ova kolektivna ishrana bila je jedno od najljepših osjećanja, čime se manifestovala naša vizija budućih odnosa među ljudima.

Izlete smo najčešće završavali razilaženjem u manjim grupama, ali se sjećam da smo izlet sa Mošćanice, nas oko dvije stotine, završili pjevajući, silaskom u koloni niz Vratnik i, prije nego što su se okupljeni policajci pribrali, raspršili se na samoj Baščaršiji.

Snaga skojevske organizacije omogućila je da od aprila 1940. godine imamo svoj srednjoškolski list. Istina, pokrenut je (početkom 1940) na I muškoj gimnaziji, nezavisno od nas, pod imenom »Mi đaci«. Poslije dužih razgovora sa nama iz II gimnazije (naš uslov je bio da u uredništvo uđu predstavnici svih srednjih škola) i poslije bojkota prvog broja lista koji je organizovao SKOJ na svim školama (na Srednjoj tehničkoj školi nije prodan ni jedan broj, a na II muškoj su pokušali prodaju samo u jednom VI razredu), došlo je do stvaranja novog uredništva, a uz naš pristanak da formalno ostanu ista imena urednika na prvoj strani (na ovaj način promjene u listu izvršene su bez nove registracije lista, što će reći, bez miješanja vlasti).

Novo uredništvo sačinjavali su predstavnici svih srednjih škola, i to, (kako smo zaključili na srednjoškolskom rukovodstvu SKOJ-a) po tri, odnosno dva iz li II gimnazije: Dušan Dozet, Branko Premužić i Vojo Joksimović, te Milenko Lalić i pisac ovih redova, kao i po jedan iz ostalih škola: Emilija Kapri iz Ženske gimnazije, Jovanka Georgijević iz Preparandije, dok se imena predstavnika Srednje tehničke škole nisam mogao sjetiti. Treba istaći da su svi novi članovi uredništva, prihvaćeni kao legalni predstavnici svojih škola, bili skojevci ili simpatizeri.

ГОДИНА I БРОЈ 3

МИ ЂАЦИ

Садржај:

15 МАЈА 1940 ГОДИНЕ ЦИЈЕНА 2 ДИНАРА

Naslovna strana srednjoškolskog lista »Mi daći«

Prelistavajući danas broj 2. od 15. aprila i broj 3. od 15. maja 1940. godine, tad već našeg lista »Mi daći«, uočljiva je njegova potpuna transformacija od prvog broja. Uvodna riječ je kompromisni tekst, nastao sa članovima starog uredništva, ali »poruke uredništva« i objavljeni članci M. Engla »O nužnosti zajednice doma i škole«, D. Kosovca »O ocjenjivanju«, J. Georgijevićeve »O nedjeljnim ilustracijama«, B. Krstića »0 potrebi literarnih družina«, zatim tekstovima Premužića »Sloboda i čovjek«, Trišića »O ratnoj književnosti«, Ungera »O Pablu Pikasu«, zatim, literarnim prilozima Kaprijeve, Dozeta, Lalića, Bokonjićeve, izvanrednom pjesmom »Pogledaj druže« od J. M. i drugi, svjedoče o novoj programskoj orijentaciji lista. List smo štampali, prema nesigurnom sjećanju, u tiražu od 300 ili 400 primjeraka.

Listu nije dato vremena da postane ono što smo željeli. U toku ljeta izašao je napis profesora vjeronauke Livajušića u »Katoličkom tjedniku«, koji je iskoristio jedan članak u listu da ga napadne i, već u septembru, Banska uprava obustavlja dalje izlaženje našeg lista. Namjera srednjoškolskog rukovodstva da se njegovo izlaženje nastavi na II muškoj gimnaziji nije uspjela, ali nije uspjelo ni nastojanje da ga Ijotićevci preuzmu, zahvaljujući dijelu uredništva iz I gimnazije.

To je vrijeme kad SKOJ »osvaja«, tzv. legalne forme rada. On to čini sa organizacijom Ferijalnog saveza, Trezvene mladeži i Crvenog krsta na svakoj pojedinoj školi, a sa Skautima (gdje smo ostvarili naročito uspješnu aktivnost), Aero-klubom, planinarskim društvima, djelomično i sa Sokolom, u okviru grada.

Najveći uspjeh ostvaruje SKOJ, organizujući 1940. veliko sportsko prvenstvo u lakoj atletici, fudbalu i rukometu (legalno, u okviru Ferijalnog saveza). U prvenstvu su učestvovale Srednja tehnička i Željeznička škola, obje gimnazije, Učiteljska i Bogoslovija. Takmičenja su održavana na stadionima »Slavije« i »Hajduka«, najčešće sa dresovima, sudijama i često punim tribinama (utakmicu STŠ - II gimnazija, za prvo mjesto, posmatralo je oko 2 000 gledalaca). Ova akcija okupila je dotad neslućen broj srednjoškolaca, zainteresovala javnost, pa čak i dnevnu štampu. Finansijska sredstva dobijena na ovim takmičenjima (glavni blagajnik je bio Jovo Kurilić) upotrebljena su za pomoć siromašnim đacima. Ona je, sa političkog gledišta, potvrdila sposobnost SKOJ-a da bude vodeća snaga srednjoškolske omladine - bilo je opštepoznato da ovu akciju vodi ljevičarska omladina. Sa sportskog gledišta, ona je visoko afirmisala amaterski i napredni sport, a u takmičarskim ekipama razvila drugarstvo i vaspitni rad.

U svim ovim aktivnostima, mi srednjoškolci-skojevci, nismo se nikad osjećali kao grupa za sebe, već kao dio jedinstvenog fronta napredne omladine. Naš svijet je bio revolucionarna borba, a ne škola, radionica ili kraj iz kojeg smo poticali.

U ovom vremenu SKOJ, usvajajući ciljeve i akcije KP, ostvaruje svoje djelovanje kao integralni dio omladine. Omladina se, na taj način, ljudski, a u vremenu koje će slijediti, i istorijski, vezuje za Partiju i taj će kurs u narodnooslobodilačkoj borbi obezbijediti da omladina postane značajna snaga pokreta i najmasovniji dio boračkog sastava revolucije.

U periodu koji će prethoditi ratu, komunistička omladina, iako kao organizacija ilegalna, uživa puno povjerenje omladine. Ugled napredne omladine bio je zaloga i naše saradnje sa profesorima. Govoriti o literarnim i drugim đačkim družinama, o našem listu i drugim aktivnostima, posebno o političkoj klimi u srednjim školama, ne može se, a da se bar ne pomenu imena naših profesora: Stjepana Tomića, Jovana Kršića, Marcela Šnajdera, Kalmija Baruha, Ante Babića, Nikole Mačkića, Milenka Vidakovića i još mnogih drugih. U nekim akcijama, kao, npr., Kolegijum artistikum, obnavljanje našeg lista ili uvođenje numerus claususa pri upisu Jevreja u škole, stvarali smo gotovo jedinstveni front. To je našim akcijama davalo jedan novi kvalitet i našim osjećanjima sigurnost i širinu.

Političko revolucionisanje napredne omladine, borba KPJ i SKOJ-a za uticaj među mladim, bila je neizbježno i borba svih onih kapitalističkih, fašističkih, klerikalnih, građanskih i nacionalističkih uticaja koji su pokušavali i, više ili manje, uspijevali da organizuju omladinu. To se, u prvom redu, odnosi na frankovce, križare (Srećko Rover, Ivan Krilić, Zora Dusper), iz kojih će se kasnije regrutovati ustaše, ljotićevci (Kecman, Islamović, Nježić), od kojih je kasnije većina bila u »Dobrovoljačkom korpusu« u Srbiji, kao i na »mlade muslimane«. Oni su imali svoje organizacije po školama i svoje meduškolske organizacije koje su bile veoma čvrsto organizovane. Ljotićevci su imali izvjesno uporište u I muškoj gimnaziji, a frankovci u II muškoj i Ženskoj gimnaziji.

Dok su naši najizrazitiji profašistički protivnici - ljotićevci i frankovci - bili isključivo nacionalistički orijentisani, komunistička omladina je ostvarivala jedinstvo svih mladih bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Napredna omladina izgrađivala se u duhu nacionalne ravnopravnosti i jedinstva, pa je zato, za razliku od desničarskih organizacija, borbu abesinskog, posebno španskog naroda, potom i ostalih naroda u Evropi, osjećala kao svoju borbu.

Od politički angažovanih omladinaca u to vrijeme, može se slobodno reći, većina je pripadala članovima i simpatizerima SKOJ-a. Do konfrontacija s protivničkim grupama dolazilo je prilikom rasprava u razredima, izbora u đačkim družinama ili u radu u raznim društvima, koje su ponekad znale prerasti u tuče.

Ova javna konfrontacija unutar mladih bila je naša prednost, i u ličnom razvoju i razvoju organizacije; svako od nas vrijedio je onoliko koliko je vrijedio i u svojoj sredini.

Uoči rata, skojevske organizacije u sarajevskim srednjim školama predstavljale su čvrstu organizaciju, međusobno povezanu svakodnevnim vezama i sposobnu za zajedničke akcije. Ukupan broj članova SKOJ-a u srednjim školama mogao je u to vrijeme, po sjećanju, da bude oko dvije stotine i pedeset, a najbrojnije organizacije bile su u Srednjoj tehničkoj školi (oko 40) i u II muškoj gimnaziji (45 do 50 članova SKOJ-a). Treba reći da je u Željezničkoj školi postojala snažna organizacija radničke skojevske omladine, ali je ona bila vezana uz skojevsko rukovodstvo^ Željezničke radione i Ložione. Istina o omladini ovog vremena* biće potpunija ako kažemo da je naših omladinaca bilo i u Medresi, Bogosloviji i Šerijatskoj gimnaziji.

Kad se sada obnavlja predeni put SKOJ-a, biće, ipak, korisno reći da su u razvoju organizacije u predratnom periodu prisutne izvjesne pojave sektašenja.[1]) Zato se moglo dogoditi da nam u jednom razdoblju, jedan od najboljih razreda I muške gimnazije ostane van glavnog toka skojevske organizacije, ili da se pojavi parola da »pokret na svakoj okuci napuštaju strani elementi«, ili da se u meduškolsko rukovodstvo kooptiraju iz jedne škole dva nova člana bez znanja jezgra aktiva te škole - ali, to su bile povremene pojave i promašaji koje vrijedi pominjati da bi istina o tom vrijednom vremenu bila potpunija. Istine radi, treba dodati da je već vrijeme narodnooslobodilačkog rata ispravljalo ove greške.

Rat, koji je izrastao u krilu kapitalističkog društva i čiji je revanšistički začetnik bio fašizam, primicao se 1940/41. godine Jugoslaviji. Svi smo osjećali da neće mimoići našu zemlju i znali smo da Jugoslavija ima samo dva puta: borba za odbranu zemlje ili kapitulacija pred fašizmom. Za nas mlade, tu nije bilo dileme.

Nedvosmislenu potvrdu ovakvog toka donio je uskoro 27 mart 1941. godine. Vijest o puču saznali smo ujutro i ta slika mi je ostala u sjećanju: skojevsko jezgro škole održava svoj prvi javni sastanak u holu gimnazije. Osjećali smo da više nije u pitanju

') U obnavljanju sjećanja s drugim, vidim da su ove pojave bile prisutnije nego što se meni činilo.

samo borba mladih i da je naše mjesto napolju, na ulicama grada. Tako smo i zaključili - ali smo željeli da budemo svi na okupu. Jurio sam uz Obalu, put I muške i Ženske gimnazije, Preparandije i Trgovačke akademije (koje su se nalazile koncentrisane oko Zmaj-Jovine ulice). Dok smo obavještavali skojevska jezgra ostalih škola, skojevci II muške gimnazije poveli su omladinu iz školskog hola, na sarajevske ulice. Kod Zemaljske banke sreli smo jednu nešto manju, ali isto tako glasnu kolonu, svrstanu iza kraljeve slike. Sudar je mimoiden, valjda zato što tog jutra svi nisu znali šta sve znači 27. mart. U Zmaj-Jovinoj ulici spojili smo se s kolonom ostalih škola i gradom nastavili masovne demonstracije, zajedno sa studentima nedavno otvorenog Poljoprivredno-šumarskog fakulteta. Uzvikivali smo parole: »Dolje fašizam«, »Dolje pakt«, i sjećam se kako je bojažljivo rođena, a potom radosno skandirana parola »Beograd - Moskva«, označavajući novu istorijsku perspektivu.

Uz sve veći broj mladih, još dugo smo demonstrirali pred Banovinom i Njemačkim konzulatom.

Te večeri Partija je organizovala najveće, dotad u Sarajevu neslućene, demonstracije u današnjoj Titovoj ulici. Radnici, građani, omladina, u najzbijenijoj masi koju sam ikad dotad vidio, od Zemaljske banke do Parka, izašli su na poziv Partije. Komunisti su, po prvi put, istupali otvoreno. Ako je moglo dotad biti dvoumljenja ko će u narednom vremenu preuzeti kormilo događaja, te večeri sumnje su morale iščeznuti.

Jugoslavija će, za deset dana, kao država nominalno, a kao narod stvarno, ući u rat protiv fašizma. Ni 27. marta, ni 6. aprila, mi se nismo, kao mnogi tada, pitali ni »pour qui« ni »pour quoi«, jer smo znali da se fašizam mora srušiti i da je zato rat protiv fašizma pravedan rat. (Nešto prije toga prorađivali smo poznati članak u zabranjenom broju »Izraza« o pravednim i nepravednim ratovima i konformističkom shvatanju mira.) Taj rat nismo priželjkivali, ali ga se nismo bojali. On će, osjećali smo, biti uvod za »posljednji i odlučniji boj«, kako ga je 22. juna nazvao letak Centralnog komiteta Partije.

DRAGUTIN KOSOVAC

SASTANAK

Jedno novembarsko popodne u 1939. godini. Kralja Petra ulica, mirna, tiha i gotovo pusta. Samo u kuću broj 25, s vremena na vrijeme, ulaze grupice mladića. Šmugnu kroz malo dvorište i uz stepenice, ulaze na jedna vrata na drugom spratu koja se otvaraju bez kucanja, neko iza vrata čeka. Malo-pomalo, u prostranoj sobi okupilo se oko 25 mladih ljudi. Najmlađem je 15, najstarijem 20 godina.

Svi su skojevci. Tu se održava sastanak organizacije SKOJ-a II muške gimnazije.

Poslije dolaska druga Tita na čelo Partije i ponovnog formiranja SKOJ-a, omladinski pokret i organizacija SKOJ-a naglo se razvijaju u Sarajevu, u redovima radničke i srednjoškolske omladine. Medu srednjim školama, ubrzo zauzima istaknuto mjesto organizacija II muške gimnazije. O tom svjedoči i ovaj sastanak i broj skojevaca koji učestvuju na njemu.

Prvo pitanje je: »Odakle se poznajemo?« - »Iz škole.« »Zašto smo se sastali?« - »Žur.« To je za policiju. Sastanak je tajan, organizacija SKOJ-a je zabranjena i u slučaju upada policije, treba imati zajednički izgovor. Tako policija teže može dokazati. Stvarna svrha sastanka je diskusija o radu i izbor rukovodstva škole - jezgra.

Kratak referat govori o tome koliko je omladinaca okupljeno oko SKOJ-a, kako stojimo u pojedinim organizacijama: Skautima, Trezvenoj mladeži, Ferijalnom savezu. Govori o političkoj situaciji, o borbi za dalje okupljanje omladine. Predstavnici razreda izvještavaju o razrednim kolektivima, diskutuju o pojedinim đacima.

Jedno od naših najjačih sredstava su izleti. Na izletima koje organizuje SKOJ okupljaju se stotine omladinaca. Moćno sredstvo je i biblioteka. Školska biblioteka SKOJ-a ima oko 150 knjiga, među kojima je jedan dio zabranjenih. Zbog toga knjige nikada nisu na okupu. Uvijek su sve na čitanju, kod skojevaca ili kod onih koji se privlače u SKOJ, i to utvrđenim redom: počev od »Na zapadu ništa novo« do »Selo Demetrovo«. Kad omladinac i to pročita, onda se s njim može otvorenije diskutovati.

Nije lako raditi, zakoni protiv komunista su sve oštriji, nad zemlju se nadvila opasnost fašizma, peta kolona otvoreno djeluje. Reakcionarne političke partije pokušavaju da vežu omladinu za sebe. Ljotićevci su malobrojni ali najagresivniji, hrabre ih uspjesi nacista u Evropi. Najteže je sa katoličkim katihetom. Nastavnik vjeronauke Livajušić, kad primijeti omladinca katolika da se druži sa naprednim omladincima, poziva ga na razgovor, opominje roditelje Pa ipak, omladinski pokret na školi se razvija kao plima. Rat na Zapadu bjesni, zemlji prijeti opasnost, borba za nezavisnost i slobodu zbija omladinu oko SKOJ-a.

Mladi ljudi, gotovo dječaci, ozbiljno raspravljaju o situaciji u svijetu i u zemlji, o potrebi jače borbe za okupljanje omladine, donose zaključke kako će ići dalje, kako izgrađivati nove borce za slobodu zemlje, za pobjedu revolucije.

Na kraju, bira se jezgro. Šest učenika. Oni će voditi organizaciju do iduće godine.

Od izabranih, trojica više nisu živi. Pali su u borbi za koju su se već tada spremali.

Više od dvije godine svaka akcija SKOJ-a na školi vezana je za ime Jove Kurilića. Visok, crnomanjast mladić, koji je sanjao o tehnici i u slobodno vrijeme čeprkao po svojoj radionici, posvetio je sav svoj praktični duh SKOJ-u i omladinskom pokretu. Uporan borac, za kojega je zadatak svetinja, nije bježao ni od kakva posla, a tih poslova je bilo mnogo. Bibliotekar koji uvijek zna gdje se koja knjiga nalazi, na izletima organizator ishrane, glumac, član hora, kulturno-prosvjetni referent u planinarskom društvu, član odbora fudbalskog turnira, jednom riječju: skojevac sa stotinu poslova, ali, začudo, sve ih pedantno završava. Borac pun poleta, staložen, blag, podijelio je okrutnu sudbinu mnogih drugova u Jasenovcu 1941. godine.

U jesen 1941. godine prilikom napada na Rogaticu, poginuo je partizan Sveto Vujičić. Radnički sin sa Dolac-malte, proleter po porijeklu i osjećajima, ličnu sreću je potpuno vezao za komunizam. Pun mržnje prema buržoaziji i neprijatelju, ali i pun ljubavi za druga i saborca, veseljak, osvajao je iskrenošću i ličnim pošte-

njem. Uvijek je agitovao, uvijek inteligentno i strasno. Prkosan dugonja, volio je da razmišlja, raspravlja, diskutuje, ali i da stupi u akciju kad god je potrebno.

Treći je literata, nadaren pjesnik - Vinko Boras. Možda je klerikalna sredina u kojoj živi (Napretkov konvikt), natjerala ovog tihog mladića da se povuče u sebe. Boležljiv, pun literarnih preokupacija, sin željezničara iz Konjica, kojega su roditelji, uz velike žrtve, školovali, završio je školu uprkos matematici s kojom je uvijek ratovao. Dalek od svake akcije, miran, tih, bio je, ipak, cijenjen i voljen. Dječaci puni temperamenta i akcije, voljeli su misaonost i inteligenciju mladog pjesnika. Srce mladića finog, izrazitog lica, koje je pokazivalo dubok unutrašnji život, prestalo je da kuca jedne bijele noći u logorima na sjeveru Norveške, gdje su ga zatočili Nijemci 1941. godine.

Sastanak je završen. Opet po jedan, po dvojica, odlazili su budući ratnici. Nijedan nije u odlučnim danima iznevjerio, većina je za revoluciju dala svoje živote. Novembarska noć skrila je dio generacije koja je iz školskih klupa otišla u revoluciju, pod okriljem KPJ, organizovane u SKOJ-u, za nju pripremljena još u školskim klupama.

SLAVICA KUJUNDŽIĆ

RAD SKOJ-a NA ŽENSKOJ GIMNAZIJI

U antifašistički pokret napredne omladine uključila sam se početkom 1940. godine kao učenica VII razreda gimnazije. Odluka da se priključim naprednoj omladini sazrijevala je u meni postepeno i gotovo neosjetno. Uslovilo ju je više faktora, ali najvažniji od njih je približavanje fašističke opasnosti. Osjećala sam, valjda, da se ne može sjedjeti skrštenih ruku dok fašizam jača i u svijetu i u Jugoslaviji, dok se fašistička neman ustremljuje i na nas. Istovremeno, uključujući se u napredni pokret, znala sam da se pridružujem komunistima, tj. znala sam da su oni na čelu pokreta.

Na školi su već djelovale napredne omladinke, u stvari, mlade komunistkinje Branka Blažek, Sara Beba Danon, Emilija Emica Kapri, Zlata Salom i druge. S njima sam stupila u vezu preko Paule Zon, studentkinje, koja je istu gimnaziju završila dvije godine ranije i koja je, eto, održavala vezu sa aktivistkinjama na školi i pomagala im u radu. Sastajale smo se kod Paule, koja nam je pomagala da savladamo »abecedu« marksističkog pogleda na svijet, da bolje shvatamo društvena i politička kretanja, a viđale smo se skoro svakodnevno i u školi. Izmjenjivale smo mišljenja o raznim pitanjima, dogovarale se o zadacima, o najboljem načinu prilaženja ostalim učenicama.

Razloga da se često sastajemo i dogovaramo bilo je podosta, jer je bilo dosta i zadataka na čijem izvršavanju smo morale raditi. Zadaci su bili raznovrsni. Tako, na primjer, dobile smo zadatak da uđemo u rukovodstva masovnih omladinskih organizacija, kao što su Ferijalni savez, Podmladak Crvenog krsta, Skauti, Jadranska straža, Trezvena mladež. Sjećam se, na primjer, da se

Zlata Salom angažovala u Jadranskoj straži, a Beba Danon i ja u skautskoj organizaciji.

Imale smo zadatak da na školi raspačavamo naprednu štampu, ne samo omladinsku nego i radničku, pa smo, tako, rasturale i »Radnički tjednik«.

Kako je u to vrijeme na I muškoj gimnaziji bio pokrenut list »Mi đaci«, to i mi primamo određene obaveze u vezi s njegovim izlaženjem, istina, ne sve u podjednakoj mjeri. Oko lista sa naše škole najviše su se angažovale Emilija Kapri i Beba Danon.

U sklopu brige za španske borce, zapala nas je prijatna dužnost da im pišemo razglednice u logore u Francuskoj, pošto smo prethodno dobile spisak s njihovim imenima. Radi izvršenja toga zadatka, sastale smo se u stanu Gine Papo, u Dobrovoljačkoj ulici, u neposrednoj blizini škole. Gina Papo je bila učenica Ženske stručne škole, takođe aktivistkinja, a s njom smo imale vezu preko Zlate Salom koja je bila njena rodica i stanovala kod nje. I inače nam je Ginin stan mnogo puta poslužio za razne sastanke.

Broj sastanaka se povećavao i zbog toga što smo kao žene bile obuhvaćene i po ženskoj liniji. Otuda i sastanci sa starijim drugaricama, uglavnom radnicama i studentkinjama: Ljubicom Ljujić, Jovankom Čović, Hanom Ozmo, Mirom Kurilić, Betikom Romano, Ljerkom Durbešić i dr.

Zahvaljujući praksi obilježavanja značajnih datuma, kao Dana žena, pružila nam se prilika da se sretnemo sa većim brojem žena radnica na skupu koji je organizovan tim povodom. Te 1940. godine, 8. mart je proslavljen u stanu Zore Ser u Jezero ulici broj 3. Stan Zore Ser bila je jedna oveća garsonijera koja je tada bila krcata. Većinu prisutnih sačinjavale su radnice, a nas nekoliko srednjoškolki koje smo pozvane, osjećale smo se time počašćene.

Ubrzo smo se našle na jednom još većem skupu, gdje su bili prisutni radnici, studenti i srednjoškolci. Bio je to izlet u Karolinental, organizovan povodom 1. maja 1940.

Prilika za susrete napredne omladine iz raznih društvenih sredina bilo je više, tj. kad god su Partija i SKOJ organizovali masovne omladinske izlete, veoma omiljene medu nama, njihovim učesnicima.

Radeći, dakle, kao članovi aktiva naprednih omladinki na školi, našle smo se u samoj matici naprednog omladinskog pokreta, a nama novajlijama u pokretu se pružala prilika da se brzo osvjedočimo koliko je rad živ i razgranat, a pokret širok i snažan. Svakako da smo bile impresionirane videnim i doživljenim.

Sa svima, drugaricama i drugovima, s kojima smo se sretale na sastancima i izletima, lako smo se zbližavale - vezivali su nas zajednički ideali i stremljenja. Svi smo osjećali, otprilike, isto: radost pripadanja velikoj porodici istomišljenika. To nam je ulivalo snage i davalo poleta u radu i borbi. Ovo osjećanje za nas je imalo neprocjenjivu vrijednost, a ostalo je nezaboravno do današnjih dana.

Ni za vrijeme školskog raspusta aktivnost nije prestajala, i mi smo nastavile da se okupljamo, samo što je težište aktivnosti tada bilo na vaspitno-političkom radu. Iz toga perioda su mi u sjećanju ostali sastanci nekoliko nas aktivnijih, Branke, Bebe, Slavice, Emice i Hikice, sa studentom Beogradskog univerziteta Slobodanom Tuzlićem Butumom koji nam je pomagao u proučavanju Istorije SKP (b). Obično smo se sastajali u prirodi, u bližoj okolici grada. Taj rad smo shvatale ozbiljno, iako se odvijao u ambijentu kao stvorenom za odmor i razonodu. Da je to bila direktna priprema za praktičnu društveno-političku djelatnost, govori činjenica da smo se početkom školske godine 1940/41 kada je na školi formiran skojevski aktiv, gotovo sve našle u jezgru toga aktiva.

U toku toga ljetnjeg raspusta učestvujemo i u radu vaspitne grupe. Često smo se sastajale u bašti gimnazijalke Biserke Pudarić. Tu smo mogle, zato što nije bilo javno mjesto, da se slobodnije ponašamo, pa smo se, završivši radni dio sastanka, predavale igri i razonodi. Kao što smo uvijek bile spremne da izvršavamo zadatke, tako isto smo uvijek bile raspoložene za zabavu i razonodu.

To isto, tj. rad i rekreaciju spojene u jedno, samo u većim razmjerama, imali smo na omladinskim izletima koje je Partija njegovala kao pogodnu formu okupljanja cjelokupne omladine. Izleti su nam pružali mnogostruka zadovoljstva i koristi, jer su ujedinjavali u sebi nekoliko komponenti: privlačnost ambijenta u kome su održavani (priroda), solidan, brižljivo pripreman program koji je imao svoj i politički i kulturno-zabavni dio i duh kolektivnosti koji je vladao na njima.

Te 1940. godine organizovan je čitav niz izleta: U Karolinental, u selo Petroviče, na Vrelo Mošćanice, u Reljevo, itd.

Početkom školske 1940/41. godine na Ženskoj gimnaziji, kao i na ostalim srednjim školama, formiran je skojevski aktiv na principu jedna škola - jedan aktiv. Istovremeno je formirano i jezgro aktiva. Jezgro se moralo češće sastajati radi dogovaranja o zadacima i akcijama koje je trebalo provoditi u okviru škole, uporedo sa istim ili sličnim akcijama na ostalim školama. Treba li uopšte isticati da jezgro nije bilo prepušteno samo sebi. Obilatu

Sa srednjoškolskog izleta u okolinu Sarajeva, septembar 1940.

pomoć našem jezgru, tj. aktivu, pružalo je Međuškolsko rukovodstvo na čelu sa Branom Kovačevićem, a, takode, i Miljenko Cvitković lično, koji je često prisustvovao našim sastancima, svesrdno nam je pomagao; štaviše sastanci su često održavani, upravo, u njegovom stanu.

Iz praktičnih razloga i iz razloga predostrožnosti, izbjegavale smo da održavamo sastanke kompletnog aktiva SKOJ-a, što ne znači da se sve skojevke nisu nikada našle istovremeno na okupu. Mislim da se to, ipak, neki put dešavalo, i to onda kada se radilo o ideološko-političkom uzdizanju. Ali su zato često održavani prošireni sastanci jezgra (članovi jezgra i nekoliko najaktivnijih skojevki). Možda bi se moglo reći da je to bio kao neki uži aktiv SKOJ-a.

Ponekada su skojevski sastanci održavani po grupama, i to tako što su jednu grupu činile skojevke iz svih odjeljenja jednoga razreda. Sazivala ih je skojevka - član jezgra ili toga našeg užeg skojevskog aktiva, i sama polaznica toga razreda. Tako je, na primjer, za sve četvrte razrede bila odgovorna Višnja Habunek, skojevke iz tih razreda bile su na njenoj brizi, ona ih je okupljala, kontaktirala s njima, tako reći, svakodnevno, u svakom slučaju, više nego ostali članovi jezgra; za pete razrede Branka Blažek, za šeste Hikica Tamburija, za sedme Zlata Salom, za osme Beba Danon, Emica Kapri i Slavica Kujundžić.

Stalni međusobni kontakti skojevki bili su sastavni dio metoda rada. Svakodnevno su iz razreda u razred, od skojevke do skojevke kolali obavještenja i direktive. Tako smo skoro uvijek svi bili u kursu političkih zbivanja i u mobilnom stanju.

Svaka skojevka se trudila da svojim uticajem obuhvati što veći broj učenica. Svaki susret i razgovor sa jednom ili više omladinki koje su bile »naše«, korišten je za širenje uticaja Partije, za popularisanje njene politike i programskih zadataka^ Često smo, vezujući za sebe lično neku školsku drugaricu, družeči se s njom, nenametljivo plasirale napredne ideje i shvatanja.

Skojevke su u okviru svoga razreda stalno bile u dodiru sa simpatizerima - naprednim učenicama, idejno i politički bliskim SKOJ-u i Partiji, - snabdijevale ih naprednim publikacijama (koje su one trebalo da dalje rasturaju), prenosile na njih svoja znanja i saznanja, obuhvatale ih u čitalačke grupe, pozivale na nedjeljna »sijela«. Zapravo, skojevke i simpatizeri jednoga razreda činili su jednu političku cjelinu koja je bila međusobno povezana i nastupala jedinstveno, naročito prilikom polemike sa nekom suprotstavljenom grupicom u razredu koja je istupala sa nazadnih idejno-političkih pozicija.

Vrlo često smo se sastajale i nedjeljom - to su bili neformalni sastanci (sijela, sjedeljke), koji su proticali u vedrom raspoloženju, u razgovoru, šali, bili protkani pjesmom i čitanjem nekog naprednog štiva.

Kada su vremenske prilike dozvoljavale, odlazile smo u prirodu, u bližu okolicu grada (Babića bašta, »Bujrum«, kod Laha, iznad Gajtan-fabrike, na kraće izlete sa sličnim sadržajem.

Takve forme rada i intenzivan ideološko-politički rad obezbjedivali su zbijenost naših redova i homogenost naših shvatanja.

Kada je riječ o ideološko-političkom uzdizanju, treba reći da je prošireno jezgro imalo svoje posebne ideološko-političke sastanke, pored onih organizaciono-političkih. Nekada su takvi sastanci održavani za skojevske predstavnike sa svih škola (za Meduškolsko rukovodstvo). Sjećam se jednog takvog sastanka kod Kaprijevih, kome je prisustvovao i Mahmut Bušatlija Buš i pomagao nam da bolje shvatimo neka pitanja.

I jednodnevni seminar koji je za srednjoškolski skojevski aktiv održan na Palama 1. januara 1941. godine, u vili Nikolinovićevih, na kome učestvuje i nekoliko skojevki sa naše škole (Branka, Višnja, Beba, Slavica, Zlata...), govori o tome koliko pažnje je posvećivano idejno-političkom uzdizanju skojevaca.

što se društveno-politička situacija više komplikovala, to su i naši zadaci postajali teži i složeniji. Može se reći da je i omladinski antifašistički pokret prelazio u političku ofanzivu, a kod nas se to očitovalo u ispisivanju parola antifašističkog sadržaja po zidovima unutar škole, učestvovanjem u demonstracijama radnica Tvornice čarapa u januaru 1941. godine, jačom konfrontacijom sa manjim brojem učenica koje su bile reakcionarno i profašistički nastrojene. Zapodjevamo s njima političke diskusije kroz koje se one deklarišu kao pristalice hitlerizma i tako se odvajaju od većine poštenih i antifašistički raspoloženih omladinki. U nekim odjeljenjima VIII razreda organizujemo bojkot časova konverzacije sa njemačkim lektorima; u VIII-a razredu, na primjer, napuštamo učionicu u trenutku kada je čas trebalo da počne i na vratima se mimoilazimo sa lektorom.

Kao i srednjoškolci sa ostalih škola, i gimnazijalke učestvuju u demonstracijama 27. marta, samo što mi na ulicu izlazimo sa našim nastavnicima, a ne predvođene skojevskim jezgrom, skojevkama uopšte. Naravno da su se sve napredne učenice pridružile povorci borbene omladine, čim su na nju naišle. Izuzetak su učenice IV-a razreda koje su na čelu sa skojevkom Ljiljom Dursum izašle samoinicijativno, čim su čule pokliče nsrpredne omladine.

Kroz nekoliko dana uslijedio je masovni srednjoškolski zbor u Karolinentalu, koji je organizovalo Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a. Na zboru je usvojeno protestno pismo vladi (pročitao ga je Brana Kovačević), u kome se traži obrazovanje narodne vlade, pakt sa Sovjetskim Savezom i dr. Koliko se sjećam, to je bila posljednja značajnija akcija sarajevskih srednjoškolaca prije 6. aprila 1941. godine.

JOSIF RADIĆ

BORBA OMLADINE ŽELJEZNIČKE ZANATSKE ŠKOLE

Željeznička zanatska škola je osnovana 1923. godine pri Glavnoj željezničkoj radionici u Sarajevu, da bi se u njoj školovao radnički podmladak za održavanje voznih i vučnih sredstava uskotračnog kolosijeka.

U uslovima slabe razvijenosti privrede u predratnoj Jugoslaviji, a naročito u Bosni i Hercegovini, bilo se teško zaposliti, pa, razumljivo, i vrlo teško biti primljen na izučavanje zanata. Škola je učenike na izučavanje zanata primala konkursom. Obavezno se polagao prijemni ispit iz srpskohrvatskog jezika, matematike i neka vrsta psihotesta

Izučavanje je trajalo četiri godine. Radno vrijeme je bilo 8 sati, od čega četiri sata teoretska nastava, a četiri praktični rad, tj. učenje zanata, i to onih koji su bili neophodni željeznici (održavanju): mašinbravarski, tokarski, stolarski, električarski, kovački i drugi. Nastavni planovi i programi su bili podešeni potrebi željeznice, a predavači su inženjeri, ekonomisti, pravnici i tehničari Glavne željezničke radionice i Direkcije željeznica Sarajevo.

Uslovi života i rada učenika ove škole su bili nešto bolji od drugih učenika koji su izučavali zanate u gradu. Na izučavanje zanata su išla djeca siromašnih roditelja, stoga je njihov materijalni položaj bio vrlo težak, naročito onih koji nisu bili iz Sarajeva, a takvih je bila većina.

Željeznički radnici su kao i ostali željezničari, imali neke povlastice (povlašćena vožnja na željeznici, pomoć za organizovanje
i

štedno-kreditnih stambenih zadruga, zdravstveno i penziono osiguranje). Takve povlastice nisu imali drugi radnici. Buržoazija je nastojala da ovim povlasticama odvoji željezničke radnike od ostalih radnika i od njihove borbe za dugoročne interese radničke klase. To je nastojala i sa radničkim podmlatkom želeći ga učiniti poslušnim kada se uključi u proizvodnju, po završenom zanatu.

Radni uslovi u radionici su bili prilično teški. Naporan posao, zaštita na radu i higijenski uslovi slabi. Zarada, takođe.

Poslije svakog završenog razreda učenici su obavljali mjesec dana praksu u odjeljenjima Glavne radionice (montaža livnica, kovačnica, kolnica i druga), iako je škola, pored učionica, imala i svoje radionice.

Radeći u odjeljenjima Glavne radionice i družeći se sa starijim radnicima, učenici su u praksi osjetili svu težinu položaja radnika i kritički gledali na sve što se oko njih dešava. Stanovali smo u svim krajevima grada, po raznim domovima i privatno. Poslije rada smo dolazili u dodir, kroz razna sportska i kulturno-prosvjetna društva u kojima je djelovala Komunistička partija, sa sindikalno organizovanim radnicima, naprednom studentskom i srednjoškolskom omladinom i prihvatali revolucionarna shvatanja.

U Glavnoj željezničkoj radionici je, koliko se sjećam, u 1939. godini organizovana partijska ćelija, a u školi skojevska organizacija. I prije toga vremena, omladina Željezničke škole organizovala je manje akcije, istupe grupa, tražeći da se sa učenicima postupa pravično, boreći se za poštovanje ličnosti, jer se za najmanju sitnicu kažnjavalo šišanjem i šamarima, što je nakon organizovanih protesta, prestalo.

U proljeće 1938. godine organizovana je u Gradskoj vijećnici, pod pokroviteljstvom Milana Stojadinovića, izložba njegove Radikalne stranke. Četvrti (završni) razred Željezničke zanatske škole, u kome su bili Vaso Miskin, Milan Miličević i drugi, sa svojim razrednikom posjetio je tu izložbu, lako je izložba bila dobro čuvana, Vaso, Milan i još neki drugovi su uspjeli da dobar dio fotografija sa te izložbe pokupe, iznesu iz sale, pocijepaju i bace u Miljacku. Sutradan, poslije toga, izložba je morala biti zatvorena, a policijski agenti odmah su došli u školu da isljeđuju. Ništa nisu uspjeli doznati. Ta akcija je imala priličan odjek ne samo u radionici nego i u gradu.

Koliko se sjećam, u proljeće 1940. godine bila je određena grupa učenika da kopa cvijetnjake ispred škole. Stručni nastavnik koji je nadgledao taj rad, postupao je krajnje nehumano sa učenicima, među kojima je bilo nekoliko skojevaca koji su, u znak protesta, bacili lopate i nisu htjeli ni na poziv direktora, da rade taj

posao. Kao odmazda, po hitnom postupku, trojica učenika - skojevaca bila su udaljena iz škole. Poslije toga, situacija u školi postala je krajnje napeta i eksplozivna. Pod pritiskom partijske ćelije Glavne željezničke radionice i uglednih radnika, kroz tri dana učenici su vraćeni.

Škola je u vrijeme od 1936. do pred rat imala svake godine ukupno oko 120 do 130 učenika u svim razredima. U to vrijeme je to bio najveći bröj radničke omladine okupljen na jednom mjestu, pa su zbog toga Partija i Mjesni komitet SKOJ-a, a posebno Rato Dugonjić, posvećivali veliku pažnju radu s tom omladinom. U 1939. godini, pod kraj, osniva se skojevsko jezgro u kome je bilo pet članova (Aco Meandžija, Branko Bajić Baja, Jakob Alkalaj, Nikola Janjić i Joso Radić), a 1940. godine u junu po završetku školske godine, mjesto Baje i Ace koji su otišli u montažu lokomotiva, u jezgro dolaze Slavko Jordanović i Sefkija Derviškadić.

Početkom 1941 godine u Željezničkoj zanatskoj školi skojevska organizacija znatno je porasla i imala dovoljno isprobanih članova, te su oni, po direktivi MK SKOJ-a, otpočeli stvarati aktive SKOJ-a na terenu ili su se, pak, uključivali u rad terenskih organizacija, za koje je dolazak mladih radnika bilo veliko osvježenje i ogroman podsticaj za rad u periodu koji je došao sa aprilskim slomom kapitalističke Jugoslavije.

Da bi što više zainteresovali omladinu za knjigu i čitanje, na inicijativu skojevske organizacije, pred kraj 1939 godine učenici osnivaju svoju školsku biblioteku, u čemu im je dao podršku i tadašnji direktor škole Vlado Juvanec. Biblioteka je pred rat imala oko 1000 knjiga Veliki dio od toga broja su bili napredni pisci Za biblioteku je bio zadužen Aco Meandžija. Ustaše su rasturile biblioteku odmah po dolasku u radionicu. U sklopu biblioteke koja je okupljala veliki broj radničke omladine, radila je i literarna sekcija Vrijedno je pomenuti završnu priredbu na kraju školske godine 1939/40, koja je upravo angažovanjem SKOJ-a, dobila duboko klasno obilježje.

Skojevci škole su zajedno sa drugovima iz Novog Sarajeva, po grupama, izučavali osnove marksizma. Bilo je nekoliko grupa, a predavači su bili obrazovani izrasliji drugovi, uglavnom studenti (Miladin Radojević, Veso Jovanović i dr.). U proljeće i ljeto kada je bilo lijepo vrijeme, te grupe su održavale sastanke u voćnjacima Pofalića i kod Pirotehnike, a zimi u stanovima (kod Nikole Janjića, Jakice Alkalaja i dr.).

Na zbližavanje i povezivanje omladine čitavog grada značajno su uticali izleti u okolinu Sarajeva, u proljeće i ljeto, koje je nedjeljom vrlo dobro organizovao MK SKOJ-a. Na tim izletima po-

red sportskih takmičenja (fudbal, odbojka, atletika), najvažniji je bio kulturno-zabavni program koji su pripremali za to posebno zaduženi drugovi. Kroz taj program se objašnjavala politička situacija, o kojoj bi posebno govorili Rato, Pavle i drugi. Pjevale su se borbene radničke pjesme i Internacionala. Redovno su na programu bili razni skečevi i horske recitacije. Ishrana na tim izletima je bila kolektivna. Svi su ponesenu hranu davali određenoj grupi koja je to sve pripremila i poslije dijelila. Vrlo uspjeli su bili izleti u Reljevo, na Brus, na Trebević, Vrelo Tilave i u Vojkoviće, gdje su došli žandarmi pred kraj izleta i zabranili dalje zadržavanje.

Mjesni komitet SKOJ-a je organizovao i vrlo uspjelo takmičenje u fudbalu svih srednjih škola u Sarajevu. U tom takmičenju učestvovala je i naša škola, zauzevši jedno od vodećih mjesta na tabeli.

Dobro smo organizovali dijeljenje i prodaju radničke štampe (»Naše novine«, »Radnički tjednik«), Baja Branko Bajić je to dobro organizovao, kao i prikupljanje pomoći za španske dobrovoljce i »Narodne pomoći«. Vrlo je malo učenika bilo da nisu davali pomoć i čitali novine. Nije bilo akcije dijeljenja letaka i pisanja parola a da u njoj nije učestvovao neko iz naše škole.

Naša politička aktivnost odvijala se i u sportskim i kulturno--prosvjetnim društvima. »Prosvjeta«, »Napredak«, »Soko«, fudbalski klubovi »Pofalićki« i »Hrasničar« su bila mjesta kojima su partijska organizacija i skojevski komitet Željezničke radione pridavali veliki značaj, a i političkom radu u njima, naročito u boroi protiv fašističkih tendencija, na okupljanju sve omladine za odbranu zemlje, protiv kapitulantstva i za jačanje uticaja naprednih snaga u tim društvima. U tim aktivnostima učestvuju desetine veoma aktivnih omladinaca Željezničke radionice i Željezničke zanatske škole, kao i skojevci Novog Sarajeva. Tako smo širili istinu o borbi Komunističke partije, pripremajući se sa ostalim omladincima i narodom za teške i slavne dane, za revoluciju. Mnogi su ostali na ratištima revolucije i primjer su kako se bori i voli sloboda.

MUSTAFA BEGIĆ

SJEĆANJE NA AKTIVNOST RADNIČKE OMLADINE

Početak moga učešća u radničkom pokretu mogu zahvaliti činjenici da sam kao mladi metalski učenik (šegrt) radio tri godine zajedno sa Lezom Pererom, koji me je prihvatio i vaspitavao. To je bilo od konca 1938, pa sve do okupacije Sarajeva.

Lezo je imao širok djelokrug rada, a bio je čovjek izvanrednih ljudskih osobina. Prema klasnom neprijatelju, nepomirljiv revolucionar. Kao radnik, bio je i dobar poznavalac marksizma. Sa mnom je često dijelio svoj ručak ili užinu.

Ovo nekoliko riječi o drugu Lezi morao sam napisati, jer samo su komunisti takvom aktivnošću znali i mogli izgrađivati kako radničku tako i drugu omladinu.

Pod uticajem druga Perere, uključio sam se u aktivan omladinski rad i u neka društva u Sarajevu, kao i u sindikalnu organizaciju. Tako sam se našao sa drugovima Mahmutom Hajdarevićem, Mahmutom Bibićem, Smajom Volićem i još mnogim u društvu »Gajret«, u kojem nas je naročito usmjeravao Hasan Brkić i gdje srno uspjeli da u vrlo kratkom vremenu ostvarimo naš uticaj i osjetila se za nekoliko mjeseci i radili smo sve dotle dok nas rukovodstvo društva nije isključilo usmeno i pismeno, putem oglasa, jer su osjetili da se širenjem antifašističkih ideja sukobljavamo s njihovim reakcionarnim tendencijama. Poslije ovog isključenja većina iz grupe se učlanila u sokolsko društvo, gdje smo, također, uspjeli da utičemo na veliki broj omladine. I u »Gajretovom« internatu, u kome se nalazio jedan broj radničke omladine, osjećao se aktivan rad Partije i SKOJ-a. Tu su se isticali Mahmut Hajdarević, Enver Kapetanović i mnogi drugi.

Uključio sam se i jedno vrijeme održavao vezu i sa naprednim omladincima koji su na sličan način radili i u društvu »Hurijet«. Nešto kasnije, po sugestiji Leze Perere, aktivirao sam se i u grupi »Kolegijum artistikum«, gdje sam kao radnik učestvovao u izvođenju programa.

Kao član sindikata metalaca, uključujem se šire i u aktivnost sindikalne organizacije i klasnog radničkog pokreta. U to vrijeme u Savezu kovinarsko-metalskih radnika ističu se brojni komunisti koji sukobima sa socijaloportunistima, ostvaruju sve veći prodor u sindikate. To postaje privlačno posebno za mlade radnike.

Sindikalna organizacija sve više jača, pa se njen rad osjeća i u drugim strukovnim savezima. Tako je i život nas, mladih radnika u sindikatima i Radničkom domu postajao sve interesantniji i bogatiji. Tako sam se zajedno sa drugovima Jakicom Pererom, Avdom Hadžiomerovićem i drugim učlanio i u radničko društvo »Proleter«.

U toku 1939. godine postao sam član SKOJ-a. Moj prvi sekretar skojevskog aktiva bio je Slobodan Tuzlić, zvani Petronijević Butum. Kao član SKOJ-a, na raznim aktivnostima sam dolazio u dodir sa drugim skojevcima i skojevskim rukovodiocima. Pokatkad su to bili i skojevci iz srednjih škola, kao što su braća Jovo i Draško Kurilić, Tina Levi i drugi. Povezivao sam se s ostalim omladincima na brojnim izletima i kućnim ilegalnim sastancima koje smo često održavali.

Kao aktivan skojevac, određen sam da prisustvujem skojevskom kursu u Pršljanima kod Bugojna, avgusta 1940. godine. Na kurs sam otišao zajedno sa jednom grupom skojevaca iz Sarajeva. S obzirom da sam bio metalski radnik, dobio sam od naše organizacije »studentsku knjižicu« - sada se ne sjećam na čije je ime glasila. Morao sam imati studentsku knjižicu, jer su vlasti odobrile to logorovanje samo za studente. Dobro se sjećam mnogih od učesnika toga kursa, a bio sam posebno zadovoljan što su se tu našli zajedno radnici, studenti i neki đaci. Bio je to značajan susret omladine i izraz njihovog jedinstva.

Ovaj kurs je, za mene, značio mnogo, jer sam na njemu stekao nova saznanja kako teorijska tako i praktična, što mi je koristilo u radu.

U sindikatu metalaca naročito se isticala aktivnost radnika komunista: Milutina Duraškovića, Leze Perere, Mente Eskenazija, Cezara Konfortija i Franje Budimira.

U jesen 1940. godine, na inicijativu naprednih radnika, došlo je do štrajka lirnarskih i kovinarskih radnika. Mladi radnici su do-

bili zadatke da skupljaju dobrovoljne priloge za pomoć učesnicima štrajka i njihovim porodicama. Bilo je važno obezbijediti da štrajkači budu solidarni i uporni u svojim zahtjevima. Trebalo je spriječiti štrajkbrehere da bi se štrajk doveo do željenog cilja Učestvovali smo u štrajkačkim stražama, a djelovali i na nezaposlene radnike koji su se okupljali oko Berze rada, da se ne prihvataju posla u preduzećima gdje se štrajkuje. Na sličan način izražavali smo svoju solidarnost i prilikom štrajkova u tekstilnoj i drugoj struci. Tako je to bilo i u vrijeme štrajka tekstilno-odjevnih radnika i u vrijeme štrajka i demonstracija radnica Tvornice čarapa »Ključ«.

Učestvujući aktivno u skojevskoj organizaciji i klasnom radničkom pokretu, doživio sam i svoje prvo hapšenje u januaru 1941. godine povodom demonstracija radnica Tvornice čarapa »Ključ«, da bi nakon par mjeseci, ponovo dospio u ruke policije i bio odveden u logor gdje sam proveo cijelo vrijeme rata.

ANĐELKO VELJIĆ

O AKTIVNOSTI I LIKOVIMA SKOJEVACA I MUŠKE GIMNAZIJE

Moje neposrednije saznanje o omladinskom pokretu počinje u jesen 1939. godine upisom u V razred I muške gimnazije. U to vrijeme, omladinci ove škole razvili su prilično raznovrsnu i interesantnu aktivnost. Te jeseni smo počeli i u našem odjeljenju rasturati »Radnički tjednik«, a radile su i već ranije formirane čitalačke grupe, koje su bile jedan od oblika naše aktivnosti. Na sastancima grupa čitani su materijali koje je donosio rukovodilac čitalačke grupe.

Prethodno, omladinac bi, po savjetu skojevca koji s njim radi, pročitao nekoliko osnovnih knjiga iz beletristike, kao što su: »Selo Demetrovo« od Andrea Siladija, »Fontamara« od Silonea, »Gvozdena peta« od Londona, »Mati« od Gorkoga.

To su, uglavnom, bile knjige sa socijalnom tematikom. Tako je, po pravilu, počinjalo pripremanje novih omladinskih aktivista.

Sljedeća faza je rasturanje »Radničkog tjednika«. Pokretano je natjecanje ko će više brojeva »Radničkog tjednika« da proda. I po tome koliko je pojedini član čitalačke grupe našao stalnih kupaca »Radničkog tjednika«, cijenila se njegova aktivnost. Prema onima koji su, eventualno, postali redovniji kupci »Radničkog tjednika« moglo se nešto slobodnije nastupati. Sa njima su počeli i slobodniji razgovori.

Tako se odvijao početni rad sa omladincima u našoj gimnaziji-

Osnovne političke parole, u to vrijeme, izražavale su, prije svega, antifašističku orijentaciju našeg revolucionarnog pokreta.

Borba protiv fašizacije naše zemlje povezivala se sa borbom protiv buržoazije i njene surove vladavine u Kraljevini Jugoslaviji.

U to vrijeme, počelo je organizovanje masovnih nedjeljnih izleta. Bila je to prilično uspješna forma aktivnosti mladinske organizacije i radničkog pokreta u Sarajevu. Partija i SKOJ uspijevali su da okupe na nekim od njih, čak i po nekoliko stotina učesnika, što je bila najočiglednija manifestacija snage omladinskog pokreta.

U okviru ovakve vrste aktivnosti, a, istovremeno, i rekreacije i nedjeljnog odmora, pripremani su (čemu je skojevska organizacija posebno poklanjala pažnju) odgovarajući programi. Bili su tako politički aktuelizirani i intonirani, preko »radio-zbrke«, »vrapca« i raznih drugih tačaka, da su odražavali aktuelna politička pitanja, ukazivali na neka značajnija pitanja međunarodne situacije i isticali neke uspjehe Sovjetskog Saveza u to vrijeme. Organizovani su horovi ili su pripremane horske recitacije. Jedna od tih horskih recitacija, koie smo bezbroj puta izvodili, bila je »Mi mladi«. Bilo je i niz drugih horskm recitacija.

Družio sam se, s obzirom na mjesto stanovanja, i sa radničkom omladinom Novog Sarajeva. Tada još nisam znao da je radnik Živko Jošilo član Partije. Nisam znao ni da je Vaso Miskin član Partije. Oni su održavali vrlo intenzivne kontakte sa učenicima Željezničke škole. Preko Svete Vujičića, povezao sam se sa nekim đacima te škole. Tako sam jedno veče, u Novom Sarajevu, učestvovao sa njima u pisanju parola protiv skupoće, po tarabama, od Sokolane i Glavne željezničke radione prema Pofalićima i Novom Sarajevu. Na tom pravcu, svako je dobio svoj rejon. Farba je bila različita, uglavnom crna, masna farba. Dobili smo četke. A za dolazak na lice mjesta i početak akcije, mislim da je bio znak rasDoznavania »Jugoslovenska pošta« okrenuta odozgo, u džepu.

Pomenuću detalj koji govori o želji radnika da se osposobe, da se školuju. Dane Olbina je bio radnik u Željezničkoj radioni. Pored toga, on je privatno, u večernjoj Vidovćevoj školi učio. Jedne zimske nedjelje, Sveto Vujičić i ja smo došli da ga obidemo. Zatekli smo ga u hladnoj sobi kako uči, jer nije mogao gazdarici da plati loženje sobe. Tako se, u to vrijeme, radnik morao boriti za svoje obrazovanje.

Oktobra mjeseca 1940. godine Brana Kovačević mi je saopštio da sam primljen u SKOJ u okviru Prve gimnazije. U to vrijeme, tačnije neposredno poslije toga, dobio sam zadatak da se

odmah upišem u skautski klub »Sventovid«. Bilo je više takvih klubova u skautskoj organizaciji. Ovaj je bio malo više orijentisan na literarnu aktivnost. Tada smo pristupili kompletiranju odgovarajuće beletrističke biblioteke, kako bismo je mogli koristiti u aktivnosti u skautskoj organizaciji. Prostorije su bile blizu zgrade tadašnje Banske uprave. Pripremani su i razni referati, poslije kojih smo vodili diskusiju.

Jedan interesantan dogadaj desio se uoči 1. decembra 1940. godine. Tada su profesora dr Stjepana Tomića agenti vodili u zatvor ili u logor u Bileću. Mi smo bili obaviješteni kojim vozom polazi. Pošto je on tada bio profesor II sarajevske gimnazije, na željezničku stanicu su došli pretežno omladinci i skojevci iz II gimnazije i izvjestan broj omladinaca i skojevaca iz I gimnazije. Sakupili smo se na željezničkoj stanici želeći da ga ispratimo. Jedan od agenata počeo je da nas tjera sa stanice, ali mi se nismo razilazili. Kada je voz krenuo, počeli smo da dižemo šake u vis i da profesora Tomića pozdravljamo kumunističkim pozdravom. To je bila, naročito za nas, izrazito mlađe, neka vrsta revolucionarne domonstracije i političke akcije. Onda je spontano pala odluka da idemo Vilsonovim šetalištem, sa stare stanice, zajedno u grad. Zaboravili smo da je to uoči 1. decembra i da su policijske mjere, posebno te godine bile pojačane. Idući Vilsonovim šetalištem, pjevali smo revolucionarne pjesme »Crven je istok i zapad«, »Internacionalu« i si., čitav repertoar, nama poznatih, revolucionarnih pjesama sa izleta. Zastali smo kod kina »Drina« i nastalo je kolebanje da li da nastavimo dalje? I, naravno, poneseni revolucionarnim entuzijazmom, produžili smo glavnom ulicom. U to vrijeme (oko osam sati uveče) na ulici je još uvijek bilo živo, iako je bila zima. A onda, najednom, agenti i policajci su krenuli prema nama. Nastala je pometnja Pojavio se i neki visoki agent. Mog druga iz razreda Stevana Timara i mene uhvatio je i odveo u Sokolsku ulicu, u policijsku stanicu. Na intervenciju mog ujaka, bili smo brzo pušteni.

Jedan od značajnijih skojevskih skupova organizovan je za novu 1940-1941. godinu. Zajedno s nekim drugovima imao sam zadatak da pripremim zidne novine za tu priliku. Radi se o savjetovanju koje je održano 1. januara 1941 godine na Palama, u vili Nikolinovićevih. Na pripremanju tih novina radili smo jedno vrijeme u đačkom stanu Save Prede. U odlasku, rasporedili smo se u vozu u grupice. Hranu smo ponijeli pojedinačno, ali smo je kolektivno dijelili. To je bila praksa i na izletima. Na tom savjetovanju sam prvi put vidio Miljenka Cvitkovića koji se vratio iz Španije. Bilo nas je više, ali se sjećam samo nekih. Bili su tu Rato Dugonjić, sekretar PK SKOJ-a, Zivko Jošilo, sekretar MK SKOJ-a i skojevsko ru-

kovodstvo srednjih škola. Sjećam se sljedećih drugarica i drugova: Savo Preda, Brana Kovačević, Vinko Boras, Raza Omanović, Slavica Kujundžić, Branka Blažek, Višnja Habunek, Aleksa Rubinic Frga, Drago Lukić, Mavro Engel, Sveto Vujičić, Braco Kosovac, Jovo Kurilić, Albert Levi, i drugi. Na tom savjetovanju je izložena unutrašnja i međunarodna politička situacija. Rezimirano je opšte stanje omladinskog i radničkog pokreta i sagledani uslovi za buduće političke akcije. Tada je snažnije naglašena potreba borbe za odbranu zemlje od moguće najezde nacističke Njemačke. Savjetovanje je održano bez ikakvih smetnji. Na rastanku, u očekivanju voza za Sarajevo, sjećam se, slobodno smo igrali i pjevali.

Od niza akcija u ovom periodu, sjećam se i jedne koja nije realizovana. Dobili smo zadatak da se okupimo na Baščaršiji gdje je trebalo da dođu vojni obveznici sa Romanije i Glasinca. Bilo je to u početku 1941. godine. Predviđeno je da se tim povodom organizuju demonstracije. Trebalo je da ti vojni obveznici zajedno sa nama orodu kroz grad i da zajedno demonstriramo protiv izdajničke politike buržoazije, a za odbranu zemlje. Međutim, došli smo na Baščaršiju, ali vojni obveznici nisu stigli u zakazano vrijeme i mi smo se razišli kućama, jer smo ranije dobili takvu direktivu.

Vrijednost i značaj aktivnosti svakog pojedinog člana SKOJ-a mjerila se, pored ostalog, po tome koliko je uspio obuhvatiti omladinaca u svoju čitalačku grupu. Aktivnost čitalačke grupe u početku, uglavnom se sastojala u zajedničkom čitanju dokumenata foruma SKOJ-a, a kasnije u rasturanju štampe. U to vrijeme borba se vodila za uticaj na što veći broj omladinaca. Iz čitalačke grupe regrutovali su se novi članovi SKOJ-a.

Kada sam nešto više saznao o borbi radničke i srednjoškolske omladine, vidio sam da je ta aktivnost prilično razvijena. I ne samo da je većina škola imala svoj aktiv i jezgro SKOJ-a nego je koordinacija rada škola ostvarivana preko takozvanog međuškolskog komiteta. Komitet je povezivao organizacije sa Mjesnim komitetom SKOJ-a za grad Sarajevo. U periodu koji pamtim, rukovodilac srednjoškolskog komiteta bio je Brana Kovačević.

Aktivnost mladih komunista i progresivne omladine Sarajeva pokretali su najbolji među njima. Većina ih je dala svoje živote za slobodu i bolji život naših naroda.

Za Svetu Vujičića vezuje me aktivnost i dugogodišnje drugarstvo. Bio je jedan od najzrelijih skojevaca u Novom Sarajevu. Mnogo je čitao i bio veoma obrazovan. Od njega sam prvi put u životu primio zabranjenu knjigu, bila je to knjiga »O pitanjima lenjinizma«. Njegov najstariji brat radio je u Zagrebu. Učestvovao

je, poslije okupacije 1941. godine, u poznatoj sabotaži u zagrebačkoj glavnoj pošti. Njegov drugi brat Duško bio je radnik u Vogošći. U toku revolucije Duško ie bio izvanredan partizan. Poslue rata sam čuo da je poginuo. Sveto Vujičić je poginuo na Romaniji već 1941. godine.

Branka Blažek je, takode, bila jedan od istaknutih boraca našeg omladinskog poKreta. PodjeanaKo se sjećam našeg druženja u Novom Sarajevu i zajedničkog rada u okviru srednjoškolske organizacije grada Sarajeva, gdje je ona učestvovala ispred Ženske gimnazije. Na prvi pogled, izgledala je prilično ozbiljna. U stvari, to je bila divna i plemenita drugarica. Prisna; neposredna, sa puno razumijevanja i spremna da u svakoj situaciji pomogne. U njenu kuću dolazili smo bezbroj puta Sveto Vujičić, Hidajet Galošević, ja i još neki drugovi. U njenoj kući je održano mnogo naših sastanaka. Često smo odlazili i na izlete u okviru aktivnosti omladine Novog Sarajeva. U tirn susretima i aktivnostima, učestvovao je radnik Živko Jošilo. Živko i Branka su se voljeli. On se prema njoj odnosio sa izvanrednim poštovanjem. A ona je njega cijenila kao radnika i bila ponosna što je radnik i komunista. Bila je skojevka, on član Partije. Sjećanje na Branku je povezano sa sjećanjem na najljepše trenutke skojevske i omladinske aktivnosti. Branka je bila spremna da u svako doba zapjeva. Lijepo je pjevala. Svuda je unosila optimističko raspoloženje. Ni masovni kao ni manji izleti i druge aktivnosti nisu mogli proći a da Branka nije dala svoj doprinos. Majka je znala za njenu aktivnost. Njen brat Lado je bio vrlo mlad, ali je znao za aktivnost svoje sestre i čak je učestvovao, na određen način, u tim aktivnostima. Njena majka Marija bila je prava skojevska majka i izvanredna žena. Branka je umrla od tifusa u partizanima 1942. godine u Srednjem.

Albert Levi je bio rukovodilac SKOJ-a u Trgovačkoj akademiji. Uvijek je bio strpljiv u diskusiji s drugovima, uopšte bio je prijatan sagovornik, saborac. Tih, ali vrijedan. Mnogo se trudio da u Trgovačkoj akademiji razvije aktivnost skojevske organizacije. Ne znam koliko je skojevski aktiv brojao članova, ali je činjenica da se smatralo da je Trgovačka akademija jedna od škola u kojoj je skojevska organizacija imala određene pozicije i uticaj.

Raza Omanović je u omladinskom i skojevskom pokretu grada Sarajeva bila, takode, poznata. Divna i plemenita drugarica. Bila je učenica gimnazije. Temperamentna, lijepa, politički izrasla, optimista u svakoj situaciji, i neosporno, hrabra. Imali smo bezbroj susreta u predratnom periodu. Naš posljednji susret bio je početkom maja 1944. godine u Drvaru, kad sam bio u posjeti Okružnom komitetu SKOJ-a, nekoliko dana prije II kongresa USAOJ-a. Dvadesetak dana kasnije, u vrijeme njemačkog desan-

ta na Drvar, ona je junački poginula sa ostalim članovima Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar.

Mavro Engel Miki je zapažen aktivista omladinskog srednjoškolskog pokreta. Mislim da je to bio jedan od izuzetno inteligentnih i obrazovanih omladinaca I gimnazije. Veoma kulturan i sposoban da uoči pitanje, da o njemu na jednostavan, ali vrlo precizan način govori. U isto vrijeme, bio je tihe naravi, ali principijelan i uporan. Mavro je posebno bio netrpeljiv prema onim koji nisu bili spremni da postavljene zadatke i primjedbe izvrše.

Vinko Boras je došao iz Konjica. Nas nekolicinu, Dragu Lukića, Frgu i mene, impresionirao je poznavanjem marksizma. Vinko je, u to vrijeme, pročitao, za naše kriterijume, dosta marksističke literature.

Drago Lukić je bio, takode, jedan od istaknutih članova skojevske organizacije I sarajevske gimnazije. Stanovao je u jednoj staroj, vrlo ruiniranoj zgradi blizu Stanice za hitnu pomoć. Niskog rasta, mršav, blag, dobroćudan, izvanredno plemenit i nesebičan drug. Nekoliko puta se desilo da neki drugovi, zbog raznih okolnosti, nisu mogli otići kućama na spavanje, pa su spavali u njegovom stanu. Drago nije bio samo dobar drug, bio je i veoma energičan, principijelan, borben i hrabar. Saznao sam, poslije rata, da je uhapšen, odveden u logor i da je tamo ubijen.

Aleksa Rubinić Frga živio je s majkom u skromnom stanu. Njegov stan je, po pravilu, bio mjesto za održavanje sastanaka. Mislim da je najveći broj sastanaka naše skojevske organizacije i skojevskog komiteta održan u Frginom stanu[1]). Frgin stan ne samo da je bio mjesto za održavanje sastanaka nego je bio neka vrsta prihvatne stanice za drugove kojima je bio neophodan smještaj za jednu ili dvije noći. Majka je bila prema njemu jako pažljiva, ali i prema svima nama, njegovim drugovima.

Sa Vitomirom Govedaricom sam bio u istom odjeljenju od prvog razreda gimnazije. Otac mu ie bio podvornik Građanske škole na Marindvoru. Sa porodicom se doselio iz Hercegovine, iz okolice Gacka. Majka mu je rano umrla, pa se o troje djece starao otac. Vitomir je bio divan i plemenit drug. Veoma inteligentan i sposoban da otkrije suštinu pitanja o kojem se raspravlja. U VI razredu gimnazije postao je član čitalačke grupe, zatim i član SKOJ-a. Sve do mog odlaska u odred, bili smo stalno zajedno. Najveću pažnju i pomoć koju mi je neko mogao pružiti - pružio

1) Frgin stan i đački stan Save Pređe, zatim stan Dragana i Emilije kapri (odnosno stan Emila Petroviča, njihovog očuha), stan Branke Blažek u Novom Sarajevu, Slavice kujundžić i još neki bili su, u stvari, i stanovi organizacije SkOJ-a i Partije.

mi je Vitomir tako što mi je omogućio da se sklonim nekoliko dana poslije 22. juna 1941. godine, u njegovom stanu u Građanskoj školi, gdje su, inače, u učionicama bili smješteni Nijemci. Vitomir je, kasnije sam saznao, nastavio revolucionarni rad u Sarajevu. Postao je član Komunističke partije i junački je poginuo u jednom od ustaških logora.

Stevan Timar je bio pred rat, takode, član čitalačke grupe. Otac mu je bio službenik Drinske banovine. Mislim da su bili mađarski Jevreji. Njegova majka i otac bili su vrlo tolerantni prema Timarovom političkom opredjeljenju i bilo im je poznato da se Timar uključio u progresivni omladinski pokret. U više navrata dolazio sam u Timarov stan i bezbroj puta smo razgovarali o mnogim pitanjima. Bio je odlučan u svojoj progresivnoj orijentaciji. Održavali smo i neke sastanke u njegovom stanu. Čim je naša zemlja okupirana, njegov otac zajedno sa cijelom porodicom, napustio je Sarajevo i otišao u Novi Sad. Više puta sam se raspitivao o njegovoj sudbini, ali ništa nisam saznao.

I ovih nekoliko likova iz omladinskog pokreta našeg grada, neposredno pred rat, a takvih je bilo mnogo više, očigledno pokazuju kakvi su bili mladi ljudi koji su se borili za ideale Partije i SKOJ-a, za slobodu i bolji život svojih naroda. Njihov put slijedile su stotine i hiljade omladinaca i omladinki u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji. Mnogi od njih, takode, u toj borbi su dali svoje živote.

ASIM PERVAN

AKTIVNOST NAPREDNE OMLADINE U ŠERIJATSKOJ GIMNAZIJI

Šerijatska gimnazija je bila po smjeru realka sa programom naglašenim na izučavanja islamske religije. Po tome i po učenju arapskog jezika razlikovala se od ostalih gimnazija realnog smjera. Po završetku ove gimnazije moglo se studirati na raznim fakultetima u zemlji i vani, uključujući i teološke islamskog smjera. Bila je namijenjena za školovanje i obrazovanje muslimanske omladine iz Bosne i Hercegovine. U jednoj godini mogia je imati oko 300 učenika u svim razredima Školska zgrada se nalazila u Dugom sokaku. Gimnazija je Jmala i svoj internat u Dobrovoljačkoj ulici. Kapacitet internata je bio za oko 200 učenika.

S obzirom na karakter škole, nastava se odvijala sa tendencijom vaspitanja omladine u religioznom i režimskom duhu, što je bio, naročito po ovom posljednjem, slučaj i sa ostalim školama. Socijalno porijeklo učenika bilo je većim dijelom iz srednjih i siromašnijih muslimanskih porodica, a samo je manji dio bio iz imućnijih.

Učenici koji su stanovali u internatu bili su upućeni jedni na druge, dobro se poznavali, međusobno pomagali i zajednički sprovodili razne aktivnosti, navikavajući se na kolektivni način življenja. I inače, u internatu je život bio organizovan kao u kakvoj vojnoj jedinici, od ustajanja do povečerja. Daći su bili čak i uniformisani, slično kao u bogoslovijama. Prema prekršiocima kućnog reda i discipline primjenjivane su rigorozne disciplinske mjere do isključenja iz internata.

Nastavni program gimnazije bio je veoma obiman, pa se moralo mnogo učiti. Profesori koji su u većini bili dobri stručnjaci i dobri pedagozi, pomagali su đacima u savlađivanju gradiva, kako u redovnoj nastavi tako i u toku učenja u internatu. Neki, mlađi profesori, pa i neki stariji, ponašali su se kao drugovi među đacima viših razreda.

Za okupljanje školske omladine, kao i za sprovođenje odredenih uticaja u njoj, u gimnaziji je postojalo nekoliko tadašnjih omladinskih organizacija i udruženja: Dačko udruženje »A. H. Karabegović«, Ferijalni savez, Kolo saveza trezvene mladeži »Svijest« i podmladak »Jadranske straže«. Ovim savezima i udruženjima rukovodili su učenici viših razreda gimnazije, pod nadzorom pojedinih profesora. Jedan dio omladine se uključivao i u druge organizacije, kao u skautsku, sokolsku i druge.

Od posebnog značaja za nas, đake, bilo je literarno-umjetničko udruženje »A. H. KaraDegović«, koje je okupljalo sve đake u internatu, ali i mnoge sa strane. Udruženjem je upravljala posebna uprava, koju su svake godine birali đaci. Udruženje je imalo svoje sekcije: literarnu, diletantsku, tamburašku i aeroklub, u koje su se đaci uključivali prema afinitetu. Ovo udruženje i njegove sekcije imale su značajnog uticaja na naš odgoj. Inače, smisao ovog udruženja bio je da razvija interes za sve što je potrebno jednom obrazovanom omladincu, da razvija solidarnost medu nama i da nas zbližava sa đacima ostalih srednjih škola Sarajeva. I zaista, u razvijanju kulturnih navika i raznih sklonosti kod učenika, na primjer, za književnost, muziku i si., kao i u organizovanju zabavnog života među nama, ovo društvo je postizalo vidne uspjehe. Održavani su i konkursi sa nagradama za najbolje literarne radove, a tamburaški zbor i violinski kvartet učestvovali su i na međuškolskim muzičkim priredbama. Povremeno su pripremane u internatu priredbe sa raznim sadržajem, čak i učenjem plesa, istina, bez djevojaka, ali su sve te priredbe bile dobro organizovane i privlačile nas. Poneko bi tu čitao neki svoj rad ili pjesmu; poneko bi svirao na violini ili harmonici. Bilo je i izvođenja manjih pozorišnih komada - jednočinki.

Preko ovog udruženja, mi smo se, u stvari, pripremali za društveni život, učili ponašanju i kontaktiranju sa svijetom van škole i internata. Na neke naše priredbe dolazile su grupe đaka iz drugih škola i internata, isto kao što smo i mi išli kod njih. U tome je postojao jedan kontinuitet, iz generacije u generaciju. Takav život je neminovno imao i drugih pozitivnih rezultata - učili smo se kolektivnom, zajedničkom organizovanju i izvođenju nekih od tih aktivnosti, što nam je kasnije olakšavalo da se uklapamo u razne sredine i da u njima organizovano djelujemo.

Naša saznanja o društvu uopšte, isto tako o prirodi, kao i o svemu ostalom, uključujući tu i religiju, odnosno njeno shvatanje i poimanje svijeta, narastala su iz godine u godinu. U višim razredima, kada su se u nama, donekle, nagomilala znanja, počinju da se javljaju i razna pitanja o životu, o religioznim i drugim razlikama medu ljudima, o bogatim i siromašnim, o pravdi, nepravdi, nacionalnoj neravnopravnosti i mnoga druga. Ona su rezultirala i iz vlastite znatiželje kao i pod uticajem tadašnjih društvenih kretanja i zbivanja.

Nasuprot težnjama direkcije škole i uprave internata, koje su proisticale iz karaktera Šerijatske gimnazije i njene namjene ,da se muslimanska omladina, koja je pohađala tu školu, kao buduća inteligencija, učvrsti u idealističkom pogledu na svijet, kod mnogih njenih đaka postizan je suprotni efekat. Ni tu našu sredinu, kao i druge škole u gradu, nisu mimoišli tadašnji događaji, borba radničke klase i KPJ, stvaranje antifašističkog fronta i drugi. U Španiji je voden građanski rat, o tome se mnogo pričalo i među nama. Fašizam se ubrzano širio i osvajao pojedine zemlje Evrope. Kucao je i na naša vrata, što se osjećalo kroz političko djelovanje građanskih partija, a naročito onih snaga koje su bile profašističke i koje su širile defetizam, veličale njemački nacionalsocijalizam, pripremale petu kolonu, itd. U zemlji, u kojoj je bilo dosta gladi i bijede, trovani su još više unutrašnji odnosi na nacionalnoj, vjerskoj i socijalnoj osnovi. Sve je to uticalo na naša politička opredjeljenja i međusobne rasprave i razmišljanja. To političko interesovanje nas mladih intenzivirali su stariji đaci i studenti - članovi SKOJ-a i KPJ, koji su na razne načine politički djelovali među nama, naročito na izletima, raznim priredbama i u individualnim kontaktima i razgovorima.

Te godine neposredno pred rat, i inače su karakteristične po organizovanijem i snažnom radu KPJ i SKOJ-a da okupi i organizuje omladinu i da je pripremi za predstojeće događaje.

Tako je bilo i sa omladinom Šerijatske gimnazije. Komunisti Sarajeva i pojedini komunisti iz drugih krajeva iz Bosne i Hercegovine našli su način i put kako da prodru i u njene redove. To je bilo olakšano i činjenicom da je đački sastav ove škole poticao iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Otuda je jedan broj njenih omladinaca bio povezan sa naprednim omladinskim pokretom u svom kraju. A tih godina su u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine obnavljane i stvarane partijske i skojevske organizacije. U prvim skojevskim aktivima pojedinih mjesta Bosne i Hercegovine našli su se i neki đaci naše gimnazije. Tako su oni djelovali i u školi za vrijeme školske godine i u svojim rodnim mjestima u vri-

jeme školskih raspusta. Predano su izvršavak zadatke koji su u redovima mladih, s revolucionarnog aspekta, tada bili aktuelni.

Moje prve veze sa naprednim pokretom proistekle su iz poznanstva sa Mirom Poparom, poznatim revolucionarom. Još u 1938. godini, Miro je počeo da sa mnom razgovara. Naime, iako sam bio još vrlo mlad, šesnaestak godina, njemu nimalo nije smetalo da satima sa mnom hoda i razgovara. Razgovarali smo o školi, o tom šta čitam i drugom. Imponovalo mi je druženje s Mirom. Osjećao sam se nekako ozbiljnijim, važnijim, a on je, s nekom lakoćom, privlačio i zaokupljao moju pažnju. U mom selu Fatnici je bilo i drugih ljudi, među njima i omladinaca koji su se često nalazili s Mirom i pričali o raznim životnim i političkim pitanjima. Ja se u početku nisam upuštao u te razgovore, jer još nisam dobro shvatio društveno-političke odnose i probleme. Radije sam slušao šta ljudi pričaju i zapitkuju Miru i gutao svaku njegovu riječ. No, postepeno sam o tim nekim pitanjima sticao jasniju predstavu. Miro je u pogodnim prilikama govorio o tadašnjem režimu, o radničkom i komunističkom pokretu, o oktobarskoj revoluciji, o tom kako u nas loše žive radnici i seljaci, o eksploataciji koju provodi buržoazija, o španskom građanskom ratu, o fašizmu, itd.

Iduće godine, 1939 u ljeto, tu u selu sam Drimljen u SKOJ. Tada smo se češće sastajali i održavali sastanke, proučavali neke materijale, dobijali zadatke da radimo sa pojedinim omladincima i da, kako su nam stariji drugovi govorili, pomognemo da omladina progleda svojim očima. Svi ti sastanci su za mene, bili nešto sveto, nešto gdje svak ne može doći, o čemu čak niko ne smije da sazna od nekog od nas. Nije traženo da tada izvršavamo zadatke koji bi nas kompromitovali. Bilo je osnovno da se uključujemo među ostalu omladinu, naročito na sijelima ili proslavama (tada su u našem kraju sve proslave bile vezane za razne vjerske datume, posebno za Vidovdan). Trebalo je da se zbližavamo sa omladincima i da im nenametljivo namećemo razgovor o teškom životu seljaka i radnika, o nemogućnosti školovanja seoske omladine, jer to nije u interesu vladajućih krugova, o buržujima koji uživaju eksploatišući radnike i seljake, te da one koji pokažu interes za to o čemu govorimo, nastojimo postepeno uključiti u redove progresivne omladine, u SKOJ. Pored toga, stariji drugovi, posebno Miro, učili su nas da uvijek služimo za primjer u svakom pogledu, da se pomažemo i ljudski međusobno odnosimo i ponašamo, a isto tako i prema drugim omladincima i ljudima. Meni je svaki put kada bih polazio u Sarajevo, bilo žao što se od tih seoskih drugova rastajem na duže vrijeme, do narednog raspusta, jer smo ubrzo postali bliski, povezani i složni, osjećajući potrebu da se svakodnevno viđamo. Niko od nas nije mogao saz-

nati nešto što se odnosilo na naše akcije i starije drugove sa kojima smo često kontaktirali, jer nas je Miro poučio o tom kako se komunisti i članovi SKOJ-a moraju ponašati, posebno pred klasnim neprijateljem. Zapamtili smo kao mladići, da je otkrivanje drugova, pričanje o sastancima i onom što na njima raspravljamo, najveća izdaja prema našem pokretu i sjećam se, mi bismo međusobno govorili - radije poginuti nego nešto što ne treba otkriti. Takvo osjećanje bilo je prisutno u ilegalnim organizacijama koje je vlast progonila, zabranjivala i na sve načine onemogućavala u djelovanju.

Kao đak Šerijatske gimnazije, pretežan dio godine bio sam u Sarajevu. Miro je ponekad navraćao u Sarajevo i nikad nije propustio priliku da me potraži. Tako me je jednom prilikom povezao s Brankom (Branom) Kovačevićem, koji je pred rat radio u sarajevskoj skojevskoj organizaciji, i još s nekim drugovima, čijih se imena ne sjećam. Sa Branom Kovačšvićem imao sam stalnu vezu, sve do aprilskog rata.

Za revolucionisanje omladine u tim godinama neposredno pred rat, korištene su razne forme i oblici. Naročito izleti u prirodu, čiji su nosioci bili često omladinci okupljeni u skautskoj organizaciji. Ta, pa i druge omladinske organizacije bile su podesne za širenje ideja i uticaja komunističkog pokreta na mlade, jer.je u njima bilo mnogo napredne omladine. Na tim izletima po Trebeviću, Crepoljskom, Palama i uopšte oko Sarajeva, dolazilo je do međusobnog upoznavanja i zbližavanja mladih iz raznih škola i sličnih gradskih sredina. Istomišljenici su se lako prepoznavali i okupljali u grupice, pričali, pjevali, često i revolucionarne pjesme, tada zabranjene, dogovarali se o narednim izletima, izmjenjivali tada postojeću naprednu literaturu i tako širili naprednu misao. To je mnogo koristilo ne samo za prodiranje ideja KPJ i SKOJ-a u redove omladine već i za njen fizički odgoj i rekreaciju. Tu se omladina međusobno takmičila u raznim sportskim disciplinama, a kadgod je bilo moguće stariji drugovi su se u kraćim govorima obraćali omladini objašnjavajući neka pitanja iz političke situacije u zemlji i u svijetu. Ti govori su bili patriotskog sadržaja, protiv čega niko nije mogao da prigovara, da ih spriječi, pa ni policija ni njeni agenti, koji su, takode, pratili sve skupove, pa i ove omladinske izlete. Mi smo se na tim izletima povezivali i sa seoskom omladinom.

Jedan od oblika kome je takode posvećivana velika briga, bile su tzv. kulturne večeri. Ove priredbe su organizovali studenti Šumarskog fakulteta i sarajevski studenti sa Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta. Bile su legalne, s dozvolom vlasti. Prikazivali su se patriotski pozorišni komadi. I tu se jedan dio omladine

iz svih sarajevskih sredina, uključujući radničku i školsku omladinu, međusobno zbližavao. Ponekad je policija nastojala, ubacivanjem provokatora s »lijevim parolama«, da spriječi ove priredbe i da ih rasturi, ali organizatori, studenti su to lako otkrivali i, na očigled policajaca, izbacivali te provokatore - bukače. I omladina Šerijatske gimnazije, odnosno jedan njen dio je redovno učestvovao na ovim priredbama.

Pored ovih, mnogo su doprinosile jednom opštem obrazovanju, uzdizanju i osposobljavanju omladine, pa i u revolucionarnom smislu, priredbe koje su se održavale u školama, odnosno u internatima - konviktima (Uzdaničinom, Gajretovom i dr.). Te priredbe su organizovala đačka udruženja koja su postojala u mnogim školama, pa i u našoj. Na neke naše priredbe dolazili su i predstavnici đačkih udruženja drugih škola, što je, takode, doprinosilo zbližavanju omladine i podizanju njene svijesti, patriotskog osjećanja, itd.

Veoma revolucionarne, kako je to meni ostalo u sjećanju, bile su i mnoge druge aktivnosti kojima se omladina našeg internata bavila i bila u neke od njih masovnije uključena. Sjećam se, na primjer, štrajka učenika Tehničke škole 1936. i Gazi-Husrefbegove medrese 1937. godine. Tada su neki učenici bili kažnjeni i istjerani iz škole i internata i našli se bez sredstava na ulici. Iz naše škole su isključeni stariji učenici Asim Čohadžić i Esad Ferušić. U tom periodu, a i nešto kasnije, u Šerijatskoj gimnaziji ističe se veći broj đaka koji a'ktivno djeluju kao napredni omladinci i koji su vezani za omladinski pokret u gradu. Ovdje ću pomenuti samo neke, kao Huseina Hodžića, Envera Lakišića, Derviša Numića, Jusufa Sabljakovića, Ragiba Nalbantića, Reufa Hamdanagića, Hamdiju Omanovića, Muhidina Begića, Salima Čerića, Džemala Rezakovića, Enesa Ormana i Osmana Spužića. Kontinuitet njihovog rada nastavile su mlađe generacije.

Kod nas je povodom štrajkova u Srednjoj tehničkoj školi kao i Medresi, povedena akcija solidarnosti, a sastoiala se u sakupljanju novca za pomoć tim đacima. Akciju su organizovali tadašnji učenici VII i VIII razreda, a učestvovali smo i mi mlađi. Pored novca, duže vremena smo sakupljali i obezbjedivali hranu za neke od tih drugova i iznosili je uveče i dodavali kroz ogradu oko našeg internata. Tako se hranio i jedan broj naših đaka koji su bili bez dovoljno sredstava za život, a bili su isključeni iz internata Povodom štrajka u Medresi, gotovo svi đaci viših razreda učestvovali su u demonstracijama kroz grad.

Učestvovali smo i u sakupljanju priloga za pomoć porodicama naših španskih boraca. Bio nam je to skojevski zadatak

Obraćali smo se ljudima za koje se pretpostavljalo da nas neće odbiti i tražili da daju koliko mogu i što mogu. Ta akcija je vodena na širem planu i u svim našim krajevima. Prikupljena sredstva predavao sam drugu Brani Kovačeviću, od koga sam i dobio to zaduženje.

U ono doba teže se dolazilo do napredne literature, jer je nije bilo mnogo. Do ponečeg se ipak dolazilo raznim kanalima, a jedan od naših glavnijih zadataka je bio ideološko uzdizanje i rasturanje tog materijala. U našem internatu kod drugova iz VIII razreda skrivano je sve do čega bi se došlo i davano na čitanje onim drugovima na koje se računalo. Zabranjenu lektiru za školsku godinu 1940/41. čuvao je Adem Akšamija, takode član SKOJ-a. Pretežno su to bile »Radničke novine«, neki proglasi i pojedini leci. Bila je poneka brošura, kao: »Kako je čovjek postao divom« i (Marksov) »Građanski rat u Francuskoj«. Po uspostavljanju diplomatskih odnosa tadašnje jugoslovenske vlade sa SSSR-om, dopirale su do nas i neke brošure o životu omladine u SSSR-u. Sve to do čega bismo došli, čitali smo s velikim entuzijazmom. Ali, naše poimanje i shvatanje svijeta, društva i prirode, u to doba, s naučno-marksističkog aspekta, bilo je još veoma oskudno. Međutim, to nam nije smetalo da se politički ispravno orijentišemo i koliko smo umjeli i znali, zalažemo za ideje Komunističke partije.

Tada su se među đacima i inače vodile česte diskusije, dijalozi i rasprave. Podsticali smo ih i mi, skojevci, ali i drugi. Dobro smo se međusobno poznavali u svakom pogledu. Prema tome, kako smo se politički opredjeljivali i osjećali, tako su se među nama i formirale razne grupe, na što je uticao i razvoj situacije u zemlji i van nje, i u vezi s tim razna nastojanja da se pridobije omladina. Pored komunista, za uticaj na omladinu, borili su se i religiozni krugovi i razne političke građanske stranke, uključujući i profašistički orijentisane grupacije Ipak su progresivne i napredne ideje među nama nailazile na sve više i više pristalica. S približavanjem rata, smanjio se broj tzv. neutralne i politički nezainteresovane omladine. Više se uključivala u rasprave i dijaloge između komunističke i frankovačko-profašističke organizacije u redovima mladih. Čak i dio đaka koji su čvrsto ostali na ideološkim pozicijama religije, opredjeljivao se za politiku KPJ, a protiv fašizacije zemlje. U našoj sredini Ijotićevske i frankovačko-profašističke grupe nisu mogle da se učvrste i nadu povoljno tlo.

Uticaj sarajevske partijske organizacije i SKOJ-a bio je sve organizovaniji i veći, naročito u 1940. i 1941. godini kada je došlo do organizovanijeg povezivanja SKOJ-a svih srednjih škola Tih godina je djelovao i Međuškolski komitet SKOJ-a. sastavljen od

predstavnika skojevskih grupa i aktiva iz svih škola. Iz Šerijatske gimnazije sastancima ovog komiteta u obje ove godine prisustvovali su ili održavali vezu drugovi Ahmed Hafizović, Mehmed Bašagić, a jednom sastanku prisustvovao sam i ja. U mom razredu (VII) školske 1940/41. godine postojala je i djelovala grupa (aktiv SKOJ-a) u kojoj su bili Mehmed Bašagić, Sulejman Omerović, Ilijas Manović, Ibrahim Čišić, Salih Ćiber i ja. Isto tako su postojale grupe skojevaca i u VI i VIII razredu, a sjećam se drugova: Fehima Hafizovića, Hazima Vikala, Ekrema Durića, Hajrudina Mehinagića, Ahmeda Hafizovića, Sabrije Pužića, Ismeta Cohadžića i Adema Akšamije. Sve grupe su bile direktno vezane za pojedine drugove iz Mjesnog i Meduškolskog komiteta SKOJ-a.

Omladina Šerijatske gimnazije u ovim godinama neposredno pred rat sve masovnije se orijentisala za antifašističku politiku koju je vodila KPJ. To se osjećalo svakim danom sve više. Osjetili su to i direkcija naše gimnazije i neki profesori. Otuda su preduzimane i mjere da se na nas utiče u smislu privrženosti religiji i režimu. Posebno su se isticali profesori koji su nam predavali vjeronauku i bili zabrinuti za naše »duše«. Jedan od njih nam je češće o tom govorio na svojim časovima, jer je i osjetio i znao da mi međusobno raspravljamo o raznim pitanjima, pa i o teizmu i ateizmu, itd. Jasno smo sagledavali njihove ciljeve, tj. ciljeve da nas uključe u reakcionarne težnje nazadnog islamskog klera i sarajevske čaršije.

Đaci VIII razreda, školske 1940/41. godine, su se otvoreno suprotstavili profesoru koji je na čas donio jedan profašistički letak. Istjerali su ga iz razreda. Direkcija je bila prinuđena da ga iz tog razreda povuče. Iste godine u VII i VIII razredu, đaci su bili obavezni da, pored redovnog programa, posjećuju i časove konverzacije iz njemačkog jezika. Te časove je držao jedan Nijemac, zvao se Fric Našold. Radio je u njemačkom konzulatu. Na te časove je Našold donosio neke njemačke časopise. Među njima i ilustrovani časopis »Hitler-Jugend« koji je bio ukusno opremljen raznim slikama i simbolima u boji. I dok bi on sjedio za katedrom i razgovarao s pojedinim đacima, časopisi su išli od klupe do klupe. Vrvile su fotografije Hitlera, vojnih parada, kukastih krstova i drugih fašističkih amblema. Našoldova namjera bila je očigledna - širiti nacističke ideje o nepobjedivosti moćnog njemačkog Rajha, kome sve cvjeta, a naročito omladini koja oduševljena Firerom. kliče, nosi transparente, igra se i kupa, živi u nekakvom izobilju. Tako je to izgledalo sa tih fotografija. Sulejman Omerović Car i ja sjedili smo u jednoj klupi i pregledajući te časopise, isto pomislili - potrebno je to spriječiti. Poslije časa smo se dogovorili sa još nekim drugovima kako da onemogućimo takvu faši-

stičku propagandu. Donijeli smo na naredni čas crvenu olovku i tintu, zamrljali kukatste krstove, Hitlerove i druge slike, a na više mjesta iscrtali zvijezde petokrake sa srpom i čekićem i ispisali parole »Proleteri svih zemalja, ujedinite se«, »Dolje fašizam« i druge. Pošto su, po završetku časa, vraćeni časopisi Našoldu, on je to kod kuće primijetio i nijedanput više nije donio takve materijale. Međutim, u razgovorima je nastojao da i dalje širi fašističke ideje. Kod nas je, pak, sve više narastao bunt protiv toga. To.se razvilo dotle, da je on iz VIII razreda, a time i iz škole izbačen nešto prije 27. marta 1941. godine.

Koliko se naša omladina tih predratnih dana brzo revolucionisala, pokazuje i primjer njenog masovnog učešća i držanja u demonstracijama 27. marta 1941. godine. Oko 10 sati tog dana nastava nam je prekinuta. U tom momentu smo saznali za događaje u Beogradu (vojni i državni udar) i svi sjurili u školsko dvorište. Tu nam je kratko govorio profesor Obren Vukomanović o Paktu i novoj Simovićevoj vladi. Upozorio nas je riječima: »Djeco, dobrp se držite«. Po tom je naša škola u koloni pošla prema Baščaršiji, a odatle pored Begove džamije, kroz Sarače ka Katedrali i sadašnjoj Titovoj ulici. Sa raznih strana, prema centru grada, stalno su pristizale kolone školske omladine, građana i radnika. Dotad nikad nisam vidio toliko svijeta na ulicama. Sve je bilo na nogama. Sarajevo je tog dana vrilo. Na sve strane su se čule naše parole. Mase su prihvatale te parole izražavajući svoje ogorčenje prema fašizmu i prema politici prodaje zemlje. Naši ljudi, osim profašistički orijentisanih petokolonaša, nisu željeli da padnu na koljena i da se predaju bez borbe. Zato su i izašli na ulice i manifestovali spremnost da brane zemlju.

Policija i tadašnja vlast nisu mogle da spriječe izliv gnjeva naših ljudi protiv Pakta, iako se u pojedinim sredinama ap'elovalo na mirno idenje ulicama, bez parola, itd., što su i nama rekli poslije prekida nastave i polaska na ulice. Međutim, komunisti, skojevci i drugi progresivni ljudi dali su sasvim jasan i određen antifašistički sadržaj, ton i boju ovim demonstracijama. Sjećam se, na primjer, kada smo mi išli kroz Sarače, pjevali i uzvikivali parole, kako su nas neke age - trgovci uz ispijanje kafe, na ćepencima, posmatrali i čudili se šta to radimo. Drugove koji su izvikivali revolucionarne parole, a da ne bi upali u oči policije, opkoljavala je omladina. Na nekim mjestima su pojedinci, kao Rato Dugonjić i drugi, držali kratke improvizovane govore. Mi smo se izmiješali sa ostalom omladinom, a na jednom mjestu nam se pridružila i omladina Bogoslovije. Jedna grupa je išla prema njemačkom konzulatu i gađala kamenicama u prozore, ali je policija intervenisala i rastjerala.

Demonstracije su dugo trajale, do u noć, i mnogi od nas su promukli toga dana.

Sutradan je održao sastanak Meduškolski komitet SKOJ-a za Sarajevo. Taj sastanak je održan u Dobrovoljačkoj ulici u stanu našeg druga Jakice Papo. Iz konspirativnih razloga, na sastanak se dolazilo pojedinačno, u malim vremenskim intervalima. Iz Šerijatske gimnazije učestvovali smo Mehmed Bašagić i ja. Bilo nas je, koliko se sjećam, oko 20 drugova i drugarica. Na ovom sastanku je analizirano držanje srednjoškolske omladine u demonstracijama, naročito skojevaca. Govoreno je i o neposrednoj opasnosti koja prijeti našoj zemlji od fašizma, kao i potrebi da još organizovanije nastupamo i zbijamo redove mladih, bez obzira gdje će se ko od nas "naći.

Poslije 27. marta došlo je do raspuštanja škola. Mi smo se razišli svojim kućama. Uskoro je došlo i do aprilskog sloma jugoslovenske države.

Mnogi daći šerijatske gimnazije su aktivno učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi. Mnogi su pali u borbi ili odvedeni na zloglasna njemačko-fašistička, ustaška i četnička stratišta i tamo strijeljani. Trojica od njih su proglašeni za narodne heroje: Husein Hodžić, Enes Orman i Sulejman Omerović Car. Veliki broj omladinaca iz ove gimnazije postali su oficiri narodnooslobodilačke vojske. Mnogi su poslije rata završili studije i nastavili borbu za izgradnju samoupravnog socijalizma u našoj zemlji, kao profesori, ljekari, naučnici, pravnici, privrednici, umjetnici, politički i drugi radnici.

SAVO PREDA

SJEĆANJE NA AKTIVNOST U SREDNJOJ TEHNIČKOJ ŠKOLI I U MJESNOM RUKOVODSTVU SKOJ-a

Početkom školske 1939/40. godine obnovljeni su ili formirani aktivi SKOJ-a u svim srednjim školama u Sarajevu, koji su imali brojno članstvo i veliki uticaj medu omladinom. Skojevci su organizovali niz značajnijih političkih akcija u školama.

U Srednjoj tehničkoj školi postojao je aktiv SKOJ-a još 1936. godine, a obnovljen je 1938. godine. Ja sam uključen u rad ovoga aktiva 1939. i ubrzo postavljen za sekretara. U aktivu je, u to vrijeme, bilo oko 20 članova. Sastanci su održavani po grupama, rijetko cijeli aktiv, na kojima je prorađivana marksistička literatura i organizovana diskusija o raznim političkim pitanjima.

Početkom 1940. godine došao je na sastanak aktiva Miljenko Cvitković, španski borac, koji je bio zadužen ispred Mjesnog komiteta SKOJ-a za rad sa skojevskim organizacijama u školama. Detaljno se interesovao za situaciju u našoj školi, o organizaciji i radu aktiva, o đacima koji se izjašnjavaju kao marksisti i simpatizeri SKOJ-a, itd. Primijetio je da je bilo krutosti i oportunizma prilikom prijema novih članova u SKOJ. Dao nam je direktivu da sve đake koji su provjereni kroz političke akcije, primimo u skojevsku organizaciju i da organizujemo okupljanje školske omladine na raznim pitanjima i problemima sa kojima se svakodnevno susrećemo u školi. Ubrzo je skojevski aktiv u Srednjoj tehničkoj školi proširen, imao je oko 80 članova i bio je jedan od najbrojnijih u srednjim školama Sarajeva. Osnovni kriterij za prijem u

SKOJ bio je da omladinac usvaja marksističku ideologiju, da je politički aktivan i da je odan skojevskoj organizaciji. Na sastancima aktiva SKOJ-a je često diskutovano o radu pojedinih članova. Svaki skojevac je morao imati ugled i poštovanje u sredini gdje živi, trebalo je da bude primjer u ponašanju i učenju u školi i da na svakom mjestu politički djeluje. Pojedinim skojevcima ili grupi, davana su konkretna zaduženja da pridobiju odlične đake i dobre omladince i da ih uključe u rad i akcije SKOJ-a.

Mjesni komitet SKOJ-a je organizovao sastanke sa skojevskim rukovodiocima iz srednjih škola po raznim pitanjima rada sa omladinom. Često su tim sastancima prisustvovali pojedini drugovi iz partijskih i skojevskih foruma, kao Pavle Goranin, Rato Dugonjić, Živko Jošilo, Miljenko Cvitković, Alija Hodžić i drugi, učestvovali u diskusiji, objasnili pojedine direktive i zadatke koji se postavljaju pred SKOJ u školama i pomogli u radu i organizaciji aktiva.

U septembru 1940. godine formirano je Međuškolsko rukovodstvo SKOJ-a, kao koordinator rada skojevskih aktiva i organizator zajedničkih akcija školske omladine. U prvo vrijeme, u ovom rukovodstvu su bili sekretari skojevskih aktiva iz škola, ali se pokazala potreba da se proširi, pa su uključeni i drugi aktivisti koji su, zatim, zaduženi po konkretnim pitanjima, kao sport, omladinska štampa i slično. Sekretar Međuškolskoga rukovodstva bio je Brana Kovačević, đak Druge muške gimnazije, a početkom 1940. godine zamijenio sam ga ja. U tom rukovodstvu su bili: iz Prve muške gimnazije Mavro Miki Engel i Drago Lukić, iz Druge muške gimnazije Sveto Vujičić i Dinko Falatar, iz Ženske gimnazije Branka Blažek i Slavica Kujundžić, iz Srednje tehničke škole Savo Pređa i Nikola Brkljač, iz Trgovačke akademije Albert Levi, iz Učiteljske škole Haim Albahari, iz šerijatske gimnazije Ahmed Hafizović. Po konkretnim zaduženjima učestvovali su u radu Međuškolskoga rukovodstva Anđelko Veljić, Jovo Kurilić, Brano Krstić, Risto Tošović, Risto Aleksić i drugi.

Skojevski aktivi su postojali u sljedećim školama: Prva muška gimnazije, Druga muška gimnazija, Ženska gimnazija, Srednja tehnička škola, Trgovačka akademija, Učiteljska škola, Šerijatska gimnazija, Gazi Husrev-begova medresa, Pravoslavna bogoslovija, Željeznička škola, Stručna škola, Zanatska tekstilna škola, Gajretov internat, Uzdaničin internat, a postojale su skojevske grupe u nekim sportskim organizacijama i udruženjima. Koncem 1940. godine skojevski aktivi u školama brojali su preko 250 članova, ali je uticaj SKOJ-a bio mnogo veći na pojedinim akcijama, mogao je pokrenuti i preko 1000 omladinaca.

Jedan od prvih zadataka na kome je radilo Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a je aktivnost skojevaca u sportskim društvima. Direktiva je bila da se za djelovanje medu omladinom koriste sve legalne forme u masovnim organizacijama. Ali, mnoga đačka društva i klubovi bili su pod uticajem reakcionarnih partija i krugova, pa su predstojale oštre borbe. Skojevski aktivi su dali zadatak svojim članovima i simpatizerima da se uključe u postojeća đačka društva i da nastoje osvojiti uprave legalnim putem.

Jedna od najmasovnijih đačkih organizacija je Ferijalni savez, koji je postojao u svim školama. Ferijalni savez je organizovao putovanja i smještaj omladine za vrijeme raspusta, imao je svoje domove, ljetovališta i prihvatne stanice u mnogim gradovima i turističkim mjestima, imao je popust na željeznici i drugim prevoznim sredstvima, imao je svoje biblioteke i publikacije. Gotovo svi đaci su bili članovi ove organizacije. U Srednjoj tehničkoj školi skojevski aktiv je imao uticaj i punu kontrolu u Ferijalnom savezu škole. Većina povjerenika iz razreda i članovi uprave bili su skojevci. Organizovano je više skupnih putovanja po Jugoslaviji. Školske vlasti su često pravile smetnje, ali nisu mogli zabraniti rad Ferijalnog saveza.

U Srednjoj tehničkoj školi postojalo je udruženje »Aeroklub«, koji je okupljao veliki broj omladine. To je organizacija sportskih vazduhoplovaca koji je popularisao vazduhoplovstvo među omladinom. Tehničari su imali velikoga interesovanja za avijaciju, pa je »Aeroklub« razvio široku djelatnost i u našoj školi. Na sastanku skojevskoga aktiva u školi, zadužena je grupa da radi u ovom udruženju. Na prvim izborima, legalnim putem, izabrani su u upravu, dobili ključeve od prostorija i radionica i pod vidom rada sekcija, održavani su skojevski sastanci. Mnogi skojevci su, kasnije, postali jedriličari, piloti i aktivno se bavili aerosportom.

U Srednjoj tehničkoj školi postojao je i ogranak »Jadranske straže«, a dolazio je i njen list. U upravu ogranka »Jadranske straže« ubacili su se Ijotićevci, koji su razvili svoju aktivnost. Data je direktiva da se upišu svi skojevci i simpatizeri i da se na prvim izborima osvoji uprava. Došlo je do sukoba sa Ijotićevcima, pa i do tuče. Direktor škole je zabranio rad ove organizacije, pod izgovorom da nije pravilnik usaglašen sa školskim propisima, ali je SKOJ razvio široku aktivnost i kampanju, kako unutar tako i izvan škole, za dozvolu rada »Jadranske straže«

I skautska organizacija je okupljala znatan dio omladine. Skauti su imali svoje prostorije, biblioteku i sve potrebne rekvizite za izlete i logorovanja. Bili su organizovani na poluvojničkom principu, imali su svoje jedinice, uniformu, trubu i zastavu. Svako-

ga ljeta su organizovali logorovanja na moru ili u planinama. Stoga su bili vrlo povoljni uslovi za rad i djelovanje SKOJ-a medu njima. Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a je zadužilo grupu svojih aktivista za rad medu skautima, i to: Mikija Engela. Anđelka Veljića, Dragutina Kosovca, Jovu Kurilića, Slavicu Kujundžić i druge. Data je direktiva svim skojevskim aktivima u školama da se u skaute upišu svi skojevci i simpatizeri SKOJ-a koji imaju materijalne uslove jer je skautska oprema bila mnogo skupa. SKOJ je razvio široku aktivnost među skautima, držana su popularna predavanja iz nauke i umjetnosti, organizovane su zabave, korištena je bogata biblioteka, koja je imala veliki izbor literature. U skautskim prostorijama održavani su često i skojevski sastanci.

Skojevsko rukovodstvo posvetilo je pažnju planinarskim društvima, jer se veliki broj srednjoškolske omladine aktivno bavio planinarenjem. U Sarajevu je postojalo nekoliko dobro organizovanih planinarskih društava. U dogovoru sa Mjesnim komitetom SKOJ-a, Meduškolsko rukovodstvo je dalo zadatak skojevcima u školi koji se bave planinarenjem, da se povežu sa skojevcima, radnicima i studentima u tim društvima i da razviju političku aktivnost.

Omladina je imala veliki interes za razne vidove sporta u školama, pa su aktivi SKOJ-a postali inicijatori i organizatori raznih takmičenja. U školama su formirani odbori, u kojima su bili istaknuti sportisti, ali pretežno skojevci, koji su organizovali sportske priredbe. Najveće interesovanje je bilo za fudbal. U većini škola je organizovano takmičenje, prvo među razredima i odjeljenjima, pa poslije meduškolske utakmice. Za organizovanje međuškolskog takmičenja izabran je međuškolski odbor u kome su bili predstavnici iz svih škola. Fudbalske utakmice izvođene su na Hajdukovom ili Slavijinom igralištu. Na utakmice je dolazio veliki broj đaka i navijao za svoje timove.

Srednjoškolska omladina je bila zainteresovana za rekreaciju i nedjeljni odmor u prirodi, pa je masovno odlazila na Trebević, Crepoljsko i druge planine oko Sarajeva. Izleti su bili pogodna forma za šire okupljanje omladine, pa je skojevsko rukovodstvo odlučilo da organizuje i pripremi zabavu na izletničkim terenima i da na pogodan način politički djeluje. U jesen 1940. godine bilo je takvih izleta mnogo, skoro svake nedjelje kada je bilo lijepo vrijeme. Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a je imalo sastanke obično petkom, na kojim je dogovarano za organizaciju izleta naredne nedjelje. Mjesni komitet SKOJ-a je organizovao nekoliko skupnih izleta radničke, srednjoškolske i studentske omladine. To su bili omladinski zborovi i manifestacije šireg političkog značaja. Takvi izleti su održani na Vrelu Mošćanice, u Vojkovićima, na Brusu, u

Karolinentalu, Reljevu, Petrovićima, na Crepoljskom, itd.; na kojima se okupljalo nekoliko stotina, pa i preko hiljadu omladinaca.

Za organizovanje izleta formiran je odbor koji je pripremao sportski, kulturni i zabavni program. Organizovana su razna takmičenja: trčanje, skokovi, bacanje kamena i druge sportske discipline koje su bile uslovljene terenom. Kulturno-zabavni program je politički aktueliziran. Obavezno je govorio neko od uglednih intelektualaca o političkoj situaciji u svijetu i u našoj zemlji. Na Vrelu Mošćanice govorio je Pavle Goranin, u Petrovićima Rato Dugonjić, na Brusu Miljenko Cvitković, itd. Poslije govora je obavezno izvođena »radio-zbrka« i politički »vrabac«, vezan za aktuelne događaje u svijetu, kojim se raskrinkavao fašizam, Hitler i Musolini, a veličao Sovjetski Savez. Horovi su izvodili borbene pjesme: »Internacionalu«, »Crven je istok i zapad«, »Drugarska se pjesma ori«, »Nema seljaka, nema junaka«, »Capajevku« i druge naše revolucionarne i ruske pjesme. Redovno je na programu bila recitacija »Mi mladi«, »O, klasje moje«, »Balada o mrtvačkom sanduku«, itd. Organizovane su razne šaljive igre i skečevi. Igrači su izvodili popularnu »Vanjku« i slično. Poslije programa, omladina je igrala i pjevala. Ishrana je organizovana kolektivno, odabrani intendanti su pripremali ručak ili užinu.

Na ove izlete dolazio je veliki broj omladine koja nije bila politički opredijeljena, ali je željela zabavu, pjesme i igru. Često su se priključivali i stariji građani koji su se slučajno zatekli na tim terenima.

Policijske vlasti su znale da ove izlete organizuju komunisti, pa su često pravile smetnje, ubacivale svoje agente i pokušale da razbiju skupove. Omladina se sa izleta vraćala predveče u grupama i kroz sarajevske ulice pjevala borbene pjesme.

Skojevski aktivi u školama koristili su sve prilike i mogućnosti za raskrinkavanje fašizma i popularisanja Sovjetskog Saveza. Četrdesete godine prikazivani su sovjetski filmovi u sarajevskim bioskopima: »Petar Veliki«, »Petar i Katarina«, »Minjin i Požarski«, »Njih trinaestorica«, »Pastir Kostja«, »Čapajev«, »Veliki Cirkus« i drugi, pa su skojevski aktivi organizovali skupne posjete. U toku predstave prolomio bi se aplauz na pojedine parole i fraze u kojima se veličao Sovjetski Savez. Policijski agenti su prolazili kroz salu sa džepnim lampama da bi uhvatili ko aplaudira Iz mraka su se čuli protesti i uzvici »Napolje policija!«, »Dolje fašizam!« Naročito se bučno protestovalo kada su agenti izvodili iz sale posjetioca koga su uhvatili da aplaudira.

Ali, pojavili su se i antisovjetski filmovi. U bioskopu »Jadran« prikazivan je film »Ninočka«, koji je u najcrnjem svjetlu prikazivao

socijalizam u Sovjetskom Savezu. Skojevci su organizovali demonstracije. U toku predstave na platno su letjela jaja i paradajz. Vlasnik bioskopa je pozvao policiju, ali publika je i dalje demonstrirala. Film je ubrzo skinut sa repertoara.

Sličan slučaj je bio i sa antisovjetskom izložbom, koja je priređena koncem 1940. godine u Vijećnici. Na panoima su bile izložene razne karikature rukovodilaca Sovjetskog Saveza, crteži i plakate u kojima se vulganizirao socijalizam i komunizam. Aktivi po školama su organizovali skupne posjete, određeni su skojevci da, u stvorenim gužvama, cijepaju plakate, premažu slike masnom bojom ili dopišu antifašističke parole. Ubrzo su organizatori morali zatvoriti i ovu izložbu.

Stalna preokupacija Međuškolskoga rukovodstva SKOJ-a bila je omladinska štampa. Vršene su pripreme za pokretanje srednjoškolskog časopisa, postojala su sredstva i snage, ali je bilo teško dobiti dozvolu od školskih vlasti i policije. Bilo je nekoliko pokušaja. U februaru 1940. godine izašao je »Đački glasnik«, ali svega jedan broj. U Prvoj muškoj gimnaziji pokrenut je časopis »Mi đaci«, izašlo je nekoliko brojeva, pa je zabranjen. Pojavio se časopis »Sesti b«, pa je i on zabranjen. Ali, skojevci su tražili rješenja. Naručivali su srednjoškolske listove i časopise iz drugih gradova. Iz Zagreba su dobavljeni listovi »Zora« i »Polet«, a iz Beograda »Srednjoškolac«. Organizovana je saradnja sarajevskih đaka u ovim listovima.

Preko Mjesnog komiteta SKOJ-a dobili smo nekoliko brojeva lista »Proleter«, pa su za proradu organizovani kružoci po školama. U Sarajevo je dolazio iz Zagreba list »Radnički tjednik« koji je obrađivao probleme sindikata i radničkog pokreta, kao i list »Naše novine«, koje su često imale poluprazne stranice, jer je cenzura izbacivala pojedine članke. SKOJ je u školama organizovao rasturanje i ovih listova.

Iz Beograda, Zagreba i drugih gradova dolazila je u Sarajevo raznim kanalima, štampa, brošure, časopisi i druge publikacije koje su izdavali komunisti ili napredni intelektualci: u sveskama je izašao »Kako se kalio čelik« Ostrovskog, brošure iz prirodnih nauka je izdavao Božidar Adžija u Zagrebu, više brošura o Sovjetskom Savezu i slično. Skojevski aktivi su organizovali rasturanje i prodaju.

Koncem 1940. godine Mjesni komitet SKOJ-a dao je aktivima u školama nekoliko poglavlja Istorije SKP (b) u sveskama, sa detaljnim uputstvom za proradu.

SKOJ je u školama organizovao kružoke za proradu marksističke literature, kao: »Dijalektički materijalizam«, »Komunistički

manifest«, »Kapital« i druga djela Marksa i Engelsa, »Razvitak društva« Filipovičev, »Država i revolucija« i »Nacionalno pitanje« Lenjinovo, itd.

U školama je SKOJ organizovao male priručne biblioteke naprednih i socijalnih pisaca, kao djela Maksima Gorkoga, Džeka Londona, Tomasa Mana, Travena i drugih, koja su davana đacima na čitanje. Često su organizovane diskusije o tim piscima, o njihovim junacima i tematici koja se obraduje u knjizi. U više škola su organizovane literarne sekcije u okviru nastave, pa su skojevci nametali teme i diskusije o društvenim i socijalnim problemima.

Za novu, 1941. godinu, Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a organizovalo je seminar na Palama za rukovodioce skojevskih aktiva iz škola. Prisustvovalo je oko dvadeset skojevaca. Jedno vrijeme su prisustvovali seminaru i drugovi: Rato Dugonjić, sekretar PK SKOJ-a, Živko Jošilo, sekretar MK SKOJ-a i Miljenko Cvitkovič, član MK SKOJ-a. Na seminaru su održani kratki referati o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, o organizaciji borbe protiv fašizma, o radničkom i omladinskom pokretu, o položaju srednjoškolske omladine, o radu SKOJ-a u školama, itd. Najviše je bilo diskusije o organizaciji SKOJ-a u školama, jer su aktivi postali veliki i brojni, pa je bilo teško održavati sastanke i sačuvati konspiraciju u radu. Diskutovano je i o drugim pitanjima, kao: o skojevskoj članarini, o disciplinskim mjerama, o prijemu u SKOJ, itd. Dogovoreno je da se brojno veliki aktivi u školama reorganizuju i da se formiraju aktivi po razredima ili odjeljenjima. Svaki aktiv ima svoga sekretara, koji rukovodi radom, organizuje sastanke, prenosi direktive, itd. Sekretari svih aktiva u školi sačinjavaju skojevsko jezgro koje ima svoga rukovodioca. Skojevsko jezgro koordinira i rukovodi radom svih aktiva u školi, a Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a (Komitet) koordinira radom svih skojevskih aktiva u školama. Tako je bila postavljena organizacija SKOJ-a u sarajevskim školama pred rat 1941. godine.

U svim školama skojevski aktivi su imali oštre sukobe i borbu sa profašističkim organizacijama. Bilo je tuče, rasturanja skupova i demonstracija. Po zidovima škola pisane su parole »Dolje fašizam!«, »Napolje izdajnici!«, »Živio socijalizam!«, itd. Postojale su mnogobrojne fašističke organizacije. Najagresivnija je bila fašistička organizacija »Zbor«, koju je vodio Dimitrije Ljotić i imala je priličnog uticaja medu srpskom omladinom. »Zbor« je bio organizovan na poluvojničkom principu, po ugledu na nacionalsocijalističku omladinu u Njemačkoj.

Također, izrazita fašistička organizacija u sarajevskim školama bili su frankovci, organizovani u križarskim udruženjima i u or-

ganizacijama Hrvatske seljačke stranke. Najbrojnije je bilo »Veliko križarsko bratstvo«. To su preteče ustaša. Ove klerikalne organizacije su uglavnom vodili katolički popovi, koji su za vrijeme okupacije bili poznate ustaške vođe. Katolička crkva je izdavala veliki broj listova i časopisa koje su frankovci rasturali medu đacima u školama. Skojevski aktivi u svim školama su imali oštre borbe sa frankovcima.

Na muslimansku omladinu vršen je, također, profašistički uticaj širenjem »mladomuslimanskih« ideja koje su importovane izvana, a imale i podršku u jednom dijelu muslimanske reakcije kod nas. Oni su nastojali da stvore svoje organizacije, prvenstveno, u islamskim vjerskim školama. Njihova politička platforma je bazirana na dogmama Kur'ana, ali su simpatisali i njemački nacionalsocijalizam. SKOJ ie raskrinkavao sve ove organizacije, uvijek dokazujući da su to ekstremni fanatici, koji propovijedaju klerikalizam i šovinizam.

Pravoslavni kler i neka srpska nacionalna društva, kao »Bratstvo sv. Save«, »Kolo srpskih sestara«, »Zadruga Srpkinja« i druga, okupljali su srpsku omladinu u svojim klubovima i prostorijama. Srpski nacionalisti su imali i svoju omladinsku organizaciju »Svetosavska omladina«, koja je djelovala na velikorspskoj šovinističkoj platformi. Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a je dalo zadatak grupi skojevskih aktivista da odlaze u prostorije i klubove gdje se okuplja ova omladina, da učestvuju u horovima i priredbama i da djeluju među omladinom.

U Sarajevu je postojalo nekoliko organizacija i grupa koje su bile vezane za pojedine građanske stranke, kao: Jerezina omladina, koju je organizovao Milan Stojadinović po ugledu na Hitler-Jugend, Zemljoradnička omladina, omladina HSS, Omladina JMO, Omladina JNS, i druge manje grupe. Ove omladinske organizacije nisu bile jako borbene, ali su ih podržavale građanske partije koje su bile na vlasti i davale im obilata materijalna sredstva. SKOJ je imao sukoba sa ovom omladinom u društvima i domovima gdje su građanske partije imale svoj patronat.

Početkom 1941. godine, opasnost od fašizma je neposredno zaprijetila Jugoslaviji. Knez Pavle i jugoslovenska vlada su pripremali pristupanje silama osovine. Centralni komitet KPJ je.izdao proglas u martu 1941. godine, u kome je pozvao radnike, seljake, omladinu i sve rodoljube u borbu protiv izdajničke vlade i fašizma. KPJ i SKOJ u Sarajevu su nastojali, na toj platformi borbe protiv fašizma, a za odbranu zemlje, da okupe široke mase omladine i.građana. Skojevski aktivi u školama i đačkim domovima organizovali su skupove omladinaca na kojima su govorili istaknuti

daći, studenti i intelektualci. Takode su i neki profesori govorili na svojim časovima o opasnosti od fašizma, o patriotizmu naših naroda, o borbenoj tradiciji, itd. Školska omladina je posjećivala ove skupove sa velikim interesovanjem. Ali, policija i reakcionarne školske vlasti su nastojali da spriječe i razbiju skupove. Da bi zaplašili dake, vršili su česte pretrese u školama i domovima, tražili zabranjenu literaturu, štampu i letke. Hapšene su grupe đaka u školama i na ulici. U Srednjoj tehničkoj školi, za vrijeme nastave, policija je više puta blokirala zgradu, hapsila đake sa časova, trpala ih u »marice« i odvozila u zatvor. Skojevci su bili na udaru. Policija je prikupljala podatke i vršila popis svih komunista, skojevaca i naprednih intelektualaca radi slanja u logore.

Policijske torture nisu mogle zaplašiti sarajevske skojevce. Naprotiv, SKOJ je sve otvorenije ulazio u borbu protiv fašizma. U martu 1941. godine. Mjesni komitet KPJ je organizovao pisanje parola po cijelom gradu: »Dolje izdajnička vlada«, »Dolje fašizam«, »Dolje Trojni pakt«, »Živio SSSR«, itd., pa su u toj akciji učestvovali i skojevci iz škola. Bilo je više sličnih akcija, kao rasturanje letaka, manje demonstracije, rasturanje skupova fašističke omladine i slično.

Vlada Cvetković - Maček je zvanično pristupila i potpisala Trojni pakt 25. marta 1941. godine. Revolt antifašističkih masa, na taj akt vlade, dostigao je vrhunac. Počele su demonstracije u Beogradu, Skoplju, Mostaru i drugim gradovima Jugoslavije. Pripremane su demonstracije i u Sarajevu. Skojevski aktivi u školama dobili su zadatak da pripreme što više đaka i u određeno vrijeme izvedu na ulice. Ali, 27. marta 1941. godine stigle su vijesti iz Beograda, da je izveden puč -i da je oborena vlada Cvetković - Maček. U prijepodnevnim časovima izašla je masa naroda na ulice Sarajeva. Iz nekoliko škola izašli su svi đaci i formirali duge kolone. Skojevci su prednjačili u manifestaciji uzvikujući parole: »Dolje fašizam«, »Dolje Trojni pakt«, »Savez sa Rusijom«, »Beograd - Moskva« i slične. Oko podne na ulicama Sarajeva je bilo na hiljade građana. Kolone su se slivale u centar. Demonstranti su bili revoltirani i raspoloženi za napad na njemački konzulat, koji su čuvale jake žandarmerijske i policijske snage. Komunisti i skojevci su okrenuli kolone prema Banovini, gdje je održan veliki miting. Na nekoliko trgova u gradu govorili su komunisti pred okupljenom masom i pozvali sve rodoljube u borbu protiv fašizma. Sarajevo je brujalo i manifestovalo do kasno u noć.

Sljedećih dana su se događaji brzo smjenjivali. Rat je bio na pomolu, očekivao se napad fašističkih zemalja na Jugoslaviju. Početkom aprila proglašena je opšta mobilizacija. Sve su škole u

Sarajevu raspuštene i daći iz unutrašnjosti otišli svojim kućama, pa je i veliki broj skojevaca napustio grad. Skojevski aktivi po školama nisu mogli da se okupljaju. Mjesni komitet SKOJ-a je dao uputstvo da se skojevci iz škola uključe u aktive sa radničkom i studentskom omladinom, po kvartovima gdje stanuju. Meduškolsko rukovodstvo SKOJ-a je i dalje održavalo sastanke i pomagalo uključivanje đaka u kvartovske aktive.

Aktivi SKOJ-a postojali su u sljedećim kvartovima: Bjelave, Centar sa Marijin-dvorom, Baščaršija sa Logavinom i Kovačima, Vratnik, Babića Bašta, Bistrik, Skenderija, Kovačići, Novo Sarajevo, Pofalići i Hrasno. Svaki aktiv je imao svoga sekretara i sekretarijat, koji se, u to vrijeme, nazivao jezgro. Sastanci su održavani po grupama. Skojevska organizacija je u gradu brojala oko 500 članova, ali su uspjeli da okupe, na antifašističkoj platformi, veliki broj srpske, muslimanske, hrvatske i jevrejske omladine. Skupovi su održavani po mahalama, u baščama i parkovima. Prikupljana je Narodna pomoć. Organizovano je zbrinjavanje samohranih porodica, čiji su muževi ili sinovi bili u vojsci. Vodene su oštre borbe, pa i fizički obračuni sa Ijotićevcima, frankovcima, križarima i ostalim profašističkim omladinskim organizacijama i grupama.

Skojevskim organizacijama po kvartovima, u fabrikama, domovima, društvima i školama rukovodio je Mjesni komitet SKOJ-a, u kome su, pred rat 1941. godine, bili: Živko Jošilo, sekretar, Alija Hodžić, Joso Radić, Brana Kovačević, Drago Kapri i Savo Preda. Mjesni komitet je imao sastanke skoro svake nedjelje, po raznim političkim, organizacionim i akcionim pitanjima.

Poslije puča od 27. marta 1941. godine, užurbano su počele pripreme za odbranu zemlje. Rat je bio na pomolu. Centralni komitet KPJ izdao je proglas u kome je pozvao sve rodoljube da brane zemlju. Svi članovi Komunističke partije i SKOJ-a dobili su zadatak da se jave u vojsku i da se bore u prvim redovima. Stariji drugovi, koji su odslužili vojni rok, imali su raspored u jedinice, a omladinci su se prijavljivali kao dobrovoljci. Vojne komande bivše jugoslovenske vojske u Sarajevu su odbile da formiraju dobrovoljačke jedinice i da primaju dobrovoljce, pa je Mjesni komitet SKOJ-a, početkom aprila 1941. godine, organizovao demonstracije pred štabom Divizijske vojne oblasti. Poslije upornih zahtjeva, komandant Armije general Novaković, je obećao da će formirati dobrovoljačke jedinice i primiti sve dobrovoljce koji žele da se bore. Ali, dobrovoljačke jedinice nisu nikada formirane.

Neposredno pred rat, u Sarajevu je formirana »Građanska zaštita«, poluvojnička formacija, koja je imala zadatak - zbrinjavanje i pomoć građanima za vrijeme rata. Tražili su dobrovoljce,

omladince i omladinke. Mjesni komitet SKOJ-a je dao uputstvo da se prijave svi sposobni skojevci i da se aktivi angažuju na pomoći stanicama »Građanske zaštite«. U stanicama su organizovani kratki sanitetski kursevi kroz koje su prošli mnogi skojevci i skojevke, što im je kasnije, u partizanima mnogo koristilo.

Sarajevo je bombardovano 6. aprila 1941. godine. Rat je počeo. Njemačka, Italija i njihovi saveznici napali su na Jugoslaviju. Već prvih dana p'očelo je rasulo u jedinicama Jugoslovenske vojske. Oficiri su napuštali svoje jedinice, sklanjali porodice i imetak, a vojnici su ostajali bez komande Mnogi rezervisti su lutali gradom, nisu znali gdje im je jedinica i raspored. Bila je opšta zbrka i pometnja, ali se, ipak, očekivalo da će se naći snage koje će organizovati odbranu zemlje. Omladina je željela da se bori protiv fašizma.

Ali, kapitulacija Jugoslovenske vojske bila je brza i iznenadna. Njemačke grupe su ušle u Sarajevo, bez otpora, 15. aprila 1941. godine. Ubrzo je uslijedila i zvanična kapitulacija Jugoslavije. U gradu je zavladao haos, rasulo i pljačka. Skojevci su bili razočarani i uvrijeđeni zbog tako sramne kapitulacije, ali odlučni da nastave borbu protiv okupatora.

DOBRIVOJE VIDIĆ

NA TRABAKULI BARBA-IVANA

Te 1939. godine Evropa i svet su stajali neposredno pred izbijanjem drugog svetskog rata. Rad Partije i SKOJ-a, pod rukovodstvom druga Tita, ne samo da je bio obnovljen u odnosu na prethodni period nego se vrlo intenzivno razvijao u svim pravcima.

Borba protiv rastuće fašističke opasnosti spolja i reakcionarnog antinarodnog režima u Jugoslaviji poprimila je vrlo organizovane forme. Spremali smo se za odbranu zemlje i najaktivnije tražili da se uspostave takvi unutrašnji demokratski odnosi u Kraljevini Jugoslaviji, koji bi tu odbranu mogli učiniti što nasušnijom potrebom radnih ljudi i svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Partija i SKOJ dali su jasan program aktivnosti, proželi su naše radne ljude i narode svešću o tome da učestvuju u sudbonosnim događajima i od istorijskog značaja, kako za našu zemlju tako i za svet u celini; učvršćivan je borbeni duh mlade generacije tog vremena i osećanje čvrste vere u mogućnosti pobedonosne borbe.

Skojevska organizacija, pod rukovodstvom KPJ, vodila je tada mnogobrojne akcije u fabrikama, na selima, u školama, na univerzitetima.

Korišćeno je sve što je moglo da doprinese da se razvija što aktivnija organizovana borba i duh revolucionarnog optimizma. Tako je i jedna grupa studenata iz Sarajeva, te godine zakupila jednu trabakulu sa namerom da njome prokrstari dalmatinskom obalom. Radilo se na tome da se okupi takva grupa koja bi bila u

stanju da, naročito davanjem priredbi u većem broju primorskih mesta, stupa u neposredni kontakt sa radnim ljudima i naročito sa omladinom, i da pomoću sadržaja tih priredbi, utiče na političko raspoloženje i vrši antifašističku mobilizaciju u tim mestima.

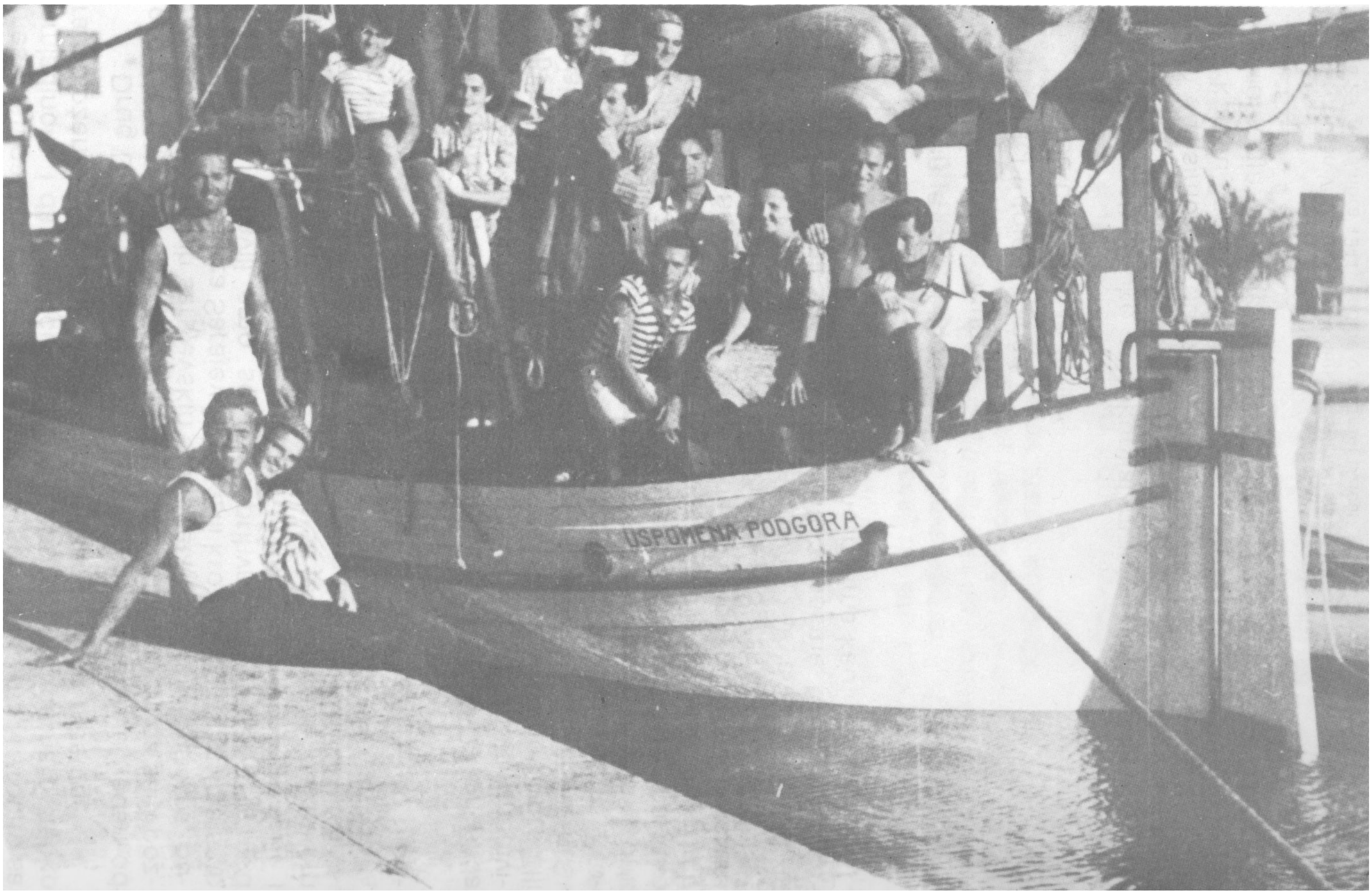
Drug Dušan Višić') i ja smo čuli za ovu inicijativu (jedan od organizatora te akcije je bio i drug Rato Dugonjić, koga sam poznavao) preko nekih sarajevskih studenata koji su u to vreme, putujući iz Beograda za Sarajevo, prolazili kroz Užice i s kojima smo razgovarali. Prijavili smo se i bili prihvaćeni. Inače, svaki od učesnika je uplatio po 500 tadašnjih dinara za zakup trabakule i druge zajedničke troškove. Tako smo se jednog dana, početkom jula meseca, okupili na trabakuli barba-Ive u Metkoviću, nas tridesetak studenata i studentkinja. Napravili smo put od Metkovića preko Gradca, Makarske, Hvara, Omiša, Splita i Kaštela do Šibenika i Veli Iža.

Organizator umetničkog programe bio je Oskar Danon, sada već u svetu poznati dirigent i kompozitor. Pored horskih i individualnih recitacija naprednih pesama i tekstova, bili smo pripremili i davali pozorišni komad »Mati« Karela Čapeka, koji je bio posvećen borbi naroda Čehoslovačke protiv nemačkog fašizma. Program smo započinjali odgovarajućim kraćim političkim govorom. Pravo je čudo kako nas je Oskar Danon za nekoliko dana tako obučio da smo ne samo mi imali pravo zadovoljstvo što u tome učestvujemo nego, može se reći, da su i slušaoci našeg programa svuda bili vrlo oduševljeni sadržinom programa i zadovoljni izvođenjem. Ja sam, na primer, recitovao »Crvene makove«. U horu smo recitovali Šantićeve patriotske pesme, Silvija Kranjčevića, Kostu Abraševića itd. Pevali smo pesme kao:

»Crven je istok i zapad,
crven je sever i jug,
Koraci tutnje u napad,
napred uz druga je drug«.

Najviše su se oko nas okupljali radnici, ribari i mlad svet uopšte. Iako nismo imali nikakvih mogućnosti da unapred, na javan način oglasimo naš dolazak i sadržaj priredbe, svuda je bilo više onih koji su želeli da nas čuju i da s nama razgovaraju, nego što su prostorije omogućavale. Propagator našeg dolaska bili su ko-

') Dušan Višić je bio istaknuti omladinski i partijski aktivist u Užicu pred rat Poginuo je 29 novembra 1941 godine u odbrani Užica

Sa krstarenja grupe napredne omladine po Jadranu trabakulom »Uspomena«, ljeto 1939.

munisti partijci i skojevci iz tih mesta, koje smo, preko partijskih i skojevskih organizacija, blagovremeno obaveštavali o našem dolasku i cilju ovakvog našeg putovanja.

U mestima koja smo u toku ove jednomesečne turneje posetili, radnici i omladinci su nas besplatno snabdevali krompirom, pasuljom, povrćem, voćem, a mi smo tu hranu sami na trabakuli spremali. Dok smo putovali morem, uvežbavali smo odabrani program ili učili nešto novo. Vreme smo koristili i za političke diskusije. Živo smo raspravljali o temama iz političke ekonomije, filozofije, literature, a naročito o tada aktuelnim pitanjima borbe naše partije i SKOJ-a u odnosu na zahteve koje je naš organizovani radnički pokret postavljao za rešavanje unutrašnjih pitanja. Diskutovali smo, takode, o opštim prilikama, naročito o Evropi tog vremena, u vezi sa agresivnim ponašanjem nemačkog i italijanskog fašizma. U tom smislu, brodić-trabakula bio je istovremeno i organizovani politički kurs za sve učesnike.

Ne znam tačno ko je, osim druga Dugonjića, bio član KPJ, međutim, bilo je tu više članova SKOJ-a, a svi su pripadali naprednom studentskom pokretu.

Policija nam je pravila velike teškoće. Gdegod smo došli, lokalne vlasti su činile što su mogle da nas spreče u izvođenju programa ili uopšte da spreče naš boravak u određenom mestu. Prvenstveno zbog toga nismo mogli blagovremeno da obezbedimo prostor za naše priredbe. Pristali bismo često uz obalu. Predveče bi se oko nas okupili meštani i radoznali turisti. A mi bismo sa palube trabakule davali svoj program. Takvom jednom prilikom okupilo se oko nas mnogo sveta u Starom Gradu na Hvaru i baš kada smo započeli naš program, - došlo je iz žandarmeriiske stanice više žandarma, koji su počeli da rasteruju prisutne ljude. Pošto su utvrdili da je voda puta ove naše grupe Rato Dugonjić, odveli su ga s još nekim drugovima u žandarmerijsku stanicu. Zajedno sa drugovima iz te velike mase sveta koja je došla da nas čuje, preduzeli smo veoma oštre i bučne demonstracije duž gradske obale i posebno, pred samom žandarmerijskom stanicom. Tražili smo da se odmah puste na slobodu svi drugovi. Vlasti su morale popustiti, pustile su ih ali su nam naredile i naterale nas da odmah napustimo luku. Odlazak naše trabakule pretvorio se još jedanput u demonstraciju protiv nasilja. Demonstranti su nas pratili obalom, pevajući borbene pesme i uzvikujući napredne parole tog vremena i na druge načine izražavajući solidarnost s nama, sve dok nismo isplovili daleko iz luke i izgubili ih iz vida.

Zamalo da se ovaj naš izgon nije završio brodolomom. Naša mala trabakula naišla je izvanredno burno more. Jedra nam

nisu mogla pomoći, pa je barba-Ivo morao da se dobro zauzme da slabašni motor dogura trabakulu, pored Brača, negde do Omiša. Rešili smo da se žalimo ministru pravde Lazici Markoviću, koji je u to vreme boravio na odmoru u Makarskoj, i najavili našu delegaciju. Međutim, on nije hteo da nas primi.

Tih dana su radnici i seljaci iz Splita i okoline održavali velike demonstracije, pa smo svi sa trabakule uzeli aktivno učešće u njima.

Četrnaesti juli, praznik francuske revolucije, zatekao nas je ukotvljene preko puta Kaštel-Lukšića. Hteli smo da proslavimo taj veliki praznik francuskog naroda na našem brodiću. Pod dirigentskom rukom Oskara Danona složno smo zapevali »Marsljezu«. Sve je odjekivalo od prve strofe »Allons enfants...«. Međutim, posle prve strofe, došlo je do »katastrofe«. Niko živi medu nama nije umeo da nastavi tekst druqe strofe, pa smo sa »Marseljezom« izašli na kraj veselo pevajući samo melodiju dokraja. Dali smo, zatim, priredbu u Kaštel-Lukšiću, u prostorijama lokalne zadruge ili osnovne škole, ne mogu tačno da se setim. Sala je bila prepuna. Ljudi su bili izvanredno pažljivi. Program je ostavljao utisak. Pošto nije bilo pravih kulisa, mi smo improvizovali neke zastore za potrebe pozorišnog komada »Mati«. Najdublji utisak na gledaoce je ostavljao trenutak praštanja majke sa sinom, kada mu ona daje pušku da ide i da se bori protiv nemačkih fašista.

Vrlo uspešnu priredbu smo imali u Omišu. Posetili smo, takođe, poznato napredno selo Mimice, gde smo imali prijatne razgovore sa naprednim meštanima tog sela. Oduševljavali smo se lepotama Skradinskih bukova i svojski se potom potrudili da naš boravak na Kvarnerskim ostrvima, u selu Veli Iž, među tim simpatičnim ljudima koji su uglavnom živeli od ribarstva, što bolje politički uspije.

Rastali smo se žaleći što naše putovanje nije trajalo duže i bili smo vrlo srećni što smo omladinski i skojevski, makar i vrlo skromno, doprinosili da se glas Parije i SKOJ-a i na ovaj način čuje u sredini s kojom smo, za taj mesec dana, stupili u drugarski dodir.

FRANJO BUDIMIR

SJEĆANJA NA IZLETE I LOGOROVANJA PROVEDENA NA BORAČKOM JEZERU

Mladi ljudi oduvijek su čeznuli za drugarstvom, za slobodom, a pored svega, najjača želja im je bila zajednička akcija, u kojoj su postajali još jači, jedni drugima još bliži, bez obzira na uslove u kojima su živjeli. Organizovanim izletima i akcijama kovali su bratstvo i jedinstvo, međusobno se temeljito upoznavali, a što je najvažnije, zbližavali su se i sa seoskom omladinom i na nju prenosili svoja znanja iz raznih oblasti. Posebnu pažnju su posvećivali širenju političkog uticaja na seosku omladinu, time jačajući svoje redove i pripremajući se tada, prvenstveno, za razne političke akcije i štrajkove, kojih je bilo sve više.

Gotovo da nije bilo ni jedne akcije u gradu u kojoj nisu učestvovali omladinci, počev od radničkih zahtjeva za više nadnice i druga prava, kao i u svim drugim političkim akcijama koje su provođene u gradu. Generacija koja je stasala pred rat, dobro je zapamtila nenarodnu vlast kapitalističke Jugoslavije, jer poslije svake akcije, nastajala su hapšenja, a zatim razna mučenja i torture, policija je upotrebljavala najsvirepije metode mučenja i najdrastičnije mjere naročito prema organizatorima štrajkova i akcija.

Zbog čestog proganjanja, otežan je rad sa masama u gradu, pa se prišlo organizovanju izleta i logorovanja u okolinu grada i dalje. Naša omiljena izletišta su bila: Kasindol, Vojkovići, Tilava, Karolinental, Crepoljsko, Skakavac, Bukovik, Pale, Reljevo, Semizovac i mnoga druga. Gotovo na svim tim izletima, pored kulturnog i sportskog, bio bi izveden i politički program sa izraženim klasnim karakterom. Ovi masovni izleti bili su uvijek i nova prilika

za još bolje upoznavanje i zbližavanje studentske, srednjoškolske, radničke i seoske omladine ili, bolje rečeno, gradske i seoske omladine. Kroz igru i pjesmu, razne priredbe i takmičenja sklapala su se nova drugarstva. Na ovim izletima uvijek, kao po nekom nepisanom pravilu, sve je bilo protkano i političkom bojom, pa je poprimalo borbeni, antifašistički i klasni karakter.

Kako su izleti bili sve masovnija pojava, to se njihov domen proširio i do Boračkog jezera, koje je ljepotom, čistom vodom i divnim terenima omogućavalo vrlo raznoliku aktivnost. Boračko jezero ubrzo postaje izletiše, ne samo napredne omladine Sarajeva nego i Mostaraca, Konjičana i Beograđana. Ujedno je bilo i pogodno za logorovanja, pa se počelo koristiti i u te svrhe. Dok su izleti u okolinu Sarajeva bili jednodnevni skup omladine, dotle su logorovanja, kao što su bila ova na Boračkom jezeru, predstavljala viši stepen okupljanja skojevaca i napredne omladine, jer su pružala mogućnost da se u okviru višednevnog boravka organizuje mnogo širi program političkog, zabavnog i sportskog života mladih.

Na našim logorovanjima i izletima koje smo provodili pod šatorima, umnogome su pomogli i domovi »Prijatelja prirode« na Borcima, Kamen-Grebu i Prenju, čiji smo i mi bili članovi, pa nam je pružena mogućnost da se koristimo i tim domovima. Tako i Boračko jezero postade omiljeno izletište ne samo omladine nego i starije generacije, koja je, svakako, bila i glavni organizator mnogih akcija i pozitivnih uticaja na mlade. Dobro se sjećam mnogih izleta iz ranijih godina, koji su bili organizovarii na Boračkom jezeru pod šatorima. Cezar Konforti i ja, bili smo domari u domovima »Prijatelja prirode«, a ujedno i neka vrsta veze sa izletnicima na jezeru, kao članovi sindikat? metalaca. Pored ostalih, jedno od mnogih logorovanja, kome su prethodile velike pripreme, bilo je logorovanje jula 1939. godine, jer su na njemu pored Sarajlija, učestvovale i grupe iz Mostara, Konjica, kao i iz Beograda. Da bi logorovanje što bolje uspjelo, angažovan je veliki broj drugova za sakupljanje pomoći, koja se sastojala od šatora - preko skauta, posuđa, novca i drugih potrepština. Tražila se pomoć i od nekih sarajevskih porodica.

Tako dobro opskrbljeni logorovali smo na Borcima sa omladinom iz pomenutih gradova. Na logorovanju se izvodio raznoliki program, kao što su priredbe, logorske vatre, zidne novine, pa sve do susreta sa omladinom sela Boraka, Jezera, Dolova, Šištice i Konjica. Sve ovo se često izvodilo uz prisustvo žandarmerije iz Konjica, koja je pratila svaki naš pokret. Ovo i druga logorovanja su organizovali KPJ i SKOJ, jer su ovakvi susreti u gradu bili nemogući, a za nas omladinu raznih gradova i sela predstavljali su

puteve našeg još boljeg upoznavanja i povezivanja.

Međutim, buntovni i nemirni duh mladosti koja se uvijek bori protiv onog što joj smeta, nije ni ovdje mogao ostati nezapažen. To je najbolje pokazano u knjizi »Velež« 1922-1972. godine, u kojoj se govori o logorovanju na Boračkom jezeru.

Kao i izleti, i logorovanja nisu mogla ostati nezapažena, jer su se tu uvijek našli i razni režimski doušnici, tako je bilo i sa ovim. Policija je preko svojih agenata doznala i za ovaj skup, pa je poslat izvještaj Kraljevskoj banskoj upravi u Sarajevu 7. 8. 1939. godine, pod brojem: Dov. 1. br. 41083. U tom izvještaju potvrđeno je prisustvo »Prijatelja prirode«, đaka, studenata, Jevreja, članova Kulturno-umjetničkog društva »Matatja«. Iz izvještaja se vidi, da su tadašnje vlasti ovu omladinu podijelile, i to na potpuno ispravne i druge, na komuniste i sumnjive kao komuniste. Sve o logorovanju javio je jedan doušnik, službenik Gradske štedionice u Sarajevu, koji je tada boravio na Boračkom jezeru. On je prvo došao u sukob sa omladincima koji su pjevali napredne i borbene pjesme, izazivao tuču, prijetio žandarmima, a potom otišao u sresko načelstvo u Konjicu, gdje je podnio prijavu protiv 39 pojedinačno imenovanih omladinaca, sa zahtjevom za intervenciju vlasti. Sresko načelstvo u Konjicu proslijedilo je prijavu Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, Odjeljenju za državnu zaštitu I, a ovo potom Kraljevskoj banskoj upravi u Sarajevu. Međutim, mjere koje su protiv nas tada poduzimane, nisu nas omele da nastavimo sa logorovanjem i da sprovedemo sve što smo programom predvidjeli. Ostali smo na logorovanju preko deset dana. Svaki dan nam je bio ispunjen određenim programom, vremenski isplaniran, pa je tako ispunjena svaka vrsta aktivnosti od značaja za učesnike logorovanja - predavanja, zidne novine, međusobna razmjena mišljenja o raznim aktuelnim temama po kružocima i slično. Donesen je.određeni broj knjiga i literature, kao i radničke štampe, što je naizmjenično čitano. Posebno su održavani tzv. skupovi kulturnog programa, gdje su čitani određeni tekstovi borbenog sadržaja, zatim, skečevi sa mnogo humora i političke satire, kolektivne pjesme uz logorsku vatru, itd. Također su bila i sportska takmičenja između pojedinih grupa, pa je tako i sport bio znatno zastupljen.

Povratak kući sarajevske grupe, najbolje ilustruje naše raspoloženje i uvjerenje. U šarolikoj odjeći, sa ruksacima na leđima, krenula je kolona mladih u pravcu Konjica. Puni žara, sa osmijehom na licu, ponosni u uspjeh postignut na logorovanju, gdje su, pored ostalog, stečena i mnoga poznanstva sa seoskom i dru-

gom omladinom, stigli smo u Konjic. Dok smo mi čekali voz u pravcu Sarajeva, pridružila nam se konjička omladina, pa smo zajednički, uz zvuke harmonike i gitare, zapjevali pjesme »Budi se istok i zapad«, »Bilećanku« i, na kraju, zaigrali kolo. Svi prisutni su to oduševljeno pozdravili. Stisak pesnice i stisak ruke, tada je bio naš pozdrav.

Naše raspoloženje i pjesma produžili su se cijelim putem, pa i nakon izlaska iz voza - sve do Hipotekarne banke. Tu se ponovo zaigralo kolo, odjeknuli su zvuči muzike i zaorila se pjesma. Zaustavili smo saobraćaj. Bila je to naša velika smjelost, ovim smo demonstrirali našu snagu, ali i naš revolt prema režimu. Međutim, ni ova akcija nije ostala nezapažena, naročito za policiju.

Poslije su prišli hapšenju i proganjanju, tražili ko je glavni organizator ovakvih nedozvoljenih manifestacija. Ali, nisu nikad saznali, jer nas mlade dobro su naučili Komunistička partija i SKOJ, kako se treba držati pred neprijateljem i boriti protiv njega.

MILE PERKOVIĆ

SJEĆANJA NA RAD U SKOJ-u

Omladinski demokratski i antifašistički pokret, 1940. i 1941. godine, bio je za tadašnje prilike u Sarajevu masovan i razvijen. Partija je veoma veliku pažnju poklanjala okupljanju omladine na liniji borbe protiv reakcionarnog režima u zemlji, protiv nastupajuće opasnosti od fašizma, a za slobodu i ravnopravnost, za bratstvo i jedinstvo naših naroda. Tada je već postojala u gradu dobro organizovana skojevska organizacija koja je, u stvari, bila motorna snaga antifašističkog omladinskog pokreta. SKOJ je, uz stalnu pomoć i brigu partijskih organizacija, razvijao široku aktivnost na okupljanju omladine oko programa Partije, djelujući u svim legalnim organizacijama gdje se omladina sastajala: u školama, fabrikama i radionicama, po kvartovima grada, itd.

Snaga pokreta ispoljavala se kroz akcije koje su organizovali Partija i SKOJ za bolje radne i životne uslove radničke klase i mlade generacije. Koristili su razne forme za okupljanje i političko djelovanje medu omladinom. Pored razgovora skojevaca i partijaca sa pojedinim omladincima i omladinkama u raznim društvima i na radnim mjestima, organizovani su i sastanci omladine po privatnim kućama.

Jedan od takvih sastanaka kojem sam prisustvovao i prije nego što sam postao skojevac ili član Partije, ostao mi je u dobrom sjećanju. I ovaj sastanak kao i ostali, nije imao neki zvanični karakter, nego se razgovaralo uz malo služenje (kafa, sendviči i slično) i pjevalo. Ovi skupovi su imali takav ton da bi se, ako bi slučajno došla policija, moglo reći da je to najobičniji skup radi zabave i pjesme. Održan je početkom 1940. godine u kući Mente

Eskenazija u sadašnjoj Vase Miškina ulici. Na sastanku su bili Rato Dugonjić, Lezo Perera, Ljubo Đurašković, Slavica Miličević, Paula Zon i još dvanaest do petnaest omladinaca. Razgovaralo se o političkoj situaciji u zemlji i svijetu, o radničkom pokretu i o problemima koje je on trebalo da rješava. Govorio je Lezo Perera. Njegovo izlaganje bilo je prožeto žarom revolucionara i velikog borca, pozivao je prisutne na još veću aktivnost i rad na okupljanju omladine.

Rastao je interes mlade generacije za političke događaje u svijetu i zemlji. Na vidiku je bila prodaja Jugoslavije od vladajućih krugova njemačkom i talijanskom fašizmu. S obzirom na to, prirodno je bilo da se vršilo političko diferenciranje u svim slojevima naroda, posebno među omladinom. Može se reći, većina omladine u takvim uslovima orijentisala se progresivno i antifašistički, tj. prihvatala je politiku Komunističke partije.

Partija je brzo djelovala. Jačala je svoje redove novim borcima, pretežno iz redova SKOJ-a. Ona je preduzimala i organizacione mjere radi što boljeg rukovođenja i usmjeravanja naraslim radničkim pokretom i političkim raspoloženjem masa.

I u SKOJ-u su preduzete potrebne organizacione mjere radi što boljeg i uspješnijeg rada. Došlo je i do formiranja novog Mjesnog komiteta SKOJ-a za grad, maja 1940. godine. Za sekretara Komiteta izabran je metalski radnik Živko Jošilo, zaposlen u Željezničkoj ložioni. Na tom sastanku sam ga i upoznao. Ostavio je na mene vrlo prijatan utisak. Djelovao je vrlo smireno, ali je sa puno energije išao u akciju. Posjedovao je izraženu sposobnost da se povezuje sa omladinom, da na nju utiče i da je vodi u akciju. Imao je već prilično revolucionarno iskustvo. Bio je vrlo dobar omladinski rukovodilac, veoma aktivan i vrijedan politički radnik. Uživao je posebno ugled među omladinom Novog Sarajeva, gdje je najviše politički i djelovao. Sa tog sastanka mi je još ostao u sjećanju i Leon Papo (Juda), šnajderski radnik.

Sastanak je održan u Potoklinici 12, sadašnja ulica Leze Perere, u kući drugarice Eskenazi. Komitet je, mislim, brojao pet članova. Poslije izbora sekretara Komiteta, razgovaralo se o zadacima MK SKOJ-a Sarajevo. Diskutovano je o političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Raspravljalo se o stanju u skojevskoj organizaciji. Premda je i prije rekonstrukcije MK SKOJ-a, omladinski pokret bio prilično razvijen, jer je Partija radu sa omladinom poklanjala posebnu brigu, zadaci Mjesnog komiteta su bili mnogostruki i veoma veliki. Trebalo je već stvorenu organizaciju SKOJ-a dalje ojačati i proširiti, trebalo je naraslo političko raspoloženje kod mlade generacije dići na još viši nivo i dalje usmjeravati ka ostva-

renju ciljeva koje je pred radnički pokret, pred omladinu i pred sve narode naše zemlje postavljala Komunistička partija.

Mjesni komitet je, u stvari, bio istinsko rukovodstvo omladinskog demokratskog i antifašističkog pokreta u gradu. Nije rukovodio samo skojevskom organizacijom, nego širokim slojevima omladine koja je bila spremna da se odupre najezdi fašizma i da se bori za slobodu i bratstvo naših naroda. Mjesni komitet SKOJ-a rukovodio je uspješno akcijama koje su tada bile organizovane sa ciljem raskrinkavanja antinarodne politike reakcionarnog režima i policijskih represalija u zemlji. Razumije se, imao je punu pomoć Mjesnog komiteta Partije i Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, te je zahvaljujući tome, mogao sa puno uspjeha realizovati mnoge značajne akcije na okupljanju rodoljubive omladine. U Mjesnom komitetu Partije za rad sa omladinom i vezu sa Mjesnim komitetom SKOJ-a održavao je Pavle Goranin, veoma iskusan i za rad sa omladinom vrlo pogodan partijski funkcioner. SKOJ je bio kičma omladinskog pokreta, u kojem se nalazila sva progresivna i antifašistička omladina, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Ni jedna druga organizacija ili partija, to nije mogla učiniti, jer su one, u pravilu, služile interesima pojedinih nacionalnih buržoazija. Međutim, razumije se, i u tim partijama i organizacijama bilo je progresivnih ljudi i omladinaca, koji su sarađivali sa SKOJ-em i Partijom. U centru aktivnosti SKOJ-a bio je politički rad među omladinom. Vodila se borba protiv svih onih koji su bili spremni da služe tuđinu i režimu koji je ugnjetavao radničku klasu i pojedine narode naše zemlje. Ta se aktivnost odvijala kroz razne forme, preko legalnih organizacija do ilegalnih skupova po kućama ili u prirodi.

Mjesni komitet SKOJ-ä naročitu brigu poklanjao je organizovanju izleta koji su bili brojno posjećeni. Oni su, u stvari, bili politički skupovi, na kojima su komunisti nastupali i govorili o političkoj situaciji u zemlji, o opasnostima koje su se nadvile nad Jugoslavijom, itd. To su bile tribine za političko angažovanje i podizanje političke svijesti omladine. Oni koji su učestvovali na izletima, bili su poslije svakog, obogaćeni novim znanjem. Njihovo opredjeljenje za ciljeve Komunističke partije bilo je još čvršće. Bilo je važno da su na izletima bili prisutni afirmisani borci radničkog pokreta, što mu je davalo i poseban pečat. Gotovo na svakom izletu, pored ostalih, bili su Miljenko Cvitković, Pavle Goranin, Rato Dugonjić, a na jednom su bili i Iso Jovanović, Uglješa Danilović i drugi.

Na svakom masovnijem izletu davan je i prigodni umjetnički program. Pjevane su borbene pjesme uz učešće svih prisutnih. Izvođeni su skečevi kroz koje se ismijavao režim, pojedini poli-

tičari i policija. Skečeve su pisali i izvodili, uglavnom, studenti Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta. U izvođenju i pripremama umjetničkog programa, posebno je bio aktivan student koga smo zvali Petronije, a koji se zvao Slobodan Tuzlić Butum. Često je recitovao »O klasje moje« Alekse Šantića. Na mnogim priredbama recitovao je i Mirko Bilić, s posebnim uspjehom »Mi mladi«. Na takvim izletima se kroz pjesmu i igru razvijalo drugarstvo i prijateljstvo između radničke, đačke i studentske omladine. Dolazila je do izražaja solidarnost i bratstvo omladine Sarajeva. Neki izleti su bili masovni, znalo se okupiti i oko tri stotine omladinaca i omladinki, čime su dobijali i poseban politički značaj.

Izlasci u prirodu koristili su se i za političko-vaspitni rad. Jedan takav skup održan je kod izvora Tilave, na kome je čitan letak CK Partije, u kojem se određenije govorilo o političkim događajima. Skup je bio manji - petnaest do dvadeset prisutnih, uglavnom skojevaca i članova Partije.

Poslije čitanja se razvila diskusija o pitanjima koja je letak tretirao. Raspravljalo se i o konkretnim zadacima komunista na realizaciji sadržaja letka medu radnicima i omladinom. Sastanku je, pored ostalih, bio prisutan i Miljenko Cvitković. Tu smo, kao i na svim skupovima, zajedno ručali. Donesenu hranu su pokupili, a zatim dijelili svima podjednako. Istina, hranu su donosili uglavnom drugovi koji su imali porodice u Sarajevu.

Masovan rad sa omladinom reflektovao se na jačanje skojevske organizacije, na njeno omasovljenje. Članovi Mjesnog komiteta su išli po sastancima radi učvršćenja skojevskih aktiva i podsticanja još masovnijeg rada na okupljanju omladine. Značajan doprinos jačanju skojevske organizacije dali su pojedini studenti sa Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta, koji su provodili dio vremena u Sarajevu. Njih je Mjesni komitet SKOJ-a angažovao da učestvuju na pojedinim skupovima omladine i skojevskih aktiva, gdje su govorili o događajima u zemlji i u svijetu. Njihov doprinos razvoju omladinskog pokreta, a time i radničkog pokreta, veoma je veliki. Oni su posjedovali i potrebnu naobrazbu i političko znanje, koje su na prikladan način prenosili na skojevce i omladinu, pa i šire.

Mjesni komitet je nastojao da se članovi SKOJ-a uključe Li sve organizacije, u škole, domove, svugdje gdje je omladina živjela i radila. Preduzimane su razne mjere da se u svm tim sredinama formiraju aktivi. Naročito je stavljeno u zadatak pojedinim organizacijama i pojedincima da što više koriste legalne organizacije radničke klase za jačanje i širenje uticaja Partije na radničku omladinu, lako su sindikalne organizacije držali »sporazumaši« i

sluge buržoazije, praksa je pokazala da je moguće i u takvim uslovima sindikate koristiti za masovan rad, razvijanje klasne svijesti kod radnika i omladine. Insistiralo se da se koriste i druge organizacije, kao što su Skauti, Soko, »Matatja«, »Prijatelj prirode«, razna umjetnička društva, pojedini domovi gdje je živjela omladina itd.

Rezultati te aktivnosti bili su vidljivi, ne samo na skupovima i sastancima nego i u drugim akcijama, kao što su pisanje parola po kućama, raznošenje letaka, širenje legalne i ilegalne literature, razvijanje smisla za čitanje napredne i revolucionarne književnosti.

Avgusta 1940. Sarajevo je, jednog dana, osvanulo šareno, sa parolama po zidovima, koje su u toku noći ispisali sarajevski skojevci. Parole su pisane u svim dijelovima grada. I najprometnije ulice nisu bile bez parola. Čak su i na zidovima zgrade policije na Obali, bile ispisane parole. Na zidu Fabrike »Ključ«, na mjestu gdje se sada nalazi »Oslobođenje« i »Šipad«, osvanule su, krupnim slovima ispisane, parole protiv režima i vlade. Po pravilu, u pisanju parola učestvovala su trojica drugova. Jedan je pisao, druga dvojica su stajala, svaki na po jednom kraju ulice, kako bi mogli u slučaju nailaska policije, javiti onom koji piše, da bježi. Policija je tada često patrolirala po ulicama grada sa zadatkom da prati šta se sve dešava u pojedinim dijelovima grada, stoga se pisanje parola moralo dobro organizovati i obazrivo realizovati, jer je za pisanje parola, u slučaju hvatanja, slijedio zatvor, pa čak i robija. Pisanje parola imalo je veliki značaj, jer je građanima pokazivalo snagu Partije i njenu organizovanost. Mnoge Sarajlije su sa simpatijama čitale parole, jar su izražavale i njihove poglede na životne probleme.

Polovinom 1940. održan'je jedan sastanak mladih radnika, učenika u privredi. Sastanak je održan u prostorijama Radničkog doma, okupilo se oko 100 mladića. Razgovaralo se o potrebi okupljanja mladih radnika i zaštiti njihovih interesa. Istaknuti funkcioneri u URS-ovim sindikatima, ljutili su se što je došlo do takvog sastanka u Radničkom domu, koji je organizovao SKOJ mimo njihove volje i želje. Njima je, pored ostalog, smetalo što sastanak nije bio prijavljen policiji, kako bi ona mogla poslati svoga predstavnika da čuje šta se govori i ko govori. A mi baš to nismo željeli, jer bi moglo ostaviti loš utisak na mlade i neiskusne ljude. Socijaldemokrati su znali da je cilj sastanka buđenje klasne svijesti kod tih mladića, smetalo im je što su komunisti organizovali skup preko kojeg vrše uticaj na radnički podmladak.

Sastanak je vrlo dobro uspio, ne samo po odzivu nego i po razgovorima omladinaca. Važnost sastanka je i u tome što se tako

budio interes omladinaca za njihove životne probleme, što se razvijala svijest o potrebi organizovanosti, o potrebi jedinstva radnika u borbi za njihova prava. Poznato je da su životni uslovi šegrta u gradu Sarajevu i čitavoj Jugoslaviji bili vrlo teški. Šegrti su dokraja eksploatisani. Morali su raditi i u kućama, domaćinstvima privatnih zanatlija. Mnogo vremena su provodili bez ikakvog učenja, radeći kao najobičnije sluge. Uslovi rada u mnogim radionicama bili su vrlo loši. Školovanje radničke omladine u večernjim školama bilo je, takode, slabo, jer nisu imali dovoljno vremena da savladaju gradivo, s obzirom na dugo radno vrijeme i obavezu u radionicama. Niko se od službenih organa nije mnogo interesovao za život i rad tih omladinaca. Sindikat i njegovo članstvo su bili obavezni da se brinu o radničkom podmlatku. Međutim, pošto su dugo godina socijaloportunisti imali u njemu glavnu riječ, to su i rezultati te brige bili slabi. Zato su Partija i SKOJ posvećivali sve veću pažnju pitanju života radničke omladine. Poboljšanje uslova života i rada bilo je od bitnog značaja kako za radnike tako i za šegrte, koji su se počeli okupljati i organizovanije isticati svoja prava za bolji život, za povoljnije uslove školovanja i rada.

Uticaj SKOJ-a u redovima srednjoškolske omladine bio je veoma jak. U gotovo svim srednjim školama postojali su skojevski aktivi koji su vršili značajan uticaj na omladinu, pa je bilo moguće srednjoškolsku omladinu pokrenuti u razne akcije. Članovi SKOJ-a u srednjim školama, svojim primjerom su pokazivali kako treba razvijati drugarstvo među omladinom, ne samo školskom nego i sa radničkom omladinom. Skojevci su bili u stanju povesti srednjoškolsku omladinu u akciju za proširenje prava i poboljšanja uslova školovanja u pojedinim gimnazijama i srednjim školama. Radi zaštite interesa srednjoškolske omladine, vođene su razne akcije - do organizovanja štrajkova.

Mjesni komitet SKOJ-a usmjeravao je aktivnost omladine u borbu protiv buržoaske vlasti i nedemokratskih metoda koje su vladale u Jugoslaviji. Stoga se SKOJ povezivao sa svom omladinom koja je osjećala opasnost za slobodu naroda Jugoslavije i koja je bila spremna da se bori za demokratiju i nacionalnu ravnopravnost. Zato nije slučajno što se ostvarila saradnja i sa omladincima iz nekih vjerskih škola, jer je bilo i tamo mladih ljudi koji su osuđivali nedemokratski režim u Kraljevini Jugoslaviji. U tom periodu radilo se i na povezivanju s demokratskom omladinom koja je pripadala pojedinim građanskim partijama i organizacijama. Takve veze su se uspostavile, naročito u danima kada je bilo vidljivo da vlada Jugoslavije vodi politiku sporazumijevanja sa Hitlerom. široki demokratski slojevi pod rukovodstvom SKOJ-a, aktiv-

no su učestvovali u akcijama marta 1941. godine protiv politike vlade Cvetković - Maček, protiv Trojnog pakta.

Širina i masovnost pokreta su se ispoljavale u raznim akcijama i manifestacijama. Primjer jedne takve manifestacije je i masovan skup omladine, održan u Sokolskom domu krajem 1940. godine. U velikoj sali doma, okupila se studentska, đačka i radnička omladina. Referat koji su napisali komunisti, pročitao je sin uglednog građanina Sarajeva, Besarović. U referatu se govorilo o raznim životnim pitanjima naroda i omladine, o neophodnosti borbe protiv nastupajuće opasnosti za Jugoslaviju, o potrebi borbe za demokratiju, o značaju jedinstva mlade generacije, o neophodnosti saveza sa SSSR-om radi odbrane i nacionalne nezavisnosti. Taj skup je imao odgovarajući politički odraz u gradu Sarajevu, jer se na njemu manifestovala solidarnost demokratske i antifašističke omladine u borbi za veća prava mlade generacije, za ravnopravnost naroda Jugoslavije i za demokratiju. Još jednom se pokazala ispravnost politike koju je provodila Komunistička partija o neophodnosti da i partijske, i skojevske i druge organizacije ostvaruju jedinstvo omladine, ne kroz sporazume sa vrhovima pojedinih organizacija, nego kroz aktivnost SKOJ-a i Partije medu širokim slojevima omladine.

Zahvaljujući podršci i pomoći svih partijskih organizacija, SKOJ je izrastao u dobru organizaciju komunističke omladine čiji je uticaj u širokim slojevima mlade generacije bio veoma velik. Taj uticaj je mnogo prevazilazio brojnost skojevske organizacije, u koju su bili primani, usljed ilegalnog rada, najprovjereniji i najčvršći omladinski borci. Ideje socijalizma bile su prisutne u mislima i osjećajima radnih ljudi i omladine u čitavom periodu stare Jugoslavije, ali su te ideje, zahvaljujući aktivnom radu SKOJ-a i Partije, prerastale u materijalnu snagu, naročito uoči II svjetskog rata.

Oko tih ideja okupljala se omladina iz svih slojeva i iz redova svih naroda, ali je SKOJ rukovodio akcijama, ne samo te omladine nego je okupljao i onu demokratsku i antifašističku omladinu čija su idejna opredjeljenja bila drugačija, ali, koja je bila patriotski raspoložena i spremna da brani Jugoslaviju od fašističke najezde.

Pomenute su samo neke akcije koje je organizovao i gdje se angažovao SKOJ. Međutim, i drugim djelatnostima poklanjana je stalna pažnja. Vodena je briga o podizanju političkog i idejnog nivoa omladinskih aktivista, a u prvom redu, skojevaca. Tada se prilično mnogo čitalo. Kroz razne čitalačke kružoke i literarne družine prošli su mnogi omladinci, gdje su podizali svoj idejni i politički nivo. Dobar dio omladinskih aktivista pohađao je razne

političke kurseve. Rijedak je bio skojevac i napredni omladinac da ništa nije pročitao od revolucionarnih i progresivnih pisaca. Veliki dio je ponešto pročitao i iz djela Marksa, Engelsa i Lenjina, kao i drugu političku literaturu koju su izdavale Partija i druge radničke organizacije.

Organizacija SKOJ-a izvršila je veliki posao u svom organizacionom omasovljenju i jačanju, u okupljanju omladine, što je imalo ogroman značaj za našu zemlju i za sve njene narode u sudbonosnim danima 1941. godine. Bez tih priprema, bez stvaranja širokog antifašističkog pokreta omladine, bez široke saradnje SKOJ-a sa demokratskom omladinom iz pojedinih građanskih organizacija, ne bi bilo moguće izvršiti sve one zadatke koje je pred mladu generaciju postavio narodnooslobodilački pokret i revolucija.

Moja aktivnost u radu Mjesnog komiteta morala se prekinuti zbog hapšenja, koncem septembra 1940. Ponovo sam postao član MK SKOJ-a, maja 1941. Tada je sekretar MK bio Alija Hodžić. To je period kad su već vršene pripreme i mobilizacija omladine za oružanu borbu. Mjesni komitet SKOJ-a je radio na zadacima: dalje omasovljenje skojevske organizacije, još intenzivnije povezivanje sa antifašističkom omladinom, povezivanje sa svim omladincima koji su spremni da idu u borbu protiv neprijatelja.

Njemački okupator i njegove sluge, nastojali su da obezglave pokret likvidiranjem Komunističke partije i SKOJ-a. Naslijedili su dokumentaciju jugoslovenske policije o pojedinim komunistima, pa su odmah pokušali da hapšenjem i strijeljanjima unište pojedine organizacije. Desilo se da je ubrzo uhapšen i Alija Hodžić, Živko Jošilo je uhapšen u junu, pa je Mjesni komitet po drugi put, u vrlo kratkom roku, ostao bez sekretara. No, i pored toga, aktivnost Mjesnog komiteta odvijala se bez zastoja, jer se Mjesni komitet stalno popunjavao novim omladinskim borcima. Sada su pred skojevskom organizacijom stajali novi zadaci koje je trebalo na adekvatan način rješavati. Trebalo je sačuvati organizaciju od hapšenja i provala istovremeno, uz pojačan politički rad i okupljanje svih progresivnih antifašističkih snaga. Stvarane su posebne omladinske grupe za realizovanje raznih akcija. Skojevci su aktivno učestvovali u raznošenju letaka, pisali su parole i slično. Kada su počele pripreme za oružanu borbu, Mjesni komitet je organizovao akciju za sakupljanje oružja, sanitetskog materijala i drugih potreba za borce partizanskih odreda.

Kad se govori o razvoju SKOJ-a i omladinskog pokreta u Sarajevu, onda se mora imati u vidu činjenica da je tome dao veliki doprinos Pokrajinski komitet SKOJ-a za BiH. Njegovi članovi nalazili su se u svim akcijama koje je trebalo organizovati u gradu.

Oni su svojim savjetima i direktnim angažovanjem pomagali Mjesnom komitetu da što uspješnije obavi zadatke koji su pred njima stajali. Članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a su učestvovali na raznim sastancima i tako davali doprinos kako razvoju SKOJ-a tako i omladinskog pokreta. Pošto su bili već iskusni borci i revolucionari, to je njihova uloga bila još značajnija. Nastojalo se uz realizaciju direktiva CK SKOJ-a i Partije, što više osposobiti Mjesni komitet SKOJ-a da što uspješnije rukovodi organizacijama, pošto je Pokrajinski komitet morao voditi računa o jačanju i stvaranju skojevskih organizacija širom Bosne i Hercegovine. No, bez obzira na angažovanost na području Bosne i Hercegovine, neosporna je činjenica da je doprinos PK razvoju SKOJ-a u Sarajevu bio veoma velik, te da je pomoć u svakodnevnom radu skojevskih organizacija bila stalna, čime je značajno ojačao omladinski pokret u gradu.

ISAK OZMO

KURS SKOJ-a BOSNE I HERCEGOVINE U PRŠLJANIMA 1940. GODINE

Godine pred rat, kao što se zna bile su godine izuzetno intenzivne i široke aktivnosti KPJ i SKOJ-a u cijeloj Jugoslaviji na širenju komunističkih ideja i na okupljanju svih progresivnih snaga u jedinstvenu akciju za njihovo oživotvorenje. Ali, ono što je davalo poseban pečat akcijama u to vrijeme, bile su, prirodno, pripreme za borbu protiv fašističke opasnosti koja se sve napadnije i otvorenije približavala i našoj zemlji. To su bili, praktično, dani neposrednih priprema svih antifašističkih snaga, posebno omladine, za predstojeću bitku protiv fašizma i za jedno novo i pravednije društvo.

Atmosfera ovakvih idejnih opredjeljenja a i praktičnih akcija, bila je prisutna i u Bosni i Hercegovini, i u Sarajevu kao njenom centru. Pokrajinski i Mjesni komiteti KP i SKOJ-a sa uspjehom organizuju čitav niz akcija sa ciljem da se što šire populariše i objasni ideološka platforma komunista, kao jedine snage - kako će to naredni dogadaji i potvrditi - sposobne da zemlju izvede iz katastrofe koja se neumitno približavala i osvijetli put ka progresivnom, socijalističkom razvoju.

Tim akcijama okupljani su radnici, studenti, đaci, napredni intelektualci, dakle, snage koje će uskoro postati stubovi revolucije. Jedna od takvih akcija KP i SKOJ-a u Bosni i Hercegovini, bila je kurs SKOJ-a BiH u Pršljanima kod Bugojna. Tu akciju doživio sam na svoj način i sa meni određenim zadacima.

U ljeto 1940. godine u kafani »Kanarinac« na Mejtašu, u Sarajevu, gdje se obično okupljala napredna omladina, Pavle Goranin i Rato Dugonjić, znajući da imam iskustva u organizovanju skautskih logora, stavili su mi u zadatak da učestvujem u organizovanju logora u kojem treba da se održi kurs za skojevce iz Bosne i Hercegovine.

Za početak, osnovno je bilo izabrati legalnu formu za okupljanje omladine, na što su tadašnje vlasti gledale sa podozrenjem, kao i odabrati najpodesnije mjesto za održavanje kursa. Najprihvatljivija je bila ideja da se kurs održi pod firmom logorovanja bolesnih članova Udruženja studenata planinara Beogradskog univerziteta, kojima je potreban oporavak. Pošto učesnici kursa nisu bili samo studenti, već je među njima bilo radnika, službenika i učenika, bilo je nužno, za svaki slučaj, snabdjeti ih studentskim legitimacijama. Već sutradan, po dogovoru, u «Kanarincu«, krenuo sam u potragu za mjestom budućeg logora.

Nakon obilaska terena u okolini Olova, od kojih sam odustao čim sam zapazio stalno prisustvo žandarma u »Krivajinim vozovima« koji su saobraćali na tom terenu, put me je odveo u Bugojno. Tamo sam našao Mahmuta Bušatliju i upoznao ga zašto sam došao u Bugojno. Pošto je dobro poznavao ovaj kraj, spremno je prihvatio da pođe sa mnom i da zajedno odaberemo najpogodnije mjesto na kojem bi se, daleko od očiju vlasti, mogao održati jedan takav politički skup.

Preko sela Vesele, stigli smo u šumu zvanu Pršljani. Bilo je to mjesto kao stvoreno za naš logor. Proplanak okružen šumom, a na njemu stara, napuštena šumarska kućica i bistri, gorski potok. Vratili smo se u Bugojno i tamo još jednom razmotrili sve dobre i loše strane našeg izbora.

Naime, Mahmut kao čovjek upućen u bugojanske prilike, ukazao mi je na činjenicu da je upravo, u to vrijeme, Bugojno pripalo Hrvatskoj banovini i da se vlast u mjestu nalazi još u fazi organizovanja, što je nama veoma odgovaralo. Nakon takvog zaključka, otišao sam sreskom načelniku, koji je bio vrlo mlad čovjek, i zamolio ga da da dozvolu boravka i logorovanja u šumi Pršljani, iznad sela Vesela. Obiasnio sam mu da se. tobože, radi o grupi bolesnih studenata kojima je neophodan oporavak na šumskom zraku, da je Udruženje studenata Beogradskog univerziteta odlučilo da im to i omogući. Da bi ga i lično zainteresovao za to, rekao sam mu da će studenti pisati i o ljepotama njegovog kraja, pa će i njegov srez imati koristi od toga. Progutavši, očigledno, ovu »udicu«, on je vrlo spremno dao usmenu saglasnost za podizanje (ogora.

Po povratku u Sarajevo, o svemu sam obavijestio Ratu Dugonjića i Pavla Goranina, pa smo se, tom prilikom, dogovorili o poslovima koje je trebalo obaviti, kao što je obezbjeđivanje studentskih legitimacija i drugih dokumenata potrebnih da bi logorovanje imalo legalni vid, obavljanje tehničkih priprema, izgradnja samog logora, snabdijevanje i prihvat učesnika kursa. Tada sam dobio nekoliko formulara sa zaglavljem i pečatom Udruženja studenata Beogradskog univerziteta, koji su bili potrebni za podnošenje i formalnog zahtjeva za logorovanje bugojanskim vlastima. U toku priprema, održan je sastanak, na kome je, uz ostalo, određena i grupa konačara koji su dobili zadatak da obezbijede opremu neophodnu za podizanje logora i život u njemu. Sastanku su prisustvovali Vaso Miskin Crni, Živko Jošilo, Drago Filipović Traktor, Herbert Kraus i ja. Kao konačari, u Bugojno smo otišli Živko Jošilo, Drago Filipović, Herbert Kraus i ja.

Čim smo stigli, otišao sam sreskom načelniku i predao mu pismeni zahtjev, na kojem je on odmah napisao »Odobrava se«. Zamolio sam ga da o našem boravku u Pršljanima bude obaviještena i žandarmerijska stanica, kao i da interveniše kod šumske uprave da nam se odobri sječa drva potrebnih za logorovanje. Načelnik je sve ovo spremno učinio i put za podizanje logora i pregovore sa bugojanskim trgovcima oko snabdijevanja bio je otvoren.

Zahvaljujući svemu tome, kurs sa marksističkom i antifašističkom tematikom mogao je da se održi u vrijeme najžešćih pritisaka profašističkog režima, i to, tako reći, pod nosom žandarmerije. U logoru u Pršljanima okupilo se oko 80 skojevaca i članova KPBiH. Učesnici kursa došli su u Pršljane u tri grupe, iz Sarajeva, Banja Luke i Doboja, gdje su bili centri za okupljanje kursista, a medu njima je, pored pomenutih mjesta, bilo i drugarica i drugova iz Mostara, Bijeljine, Bugojna i Maglaja. Sarajevsku grupu, prema mom sjećanju, sačinjavali su: Mustafa Begić, radnik, Ladislav Blažek, učenik, Franjo Budimir, radnik, Miljenko Cvitković, student (po povratku iz španskog rata), Ljerka Durbešić, student, Rasema Džonlagić, radnica, Kazimir Kazo Franković, radnik, Drago Filipović Traktor, student, Živko Jošilo, student, Duško Jošilo, učenik, Dule Jordanović, radnik, Herbert Kraus, učenik, Seka Milinović, student, Peko Jokanović, pravnik, Dane Olbina, radnik, Isak Ozmo, učenik, Roza Papo, radnica, Miljenko Pavičević Kum, student, Jakica Perera, radnik, Milan Popović Teški, radnik, Branko Premužić, učenik, Josip Radić Joso, radnik, Džemil Šarac, učenik, Paula Zon, student, Sveto Vujčić, učenik, Radojka Lakić, student.

U ime pokrajinskih komiteta Partije i SKOJ-a, za održavanje kursa bili su zaduženi i njime rukovodili drugovi koji su živjeli u Sarajevu, i to: Avdo Humo, koji je rukovodio komisijom za omladinu pri Pokrajinskom komitetu Partije, Rato Dugonjić, sekretar PK SKOJ-a i Pavle Goranin, član Gradskog komiteta KPJ. Iz Sarajeva su došle i dvije drugarice koje su bile zadužene za ekonomat, koje su i kuhale, i to majke Dule Jordanovića i Slobodana 'Pavlovića.

Kako je koja grupa pristizala, dobijala je topli obrok koji je već bio pripremljen u logoru. Kada su svi stigli, kursisti su, po grupama, podizali svoj logor, pa se neko smjestio pod daščare na jednu vodu,, drugi pod šatore, a drugarice su bile raspoređene u šumsku kućicu. Iste večeri je u centru logora zapaljena velika logorska vatra oko koje su se okupili svi kursisti. Program je započeo pjevanjem »Internacionale« koja se u prekrasnom šumskom ambijentu zaorila iz desetine grla. Kurs je uvodnom riječju otvorio Avdo Humo. Objasnio je kursistima značaj i svrhu kursa.

Rukovodstvo kursa sačinilo je veoma bogat program rada, tako da je svaki dan u logoru bio praktično ispunjen raznim aktivnostima od 6 do 19 sati. Ustajalo se u 6 sati, nakon toga je bio čas fiskulture kojim je rukovodio Pavle Goranin, doručkovalo se do 9 sati, da bi vrijeme do 13 sati bilo popunjeno predavanjima i diskusijama o održanim temama. Poslije ručka kursisti su uređivali zidne novine i pripremali program za logorsku vatru. Od 16 do 18 sati, ponovo je bilo vrijeme rezervisano za diskusiju u kojoj su učestvovali svi kursisti, a iza toga su održavana razna sportska nadmetanja između pojedinih grupa. Svake večeri u 19 sati, kursisti su se okupljali oko logorske vatre, kraj koje se odvijao zabavni život.

Kako sam već naveo, kursom su rukovodili Avdo Humo, . Rato Dugonjić i Pavle Goranin. Oni su rukovodili sastancima i objašnjavali određena pitanja. Diskusije su vodene o raznim unutrašnjim i spoljnopolitičkim temama i problemima iz društvenog i kulturnog života. Nakon teoretskih izlaganja, diskutovalo se o konkretnom radu u omladinskim organizacijama i društvima. Sjećam se da je na kursu, koji je umjesto deset, trajao sedam dana, održano šest ili sedam referata. Njima su obrađene sljedeće teme: Istorija radničkog pokreta, Žena i socijalizam, Mjesto bosanskohercegovačke muslimanske omladine u radničkom pokretu i zadaci, Borba antifašističke omladine za jedinstvo i nezavisnost zemlje, O istoriji radničkog i sindikalnog pokreta i referat o nacionalnom pitanju, koji je bio veoma interesantan, značajan i zato veoma zapažen. U referatu o borbi antifašističke omladine, na primjer, ukazano je na potrebu jedinstva omladine u borbi za

nezavisnost zemlje, slobodu, demokratiju i mir, te je posebno naglašeno da omladinski pokret treba da bude što masovniji, da se u njemu ne smije sektašiti i, što je za ono vrijeme bilo najhitnije, da omladinu treba vaspitavati kroz konkretne političke akcije. Svi pomenuti referati, a i diskusije, omogućili su kursistima da u osnovnim crtama steknu sliku o tome kako treba raditi, kako sprovoditi političku liniju Partije.

Neočekivano, sedmog dana poslije podne, sjećam se toga dobro, baš za vrijeme izlaganja Saliha Mušanovića, radnika iz Bihaća, koji je upravo govorio o razvoju sindikalnog pokreta, na improviziranoj kapiji logora pojavili su se žandarmi s puškama na gotovs. Pošto sam u očima vlasti figurirao kao rukovodilac studentskog logora, na sugestiju Rate Dugonjića, obratio sam se žandarmima i, što sam mogao smirenije, kao da su mi pred kućom željeni i očekivani gosti, upitao: »Jeste li to došli da nas posjetite?« Umjesto odgovora, žandarmi su mi, na moje iznenađenje, pokazali nalog istog onog »ljubaznog« sreskog načelnika, kojim se nalaže da se logor u roku od dva sata mora rasturiti. Da bismo dobili u vremenu, od žandarma sam zahtijevao da se udalje od logora, s objašnjenjem da se u njemu nalaze bolesni studenti, dok ja ne odem do Bugojna da od načelnika zatražim objašnjenje za takav postupak. I zaista, žandarmi su odstupili.

Zajedno sa Dušankom Kovačević, Sekom Milinović, Paulom Zon i Ratom Dugonjićem, odmah sam krenuo za Bugojno. Tek nakon dužeg razgovora sa sreskim načelnikom, uspjeli smo da izdejstvujemo produžetak boravka do sutradan popodne. Zahvaljujući tome, mogao se održati još jedan, posljednji referat predviđen planom kursa.

Meni je, međutim, sreski načelnik naredio da mu se sutradan javim u načelstvu. U načelstvu, sutra ujutro, sreski načelnik me je obavijestio da je odluku o raspuštanju logora donio na osnovu telegrafskog naređenja vlasti iz Zagreba, koje je, po službenoj dužnosti, obavijestio o boravku »beogradskih studenata« na teritoriji njegovog sreza. Načelnik mi je predložio da logor pomaknemo za nekih 800 do 1000 metara i da, u tom slučaju, možemo produžiti boravak. Na moje pitanje da li je to njegov teritorij, odgovorio je da nije i nasmijao se, kada sam mu, shvatajući kuda cilja, rekao da nas tjera u nelegalni boravak na teritoriji susjednog sreza. Inače, u razgovoru je bio prilično ljubazan.

Pred načelstvom su me dočekali Rato Dugonjić, Pavle Goranin i Miljenko Cvitković. Vjerujući da sam uhapšen, oni su došli da, ako se to pokaže tačnim, intervenišu kod načelnika. Odatle smo zajedno otišli u žandarmerijsku stanicu i, važno, zatražismo

od komandira stanice da nas poveže sa Zagrebom, i to izravno sa rukovodstvom HSS, kako bismo, tobože, zatražili produžetak boravka u Bugojnu. Komandir stanice, ne skrivajući strahopoštovanje, to nam je odobrio, a mi smo »uporno« nazivali Zagreb, sjedište HSS, jer smo znali da se toga dana svi nalaze u Travniku, na zboru seljačke sloge. Time smo postigli svoj cilj: da zbunimo žandarmeriju da ne bi poslali žandarme u logor, jer se tada preostali referat ne bi mogao održati. Ovako, dobili smo na vremenu.

Iz žandarmerijske stanice krenuli smo u pravcu logora, ali je ubrzo iz Bugojna dojurio Vahid Bušatlija, mlađi Mahmutov brat, i rekao nam da su žandarmi dobili naređenje da Mahmuta i mene uhapse, pa sam se odmah odvojio od grupe i, umjesto u Pršljane, u logor, sklonio sam se u kuću jednog našeg kursiste iz Bugojna, Mirka Havlika. Njegova kuća, na sreću, nalazila se u neposrednoj blizini željezničke stanice, te sam tu sačekao dolazak drugova iz logora, učesnika kursa. Iz kuće sam posmatrao kolonu kursista kako prolazi kroz grad, pjevajući revolucionarne pjesme, a pred staničnom zgradom izveli su gotovo mali program sastavljen od političkih skečeva. Stanovnici ovog tada tihog bosanskog gradića, okupili su se u velikom broju pred stanicom, posmatrali su mladiće i djevojke i pljeskanjem im odobravali. Predveče, kada su se kursisti već smjestili u voz sa Sarajevo, pretrčah baštu što me je dijelila od kolosijeka i kriomice uskočih u voz koji je kretao. Tako sam uspio da izbjegnem hapšenje.

Novembra iste godine, dakle, nepuna tri mjeseca poslije kursa u Pršljanima, Pavle Goranin i Rato Dugonjić saopštili su mi da sam primljen u Komunističku partiju Jugoslavije. Shvatio sam da sam izvršenjem zadatka, vezanog za kurs u Bugojnu, apsolvirao svoj skojevski staž. Time je la akcija, za mene, dobila posebno značenje.

Zadatak je bio s uspjehom izvršen. I više od toga: simpatije koje smo tada osvojili kod građana Bugojna, kasnije, u toku rata, predstavljale su pravo malo političko bogatstvo. To je, istovremeno, bio dokaz više da je Partija, organizujući ovaj i druge slične kurseve za mlade komuniste, realno procijenila političku situaciju u nas i u svijetu i blagovremeno počela da priprema svoje kadrove za događaje koji su uslijedili. Koliki je bio stvarni efekat ovog kursa, ponajbolje potvrđuje činjenica da su, bezmalo, svi učesnici kursa u Pršljanima, kao organizatori, ili kao borci, učestvovali u revoluciji, a polovina ih je u velikoj narodnooslobodilačkoj borbi položila živote.

DANE OLBINA

U PRŠLJANIMA

Početkom avgusta 1940. godine, Vaso Miškin mi je rekao da bi mi koristilo nekoliko dana boravka u planini, na nekom omladinskom logorovanju. Jer, pored dobre ishrane i čistog vazduha, tamo će biti prilika da se i dosta nauči, lako mi je to kazao na takav način kao da samo želi obavijestiti .me da postoji takva mogućnost, kojom sam se mogao a nisam morao koristiti, shvatio sam o čemu se radi. Ne raspitujući se za pojedinosti, obećao sam da ću poći i, poslije nekoliko dana, krenuo sam sa još nekim drugovima, vozom u Bugojno, a odatle pješke do Pršljana.

Bio je pazarni dan kada smo prolazili kroz Bugojno, glavnom ulicom - cestom pokrivenom debelim slojem prašine. Usput smo sretali seljake iz okoline, koji su dolazili u Bugojno da bi tu nešto prodali ili kupili. Neki od njih išli su noseći zavežljaje okačene o štapove, zametnute preko ramena, drugi su vodili konje i gonili stoku. No, bilo je i onih koji su se vozili u zaprežnim kolima s po kojim teletom, jagnjetom ili ovcom. Među seljacima, svojom odjećom i izgledom, privlačili su pažnju stariji Muslimani, dugih bijelih brada, obučeni u prostrane čakšire dubokog tura, napravljene od tkanine čija je boja već odavno izblijedjela. Na glavi su nosili fesove, oko kojih je bila namotana čalma, a na nogama šalvare i opanke. Išli su nekako dostojanstveno mirno, ne osvrćući se ni lijevo, ni desno, kao da ih ništa ne zanima.

Stoka, kola i ljudi dizali su iza sebe prašinu od koje je već ranije posivjelo lišće na drveću, ograde i prozori na prizemnim kućama i dućanima. To kretanje u čaršiji je bilo popraćeno dovikivanjem ljudi, blejanjem i rikom stoke i zvucima bronzi i klepaka.

Kada smo već odmakli od Bugojna, krećući se dalje, prema cilju, približavali smo se jelovoj šumi. Na našoj desnoj strani primijetili smo cjevovod manje hidrocentrale. Na prvi pogled, izgledalo je da je taj cjevovod tu slučajno, bez svrhe, kao da ga je neko ovdje zaboravio. Toliko je odudarao od onoga što smo vidjeli u Bugojnu, a što je, na svoj način, govorilo o životu ljudi u ovom mjestu i njegovoj okolini. No, taj objekat, bez obzira na njegovu veličinu, podsjećao je ne samo na hidrocentralu - vijesnika moderne industrije, nego i na stremljenja naše generacije, koja se pripremala da izmijeni i sebe i druge, i ovo Bugojno, i da preporodi cijelu zemlju. Ove misli bile su propraćene i pitanjima: - Na koji će se to način i kada postići? - Da li smo spremni da se tom cilju posvetimo? - Hoće li naši ljudi, razjedinjeni i opterećeni predrasudama prošlosti, htjeti da krenu u borbu?

Hoće. Ići će. Tako je odgovarao neki unutrašnji glas, goneći sumnje. Ljude je teško usmjeriti na put koji ih vodi ka boljem životu, ali, kad njime krenu, niko ih neće spriječiti da tim putem nastave do cilja.

Uskoro je šuma zaklonila taj cjevovod. Zalazili smo sve dublje medu obronke planina i iznenada smo stigli na odredište i proplanak, duž nekog potoka. Tu smo zatekli konačare. Došli su prije nas, iz raznih mjesta Bosne i Hercegovine, da bi za svoje drugove pripremili logor. Pravili su bajte, ognjišta, cijepali drva i sve drugo potrebno za život ovdje, u planini. Našli smo i konačare Sarajlije, odmah smo im se priključili da im pomognemo.

Kao i iz drugih mjesta Bosne i Hercegovine, tako i iz Sarajeva, na logorovanje je došla omladina iz raznih društvenih slojeva i nacionalnih sredina: radnici, daći, studenti, intelektualci - Srbi, Hrvati, Muslimani i Jevreji. U našoj sarajevskoj grupi bilo je i mnogo onih koji su se međusobno već odranije poznavali, kao politički istomišljenici. Međutim, bilo je i takvih koji su se upoznali slučajno i, sve do dolaska u Pršljane, nisu im bili poznati politički pogledi i uvjerenja tih slučajnih poznanika. Sada su se susreli iznenada. Jedni nisu ničim pokazivali svoje iznenađenje, jer su u životu često doživljavali slična, pa su naučili da svojim postupcima to ne odaju. Drugi su, pak, to svoje iznenađenje ispoljili javno, kao što su to, inače, činili u sličnim prilikama. Među ovim posljednjim, bio je i Džemil Šarac. Čim me je ugledao, upitao je:

- Šta ćeš ti ovdje?

- A, šta ćeš ti? - umjesto odgovra, upitah ga ja.

Na to smo se obojica nasmijali. Poznavali smo se sa sokolskih takmičenja. Ko zna šta je on mislio o meni, a i ja o njemu. Da

smo ranije imali prilike da razgovaramo o politici, ne bi bilo iznenađenja. Nismo komentarisali ni njegovo pitanje, ni moj odgovor. Bilo je jasno da nas je ista ideja dovela na ovo mjesto, mene radnika, i, njega, đaka.

Boravak u Pršljanima odvijao se po unaprijed utvrđenom programu i brzo je prošao. Bili smo zainteresovani i za predavanja i diskusije, za kulturno-zabavni program i sportska takmičenja. Oni koji su znali više ili su bili radoznali i htjeli da dublje proniknu u neke probleme, ili da dobiju potpunije odgovore na pitanja koja su ih naročito zanimala, uzimali su riječ u diskusiji, pokušavajući da sami daju objašnjenje ili su to zahtijevali od referenata. Takva njihova aktivnost pomogla je i onim koji su se ustručavali da govore. Čuli smo mnogo novog o raznim problemima Bosne i Hercegovine, položaju radničke klase, omladine, žena i o fašističkoj opasnosti koja je bila pred vratima. Bio sam tih dana često kao ošamućen od svega onoga što sam čuo. To nije bilo samo zbog toga što su tretirana pitanja bila složena ili što ih nisam razumio, nego zbog onog intimnog saznanja da se malo zna o toj sveukupnoj temi - revoluciji, koja, pored spremnosti na žrtve, traži i razumijevanje marksističke nauke, a ono se ne stiče na prečac, nego strpljivim i dugotrajnim radom. O ovom saznanju razmijenio sam mišljenje sa drugovima koji su bili nešto stariji i upućeniji. Sa jednim od njih, razgovor je bio slučajan, ali mi je ostao u trajnom sjećanju.

Prilikom sportskog takmičenja u trci na 100 metara, ispred mene je na cilj prvi stigao Prijedorčanin Slobodan Marjanović. I, kao u svim takvim prilikama, pobjednik pamti onoga koji mu je bio stalno za petama, a pobijeđeni onog koji mu je nezadrživo izmicao. Sasvim je prirodno da obojica žele da saznaju više jedan o drugom. I nama se za to ukazala prilika sljedećih dana, kada smo prisustvovali kulturno-zabavnom programu. Tada, inače odvojeni po grupama, kursisti bi se izmiješali.

Slobodana je zanimalo čim se bavim u slobodnom vremenu. Odgovorio sam da učim i da želim studirati.

- Uskoro će rat. Ti si kvalifikovani radnik, već imaš zanimanje. Hoćeš više, a sada nije vrijeme za to. Bolje ti je da se pripremiš za ono što možfe biti već sutra. - Tako je prokomentarisao ono što je od mene saznao.

U to vrijeme njemački fašisti su već bili okupirali Francusku i svoje su snage ponovo okretali prema istočnoj Evropi. Zato me nije začudilo ovakvo Slobodanovo rezonovanje. Iako se bio predao političkom radu, i on je nastojao da završi fakultet. Partija je zahtijevala da komunisti - studenti na vrijeme polažu ispite. To je

bio partijski zadatak i on ga je tako shvaćao. A ja sam radio ono što riiko od mene nije tražio, izgledalo je suvišno.

Godinu dana poslije tih naših razgovora, Jugoslavija je bila okupirana i onih dana kada su eksplodirale neprijateljske bombe u Sarajevu, sjetio sam se tog razgovora. Mislio sam da je Slobodan bio u pravu. Trebalo je da prekinem pripremanje ispita na gimnaziji, jer ih neću polagati pred neprijateljem. Ali, negdje u junu 1942. godine, kada je prošla i druga godina od tih razgovora, kada sam bio politički komesar čete, došao sam do drugog zaključka. Bilo je to u četi, pred početak časa s temom iz opšteg obrazovanja. Spremio sam se da govorim. Za te časove bilo je posebno interesovanje boraca - omladinaca, sa sela. I odjednom, kao na filmu, ja vidjeh Pršljane i Slobodana. Za trenutak sam u mislima bio odsutan. Ne, Slobodan nije bio u pravu. Ni on, ni ja, a izgleda ni drugi nisu mogli predvidjeti kako će se odvijati oružana borba, šta će nam u toj borbi biti potrebno, a šta suvišno. Prenuo sam se, i pogledao oko sebe. Vidio sam oči drugova koji su me posmatrali, očekujući da nešto novo saznaju od svog političkog komesara.

Prošle su ratne i mnoge poslijeratne godine. Učesnici kursa u Pršljanima bili su pozvani na proslavu 31. godišnjice kursa, u Bugojno. S radošću sam pošao. Gotovo čitavom dužinom asfaltirane ceste od Sarajeva do Bugojna nikle su brojne, nove stambene zgrade i čitava nova naselja.

Nije bilo ni traga od nekadašnje zaostalosti i zapuštenosti u izgledu naselja i ljudi duž ovog puta, niti u Bugojnu. Sve se izmijenilo. Bugojno je izraslo u moderan grad, sa razvijenom privredom.

Na proslavu je došla većina učesnika kursa. Kada smo sjedili u sali, u Bugojnu, pred početak akademije, okretao sam se na sjedištu i posmatrao drugove oko sebe. Mnogi od njih su istaknute ličnosti naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije i socijalističke izgradnje. Medu njima su bili Džemil i Slobodan. I oni su se, kao i drugi, izmijenili. Davno je prošla naša mladost. Malo zatim, pažljivo su slušali Ratu koji je čitao referat. To sam činio i ja. Ali, za trenutak mi je popuštala pažnja i mislio sam na ono što je prohujalo. Navirale su mi uspomene koje je pobudio referat. Slično je bilo i prilikom zbora u Bugojnu i na zajedničkom ručku u Pršljanima. Redale su se uspomene, jedna za drugom. Bilo ih je mnogo. Među njima, izuzetno mjesto imala je ona iz Pršljana - mjesta gdje smo se pripremali za buru koja je dolazila.

RISTO BESAROVIĆ

DVIJE STUDENTSKE PRIREDBE ZA ODBRANU ZEMLJE

U naprednom omladinskom pokretu u Sarajevu uoči drugog svjetskog rata nekoliko javnih nastupa i priredbi zauzima posebno istaknuto mjesto s obzirom na odjek na koji su naišli ne samo u ondašnjoj sarajevskoj javnosti nego i u nešto širim razmjerima. Pored dviju priredbi Collegium artisticuma (»Oranje Kraljevića Marka« u jesen 1939. godine i »Zašto plače mala Ema« u februaru 1941. godine), u kojem se nalazila, kao što je poznato, pretežno omladina, studentska i druga, mlađi intelektualci raznih struka i profesija, to je slučaj i sa dvjema zajedničkim priredbama studentske omladine Sarajeva sa studentima Bosancima i Hercegovcima koji su studirali na vodećim jugoslovenskim univerzitetima, Beogradskom i Zagrebačkom. Sve navedene priredbe, i one koje je izvodio Collegium artisticum i studentske, održane su u velikoj dvorani novog Sokolskog doma, tada najvećoj dvorani u Sarajevu.

Prva, od dviju studentskih javnih priredbi, o kojima je ovdje riječ, održana je u Sarajevu 21. maja 1939. godine. Osim u sjećanju preživjelih brojnih učesnika ove zapažene političke manifestacije napredne omladine, o ovoj priredbi postoje podaci i u sarajevskoj dnevnoj štampi »Jugoslovenskoj pošti« i »Jugoslovenskom listu«, kao i u sačuvanoj arhivskoj građi koja se nalazi u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu i Institutu za istoriju u Sarajevu. Iz tih podataka se vidi da su tom prilikom u Sarajevo došli studenti Beogradskog univerziteta, Bosanci i Hercegovci, okupljeni u Studentskom udruženju »Petar Kočić«, studentskoj sekciji Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva »Prosveta« i students-

kom udruženju Hercegovaca »Neretva«. Svoj dolazak u Sarajevo i političke manifestacije u okviru te posjete, studenti su organizovali pod parolom »Branićemo zemlju«. Tu parolu je istakla Komunistička partija Jugoslavije ocijenivši težinu opasnosti koja se u to vrijeme, tako reći, u predvečerje drugog svjetskog rata, nadvila nad našom zemljom čija je nacionalna nezavisnost bila sve ugroženija. Da je osnovni smisao ovog dolaska studenata Beogradskog univerziteta u Sarajevo, upravo tako i shvaćen, vidljivo je iz cjelokupnog pisanja sarajevske dnevne štampe. Razumije se da je on tako shvaćen i među sarajevskom omladinom, studentskom i nestudentskom.

Priredba koju su studenti Beogradskog univerziteta, okupljeni u navedenim studentskim udruženjima i sekcijama, dali u Sarajevu bila je, u stvari, sastavni dio njihove duže turneje po Bosni i Hercegovini, organizovane pod parolom »Branićemo zemlju«. Studenti su u Sarajevo došli iz Mostara. U okviru te turneje, posjetili su, sa istim ciljem, Banjaluku, Tuzlu, Bijeljinu i Doboj.

Za vrijeme svog kratkog boravka u Sarajevu, studenti Beogradskog univerziteta su 21. maja poslije podne, u prisustvu velikog broja omladine i građana, nekoliko hiljada ljudi, održali komemorativne svečanosti, sa govorima i umjetničkim programom, na grobovima Gavrila Principa i drugova, pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića, te Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića. Komemorativnu svečanost na koševskom groblju otvorio je predsjednik Studentskog udruženja »Petar Kočić« Slobodan Princip. Nad grobovima Gavrila Principa i drugova govorio je Miroslav Popara, nad grobom Silvija Strahimira Kranjčevića Grujo Novaković, a pred Alipašinom džamijom, nad grobovima Avde Sumbula i Behdžeta Mutevelića, Mahmut Bušatlija. Držeći govore nad grobovima istaknutih ličnosti iz novije istorije Bosne i Hercegovine, Srba, Hrvata i Muslimana, svi govornici su ukazivali na ozbiljnost trenutka i opasnost koja se nadnijela nad sve narode Jugoslavije. Oni su pledirali za čvrsto zbijanje redova Srba, Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini radi odbrane zemlje a protiv fašizma. Sve govornike su prisutni veoma pažljivo saslušali. Studentski hor je poslije Poparinog govora, otpjevao »Hej Sloveni!«. Nad Kranjčevićevim grobom je recitovana njegova pjesama »Slovenska lipa«, a pred Alipašinom džamijom Šantićeva pjesma »Mi znamo sudbu«.

Završna svečanost studenata Beogradskog univerziteta održana je 21. maja uveče, u velikoj dvorani Sokolskog doma, ispunjenoj do posljednjeg mjesta. Otvarajući svečanu akademiju, prisutnim omladincima i građanima se obratio govorom Slobodan Princip. U svom dužem izlaganju, Princip je, kao i njegovi drugovi

Popara, Novaković i Bušatlija u svojim govorima, održanim tog nedjeljnog popodneva, ukazao na ozbiljnost trenutka u kome se nalazi zemlja suočena sa sve agresivnijim nasrtajima fašizma. Govoreći o ulozi koju je trebalo da odigra omladina u tom istorijskom trenutku, Princip je, pominjući slobodarske težnje prethodnih generacija omladine i njihov doprinos u borbi za slobodu, naročito naglasio da za omladinu Jugoslavije nije ništa novo - ginuti za slobodu. Ove njegove riječi bile su, u stvari, centralno mjesto u tom govoru. Popraćene su burnim aplauzom prisutnih u dvorani. Poslije Principovog govora, izveden je umjetnički program. Izuzev jednog čina iz Capekove drame »Mati«, sav ostali dio umjetničkog programa studenti su prethodno izveli na pomenutim komemorativnim svečanostima na sarajevskim grobljima.

Sljedeće godine, u mjesecu julu, doputovala je u Sarajevo jedna grupa studenata Zagrebačkog sveučilišta u okviru turneje po Bosni i Hercegovini. Za razliku od prethodne, o ovoj turneji nema nikakvih podataka u sarajevskoj dnevnoj štampi. Stoga se za njeno rekonstruisanje osnova može naći isključivo u sačuvanim arhivskim dokumentima i u sjećanju preživjelih učesnika ovog događaja. Kao što se vidi iz dokumenta koji se nalaze u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, studenti Zagrebačkog sveučilišta su prije svog dolaska u Saraievo, održali 6. jula 1940. godine priredbu u prostorijama Srpskog doma u Zenici. Iz podneska koji je 1. jula 1940. za organizatore priredbe podnijela Radmila Milojević, student agronomije iz Sarajeva, tražeći od Načelstva sreza zeničkog da odobri održavanje navedene studentske priredbe, vidljivo je da je organizator priredbe bila Zajednica kulturnih društava Zagrebačkog sveučilišta, koju su sačinjavali Studentsko kulturno udruženje »Brazda«, Kulturni akademski omladinski klub »Lovćen«, Akademsko društvo »Triglav«, Kulturni akademski omladinski klub »Mihajlo Polit Desančić«, svi iz Zagreba.[1])

Sarajevska Uprava policije je zabranila održavanje studentske priredbe u Sarajevu, predviđene za 10. juli uveče u prostorijama Sokolskog doma. U izvještaju, upućenom pod brojem 27.354 Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine, sarajevska

') Povodom održavanja navedene studentske priredbe u Zenici, Kraljevska banska uprava Drinske banovine je zatražila izvještaj od sreskog načelnika iz Zenice. Taj izvještaj je zatim, sa izvjesnim korekturama (ispuštanjem imena pojedinaca koji se pominju u izvještaju. kao i naziva mjesta i prostorije gdje je održana studentska priredba), upućen od Banske uprave upravniku policije u Sarajevu, predstojniku gradske policije u Tuzli, svim sreskim načelnicima i starješinama sreskih ispostava u Drinskoj banovini. Ovim raspisom je, izgleda onemogućeno dalje održavanje priredbi Zajednice kulturnih društava Zagrebačkog sveučilišta na području Drinske banovine. Kao što se vidi iz izvještaja sreskog načelnika iz Zenice, studenti Zagrebačkog sveučilišta, njih 47. otputovali su iz Zenice u Sarajevo i Mostar, gdje je trebalo da održe slične priredbe - Arhiv Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Fond Kraljevske banske uprave Drinske Danovine, Pov DZ broj 3381/40.

Uprava policije je konstatovala da je »u interesu reda i mira« zabranila ovu studentsku priredbu »nakon pregleda programa koji je prožet ljevičarskim propagandističkim ciljevima«. Umjesto javne priredbe, studenti Zagrebačkog sveučilišta su za vrijeme svoga boravka u Sarajevu održali priredbu u Karolinentalu, uz učešće velikog broja sarajevske omladine, studentske i nestudentske. Za vrijeme boravka studenata Zagrebačkog sveučilišta u Sarajevu priređen je i zajednički izlet na Ilidžu.

Krajem iste godine, 21. decembra 1940. u Sarajevu je održana priredba studenata tek osnovanog Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Sarajevu, uz učešće članova Studentskog udruženja »Petar Kočić« iz Beograda i Studentskog kulturnog udruženja »Brazda« iz Zagreba. U stvari, ovo je bila prva zajednička priredba sarajevske studentske omladine poslije osnivanja Poljoprivredno-šumarskog fakulteta, prvog fakulteta u Sarajevu, sa studentskom omladinom iz Bosne i Hercegovine koja je studirala na Beogradskom univerzitetu i Zagrebačkom sveučilištu. Priredba je održana u velikoj dvorani Sokolskog doma, a data je pod pokroviteljstvom Udruženja prijatelja umjetnosti »Cvijeta Zuzorić« u Sarajevu.[2])

Kao i studentska priredba iz maja 1939. godine, i ova je bila održana pred punom dvoranom Sokolskog doma, u prisustvu velikog broja omladine i građana. Za razliku od prethodne, na ovoj priredbi su održana dva govora. Govorili su Dragutin Kapri, student Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Sarajevu, i pisac ovih redova, tada student Beogradskog univerziteta. U izvođenju umjetničkog programa na ovoj priredbi, učestovali su studenti iz Sarajeva i članovi studentskih udruženja »Petar Kočić« i »Brazda«.

Preživjeli učesnici ove studentske priredbe će se, nema sumnje, složiti sa ocjenom da je priredba u osnovi bila usmjerena protiv fašizma, za odbranu zemlje i da je u tom smislu uspjela.

Ako se danas, sa vremenske distance od oko tri i po decenije, baci retrospektivan pogled na priredbe studentske omladine održane u Sokolskom domu u Sarajevu 1939. i 1940. godine, mora se zaključiti da one zauzimaju značajno mjesto u istoriji predratnog naprednog omladinskog pokreta u Sarajevu. Ovaj zaključak se nameće uprkos nepotpunim i ponekad nepouzdanim podacima kojima raspolažemo iz dosad poznatih pisanih izvora

') Studentska priredba iz maja 1939 godine bila je održana pod pokroviteljstvom nekoliko sarajevskih društava Organizovanje studentskih priredbi pod pokroviteljstvom nekog društva bilo je način da se odobri održavanje tih priredbi

j

arhivskih dokumenata i, u prvom redu, pisanja sarajevske štampe. Nijedan od šest govora, održanih na tim dvjema studentskim priredbama i komemorativnim svečanostima koje su prethodile prvoj, nije sačuvan, pa se mogu samo djelimično rekonstruisati iz kraćih odlomaka, interpretiranih u štampi i povjerljivim dokumentima iz tog vremena, ili iz utiska koji su, svaki od njih, mogli, posmatrani u cjelini, ostaviti na brojnu publiku, studentsku i nestudentsku, pred kojom su izgovoreni.

Za razliku od govora, ostali dio programa studentskih priredbi može se znatno lakše rekonstruisati iz pomenutih pisanih izvora. Očigledno je da je izbor umjetničkog programa, izvođenog na tim studentskim priredbama, diktiran političkim zahtjevima trenutka i da sa mislima izrečenim u govorima predstavlja cjelinu. Nije, stoga, nimalo slučajno što je iz velikog poetskog opusa Silvija Strahimira Kranjčevića odabrana za recitovanje u maju 1939. godine upravo njegova »Slavenska lipa«, recitovana dva puta u jednom istom danu - na pjesnikovom grobu i na akademiji u Sokolskom domu. Na motivu slovenske uzajamnosti gradio je Grujo Novaković svoje izlaganje u govoru na Kranjčevićevom grobu, a Slobodan Princip je u svom govoru na svječanoj akademiji, još jače akcentovao misao o slovenskoj uzajamnosti ukazivanjem na njenu realnu snagu, simbolizovanu u pet prstiju na ruci. Uočljivo je, takode, da su organizatori javnih nastupa studenata Beogradskog univerziteta u okviru akcije »Branićemo zemlju«, prilikom sastavljanja programa komemorativnih svečanosti, održanih tog dana pred veoma velikim brojem prisutnih građana i omladine, imali u vidu nacionalnu strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine. Odatle i mjesta tih svečanosti - na koševskim grobljima, starom i novom, te pred Alipašinom džamijom.

Date u vremenskom razmaku od oko godinu i po dana, prva u predvečerje drugog svjetskog rata, a druga u jednoj njegovoj fazi, u kojoj se on evidentno približavao jugosiovenskom tiu, ove studentske priredbe su, s obzirom na brojnu publiku pred kojom su održane, postigle efekt koji su njihovi organizatori od njih i očekivali. U oba slučaja, prepuna dvorana Sokolskog doma i, kad je riječ o prvoj, prisustvo veoma velikog broja omladine i građana na komemorativnim svečanostima koje su prethodile akademiji, bili su jasan dokaz da su ove dvije političke manifestacije za odbranu zemlje naišle na snažan odjek u javnosti.

DANICA KURTOVIĆ

POVODOM 27 MARTA

Sjećam se, imali smo predavanje iz meteorologije kod profesora Vemića.

Poljoprivredno-šumarski fakultet bio je osnovan u Sarajevu, negdje krajem 1940. godine. Na fakultet su se upisali, uglavnom, oni koji nisu imaii materijalne mogućnosti da studiraju u Beogradu ili Zagrebu. Pored ostalih, na agronomiju su bili upisani: Drago Kapri (strijeljan kao komunista u ustaškom logoru u Staroj Gradišci), Janko Balorda, koji je bio sekretar partijske organizacije na fakultetu (poginuo u septembru 1942. godine), Hivzija Brkić i Slobodan Vuković (oba poginula u NOB), Cica Komnenović (poginula u partizanima), Božo Pejović (poginuo kao oficir OZN-e) i Živko Jošilo.

Fakultet je bio smješten na Obali, u današnjoj zgradi Pedagoške akademije.

Pratili smo profesorovo predavanje i marljivo bilježili. Skripata i udžbenika nismo imali.

Bilo je već počelo proljeće. Napolju je blistao vedar, sunčan dan potiskujući dugu sarajevsku zimu.

Najednom smo sa ulice čuli galamu i pjesmu.

Prekinuli smo čas i sjatili se na prozore. Obalom se kretala malobrojna povorka koju su predvodili neki velikosrpski elementi, među njima neki režimski korteši, policajci i manji broj đaka Sarajevske bogoslovije. Nosili su kraljeve slike, ikone i srpske zasta-

ve. Pjevali su »Bože pravde« i uzvikivali velikosrpske i šovinističke parole. Čim su nas, studente ugledali na prozorima, počeli su da provociraju uzvicima: »Dolje crveni!«, »Dolje komunistička banda!«, »Dolje plaćenici Moskve!«. U grupi smo prepoznali dosta Ijotićevaca. Nismo im, naravno, ostali dužni.

Bilo je jasno da je ova grupa organizovana s ciljem da prikaže kako je promjena vlade u Beogradu rezultat »vojnog puča«, a ne djelo Komunističke partije Jugoslavije, koja je, preko Narodnog fronta, pokrenula široke mase rodoljuba u akciju za svrgavanje izdajničke vlade Cvetković - Maček, za odbranu zemlje od fašizma, za savez sa Sovjetskim Savezom, za aktivan otpor fašističkim agresorima.

Komunisti koji su bili obaviješteni već ranije o događajima, dali su sugestiju da se izađe na ulice kako bi se dala podrška politici KPJ za demokratizaciju vlasti i oslonac na SSSR, organizovala dosljedna borba protiv fašizma a za odbranu zemlje. Tako smo i učinili. Zajedno sa nekolicinom drugova koji su se uključili u našu grupu, počeli smo demonstrirati ulicama. Iz drugih krajeva grada, iz preduzeća i škola pristizali su demonstranti. Mi smo išli najprije Obalom, zatim smo nekom poprečnom ulicom izbili na Baščaršiju i produžili tadašnjom Aleksandrovom ulicom do centra grada. Policija, agenti i žandarmi pokušavali su prije podneva, 27. marta, u nekoliko mahova da rastjeraju demonstrante. U centru grada susretali smo pijane oficire Jugoslavenske vojske koji su nam prijetili sabljama. Kod Velikog parka, na uglu, u jednom momentu policija na konjima je blokirala prolaze.

Čim je na ulice izašao veliki broj komunista, skojevaca, aktivista i antifašistički raspoloženih ljudi, situacija se na ulicama promijenila.

Ton povorci, odnosno našoj grupi, davao je Miljenko Cvitković, stari komunistički aktivista i španski borac.

Iz tih prijepodnevnih demonstracija, osobito mi se u sjećanje urezao lik Dragiše Kurilića, koga su kasnije ustaše strijeljale u logoru. Bio je visok, mršav mladić, crne kose i živih crnih očiju, malo povijenih ramena. Pogurivši se još više, uvlačeći glavu u ramena, okretao se nama, zaklanjao dugim rukama usta i izbacivao parole koje smo mi gromoglasno prihvatali: »Bolje grob nego rob!«, »Beograd - Moskva!«, »Vojska s narodom - narod s vojskom!«, »Savez s Rusijom!«.

Ruku pod ruku demonstrirali su radnici, studenti, đaci. Orile su se pjesme naučene na omladinskim izletima: »Crven je istok i zapad!«, »Pjesma radu«, »Mitrovčanka«, »Bilećanka« i druge masovne pjesme.

Poslije podne demonstracije su poprimile masovan karakter. Gotovo cijelo Sarajevo bilo je na nogama. Ogromna masa građana zakrčila je glavnu ulicu. Govornici su istupali svaki čas - svuda. Pred zgradom Banovine (današnja zgrada Predsjedništva Republike), predveče su se demonstracije pretvorile u opštenarodni miting. Mnogi govornici, medu kojima i neki istaknuti komunisti, sa žarom su govorili o odbrani zemlje od fašističke agresije, zalažući se za savez Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom.

Dugo, dugo u noć, tog 27. marta, bakljama osvijetljenim ulicama Sarajeva, orilo se iz hiljada grla: »Bolje grob nego rob!«.

DŽEMAL KULENOVIĆ

RAD NAPREDNE OMLADINE NA VRATNIKU

Pisati o naprednoj omladini Vratnika, znači prvenstveno oživjeti sjećanja na niz heroja i boraca - omladinaca koji su svoj život počeli na Vratniku, a završili u cvijetu mladosti na bojištima narodnooslobodilačke borbe i fašističkim logorima u Jugoslaviji i širom Evrope.

Kada se sjetim Mustafe Dovadžije Dove, ne mogu zaboraviti njegov nemirni duh, uvijek u pokretu kao čigra, neustrašiv i snalažljiv u ilegalnom radu. Jusufa Džonlića sjećam se onako mršavog, srednjeg rasta, uvijek spremnog na diskusiju, pa Avde Hodžića Čutuka, planinara i skijaša, pomalo avanturističkog duha (pokušao bježati kao šegrt u Ameriku, ali je otkriven na brodu u Rijeci). Sjećam se Mustafe Behmena, naočitog mladića, koji se sviđao djevojkama i zbog čega ga je, vjerovatno, skojevska organizacija zadužila za rad po tzv. »ženskoj liniji«. Sadik Kadrušić Dika, dobar fudbaler, ponekad prgavog duha kada se radi o fudbalskoj igri. Dobro su mi ostali u sjećanju Šemsudin Karkin, skijaš i fudbaler, po narodnosti Albanac, Ragib Giba Ljubunčić, nenadmašan plivač i skakač sa visokih stijena na Bendbaši, šefko Mirojević, koji je mnogo volio gitaru i pjesmu i koji strada u Jasenovcu, Dušan Košarac, koji i pored mučenja u policiji, ne izdade svoje drugove i ostavi svoju mladost u logoru u Norveškoj i Sakib Musakadija, koga njemački oficir udarcem noge preobrazi u ogorčenog neprijatelja fašista.

Svi oni, a i drugi, pridonijeli su da se na Vratniku nije nikad ugasio slobodarski duh.

U periodu 1937 -1941. bila su velika previranja u svijetu, pa i u Jugoslaviji, a koja su se odrazila i na omladinu Vratnika, pa taj period pada baš u vrijeme kada su omladinci o kojima pišem, prelazili iz dječaštva u zrele ljude, jer je to pretežno generacija rođenih 1919-1921. godine.

Vratnik, kao urbana sredina omeđena srednjevjekovnim zidovima, po mnogome je specifičan za grad Sarajevo. Taj gradski dio je imao »svoju čaršiju«, tzv. Mejdan, na kojem su se odvijala sva zbivanja, pa i ona politička.

Kad kažem »svoju čaršiju«, mislim na mnogobrojne trgovačke i uslužne dućane, više kafana, kao tadašnjim javnim sastajalištima građana, pa stoga i govorim o mjestima gdje su se formirali politički stavovi, od krajnje reakcionarnih do najnaprednijih.

Sve do pred početak drugog svjetskog rata, a i u toku rata, Vratnik je podsjećao na tipičnu bosansku kasabu, sa više džamija, vjerskom muslimanskom osnovnom školom - mektebom, gdje se još ašikovalo ispod mušebaka, nosili žarovi, djevojke i momci, igrali u kolu rastavljeni maramicama, za vrijeme ramazana postilo, slavili se kao praznici svi značajniji vjerski datumi.

Ali, na Vratniku je živio pretežno radnički svijet, iako neorganizovan, ali svjestan socijalnih nepravdi.

Moja sjećanja se odnose pretežno na uži dio Vratnika, i ja ih nosim u sebi onako kako čovjek može nositi sjećanja na svoju mladost, pa, stoga, mogu biti, ponekad, puna emocija, i neka mi čitalac to oprosti.

Svijest o naprednim idejama, naprednom radničkom pokretu, o marksizmu, Partiji, SKOJ-u, nije tako jednostavno prodirala u omladinu. Bilo je tu lutanja, neshvatanja, nevjerice, nerazumijevanja. Treba shvatiti da smo rasli i razvijali se u jednoj patrijarhalnoj sredini.

Sjećam se dobro oca Mustafe Dovadžije, koji je bio imam u Bijeloj džamiji, koja se nalazi u sadašnjoj Jajačkoj ulici, kako ide od kuće na molitvu, a za njim »kolona« sinova, sve po starini: najstariji Mustafa, pa srednji Salem, pa onda, najmlađi Abdulah i vremenom se ta »kolona« svela samo na oca, onako redom kako je koji sin sticao ili shvatao napredne ideje.

Mi, omladinci nekako smo »lakše« prihvatali ideju o postojanju naprednog radničkog pokreta, o Partiji i SKOJ-u, ali smo teško prihvatali ateizam, mučno nam je bilo svariti misao o tome. Dugo smo se borili sa samim sobom, sjećam se da radi toga mnoge noći nisam mogao spavati. Dobar dio naših omladinskih diskusija bio je na tu temu. Ovo kažem zbog toga, jer smo sma-

trali da je tek onda napredan omladinac i da se, kao takav, može smatrati kada je razbio te vjerske naslage.

Kako se Vratnik sastojao iz više mahala koje su, opet, svaka za sebe činile jedan manji urbani prostor,-a to je bilo pretežno oko mahalskih džamija, jer su tu prostori bili i najširi, pa su se na ovim prostorima formirale pojedine omladinske grupe vezane, u prvom redu, sitnim medumahalskim takmičenjima u igri krpenjače, a kasnije i prave kožne lopte, zajedničkim odlascima na tzv. »muslimansko korzo« koje je egzistiralo u današnjoj ulici Mustafe Dovadžije, zajedničkim odlascima u kino, na planinarenje, kupanje na Bendbaši, izlete u okolna mjesta i drugdje. Od tih grupa nastajali su neformalni, ili kako smo ih zvali, divlji klubovi u kojima je, pored fudbala, egzistiralo planinarenje i skijanje. Tako su nikli divlji klubovi, kao što su: »Mladi hajduk«, koji se nalazio u predjelu današnje ulice Nusreta Pašića (nekadašnje Mešino ćoše) i koji je imao svoje »igralište« na terenu bašte braće Smaiš. Ovaj klub je uzeo ime da bi asocirao na ondašnji legalni radnički klub »Hajduk«. Igralište se nalazilo na terenu današnje »Skenderije«. U tom klubu su se isticali omladinci Avdo Toholj, braća Smaiši, Sadik Kadrušić, Šemsudin Karkin i drugi. Klub je imao crvene dresove. Na terenu oko Bijele džamije, odnosno današnje Jajačke ulice formirao se klub »Mlada Jugoslavija« koji je asocirao na legalni klub »Jugoslavija« iz Beograda. Ovaj klub je imao plave dresove, a u njemu su igrali omladinci Redžep Misimović, Ragib Ljubunčić, Veljko Ostojić, Stevo Stojanović, ja i drugi. U predjelu Sumbuluša, tj. ulica Hadžikajmakova i M. Jovanovića formirao se klub »Tigris« u kojem su, koliko se sjećam, igrali Rezak Stočanin, Džemo Zahirović i drugi, zatim u predjelu Arnautska bašča, tj. sadašnje ulice Šemsudina Karkina, formirao se klub »Vitez«, ne sjećam se ko je sve u njemu igrao.

Ovi divlji klubovi bili su prave škole omladinskog drugarstva, zajedničkih sastanaka, izleta, diskusija o raznim pitanjima, u njima je bilo i radnika i daka srednjih škola. Iz tih klubova i grupa nicali su budući skojevski kadrovi, a kasnije i partijski.

Na Vratniku je neko vrijeme egzistirao i fudbalski klub »Behar« koji je radio u legalnim uslovima, zatim je postojalo muslimansko kulturno i humano društvo »Bratstvo«, kao sastajalište građana Vratnika, a koje nije bilo posebno politički obojeno, iako se u njemu neformalno diskutovalo o raznim pitanjima, pa i političkim, jer je u zgradi društva postojala kafana u kojoj su se sastajali građani.

Jedan dio vratničke omladine bio je učlanjen i u muslimansko društvo »Trezvenost«, koje se jedno vrijeme nalazilo u prosto-

rijama na lijevoj obali Miljacke, kod Principova mosta, a kasnije u prostorijama u Jelića ulici. Ti omladinci su bili pretežno srednjoškolci.

Vremenom, omladinci iz tih divljih klubova i društava, dolazeći u doticaj sa starijim drugovima iz Željezničke radionice, sa studentima i srednjoškolcima, sticali su osnovna znanja iz marksizma, a time je kod njih rasla i politička svijest o potrebi mijenjanja postojećeg društvenog poretka.

Sjećam se nekih starijih drugova i drugarica, kao što su braća Safet, Muhamed i Ismet šefkić i Rabija Ljubunčić, koji su nam saopštavali osnovna znanja o komunističkom pokretu. U kući braće Ševkića, u nekadašnjoj ulici Kršilovac, postojala je bogata biblioteka sa velikim brojem knjiga, koja je za vrijeme rata zakopana negdje u njihovoj bašti, a za mjesto je znao samo brat Ismet, koji je umro i tu tajnu odnio u grob. To je velika šteta, jer je u toj biblioteci bilo rijetkih knjiga koje ni do danas nisu ponovo štampane.

Nastojeći da se obrazujemo i da budemo »dobro potkovani«, otpočeli smo sa čitanjem naprednih knjiga. Tražili smo pristupačnije knjige. Nadušak smo čitali knjigu Nikolaja Ostrovskog »Kako se kalio čeTik«. Čitali smo »Kuću oplakanu« R. Bosanca (preseudonim Rodoljuba Čolakovića), »Ho-ruk« i »Provincija u pozadini« Hasana Kikića, »Na zapadu ništa novo« M. Remarka, »Mati« Maksima Gorkog, te neka djela Džeka Londona, Luja Adamiča i drugih pisaca. Sve je to uticalo da su nam pogledi bili širi, otvarali se novi vidici, počeli smo shvatati istinu o izrabljivanju siromašnih od bogatih, izrabljivanju radnika od kapitalista, a da sve to podržava crkvena hijerarhija. Mislim da je posredno na razvitak političke svijesti velikog uticaja imala srednjoškolska omladina i neki profesori srednjih škola.

Sjećam se dobro jednog od prvih sastanaka organizovanih aktivista u kući Džeme Šarca, u Trumbićevoj ulici, na kojem nam je govorio Rato Dugonjić o Partiji i SKOJ-u, kojem su prisustvovali i Vratničani.

Mislim, presudan uticaj da se formira skojevski aktiv na Vratniku imali su drugovi koji su, u to vrijeme, radili u Željezničkoj radionici, jer je od radnika Vratničana iz Željezničke radione nastala najborbenija omladinska grupa i pred rat i u toku rata.

Postepeno se od teorijskog rada, prelazi i na organizovane akcije.

Prilikom poslaničkih izbora 1938. godine, s obzirom da su komunisti učestvovali na tim izborima sa svojom orijentacijom za

demokratizaciju zemlje, na određen način podržavajući udruženu opoziciju, došlo je do nereda na biralištima u kojima je učestvovala i omladina Vratnika. Intervenisala je policija, pa je na Vratnik lično došao tadašnji upravnik policije Musakadija. Neki su građani tada bili premlaćeni pendrecima.

U septembru 1938. godine, jedna veća grupa omladinaca, pod rukovodstvom Mustafe Dovadžije, učestvuje sa ostalom omladinom grada Sarajeva u demonstracijama koje je organizovala Partija povodom napada na Čehoslovačku. Uzvikuju se parole protiv hitlerovske Njemačke, traži se savez sa SSSR-om. Sjećam se dobro te noći. Okupili smo se ispred prostorija lista »Jugoslovenska pošta«, bilo je tu kao neko dvorište sa panoima. Nastupila je sarajevska policija sa konjima. Dobro se sjećam brkatog komandanta policijske konjice. Moj školski drug i komšija Ragib Liubunčić Giba uzvikuje: »Živjela Cehoslovačka«, »Dolje Minhen«, »Živio doktor Beneš«, jedan policajac ga udara pendrekom po glavi, tako da mu teče krv. Ali, i pored toga, on ne prestaje da uzvikuje. Policija nas je rastjerala, pa, ipak, su se i dalje, na pojedinim prostorima u gradu, okupljale grupice omladine, demonstrirajući. Jasno da se o tome komentarisalo kako u gradu tako i na Vratniku. I to je imalo uticaja na borbeni duh vratničke omladine.

Omladinci s Vratnika učestvovali su u političkim izletima u Blažuj i Faletiće. Posebno mi je ostao u sjećanju izlet u selo Faletiće. Prethodno je svaki omladinac priložio po deset dinara za organizaciju izleta. Omladina se, nakon pješačenja preko Vratnika i Vasina Hana, okupila u tzv. »Himzinoj bašti«, koja je bila vlasništvo nekog Himze, ne sjećam se prezimena. Inače, u toj bašti, koja je bila malo poljanče sa improvizovanim igralištem za fudbal (postojale su i »gol-štange« od neotesanog drveta, bez mreže), obično su se igrale utakmice divljih klubova. Za ulaznicu se plaćalo jedan dinar, i to samo za igrače, publika je ulazila besplatno. Na ovom izletu organizovana je i zajednička kuhinja.

U toku dana je izgrađena improvizovana pozornica, na kojoj su recitovane borbene pjesme, odigran i jedan skeč - parodija na Minhenski sporazum. Na samom izletu je bilo diskusija o radničkom i omladinskom pokretu, o tadašnjoj političkoj situaciji u svijetu, o zadacima omladine. Po završenom izletu, pjevajući, omladina se vraćala preko Vratnika, pa niz ulicu Kovače i kasnije se razilazila. Sve je to ostavljalo vidan utisak na građane koji su stanovali u tim ulicama ili prolazili kuda se omladina kretala.

U ljeto 1939. godine, veća grupa vratničke omladine, na inicijativu Avde Hodžića Ćutuka, organizuje izlet na vrelo Miljacke. Na tom izletu, pored Hodžića, sjećam se, bili su Džemo Zahirović,

Sakib Musakadija, otac Avde Hodžića i drugi. Na izletu su pjevane borbene pjesme, kao »Crven je istok i zapad«, »Ustaj seljo, ustaj rode«, diskutovalo se o učešću radnika u sindikatima.

Sjećam se jedne radne akcije, neuobičajene za to vrijeme, a koju je organizovala omladina sa Vratnika. U ljeto 1940. godine dvadesetak omladinaca Vratničana, među kojima su Avdo Hodžić i Sadik Kadrušić, sa lopatama i krampovima, okupilo se na Mejdanu i otišlo da ogradi i učini dubljim svoje kupalište, koga smo zvali »Bent«, a koje se nalazilo na rijeci Mošćanici u predjelu zvanom »Obhodža«. Ta radna akcija pobudila je "veliko interesovanje i ostalih građana, jer to nije bilo dotad viđeno, iako je bilo spontanih akcija na licu mjesta, da se pravi neki »bent« na Miljacki ili drugdje gdje se kupa. Ali ovo je bila organizovana omladinska akcija, krenulo se sa određenog mjesta sa vratničkog Mejdana, noseći potreban alat. Sjećam se i toga da je Sadik Kadrušić, kao vrstan sportista, bio pobornik, kako je on govorio, iz sportskih i zdravstvenih razloga, sunčanja i kupanja »bez ičega na sebi«, ali mi ostali to nismo htjeli prihvatiti.

Omladina Vratnika organizovala je 1939. godine svoju zabavu u osnovnoj školi u Saburinoj ulici. Zabava je pažljivo pripremana, zvali smo je »socijalistička«, jer je pripremana i protekla u duhu solidarnosti i organizovanosti omladine. Sjećam se dobro da je veliki broj vratničke djece učestvovao u organizaciji zabave noseći iz kafana i privatnih kuća stolove i stolice u školu. Društvo nije materijalno pružalo omladini ništa (bar onoj naprednijoj), pa se sve samostalno moralo organizovati i sve troškove sami snositi. Tako smo pozajmljivali stolice i stolove od građana, majke su kuhale pite, baklave i razne kolače za bife. Uređenje sale i pozornice obavile su, na dobrovoljnoj bazi, vratničke zanatlije-stolari. Svaki omladinac je nastojao da uspjehu priredbe pridonese što više ličnim radom i da je materijalno pomogne. Na ulazu u Saburinu ulicu postavljen je kao neki slavoluk, osvijetljen crvenim sijalicama, sala za priredbu iskićena crvenim papirnim vijencima, sve je podsjećalo da je to radnička i socijalistička zabava. Dobro se sjećam i dva glumca koji su igrali u pozorišnoj jednočinki. Jedan je glumio poslodavca-gazdu, a Kadrušić šegrta, buntovnika i borca za radnička prava. O priredbi je medu građanima bilo dosta komentara, pohvala, a ona je, svakako, uticala i na političko raspoloženje građana.

U proljeće 1940. godine formira se skojevska grupa u kojoj su Mustafa Dovadžija, Jusuf Džonlić, Avdo Hodžić Ćutuk, Mustafa Behmen i pisac ovih sjećanja, a ona u proljeće 1941. godine prerasta u skojevsko jezgro. Početkom ustanka, to jezgro prerasta u ćeliju KPJ, pa članovi ćelije dobijajü i konkretna zaduženja. Sve

ozbiljnije smo radili i osposobljavali se za ilegalni rad, proučavali način i metod rada, pravila konspiracije i drugo. Dovadžija je često isticao kako se treba držati pred klasnim neprijateljem.

Zato koliko je SKOJ uticao na formiranje moralnog lika omladinca, navešću jedan karakterističan slučaj. Jednog nedjeljnog popodneva u ljeto 1940. godine, dogovorio sam se sa Ragibom Ljubunčićem da odemo na izlet u selo Faletiće. Ponijeli smo »bosanski lonac« i litar rakije i da pored Mošćanice provedemo dan. Nismo znali da nas je cijelo vrijeme, kao u pričama o Indijancima, pratio Mustafa Dovadžija. Kada smo sjeli pored Mošćanice, raspremili se, rakiju stavili da se hladi u Mošćanici, odjednom je iz jednog žbuna iskočio Dovadžija, uzeo bocu i tresnuo je o drvo. »Zar vi, skojevci, pa da pijete« - zagalamio je na nas. Ljubunčić mu je opsovao nešto krupno, rekavši »šta ima veze SKOJ s rakijom, hoćemo da se proveselimo«. Malo je nedostajalo pa da se potuku. Bilo je mnogo ubjedivanja, i sa jedne i sa druge strane, i na koncu se sve mirno završilo. »Bosanski lonac« smo zalili vodom iz Mošćanice. Ovo iznosim zato što je Dovadžija prije nego što je postao skojevac, volio da zaviri u čašu.

Ujutro 27. marta 1941. godine Mustafa Dovadžija organizuje jednu veću grupu omladine i sa njom ide na demonstracije povodom sklapanja pakta sa Hitlerovom Njemačkom. Uzvikujemo parole »Bolje grob nego rob«, »Bolje rat nego pakt«, »Živjela Partija«, »Živio SSSR« i druge.

Sedmog ili osmog aprila 1941. godine organizovan je veliki zbor omladine u Drugoj muškoj gimnaziji, koja se nalazila kod današnjeg Fiskulturnog doma, na desnoj obali Miljacke. Na zboru je bilo i beogradske omladine, izbjegle poslije bombardovanja Beograda, učestvovala je i vratnička omladina. Vodila se diskusija o odnosu omladine prema ratu, o potrebi suprotstavljanja nadirućim njemačkim trupama, ukazivalo se na očitu izdaju generalske klike, o radu pete kolone. Uzvikuje se »Dajte oružje omladini da se bori, a ako nema oružja, spremni smo i golim grudima dočekati neprijatelja«. Tada je formirana jedna delegacija koja je otišla u tadašnju Drugu armijsku oblast da traži oružje, ali bezuspješno.

Građani Vratnika su bili svjedoci bjekstva dijela kraljevske vlade koja se privremeno nalazila u školi u Saburinoj ulici. Skojevci su građanima objasnili njihovu izdaju, tako da je stvorena svijest i saznanje o razlozima zašto se raspala Kraljevina Jugoslavija.

Ti omladinci i skojevci su bili neobično skromni, bez trunke hvalisanja o onome što su činili. Čvrstini rada skojevske i partijske organizacije na Vratniku pridonijela je bezgranična vjera ovih

omladinaca u KPJ i njenu borbu, koja se, može se slobodno reći, graničila sa fanatizmom, a čija je baza bila u mnogobrojnom proletarijatu koji je živio u ovom dijelu grada i radio u malobrojnim preduzećima u Sarajevu, kao što su: Željeznička radionica, Fabrika duhana, Tvornica ćilima, Fabrika čarapa »Ključ« i Vojno-tehnički zavod.

U toku ljeta 1941. godine, drugovi Dovadžija, Behmen, Džonlić, Kadrušić^ Karkin, Hodžić su otišli u NOB, a ja sam zajedno sa drugovima Žarkom Vidovićem, Dragom Košarcem i Stevom Stojanovićem uhapšen i sproveden u zatvor »Beledija«, a kasnije suđen od ustaškog pokretnog prijekog suda.

Od vratničke omladinske grupe veliki broj je učestvovao u NOB, a mnogi od njih poginuli su kao poznati borci i vojne starješine, među kojima se ističu narodni heroji Mustafa Dovadžija, Avdo Hodžić Hodža i Jusuf Džonlić.

FRANJO BUDIMIR

FORMIRANJE NEREGISTROVANIH SPORTSKIH KLUBOVA - IZRAZ AKTIVNOSTI NAPREDNE OMLADINE

Na periferiji grada, kao vid organizovanja omladine," niču sportski klubovi koji nisu registrovani kod vlasti. Oni okupljaju pretežno radničku omladinu koja time i'spoljava svoju težnju da zadovolji svoj mladenački poriv za sportom i zabavom, istovremeno, po svojoj socijalnoj pripadnosti, ispoljavajući spremnost da se bori za nešto novo, za slobodu.

Iznoseći sjećanja o životu te omladine u Sarajevu pred drugi svjetski rat, ne mogu a da se ne sjetim periferije grada. Periferija sa uskim pokaldrmisanim uličicama, malim patuljastim kućama okruženim voćnjacima, mnogim grobljima, govori o prošlom vremenu.

Na padinama grada, uglavnom je živjelo radništvo sa brojnim porodicama. Radili su u Glavnoj željezničkoj radioni, Ložionici, Fabrici duhana, Tvornici čarapa »Ključ«, Cilimari ili u nekim oa građevinskih preduzeća. Borba za goli život, a posebno briga o djeci, bila je osnovna preokupacija sviju. Nije se znalo šta će kome donijeti sljedeći dan.

Strmine Vratnika, Grlića Brda, Bistrika, Širokače, Cicinog Hana, Hrastova i naselja Hrasno, Pofalići i Kovačići, bili su centri gdje se rađao mladi čovjek koji je dobro osjetio sve tegobe tadašnjeg života. Nije ni čudo što je u tim perifernim dijelovima grada nićao i razvijao se pokret mladih, željnih sporta, zabave i izmjene teških prilika u kojima živi omladina.

Velika želja mnogih dječaka sa tih područja, pa i mene i mojih drugova, bila je da prisustvujemo utakmicama javnih klubova, a posebno »Slavije«, »Saška« i »Hajduka«. Dobro se sjećam da smo u više navrata organizovali prikupljanje sredstava da bismo mogli gledati neku od utakmica. Nekada bismo morali doći nekoliko sati ranije, sakrivati se na stabla, u žbunje ili pod tribine, samo da bismo mogli posmatrati igru.

Sjećam se da je mene i moje drugove, Tošo, oružar na igralištu »Slavije«, znao uhvatiti i dobro izmlatiti. Batine bismo brzo zaboravili ako bismo prisustvovali utakmici, a dugo bismo ih pamtili ukoliko bi nas Tošo odmah izbacio. Nikada prema tom slugi trgovca Kuića i drugih, nismo ostajali neizmirena duga. Naše bitke sa Tošom oružarom, često su bila tema uličnih razgovora među dječacima.

Odlaskom u škole i na zanate, mnogi od nas došli su u doticaj sa starijim drugovima koji su imali određeno iskustvo u formiranju i postojanju neregistrovanih klubova. Njihovo iskustvo korišteno je u formiranju novih klubova u periodu od 1937. do 1941. godine.

U takvim klubovima naše i nešto starije generacije, izrasli su poznati fudbaleri, koji su docnije igrali i u prvim timovima javnih klubova, a neki od njih došli su do izražaja i kao politički aktivisti Partije i SKOJ-a.

Put uspjeha i borbe KPJ i SKOJ-a u ovom periodu nije bio lagan. Hapšenja komunista i drugih progresivnih ljudi u ovom periodu, a i prije, nisu mogli zaustaviti razvoj i jačanje naprednih snaga u društvu. Postojeći režim, osjetivši opasnost od tih snaga, provodio je različite forme i metode nasilja kako bi spriječio njihovo jačanje. I pored teških uslova, KPJ i SKOJ imali su sve brojnije pristalice. Njihov uticaj se širio ne samo među omladinom i proletarijatom nego i medu drugim građanima. Njihov uticaj osjetio se u svakodnevnom životu, pa i u nogometu. Pojačano je učešće omladine i u takvom udruživanju i okupljanju.

Svakako da je prisustvo starijih drugova i stalni kontakt s njima, umnogome doprinio i bržem razvoju događaja u tim sredinama. Rato Dugonjić, Miljenko Cvitković, Pavle Goranin, Lezo Perera, Mato Tokić, Zdravko Veselinović, Draško Stanivuković i mnogi drugilpružali ,su nam pomoć da se što bolje organizujemo. Treba istaći da je taj uticaj, u svakom slučaju, bio mnogo jači u sredinama na Bjelavama, Vratniku, u Hrasnom i Pofalićima, a kasnije i u ostalim predjelima grada.

O tome drug Rato Dugonjić piše u »Oslobođenju«.') »...Skojevci su se nalazili u ovim timovima, u njima jačali drugarstvo, davali smjer razgovorima i pjesmama. Ova organizacija mnogo je pomogla da se ojačaju aktivi SKOJ-a u kvartovima, što je bilo od ogromne važnosti, naročito u prvim danima okupacije kada su škole bile raspuštene. Mnoge veze i akcije, tada su nastavljane upravo posredstvom kvartovskih aktiva...«

U gradu je postojao jedan broj javnih klubova: »SAŠK«, »Derzelez«, »Slavija«, »Makabi«, »Hajduk«, »Sloga«, svi uglavnom formirani na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Kao protuteža njima, pojavili su se »Jedinstvo«, »Mladi hajduk«, »Troglav«, »Hrasnički«, »Pofalićki«, »Kolporteri«, »Grafičar«, »Konobari« i drugi. Posebni su klubovi »Altman« i »Ne boj se«, koje su mnogi smatrali klubovima cirkusanata. Međutim, po svom programu i radu bili su humani. Sav prihod sa svojih priredbi i utakmica odvajali su za izdržavanje osamdesetoro djece. Oblačili su ih i školovali. Nije se postavljalo pitanje iz kojih su nacionalnih sredina djeca.

U neregistrovanim klubovima bila je koncentrisana omladina svih uzrasta i nacionalnosti. Živjelo se tako jedinstveno, da niko nije ni pomišljao, ni pitao ko je radnik, seljak, intelektualac, đak, a posebno ko je Srbin, Hrvat, Musliman ili Jevrej. Takva sredina u kojoj smo svi zajedno živjeli, radili, patili i radovali se, bila je naša oaza mira i sreće, života kome smo težili. Stvorena je takva atmosfera zajedništva da nismo osjetili, niti pitali iz kakve je ko porodice, bogate ili siromašne. Bio je to naš svijet u kome smo izrazili romantične zamisli i težnje, mladenački zanos i teške uslove života. Od ničega nismo prezali ni odustajali, nismo se stidjeli ni malih »pljački voća«, igranja »ćifteka«, ni različitih mangupskih postupaka, ako je to išlo u korist našeg druženja i života. Ovakvo jedinstvo bila je osnova našeg uspjeha. Život u klubovima imao je, pored veselja, i mnogo teških trenutaka i iskušenja. Ali, zajedničkom akcijom i jedinstvom, mi smo sve to prebrodavali. U ostvarivanju naših ideja, značajnu pomoć pružale su nam neke ugledne porodice, najčešće preko svoje djece, koja su zajedno sa nama učestvovala u radu klubova. Sastajali smo se na Olimpu u Velikom parku, Čekaluši i na starom Mejtaškom groblju, gdje se danas nalazi Dom izviđača. To su ujedno bili naši »frontovi«. Staro groblje na Mejtašu nalazilo se na raskršću Dalmatinske, Buke, Tuzline, Kevrina Potoka, Mehmed-paše Sokolovića i Petrakine ulice. Na ovom raskršću ponekad smo se sukobljavali sa Ijotićevcima, sokolašima i drugim pristalicama režima. Poslije usmenih prepirki, ponekad smo se i fizički obračunavali. Koristili smo niša-

') »Oslobođenje«, broj 7669, od 7. oktobra 1969 godine

ne za zaklone, sakupljali kamenje kao »municiju« i čekali priliku da jedni druge što bolje namlatimo. Mi smo imali bolje borbene položaje, jer smo uvijek bili na brijegu, dok je suprotna strana navirala iz kotline. Pored boljih položaja, mi smo imali borbeniju »raju«.

Istakli bismo tako crvenu zastavu i povicima stvarali uvertiru našem fizičkom obračunu. Čulo se sa svih strana - »vajču vugla«, »žibje mota«, »dehaj mova«, »dim drot«[2]) i mnogo drugih izraza na šatrovačkom, »našem jeziku«. Ovi sukobi nisu bili usamljeni, niti su bili sami sebi cilj, preko njih smo izražavali demokratsko raspoloženje. Ovakvi postupci bili su čest uzrok i naših sukoba s policijom, nekih štrajkova i demonstracija, ekscesa na korzu, izletima, pa i u Sokolskom domu.

U gradu Sarajevu bilo je mnogo neregistrovanih klubova, jer je svaki kvart imao svoj klub. Njihovu osnovnu snagu sačinjavali su skojevci i napredna omladina. Oni su organizirali susrete i takmičenja pod različitim uslovima, a cilj je uvijek bio drugarstvo, odnosno razvijanje sportskih i drugarskih odnosa. U većini slučajeva i članovi kluba nisu znali da su organizatori članovi SKOJ-a. Postojećih četrnaest klubova okupljalo je tada veliki broj napredne omladine, pa je ta brojnost klubova i njihovih članova bila preduslov za stvaranje Lige nejavnih klubova. Nju su sačinjavali sljedeći klubovi: »Jedinstvo« Bjelave, »Jug« Hrastovi, »Mladi hajduk« Vratnik, »Bistrik«, »Koševo«, »Kovačići«, »Babića Bašta«, »Kovači«, »Piruša«, »Medrese«, »Hrasnički«, »Pofalići«, »Troglav« sa Borika i »Munja« sa željezničke stanice. Sistem takmičenja u ovoj ligi bio je isti kao i kod javnih klubova, međutim, uslovi takmičenja bili su drugačiji. Javni klubovi su imali javne terene, lopte, dresove i ostale rekvizite, dobre prihode sa utakmica, a što je najvažnije imali su podršku vlasti i bogatih društvenih slojeva grada, a naročito su uživali podršku postojećih političkih stranaka. Za razliku od njih, mi smo se, posebno na početku, morali snalaziti na razne načine. Koristili smo livade »jalije« na Bembaši, kupalište »Jezero«, tenis-igralište na Koševu i postojeće terene javnih klubova. Najveća radost svih nas bila je igra na Skenderiji, na stadionu RSK »Hajduk«. Dobrovoljni prilozi nisu bili dovoljni, pa smo i sami morali davati učešće da bismo mogli nabaviti potrebne rekvizite.

Jedan od boljih klubova ove lige bio je »Jedinstvo« sa Bjelava. Upoznamo li ovaj, imaćemo predstavu o takvim klubovima. Okupljalo je najveći broj članova, uglavnom omladinaca. Bilo je dobro organizovano, a najznačajnije je, ipak, bilo to da su jedan

') »čuvaj glavu«, »bježi tamo«, »hajde vamo«, »bježi, policajac«
i

broj članstva komunisti i skojevci. »Jedinstvo« je imalo veliku podršku u brojnim porodicama i pojedincima različitog imovnog stanja. Samo da pomenem neke od njih: dr Zaim Šarac, ing. Jovanovič, Kede i Muharem Alimanovič, Krsto i Spasoje, slastičari, Todor Budan, trgovac, Milan Nedić, mesar, Ćurčić, trgovac, Vlado Sušić, trgovac, Danica Brkljač, domaćica, Mustafa Hamzanija i Dule Jordanovski, radnici, Adela i Pero Drašković, Mišo Besarović, apotekar, Nikola Georgijević, radnik, Stevo Dursum, službenik, Joško Časar, stolar, Draško Stanivuković, student, Hamdo i Alija Požegija, službenici, Safet Agić, radnik, Asim Saračević, radnik, Todor Mučibabić, grafičar, Aleksa Dokić, student, Ibro Zelihić. radnik, Dudo Atijas, trgovac, Danko Marlović, student, Glišić, podvornik Drinske banovine, Muhamed Džudža, apotekar, Rajko Vitas, grafičar, Milan Šaraba, službenik, Pavle Goranin, student, Jakob Papo, student, Danijel Ozmo, student, Bogdan Todorović, sin vlasnika pilane Mokro, Andrija Zirojević, službenik, Bubija, vlasnik frizerske radnje, Velo Vojnović, službenik, Franjo Marušić, stolar, Dajo Krvavac, službenik, Mile Vujović, učitelj, Alija i Smilja Kurtović, Alija Hubana, službenik, Josip Sigmund, radnik, Vojo Drljača, radnik, Relja Stanišljević, radnik, dr Bogdan Vidović, Ivka Milošević, tekstilna radnica, Branko Šipka, student, dr Milivoje Živanović, Radojka Miličević, ugostitelj, Stanislav Žak, automehaničar, Šefik Dorić, student, Sabrihafizović, Živko Kotrošanin, radnik, Marko Suderić, radnik, Duško Bižić, frizer i mnogi drugi.

»Jedinstvo« kao i drugi klubovi lige, imalo je mnogo problema, posebno onih finansijske prirode. Pomoć su pružile brojne pristalice. Kada su prikupljena sredstva, odlučeno je da se nabave crveni dresovi. Danas bi to išlo relativno lagano, ali tada nije bilo tako. To je bila prilika da se ostvari naš san, da zaigramo u crvenim dresovima, i to prvi u gradu. Odlazak sekretara kluba u Crvenku da naruči dresove, bio je izraz naše smjelosti i prkosa postojećem režimu. On je otišao, a mi smo ostali puni iščekivanja, svi obuzeti istom mišlju - da li će uspjeti? Možda je zbog toga i naša radost, nakon njegovog uspješnog povratka, bila veća. Ipak, najviše smo se radovali kada smo prvi put nastupili u crvenim dresovima na Skenderiji. Bili smo sretni zbog ispunjenog sna, puni prkosa i gordosti, kao što to zna biti kod omladine. Tog srećnog dana u crvenim dresovima zaigrali su: Milan Ćurković, Boro i Branko Klepić, Mile i Nikola Brkljač, Mice Jordanovski, Drago Savarić, Sveto Dorić, Ranko Hamzanija, Pero i Pavle Glišić, Julo i Emil Draženović, Momo Vidović, Franjo Budimir Bundi, Asim Saračević, Kamilo Kuderna, Branko Obradović, Krsto Nišić, Nikola Gomilanović, Branko Nedić, Ranko Jovanović i Dušan Miličević.

Nogometni susreti ekipa članova lige nisu se održavali samo na području grada Sarajeva. Najčešće su bili vezani za izlete u Reljevo kod Semizovca, na Pale - Kalovita brda, u Kasindol, Lukavicu, Tilavu, Vojkoviće, Vogošću, Trnovo, na Boračko jezero, Crepoljsko, Skakavac i Bukovik. Ovi masovni izleti bili su svaki put nova prilika za zbližavanje sa seoskom omladinom, za stvaranje novog drugarstva, za širenje i razmjenu ideja kroz pjesmu, igru, zajedničke priredbe i sportska takmičenja. Često smo zajednički nastupali i ša Jevrejskim kulturno-umjetničkim društvom »Matatja«. Među najmasovnijim izletima, bio je izlet u Reljevo na kojem je »Jedinstvo« nastupilo protiv reprezentacije izleta. Ovaj izlet ostao je svima u sjećanju po srdačnom prijemu od oko nekoliko stotina omladinaca i seljaka. Uz bogat kulturno-umjetnički program koga su izveli studenti, đaci i radnička omladina, održana su i sportska takmičenja. Burno navijanje, oduševljenje igrom i nastupom, pretvorilo se u spontanu manifestaciju drugarstva i zajedništva. Sličan izlet organizovan je f na Kalovitim brdima kod Pala, gdje je nastupilo »Jedinstvo«, ponovo u svojim crvenim dresovima. I ovdje se pokazalo koliko-su takvi izleti bili zadovoljstvo za sve nas. Spontanost i neposrednost stvarali su atmosferu koja je svima, sigurno, dugo ostala u sjećanju. Izleti su bili izraz našeg života, naše mladosti i bunta protiv vlasti. Uspjesi ovakvih izleta nisu zavisili samo od zalaganja učesnika nego i od organizatora. Oni su morali sve unaprijed pripremiti i za sve se pobrinuti, a često je za to trebalo mnogo umješnosti, truda i snalažljivosti.

U sklopu »Jedinstva« formirali smo streljačku družinu, u Trumbićevoj ulici, u dvorištu Džemila šarca, danas je to Mustafe Golubića ulica.

Imali smo i jednu ekipu za zimske sportove koja je kasnije učestvovala na raznim takmičenjima. Ekipu su sačinjavali Franjo Marušić Mara, Edo Ambrozić, Julo Draženović, Franjo Budimir, Josip Sigmund, Nikola Georgijević, Safet Agić i drugi. Tereni za skijaška takmičenja bili su Crepoljsko, Trebević, Skakavac, Bukovik, Pale i druga planinska mjesta. U nedostatku sredstava i prave opreme, prišli smo organizovanju različitih takmičenja na ligurama, rodlama, sličurama, a ponekad i skijama koje smo sami pravili, od obične daske. Ta takmičenja imala su masovni karakter, a održavala su se na ulicama i poljanama, gdje smo sami sebi određivali pravila igre i proglašavali pobjednika. Često se događalo da bi nam raspoloženje pokvario nastup čuvara reda, koji bi nas razjurili u raznim pravcima, i tako prekinuli naše natjecanje.

Pored ovih takmičenja, takmičili smo se i u biciklizmu. Kako nismo imali' svoje vlastite bicikle, morali smo ih iznajmljivati kod nekog privatnika na igralištu Skenderija, koji se bavio iznajmljiva-

Omladinsko sportsko društvo »Jedinstvo« - Bjelave

njem bicikla na sat. Naša staza bila bi Sarajevo, Kiseljak, Visoko i nazad. Ti odlasci nisu bili sami sebi cilj, već tako smo održavali kontakte sa omladinom ovih mjesta, posebno Visokog. Tu je još od 1927. godine postojalo sportsko društvo »Jedinstvo« koje je, u to vrijeme, održavalo kontakt i takmičenja sa »Jedinstvom« iz Sarajeva (Bjelave), a kojeg su tada vodili braća Stanivuković, Matkica Tokić, Zdravko Veselinović i drugi, želeći tako da i praktično objasne šta znači ime »Jedinstvo«.

Kako je vrijeme odmicalo, postajali smo stariji, ozbiljniji, a samim tim i naš rad u klubu bio je organizovaniji i uspješniji. Uticaj navedenih ljudi na rad nejavnih klubova postao je širi i jasniji, jer su i uslovi bili mnogo povoljniji, to se odrazilo i na razvoj neregistrovanih klubova u cijelom gradu. Takav razvoj iziskivao je mnogo jaču i širu organizaciju okupljanja omladine kroz klubove, ne samo u nogometu nego i u ostalim sportskim disciplinama.

Djelovanje kluba »Jedinstvo«, a i ostalih klubova, nikako se ne može svesti na samo sportsku djelatnost. To je bio samo jedan vid organizovanja i okupljanja omladine na antifašističkoj osnovi. »Jedinstvo« je nizom primjera pokazalo svoj demokratski duh i solidarnost sa španskim revolucionarima.

Fašistička propaganda naročito je koristila film. Mi, saznavši da se u kinu »Volta« prikazuje žurnal o susretu Hitlera i Musolinija na brodu, spremili smo se na akciju u našem stilu.

Drugovi Džemil Šarac, Dušan Miličević, Šimšon Altarac, Milan Ćurković, Branko Klepić, Sveto Durić, Asim Saračević i ja kupili smo karte i normalno ušli u kino, ali smo u džepovima nosili male flašice crnila. I kada su se na platnu pojavili fašisti, žurnal, odmah su poletjele flašice s crnilom, na platnu je ostala velika i trajna mrlja. Policija je odmah reagovala. U opštoj galami u sali, jedna žena, i danas nepoznata, javila se u našu odbranu. Ni ona to nije odobravala, pa nas je branila govoreći da smo nevini, da nas puste i da nas ne maltretiraju. Sve to bilo je uzalud, policija je bila neumoljiva, uhapsila nas je i nakon dobrih batina i ispitivanja tko nas je na to nagovorio, pustila nas ne saznavši ništa.

Pored ovih aktivnosti, »Jedinstvo« je organizovalo svoju biblioteku uz pomoć podvornika Drinske banovine Glišića, čija su dva sina Pavle i Pero bili članovi »Jedinstva«. Koristili smo podrumski prostor njegovog stana na Bjelavama, tu donosili knjige, čitali ih, žedno upijali znanje i razmjenjivali mišljenja. Smještaj biblioteke u kući državnog službenika pružao je sigurnost pred policijom, koja naše sklonište nikad nije otkrila.

Mnoge akcije koje su organizovane u gradu, povodom različitih događaja, svakako nisu mimoišle ni omladinu nejavnih klu-

bova. Dobro se sjećam akcije pisanja parola po gradu i učešća mladih u dijeljenju letaka. Takve akcije su se odvijale od Vratnika, Bjelava, Bistrika, Kovačića, pa sve do Hrasna i Pofalića. Poslije njih i eventualnih provala, kojih je bilo, uslijedila bi i hapšenja i ono najgore, batinanje, da bi se iznudilo priznanje i da bi se saznalo tko je organizator takvih akcija. Hrabrost i dobro držanje mladih pred policijom, još bi više razbjesnilo policajce i agente, koji su primjenjivali različite metode mučenja samo da bi otkrili pravu istinu. Govorili su nam kako je izlišno da se borimo protiv režima, kako je taj režim dobar za svakog, a najbolji za mlade, te što se ne ugledamo u sokolsku i drugu omladinu, zašto dozvoljavamo da nas propali studenti, daći i neki komunisti zavode. Govorili su da znaju da smo mi dobri, pošteni. Dakle, činili su sve samo da nas slome.

Dobro držanje mnogih omladinaca - skojevaca pred policijom bilo je odraz naše snage.

KAZIMIR FRANKOVIĆ

POFALIĆKI SPORTSKI KLUB

Misao i želja svih generacija omladine Pofalića između dva rata, da formiraju svoj sportski klub, sazrijevala je u dosta teškim uslovima. Naselje Pofalići nalazilo se na gradskoj periferiji, odvojeno od grada, odvojeno od Novog Sarajeva, pa je, samim tim, bilo predodređeno da bude naseljeno siromašnim svijetom, radničkim porodicama, gradskom i seoskom sirotinjom, tek ponekim činovnikom i radnikom sa željeznice. Poslije prvog svjetskog rata broj stanovnika stalno se povećavao. Nicale su obične male privatne ili državne kuće.

Nacionalna i vjerska podvojenost stanovništva i objektivni socijalni položaj nisu bili smetnja u dobrosusjedskim odnosima ne samo omladini već i starijima. Istina, režim je nastojao, dajući privilegij pojedinim kategorijama stanovništva, da ih odvoji od radnika i sirotinje. Kod starijih je imalo samp djelimičan uspjeh. No, na omladinu nije imalo nikakav utjecaj.

Pojedine političke partije i struje ispoljavale su svoju aktivnost i nastojale ostvariti svoj utjecaj uglavnom u periodu izbora. Tu je znala da dolazi nešto do izražaja nacionalna i vjerska podvojenost, opet samo među starijim. Taj utjecaj na starije često se ispoljavao u prigovorima roditelja i starijih svojoj djeci - zašto se druže s djecom druge vjere i druge nacionalnosti.

Cio kraj Pofalići, pored toga što je bio odvojen od ostalih dijelova grada, nije imao ništa od objekata društvenog standarda. Nije bilo škole, sportskih ili drugih društvenih organizacija, nikakvih društvenih prostorija, biblioteke, čitaonice, itd.

Sve ovo, između ostalog, učinilo je da su se želje omladine slivale u jednu misao i potrebu - zajedničke igre, zajednički rad i zajednički život. Svakoga dana mogla se vidjeti ista slika, čitave grupe djece i omladinaca svih uzrasta odlazile su u školu, za neku nabavku u grad, u Novo Sarajevo, na željezničku stanicu. Čitav život u kvartu upućivao je omladince jedne na druge, bez obzira na uzrast, nacionalnu ili vjersku pripadnost.

Povoljni dani u svako doba godine korišteni su za okupljanje na raznim igrama. Na nogometu kod »logora« ili na »livadi«, a naveče na sjedeljke u »Mađarevića bašči«. Zimi su se redovito takmičili u rodlanju, skijanju, liguranju, sličuranju, itd. Želja omladine Pofalića da organizovano upražnjava pojedine grane sporta, naročito nogomet, privukla je svu mušku omladinu u jednu povezanu cjelinu. Uslovi i zajednička želja omladine polako i sistematski su rušili sve nacionalne i vjerske prepreke. Iz ovoga se rađala potreba formiranja sportskog kluba, što nije dobijalo podršku kod nekih vjerskih i nacionalno zagriženih roditelja. Nije im se svidjela inicijativa koja je, eto, mogla da pokvari njihove političke i nacionalno-vjerske težnje. Tako su prolazili dani i godine a želja omladine da formira sportsko društvo rasplamsavala se i gasila da bi ponovo novom snagom, sa novim poletom zahvatila još širi broj omladinaca.

Mnogo omladinaca iz Pofalića na »livadi« i pred »logorom« izrastao je u dobre i kvalitetne fudbalere, bilo ih je u svim gradskim klubovima, u njihovim prvim timovima. Veliki broj je držanjem i izjavama ostao vjeran pofalićkim drugovima i sa velikim žarom i zadovoljstvom igraće ponovo na »livadi« i pred »logorom« i u novoformiranom pofalićkom sportskom društvu, za čije su se formiranje u potpunosti založili.

Intenzitet rada na formiranju sportskog društva naročito je zahvatio maha u proljeće 1936. godine. Diskutovalo se, padali su predloži koje grane sporta i uopšte društvene djelatnosti treba obuhvatiti, gdje bi bilo najbolje otvoriti prostorije, kakav naziv klubu dati, koji amblem usvojiti, itd.

30. aprila 1936. godine u bašti skoro otvorene kafane »Glušac«, održan je širi sastanak omladinaca (bilo ih je 20-30) na kome je izabran inicijativni odbor od 6 članova, sa zadatkom da izvrši sve potrebne pripreme za osnivačku skupštinu. Uskoro je održana osnivačka skupština i ona je ozakonila ono što je ranije izdiskutovano. Tako je, možda, igrom slučaja, uoči Prvog maja, međunarodnog praznika rada, željom i upornošću omladinaca formiran Pofalićki sportski klub. Ovim su stvoreni povoljniji uslovi za kolektivni život i rad omladine ovoga kraja.

Formiranju kluba doprinijela je sva omladina Pofalića. Sve njih nosila je jedna misao i ideja - zajedničko igranje lopte i nekih drugih organizovanih društvenih igara. Slobodno se može reći, iako nije bilo među omladinom nacionalne i vjerske podvojenosti, ona je bila politički neopredijeljena. Može biti, tek nekoliko njih, kao Živko Jošilo, Rato Dugonjić i neki drugi, imali su jasnije ciljeve šta bi se, pored nogometa, moglo postići na političkom planu, formiranjem Pofalićkog sportskog kluba.

Osnivanjem Pofalićkog sportskog kluba, nekoliko igrača, inače Pofalićana, trebalo je da napusti svoje klubove »Slaviju«, »SAŠK« i druge, te je rukovodstvo Sarajevskog fudbalskog podsaveza (koje je bilo u rukama ovih klubova), kao uslov za registraciju Pofalićkog, postavilo uslov da se igrači ova dva kluba moraju vratiti. Dozvoljeno je da ti igrači za Pofalićki sportski klub mogu igrati samo na prijateljskim utakmicama. No, i taj uslov nije mogao da odvoji ove omladince od drugova sa »livade«, ispred »logora« i iz »Bašče«, od drugova iz »Pofalićkog«.

Koliki je bio polet omladine Pofalića potvrđuje činjenica da nije bilo nijednog omladinca koji nije bio član kluba i redovno plaćao članarinu. Ovome treba dodati činjenicu da niz omladinaca, usljed nezaposlenosti duže ili kraće vrijeme, nije imao nikakvih prihoda, a članarina je redovito plaćana. To pokazuje koliko je svaki pojedinac osjećao obavezu prema osnovanom klubu.

Klupskim pravilima predvideno je da se fiskulturna i društvena djelatnost u klubu postavi na široj osnovi. Pored osnovne, nogometne sekcije, predviđeno je formiranje i drugih sekcija. Tako su predviđene odbojka, stoni tenis, šah, diletantska, horska, muzička, itd. Od samog početka glavni akcenat dat je na nogometnu sekciju. Ostale djelatnosti tek je trebalo razvijati u klubu i među omladinom ovoga kraja.

Društvene prostorije bile su uvijek pune i tijesne za veliki broj omladinaca koji ih posjećuje. To su prve društvene prostorije u ovom dijelu grada gdje se mogla okupiti omladina i one su odigrale pozitivnu ulogu, prvo, u okupljanju, a kasnije i u vaspitanju mladog naraštaja ovoga kraja. U prostorijama su se igrale društvene igre, šah, domine, stoni tenis, čitane knjige, vodene razne diskusije o lijepoj i vaspitnoj knjizi, itd. Sve ovo imalo je svog odraza, omladina je imala svoje društvo i svoje prostorije, a to ju je otimalo od kafane i lošeg društva. Sve manje i manje je bivalo loših pojava kod omladinaca.

Osjećaj drugarstva stalno je razvijan i rastao. Nije bio rijedak slučaj da su ^e pojedini omladinci, koji su dolazili iz drugih dijelova grada, divili tome i najpohvalnije se izražavali. Za formirani Po-

falićki sportski klub i njegovu omladinu, može se reći, da su živjeli i radili kao jedna složna porodica.

Godine 1936. i 1937. su godine poleta i naglog uspona kluba na svim poljima, naročito u nogometu, čime su obuhvaćeni gotovo svi omladinci. Društvene prostorije su tijesne, naročito zimi. Ljetno doba i lijepi dani korišteni su za izlete u prirodu. Subotom, nedjeljom i praznicima odlazilo se u manja mjesta u okolini grada. U samom početku, igrale su se utakmice i organizovalo drugarsko veselje. Ubrzo, formiranjem sekcija, daju se razni kraći, šaljivi i napredni programi, skečevi, sastavljaju »vrapci«, recituju stihovi, itd. Sve je to kod omladine mjesta koja su posjetili, razvijalo ljubav i simpatije prema Pofalićkom sportskom društvu i omladini toga kraja. U to vrijeme igrane su utakmice ili posjećivani Pale, Visoko, Kakanj, Breza, Podlugovi, Semizovac, Blažuj i druga mjesta.

Jedna od prvih posjeta i utakmica bila je u ljeto 1936. godine na Palama. Svim učesnicima dobro je ostao u sjećanju odlazak vozom do Pala, uz pjesmu i svirku, topao i drugarski prijem, veliku i neočekivanu posjetu utakmici i navijanje i veselje poslije odigrane utakmice. U timu koji je odigrao ovu utakmicu bili su: Vlado Madarević, Mato Barišić, Živko Jošilo, Ratko Pavlić, Rato Dugonjić, Pero Zovko, Tomislav Franković, Nikica Pavlović, Stanko Madarević, Teofil Pavlović i Tonči Kvasina. Ova utakmica je ostala u sjećanju učesnika i posmatrača. Naročitu draž utakmici davali su navijači kojih je bilo mnogo, koji su vrlo bučno navijali za svoj tim. Poslije poleta, dolazi do stagnacije. Omladina Pofalića se razilazi. Jedni odlaze na studije, drugi (uglavnom nezaposleni) trbuhom za kruhom, treći na odsluženje vojnog roka. Tako se i članstvo dijelom osipa. U klubu nastupaju i finansijske teškoće. No, aktivisti se bore sa nastalim teškoćama i vjeruju u njihovu prolaznost.

Polovinom 1939. godine rad kluba počinje oživljavati. Oživljavanju i intenzitetu rada u Pofalićkom sportskom klubu doprinio je i stav partijskog i skojevskog rukovodstva grada, kojim je bilo jasno da se u klubu, pored nogometa, može učiniti i postići mnogo na političkom polju, da se može utjecati na političko opredjeljenje omladine ovog kraja. Sastanci članova kluba, uglavnom omladinaca, održavani su skoro svaki dan. Na njima se diskutovalo kako ponovo oživjeti rad u klubu, davani su konkretni zadaci i zaduženja i referisano o njihovom izvršenju. Rezultati takvog rada brzo su se pokazali. Niz pitanja i teškoća riješeno je dobrovoljnim radom. Okrečene su prostorije, napravljene su šah-garniture, domine, ping-pong stolovi, peć za zagrijavanje prostorija, dobavljeno je gorivo, opravljen je inventar, itd. Formirane su Muzička i Di-

letantska sekcija, grupa recitatora, itd. U sve sekcije uključen je veći broj omadinaca kao i ženske omladine.

Pred sve članove kluba postavljen je zadatak da u svojim sredinama gdje rade, pronalaze nove članove kluba, učlanjuju ih i vode brigu o prikupljanju članarine Ova akcija urodila je plodom. U 1939. i 1940. godini bilo je registrovano oko 350 članova i svi su platili članarinu. Tako su uz blagajnika, na prikupljanju članarine radili i drugi članovi kluba. Za kratko vrijeme prihodi od članarine znatno su se povećali i činili znatan dio prihoda kluba. Pomažućih članova bilo je u nizu preduzeća i svim dijelovima grada. Napredna omladina grada gledala je sa simpatijama na rad Pofalićkog sportskog kluba i upisivala se u pomažuće članove. Taj napredni uticaj, koji je u gradu i u drugim društvima i školama uhvatio već šire razmjere, dobio je jakog odraza i u radu »Pofalićkog«.

U 1940. godini Pofalićki sportski klub je potpuno sređen. Riješeno je pitanje društvenih prostorija, proširen krug članova, dobro je organizovano prikupljanje članarine. Organizacijom igranki i zabava, uz članarinu, riješeno je ranije teško finansijsko pitanje.

Formirane su i rade razne sekcije. Subotom i nedjeljom odigravaju se nogometne utakmice u bližoj i daljoj okolini grada, gdje se redovno organizuju sijela i izvode programi. Rastura se i čita radnička i napredna štampa.

Uporedo sa oživljavanjem rada u Pofalićkom sportskom klubu dolazi i do formiranja omladinskih grupa. Prvo je formirana jedna, zatim druga i treća. Tako je pred propast Kraljevine Jugoslavije radom u omladinskim grupama bilo obuhvaćeno oko 25-30 omladinaca. U ovim grupama čitani su pojedini članci iz »Radničkih novina«, zatim napredna beletristika, leci, razne brošure, itd. 0 svemu bi se diskutovalo, nekada i satima, ilegalni materijal se obavezno čitao van društvenih prostorija. Diskusije o pročitanom materijalu vodene su u društvenim prostorijama. Jedan broj aktivista - članova kluba koji su, osim rada u klubu, imali veze i sa skojevskom i partijskom organizacijom, dobivali su i ilegalnu literaturu, obrađivali je i ponekad učinili dostupnom i najboljim naprednim omladincima u klubu.

Od najnaprednijih omladinaca krajem 1940. godine oformljena je grupa skojevaca koju su sačinjavali: Dušan Jošilo, Andrija Zovko, Ljubomir Kentrić i Josip Martinović Juka. Oni su održavali 1 stalnu vezu sa skojevskom organizacijom u gradu. U toku 1940. godine dva člana kluba, Duško Jošilo i ja, bili su učesnici ilegalnog omladinskog kursa kod Bugojna, u Pršljanima.

Svake subote ili nedjelje nogometni tim i članovi ostalih sekcija odlazili su na utakmice u manja mjesta u okolini grada. Najče-

šće se putovalo vozom. Svaki odlazak i povratak bili su popraćeni pjesmom, od narodne i gradske - do napredne i revolucionarne.

Poslije odigranih utakmica, ostajalo se na organizovanoj igranci u zadružnom ili školskom domu ili nekim drugim prostorijama. Za svako takvo veće, grupe naših omladinaca nastupale su s programom: vrabac, recitacija, pjesma ili skeč, već prema tome šta je koja sekcija kluba imala uvježbano. Koliko god su bile zapažene 'utakmice koje su odigrane u nizu mjesta u okolini Sarajeva, mnogo više bili su zapaženi programi s kojima se nastupalo na igrankama. Često je to bila tema razgovora i po nekoliko dana u tim mjestima.

Koncem 1940. godine, okupljenost omladine poslužila je da se organizuje skromna proslava oktobarske revolucije. Određen je dan i određena je proba diletantske sekcije, komada koji se pripremao za godišnju zabavu. Pojedini drugovi dobili su i zaduženja. Određenog dana naveče, prostorije su bile pune omladinaca. Poslije muzičkog »tuša«, javio se drug Joso Radić, radnik Željezničke radionice. Govorio je da se ovih dana proslavlja godišnjica oktobarske revolucije, zatim o njenoj pobjedi i uslovima stvorenim tom pobjedom za slobodan razvoj radničke klase i omladine. Govorio je o fašističkoj opasnosti u Evropi, na Balkanu i za našu zemlju. Svoje izlaganje završio je poklikom - »Neka živi oktobarska revolucija!«, što su prisutni prihvatili. Čule su se i nekolike parole »Živio SSSR«, »Živio Oktobar« i slično. Poslije ovoga izlaganja, Diletantska sekcija je izvela dio programa »probu« »Zašto plače mala Ema«, a poslije je nastavljeno sa igrankom.

U ovom periodu održano je nekoliko priredbi. Godine 1941. 25. marta održana je godišnja zabava u Sokolskom domu u Novom Sarajevu. Za ovu zabavu vršene su temeljite pripreme nekoliko mjeseci ranije. Referat o sportskom društvu i njegovoj djelatnosti trebalo je da podnese igrač omladinac, član SKOJ-a Andrija Zovko, a program je trebalo da izvede Dramska sekcija kluba, uz učešće drugova iz drugih sekcija. Višemjesečne pripreme ovog programa široko su korištene. Svaka proba dijela programa ili cjelina davana je u društvenim prostorijama, ili ispred njih na otvorenom prostoru ili u okolini grada kada su igrane utakmice. Ove, nazovi, probe pretvarane su u prave priredbe s plesom i tombolom. Na njih su redovno dolazili omladinci i grupe omladinaca iz svih dijelova grada. U gradu se među omladinom brzo saznalo da se Pofalićki sportski klub sprema da na zabavu izađe s naprednim programom, koji se može vidjeti i na otvorenim probama.

Uloženi trud u višemjesečnim pripremama dao je i svoje rezultate. Posjeta je bila van svakog očekivanja. Sala je bila dupke

puna, a neki posjetioci su i vraćeni. Istina, rekordan je bio i broj agenata i policajaca. Nekoliko sati prije početka priredbe, policajci su donijeli pismenu odluku kojom se zabranjuje održavanje najavljenog programa.

Rukovodilac agenata i policajaca koji su došli na zabavu, prije njenog početka, na postavljeno pitanje - »Zašto nam je program zabranjen?« - rekao je kratko, službeno i oštro - »Program je komunistički!« Na pitanje - »Šta saopštiti posjetiocima, iz sadržaja plakata se zna za program?« - rekao je - »Saopštite da se program neće izvesti iz tehničkih razloga!« Dalje, interesovao se ko treba da otvori zabavu i pozdravi goste. Kada mu je rečeno da će to biti igrač Andrija Zovko, uzviknuo je - »Ne, neka govori predsjednik kluba i on je odgovoran!« Sve je ovo kao obavještenje prenijeto posjetiocima. Zabava je otvorena sa zakašnjenjem. Otvorio ju je predsjednik kluba Stanimir Radonjić. Pozdravio je prisutne i saopštio »da se program neće održati iz tehničkih razloga«. Poslije ovog saopštenja, nastalo je opšte negodovanje protiv policije koja je program zabranila. Padali su povici - »Lažeš, kaži - program je zabranila policija!«, čuli su se uzvici i parole: »Dolje policija!«, »Dolje teror i fašizam!«, »Hoćemo slobodu zbora!«, »Hoćemo slobodu štampe!«

Sve ovo dovodilo je agente i policajce do bjesnila, a nisu imali snage da reaguju protiv omladine. Malo kasnije, sva omladina našla se u kolu i igrala i pjevala »Vanjku«. Rukovodilac policajaca, u jednom momentu, obraća se predsjedniku kluba, povišenim tonom: »Pogledajte, sve sami komunisti« - pokazujući prstom na omladinu u kolu.

Vrijeme zabave je prolazilo, igralo se i plesalo uz muziku, pa potom »Vanjkä«, pjesma i parole. Tako je bilo sve do četiri sata ujutru, dokle je bila i dozvola da zabava može trajati. Tada je policija intervenisala, tražila je da se sala isprazni, prekine s muzikom i ugase svjetla.

Na zabavi je preko omladinaca iz Pofalićkog sportskog kluba i omladinaca iz grada organizovano prikupljanje »Narodne pomoći«. Prikupljena su znatna sredstva i malo je bilo posjetilaca koji nisu dali prilog.

Interesantno je kako je ovaj program policija prvo odobrila, a kasnije zabranila. U zahtjevu za odobrenje održavanja priredbe podnesenom sarajevskoj policiji dato je da program ima sportski sadržaj sa naivnim šalama. Policija je u početku odobrila održavanje priredbe, a kad je od naših protivnika saznala da je program »komunistički«, onda je odlučila da ga zabrani u zadnji čas. Tako su i omladinu pokušali zaplašiti baukom komunizma.

Samo dva dana poslije ove priredbe, omladina Pofalićkog sportskog kluba uzela je masovnog učešća u demonstracijama 27. marta, čime se priključila protestu radničke klase grada Sarajeva protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Time je krunisan rad članova Partije i SKOJ-a u Pofalićkom sportskom društvu.

Propašću Kraljevine Jugoslavije, novoformirana ustaška vlast postarala se da zabrani djelovanje i postojanje svih sportskih klubova i organizacija u kojima nisu imali apsolutni utjecaj. Tako je došlo i do zabrane Pofalićkog sportskog kluba.

Omladina Pofalića, iako je izgubila legalnu formu svog organizovanja, nastavila je i dalje svoje djelovanje i borbu pod mnogo težim uslovima.

Sportski klub »Pofalićki«, iako u osnovi sportsko društvo, razvio je širok politički rad i u njegovoj aktivnosti uzelo je učešća 12 članova Partije i SKOJ-a i blizu 30 aktivnih naprednih omladinaca.

JOSIP BILIK PEPO I IVO BOJIĆ

OMLADINSKI NOGOMETNI KLUB »RADNIK« - VRAČA

U sklopu aktivnosti omladinskih nogometnih klubova, tzv. »divlje lige«, formiran je pred rat i Omladinski nogometni klub »Radnik« na Vracama. I u ovom sportskom društvu, čiji je zadatak bio okupljanje omladine, njegovo jezgro sačinjavali su članovi Saveza komunističke omladine Jugoslavije, prvenstveno sa ovog dijela grada.

Istaknuti komunista i revolucionar Milutin Đurašković Duraš, koji je stanovao na Vracama, aktivno se angažovao na osnivanju kluba. Njegovom formiranju je prisustvovao i Rato Dugonjić, tadašnji sekretar Pokrajinskog komitete SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu. On je jedno vrijeme bio i naš trener. Rado smo ga slušali kad nam je govorio o Savezu komunističke omladine Jugoslavije, Komunističkoj partiji Jugoslavije, političkoj situaciji u zemlji, jačanju Narodnog fronta i dr.

Dobrovoljnim radnim akcijama, od napuštene bašte, koju su ranije obrađivali tada poznati baštovani - Bugari, na mjestu današnje ulice Bratstva-jedinstva (između naselja Grbavica I i II), izgradili smo veoma lijepo nogometno igralište, gdje smo trenirali i svakodnevno se okupljali.

U upravu kluba, između ostalih, izabrani su Ivo Bojić, Jovo Škundrić, Jovo Martinjuk, Drago Kordić, Aleksandar Cumpf i dr.

U klubu su igrali: Danilo Radan, Vojislav Milidrag, Mišo Bogdan, Ferdo i Pepo Bilik, Milan Kljajić, Ljubo Lazarević, Mile Bratić, Ljubo Daković, Aleksandar Zaleski, Ljubo Đurašković i još neki

drugovi čijih se imena ne sjećam. Većina članova uprave kluba i igrača bili su članovi SKOJ-a.

Nagla popularnost i progresivan klasni karakter Omladinskog nogometnog kluba, našao se ubrzo pod lupom policije. Najviše im je smetalo ime kluba, pa su počeli da vrše pritisak na pojedine članove i sam klub da se promijeni naziv. Inscenirane su i neke optužbe na pojedine članove, da su, navodno, uništavali državnu imovinu (neke uređaje na željezničkoj pruzi Sarajevo - Višegrad). Tada smo prvi put čuli i za riječ »sabotaža«, za što su neki optuženi i platili prilično visoke novčane kazne.

S obzirom da je pritisak policije bio sve žešći, donijeli smo odluku da se ime Omladinskog nogometnog kluba »Radnik« promijeni u »Rapid«. Time smo htjeli prikriti progresivni karakter našega društva, a dresove koje smo sami nabavili i na kojima su već bili izvezeni inicijali kluba, nismo morali mijenjati.

lako su Vraća, u to doba, imala svega nekoliko stotina stanovnika, oko našega društva se okupila gotovo sva omladina ovog kraja. Prvenstvene utakmice igrale su se na igralištu »Hajduka« na Skenderiji, i to nedjeljom prije podne. Građani Sarajeva, u velikom broju su redovno dolazili na ove sportske priredbe. Prijateljske susrete »Radnik« je igrao i u Visokom, Kaknju i nekim drugim okolnim mjestima. Pored našega kluba, u »divljoj ligi« bili su i nogometni klubovi: »Mladi hajduk« (»Skenderija«), »Vratnik«, »Koševo«, »Pofalićki« i dr.

Sportska djelatnost u Omladinskom nogometnom klubu »Radnik« nije bila njegova isključiva preokupacija. Učešće članova kluba u raznim aktivnostima antifašističke omladine grada, kojom je rukovodila Komunistička partija i SKOJ, bilo je u centru naše pažnje. Tako nije bilo nijedne značajnije akcije napredne omladine Sarajeva u kojoj nisu učestvovali i naši članovi. U organizovanim izletima napredne omladine u Kotorac, na Skakavac, u Podlugove, na Brus, u Kasindol i druga mjesta, gdje su bila organizovana razna sportska takmičenja i kulturno-umjetničke priredbe za seosku omladinu, naše je članstvo učestvovalo u velikom broju. Na jednom takvom izletu, prilikom sportskih takmičenja, Rato Dugonjić je povrijedio nogu, tako da je morao mirovati u gipsu oko mjesec dana. Jednoga dana otišli smo mu u posjetu. Donijeli smo mu skromne poklone, nekoliko kutija cigareta »Drava« i nešto voća. Neobično mu je bilo drago kad nas je vidio. Tom prilikom, on se mnogo interesovao za stanje u »Radniku« i za neke naše drugove. Naša posjeta je bila vrlo kratka, jer su mu uskoro došla dvojica drugova. Jednog od njih smo odmah poznali. Bio je to Pavle Goranin.

Većina tadašnje omladine na Vracama, a i u gradu, voljela je da čita naprednu literaturu. Zato smo redovno, sa velikim interesovanjem koristili se knjigama iz naše ilegalne biblioteke. Te knjige su kolale od druga do druga. Vrlo popularni pisci bili su: Gorki, Šolohov, Majakovski, Jesenjin, Remark, Traven i neki drugi. Neposredno pred okupaciju zemlje, naročito su čitane knjige »Kako se kalio čelik« Ostrovskog i »Kuća oplakana« Rodoljuba Čolakovića.

Proslava 1. maja 1940. godine u Karolinentalu, izletištu pored sela Miljevići (odmah iza Vraća), kojoj je prisustvovao i jedan broj naših drugova, duboko se urezala u naša srca. I danas se sjećamo nekih pojedinosti sa te proslave koja je bila vrlo vesela i svečana, iako se na njoj nije popilo nimalo alkohola. Na toj proslavi sjedili smo za stolom koji se nalazio u sredini ljetne bašče, u blizini ugostiteljskog objekta. Za našim stolom nalazio se i jedan omladinac koga nismo poznavali, pušio je lulu, vjerovatno je prvi put prisustvovao ovakvom sastanku, jer je ne poznavajući tadašnje vrline članova SKOJ-a, naručio jednu malu rakiju. Konobar ga je odmah poslužio. Međutim, u isti tren pred našim stolom se našao drug Rato Dugonjić, koji je, sa smiješkom na licu, platio i istovremeno prosuo čokanj rakije. Odmah je naručio tome omladincu crnu kavu, sa riječima: »Skojevci ne piju alkoholna pića«. Sve je to bilo tako vješto, u drugarskom tonu i sa osmijehom izvedeno, da se taj omladinac nije našao ni najmanje uvrijeđen. Ubrzo na izletištu je bilo vrlo veselo i pjesma i zvuči gitara i harmonika razlijegali su se cijelim krajem. Izuzetno lijep, sunčan proljetni dan uljepšao je ovu svečanost. Proslava je počela tačno u 15,00 sati. Ljetna bašča u kojoj smo se skupili bila je ograđena velikim stablima divljeg kestena i visokom gustom živicom, koji su kao zeleni zidovi, sa sigurnošću, prikrivali naše prisustvo. Oko 17,00 sati na momenat je prekinuto veselje, da bi se svi povukli u jedan zidani objekat u koji su se za vrijeme iznenadnih kiša ili velikih ljetnih vrućina sklanjali izletnici. U tom objektu o 1. maju govorio je Rato Dugonjić. Poslije je prikupljena Narodna pomoć. Pred sami mrak smo se počeli razilaziti u grupicama, onako kako smo i dolazili na ovu proslavu.

Iako je policija bila uvišestručila svoju kontrolu i straže da spriječi proslavu 1. maja u Sarajevu, i ovoga puta to im nije uspjelo. Straže na određenim mjestima u okolici Karolinentala, koje su trebale da budno prate kretanje žandarma i raznih sumnjivih tipova, lako su obavile svoj posao. Ova proslava 1. maja u Sarajevu značajna je i po tome, što je to bila naša posljednja proslava ovog praznika u Kraljevini Jugoslaviji, pred sudbonosne dane koji su uskoro uslijedili.

U trajnom sjećanju ostalo nam je i naše učešće u demonstracijama 27. marta u Sarajevu, protiv pakta kojeg je sklopila tadašnja izdajnička jugoslovenska vlada Cvetković - Maček sa fašističkim silama osovine Rim - Berlin. Zbratimljena radnička i srednjoškolska omladina grada, predvođena komunistima i skojevcima, formirala je kolone radnih ljudi koji su ulicama grada izvikivali 'poznate parole: »Bolje grob nego rob!«, »Bolje rat nego pakt!«, »Savez sa SSSR-om!« i dr. Tom prilikom demolirane su prostorije njemačkog konzulata i filijala fašističkog lista »Vreme«.

Došla je okupacija naše zemlje. Nastupili su teški dani u istoriji naših naroda. Članovi KPJ i SKOJ-a i većina članova Omladinskog nogometnog kluba »Radnik« aktivno se uključila u borbu protiv fašističkog okupatora i njegovih sluga. Omladina grada, zbratimljena i prekaljena u ranijim antifašističkim akcijama, hrabro je izvršavala vrlo teške i odgovorne zadatke vezane za pripreme oružane borbe protiv Hitlerove soldateske i domaćih izroda.

U toku narodnooslobodilačkog rata pali su, između ostalih, i članovi KP i SKOJ-a iz Omladinskog nogometnog kluba »Radnik«: Jovo Martinjak, kao borac Šeste istočnobosanske proleterske brigade, Mile Orlović, kao borac Prve proleterske brigade, Ljubo Đurašković, kao borac jednog partizanskog odreda u SR Srbiji, Ljubo i Branko Đurović, prvi kao oficir, drugi kao borac JNA u bici za oslobođenje Karlovca, Jovo Kuret i Ostoja Bogdan, u borbi protiv domaćih izdajnika na Ivan-Sedlu, itd. U koncentracionim logorima i kazamatima na zvjerski način ubijeni su: Ljubo Lazarević, Aleksandar Cumpf, Ferdo Bilik, Drago Kordić, Savo Miholjčić, Branko Milić i još neki naši drugovi čijih se imena ne možemo sjetiti.

Savremeno gradsko urbano naselje Grbavica I i II, na mjestu gdje su se ovi revolucionari nekada okupljali i djelovali, najbolji je spomenik mladosti i generaciji ovog kraja, čija je ljubav prema KPJ, domovini i slobodi bila jača od smrti.

Slijedeći svijetle tradicije ovdašnje generacije, omladina naselja Vraća je formirala Sportski klub Vraća, sa nekoliko sekcija (nogometna, rukometna, odbojkaška i dr.), koje se sa uspjehom takmiče u Gradskoj ligi. I time omladina na djelu doprinosi njego vanju i razvijanju tradicija i tekovina NOR-a i socijalističke revolucije.

REGISTAR LIČNIH IMENA

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

B

C

č

ć

D

F

G

H

I

J

K

L

LJ

M

N

NJ

O

P

R

S

U

V

Z

Ž

SADRŽAJ

SARAJEVO U REVOLUCIJI
REVOLUCIONARNI RADNIČKI POKRET 1937-1941

TEHNIČKI UREDNIK:
Hrvoje Malić

LEKTOR:
Azra Bakšić

KOREKTURA:
Foto-slog

ŠTAMPA:
NIŠP »OSLOBOĐENJE« - SARAJEVO
ZA ŠTAMPARIJU:
Graf. inž. Petar Skert